

МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБЪ НА АРМИЯТА — ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ

ВОЙНАТА
МЕЖДУ
**БЪЛГАРИЯ
И ТУРЦИЯ**

1912—1913 ГОД.

ТОМЪ V
ОПЕРАЦИИТЪ ОКОЛО
ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЪ

(съ 34 картогр. приложения).

КНИГА ПЪРВА.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1930

Предговоръ.

При изучаване действията около Одринъ Военно-историческата комисия използва всички печатни източници и официалнитѣ документи. Комисията бѣ поставена при по-трудни условия, когато имаше да събира сведения за действията на турскитѣ войски, защото не разполагаше съ официални сведения отъ турска страна.

За сръбскитѣ войски, които взеха участие въ действията около Одринъ, нѣма реляции, затова тѣхнитѣ действия сж описани споредъ донесенията отъ сръбскитѣ начальници до българскитѣ щабове и до съседнитѣ части.

Военно-историческата комисия моли лицата, които разполагатъ съ документи, които биха освѣтлили по-добре и по-пълно описанитѣ събития, да ги изпратятъ въ комисията, за да се използватъ при по-нататъшнитѣ изучавания.

Съдържание.

КНИГА ПЪРВА.

Уводъ — Одринската крепостъ.	1
Значение на крепостта.	1
Районъ около крепостта.	4
Главна отбранителна линия. — Очертание. — Опорни пунктове. — Батареи. — Изкуствени препятствия. — Междини. — Складове за военни материали. — Пътни съобщения въ крепостта. — Връзки .	12
Предни позиции.	23
Втора отбранителна линия.	24
Редюитъ на крепостта.	25
Гарнизонъ на крепостта. — Гарнизонъ въ мирно време. — Гар- низонъ въ военно време.	25
Мобилизация на крепостта.	29
Въоръжение на крепостта.	30
Снабдяване крепостта. — Инженерни инструменти и материали. — Вода. — Храна и фуражъ. — Освѣтление и отопление. — Санитарна служба.	33
Какъ е била оценявана Одринската крепостъ отъ българ- ското командване и отъ турцитѣ	37
Отдѣлъ I. — Заслоняване крепостта	45
Глава I. — Планъ на операциитѣ около Одринъ	47
Положението на дветѣ страни на 4-и октомврий. — Положението на българитѣ. — Положението на турцитѣ	47
Плановетѣ на дветѣ страни. — Турскиятъ планъ за отбраната на кре- постта. — Българскиятъ планъ за операциитѣ около Одринъ. — Нощната атака на Куртъ кале	55

Глава II. — Марш-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостта	63
<i>Походътъ на 5-и октомврий. — Заповѣдта за настѣпление. — Настѣплението на Сборната конна бригада. — Настѣплението на 8-а дивизия. — Настѣплението на 9-а дивизия. — Общото положение на 5-и октомврий вечерта</i>	63
<i>Походътъ на 6-и октомврий. — Боятъ при Фикелъ. — Разпорежданията на двѣтъ страни. — Настѣплението на конната бригада. — Настѣплението на 8-а дивизия. — Настѣплението на 9-а дивизия. — Настѣплението на 1./3. бригада. — Боятъ при Фикелъ. — Достигнатиятъ отъ II армия резултатъ на 6-и октомврий.</i>	81
<i>Приближаването на 7-и октомврий. — Разпореждания на двѣтъ страни. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията на 8-а дивизия. — Боятъ на линията Каджкѡй — Булдукѡй. — Действията на 9-а дивизия. — Положението на 7-и октомврий вечерта</i>	101
<i>Завършване приближаването на 8-и октомврий. — Разпореждания за действията на 8-и октомврий. — Настѣплението на 8-а дивизия. — Авангардниятъ бой при Юрушъ. — Действията на 9-а дивизия. — Действията на Сборната конна бригада. — Положението на 8-и октомврий вечерта</i>	114
Глава III. — Завладяване гр. Кърджали отъ Хасковския отрядъ. . . .	125
<i>Положението на двѣтъ страни на 4-и октомврий.</i>	125
<i>Боеветъ на границата на 5-и октомврий. — Заемане изходно положение за минаване границата. — Разпореждания на началника на отряда за 5-и октомврий. — Действията на дѣсното странично прикрытие. — Действията на дѣсната колона. — Действията на лѣвата колона. — Действията на лѣвото странично прикрытие. — Нощната атака на поста Айдогмушъ. — Нощната атака на поста Акче Кайракъ. — Положението на Хасковския отрядъ на 5-и октомврий вечерта</i>	128
<i>Настѣплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий. — Разпорежданията на началника на отряда. — Боятъ при Кованлъкъ на дѣсното странично прикрытие. — Настѣплението на дѣсната и на лѣвата колони. — Настѣплението на лѣвото странично прикрытие. — Движението на маневриращитѣ войски. — Положението на Кърджалиския фронтъ вечерта</i>	143
<i>Действията на 7-и октомврий</i>	152
<i>Боятъ при Кърджали на 8-и октомврий. — Разпорежданията на турското и на българското командувания. — Настѣпление на дѣсната колона. — Настѣпление на лѣвата колона. — Настѣпление на лѣвото странично прикрытие. — Настѣпление на войскитѣ въ разпореждането на началника на отряда. — Преследване къмъ Кърджали. — Последствия отъ боя при Кърджали</i>	156

Глава IV. — Завършване заслоняването на крепостта между 9-и и 11-и октомврий	165
Колебанието въ Българската главна квартира на 9-и октомврий	165
Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий. — Положението на двете страни на 8-и октомврий вечерята. — Бойното поле. — Планъ на боя. — Настъплението на турцитъ. — Боятъ на лѣвия флангъ на 51-и полкъ. — Настъплението на 1./8. бригада. — Общо отстъпление на турцитъ. — Съдействието отъ 9-а дивизия. — Преследване. — Действията на останалитъ части отъ 8-а дивизия. — Санитарна служба. — Резултатитъ отъ боя. — Оттегляне напредналитъ части къмъ изходнитъ имъ позиции.	170
Заемане линията на обкръжаването въ Северозападния секторъ	186
Заемане линията на обкръжаването на 10-и октомврий. — Разпорежданията на Българската главна квартира. — Действията на II армия. — Действията на I армия. — Приближаване Хасковския отрядъ къмъ крепостта. — Излизане 1./3. бригада отъ състава на II армия	187
Глава V. — Заслоняване крепостта отъ югъ и отъ изтокъ	195
Действията на 12-и октомврий.	195
Действията на 13-и октомврий. — Разпореждания отъ командването на II армия. — Действията на 9-а дивизия. — Действията на 8-а дивизия. — Построяване мостове презъ р. Арда. — Действията на Сборната конна бригада. — Хасковския отрядъ	198
Действията на 14-и октомврий. — Разпорежданията на Българската главна квартира и на командването на II армия. — Походътъ на 3./9. бригада. — Преминаване Сборната конна бригада на дѣския брѣгъ на р. Арда. — Действията на 8-а дивизия. — Действията на Хасковския отрядъ. — Действията на 3-а дивизия. — Положението на 14-и октомврий вечерята	208
Действията на 15-и октомврий. — Разпорежданията на българското командване. — 3-а дивизия. — 9-а дивизия. — 8-а дивизия. — Действията на Сборната конна бригада	219
Глава VI. — Излазътъ отъ крепостта на 16-и октомврий	227
Положението на 15-и октомврий вечерята. — Положението на турцитъ. — Положението на българитъ	227
Решението на коменданта за излазъ. — Разпорежданията българското командване за 16-и октомврий. — Разпорежданията на турското командване	231
Излазътъ на Западния секторъ. — Вториятъ бой на линията Юрушъ—Коюнлукъ. — Разпорежданията на началника на Марашкия участък. — Настъплението на турцитъ. — Противодействието на 3./8. бригада. — Засилване българската артилерия. — Приближаването на Хасковския отрядъ. — Кризата на боя. — Отстъплението на тур-	

цитъ. — Преследване. — Боятъ на дѣсния флангъ на 3./8. бригада, при с. Ипчели. — Положението на дветъ страни вечерята. — Резултати отъ боя при Юрушъ	235
<i>Турската демонстрация въ Северозападния секторъ. — Боятъ при Кемалъ. — Разпорежданията на началника на 9-а дивизия. — Положението на 9-а дивизия на 16-и октомврий сутринята. — Настѣпление на турцитъ. — Решението на началника на Първи бригаденъ секторъ. — Спиране турското настѣпление въ участъка на 33-и полкъ. — Съдействието отъ 34-и полкъ. — Съдействието отъ 1./9. бригада. — Отстѣпление на турцитъ. — Настѣплението на 17-полкъ. — Пристигане части отъ 11-а дивизия. — Положението на дветъ страни вечерята. — Резултатитъ отъ боя при Кемалъ</i>	255
<i>Действията на Сборната конна бригада.</i>	269
<i>Послѣдствията отъ излаза</i>	270
Отдѣлъ II. — Обкрѣжаване Одринската крепостъ	273
Глава I. — Решение на Българското командуване за обкрѣжаване крепостта.	275
<i>Минаване отъ заслоняване къмъ обкрѣжаване.</i>	275
<i>Усилване II армия. — Усилване съ пехотни части. — Усилване съ обсадна артилерия. — Усилване съ едно не с. с. полско гаубично отдѣление. — Усилване съ сръбски войски</i>	277
Глава II. — Размѣстване частитъ отъ II армия между 17-и и 22-и октомврий	287
<i>Действията на 17-и октомврий.</i>	287
<i>Действията на 18-и октомврий.</i>	292
<i>Действията на 19-и октомврий.</i>	298
<i>Действията отъ 20-и до 22-и октомврий. — Разпореждания отъ Главната квартира. — Разпореждания отъ Щаба на II армия. — Дейностъ въ участъка на 8-а дивизия. — Походътъ на 2./8. бригада до Източния секторъ. — Действията въ участъка на 11-а дивизия</i>	299
Глава III. — Завършване обкрѣжаването.	307
<i>Положението на дветъ страни на 23-и октомврий</i>	307
<i>Действията на 24-и октомврий. — Разпорежданията на командуващия II армия. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Западния, въ Северозападния и въ Източния сектори</i>	308
<i>Обкрѣжаване крепостта откъмъ югъ. — Разпорежданията на Българското командуване. — Разпореждания отъ Щаба на 8-а дивизия за завладяване Папасъ тепе и Карталъ тепе. — Боятъ при Карталъ тепе на 25-и октомврий. — Действията на Сборната конна бригада. — Боятъ при ж.-п. ст. Урли</i>	312
<i>Боятъ при Папасъ тепе на 25-и октомврий. — Положението на дветъ страни срещу 25-и октомврий. — Разпореждания на командира на 3./8. бригада. — Артилерийската подготовка на атаката. — Настѣ-</i>	

пление на пехотата. — Артилерийската дейност през нощта. — Съдействието от частите въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ	327
<i>Действията на 26-и октомврий.</i> — Разпорежданията на двете страни. — Действията на Сборната конна бригада на 26-и октомврий. — Действията въ Южния секторъ. — Действията въ Западния секторъ. — Съдействието от Северозападния секторъ	347
<i>Резултатитъ от боеветъ на 25-и и 26-и октомврий</i>	358
Глава IV. — Действията около обкръжената крепостъ до края на октомврий	363
<i>Общото положение следъ обкръжаването.</i> — Планъ на Българското командуване за по-нататъшните действия	363
<i>Действията на Източния секторъ на 26-и и 27-и октомврий.</i> — <i>Първиятъ опитъ да се завладѣе фортовата линия.</i> — Разузнаването на Гвардейския коненъ полкъ. — Заповѣдта на началника на Източния секторъ. — Настѣплението на 1-и бригаденъ участъкъ. — Настѣплението въ 2-и бригаденъ участъкъ. — Настѣплението на 3./9. бригада. — Оттеглянето на 2./8. бригада. — Разпорежданията за атака на фортовата линия	367
<i>Действията въ другитъ сектори на 27-и октомврий.</i> — Разпорежданията на командуващия II армия. — Разпорежданията на коменданта на крепостта за излазъ. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Южния и въ Западния сектори. — Действията въ Северозападния секторъ. — Турскиятъ излазъ къмъ Сарай Акъ бунаръ. — Действията на Конния отрядъ въ Източния секторъ	375
<i>Действията на 28-и октомврий.</i> — Разпорежданията на командуващия II армия. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Южния секторъ. — Действията въ Западния секторъ. — Действията въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ. — Действията на Конния отрядъ. — Боятъ при Кара Късьмъ	385
<i>Действията на 29-и 30-и октомврий.</i> — <i>Отбиване турския излазъ срещу Картаъ тепе.</i> — Разпорежданията на българското командуване. — Действията на Сборната конна бригада. — Турскиятъ излазъ въ Южния секторъ на 29-и октомврий. — Продължение излаза на 30-и октомврий. — Действията въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ. — Заемане гребена Бааларъ Съртъж	393
<i>Пълно обкръжаване крепостта (31-и октомврий — 1-и ноемврий).</i> — Организация на командуването. — Действията на 31-и октомврий и на 1-и ноемврий	409
Глава V. — Стѣсняване обкръжаването въ Източния секторъ	413
<i>Положението предъ Източния секторъ на 31-и октомврий</i>	413
<i>Заемане гребенитъ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ</i>	414
<i>Атаката на турската предна позиция Маслакъ:</i> — Разузнаване предната позиция Маслакъ — Малъ тепе. — Положението през нощта срещу 2-и ноемврий. — Действията въ участъка на 10-и Родопски	

полкъ на 2-и ноемврий. — Българското настъпление срещу предната позиция Маслакъ на 2-и ноемврий. — Заповѣдь за атаката на Маслакъ. — Настъплението. — Съдействието отъ съседнитѣ на Източния секторъ части. — Разпорежданията за атаката на Маслакъ. — Оттегляне всички части на позициитѣ си отъ 2-и ноемврий.	419
<i>Оттегляне частитѣ на позициитѣ отъ 1-и ноемврий.</i>	445
<i>Организиране блокадната линия въ Източния секторъ. — 4-и ноемврий. — 5-и ноемврий. — 6-и ноемврий. — 7-и — 16-и ноемврий. — 17-и ноемврий. — 18-и ноемврий. — 20-и ноемврий.</i>	451
Глава VI. — Стѣсняване обкръжаването въ Южния секторъ.	455
<i>Положението въ Южния секторъ до 6-и ноемврий.</i>	455
<i>Боеветъ за заемане линията Доуджаросъ — Ахъркьой. — Положението на 6-и ноемврий. — Разпореждания за настъплението на 7-и ноемврий. — Настъплението въ Дѣсния участъкъ (30-и полкъ). — Настъплението въ Лѣвия участъкъ (12-и полкъ). — Дейностъ на Щаба на 8-а дивизия на 7-и ноемврий. — Действията на 8-и ноемврий.</i>	457
<i>Боятъ на 9-и ноемврий. — Разпорежданията на командващия II армия. — Отдѣляне части отъ II армия. — Действията въ Южния секторъ. — Съдействие отъ частитѣ на Северозападния секторъ</i>	474
<i>Действията на 10-и ноемврий.</i>	483
<i>Боятъ на 11-и ноемврий. — Завладяване с. Доуджаросъ.</i>	487
<i>Резултати отъ боеветъ въ Южния секторъ.</i>	490
Глава VII. — Очистване Родопския край отъ турски войски.	491
<i>Дейностъ на Кърджалиския отрядъ отъ 11-и октомврий до 2-и ноемврий.</i>	491
<i>Общото положение въ Родопитѣ къмъ 2-и ноемврий. — Положението на българитѣ. — Положението на турцитѣ.</i>	504
<i>Решението на Българската главна квартира за очистване Родопитѣ отъ турски войски.</i>	508
<i>Концентричното настъпление къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ. — Разпореждания за настъпление на Кърджалиския, Родопския отряди и на Сборната конна бригада. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 3-и ноемврий. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 4-и ноемврий. — Боятъ при Местанлъ. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 5-и ноемврий. — Боятъ при Куруларъ. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 6-и ноемврий. — Боятъ при Деде Агачъ. — Дейностъ на 7-и ноемврий. — Боятъ при Балканъ Тореси.</i>	411
<i>Преследване турцитѣ къмъ долината на р. Марица. — Разпореждания за преследване на 8-и ноемврий. — Завладяване гр. Гюмюрджина. — Положението на 8-и ноемврий вечерята. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 9-и ноемврий. — Дейностъ на отрядитѣ на 10-и ноемврий. — Движение на подкрепленията къмъ Сборната конна бригада. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 11-и ноемврий. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 12-и ноемврий. — Дейностъ на разнитѣ отряди на 13-и ноемврий</i>	560

Пленяване корпуса на Яверъ паша. — Положението на турските войски на 13-и ноемврий вечерята. — Положението на българските войски на 13-и ноемврий вечерята. — Настъплението на Сборната конна бригада. — Боятъ при Мерхамлъ на 14-и ноемврий. — Предложение отъ турска страна за примирие. — Действията на другитъ отряди до 5 ч. сл. пл. — Подписване условията за предаване. — Пленяване турския Кърджалиски корпусъ. — Действията противъ преминалитъ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. — Боятъ при Хайдарлъ . .	591
Резултати отъ действията въ Родопитъ отъ 2-и до 15-и ноемврий.	607
Глава VIII. — Бомбардиране града Одринъ.	609
Разпредѣление обсадната артилерия между секторитъ.	609
Бомбардиране града. — Резултати отъ бомбардирането.	612
Глава IX. — Тилтъ на II армия при обкръжаване крепостта	621
Връзки.	621
Устройство на комуникационнитъ линии.	624
Артилерийско снабдяване.	625
Инженерно снабдяване.	630
Интендантско снабдяване.	631
Санитарна служба.	637

Картографически приложения¹⁾.

- 1° — Обща схема на Одринската крепост през 1912 година.
- 2° — Фортификационни постройки въ Одринската крепост:
 - Листъ I — Първа отбранителна линия;
 - Листъ II — Първа отбранителна линия;
 - Листъ III — Втора отбранителна линия.
- 3° — Нощната атака на в. Куртъ кале на 4-и срещу 5-и октомврий.
- 4° — Маршъ-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостта.
- 5° — Разузнаване предъ фронта на II армия на 6-и октомврий.
- 6° — Боятъ при Фикелъ на 6-и октомврий.
- 7° — Боятъ на линията Каджкьой—Булдуркьой на 7-и октомврий.
- 8° — Авангардниятъ бой при Юрушъ на 8-и октомврий.
- 9° — Боеветъ на границата къмъ Кърджали.
- 9^a — Нощната атака на турскитъ постове Ай Догмушъ и Акче Кайракъ.
- 10° — Настъплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий.
- 11° — Боятъ при кърджали на 8-и октомврий.
- 12° — Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий.
- 13° — Излазътъ отъ крепостта на 16-и октомврий.
- 14° — Боятъ при Карталъ тепе и Папасъ тепе на 25-и октомврий.
- 15° — Действията въ Западния секторъ на 26-и октомврий.
- 16° — Турскиятъ излазъ къмъ Акъ Бунаръ.
- 17° — Боятъ при Кара Късъмъ.
- 18° — Турскиятъ излазъ на 29-и и 30-и октомврий въ Южния секторъ.
- 19° — Заемане гребена Бааларъ съртъ.
- 20° — Стѣсняване обкръжаването на Източния секторъ.
- 21° — Стесняване обкръжаването на Южния секторъ.
- 22° — Боятъ при в. 669 на 1-и ноемврий.

¹⁾ Събрани въ отдѣленъ свитѣкъ.

- 23° — Обща карта за действията въ Родопитъ.
- 24° — Боятъ при Местанлъ на 4-и ноемврий.
- 25° — Боятъ при Куруларъ на 5-и ноемврий.
- 26° — Боятъ при Деде Агачъ на 6-и ноемврий.
- 27° — Боятъ при Балканъ Тореси на 7-и ноемврий.
- 28° — Боеветъ при Мерхамлъ и Хадъркьой на 14-и и 15-и ноемврий.
- 29° — Тилътъ на II армия.
- 30° — Укрепителни работи презъ време на примирието:
 - Листъ А — Турски укрепителни работи въ Източния секторъ;
 - Листъ Б — Български укрепителни работи въ Източния секторъ;
 - Листъ В — Фортификационни работи презъ време на примирието, планове и профили;
 - Листъ Г — Фортификационни работи на българската артилерия.
- 31° — Излазътъ на 27-и януарий къмъ Мусубейли.
- 32° — Атаката на преднитъ позиции.
- 33° — Атаката на фортовия поясъ.

Обикновени приложения:

- № 1. — Попадения на снарядитъ отъ българската артилерия върху фортоветъ Айвасъ Баба и Айджи Йолу и междината презъ време атаката на крепостъта.

оемврий.

ръ:
ето, пла-

я.

върху
дината

Приети съкращения.

Въ текста.

В.-И. К.	Военно-историческа комисия.
Катогр. прил.	Картографическо приложение.
Прилож.	Приложение.
Т. I, стр. 137	Томъ I, страница 137.
В. И. А.; VI. 64. а; стр. 316	Военно-исторически архивъ; VI шкафъ, 64-а папка, връзка „а“, страница 316-а.
В.	Върхъ.
К.	Кота, висота, на която е означена височината.
Р.	Ръка.
Гр.	Градъ.
С.	Село.
Чифл.	Чифликъ.
Разв.	Развалини ¹⁾ .
Ж.-п. ст.	Желъзно-пътна станция.
Т.-п. ст.	Телеграфо-пощенска станция.
Км. (или.)	Километри.
М.	Метри.
7.5 см. (см.)	7.5 сантиметровъ.

Въ текста и въ картографическитѣ приложения.

2./3. бригада	2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия.
3./9. бригада	3-а бригада отъ 9-а Плъвенска дивизия.
1./30. дружина	1-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ.

¹⁾ Въ нѣкои документи селата сж обозначени като развалини. Това е споредъ триверстовата карта (1:125,000), защото въ Руско-Турската война презъ 1877-78 години действително сж били такива. Въ азбучния указател, въ картограф. приложения и въ текста не сж показани като развалини, тъй като въ войната презъ 1912—1913 години бѣха въ цѣлѣтущо сѣстояние.

4./55. дружина	4-а дружина отъ 55-и полкъ.
12./23. рота	12-а рота отъ 23-и Шипченски полкъ.
3./58. рота	3-а рота отъ 58-и полкъ.
2./8. погранична рота	2-а рота отъ 8-а погранична дружина.
2./19. опълченска рота, 1 призивъ	2-а рота отъ 19-а опълченска дружина, 1 призивъ.
3./8. с. с. артилерийско отдѣление	3-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ.
2./1. не с. с. артилерийско отдѣление	2-о отдѣление отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ.
4./2. не с. с. планин. артилерийско отдѣление	4-о не с. с. отдѣление отъ 2-и планински артилерийски полкъ.
8./8. с. с. батарея	8-а батарея отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ.
3./4. ескадронъ	3-и ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ.
2./34. низамски таборъ	2-и таборъ отъ 34-и низамски полкъ.
4./8. полска болница	4-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия.
2./9. полуподвижна болница	2-а полуподвижна болница отъ 9-а Плъвенска дивизия.
Пр. пл.	Предъ пладне.
Сл. пл.	Сл. пладне.
Ч.	Часть.
М.	Минути.

Забележка: Всички дати сж старъ стилъ.

УВОДЪ

Одринската крепостъ.

Значение на крепостъта.

Турцитѣ нѣколко пѣти се опитваха да завладѣятъ столицата на Византия — Константинополъ, следъ като минаха на европейския брѣгъ въ началото на XIV вѣкъ. Следъ редъ несполучливи опити, тѣхнитѣ султани разбраха, че непристъпнитѣ стени на тази най-свършена крепостъ ще се съборятъ отъ само-себе-си, ако се унищожи византийското могъщество вънъ отъ крепостъта. И тѣ насочиха своето внимание къмъ завладяване на Балканския полуостровъ, като минаха презъ Дарданелитѣ, и въ 1360 година завладѣха Одринъ.

За по-успѣшно ръководство на настѣпателнитѣ войни, турцитѣ пренесоха столицата си въ новозавладяния градъ Одринъ. Отъ центъра на Източна Тракия цѣли 90 години тѣхнитѣ султани водиха редъ настѣпателни войни противъ християнскитѣ държави.

Въ 1453 година турцитѣ завладѣха Цариградъ и пренесоха столицата си въ този всесвѣтски тогава центъръ. Но и следъ това Одринъ не изгуби значението си като база за настѣпателнитѣ войни на Турската империя, която, следъ завладяване Балканския полуостровъ, стана Азиатско-Европейска държава. Разположенъ въ центъра на плодородна и добре колонизирана съ турци Източна Тракия, Одринъ не западна следъ пренасяне столицата. Той продължаваше да се развива като търговски центъръ, защото лежеше на стария пътъ между Изтокъ и Западъ. Въ него бѣха въздигнати и останаха множество турски паметници, които напомняха най-свѣтлихъ страници отъ турската история, и той се считаше единъ отъ свещенитѣ градове на цѣлия мюсюлмански свѣтъ.

Въ време на турскитѣ настѣпателни войни Одринъ не е билъ укрепванъ, защото границитѣ на държавата много скоро бѣха изнесени навътре въ Европа. Но въ XVIII вѣкъ, когато Турция достигна върха на своето величие, се започнаха редъ противотурски войни, въ които

победата измѣни на турското оръжие, и Турция почна да губи една следъ друга своитѣ крайни провинции. Следъ всѣка такава война границитѣ на Турция се измѣстваха все по-наизтокъ. Въ 1828/29 г. Дибичъ Забалкански мина презъ Балкана и доведе рускитѣ войски до Одринъ, което накара турцитѣ да се замислятъ за отбраната на Цариградъ.

Въ 1877 година турцитѣ решиха да създадатъ още една по-далечна преграда предъ столицата и, подъ ръководството на австрийски воененъ инженеръ, турнаха основата на Одринската крепостъ, която затваряше най-важната операционна посока къмъ Цариградъ по долините на р. р. Марица и Тунджа. Споредъ тогавашнитѣ правила за устройството на крепоститѣ, започна се направата на 24 редуги-батареи, които къмъ края на войната бѣха завършени, но невъоръжени. Въ Руско-Турската война Одринъ падна безъ съпротива.

И тъй, първото укрепяване на Одринъ е имало за целъ да се прегради пътя на противника (руситѣ) по долината на Марица къмъ Цариградъ. Източна Тракия е заградена отъ Родопитѣ, Сакаръ планина и Странджа. Тѣзи планини и тѣхнитѣ разклонения, които тогава се считали за труднопроходими, стѣсняватъ долината на Марица, по която минаваха стариятъ път отъ Западъ къмъ Цариградъ и желѣзниятъ път, тогава завършенъ до Саранбей. Родопитѣ и Сакаръ планина образуватъ между Харманли и Черменъ една тѣсна, на 20 километра отъ изхода на която е разположенъ Одринъ, при сливането на рѣкитѣ Арда, Марица и Тунджа и при съединението на всички важни пътища, водещи къмъ Източна Тракия и Цариградъ.

Следъ Освобождението на България, между най-главния турски противникъ — Русия — и Цариградъ заставахе като буферъ новообразуваното слабо Българско княжество. Турското правителство започна да смѣта, че Одринъ е загубилъ вече своето стратегическо значение. Крепостта бѣ запусната и остана въ сѣщото положение, въ което я завари Руско-Турската война.

Но още отъ първитѣ години следъ Освобождението на България, нейната политика се ориентира къмъ обединението на българитѣ отъ Източна Румелия, Тракия и Македония. До Съединението, България оспорваше едновременно и правото на Турция да поддържа гарнизони въ Източна Румелия, и решението на Берлинския конгресъ за разпокъсването на Санстефанска България. Тогава одринскитѣ укрепления бѣха засилени, и отбранителната система попълнена съ нѣколко нови укрепления.

Следъ Илинденското въстание въ 1903 година отношенията между България и Турция станаха твърде обтегнати, и Високата порта обърна вниманието на военнитѣ власти за засилване Одринската крепостъ.

Въ 1908 година България се обяви за независима. Предвиждайки нови усложнения, Високата порта наново постави за разглеждане от Министерството на войната въпроса за Одринската крепост. Тогава на тази крепост се възлагаше задача да спре настъплението на българската армия за 20 дни, додето се съсредоточат по-отдалечените турски корпуси от Азия.

И така, Турция беше се помирила с положението, създадено след Руско-Турската война, и вече водеше една политика за запазване това положение, т. е. запазване областите, останали в нейно владение. Въ всички случаи Турция смъташе да води отбранителна война, и стратегическото значение на Одринската крепост се изчерпваше с задържането на по-рано съсредоточената българска армия за известно време, додето се завърши турското съсредоточаване.

След младотурския преврат реорганизираната турска армия започна да се готви за настъпателна война, с цел да се застави България да се откаже от стремлението си към разширение за сметка на Турция. Под ръководството на германска военна мисия Турският генерален щаб започна да разработва план на войната. При решаване въпроса, какъ да се обезпечи съсредоточението на турската армия, веднага изпъкна голъмото стратегическо значение на възлите на пътищата Одрин и Лозенград, които тръбвало да се укрепят, и да задържат по-рано съсредоточената българска армия, додето се съсредоточи турската армия и стане способна да предприеме настъпление въ България.

След като въ турските ръководни кръгове бѣ възприета идеята за настъпателна война срещу България, Министерството на войната предприе основна ревизия на съществуващите крепости. При такова решение, отбранителната система около Цариград губеше своето значение. Затова Чаталджанската укрепена позиция бѣ изоставена, и по-големата част от нейните орджия бѣха прехвърлени въ Одрин.

Освенъ прикриване съсредоточението, Одринската крепост затваряше единствения железенъ път от България към Цариград. Ако българската армия успѣеше да обходи крепостта от северъ и да настъпи въ тѣсното и слабонаселено пространство между Черно и Мраморно морета, тя не можеше да просъществува дълго съ малкото мѣстни сръдства, и турците смѣтаха, че тя не ще може да организира подвоза си по обикновените пътища, които презъ есента ставаха съвсемъ труднопроходими.

Най-после, организираната за отбрана кръгова позиция около Одрин даваше възможност на Турското командване съ малко войски да задържа този пунктъ и тогава, когато турската армия бѣде отблъс-

ната на изтокъ. Владението на тази крепостъ даваше право на Турция при мирнитѣ преговори да настоява за владението на цѣлия Одрински вилаетъ.

И тъй, стремлението на турцитѣ да обезпечатъ съсредоточението на своята армия на линията Одринъ—Лозенградъ, стремлението имъ да затворятъ единствения желѣзенъ пѣть къмъ Цариградъ, накара турскитѣ военни власти да обърнатъ по-сериозно внимание върху засилването и модернизирането на Одринската крепостъ. И наистина, въ Българското министерство на войната имаше сведения, че презъ 1910, 1911 и 1912 години фортификационнитѣ работи бѣха засилени, като за работници бѣха привлѣчени всички войници отъ гарнизона. Най-много се работѣше върху Северозападния секторъ, батареитѣ и изкуственитѣ препятствия. Въ това време Комендантството на крепостта вземаше мѣрки да се запазятъ въ тайна извършванитѣ работи: всички частни имоти около укрепленията бѣха отчуждени, и приближаването на частни лица къмъ тѣхъ бѣ строго забранено.

Районъ около крепостта.

(4-о картогр. приложение).

Ако отъ центъра на града опишемъ една окръжностъ съ радиусъ 7 километра, тя ще мине приблизително презъ фортовия поясъ и презъ преднитѣ позиции на Източния секторъ. Обикновената далечина, на която турската крепостна артилерия, разположена на фортовия поясъ, можеше да поражава достатъчно, не надминаваше 10 километра. Линията на досегаемостта на тази артилерия минаваше презъ селата Веранъ теке, Дуванжа, Киретчи (Хаскьой), Провадия, Ортакчи, Гебилеръ, Кара Късъмъ, Иеникьой, Еспетли. Отъ тази линия навътре къмъ крепостта се развива всички военни действия.

Мѣстността, която обхваща тази линия, е раздѣлена отъ непроходимитѣ въ бродъ презъ най-голѣмата частъ отъ годината рѣки Тунджа, Марица и Арда на четири сектора:

Северозападенъ — между Марица и Тунджа;

Източенъ — между Тунджа и Марица;

Юженъ — между Марица и Арда;

Западенъ — между Арда и Марица.

Въ Северозападния секторъ мѣстността е хълмиста. Тукъ се спускатъ право на югъ разклоненията на Сакаръ планина, които представятъ редъ успоредни хълмове, раздѣлени единъ отъ другъ съ поройни рѣкички, които презъ лѣтото сж безводни. Дълбокитѣ долове

на тѣзи рѣкички сж труднопроходими, защото склоноветѣ имъ сж доста стрѣмни. Тѣзи разклонения се спущатъ постепенно на югъ и се сливатъ съ тѣсната равнина по лѣвия брѣгъ на Марица. Най-високитѣ мѣста, вододѣлътъ между Марица и Тунджа, между селата Михаличъ, Сарай Акбунаръ, Екмекчикъой, се издигатъ на 100—150 метра надъ Маришкото равнище. Най-удобни наблюдателни пунктове отвънъ къмъ крепостта сж височинитѣ при Сарай Акбунаръ и Екмекчикъой, а отъ крепостта навънъ — височинитѣ при с. Арнауткьой, Карталъ тепе и Папасъ тепе. Тѣзи наблюдателни пунктове, обаче, нѣматъ добъръ обзоръ, защото не се издигатъ много надъ околната хълмиста мѣстность.

Въ Източния секторъ отъ Дервентскитѣ възвишения се спущатъ нѣколко успоредни хълмове съ обща посока отъ северъ на югъ, които достигатъ до равната долина на р. Провадийска. Тѣзи хълмове сж отдѣлени единъ отъ другъ съ дълбоки долове, склоноветѣ на които сж стрѣмни и труднопроходими. На югъ отъ рѣка Провадийска се спущатъ други успоредни хълмове, които иматъ сжщата посока. Най-близкиятъ до Одринъ хълмъ завива подъ правъ жгълъ на западъ, дето съ много стрѣмни (до 15°) склонове се спуща къмъ рѣкитѣ Тунджа и Провадийска. Около Арнауткьой е най-високата точка на този хълмъ (около 100 метра надъ равнището на рѣкитѣ). Отъ него се наблюдава много добре цѣлата планинска околность дори до 10 километра. По гребена на този хълмъ бѣ организирана главната отбранителна линия на крепостта, която сжщо бѣ пречупена подъ правъ жгълъ, съ връхъ при форта Айвасъ Баба. Върху следния успореденъ хълмъ, между рѣкитѣ Серванъ дере и Кумъ дере, турцитѣ предполагаха да организиратъ предната позиция на Източния секторъ. Още по-наизтокъ, успоредниятъ хълмъ Шарапъ йолу бѣ удобенъ като изходна позиция на атакуващитѣ войски. Понеже всички успоредни хълмове иматъ почти еднаква височина, и гребенитѣ имъ сж много широки, то наблюдението е много затруднено, както за атакуващия, тъй и за отбраняващия. Последниятъ бѣ въ по-благоприятно положение въ това отношение, защото разполагаше съ споменатия по-горе наблюдателенъ пунктъ при Арнауткьой.

Въ Южния секторъ се спущатъ последнитѣ разклонения на Родопитѣ. Тѣ сж хълмове съ най-различни посоки и се спущатъ постепенно къмъ Маришкото равнище. Най-характерния отъ тѣхъ е голѣмиятъ масивъ между селата Самана и Ахъркьой. Билото на този хълмъ отива право отъ западъ на изтокъ и превишава Маришкото и Арденското равнища съ около 100 метра. Южнитѣ му склонове сж много разклонени, а севернитѣ се спущатъ много полегато къмъ Арда и Марица. На единъ клм. отъ брѣга на Арда и на два клм. отъ брѣга на Ма-

рица тѣзи склонове съ стрѣменъ спускъ се завършватъ въ равнището. Най-добриятъ наблюдателенъ пунктъ е височината Карталъ тепе, която отстои на 12 километра отъ града, и откоято се открива много хубава панорама на самия градъ и на неговитѣ укрепления.

Въ *Западния секторъ* пространството между рѣкитѣ Арда и Марица е изпълнено съ единъ отъ масивитѣ на Източни Родопи, съ обща посока отъ Мустафа Паша къмъ Кумарлъж. Този масивъ прегражда жгъла между дветѣ рѣки. Той е силно пресѣченъ, съ стрѣмни и скалисти склонове, проходими само по съществуващитѣ пѣтища и пѣтеки. Единъ дълъгъ хълмъ се отдѣля отъ общия масивъ между селата Каджкьой и Дели Елесъ и върви право на изтокъ, дори до самото вливане на дветѣ рѣки при с. Марашъ. Гребенътъ на този хълмъ се издига на около 80 метра надъ равнището на рѣкитѣ. Най-удобниятъ наблюдателенъ пунктъ е височината Папасъ тепе. Този хълмъ върви по-близо до р. Марица. Неговитѣ северни склонове сѣ стрѣмни, пресѣчени отъ много долове и се спущатъ до самия брѣгъ на Марица. Южнитѣ склонове къмъ гребена сѣ също така стрѣмни, а по-надолу се спущатъ полегато къмъ брѣга на Арда, като образуватъ равнина, широка 4—5 клм., между селата Кумарлъж и Марашъ. Равнището въ района на селата Каджкьой, Карагачъ и Черменъ е много ниско. То се залива отъ дъждовнитѣ води и отъ р. Марица. Презъ есенята и пролѣтътъ тукъ се образува обширно езеро, а презъ лѣтото — блато, обраснало съ трѣстика, проходимо само въ нѣкои мѣста и то само за пешаци.

Почвата въ района около крепостта е примѣсенъ черноземъ въ низкитѣ мѣста, пѣсчливо-глинеца — въ нахълменитѣ, каменисто-глинеца — въ *Западния секторъ* и пѣсчлива — въ равнитѣ мѣста на *Южния секторъ*. Навсѣкжде тя е удобна за работене фортификационни постройки.

Подпочвената вода въ низкитѣ мѣста е близо до повърхността. Въ дъждовно време почвата твърде много се разкалва, и движението безъ пѣть, или по обикновенитѣ междуселски пѣтища съ кола, става много трудно, а нѣкжде — дори невъзможно. Само въ *Южния секторъ*, благодарение пѣсчливата почва, пѣтищата не се разкалватъ много и следъ дъждъ скоро изсъхватъ.

Пространството между главната отбранителна линия и града въ *Северозападния* и *Източния сектори* бѣ засадено съ лози и овощни дървета, които даваха добро покритие на движещитѣ се войски; въ *Южния секторъ*, по долинитѣ на Арда и Марица и около селата Доуджаросъ, Черекьой, Демердешъ и Боснакьой, бѣха засадени черничевни дървета, които също маскираха движението на войскитѣ.

Въ останалата част на района около крепостта мѣстността представяше обработвана повърхност, на която се съеха разни видове зърнени храни, и бѣ лишена отъ по-едра растителност. Само около селата имаше малки пространства, засадени съ лозя, и въ долините на рѣкитѣ се срѣщаха малки групи дървета или голѣми върбалаци. Поради това, мѣстността вѣнъ отъ главната отбранителна линия бѣ открита за погледитѣ на отбраняващия. По нея нѣмаше достатъчно дървенъ материалъ за фортификационни постройки и за горене, а такъвъ трѣбваше да се доставя отдалечъ. Отбраняващиятъ можеше на първо време да си послужи съ дървения материалъ на частнитѣ складове, който бѣ въ ограничено количество, а следъ това да използва плоднитѣ и черничеви дървета.

Рѣка Марица въ района на крепостта има широчина 250—300 метра, и то само когато е пълноводна. Въ лѣтнитѣ и есенни месеци, когато водата намалява, широчината на рѣката сжщо намалява и при селата Марашъ и Боснакьой достига едвамъ до 50—60 метра. Дълбочината на рѣката презъ лѣтото е 0.70—2 метра. Презъ пролѣтъта, когато брѣговетѣ сж запълнени, дълбочината достига до 3 метра. А при голѣми наводнения (продължителни дъждове или бързо топене на снѣговетѣ) водитѣ на Марица силно прииждатъ, преливатъ брѣговетѣ и заливатъ голѣми пространства отъ равнището. Скоростта на течението е отъ 0.5 до 1.5 метра въ секунда. Брѣговетѣ сж около 2 метра надъ водата. Дъното е плоско, пѣсчливо, съ малки издигнатини, които въ маловодие образуватъ малки пѣсчъни островчета. То е доста твърдо, и по него могатъ да се движатъ и кола съ голѣми тежести. Обаче бродоветѣ трѣбва да се избиратъ и опитватъ най-грижливо, защото на нѣкои мѣста, особено следъ пълноводие, се срѣщатъ засипани съ дребенъ пѣсъкъ ями, въ които колата потъватъ.

Презъ рѣка Марица имаше само единъ мостъ между Одринъ и Карагачъ. Когато рѣката е маловодна, минава се въ бродъ при селата Юрушъ и Марашъ. Отъ последното село на югъ нѣма бродъ нито за единъ родъ войска. За преминаване на малки войскови групи можеше да се използватъ саловетѣ, каквито имаше въ всички прибрѣжни села.

Най-сгодни мѣста за направа на мостове сж: при чифл. Пашакьой, при Веранъ теке и при с. Марашъ. По-долу отъ последното село времененъ мостъ не може да се строи, защото долината е равна, брѣговетѣ сж низки и се заливатъ при пълноводие.

Рѣка Тунджа е широка срѣдно около 40 метра; дълбочината ѝ въ обикновено време е 1—2 метра, а при наводнение (пролѣтно време)—3.5—5 метра. Презъ лѣтото водата много намалява, и отъ с. Хаварасъ нагоре рѣката е проходима въ бродъ. По-долу отъ това село презъ

рѣката се минава само по мостовѣтъ. Мостове имаше само задъ главната отбранителна линия: 2 дървени и 5 каменни.

Рѣка Арда въ района на крепостъта е широка до 700 метра при пълководие и 50 метра — презъ лѣтото. Водитъ ѝ сж много непостоянни. Въ дъждовно време тя приижда и се изтича 4—5 деня следъ преставането на дъжда. Дълбочината презъ лѣтото не надминава 0.5 м. Но, когато рѣката придойде, тя достига до 3—4 метра. Поради голѣмата широчина, низкитѣ заливаеми брѣгове, пѣсчливото дъно и многоизмѣнливия режимъ на рѣката въ района на крепостъта, презъ нея не могатъ да се строятъ временни мостове.

Градътъ Одринъ е разположенъ въ жгъла между лѣвитѣ брѣгове на рѣкитѣ Тунджа и Марица, съ предградия: Карагачъ — на дѣсния брѣгъ на Марица — и Илдъръмъ и Саръкъ мегданъ — на дѣсния брѣгъ на Тунджа. На изтокъ отъ последното предградие сж разположени почти всички казарми на Одринския гарнизонъ, които можеха да бждатъ обстрелвани отъ артилерията на обсаждащата армия.

Желѣзнопътната станция на Одринъ бѣ на около 3 километра отъ града. Около нея постепенно се бѣше застрѣвало предградието Карагачъ, по-благоустроено отъ самия градъ, съ широки, прави, шосирани улици, съ хубави нѣколкоетажни кжщи, съ много хотели, кафенета и други обществени мѣста. Това предградие се съединяваше съ града съ добре поддържано шосе, което прехвърляше рѣка Марица и нейния ржавъ по стари, здрави, каменни мостове.

Въ Одринъ имаше около 15,000 кжщи, повечето паянтови, едно и двуетажни, често облѣчени отвънъ съ дъски и доста помѣстителни. Градътъ, предградията и казармитѣ можеха да помѣстятъ и подслонятъ една 100-хилядна армия, като се използватъ всички училища, джамии, църкви, хотели, общински пазари, ханища и обществени здания.

Кжщитѣ бѣха съ малки дворове, долепени една до друга, и образуваха гжстозастроени квартали, отдѣлени съ тѣсни, криви улички, постлани съ камъни. Това гжсто разположение на дървенитѣ леснозапалителни кжщи представяше голѣми неудобства за крепостъта, ако тя бжде бомбардирана, защото избухналитѣ пожари мжчно биха се потушили. Напримѣръ, пожарътъ, избухналъ презъ 1905 година, който взе бързо стихиенъ характеръ, унищожи повече отъ 2500 кжщи отъ единъ кварталъ въ центъра на града.

Освенъ казармитѣ, въ града имаше още следнитѣ по-забележителни здания: джамията *Султанъ Селимъ* — изящна архитектурна работа, съ голѣмъ куполъ и 4 минарета, които служеха като ориенти-

ровачни пунктове на атакуващия, Градското управление, Корпусното управление и много джамии и училища.

Въ 1912 година градътъ имаше около 76,000 жители, отъ които: турци 35,000, гърци 19,000, арменци 4,000, българи 2,000, евреи и други 16,000.

Българитѣ живѣха повече въ крайнитѣ квартали на града и се занимаваха съ земледѣлие и занаятчийство.

Следъ обявата на войната, въ Одринъ се събраха много бѣжанци отъ селата между турско-българската граница и града. Цѣли семейства започнаха да пристигатъ въ града още отъ края на септемврий, като носѣха съ колата си само необходимата имъ храна за нѣколко дни. Това прииждане на бѣжанци продължи дори до пълното обкръжаване крепостта, когато числото на жителитѣ се увеличи надъ 100,000 души.

Жителитѣ се снабдяваха съ вода отъ градскитѣ чешми, водата на които идѣше по камененъ водопроводъ отъ с. Провадия. Този водопроводъ излизаше навънъ отъ главната отбранителна линия и бѣше изложенъ на разрушение отъ страна на атакуващия. Но това не отслабваше отбраната, защото водата отъ Тунджа и Марица, утаена и пречистена, бѣше много добра за употрѣбение. И при сѣществването на градскитѣ чешми голѣма частъ отъ населението употрѣбваше вода отъ рѣкитѣ.

Одринъ бѣ търговския центъръ на цѣла Източна Тракия. Въ града имаше нѣколко мелници и множество занаятчийски работилници (коларници, ковачници, сарачници, дърводѣлници, общарници, шивачници). Много отъ жителитѣ на крайнитѣ квартали се занимаваха съ земледѣлие. Освенъ това, въ Одринъ се произвеждаше вино и коприна. Тукъ се съсредоточаваше житната търговия на околнитѣ производители, и въ началото на есенъта въ житнитѣ складове се събираше голѣмо количество зърнени храни, които презъ зимата се изнасяха за Цариградъ. Презъ есенъта въ Одринъ се събираше и голѣмо количество млѣчни продукти, откоито една частъ се употрѣбваша отъ населението и гарнизона, а излишецитѣ се изнасяха пакъ за Цариградъ.

Изобщо, Одринъ, разположенъ на вжзела на пѣтищата въ Източна Тракия, заобиколенъ съ плодородна, макаръ и рѣдконаселена мѣстность, съ трудолюбиво земледѣлско и скотовѣдско селячество, бѣ доста богатъ съ всички материали, необходими за сѣществването на единъ голѣмъ гарнизонъ, но трѣбваше да се взематъ мѣрки за прибиране материалитѣ отъ околността, да се уреди правилното имъ разпредѣление и, най-после, да се изсели негодното за отбраната на крепостта цивилно население.

Селата въ района на крепостта бѣха половината български, а другата половина — турски, турско-български и грѣцки или гърко-

мански (българи патриаршисти). Повечето отъ българскитѣ села бѣха въ Северозападния секторъ. Кжщитѣ въ селата бѣха малки, съ по 1—2 стаи за живѣне, нехигиенични, съ широки разградени дворове. Само въ селата на Южния секторъ имаше по-голѣми и по-благоустроени кжщи. Изобщо, селата въ този районъ бѣха много отдалечени едно отъ друго и не можеха да дадатъ добъръ подслонъ на по-голѣми войсковы части, даже ако бждатъ напуснати отъ своитѣ жители.

Презъ есента въ всички села се намираха доста зърнени храни и слама за храна на добитъка. Но районътъ не бѣ гжсто населенъ, и тѣзи запаси отъ храна и фуражъ не стигаха за изхранване една многочислена армия и за по-дълго време. Тѣ можеха да задоволятъ нуждитѣ на такава армия само за 15—20 дня, додето тя организира подвоза на необходимитѣ ѝ материали.

Споредъ пресмѣтанията на Турския генераленъ щабъ, презъ 1912 г. въ цѣлия Одрински вилаетъ е имало: 9,000 коня, 6,570 мулета, 100,000 волове и биволи, 7,200 магарета, 1,067 камили, 1,800 конски кола, 51,000 волски и биволски кола.

Този добитъкъ и тѣзи превозни сръдства можеха да се употребятъ въ мобилизационния периодъ за подвозване необходимитѣ запаси за гарнизона, събрани въ района. Ако мѣстнитѣ жители не избѣгатъ отъ селата, можеше да послужатъ и на настѣпващата армия. Но при мобилизацията голѣма частъ отъ този добитъкъ бѣ прибранъ отъ частитѣ на III и IV корпуси, а, следъ започване военнитѣ действия, населението, като напускаше своитѣ жилища, отвлечаше съ себе си и останалия му добитъкъ.

По-главнитѣ *пѣтища*, водещи къмъ крепостъта, бѣха:

Въ Северозападния секторъ:

- 1) Желѣзния пѣтъ София—Цариградъ,
- 2) Шосето София—Цариградъ,
- 3) Гердеме—Дервишка могила—Возгачъ—Одринъ,
- 4) Вакъвъ—Соуджакъ—Киретчи—Сарай Акбунаръ—Одринъ;

Въ Източния секторъ:

- 1) Шосето Лозенградъ—Хавса—Одринъ,
- 2) Хаскьой—Оглу Паша—Скендеркьой—Одринъ,
- 3) Хаскьой—чифл. Кюшенъ—Одринъ,
- 4) Ениджи—Кюкилеръ—Демирханлъ—Мусубейли—Одринъ,
- 5) Гол. Дервентъ—Домкьой—Демиркьой—Хатипкьой—Одринъ,
- 6) Кайбиляръ—Карабунаръ—Вайсалъ—Хаджиталишманъ—Сарж-талишманъ—Ташлжмуселимъ—Малъ тепе—Одринъ,

7) Узунъ Кюпрю — Хеметли — Сърджелж — Кара Късьмъ — Кючукъ Татаркьой — Одринъ;

Въ Южния секторъ:

- 1) Шосето Кърджали — Кушу Кавакъ — Ортакой — Одринъ,
- 2) Хандаплж — Доуджаросъ — Одринъ,
- 3) Караджалж — Салтакликьой — Одринъ,
- 4) Иеникой — Черкезкой — Салпасъ — Одринъ,
- 5) Димотика — Ель Бургасъ — Емирли — Демердешъ — Одринъ,
- 6) Димотика — Одринъ;

Въ Западния секторъ:

- 1) Мустафа Паша — Черменъ — Карагачъ — Каджкой — Юрушъ — Марашъ — Одринъ,
- 2) Еспетли — Марашъ — Одринъ,
- 3) Дели Елесъ — Седерли — Кулакж — Епчели — Марашъ — Одринъ.

Обиколни пѣтища:

Вънъ отъ досегаемостта на крепостната артилерия има малко пѣтища, удобни за използване отъ атакуващитѣ войски. При предположение, че последната стоварна станция на желѣзния пѣтъ ще бѣде Мустафа Паша или Каджкой, за тази целъ могатъ да се използватъ следнитѣ междуселски пѣтища:

1) Пашакьой — Дуванжа — Юскюдаръ — Паша махле — Секюнъ — Хаджикьой — Хатипкой — Челмекьой — Чомлекъ Акъ бунаръ — Ортачки — Кючукъ Гердели — Демеранлия — Оглу Паша — Абаларкой — Асатлж — Кара Късьмъ;

2) Каджкой — Куюнлукъ — Еспетли — Дели Елесъ — Сименли — Хандаплж — Салтакликьой (Салпасъ) — Татаркой — Емирли;

3) Каджкой — Димотика. Въ тази посока имаше много междуселски пѣтища, които придобиваха голѣмо значение, ако Българското командване поискаше да организира тила на главната маса, напреднала къмъ Цариградъ, като заобиколи Одринската крепостъ.

Отъ изброенитѣ пѣтища, само шосетата сѣ сигурни за движение презъ всѣко време на годината. Отъ междуселскитѣ пѣтища сѣ изброени само най-разработенитѣ. Освенъ тѣхъ, въ района имаше още много полски такива. Презъ сухитѣ годишни времена тѣ бѣха удобни за движение на всѣкакви кола безъ механическо теглене, но въ влажно време се разкалваха дотолкова, че движението, даже на пешаци, се много затрудняваше. Въ сухо време движението вънъ отъ пѣтищата бѣ възможно навсѣкжде въ района.

Главна отбранителна линия.

Очертание.

(1-о картогр. приложение).

Фортовиятъ поясъ или главната отбранителна линия се очертаваше отъ следнитѣ 13 стари опорни пунктове:

IV — Айналъж, V — Кемеръ, X — Каялъкъ, XII — Ташъ, XIII — Айвасъ Баба, XIV — Айджи йолу, XV — Кестенликъ, XVI — Куру чешме, XVII — Илдъзъ, XIX — Топъ йолу, XXI — Кавказъ, XXII — Босна, XXIII — Демердешъ, XXV — Карагачъ, XXVI — Марашъ.

Освенъ това, на хребета Казанъ теле бѣ построенъ единъ новъ редутъ, а старото укрепление VII — Карагъозъ бѣ подновено. Нумерацията съ римски цифри бѣ направена въ картата, изработена отъ Българския щабъ на армията и приложена къмъ книгата „Одринската маневрена крепостъ“.

Тѣй очертаната главна отбранителна линия отстояше отъ крайнитѣ на града: въ Северозападния секторъ на 3—4 клм., въ Източния секторъ на 2—5 клм.; въ Южния секторъ на 4 клм.; въ Западния секторъ на 2—3 клм.

Най-удобнитѣ артилерийски позиции на атакуващия бѣха, около връстъ на крепостъта, на линията Екмекчикъой — Дерменъ Еникъой — Мусубейли — Паша чаиръ — Ахъркъой — Карталъ теле — Епчели — Кадънкъой, която отстои на около 7—8 клм. отъ краищата на града. Срѣдната далечина на българската артилерия бѣ 10 клм. Отъ сравнението на тѣзи две разстояния се вижда, че фортовата линия не обезпечаваше града отъ бомбардиране, стига само артилерията на атакуващия да застане на естественитѣ си позиции, макаръ тѣ да се обстрелватъ отъ артилерията на крепостъта.

Опорни пунктове.

Въ българскитѣ описания на Одринската крепостъ главната отбранителна линия се именуваше *фортовъ поясъ*, макаръ построенитѣ на нея опорни пунктове да бѣха полудълговременни, затворени укрепления. Турцитѣ сжщо наричаха тѣзи укрепления фортове (табии).

Въ Северозападния секторъ до 1908 год. главната отбранителна линия се очертаваше отъ укрепленията Хадърлъкъ (I), Чаталъ йолу (II), Айналъж (IV), Кемеръ (V), Башъ Юкъ (VI) и построеното отпосле укрепление Карагъозъ (VII), на около 1.5 клм. предъ първитѣ. Следъ тази година Турското командуване, като смѣташе Северозападния секторъ за най-вѣроятенъ фронтъ на атаката, изработи новъ проектъ за

крепостта, въ който се предвиждаше да се изнесе главната отбранителна линия до гребена, на който бѣ построено укреплението Карагьозъ, като се построятъ нѣколко укрепени групи, съставени отъ опорни пунктове, окопи, промеждутъчни батареи, казарми и погребѣ. Предвидени бѣха групитѣ Казанъ тепе, Бьонжа, Куру чешме, Шейтанъ тарла и Карагьозъ тарла. Предвидъ важността на този секторъ турцитѣ започнаха отъ него подновяването на крепостта.

Опорниятъ пунктъ въ групата Казанъ тепе бѣ единъ люнетъ, дългъ около 55 м., съ кѣси фланки (около 10 м.), съ трижгленъ външенъ ровъ, въ който бѣха построени две ивици телени мрежи по 7 м. широки и на 2 м. една отъ друга. Линията на огъня бѣ издигната на 1.5 м. надъ хоризонта, и подъ нея бѣха устроени бетонни ниши за прикриване стрелцитѣ отъ шрапнеленъ огънь. Презъ 8—10 м. бѣха построени малки траверси отъ човалчета, напълнени съ прѣстъ. На двата жгла имаше площадки за картечници. Въ горжата на люнета бѣ построена бетонна казарма за около половинъ рота, която имаше размѣритѣ на описанитѣ по-долу бетонни погребѣ.

Групата Бьонжа — Куру чешме нѣмаше опоренъ пунктъ. Тя състоеше отъ нѣколко крепостни батареи, прикрити отъ стрелкови окопи задъ общата телена мрежа.

Опорниятъ пунктъ на групата Шейтанъ тарла — укреплението Карагьозъ, построено следъ Руско-Турската война, имаше петожгълна форма, съ дължина на линията на огъня около 200 крачки, съ дебелъ и високъ насипъ и тухлени каземати. Въ новия проектъ бѣ предвидено да се бетониратъ казематитѣ, но при започване войната това още не бѣше направено. Поради голѣмата височина и видимостъ на укреплението, за отбрана бѣ приспособенъ само гласисътъ, а въ трижгълния му ровъ сѣщо бѣ построена телена мрежа.

Въ групата Карагьозъ тарла имаше два опорни пункта: дѣсенъ — редутъ съ обикновенъ полски профилъ, и лѣвъ — люнетъ отъ сѣщия типъ, както въ групата Казанъ тепе. Въ началото на военнитѣ действия на този люнетъ бѣ завършена само землената частъ. Въ време на самитѣ действия, вмѣсто бетониранитѣ ниши подъ линията на огъня, бѣха построени блиндажи съ дѣсенъ покривъ.

Въ *Източния секторъ* главната отбранителна линия се очертаваше отъ укрепленията Каялъкъ (X), Ташъ (XI), Айвасъ Баба (XII), Айджи йолу (XIII), Кестенликъ (XIV), Куру чешме (XV), Илдъзъ (XVI), Топъ йолу (XVII) и Кавказъ (XVIII). Опорнитѣ пунктове бѣха построени върху единъ общъ гребенъ, издигнатъ на 60—100 м. надъ равнището на Марица. Мѣстността отъ този гребенъ се спуска полегато на изтокъ и съ по-голѣма стрѣмнина (до 17°) на северъ, къмъ Провадийската

рѣка. Спусковетѣ сж гладки, гласисообразни и почти безъ закрити подстъпи.

Опорнитѣ пунктове бѣха старъ типъ полудълговременни фортове, въ видъ на многожгълникъ или съ кржгова линия на огъня (Дйвасъ Баба), съ или безъ вътрешенъ ровъ, съ външенъ ровъ само предъ челнитѣ и странични фасове. Типичниятъ имъ профилъ имаше следнитѣ размѣри: вътрешниятъ ровъ обхващаше цѣлия дворъ и бѣше дълбокъ 2—3 м.; брустверътъ бѣ високъ 3—3.5 м. и дебелъ 6—7 м.; външниятъ ровъ бѣ дълбокъ 4 м. и съ широчина на дъното 5—6 м.; ескарповата стена имаше нормаленъ наклонъ 1/1, а контррескарповата — 2/1; височина на гласиса — 1.20 м. Рововетѣ не се обстрелваха, нито отъ линията на огъня, нито отъ специални капунири. Едно съчетание отъ траверси предпазваше вътрешността отъ страниченъ огънь. По-голѣмата частъ отъ траверситѣ имаха каземати отъ тухли, съ дебелина на стенигѣ около 0.8 м. и на сводоветѣ до 3 м. Тѣзи траверси бѣха издигнати надъ линията на огъня до 1.5 м. Въ горжевата частъ на всѣко укрепление бѣ построена казарма, съ тухленъ сводъ до 3 м. дебелъ.

Поставени на самия гребенъ, укрепленията съ своитѣ високи бруствери и още по-високи траверси стърчеха надъ околната мѣстность, очертаваха се на хоризонта твърде добре, и стрелбата по тѣхъ можеше да се регулира отъ най-отдалеченитѣ наблюдателни пунктове. Като се вземе предвидъ голѣмитѣ размѣри на укрепленията, невъзможността да се маскиратъ и слабитѣ размѣри на казематитѣ, които се пробиваха отъ 12 и 15 см. снаряди, отбранителната стойность на тѣзи опорни пунктове се е считала и отъ самитѣ турци за неголѣма, вследствие на което на нѣкои отъ тѣхъ бѣ приспособенъ за пехотна отбрана само брустверътъ (Дйвасъ Баба, Айджи йолу), а другитѣ бѣха изоставени съвършено, като бѣха построени пехотни окопи задъ телената мрежа, на 50—100 крачки предъ опорнитѣ пунктове. Въ време на обсадата се използваха само казематитѣ на тѣзи опорни пунктове.

Въ Южния секторъ главната отбранителна линия съставяха опорнитѣ пунктове Босна (XXII), Демердешъ (XXIII), Меркезъ (XXIV), Карагачъ (XXV) и Марашъ (XXVI), разположени въ равнината на една почти права линия, отстояща на 0.5 клм. отъ желѣзнопътната станция и предградиято Карагачъ. Устройството на тѣзи стари фортове бѣ почти сжщото, както на онѣзи отъ Източния секторъ. За да се запази по-добре предградиято Карагачъ, въ проекта отъ 1908 год. бѣ предвидено да се изнесе главната отбранителна линия по-напредъ въ видъ на джга, която да се опира на фортоветѣ Босна и Марашъ. Споредъ сжщия проектъ, новата отбранителна линия трѣбваше да състои отъ укрепе-

нитъ групи Боснакьой, Синекли и Карагачъ. Всѣка група трѣбваше да има по единъ опоренъ пунктъ и нѣколко батареи. Въ началото на войната бѣха готови и въоръжени само батареитѣ, а опорнитѣ пунктове — само трасирани. Тѣ бѣха замѣнени съ обикновени пехотни окопи.

Въ *Западния секторъ* отъ мирно време нѣмаше никакви фортификационни постройки. Само въ 1911 г. бѣха построени нѣколко стрелкови окопи. Турското командване е смѣтало този секторъ най-запазенъ отъ дветѣ рѣки Марица и Арда, затова въ по-сетнешнитѣ проекти бѣ предвидено той да се укрепи съ сръдствата на полската фортификация. И действително, още въ началото на военнитѣ действия на около 600 м. предъ Папасъ тепе турцитѣ устройха една група стрелкови окопи за дружина, добре приспособени за отбрана и заградени съ телена мрежа.

Батареи.

При първоначалното укрепяване, крепостната артилерия бѣ поставена въ фортоветѣ. Понеже старитѣ фортове бѣха разположени на около 1.5—2 клм. единъ отъ другъ, и понеже имаха площадки за орждията на челнитѣ и на страничнитѣ си фасове, то съ това се постигаше достатъчно за тогавашнитѣ времена артилерийско обстрелване, както напредъ, тъй и въ междинитѣ. Въ новия проектъ отъ 1908 г. бѣ предвидено да се изнесе крепостната артилерия въ междинитѣ. Само въ стария фортъ Ташъ (XII) бѣха оставени 4 дълги 15 см. крепостни орждия. Тогава се започна постройката на редъ съседни и междинни батареи, предназначени за крепостни и полски 8.7 см. не с. с. батареи. Споредъ сведенията въ Българския щабъ на армията, въ разнитѣ сектори въ разни времена бѣха построени следнитѣ батареи:

Въ Северозападния секторъ:

- № № 3, 19 по за 4 дълги 10.5 см. крепостни орждия,
- № № 6, 11 по за 6 дълги 15 см. крепостни орждия,
- № 7 за 6 дълги 10.5 см. крепостни орждия,
- № 9 за 6 мортири 21 см. крепостни,
- № 10 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
- № 11 за 6 дълги 15 см. крепостни орждия,
- № 12 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
- № 16 и 17 по за 3 дълги 10.5 см. крепостни орждия,
- № 19 за 6 дълги 10.5 см. крепостни орждия,
- № 22 за 6 мортири 15 см. крепостни,
- № 23 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
- № № 30 и 33 по за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,

№ № 1, 2, 4, 5, 8, 13, 14, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 35 и 36 по за 6 полски орждия.

Въ Източния секторъ:

№ 38 за 6 дълги 12 см. крепостни орждия,
№ 39 за 6 дълги 15 см. крепостни орждия,
№ 40 за 4 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ 41 за 6 мортири 15 см. крепостни,
№ 44 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ 46 за 6 мортири 15 см. крепостни,
№ 50 за 6 дълги 12 или 15 см. крепостни орждия,
№ № 50 и 56 по за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ 57 за 6 дълги 12 см. крепостни орждия,
№ № 37, 40 а, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54 и 56 по за 6 полски орждия.

Въ Южния секторъ:

№ 61 за 6 дълги 12 или 15 см. крепостни орждия,
№ № 62, 64, 68 и 70 по за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ № 63, 65, 66, 67 и 69 по за 6 полски орждия.

Въ Западния секторъ:

Въ проекта се предвиждаше да се построят на този секторъ две крепостни батареи, но до 1912 г. тѣзи батареи не бѣха построени. Въ време на самитѣ военни действия бѣха построени: една батарея за две дълги 12 см. крепостни орждия и една — за 15 см. гаубици (5 орждия).

Отъ изложеното изброяване на батареитѣ се вижда, че Турското командуване предварително бѣ разпредѣлило крепостнитѣ и полски батареи по разнитѣ сектори. Никжде не бѣха подготвени дълговременни запасни батареи, които да се въоръжатъ, когато стане известно, къде атакуващиятъ ще насочи своя главенъ ударъ. Стрелящитѣ отъ платформи батареи бѣха разпрѣснати почти равномерно въ самитѣ сектори, безъ да могатъ нѣколко батареи или групи да съсредоточаватъ огъня си по най-опаснитѣ за отбраната подстъпи. Почти всички батареи имаха директриситѣ на стрелбата си право предъ фронта на главната отбранителна линия. Нѣмаше батареи съ фронтъ за обстрелване междинитѣ. Това бѣше единъ важенъ пропускъ отъ страна на Турското командуване, следъ като то бѣ взело решение да извади артилерията отъ фортоветѣ. Само една полска батарея въ гру-

пата Шейтанъ тарла (№ 14) бѣ поставена така, че можеше да обстрелва подстъпитѣ къмъ групата Казанъ тепе и междината между дветѣ групи. Този е единствениятъ случай въ цѣлата крепостъ, да се построи капунирна батарея. Като капунирни можеха да послужатъ и крайнитѣ орждия на всички батареи, въоръжени съ брѣгови орждия, лафетитѣ на които позволяваха да стрелятъ въ секторъ отъ 120° (№ № 10, 12, 23, 30, 33, 40, 44, 55, 56, 62, 64, 68, 70). Въ време на самитѣ действия турцитѣ се помъжиха да отстранятъ този недостатъкъ, като построиха нови батареи за обстрелване междинитѣ.

По-стариятъ типъ крепостни батареи бѣха построени твърде близо до прикривающия гребенъ и само на 1—2 м. подъ него. Тѣ бѣха на маскирана позиция и се откриваха веднага, щомъ започнѣха да стрелятъ, защото блѣсъцитѣ на стрелящитѣ орждия бѣха много по-високи отъ прикривающия гребенъ. Построенитѣ по-късно батареи, особено тѣзи на Северозападния секторъ, бѣха по-добре приспособени къмъ мѣстността, но пакъ не бѣха на закрити позиции, и при стрелбата сжщо се виждаха блѣсъцитѣ на орждията.

Така изнесени на главната отбранителна линия и поставени задъ най-преднитѣ окопи, турскитѣ крепостни батареи държеха подъ огънь мѣстността по-далечъ отъ фортоветѣ. Но Българското командване не можеше да не забележи, че, щомъ падне първата съпротивителна линия, компрометираще се цѣлата артилерийска отбрана на крепостта.

За непосредствена охрана на така изнесенитѣ крепостни батареи служеха опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия, специални пехотни окопи, построени предъ самитѣ батареи, и общата телена мрежа. Батареитѣ не бѣха обградени съ свои изкуствени препятствия, нѣмаха и специална пехотна и картечна охрана.

Въ Одринската крепостъ бѣха устроени три типа крепостни батареи: землени, землени съ бетонни площадки и землени съ бетонни площадки и бетонно облѣкло на полегатоститѣ. Планътъ на всички типове батареи бѣ еднакъвъ: 20—22 метра разстояние между деректриситѣ на орждията; площадкитѣ бѣха вдълбани на 1.50—2 м.; между всѣки две площадки имаше земенъ траверсъ; задъ площадкитѣ и траверситѣ имаше дълбоко съобщение вдлъжъ на цѣлата батарея. Въ профилъ всички одрински батареи имаха низки гласисообразни бруствери, които почти се сливаха съ мѣстния хоризонтъ; орждията стреляха надъ бруствера, безъ амбразури.

Въ траверситѣ на първитѣ два типа батареи бѣха построени блиндажи за прислужници, съ покривъ отъ вълнообразно желѣзо и

земленъ слой дебелъ 0'40—0'80 м. Тѣзи блиндажи прикриваха хората само отъ шрапнелни куршуми и гранатни парчета. Тѣ не можеха да издържатъ удара на цѣлъ снарядъ. Въ заднитѣ полегатости на траверситѣ бѣха построени ниши за бойнитѣ припаси, които сжщо не можеха да издържатъ ударъ отъ цѣлъ снарядъ.

Въ батареитѣ съ бетонно облѣкло на полегатоститѣ бѣха построени бетонни блиндажи и ниши. Стенитѣ и покривитѣ на тѣзи закрития бѣха желѣзобетонни, съ дебелина 0'45 метра. Желѣзната мрежа въ бетона се състоеше отъ разположени накръстъ желѣзни прѣчки, дебели 5 мм. Такива стени и покриви се пробиваха дори отъ 10 см. граната.

Батареи отъ третия типъ имаше само на Северозападния и Южния сектори. На Северозападния секторъ сѣрбитѣ почти нѣмаха обсадна артилерия, и затова батареитѣ не бѣха изложени на системно обстрелване. Въ Южния секторъ сръбската обсадна артилерия сѣсрѣдоточаваше огъня си по тѣзи батареи, но не можа да постигне резултатъ, вследствие недобрата пристрелка. Така, батарея № 62, предъ укреплението Демердешъ, бѣ разположена на около 50 крачки отъ слабоприкриващия гребень и на около 3 м. подъ него. Сръбскитѣ 15 см. гаубични батареи я обстрелваха отъ разстояние около 5,600 м. Вследствие неточната пристрелка, сръдниятъ ударъ е билъ на около 45 м. предъ батареята, дето на една ивица отъ 25 м. попаденията сж едно до друго, и мѣстността е просто разровена. Въ самата батарея бѣха попаднали 6—8 гранати, които бѣха повредили три траверси: въ единия бѣ разрушенъ съвършено блиндажътъ на прислужницитѣ, а въ двата бѣха пробити покривитѣ на нишитѣ предъ оржедейнитѣ площадки.

На 30—50 крачки задъ батареитѣ бѣха построени батареини погребѣ за двудневенъ разходъ бойни запаси. Тѣ представяха обикновени землянки, покрити съ плоски листове вълнообразно желѣзо и 0'80—1'20 м. земя.

По-назадъ, на около 1'5—2 км., бѣха разположени груповитѣ или секторни погребѣ:

Въ Северозападния секторъ бѣха построени два секторни погребѣ: единъ задъ групата Бьонжа — Куру чешме, бетоненъ, но още незазасипанъ съ земя, и другъ задъ Карагьозъ тарла, бетоненъ, съвършено готовъ и засипанъ. Всѣки отъ тѣзи погребѣ събираше около 5,000 изстрела. Погребътъ задъ Карагьозъ тарла бѣ хвърленъ въ въздуха отъ турцитѣ непосредствено преди завладяване крепостта.

Въ Източния секторъ за секторни погребѣ служеха старитѣ погребѣ, заградени само съ дебели землени бруствери и безъ покривъ. Тукъ бойнитѣ припаси се поставяха на открито съ фабричната си опаковка и се покриваха съ бризенти.

Въ Южния секторъ бѣ построенъ груповъ бетоненъ погребъ задъ батарея № 62 за 5,000 изстрела, а като секторни погребѣ служеха мировременнитѣ складове за бойни запаси задъ желѣзния пѣть, северно отъ укреплението Карагачъ.

Бетоннитѣ погребѣ бѣха единъ и сѣщъ типъ: шесть отдѣления, всѣко дълго 6 м. и широко 3'10 м., на двата края имаше по единъ по-малкъ казематъ. Нѣкои отъ крайнитѣ отдѣления бѣха поставени въ отстъпъ, за да може отъ дветѣ имъ бойници да се обстрелватъ входоветѣ въ другитѣ каземати. Сводовиятъ покривъ, тилната и крайната стени бѣха бетонни, дебели 1'40 м., вътрешнитѣ подпорни стени бѣха бетонни и дебели 0'70 м. Останалитѣ стени бѣха каменни, градени съ циментовъ разтворъ и измазани. Покривътъ бѣ усиленъ отдолу съ листовѣ вълнообразно желѣзо, дебело 3 мм. На лицевата стена бѣха оставени малки прозорчета за освѣтление, които можеха да служатъ и като бойници. Отпредъ и отстрани погребитѣ бѣха засипани съ землиненъ пластъ, дебелъ до 4 м., а отгоре землиниятъ насипъ достигаше до 0'30 м. Погребитѣ бѣха построени на хоризонта, и предъ тѣхъ имаше ровъ, отъ който бѣше взета прѣстѣта за засипването имъ.

Въ мирно време не бѣха подготвени наблюдателни пунктове за командиритѣ на батареитѣ. Такива се направиха въ време на действията. Наблюдателнитѣ пунктове бѣха близо до самитѣ батареи. Тѣ се правѣха обикновено открити, и близо до тѣхъ се построяваха землянки за наблюдателитѣ и телефониститѣ.

Изкуствени препятствия.

Още презъ 1911 година въ Българския щабъ на армията се получаваха сведения, че въ Одринъ се превозватъ голѣми количества материали (400,000 кгр. бодлива телъ и 220,000 желѣзни колове, голѣми и малки). И действительно, презъ последнитѣ две години, едновременно съ другитѣ укрепителни работи, се бѣше почнало и поставянето на телена мрежа. До мобилизацията, турцитѣ бѣха успѣли да поставятъ такава предъ опорнитѣ пунктове на Северозападния секторъ (Казанъ тепе и укрепление VII) и предъ Източния секторъ отъ Айвасъ Баба до Кавказъ.

Следъ започване военнитѣ действия, работата по поставянето на телената мрежа продължаваше усилено, и постепенно съ такава се обгради цѣлиятъ фортовъ поясъ.

Телената мрежа се строеше въ видъ на непрекъснати ивици, на около 30—50 метра предъ главната отбранителна линия. Тя състоеше отъ 5—6 реда желѣзни или дървени колове, които даваха една ширина на мрежата отъ 6 до 9 метра. Първоначално се е предполагало

желѣзнитѣ колове да се поставятъ на бетонни основания, но после се отказали отъ този начинъ и започнали да ги вкопаватъ направо въ земята.

Имаше двоенъ телъ, съ шипове, и квадратенъ, единиченъ, съ сечение 1·5—2 мм., на който шиповетѣ бѣха прикрепени чрезъ пречупване самия телъ. Желѣзнитѣ колове бѣха: дълги (1·70 м.) и кжси (1·00 м.). Тѣ се вкопаваха въ земята на около 0·5 м. и стоеха върху желѣзенъ квадратъ отъ листово желѣзо 0·30/0·30 м.

Само на най-важнитѣ пѣтища бѣха оставени тѣсни проходи презъ мрежата, като бѣха приготвени рогатки за запушването имъ, когато стане необходимо.

Тази почти непрекъсната ограда около крепостта представляше едно много солидно препятствие. Но то имаше и своитѣ слаби страни, които бѣха забелязани отъ Българското командване още при първитѣ разузнавания: а) мрежата не бѣше съответно начупена, вследствие на което можеше да се обстрелва само съ фронталенъ огънь; б) затваряйки отвсѣкжде крепостта, тя унищожаваше маневрената способностъ на гарнизона; в) отдѣлнитѣ опорни пунктове не бѣха обградени съ своя мрежа и, ако на едно мѣсто се пробие пѣть презъ общата мрежа, тѣ оставаха незащитени съ изкуствени препятствия.

Като се вземе предвидъ многото дървета въ крепостния районъ, Българското командване предполагаше, че турцитѣ ще направятъ много засѣвки предъ своитѣ укрепления. Но това предположение не се сбъдна, и турцитѣ не употребиха това изкуствено препятствие.

Въ началото на военнитѣ действия, отъ показанията на пленницитѣ, се знаеше, че турцитѣ сж построили предъ укрепленията вълчи ями съ колове на дъното и добре маскирани отгоре съ дъски и трева. Следъ превземане крепостта се узна, че три реда вълчи ями сж били устроени предъ укреплението Куру чешме и то само на единъ фронтъ около 150 метра.

Освенъ това, българитѣ бѣха забелязали нѣколко правилни реда отъ дупки предъ форта Айвасъ Баба. Предполагаше се, че това сж, или вълчи ями, или фугаси. Отпосле, следъ превземане крепостта, се видѣ, че това сж фалшиви фугаси. Турцитѣ бѣха изкопали ямички, до 20 с/м., които отдалечъ изглеждаха като вълчи ями или фугаси. Тѣ постигнаха своята целъ да заблудятъ разузнавачитѣ на атакуващия, но при атаката войницитѣ ги използваха, като готови закрития срещу турския огънь.

Пакъ по разкази на пленници, смѣташе се, че предъ нѣкои укрепления сж поставени каменнометни фугаси. При превземане крепостта се установи, че само въ участъка между с. Хаварасъ и Провадийската

рѣка, предъ укреплението, дето се събиратъ всички по-добри пѣтища по лѣвия брѣгъ на Тунджа, сѣ били поставени 30 автоматични фугаси, на 30—40 крачки единъ отъ другъ, направени по най-обикновенъ и познатъ въ фортификацията начинъ. Възпламеняването щѣше да стане, когато атакуващиятъ стѣпи върху горната дѣсчена покривка. Зарядтъ е билъ 20 килограма черенъ барутъ. Турцитѣ сѣ разчитали на моралния ефектъ отъ избухването, но понеже покривкитѣ не бѣха маскирани, атакуващитѣ войници бѣха предупредени за съществуването имъ, и при атаката ги заобикаляха, така щото нито единъ фугасъ не избухна.

Рововетѣ на фортоветѣ, поради своитѣ голѣми размѣри, можеха да послужатъ като отлично изкуствено препятствие, ако турцитѣ бѣха поставили на дѣната имъ телена мрежа и ако бѣха организирали надлѣжното имъ обстрелване. Нито едното, нито другото бѣ направено, и затова тѣзи дълбоки ровове не представяха непреодолимо препятствие.

Турцитѣ не бѣха използвали водитѣ около Одринъ за създаване водни изкуствени препятствия. Само северозападно отъ укреплението Каялъкъ (X) тѣ бѣха построили една плотина на Провадийската рѣка, съ която бѣха наводнили едно пространство дълго 800 и широко 300 метра.

Междини.

Междинитѣ между опорнитѣ пунктове на фортовия поясъ не бѣха укрепявани въ мирно време. Тамъ нѣмаше никакви мѣстни предмети, които да послужатъ като основа на това укрепяване. Само въ Северозападния секторъ между опорнитѣ пунктове бѣха построени нѣколко непрекъснати окопи за стрелба стоишкомъ и съединени съ ходове за съобщение. Презъ 20 крачки въ окопитѣ имаше траверси за предпазване бойцитѣ отъ парчетата на прѣснатъ снарядъ. Тѣзи окопи бѣха добре приспособени къмъ мѣстността и грижливо маскирани, но ходоветѣ за съобщение, които бѣха на обърнатия къмъ противника склонъ, се наблюдаваха добре.

Следъ мобилизацията, частитѣ, които заемаха фортовия поясъ, непрекъснато копаеха нови окопи и поправяха старитѣ. Укрепяването на междинитѣ, обаче, ставаше безсистемно, споредъ различнитѣ схващания на по-долнитѣ началници.

Складове за военни материали.

Всички складове за военни материали бѣха построени въ района на казармитѣ. Тѣ бѣха обикновени здания, незащитени отъ бомбардиране.

На желѣзнопѣтната станция при Карагачъ бѣха построени нѣколко нови складове, които сѣ имали назначение да приематъ пристигащитѣ

по желѣзницата материали и да ги разпредѣлятъ между частитѣ. Задъ укрепленіето Кавказъ (XXI) имаше депо за разни артилерійски материали. Тамъ се предполагаше въ военно време да се открие и артилерійска работилница.

Пѣтни съобщения въ крепостта.

Турцитѣ бѣха обърнали сериозно внимание на съобщенията отъ града къмъ укрепленията на главната отбранителна линия, а особено на тѣзи въ Северозападния секторъ. Освенъ старото шосе Одринъ — София, въ този секторъ бѣше построено специално военно шосе, което свързваше казармитѣ съ укрепленията Башъ Юкъ (VI), Кемеръ (V) и Карагъозъ (VII). Това шосе бѣше приспособено къмъ мѣстността, така че движението по него не можеше да се наблюдава отъ противникъ, който е заелъ предната позиция Ючъ Тепелеръ.

Къмъ укрепленията на Източния секторъ водѣха две шосета: къмъ укрепленіето Каялъкъ (X) и къмъ укрепленіето Кавказъ (XXI) — Цариградското шосе.

Освенъ тѣзи по-добри пѣтища, отъ града къмъ Северозападния и Източния сектори излизаха радиално много обикновени пѣтища, които бѣха доста удобни за превозване голѣми тежести. Само въ дъждовно време тѣзи пѣтища се разкалваха, и движението по тѣхъ се затрудняваше.

Въ Южния секторъ, освенъ шосето Одринъ—Ортакъой, което минава покрай укрепленията Карагачъ (XXV) и Марашъ (XXVI), бѣше започнато и шосето за укрепленіето Босна (XXII).

Още отъ мирно време турцитѣ бѣха започнали постройката на крепостна тѣснопѣтна желѣзница. Тѣ бѣха построили една централна станция при казармитѣ, и отъ нея излизаше първиятъ клонъ за Северозападния секторъ. Завършена бѣ и постройката на втория клонъ къмъ Източния секторъ, който презъ укрепленіето Каялъкъ (X) достигаше до укрепленіето Ташлъкъ Алтъ (IX). Предполагало се е по-после да се продължи постройката на клона до Айвасъ Баба и оттамъ, надлъжъ по цѣлата главна отбранителна линия, за Източния секторъ.

Изглежда, че проектътъ на турцитѣ е билъ по-после да се съедини централната станция на тѣснопѣтната желѣзница съ станцията Карагачъ, като се построи мостъ на Марица.

За обслужване тѣсна желѣзень пѣтъ, турцитѣ разполагаха съ 3 малки и 2 голѣми локомотиви и 300 вагончета.

Съобщението между разнитѣ сектори на крепостта презъ рѣкитѣ ставаше по съществуващитѣ отъ мирно време мостове. Освенъ това,

турцитѣ отъ Одринѣ разполагаха съ специаленъ воененъ мостъ отъ 118 желѣзни понтони съ всичкитѣ имъ принадлежности.

Вънѣ отъ обработенитѣ лозя, мѣстността задъ главната отбранителна линия бѣ удобна за движение на войскитѣ и даже на артилерията и безъ пѣтища, но само въ сухо време.

В р ъ з к и.

Въ Българския шабъ на армията имаше сведения, че турцитѣ разполагатъ съ 26 крепостни и голѣмо количество полски телефонни апарати. Едновременно съ укрепяването на главната отбранителна линия, тѣ строеха и крепостна телефонна мрежа. Въ пионернитѣ казарми бѣ организирана голѣма телефонна централа, отъ която излизаха радиални линии къмъ разнитѣ сектори. Почти всички укрепления бѣха свързани съ телефонъ. Линията бѣ въздушна, но е имало проектъ да се замѣни съ кабелна.

За обезпечаване връзката съ Цариградъ следъ обкръжаване крепостта, въ Одринѣ имаше две мощни станции телеграфъ безъ жици, инсталирани въ укреплението Хадърлъкъ, за да може да се работи непрекъснато и когато едната станция се повреди. Но въ най-важния моментъ, въ началото на военнитѣ действия, телеграфътъ безъ жици не можа да работи, поради неопитния си персоналъ. Следъ обкръжаването на крепостта, обаче, персоналетъ се обучи, и тѣзи станции бѣха използвани много добре, като работѣха непрекъснато дори до падането на крепостта, и чрезъ тѣхъ комендантътъ на крепостта поддържаше непрекъснато връзка съ Главната квартира и Министерството на войната въ Цариградъ. По този телеграфъ на коменданта бѣ откритъ кредитъ въ одринскитѣ банки.

Предни позиции.

Турското командуване е схващало голѣмия недостатокъ на Одринската крепостъ — близостта на фортовия поясъ до града. То, вѣроятно, е смѣтало да се продължи усиляването на избранитѣ предни позиции, и въ случай на война да се изнесе постепенно отбраната на тѣзи позиции, или поне да задържи атакуващия, колкото се може по-дълго време предъ тѣхъ. Обаче, сведения за съображенията на Турското командуване по отношение на преднитѣ позиции липсватъ. Ако се вземе предвидъ започнатитѣ преди войната фортификационни работи, може да се допусне, че въ мирно време сж били изучавани следнитѣ предни позиции:

Въ *Северозападния секторъ*, съ фронтъ на западъ, — по гребена между Екмекчикъой и Кадънкъой, и съ фронтъ на северъ, — на височината Ючъ Тепелеръ;

Въ Източния секторъ — по гребена на разклонения хълмъ между Серванъ дере и Кумъ дере;

Въ Южния секторъ — по височинитѣ на гребена между Карталъ тепе и с. Ахъркьой;

Въ Западния секторъ — по височинитѣ около Папасъ тепе.

На изучаванитѣ предни позиции не бѣха извършени почти никакви фортификационни работи. Само предъ Северозападния секторъ бѣха изкопани нѣколко окопа, и въ Източния секторъ, на плоския гребень Маслакъ, бѣха направени единъ обикновенъ полски редутъ и три полски батареи (№ № 58, 59 и 60). На мѣстността сж били означени съ камъни само мѣстата на бждещитѣ опорни пунктове на преднитѣ позиции.

Втора отбранителна линия.

Колкото повече застаряваха одринскитѣ укрепления, толкова близкитѣ до града стари табии губѣха своето значение. Тѣй постепенно сж били запустнати и оставени да се разрушаватъ укрепленията Чаталъ йолу (II), Чай тепе (III), Ташъ (XI), Кокарджа (XVIII) и Меркезъ (XXIV).

Нѣколко отъ по-вжтрешнитѣ укрепления, които още не бѣха изгубили своето значение, образуваха втората линия на крепостната отбрана. Въ нея влизаха следнитѣ укрепления: I — Хадърлѣкъ, VIII — Баши Факъ, IX — Ташлѣкъ Алтж, XX — Каикъ.

Тѣзи укрепления не представяха часть отъ една система за отбраната на Одринската крепостъ. Тѣ бѣха останали случайно, следъ изнасяне отбраната на по-предната линия. Турското командване не бѣше направило нищо, за да попълни втората линия съ нови укрепления и да я приготи отъ мирно време за отбрана. Тѣй че тѣзи отдѣлни укрепления, отдалечени твърде много едно отъ друго, не се поддържаха взаимно и можеха да послужатъ само като опора на войскитѣ въ секторитѣ, въ които се намираха (I — за Северозападния и Западния сектори, VIII, IX и XX — за Източния секторъ).

Предъ Южния секторъ нѣмаше втора отбранителна линия, но тукъ за такава можеха да послужатъ лѣвитѣ брѣгове на непроходимитѣ въ бродъ Арда и Марица.

Изобщо, втората отбранителна линия не можеше да окаже голѣмо влияние на отбраната на крепостъта при съвременната далекобойна и мощна артилерия, ако тя се настани на завладяната главна отбранителна линия — фортовия поясъ.

Ако атакуващиятъ успѣе да мине презъ главната отбранителна линия, то, както се каза по-горе, вследствие нейната близость до града, той ще владѣе последния съ своя артилерийски огънь. По-нататъшната

съпротива на втората отбранителна линия ще бъде много трудна. Но единъ упоритъ противникъ би могълъ да се задържи още въ града за известно време (напримѣръ, до сключване на близкото примирие).

Редюитъ на крепостта.

Турцитѣ като че не бѣха разсждавали по въпроса за удържане крепостта следъ падането на фортовия поясъ. Това се вижда и отъ начина на тѣхнитѣ действия презъ мартъ 1913 година. Но отъ българска страна се смѣташе, че като редюитъ на последната отбрана на града може да послужи линията моста на р. Марица — мостоветѣ на р. Тунджа — североизточния край на града — укреплението Каикъ (XX). За да може на тази линия да се даде последенъ отпоръ на атакуващия, трѣбваше на нея да се организиратъ редъ опорни пунктове, като се приспособятъ за отбрана мѣстнитѣ предмети. Това турцитѣ не бѣха направили.

При първоначалното укрепяване на Одринъ, укреплението Хадърлъкъ (I), построено на около 3 клм. задъ главната отбранителна линия, се е смѣтало като редюитъ на Северозападния секторъ, а, заедно съ това, и на цѣлата крепостъ. Освенъ главния брустверъ, приспособенъ за пехотна и артилерийска отбрана (по 5 орджия на тритѣ фаса), въ срѣдата му бѣ издигнатъ кавалиеръ, съ височина на бруствера 6'50 м. Кавалиерътъ бѣ приспособенъ за пехотна отбрана, а имаше и две площадки за орджия. Задъ кавалиера, бѣ издигнатъ още единъ брустверъ, високъ 4'50 м., приспособенъ сжщо за пехотна отбрана. Подъ кавалиера и подъ задния брустверъ бѣха устроени тухлени каземати за около 300—400 души. Въ нѣкои отъ тѣзи каземати бѣ разположенъ въ време на обсадата Щабътъ на крепостта. Предъ входа на укреплението бѣ издигната мачтата на безжичния телеграфъ. Въ единъ казематъ бѣ устроена телефонна централа, свързана посрѣдствомъ подземенъ кабелъ съ укрепленията на всички сектори.

Укреплението Хадърлъкъ още отъ мирно време е било предназначено да служи като командно мѣсто на коменданта. То е разположено на една височина около 140 м. висока, и отъ неговия високъ кавалиеръ Турското командване можеше да наблюдава действията въ всичкитѣ сектори.

Гарнизонъ на крепостта.

Гарнизонъ въ мирно време.

Още отъ мирно време Одринската крепостъ имаше свой комендантъ съ опредѣленъ щабъ. Комендантътъ на крепостта не бѣше подчиненъ на висшия войскови началникъ на Одринската областъ — командира на IV корпусъ, който имаше седалището си въ Одринъ. Той се подчиняваше направо на Министерството на войната, въ Цариградъ.

Въ време на мобилизацията комендантъ на крепостта бѣше дивизионниятъ генералъ Мехмедъ Шукри.

На коменданта въ мирно време бѣха подчинени следнитѣ специални крепостни войски:

1) 6-и, 7-и, 8-и, 9-и и 10-и крепостни артилерийски полкове; 2) Крепостна пионерна дружина отъ 4 роты; 3) Крепостна телеграфна рота; 4) Крепостна картечна дружина отъ 5 роты по 4 картечници; 5) Желѣзнопътна дружина за обслужване крепостната желѣзница; 6) Крепостна строителна дружина отъ 4 роты; 7) Пожарна команда; 8) 400 жандарми.

Общата численостъ на изброенитѣ крепостни войски въ мирно време достигаше около 6,000 души.

Всѣки крепостенъ артилерийски полкъ имаше по 2—3 артилерийски отдѣления съ по 500—800 войника. Понеже батареитѣ още отъ мирно време бѣха поставени на бойнитѣ си позиции, то всѣки полкъ обслужваше батареитѣ въ единъ участъкъ на крепостта и живѣеше въ казарми, непосредствено задъ своя участъкъ, а именно:

6-и крепостенъ артилерийски полкъ обслужваше батареитѣ въ участъка отъ Айджи йолу до Кавказъ;

7-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Айджи йолу до Тунджа;

8-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Тунджа до Карагьозъ;

9-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Карагьозъ до Марица;

10-и крепостенъ артилерийски полкъ обслужваше батареитѣ въ Южния секторъ.

Освенъ тѣзи войски, въ Одринъ квартируваха и следнитѣ части, невлизащи въ гарнизона на крепостта, и подчинени на Корпусното управление:

1) Щабътъ на IV корпусъ и неговигѣ: 4-и стрелковъ полкъ, пионерната дружина, телеграфната рота и обозната дружина;

2) Щабътъ на 10-а низамска дивизия и отъ подчиненитѣ ѝ части 28-и и 29-и пех. полкове, 10-а стрелкова дружина, 10-и артилер. полкъ;

3) Отъ 11-а низамска дивизия, 31-и пех. полкъ;

4) Отъ 12-а низамска дивизия, 12-и артилерийски полкъ;

5) 4-а и 5-а конни бригади: 11-и и 12-и конни полкове, 1-и и 2-и леки конни полкове;

6) Подофицерско училище;

7) Временно училище за жандарми;

8) Постоянна болница съ 500 легла;

9) Работилница за дрехи.

Мирновременната численост на изброенитѣ, невлизащи въ гарнизона на крепостта, части достигаше до 10—15 хиляди души. Като се притурятъ къмъ тѣхъ и споменатитѣ по-горе 6,000 души крепостни войски, ще излѣзе, че въ мирно време въ града квартируваха около 16—20 хиляди войници.

Гарнизонъ въ военно време.

При всички свои съображения и планове за война съ България, Турскиятъ генераленъ щабъ винаги е държалъ смѣтка за Одринския гарнизонъ. Споредъ планъ № 5, по който се извърши мобилизацията и съсредоточението на Турската армия, за гарнизонъ на крепостта се предвиждаха: 10-а низамска дивизия (13 табори), Одринската редифска дивизия (10 табори) и Карахисарската дивизия (8 табори). Последната дивизия по-после е била смѣнена съ друга.

На 24-и септемврий командувачиятъ Източната армия изпрати на коменданта на крепостта директивата за действията следъ почване на войната, споредъ която за гарнизонъ се назначаваха следнитѣ части:

10-а низамска дивизия, отъ IV корпусъ; редифската дивизия Гюмюрджина; редифската дивизия Одринъ; редифската дивизия Баба Ески.

Въ сжщата директива на коменданта се съобщаваше, че въ Одринъ се изпращатъ и достатъчно коне за запрягане артилерийския резервъ на крепостта.

На 30-и септемврий Турската главна квартира получи отъ Пограничната стража донесение, че въ околността на Търново-Сейменъ се съсредоточава Българската конна дивизия и значителни сили. Тя започна да предполага, че тѣзи сили ще бждатъ насочени на югъ отъ Марица, за да пресѣкатъ желѣзния пѣть при Кулели Бургасъ. Веднага бѣше заповѣдано да се усили 11-а низамска дивизия въ Димотика съ части отъ Узунъ Кюпрю и Одринъ и да се изнесе напредъ, за да попрѣчи на предполагаемото българско настѣпление. Тази дивизия, още не напълно мобилизирана, бѣше изпратена отъ Димотика въ северозападна посока, къмъ долината на Арда, и достигна до с. Хандапли. Това погрѣшно схващане на Турската главна квартира стана причина тази дивизия да се отдѣли твърде много отъ района на съсредоточението на своя корпусъ (IV) и да не може да се присъедини къмъ полската армия. Тя отстѣпи по-после къмъ Одринъ, и гарнизонътъ на крепостта, помимо желанието на Главната квартира, бѣ усиленъ съ една низамска дивизия за смѣтка на полската армия.

Редифскитѣ дивизии, които влѣзоха въ състава на Одринския гарнизонъ, не бѣха стѣкмени точно споредъ плана за мобилизацията. Тѣ нѣмаха полска артилерия. На мобилизирана редифска дивизия се

полагаше поне единъ ескадронъ конница, а на одринскитѣ не бѣ даденъ нито единъ конникъ. Независимо отъ това, съ часть отъ язовитѣ и обозни коне на тия дивизии се формираха сборни ескадрони за обслужване крепостта. Най-после, споредъ плана на мобилизацията, редифскитѣ табори трѣбваше да иматъ 800 въоръжени и 63 невъоръжени войници. Въ сжщностъ, много отъ таборитѣ (напр. Чаталджа, Чорлу, Родосто и пр.) пристигнаха въ Одринъ съ много по-малкъ съставъ.

Турското командуване разпреди веднага да се попълнятъ редифскитѣ табори до щатовеѣ за военно време, но това не можа да стане, по причина на започнатитѣ военни действия. Следъ настѣпленieto на българскитѣ армии презъ границата, депата за събиране запасни въ Източна Тракия се разстроиха и неможеха да вършатъ своята работа по събиране запаснитѣ войници. Въпрѣки това, командувачиятъ Източната армия, Абдуллахъ паша, преди да влѣзе въ Одринъ 11-а дивизия, изчисляваше числеността на гарнизона до 43,300 души, а бойната му сила — на 38,000 пушки.

Съставътъ на така усиления гарнизонъ на крепостта се вижда отъ приложеното въ края на книгата бойно разписание.

Въ Българския щабъ на армията нѣмаше положителни данни, отъ които да се сѣди, какви сили турцитѣ предполагатъ да оставятъ за отбраната на Одринската крепостъ. Въ съставения презъ 1908 година планъ „А“ за война съ Турция се предполагало, че за гарнизонъ на крепостта ще се оставятъ 16 редифски табори. А въ плана на войната, по който се извърши съсрѣдоточаването на Българската армия, за гарнизона въ Одринъ се е предполагало, че ще достигне до 50,000 души.

Споредъ последния планъ, срещу Одринската крепостъ, за неутрализирането на гарнизона ѝ, бѣ насочена цѣлата II армия, въ съставъ споредъ приложеното въ края на книгата бойно разписание.

Веднага следъ започване военнитѣ действия, Българската главна квартира можѣ да се добере до най-точни сведения относно числеността и състава на Одринския гарнизонъ. Знаеше се, че, както цѣлата армия, така и Одринскиятъ гарнизонъ е облѣченъ спретнато съ ново облѣкло, нови обувки и много удобно снаряжение.

Отъ разпитването на жителитѣ, отъ донесенията на българскитѣ учители и свещеници въ завладянитѣ села, отъ разпита на дезертьори отъ частитѣ на Одринския гарнизонъ се събраха следнитѣ сведения за моралното състояние на войскитѣ отъ този гарнизонъ:

Войниците били изплашени отъ войната, следъ като узнали, че всички балкански държави ще действуватъ въ съюзъ срещу Турция; нѣмали вѣра въ успѣха и очаквали поражение за Турската армия. Пристигащитѣ ежедневно въ Одринъ бѣжанци отъ пограничнитѣ села,

съ своя отчаянъ и убитъ изгледъ, убивали още повече духа на одринскитъ войски и у населението. Много християни въ турскитъ части желяели провалянето на Турската държава. Много отъ тѣхъ били необучени, а всички очаквали първото сражение, за да избѣгатъ отъ своитъ части и да се предадатъ на българитъ. Дезертьоритъ увѣряваха, че и самитъ войници-турци ще се разбѣгатъ при първото поражение.

Но енергичниятъ комендантъ на крепостта ще е взелъ сериозни мѣрки за повдигане морала на своитъ войски, защото въ първитъ сражения, както ще се види по-нататкъ, турцитъ се държеха много добре.

Мобилизация на крепостта.

Мобилизацията на частитъ отъ Одринския гарнизонъ стана съ сжщитъ нередовности, както и тази на цѣлата турска армия. Но тя вървѣше по-бързо, защото низамскитъ и редифскитъ части, предназначени за крепостта, получаваха своитъ запасни отъ най-близкитъ околности. Независимо отъ това, и въ складоветъ на Одринъ, Баба Ески и Гюмюрджина вѣроятно ще е имало достатъчно военни материали, затова на седмия день всички части бѣха вече напълно мобилизирани.

Но мобилизацията на незавършената крепост създаваше още много грижи на Комендантството. Трѣбваше да се организиратъ най-напредъ фортификационнитъ работи, за да се приведе крепостта въ отбранително положение. Въ Българския щабъ на армията нѣма данни за организацията на тѣзи работи, но отъ това, което видѣха българскитъ разузнавачи, когато частитъ се доближиха до крепостта, може да се заключи, че е било обърнато внимание най-напредъ да се организиратъ за отбрана междинитъ между укрепленията и да се продължи направата на изкуственитъ препятствия. Така, предъ Източния секторъ вече имаше изкопани много окопи, а телената мрежа бѣше изплетена между укрепленията Айвасъ Баба и Куру чешме.

Крепостта трѣбваше да се снабди съ необходимитъ запаси отъ храни. Споредъ турския мобилизационенъ планъ, въ Одринъ трѣбваше да се струпатъ храни и фуражъ за 50,000 души и за наличния добитъкъ за два месеца. Този запасъ е билъ пресмѣтанъ при предположение, че войната не ще продължи повече. Като се вземе предвидъ, че мобилизацията се започна въ септемврий, когато сезонътъ на житната търговия още не бѣше настѣпилъ, то трѣбва да се предполага, че въ частнитъ житни складове не е имало никакви запаси. Комендантътъ на крепостта трѣбваше да се загрижи и за събиране достатъчни запаси за изхранване цивилното население.

При нередовната, изобщо, реквизиция, снабдяването на крепостта съ необходимитъ ѝ запаси отъ храна, отиваше много бавно. Работата се усложни още повече, когато IV корпусъ започна да задържа и при-

бира предназначеният за Одринъ храни, изпращани по желѣзницата. Но, въпреки тѣзи трудности, следъ пълното обкрѣжаване на крепостта въ нея сѣ били събрани достатъчно храни. Въ началото на обсадата на войниците отъ гарнизона се даваше по единъ килограмъ хлѣбъ, а по-после количеството бѣше намалявано, но не поради липса на брашно, а защото се смѣташе, че обсадата може да продължи по-дълго време.

Крепостта не бѣше снабдена съ достатъчно количество солъ, захаръ, гасъ, дърва и фуражъ за добитъка, и отъ тѣзи продукти се чувствуваше нужда още въ първитѣ месеци на обсадата.

Комендантътъ, макаръ да предвиждаше обкрѣжаването на крепостта, не бѣше взелъ мѣрки да я освободи отъ излишното цивилно население. Още въ първитѣ дни на мобилизацията до българскитѣ части достигнаха сведения, че, напротивъ, населението на пограничнитѣ села натоварвало покѣщнината си и бѣгало къмъ Одринъ. Всички бѣжанци, разбира се, неможеха да каратъ съ себе си необходимитѣ храни за изхранването си по-продължително време. Затова още въ първитѣ дни следъ обкрѣжаването тѣ легнаха въ тежестъ на запаситѣ на крепостта. Само докараниятъ добитъкъ можеше да послужи за снабдяване гарнизона съ месо за по-дълго време.

Щабътъ на крепостта разполагаше съ ограничено количество подробни карти на крепостния районъ, въ масштабъ 1/25,000, но тѣзи карти не бѣха раздадени на всички офицери отъ гарнизона.

Най-после, при мобилизацията, както въ редифскитѣ, тѣй и въ низамскитѣ части, постѣпиха множество войници, които или никакъ не бѣха служили, или бѣха излѣзли много отдавна въ запаса и бѣха забравили всичко отъ военното дѣло. Между 1-и и 5-и октомврий въ всички части се произвеждаха учения по бойна служба, като се извеждаха въ близката околностъ въ пълно бойно стѣкмяване.

Вѣорѣжение на крепостта.

Споредъ събранитѣ въ Българския щабъ на армията сведения, Турция разполагаше съ около 1200 крепостни орѣдия, най-различни по видъ и калибъръ — отъ гладкостенни мортири до модерни 30.5 см. брѣгови далекобойни орѣдия. Тѣзи орѣдия бѣха разпрѣснати изъ разнитѣ крепости на руско-турската граница и въ Европа, Одринъ, Чаталджа, Босфора, Дарданелитѣ, Солунъ, и пр.

Споредъ сѣщитѣ сведения, въ Одринъ се предполагаше да има следното артилерийско вѣорѣжение на крепостта:

ТАБЛИЦА
за артилерийското въоръжение на Одринската крепостъ

Видъ на оръдията	Батареи	Оръдия	Балистически качества					
			Година на фабрикацията	Дължина на канала въ калиб.	Скорострелностъ	Видове снаряди	Далекобойностъ въ метри	Тежина на снаряда въ кгр.
Постоянно въоръжение:								
21 см. мортири	1	6	1875	10	не	гр.	6,200	80
15 см. мортири	3	19	1875	10	не	гр.	4,400	147 42
15 см. кжси оръдия	2	12	1875	20	не	{ гр. шр.	5,900 5,200	28 40
15 см. дълги оръдия	1	6	1875	26	не	{ гр. шр.	7,300 6,200	28 40
15 см. брѣгови оръдия	11	66	1875	26	не	{ гр. шр.	7,300 6,200	28 40
12 см. дълги оръдия	6	36	1875	25	не	{ гр. шр.	7,500 3,600	16
12 см. кжси оръдия	2	13	—	—	не	—	—	—
10·5 см. дълги оръдия	6	32	1880	35	не	{ гр. шр.	10,000 8,500	18
8·7 см. полски оръдия	35	208	1888	26	не	{ гр. шр.	6,000 4,000	6·2 7·1
7·5 см. противоаеропланни оръдия . .	1	4	—	—	—	—	—	—
Всичко . .	68	402	—	—	—	—	—	—
Подвиженъ резервъ:								
15 см. гаубици	3	18	1908	14	с. с.	{ гр. шр.	7,000	44
15 см. мортири	1	4	—	—	—	—	—	—
12 см. гаубици	1	6	1888	12	не	гр.	5,400	20
12 см. дълги оръдия	2	12	—	—	—	—	—	—
10·5 см. тежки пол. оръдия	3	18	1908	30	с. с.	{ гр. шр.	10,000	16
10·5 см. гаубици	3	18	—	—	—	—	—	—
7·5 см. полски с. с. оръдия	9	36	—	—	с. с.	{ гр. шр.	—	—
7·5 см. конни оръдия	1	4	—	—	—	—	—	—
7·5 см. стари конни оръдия	1	6	—	—	—	—	—	—
Всичко . .	24	122	—	—	—	—	—	—
А всичко въ крепостъта . .	92	524	—	—	—	—	—	—

Отъ таблицата се вижда, че най-голямата далечина, на която можеше да се стреля отъ крепостта бѣ 10 клм. Тази далечина се достигаше само отъ 10·5 см. орждия, 32 на брой, повечето отъ които бѣха разположени въ Северозападния секторъ. Кжситѣ орждия бѣха само 76 и тѣ можеха да стрелятъ най-много до 7 клм. Тѣ съставяха само 18 % отъ цѣлото въоръжение на крепостта.

Низамскитѣ пехотни части бѣха въоръжени съ скорострелни пушки, а редифскитѣ — съ еднозарядни пушки Мартини, на които ударникътъ много лесно се чупѣше, което задаваше много грижи на началниците и подбиваше духа на войниците.

Българитѣ незнаеха съ колко бойни запаси разполагаше крепостта. Но, по намалената артилерийска дейность въ втората половина на обсадата, можеше да се заключи, че бойнитѣ запаси се пестятъ отъ крепостната артилерия.

При влизането на българскитѣ войски въ Одринъ, батареитѣ имаха още достатъчно бойни запаси. Може да се смѣта, че изобщо всѣко оржие е било добре снабдено съ бойни запаси.

Въ полскитѣ батареи, принадлежащи на частитѣ отъ гарнизона, би трѣбвало да има по 1000 изстрела за всѣко оржие, както изобщо бѣ снабдена турската артилерия. Но, вѣроятно, въ началото на военнитѣ действия тѣзи батареи сж имали самох снарядитѣ, които се возятъ при орждията и огнестрелнитѣ паркове.

Батареитѣ отъ постоянното въоръжение на крепостта бѣха инсталирани още отъ мирно време. Турското командване не е предполагало да маневрира съ тѣзи батареи, защото е считало, че всѣки секторъ има минимално количество орждия за артилерийска отбрана. Премѣшването на орждията отъ единъ секторъ въ другъ въ време на самитѣ действия бѣ невъзможно, защото построенитѣ дълговременни батареи съответствуваха само на единъ типъ орждия. Най-после, голѣма частъ отъ тежкитѣ крепостни орждия бѣха поставени на специални брѣгови лафети, за инсталирането на които се изискваше най-малко 1—2 дни.

Въ мирно време орждията отъ постоянното въоръжение на крепостта бѣха разпредѣлени въ секторитѣ твърде неравномѣрно, приблизително както сж изброени батареитѣ на страници 15 и 16. Въ време на атаката презъ мартъ, споредъ показанията на пленения началникъ на артилерията, Рифатъ паша, на Източния секторъ е имало: 1 батарея (4 орждия) 10·5 см., дълга; 4 батареи (24 орждия) 15 см., дълги; 2 батареи (12 орждия) 12 см., дълги; 3 батареи (19 орждия) 15 см., кжси; 15 батареи (90 орждия) 8·7 см., полски.

За въоръжение на междинитѣ между опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия се е предполагало да се употребятъ 45 картечници стара система Гатлингъ и 20-тѣ картечници на съществуващитѣ отъ мирно време 5 крепостни картечни роти, въоръжени съ картечници нова система Максимъ.

Отъ мирно време Българскиятъ щабъ на армията имаше сведения, че, за освѣтяване мѣстността предъ главната отбранителна линия нощно време, турцитѣ разполагали съ 7 прожектори 90 см. диаметъръ. Тѣзи прожектори получавали енергия отъ малки динамомашини и били отъ типа на полскитѣ прожектори, употребявани въ европейскитѣ армии. Следъ превземането на крепостта, обаче, въ Одринъ се намѣриха само 4 прожектори.

Презъ време на войната турцитѣ употребиха само тѣзи прожектори, които бѣха инсталирани близо до опорнитѣ пунктове, и често се мѣстѣха, за да не бждатъ разрушени отъ артилерийския огънь на обсаждащия. Въ началото на военнитѣ действия тия прожектори свѣтѣха много силно и освѣтяваха добре мѣстността предъ главната отбранителна линия, но по-после свѣтлината имъ постоянно намаляваше, защото самитѣ машини се износиха, и липсваше бензинъ за моторитѣ имъ.

Имаше сведения, че, за регулиране стрелбата, въ Одринъ е билъ доставенъ единъ привързанъ балонъ за повдигане двама наблюдатели. На 24-и октомврий за пръвъ пѣтъ този балонъ се издигна около форта Карагачъ и стоя въ въздуха около два часа. Следъ това той бѣ издигнатъ на 26-и октомврий около групата Казанъ тепе и на 1-и ноемврий — около с. Марашъ. По-после вече не се издигаше, вѣроятно, поради липса на материали за добиване газъ за пълненето му. Хангарътъ за този привързанъ балонъ бѣше построенъ при централната станция на тѣснопѣжната линия.

Снабдяване крепостта.

Инженерни инструменти и материали.

При това състояние на фортификационнитѣ постройки крепостта Одринъ трѣбваше да има голѣми складове отъ инженерни инструменти и материали, за да може следъ мобилизацията да се приведе въ отбранително състояние. Такива складове, обаче, нѣмаше.

Частитѣ разполагаха само съ щатнитѣ си инструменти. Отъ частнитѣ магазини и отъ жителитѣ е билъ събранъ всичкия инструментъ, но той скоро се е износилъ, и следъ атаката се намѣриха разхвърляни

изъ разнитѣ сектори само 947 лопати, 794 киркомотики и 18 брадви. Това нищожно количество инженеренъ инструментъ бѣ съвършено недостатъчно за извършване фортификационнитѣ работи по дългата отбранителна линия.

Крепостта не разполагаше и съ никакви материали за укрепяване. Малкитѣ количества циментъ сж били употребени още въ първитѣ дни следъ мобилизацията за довършване започнатитѣ бетонни работи въ Северозападния секторъ. Затова дветѣ машини за приготвяне бетонъ останаха неизползувани. Желѣзнитѣ колове и бодливата тель едвамъ достигнаха за завършване общата ограда отъ телена мрежа предъ главната отбранителна линия. Една малка частъ отъ тѣзи материали бѣ употребена на преднитѣ позиции, а опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия не бѣха обградени. Следъ превземане крепостта, българскитѣ пионери намѣриха само 5,963 връзки бодлива тель, 332 желѣзни колове и 346 малки колчета.

Освенъ тѣзи материали, въ превзетата крепостъ бѣха намѣрени съвсемъ нищожни количества телефонна жица, 23 понтона, 70 метра мостова настилка, 160 дълги релси и 1415 желѣзни траверси за тѣснопътната линия, които можеха да се употребятъ за блиндажи.

Въ града нѣмаше голѣми складове отъ дървенъ материалъ, но едно деятелно командване можеше да намѣри добъръ материалъ за укрепяване позициитѣ, като се изсѣкатъ всички дървета изъ лозята и по брѣговетѣ на рѣкитѣ, а така сжщо като се съборятъ ненужднитѣ пристройки къмъ къщитѣ, които сж все дървени.

Най-после, гарнизонътъ разполагаше съ цѣлъ месецъ до пълното обкръжаване на крепостта, за да събере всичкия дървенъ материалъ, като развали къщитѣ на околнитѣ села, напустнати отъ своитѣ жители. По този начинъ и българскитѣ войски не щѣха да намѣрятъ подслонъ въ разрушенитѣ села. Но Турското командване не използва това време, и отвънъ никакви материали за укрепяването не бѣха събрани.

Вода.

Следъ разрушаване водопровода на града отъ българскитѣ войски, гарнизонътъ и жителитѣ започнаха да употребяватъ рѣчната и кладенчева вода. За изваждане вода отъ рѣкитѣ, турцитѣ разполагаха само съ една моторна помпа. Нѣмаха и никакви приспособения за филтриране водата. Гражданитѣ бѣха навикнали да употребяватъ рѣчната вода и я избистряваха чрезъ утаяване. За гарнизона, обаче, тази вода не бѣше добра, защото по-голѣмата частъ отъ войницитѣ не бѣха живѣли по-рано въ Одринъ и не бѣха свикнали на рѣчната вода, която имъ причиняваше много заболявания.

Храна и фуражъ.

Споредъ общия планъ на войната, предвиждаше се да се събератъ храни за гарнизона за два месеца. Понеже и въ мирно време Одринскиятъ гарнизонъ бѣ единъ отъ голѣмитъ въ Европейска Турция, то въ складоветъ на предприемачитъ, които доставяха храна и фуражъ на войсковитъ части, вѣроятно е имало достатъчно запаси.

Въ периода на мобилизацията и съсредоточаването Щабътъ на крепостъта взе бързи мѣрки за събиране необходимитъ запаси. Околнитъ села бѣха обходени отъ органитъ на Крепостното интендантство, и въ тѣхъ се намѣриха достатъчно запаси. Прибрани бѣха дори и житата на селенитъ, отдѣлени за постѣвъ. Хиляди кола пренесоха запаситъ отъ зърнени храни въ крепостъта, дето имаше валцова мелница съ голѣмо дневно производство.

Въ крепостъта не можа да се прибере само достатъчно фуражъ за добитъка, но до късна есенъ, както и въ ранна пролѣтъ можеше да се използватъ добритъ пѣши въ равнището на тритъ рѣки.

Бѣжанцитъ идваха въ града съ малки запаси отъ храни, колкото можеха да натоварятъ на своитъ кола. Многочисленитъ семейства скоро свършиха своитъ храни, и прехраната имъ легна върху запаситъ отъ крепостъта.

Дребни продукти се намираха въ много ограничено количество. Изпратенитъ по-голѣми количества солъ отъ Цариградъ не можеха да пристигнатъ, поради бързото настѣпление на Българската армия. Затова още въ началото на войната всичката солъ въ града бѣ прибрана отъ Вилаетското управление, и се раздаваше по малко на населението. Когато солта се свърши, започнаха да употребяватъ саламурата отъ сиренето.

Освѣтление и отопление.

Турското командуване не бѣше взело никакви мѣрки за снабдяване крепостъта съ отоплителни и освѣтителни материали. Единствениятъ запасъ бѣха частнитъ складове, които продаваха такива материали за населението.

Складоветъ съ дърва, дървени и каменни вжглища разполагаха съ твърде малко материали, защото въ есенния сезонъ населението не купуваше такива.

Малкитъ количества петролъ още при мобилизацията бѣха реквизирани отъ военнитъ власти, и у дребнитъ търговци останаха съвсемъ малко освѣтителни материали, които тѣ продаваха на много високи цени. Още отъ първитъ дни на войната улицитъ на града не се освѣтяваха.

Санитарна служба.

Специална санитарна служба въ крепостъта отъ мирно време нѣмаше. Следъ мобилизацията всички болни войници постѣпваха на лѣчение въ мирновременната военна болница. Въ началото на военнитѣ действия, когато почнаха да прииждатъ много ранени, постепенно се откриваха нови болници въ по-голѣмитѣ обществени сгради. Такива бѣха открити въ Карагачъ — централна болница на Червения полу-месець, и въ нѣкои училища въ града — мѣстни болници.

Католическата мисия на Аграмскитѣ сестри въ Одринъ откри своя болница въ Карагачъ. Такава болница организира и английскитѣ консулъ. И французитѣ, макаръ и да имаха твърде малка колония, откриха една болница отъ 40 легла, близо до Вицеконсулството.

Запаситѣ отъ медикаменти въ града не бѣха много голѣми. Негодитѣ на обсаденитѣ, население и гарнизонъ, увеличиха процента на заболѣлитѣ, а множеството ранени още въ първитѣ боеве погълнаха почти всички медицински сръдства. Турското главно командуване не бѣ предвидило по-голѣми запаси, които да стигнатъ за повече време за гарнизона и населението. Следъ започване военнитѣ действия, такива не можеше да се доставятъ. Едвамъ следъ сключване примирието, турцитѣ издействуваха предъ Българското командуване да се пренесатъ два вагона медикаменти отъ Цариградъ.

Самитѣ войсковы части нѣмаха добре уредена санитарна служба. Въ полковетѣ и дружинитѣ бѣха назначени цивилни лѣкари и аптекари, които нѣмаха никаква представа за военно-санитарната служба и бѣха изплашени, като узнаха, че трѣбва да обслужватъ превързочнитѣ пунктове въ преднитѣ линии. До започване военнитѣ действия тия санитарни чиновци се събраха въ Одринъ отъ главния лѣкаръ, който имъ преподаваше теоритически и практически уроци по предстоящата имъ работа.

Турското командуване схващаше много добре липсата отъ медикаменти и затова въ началото на войната гледаше да евакуира всичкитѣ болни и ранени въ вътрешността на държавата. Но бързото обкръжаване крепостъта попрѣчи на евакуацията. На 14-й октомврий бѣха изпратени за Цариградъ последнитѣ два влака съ ранени.

Какъ е била оценявана Одринската крепостъ отъ Българското командване и отъ турцитѣ.

Горното описание на Одринската крепостъ е направено почти изключително възъ основа на сведенията, които бѣха събрани въ Българския щабъ на армията. Очевидно е, че последниятъ разполагаше почти съ всички данни, които му бѣха необходими, за да направи една оценка за бойната стойностъ на крепостта Одринъ. Тѣзи сведения се оказаха твърде точни и при провѣрката следъ превземането ѝ.

Отъ събиранитѣ въ разни времена сведения въ Инженерната инспекция бѣ съставено най-подробно описание „Одрински укрепенъ лагеръ“, което бѣ изпратено въ всички части за проучване. Въ това описание е дадена следната оценка на крепостта:

„На Одринската крепостъ липсва твърде много, както по организация, така и по тактическа стойностъ на нейнитѣ елементи, за да бжде голѣма или маневрена крепостъ, или укрепенъ лагеръ въ съвременния смисълъ на думата...“

„За да се приведе въ едно по-удовлетворително положение, трѣбва да се извършатъ твърде много работи, както по фортовия поясъ (за довършване и поправка на съществуващитѣ укрепления, за постройка на нови редути и батареи, за поправка на изкуственитѣ препятствия, за маскировка и пр.), така и задъ него (за довършване и поправка на съществуващитѣ по-задни укрепления, за постройка на нови укрепления, окръженъ и радиални пѣтища, погребни, закрития за войскитѣ, мостовѣтѣ, подготовителни работи за наводнения и пр.), и въ самия градъ (за откриване улици за поправки и по-лесни съобщения, за обезпечаване складоветѣ отъ пожаръ и пр.).“

„Като се има предвидъ, че за привеждане въ отбранително положение даже на крепости по-готови отъ Одринската сж необходими 10—15 дни при 25—30 хиляди работници, то за Одринската крепостъ, при сжщото число работници, ще сж необходими най-малко три седмици...“

Въ сжщата книга, като се взематъ предвидъ състоянието на укрепленията, артилерийското въоръжение и срѣдствата на атакуващия, се изказва мнение, че крепостта може да бжде завладяна съ ускорена атака по правилата дадени отъ фонъ Зауера.¹⁾

Въ България, изобщо, нѣмаше крепости, но въ 1912 год. съществуваха три крепостни баталиона, които обслужваха почти изключително обсадния паркъ за атаката на Одринската крепостъ.

До 1898 год. въ тѣзи баталиони имаше само 30 гаубици 12 см., 12 орджия 12 см. д/30 и 10 орджия 15 см. д/30, или всичко 52 орджия. Презъ тази година бѣ отпущнатъ единъ кредитъ за уве-

¹⁾ Брошурата на нѣмския воененъ писателъ фонъ Зауеръ, преведена и на руски езикъ, бѣ добре проучвана въ българскитѣ крепостни батальони и пионерни дружини.

личение обсадния паркъ. Тогава бѣха поржчани, и до 1903 год. се доставиха, още 24 гаубици 15 см. на полски лафетъ¹⁾ и 24 орждия 12 см. По този начинъ обсадниятъ паркъ достигна до 100 орждия.

Въ 1906 год. въ кредита за въоръжението на армията бѣ предвидена значителна сума за увеличение тежката артилерия. Отъ Артилерийската инспекция бѣ даденъ проектъ да се купятъ още 24 гаубици 15 см. и 48 гаубици 12 см. Но, по настояване отъ страна на началника на Щаба на армията, генералъ Димитриевъ, намѣсто 15 см. гаубици, бѣха купени 9 планински батареи.

Този обсаденъ паркъ можеше да бѣде усиленъ съ обсадния паркъ на съюзната сръбска армия, но това усиление трѣбваше да бѣде уговорено въ сключенитѣ военни конвенции. Въ тѣзи конвенции, обаче, бѣха уговорени само въ общи черти условията, при които ще бждатъ разпредѣлени съюзнитѣ армии по разнитѣ операционни театри и начинътъ за усиление единъ отъ тѣхъ за смѣтка на другъ, но за използване обсаднитѣ сръдства на Сръбската армия нищо не се споменавахе.

Презъ пролѣтътъ на 1911 година подполковникъ Ст. Славчевъ, командиръ на Софийския крепостенъ батальонъ, чете въ Софийското офицерско събрание нѣколко беседи за значението на Одринската крепостъ и начина на действията около нея.

Въ тѣзи беседи той изложи, какъ Одринската крепостъ предпазва Източна Тракия отъ нахлуване на българитѣ по долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа и какъ тя може да послужи като база за турско настѣпление въ Южна България, като вѣзелъ на пѣтищата, водещи къмъ Ямболъ и Хасково.

Следъ това той изложи съвременното състояние на Одринската крепостъ, различнитѣ начини за борба съ крепоститѣ, като се спре по-подробно на правилната атака. На въпроса трѣбва ли да се атакува една крепостъ, или да се наблюдава, той отговори въ общи черти, споредъ схващанията въ Франция, че се прибѣгва до атака, ако тя затваря важни пѣтища, ако включва изобилни сръдства за

¹⁾ До това време нито въ една армия нѣмаше 15 см. орждие или гаубица на полски лафетъ. По конструктивни данни, дадени отъ артилерийския инженеръ майоръ Найденовъ, фабриката Шнайдеръ Кане изработи модель, който бѣ изложенъ на Парижката изложба, като модель 1900 год. Съ този модель бѣ снабдена първа Българската армия, а следъ това вече започна да се въвежда въ всички армии. Къмъ този модель гаубица бѣ предвидена и минна граната, тежка 40 кгр. и пълна съ 9 кгр. взривно вещество. На тази граната не можеше да противостои нито една отъ фортификационнитѣ постройки на Одринската крепостъ.

отбрана, ако превземането ѝ ще произведе силен морален ефект у противника. Въ противен случай крепостта само се наблюдава, когато е далеч от операционните линии на действащата армия, или се обгражда, когато е близо до тях. Специално за Одринската крепост той даде мнение, че атаката на тази крепост ни се налага от обстановката.

Следъ като изложи теорията за атаката на една съвременна крепост, подполковникъ Славчевъ мина на начина на атаката, която, по неговите схващания, трѣбвало да се извърши въ първите 25 дена следъ мобилизацията. За атаката било необходимо:

а) Да се обгради здраво крепостта (въ окръжност отъ 72 клм.), като обграждането не бѣде непрекъснато; то трѣбва да бѣде бързо, за да се унищожатъ изнесените напредъ отряди и да не имъ се позволи да се вмъкнатъ въ крепостта;

б) Атаката трѣбва да се придружава отъ бомбардиране, съ целъ да се опожари града и складираниите въ него материали;

в) Атаката трѣбва да се почне на 20-и юний (примѣрно) и да се свърши на 25-и сѣщия;

г) Като фронтъ на атаката, подполковникъ Славчевъ избираше участъка Каялъкъ — Ташъ — Айвасъ Баба;

д) Главниятъ ударъ трѣбваше да бѣде придруженъ отъ второстепенни.

Следъ това сѣщиятъ изчисляваше срѣдствата, необходими за извършване тази атака: крепостни орѣдия — 206, полски орѣдия — 130.

Тѣзи орѣдия били необходими за действия само срещу фронта на атаката; въ второстепенните участъци, въ които ще се демонстрира, щѣха да действуватъ полските батареи на демонстриращите части.

За извършване атаката, били необходими още: 40 дружини, 12 полски с. с. батареи, 3 план. с. с. батареи, 4 ескадрона, 5 пионерни роти.

Това бѣха войските, които ще произведатъ шурма, ще заематъ главния обектъ, ще преследватъ. Освенъ това, необходимо било да се демонстрира на второстепенните участъци. Независимо отъ това, необходимо било да се формира и една охраняваща армия отъ 4 дивизии, разположена въ Гебилеръ, Тая Кадънъ, Емирли и Доуджаросъ.

Като база на своите по-нататъшни разсѣждения, подполковникъ Славчевъ вземаше 1-и юний. Той рисува следната картина за общия ходъ на атаката:

На 1-и юний се обявява мобилизацията;

На 13-и юний обсадната армия ще бжде съсредоточена, безъ обсаднитѣ паркове. Въ сѣщия день желѣзнопѣтнитѣ дружини отъ Ямболъ и Казълъ Агачъ ще трѣгнатъ да строятъ полски желѣзень пѣтъ къмъ границата.

На 14-и юний се започва настѣпление на охраняващата армия по пѣтищата: Попово — Гол. Дервентъ — Провадия — Ортакчи и Харманли — Мустафа Паша — Пашакъой — Епчели — Доуджарось.

Сѣщия день започва настѣпление си и атакуващата армия (4 дивизии) по пѣтищата: Казълъ Агачъ — Татаркъой — границата и Т.-Сейменъ — Димитрикъой — Кара Хадъръ — Дуванжа — Кемаль;

До 18-и юний тази армия води редъ боеве за завладяване преднитѣ позиции на крепостъта и се укрепява на изходната за атака позиция, на която поставя своята полска артилерия;

Тежкитѣ артилерийски бригади се мобилизиратъ до 13-и юний въ Шуменъ (13 батареи) и въ София (9 батареи), следъ което трѣбва да се привлѣкатъ на 12 километра отъ фортовия поясъ, задъ подготвителната позиция, дето ще пристигнатъ за 4 дня.

Следъ грижлива рекогносцировка, опредѣля се окончателно фронта на атаката и се въоръжаватъ обсаднитѣ батареи, построени на мѣста споредъ възложенитѣ имъ задачи;

На 26-и юний се започва подготовка на атаката съ артилерийски огнь, която трае до 4 ч. и 30 м. сл. пл. До това време само частъ отъ пехотата извършва демонстративни действия срещу Северозападния секторъ, съ цель да се откриятъ крепостнитѣ батареи и да се привлѣкатъ резервитѣ на отбраната въ тая посока. Следъ това се започва редовното настѣпление на атакуващитѣ части.

Въ сѣщото време се започва и демонстративната атака, на която се помага само съ полска артилерия.

Следъ като разгледа по този начинъ атаката, подполковникъ Славчевъ изброи срѣдствата, които липсватъ на Българската армия, за да може да я осъществи:

1) 200 клм. полска желѣзница; 2) 3 батареи 15 см. гаубични; 3) 26 батареи 12 см. гаубични; 4) 6 батареи 10.5 см. дълги съ по 500 снаряда на орджие; 5) 84,000 снаряди 12 см.; 6) 6,000 снаряди 15 см.; 7) 2,000 подпалителни снаряди 15 и 12 см.; 8) 200 метра мостъ; 9) 7 прожектори; 10) 9 балона. За снабдяване Българската армия съ тѣзи срѣдства, споредъ неговитѣ изчисления, сж необходими 30,000,000 лева.

Отъ краткото изложение на тази беседа се вижда, че въ компетентнитѣ артилерийски срѣди е преобладавало мнението, какво

Одринската крепост трѣбва да се атакува още въ началото на военнитѣ действия, че атаката трѣбва да се произведе съ изненада и по ускорения начинъ, че най-удобно мѣсто за нанасяне главния ударъ е Североизточния секторъ, и че на Българската армия не достигатъ малко артилерийски и други сръдства за извършване тази атака.

Артилерийскитѣ сръдства, недостигащи за ускорена атака на Одринската крепостъ, можеха да се взематъ отъ Сърбия, която разполагаше съ единъ обсаденъ паркъ отъ много стари и 38 съвсемъ нови оръдия, система Шнайдеръ.

Началникътъ на Щаба на армията, генералъ Фичевъ, следъ изучаване сжщитѣ данни за Одринската крепостъ, бѣ дошелъ до убеждението, че тази крепостъ не може да бѣде атакувана съ сръдствата, съ които разполага Българската армия. На занятията съ офицеритѣ отъ Генералния щабъ той се противопостави на изказаното отъ нѣкои офицери мнение, че крепостта може да бѣде атакувана. И въ своитѣ мемоари генералъ Фичевъ критикува изказаното отъ единъ генералъ отъ запаса мнение, че Одринъ трѣбва да бѣде първия обектъ на Българската армия по следнитѣ причини: „На главната армия се поставяше единъ териториаленъ обектъ, а не живата сила на неприятеля — неговата армия. А това би било равносилно *да си счупимъ главата противъ единъ сериозно укрепенъ пунктъ* и безъ никакви шансове да добиемъ решителни резултати въ началото на войната“.

Въ оперативния проектъ отъ 1908 година, като се преценяватъ важнитѣ стратегически пунктове, Одринъ е отбелязанъ като „вжзелъ на най-добритѣ пѣтища, които водятъ отъ Южна България за Цариградъ, укрепенъ пунктъ и най-голѣмия воененъ центъръ въ театъра“. Споредъ сжщия проектъ, задачата на българскитѣ войски на Южния театъръ е „да разбиятъ Одринската турска армия, да овладѣятъ или обходятъ Одринъ и да настѣпятъ къмъ Цариградъ“.

Споредъ оперативния проектъ отъ 1910—1911 год., назначението на българскитѣ II и III армии бѣше да настѣпятъ по двата брѣга на Тунджа и да посрещнатъ настѣпващата турска армия. Ако ли тя не се е още съсрѣдоточила, то да я атакуватъ, дето и да я намѣрятъ; въ последния случай трѣбва да се остави единъ заслонъ противъ Одринската крепостъ.

Най-после, и въ оперативния проектъ отъ 1912 год. основната идея бѣше: Настѣпателна война, като се съсрѣдоточатъ главнитѣ сили на Тракийския театъръ; *следъ като се заслони крепостта Одринъ*, да се търси среща съ главнитѣ турски сили. Въ този проектъ по

отношение Одринската крепостъ не бѣ направена никаква поправка, макаръ че въ войната се намѣсваше цѣлиятъ Балкански съюзъ.

Така бѣ оценена Одринската крепостъ въ Българския щабъ на армията. Събранитѣ сведения за състоянието на Одринската крепостъ не бѣха проникнали въ войсковитѣ части. Изданията на Щаба на армията по Одринската крепостъ се изпращаха тайно въ щабоветѣ на по-големитѣ войскови единици.

Въ 1909 год. генералътъ о. з. Г. Вазовъ, воененъ инженеръ, издаде „Кратко упътване за действие противъ крепоститѣ и атаката имъ“, въ което имаше ценни указания по въпроса. Въ това упътване авторътъ се спираше по-подробно върху обсадата, постепенната или правилната атака на една крепостъ. Това кратко упътване неможа да проникне въ войската, и бѣ изучавано донѣкде само въ инженернитѣ войски.

Въ 1911 год. отъ Министерството на войната бѣ издадено „Наставление за действията на войскитѣ при атака и отбрана на крепоститѣ“. Въ него се излагаха съвременнитѣ начала за атаката и отбраната на една крепостъ, възприети въ европейскитѣ армии. Това „Наставление“, макаръ да бѣ официално, макаръ да бѣ единъ видъ приложение къмъ „Устава за полската служба“, не бѣ още изучено отъ войсковитѣ части, и не се прилагаше, нито при полскитѣ занятия въ частитѣ, нито при практическитѣ занятия съ офицеритѣ и кадритѣ.

Презъ есенъта на сжщата година началникътъ на Щаба на армията, генералъ Фичевъ, бѣше предвидилъ да се произведатъ крепостни маневри около Шуменъ. Целъта на тѣзи маневри е била, между другото, да се поканятъ г. г. министритѣ, нѣкои политически лица и нѣкои отъ народнитѣ представители, съ цель да видятъ нагледно, че „армията не притежава нужнитѣ срѣдства за обсада и атака на една каква-годе крепостъ“, и да се повлияе на мѣроръководнитѣ крѣгове да отпуснатъ срѣдства за усиление артилерийския и инженерния паркове. Тѣзи маневри бѣха отложени.

Въ началото на септемврий 1912 година замисленитѣ по-рано крепостни маневри се състояха. Въ тѣхъ взеха участие мобилизиранитѣ 4-а и 5-а дивизии, които атакуваха, и кадритѣ на 9-а дивизия, които отбраняваха крепостъта Шуменъ. Но времето за маневритѣ бѣ съкратено, та не можѣ всичко да се премине последователно и системно. Практиката по полската война увличаше малки и голѣми началници да действуватъ прибързано; фортификационнитѣ работи при настѣплението се извършваха въ по-малкъ масщабъ; артилерийската подготовка бѣ недостатъчна; самата атака бѣ извършена по правилата на полската война.

„Наставлението за действията на войските при атака и отбрана на крепостите“ се изучаваше добре, като уставъ, въ крепостните баталиони. По него решаваха задачи офицерите и подофицерите; дори въ учебните команди то се преподаваше като отдѣленъ предметъ, и бъдещите подофицери въ крепостната артилерия получаваха поне повърхностни понятия по крепостната война. Независимо отъ това, въ крепостните баталиони се изучаваше като строеви уставъ и „Инструкцията за употреблението и службата на крепостно-обсадната артилерия при атаката и отбраната на крепостите и, изобщо, укрепените позиции“. Независимо отъ това, при зимните занятия съ офицерите, въ баталионите се изучаваше най-много Одринъ, като крепостъ, подъ която е най-вѣроятно да се действува.

И тъй, въ Българския щабъ на армията се преувеличаваше силата на Одринската крепостъ, особено въ годините преди войната, когато се получаваха сведения, че се правятъ бетонни укрепления. Въ Щаба на армията нищожните въ фортификационно отношение табии се наричаха „фортове“, слабата главна отбранителна линия се наричаше „фортовъ поясъ“. У началника на Щаба се бѣше сформирало убеждението, че крепостта е много силна, и че Българската армия не разполага съ средства за една атака.

Турските висши военни ръководители сжщо преувеличаваша силата на Одринската крепостъ. Тѣ сж вѣрвали, че, ако крепостта се снабди съ единъ гарнизонъ отъ 40—50 хиляди души и достатъчно храни, тя ще удържи една по-дълга обсада, защото българите не биха се решили на една внезапна или ускорена атака. Че действително такова мнение е преобладавало между турските мѣрдавини военни кржгове, се вижда, както отъ разсжжденията, които сж правени при приготвяне разните планове за война, така и по задачите, които се даваха при голѣмитѣ маневри¹⁾, които се произвеждаха въ годините преди войната въ Източна Тракия. Тѣй, въ общото предположение за маневрите въ 1910 година е казано: „Западна държава (България) обявява ненадейно война на Турция (източна държава) и навлиза въ Тракия съ пограничените си войски, отблъсква слабитѣ турски части въ Одринъ и обсажда крепостта“. Въ частното предположение на сжщата задача на единъ авангардъ отъ 3 български дивизии се възлага задачата да прикрива обсадата на Одринъ.

¹⁾ Голѣмитѣ турски маневри презъ октомврий 1910 г.

ОТДѢЛЪ ПЪРВИ
ЗАСЛОНЯВАНЕ КРЕПОСТЪТА

ГЛАВА I.

Планъ на операциитѣ около Одринъ.

Положението на дветѣ страни на 4-и октомврий.

Положението на българитѣ.

Споредъ общия планъ на войната, българскитѣ войски на 4-и октомврий почти завършиха съсредоточението си. На Тракийския театъръ източно отъ р. Тунджа, между Ямболъ и границата, бѣ съсредоточена главната ударна група отъ I и III армии и Конната дивизия.

Предназначената да действува срещу Одринската крепостъ II армия бѣ съсредоточена въ района между Марица и Тунджа. Тази армия на 4-и октомврий вечерта бѣ разположена въ района на съсредоточаването така:

Щабътъ на армията — въ Търново-Сейменъ. Въ сѣщия градъ бѣ пристигнало и придаденото къмъ армията 2-о с. с. гаубично отдѣление.

Сборната конна бригада бѣ разположена въ с. Корашли.

Гвардейскиятъ коненъ полкъ (2 ескадрона) — въ Хебибчево.

8-а дивизия: 1/8 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и две с. с. артилерийски отдѣления, бѣ разположена въ района Ярджели — Бѣлица. Една дружина отъ 30-и полкъ бѣ изнесена въ Дийникли, като авангардъ, а за непосредствена поддръжка на пограничната стража бѣха изпратени роти отъ сѣщия полкъ въ Геренъ, Козлуджа, Алванъ дере, Сива рѣка (Гекче дере) и Хебибчево; 2/8 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Арабаджикъой — Хаджике; отъ двата полка на бригадата бѣха изпратени авангарди отъ по една дружина въ Бунаклж, Саранли, Бунарчу и Гюдюлери; последниятъ авангардъ бѣ усиленъ съ една с. с. батарея; 3/8 бригада, съ придания ѝ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, бѣ разпо-

ложена въ Харманли; Щабътъ на дивизията — въ сѣщия градъ; Административниятъ обозъ на дивизията — въ Харманли; болницитѣ — въ Търново-Сейменъ.

9-а дивизия: 2/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Главанъ — Паша махале — Софулари; отъ 33-и полкъ бѣха изпратени авангарди отъ по две роти къмъ Гюдюлери и Кавуръ Аланъ; 3/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ едно с. с. артилерийско отдѣление и 9-и не с. с. артилерийски полкъ, бѣ разположена въ района Шифкулари — Нинечево — Гердеме; къмъ бригадата бѣ придадена и една пионерна полурота, съставена отъ два взвода, отдѣлени отъ дветѣ пионерни роти; 1/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Кавакли — Козлуджа — Ново село; Щабътъ на дивизията — въ Нинечево; Административниятъ обозъ на дивизията още не бѣ пристигналъ въ района на съсрѣдоточаването¹⁾.

113 бригада, която по-после бѣ придадена къмъ II армия, бѣ разположена въ района Шахлий—Вакъвъ. По-наизтокъ бѣха съсрѣдоточени другитѣ две бригади отъ 3-а дивизия, които влизаха въ състава на I армия;

Хасковскиятъ отрядъ бѣ разположенъ около Хасково; отъ него бѣха изпратени авангарди отъ по една дружина и една с. с. полска батарея въ Елехча и Ириобасъ;

Границата предъ фронта на II армия се заемаше отъ мобилизиранитѣ 7-а и 8-а гранични дружини.

И тъй, на 4-и октомврий вечерята българската II армия, въ съставъ 55³/₄ дружини, 9 ескадрона, 24 с. с. полски батареи, 12 не с. с. полски батареи, 3 не с. с. планински батареи, 3 с. с. гаубични батареи, бѣ готова за действия противъ Одринската крепостъ.

До 4-и октомврий командуването на Турската източна армия, както и комендантътъ на крепостта, разполагаха съ малко сведения за българскитѣ войски въ района между Марица и Тунджа. Отъ Пограничното комисарство бѣ изпратено въ Главната квартира донесение, въ което бѣ отбелязано присѣтствието на коннитѣ части въ Хебибчево и Корашли, отъ което се вадѣше заключение, че въ долината на Марица се съсрѣдоточава Българската конна дивизия. Турцитѣ имаха сведения и за съсрѣдоточаването на 8-а дивизия въ

¹⁾ Началникътъ на 9-а дивизия въ своитѣ заповѣди и донесения наричаше бригадитѣ „усилени“.

района Хасково—Харманли—Корашли и на югъ. На 4-и октомврий вечерята Турската главна квартира получи донесение отъ посланика въ Букурещъ, че двестехилядна българска армия се съсредоточава въ околността на Търново-Сейменъ. Отъ военния аташе въ Виена въ това време бѣ получено донесение, че въ сжщата зона сж концентрирани 12 български дивизии.

И тѣзи невѣрни сведения не бѣха достигнали до коменданта на Одринската крепостъ. Той започна да получава сведения за съсредоточенитѣ въ долината на Марица български войски едвамъ следъ 5-и октомврий, когато II армия настѣпи и започна да изтласква изпратенитѣ къмъ границата слаби турски отряди.

Положението на турцитѣ.

Турската източна армия, въ която влизаха I, II, III, IV, XVI и XVII корпуси, Одринскиятъ гарнизонъ и Кърджалискиятъ корпусъ, се съсредоточаваха на линията Лозенградъ — Ениджи, и на 4-и октомврий бѣ въ следното положение:

Конната дивизия бѣ разположена въ района Вайсалъ — Хаджигалишманъ — Пашакьой — Саржигалишманъ за прикриване мобилизацията и съсредоточаването;

III корпусъ — около Лозенградъ;

I корпусъ — около Ениджи;

II корпусъ съ частъ отъ силитѣ си — около Баба Ески;

IV корпусъ имаше своята 11-а дивизия въ Димотика, а 12-а — въ Асатлж; Измидската редифска дивизия — въ Шалапларъ; останалитѣ редифски части и 7-и коненъ полкъ бѣха на пѣть къмъ района на съсредоточаването.

XVI и XVII корпуси постепенно пристигаха къмъ Люле Бургасъ.

Кърджалискиятъ корпусъ бѣ съсредоточенъ въ района Ашикларъ — Кърджали съ изпратени напредъ авангарди отъ по една дружина и по една батарея въ Акча Кайракъ, Идризли и Ени махле.

Споредъ турския планъ за войната, въ време на съсредоточаването отъ Одринъ трѣбваше да се изпратятъ къмъ границата следнитѣ прикриващи отряди:

Въ Демиркьой — 1 таборъ, 1 ескадронъ;

Срещу Татаркьой — 2 табора, $\frac{1}{4}$ ескадронъ, 1 батарея;

Срещу Соуджакъ — 1 таборъ, $\frac{1}{4}$ ескадронъ, 1 батарея;

Въ Дервишка могила — 2 табора, $\frac{1}{2}$ ескадронъ, 1 батарея;

Въ Мустафа Паша — 1 таборъ, $\frac{1}{4}$ ескадронъ, 1 батарея;
Източно отъ Кемалъ — 3 табора, $\frac{1}{2}$ ескадронъ, 2 картечни
роты, 1 батарея;

Южно отъ Мезекъ — 1 таборъ, $\frac{1}{2}$ ескадронъ;

Въ Селекьой — 1 таборъ, 1 батарея.

Споредъ сжия планъ, отъ Кърджалискитъ войски трѣбваше да се изпратятъ напредъ, въ района Акча Кайракъ — Гьоклемезлеръ, 3 табора и $1\frac{1}{2}$ батареи.

Пакъ за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването пограничнитъ роты въ първитъ дни на мобилизацията трѣбваше да се усилятъ съ по 300—400 души отъ опълчението.

Но, поради бавната и нередовна мобилизация, всички изброени отряди не бѣха изпратени.

Българската погранична стража предъ фронта на II армия още отъ първитъ дни на мобилизацията организира наблюдение и разузнаване въ пограничната зона. Донесенията си пограничнитъ войски изпращаха въ Щаба на армията чрезъ щабоветъ на дивизиитъ, разположени задъ тѣхъ. Първитъ сведения бѣха за усиление турската гранична стража съ опълченци, които се познаваха по цивилното облѣкло.

Въ Щаба на II армия полученитъ сведения се обработваха, и резултатитъ се предаваха въ Щаба на действащата армия, дето се съсрѣдоточаваха и сведенията отъ другитъ армии, и се издаваше ежедневенъ бюлетинъ за събранитъ сведения. Освенъ сведенията за турскитъ войски, събирани отъ пограничната стража, изпращаха се въ турска територия и доброволци отъ мѣстното население, повечето контрабандисти. На 29-и септемврий командувачиятъ II армия изпрати въ Щаба на действащата армия донесение, че е необходимо да има постоянно разузнаване въ турска територия, за което сж нуждни парични срѣдства. Оттамъ той получи съобщение, че се отпускатъ 1,500 лева. Тази твърде малка сума бѣ разпредѣлена между частитъ, които разузнаваха, като имъ се препорѣча да изпратятъ въ вътрешността на Турция избрани благонадеждни хора и имъ се дадатъ точно опредѣлени задачи. Тѣзи хора да се стремятъ да узнаятъ главно групирането на турскитъ войски въ долинитъ на Арда и Марица и мѣстата на устройванитъ въ тѣзи долини складове.

Дейността по разузнаването предъ фронта на II армия до 4-и октомврий се вижда отъ полученитъ въ щаба сведения за турцитъ:

19-и септемврий: 1) Командирътъ на 8-а гранична рота донесе, че на върха Св. Марина, при Ялванъ дере, се води престрелка, при която е убитъ единъ турчинъ и сж ранени двама българи.

2) Командирът на Сборната конна бригада от Харманли донесе, че от граничните села сж свикани няколко набора. Във Мустафа Паша имало един пехотен и един конен полков. Във Одрин имало 25,000 души; във Гюмюрджина — едно артилерийско отделение, един ескадрон и четири картечни.

20-и септември: 1) Командирът на Сборната конна бригада от Харманли донесе, че на поста Сива рѣка турски патрул казал, какво турците се готвят за маневри. През нощта във Мустафа Паша пристигнала пехота и една батарея.

2) Началникът на 8-а дивизия донесе, че южно от Силбикюм имало осем планински орджия и във Папаскьой — пехота.

21-и септември: Началникът на 8-а дивизия донесе, че задъ Мумь байръ били поставени три орджия; пехотни части се движили отъ Мустафа Паша къмъ Курткьой и Ададжалж; във града имало пехотен полк; във Ортакой — немобилизиран пехотен полк; между Ададжалж и Силбикюм имало осем планински орджия; запасните отъ долината на Арда се изпращали във Кърджали, дето имало един пехотен и един конен полков; граничните постове сж усилены до 12—15 души; във Курткьой имало една рота, във Ортакой — една дружина отъ 31-и полк; във с. Гюерен имало една рота; с. Айдогмуш се изселва във вътрешността.

22-и септември: 1) Командирът на Сборната конна бригада донесе, че във Мустафа Паша пристигнали четири влака войска.

2) Началникът на 8-а дивизия донесе, че сж забелязани шест ескадрони при Мезекъ; че между Мезекъ и Мустафа Паша се правят окопи; че във Кърджали имало около 4,000 души и полк планинска артилерия, във с. Лефке имало 200 войници и на Дервишка могила — планинска артилерия.

23-и септември: Началникът на 8-а дивизия донесе, че отъ Ючъ тепе по една рота заминали за Гюерен и Улудере — Караманлари, и че във Кърджали имало около 5,000 души.

24-и септември: 1) Командирът на Сборната конна бригада донесе, че граничното население отъ 20 до 50 годишна възраст е прибрано във Одрин; всички материали отъ ж. п. ст. Мустафа Паша били изтеглени във Одрин. Във крепостта били 2-и, 28-и и 30-и низамски полкове; 4-и стрелков полк заминалъ за Димитрикьой; 11-и конен полк останалъ във Карагачъ, а другите конни полкове заминали къмъ Дервишка могила; 9-и, 10-и и 12-и крепостни артилерийски полкове имали орджията си на главната отбранителна линия във Северозападния сектор; във Южния сектор били разтоварени много крепостни орджия. Тѣзи сведения бѣха получени отъ двама дезертъори отъ 4-и стрелков полк.

2) Началникът на 3-а дивизия донесе, че 9-и конен полк събрал следните сведения: На Дервишка могила има четири планински орджия и един таборъ; във Мустралж селените били събрани

въ 20 — 25 къщи, а въ останалитѣ къщи били разположени на тѣсни квартири пехотинци и артилеристи; въ Юскюдаръ били настанени сѣщо пехотинци и артилеристи; забелязани били много палатки югоизточно отъ Мустраклъ; въ Лефке имало около 1,000 пехотинци.

25-и септемврий: 1) Началникътъ на 3-а дивизия донесе, че завърналъ се отъ Одринъ българинъ съобщилъ, какво граничните села се изселвали; въ Провадия имало много войска и въ Демиркьой — единъ таборъ.

2) Командирътъ на Сборната конна бригада донесе, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ Одринъ, като оставятъ слаби постове на границата; турските роти имали по 130—150 войника; имало турска пехота при Хаджиларъ, а западно отъ Гюеренъ — пехота съ три орджия.

3) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че, по полученитѣ до този день сведения, турцитѣ иматъ: въ Кърджали — полкъ пехота; на изтокъ, до Силбикюмъ, е усилена граничната стража; въ Курткьой има 1—2 табора; на линията Мезекъ — Мустафа Паша — единъ полкъ; въ Ения — 40 конника; на Дервишка могила — единъ таборъ съ планинска батарея; въ Юскюдаръ — пехота съ артилерия; въ Лефке и Мустраклъ — по единъ таборъ; въ селата около Одринъ сѣ разположени части на квартири и биваци; на одринските укрепления се работи усилено.

27-и септемврий: 1) Началникътъ на Конната дивизия донесе, че изпратенъ къмъ Одринъ разузнавачъ достигналъ Чомлекъ Акъ Бунаръ и съобщава, че жителитѣ отъ граничните села Узунъ баиръ, Хамзабейли, Домкьой, Теке, Кючукли и Хаджиларъ се изселватъ въ Одринъ; въ Провадия имало три полка или табора; въ Ханлъ Енидже и Хаджиталишманъ — около два табора; въ Демиркьой — около 300 души и 30 конника; предъ укрепленията между Фикелъ и Одринъ имало фугаси.

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че въ Юскюдаръ били 1-и, 2-и и 12-и конни полкове, по 4 ескадрона, подъ началството на бригадниа генералъ Ибрахимъ бей, около 40 орджия, една пионерна дружина; на Дервишка могила — единъ таборъ съ планинска батарея; въ с. Михаличъ — единъ таборъ; въ с. Мустраклъ — единъ таборъ отъ 600 души; въ с. Лефке — единъ таборъ; Одринъ билъ изпразденъ, а войската изпратена напредъ.

3) Началникътъ на 3-а дивизия донесе сѣщитѣ сведения за разположението на турцитѣ въ с. Юскюдаръ.

29-и септемврий: Командирътъ на Сборната конна бригада и началникътъ на 8-а дивизия донесоха, че е забелязано увеличение войскитѣ на границата.

30-и септемврий: Изпратенитѣ отъ Сборната конна бригада тайни съгледвачи се завърнаха и потвърдиха сведенията за турските войски въ Юскюдаръ и Лефке. Тѣ съобщиха, че въ Мустафа Паша, освенъ граничните, други войски нѣма.

1-и октомврий: 1) Отъ Щаба на действащата армия се получи следният бюлетинъ за разположението на турцитѣ въ Одринския операционенъ театъръ:

Населени мѣста	Табори	Батареи	Ескадрони
Кърджали	9	1	3
Габрово	1	—	—
Гюеренъ	1	—	—
Папаскьой	1	—	—
Силбикюмъ	1	1	—
Курткьой	1	1	1
Мустафа Паша	6	5	1
Димитрикьой	1	—	—
Лефке	1	—	—
Мустраклж	1	—	—
Юскюдаръ	—	2	8
Дервишка могила	1	1	—
Кюстюкьой	1/4	—	—
Дринчаво	—	—	1/4
Герджикъ тепе	1	—	—
Ханлж Енидже	1	—	—
Вайсалъ	7	1	2
Провадия	3	—	—
Ереклеръ	3	—	—
Ески Полосъ	1	1	1
Селиолу	—	—	16
Гьокъ тепе	1	—	—
Граматику	1	—	—
Василико	1	—	—
Кърклисе (Лозенградъ)	16	13	4
Одринъ	13	7	2
Димотика	14	—	—
Узунъ Кюпрю	—	7	—
Баба Ески	12	9	—
Виза	3	—	—
Чорлу	1	4	1
Родосто	20	—	—
Дарданелитъ	19	24	8
Цариградъ	21	18	8

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че въ Лефке имало 4,000 души отъ 30-и полкъ, 2 ескадрона и 4 орджия; въ Одринъ — 50,000 души и отъ Мала Азия щѣли да пристигнатъ още 50,000.

2-и октомврий: 1) Началникътъ на 8-а дивизия събщи: Изъ селата се реквизируютъ храни и фуражъ; артилерията отъ Дервишка могила е снета; между Мустраклж и Юскюдаръ имало

много войски съ артилерия на бивакъ; между Михаличъ и Тунджа имало доста войски.

2) Началникътъ на 3-а дивизия събщи следнитъ сведения, събрани отъ 9-и коненъ полкъ: Въ Кюстюккой имало 25 войници; въ Ения — 15 войници; въ Мустраклъ — 2 роти; около Дервишка могила — 1 таборъ и 2 картечници или орджия; въ Лефке — 1 таборъ; въ Димитриквой — 2 роти; въ Кайкъкой — 1 таборъ и 1 с. с. полска батарея; въ Юскюдаръ — 2 табора и 1 батарея; въ Возгачъ — 4 роти; на Кара баиръ — 4 роти съ 4 планински орджия; въ Михаличъ — 2 роти; въ Паша махле — 2 роти и 4 картечници; въ Мустафа Паша — 1 коненъ полкъ.

4-и октомврий: Отъ Щаба на действащата армия се получи следниятъ бюлетинъ за разположението на турцитъ на Одринския театъръ:

Първа линия: Кърджали — 11, 2, 3; Папаской — 1, 0, 0; Силбикюмъ — 1, 2, 0; Курткой — 1, 1, 1; Мустафа Паша — 5, 5, 1; Димитриквой — 1, 0, 0; Лефке — 1, 0, 0; Мустраклъ — 1, 0, 0; Дервишка могила — 1, 1, 0; Юскюдаръ — 0, 2, 8; Герджикъ тепе — 1, 0, 0; Демиркой — 1, 0, 0; Вайсалъ — 7, 1, 2; Провадия — 3, 0, 0; Ески Полосъ — 1, 1, 1; Ереклеръ — 4, 0, 1; Ковчасъ — 2, 0, 0; Гьокъ тепе — 1, 0, 0; Граматикъ — 1, 0, 0; Василико — 1, 0, 0. Всичко — 45, 15, 17.

Втора линия: Одринъ — 18, 10, 2; Селиолу — 0, 0, 16; Лозенградъ — 13, 13, 4. Всичко — 31, 23, 22.

Трета линия: Димотика — 14, 0, 0; Узунъ Кюпрю — 0, 7, 0; Баба Ески — 18, 12, 0; Люле Бургасъ — 23, 15, 0; Муратли — 4, 0, 0. Всичко — 59, 34, 0.

Четвърта линия: Дарданели — 20, 3, 8; Родосто — 12, 6, 0; Цариградъ — 21, 18, 8. Всичко — 53, 27, 16.

И тъй, Българската главна квартира разполагаше съ повече и по-точни сведения за турскитъ войски на Тракийския театъръ, отколкото Турската главна квартира за българитъ.

Въ Щаба на II армия събранитъ сведения се оценяваха така: Одринскиятъ гарнизонъ е останалъ съ 13 табора, 10 полски батареи и 2 ескадрона, защото отъ него сж изнесени напредъ къмъ границата, авангарди:

Тунджански — отъ 6 табора, Мустафашански — отъ 5 табора, 5 батареи и 1 ескадронъ; отъ Тунджанския отрядъ, разположенъ въ Провадия, сж изпратени 3 табора на линията Татаркой — Домкой.

И сведенията за конната бригада въ Юскюдаръ бѣха вѣрни. Тази бригада, подкрепена съ 3 табора и 2 батареи, въ началото е била тамъ и е имала задача да разузнава действията на българскитъ войски западно отъ Тунджа. Но командирътъ на бригадата се опасявалъ да не би бригадата да бѣде изтласкана назадъ и затворена въ крепостта, затова той поискалъ разрешение да се присъедини къмъ Конната дивизия. На пѣтъ за Саржалишманъ, на 4-и октомврий той бѣ достигналъ до Провадия.

Плановетъ на дветъ страни.

Турскиятъ планъ за отбраната на крепостта.

Споредъ общия планъ на войната, Турското главно командване предполагаше да се започне общо настъпление съ Източната армия отъ линията Одринъ — Лозенградъ, щомъ на тази линия се съсредоточатъ достатъчно сили. Споредъ сѣщия планъ, на Одринската крепостъ се възлагаше задачата да прикрива съсредоточаването на турската армия, а на Кърджалийския корпусъ бѣ възложена задача: съ обявата на войната, бързо и ненадейно да мине границата и да нападне въ обща посока Хасково — Търново-Сейменъ, да повреди сериозно желѣзния пѣтъ и да гледа да привлѣче срещу себе си по възможностъ голѣми неприятелски сили, като се пази да не претърпи поражение, понеже е изолиранъ отъ главната армия.

На 24-и септемврий командущиятъ Източната армия, следъ като бѣ възприелъ мнението на Главната квартира за съсредоточаване армията на линия Лозенградъ — Хаской, изпрати на коменданта на Одринската крепостъ следната директива, въ която сѣ изложени задачитъ на крепостта въ бждещитъ операции:

„1) 10-а низамска дивизия, 4-и стрелковъ полкъ и редифскитъ дивизии Баба Ески, Гюмюрджина и Одринъ, които съставятъ полскитъ войски при отбраната на града, се изпратиха, и сѣ вече съсредоточени. Скоро ще Ви се изпратятъ и предназначениитъ за крепостта запасни артилеристи.

2) Задачата на Одринската крепостъ е да привлѣче къмъ себе си колкото може повече неприятелски сили, като постоянно заплашва фланговетъ и тила на противника и съ това му прѣчи да действува свободно.

3) Да се попрѣчи на свободното преминаване на изтокъ отъ Тунджа на неприятелскитъ колони между тази рѣка и Марица. Необходимо е сѣщо, да се задържи противникътъ, който би се опиталъ да мине р. Арда и настѣпи къмъ Димотика.

4) Полскитъ войски на крепостта при оттеглянето си предъ неприятелскитъ авангарди да действуватъ енергично и да прѣчатъ на противника, който би искалъ да обходи или да обкрѣжи крепостта.

5) При изпълнение тази задача Одринскитъ полски войски да действуватъ енергично, но предпазливо, за да не бждатъ разбити по части, и да не се лиши крепостта отъ своя гарнизонъ и отъ своя резервъ. Затова трѣбва да се действува разумно, като се избѣгнатъ сериозни боеве съ противника.

6) Одринската крепостъ има важно значение: тя улеснява действията на полската армия и спомага да се посрѣщатъ неприятелскитъ атаки. Затова тя трѣбва здраво да се бори, като употребѣи всички срѣдства и вземе всички отбранителни мѣрки“.

Едновременно съ това, на Самостоятелната конна бригада бѣ дадена задача да разузнава за българскитѣ колони, които биха настѣпали западно отъ р. Тунджа, следъ което бързо да премине на изтокъ отъ рѣката и да прикрива лѣвия флангъ на Източната армия, а щомъ пристигне на линията Баба Ески — Павлово — Узунъ Кюпрю, да се присъедини къмъ Конната дивизия.

На 4-и октомврий, като бѣ получилъ заповѣдь да започне настѣплението, командувачиятъ Източната армия заповѣда корпуситѣ да се подготвятъ за това настѣпление. Споредъ същата заповѣдь, комендантътъ на крепостта трѣбваше да организира отбраната на Одринската крепостъ съ редифската дивизия Баба Ески, а отъ 10-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Одринъ и Гюмюрджина да формира единъ корпусъ, който да вземе участие въ общото настѣпление. Трѣбваше да се използватъ всички находящи се въ Одринъ превозни сръдства, за да се формиратъ обозитѣ и парковетѣ на този корпусъ.

Комендантътъ на крепостта започна формирането на Подвижния корпусъ, едвамъ следъ като въ гарнизона влѣзе и 11-а низамска дивизия. Корпусътъ състоеше отъ дветѣ низамски дивизии и една сборна редифска дивизия, съставена отъ части на тритѣ редифски дивизии. Останалитѣ части отъ редифскитѣ дивизии трѣбваше да отбраняватъ крепостта, додето Подвижниятъ корпусъ вземе участие въ настѣплението на Източната армия.

Българскиятъ планъ за операциитѣ около Одринъ.

Въ Българската главна квартира бѣ възприетъ следния планъ за първитѣ операции: съ I и III армии да се настѣпи срещу главнитѣ сили на Турската армия, съсрѣдоточени задъ линията Лозенградъ — Одринъ, като решителниятъ ударъ се нанесе съ III армия върху турския дѣсенъ флангъ — Лозенградъ; II армия се предназначаваше да неутрализира гарнизона на Одринската крепостъ.

На 4-и октомврий, въ 6 ч. сл. пл., отъ Щаба на действащата армия бѣ разпратена директива № 1, която се получи въ Щаба на II армия въ 8 ч. 30 м. сл. пл., същия день, и отъ която се вижда най-добре планътъ на Българското главно командване.

Споредъ събранитѣ сведения за Турската армия, съсрѣдоточаването на която Ви е изпратено още днесъ, се вижда, че турцитѣ разполагатъ въ първата линия (Кърджали—Василико) съ 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони, прѣснати по цѣлата гранична линия; въ втората линия (Одринъ—Селиолу—Лозенградъ) — съ 31 табори, 23 батареи и 22 ескадрони.

По заповѣдь на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ, заповѣдва се:

1) Утре, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл., да се откриятъ военнитѣ действия.

2) *Втора армия* — генералъ лейтенантъ Ивановъ — да настѣпи срещу Одринската крепостъ, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на нашитѣ главни сили на линията Одринъ—Лозенградъ.

За тази цель: а) съ 8-а Тунджанска дивизия да настѣпи по двата брѣга на р. Марица; б) съ една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настѣпи по посока Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Българско Лефке; в) съ двеѣ бригади отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настѣпи по посока Кавакли — Ново село — Соуджакъ — Хаской (Киретчи); г) Първата бригада отъ 3-а Балканска дивизия, която временно се придава къмъ II армия, да следва по пѣтя Вакъвъ — разв. Татаркой, задъ двеѣ бригади на 9-а Плѣвенска дивизия, като имъ послужи за подкрепа въ случай на нужда и за връзка съ I армия.

Частитѣ на II армия, следъ отблъсването на неприятелскитѣ отряди отъ заетитѣ предни позиции, ще се приближатъ къмъ крепостъта и ще организиратъ обсервационната линия, възъ отъ изстрелитѣ на крепостната артилерия, за която цель на по-важнитѣ посоки, които водятъ отъ крепостъта, да се въздигнатъ укрепени центрове на съпротивление, които ще послужатъ да спиратъ евентуалнитѣ вилазки отъ гарнизона на крепостъта. Задъ линията на опорнитѣ центрове, по-големата часть отъ силитѣ трѣбва да се групиратъ като маневриращи войски, така щото да могатъ да осуетятъ всѣко опитване на гарнизона за действие възъ отъ крепостъта.

3) *Първа армия* — генералъ лейтенантъ Кутинчевъ — да настѣпи между р. Тунджа и пѣтя Пашаккой — Малкъ Боялъкъ — Деро махле — Оджаккой — Вайсалъ — Татарларъ, включително.

Авангардитѣ на тази армия на утрешния день да достигнатъ линията Хамзабейли — Скрипка баиръ — кота 276, на северъ отъ с. Вайсалъ.

Цельта на армията е да прогони всички неприятелски групи, които сж разположени между Одринъ и Лозенградъ.

Рекомандува се, да се обърне особено внимание на посокитѣ, които идатъ откъмъ лѣвия флангъ на армията, предвидъ на това, че въ Лозенградъ има съсредоточени доволно неприятелски сили.

Бригата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ като се утвърди обсервационната II армия около Одринската крепостъ, да се притегли къмъ дивизията си.

4) *Трета армия* — генералъ лейтенантъ Димитриевъ — да се намира въ разпореждането на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ.

На утрешно число съ авангардитѣ си да достигне Ениккой (Капаклъ) — Ахлатли, а съ главитѣ на главнитѣ си сили — Гюндюзлеръ — Уманкой — Юмруккой.

Конната дивизия, придадена временно към III армия, да продължава изпълнението на поставената ѝ по-отрано задача.

5) При развитието на военните действия, Втората и Първата армии да установят тесна връзка помежду си и, въ зависимост от хода на борбата въ двете армии, да регулират операциите си. Отъ положението на едната армия зависи образът на действие на другата армия.

6) Тези директиви съ нищо не стесняват инициативата на командущите армии, за постигането на поставените цели.

7) Общата главна квартира ще се намира въ Стара Загора“.

Въ изпълнение задачата си по тази директива Българската II армия имаше да извърши, преди всичко, единъ маршъ-маневъръ за приближаване къмъ крепостта. Следъ това всичката грижа на командущия тази армия трѣбваше да бже да групира войските си, така че да посрещне съ успѣхъ всѣки опитъ на турците да настѣпятъ отъ Одринъ на западъ или на северозападъ.

Нощната атака на Куртъ кале.

(3-о картогр. приложение).

Гребенътъ на Източните Родопи на югъ отъ с. Алванъ дере, по който минаваше границата, се издига надъ околната мѣстность, и отъ него се наблюдаваше много добре, както разположението на цѣлата 8-а дивизия, тъй и евентуалното ѝ движение по дѣсния брѣгъ на р. Марица. По този гребенъ бѣха разположени турските гранични постове, свързани съ заставата въ Куртъкой и съ Мустафа Паша.

Най-високиятъ наблюдателенъ пунктъ Куртъ кале бѣ на около 1 километъръ отъ границата. Той представляше една височина съ много стрѣмни и едвамъ достѣпни склонове, които отъ северъ, западъ и югъ бѣха скалисти. По-достѣпенъ бѣ само източниятъ склонъ, обрасналъ съ храсталакъ, който около самата височина бѣ изгоренъ за откриване обстрелъ. По срѣдата на този склонъ личеха остатѣците отъ развалена стара стена. Споредъ сведения, събрани отъ граничните войници и отъ жителите на с. Куртъкой, се знаеше, че височината Куртъ кале е заета отъ около 100 души. На поста Нишанъ Агачъ имаше около 50 души, въ заставата (с. Куртъкой) — 50—60 души и въ селата Гамзачъ и Силбикумъ — една рота.

Началникътъ на 8-а дивизия, въ съгласие съ Щаба на II армия, бѣ взелъ решение, щомъ се получи заповѣдъ за обявяване войната, да се завладѣятъ най-напредъ командущите височини около Куртъ кале, за да се отнеме на турците възможността да наблюдаватъ движението на частите отъ дивизията. Тази задача бѣ възложена на най-близкия до границата 30-и полкъ. Почти всички войници отъ този полкъ бѣха отъ околните села, нѣкои отъ тяхъ бѣха служили въ сѣщия граниченъ участъкъ и познаваха много добре мѣстността. Командирътъ на полка предполагаше, единъ отрядъ отъ 6 роты и

2 картечници да завладее същията атака турските постове Нишанъ Агачъ, Куртъ кале, Чадъръ тепе и следъ това да настъпи къмъ Тазъ тепе, отдето атаката да се разпространи на югъ, къмъ Куртъкой, и на изтокъ, къмъ Карабаа.

Взети бѣха предварително мѣрки, за да се обезпечи успѣхътъ въ първитѣ действия, и да се изненадатъ турцитѣ: разузнаха се неприятелскитѣ позиции по височинитѣ; произведоха се нѣколко нощни учения; отъ с. Алванъ дере се намѣриха водачи; разчистиха се пѣтищата; граничните кучета се прибраха, за да не издадатъ съ лая си атакуващитѣ роты.

На 4-и октомврий, въ 8 ч. 30 м. сл. пл., командирътъ на 30-и полкъ получи заповѣдта да пристѣпи веднага къмъ изпълнение проектиранитѣ действия за завладяване граничния гребень. Той заповѣда на командира на 2-а дружина, майоръ Стефановъ, съ своята дружина, две роты отъ 3-а дружина и две картечници да атакува и заеме в. Куртъ кале, за което бѣше подготвенъ. Но назначенитѣ за извършване атаката части бѣха разпрѣснати въ района на съсредоточаването: 6-а рота — въ с. Гьокче дере и 7-а рота — въ с. Алванъ дере бѣха въ поддръжка на пограничната стража; 5-а и 8-а роты — въ с. Дийникли; 9-а и 10-а роты съ картечницитѣ — въ с. Бѣлица.

Майоръ Стефановъ заедно съ ротните командири бѣше разузналъ височината Куртъ кале и бѣше си съставилъ планъ за атаката. Щомъ получи заповѣдъ да започне действията, той заповѣда на назначенитѣ за атаката части да се събератъ на 5-и октомврий, въ 2 ч. пр. пл., при неговата 7-а рота въ Алванъ дере, и самъ трѣгна начело на 5-а и 8-а роты къмъ това село.

Въ 1 ч. 10 м. пр. пл. командирътъ на 2-а дружина пристигна въ Алванъ дере, но до 2 ч. 6-а, 9-а и 10-а роты още не бѣха пристигнали. Предстоеше трудно изкачване къмъ границата по тѣсна планинска пѣтека и имаше опасностъ, че ще се закъснѣе и не ще може да се извърши атаката въ тъмно. Затова командирътъ на дружината реши да започне изпълнението на задачата само съ тритѣ си роты. Той остави въ селото заповѣдъ на закъснѣлитѣ роты да го догонятъ, а съ 5-а, 7-а и 8-а роты трѣгна въ 2 ч. 20 м. пр. пл. въ следния редъ: доброволци-водачи отъ 7-а рота, 7-а рота, 5-а рота, 8-а рота, пограничната застава въ този участъкъ на капитанъ Мерджановъ, бойниятъ обозъ, патрули отъ 8-а рота. Раницитѣ на войницитѣ бѣха оставени въ селото. Всички войници привързаха на рѣжава си бѣла кърпа, за да се разпознаватъ въ тъмнината.

Атаката трѣбваше да се извърши по следния планъ:

Отъ изходната позиция при Кюляфъ тепе пограничната застава ще се доближи скришно къмъ поста Нишанъ Агачъ и въ 5 ч. 15 м. пр. пл. ще атакува този постъ едновременно съ атаката на Куртъ кале; доброволцитѣ отъ 7-а рота ще се промъкнатъ скришно въ седловината срещу поста Куртъ кале и ще стрелятъ противъ всѣки турски войникъ, който би се опиталъ да излѣзе отъ него; 7-а рота ще мине покрай западната страна на турския постъ и ще атакува Куртъ кале отъ изтокъ; 5-а рота ще мине покрай северната страна на сѣщия постъ и ще атакува височината Чадъръ тепе; 8-а рота ще

мине по същия път и ще атакува височината Остритъ камъни; 6-а рота, като пристигне, ще застане въ седловината при Кюляфъ тепе; тамъ ще остане до разсъмване и бойниятъ обозъ на дружината.

Въ 5 ч. пр. пл. ротитъ се насочиха къмъ своитъ обекти. Въ 5 ч. 40 м. пограничната застава ненадѣйно атакува и зае поста Нишанъ Ягачъ и следъ това съ викъ „Ура!“, както бѣше условено съ командира на дружината, съобщи на съседитъ за своя успѣхъ.

7-а рота, предшествувана отъ доброволцитъ, настѣпи къмъ турския постъ източно отъ Куртъ кале. Доброволцитъ веднага обградиха поста, но, когато достигнаха на 200—300 крачки отъ него, постовитъ кучета започнаха да лаятъ. Разбуденитъ турски войници започнаха да излизатъ отъ постовото здание и, стреляйки, отстъпваха къмъ Куртъкой. Отъ височината въ това време се даде сигналъ съ зеленъ и червенъ ракети. Ротата се движеше въ колона по единъ къмъ седловината. Тамъ тя се развърна въ боенъ редъ, като имаше единъ взводъ въ първа линия. Този взводъ настѣпи много бързо и атакува поста, като намуши останалитъ въ него турци, които се съпротивляваха. Първата линия следъ това бѣ усилена съ още единъ взводъ. Въ този редъ ротата продължи настѣплението си до срѣдата на източния склонъ на Куртъ кале, дето бѣ старата стена, и започна да се прехвърля презъ нея.

Турцитъ отъ върха не се обаждаха, и бойниятъ редъ на ротата продължи настѣплението си презъ хресталака. Разтревожени отъ стрелбата на поста и шума на настѣпващата рота, турцитъ освѣтиха съ ракети цѣлия склонъ и откриха залповъ огънь по настѣпващитъ взводове. Безъ да отговаря на този огънь, 7-а рота залегна вече близо до турската позиция на самата височина.

5-а рота въ това време бѣ достигнала до седловината, и се развърна въ боенъ редъ къмъ в. Чадъръ тепе, като имаше само единъ взводъ въ първа линия. Командирътъ на ротата, капитанъ Моновъ, следъ като чу силната стрелба по посока на върхъ Куртъ кале, изпрати единъ взводъ отъ ротната поддръжка въ помощъ на 7-а рота, а, щомъ забеляза, че въ неговия участъкъ турцитъ ще се съпротивяватъ по-слабо, самъ съ останалитъ два взвода се насочи къмъ Куртъ кале.

Командирътъ на 7-а рота, следъ като подреди настѣпващитъ свои взводове и следъ като имъ даде малка почивка, заповѣда да се продължи настѣпването пълзишкомъ, за да се избѣгнатъ загубитъ отъ честия турски огънь. Пристигналиятъ взводъ отъ 5-а рота веднага бѣ вкаранъ въ първата линия, за да се подбодри настѣплението.

Когато настѣпващитъ взводове достигнаха на около 100 крачки отъ калето, започна да се зазорява, и околнитъ предмети да се очертаватъ. Турцитъ засилиха огъня си, и то не на посока, както въ тъмнината, а по залегналитъ български стрелци, които вече се виждаха. Всички офицери и подофицери схванаха, че дълго не можеше да се остане въ това положение, и непрекъснато повтаряха командата „Напредъ!“ Когато къмъ напредналата вече 7-а рота се приближиха и пристигналитъ два взвода отъ 5-а рота, нѣкой отъ бойцитъ извика: „Турцитъ бѣгатъ!“ „Ура!“ Всички войници подеха този викъ и

се спуснаха да се катерят презъ отвесната стена и да се хвърлят за ударъ на ножъ. Турцитѣ недочакахъ удара и започнаха да бѣгатъ презъ пресѣчената въ западната стена и изкусно маскирана пжтека. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. цѣлата височина бѣ очистена отъ турцитѣ, и 7-а рота, вече устроена, се разположи за отбрана въ турскитѣ окопи.

8-а рота настѣпи отъ турския постъ и бързо завладѣ височината Остри камъни, безъ да срещне съпротива отъ страна на турцитѣ.

6-а, 9-а и 10-а роти и картечниятъ взводъ пристигнаха въ време на атаката при в. Кюляфъ тепе. Командирътъ на дружината заповѣда, картечницитѣ съ единъ взводъ отъ 9-а рота да останатъ тамъ и да наблюдаватъ посокитѣ откъмъ Силбикюмъ и Куртъкой; 9-а и 10-а роти да заематъ Чадъръ тепе (дето по-после пристигна и 5-а рота отъ Куртъ кале); 6-а рота да заеме височината Тазъ тепе (дето по-после пристигна и 8-а рота отъ в. Остри камъни); на достигнатитѣ пунктове ротитѣ да се окопаятъ.

Къмъ 6 ч. пр. пл. всички роти бѣха вече заели своитѣ обекти, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ.

Следъ разпрѣсването имъ на границата, турцитѣ на малки групи се спрѣха на южнитѣ склонове на височинитѣ, отдето продължаваха своята безредна стрелба отъ много далечни разстояния. Нѣколко такива групи се опитаха да настѣпятъ срещу 10-а рота и достигнаха на около 1500 крачки отъ нейнитѣ позиции, но съ огънь бѣха принудени да отстъпятъ.

Въ боя за завладяване турския постъ и в. Куртъ кале, отъ 7-а и 5-а роти имаше 15 убити и 24 ранени войници. Турцитѣ оставиха на бойното поле убити: 1 офицеръ и 15 войници. Освенъ това, въ Куртъкой сж били пренесени 12 тежкоранени.

Въ плана на дружинния командиръ бѣ предвидено атаката да се извърши въ тъмно и безъ стрелба, но, понеже преди извършването ѝ се развидели, атакуващитѣ части откриха огънь по неприятелската позиция, и 7-а рота изстреля 1400 патрона.

ГЛАВА II.

Маршъ-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостта.

Походътъ на 5-и октомврий.

Заповѣдта за настѣпление.

(4-о картогр. приложение).

Командуващиятъ II армия, като получи отъ Щаба на действащата армия съобщение, че Турското правителство е дало заповѣдъ на своитѣ войски на 4-и да преминатъ границата, предупреди частитѣ, за да не бждатъ изненадани. Щомъ получи директивата № 1, той предупреди частитѣ за предстоящия походъ, а въ 1 ч. 15 м. пр. пл., по телеграфа и телефона, до частитѣ бѣ предадена следната заповѣдъ за настѣпление:

„ § 1. Споредъ директивата отъ Щаба на действащата армия отъ вчерашно число, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда, днесъ, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл., да се откриятъ военнитѣ действия.

§ 2. Споредъ събранитѣ за Турската армия сведения се установява, че противникътъ разполага въ първа линия, отъ Кърджали до Василико, съ около 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони, прѣснати по цѣлата гранична линия; въ втора линия — Одринъ — Селиолу — Лозенградъ — около 31 табори, 23 батареи и 22 ескадрони.

§ 3. На повѣрената ми армия, къмъ която се придава една бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия, разположена въ с. с. Вакъвъ и Шахли, е заповѣдано да настѣпи срещу Одринската крепостъ, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на главнитѣ сили на линията Одринъ — Лозенградъ.

Влѣво отъ насъ, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, настѣпва I армия, която днесъ ще трѣбва да достигне Хамзабейли — Скрипка баиръ — кота 276, на северъ отъ с. Вайсалъ.

§ 4. Въ изпълнение възложената на повърнатата ми армия задача, заповѣдвамъ:

а) 9-а дивизия (генералъ Сираковъ) — съ дветѣ бригади, разположени въ Кавакли — Ново село — Гердеме — Нинечево — Шифкулари, да настѣпи по пѣтя, презъ Вакъвъ — Соуджакъ, за Хаскъой, като достигнатъ и заематъ височинитѣ северно отъ Хаскъой — Михаличъ.

3-а бригада отъ същата дивизия, разположена въ Главанъ, Софулари и Карапелидъ, да настѣпи по пѣтя Главанъ — Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Ения и земе височинитѣ между последнитѣ два пункта. Отъ същата бригада да се изпрати лѣво странично прикритие по пѣтя Гердеме — Кюсюккой. Това прикритие ще служи за връзка съ бригадитѣ, насочени къмъ Соуджакъ — Хаскъой.

б) 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия (полковникъ Паскалевъ), която се придава къмъ 9-а дивизия, да настѣпи по пѣтя разв. Татаркой, едновременно съ преднитѣ бригади на 9-а дивизия, като земе висотитѣ южно отъ поста Константиново (турскиятъ постъ на в. Герджикъ тепе). Тази бригада ще служи за връзка между II и I армии.

в) 8-а дивизия (генералъ Кирковъ), къмъ която се придаватъ ескадронитѣ отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ въ Хебибчево, да настѣпи по двата брѣга на р. Марица, като земе Мустафа Паша, Мезекъ, Карабаа, по дѣсния брѣгъ на р. Марица, и Лефке, Мустафа Паша, по лѣвия. Заемането и запазването моста при Мустафа Паша е крайно желателно.

Частитѣ отъ лѣвия брѣгъ да поддържатъ връзка съ бригадитѣ отъ 9-а дивизия, която настѣпва влѣво отъ тѣхъ:

г) Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) да настѣпи по пѣтя за гр. Кърджали, като земе линията Калфаларъ — висотитѣ южно отъ Бейкой — Даа махле. Настѣпването да се извърши съ странични прикрития, като се използва за това положението на изнесенитѣ напредъ, досега охранителни, части.

д) Конната бригада (полковникъ Таневъ) да настѣпи по посока Силбикумъ — Курткой и поддържа връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ.

е) Пограничните роти въ Инджили и Козлуджа влизатъ въ разпореждането на Конната бригада.

Останалитѣ погранични роти се присъединяватъ къмъ съответнитѣ части въ района на разположението имъ.

ж) Гаубичното с. с. отделение остава въ Сейменъ.

з) Щабътъ на армията остава днесъ въ Сейменъ.

Въ директивата отъ Щаба на действащата армия не се говори нищо за Хасковския отрядъ, отъ което би могло да се подразбира, че желанието на Главното командуване е било той да остане на

мѣстото си. Командуваниятъ II армия обаче смѣташе, че, следъ настѣплението на армията къмъ Одринъ, дѣсниятъ ѝ флангъ остава откритъ за неприятелскитѣ удари отъ западъ, и затова взе решение да изнесе Хасковския отрядъ къмъ Кърджали, отдето той смѣташе, че този отрядъ най-сигурно ще обезпечава фланга на армията.¹⁾

Споредъ заповѣдта по II армия, 1/3. бригада се „придаваше“ къмъ 9-а дивизия. Това придаване утежни твърде много 9-а дивизия.

Настѣплението на Сборната конна бригада.

На Сборната конна бригада се даваше задача да настѣпли по посока Силбикюмъ — Курткьой и да поддържа връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ. Разстоянието между тѣхъ при тръгването бѣше около 35 клм., но колкото II армия се приближаваше къмъ Одринъ и Хасковскиятъ отрядъ — къмъ Кърджали, това разстояние щѣше да се увеличи до 70 километри. При това, пространството между Одринъ и Кърджали бѣше съвсемъ неудобно за действия на конницата, защото е изпълнено съ труднопроходимитѣ Източни Родопи. На конната бригада съ горната заповѣдъ не бѣ дадена разузнавателна задача.

Командирѣтъ на бригадата получи заповѣдта по II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. Той предупреди частитѣ за предстоящия походъ и въ 6 ч. 45 м. пр. пл. изпрати четири самостоятелни разезди, чрезъ които организира разузнаването по следния начинъ: разездъ № 1 — въ посоката Корашли — Инджили — Кавакъ махле; разездъ № 2 — въ посоката Корашли — Соргунли — Яджилж — Силбикюмъ и на изтокъ; разездъ № 3 — въ посоката Корашли — Козлуджа — Урумкьой — Курткьой; разездъ № 4 — въ заповѣдта по бригадата не е указана посоката, въ която се изпраща. Изглежда, че той е настѣпилъ по пѣтя Соргунли — Козлуджа — Алванъ дере — Пичка бунаръ, защото на 6-и началникѣтъ на разезда донесе, че е ношувалъ на южния склонъ на в. Тазъ тепе.

За поддържане връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ, командирѣтъ на бригадата смѣташе, че е достатъчно да изпрати по единъ взводъ при крайнитѣ имъ колони. Не се вижда да имъ е дадена и нѣкаква инструкция. Изпратенитѣ взводове не сж знаели своето назначение. Командирѣтъ на взвода, изпратенъ при дѣсната колона на 8-а дивизия, пристигна въ Дийникли, дето се присъедини

¹⁾ Генералъ о. з. Ивановъ Н. — „Балканската война 1912—1913 год. Действията на II армия, обсада и атака на Одринската крепост“.

къмъ щаба на дивизията. Оттамъ той запита командира на бригадата, каква е задачата му, и трѣбва ли съ малкото сръдства, съ които разполага, да поддържа връзка съ Хасковския отрядъ, който е на 30—40 километри далечъ отъ него. Въ сжщото донесение командирътъ на взвода се оплакваше, че Щабътъ на 8-а дивизия започналъ да употребява взвода за собствени нужди. Въ оперативното дѣло на Сборната бригада нѣма документи, отъ които да се вижда, какво е отговорилъ на това запитване командирътъ на бригадата.

На придаденитъ къмъ бригадата погранични роти бѣ дадена заповѣдь да се събератъ въ Козлуджа, дето да дочакатъ пристигането ѝ.

Следъ това, въ 7 ч. пр. пл., бригадата тръгна по пѣтя Корашли — Бей бунаръ — Соргунли — Козлуджа — Урумкьой — Силбикюмъ, разчленена така: подофицерски челенъ разездъ отъ 6-и коненъ полкъ; авангардъ — 3./3. ескадронъ; главни сили — 1./3. и 2./3. ескадрони, картечниятъ ескадронъ на 3-и коненъ полкъ, 6-и коненъ полкъ; ариергардъ — единъ взводъ отъ 6-и коненъ полкъ.

Въ 10 ч. 40 м. пр. пл. бригадата пристигна въ с. Козлуджа, дето бригадниятъ командиръ я спре за едночасова почивка. Въ 11 ч. той, заедно съ авангарда и единъ картеченъ взводъ, продължи движението и въ 2 ч. 40 м. сл. пл. пристигна въ с. Урумкьой, дето узна, че турцитъ държатъ своя пограниченъ постъ. Тогава той заповѣда на главнитъ сили да тръгнатъ отъ мѣстото на почивката. Това разпокъсано движение на бригадата стана причина за закъсняването на главнитъ сили, които пристигнаха въ Урумкьой въ 4 ч. сл. пл. (15 клм. за 9 часа).

Авангардътъ завари въ Урумкьой опълченската рота отъ границата. Той се спеша и се развърна въ боенъ редъ, като насочи единъ взводъ по фронта и единъ — въ обхватъ на поста. Опълченската рота настѣпи въ лѣво отъ спешения ескадронъ. Картечниятъ взводъ откри огънь по турския окопъ отъ 1900 крачки, но, като забележа, че разстоянието е голѣмо, премѣсти се на нова позиция на 1200 крачки и оттамъ продължи огъня. Когато главнитъ сили пристигнаха въ Урумкьой, командирътъ на бригадата усили авангарда съ още единъ спешенъ ескадронъ (1./3.). Но, преди този ескадронъ да се подравни съ бойния редъ, ротата настѣпи енергично, а турцитъ (около 100 души) напустнаха поста си, и въ 4 ч. 30 м. сл. пл. той бѣ завладянъ безъ жертви.

Следъ заемане поста, командирътъ на бригадата заповѣда, авангардътъ да се върне при главнитъ сили въ Урумкьой за ношуване, а на границата за охраняване бригадата бѣ оставена опъл-

ченската рота. За непосредствено свое охранение бригадата изпрати на изхода на селото и една застава.

Пътятъ отъ Козлуджа до Урумкьой бѣше непроходимъ за коли, затова обозътъ на бригадата не можа да пристигне, и вечерята топла храна не се готви.

Вечерята командирътъ на бригадата изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Поради разузнаване по върховетъ, пристигнахъ въ Урумкьой въ 2 ч. 30 м. сл. пл. Съ пристигането узнахъ, че турскиятъ постъ срещу Силбикюмъ е въ турски рѣце. Тамъ намѣрихъ опълченската рота отъ Козлуджа. Безъ да дочакамъ пристигането на главнитѣ сили, атакувахъ поста съ авангардния спешенъ ескадронъ, опълченската рота и единъ картеченъ взводъ. Постътъ бѣ превзетъ къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. Турцитѣ не оказаха голѣмо съпротивление, при всичко че на поста имаха една рота отъ 110 души. Турскиятъ постъ при Ададжалж е заетъ отъ две турски роти. Предвидъ късното време, останахъ да ношувамъ съ бригадата при Урумкьой. Ротатата отъ Инджили, тръгнала още презъ нощта, неможа да се намѣри, за да бѣде присъединена къмъ мене. За по-нататъшнитѣ действия моля да ми се придадатъ една—две роти действащи, тъй като опълченскитѣ за настѣпателни действия не сѣ надеждни. Убити и ранени отъ днешния бой нѣмаме.“

Командуваниятъ II армия се согласи съ бавното настѣпление на конната бригада. Отъ командира на бригадата не сѣ поискани обяснения, защо не сѣ достигнати посоченитѣ въ заповѣдта по армията обекти, когато една конна бригада отъ 3 ч. 30 м. сл. пл. до мръкване можеше да измине разстоянието между Урумкьой и Курткьой.

Между това, презъ деня въ бригадата бѣха получени донесения отъ самостоятелнитѣ разезди № 1 и № 2.

Разездътъ № 1 въ 5 ч. 30 м. сл. пл. отъ височината Сиври Дикме донасяше: а) въ 2 ч. 100 души турци, идещи отъ Ятаджикъ, влѣзли въ Козлублике; б) турскиятъ постъ Мешели е заетъ отъ около 100 души; в) постътъ при Ададжалж е заетъ отъ около 200 души; г) въ село Еникьой имало 100 души; д) въ 4 ч. сл. пл., когато започнали да се чуватъ топовнитѣ гърмежи откъмъ Кърджали, турцитѣ отъ Ададжалж на тѣлпи отстъпвали задъ Арда, къмъ Кочашъ, и после частъ отъ тѣхъ пакъ се върнали; е) турското население съ коли бѣга къмъ Кочашъ, а единъ транспортъ отъ 100 коли се вижда на пътя отъ Кочашъ за Ортакьой.

Разездътъ № 2 донесе по пладне, че линията Еникьой — Ададжалж — Козлублике е заета отъ около 120 души турци, които стре-

ляли по него, когато се опитвалъ да мине презъ тази линия. Въ 6 ч. 50 м. сл. пл. сжщиятъ разездъ отъ с. Еникъой донесе, че заминава южно отъ с. Силбикумъ.

Тѣзи сведения не сж били съобщени въ Щаба на II армия.

Настѣплението на 8-а дивизия.

Началникътъ на 8-а дивизия, щомъ получи съобщението за обявяване войната (9 ч. сл. пл.), заповѣда 30-и полкъ да почне веднага действия за завладяване пограничния гребень в. 329 — в. 285 — Кюляфъ тепе — Куртъ кале — Тазъ тепе, споредъ предварително разработения и одобренъ отъ щаба на армията планъ.

Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. на частитѣ отъ дивизията бѣ съобщена по телефона заповѣдта за настѣплението, съ която тѣ се насочваха по следния начинъ:

1-а бригада (10-и и 30-и полкове, две отдѣления отъ 8-и с. с. артилер. полкъ, 1½ ескадрони отъ Гвардейския коненъ полкъ, една рота отъ 8-а пионерна дружина) да тръгне въ 7 ч. пр. пл. по пѣтя Ярджели — Бѣлица — Дийникли — Гекче дере; да разузнава между билото на Родопи и Марица;

2-а бригада (12-и и 23-и полкове, едно отдѣление отъ 8 с. с. артилер. полкъ, ½ ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ) да се събере на линията Бунаклж — Саранли, следъ което да настѣпи, за да заеме в. 113, като съдействува за завладяване Мустафа Паша; да заеме с. Лефке и се свърже съ 9-а дивизия презъ с. Ения.

3-а бригада (51-и и 52-и полкове и 8-и не с. с. артилер. полкъ) да тръгне въ 7 ч. пр. пл. по шосето за Ярджели и по-нататкъ — по пѣтя на 1-а бригада.

Пограничните роти въ Инджили и Козлуджа бѣха подчинени на командира на конната бригада, а другитѣ получиха заповѣдъ да се присѣдинятъ къмъ частитѣ, които ще действуватъ въ тѣхнитѣ участъци.

Командирътъ на Гвардейския коненъ полкъ получи заповѣдта за обявяване войната въ 10 ч. 25 м. сл. пл. на 4-и октомврий. Следъ половинъ часъ началникътъ на 8-а дивизия му събщи, че турцитѣ се готвятъ да минатъ границата. На полка се възлагаше задача да прикрива настѣплението на дивизията. Презъ нощта той тръгна отъ Хебибчево и следъ половинъ часъ достигна на ½ клм. отъ границата, дето остана до разсѣмване.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. се получи заповѣдта отъ начальника на 8-а дивизия за настѣпление. Споредъ тази заповѣдъ полкътъ се придаваше къмъ 1-а бригада. Командирътъ на полка, като имаше предвидъ посоката за настѣпление на тази бригада, безъ да дочака заповѣдъ, изпрати три самостоятелни разезди за разузнаване: дѣсенъ — въ посока Тритѣ чуки — Мезекъ; срѣденъ — по дѣсния брѣгъ на р. Марица и къмъ Мустафа Паша; лѣвъ — по шосето Хебибчево — Мустафа Паша. Освенъ това, за връзка съ 2./8. бригада по лѣвия брѣгъ на Марица, въ посоката Бунаклж — Саранли, бѣ изпратенъ офицерски разездъ отъ 7 конника.

Разездитѣ, обаче, не можаха да изпълнятъ задачитѣ си: на границата тѣ бѣха принудени да се спратъ, защото турскитѣ погранични постове ги посрещнаха съ огънь.

Въ 11 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдта отъ командира на бригадата за настѣпление. Споредъ тази заповѣдъ Гвардейскиятъ полкъ трѣбваше да организира разузнаване въ участъка между р. Марица и с. Мезекъ. Командирътъ на полка бѣше вече разпоредилъ за разузнаване въ този участъкъ. Той не направи опитъ да си пробие пътъ презъ границата, а остана да дочака пехотата, която да прогони турската погранична стража.

Когато частитѣ на 1-а бригада наближиха границата (1 ч. сл. пл.), турскитѣ граничари безъ съпротива се оттеглиха, и разездитѣ продължиха движението си. Когато лѣвиятъ разездъ наближи рѣката, турцитѣ се опитаха да развалятъ моста при Мустафа Паша. Възривътъ излѣзе несполучливъ, и повредата бѣше толкова малка, че движението по моста бѣше напълно възможно. Останалитѣ три пироксилинови заряди подъ моста не бѣха възпламенени, и сандѣчетата съ пироксилина бѣха извадени. Лѣвиятъ разездъ мина по моста и настѣпни къмъ Мустафа Паша. Турцитѣ напустнаха града.

Командирътъ на полка, щомъ получи донесението за напущане града отъ турцитѣ, настѣпни презъ границата и на тръсъ стигна въ Мустафа Паша въ 4 ч. 30 м. сл. пл., като залови 40 обозни коли на отстъпилитѣ турски части.

Посрещнатъ възторжено отъ населението, полкътъ продължи настѣплението си на нѣколко километри по шосето за Одринъ, безъ да застигне отстъпилитѣ турци. Вечеръта, следъ пристигането на 51-и полкъ въ Мустафа Паша, и Гвардейскиятъ полкъ се върна въ града за нощуване, дето се прибраха и изпратенитѣ сутринъта самостоятелни разезди.

1./8. бригада. — Командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдта за настѣпление въ 6 ч. пр. пл. Веднага той тръгна отъ с. Яр-

джели, заедно съ 10-и полкъ и артилерията, къмъ с. Дийникли, дето вече бѣше събранъ 30-и полкъ. Полкъътъ настѣпи въ походенъ редъ, като изпрати въ челенъ отрядъ една рота, и въ 9 ч. пр. пл. пристигна въ селото.

Въ 10 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата събщи на началниците на частитѣ, че предъ бригадата е Гвардейскиятъ коненъ полкъ, а противникътъ заема участъка Курткьой — Мустафа Паша съ полкъ пехота и конница. Той даде заповѣдь за завладяване пограничните височини: 10-и полкъ да завладѣе в. Тритѣ чуки и гарата на Мустафа Паша, като се стреми да заеме моста на р. Марица; 30-и полкъ да завладѣе с. Мезекъ; дветѣ с. с. артилерийски отѣления (1-о и 3-о) да следватъ задъ 10-и полкъ.

Бригадата веднага се развърна въ боенъ редъ, и частитѣ се насочиха къмъ даденитѣ обекти по следния начинъ:

10-и полкъ имаше две дружини въ първа линия и две — въ втора, заедно съ картечната рота. На 1-а дружина отъ първата линия бѣ даденъ обектъ в. Тритѣ чуки, а на 2-а дружина, заедно съ пионерната рота, — да заеме гарата и моста, като бѣ предупредена, че ще получи съдействие отъ Гвардейския коненъ полкъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. полкъътъ настѣпи и следъ половинъ часъ достигна западно отъ хребета Куртъ баиръ, дето, по заповѣдь на командира на бригадата, се спре и изпрати разузнавателенъ отрядъ (една рота), за да разузнае за височината Тритѣ чуки. Ротата настѣпи предпазливо. Въ 1 ч. сл. пл. тя достигна височината и зае турския постъ, отъ който 26 турски граничари отстъпиха, безъ да дадатъ нито единъ изстрелъ. Веднага следъ това цѣлиятъ боенъ редъ на полка настѣпи и съ музика и громко продължително „Ура!“ мина границата. Когато достигна на 3 клм. югоизточно отъ Мезекъ, по заповѣдь на командира на бригадата, полкъътъ прекрати настѣплението си.

30-и полкъ отъ с. Дийникли настѣпи въ походенъ редъ, подъ прикритието на авангардъ отъ една дружина, отъ която една рота бѣ изпратена като разузнавателенъ отрядъ, по пѣтя западно отъ с. Гекче дере за с. Мезекъ. Командирътъ на бригадата, като предполагаше, че турската съпротива при Мезекъ ще бѣде по-голяма, изпрати за усиление полка една дружина отъ 10-и полкъ и една батарея, безъ тази помощъ да е искана отъ командира на полка. Изпратената дружина се спре въ с. Гекче дере, а батареята продължи движението си и се присъедини къмъ авангарда. По-късно къмъ полка се присъединиха и останалитѣ петъ батареи.

Разузнавателниятъ отрядъ настѣпи, като изпрати единия си взводъ въ патрулна верига. Движението му бѣше доста бавно, защото

мѣстността бѣше покрита съ храсталакъ и гора, и се губѣше много време за огледването ѝ отъ дветѣ страни на пѣтя. На границата началникътъ на отряда получи донесение отъ своитѣ патрули, че при Мезекъ има неприятель, въ съставъ около 1 1/2 роты. Той донесе за това на командира на полка, отъ когото получи заповѣдь да настѣпи, за да разкрие силитѣ на противника, а ако той е слабъ, да го атакува. Ротата се развърна въ боенъ редъ и настѣпи енергично по склона на височината западно отъ Мезекъ. Тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ огънь отъ калето на височината. Авангардната батарея веднага зае позиция, но не стана нужда да открие огънь, защото турцитѣ бѣха прогонени само съ пехотенъ огънь, и отстъпиха къмъ с. Карабаа. Ротата зае калето безъ загуби. Въ това време полкътъ настѣпваше въ боенъ редъ. Въ 3 ч. сл. пл. той премина границата съ громки викове „Ура!“ и достигна хребета на 2 км. югоизточно отъ Мезекъ.

Вечерята командирътъ на бригадата заповѣда двата полка и артилерията да ноцуватъ на мѣстата, които бѣха достигнали. За охранение бѣше изпратенъ авангардъ — две дружини отъ 10-и полкъ и една батарея. Авангардътъ, отъ своя страна, назначи една дружина стражеви отрядъ, отъ който две роты поставиха стражеви постове, а другитѣ две — останаха въ резервъ на преднитѣ постове.

30-и полкъ, независимо отъ общото за бригадата охранение, изпрати една отбранителна застава (4-а рота) по пѣтя Мезекъ — Карабаа. Цѣлата 2-а дружина отъ този полкъ остана да ноцува на височинитѣ Куртъ кале, Чардакъ тепе, Тазъ тепе. Дветѣ роты отъ 3-а дружина (9-а и 10-а) останаха на вис. Чардакъ тепе, а дветѣ картечници — на границата при Кюляфъ тепе.

Обозитѣ на бригадата закѣснѣха, и вечерята кухнитѣ не готвиха. Тѣ успѣха, обаче, презъ нощта да приготвятъ топла храна за утринната закуска и да дадатъ порция варено месо за презъ деня.

3./8. бригада. — Командирътъ на бригадата получи заповѣдта за движението въ 5 ч. пр. пл. и веднага заповѣда на двата полка да се приготвятъ за походъ. Въ 7 ч. бригадата тръгна по пѣтя Харманли—Ярджели—Бѣлица—Дийникли—Гекче дере въ следния редъ: членъ отрядъ — една рота отъ 51-и полкъ; главни сили — 51-и полкъ, 8-и не с. с. артилер. полкъ, 52-и полкъ.

Въ 10 ч. 50 м. пр. пл. бригадата достигна с. Ярджели, дето, по заповѣдь отъ начальника на дивизията, се спре до 4 ч. сл. пл. Следъ това бригадата, пакъ по заповѣдь отъ начальника на дивизията, продължи движението си и достигна до Мустафа Паша. 52-и полкъ

и 8-и не с. с. артилер. полкъ останаха да ношуватъ при станцията, а 51-и полкъ продължи движението и въ 8 ч. 10 м. сл. пл. влѣзе въ града, като измина около 35 клм. Полкъътъ бѣ посрещнатъ тържествено отъ населението и настаненъ на квартири въ българската махала. За охранение се изпрати една дружина на височинитѣ на около единъ клм. отъ града. Освенъ това, единъ взводъ бѣ изпратенъ по посока на Димитрикой и Лефке, за да дири връзка съ 2./8. бригада, за която щабътъ на дивизията нѣмаше още никакви сведения. Другъ взводъ бѣ изпратенъ къмъ Черменъ, за да влѣзе въ връзка съ охранението на 1./8. бригада.

Първиятъ преходъ за тази бригада бѣше много голѣмъ и труденъ, но благодарение повдигнатия духъ у войницитѣ, нѣмаше почти никакъ изостанали. Обозитѣ, които се движеха по добъръ пжтъ, пристигнаха на време, и храненето бѣше редовно.

2./8. бригада бѣ отдѣлена отъ своята дивизия отъ р. Марица, и щѣше да действа самостоятелно. Командирътъ на бригадата получи заповѣдта за движението едвамъ въ 8 ч. 15 м. пр. пл. и разпреди частитѣ да се събератъ съ движение напредъ въ с. Саранли, за да се организира походното движение.

23-и полкъ (3-а и 4-а дружини, картечната рота и 2-о с. с. артилер. отдѣление) тръгна веднага отъ с. Хаджике, като изпрати една рота въ челенъ отрядъ. Въ 12 часа по пладне полкъътъ пристигна въ Саранли, дето го чакаше 2-а дружина, готова за походъ. 1-а дружина отъ полка остана въ с. Бунаклж, защото получи специално назначение — странично прикритие на бригадата.

Дружинитѣ отъ 12-и полкъ сжщо се насочиха къмъ с. Саранли: 2-а — отъ с. Салихлеръ, 3-а и 4-а — отъ Арабаджикой. 1-а дружина остана въ с. Бунарчу, защото щѣше да получи специално назначение — лѣво странично прикритие. Тѣ пристигнаха въ това село къмъ 11 ч. пр. пл. Въ Саранли по пладне пристигна и полуеткадронътъ отъ Гвардейския коненъ полкъ.

Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. походната колона на бригадата тръгна по пжтя Саранли — Ишибегли — Ения — Лефке Бѣлг. въ следния редъ: авангардъ — $\frac{1}{2}$ ескадронъ и 2./12. дружина; главни сили — 3./12. и 4./12. дружини, 2-о с. с. артилер. отдѣление, 23-и полкъ; дѣсно странично прикритие — 1./23. дружина — по пжтя Бунаклж—Аладаа — в. 113, съ задача да съдействува на главнитѣ сили при атаката на противника при Лефке Бѣлг. и да поддържа връзка съ 1-а бригада; лѣво странично прикритие — 1./12. дружина — по пжтя Бунарчу—Ения— в. 165, съ задача да охранява лѣвия флангъ на бригадата и да влѣзе въ връзка съ 9-а дивизия.

И тъй, безъ да има предъ себе си противникъ, и макаръ да имаше да извършва походъ къмъ границата, заета отъ усилената погранична стража, командирътъ на 2./8. бригада полагаше извънредни грижи за охранението на похода. Обширнитъ мърки, които той взе за охранение походното движение, бѣха уморителни за войницитъ, и забавиха самото движение.

Въ 3 ч. сл. пл. авангардътъ мина границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника. Разездитъ донесоха, че и селото Лефке Бѣлг. е чисто отъ противникъ, който отстъпилъ къмъ Мустраклж. Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. авангардътъ мина презъ селото и се спрѣ за нощуване на южния му край, като за охранение презъ нощта изпрати две наблюдателни застави отъ по една рота.

Главнитъ сили въ 6 ч. 30 м. сл. пл. достигнаха на около 4 клм. северно отъ селото, дето се разположиха за нощуване. До границата бригадата се движеше лесно, но по-нататъкъ пътятъ бѣше много лошъ, и по него артилерията и обозитъ срещнаха голѣми затруднения.

Дѣсното странично прикрытие тръгна отъ с. Бунаклж въ 1 ч. 30 м. сл. пл., като изпрати за охрана на походния редъ една рота. То премина границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, и въ 4 ч. сл. пл. достигна височината южно отъ с. Аладаа. Оттукъ на висотата 113 бѣха забелязани турски патрули, и дружината се развърна въ боенъ редъ, но при по-нататъшното настѣпление турцитъ безъ съпротива отстъпиха. Въ 7 ч. сл. пл. дѣсното странично прикрытие зае височината 113, окопа се и остана да нощува тамъ съ бойно охранение.

Лѣвото странично прикрытие тръгна отъ Бунарчу въ 1 ч. 40 м. сл. пл., като изпрати една рота за охрана на походния редъ и два подофицерски патрула за връзка съ 9-а дивизия. То мина презъ границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, мина презъ с. Ения и въ 7 ч. 45 м. сл. пл. зае обекта си — в. 165, дето остана да нощува, като се окопа съ фронтъ къмъ с. Мустраклж, дето, споредъ сведения, билъ настѣпилъ противникътъ. Къмъ с. Лефке Бѣлг. се изпратиха патрули, които влѣзоха въ връзка съ авангарда на бригадата. Командирътъ на бригадата пропусна да донесе въ щаба на дивизията за извършеното презъ деня.

Щабътъ на дивизията тръгна отъ Харманли къмъ ж. п. станция Мустафа Паша, дето турцитъ бѣха оставили слабоповреденъ телеграфенъ апаратъ и съвършено здравъ телефонъ. Отъ прихванатитъ разговори се узна, че тѣ не знаеха доколко е повреденъ мостътъ

надъ Марица, а така също не могли да опредѣлятъ количеството на настѣпилитѣ български части, които смѣтали за единъ полкъ.

Като не получи отъ командира на 2-а бригада никакво донесение, вечеръта началникътъ на дивизията изпрати донесение въ щаба на армията само за достигнатата линия отъ дветѣ бригади. Никакви мѣрки за възстановяване връзката съ тази бригада не бѣха взети, освенъ заповѣдта до командира на 3-а бригада да изпрати единъ взводъ по посока на Лефке Бѣлг. и Димитрикой, за да дири връзка съ нея.

Настѣплението на 9-а дивизия.

Посрѣднощъ срещу 5-и октомврий началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдта за обявата на войната и предупреждението, че Турското правителство е дало заповѣдъ на войскитѣ си да минатъ границата. Той предупреди частитѣ да се приготвятъ за походъ и следъ това отпрати насърчителна заповѣдъ къмъ офицеритѣ и войницитѣ, съ която ги приканваше да изпълнятъ съ достоинство своя дългъ.

Въ 6 ч. пр. пл. офицеръ отъ щаба на армията донесе оперативната заповѣдъ за настѣплението. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. отъ щаба на дивизията бѣ изпратена до частитѣ следната заповѣдъ:

„1. Споредъ събранитѣ сведения се установява, че противникътъ разполага по пограничната линия отъ Кърджали до Василико съ около 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони. На линията Одринъ — Селиолу — Лозенградъ има около 31 табори, 21 батареи и 22 ескадрони.

2. Днесъ, въ 7 ч. пр. пл., ще се почне общо настѣпление на армията къмъ Одринъ. II армия ще настѣпи срещу Одринската крепостъ по двата брѣга на Марица и по дѣсния брѣгъ на Тунджа, съ цель да формира наблюдационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на другитѣ наши армии на линията Одринъ — Лозенградъ.

3. Повѣрената ми дивизия, къмъ която се придава и 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия (полковникъ Паскалевъ), ще настѣпи къмъ линията Ения — Соуджакъ — разв. Татаркой.

4. 2-а усилена бригада (полковникъ Поповъ) да настѣпи въ 8 ч. пр. пл. по пѣтя: Главанъ — Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Ения и заеме линията Ения — Кюстюкой, като изпрати едно странично прикритие по пѣтя Гердеме — Кюстюкой за свързка съ 1-а усилена бригада, която ще настѣпва отъ Кавакли къмъ Соуджакъ.

5. 1-а усилена бригада (полковникъ Евровъ) да настѣпи въ 8 ч. пр. пл. по пѣтя Вакъвъ — Соуджакъ за Хаской, да достигне и заеме височинитѣ на северъ отъ линията Михаличъ — Хаской, като се движи на една височина съ 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия, която

ще настъпва презъ Вакъвъ за разв. Татаркьой. Бригадата да назначи дѣсно странично прикрытие, което да настъпи отъ Кавакли къмъ билото на Сакаръ планина и по-нататъкъ по самото било, презъ кота 386, за Дервишка могила, като държи свързка съ лѣвото странично прикрытие на 2-а бригада, къмъ Кюстюкьой.

6. *1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия* (полковникъ Паскалевъ) да настъпи въ 8 ч. пр. пл. по пѣтя презъ Вакъвъ за разв. Татаркьой, като се движи на една височина съ 1-а усилена бригада (полковникъ Евровъ), и да заеме висотитѣ южно отъ поста Константиново (турския постъ на в. Герджикъ тепе), като държи свързка съ 1 армия, която ще настъпи по лѣвия брѣгъ на Тунджа къмъ линията Хамзабейли — Скрипка баиръ — Вайсалъ.

7. *3-а усилена бригада* (генералъ майоръ Грънчаровъ), съ 9-и не с. с. артилерийски полкъ, да настъпи въ 8 ч. пр. пл. презъ Кавакли — Вакъвъ за в. Гей тепе.

8. *Пограничните роти* се присъединяватъ къмъ съответнитѣ части, действащи въ района на разположението имъ.

9. *Домакинскитѣ обози* да следватъ подиръ своитѣ бригади и да не преминаватъ Вакъвъ, като се установятъ така: обозътъ на 1-а бригада — при манастира Св. Троица; на 3-а бригада — при Ново село; обозътъ на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — по пѣтя между Вакъвъ и Сремъ, а оня на 2-а усилена бригада — по усмотрението на бригадниа командиръ.

10. Азъ, съ *Щаба на дивизията*, до 10 ч. пр. пл. оставамъ въ Нинчево, следъ което заминавамъ презъ Кавакли — Вакъвъ за Гей тепе.

2.19. бригада. — Щомъ получи предупреждение за предстоящия походъ, командирътъ на бригадата, безъ да дочака заповѣдта, изпрати заповѣдъ на 33-и полкъ да тръгне въ 6 ч. 30 м. пр. пл. по пѣтя за Дринчаво, съ задача да заеме пограничните височини (Мая баиръ, в. 297, Кулата), за да обезпечи настъпването на бригадата. Полкътъ тръгна въ опредѣления часъ, зае височинитѣ къмъ 8 ч. 30 м. и остана тамъ до пладне да чака пристигането на останалитѣ части отъ бригадата.

Следъ получаване заповѣдта по дивизията, командирътъ на бригадата организира походния редъ, като взе твърде обширни мѣрки за разузнаване и охранение на похода. Той назначи:

Дѣсенъ разузнавателенъ отрядъ — 16./33. рота — по пѣтя Дринчаво — Ения — в. 165 — Лефке Бѣлг.; лѣвъ разузнавателенъ отрядъ — 15./33. рота — по пѣтя Кюстюкьой — Коджа аплж; авангардъ — 1-а и 2-а дружини и картечната рота отъ 33-и полкъ и една с. с. батарея — по пѣтя Дринчаво — Ения; главни сили (1½ дружини отъ 33-и полкъ, артилерията, 34-и полкъ) — по пѣтя на авангарда;

лѣво странично прикритие — 15./34. рота — по пѣтя Софулари — Гердеме — Кюстюкьой.

Дѣсниятъ разузнавателенъ отрядъ тръгна отъ границата въ 1 ч. сл. пл. Той срещна два неприятелски разезда, които прогони съ огънь. Вечерята достигна височината южно отъ с. Ения, дето се спрѣ за ношуване.

Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ тръгна въ сѣщия часъ. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., когато приближаваше къмъ с. Кюстюкьой, бѣ посрещнатъ съ огънь отъ мѣстното население. Следъ половинчасова престрелка турцитѣ напустаха селото, а отрядътъ се спрѣ за ношуване на северъ отъ него.

Авангардътъ, предшествуванъ отъ две роти преденъ отрядъ, мина границата въ 1 ч. 30 м. сл. пл. Следъ преминаването презъ с. Дринчаво, той се спрѣ да дочака останалитѣ много назадъ главни сили. Въ това време патрулитѣ прогониха съ огънь единъ турски разездъ отъ 4 конници. Следъ това авангардътъ продължи настѣпленieto си и, като достигна хребета североизточно отъ в. 165, се разположи на бивакъ за ношуване, като изпрати въ предни постове една дружина. Последната постави непрекъснатата верига отъ постове. Главнитѣ сили достигнаха хребета между селата Ения и Кюстюкьой и се разположиха на бивакъ отъ дветѣ страни на пѣтя Дринчаво — Лефке Бѣлг.

Лѣвото странично прикритие тръгна отъ с. Софулари задъ разузнавателния отрядъ. То се спрѣ за ношуване северно отъ с. Кюстюкьой.

Обозитѣ на бригадата не пристигнаха на мѣстата за ношуване, и затова войницитѣ не получиха топла храна.

1./9. бригада. — Следъ получаване предупреждението за предстоящия походъ, командирътъ на бригадата разпореи 4-и полкъ да се премѣсти отъ с. Козлуджа въ Ново село и да изпрати една дружина, която да заема позиция при с. Вакъвъ¹⁾. Заповѣдта за самия походъ се получи въ бригадата въ 8 ч. 35 м. пр. пл., когато въ нея бѣ назначенъ 8 ч. пр. пл. за часъ на тръгването. Командирътъ на бригадата, макаръ въ заповѣдта по дивизията да бѣше му указанъ само единъ пѣтъ, организира похода по следния начинъ:

Лѣва колона (4-и полкъ, две с. с. батареи, два взвода пионери) да тръгне по пѣтя Ново село — Вакъвъ — в. Кокошница — Соуджакъ и да заеме височината на северъ отъ линията Михаличъ — Хаскьой.

¹⁾ Въ с. Вакъвъ въ това време бѣха частитѣ отъ 1./3. бригада.

Дѣсна колона (три дружини отъ 17-и полкъ, една с. с. батарея, единъ взводъ пионери) да тръгне по пѣтя Кавакли — Ново село — Вакѣвъ — дѣсния пѣтъ за Соуджакъ.

Дѣсно странично прикрытие (2./17. дружина) да тръгне по указанія въ заповѣдта по дивизията пѣтъ.

Лѣвата колона се формира въ 9 ч. пр. пл. въ Ново село, дето при 3./4. дружина пристигнаха 1./4. и 2./4. дружини и две батареи отъ 2./9. с. с. артилерийско отдѣление: Другата дружина отъ полка, както се каза, бѣ изпратена презъ нощта къмъ Вакѣвъ. Походната колона се формира въ 12 ч. по пладне, като имаше две роти въ авангардъ. Когато къмъ полка се присъедини и 4-а дружина, авангардътъ бѣше усиленъ съ още две роти. Въ 6 ч. сл. пл. полкътъ се спрѣ за нощуване на 3 клм. северно отъ границата и 2 клм. източно отъ Соуджакъ. Отъ авангарда бѣха изпратени две роти въ предни постове, които влѣзоха въ връзка съ 1./3. бригада, влѣво.

Дѣсната колона тръгна по означения ѝ пѣтъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., но, когато стигна въ с. Вакѣвъ, началникътъ на колоната узна отъ мѣстното население, че по дѣсния пѣтъ за с. Соуджакъ не може да мине артилерия. Тогава той реши да изпрати по него само една дружина, съ заповѣдъ да заеме височината северно отъ Михаличъ, а останалитѣ части насочи по пѣтя на лѣвата колона. Въ 7 ч. сл. пл. колоната достигна кръстопѣтя северно отъ 4-и полкъ и се разположи за нощуване, като изпрати една дружина за охрана. Тази дружина достигна хребета 2 клм. северно отъ Соуджакъ, развърна се въ боенъ редъ, окопа се, и войницитѣ нощуваха въ окопитѣ съ бойно охранение.

Дружината, която бѣ изпратена по „дѣсния“ пѣтъ, влѣзе въ една козя пѣтека, по която можеше да се движи само въ колона по единъ. Следъ уморително пѣтуване, тази дружина едвамъ въ 8 ч. сл. пл. достигна височината 3½ клм. северно отъ Соуджакъ, дето се развърна въ боенъ редъ, безъ да има противникъ предъ себе си, окопа се, изпрати патрули, за да дири връзка съ полка и съ дѣсното странично прикрытие. Връзка не можѣ да се възстанови по причина пресѣчената мѣстность и тѣмнината.

Дѣсното странично прикрытие тръгна въ 10 ч. 30 м. пр. пл. отъ Кавакли по билото на Сакаръ планина. Пѣтеката бѣше тѣсна, за движение само въ колона по единъ, и толкова трудно-проходима, че дружината не можеше да извървява повече отъ 2 клм. въ часъ. Следъ като преодолѣ много трудности, прикритието, много изморено, достигна до границата при българския постъ Кру-

шево, дето започна да се подготвя за атакуване отсрещния турски постъ. Турцитъ откриха пушеченъ огънь и, понеже отъ българска страна не имъ се отговори, следъ 15 м. прекратиха стрелбата.

И тъй, презъ този день 1./9. бригада извърши похода си къмъ границата съ много обширни мѣрки за охранение, макаръ границата да се заемаше отъ пограничните войски. Заповѣдта на бригадниятъ командиръ за движение въ две колони не бѣше изпълнена, поради липса на пѣть за дѣсната колона. А изпратенитъ въ охранение части бѣха преуморени при преодоляване труднопроходимата, почти безъ пѣтища, мѣстность. Обозитъ на бригадата не можаха да настигнатъ своитъ части, и вечерята на войницитъ топла храна не се даде.

1./3. бригада. — Презъ нощта срещу 5-и октомврий командирътъ на бригадата получи отъ началника на 3-а дивизия предупреждение за предстоящия походъ, а така сѣщо и съобщението, че бригадата ще действа въ състава на 9-а дивизия, като ѝ се придаватъ съответните части отъ всички тилни служби. Той веднага разпореди 1./6. с. с. артилер. отдѣление, което дотогава бѣше придадено къмъ бригадата, подъ прикритието на две роти отъ 11-и полкъ, да се премѣсти въ с. Шахли. Въ 8 ч. пр. пл. се получи отъ щаба на бригадата и заповѣдта по II армия за настѣплението на бригадата къмъ Татаркѡй. Командирътъ на бригадата реши да събере бригадата при с. Вакъвъ, дето се намираше 11-и полкъ. Къмъ 11 ч. пр. пл. бригадата се събра, но обща походна колона не се формира. Командирътъ на бригадата заповѣда само 11-и полкъ да трѣгне къмъ с. Константиново (Татаркѡй). 24-и полкъ почива въ Вакъвъ до 12 ч. 45 м. сл. пл. и чакъ следъ това трѣгна по сѣщия пѣть.

Когато 11-и полкъ достигна до в. Кокошница, една рота бѣ изпратена въ странично прикритие между шосето и Тунджа за свръзка съ I армия. До границата полкътъ бѣ спрѣнъ отъ командира на бригадата, за да дочака 1./9. бригада, съ която трѣбваше да се изравнява. Тукъ пристигна и началникътъ на дивизията, който видѣ, че 1./9. бригада още не е пристигнала въ Соуджакъ, и заповѣда бригадата да ношува на достигнатото мѣсто.

За охранение бѣ изпратена 3./11. дружина, която изпрати постоветъ си предъ Татаркѡй. Страничното прикритие ношува на гребена източно отъ това село. Макаръ пѣтьтъ да бѣше много удобенъ за движение, обозитъ и на тази бригада не настигнаха вечерята частитъ, и войницитъ не получиха топла храна.

3./9. бригада. — Тази бригада бѣ разположена въ района Гердеме—Шивкулари—Нинечево. Щабътъ на бригадата бѣше въ последното

село, дето бѣше и щаботъ на дивизията. Тя имаше възможность да получи най-навреме заповѣдитѣ и да организира най-добре движението си. Това, обаче, не стана, благодарение инициативата на бригадни командиръ, който презъ нощта разпрѣсна двата полка въ различни посоки.

Въ 1 ч. пр. пл. командирътъ на 3-а бригада получи предупреждение отъ начальника на дивизията за предстоящото движение и, безъ да дочака заповѣдта, изпрати 54-и полкъ да заеме „комадуващитѣ височини на Сакаръ планина, южно отъ Гердеме“, а на 53-и полкъ заповѣда да изпрати презъ нощта две дружини въ Минечево, въ разпореждане на начальника на дивизията. Отъ последната заповѣдь може да се заключи, че тѣзи разпореждания сж направени съ знанието на начальника на дивизията.

Командирътъ на 54-и полкъ събра полка си по тревога и въ 4 ч. пр. пл. тръгна къмъ границата и, като достигна в. Кая тепе, развърна го въ боенъ редъ. 1-а и 2-а дружини отъ 53-и полкъ, които бѣха оставени въ разпореждане на начальника на дивизията, тръгнаха въ 3 ч. 30 м. пр. пл. отъ Шивкулари и на разсѣмване стигнаха въ Минечево.

Когато, въ 8 ч. пр. пл., командирътъ на бригадата получи заповѣдта по дивизията, двата пехотни полка бѣха вече извършили своитѣ нощни походи и бѣха достигнали даденитѣ имъ отъ командира на бригадата обекти. Въ заповѣдта по дивизията се искаше бригадата да се съсредоточи къмъ Гей тепе. Командирътъ на бригадата предаде заповѣдта по телефона на всички разпрѣснати части да се насочатъ поотдѣлно за този пунктъ.

Командирътъ на 53-и полкъ заповѣда цѣлиятъ полкъ да се събере въ Кавакли, отдето, следъ двучасова почивка, заедно съ 3./9. с. с. артилер. отдѣление, продължи движението си къмъ Вакъвъ. Къмъ него, недалечъ отъ Кавакли, се присѣдини и 9-и не с. с. артилер. полкъ, който идѣше отъ с. Хадъра. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. колоната пристигна въ Вакъвъ, като измина 45 клм., и се спре за нощуване, а 2./9. не с. с. артилер. отдѣление получи заповѣдь отъ начальника на дивизията да продължи пътя си къмъ границата и да влѣзе въ състава на 1./3. бригада. Конетѣ на отдѣлението не бѣха хранени цѣлъ день и бѣха много изморени отъ дългия първи преходъ. Командирътъ на отдѣлението помоли да се даде два часа почивка за нахранване и напояване конетѣ, но молбата му не бѣ уважена. Отдѣлението тръгна, обаче преуморенитѣ и изгладнѣли коне не можеха вече да теглятъ и започнаха да падатъ. Командирътъ на отдѣлението

самъ разреши въпроса, като даде почивка единъ часъ. Конетъ се нахраниха, и следъ това движението продължи. На 6-и октомврий въ 3 ч. пр. пл. отдѣлението пристигна при 1./3. бригада (Гей тепе).

54-и полкъ, както се каза, съ нощенъ походъ пристигна на границата южно отъ Гердеме, и се окопаваше. Въ 10 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдта на командира на бригадата за движение къмъ Гей тепе. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. полкътъ започна да се спуща отъ Сакаръ планина обратно къмъ Гердеме, отдето бѣше тръгналъ презъ нощта. Оттамъ той продължи и въ 8 ч. 30 м. сл. пл. стигна въ Козлуджа. Войниците бѣха капнали отъ умора, и командирътъ на полка реши да нощува въ това село, защото, ако движението бѣше продължило и презъ тази нощъ, полкътъ щѣше да се разстрои съвършено.

И тъй, по причина излишното разтакаване частитѣ преди започване движението и недобрата организация на похода, поради обширнитѣ мѣрки за охранение, когато движението ставаше въ собствена територия, най-после, по причина изравняване колонитѣ отъ страна на щаба на дивизията, 9-а дивизия презъ този день не можа да достигне своитѣ обекти, а само 2./9. бригада успѣ да премине границата.

Общото положение на 5-и октомврий вечерта.

На 5-и октомврий частитѣ отъ II армия нощуваха въ следнитѣ мѣста:

Хасковскиятъ отрядъ: 4./28. дружина съ една батарея — на границата югоизточно отъ Куванлъкъ; 1./28., 3./28., 1./40. и 4./40. дружини — при с. Айдогмушъ; 3./40. дружина — при с. Мандра; 2./28. дружина — западно отъ с. Хасъ Обасъ; 2./40. дружина — на височината при Гювенчлеръ;

Конната бригада — въ с. Урумкьой;

8-а дивизия: 1-а бригада — въ с. Мезекъ; 2-а бригада — въ Лефке Бѣлг.; 3-а бригада — въ Мустафа Паша;

9-а дивизия: 2-а бригада — на североизтокъ отъ Лефке Бѣлг.; 1-а бригада — на североизтокъ отъ Соуджакъ; 3-а бригада — 53-и полкъ — въ с. Вакъвъ, а 54-и — въ с. Козлуджа; 1./3. бригада — на северъ отъ Константиново (Татаркьой);

Придаденото къмъ армията гаубично отдѣление остана въ Сейменъ.

I и III армии, които презъ този день започнаха настѣплението си къмъ Лозенградъ, вечерта достигнаха линията Узумъ баиръ —

Хамзабейли—Теке — в. Шакиръ баба—Еникъой (Капаклъ)—Ахлатли—Слиново. Лѣвиятъ флангъ на II армия (1./3. бригада) бѣ въ връзка съ най-близката частъ отъ I армия (2./3. бригада) при Урумбейли.

И тъй, на 5-и октомврий вечерта цѣлата Българска II армия направи единъ голѣмъ походъ, мина границата, навлѣзе въ турска територия, но турското командуване въ Одринъ и Кърджали не можа да узнае почти нищо отъ това голѣмо движение.

Вечерта комендантътъ на Одринската крепостъ направи по телеграфа своето донесение въ Щаба на Източната армия, което се получи тамъ чакъ на 6-и сутринята. Той донасяше, че български редовни войски и милиция сж минали границата на изтокъ отъ Тунджа, между Тунджа, Марица и Арда и на югъ отъ Арда; тѣзи войски навлѣзли 7 клм. отъ границата и спрѣли; въ всѣки отъ горнитѣ пунктове действувалъ по единъ български полкъ; въ крепостната зона артилерийски огънь още не билъ откриванъ; въ 5 ч. 30 м. сл. пл. били забелязани единъ коненъ полкъ къмъ Лефке и едно конно отдѣление къмъ Кюстюкъой. Мостътъ и фурната въ Мустафа Паша били развалени.

И въ Щаба на Българската II армия, освенъ донесението отъ началника на 8-а дивизия за заemanето на в. Куртъ кале, получено въ 5 ч. 30 м. пр. пл., други сведения за противника и даже за своитѣ части не се получиха. Въ първия день на военнитѣ действия войскитѣ още нѣмаха опитностъ по устройване връзкитѣ и не обръщаха внимание на своевременното донасяне. Командуващиятъ армията ги предупреди за тази нередовностъ и заповѣда да донасятъ въ 6 ч. сл. пл. за положението на своитѣ части, а отдѣлнодействащитѣ бригади, освенъ въ своитѣ дивизии, да изпращатъ донесенията си и направо въ щаба на армията.

Походътъ на 6-и октомврий. — Боятъ при Фикелъ.

Разпорежданията на дветѣ страни.

Едновременно съ получаване сведенията отъ Конната дивизия за настѣпването на българитѣ източно отъ Тунджа, на 6-и октомврий сутринята въ Турската главна квартира се получи и донесението отъ коменданта на Одринската крепостъ за преминаване границата отъ българитѣ и настѣпването имъ по долинитѣ на рѣкитѣ.

Турското главно командуване, колкото и да не бѣше ориентирано относно намѣренята на Българската главна квартира, за

отбраната на Одринъ, стоеше на първоначалното си решение — крепостта да се държи до последна крайност. Но, следъ като заповѣда на Източната и Западната армии да започнатъ настѣпателни действия, същото то изпрати и на коменданта на крепостта заповѣдъ да направи излази и отблъсне неприятеля задъ границата. Въ същата заповѣдъ за настѣпването на българитѣ се правѣше следната преценка:

„Настѣпилитѣ отъ разни страни къмъ крепостта неприятелски колони сж слаби; спирането на тѣзи колони показва, че тѣ се колебаятъ, какво да предприематъ, затова направете съответни излази отъ крепостта и отблъснете неприятеля задъ границата“.

Щомъ получи тази заповѣдъ, комендантътъ на крепостта реши да предприеме излазъ по лѣвия брѣгъ на р. Марица съ цель да завладѣе наново Мустафа Паша. Това свое решение той съобщи на командувачия Източната армия. Последниятъ, вѣроятно, не е знаелъ за заповѣдта на главнокомандувачия, и изпрати на коменданта следната директива:

„Армията се готви за откритъ бой съ неприятеля: до завършването му, не правете далечни излази отъ крепостта. За насъ е важно засега да се запази фортовиятъ поясъ“.

Комендантътъ на крепостта, обаче, настояваше на своето решение. Той вѣроятно е съобщилъ на командувачия Източната армия получената отъ Главната квартира заповѣдъ, защото последниятъ се съгласи отпосле за това настѣпване, като същевременно даде и нѣкои указания за изпълнението му.

До вечерта на 5-и октомврий въ Българската главна квартира нѣмаше никакви сведения отъ настѣпилитѣ I и II армии, и тамъ не се знаеше още докжде тѣ сж достигнали и какви турски части сж срещнали предъ себе си. Отъ военния аташе въ Петербургъ се получи донесение, което съдържаше съ голѣма точностъ силата на Одринския гарнизонъ: той донасяше, че въ Одринъ за гарнизонъ сж назначени 4 дивизии, отъ които 3 редифски (Одринъ, Баба Ески, Гюмюрджина), че отъ този гарнизонъ сж изпратени отряди напредъ: въ Демиркѣой — 23-и низамски полкъ, въ Димитрикѣой — 1-и коненъ полкъ, въ Ташдѣж Муселимъ — 4-и стрелковъ полкъ, въ Хаскѣой — 28-и низамски полкъ и една батарея, въ Курткѣой — 2-и лекъ коненъ полкъ, около Одринъ — Конната дивизия.

По този начинъ събранитѣ по-рано сведения за турцитѣ предъ II армия се потвърдяваха още отъ единъ източникъ, и обстановката предъ нея достатъчно се разясняваше. Но едно случайно донесение отъ командира на 7-а погранична дружина, капитанъ Марковъ, безъ

да бжде провѣрено, започна да привлича вниманието на командувашия II армия и на Българската главна квартира въ посоката къмъ Кърджали.

На 5-и октомврий въ 11 ч. сл. пл. въ Щаба на II армия се получи следното донесение отъ командира на дружината, изпратено шифровано отъ телеграфната станция въ с. Караджиларъ:

„Получихъ сведения, че турцитѣ съсредоточаватъ невѣроятнo количество войска откъмъ Кърджали, съ цель тази вечеръ или утре да настѣпятъ, да заематъ най-близката желѣзнопътна линия и завзематъ Шипка. Съсредоточени били тѣй: задъ Клисе баиръ — 900 души пехота съ едно оржие, при Гюеренъ — 52 хиляди и при Кърджали — 56 хиляди, съ съответно количество артилерия; въ горнитѣ пунктове имало много конници. Тѣзи сведения сж добити отъ нашъ турчинъ, изпратенъ отъ влиятеленъ между турцитѣ българинъ. Моля, да се провѣрять.“

Това донесение веднага бѣше протелеграфирано отъ Щаба на II армия въ Главната квартира. Въ разговоръ по телеграфа командувашиятъ II армия изложи предъ начальника на Щаба на действащата армия съдържанието на това донесение, безъ да бжде провѣрено то, както се напомня отъ донасящия командиръ на дружина. Едновременно съ това той изложи и своето безпокойство за фланга и тила на армията по посока отъ Кърджали къмъ Хасково. Следъ завършване този разговоръ, командувашиятъ II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 6-и октомврий реши да изпрати още едно донесение за тази опасностъ:

„Положението на армията продължава да бжде рисковано. Намирамъ, че ще бжде необходимо да се групиратъ въ Хасково нѣколко опълченски или допълняващи дружини, а сжщо да се усили съ такива войски и гарнизонътъ на Търново-Сейменъ.“

Това голѣмо безпокойство за тила на II армия, предизвикано отъ споменатото донесение на командира на 7-а погранична дружина, е легнало въ основата на решението на Българското главно командване да вземе обширни мѣрки за противодействие на турското настѣпване.¹⁾

А преди това Главното командване смѣташе, че обстановката предъ фронта на армиятъ не е промѣнена, и че I и II армии ще продължатъ и на 6-и октомврий да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Затова само на III армия се изпрати директива да продължи настѣпването и да достигне до границата.

¹⁾ Гледай „Томъ II — Лозенградската операция“, страници 126—130.

I армия презъ този день трѣбваше да достигне линията Чешмекьой — Татарларъ — Ташлж Муселимъ — Провадия.

Командуваниятъ II армия получи донесенията само на нѣкои отъ частитѣ на армията за извършеното по-предния день и на 6-и октомврий въ 3 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣдь за по-нататъшнитѣ действия. Въ нея, следъ като се съобщаваше, че сведенията за противника и задачата на II армия оставатъ сжщитѣ, на частитѣ се даваха следнитѣ задачи:

8-а дивизия днесъ да заеме и се утвърди на линията Каджкьой — Бешъ тепе, на дѣсния брѣгъ на р. Марица; Кайкъкьой — чифл. Акча Ибрахимъ, на лѣвия брѣгъ: частитѣ, действащи на лѣвия брѣгъ, преди да настѣпятъ за завладяване горепоменатитѣ пунктове, трѣбва да влѣзатъ въ непосредствена бойна връзка съ бригадата отъ 9-а дивизия, действаща по посока Лефке—Мустраклж.

9-а дивизия, съ придадената ѝ бригада отъ 3-а дивизия, да настѣпи днесъ така: бригадата на полковникъ Поповъ да заеме и се утвърди на висотитѣ между Лефке и Мустраклж и влѣзе въ бойна връзка вдѣсно — съ частитѣ отъ 8-дивизия, въ лѣво — съ частитѣ отъ другитѣ бригади на 9-а дивизия; бригадитѣ отъ 9-а дивизия, настѣпващи презъ Соуджакъ, днесъ да заематъ и се утвърдятъ на височинитѣ на линията Хаскьой — Михаличъ — Мустраклж и влѣзатъ въ близка бойна връзка съ бригадата на полковникъ Поповъ, отъ сжщата дивизия; бригадата отъ 3-а дивизия да заеме и се утвърди на висотитѣ непосредствено на северозападъ отъ Фикелъ (кота 108).

Хасковскиятъ отрядъ да продължи енергично настѣплението си и да заеме и се утвърди на линията Ючъ тепе — Идризли — Кара Мусалларъ.

Конната бригада да продължи разузнаването къмъ Силбикюмъ, като се стреми да поддържа връзка съ 8-а дивизия къмъ Карабаа и Бешъ тепе.

Гаубичното с. с. отделение остава въ Търново-Сейменъ.

Следъ това въ заповѣдта е указано, какъ да се организиратъ връзкитѣ, и че щаботъ на армията остава въ Търново-Сейменъ.

Въ тази заповѣдь на дивизиитѣ не се дава само една точна задача, а се даватъ задачитѣ на отдѣлнитѣ бригади. Особено командването на II армия се вмѣсваше въ функциитѣ на началника на 9-а дивизия.

Следъ като бѣше изпратена тази заповѣдь, въ щаба на армията се получиха донесения отъ началника на Хасковския отрядъ и отъ този на 8-а дивизия за разположението на тѣхнитѣ части. Командуваниятъ армията тогава направи следнитѣ измѣнения въ своята

заповѣдь: 2./9. бригада да заеме с. Юскюдаръ, а 2./8. бригада да се насочи на югъ къмъ Кайкъкой, за да освободи фронта на 2./9. бригада.

Когато заповѣдта по армията се получи по телефона въ Щаба на действащата армия, началникътъ на щаба, вече възприелъ тревогата откъмъ Кърджали, повдигната отъ командувашия II армия, не одобри заповѣданото настѣпление на Хасковския отрядъ и телеграфира на командувашия II армия въ 10 ч. 40 м. пр. пл.:

„Донесете незабавно за резултатитъ отъ вчерашнитъ действия. Хасковския отрядъ не тласкайте много на югъ, защото той има специална задача да прикрива посоката Кърджали—Хасково—Стара Загора. Относно усиляването съ войски Търновосейменския гарнизонъ, за това се грижи Щаба на действащата армия, и това не трѣбва да Ви безпокои. Повѣрената Ви армия има ясно поставена задача.“

Тази телеграма бѣше отговоръ на цитираното по-горе донесение отъ командувашия II армия.

Настѣплението на конната бригада.

(5-о картогр. приложение).

Командирътъ на конната бригада, като не получи до сутринята нова заповѣдь, реши да продължи настѣпването, за да заеме обекта си споредъ вчерашната заповѣдь. Въ 7 ч. пр. пл. бригадата тръгна отъ Урумкой къмъ Курткой. Но тя измина само два километра — като достигна до границата, командирътъ на бригадата реши да дочака нова заповѣдь отъ армията и спре бригадата до 11 ч. 30 м. пр. пл., когато се получи очакваната заповѣдь. Въ заповѣдта не се даваше районъ за разузнаване, а — само посока къмъ близкото село Силбикюмъ. Командирътъ на бригадата насочи придадената погранична рота къмъ Ададжалж, дето, споредъ по-раншитъ донесения на разездитъ бѣха забелязани турски войски, а съ бригадата продължи движението къмъ Курткой, дето пристигна къмъ 2 ч. сл. пл. Два часа се изгубиха, додето се провѣри, дали селото е чисто отъ противникъ, следъ което бригадата се разположи въ него за нощуване, като постави два наблюдателни поста на източнитъ изходи на селото.

Изпратенитъ предния день самостоятелни разезди продължиха настѣпването. На 6-и октомврий се изпратиха още два такива разезда: единиятъ — по посока Силбикюмъ—Карабаа и другиятъ — къмъ Курткой.

Отъ разездитѣ презъ деня се получиха следнитѣ донесения за противника:

Отъ 6 ч. 50 м. пр. пл., че въ селото нѣма противникъ, и че турцитѣ при Ададжалж заематъ позиция съ фронтъ на северъ;

Отъ 9 ч. 50 м. пр. пл., че с. Курткой е чисто отъ противникъ, и че турското население отъ селата Киризликъ и Хамзачъ е избѣгало;

Отъ 12 ч. 20 м. сл. пл., че пѣхотъ Силбикумъ—Карабаа е свободенъ, и че последното село е заето отъ български войски;

Отъ 3 ч. сл. пл., че турската рота, която заемаше височината северно отъ Кочашъ, на дѣсния брѣгъ на Арда, е отстъпила къмъ селото; че дветѣ роти отъ Ададжалж отстъпили къмъ Козлубике; че турцитѣ отстъпвали къмъ Одринъ; по показанията на двама дезертьори, на 5-й октомврий отъ Черменъ излѣзла съ посока на изтокъ една колона отъ 1—2 дружини и 5—6 ескадрони.

Вечерята командирѣтъ на бригадата изпрати въ щаба на армията събранитѣ сведения.

По този начинъ и презъ този день Сборната конна бригада не се подравни съ фронта на армията, разузнава само предъ своя фронтъ, не можа да влѣзе въ съприкосновение съ противника, и нито единъ неинъ разездъ не мина на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Настѣпление на 8-а дивизия.

Началникѣтъ на 8-а дивизия презъ нощта срещу 6-и не получи никакво известие за своята 2-а бригада. Макаръ още на 5-и вечерята да бѣше изпратенъ единъ пехотенъ взводъ да я потърси, на 6-и октомврий той изпрати съ сжщата задача и единъ разездъ отъ Гвардейския коненъ полкъ. Въ 9 ч. пр. пл. се получи въ щаба на дивизията първото донесение отъ командира на 2-а бригада, че на 5-и октомврий бригадата е пристигнала въ с. Лефке, и че на 6-и ще продължи движението къмъ Муштракдж, кждето турцитѣ отстъпили. Предвидъ на това, че бригадата можеше да излѣзе предъ фронта на 9-а дивизия, началникѣтъ на дивизията изпрати заповѣдъ да не се предприема настѣпление въ предначертаната отъ командира на бригадата посока.

Въ очакване разпореждане за движение презъ този день, началникѣтъ на дивизията заповѣда на командира на Гвардейския коненъ полкъ да организира разузнаване до линията Каджкѣй—Булдукѣй—Бешъ тепе и да разузнае пѣтищата отъ тия села къмъ Арда и — отъ Карабаа къмъ Гюлджюкъ и Яйляджикъ.

Въ 10 ч. 15 м. пр. пл. се получи заповѣдта по II армия. За достигане поставената въ тази заповѣдъ задача, началникътъ на дивизията заповѣда:

1./8. бригада, съ две отдѣления отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, да настѣпи по пѣтя Черменъ—чифл. Бургуджикъ и заеме висотитѣ между Карагачъ и Бургуджикъ;

3./8. бригада, съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, да настѣпи непосредствено задъ първата по пѣтя Мустафа Паша—Черменъ и да се спре прикрито на западъ отъ селото; да остави временно 51-и полкъ съ една батарея на западъ отъ Мустафа Паша; една дружина отъ полка да остане въ Мустафа Паша, като разузнава по височинитѣ надъ града на лѣвия брѣгъ на Марица;

2./8. бригада да заеме с. Кара Хадъръ, като извади авангарда си на височината източно отъ това село; да се свърже съ дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Марица;

Щабътъ на дивизията ще пѣтува съ 3-а бригада.

Тази заповѣдъ бѣ предадена на командиритѣ на 1-а и 3-а бригади по телефона, а на командира на 2-а бригада бѣ изпратена съ офицера на порѣчки при щаба на дивизията, който трѣбваше да разясни, какъ 2-а бригада да свърже действията си съ другитѣ две бригади, действащи по дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Гвардейскиятъ коненъ полкъ. — За изпълнение възложената му задача за разузнаване, командувачиятъ Гвардейския коненъ полкъ изпрати 5 самостоятелни разезди по 16 конници и 2 подофицерски разезда за разузнаване пѣтищата:

№ 1 — отъ Мустафа Паша по дѣсния брѣгъ на Марица за Каджкьой и Юрушъ;

№ 2 — въ посока Мустафа Паша—Черменъ—Карагачъ—Булдуркьой — долината на Арда;

№ 3 — въ посока Мустафа Паша—чифл. Бургуджикъ—Еспетли—долината на Арда;

№ 4 — въ посока Мустафа Паша—Дели Елесь;

№ 5 — въ посока Мустафа Паша—Карабаа—Бешъ тепе — чифл. Усканли—Кумарлж;

Подофицерски разездъ — за разузнаване пѣтя Мустафа Паша—Гюлджюкъ;

Подофицерски разездъ — по пѣтя Мустафа Паша—Яйляджикъ.

На началникитѣ на разездитѣ бѣха дадени инструкции за разузнаването презъ деня и да се прибератъ за ношуване въ с. Черменъ. Въ 9 ч. пр. пл. тѣ трѣгнаха, а следъ половинъ часъ и полкътъ трѣгна по пѣтя за Черменъ, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. и се спре за ношуване.

Разездът № 1 бѣ посрещнатъ съ огънь отъ височинитѣ при с. Каджкьой, и не можа да продължи движението си къмъ Юрушъ. Останалитѣ разезди срещнаха по пътя си само слаби турски разезди, които избѣгваха срещата и отстъпваха на югъ. Четиритѣ разезди достигнаха долината на Арда и къмъ 9 ч. 30 м. сл. пл. се прибраха при полка си въ Черменъ.

На пътя за Черменъ, началникътъ на 8-а дивизия получи нѣколко донесения отъ Гвардейския коненъ полкъ, споредъ които: слаби неприятелски части отстъпили къмъ Карагачъ и Каджкьой; отъ последното село разездитѣ били обстреляни; въ селото била забелязана картечница; по височинитѣ между Булдукьой и Каджкьой били забелязани турски вериги, а жителитѣ казвали, че тамъ имало и артилерия. Отъ тѣзи донесения началникътъ на дивизията можеше да извади следното заключение: Турцитѣ се прибиратъ къмъ крепостъта. Тѣ заематъ позиции на линията Каджкьой—Булдукьой, дето, вѣроятно, ще се опитатъ да се съпротивяватъ. На западъ отъ линията Седерли—Карагачъ турски войски нѣма.

1./8. бригада. Командирътъ на бригадата получи заповѣдта по дивизията въ 12 ч. 30 м. сл. пл. Той изпрати заповѣдъ на шесттѣ роти, които бѣха останали около в. Куртъ кале, да догонятъ полка си, а следъ единъ часъ бригадата се изтегли въ походенъ редъ:

Рекогносцироваченъ отрядъ — 9./10. рота;

Авангардъ — 3./10., 4./10. дружини, 2-а с. с. батарея, една пионерна рота;

Главни сили — 1./10. дружина, 4-а с. с. батарея, 2./10. дружина, 2 $\frac{1}{2}$ дружини отъ 30-и полкъ;

Ариергардъ — $\frac{1}{2}$ р. отъ 30-и полкъ и прикрытие на обоза — $\frac{1}{2}$ рота отъ 30-и полкъ.

Авангардътъ тръгна въ 1 ч. 30 м. сл. пл. по пътя Мезекъ—Карабаа—чифл. Бургуджикъ. Понеже рекогносцировачниятъ отрядъ не бѣше изпратенъ по-рано, то 9./10. рота, за да застане предъ авангарда, трѣбваше да върви съ ускорена крачка.

Къмъ 5 ч. сл. пл. рекогносцировачниятъ отрядъ достигна височината южно отъ Карагачъ, дето следъ половинъ часъ бѣ настигнатъ отъ авангарда. Тукъ командирътъ на бригадата даде заповѣдъ за ношуване: авангардътъ, заедно съ останалитѣ две дружини отъ 10-и полкъ, да ношува на височинитѣ между Карагачъ и чифл. Бургуджикъ, а главнитѣ сили — въ Карабаа. Едната дружина отъ авангарда бѣше оставена въ охранение, като две роти разставиха стражеви постове, а другитѣ две — застаंना, като отбранителни застави,

на двата фланга. Другата дружина отъ авангарда остана въ резервъ на преднитѣ постове, а батареитѣ ношуваха, заедно съ другитѣ две дружини отъ 10-и полкъ, западно отъ Карагачъ.

3./8. бригада. — Началникътъ на дивизията, въ Мустафа Паша, повика командира на 3-а бригада въ щаба на дивизията и въ 11 ч. 30 м. пр. пл. му заповѣда да настѣпи съ бригадата и 8-и не с. с. артилерийски полкъ за с. Черменъ и да ношува западно отъ това село. Въ Мустафа Паша да остави една дружина и една батарея.

Къмъ 2 ч. сл. пл. 51-и полкъ тръгна отъ града, а 52-и — отъ ж. п. станция Мустафа Паша, за да се формира походната колона. Веднага следъ изтеглянето на 51-и полкъ се получи заповѣдь отъ щаба на дивизията да се върне обратно въ града, дето да остане, докато пристигне 2-а бригада.

Другиятъ полкъ отъ бригадата, заедно съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, продължи движението си, за охрана на което бѣше изпратена една рота въ челенъ отрядъ. Въ 5 ч. сл. пл. той стигна въ Черменъ и се разположи за ношуване на квартири въ селото (а не западно отъ него, както гласѣше заповѣдта по дивизията). За охрана бѣше изпратена цѣла дружина, отъ която една рота постави наблюдателни застави на всички пѣтища, водещи отъ изтокъ въ селото.

2./8. бригада. — Като не получи заповѣдь за този день, командирътъ на бригадата реши да продължи движението въ посоката Лефке — Мустраклъ — Юскюдаръ. Бригадата тръгна въ 6 ч. пр. пл. въ следния походенъ редъ:

Авангардъ — $\frac{1}{2}$ ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ, 3./12. дружина, картечната рота отъ 12-и полкъ и една с. с. батарея.

Главни сили — две дружини отъ 12-и полкъ, една дружина отъ 23-и полкъ, една с. с. батарея, останалитѣ дружини отъ 23-и полкъ;

Лѣво странично прикритие — 1./12. дружина;

Дѣсно странично прикритие — 1./23. дружина.

Отъ полуескадрона бѣха изпратени два разезда: по пѣтя Мустраклъ — Юскюдаръ — Дуванджа и по пѣтя Лефке — Кайкъкьой — Кара Хадъръ — Дуванджа. На линията Юскюдаръ—Дуванджа и двата разезда бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь отъ малки турски групи, които, следъ кѣса престрелка, се оттеглиха.

Като достигна съ авангарда до с. Мустраклъ, командирътъ на бригадата спре колоната за голѣма почивка, като приближи и главнитѣ сили. Къмъ 1 ч. сл. пл. пристигна офицерътъ отъ щаба

на дивизията, който носеше заповѣдта. Веднага колоната бѣ насочена на югъ и въ 5 ч. сл. пл. достигна до с. Кара Хадъръ, дето се разположи да нощува на бивакъ. За охрана бѣха изпратени три роти отъ авангарда, а едната остана въ резервъ на преднитѣ постове. Този резервъ вечерта бѣше усиленъ съ още две роти отъ главнитѣ сили.

Дѣсното странично прикрытие настѣпи отъ кота 113 и презъ с. Димитрикой се присъедини къмъ полка си. Лѣвото странично прикрытие бѣ насочено по пѣтя к. 165 — Мустраклъж—Михаличъ, но, следъ измѣняване посоката на югъ, и то настигна своя полкъ по пѣтя за Кара Хадъръ.

Щабътъ на дивизията се движеше задъ колоната на 3-а бригада, и вечерта късно пристигна въ с. Черменъ. Следъ като получи сведения за 2-а бригада, че е настѣпила източно отъ Мустафа Паша, началникътъ на дивизията заповѣда на другия день 51-и полкъ да се присъедини къмъ бригадата си въ с. Черменъ.

Настѣплението на 9-а дивизия.

Въ 8 ч. пр. пл. началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдта по армията и заповѣда да се продължи настѣплението къмъ линията Юскюдаръ—Михаличъ—Хаскьой—Фикелъ:

2-а усилена бригада да настѣпи къмъ Юскюдаръ, да заеме това село и да се утвърди въ него, като влѣзе въ връзка съ частитѣ на 8-а дивизия.

1-а усилена бригада, къмъ която се придаватъ две дружини, една картечна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление отъ 3-а бригада, да настѣпи въ 10 ч. пр. пл. къмъ линията Михаличъ—Хаскьой, да заеме тѣзи села и да се утвърди въ тѣхъ. Къмъ Соуджакъ презъ Дервишка могила да се остави едно прикрытие за охранение фланга на бригадата откъмъ тази страна, съобразно опасността; бригадата да влѣзе въ връзка въ дѣсно съ 2-а бригада, къмъ Юскюдаръ, и въ лѣво — съ 1./3. бригада.

1./3. бригада, къмъ която се придава едно с. с. артилерийско отдѣление, да настѣпи въ 10 ч. пр. пл. по дветѣ страни на пѣтя Вакъвъ—разв. Татаркьой—Фикелъ и заеме височинитѣ при това село, както и самото село, като се утвърди на тѣзи пунктове.

3-а усилена бригада, къмъ която се придава едно с. с. артилерийско отдѣление, да се съсредоточи въ 10 ч. 45 м. пр. пл. на платото 15 клм. югозападно отъ с. Константиново и остане въ разпореждане на началника на дивизията.

Домакинскитѣ обози на частитѣ, готовъ за движение, да остане на мѣстото си до второ разпореждане, като му се назначи въоръжено прикрытие.

Споредъ тази заповѣдь, 1-а бригада е усилена съ две дружини, една картечна рота и едно артилерийско отдѣление отъ трета. Това предварително усиляване на бригадата бѣше направено само на основание изучаването по картата, отъ което се виждаше, че въ участъка ѝ има много добри позиции, и се предполагаше, че противникътъ ще съсредоточи значителни сили срещу нея.

Между това, 3-а бригада на 5-и октомврий едвамъ бѣше достигнала въ района Козлуджа—Вакъвъ. Следъ като войниците се нахраниха и починаха, следъ полунощъ бригадата продължи движението си и въ 9 ч. пр. пл. на 6-и октомврий тя, заедно съ 2-о не с. с. артилерийско отдѣление, достигна хребета северно отъ с. Константиново. Така щото заповѣдта по дивизията за действията на 6-и октомврий завари бригадата на опредѣленото ѝ за 5-и октомврий мѣсто, но всички бойци бѣха много уморени, както отъ дългия преходъ на 5-и октомврий, тъй и отъ нощния походъ срещу 6-и октомврий.

Съгласно тази заповѣдь, 2-а бригада, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, настѣпи и достигна своя обектъ, защото предъ нея на югъ се движеше 2./8. бригада. Другитѣ бригади настѣпиха за достигане своитѣ обекти, но трѣбваше да разпрѣснатъ предварително слабитѣ турски части, които бѣха изнесени до границата южно отъ Константиново.

2./9. бригада. — Командирътъ на бригадата, преди да получи заповѣдта по дивизията, заповѣда въ 8 ч. пр. пл. да се продължи движението въ сѣщия походенъ редъ, както предния день, за да заеме височинитѣ на североизтокъ отъ к. 165. Въ 11 ч. пр. пл., когато бригадата бѣше изминала около 7 клм. отъ мѣстото за ношуване, се получи заповѣдта по дивизията за 6-и. Следъ това движението продължи въ сѣщия походенъ редъ и се извърши по следния начинъ:

Дѣсниятъ рекогносцироваченъ отрядъ (16./33. рота) настѣпи къмъ Мустраклж—Кайкъкьой, като следваше задъ 2./8. бригада, и се спре за ношуване въ последното село; лѣвиятъ — (15./33. рота) настѣпи по пѣтя Кюстюкьой—Коджа Аплж—в. Дервишка могила — Евджилеръ и се спрѣ за ношуване въ последното село; по сѣщия пѣтъ се движеше и лѣвото странично прикритие. Авангардътъ достигна до източния край на с. Мустраклж въ 3 ч. 30 м. сл. пл. и се спрѣ за ношуване, като изпрати стражеви отрядъ отъ една дружина; главнитѣ сили въ 4 ч. 30 м. сл. пл. се спрѣха за ношуване на бивакъ на гребена между селата Мустраклж и Лефке.

1./9. бригада. — Дѣсното странично прикритие на бригадата (2./17. дружина) презъ нощта срещу 6-и октомврий завладѣ

безъ бой турския пограниченъ постъ на 5 клм. северно отъ Дервишка могила. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. то продължи движението си къмъ Дервишка могила съ водачъ отъ пограничната стража. Походътъ по една тѣсна пѣтека бѣше много труденъ. Въ авангардъ на колоната бѣ изпратена 5-а рота. Когато той достигна на 3'5 клм. отъ в. Дервишка могила, престои се въ взводна колона, защото имаше сведения, че височината е заета отъ турцитѣ. Подъ прикритието на гѣста патрулна верига, настѣпването продължи. Следъ изминаване още единъ километъръ, патрулитѣ донесоха, че турцитѣ заематъ височината съ около 1/2 рота. Командирътъ на дружината усили авангарда съ още една рота (6-а) и следъ това пакъ продължи настѣпването. Отъ 2000 крачки турцитѣ откриха силенъ огънь, но дружината продължи настѣплението си безспирно и безъ да отговаря на турския огънь. Турцитѣ не издържахъ и се оттеглиха въ западна посока. Страничното прикритие завладѣ височината и влѣзе въ връзка съ своя полкъ, влѣво, и съ 2-а бригада, вдѣсно.

Командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдта по дивизията едвамъ въ 10 ч. 20 м. пр. пл., затова бригадата не можа да трѣгне въ опредѣления съ тази заповѣдъ часъ. Макаръ да нѣмаше никакви сведения за турцитѣ, той реши да атакува противника на линията Михаличъ—Хаскьой. На събранитѣ при него началници на частитѣ, той предаде заповѣдъ да се развърнатъ въ боенъ редъ по следния начинъ:

Дѣсна колона — 17-и полкъ (три дружини, 1/9. с. с. артилерийско отдѣление и единъ взводъ пионери) — да настѣпи по посока на с. Михаличъ и атакува противника въ селото и западно отъ него.

Лѣва колона — 4-и полкъ (четири дружини, 3/9. с. с. артилерийско отдѣление и единъ взводъ пионери) — да настѣпи по посока на селата Михаличъ и Хаскьой и атакува противника източно отъ с. Михаличъ.

Маневрени войски — две дружини отъ 53-и полкъ — да се съсредоточатъ при пограничния постъ Гей тепе.

Странично прикритие — 2/17 дружина — да продължи настѣплението си къмъ в. Дервишка могила.

Командиритѣ на полковетѣ, отъ своя страна, изгубиха доста ценно време за развърщане своитѣ полкове. Тѣ показаха обектитѣ на дружинитѣ отъ бойната частъ и започнаха настѣплението въ 11 ч. пр. пл. (4-и п.) и въ 12 ч. 10 м. сл. пл. (17-и п.). Едвамъ въ 2 ч. сл. пл. двата полка минаха презъ границата съ развѣти знамена, съ народния химнъ, свиренъ отъ музикитѣ, и възторжени виковете „Ура!“ отъ въодушевенитѣ войници. Безъ да срещне про-

тивникъ, бойниятъ редъ на бригадата достигна линията Михаличъ — Хаскьой и се разположи за нощуване по следния начинъ:

Дѣсното странично прикрытие — при в. 250, въ боенъ редъ и до 11 ч. сл. пл. укрепява позицията си; 17-и полкъ — въ седловината югоизточно отъ с. Михаличъ; 4-и полкъ — на височинитѣ между Михаличъ и Хаскьой; позицията се укрепява до сръднощъ, следъ което дружинитѣ се отдръпнаха за почивка задъ своитѣ участъци; батареитѣ отъ дветѣ отдѣления останаха на позиция.

Започна да вали проливенъ дъждъ. Командирътъ на 17-и полкъ поиска разрешение да разположи войницитѣ на квартири въ с. Михаличъ, но командирътъ на бригадата не разреши това.

И тъй, 1-а бригада не тръгна въ походенъ редъ, за да влѣзе въ контактъ съ противника, а се развърна въ боенъ редъ отсамъ границата. Когато тя достигна своитѣ обекти, турцитѣ, заплашени отъ настѣплението на съседната 1./3. бригада, бѣха отстъпили. Тѣхни два табора, една батарея и единъ ескадронъ бѣха забелязани да отстъпватъ между селата Секюнъ и Возгачъ.

Настѣплението на 1./3. бригада. — Боятъ при Фикелъ.

(6-о картогр. приложение).

Разположението на турцитѣ при Фикелъ. — Въ периода на мобилизацията и съсрѣдоточаването не можахъ да се събера достатъчно сведения за противника предъ фронта на 1./3. бригада, защото частитѣ отъ 9-а и 3-а дивизии пристигнаха късно въ района на съсрѣдоточаването. И на 5-и октомврий тѣзи сведения не можахъ да се попълнятъ, защото 9-а дивизия не разполагаше съ конница и извършваше разузнаването само съ пехотни патрули.

Отъ събранитѣ отъ пограничната стража сведения се знаеше, че въ района Михаличъ—Дервишка могила—Юскюдаръ има значителни пехотни части, една батарея и нѣколко конни полкове. Следъ заминаването на Турската конна бригада да се присъедини къмъ Конната дивизия¹⁾, конни части вече не бѣха забелязвани въ този районъ. Границата на птя Вакъвъ—Одринъ бѣше заета отъ усилена погранична стража, а за по-наоугъ нѣмаше никакви сведения, какви турски части се намиратъ. Следъ боя се установи, че, за усиление пограничната стража, отъ Тунджанския отрядъ сж били изпратени две дружини съ картечници и една батарея къмъ Фикелъ.

¹⁾ Гледай стр. 54.

Развъртане въ боенъ редъ 1./3. и 3./9. бригади. — Командирътъ на 1./3. бригада получи заповѣдта по дивизията въ 9 ч. 30 м. пр. пл. Той събра началниците на частитъ при с. Константиново, съобщи имъ, че турцитъ заематъ съ пехота и артилерия в. Герджикъ тепе, и даде следната заповѣдъ за боя:

Артилерийското отдѣление да заеме позиция южно отъ Константиново.

11-и полкъ да настѣпи западно отъ пътя Константиново — Одринъ и завладѣ височинитъ западно отъ това село.

24-и полкъ да настѣпи източно отъ сѣщия пътъ и завладѣ с. Фикелъ и височинитъ около него.

По една дружина отъ двата полка да се оставятъ въ бригадна поддръжка, която да се движи задъ срѣдата на бойния редъ.

Парковитъ взводове и бригадниятъ лазаретъ да излѣзатъ напредъ и се спратъ на 2 км. северно отъ Константиново; да имъ се назначи за прикрытие една рота отъ 24-и полкъ.

Домакинскитъ обози, подъ командата на командира на нестроевата рота отъ 24-и полкъ, да останатъ на мѣстата си, като имъ се назначи прикрытие по едно отдѣление отъ всѣки полкъ.

Една рота отъ 24-и полкъ да се движи, като странично прикрытие, на 3 км. източно отъ пътя Константиново — Фикелъ.

Къмъ това време 3./9. бригада вече бѣше пристигнала на хребета северно отъ Константиново, и, следъ като изпрати две дружини къмъ Соуджакъ въ помощъ на 1./9. бригада, съ останалитъ сили (шестъ дружини и три не с. с. батареи) остана въ разпореждането на началника на 9-а дивизия, споредъ заповѣдта по дивизията.

Полковетъ на 1./3. бригада се развърнаха въ боенъ редъ по следния начинъ: 11-и полкъ имаше 1-а и 3-а дружини и картечната рота въ бойна частъ; 2-а дружина въ полкова поддръжка и 4-а — въ бригадна поддръжка; 24-и полкъ трѣгна отъ бивака си въ две колони и, като достигна границата, остави 3-а дружина въ бригадна поддръжка, а останалитъ две дружини и картечната рота се развърнаха въ боенъ редъ една до друга.

Настѣплението. — Отблъсване турцитъ отъ в. Герджикъ тепе. — Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., или единъ часъ следъ получаване заповѣдта по дивизията, бойниятъ редъ настѣпи къмъ границата. Началникътъ на 9-а дивизия съ щаба си въ това време бѣше въ Константиново, отдето можеше да ръководи настѣплението на тритъ най-близки свои бригади. Между 11 ч. и 30 м. пр. пл. и 12 ч. и 30 м. сл. пл. бойниятъ редъ премина границата, като 3./11. дружина бѣше насочена точно къмъ височината Герджикъ тепе. Когато бойната частъ на тази

дружина достигна на 1500 кр. отъ височината, тя бѣ посрещната съ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Дружината прекрати настѣпление си и сѣщо откри огънь. Отъ пехотното разузнаване се установи, че турцитѣ заематъ позиция на височината отъ две страни на пограничния постъ съ около единъ таборъ и нѣколко картечници. Тѣхнитѣ окопи на скалистата височина бѣха добре приспособени къмъ мѣстността и труднодостъпни откъмъ фронта. Командирътъ на 11-и полкъ веднага изпрати заповѣдь на командира на артилерийското отдѣление при Константиново да съдействува на атаката. Батареитѣ, обаче, още не бѣха готови за откриване огънь, и затова той използва готовността на своитѣ части да продължатъ настѣплението и безъ артилерийска подготовка. Той подаде команда „Напредъ!“, която се подхвана отъ всички началници. Командирътъ на 11-а рота, капитанъ Динчевъ, пръвъ привдигна своята рота, макаръ тя да се обстрелваше най-силно. Започна се прибѣгване по взводно, а онѣзи взводове, които бѣха по-слабо обстрелвани, настѣпваха безспирно.

Настѣплението на 3./11. дружина бѣ толкова енергично, че, когато веригитѣ ѝ достигнаха на 500 крачки отъ окопитѣ на турцитѣ, последнитѣ започнаха на групи да ги напуцатъ. Скоро цѣлиятъ таборъ започна да отстъпва. Ротитѣ отъ 3./11. дружина се хвърлиха въ атака на ножъ, но завариха въ турскитѣ окопи само оставенитѣ за прикриване отстъпления войници. Частъ отъ тѣхъ, които се съпротивяваха, бѣха намушени, а 11-а рота, която влѣзе първа въ окопитѣ, плени 30 войници. Дружината веднага зае напустнатата височина и преследва съ огънь настѣпващитѣ турци.

Турскиятъ таборъ отстъпи по западнитѣ склонове на в. Герджикъ тепе, които бѣха вече достигнати отъ 1./11. дружина. Тази дружина нѣмаше предъ себе си противникъ и безспирно продължаваше настѣплението си. Когато турцитѣ започнаха да отстъпватъ, тѣ попаднаха подъ огъня на 3-а рота, която ги обстрелва, докато отстъплението имъ се обърна въ бѣгство.

Бойниятъ редъ на 24-и полкъ мина презъ напустнатото отъ жителитѣ с. Татаркьой (Хамидие) и продължи настѣплението си, докато се изравни съ 11-и полкъ.

Щомъ се почна настѣплението, и 1./9. не с. с. отдѣление бѣше готово за стрелба отъ позициитѣ си югозападно отъ с. Константиново. Но турцитѣ се бѣха вече оттеглили отъ своята предна позиция на в. Герджикъ тепе, и затова командирътъ на 9-и не с. с. артилерийски полкъ веднага изпрати 3-а батарея да заеме позиция отъ дветѣ страни на пѣтя на в. Герджикъ тепе, дето пехотата се бѣше

вече здраво настанила. Следъ малко на сжщата позиция бѣха изпратени и другитѣ две батареи отъ отдѣлението.

Атака на митницата. — Щомъ българскитѣ части заеха височината Герджикъ тепе, турцитѣ откриха по тѣхъ огънь съ една батарея, разположена на маскирана позиция на височинитѣ източно отъ Хаскѡй. Едновременно съ това тѣ откриха и пехотенъ огънь отъ височинитѣ северно отъ митническия постъ (в. 231), макаръ разстоянието да бѣше много голѣмо, и куршумитѣ да не долитаха. По силата на огъня турскитѣ сили, заемащи тѣзи височини, се смѣтаха около два табора. Тѣхната позиция бѣше укрепена, и окопитѣ — добре маскирани.

Бойниятъ редъ на 1./3. бригада веднага продължи настѣплението си. Подъ най-силенъ артилерийски огънь той се спусна отъ височината Герджикъ тепе, и почти безспирно настѣпваше, докато достигна на 1800 крачки отъ турскитѣ окопи. Следъ това се започна приближаване по части. Въ това време 3./9. не с. с. батарея се подготви за стрелба на новата си позиция на в. Герджикъ тепе. Въ 1 ч. 26 м. сл. пл. батареята откри огънь по турската батарея и още съ първитѣ два взводни реда я застави да замлъкне. Скоро на сжщата позиция пристигнаха и другитѣ две батареи. Турската батарея къмъ 2 ч. сл. пл. се опита още веднажъ да открие огънь по настѣпващата пехота. Веднага 1-а и 3-а батареи съсредоточиха огъня си по нея, и тя замлъкна, за да не се обади вече до края на боя. Другата батарея отъ отдѣлението (2-а) въ това време обстрелваше турскитѣ пехотни окопи.

Следъ намѣсването на артилерията, настѣпването на пехотнитѣ части пакъ се ускори. Срещу митническия постъ настѣпваше 11-и полкъ. Когато неговитѣ вериги достигаха на 400 кр. отъ турскитѣ окопи, командирѣтъ на полка даде сигналъ „Атака!“. Дружинитѣ се понесоха за ударъ на ножъ подъ звуковетѣ на „Шуми Марица“. Но поколебанитѣ отъ безспирното настѣпление турци не дочакаха удара и отстъпиха въ безпорядкъ на югъ. Командирѣтъ на полка, полковникъ Семерджиевъ, настигна най-предната верига на 9-а рота и, заедно съ нея, продължи настѣпването по височината съ митническия постъ, отдето противникѣтъ бѣ преследванъ съ пехотенъ огънь, докато се закри въ гѣнкитѣ на мѣстността.

Съседниятъ 24-и полкъ настѣпваше по посока на Фикелъ. По височината 218 бѣха забелязани малки групи турски войници, вѣроятно прикриващи фланга на позицията при митническия постъ противъ страничното прикритие. Полкѣтъ насочи въ тази посока частъ отъ фланговата си дружина, и турцитѣ безъ съпротива отстъпиха.

Веднага следъ заемане височинитѣ около митницата, пехотнитѣ части започнаха да се устройватъ, а артилерийското отдѣление — да мѣнява позицията по батареино. Най-напредъ пристигна на новата позиция 2-а батарея. Турцитѣ бѣха вече отстъпили, и нѣмаше подходящи цели за откриване огънь. Само на височината южно отъ Фикелъ бѣше забелязана една група отъ нѣколко яздачи. Като смѣташе, че това може да е група началници, командирѣтъ на батареята откри огънь по нея и съ втория изстрелъ попадна точно въ целта. Групата веднага се разпрѣсна, а на сѣщото мѣсто настѣпващитѣ части по-после намѣриха труповетѣ на трима убити турски офицери. Къмъ 3 ч. сл. пл. промѣниха позициитѣ си и другитѣ две батареи, но за тѣхъ нѣмаше цели, и тѣ не откриха огънь.

Следъ кратка почивка, използвана за подреждане разстроенитѣ отъ атаката роти, цѣлиятъ боенъ редъ продължи настѣплението си, и къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. частитѣ достигнаха своитѣ обекти — височинитѣ 25 клм. югоизточно отъ Фикелъ (24-и полкъ) и тѣзи южно и югоизточно отъ селото (11-и полкъ). Въ сѣщото време 1-а батарея настѣпи непосредствено задъ пехотата, зае позиция на главния пѣтъ при височината западно отъ Фикелъ, отдето даде последнитѣ изстрели по отстъпващия противникъ.

Частитѣ отъ 1./3. бригада веднага пристѣпиха къмъ укрепяване достигнатата позиция, на която и останаха да пренощуватъ, охранявани съ бойни предни постове.

Настѣпление на 3./9. бригада. — Споредъ заповѣдта по 9-а дивизия, 3./9. бригада, следъ като изпрати дветѣ дружини и картечната рота за усиление 1./9. бригада, настѣпи въ сборенъ редъ задъ 1./3. бригада, като използва подстѣпитѣ на височинитѣ западно отъ пѣтя Константиново—Одринъ. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. началникѣтъ на дивизията, който наблюдаваше боя отъ височината 3 клм. южно отъ Константиново, започна да се безпокои за голѣмата междина, която се образуваше между 1./9. и 1./3. бригади, и заповѣда 3./9. бригада да продължи настѣплението си, докато се изравни съ тѣхъ. Понеже турцитѣ бѣха прогонени, и другитѣ бригади вече се укрепяваха на достигнатитѣ мѣста, 3./9. бригада настѣпи съ двата си полка единъ задъ другъ, а 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление — помежду имъ, съ прикрытие три роти отъ 54-и полкъ. Отдѣлението се движеше въ линия отъ орждейни колони, на голѣми разстояния.

Къмъ 5 ч. сл. пл. предниятъ 53-и полкъ достигна височината южно отъ Хаскъой, дето започна да се укрепява. Артилерийското отдѣление трѣбваше да преодолява голѣмитѣ стрѣмнини отъ дветѣ страни на р. Дулапъ дере, по които минаваше разваленъ и измитъ

отъ дъждоветъ пжтъ. Затова 54-и полкъ го надмина и къмъ 10 ч. сл. пл. достигна височинитъ северно отъ Хаскъой, дето се разположи на бивакъ за нощуване. Вечеръта, обаче, началникътъ на дивизията започна да се безпокои отъ обстоятелството, че и четиритъ негови бригади сж излѣзли на една линия, и заповѣда на командира на 1./3. бригада веднага да премѣсти единия отъ своитъ полкове на западъ отъ р. Дулапъ дере, за да се освободи 3./9. бригада, която трѣбваше да остане пакъ въ втора линия.

Въ сжщото време началникътъ на дивизията изпрати и на командира на 2./9. бригада заповѣдъ да продължи настѣплението си, да достигне Юскюдаръ и да влѣзе въ „бойна“ връзка вдѣсно съ 8-а дивизия, къмъ Кайкъкъой, и влѣво съ 1./9. бригада, къмъ Михаличъ. Сжщата заповѣдъ командирътъ на 2./9. бригада получи и отъ командувачия II армия. Но, понеже бригадата бѣше вече разположена за почивка, той реши да изпълни заповѣдта на следния день, като тръгне въ 3 ч. пр. пл.

Резултатъ отъ боя. — И тъй, 1./3. бригада презъ този день достигна даденитъ ѝ въ заповѣдта по дивизията обекти. Тя имаше безспорна победа въ първата среща съ врага. Духътъ у войницитъ бѣ повдигнатъ на неимовѣрна височина. Отъ изоставенитъ по позициитъ оржжия, шинели, раници, патрони личеше, че турцитъ сж били потресени отъ вихреното настѣпление на тѣхния противникъ. На всички правѣше впечатление не само по-многочислената, но и по-изкусно действаща българска артилерия, макаръ въ боя да взеха участие само три нескорострелни батареи.

Плененитъ 120 души турски войници дадоха ценни сведения. Тѣ бѣха облѣчени и стѣмени много добре, но разказваха, че голѣма часть отъ турскитъ войски сж християни, които не желаятъ да се биятъ противъ своитъ братя; че много отъ войницитъ сж съвсемъ необучени и неслужили, а други сж обучавани само нѣколко дни или месеци; че при Фикелъ отъ турска страна е имало два табора отъ 28-и низамски полкъ (10-а дивизия) и една батарея; че турцитъ имали доста много убити и ранени.

Въ този бой 11-и полкъ имаше 5 войници убити и 25 ранени.

Командувачиятъ II армия, следъ като получи отъ 9-а дивизия донесение за боя при Фикелъ, изпрати донесение въ Главната квартира, което се цитира на стр. 102. Въ това свое донесение той обясняваше турската съпротива съ това, че 1./3. бригада не разполага съ артилерия. Наистина, тази бригада бѣше придадена къмъ 9-а дивизия безъ артилерия, но и въ боя при Фикелъ, както се видѣ, взе участие

цѣло артилерийско отдѣление отъ 9-а дивизия, а друго отдѣление бѣше въ резервъ и можеше веднага да взема участие въ боя. Навѣрно командувачиятъ II армия не е знаелъ за участието на артилерията въ боя, или пъкъ е смѣталъ съ това да подкрепи искането си да се придаде къмъ тази бригада артилерия отъ 3-а дивизия.

Достигнатиятъ отъ II армия резултатъ на 6-и октомврий.

И тъй, споредъ заповѣдта по II армия, частитѣ ѝ трѣбваше да достигнатъ линията Бешъ тепе — Каджкьой — чифл. Акча Ибрахимъ — Кайкькьой — Мустраклъ — Михаличъ — Хаскьой — Киречликъ.

8-а дивизия не можа да заеме заповѣданитѣ обекти и остана да нощува на линията Карабаа — Черменъ — Кара Хадъръ, т. е. на 7—8 клм. по-назадъ.

9-а дивизия достигна поставенитѣ ѝ обекти. При това лѣво-фланговата бригада отъ тази дивизия (1./3.), макаръ да имаше предъ себе си доста силенъ турски отрядъ, пакъ успѣ да го разпръсне и отхвърли къмъ крепостта и да напредне на около 5 клм. по-наоугъ отъ заповѣданата линия.

Дветѣ дивизии застанаха съ фронтове перпендикулярни единъ на другъ, т. е. обхващаха турцитѣ, които биха се опитали да настѣпятъ въ западна посока. Независимо отъ твърде благоприятното положение на дветѣ дивизии, и тѣхнитѣ фронтове бѣха значително скжсени. Тѣй, 8-а дивизия въ района на съсредоточаването имаше фронтъ 12 клм., на 5-и октомврий — 22 клм., а на 6-и октомврий нейниятъ фронтъ бѣ намаленъ до 11 клм. Четиритѣ бригади на 9-а дивизия по-рано заемаха фронтъ 35 клм., а сега дивизията имаше фронтъ 18 клм.

Конната бригада и презъ този день остана задъ дѣсния флангъ на армията, като още не бѣше излѣзнала изъ пресѣчената и неудобна за конни действия мѣстность между границата и р. Арда. Тя не бѣше изпълнила и заповѣдта за разузнаване въ долината на р. Арда, защото нито единъ нейнъ разездъ не бѣ преминалъ на дѣсния брѣгъ на рѣката.

На крайния дѣсенъ флангъ на армията Хасковскиятъ отрядъ и презъ този день води успѣшенъ бой и почти разпръсна оставенитѣ срещу него турски войски, което показваше, че въ тази посока турцитѣ нѣматъ намѣрение да предприематъ по-сериозна операция.

Всички седемъ пехотни бригади бѣха изкарани въ първата линия, и нито командувачиятъ армията, нито началницитѣ на дивизиитѣ разполагаха съ войски, съ които да се намѣсятъ въ борбата, ако турцитѣ преминатъ въ настѣпление срещу една само посока.

Въ 6 ч. сл. пл. командувачиятъ II армия изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Резултатитѣ отъ вчера сж: Мустафа Паша, Мезекъ, Лефке, Ения и Кюстюкьой сж заети снощи отъ нашитѣ войски. Линията на охранението нощесъ е била р. Болотня, източно отъ Ения, — рѣката, която минава презъ Димитрикьой, — южно отъ Мустафа Паша на 3 клм. по пѣтя Мезекъ — Карабаа. Мостътъ въ Мустафа Паша слабо разрушенъ, и по него минаватъ всички тежести. Единъ полкъ отъ 8-а дивизия е разположенъ по квартири въ града, по лѣвия брѣгъ на Марица. Телеграфическо съобщение установено. 9-а дивизия не е успѣла да мине границата, по причина голѣмитѣ разстояния. Днесъ ще може да заеме положението, дадено ѝ въ заповѣдта ми №5 отъ днесъ. Хасковския отрядъ е заелъ снощи съ бой указанитѣ му въ заповѣдъ №4 мѣста, и днесъ ще настѣпи споредъ заповѣдта ми №5. Задачата на Хасковския отрядъ разбирамъ, че може да се изпълни най-добре, като се опремъ на Арда, и къмъ това ще се стремя съ предосторожностъ. На конната бригада положението се вижда отъ днешната №5 заповѣдъ.“

Презъ този день I армия продължи маршъ-маневъра си къмъ линията Лозенградъ — Одринъ и достигна линията Ханлж Енидже — Пашакьой — Селименъ Талишманъ. Лѣвиятъ флангъ на II армия бѣше въ връзка съ най-близката частъ отъ I армия (2/3. бригада) при Ханлж Енидже.

Макаръ и да нѣмаше задача да действува срещу Одринъ, I армия съ своето положение съдействуваше за приковаване Одринския гарнизонъ и много облекчаваше задачата на II армия.

Отъ действията на турцитѣ на 5-и и 6-и октомврий ставаше ясно, че тѣхнитѣ прикриващи отряди презъ фронта на II армия сж получили задача да разузнаватъ за настѣпващитѣ бѣлгарски сили, безъ да се ангажирватъ въ сериозни боеве съ тѣхъ. Тази задача тѣ напълно постигнаха, което се вижда отъ следното донесение на коменданта на крепостъта, изпратено до командувачия Източната армия на 6-и срещу 7-и октомврий, въ което съ абсолютна точностъ се изброяватъ почти всички колони на II армия:

„Презъ деня единъ неприятелски ескадронъ е влѣзалъ въ Дуванджа. Предъ Черменъ сж забелязани малки конни части; единъ ескадронъ е влѣзалъ въ чифл. Бургуджикъ, а следъ него се движела пехотна колона съ неизвестна голѣмина.

Три голѣми неприятелски колони, отъ които всѣка се предполага да е по една бригада, сж настѣпили срещу Фикелъ, Хаскьой и Секюнъ; нашата 10-а дивизия, която се намираше срещу тѣзи колони, се оттегли стѣпка по стѣпка, безъ да влиза въ бой, а само съ артилерия е задържала неприятелската колона при Фикелъ. Предполага се, тѣзи колони да минатъ на изтокъ отъ Тунджа.

Къмъ Кемалъ и Дуванджа имало силни престрелки. Следъ 6 ч. сл. пл. се изпратиха три табора и една батарея на помощ на отряда източно отъ Дуванджа, но въ това време стрелковиятъ полкъ, за да не срещне по-голѣми сили, се оттеглилъ къмъ в. 212¹⁾).

Възъ основа донесението отъ коменданта на крепостта и тѣзи на Конната дивизия, Абдуллахъ паша предположи, че българитѣ предприематъ общо настѣпление, при което тритѣ колони между Тунджа и Марица ще минатъ източно отъ Тунджа, за да действуватъ съвмѣстно съ находящитѣ се тамъ сили, а останалитѣ български войски ще обсадятъ Одринъ. Той реши да развърне своята армия за отбрана на линията Лозенградъ—Ениджи—Бустанлъ, а на коменданта на крепостта заповѣда да не предприема настѣпление въ голѣмъ масштабъ, докато цѣлата Източна армия не бѣде готова да мине въ общо настѣпление.

Приближаването на 7-и октомврий.

Разпорѣждания на дветѣ страни.

Следъ двудневни усилені походи по труднопроходими пѣтища частитѣ отъ II армия бѣха доста изморени и имаха нужда отъ почивка. По-силно се чувствуваше нуждата отъ такава въ частитѣ отъ 9-а дивизия, които трѣгнаха въ походъ, преди да пристигнатъ тиловитѣ имъ служби. Независимо отъ това, Българското главно командуване, обезпокоено отъ поменатото по-горе донесение за струпване голѣми турски сили въ Кърджалиско, бѣше взело решение да прекрати настѣплението. Въ 12 ч. 50 м. сл. пл. на 6-и октомврий на командуващия II армия бѣ изпратена следната заповѣдъ:

„Споредъ заповѣдта по I армия, тази последната ще достигне тази вечеръ линията Провадия—Ташлъ Муселимъ—Татарларъ—Чешмекъой. Повѣрената Ви армия утре, 7-и октомврий, да остане на заетитѣ мѣста и да се утвърди на тѣхъ.“

Тази заповѣдъ се получи въ щаба на армията на 7-и октомврий въ 1 ч. 10 м. пр. пл. А до това време командуващиятъ II армия, като не знаеше за това решение на Главното командуване, реши да продължи настѣплението, но вече съ цель за „обкрѣжаване“. Посрѣднощъ той изпрати на частитѣ отъ армията отдѣлни заповѣди

¹⁾ На картата 1:126,000 тази висота не е показана; вѣроятно е на гребена западно отъ с. Кемалъ.

за предстоящия походъ, които въ 2 ч. 30 м. пр. пл. бѣха изложени въ следната обща заповѣдь:

„§ 1. Вчера, 6-и того, 8-а дивизия е заела безъ бой дадената ѝ съ заповѣдь № 5 линия. Сѣщия день следъ пладне 9-а дивизия, следъ нѣколкочасовъ бой при Фикель (лѣвия брѣгъ)¹⁾, е заела линията с. Юскюдаръ—с. Михаличъ—с. Хасквой—с. Фикель.

По лѣвия брѣгъ на р. Тунджа настѣпва I армия.

§ 2. Днесъ, 7-и октомврий, повѣрената ми армия да продължи приближаването си къмъ Одринъ, съ цель да обкрѣжи Северозападния участъкъ на крепостъта, между р. Тунджа и р. Арда, за което:

а) 8-а дивизия да заеме и се укрепи твърдо на участъка вдѣсно на 9-а дивизия, отъ с. Ахърквой—с. Кемаль до лѣвия брѣгъ на р. Марица, и участъка между Марица и Арда, на линията с. Юрушъ—разв. Коюнлукъ—Еспетли.

б) 9-а дивизия да заеме и се укрепи твърдо на линията дѣсна брѣгъ на Тунджа (висотитѣ южно отъ Фикель) — с. Бююкъ Смаилча—с. Возгачъ до с. Ахърквой, включително.

в) Хасковскиятъ отрядъ да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията.

§ 3. Линията на обкрѣжаването трѣбва да бѣде вънъ отъ огъня на крепостната артилерия на противника.

§ 4. Щабътъ на армията остава въ Търново-Сеймень.“

Едновременно съ това командуващиятъ II армия изпрати и следното донесение въ Главната квартира:

„Вчера, 6-и того, II армия зае линията Фикель — Хасквой — Михаличъ—Юскюдаръ—Кайкъквой—Кара Хадъръ—Бешъ теле. Висотитѣ северно отъ Фикель сѣ завладѣни следъ нѣколкочасовъ бой противъ два табора пехота съ не с. с. артилерия, които сѣ отстъпили въ безпорядкъ къмъ Одринъ. Загуби за противника — нѣколко десетки убити и ранени. Отъ наша страна — сѣщо нѣколко десетки убити и ранени. Упоритостъта на противника е била, предполагамъ, вследствие отсъствието на артилерия въ бригадата отъ 3-а дивизия. Хасковскиятъ отрядъ вчера къмъ пладне достигна на линията Гюеренъ—Чакърларъ. Днесъ, 7-и того, армията ще продължи приближаването си къмъ крепостъта, съ цель да обкрѣжи Северозападния участъкъ между Тунджа и Арда, като заеме и се утвърди на линията висотитѣ южно отъ Фикель—Бююкъ Смаилча—Возгачъ—Ахърквой—Кемаль—Юрушъ—Еспетли до р. Арда.“

Горната заповѣдь бѣше отмѣнена, следъ като се получи заповѣдта отъ Щаба на действащата армия II армия да остане на

¹⁾ Не е ясно за кой лѣвъ брѣгъ се говори.

достигнатитѣ мѣста. Обаче отъ 7-и октомврий нататѣкъ всички разпореждания, излизащи отъ Щаба на II армия, бѣха насочени къмъ обкръжаване крепостта. Отъ Щаба на действащата армия не е направено никакво възражение противъ тази инициатива, която бѣше въ разрѣзъ съ първата директива за действията около Одринъ.

Въ полунощъ срещу 7-и октомврий генералъ Ивановъ бѣше повиканъ на телеграфната станция отъ помощника на Главнокомандувашия, генералъ Савовъ, и началника на Щаба на действащата армия, генералъ Фичевъ, които му поискаха най-напредъ сведения за частитѣ отъ армията и за противника. Генералъ Ивановъ събщи сведенията за своитѣ войски, но за противника не даде съществени сведения. Той се възползува отъ случая да донесе още, че обозитѣ на 9-а дивизия още не сж пристигнали, и се чувства вече липса отъ хлѣбъ; че въ 1./3. бригада нѣма артилерия; че е нужно да се възстановятъ желѣзнопѣтнитѣ съобщения до Мустафа Паша; че е необходимо да се изпрати опълченска дружина за гарнизонъ въ последния градъ.

Следъ като обеща да направи необходимитѣ разпореждания за разрешение повдигнатитѣ въпроси, генералъ Фичевъ повтори изпратената вечерта заповѣдъ: „Армията да остане на 7-й октомврий на достигнатитѣ мѣста и да се затвърди на тѣхъ“. Освенъ това, следъ като събщи, че на Конната дивизия е заповѣдано да се прехвърли на дѣсния флангъ на II армия, той заповѣда:

„а) Конната бригада на 8-и и 9-и да се разположи въ Корашли, за да наблюдава посокитѣ, които идатъ отъ Арда къмъ Т.-Сейменъ и Хасково;

б) „Обсервационната линия“ между Марица и Тунджа да се формира отъ 9-а дивизия и 1./3. бригада; 8-а дивизия да се разположи на дѣсния брѣгъ на Марица, като дветѣ ѝ бригади останатъ на своитѣ мѣста, а другата да се прехвърли презъ Мустафа Паша и тя да заеме посоката Урумкой—Силбиюмъ, за да пази дѣсния флангъ на армията отъ обходъ откъмъ Димотика;

в) Хасковскиятъ отрядъ да не прониква много на югъ, за да не би да открие случайно посокитѣ къмъ Хасково и Харманли; въ случай на една неблагоприятна евентуалност, този отрядъ да се задържи къмъ Каяджикъ;

г) Въ продължение на 3—4 дни въ Търново-Сейменъ ще бжде съсредоточенъ гарнизонъ отъ около 10,000 челоуѣци съ 100 ордия.“

Следъ тази предадена въ видъ на разговоръ по телеграфа директива генералъ Фичевъ не даде на II армия опредѣлена задача, а влѣзе въ подробности за задачитѣ на всички отдѣлни части и, като продължение на разговора, предаде по телеграфа:

„... обаче съ това не се стѣснява Вашата инициатива, ако предполагате, въ зависимостъ отъ сегашната обстановка, като усилите Вашия дѣсенъ флангъ съ още една бригада, да предприемете това, което е най-целесъобразно.“

Командуваниятъ II армия не направи възражения по тази директива и отмѣни веднага своята заповѣдь за продължаване настѣплението на 7-и октомврий. Но на разсѣмване той изпрати донесение въ Главната квартира, че оттеглянето на конната бригада къмъ с. Корашли (въ българска територия) ще произведе лошо морално влияние на войскитѣ и населението, а изпращането на цѣла бригада къмъ Силбикюмъ ще отслаби армията. Въ сжщото донесение той изказваше мнение, че тилътъ на армията ще се запази най-добре, ако конната бригада остане на мѣстото си, въ долината на Арда, отдето да предприеме „набѣги“ между Одринъ и Димотика; къмъ Хасково да се групиратъ опълченски и допълняващи дружини.

Началникътъ на Щаба на действащата армия одобри съображенията на командувания II армия. Той се отказа отъ дадената презъ нощта заповѣдь, като му заповѣда повторно да действа по своя инициатива.

Докато Българската главна квартира се намиралше всецѣло подъ влияние на невѣрното донесение за съсредоточаване грамадни турски сили въ Кърджалиско и правѣше всевъзможни предположения за действията на тѣзи сили въ флангъ и тилъ на II армия, Хасковскиятъ отрядъ бѣше вече сломилъ окончателно турската съпротива въ този районъ и бѣше разпрѣсналъ всѣкаква опасностъ отъ тази посока. Това се вижда, както отъ донесението за боя на 6-и октомврий на този отрядъ, тѣй и отъ турскитѣ донесения отъ Кърджали. Презъ нощта срещу 7-и октомврий Абдуллахъ паша съобщаваше въ Турската главна квартира, че българитѣ сж продължили настѣплението си къмъ Гюклемезлеръ; че Егридеренскиятъ редифски полкъ се съпротивявалъ до 2 ч. сл. пл. и после се разпрѣсналъ дотолкова, че не можелъ да се събере; че отрядътъ въ Гюклемезлеръ (редифскитѣ полкове Кърджали, Паласъ и тритѣ опълченски табори) сжщо отстѣпилъ безредно къмъ Ишикларъ, че цѣлата дивизия е получила заповѣдь да отстѣпи задъ Арда, а щабътъ ѝ — въ Местанлъж. Командуваниятъ Турската източна армия смѣталше, че войскитѣ въ Кърджалиско сж вече разложени, и молѣше да се изпратятъ на помощъ войски отъ Цариградъ, защото самъ той не можелъ съ нищо да помогне.

Комендантътъ на крепостта, отъ своя страна, схващаше правилно общата обстановка, и заповѣда на изнесенитѣ предъ форто-

вата линия войски да продължават съпротивата и бавното оттегляне към крепостта, като съ това разузнават за силите и намеренията на настъпващите към крепостта български сили.

И тъй, командуваният II армия получи разрешение да действа през този ден по собствена инициатива. Той заповѣда частите да останат на достигнатите места, дето да се затвърдят, а конната бригада да остане въ Курткьой и да разузнава въ долината на р. Арда. Тази заповѣдъ бѣше изпълнена само отъ 9-а дивизия и отъ конната бригада. Частите отъ 8-а дивизия, въпреки заповѣдта, почнаха движение, за да заематъ обектите, дадени имъ за предния денъ. А понеже турците не бѣха се оттеглили още отъ височините между Каджкьой и Булдуркьой, то частите отъ 1./8. бригада трѣбваше да водятъ бой за прогонването имъ.

Действията на Сборната конна бригада.

Следъ получаване заповѣдта да остане на местото си и да продължи разузнаването по долината на р. Арда, командирътъ на Сборната конна бригада изпрати единъ взводъ въ с. Яйладжикъ, който да влѣзе въ връзка съ частите отъ 8-а дивизия. Същиятъ взводъ трѣбваше да изпрати единъ разездъ къмъ с. Деве дере.

За разузнаване въ долината на р. Арда бѣ изпратенъ разузнавателенъ ескадронъ (1./6. ескадронъ), съ задача отъ Хамзачъ да разузнава посоките Хамзачъ — Силбикюмъ — Ададжалж — Козлубике и Хамзачъ — Овабюкъ.

Изпратено на толкова близко разстояние, разузнаването презъ деня не даде никакви резултати. Отъ изпратените разезди се получиха донесения, че трите турски роти, които отстъпваха отъ границата, заематъ селата Кочашъ и Ададжалж, на двата брѣга на р. Арда, и че срещу тяхъ сж: една българска опълченска рота и една погранична застава, които заематъ височините северно отъ последното село.

Действията на 8-а дивизия. — Боятъ на линията Каджкьой — Булдуркьой.

(7-о картограф. приложение).

Началникътъ на 8-а дивизия получи заповѣдта по армията за продължение приближаването къмъ крепостта, която следъ нѣколко минути бѣ отменена. Споредъ новата заповѣдъ, дивизията трѣбваше да остане на достигнатите места и да се затвърди.

На 6-и октомврий вечерта разездитъ на Гвардейския коненъ полкъ, както бѣ казано, се прибраха за ношуване при полка си въ с. Черменъ, и съприкосновението съ противника бѣше изгубено. На другия день въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи отъ щаба на дивизията заповѣдь да настѣпи къмъ с. Еспетли и да продължи разузнаването въ сѣщитъ посоки, въ които разузнаваше на 6-и октомврий. Въ 8 ч. пр. пл. полкътъ изпрати 5 разезди въ сѣщитъ посоки. Следъ два часа и той трѣгна по пѣтя Черменъ — чифл. Бургуджикъ, дето пристигна къмъ 12 ч. пр. пладне и спре за почивка.

Въ 10 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията получи донесения отъ разездитъ, че, по казането на мѣстнитъ жители, турцитъ, които презъ нощта напустнаха селата Каджкьой и Булдуркьой, на разсѣмване се върнали и заели височинитъ между тия две села и то съ по-голѣми сили. Като смѣташе, че височинитъ между тѣзи села иматъ голѣмо тактическо значение, защото преграждатъ посоката, въ която се движи дивизията, той взе решение да се произведе разузнаване на височинитъ, и ако тѣ не сѣ силно заети, да се заематъ и укрепятъ. Началникътъ на щаба на дивизията, подполковникъ Русевъ, въ 10 ч. 20 м. пр. пл. предаде следната заповѣдь на началника на авангарда на 1./8. бригада:

„Съ една дружина да се произведе разузнаване на височинитъ между селата Каджкьой и Булдуркьой, и ако се види, че сѣ слабо заети, да се заематъ отъ цѣлия 10-и полкъ, като следъ това се укрепятъ. Полкътъ, обаче, да не се увлича въ голѣмъ бой.“

Началникътъ на щаба на дивизията не даде само задачата на командира на полка, а по телефона му указа подробности за изпълнението: една рота да се насочи къмъ височинитъ на с. Каджкьой и в. 141; една рота — къмъ височинитъ между дветъ села; една рота — къмъ в. 157; ротитъ да се стремятъ съ обхождане да се качатъ на височинитъ; една отъ авангарднитъ батареи да бѣде готова да поддържа полка, ако стане нужда.

Полкътъ, заедно съ 2-а и 3-а батареи отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, като авангардъ на бригадата, бѣше разположенъ на бивакъ западно отъ с. Карагачъ, а 3-а дружина заемаше преднитъ постове. Командирътъ на полка заповѣда охраняващитъ роти да настѣпятъ отъ позицията си къмъ заповѣданитъ височини, а 4-а дружина да заеме тѣхното мѣсто на позицията. Ротитъ бѣха насочени по следния начинъ: 9-а рота — къмъ с. Каджкьой и в. 141; 10-а рота — къмъ с. Булдуркьой и в. 157; 12-а рота — къмъ височинитъ между дветъ

села; 11-а рота оставаше за прикритие на батареята. За поддръжка на разузнавателните роти с артилерийски огън бѣше назначена 2./8. с. с. батарея, която застана на позиция при височината южно отъ с. Карагачъ.

Разузнавателните роти настѣпиха въ боенъ редъ къмъ посочените имъ обекти. Когато достигнаха на 1200—1500 крачки отъ височините непосредствено надъ селата, турците откриха пушеченъ огънъ по тяхъ, а откъмъ Каджкьой започна да се обажда и една картечница. Турскиятъ огънъ бѣше безвреденъ, поради голѣмото разстояние и защото бойниятъ редъ на ротите се приспособяваше много добре къмъ мѣстността, и тѣ използваха добрите подстъпи. Движението продължаваше непрекъснато.

Началникътъ на дивизията, който наблюдаваше разузнавателните роти отъ артилерийската позиция, предполагаше, че противникътъ не разполага съ много сили, и заповѣда цѣлиятъ 10-и полкъ да настѣпи за завладяване височините, като насочи удара си върху турския лѣвъ флангъ.

Командирътъ на полка веднага заповѣда на командира на 4-а дружина да подкрепи двете крайни разузнавателни роти, а 1-а и 2-а дружини, заедно съ картечната рота, да се развърнатъ въ боенъ редъ срещу с. Булдукьой, като полкова поддръжка. Когато тѣзи дружини излѣзоха отъ бивака си, тѣ бѣха насочени: 2-а — къмъ височините северно отъ селото и 1-а — къмъ височините южно отъ него.

Командирътъ на 4-а дружина изпрати за поддръжка на 9-а рота своите 13-а и 15-а роти, а самъ съ 14-а и 16-а роти тръгна по следите на 10-а рота къмъ Булдукьой. По този начинъ бойниятъ редъ на 10-и полкъ бѣше раздѣленъ на две, доста отдалечени една отъ друга, групи.

9-а рота къмъ 1 ч. сл. пл. се изкачи на височината южно отъ с. Каджкьой, дето завърза силна престрелка съ турците, заемащи следния гребенъ. 13-а рота настѣпи срещу с. Каджкьой, отдето бѣ посрещната съ картеченъ огънъ. Командирътъ на ротата използва прекъсването на огъня отъ картечницата и вихрено поведе ротата за атака. Картечницата бѣ пленена заедно съ всичката прислуга, и ротата зае височината западно отъ селото. 15-а рота настѣпваше въ това време покрай желѣзния пътъ, и едновременно се изкачи на същата височина. Два табора настѣпваха въ същото време, за да поддържатъ своите слаби части при Каджкьой. Трите роти

веднага продължиха настъплението си и заставиха турцитѣ да се повърнатъ назадъ. Последнитѣ при отстъплението си попаднаха подъ огъня на ротитѣ, които действуваха къмъ Булдукьой, и още повече се разстроиха.

Командирътъ на 10-а рота, поручикъ Николовъ, като достигна съ ротата си до с. Булдукьой, веднага насочи единъ взводъ да заеме височината северно отъ селото. Щомъ се изкачи на височината, този взводъ забеляза предъ себе си силни турски части, които бързаха да заематъ същата височина, и бѣха достигнали на 50—60 крачки отъ нея. Взводътъ откри огънь по тѣхъ. Турцитѣ също залегнаха и откриха огънь. Следъ малко тѣ издигнаха бѣлъ флагъ, и огънятъ бѣ прекратенъ. Въ това време на височината пристигнаха и останалитѣ взводове на 10-а рота, а влѣво започна да се изкачва и командирътъ на 12-а рота съ часть отъ ротата си.

Турцитѣ се възползуваха отъ прекратяването на огъня и започнаха да се движатъ по гънкитѣ на мѣстността, вѣроятно, за да се избавятъ отъ неудобното положение, въ което бѣха изненадани. Съ силенъ огънь отъ 9-а и 12-а роти тѣ бѣха заставени да се спратъ. Въ това време командирътъ на 4-а дружина, майоръ Василевъ, съ 14-а и 16-а роти бѣше се изкачилъ на височинитѣ източно отъ селото и настъпваше точно срещу турския лѣвъ флангъ. Турцитѣ, щомъ забелязаха приближаването на тѣзи роти, започнаха да отстъпватъ въ голѣмъ безпорядъкъ, преследвани съ огънь.

Бойната часть на полка продължи настъпването до заемане обектитѣ — височинитѣ 141 и 154, дето започна да се укрепява, а полковата поддръжка продължи настъплението до височинитѣ източно отъ линията Каджькой—Булдукьой.

Въ този първи бой 10-и полкъ настъпваше въ добъръ редъ, като на учение, макаръ почвата да бѣше много разкаляна отъ валилия презъ нощта дъждъ. Настъплението се извършваше безъ поддръжка съ артилерийски огънь, защото отъ такава не се чувствуваше нужда — турцитѣ бѣха заели позицията си съ много слаби части, а докато пристигнатъ тѣхнитѣ поддръжки, позицията имъ падна въ български ржце. 2./8. с. с. батарея всѣки моментъ бѣ готова да открие огънь, като промѣнява два пжти позицията си, за да бжде по-близо до настъпващата пехота. Когато се започна престрелката по височинитѣ надъ с. с. Каджькой и Булдукьой, командирътъ на батареята поиска разрешение да открие огънь, макаръ да бѣше мжно да се опредѣли кои сж българи и кои турци, освенъ по шапкитѣ. Вследствие мъглата и честото преваляване, наблюдението

бъше много затруднено, и началникът на дивизията не разреши да се открие огън.

Въ този бой 10-и полкът имаше 1 убит и 11 ранени войници; турците оставиха на позицията 60 убити, между които и един офицер; 16 души от Гюмюрджинския редифски полкът бяха пленени. Въ ржцетъ на българите паднаха като трофеи: 1 картечница, 20 пушки, 2 коня, 3 мулета и 7 сандъци с патрони.

Началникът на дивизията, който наблюдаваше боя при Каджкьой, не донесе въ щаба на армията, но по телефона въ Мустафа Паша бяха прихванати турски разговори, от които се узнаваше, че при Каджкьой е бил атакуван Гюмюрджинският пехотен полк, който се разбъгалъ, като оставил въ селото една своя картечница; командирът на полка получилъ заповѣдъ да се спре въ Марашъ, дето щѣлъ бже подкрепенъ съ единъ таборъ и една батарея. Доколко разстройството на турските войски въ боя при Каджкьой е било голѣмо, се вижда пакъ отъ прихванатия разговоръ по телефона: командирът на изпратената на помощ батарея съобщаваше отъ Марашъ, че пристигащите тамъ войски не сж вече годни за бой.

Гвардейският конен полкъ. — Следъ почивката при чифл. Бургуджикъ, полкътъ продължи движението си къмъ с. Еспетли. Къмъ 2 ч. сл. пл. той се изкачи на височинитъ югоизточно отъ чифлика, отдето се чуваше престрелката къмъ Булдуркьой. Неговите разезди, изпратени въ това направление, имаха сжщо престрелка съ разпръснатитъ турски групи. Полкътъ наново се спре до 3 ч. 30 м. сл. пл., докато турците започнаха да отстъпватъ; следъ това той продължи настѣплението си и, следъ една слаба престрелка съ турски групи по височинитъ североизточно отъ с. Еспетли, зае селото къмъ 7 ч. сл. пл.

Вечерта всички изпратени разезди се прибраха въ сжщото село, и полкътъ ношува тамъ въ пълна бойна готовност, защото ротата, която щѣше да се изпрати отъ щаба на дивизията за поддръжка на полка, не бѣше пристигнала. Полковиятъ обозъ остана да ношува въ чифл. Бургуджикъ.

1/8. бригада. — Командирът на бригадата, следъ като получи заповѣдта по дивизията да остане на достигнатитъ мѣста, реши да остави 10-и полкъ на мѣстото му, а съ 30-и полкъ да продължи движението и достигне Бешъ тепе, т. е. да достигне обекта, даденъ на бригадата за 6-и октомврий. Началникът на щаба на дивизията даде заповѣдта за настѣпление на 10-и полкъ направо, а не чрезъ командира на бригадата, вследствие на което последниятъ не знаеше нищо за действията на този неговъ полкъ.

Въ 7 ч. пр. пл. 30-и полкъ, заедно съ 3./8. с. с. артилерийско отделение, тръгна въ походъ по пѣтя Карабаа — Бешъ тепе, като изпрати въ авангардъ 4-а дружина. Пѣтътъ бѣ много стрѣменъ и разкалянъ отъ дѣжда, който още продължаваше да вали. Движението бѣ много трудно и бавно: орѣдята се движеха съ помощта на пехотинцитѣ, и колоната изминаваше едвамъ по единъ клм. въ часъ. Рѣкичката при с. Пеливанъ чаиръ бѣше придошла, и мостътъ надъ нея — разваленъ; преминаването тукъ сжщо забави движението.

Когато въ щаба на дивизията се получи донесението отъ командира на бригадата за движението къмъ Бешъ тепе, началникътъ на дивизията не одобри проявената инициатива. Той считаше, че тая посока е ексцентрична, и въ 10 ч. 40 м. пр. пл. му изпрати заповѣдь да се държи „по-сгжстено“ къмъ р. Марица; да остави въ Бешъ тепе една дружина съ две картечници, която да „освѣтява и пази“ всички пѣтища отъ Арда къмъ участъка между Родопи и Марица, и съ останалитѣ свои сили да се спусне и заеме височинитѣ източно отъ чифл. Бургуджикъ.

Командирътъ на бригадата, въпрѣки тази категорична заповѣдь, продължи движението си и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. достигна с. Бешъ тепе. Войницитѣ бѣха преуморени отъ трудния походъ, и вече движението, за да се изпълни заповѣдта, бѣше невъзможно. Преди полкътъ да достигне до мѣстото за ношуване, започна да се чува престрелка около с. Еспетли (Гвардейскиятъ коненъ полкъ). Веднага бѣха изпратени две роты, които заеха позиция на височинитѣ югоизточно отъ Бешъ тепе, но, следъ затихването на стрелбата, и тѣ се прибраха къмъ селото и разставиха предни постове.

3./8. бригада. — Едновременно съ насочването на 10-и полкъ за разузнаване, началникътъ на дивизията заповѣда и на 51-и полкъ да се премѣсти отъ Мустафа Паша въ Черменъ, дето бѣха 52-и полкъ и 8-и не с. с. артилерийски полкъ. По пладне полкътъ пристигна въ Черменъ, но селото бѣше малко, и въ него не можаха да се разквартироватъ всички части, а ротитѣ останаха подъ дѣжда по разкалянитѣ улици и дворища. Тогава началникътъ на дивизията заповѣда 52-и полкъ да се премѣсти въ с. Карагачъ. Въ 3 ч. сл. пл. този полкъ тръгна и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. стигна селото, дето се разположи за ношуване на квартири. Макаръ разстоянието между селата Черменъ и Карагачъ да не бѣше голѣмо, походътъ на полка бѣ много труденъ, поради разкаляния пѣтъ. Колитѣ на полковия обозъ затънаха въ калта, и бѣха изтеглени съ по два чифта волове.

2./8. бригада, споредъ заповѣдта по дивизията, трѣбваше да остане на мѣстото си, въ с. Кара Хадъръ. Но следъ пладне начал-

никът на дивизията заповѣда и тази бригада да се премѣсти въ с. Дуванджа и да заеме височинитѣ източно отъ селото.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. бригадата тръгна по пѣтя Кара Хадъръ—Дуванджа въ следния походенъ редъ: авангардъ — две дружини отъ 23-и полкъ, една батарея и $1/2$ ескадронъ; Главни сили — пионерната рота, другитѣ две дружини отъ 23-и полкъ, артилерийското отдѣление, 12-и полкъ.

Движението по калнитѣ пѣтища бѣ извънредно трудно, хората много скоро се умориха и бѣха съвършено измокрени отъ преваляващия отъ време на време дъждъ.

Въ 5 ч. 15 м. сл. пл. авангардътъ на бригадата мина презъ селото Дуванджа, изкачи се на височинитѣ източно отъ селото, дето едната дружина разстави предни постове, а другата — остана въ резервъ. Главнитѣ сили пристигнаха въ селото въ тъмно и се разположиха за нощуване на квартиробивакъ.

И тъй, презъ този день цѣлата 8-а дивизия, намѣсто да остане на достигнатитѣ мѣста, както бѣ заповѣдта отъ командуващия армията, извърши единъ извънредно уморителенъ походъ, макаръ и да напредна само на 5—8 клм. къмъ крепостта. Този походъ се извърши при най-неблагоприятно време и бѣ твърде изнурителенъ за войницитѣ. Походътъ за 30-и полкъ бѣ усиленъ (пѣтуване 10 часа), а за 2-а бригада се започна въ 3 ч. сл. пл. и се завърши въ тъмно.

Движението на 30-и полкъ се започна по инициативата на командира на бригадата. Началникътъ на дивизията не одобри посоката на движението и заповѣда да се измѣни тя на североизтокъ, но тази заповѣдъ не бѣ изпълнена, поради преумората на войницитѣ.

Движението на 2-а и 3-а бригади се предприе по инициативата отъ началника на дивизията. Споредъ началника на щаба на дивизията¹⁾, премѣстването на 30-и полкъ къмъ Бургуджикъ и на 3-а бригада се е предприело, съ цель да се обезпечи владението на височинитѣ източно отъ селата Каджкьой и Булдукьой, защото се предполагало, че турцитѣ ще се опитатъ отново да ги заематъ. Сжщиятъ не дава мотивитѣ за премѣстването на 2-а бригада отъ Кара Хадъръ, въ Дуванджа, въпрѣки заповѣдта по армията.

Действията на 9-а дивизия.

Следъ като бѣ отмѣнена заповѣдта за настѣпление, началникътъ на 9-а дивизия заповѣда тритѣ бригади, действащи въ басейна на

¹⁾ И. А. Русевъ — „Осма пехотна Тунджанска дивизия и пр.“, стр. 31.

р. Тунджа, да се укрепятъ твърдо на височинитѣ на югъ отъ селата Михаличъ, Хаскьой и Фикелъ, а 2-а бригада, по разпореждане направо отъ командуващия армията, да се укрепи между Юскюдаръ и Мустраклъ:

1.19. бригада да заеме участъка между пѣтицата Дервишка могила—Возгачъ и Вакъвъ—Бююкъ Смаилча.

3.19. бригада, съ 53-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, да заеме участъка на изтокъ отъ 1-а бригада до пѣтя р. Батакъ—с. Хаджикьой.

1.13. бригада, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, да заеме участъка на изтокъ отъ 3.19. бригада до р. Тунджа, като височината на дѣсния брѣгъ на р. Батакъ се заеме съ две дружини, една картечна рота и една батарея.

54-и полкъ да остане при с. Хаскьой, въ разпореждане на началника на дивизията.

Частитѣ да укрепятъ своитѣ позиции съ носимия инструментъ и съ такъвъ отъ околнитѣ села:

Щабътъ на дивизията да остане на същото мѣсто при митническия пунктъ.¹⁾

2.19. бригада. — Командирътъ на бригадата не бѣше въ връзка съ щаба на дивизията. Той бѣше получилъ заповѣдь отъ щаба на армията на 6-и октомврий да достигне с. Юскюдаръ, но, поради късното получаване заповѣдта, бѣ решилъ да я изпълни на 7-и. Като не получи другата заповѣдь, той реши въ 4 ч. 30 м. пр. пл. да трѣгне съ бригадата, следъ като я събере при с. Мустраклъ.

Въ опредѣления тъмненъ часъ бригадата трѣгна по пѣтя Мустраклъ—Юскюдаръ въ следния редъ: авангардъ — две дружини отъ 34-и полкъ и главни сили — две дружини отъ 34-и полкъ, 2.19. с. с. артилерийско отдѣление, 33-и полкъ.

Вследствие тъмнината, разстоянията между разчлененията на авангарда, както и това до главнитѣ сили, бѣха намалени, и връзката се поддържаше съ вериги отъ патрули. Тъмнината бѣ непрогледна; силенъ вѣтъръ и дъждъ биеха право въ лицата на войницитѣ, което ги караше да вървятъ съ затворени очи; почвата бѣше разкаляна, и пѣтьтъ — много плъзгавъ. Проводникъ водѣше челния отрядъ по едвавидимия труднопроходимъ пѣтъ. Движението въ тъмнината бѣше толкова уморително, че стана необходимо да се дава малка почивка презъ всѣки 15 минути.¹⁾

¹⁾ Въ Военно-историческата комисия нѣма документи, отъ които да се установятъ мотивитѣ за нощния походъ на бригадата, извършенъ въ най-неблагоприятно време, и за нощуването на открито подъ дъждъ и въ калъта, следъ като бригадата бѣ въ връзка съ съседнитѣ войски (Дуванджа, Михаличъ), и следъ като разузнавателниятъ отрядъ бѣше заелъ Ахъркьой.

На разсъмване разстоянията между частитѣ въ походната колона се увеличиха, и единъ взводъ бѣ изпратенъ въ дѣсно странично прикрытие. Въ 6 ч. пр. пл. авангардътъ мина презъ с. Юскюдаръ, отдето презъ нощта турцитѣ бѣха отстъпили. Българскитѣ войски бѣха посрещнати радостно отъ селенитѣ — българи. Авангардътъ зае височинитѣ 2'5 клм. югоизточно отъ селото, дето въ 9 ч. пр. пл. пристигнаха и главнитѣ сили. Веднага се започна укрепяване позиция отъ дветѣ страни на пѣтя Юскюдаръ—Ахъркьой; за охрана бѣха изпратени по една рота отъ всѣка дружина. До вечерята на заетата позиция бѣха изкопани окопи за стрелба стоишкомъ.

За разузнаване бѣ изпратенъ разузнавателенъ отрядъ (10./33. рота), който настѣпи до с. Ахъркьой, безъ да срещне противникъ.

Вечерята полковетѣ се оттеглиха отъ позицията и нощуваха на открито задъ нея, охранявани отъ патрули и секрети на самата позиция.

3./9. бригада. — Докато частитѣ отъ 3./9. бригада се размѣстятъ споредъ заповѣдта по дивизията, започна да се стъмнява. На тъмно се започна трасирането и копането на окопитѣ, вследствие на което по-големата частъ отъ тѣхъ бѣха напустнати на следния день. Бригадата остана да нощува на открито, подъ непреставашия дѣждъ, и войницитѣ бѣха измокрени, защото нѣмаха платница.

1./3. бригада презъ цѣлия день укрепяваше своята позиция. Презъ нощта за охрана бѣха изпратени напредъ по една рота отъ двата полка, които поставиха стражеви постове. Изпратенитѣ напредъ патрули достигнаха до с. Енисикьой, безъ да бждатъ обезпокоявани отъ турцитѣ.

Положението на 7-и октомврий вечерята.

И тъй, на 7-и октомврий вечерята Българската II армия достигна линията Бешъ тепе — Булдукьой — Каджкьой — Дуванджа — Юскюдаръ — Хаджикьой — Фикелъ. Конната бригада, придадена къмъ армията, бѣ оставена въ Курткьой, почти на два прехода задъ дѣсния флангъ на армията. Гвардейскитѣ коненъ полкъ бѣ предъ фронта на армията, макаръ да изпълняваше ролята на дивизионна конница на 8-а дивизия.

Вдѣсно, Хасковскитѣ отрядъ съ бой бѣше достигналъ линията Кара кая — Ишикларъ — Хасъмларъ.

Влѣво, 3-а дивизия, отъ I армия, бѣше достигнала линията с. Челмекьой — височинитѣ 2 клм. южно отъ с. Провадия — с. Ташлж Муселимъ.

Какво бѣше положението на Одринския гарнизонъ въ това време, се виждаше отъ донесението на коменданта на крепостта, изпратено на 7-и до командуващия Източната армия. Споредъ това донесение, 10-а дивизия не могла да изпълни заповѣдта за настѣпление; предполагало се, около три български бригади да сж минали източно отъ Тунджа; отрядътъ на изтокъ отъ Тунджа, въ съставъ шестъ табори, две картечни роти и две батареи, билъ на височината к. 212, югозападно отъ Кара Юсуфъ.

Комендантътъ на крепостта донасяше още: че е заповѣдалъ на източния отрядъ да се оттегли на височината 188, западно отъ Мусубейли, и да не завързва решителенъ бой предвидъ общото настѣпление, което ще предприеме цѣлата Източна армия; че българитѣ сж разколебани, и източниятъ отрядъ имъ е отнелъ картечници съ принадлежноститѣ и единъ офицерски конь; че крепостнитѣ орждия още не сж стреляли; че стотина вредни за крепостта хора сж били качени на влака, за да бждатъ изпратени подъ конвой въ Цариградъ; че къмъ 10 ч. сл. пл. въ Карагачъ пристигнала 11-а дивизия и останала тамъ да ношува и, най-после, че здравословното състояние, общото положение и моралниятъ духъ на войскитѣ отъ гарнизона били отлични.

Завършване приближаването на 8-и октомврий.

Разпореждания за действията на 8-и октомврий.

Българската главна квартира на 7-и октомврий вечерта взе решение да насочи III армия за атака на Лозенградъ, а II и I армии въ това време да се утвърдятъ на позиции, вѣнъ отъ досегаемостта на крепостната артилерия, и да бждатъ готови да посрещнатъ едно турско настѣпление откъмъ Одринъ.

Въ 11 ч. сл. пл. отъ Щаба на действащата армия бѣ разпратена директивата № 2 за действията на 8-и октомврий, споредъ която II армия трѣбваше да остане на заетитѣ мѣста, като продължи затвърдяването на позицията си; отъ I армия, 3-а и 10-а дивизии да останатъ на мѣстата си, като заематъ линията Челмекъой—Акъ Бунаръ, за връзка съ II армия; на 3-а дивизия се възлагаше да построи мостъ на р. Тунджа.¹⁾

Споредъ тази директива, подъ Одринъ се оставяха да действуватъ, освенъ II армия, още и две дивизии отъ I армия. Освенъ това,

¹⁾ Гледай „Томъ II — Лозенградската операция“, Стр. 159.

вследствие безпокойството на Главната квартира за крайния дѣсенъ флангъ (посоката Кърджали—Хасково), въ Търново-Сейменъ започнаха да се съсредоточаватъ части, които щѣха да образуватъ гарнизона за този укрепенъ пунктъ.

До това време въ Щаба на II армия бѣха събрани следнитѣ сведения за турцитѣ, които въ разни времена бѣха изпращани въ Главната квартира: турското население бѣга панически къмъ Одринъ, щомъ като къмъ единъ населенъ пунктъ се приближи българска войска; турскитѣ отряди, изнесени вѣнъ отъ крепостъта, сж слаби (1—3 табори съ 1 батарея и картечници) и се оттеглятъ винаги къмъ крепостъта и то следъ слаба съпротива; Одринскиятъ гарнизонъ не е многочисленъ, но въ града има много необлѣчени въ униформа турци, които могатъ да послужатъ за попълване редифскитѣ части; около фортовия поясъ на крепостъта се поставя телена мрежа; всички признаци показваха, че турцитѣ сж решили да дадатъ най-решителенъ отпоръ само на главната отбранителна линия на крепостъта.

Турското командуване презъ този день не измѣни своето решение да спира българското настѣпление съ изнесенитѣ предъ крепостъта части. Тѣзи части за 8-и октомврий не получиха нови заповѣди.

Командуващиятъ I армия, веднага следъ получаване тази директива, направи разпореждане до дивизиитѣ по нея. Но командуващиятъ II армия предварително бѣше решилъ да тласне своитѣ части още малко напредъ, да заеме линията Еспетли—Юрушъ—Кемаль—Возгачъ—Бююкъ Смаилча, на която да организира „обсервационната линия“ противъ крепостъта. Той бѣше изпратилъ телеграфически заповѣдъ до дивизиитѣ:

„8-а дивизия да заеме Западния участъкъ, между Марица и Арда, на линията Еспетли—Коюнлукъ—Юрушъ; 2/8. бригада, следъ като бжде смѣнена отъ частитѣ на 9-а дивизия, да мине на дѣсния брѣгъ на р. Марица; 9-а дивизия, заедно съ 1/13. бригада, да заеме „линията на обкръжението“ на Северния и Северозападния участъци, между рѣкитѣ Марица и Тунджа, на линията височината южно отъ Фикель—Бююкъ Смаилча—Возгачъ—Кемаль—р. Марица.“

Следъ като се получи директивата отъ Главната квартира, споредъ която армията трѣбваше да остане на достигнатитѣ мѣста, въ разговоръ по телефона началникътъ на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, изложи предъ генералъ Фичевъ, че е неудобно да се отиѣнява и днешната заповѣдъ на командуващия армията, както бѣ отиѣнена вчерашната. Тогава генералъ Фичевъ наново потвърди

заповѣдта за спиране армията, като обясни необходимостта отъ това спиране така:

„Поради предстоящото настѣпление съ останалата частъ отъ главнитѣ сили на действащата армия, II армия трѣбва да бѣде частъ по-скоро готова да спре всѣко евентуално настѣпление по двата брѣга на р. Марица; необходимо е, цѣлата 8-а дивизия да се съсрѣдоточи по дѣсния брѣгъ на р. Марица, споредъ даденитѣ отъ менъ по-рано разпореждания.“

Следъ тази повторна заповѣдъ генералъ Ивановъ отмѣни заповѣдта си за настѣпление и даде нова заповѣдъ:

„Частитѣ да останатъ на мѣстата си и се укрепятъ, за да бѣдатъ готови да посрещнатъ едно евентуално настѣпление на противника; 9-а дивизия да смѣни 2./8. бригада, която да се прехвърли на дѣсния брѣгъ на Марица; конната бригада и Хасковскиятъ отрядъ сѣщо да останатъ на мѣстата си“.

По-долу ще се види, че тази заповѣдъ не бѣше изпълнена отъ 8-а дивизия, която настѣпи споредъ по-раншната заповѣдъ и води бой при Юрушъ, и отъ Хасковския отрядъ, който продължи настѣплението си и завладѣ гр. Кърджали.

Настѣплението на 8-а дивизия. — Авангардниятъ бой при Юрушъ.

(8-о картогр. приложение).

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. на 7-и октомврий началникътъ на 9-а дивизия, изпълнявайки първата заповѣдъ по армията, изпрати на частитѣ отъ дивизията следната заповѣдъ:

„Утре нашата армия ще заеме линията на обкрѣжаването на Северния и Северозападния фронтъ на крепостта. Повѣрената ми дивизия ще заеме Западния участъкъ, между р. р. Марица и Арда, на линията Юрушъ—разв. Коюнлукъ—Еспетли, за което:

Кавалерия.

Майоръ Даскаловъ.

Отъ Лейбъ-гвард. кон. полкъ $1\frac{1}{2}$ еск.

Всичко: $1\frac{1}{2}$ еск.

Дѣсна колона.

Полковникъ Рашковъ.

30-и полкъ 3 друж.

Отъ 8-и с. артилер. полкъ . 3 батар.

Всичко: 3 друж., 3 батарен.

Да остане въ с. Еспетли и да раз-узнава долината на р. Арда, отъ Дели Елесъ къмъ чифл. Кулакдж.

Да трѣгне на 8-и октомврий въ 8 ч. пр. пл. и следва по пѣтя чифл. Бургуджикъ*) за с. Еспетли, като се разположи на позиция на височината к. 135, около това село.

*) Въ щаба на дивизията се е смѣтало, че 30-и полкъ е изпълнилъ вчерашната заповѣдъ, и е при чифл. Бургуджикъ. Въ сѣщностъ полкътъ остана да ношува въ с. Бешъ тепе.

Срѣдна колона.

Полковникъ Марчинъ.

10-и полкъ 4 друж.

Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ . 3 батар.

Всичко: 4 друж., 3 батарен.

Лѣва колона.

Полковникъ Пачевъ.

51-и полкъ 4 друж.

Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . 3 батар.

Всичко: 4 друж., 3 батарен.

Войски за маневриране.

Полковникъ Воденичаровъ.

52-и полкъ 4 друж.

Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . 3 батар.

Всичко: 4 друж., 3 батарен.

Да тръгне утре отъ пункта н. 157, източно отъ с. Булдуркѡй, когато главата на лѣвата колона достигне н. 141, югоизточно отъ с. Каджкѡй, и следва по пѣтя за разв. Коюнлукъ и се установи на висотата при това село.

Да тръгне утре въ 8 ч. пр. пл. и следва по пѣтя Черменъ—Каджкѡй за в. 141, югоизточно отъ Каджкѡй, и оттамъ — по билото на височината н. 151, дето да се разположи на позиция.

Да тръгнатъ утре въ 9 ч. пр. пл. и следватъ по пѣтя Карагачъ—Булдуркѡй, дето да се установятъ.

2-а бригада, следъ като бѣде смѣнена отъ частитѣ на 9-а дивизия, да тръгне по пѣтя отъ с. Дуванджа за чифл. Пашакѡй, като премине р. Марица по приготвения мостъ; да се установи въ с. Каджкѡй.

Къмъ 3 ч. пр. пл. командуващиятъ армията отмѣни заповѣдта си за продължаване приближаването, но началникътъ на 8-а дивизия не отмѣни своята заповѣдъ, защото смѣташе, че дивизията трѣбва да заеме съ по-голѣмата частъ отъ своитѣ сили височинитѣ при Каджкѡй и Булдуркѡй. Той заповѣда само срѣдната колона (10-и полкъ) да остане на мѣстото си — в. 157.

Останалитѣ части започнаха изпълнението на горната заповѣдъ, което се извърши по следния начинъ:

Гвардейскиятъ коненъ полкъ не остана въ с. Еспетли. Командирътъ на полка изпрати четири офицерски самостоятелни разезди за разузнаване въ долината на р. Арда: № 1 — въ посока Еспетли—Кумарлж, № 2 — въ посока Еспетли—Дели Елесъ, № 3 — въ посока Еспетли—Седерли и № 4 — въ посока Еспетли—чифл. Кулаклж.

Разездитѣ (всѣки по 15 конници) тръгнаха въ 5 ч. 30 м. пр. пл., а следъ половинъ часъ и полкътъ тръгна къмъ с. Седерли. Разездитѣ № 1 и № 4 достигнаха даденитѣ имъ крайни пунктове, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ. Разездътъ № 3 при разузнаване с. Седерли бѣ обстрелянъ отъ башибозушки чети, при което бѣха ранени единъ войникъ и единъ конь. Разездътъ № 2 при приближаването до с. Дели Елесъ сжщо бѣ обстрелянъ отъ башибозукъ, и имаше сжщо единъ войникъ раненъ. До вечерята

всички башибозушки чети бѣха прогонени на дѣсния брѣгъ на р. Арда, разездитѣ прекъснаха телеграфното съобщение между Одринъ и Ортакой и вечерята се върнаха въ с. Еспетли, дето къмъ 10 ч. сл. пл. се върна и цѣлиятъ полкъ.

Дѣсната колона, следъ като остави 4./30. дружина въ Бешъ тепе „да освѣтява всички пѣтища, идещи отъ долината на р. Арда за участъка между Родопи и р. Марица“, тръгна въ 9 ч. пр. пл. въ следния походенъ редъ: авангардъ — 2-а дружина съ една батарея; главни сили — 1-а дружина, дветѣ батареи, 3-а дружина; дѣсно странично прикритие — 12-а рота.

Дъждътъ бѣше престаналъ вече, но калъта бѣше станала погъста и лепкава. Батареитѣ се движеха по калния пѣтъ много трудно, и пехотинцитѣ трѣбваше да помагатъ при изтегляне оръдията. Разстоянието между Бешъ тепе и Еспетли (не повече отъ 11 клм.) бѣше изминато за 5½ часа, и едвамъ къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. колоната пристигна въ последното село и започна да укрепява позицията по височинитѣ около него. Въ селото току-що бѣха пристигнали две роти отъ 10-и полкъ, изпратени за поддръжка на дивизионната конница. Ротитѣ бѣха върнати въ полка имъ.

Командирътъ на полка получи отъ командира на Гвардейския коненъ полкъ събранитѣ сведения за противника, откоито се виждаше, че въ долината на р. Арда нѣмаше турски войски. Но и той изпрати два разузнавателни отряда, които донесоха само, че въ с. Седелли и чифл. Кулакль нѣма противникъ.

Полкътъ ношува на укрепяваната до вечерята позиция, охраняванъ съ бойни постове.

Лѣвата колона тръгна отъ с. Черменъ въ 8 ч. пр. пл., като имаше въ авангардъ 2./51. дружина и 3./8. не с. с. батарея. Въ 11 ч. пр. пл. авангардътъ достигна в. 141, дето се спре. Главнитѣ сили на колоната продължиха движението си и достигнаха до сѣщата височина. Следъ единъ часъ, по заповѣдъ отъ началника на дивизията, колоната настѣпи, за да заеме в. 152.

Авангардната дружина се развърна въ боенъ редъ, като имаше 5-а и 6-а роти въ бойна частъ, а 7-а и 8-а — въ поддръжка. Бойниятъ редъ на дружината настѣпваше твърде предпазливо, и въ 3 ч. сл. пл. достигна в. 152. Главнитѣ сили на колоната сѣщо продължиха движението и се спрѣха на около 15 клм. задъ авангарда.

Началникътъ на колоната заповѣда да се поставятъ предни постове по хребета югоизточно и югозападно отъ в. 152. За заемане

преднитѣ постове бѣха назначени 7-а и 8-а роти, а ротитѣ отъ бойната частъ на авангардната дружина трѣбваше да останатъ напредъ и да прикриватъ заемаването на линията на охранението.

Когато назначенитѣ въ предни постове роти трѣгнаха, за да заематъ линията на охранението, на хребета между селата Юрушъ и Коюнлукъ бѣха забелязани отдѣлни турски войници, а на хребета при с. Юрушъ — рѣдка верига. Докато 7-а и 8-а роти настѣпваха, за да си заематъ мѣстата, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по патрулитѣ на 5-а рота. Ротата настѣпи и прогони преднитѣ турски части чакъ до лозята южно отъ с. Юрушъ.

Отъ разузнаването се откри, че турцитѣ, въ съставъ около единъ таборъ заематъ с. Юрушъ и височинитѣ южно отъ него. На 1000 крачки отъ турската позиция настѣпващата 5-а рота бѣ спрѣна отъ много силенъ пехотенъ огънь. Тя сжщо откри огънь, като имаше двата си взвода въ първа линия и другитѣ два — въ ротна поддрѣжка.

Турцитѣ веднага схванаха, че тази рота, като е излѣзла на около 1500 кр. предъ своята дружина, е изолирана, и настѣпиха къмъ двата ѝ фланга, съ цель да я обхванатъ. Противъ този обхватъ командирѣтъ на ротата, поручикъ Златаревъ, изпрати къмъ дѣсния си флангъ цѣлия 3-и взводъ, а къмъ лѣвия — едно отдѣление отъ 2-и взводъ.

Когато командирѣтъ на дружината забеляза турското настѣпление, той насочи 6-а рота къмъ лѣвия флангъ на 5-а рота, а самъ съ останалитѣ две роти настѣпи и застана задъ преднитѣ роти, като дружинна поддрѣжка.

Къмъ 5 ч. сл. пл. турцитѣ бѣха принудени да се отдрѣпнатъ. 2./51. дружина продължи настѣплението си и зае височинитѣ югозападно отъ Юрушъ, дето започна да се окопава. Тя не можеше да продължи настѣплението си, защото въ това време бѣха забелязани 5—6 турски табори да настѣпватъ южно отъ селото. Настѣпващитѣ турци се насочваха къмъ лѣвия флангъ на дружината, и командирѣтъ на тази дружина бѣ принуденъ да изпрати 7-а рота отъ дружинната поддрѣжка за удѣлжаване този флангъ.

Командирѣтъ на 3./8. бригада (началникѣтъ на лѣвата колона), като забеляза настѣплението на авангардната дружина, изпрати заповѣдь да се върне на в. 152. Но тъй като дружината се бѣше увлѣкла въ боя, той заповѣда на командира на полка да изпрати една дружина съ две картечници, които да ѝ помогнатъ при оттеглянето. Обаче командирѣтъ на 1./51. дружина, подполковникъ Петровъ, по своя инициатива поведе дружината си въ помощъ на

2./51. дружина. Развърната въ боенъ редъ, 1./51. дружина настъпи много бързо и достигна бойната линия, вдѣсно отъ 2./51. дружина, дето турцитѣ сжщо се опитваха да обходятъ дѣсния флангъ на 5-а рота. Въ 5 ч. 20 м. сл. пл. турцитѣ и тукъ бѣха отхвърлени, но стрелбата продължи до 5 ч. 50 м. сл. пл., т. е., докато почна да се стъмнява.

На мръкване турската артилерия, разположена на позиция на змиевидния гребенъ южно отъ с. Юрушъ, откри огънь по бойния редъ, но, поради тъмнината, огънятъ ѝ бѣше свършено безвреденъ.

Въ този бой 2./51. дружина имаше 2 убити и 5 ранени.

Войскитѣ за маневриране, споредъ заповѣдта по дивизията, тръгнаха въ 9 ч. пр. пл. отъ Карагачъ и следъ часъ и половина пристигнаха при с. Булдуркьой, дето останаха въ сборенъ редъ до вечерята. На мръкване тѣ се разположиха на бивакъ западно отъ това село, изгорено още на 6-и октомврий отъ турцитѣ.

2./8. бригада остана на позицията си при с. Дуванджа до пладне, когато започнаха да пристигатъ частитѣ отъ 2./9. бригада. Следъ смѣната, въ 2 ч. сл. пл., бригадата тръгна къмъ чифл. Пашакьой въ следния редъ: авангардъ — 3./12. и 4./12. дружини, полуескадронътъ отъ Гвардейския коненъ полкъ и пионерната рота; главни сили — 1./12. и 2./12. дружини, артилерийското отдѣление, 23-и полкъ; лѣво странично прикритие — две роти отъ 12-и полкъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. колоната пристигна при Пашакьой, но мостовата полурота още не бѣше завършила постройката на моста надъ р. Марица. За този мостъ най-напредъ бѣ употребенъ щатния материалъ на полуротата, а понеже рѣката бѣше по-широка, дострои се съ подрченъ материалъ, взетъ отъ разваленитѣ кжци въ селото.

Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. мостътъ бѣше готовъ, и по него започнаха да минаватъ пехотнитѣ части въ колона по единъ. Артилерията и обозитѣ минаха рѣката въ бродъ. Минаването на пехотата продължи презъ цѣлата нощъ. Поради това частитѣ отъ 2./8. бригада пристигаха на мѣстото за нощуване при Каджкьой последователно. Последната дружина отъ 23-и полкъ пристигна въ 7 ч. пр. пл. на 9-и октомврий.

И тъй, цѣлата 8-а дивизия се събра на единъ по-тѣсенъ фронтъ на дѣсния брѣгъ на р. Марица. Отъ водения бой вечерята около с. Юрушъ се виждаше, че турцитѣ разполагатъ съ повече войски въ тази посока, че иматъ и артилерия, и че по-голѣмата частъ отъ тѣхнитѣ сили сж събрани срещу лѣвия флангъ на дивизията, непосредствено на брѣга на р. Марица.

Действията на 9-а дивизия.

Началникът на 9-а дивизия, следъ получаване заповѣдта за приближаване и заемане линията на обкръжаването, раздѣли тази линия на бригадни участъци и даде заповѣдъ още презъ нощта за настѣплението на другия день. Но заповѣдта по армията, както се каза, бѣше отмѣнена, и той заповѣда отново, бригадитѣ да останатъ на мѣстата си и да продължатъ укрепяването на своитѣ позиции. На 2/9. бригада бѣ заповѣдано да продължи фронта си на югъ отъ Юскюдаръ, до р. Марица, и да освободи 2/8. бригада. Командирътъ на 2/9. бригада изпрати 33-и полкъ да заеме позицията на 2/8. бригада. Полкътъ тръгна къмъ с. Дуванджа, като изпрати една дружина флангардъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. той пристигна въ селото, смѣни частитѣ отъ 2/8. бригада и зае позиция отъ с. Веранъ теке по хребета източно отъ с. Дуванджа до пѣтя Кайкъкой—Одринъ. Тази позиция не съответствуваше на силитѣ на полка, и затова бѣха изпратени въ първа линия три дружини. Започна се укрепяването на позицията, като въ всѣки дружиненъ участъкъ бѣше проектиранъ по единъ редутъ, които до вечерта бѣха само трасирани.

Другитѣ части отъ дивизията продължиха укрепяването на своитѣ позиции. Отъ 3/9. бригада бѣха изпратени разузнавателни патрули къмъ с. Сарай Акбунаръ, по които турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия. Този огънь бѣше безвреденъ, защото шрапнелнитѣ прѣскания бѣха много високи.

Отъ 1/3. бригада бѣше изпратенъ единъ усиленъ патрулъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да дири връзка съ 3-а дивизия. Въ с. Челмекъой този патрулъ намѣри една рота отъ 32-и полкъ, която била изпратена въ странично прикритие.

Действията на Сборната конна бригада.

Презъ този день Сборната конна бригада трѣбваше да остане въ Куртъкой и да продължи разузнаването въ долината на р. Арда. Изпратениятъ на 7-и октомврий разузнавателенъ ескадронъ (1/6.) бѣше въ Хамзачъ, и бѣ изпратилъ по единъ взводъ въ селата Силбикюмъ и Овабюкъ. Височинитѣ при последното село бѣха заети отъ турска пехота. Обозътъ на бригадата бѣше останалъ въ с. Урумъкой, и командирътъ на бригадата смѣташе, че не е удобно да се привлѣче въ Куртъкой, защото трѣбваше да мине по пѣтя презъ Силбикюмъ, който отстоеше на 1.5 километра отъ височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, сѣщо заети отъ турцитѣ. Той заповѣда обозътъ да се върне назадъ и, презъ Козлуджа, да се насочи къмъ

Карабаа. Турцитѣ забелязаха оттеглянето на обоза и въроятно сж смѣтнали, че българитѣ отстъпватъ. Тѣ, може би, не сж имали никакви сведения за конната бригада въ Курткьой, и настѣпиха отъ с. Кочашъ къмъ с. Силбикумъ. Разузнавателниятъ ескадронъ откри огънь по тѣхъ, и тѣ веднага се оттеглиха оттатъкъ рѣката. Следъ малко по височинитѣ северно отъ Ювабюкъ се появиха 15—20 турци, които откриха безвреденъ огънь отдалечъ.

Командирътъ на конната бригада построи бригадата въ сборенъ редъ близо до с. Курткьой, дето тя остана до вечерята. Къмъ 2 ч. сл. пл. той изпрати 2./3. ескадронъ на помощъ на ескадрона въ Хамзачъ. Съ пристигането на този ескадронъ, къмъ 4 ч. сл. пл., боятъ се поднови. Полуескадронътъ на ротмистъръ Камилевъ се насочи за конна атака на противника, заемащъ височинитѣ. Той тръгна въ полски галопъ къмъ височинитѣ, и щомъ се спушна съ викъ „Ура!“ върху турската верига, последната избѣга панически къмъ с. Овабюкъ, като увлѣче и цѣлата турска рота, която е била скрита въ гънкитѣ на мѣстността, задъ веригата. Поради стрѣмната мѣстность и разкаляната почва, полуескадронътъ не можа да преследва по петитѣ отстъпващитѣ турци, които минаха на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Когато полуескадронътъ достигна до селото, нѣколко отъ бѣгащитѣ турци, скрити задъ плетищата, откриха огънь по него и убиха единъ вахмистъръ и единъ младши подофицеръ. Конникътъ Райчо Николовъ, който сжщо бѣше раненъ въ дветѣ рѣце, като забеляза засадата, откри огънь по нея и уби единъ отъ скрититѣ турски войници, а другитѣ разпрѣсна. Следъ очистване селото, полуескадронътъ изкочи на противоположния му край и завърза престрелка съ турцитѣ, които стреляха отъ дѣсния брѣгъ на рѣката. Тукъ пристигна спешенъ и другиятъ полуескадронъ, както и 1./6. ескадронъ, и сжщо откриха огънь, който продължи до мръкване.

Въ този бой 2./3. ескадронъ имаше 2 убити и 3 ранени войници и 3 ранени коне; 1./6. ескадронъ нѣмаше загуби.

Вечерята 2./3. ескадронъ остана въ с. Хамзачъ, а смѣненитъ 1./6. ескадронъ се върна при полка си, въ с. Курткьой.

Положението на 8-и октомврий вечерята.

Презъ този день Хасковскиятъ отрядъ, следъ упоритъ бой съ турцитѣ при гр. Кърджали, сполучи да заеме града и се разположи здраво на р. Арда, като обезпечи фланга и тила на II армия откъмъ тази посока.

I армия, следъ като остави за наблюдение крепостъта Одринъ отъ северъ своитѣ 3-а и 10-а дивизии, съ останалитѣ части се подготвяше за настѣпление противъ турцитѣ на линията Лозенградъ—Одринъ.

II армия вече достигна до сферата на досегаемостъта на крепостната артилерия, и трѣбваше да се вземе решение: да се продължава ли наблюдението на крепостъта, споредъ първоначалния планъ на Българската главна квартира, или да се продължи напредването, докато се събератъ достатъчно сведения за силата и намѣреніята на турцитѣ, и да се атакува тя, ако се окаже, че ще може да се постигне добъръ резултатъ.

Между това, къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. командувачиятъ II армия пакъ бѣ повиканъ на телеграфа отъ началника на Щаба на действащата армия. Въ телеграфическия разговоръ не стана дума за недостатъчнитѣ сведения за крепостъта, а се изясняваха само предполагаемитѣ опасности за дѣсния флангъ на армията откъмъ посоката Кърджали—Хасково. За обезпечаване тази посока началникътъ на Щаба на действащата армия заповѣда:

„Сборната конна бригада да се изпрати „непремѣнно“ въ Корашли за свързка съ Хасковския отрядъ.

Хасковскиятъ отрядъ да не се увлича много на югъ, „за да не се допустнатъ възможни неблагоприятни условия.

Да се изпратятъ две дружини отъ 8-а дивизия въ Инджили; къмъ тѣзи дружини ще се придаде едно артилерийско не с. с. отделение отъ укрепения пунктъ Търново-Сейменъ; тѣзи дружини да наблюдаватъ пѣтищата отъ Арда къмъ Търново-Сейменъ.

Проходитѣ между Мезекъ и Инджили да се наблюдаватъ съ една дружина и пограничнитѣ войски“.

ГЛАВА III.

Завладяване гр. Кърджали отъ Хасковския отрядъ.

Положението на дветъ страни на 4-и октомврий.

На 4-и октомврий вечерта Хасковскиятъ отрядъ още не бѣше завършилъ своето съсредоточаване: въ Хасково бѣха пристигнали само 28-и и 40-и полкове, 3-и с. с. артилерийски полкъ (шестъ батареи), Щабътъ на 2./2. бригада. Оставаше да пристигнатъ придаденитъ къмъ отряда: допълняващъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ, 4./2. не с. с. планинско артилер. отдѣление, мостовиятъ и телеграфниятъ взводове отъ 2-а пионерна дружина.

Пристигналитъ части бѣха разположени въ Хасково, а за подкрепа на пограничната стража бѣха изпратени два авангарда отъ по една дружина и една батарея въ селата Елехча и Ири Обасъ.

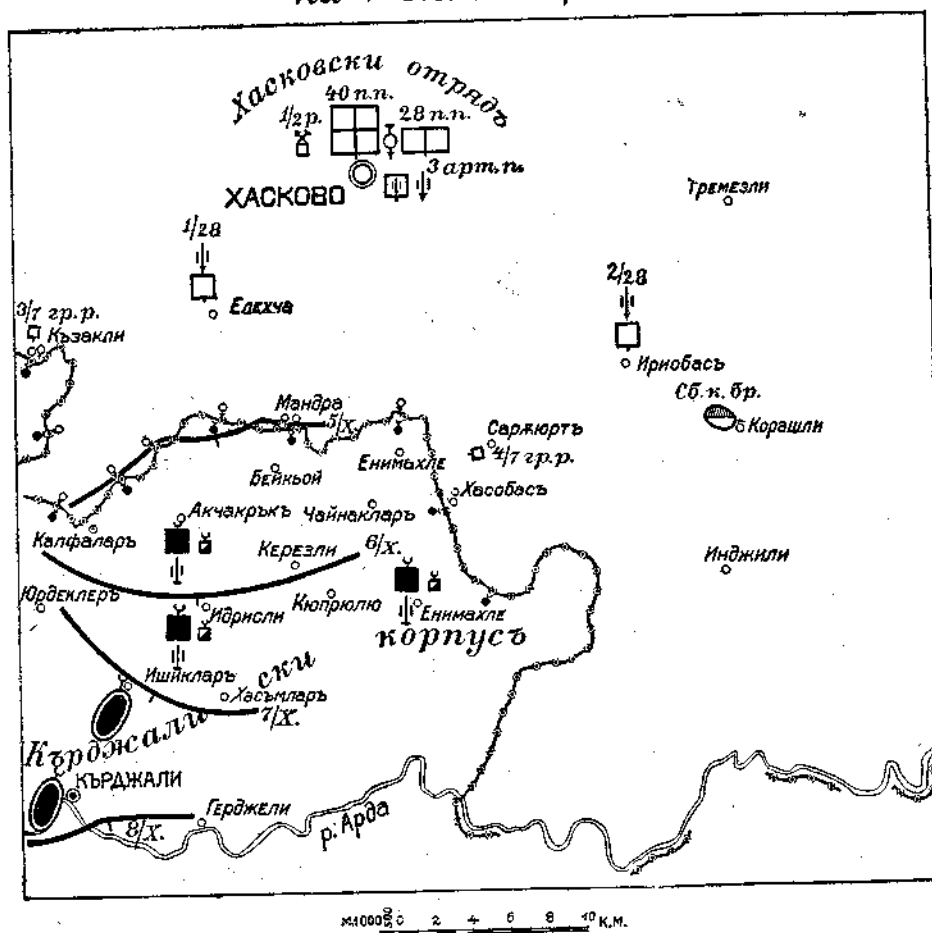
Споредъ заповѣдта на командувашия II армия отъ 1-и октомврий, пограничната линия южно отъ Хасково се заемаше отъ 7-а и 8-а погранични дружини по следния начинъ:

7-а погранична дружина заемаше участъка отъ Кокезъ тепе (к. 790) до с. Казъкли съ три роти, а 4-а рота бѣше въ разпореждането на началника на Хасковския отрядъ;

8-а погранична дружина заемаше съ две роти селата Еллеръ и Инджили, едната рота бѣше въ Козлуджа, а другата (4-а рота) — въ разпореждането на командира на 2./8. бригада.

Презъ време на мобилизацията Хасковскиятъ отрядъ бѣше подчиненъ на Главната квартира, а отъ 29-и септемврий — на командувашия II армия.

Схема За положението въ Кърджалиско на 4^{ти} октомврий

Турскитѣ военни крѣгове още отъ мирно време сѣ отдавали много голѣмо значение на Кърджалиския край: отъ една страна, границата тукъ бѣше изнесена много на северъ, и обхващаше цѣлия Родопски масивъ, който оставаше въ турски рѣце; отъ друга страна, този край бѣше населенъ преимуществено отъ помаци, които се сѣѣтаха много воинствени, юначни и много предани на Турската империя. Тѣхното възстание въ време Съединението на Южна и Северна България бѣше една отъ причинитѣ да се отстъпи Кърджалиската околия на Турция. Този успѣхъ въ 1886 г. караше Тур-

ското главно командване да мисли, че, ако населението бжде добре въоръжено, то само ще бжде въ състояние да се бори въ своите планини съ многочислена българска армия, която би се опитала да настъпи въ тая посока къмъ Гюмюрджина и Бѣломорския брѣгъ. Затова още отъ мирно време въ складовете на този край бѣха изпратени 10,000 „Мартини“ пушки за раздаване на населението.

Но Турското командване е смѣтало да използва и близостта на границата до желѣзния пѣтъ Хасково—Одринъ за активни действия въ Южна България. Въ всички свои оперативни проекти за война съ България то предвиждаше да се съсредоточатъ значителни сили въ Кърджалиско. Тѣй напримѣръ, споредъ оперативния проектъ № 5, тамъ трѣбваше да се съсредоточатъ:

Една опълченска дивизия (Егридеренскиятъ опълченски полкъ, два Кърджалиски опълченски полка и една планинска батарея);

Кърджалиска редифска дивизия (Кърджалискиятъ и Паласкиятъ редифски полкове и една планинска батарея);

36-и низамски полкъ;

И къмъ двете дивизии бѣха предвидени отряди башибозукъ.

Всичко за Кърджалиския край: 21 дружини и 2 планински батареи (24,027 хора, 6,119 коне и 735 коли), които трѣбваше да бждатъ готови на 14-ия — 15-ия день отъ мобилизацията. Въ сжщностъ, споредъ бойното разписание на Турската главна квартира, къмъ 4-и октомврий въ Кърджалиско имаше: 3 низамски табори, 9 редифски табори, 9 опълченски табори, 1 ескадронъ, 3 планински батареи, 1 пионеренъ таборъ, 2 санитарни роти, 1 телеграфна часть.

Споредъ плана за прикриване мобилизацията и съсредоточаването, Кърджалиската погранична рота трѣбваше да се усили съ 474 души опълченци. Като поддръжка на граничните войски, трѣбваше да послужатъ два отряда отъ по 1 таборъ отъ 36-и низамски полкъ, $\frac{1}{4}$ ескадронъ, 1 планин. артилер. взводъ, които се изпращаха въ Акче Кайракъ и Богджикларъ. Задъ тѣзи отряди, въ Гьоклемезлеръ, се изпращаше другъ отрядъ, въ съставъ 1 таборъ, $\frac{1}{2}$ ескадронъ и $\frac{1}{2}$ планинска батарея. Най-после, на 5-ия день следъ мобилизацията и Кърджалискиятъ редифски полкъ трѣбваше да излѣзе напредъ, въ Ишикларъ.

Турците бѣха успѣли да изпратятъ тѣзи прикриващи границата отряди. Българското командване чрезъ своята погранична стража бѣше събрало достатъчно сведения за разположението на турските сили въ Кърджалиския край.

Боеветъ на границата на 5-и октомврий.

(9-о картогр. приложение).

Заемане изходно положение за минаване границата.

На 4-и октомврий вечерта началникът на Хасковския отрядъ получи съобщение отъ Щаба на II армия, че на следния день, вѣроятно, войната ще бжде обявена. Въ 10 ч. 40 м. сл. пл. той получи по телефона съобщение, че на 5-и въ 7 ч. пр. пл. ще се почнатъ военнитѣ действия.

Началникът на отряда, полковникъ Дѣловъ, предполагаше, че вѣроятно ще получи задача да нахлуе въ неприятелска земя, за да охранява фланга и тила на II армия. Той не дочака да получи оперативна заповѣдъ отъ армията и реши да настѣпи въ 7 ч. пр. пл., за да заеме изходно положение за минаване границата съ посока къмъ Кърджали. Той веднага направи по телефона разпореждане за движението, следъ което изпрати на частитѣ следната заповѣдъ:

„§ 1. Споредъ оскъднитѣ сведения, получени чрезъ пограничната стража, противникътъ, освенъ пограничитѣ застави, има: въ с. Габрово — единъ таборъ и шесторждейна планинска батарея; въ с. Гюеренъ — единъ билюкъ пехота; въ с. Айдогмушъ — два билюка пехота; въ с. Ени махале — два билюка пехота; въ с. Ходжаларъ — една планинска батарея и башибозукъ; въ гр. Кърджали — единъ билюкъ пехота, една батарея артилерия и два ескадрона конница.

Отрядътъ се охранява съ авангарди (по дружина пехота и полска с. с. батарея) въ селата Елехча и Ири Обасъ.

Влѣво, въ с. Корашли, се намира една наша конна бригада; въ с. Еллеръ — две роти отъ 8-а погранична дружина. Предъ фронта, къмъ Кърджали, е 7-а погранична дружина, която охранява пограничната линия съ застави, и има съсрѣдоточена една рота въ с. Казъкли.

Утре, 5-и того, въ 7 ч. пр. пл. II армия ще настѣпи срещу Одринската маневрена крепостъ.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ е възложено да охранява фланга и тила на II армия.

За изпълнение горната задача, отрядътъ ще вземе изходно положение съ настѣпление къмъ Кърджали.

За което:

а) Полковникъ Цековъ (отъ 28-и полкъ — 2 дружини, отъ 40-и полкъ — 3 дружини, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 12 орджия, отъ 1-а пионерна рота — 3 взвода) да настѣпи за с. Елехча (Тракиецъ) съ смѣтка, щото утре въ 7 ч. пл. пл. да се съсрѣдоточи на изхода на с. Тракиецъ за с. Гълъбецъ (Гювенчлеръ).

б) Подполковникъ Сябовъ (отъ 40-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 4 орджия, отъ 1-а пионерна рота — 1 взводъ,

да настъпи за с. Олу дере (Татаркьой)¹⁾ съ смѣтка, щото утре въ 7 ч. пр. пл. да се съсредоточи при изхода на селото за с. Мандра.

в) *Майоръ Загорски* (1 дружина отъ 28-и полкъ, 4 орджия отъ 3-и с. с. артилер. полкъ) да настъпи за с. Саръ Юртъ (Желто Поле), съ смѣтка, щото въ 7 ч. пр. пл. да достигне отбранителната позиция на 4-а рота отъ 7-а погранична дружина при с. Желто Поле.

§ 4. *Домакинскиятъ обозъ* следватъ своитѣ колони по разпореждане на съответнитѣ колонни началници.

§ 5. Ще последва наредба за движението на *административния обозъ*.

§ 6. Азъ ще следвамъ съ главнитѣ сили на дѣсната колона, кждето да ми се изпращатъ донесения.

Понеже 40-и полкъ бѣше разположенъ въ града Хасково, а дветѣ дружини отъ 28-и полкъ бѣха въ лагера южно отъ града, то, за да не се губи време, на командира на 28-и полкъ бѣ предадено по телефона да настъпи само съ своитѣ две дружини къмъ с. Елехча, дето ще го застигне 40-и полкъ.

Командирътъ на 28-и полкъ, щомъ получи заповѣдта, тръгна съ своитѣ дружини и 2-а с. с. батарея въ 1 ч. 30 м. пр. пл. на 5-и октомврий, като изпрати въ авангардъ една рота. Въ 5 ч. пр. пл. той стигна въ с. Елехча и пое командуването и на изпратенитѣ по-рано въ това село една дружина и една батарея. Оттукъ командирътъ на полка, по собствена инициатива, излѣзе съ 1-а дружина и 1-а батарея въ по-близкото до границата село Гювенчлеръ. Тукъ той се запозна съ мѣстността и насочи дружината къмъ поста Айдогмушъ, а батареята застана на позиция въ равнината северо-източно отъ Ескикьой, за да се подготви за действие по турския постъ. Преди да се започне последното движение, командирътъ на полка бѣ извиканъ отъ началника на отряда въ с. Елехча, и затова заповѣдта бѣше отменена.

Командирътъ на 40-и полкъ не само не изпълни заповѣдта за тръгване незабавно съ една своя дружина за с. Олу дере, но заповѣда цѣлиятъ полкъ да се построи сутринъта въ сборенъ редъ на южния край на града Хасково, дето се отслужи молебенъ и се държа подходяща речъ отъ свещеника. Едвамъ въ 8 ч. пр. пл. той тръгна съ 3-а дружина и 4-а с. с. батарея къмъ с. Олу дере, като изпрати авангардъ една рота и пионерния взводъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. отрядътъ пристигна въ селото и остана тамъ на голѣма почивка до 12 ч. по пладне, следъ което колоната тръгна за с. Мандра.

Другитѣ три дружини отъ полка, заедно съ 3-а и 6-а батареи, подъ началството на командира на 3-и с. с. артилерийски полкъ,

¹⁾ Селото е въ българска територия.

тръгнаха въ сѣщия часъ къмъ с. Елехча и пристигнаха въ това село въ 10 ч. пр. пл. Походното движение се охраняваше съ единъ авангардъ отъ две роти.

Разпореждания на началника на отряда за 5-и октомврий.

Докато нѣкои отъ частитѣ на Хасковския отрядъ пътуваха презъ нощта къмъ границата, въ щаба на отряда, въ Хасково, въ 3 ч. сл. пл. по телеграфа се получи оперативна заповѣдъ по II армия, споредъ която на Хасковския отрядъ се даваше следната задача:

„Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) да настѣпи по пътя за Кърджали, като днесъ заеме линията Калфаларъ — височинитѣ южно отъ с. Бейкьой—Даа махале. Настѣплението да се извърши съ странично прикритие, като се използва за това положението на изнесенитѣ напредъ, досега охраняващи, части“.

Споредъ тази заповѣдъ, пограничните роти трѣбваше да се присѣдинятъ къмъ частитѣ, които ще действуватъ въ района на тѣхното разположение.

Почти едновременно съ получаване заповѣдта, въ щаба на отряда бѣха пристигнали завърналитѣ се отъ Кърджали тайни съгледвачи, изпратени отъ командира на 7-а погранична дружина. Тѣ съобщаваха, че две роти отъ Кърджалиския гарнизонъ отстъпили къмъ Хасъмларъ, а останалитѣ — пехота, артилерия и конница — стоели на бивака си, безъ да проявятъ нѣкаква дейность. Макаръ тѣзи сведения да бѣха отъ 3-и октомврий, началникътъ на отряда реши да използва разпрѣснатото разположение на турцитѣ въ Кърджалиско и да ги атакува на единъ голѣмъ фронтъ, несъответствуващъ на силитѣ на отряда му, за да ги изненада, заблуди и обезкуражи още отначало.

Веднага следъ получаване заповѣдта, полковникъ Дѣловъ тръгна съ щаба си за с. Елехча, кждето пристигна въ 7 ч. пр. пл. и тамъ узна за закъснението на 40-и полкъ. Макаръ последниятъ да не бѣше още пристигналъ, началникътъ на отряда издаде следната заповѣдъ за атакуване противника на границата и отхвърлянето му на югъ:

„§ 1. Противникътъ заема пограничната линия Олу дере (Караманлари)¹⁾ — Копшитъ съ застави и съ отдѣлни части, споредъ заповѣдъ № 1.

§ 2. Повѣрениятъ ми отрядъ да завладѣе висотитѣ южно отъ с. с. Айдогмушъ, Бейкьой, Ени махале и се утвърди на тѣхъ, за което:

¹⁾ Селото е въ турска територия.

а) *Дѣсно странично прикритие* — подполковникъ Комсиевъ¹⁾ — (отъ 28-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 4 орджия) — да настѣпи срещу течението на р. Олу дере, с. Елехча, Кованлъкъ и да атакува Айдогмушката позиция по посока на с. Акче Кайракъ.

б) *Дѣсна колона* — полковникъ Цековъ — (отъ 28-и полкъ — 2 дружини, отъ 40-и полкъ — 2 дружини, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 12 орджия, отъ 1-а пионерна рота — 2 взвода) — да настѣпи и атакува Айдогмушката позиция въ участъка с. с. Ескикьой — Яланъ махале — Акче Кайракъ и Кочашли — Акче Кайракъ.

в) *Лѣва колона* — полковникъ Сжбовъ — (отъ 40-и полкъ — 1 дружина, отъ 3 с. с. артилер. полкъ — 4 орджия, отъ 1-а пионерна рота — 2 взвода) — да настѣпи и атакува противника при с. Бейкой и го отхвърли по посока на Акче Кайракъ.

г) *Лѣво странично прикритие* — майоръ Загорски — (отъ 28-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 1 батарея, отъ 7-а погранична дружина — 1 рота) — да настѣпи по посока на с. Ихнали и да атакува противника въ с. Ени махале, като го отхвърли въ планината северозточно отъ с. Ихнали.

д) *Маневрени войски* — майоръ Чендовъ — (отъ 40-и полкъ — 1 дружина) — да се съсредоточи на югозападъ отъ висотата Гювенчлеръ и да чака по-нататъшни разпореждания.

§ 3. За наблюдение фланговетъ да се разпоредятъ началниците на фланговитъ колони.

§ 4. Начало на движението 9 ч. пр. пл.; колоната на майоръ Геровъ да тръгне половинъ часъ по-рано.

§ 5. *Бригадниятъ превързоченъ пунктъ*, по разпореждането на бригадния лѣкаръ, да се открие въ с. Елехча (Тракиецъ).

§ 6. *Артилерийскитъ и пехотнитъ паркови полуроти* да се установятъ на югъ отъ с. Елехча (Тракиецъ).

§ 7. *Домакинскитъ обози* да се установятъ до второ разпореждане на началнитъ пунктове за движение на съответнитъ колони.

§ 8. *Азъ* ще се намирамъ на висотата Гювенчлеръ.

Поради закъсняване на 40-и полкъ, колонитъ не можаха да тръгнатъ въ 9 ч. пр. пл., както бѣше опредѣлено въ тази заповѣдь. Едвамъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. къмъ с. Елехча пристигнаха закъснитъ части, и можеше да се смѣта, че отрядътъ е готовъ за тръгване. Вследствие планинската мѣстность и голѣмитъ разстояния между отдѣлнитъ колони, всѣка отъ тѣхъ трѣбваше да действува самостоятелно за достигане възложенитъ имъ задачи.

¹⁾ Когато е написана тази заповѣдь, началникътъ на отряда не е знаелъ за размѣстването на дружинитъ отъ 28-и полкъ, предприето отъ командира на полка по собствена инициатива. Затова той назначава въ дѣсно странично прикритие дружината на подполковникъ Комсиевъ, когато въ действителность е била назначена тази на майоръ Геровъ.

Действията на дѣсното странично прикритие.

Началникътъ на дѣсното странично прикритие получи заповѣдта въ с. Елехча въ 8 ч. 45 м. пр. пл. Той поведе прикритието въ 10 ч. по пѣтя за с. Ескикѡй, като имаше за авангардъ една рота. Къмъ 12 ч. по пл. прикритието достигна въ с. Ескикѡй, но началникътъ му, намѣсто да продължи движението си къмъ посочения въ заповѣдта обектъ, заповѣда да се развърне въ боенъ редъ, за да обезпечи настѣплението на дѣсната колона, която въ сѣщото време бѣше развърната срещу своя обектъ — поста Айдогмушъ. Колоната, обаче, нѣмаше никаква нужда отъ това сѣдействие, защото съ собственитѣ си сили започна да обхожда този постъ откъмъ Аланъ махале. Тогава началникътъ на прикритието наново заповѣда дружината да се изтегли въ походенъ редъ по пѣтя за Кованлъкъ, дето пристигна въ 3 ч. сл. пл. Батареята следваше задъ дружината, но, поради трудния пѣтъ, бѣше изостанала много назадъ, и стигна въ селото къмъ 4 ч. сл. пл.

Началникътъ на прикритието узна отъ селенитѣ, че турскитѣ войски усилено се движели по пограничнитѣ височини южно отъ Кованлъкъ и западно отъ Калфаларъ. Той направи лично разузнаване, отъ което се убеди, че турскиятъ постъ Гюеренско куле и сѣсѣднитѣ височини сж заети съ около две роти, разположени въ окопи по севернитѣ склонове на височинитѣ. Той реши да развърне прикритието въ боенъ редъ, като на частитѣ бѣха дадени следнитѣ далечни обекти: 13-а и 14-а роти — височината югозападно отъ Кованлъкъ, 15-а рота — височината североизточно отъ Калфаларъ, 16-а рота — къмъ поста Акче Кайракъ.

На батареята бѣше заповѣдано да заеме позиция на хребета северозападно отъ Кованлъкъ, като за прикриването ѝ бѣше изпратенъ единъ взводъ отъ 16-а рота и опълченцитѣ отъ границата.

13-а и 14-а роти започнаха настѣплението къмъ своитѣ обекти, безъ да дочакатъ батареята да пристигне и заеме своята позиция. Ротитѣ бѣха посрещнати съ огънь отъ турскитѣ окопи около поста Гюеренско куле. Тѣ започнаха да прибѣгватъ по взводно, като се спираха на всѣка удобна за стрелба позиция и подготвяха всѣки свой скокъ съ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. сл. пл. въ селото пристигна 2./3. с. с. батарея. Командирътъ на батареята избра позиция на височинитѣ въ северозападната частъ на самото село. Орждията се изкачваха на височината безъ пѣтъ и съ помощта на селенитѣ. Едвамъ въ 4 ч. 45 м. сл. пл. първото изкачено на височината орждие можа да открие огънь съ мѣрникъ 16 по най-преднитѣ турски окопи,

Другитѣ орждия постепенно пристигаха на позицията. Огнѣтъ на батареята постоянно се усилваше, и турцитѣ бѣха принудени да напуснатѣ преднитѣ си окопи.

Ободрени отъ съдействието на артилерийския огнѣ, дветѣ роти продължиха настѣплението си по-енергично. Тѣ достигнаха напуснатитѣ отъ турцитѣ окопи и се опитаха да напреднатѣ по-нататѣкъ, но бѣха посрещнати съ огнѣ отъ втората линия турски окопи. Батареята откри огнѣ и по тѣзи окопи съ мѣрникъ 21 и накара турцитѣ да прекратятѣ стрелбата. Но дветѣ роти не можаха вече да напреднатѣ и започнаха да се укрепяватѣ на завладяната турска позиция, безъ да минатѣ границата. Батареята откри огнѣ следъ това по височинитѣ южно отъ Калфаларъ и по самото село, въ което се забелязваше движение на турски войници.

16-а рота настѣпи къмъ поста Акче Кайракъ, но, щомъ достигна на 1500 крачки отъ него, бѣше посрещната съ много силенъ пехотенъ огнѣ и принудена да се окопае, безъ да може да продължи настѣплението си.

15-а рота настѣпи къмъ височината к. 229 и бързо се изкачи на нея. Следъ като остави 5 души опълченци-границари да наблюдаватѣ посоката къмъ Калфаларъ, командирѣтъ на ротата продължи настѣплението по севернитѣ склонове на височината къмъ поста Акче Кайракъ, за да съдействува на съседната 16-а рота. Турцитѣ, обаче, настѣпиха къмъ височината, прогониха опълченцитѣ и откриха огнѣ по ротата, която отъ фланговия огнѣ бѣше принудена да се върне обратно. Щомъ забелязаха, че ротата се готви наново за атака, турцитѣ, следъ слаба съпротива, отстъпиха задъ границата, като оставиха на мѣстото 16 души убити. Поради напредналото време, и 15-а рота започна да се окопава на височината к. 229. Тя имаше само трима ранени.

Действията на дѣсната колона.

Споредъ заповѣдта по Хасковския отрядъ, на дѣсната колона бѣше дадена задачата да атакува Айдогмушката позиция въ две съвсемъ отдалечени една отъ друга посоки: Ескикьой—Акче Кайракъ и Кочашли—Акче Кайракъ. Началникѣтъ на колоната получи тази заповѣдъ въ 9 ч. пр. пл. Той реши да насочи частитѣ си още отъ с. Елехча къмъ тѣзи отдалечени посоки. Колоната бѣше раздѣлена още оттамъ на две колони, на които бѣха дадени задачитѣ още отъ изходната точка:

Дѣсна колона — 1/28. и 3/28. дружини, картеченъ взводъ отъ 28-и полкъ, 1/3. и 6/3. с. с. батареи — да настѣпи по пята

Елехча—Гювенчлеръ—Айдогмушъ, за да атакува Айдогмушкия постъ отъ северозападъ;

Лѣва колона — 1./40. и 4./40. дружини и 3./3. с. с. батарея — да настѣпи по пѣтя Елехча—Османъ Баба текеси—Кочашли—Айдогмушъ, за да атакува Айдогмушката позиция отъ североизтокъ.

Двата взвода отъ 1-а дружина, които още на 4-и октомврий сѣ били изпратени въ с. Гювенчлеръ за подкрепа на граничаритѣ, да прикриватъ настѣплението и на дветѣ колони.

Подполковникъ Комсиевъ бѣше достигналъ съ 3./28. дружина на височинитѣ източно отъ Гювенчлеръ, когато бѣ настигнатъ отъ командира на 28-и полкъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. и получи заповѣдта, че е назначенъ началникътъ на дѣсната колона. Отъ направеното разузнаване той узна, че турцитѣ заематъ Айдогмушкия постъ съ около две роти и иматъ на Рошавата могила около една рота, и даде следната заповѣдъ за атаката:

1./28. дружина да атакува турския постъ Айдогмушъ, 1./3. с. с. батарея да заеме позиция на склона западно отъ с. Аланъ махале, до леса, 3./28. дружина и картечниятъ взводъ да се събератъ като маневриращи войски при с. Ескикьой.

Назначената въ бойна часть 1-а дружина се развѣрна въ боенъ редъ, като имаше дветѣ си роти въ първа линия и другитѣ две — въ втора. Ротитѣ настѣпиха най-напредъ право на югъ, къмъ поста Айдогмушъ, предшествувани отъ гжста патрулна верига. Настѣплението бѣше бързо, и въ 2 ч. сл. пл. ротитѣ достигнаха на 1000—1200 крачки отъ границата. Тукъ 1-а и 4-а роти се спрѣха, а ротитѣ отъ втора линия (2-а и 3-а), по заповѣдъ отъ командира на дружината, продължиха движението си вдѣсно, съ задача да заематъ Рошавата могила и застанатъ въ тилъ на турцитѣ, които заемаха поста Айдогмушъ. Следъ малко и 4-а рота бѣше насочена въ сжщата посока. Но командирътъ на полка, който бѣше въ района на дружината, щомъ забеляза това, изпрати заповѣдъ тази рота да се върне и настѣпи право на изтокъ, къмъ поста Айдогмушъ.

Турцитѣ откриха огънь по настѣпващитѣ срещу поста 1-а и 4-а роти. Последнитѣ отговориха на този огънь, но не направиха опитъ да продължатъ настѣплението си. Въ 3 ч. 20 м. сл. пл. 1-а батарея излѣзе на позиция и следъ 10 минути откри огънь по турскитѣ окопи. Турскиятъ огънь отслабна, а следъ малко и съвсемъ се прекрати, но ротитѣ пакъ не подновиха настѣплението си.

Въ това време 2-а и 3-а роти настѣпваха къмъ Рошавата могила. Тѣ доближиха подножието на височината и изпратиха патрули да

провърятъ дали е заета. Турцитъ отъ поста Айдогмушъ, като забелязаха лѣвофланговата 2-а рота, откриха огънь по нея, който не ѝ причини никакви загуби. Къмъ 3 ч. сл. пл. една турска батарея, която заемаше позиция на височината южно отъ Рошавата могила, откри огънь по 2-а рота. Командирътъ на ротата вече имаше донесение отъ патрулитъ, че Рошавата могила е заета само отъ 10—15 души турци, и реши да настъпнѣ бързо къмъ могилата, за да избѣгне артилерийския огънь. Ротата прогони турскитъ граничари и започна да се укрепява на могилата, дето следъ малко пристигна и 3-а рота.

Между това, щомъ се започна боя на 1-а дружина, командирътъ на 3-а дружина поведе маневриращитъ войски отъ с. Ескикьой къмъ турския постъ на в. Чардакъ. Когато достигна до височинитъ южно отъ к. 467, той спре дружината и изпрати единъ взводъ отъ 9-а рота да заеме голѣмия хребетъ южно отъ Аланъ махале. Следъ малко въ сѣщата посока бѣха изпратени и останалитъ три взводове отъ тази рота. Къмъ 3 ч. 40 м. сл. пл., когато първиятъ взводъ започна да се катери къмъ височината близо до границата, турцитъ отъ в. Чардакъ откриха огънь по него и по следващитъ по-назадъ взводове отъ 9-а рота. Въ сѣщото време и турската планинска батарея се настаняваше на позицията си. Командирътъ на първия взводъ откри огънь по нея и я застави да прекрати стрелбата по 2-а рота, да се снесе отъ позицията и да отстъпи на югъ.

Понеже 1-а батарея заемаше позиция съ фронтъ на изтокъ, то командирътъ на батареята, като забеляза настѣплението на 3-а дружина, измѣсти единия си взводъ на нова позиция, съ фронтъ на югъ, за да може да съдействува на настѣплението на тази дружина. Взводътъ откри огънь по турския постъ Чардакъ, но не можа да открие мѣстото на турската планинска батарея, която, преди да бѣде прогонена отъ 9-а рота, даде нѣколко изстрели и по него.

Колоната, командувана отъ подполковникъ Лазаровъ, тръгна отъ с. Елехча въ 10 ч. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 1./40. и 2./40. роти. По пладне колоната достигна с. Кочашли и се престои въ боенъ редъ, а авангардътъ, който бѣше достигналъ гребена южно отъ селото, започна разузнаване на турското разположение по границата. Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на колоната получи донесение отъ авангарда, че турски части сѣ били забелязани въ окопитъ при поста Кочашли. Той заповѣда 1./40. дружина да настѣпнѣ за атака на границата, а 4./40. дружина и 3-а батарея да останатъ въ негово разпореждане, северно отъ с. Кочашли. На ротитъ отъ 1./40. дружина бѣха дадени следнитъ обекти: 1-а рота

— къмъ височината к. 312, 2-а рота — къмъ гребена южно отъ к. 312, 3-а рота — къмъ постъ Кочашли, 4-а рота — дружинна поддръжка.

Ротитѣ настѣпиха въ боенъ редъ, и въ 3 ч. 30 м. сл. пл. 1-а рота зае висотата к. 312, а 2-а рота се изравни съ нея. Турцитѣ посрещнаха настѣпващитѣ роти съ огънь и ги принудиха да се спратъ. 3-а рота сѣщо бѣше спрѣна съ огънь отъ турскитѣ окопи на границата. Командирътъ на дружината изпрати 4-а рота да запълни голѣмата междина между 1-а и 3-а роти, и последната, като се изравни съ тѣхъ, започна да се окопава на около 900 крачки отъ границата. Така разпрѣсната, 1-а дружина не можеше да напредва, макаръ и да бѣ подканяна нѣколко пѣти отъ началника на отряда, който наблюдаваше нейнитѣ действия отъ в. Гол. Хисаръ, при Гювенчлеръ. Следъ като началникътъ на щаба на отряда втори пѣтъ предаде заповѣдта да се настѣпи по-енергично, ротитѣ трѣгнаха напредъ, но докато изминатъ 500—600 крачки, започна да се стѣмнява, и тѣ наново прекратиха движението си. Само 4-а рота сполучи да достигне до границата.

4./40. дружина остави една рота (3-а) за прикритие на батареята, а останалитѣ три роти настѣпиха задъ бойната частъ и, като достигнаха до първата линия, сѣщо започнаха да се окопаватъ.

3-а батарея, оставена първоначално въ разпореждането на началника на колоната, не можа да излѣзе своевременно на позиция. Тя бѣ изпратена къмъ височината при Гювенчлеръ, но докато се подготви за стрелба, стана тъмно, и откриването огънь бѣше невъзможно.

Началникътъ на Хасковския отрядъ наблюдаваше боя къмъ Ескикьой и Кочашли. Той заповѣда на маневриращитѣ войски (2./40. дружина и картечната рота) да останатъ на мѣстата си, въ с. Елехча. Едвамъ въ 3 ч. 30 м. той изпрати заповѣдъ да се приближатъ къмъ височината западно отъ Гювенчлеръ, дето тѣ пристигнаха на мръкване.

Действията на лѣвата колона.

Началникътъ на лѣвата колона получи заповѣдта за атака при с. Бейкьой, когато колоната бѣше въ движение къмъ с. Мандра. По-после той получи отъ началника на отряда допълнителна заповѣдъ да завладѣе височинитѣ южно отъ линията с. Айдогмушъ — с. Бейкьой и да се утвърди на тѣхъ, като не се излага на отдѣлно разбиване; ако не бѣде атакуванъ отъ противника, да започне боя, когато чуе първия топовенъ гърмежъ отъ дѣсната колона.

Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. колоната достигна до с. Мандра, дето бѣше спрѣна, за да се чака започването боя отъ дѣсната колонна. До това време се събираха сведения за турцитѣ, споредъ които тѣ заемали поста Мандра съ около две роти и башибозукъ, безъ артилерия.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. се дочуха първитѣ топовни гърмежи. Началникътъ на колоната заповѣда дружината да се развърне въ боенъ редъ и да настѣпи къмъ поста Мандра, а батареята да заеме позиция въ западния край на селото и да съдействува на настѣпленieto. За прикритие на батареята бѣше назначена 12-а рота.

Дружината се развърна въ боенъ редъ, като имаше две роти въ първа линия и една — въ дружинна поддрѣжка. Когато преднитѣ роти достигнаха на около 1200 крачки отъ турскитѣ окопи около поста, тѣ бѣха посрещнати съ огънь и принудени да залегнатъ.

Батареята веднага зае указаната позиция и бѣ готова да открие огънь, но къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на батареята получи заповѣдь да не стреля, защото слабитѣ турски части отстъпили, и пехотата заела турския постъ. Тази заповѣдь е била предизвикана, вѣроятно, отъ нѣкое невѣрно донесение, защото ротитѣ продължиха стрелбата до вечерта и, макаръ огънятъ отъ турскитѣ окопи да бѣше отслабналъ, започнаха да се укрепяватъ на достигнатитѣ мѣста.

Действията на лѣвото странично прикритие.

Лѣвото странично прикритие бѣше въ походъ отъ Ири Обасъ къмъ Сарж Юртъ, когато се получи заповѣдта по отряда да атакува противника въ с. Ени махале и да го отхвърли въ планината северозападно отъ Ихиали. Следъ малко се получи и допълнителната заповѣдь да се почнатъ и действията, щомъ се чуе топовень гърмежъ въ района на главнитѣ сили на отряда.

Въ 10 ч. 45 м. пр. пл. прикритието пристигна въ с. Сарж Юртъ, но остана тамъ да чака условия сигналъ. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. то продължи движението си въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 6-а рота. Въ 4 ч. авангардната рота достигна височината северозападно отъ Хасъ Обасъ, и бѣ срещната съ огънь отъ турскитѣ окопи при с. Ени махале. Отъ направеното разузнаване се узна, че тѣзи окопи сж заети отъ две роти. Командирътъ на дружината развърна последната въ боенъ редъ, като назначи две роти въ първа линия (5-а и 6-а), а другитѣ две роти и 4-а рота отъ 7-а погранична дружина остави въ дружинна поддрѣжка. На батареята изпрати заповѣдь да заеме позиция задъ височината северозападно отъ Хасъ Обасъ.

Дружината се понесе стремително напредъ, но когато преднитъ роти достигнаха до дола предъ турскитъ окопи, тѣ бѣха обстреляни съ силенъ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. батареята откри огънь по тѣзи окопи, и турската стрелба започна веднага да отслабва. Забелязваше се, какъ турцитъ на групи напуцатъ окопитъ си и бързатъ да отстъпятъ задъ с. Ени махале. Ротитъ продължиха настѣпление си, но когато достигнаха до дъното на дола, започна да се стѣмнява. Командирътъ на дружината заповѣда да се окопаятъ на достигнатитъ позиции.

Нощната атака на поста Айдогмушъ.

И тъй, до вечерта петтѣ малки колони на Хасковския отрядъ се приближиха до границата, но нито една отъ тѣхъ не можа да достигне посочения ѝ въ заповѣдта обектъ. Отъ събранитъ презъ деня сведения се виждаше, че турцитъ на границата иматъ слаби части. Обаче, следъ като се очерта българското настѣпление, тѣ можеха да ги подкрепятъ съ войски, изпратени отъ Кърджали, и тогава минаването на границата би станало малко по-трудно. Вечерта при началника на отряда се завърна началникътъ на щаба, който бѣше изпратенъ да изучи положението предъ колоната на подполковникъ Лазаровъ. Той доложи, че, макаръ частитъ да сж още далечъ отъ турския постъ Айдогмушъ, мѣстността позволява да бжде той атакуванъ отъ всички страни. Началникътъ на отряда взе решение да отиде лично при с. Кочашли и да насочи находящитъ се тамъ части за нощна атака на поста Айдогмушъ. Той изпрати заповѣдь и на маневриращитъ войски да се приближатъ къмъ Айдогмушкия постъ. Но презъ деня командирътъ на дружината бѣше ги премѣстилъ малко на изтокъ, а на старото имъ мѣсто не бѣше оставилъ постъ, та изпратениятъ съ заповѣдта ординарецъ не можа да ги намѣри до разсѣмване.

Командирътъ на 28-и полкъ, който бѣше и началникъ на дѣсната колона, се намираше при колоната на подполковникъ Комсиева. На мръкване и той взе решение да произведе нощна атака на сжщия постъ по сжщитъ съображения. По този начинъ едновременно се вземаше решение за нощна атака отъ две страни на единъ и сжщъ постъ, безъ да знаятъ еднитъ войски, че ще атакуватъ и другитъ. Дветъ самостоятелни атаки се извършиха едновременно, и само случайно се избѣгна сбиването между частитъ, които атакуваха поста почти една срещу друга.

Командирътъ на 28-и полкъ, полковникъ Цековъ, намѣсто да организира самъ атаката, въ 6 ч. 30 м. сл. пл. предаде на коман-

дира на 3-а дружина заповѣдь „да атакува съ открита сила поста Айдогмушъ съ 1-а дружина и поста Акче Кайракъ съ 3-а дружина“. Последниятъ, обаче, не можеше въ тъмнината да ръководи и дветѣ атаки и затова отиде при своята 3-а дружина, за да води атаката на поста Акче Кайракъ. А на командира на 1-а дружина, майоръ Драмовъ, заповѣда да организира атаката на поста Айдогмушъ.

Майоръ Драмовъ изпрати заповѣдь до командиритѣ на 1-а и 4-а роти да атакуватъ съвмѣстно поста, а самъ не отиде да поеме командването имъ, а замина при другитѣ две роти на Рошавата могила, които нѣмаше да атакуватъ. Въ заповѣдта не бѣше назначенъ общъ началникъ, нито пъкъ часъ за атаката. Не бѣха предупредени и другитѣ околни части, нито батареята при с. Аланъ махале.

Командирътъ на 4-а рота реши да почне настѣплението въ 8 ч. 30 м. сл. пл., а командирътъ на 1-а рота, като получи заповѣдта, изпрати ординарецъ съ запитване, кога да се почне атаката. Но той не дочака завръщането на ординареца. Къмъ 7 ч. 40 м. се чу викъ „Ура!“ Командирътъ на 1-а рота, капитанъ Бояджиевъ, предположи, че това е 4-а рота, която ще е започнала атаката. Той реши да не я оставя безъ поддръжка и заповѣда на своята рота да се вдигне за настѣпление. Следъ нѣколко минути отъ турскитѣ окопи бѣ откритъ много честъ огънь, но куршумитѣ летѣха надъ главитѣ на войницитѣ, които бързаха да достигнатъ подножието на стрѣмната височина съ поста Айдогмушъ. Командирътъ на ротата намираше, че само съ викъ „Ура!“ ще може да увлѣче войницитѣ си въ бързо движение напредъ, и заповѣда да се настѣпва съ непрекъснати викове, „макаръ правилата за нощни действия да препорѣчваха тишина“. И той сполучи безъ жертви да достигне до политѣ на височината. Когато достигнаха тамъ, войницитѣ се почувствуваха въ още по-голѣма безопасностъ и почнаха въ пълна тишина да се катерятъ по много стрѣмния склонъ на височината. Турцитѣ продължаваха стрелбата въ тъмнината. Но когато ядрата на взводоветѣ на 1-а рота достигнаха на 15 крачки отъ тѣхнитѣ окопи, нѣколко най-храбри войници вече бѣха скочили въ тѣхъ, и работѣха съ своитѣ ножове. Турцитѣ напуснаха окопитѣ. Ротата обгради поста, отъ който се хвърлиха четири ръчни бомби, и плени единъ офицеръ и петъ войници. Въ 8 ч. сл. пл. турската позиция около поста бѣше разчистена, и на лунната свѣтлина командирътъ на 1-а рота пристѣпи къмъ привеждане въ редъ ротата си.

4-а рота тръгна отъ мѣстото си малко по-късно. И тя бѣ посрещната, както и 1-а рота, съ силенъ, но безвреденъ огънь отъ окопитѣ южно отъ поста. Намѣсто да продължи движението, ротата се спре и откри огънь. Но скоро турската стрелба утихна, и 4-а рота

започна да се катери по стръмния западенъ склонъ на височината. Движението ставаше много бавно. Ротата достигна до напуснатитѣ турски окопи и се отправи къмъ самия постъ, дето завари роти отъ 40-и полкъ, защото 1-а рота вече бѣше настѣпила за преследване противника къмъ Айдогмушъ.

Началникътъ на Хасковския отрядъ пристигна при подполковникъ Лазаровъ въ 7 ч. сл. пл. и заповѣда да се завладѣе съ нощна атака поста Айдогмушъ. И тази заповѣдъ не бѣше съобщена на съседнитѣ части. Командирътъ на 4./40. дружина построи 14-а, 15-а и 16-а роти въ парадна взводна колона и заповѣда да се почне веднага настѣпленieto подъ прикритието на гжста патрулна верига. Дружината неусѣтно за противника достигна до височината, на която бѣше постътъ Айдогмушъ, и започна бавно да се катери по стръмния ѝ склонъ. Когато достигна до срѣдата на склона, полковникъ Дѣловъ, който вървѣше заедно съ дружината, заповѣда да се извика „Ура!“, за да се подбодрятъ войницитѣ. Турцитѣ веднага откриха огънь, който причини безредие въ стройно настѣпващитѣ роти. Въроятно този викъ „Ура!“ бѣше чулъ командирътъ на 1-а рота отъ 28-и полкъ, който го накара веднага да настѣпи.

Ротитѣ отъ 4./40. дружина изгубиха връзката помежду си, но всички бързаха да достигнатъ до поста. Най-напредъ бѣше изкочила 15-а рота. Командирътъ на 1./28. рота, капитанъ Бояджиевъ, започна да се безпокои отъ закъсняването на 4-а рота. Той изпрати патрули около поста, за да я посрещнатъ, но тѣ се връщаха съ донесение, че наблизю нѣма свои войски. Капитанъ Бояджиевъ вече бѣше подредилъ своята рота, за да действува противъ отстъпилитѣ къмъ селото турци, когато неговиятъ лѣвъ патрулъ му донесе, че една сгжстена часть настѣпва къмъ поста. Това можеше да бжде, и своята 4-а рота, и турска рота, изпратена за подкрепа на пограничната стража. Капитанъ Бояджиевъ заповѣда на единъ отъ своитѣ взводове да наблюдава за турцитѣ, които бѣха открили огънь отъ с. Айдогмушъ. Другитѣ три взводове той събра въ сгжстенъ строй за борба съ ножъ, защото предполагаемитѣ турци бѣха вече на 200—250 крачки. За да подбодри войницитѣ, които се чувствуваха усамотени, той заповѣда да се запѣе народния химнъ. Сгжстената часть, забелязана отъ патрула на 1-а рота, въ сжщностъ е била 15./40. рота, която въ това време смѣташе ротата на поста за турска и се канѣше да се хвърли на ножъ. Като чуа народния химнъ, войницитѣ отъ 15./40. рота започнаха да викатъ: „Ура!“, а командирътъ на ротата изкочи съ коня си напредъ. По този начинъ се избѣгна сбиването между своитѣ войски, което можеше да произлѣзе, благодарение липсата на общо командване въ нощната атака.

Следъ малко на поста пристигнаха началникътъ на отряда, другитѣ две роти отъ 4./40. дружина и 3./28. рота, заедно съ два взвода отъ 4./28. рота, които бѣха се увлѣкли задъ нея, безъ да получатъ заповѣди за настѣпление.

Командирътъ на 1./28. рота въ това време бѣше настѣпилъ съ ротатата си къмъ с. Айдогмушъ, макаръ луната да се бѣше скрила вече. Началникътъ на Хасковския отрядъ изпрати въ сѣщата посока и 16./40. рота. Командирътъ на 1./28. дружина, на Рошавата могила, като дочу виковетѣ „Ура!“ откъмъ поста, изпрати една рота да заеме с. Айдогмушъ, за да пресѣче пътя на отстъплението на турцитѣ. Ротата настѣпи по хребета южно отъ селото, като презъ всичкото време викаше: „Ура!“, за да не би да попадне въ тъмнината подъ ударитѣ на своитѣ части, настѣпващи откъмъ поста.

Следъ пристигането на ротитѣ отъ 40-и полкъ, 1./28. и 3./28. роти се прибраха на Рошавата могила.

Въ нощния бой при поста Айдогмушъ българитѣ имаха 3 убити и 8 ранени войници. Турцитѣ оставиха на бойното поле убити: 1 старши офицеръ, 1 младши офицеръ и 6 войници и дадоха още 10 пленници.

Убийството на турския младши офицеръ стана при следнитѣ обстоятелства: Когато 1./28. рота обгради поста, и, следъ хвърлянето на четиритѣ бомби отъ постовото здание, отвѣтре изкочиха единъ офицеръ и 5—6 войници, които викаха, че се предаватъ. Офицерътъ държеше въ ржката си револверъ, за да го предаде при обезоръжаването. Къмъ него се спуснаха група български войници съ ножоветѣ, защото въ тъмнината не можеше да се различатъ, кои се предаватъ и кои се съпротивяватъ. Уплашенъ, турскиятъ офицеръ гръмна изъ револвера си срещу първия войникъ отъ групата — Корчевъ Коста — и го улучи. Разяренитѣ другари на убития войникъ въ единъ мигъ повалиха съ ножоветѣ си убиеца — турски офицеръ.

Нощната атака на поста Акче Кайракъ.

Командирътъ на 3./28. дружина, когато пристигна при дружината си въ 6 ч. 45 м. сл. пл., заповѣда на 10-а, 11-а и 12-а роти да се приближатъ къмъ българския постъ и да атакуватъ турския Акче Кайракъ, а самъ отиде при отдѣлната 9-а рота, която бѣше самичка на височината източно отъ поста и която не вземаше участие въ атаката. Общото командуване на своитѣ три роти той възложи на старшия ротенъ командиръ, капитанъ Аджаровъ. Въ 7 ч. сл. пл. тритѣ роти се изтеглиха въ походна колона и, когато достигнаха до българския постъ, се построиха въ взводна колона, прикрита отпредъ и

отстрани съ патрули. 10-а и 11-а роти бѣха въ първа линия, а 12-а — на стъпало вдѣсно на 40 крачки. Картечната рота остана при българския постъ. Отъ изпратения напредъ патрулъ се получи донесение, че турцитѣ заематъ поста и окопитѣ около него.

Така построени, ротитѣ настѣпиха къмъ своя обектъ. Но следъ изминаване 70—80 крачки, пѣхътъ имъ бѣше препрѣченъ отъ единъ дълъгъ окопъ и натрупани камъни, и тѣ се разстроиха. Движението продължи, следъ като въ тъмнината се подредиха наново въ сѣщия строй. Когато достигнаха на 30—40 крачки отъ турския постъ, часовиятъ грѣмна, и веднага следъ това турцитѣ отъ окопитѣ откриха много силенъ огънь. Макаръ куршумитѣ да летѣха високо надъ главитѣ на войницитѣ, ротитѣ се разстроиха, защото всѣки започна да търси закритие. Нѣкои войници, безъ заповѣдь, откриха огънь. Скоро, обаче, началницитѣ сполучиха да прекратятъ огъня и да поведатъ частитѣ си напредъ съ пълзене.

Нѣкои войници бѣха достигнали вече до турския постъ, когато надъ главитѣ имъ започнаха да се пукатъ шрапнели. Единиятъ взводъ отъ 1-а батарея, която вечерта измѣни позицията си съ фронтъ на югъ, бѣше си подготвилъ даннитѣ за стрелба по поста. Командирѣтъ на батареята, майоръ Дрѣнски, както се каза по-горе, не бѣше получилъ никаква заповѣдь за нощната атака, но узна, че такава ще се предприеме отъ проходящи войници. Къмъ 9 ч. сл. пл., когато забеляза, че турцитѣ откриха огънь отъ поста, той предположи, че атаката е започната, и реши да обстреля поста, макаръ да нѣмаше никаква връзка съ пехотнитѣ части и да не знаеше де се намираха тѣ въ това време. Шрапнелитѣ се пукаха надъ напредналитѣ български роти, които отново се разстроиха. Като предполагаше, че постътъ е достатъчно обстрелянъ, командирѣтъ на батареята прекрати стрелбата, а ротитѣ къмъ 10 ч. сл. пл. наново настѣпиха и следъ 10 минути завладѣха поста, безъ да срещнатъ съпротива, защото турцитѣ бѣха отстъпили.

Командирѣтъ на батареята следъ това се свърза съ командира на 3-а дружина, отъ когото получи заповѣдь да се премѣсти при българския постъ, което се извърши до 5 часа пр. пл. на следния день, защото батареята бѣше запрегната съ волове.

При атаката отъ третѣ роти на 3-а дружина имаше 1 убитъ войникъ и ранени: 1 офицеръ и 6 войници.

Положението на Хасковския отрядъ на 5-и октомврий вечерта.

Презъ този день настѣплението на частитѣ отъ Хасковския отрядъ бѣше много бавно и предпазливо, макаръ българитѣ да бѣха навсѣкжде по-силни отъ усилената турска погранична стража и макаръ да

имаха достатъчно сведения за противника. Само дѣсната колона сполучи да завладѣе пограничната линия въ участъка между турскитѣ постове Айдогмушъ и Акче Кайракъ. Нито една колона не достигна даденитѣ ѝ обекти. Дветѣ странични прикрития и лѣвата колона не използваха тъмнината и останаха на 800—1200 крачки отъ турскитѣ окопи, дето бѣха достигнали вечерята. Турцитѣ напуснаха границата, и съприкосновението съ тѣхъ бѣше изгубено.

Следъ полунощъ началникътъ на отряда изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Днесъ повѣрениятъ ми отрядъ зае височинитѣ на югозападъ отъ Айдогмушъ, селото Айдогмушъ и самата погранична линия на изтокъ отъ Айдогмушъ. За дружината въ Ири Оба съ нѣма сведения. Убити 1 войникъ и ранени около 10 войници. Отъ турска страна има убитъ офицеръ. Действията се прекратиха въ 8 ч. 30 м. сл. пл. Днесъ отрядътъ ще продължи настѣплението.“

Настѣплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий.

(10-о картогр. приложение).

Разпорежданията на началника на отряда.

Макаръ да не бѣше получилъ още донесения отъ всички свои колони, началникътъ на Хасковския отрядъ, отъ височината при Гювенчлеръ, можа да се ориентира за действията презъ деня и схвана, че частитѣ не можаха да достигнатъ даденитѣ имъ обекти. Той основателно предполагаше, че турцитѣ могатъ да подкрепятъ своитѣ прикриващи отряди съ части отъ Кърджали, съ което би се затруднило твърде много по-нататъшното напредване на отряда. Затова реши да продължи настѣплението на другия день, като използва и пристигналото 4./2. не с. с. планин. артилер. отдѣление.

Въ 10 ч. 30 м. сл. пл. той изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„§ 1. Противникътъ отстъпи днесъ само височинитѣ на югозападъ отъ Айдогмушъ.

§ 2. Утре отрядътъ да продължи изпълнението на задачата споредъ заповѣдь № 2.

§ 3. 4-о не с. с. артилер. отдѣление отъ 2-и планин. полкъ се придава къмъ колоната на полковникъ Цековъ¹⁾.

¹⁾ Преди изпращане заповѣдта, се получи донесение отъ командира на отдѣлението за пристигането му въ с. Елехча. Въ сѣщото време му се изпрати заповѣдь да изпрати дветѣ батареи въ с. Ескикьой, въ разпореждане на началника на дѣсната колона, и една батарея — въ с. Айдогмушъ, въ разпореждане на подполковникъ Лазаровъ, който е отъ сѣщата колона.

§ 4. Дветъ с. с. батареи отъ колоната на полковникъ Цековъ да влѣзатъ въ състава на маневренитѣ войски, на северъ отъ височината Гювенчлеръ.

§ 5. Бригадниятъ превързоченъ пунктъ, по разпореждане на бригадниятъ лѣкаръ, да се открие въ с. Гювенчлеръ.

§ 6. Домакинскитѣ обози да останатъ на своитѣ мѣста.

§ 7. Артилерийскитѣ и паркови полуроти оставатъ по мѣстата си.

§ 8. Азъ ще се намирамъ на височината южно отъ с. Айдогмушъ.

На 6-и октомврий въ 4 ч. 25 м. пр. пл. началникътъ на отряда получи заповѣдта по II армия, съ която на отряда се възлагаше задачата да достигне и се утвърди линията Ючъ Тепе—Идризли—Кара Мусаларъ. Понеже въ заповѣдта по отряда на частитѣ бѣха дадени почти сжщитѣ обекти, то началникътъ на отряда не направи никакви разпореждания по тази заповѣдъ отъ армията.

Презъ нощта частитѣ отъ отряда се окопаваха на достигнатитѣ позиции, и въ разположението имъ бѣха направени следнитѣ размѣствания:

1-а с. с. батарея отъ Аланъ махале се премѣсти при поста Акче Кайракъ; 3-а с. с. батарея отъ с. Кочашли бѣше премѣстена въ Ескикьой, 6-а с. с. батарея бѣ премѣстена отъ с. Ескикьой къмъ Кованлъкъ; 10-а и 11-а не с. с. планин. батареи трѣгнаха отъ с. Елехча въ 3 ч. сл. пл. и стигнаха въ Ескикьой въ 6 ч. 30 м. пр. пладне. Оттукъ началникътъ на колоната, въпрѣки заповѣдта отъ начальника на отряда, изпрати тѣзи батареи въ с. Кованлъкъ, при дѣсното странично прикрытие, дето пристигнаха въ 7 ч. 45 м. пр. пл. и веднага излѣзоха на позиция, защото прикритието бѣше вече започнало боя; 12-а не с. с. планин. батарея пристигна въ с. Айдогмушъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл., когато колоната на подполковникъ Лазаровъ бѣше вече заминала за с. Акче Кайракъ. Батареята продължи пѣтя си за сжщото село по следитѣ на колоната.

И презъ този день колонитѣ на Хасковския отрядъ водиха самостоятелни боеве.

Боятъ при Кованлъкъ на дѣсното странично прикрытие.

Както се каза по-горе, дѣсното странично прикрытие замръкна на позицията си въ боенъ редъ. Презъ нощта бѣше заловенъ единъ турски войникъ, по народностъ българинъ, отъ показанията на когото се узна, че на границата при в. Хасанъ тепе били съсрѣдоточени около 3000 души турски войски. По заповѣдъ отъ командира на дружината, единъ взводъ отъ полската батарея бѣше премѣстенъ

северно отъ с. Кованлъкъ, и зае позиция съ фронтъ на западъ. При него се развърна въ боенъ редъ прикритието му — единъ пехотенъ взводъ. Началникътъ на прикритието не разполагаше съ войски, за да се противопостави на едно турско настъпление отъ тази посока, и донесе на началника на дѣсната колона, отъ когото искаше да бжде подкрепенъ.

Началникътъ на дѣсната колона бѣше получилъ заповѣдь отъ началника на отряда, ако му е възможно да подкрепи страничното прикритие, като въ случай на нужда самъ той ще бжде подкрепенъ отъ частитѣ при Айдогмушъ. Той веднага изпрати 6-а батарея къмъ Кованлъкъ. На разсъмване той получи второ искане отъ началника на страничното прикритие да бжде подкрепенъ и му изпрати току-що пристигналитѣ две планински батареи. Най-после, той реши да усили и пехотата на прикритието и въ 6 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣдь на командира на 3-а дружина да настъпи по посока на с. Калфаларъ, за да помогне на страничното прикритие, но дружината, както ще се види по-сетне, настъпи чакъ въ 1 ч. сл. пл.

На разсъмване турцитѣ отъ окопитѣ около поста Гюеренско куле откриха силенъ пехотенъ огънь по позицията на 13./28. и 14./28. роти. Въ сѣщото време около две турски роты настъпиха отъ дола при с. Алмалъкъ и се насочваха къмъ дѣсния флангъ на 13-а рота. Последната имаше четиритѣ си взводове въ първа линия. За да се противопостави на обхвата, ротниятъ командиръ събра лѣвофланговия взводъ и го премѣсти на дѣсния флангъ. Турцитѣ настъпваха енергично, и ротата попадна подъ кръстосанъ огънь. Командирътъ на ротата поиска помощъ отъ дружинния командиръ, който му заповѣда да се задържа здраво на позицията, защото скоро тамъ ще пристигнатъ 16-а рота и две планински батареи. И понеже срещу 15-а и 16-а роты нѣмаше противникъ, командирътъ на дружината заповѣда 16-а рота да се премѣсти и удължи дѣсния флангъ на 13-а рота. Тази рота настъпи твърде бързо и въ 7 ч. 30 м. преграждаше вече съ своя огънь настъплението на турцитѣ.

Щомъ се забеляза турското настъпление откъмъ Алмалъкъ, командирътъ на 2-а с. с. полска батарея въ 6 ч. 15 м. пр. пл. откри огънь по настъпващитѣ турци съ мерникъ 11. Току-що пристигналата въ с. Кованлъкъ 6-а батарея бързаше да заеме позиция източно отъ селото, и въ 7 ч. откри огънь по сѣщитѣ цели.

Пехотниятъ огънь на 13-а, 14-а и 16-а роты и огънятъ на 2-а и 6-а с. с. полски батареи накара турцитѣ да прекратятъ настъплението си. До 1 ч. сл. пл. не можаха да го подновятъ, защото бѣха много добре следени отъ батареитѣ.

Едновременно съ настъплението откъмъ с. Алмалъкъ, турцитѣ предприеха настъпление и откъмъ в. Хасанъ тепе. Тамъ се показва най-напредъ една малка турска група, която мина границата, достигна до една кошара въ българска територия и я запали. Съ два шрапнелни изстрела отъ 2-а батарея тая група бѣше разпрѣсната. Къмъ 7 ч. 15 м. пр. пл. отъ върха се спуснаха последователно три вериги. Българитѣ предположиха, че това сж тѣхни опълченци, които отстъпватъ отъ границата. Когато се разбра грѣшката, турскитѣ вериги вече бѣха се спуснали презъ границата и бѣха навлѣзли въ гората. Готовиятъ за действие въ тази посока взводъ отъ 2-а батарея обстреля голѣма площъ отъ гората, но не можеше да се забележи резултата отъ тази стрелба. Ободрени отъ настъплението на казанитѣ групи, турцитѣ при Гюеренско куле сжщо се опитаха да минатъ въ настъпление, но не успѣха, вследствие бързото имъ обстрелване отъ другия взводъ на 2-а батарея.

Къмъ 8 ч. пр. пл. пристигнаха и дветѣ планински батареи, които заеха позиция отъ дветѣ страни на 1-и взводъ отъ 2-а батарея. Тѣ веднага се намѣсиха въ борбата и спомогнаха за спиране турското настъпление.

Турцитѣ, обаче, пакъ продължиха настъплението си, защото гората имъ даваше закрити подстъпи. Само по огньоветѣ, които турцитѣ запалваха, за да означаватъ на своитѣ дожде сж стигнали, българитѣ узнаваха за тѣхното напредване. Тѣ стигнаха на 600 крачки до дѣсния флангъ на батареитѣ и поведоха огнева борба съ прикритието имъ — единъ пехотенъ взводъ. Съ появата на турцитѣ почти въ тила на българската позиция, положението ставаше много опасно. Командирътъ на 2-а батарея привлече и другия свой взводъ за борба по посока на в. Хасанъ тепе, а командирътъ на дружината въ 10 ч. пр. пл. бѣ заповѣдалъ и на 15-а рота да се премѣсти отъ лѣвия флангъ къмъ батареитѣ. Тази рота пристигна тъкмо въ това време, когато само единъ български взводъ водѣше огневия бой съ по-многочисления противникъ, достигналъ на 600—700 крачки до батареитѣ. Ротата остави единъ взводъ за непосредствено прикритие на батареитѣ, а съ останалитѣ три взводове настъпи въ гората, съ фронтъ на западъ. Вследствие силния огънь отъ 2-а батарея, съпротивата на пехотното прикритие и настъплението на 15-а рота, турцитѣ започнаха да се оттеглятъ въ сжщата посока, по която бѣха настъпили.

Въ сжщото време 13-а и 14-а роти, съ съдействието на 10-а планин. не с. с. батарея, се опитаха да минаватъ въ настъпление, но бѣха спрѣни отъ силния огънь на турцитѣ около поста Гюеренско куле.

Командирът на 3./28. дружина от мѣстото си, при поста Акче Кайракъ, наблюдаваше много добре боя при Кованлъкъ от сутринята. Той получи още въ 8 ч. пр. пл. заповѣдь отъ начальника на дѣсната колона да настѣпи презъ Калфаларъ, за да помогне на частитѣ при Кованлъкъ, но остана на мѣстото си чакъ до 1 ч. сл. пл. Едвамъ тогава дружината настѣпи въ боенъ редъ, мина презъ източнитѣ махали на Калфаларъ и Шабанъ и, безъ да бже забелязана отъ турцитѣ, се насочи къмъ хребета южно отъ в. Казане. На този хребетъ дружината се спрѣ и усили бойния си редъ съ ротата отъ дружинната поддръжка и картечния взводъ. Дѣснофланговата 9-а рота изпрати единъ взводъ да заеме в. Казане. Взводътъ настѣпи бързо и въ 3 ч. сл. пл. се покачи на височината, дето се натъкна на цѣла турска рота, която се бѣше прислонила на западния склонъ на височината, на около 100—150 крачки отъ гребена, за да се предпази отъ огъня на батареитѣ на дѣсното странично прикритие, безъ да изпрати поне единъ патрулъ за охрана. Взводътъ отъ 9-а рота откри ураганенъ огънь по изненаданата турска рота, и тя бѣ свършено разпрѣсната, защото въ сѣщото време и 2-а батарея откри огънь задъ в. Казане. На помощъ бързаха и другитѣ взводове на 9-а рота, които, щомъ пристигнаха, започнаха да се укрепяватъ на сѣщата височина.

Турското настѣпление къмъ Кованлъкъ бѣше окончателно осуетено. Българската артилерия видимо омалоуми своя противникъ. По заповѣдь отъ командира на 4-о планин. артилерийско отдѣление, 2-а с. с. полска батарея къмъ 2 ч. сл. пл. настѣпи по взводно и зае позиция на 600—650 метра отъ турския пограниченъ постъ, откъдето съ нѣколко изстрели срути постовото здание. Турцитѣ отъ поста се разбѣгаха, но тѣзи отъ околнитѣ окопи останаха на мѣстата си.

Когато забеляза излизането на 3-а дружина въ тила на турцитѣ при в. Казане, началникътъ на страничното прикритие даде сигналъ за атака. Следъ като обстреляха турскитѣ окопи, българскитѣ батареи пренесоха огъня си задъ тѣхъ, а пехотнитѣ части настѣпиха стремително напредъ. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ. Тѣ отстъпиха въ 3 ч. сл. пл. и бѣха преследвани съ огънь отъ българскитѣ роти, които заеха тѣхната позиция. Следъ като се построи, 3-а и 4-а дружини продължиха настѣплението и достигнаха до височинитѣ при с. Гюеренъ, отдето наново преследваха съ огънь отстъпващитѣ турци. Въ дола югозападно отъ сѣщото село бѣше забелязана голѣма група турски войници, по които 10-а рота откри огънь. Турцитѣ вдигнаха червенъ флагъ, което показваше, че тамъ е превързоченъ пунктъ, и ротата веднага прекрати огъня. Едновременно съ пехотата

настѣпиха 2-а и 1-и взводъ отъ 6-а полски с. с. батареи. 2-а батарея зае позиция при поста Гюеренско куле и преследва турцитѣ съ огъня си, докато тѣ излѣзоха отъ досегаемостта на нейнитѣ снаряди. Взводътъ отъ 6-а батарея зае позиция въ 4 ч. сл. сл. на височината западно отъ Шабанъ и успѣ да даде само нѣколко изстрели на предѣлно разстояние.

Настѣплението на дѣсната и лѣвата колони.

Началникътъ на *дѣсната колонна*, следъ като получи заповѣдта за настѣпление и следъ като разпореда да се подкрепи дѣсното странично прикритие, не настоя да се почне веднага изпълнението на даденитѣ заповѣди. Тѣй, поради слаба престрелка предъ фронта на 11-а рота, 3-а дружина остана на мѣстото си, при поста Акче Кайракъ, до 1 ч. сл. пладне. Само 1-а с. с. батарея се помъжи да съдействува на прикритието съ огънь отъ мѣстото си, като обстрелваше участъка между Гюеренско куле и в. Казане.

Началникътъ на колоната предаде заповѣдта за почване настѣплението на 1./28. дружина, при Рошавата могила, чакъ въ 11 ч. пр. пл. Тази дружина настѣпи къмъ в. Чардакъ, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. и се спрѣ за почивка. Само 1./40. и 4./40. дружини трѣгнаха въ 7 ч. 30 м. пр. пл. къмъ Акче Кайракъ. Поради това, че нѣмаше никакви сведения за турцитѣ, движението на тѣзи дружини бѣше извънредно бавно. Къмъ 9 ч. 40. пр. пл. общиятъ имъ началникъ, подполковникъ Лазаровъ, получи заповѣдъ да настѣпва по-енергично, но той предполагаше, че височинитѣ между с. с. Акче Кайракъ и Кирякъ махале сж заети отъ турцитѣ, и заповѣда на пристигналата 12-а не с. с. планин. батарея да заеме позиция и открие огънь. Следъ като се изгуби доста време и като се видѣ, че височинитѣ не сж заети, стрелбата бѣ прекратена, и настѣплението продължи съ сжщата бавностъ. Въ 1 ч. сл. пл. дружинитѣ заеха с. Акче Кайракъ, безъ да срещнатъ противникъ, и останаха тамъ до 4 ч. сл. пл. Въ селото бѣха оставени отъ турцитѣ 50 сандъци артилерийски снаряди и единъ складъ съ храни.

Въ сжщото време югозападно отъ селото пристигна *лѣвата колонна* (3./40 дружина съ 4-а батарея). Колоната трѣгна отъ позицията си при с. Мандра въ 6 ч. пр. пл. въ резервенъ редъ: 9-а и 11-а роти — въ първа линия, батареята — задъ срѣдата и прикрита отъ 12-а рота. Въ 8 ч. пр. пл., когато дружината достигна на 1200 крачки отъ с. Бейкьой, бѣше посрещната съ пехотенъ огънь. Командирътъ на дружината изпрати 10-а рота да очисти селото. Ротата се развърна

въ боенъ редъ, настъпи къмъ селото, обгради къщитѣ, отъ които се стреляше, и застави защитниците да отстъпятъ. Турцитѣ запалиха 10 къщи, отъ които огънятъ обхвана и унищожи цѣлото село.

Докато 10-а рота водѣше огневия бой, 4-а батарея се стремѣше да излѣзе на позиция, като преодоляваше трудната мѣстностъ. Само две орджия можаха да откриятъ огънь по селото. Тѣ преследваха съ огъня си отстъпващитѣ турци, докато тѣ се закриха въ доловетѣ. Следъ това дружината продължи настъплението си и достигна до хребета югозападно отъ Акче Кайракъ.

По този начинъ третѣ дружини отъ 28-и полкъ се събраха на линията Гюеренъ—Шабанъ—Кара Демиръ, а третѣ дружини отъ 40-и полкъ — около Акче Кайракъ. Временната организация на колони вече не можеше да остане, и началникътъ на отряда заповѣда на командира на 40-и полкъ да поеме наново командването на своитѣ дружини и да продължи настъплението си къмъ Гюклемезлеръ, за да осигури височинитѣ около това село за настъплението на отряда на следния день.

Полкътъ настъпи въ 4 ч. сл. пл., като имаше въ авангардъ 4-а дружина съ 12-а не с. с. планин. батарея. Но като достигна висотата североизточно отъ с. Чакърларъ, той бѣ спрѣнъ отъ командира на полка. Два пѣти началникътъ на отряда изпраща заповѣдъ да се продължи движението, и едвамъ следъ третата заповѣдъ то се поднови, но само авангардътъ трѣгна къмъ Гюклемезлеръ, а главнитѣ сили съвсемъ безпричинно бѣха насочени къмъ гребена северозападно отъ Ючъ Тепе.

Когато авангардътъ достигна на 3 км. отъ Гюклемезлеръ, предъ селото се развърщаха въ боенъ редъ около два табора съ една планин. батарея, която откри огънь, но снарядитѣ ѝ не достигаха. Авангардната 12-а не с. с. планин. батарея също откри огънь и промѣни два пѣти позицията си, но и нейнитѣ снаряди не достигнаха целта. Въ това време 3-а с. с. батарея отъ главнитѣ сили излѣзе на позиция на хребета западно отъ с. Чакърларъ и съ нѣколко изстрели разпрѣсна турцитѣ предъ Гюклемезлеръ. Понеже започна да се стъмнява, авангардътъ се укрепи на висотата южно отъ с. Дуганджиларъ.

Въ 2 ч. сл. пл. настъпи и 1./28. дружина, следъ като изпрати 1-а рота въ помощъ на страничното прикритие. Тази рота вървѣше презъ всичкото време съ ускорена крачка. Тя измина 7 км. за единъ часъ, но пристигна късно, следъ като страничното прикритие бѣше завладѣло турската позиция при Гюеренско куле. Останалитѣ три роти отъ 1-а дружина настѣпиха къмъ с. Кара Демиръ. Въ 3 ч.

сл. пладне началникът на дѣсната колона заповѣда дружината да заеме височинитѣ при това село и да пресѣче пѣтя на отстъплението на турцитѣ. Но, поради пресѣчената мѣстност, тя можа да заеме тѣзи височини, следъ като турцитѣ бѣха отстъпили. Тукъ дружината започна да се окопава.

Заедно съ дружината настѣпваше и единъ взводъ отъ 1-а батарея. Другиятъ взводъ бѣше оставенъ на поста Акче Кайракъ. Отъ Кара Демиръ една рота отъ дружината бѣше върната на поста за прикритие на този взводъ. Необяснимо е, защо този артилерийски взводъ не е билъ привлѣченъ къмъ дружината, и защо, следъ като е оставенъ тамъ, му се назначава и прикритие отъ цѣла рота.

Настѣплението на лѣвото странично прикритие.

Началникътъ на лѣвото странично прикритие, за да изпълни възложената му задача, реши да настѣпи въ 6 ч. пр. пл. и да атакува турската позиция при Ени махале, която изглеждаше още заета. Турцитѣ, обаче, презъ нощта бѣха напуснали тази позиция, като бѣха оставили въ окопитѣ чучули съ фесове. Бойниятъ редъ на прикритието продължи настѣплението и когато достигна на около 1200 крачки отъ с. Чанакларъ, бѣ обстрелянъ отъ висотата източно отъ селото, заета отъ около две турски роти. Дружината сѣщо откри огънь, а 5-а батарея излѣзе на позиция източно отъ Ени махале и въ 9 ч. 40 м. откри огънь по турскитѣ вериги. Започна се веднага енергично настѣпление съ прибѣгване, и когато българскитѣ вериги достигнаха на 200 крачки, турцитѣ започнаха безредно отстъпление. Българитѣ заеха височината и преследваха съ огънь отстъпващитѣ.

Следъ като ротитѣ се подредиха, и батареята пристигна, настѣплението се продължи. Въ 11 ч. пр. пл. страничното прикритие достигна до височината южно отъ Ихали, отдето, следъ малка почивка, настѣпи и зае висотата между Киразлъ и Кюпрюлю. Тукъ частитѣ се окопаха, безъ да се забелязваше нѣкакво движение на турски части предъ фронта.

Движението на маневриращитѣ войски.

Началникътъ на отряда предполагаше да се присѣдинятъ къмъ маневриращитѣ войски и две полски батареи отъ дѣсната колона. Това, както се каза, не стана, а всички батареи останаха въ бойната частъ. Въ 8 ч. пр. пл. маневриращитѣ войски (2./40. дружина) настѣпиха по пѣтя Кочашли—Айдогмушъ и въ 11 ч. пр. пл. стигнаха и се разположиха на бивакъ при с. Акче Кайракъ.

Положението на Кърджалиския фронтъ вечерта.

И тъй, частитѣ отъ Хасковския отрядъ достигнаха презъ този день обектитѣ си споредъ заповѣдта по II армия. Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на отряда изпрати въ щаба на армията донесение, че по пладне отрядътъ е заелъ линията с. Гюеренъ—височинитѣ източно отъ с. Чакърларъ. Вечерта той изпрати и следното донесение:

„Днесъ, 6-и октомврий, 6 ч. сл. пл., отрядътъ зае височинитѣ източно отъ с. Кара Демиръ—височинитѣ южно отъ с. Чакърларъ. Лѣвото странично прикритие заема височинитѣ южно отъ с. Ихнали. Щабътъ на отряда — въ с. Чакърларъ“.

Обаче това донесение е получено въ щаба на армията едвамъ на 7-и октомврий сутринята. Затова оттамъ бѣше направено предупреждение да се донася по-редовно и два пѣти презъ деня.

Достигнатиятъ на 6-и октомврий успѣхъ отъ Хасковския отрядъ обезпокои силно командуването на Източната армия, което започна да мисли за опасността, на която е изложена желѣзнопѣтната линия Деде Агачъ—Солунъ, по която ставаха съобщенията ѝ съ Западната армия. На 6-и срещу 7-и октомврий въ Турската главна квартира се получи следното донесение отъ Източната армия:

„Отъ Кърджалиското командуване днесъ сж били изпратени три телеграми, които получихме сега, и споредъ които, неприятелътъ е продължилъ настѣплението си въ посока къмъ Гьоклемезлеръ. Егридеренскиятъ редифски полкъ се е съпротивявалъ до 2 ч. 30 м. сл. пл., а следъ това почналъ да отстъпва разбъркано. Презъ това време и отрядътъ при Гьоклемезлеръ, състоещъ се отъ полковетѣ Кърджали и Паласъ и отъ три опѣлченски табори, билъ принуденъ да отстъпи предъ силния неприятелъ и въ 3 ч. сл. пл. започналъ да пристига при Ишикларъ въ разбъркано състояние. Опѣлченцитѣ и населението били разпрѣснати, а Егридеренскиятъ полкъ е билъ дотолкова разстроенъ, че не можелъ да се приведе въ редъ. Затова била дадена заповѣдъ тази нощъ дивизията да отстъпи въ редъ задъ р. Арда, а щабътъ билъ премѣстенъ въ Местанлж. Очаква се, една частъ отъ неприятелскитѣ сили да се спуснатъ къмъ Гюмюрджина, за да заематъ линията. Източната армия не е въ положение да помогне тамъ. Моля, да се изпратятъ отъ Цариградъ и Гюмюрджина нужното количество части, които да се отправятъ за Местанлж и усилятъ тамошнитѣ войски, които, изглежда, сж разложени.“

Турската главна квартира погледна по-спокойно на развититѣ се къмъ Кърджали събития, но ги използва, за да подтикне Източната армия да започне по-скоро настѣпателни действия. Това се вижда отъ отговора на горното донесение, изпратенъ на 7-и октомврий:

„Следъ отстъплението на Кърджалиската дивизия, най-сигурната помощъ въ това отношение ще бжде, Източната армия, безъ да губи ни минута, да мине енергично въ общо настъпление. Понеже Кърджалиската дивизия заема положение, съ което заплашва пътятъ на отстъплението на неприятелската армия, то нѣма съмнение, че неприятелътъ е настъпилъ съ по-големитѣ си сили отъ Хасково къмъ Кърджали, за да се отърве отъ това безпокойство. Затова Източната армия веднага да мине въ енергично настъпление, а и Кърджалиската дивизия да не стои задъ Арда, а да гледа да предприеме контръ-офансива, за да отблъсне насрещнитѣ неприятелски сили, а въ случай че не успѣе да стори това, то да не се напуща р. Арда, да се укрепи и да се съпротивява упорито.

Понеже всички табори, които пристигатъ отъ Анадолъ, се изпращатъ на Източната армия, не е възможно да се изпратятъ оттукъ отдѣлни подкрепления за Гюмюрджина и за Кърджали.

Действията на 7-и октомврий.

На 6-и октомврий, макаръ да се води доста упоритъ бой при Кованлъкъ, не можаха да се събератъ достатъчно сведения за силитѣ на турцитѣ. Констатира се, че предъ дѣсното странично прикритие тѣ иматъ само пехота, а при Гьоклемезлеръ — пехота и артилерия, и че отстъпватъ на югъ, къмъ Кърджали. За голѣмото разстройство въ турскитѣ войски около Кърджали, както се рисува то въ донесението на командувачия Турската източна армия, Българското командване не знаеше.

Началникътъ на Хасковския отрядъ искаше още на 6-и октомврий да се заематъ висотитѣ около с. Гьоклемезлеръ, но дружинитѣ отъ 40-и полкъ, както се каза, бѣха отклонени отъ командира на полка отъ тази важна посока и насочени къмъ с. Шабанъ.

Времето се развали. Започна да вали дъждъ, и глинещата почва се размекчи което още повече затрудни движението на полската артилерия въ тази планинска мѣстностъ. Въпрѣки това, началникътъ на отряда реши на следния день да продължи настъплението, съ целъ да се осигурятъ височинитѣ, които се надвесватъ надъ гр. Кърджали, и въ 5 ч. сл. пл. изпрати на частитѣ следната заповѣдъ:

„§ 1. Слаби неприятелски части заематъ линията на селата Урдеклеръ—Гьоклемезлеръ—Кюпрюлю.

§ 2. Отрядътъ заема съ 7 дружини линията висотитѣ източно отъ с. Кара Демиръ — висотитѣ южно отъ с. Чакърларъ, съ странично прикритие (1 дружина и 1 батарея) на висотитѣ южно отъ с. Ихiali.

§ 3. Отрядътъ утре да заеме висотитѣ южно отъ с. Копранларъ, за което:

Полковникъ Цековъ — отъ 28-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планински артилерийски полкъ 12 орджия, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 4 орджия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода — да настѣпи на западъ отъ пѣтя Ючъ Тепе—Ишикларъ—Исакларъ.

Полковникъ Сябовъ — отъ 40-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планински артилерийски полкъ 6 орджия, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 8 орджия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода — да настѣпи източно отъ пѣтя Ючъ Тепе—Ишикларъ—Исакларъ (включително).

Лѣво странично прикритие — майоръ Загорски — отъ 28-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 4 орджия — да настѣпи по посока на Хасъмларъ и отхвърли противника къмъ гр. Кърджали.

Маневрени войски — полковникъ Свинаровъ — отъ 40-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 8 орджия — утре 5 ч. пр. пл. да се съсрѣдоточатъ между селата Ючъ Тепе и Чакърларъ.

§ 4. *Домакинскитѣ обози* да оставатъ на мѣстоношуването, готови за движение, и да чакатъ заповѣдь.

§ 5. *Бригадниятъ лазаретъ*, по разпореждането на полковия лѣкаръ на 28-и полкъ, да премине въ с. Чакърларъ и открие главенъ превързоченъ пунктъ.

§ 6. *За административнитѣ обози* ще последва отдѣлна наредба.

§ 7. За ношуване ще последва разпореждане.

§ 8. *Азъ* ще се намирамъ първоначално на височината южно отъ с. Чакърларъ.

Щабътъ на II армия въ това време бѣше подъ впечатление отъ донесението на командира на 7-а погранична дружина. А въ директивата отъ Главната квартира до II армия бѣше препоръчано да не се тласка Хасковскиятъ отрядъ много на югъ. Затова командувачиятъ II армия изпрати на началника на отряда следната заповѣдь:

„Цельта на действията Ви е да прикривате фланга и тила на армията, което най-добре ще се достигне, като се опрете на Арда, но трѣбва да действувате предпазливо, като проучвате добре обстановката и се съобразявате съ нея. Вземете особени мѣрки за обезпечаване и сигурно разузнаване напредъ и главно встрани отъ посоките на движенията и действията Ви. Днесъ останете и се утвърдете на заетитѣ мѣста, като донесете подробно за положението си и сведения за противника, каквито имате.

Армията снощи е заела отъ Тунджа до Марица и Арда линията Фикель—Хаскѡй—Михаличъ—Юскюдаръ—Кара Хадъръ—Карагачъ — Карабаа, съ охранение предъ тази линия.

Тази заповѣдь бѣ отменена съ нова заповѣдь, въ която задачата бѣше поставена така:

„Хасковскиятъ отрядъ да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията.“

Началникътъ на отряда получи навреме тѣзи заповѣди, но не отмѣни заповѣдта си за заемане височинитѣ южно отъ Копранларъ, защото упорито преследваше първоначално поставената задача — да се достигне долината на р. Арда. Той смѣташе, че, като се намира на самото мѣсто, по-добре ще може да прецени обстановката и да вземе по-правилно решение. По-сетне сжщиятъ разбра, че командувачиятъ армията му предоставя това право, защото следъ пладне получи и следната заповѣдъ:

„Отъ вчера по пладне и досега нѣма сведения за васъ. Донесете незабавно за положението на частитѣ Ви и какво възнамѣрявате да предприемете.“

Заповѣдта отъ начальника на отряда бѣше разпратена до частитѣ съ ординарци. Частитѣ я получиха презъ нощта. Но ординарецътъ съ заповѣдта до командира на 28-и полкъ се заблудилъ презъ нощта и легналъ да спи до разсъмване. Сутринта се спушна гжста мъгла. Той се луталъ дълго време и чакъ въ 10 часа пр. пл. намѣрилъ полка.

Командирътъ на *28-и полкъ* веднага разпореди подчиненитѣ му части да се събератъ при Кара Демиръ, отдето той предполагаше да се насочатъ въ заповѣданата посока. Частитѣ се снемаха отъ позициитѣ си и се насочваха къмъ Кара Демиръ, но движението имъ по размекчената глинеста почва бѣше много трудно. Полскитѣ батареи презъ всичкото време се влачеха на ржце отъ войницитѣ. Дъждътъ продължаваше да вали съ малки прекжсвания, и мъглата покриваше мѣстността и затрудняваше ориентирането. Командирътъ на полка, като виждаше трудноститѣ на движението, предположи, че до вечерта полкътъ едвамъ ще може да се съсрѣдоточи въ Кара Демиръ, и поиска разрешение да пренощува въ сжщото село, а движението да се започне на другия день. Началникътъ на отряда, обаче, разреши да се отложи тръгването до 2 ч. сл. пл., но непременно да се почне движението въ този часъ.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на полка заповѣда да се започне движението къмъ Ишикларъ, но само предната часть (3-а дружина съ 10-а и 11-а планински не с. с. батареи) можа да достигне до с. Урдеклеръ. Останалитѣ части до вечерта едвамъ успѣха да се съсрѣдоточатъ въ Кара Демиръ. Командирътъ на полка изпрати разузнавателенъ отрядъ (4-а рота), който достигна до височинитѣ западно отъ Кара Кая, безъ да срещне противникъ.

Командирътъ на *40-и полкъ* бѣше заповѣдалъ още отъ вечерта да се започне настжплението въ 6 ч. пр. пл. Въ опредѣления часть само 4-а дружина настжпи отъ висотитѣ при Дуганджиларъ въ боенъ

редъ срещу турската позиция при Гьоклемезлеръ. Турцитѣ, обаче, презъ нощта бѣха напустнали селото, и дружината го завладѣ безъ бой, като плени 1 офицеръ и 1 войникъ и залови складъ съ храни. Командирътъ на полка донесе на началника на отряда, че е заелъ селото, и че за по-нататъшно настѣпление ще чака заповѣдь. Началникътъ на отряда смѣташе, че мудното настѣпление се дължи на бездействието на командира на полка, полковникъ Сжбовъ. Той назначи командира на 3-и с. с. артилерийски полкъ, полковникъ Богдановъ, за началникъ на лѣвата колона и му заповѣда да продължи изпълнението на заповѣдь № 4. Отрядътъ се съсредоточи въ Гьоклемезлеръ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., но се изтегли въ походенъ редъ къмъ Ишикларъ едвамъ въ 5 ч. сл. пл. За охрана на походния редъ бѣше назначенъ авангардъ (4-а дружина и 12-а не с. с. планинска батарея) и — лѣво странично прикритие (една полурота отъ 2-а дружина).

Авангардътъ стигна въ 8 ч. сл. пл. въ с. Ишикларъ, безъ да срещне противникъ. Въ селото бѣха заловени 5 турски войници артилериисти, и 60 сандъци артилерийски снаряди. Авангардътъ зае позиция на височинитѣ южно отъ селото, дето пренощува.

Главнитѣ сили съ планинската батарея заеха позиция на височинитѣ западно отъ селото, а полскитѣ батареи, поради дълбоката и лепкава калъ, останаха на срѣдата на пѣтя между Гьоклемезлеръ и Ишикларъ, дето ношуваха подъ прикритието на една рота.

Лѣвото странично прикритие на отряда тръгна въ 8 ч. 20 м. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 7-а рота и единъ взводъ въ лѣво странично прикритие. До с. Есмерли противникъ не бѣше срещнатъ. Когато челниятъ отрядъ излизаше на височината източно отъ с. Алембейлеръ, той бѣ обстрелянъ съ пехотенъ огънь отъ височинитѣ при Хасъмларъ. Подкрепенъ съ единъ взводъ, челниятъ отрядъ прогони турцитѣ, и въ 4 ч. 45 м. сл. пл. лѣвото странично прикритие зае с. Хасъмларъ, дето се разположи за ношване, като изпрати застави на пѣтищата излизащи отъ селото.

Поради разпръснатостта на частитѣ, началникътъ на отряда получи донесенията за действията имъ презъ деня много късно. Той изпрати донесение до щаба на армията презъ нощта. Отъ Ескикьойската телеграфна станция то бѣше предадено едвамъ на 8-и октомврий въ 6 ч. 20 м. пр. пл., а въ щаба на армията бѣше получено въ 8 ч. 30 м. пр. пл.

„На 7-и октомврий въ 8 ч. сл. пл. отрядътъ се установи за ношване въ селата Кара Демиръ, Гьоклемезлеръ и Есмерли, а преднитѣ му части — южно отъ поменатитѣ села. Пленени: единъ майоръ и едно отдѣление войници. Заловени частъ отъ съестнитѣ имъ и хранителни припаси. Противникътъ отстъпва по посока на Кърджали.“

Боятъ при Кърджали на 8-и октомврий.

(Картограф. приложение № 11).

Разпорежданията на Турското и на Българското командувания.

Хасковският отрядъ не разполагаше съ конница, защото приданиятъ му ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ още не бѣше пристигналъ. Затова на 7-и октомврий той бѣше загубилъ съприкосновението съ противника, и не можа да събере никакви сведения за него. Отъ заловенитѣ ранени войници и офицеръ, обаче, се узна, че отстъплението на турцитѣ къмъ Кърджали на 6-и октомврий е станало въ голѣмо безредие, и че голѣма частъ отъ войницитѣ захвърлили пушкитѣ и се разбѣгали по селата си. Турскитѣ части, споредъ изпратенитѣ отъ тѣхъ донесения, наистина бѣха се оттеглили на дѣсния брѣгъ на Арда, но на 7-и октомврий бѣха получили заповѣдъ да преминатъ въ контрънастъпление и да отблъснатъ българскитѣ войски, а ако не успѣятъ да сторятъ това, то да се отбраниаватъ най-упорито. Поради голѣмото разстройство при отстъплението, турцитѣ изгубиха цѣлия день, за да приведатъ въ редъ своитѣ части. Едвамъ на 8-и октомврий Турското командване можа да насочи части на северъ отъ Арда, съ задача да заематъ командувашитѣ височини северно отъ Кърджали, но тѣзи части бѣха посрещнати отъ настѣпващитѣ колони на Хасковския отрядъ, които бѣха вече заели тѣзи височини, и ги принудиха да приематъ боя на южнитѣ имъ склонове.

Отъ Щаба на II армия не се получи заповѣдъ за действията на 8-и октомврий. Както се каза, споредъ директивата № 3 отъ Щаба на действащата армия, II армия трѣбваше да остане на заетитѣ мѣста. Командувашиятъ армията направи разпореждания въ този смисълъ само до началницитѣ на 8-а и 9-а дивизии, а на Хасковския отрядъ заповѣдъ не бѣ изпратена. Началникътъ на отряда преследваше твърдо първоначалното си решение — да завладѣе Кърджали и долината на р. Арда — и въ 10 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдъ:

„§ 1. Слаби неприятелски части (около три табори съ една планинска с. с. батарея) сж отстъпили по пѣтя Гьоклемезлеръ—Ишикларъ за Кърджали.

§ 2. Колонитѣ на отряда сж достигнали съ преднитѣ си части линията Урдеклеръ—Ишикларъ—Хасъмларъ.

§ 3. Утре отрядътъ да заеме гр. Кърджали, като съ преднитѣ си части заеме главнитѣ съобщения на р. Арда между селата Ялкаъ (на югъ отъ образуваното колѣно на р. Арда) и Игерджели Гебиръ (Ярджели), за което:

Дясна колона — полковникъ Цековъ (отъ 28-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планин. артилер. полкъ 12 орджия, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 4 орджия, отъ 2-а пионерна дружина 2 взвода) — да настѣпи въ 7 ч. пр. пл. по пѣтя Кара Демиръ—Кара Кая—Керемитлеръ—Кърджали.

Лѣва колона — полковникъ Богдановъ (отъ 40-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планин. артилер. полкъ 6 орджия, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 8 орджия, отъ 2-а пионерна дружина 2 взвода) — да настѣпи по пѣтя Гьоклемезлеръ—Ишикларъ—Исакларъ—Кърджали.

Лѣво странично прикритие — майоръ Загорски (отъ 28-и полкъ 1 дружина, отъ 7-а погр. дружина 1 рота, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 1 батарея) — да настѣпи въ 7 ч. 45 м. пр. пл. по пѣтя Есмерли—Хасымларъ—Каба Виранъ—Айваджикъ—Хорозларъ—Кърджали.

Въ разпореждане на началника на отряда — подполковникъ Свинаровъ (отъ 40-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 2 батареи) — да следва по пѣтя на лѣвата колона (ще получи устна заповѣдь за реда на следването).

§ 4. Началникътъ на дѣсната колона да осигури фланга на общото настѣпление съ изпращане дѣсно странично прикритие.

§ 5. *Домакинскитѣ обози* да следватъ съответнитѣ колони.

§ 6. *Административнитѣ обози* оставатъ на мѣстата си до второ разпореждане.

§ 7. *Бригадниятъ лазаретъ* да се приближи до Гьоклемезлеръ и да чака заповѣдь.

§ 8. *Азъ* ще следвамъ съ лѣвата колона."

Настѣпление на дѣсната колона.

Дѣсната колона тръгнѣ отъ Кара Демиръ въ 6 ч. 30 м. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 9-а и 11-а роти и 11-а планин. не с. с. батарея. Въ челенъ отрядъ бѣ 9-а рота съ единъ взводъ въ патрулна верига. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. авангардътъ достигна до с. Кара Кая, дето бѣ ношувалъ изпратениятъ предния день разузнавателенъ отрядъ (4-а рота). Командирътъ на ротата доложи на началника на авангарда, че, освенъ турскитѣ патрули, които се движели по пѣтя за Ишикларъ, други неприятелски войски на разузнавания фронтъ не били забелязани. Авангардътъ продължи движението си къмъ Керемитлеръ, като изпрати нова патрулна верига, защото старитѣ патрули бѣха вече тръгнали по посока къмъ Ишикларъ.

Когато челниятъ отрядъ бѣ изминалъ само 500—600 крачки отъ с. Кара Кая, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по главнитѣ сили на авангарда и по батареята. Последнитѣ бѣха изненадани, защото патрулитѣ още не бѣха открили присѣтствието на турски войски предъ себе си. Турски части току-що бѣха се развърнали въ боеенъ редъ

на височината югозападно отъ Сюлюкьой и на гребена северно отъ Керемитлеръ. По заповѣдь отъ началника на колоната, 11-а планинска не с. с. батарея излѣзе напредъ, до самата патрулна верига, зае позиция и въ 10 ч. 30 м. откри огънь по турскитѣ вериги.

Авангардътъ се развърна въ боенъ редъ, като 9-а рота бѣ насочена срещу височината североизточно отъ Керемитлеръ, а 11-а рота — по гребена на острия хребетъ западно отъ селото. Предполагаше се, че оттамъ тази рота ще помогне съ фланговия си огънь на настѣплението на 9-а рота. Но, щомъ почнаха настѣплението си, и дветѣ роти попаднаха подъ много силенъ пехотенъ огънь, и всѣка се ангажира въ огнева борба предъ своя фронтъ.

Следъ като стана явно, че авангардътъ не ще може самъ да се справи съ излѣзлия срещу него противникъ, началникътъ на колоната заповѣда той да бѣде подкрепенъ съ 10-а планин. не с. с. батарея и съ 4-а и 12-а роти отъ главнитѣ сили. Батареята зае позиция южно отъ Кара Кая и веднага откри огънь. 12-а рота застана, като дружинна поддръжка, задъ 11-а, а 4-а — продължи бойния редъ вдѣсно. Настѣплението продължи, но много бавно, защото се вземаха всички мѣрки, за да не се търпятъ голѣми загуби отъ турския огънь. Особено трудно бѣше настѣплението на 9-а рота, която трѣбваше да настѣпи по съвсемъ открита мѣстность, като на по-открититѣ мѣста нѣкои отъ взводоветѣ се окопаваха.

Къмъ 11 ч. 30 м. на бойното поле пристигна и 6./3. с. с. полска батарея, която зае позиция при 12-а планин. батарея, и веднага откри огънь по турскитѣ вериги. Тази батарея бѣ останала малко назадъ, по причина трудния пѣтъ, и се движеше съ помощта на 1-а дружина. По този начинъ турскитѣ вериги попаднаха подъ огъня на три български батареи, които стреляха спокойно, безъ да бждатъ безпокоени отъ артилерията на своя противникъ. Въ сѣщото време единъ взводъ отъ 9-а рота бѣше насоченъ скрито по източния склонъ на височината при Керемитлеръ, който не се наблюдаваше и не се обстрелваше отъ турцитѣ. Този взводъ внезапно изкочи на 100 крачки отъ фланга на турцитѣ, които заемаха височината. Той откри огънь, и още отъ първитѣ изстрели паднаха двама турски офицери. Изненаданитѣ турски войници започнаха да отстъпватъ въ голѣмо безредие, като хвърляха раницитѣ и пушкитѣ си и търсѣха спасение въ бѣгството. Въ това време и 9-а рота се спусна за ударъ съ ножъ и прѣгази останалитѣ на мѣстото си турци.

И другитѣ роти започнаха по-енергично да настѣпватъ. Турцитѣ при Сюлюкьой сѣщо започнаха да отстъпватъ, като се насочваха

къмъ Керемитлеръ. Но тѣ бѣха изпреварени отъ 11-а рота, която съ огънь имъ нанесе голѣми загуби.

За усиление бойния редъ, непосредствено преди атаката бѣше изпратена и 15-а рота, която настѣпваше задъ 4-а. Картечниятъ взводъ не можа да вземе участие въ борбата.

Настѣпление на лѣвата колона.

Лѣвата колона тръгна отъ Ишикларъ въ 8 ч. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ три роти отъ 4./40. дружина¹⁾, 12-а планин. не с. с. батарея и двата пионерни взвода. Въ члененъ отрядъ бѣше 15-а рота. Въ дѣсно странично прикрытие бѣ изпратена една рота отъ 1-а дружина. Като измина около 1 км. отъ Ишикларъ, авангардътъ бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь откъмъ Тузлукъ. Началникътъ на авангарда, следъ като подведе главнитѣ сили на авангарда на закрито, при севернитѣ поли на височината 651, започна лично разузнаване, отъ което се установи, че турцитѣ заематъ селото Тузлукъ и хребета източно отъ него съ около единъ таборъ. Той заповѣда авангардътъ да се развърне въ боенъ редъ, съ две роти въ първа линия и една — въ дружинна поддръжка, а батареята да заеме позиция влѣво отъ пѣтя, и да се продължи настѣплението.

Въ 9 ч. пр. пл. батареята откри огънь по турскитѣ вериги, и авангардътъ настѣпи. 15-а рота сполучи да заеме височината 651²⁾, която турцитѣ още не бѣха успѣли да заематъ, а 14-а и 16-а роти достигнаха на 1200 кр. отъ турската позиция, дето бѣха принудени да се спратъ, поради силния турски огънь.

Къмъ 10 ч. пр. пл. една турска батарея, разположена на закрита позиция нѣкъде задъ височинитѣ между Кърларъ и Хорозларъ, откри огънь по планинската батарея. Въ сжщото време единъ таборъ усили бойната частъ при Тузлукъ, а другъ таборъ съ бързи крачки настѣпваше между Тузлукъ и Керемитлеръ, съ видимо намѣрение да се насочи къмъ Ишикларъ, въ флангъ на авангарда. Началникътъ на авангарда, като се убеди, че турцитѣ разполагатъ съ повече сили, и че той не ще може само съ собствени сили да ги отхвърли, поиска подкрепа отъ началника на колоната. Въ това време дѣсната колона вече настѣпваше откъмъ Кара Кая, и привлѣче къмъ себе си частъ отъ насоченитѣ срещу лѣвата колона сили, а дѣсното стра-

¹⁾ 13-а рота още на 5-и октомврий бѣше назначена като прикрытие на 6./3. батарея (дѣсната колона), и остана при нея до края на действията при Кърджали.

²⁾ Въ картата 1:126,000 височината е означена 305.

нично прикритие на последната (1-а рота) се бѣше развърнало на хребета северно отъ Копранларъ.

Началникътъ на лѣвата колона взе решение да атакува противника колкото се може по-скоро, за да не му даде възможност да бжде подкрепенъ отъ идещитѣ откъмъ Кърджали войски. Той усили авангарда съ цѣлата 2-а дружина и дветѣ полски батареи, а въ свое разпореждане задържа 1-а дружина (три роти). Командирътъ на 2-а дружина остави 1½ роти за прикритие на батареитѣ и съ останалитѣ 2½ роти настѣпи и продължи бойния редъ на авангарда вдѣсно. Началникътъ на авангарда, отъ своя страна, изпрати и дружинната поддръжка въ първа линия на височината 651.

Въ това време турската батарея съсредоточи огъня си по 12-а планин. не с. с. батарея, и понеже първата бѣше скорострелна, принуди я да прекрати стрелбата. Но къмъ 10 ч. 25 м. пр. пл. 3./3. и 4./3. полски с. с. батареи, вече заели позиция отъ дветѣ страни на пѣтя южно отъ Ишикларъ, откриха огънь, и турската батарея следъ 15 минути бѣше накарана да замлъкне. Следъ това тритѣ батареи съсредоточиха огъня си по турската пехота, и тя не можеше вече спокойно да стреля.

Началникътъ на колоната развърна и 1-а дружина къмъ лѣвия флангъ, и цѣлиятъ боенъ редъ се понесе напредъ. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ и отстъпиха въ голѣмо безредие на югъ, къмъ Кърджали. Въ 12 часа по пладне българитѣ завладѣха тѣхната позиция.

Настѣпление на лѣвото странично прикритие.

Лѣвото странично прикритие тръгна отъ Хасъмларъ въ 8 ч. 20 м. пр. пл. въ походенъ редъ. За охрана на походната колона бѣха изпратени: авангардъ — 8-а рота; една полурота отъ 6-а рота — странично прикритие, за връзка съ лѣвата колона; и единъ взводъ отъ сѣщата рота въ лѣво странично прикритие. Началникътъ на отряда бѣше заповѣдалъ прикритието да се движи по пѣтя за Каба Виранъ, като е ималъ предвидъ картата. Но самата мѣстность бѣше много пресѣчена, и пѣтищата — непроходими за коли. Началникътъ на прикритието отъ разузнаването се убеди, че мѣстността къмъ Юрюджилеръ е по-малко пресѣчена, и насочи колоната къмъ това село. Но и тукъ почти нѣмаше никакъвъ пѣтъ, и батареята се движеше по единъ долъ, като за нейно прикритие отъ дветѣ страни на дола вървѣше 7-а рота. По този

начинъ цѣлото странично прикритие бѣ прѣснато за собственото си охранение.

Когато авангардътъ се приближаваше отъ Юрюджиклеръ къмъ Каба Виранъ, започнаха да се чуватъ артилерийскитѣ гърмежи откъмъ лѣвата колона. Началникътъ на прикритието усили авангарда съ единствената рота отъ главнитѣ сили (6-а) и заповѣда съ ускорена крачка да се бърза и се заематъ височинитѣ при Айваджикъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. дветѣ роти излѣзоха на тѣзи височини и забелязаха турски боенъ редъ да настѣпва на северъ. Веднага 8-а рота продължи настѣплението си и, като достигна до хребета западно отъ Айваджикъ, откри огънь по турскитѣ поддрѣжки, които въ това време се движеха на северъ. Макаръ разстоянието да бѣше около 1500—1700 крачки, турцитѣ отдѣлиха две-три роти, за да се противопоставятъ на обхода. Тѣзи роти настѣпиха срещу 8-а рота, но бѣха спрѣни съ огънь на около 1000 крачки отъ нея, защото пристигна на сѣщата позиция и 6-а рота съ картечния взводъ.

Въ това време батареята на страничното прикритие се борѣше съ мѣжнотиитѣ на калната почва. Къмъ 11 ч. пр. пл. едно орѣдие безъ раклата се изкачи на седловината при Айваджикъ и следъ 5 минути откри огънь по турската батарея северно отъ Хорозларъ, която бѣше само на единъ километъръ отъ него. Следъ малко пристигна още едно орѣдие и се присѣдини къмъ първото. Турската батарея, която въ това време стреляше противъ лѣвата колона, бѣ изненадана и прекрати огъня си. Артилерийскиятъ взводъ пренесе огъня по турската пехота, която настѣпваше противъ лѣвата колона, и която веднага започна да отстъпва на югъ, къмъ Кърджали.

Настѣпление на войскитѣ въ разпореждането на началника на отряда.

Оставенитѣ въ разпореждане на началника на отряда войски (3./40. дружина, 1./3. и 2./3. с. с. полски батареи) не взеха участие въ боя презъ този день. Тѣ настѣпиха въ походенъ редъ задъ лѣвата колона и стигнаха въ с. Ишикларъ, дето се разположиха за ношуване.

Преследване къмъ Кърджали.

И тъй, турцитѣ, които настѣпваха отъ Кърджали съ цель да заематъ командущитѣ височини северно отъ града, бѣха изпреварени отъ колонитѣ на Хасковския отрядъ и отблъснати на югъ. Вследствие упорития бой и превъзходството въ артилерията на бѣл-

гаритѣ, турското отстъпление ставаше въ голѣмъ безпорядѣкъ. Този безпорядѣкъ се увеличи още повече вследствие появата на лѣвото странично прикритие въ тѣла имѣ. За да спасятъ отстъпващитѣ части отъ окончателно разстройство, турцитѣ усилиха частитѣ си при Хорозларѣ и се държаха най-упорито въ този пунктъ. Една турска рота даже премина въ настѣпление и сполучи да излѣзе срещу лѣвия флангъ на прикритието, но бѣ посрещната отъ една полурота на 7-а рота, която бѣше въ дружинна поддрѣжка. Въ това време и другиятъ взводъ на батареята бѣше заелъ позиция на височината източно отъ Айваджикъ и откри огънь, както по обхождащата турска рота, тъй и по турскитѣ части предъ фронта на страничното прикритие. Турцитѣ не издържаха този огънь и започнаха да се оттеглятъ и отъ този участѣкъ, защото въ това време и лѣвата колона бѣше доста напреднала и заплашваше тѣхния тилъ.

Следъ заемане турскитѣ позиции на линията Сюлюкьой—Керемитлеръ—Тузлукъ, дѣсната и лѣвата колони преследваха съ огънь отстъпващитѣ турци. Батареитѣ бързо излѣзоха напредъ и, застанаха на завладяната турска позиция, сѣщо откриха огънь по отстъпващитѣ къмъ долината на р. Арда турци. Частитѣ бързо се приведеха въ редъ и продължиха настѣпването си. Въ 2 ч. сл. пл. пехотата на дѣсната колона достигна височинитѣ надъ Кърджали, а тази на лѣвата — хребета при Хисаръ Алтж¹⁾. Артилерията не можеше да следва съ пехотата, поради прѣсѣчената мѣстность, но съ огъня си догонваше прѣснатитѣ изъ долината турски групи, които газѣха р. Арда въ бродъ и продължаваха отстъплението къмъ Местанлж.

Къмъ 2 ч. 50 м. сл. пл. всички части отъ Хасковския отрядъ подновиха преследването по пети отстъпващитѣ турци.

28-и полкъ настѣпи срещу Кърджали, като 3-а дружина съ 15-а рота се насочваше къмъ височината южно отъ Теке, 4-а дружина — къмъ града и 1-а — източно отъ него. Музиканскитѣ хоръ свирѣше народния химнъ при приближаването къмъ града, когато една турска батарея отъ височинитѣ южно отъ града даде нѣколко изстрели по настѣпващитѣ, следъ което прекрати стрелбата и до вечерята не се обади.

Къмъ 4 ч. сл. пл. 3-а дружина зае височинитѣ южно отъ Теке, дето пристигнаха и 10-а и 11-а планин. не с. с. батареи, 3-а и 4-а роти и картечниятъ взводъ. 4-а дружина мина презъ града и презъ р. Арда и, заедно съ 9-а рота, зае височината южно отъ града, дето пристигна и 6./3. с. с. полска батарея. Дветѣ роти отъ 1-а дружина (1-а и 2-а) бѣха оставени въ града за запазване изоста-

¹⁾ Акбаралтж.

венитѣ отъ турцитѣ складове и частното имущество на избѣгалото население.

40-и полкъ настѣпи по главния пѣть за Кърджали и въ 4 ч. сл. пл. стигна до гробищата, северно отъ града, дето се спрѣ за ношуване и изпрати предни постове по лѣвия брѣгъ на р. Арда до кръстопѣтя западно отъ Ерджели.

Лѣвото странично прикритие достигна до хребета северно Ягмалж и изпрати предни постове до източната махала на Ерджели.

Послѣдствия отъ боя при Кърджали.

Въ боя на 8-и октомврий частитѣ отъ Хасковския отрядъ имаха 5 души убити и 41 ранени. Турцитѣ претърпѣха много по-голѣми загуби: около 200 убити и ранени, пленени 18 войници и 1 шабь-офицеръ.

Въ Кърджали българскитѣ войски взеха складове съ облѣкло, снаряжение, оружие, бойни припаси (1000 сандѣци патрони) 300 голѣми палатки. Пѣтьгъ на отстъплението на турцитѣ бѣше усѣянъ съ хвърленитѣ отъ войницитѣ пушки, раници. На батерейната позиция бѣха оставени 80 сандѣци съ снаряди.

Съ заемане гр. Кърджали и долината на р. Арда, за Българското командуване се разкриваше много ясно обстановката на крайния дѣсенъ флангъ на II армия и се разсѣйваше окончателно неоснователното съмнение за настѣпване голѣми турски сили отъ Кърджали къмъ Хасково. Началникътъ на Хасковския отрядъ изпрати донесение за заемане града въ 11 ч. сл. пл., което бѣ получено въ щаба на армията на 9-и октомврий въ 2 ч. пр. пл.:

„8-и октомврий 4 ч. сл. пл. отрядътъ зае гр. Кърджали. Противникътъ отстъпи: часть — по пѣтя за Сагърларъ, часть — за Кюселеръ. Отрядътъ съ преднитѣ си части зае линията височинитѣ западно отъ Алкая — с. Исакларъ — презъ Хисаръ Юспю — височинитѣ Кючюкъ Реджебли (Ярджели). Въ града сж останали само 9 души гърци.“

Послѣдствията отъ боя при Кърджали най-добре се виждатъ отъ следната заповѣдь на Турската главна квартира, изпратена до командувачия Източната армия, съ цель да го подбутне по-скоро къмъ настѣпателни действия:

„Комендантътъ на Гюмюрджина, колъ аса Шерефеддинъ ефенди, донася, че Кърджали билъ превзетъ отъ противника, и че всички офицерски семейства и мѣстното население бѣгатъ въ Гюмюрджина. Пѣтищата били задрѣстени, и движението невъзможно. Хранителнитѣ

и други припаси били оставени. Яверъ паша отстъпвалъ въ безпорядъкъ. Ако Кърджалискиятъ отрядъ, на който бѣ възложена задачата да мине въ неприятелска територия и да заплашва пътя на отстъплението на неприятелската армия, действително не е изпълнилъ това си назначение, а дори не е можалъ да се отбранява и е отстъпилъ въ безпорядъкъ, то той ще бѣде подведенъ подъ тежка отговорностъ. Колкото и да е билъ силенъ противникътъ срещу него, отъ негова страна е много недостойно да отстъпва безредно, безъ да предприеме настѣпление, или поне да се задържи на мѣстото си. На Кърджалиския отрядъ бѣ възложена велика и славна задача. Печални ще бѣдатъ послѣдствіята, ако противникътъ се спусне въ Гюмюрджина и разруши желѣзнопътната линия; въ такъвъ случай съобщенията между дветѣ армии се прекъсватъ, и Западната армия се лишава отъ всѣка поддръжка. Независимо отъ това, неприятелътъ може да извърши клане въ Гюмюрджинския окръгъ и да всѣ навсѣкжде ужасна паника.

За да се избѣгне това, Източната армия веднага, още днесъ, да мине въ настѣпление, като въ сѣщото време и Кърджалискиятъ отрядъ да повдигне духа на останалитѣ, които, безъ съмнение, не е съвсемъ отпадналъ, да контратакува противника тамъ, дето го намѣри, и да го разбие. Съ нетърпение очаквамъ благоприятни известия за успѣшни действия тамъ.

Даде се нареждане, щото шесть табори отъ предназначениѣ за усиление Западната армия отъ Муратли да отидатъ за поддръжка въ Гюмюрджина.

Пълното поражение на Кърджалиския корпусъ се признава отъ командувачия Източната армия, като една отъ причинитѣ да се предприеме прибързаното настѣпление на 9-и октомврий, което доведе до катастрофа тази армия.

ГЛАВА IV.

Завършване заслоняването на крепостта между 9-и и 11-и октомврий.

Колебанието въ Българската главна квартира на 9-и октомврий.

Следъ като на 8-и октомврий бѣха отдѣлени 3-а и 10-а дивизии отъ I армия за наблюдение Одринската крепостъ, за 9-и октомврий отъ Българската главна квартира се изпрати следната директива № 3:

„Сведения за неприятеля сжщитѣ, както въ директива № 2, издадена на 7-и октомврий презъ нощта, съ добавка, че въ европейскитѣ вестници и отъ нашитѣ информационни органи въ странство се съобщава, какво турцитѣ превозвали и съсредоточавали въ околноститѣ на Виза единъ корпусъ отъ три дивизии, който щѣлъ да има за цель да действува въ обходъ на нашия лѣвъ стратегически флангъ.

Положението на нашитѣ войски: Втората армия, както въ директива № 2; Първата армия на линията Чалмекъой—Тюлбе—Еджалия; Третата армия на линията Татарларъ—Карамза—Алмачикъ; Конната дивизия—въ с. Саржталишманъ.

За утрешно число, 9-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда:

1) *Втората армия* да остане на заетитѣ мѣста, като продължава да се утвърдява и да наблюдава Одринската крепостъ.

2) *Първата армия* да остане на заетитѣ днесъ мѣста и да бжде готова за действия, въ зависимостъ отъ развитието на събитията срещу главната група на нашата армия.

3) *Третата армия* да атакува укрепления пунктъ Лозенградъ и да го заеме.

4) *Кавалерийската дивизия* да произведе разузнаване по посока на селата: Демеранлия, Гебилеръ, Хаскъой, Ениджи, Кавакли, като

изпрати далечни самостоятелни разезди да открият неприятелското разположение.

От утре, 9-и октомврий, Конната дивизия влиза въ разпореждането на командуващия III армия.

5) Действията на I и II армии трѣбва да бждатъ тѣсно свързани. До завземането на Лозенградъ, никакви действия да не се предприематъ, и армитѣ трѣбва да бждатъ готови да посрещнатъ едно евентуално преминаване на противника въ контранастъпване, като изпратятъ предъ фронта и къмъ Одринската крепостъ силни рекогносцировачни отряди.

6) Щомъ се почнатъ действията, командуващитѣ I и III армии да установятъ постоянна телеграфическа връзка съ Щаба на действащата армия и го държатъ въ течение на всичко.

Преди изпращането на тази директива, началникътъ на Щаба на действащата армия води по телеграфа разговоръ съ командуващия II армия. Въ този разговоръ генералъ Ивановъ събщи: че следъ боя на линията Булдуркьой, на 7-и октомврий, турцитѣ отстъпили къмъ Одринъ, и въ града владѣла паника; че на 8-и октомврий Хасковскиятъ отрядъ е водилъ бой по височинитѣ при с. Керемитлеръ, Копранларъ, Теке, но за резултата още нѣмалъ донесение, и че, по сведения отъ единъ бѣглець — грѣкъ, турцитѣ били изпратили много войски отъ Одринъ къмъ Ортакьой.

Единъ часъ следъ този разговоръ, въ Главната квартира се получи по телеграфа и донесение отъ командуващия II армия, въ което се повтаряха горнитѣ сведения, съ добавка, че предъ Хасковския отрядъ турцитѣ сж отстъпили къмъ Кърджали.

Върѣки ясното указание за слабостта на турцитѣ къмъ Кърджали, началникътъ на Щаба на действащата армия бѣше още подъ натиска на неоснователната опасностъ откъмъ тази посока, което още повече се усиляше отъ показанията на гореказания бѣглець. Той обърна вниманието на командуващия II армия върху „опасното“ положение на неговия дѣсенъ флангъ и му заповѣда да вземе нови мѣрки за обезпечаването му.

Въ сжщото време отъ Берлинъ се получи донесение, че въ Пруския генераленъ щабъ било получено съобщение отъ Цариградъ — въ Димотика имало два корпуса и въ Кърджали една дивизия за действие срещу дѣсния флангъ на българитѣ. Това донесение, макаръ да не бѣше отъ съвсемъ автентиченъ източникъ, се възприе отъ началника на Щаба на действащата армия, генералъ Фичевъ. Той взе решение да отмѣни директивата № 3 и да заповѣда отстъпление за всички армии.

Следъ известно колебание, обаче, заповѣдта за оттегляне армията не бѣ изпратена, и директивата № 3 остана въ сила. Но, подъ влиянието на споменатитѣ недовѣрени сведения, сжщиятъ се залови да организира лично охраната на „опасния“ дѣсенъ флангъ. Той не даде само задачата на командуващия II армия, а избра самъ позицията, която трѣбва да се заеме, и назначи частитѣ, които да я заематъ. Той повика въ 10 ч. сл. пл. командуващия II армия на телеграфа и му предаде следната заповѣдъ:

„Въ допълнение директивата № 3, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда:

1) *Бригадата*, която ще премине на дѣсния брѣгъ на Марица, заедно съ едно с. с. артилерийско отдѣление, да се изпрати незабавно въ Юнуше и Пандакли, дето да се разположи, и укрепи на височинитѣ с. Каранасулу — разв. Шаханаръ, на северъ отъ Юнуше:

2) *Конната бригада* да премине въ с. Корашли още утре и да влѣзе въ връзка съ Хасковския отрядъ:

3) *Частитѣ отъ пограничната стража* да заематъ и да наблюдаватъ всичкитѣ проходи презъ планината между Карабаа и Инджили;

4) *Хасковскиятъ отрядъ* да се свърже съ войскитѣ отъ дѣсния флангъ на II армия;

5) На 9-и октомврий отъ с. Чамурли ще се пратятъ една опълченска и една допълняваща дружини, съ едно артилерийско отдѣление, които да се укрепятъ на височинитѣ на северъ отъ Ири Обасъ и да заематъ върха Хоула.“

Командуващиятъ II армия поиска да узнае, какви сведения за противника сж предизвикали тѣзи безусловни заповѣди, на което началникътъ на Щаба на действащата армия отговори, че, освенъ сведенията, предадени отъ Щаба на II армия, какво отъ Одринъ се изпращатъ войски за Ортакъой и Димотика, „Щабътъ на действащата армия има положителни сведения, че къмъ Кърджали се движи голѣма турска колона. Затова дадената въ допълнение къмъ директива № 3 заповѣдъ да се изпълни буквално.“

Следъ като началникътъ на Щаба на действащата армия се бѣше отказалъ отъ идеята за оттегляне всички армии назадъ, той пакъ изпрати на командуващитѣ армиитѣ шифрована директива, въ която опредѣляше посокитѣ, по които тѣ трѣбва да отстъпятъ. Особено подробна бѣше тази директива за II армия:

„По нѣкои сведения може да се сжди, че, когато нашата главна група — I и III армии — предприематъ да атакуватъ Лозенградъ и да настѣпятъ на югъ, турцитѣ могатъ да предприематъ едно настѣпателно действие съ значителни сили по дѣсния брѣгъ на р. Марица и откъмъ Арда, да се постараятъ да отхвърлятъ цѣлата наша армия на изтокъ и да ни откъснатъ отъ нашата база.“

Предвидъ на това, по заповѣдъ на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАДУВАЩИЯ, считамъ за нужно да дамъ следнитѣ инструкции:

1) Трѣбва да се обърне особено внимание на дѣсния флангъ на армията, за да не бѣде компрометиранъ и да се затрудни отстъплението на 8-а дивизия;

2) 8-а дивизия да отстъпва по дѣсния брѣгъ на Марица постепенно, като се старае да задържи, колкото е възможно по-дълго време, противника на височинитѣ на с. Ярджели;

3) Дветѣ бригади отъ 9-а дивизия да отстъпватъ по лѣвия брѣгъ на р. Марица по направление Търново-Сейменъ, а останалата бригада отъ същата дивизия и 1-а бригада отъ 3-а дивизия да отстъпватъ по направление Соуджакъ—Кавакли—Явузъ Дерѣ като се задържатъ упорито и като дадатъ възможност на I армия да отстъпи къмъ Казълъ Агачъ;

4) Хасковскиятъ отрядъ да отстъпва къмъ Каяджикъ и да отбранява тази преправа; при настѣпване значителни сили срещу него, той не трѣбва да влиза въ упоритъ бой, а да действа демонстративно;

5) Целта на II армия въ подобенъ случай ще бѣде да отбранява Търновосейменската укрепена позиция, за да осигури дѣсния флангъ и тила на действащата армия.

Командуващиятъ II армия въ време на разговора по телеграфа не направи възражение срещу категоричната заповѣдъ за изпращане една бригада отъ 8-а дивизия въ Юнуше, но следъ като разпореди да се изпълни заповѣдта, той изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Тази нощъ сж направени разпореждания за отиване бригадата къмъ Юнуше, и конната бригада — за Корашли. Сведението, което съобщихъ за движението на войски отъ Одринъ къмъ Ортакой, бѣше отъ единъ бѣглець (вижъ телеграма № 606 отъ 8-и того). Считамъ за длъжностъ да донеса, че моралниятъ ефектъ отъ това не ще бѣде въ наша полза, а сигурно ще окуражи противника. Не ще ли бѣде по-добре, ако бригадата се спре да не ходи къмъ Юнуше, а да заеме Карабаа и Курткой, а конната бригада да отиде въ Инджили и да следи за Арда и поддържа свръзка съ Хасковския отрядъ. Турцитѣ не биха могли съ сериозни сили да предприематъ настѣпление по-назападъ отъ Силбикюмъ. Бригадата, която отива въ Юнуше, не ще може да окаже съдействие на 8-а пех. Тунджанска дивизия, ако последната бѣде атакувана откъмъ Ортанкой, и ако тя заеме предлаганото отъ мене разположение, нейното съдействие ще бѣде по-сигурно и действително.“

Въ това време въ Главната квартира бѣше получено донесението, че Хасковскиятъ отрядъ е завладѣлъ Кърджали, турцитѣ отстъпили на югъ, и турското население сжщо бѣгало на югъ. Тогава

началникът на Щаба на действащата армия се убеди, че опасност от тази посока поне за известно време няма, отказа да се вмѣсва въ работата на командувачия армията и му изпрати следната заповѣд:

„Понеже охраната на фланга на II армия е въ компетентността на командувачия армията, съгласявамъ се съ направеното предложение. Разпоредете бригадата да остане въ Бешъ Тепе, като изпрати две дружини къмъ Силбикюмъ, а конната бригада — къмъ Инджили¹⁾, за да наблюдава и охранява преправитѣ на Арда и поддържа връзка съ Хасковския отрядъ. Дружинитѣ, изпратени отъ Търново-Сейменъ, да останатъ въ Тремезли.“

На 8-и октомврий вечерта, следъ разговора си съ началника на Щаба на действащата армия по телефона, командувачиятъ II армия заповѣда за 9-и октомврий: Частитѣ да продължатъ укрепяването си на достигнатитѣ мѣста; 2./8. бригада да остане при Черменъ, съ предни части въ Бешъ Тепе (бригадата, обаче, бѣ вече насочена къмъ Карагачъ и Каджкьой, и по-големата частъ отъ нея бѣше пристигнала въ тѣзи села; за изпълнение тази заповѣдъ, би трѣбвало току-що пристигналитѣ части да се връщатъ назадъ; независимо отъ това, началникътъ на 8-а дивизия намираше, че тази бригада трѣбва да бѣде разположена въ района Карагачъ—Каджкьой, за да може да действа по-добре срещу противникъ, който би се опиталъ да атакува лѣвия флангъ на дивизията); Дивизионната конница на 8-а дивизия да следи зорко за всичкитѣ бродове на р. Арда и за пѣтя Одринъ—Ортакьой; две дружини отъ 2./8. бригада да се изпратятъ въ Курткьой, въ разпореджането на командира на Сборната конна бригада; ротитѣ отъ 8-а погранична дружина да заематъ линията Мезекъ—Ададжали, за да наблюдаватъ р. Арда при Силбикюмъ и Ададжали; конната бригада, заедно съ придаденитѣ ѝ две дружини отъ 8-а дивизия и 4-а погранична рота, отъ Мустафа Паша да се премѣсти въ Инджили, дето ще пристигне и едно не с. с. артилерийско отдѣление отъ Търново-Сейменъ.

Следъ получаване директивата № 3 и допълнението къмъ нея, командувачиятъ II армия изпрати следнитѣ заповѣди:

1) 2./8. бригада, заедно съ придаденото ѝ артилерийско отдѣление и припадащитѣ се тилни учреждения, да се отправи за с. Юнуше и Пандакли и да започне веднага укрепяването на висотитѣ с. Каранасулу — разв. Шаханаръ, на северъ отъ Юнуше.

2) Конната бригада да се премѣсти въ с. Корашли, отдето да продължава разузнаването въ долината на р. Арда и поддържа връзка съ Хасковския отрядъ и 8-а дивизия; на дветѣ погранични роти, откоито едната бѣше при бригадата, а другата щѣше да

¹⁾ Въ картата 1:40,000 — Инджекьой.

пристигне отъ Мустафа Паша, да се възложи охраната на проходите между Карабаа и Инджили.

Най-после, следъ като получи разрешение да действува както намѣри за добре за запазване дѣсния си флангъ, командувачиятъ армията отмѣни всички дадени по-рано заповѣди, като само две дружини отъ 3./8. бригада се изпратиха въ Курткьой. Тѣзи дружини заминаха за с. Курткьой веднага следъ авангардния бой при Юрушъ. Но на другия денъ се видѣ, че нѣма нужда отъ тѣхъ въ тази посока, и тѣ се върнаха въ своите полкове.

Колебливите решения на Главната квартира за действията на 9-и октомврий и вмѣсването на началника на Щаба на действащата армия въ командването на II армия предизвикваха промѣна въ заповѣдите по II армия, което не можеше да не внесе известно смущение въ по-малките началници.

Подобенъ начинъ на командване отъ страна на Главната квартира се отразяваше зле и върху командването отъ страна на Щаба на II армия. Затова началникътъ на щаба на тази армия, полковникъ Жековъ, повика по телеграфа началника на оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, и му предаде, че подобно вмѣсване въ командването на армията предизвиква само нередовности; че разпорежданията за Юнуше сж „едно илюзорно вдъхновение“, което може да има лоши последици; че отъ маневъръ назадъ, поне за 3—4 дни, нѣма да се яви необходимостъ, и че командувачиятъ армията, ако се предостави на него, ще използва благоприятния моментъ да удари въ най-чувствителната посока къмъ Ортакьой, за да се събератъ положителни сведения за противника.

Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий.

(12-о картогр. приложение).

Положението на двете страни на 8-и октомврий вечерта.

На 8-и октомврий Турското командване даде заповѣдь за настѣпление за 9-и. Въ заповѣдта по Източната армия при това настѣпление на частите отъ Одринския гарнизонъ се даваше следната задача:

„Всички низамски части отъ Одринската крепостъ, заедно съ една редифска дивизия и 1-а сборна дивизия, подъ началството на Шукри паша, да извършатъ силна атака въ флангъ и тилъ на неприятелските войски, находящи се на изтокъ отъ р. Тунджа.“

Тази заповѣдь бѣше изпълнена отъ коменданта на Одринската крепостъ, вследствие на което произлѣзе боятъ на линията Муратчалж—Кайпа. (Подробно описание на този бой е дадено въ Томъ II — „Лозенградската операция,“ страници 439—484.).

Подвижниятъ резервъ на крепостта (две низамски и една сборна редифска дивизии) на 9-и октомврий направи излазъ въ североизточна посока. Той имаше първоначално успѣхъ срещу преднитѣ части на 3-а дивизия, но по-после дветѣ бригади отъ тази дивизия, които действаха по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, минаха въ настѣпление и съвършено сломиха този излазъ. Едновременно съ това, комендантътъ на крепостта, за да прикрие извличането на по-голѣмата частъ отъ гарнизона на североизтокъ, реши да произведе демонстрация и по двата брѣга на Марица, а особено въ посока на селата Юрушъ и Коюнлукъ, която бѣ посрещната отъ 8-а дивизия.

Следъ сполучливото отблъсване турския излазъ, частитѣ отъ Българската I армия, които бѣха оставени подъ Одринъ, заеха следното положение:

3-а дивизия (2-а и 3-а бригади) зае позиция на височинитѣ южно отъ Муратчалж и южно отъ Таушанъ Куруджикъой. На тѣзи позиции частитѣ започнаха да се укрепяватъ следъ боя;

10-а дивизия следъ боя остана на достигнатитѣ височини между Кайпа и Ортакчи, на които частитѣ отъ *1-а бригада* се укрепяваха; *2-а бригада* въ този бой не взе участие и остана на старото си мѣсто — с. Хаджи Талишманъ.

По-наизтокъ отъ Домурджали бѣха частитѣ отъ *1-а дивизия*, които водиха презъ деня бой при с. Гечкенли.

Следъ авангардния бой съ турцитѣ при Юрушъ, *8-а дивизия* бѣше разположена по следния начинъ:

1./8. бригада бѣ въ района Еспетли — к. 157; 10-и полкъ, съ 1./8. с. с. артилер. отдѣление, укрепяваше позицията си при в. 157; 30-и полкъ съ 3./8. с. с. артилер. отдѣление, укрепяваше позицията си на височинитѣ при Еспетли; една дружина отъ този полкъ бѣше оставена въ с. Бешъ Тепе. *3./8. бригада*: 51-и полкъ, съ 1./8. не с. с. артилер. отдѣление, се укрепяваше на гребена западно отъ височината 152; 52-и полкъ, съ 2./8. не с. с. артилер. отдѣление, бѣше разположенъ на квартиробивакъ въ с. Каджкъой. *2./8. бригада* заемаше съ 12-и полкъ Карагачъ, съ 23-и полкъ и 2./8. с. с. артилер. отдѣление — Каджкъой.

Предъ вѣроятността да се започнатъ по-сериозни боеве съ противника, началникътъ на дивизията бѣше разпоредилъ да се приближатъ дивизионниятъ огнестреленъ паркъ — въ с. Карагачъ, дивизионниятъ лазаретъ — въ с. Каджкьой.

Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ изпращаше поредния си ешелонъ въ Мустафа Паша, отдето полковитѣ обози получаваша всичко необходимо.

На 9-и октомврий сутринята бѣше заповѣдано 52-и полкъ и 2./8. не с. с. артилер. отдѣление да смѣнятъ 10-и полкъ и скорострелното отдѣление. По този начинъ позицията предъ фронта на дивизията щѣше да се заеме само отъ 3-а бригада, съ не с. с. артилер. полкъ, а другитѣ две бригади, съ скорострелната артилерия, щѣха да останатъ въ рѣцетѣ на началника на дивизията за маневриране. Тази смѣна, обаче, не можа да се извърши, защото въ това време турцитѣ започнаха своето настѣпление.

Отъ авангардния бой на 8-и октомврий вечерята стана известно, че турцитѣ разполагатъ на линията Юрушъ — Коюнлукъ съ 4—5 табори и 2 батареи. Въ кантона при с. Каджкьой бѣше поставена една подслушвателна станция за прехващане турскитѣ телефонни разговори, и презъ нощта отъ прехванатитѣ разговори се узна, че турцитѣ се готвятъ да атакуватъ българскитѣ войски по посока на с. Юрушъ и затова правѣли разпореждания за усиление своитѣ войски въ тази посока до 7 табори и 2—3 батареи. Сжщитѣ сведения се повтаряха и отъ армейската подслушвателна станция въ Мустафа Паша.

Бойното поле.

Турцитѣ заемаха позиция по гребена западно отъ линията с. Юрушъ—Коюнлукъ и преграждаха платото между рѣкитѣ Марица и Арда. Севернитѣ склонове на това плато се спускатъ до самата рѣка. Тѣ сж стрѣмни, прорѣзани съ дълбоки долове, които представятъ удобни подстъпи за настѣпващата пехота. Маневриране на полска артилерия презъ тѣзи долове е невъзможно. Южнитѣ склонове се съединяватъ съ равната долина на р. Арда на 3—4 км. отъ нея. Тѣ сж по-полегати, прорѣзани сж съ по-широки долове, по склоноветѣ на които може да се движи, както пехота, тъй и артилерия.

Самото плато е открито и голо. Турската позиция надвишаваше околната мѣстность, и отъ нея се наблюдаваше добре мѣстността на западъ, по която щѣха да действуватъ българскитѣ части. Отъ българска страна не се виждаше нищо задъ турската позиция.

Колкото се отива по-наизтокъ, платото се стѣсняваше отъ дветѣ рѣки, така щото пространството ставаше недостатъчно за развиване всичкитѣ сили на една дивизия. Независимо отъ това, мѣстността задъ турската позиция бѣше подъ ударитѣ на турската крепостна артилерия.

Настѣплението на българскитѣ части, разположени между дветѣ рѣки, не можеше да даде решителни резултати, защото, следъ сломяване турската съпротива, тѣ трѣбваше да преодоляватъ сериозното водно препятствие и то подъ огъня на противника. Освенъ това, презъ есенъта Марица нѣма бродове, въ този участъкъ мостове нѣма, и всѣки сполучливъ бой въ тази посока не може да се изпозува за превземане крепостта.

Планъ на боя.

Както се каза по-горе, комендантътъ на крепостта получи заповѣдь да направи излазъ съ по-голѣмата частъ на гарнизона въ североизточна посока и да атакува дѣсния флангъ на българитѣ източно отъ р. Тунджа. Шукри паша схващаше, че настѣпващитѣ къмъ крепостта българи могатъ да използватъ това обстоятелство и да атакуватъ съ открита сила крепостта по двата брѣга на Марица. За да попрѣчи на една такава атака, той бѣше изпратилъ предъ Западния секторъ, между Марица и Арда, една сборна редифска дивизия отъ 7—8 табори и 3 батареи. Единъ таборъ отъ тази дивизия бѣ изпратенъ въ предни постове около Каджкьой. Това бѣше таборътъ, отблъснатъ на 8-и октомврий отъ частитѣ на 8-а дивизия. Единъ авангардъ отъ два табора заемаше позиция на линията Юрушъ—Коюнлукъ. Останалитѣ сили заемаха главната съпротивителна линия на 2 км. по-назадъ.

За да изпълни своята задача, сборната редифска дивизия трѣбваше да се съпротивява докрай на българското настѣпление срещу Западния секторъ на крепостта. Но, поради численото надмощие на българскитѣ сили, началникътъ на дивизията реши да изпревари българското настѣпление, като атакува тѣхната позиция между височинитѣ 141 и 157, съ стремение да обходи и двата ѝ фланга. Това настѣпление вѣроятно не е имало по-далечна цель. Съ него той е искалъ да се приковатъ българитѣ, и да се привлѣче вниманието имъ въ тази посока, за да не предприематъ решителни действия, докато гарнизонътъ на крепостта е вънъ отъ нея, въ североизточна посока.

Щомъ получи донесението отъ подслушвателната станция за готвещата се турска атака, началникътъ на 8-а дивизия разпореди

да се предупредят всички части и да се вземат мърки против изненадата съществуваща атака. След това на началникът на частите бѣше съобщенъ плана на боя, ако турците настѣпятъ. Този планъ въ общи черти бѣше:

Ако турците настѣпятъ на западъ, то стремението на всички части ще бѣде да ги притиснатъ къмъ непроходимата въ бродъ Марица. 51-и полкъ ще задържа своята позиция. 10-и полкъ ще настѣпи по посока на Коюнлукъ, за да се изравни съ него. 30-и полкъ ще настѣпи отъ Еспетли противъ турския лѣвъ флангъ.

Настѣплението на турците.

На 9-и октомврий сутринта 51-и полкъ заемаше своята укрепена презъ нощта позиция по следния начинъ: 3-а и 4-а дружини — въ бойна частъ; 1-а дружина — въ полкова поддрѣжка; 2-а дружина и картечната рота — въ бригадна поддрѣжка.

1./8. и 2./8. не с. с. батареи — на очаквателна позиция, на около 1.5 км. задъ позицията. 3./8. не с. с. батарея — на 600 крачки задъ лѣвия флангъ на позицията.

Командирътъ на полка на разсѣмване провѣри заетата презъ нощта позиция и намѣри, че тя е неудобна. Той заповѣда дружинитѣ отъ бойната частъ да излѣзатъ напредъ и да се окопаятъ на хребета северно отъ в. 152 (4-а дружина) и южно отъ същата височина (3-а дружина). Дружинитѣ започнаха укрепяване на новата позиция къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл.

Изпратенитѣ напредъ патрули се приближиха до турската позиция, отдето, посрещнати съ огънь, отстъпиха къмъ позицията на полка. Турците продължиха огъня си по следитѣ на патрулитѣ, и когато последнитѣ се прибраха, бойната частъ на 51-и полкъ откри огънь по турската позиция. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. една турска батарея, разположена на маскирана позиция задъ гребена, който заемаха турците, откри рѣдъкъ огънь по окопитѣ на 51-и полкъ. Този огънь бѣше много разпрѣснатъ и безвреденъ за българската пехота, макаръ окопитѣ ѝ да не бѣха готови. Следъ 15 минути 2./8. и 1./8. не с. с. батареи откриха огънь по тази батарея и още съ първитѣ изстрели я накараха да напусне позицията си и да търси по-назадъ закрыта позиция. Отъ новата си позиция тази батарея наново откри огънь най-напредъ по батареитѣ, но като не можа да опредѣли тяхното мѣсто, пренесе огъня си по дѣсния флангъ на позицията (3./51. дружина). Понеже дветѣ не с. с. батареи водѣха успѣшно борбата съ турската батарея, 3./8. не с. с. батарея не откри огънь, а остана въ наблюдателно положение.

Началникътъ на 8-а дивизия, заедно съ щаба на дивизията, застана на височината 157, откоято се наблюдаваше, както позицията на 51-и полкъ, тъй и лѣвия флангъ на турското разположение.

Къмъ 10 ч. пр. пл. турската батарея, която временно бѣше прекратила стрелбата, отново я започна. Турската пехота също започна по-честа стрелба, която постепенно се усилваше и къмъ 12 ч. по пладне доби най-голѣмата си сила. Въ същото време се започна общо настѣпление на цѣлия турски боенъ редъ отъ Юрушъ до Коюнлукъ. Още въ началото на това настѣпление се виждаше ясно, че турцитѣ се стремятъ да обходятъ и двата фланга на 51-и полкъ, а главния си ударъ да нанесатъ на лѣвия флангъ, дето настѣпваха повече тѣхни части. Настѣпваха части отъ Гюмюрджинската редифска дивизия, но числото имъ не можеше да се опредѣли.

Боятъ на лѣвия флангъ на 51-и полкъ.

Лѣвофланговата 4-а дружина заемаше своята позиция съ две роти (15-а и 16-а), а другитѣ две роти бѣха въ дружинна поддрѣжка. Веднага следъ започване турското настѣпление, командирътъ на дружината попълни голѣмата междина между ротитѣ отъ бойната частъ съ една полурота отъ 13-а рота, а другата полурота бѣ оставена за прикритие на 3./8. не с. с. батарея. Отъ 15-а рота бѣше изпратенъ единъ взводъ на гребена непосредствено предъ в. 152, съ задача да се държи, докато противникътъ достигне на 200 кр. до този гребенъ, следъ което да отстъпи на главната позиция. Заемането на този „преденъ пунктъ“, толкова близо предъ главната позиция, бѣше съ цель да се обстрелватъ подстъпитѣ въ този участъкъ, образувани отъ казания гребенъ. Но за това обстрелване бѣха назначени извънредно малко стрелци (единъ взводъ), и тѣ не можаха да спратъ неприятелското настѣпление.

Докато се водѣше огневата борба на фронта, 3—4 табори използваха многото гънки на мѣстността югозападно отъ Юрушъ и настѣпиха отъ изходната си позиция — желѣзния пжтъ — противъ лѣвия флангъ на полка. Тѣ изтласкаха взвода отъ предната позиция и почти едновременно се появиха на 300—400 крачки предъ фронта и лѣвия флангъ на 4-а дружина. Дружинната поддрѣжка (13-а рота) веднага бѣше изпратена да удължи фронта на дружината влѣво. Посрещнати съ силенъ пушеченъ огънь, турцитѣ не можаха да напреднатъ повече, залегнаха на гребена и започнаха съ огънь да подготвятъ по-нататъшното си настѣпление. За спиране турското настѣпление спомогна много и 3./8. не с. с. батарея, която откри огънь на картечно действие. Командирътъ на дружината виждаше,

че, и следъ удължаване фронта съ дружинната поддръжка, турският фронтъ на настъпление е по-широкъ влѣво, и скоро ще обхване неговия флангъ. Натискътъ бѣше много голѣмъ, и войниците едвамъ се удържаха на бойнитѣ си мѣста. Командирътъ на дружината, подполковникъ Калканджиевъ, поиска помощъ. Той непрекъснато се движеше между бойцитѣ и окопитѣ, за да поддържа тѣхния духъ. Полковата поддръжка (1./51. дружина) въ това време бѣше задъ дѣсния флангъ на полка, дето 3./51. дружина само съ своя огънь сполучи да накара турцитѣ да прекратятъ настъплението си. Но командирътъ на бригадата реши да намѣси въ борбата бригадната поддръжка. Той заповѣда на 6-а, 8-а и картечната роти да настъпятъ къмъ лѣвия флангъ на полка и да усилятъ 4./51. дружина.

Въ 1 ч. 50 м. сл. пл. дветѣ роти достигнаха бойната линия и се развърнаха въ боенъ редъ между ротитѣ на 4-а дружина. Картечната рота зае позиция между 14-а и 16-а роти. Въ 2 ч. сл. пл. така усилената бойна линия на 4-а дружина откри унищожителенъ огънь по настъпващитѣ турци, които ги накара да залегнатъ на достигнатитѣ мѣста предъ българскитѣ окопи и да не се опитватъ вече да подновятъ настъплението си.

Командирътъ на 3./8. бригада още се безпокоеше за своя лѣвъ флангъ, защото въ гънкитѣ на мѣстността турцитѣ още можеха да привлѣкатъ достатъчно сили и отново да го обходятъ. Той не разполагаше вече съ свои войски, защото 52-и полкъ бѣше въ разпореждане на началника на дивизията. Затова се обърна къмъ последния да иска подкрепа, който заповѣда една дружина отъ 52-и полкъ да се приближи къмъ позицията на 51-и полкъ; последниятъ полкъ да се задържи здраво на позицията си, докато 10-и и 30-и полкове завършатъ обхода на турския лѣвъ флангъ, което ще застави турцитѣ да прекратятъ боя по фронта.

Между 2 ч. и 3 ч. 30 м. сл. пл. 51-и полкъ води най-ожесточенъ огневи бой съ залегналитѣ непосредствено предъ неговитѣ окопи турци. Въ този бой огневото надмощие бѣше на страната на българитѣ, и турцитѣ не можаха да подготвятъ съ огънь по-нататъшно настъпление.

Настъплението на 1./8. бригада.

Щомъ се започна боя предъ участъка на 51-и полкъ, командирътъ на 1./8. бригада излѣзе на позицията на 10-и полкъ при в. 157. Следъ като се запозна съ обстановката, той заповѣда да се започне настъпление, като 10-и полкъ бѣ насоченъ къмъ височинитѣ при Коюнлукъ, а 30-и полкъ — въ обходъ на настъпващитѣ отъ

Коюнлукъ турски части. Настъплението трѣбваше да се извърши подъ покровителството на 1./8. с. с. артилер. отдѣление, на което командирътъ на бригадата заповѣда да остави една батарея на позиция при в. 157, а съ другитѣ две батареи да заеме позиция на 2.5 км. югоизточно отъ сѣщата височина. Но батареитѣ трѣбваше да се движатъ презъ размекчената почва на оранитѣ ниви, и не можаха на време да заематъ своитѣ позиции и да откриятъ огънь. Тѣ започнаха стрелбата едвамъ въ 3 ч. 5 м. сл. пл. 3./8. с. с. артилер. отдѣление отъ своитѣ позиции при с. Еспетли още въ 11 ч. 40 м. пр. пл. бѣше започнало да обстрелва турскитѣ настъпващи части, и по този начинъ отчасти спомогна и на настъплението на 10-и полкъ.

Въ 11 ч. пр. пл. командирътъ на 10-и полкъ заповѣда полкътъ да настъпи въ следния боенъ редъ: бойна часть — 1-а и 4-а дружини, картечната рота, придадена къмъ 1-а дружина; полкова поддръжка — 2-а и 3-а дружини, задъ дѣсния флангъ на бойната часть; направляващата 1-а дружина бѣше насочена къмъ Коюнлукъ, а 4-а дружина — влѣво отъ нея.

Полкътъ настъпваше бързо, безспирно срещу настъпващитѣ откъмъ Коюнлукъ турци, които вече бѣха се спуснали въ Коюнлукския долъ. Когато преднитѣ роти достигнаха гребена западно отъ този долъ, тѣ бѣха посрещнати съ пехотенъ и съ картеченъ огънь отъ височинитѣ северно и западно отъ Коюнлукъ, на които турцитѣ имаха добре укрепена позиция. Окопитѣ на тази позиция бѣха грижливо изработени и много добре приспособени къмъ мѣстността.

Бойната часть на полка веднага зае удобна стрелкова позиция. Картечната рота сѣщо излѣзе на тази позиция, между ротитѣ на 1-а дружина. Вследствие силния пехотенъ и картеченъ огънь, турцитѣ прекратиха настъплението си. А когато батареитѣ на 3./8. с. с. артилерийско отдѣление откъмъ Еспетли откриха огънь по тѣхъ, тѣ бѣха силно изненадани, и започнаха да напускатъ гребенитѣ западно отъ Коюнлукъ и да отстъпватъ къмъ укрепената си позиция, отъ която бѣха тръгнали.

Пехотниятъ и картеченъ огънь отъ укрепената турска позиция бѣше много силенъ, и бойната часть на 10-и полкъ не можеше вече да напредва. За подтикването ѝ командирътъ на полка заповѣда да излѣзе напредъ полковата поддръжка. Настъплението продължи по голия склонъ и подъ най-силния турски огънь. Усилената бойна часть стремително се спусна въ Коюнлукския долъ и достигна на 700 крачки до турскитѣ окопи, дето пристигна и единъ взводъ на картечната рота. Забелязваше се вече едно надмощие на българския пехотенъ огънь.

Въ това време къмъ турския лѣвъ флангъ вече се приближаваше бойната частъ на 30-и полкъ. Командирътъ на полка дочака турскитѣ настѣпващи части да се спуснатъ въ Коюнлукския долъ и да изложатъ фланга и тила си, за да започне и той настѣплението си. Къмъ 11 ч. 40 м. пр. пл. това стана. Турцитѣ вѣроятно не сж имали никакви сведения за българитѣ къмъ Еспетли и бѣха се увлѣкли вече окончателно въ настѣплението си срещу 51-и и 10-и полкове. Когато тѣхнитѣ настѣпващи части започнаха да се катерятъ по стрѣмнитѣ склонове на височинитѣ западно отъ Коюнлукъ, командирътъ на 30-и полкъ заповѣда на батареитѣ отъ 3./8. с. с. артилер. отдѣление да откриятъ огънь по тѣхъ. Едновременно съ това, и полкътъ настѣпи въ боенъ редъ къмъ в. 135, южно отъ селото, като имаше дветѣ си дружини и пионерната рота въ първа линия, а едната съ картечния взводъ — въ полкова поддрѣжка (4./30. дружина съ единъ картеченъ взводъ бѣше още въ с. Бешъ Тепе).

Стройното настѣпление на 30-и полкъ по равнището се забавяше само отъ размекчената почва на оранитѣ ниви. Турскиятъ огънь, макаръ и силенъ, не можеше да попрѣчи на стремителното настѣпление, което се извършваше съ прибѣжки. И въ кратко време най-преднитѣ вериги достигнаха до южнитѣ склонове на в. 135, южно отъ с. Коюнлукъ.

Общо отстъпление на турцитѣ.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. положението на лѣвия флангъ на 51-и полкъ бѣше най-критическо, защото турцитѣ настѣпваха съ много повече сили, на много по-широкъ фронтъ и бѣха сполучили да обходятъ лѣвия флангъ на полка. Но пристигналата своевременно помощъ отъ бригадната поддрѣжка възстанови разстроениитѣ отъ турския огънь части. Предъ дѣсния флангъ на полка натискътъ бѣше по-слабъ, и турското настѣпление бѣ спрѣно само съ огънь отъ 3./51. дружина. Независимо отъ това, задъ този флангъ стоеше още непожтната полковата поддрѣжка (1./51. дружина).

Въ това време 10-и полкъ водѣше огнева борба съ противника, като бѣше, залегналъ на 700 крачки отъ неговитѣ солидни окопи. Турскитѣ окопи бѣха гжсто заети, а артилерията на полка (1./8. с. с. артилер. отдѣление) не можеше да съдействува съ огъня си, защото още не бѣше се настинала на позиция. Дветѣ батареи откриха огънь едвамъ къмъ 1 ч. 20 м. сл. пл., като заставиха турската не с. с. батарея и турскитѣ картечници, които фланкираха лѣвия флангъ на полка, да се оттеглятъ.

Въ това време появяването на 30-и полкъ южно отъ в. 135 разколеба турцитѣ, заемащи укрепената позиция по височинитѣ източно отъ Куюнлукъ. Тѣ започнаха да напущатъ окопитѣ си най-напредъ на групи, по отдѣления и взводове, но скоро отстъплението се предаде по цѣлия фронтъ. Това бѣ забелязано отъ настѣпващия 30-и полкъ. Громко „Ура!“ се разнесе по цѣлия фронтъ на полка. Музиката започна да свири народния химнъ, и цѣлиятъ полкъ се понесе напредъ, достигна напуснатата отъ турцитѣ позиция на височината 135 и откри огънь по бѣгащитѣ турци. Командирътъ на полка веднага изпрати заповѣдъ на 3./8. с. с. артилер. отдѣление да излѣзе напредъ, на завладяната позиция, но командирътъ на отдѣлението по собствена инициатива бѣше вече тръгналъ съ батареитѣ си напредъ.

Щомъ забелязаха турското отстъпление, частитѣ отъ 10-и полкъ се спуснаха за ударъ на ножъ върху турскитѣ окопи. Много отъ останалитѣ въ окопитѣ турци бѣха издигнали бѣлъ флагъ, но други продължаваха да стрелятъ. Почна се бой съ ножове, при който турцитѣ дадоха доста жертви въ убити и пленени. Следъ удара, полкътъ зае гребена непосредствено задъ позицията и откри огънь по отстъпващитѣ турци.

Въ това време придаденитѣ къмъ полка 1./8. и 2./8. с. с. батареи бѣха вече открили огънь, най-напредъ по турскитѣ картечници, а следъ това по не с. с. батарея, която се мжчеше да закачи орждията и да отстъпи заедно съ своята пехота. Батареята не можа да извлѣче частъ отъ орждията и раклитѣ си, които останаха тамъ и бѣха пленени.

Съдействието отъ 9-а дивизия.

Турцитѣ, които настѣпваха откъмъ Юрушъ срещу лѣвия флангъ на 51-и полкъ, вѣроятно не сж имали никакви сведения за това, което става на тѣхния лѣвъ флангъ, къмъ Коюнлукъ. Тѣ продължаваха своитѣ опити да настѣпватъ и да обхождатъ лѣвия флангъ на българитѣ. Огневиятъ бой продължи до 3 ч. 30 м. сл. пл. съ голѣмо ожесточение и отъ дветѣ страни.

Въ това време отъ позицията на 2./9. *бригада*, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, се наблюдаваше много добре турското настѣпление отъ с. Юрушъ. Командирътъ на бригадата, полковникъ Поповъ, който бѣше излѣзълъ да провѣри разположението на своитѣ части, като забеляза какъ турцитѣ сж изложили фланга си, веднага изпрати една батарея, съ задача да заеме позиция при с. Кършалж и да

насочи огъня си против настъпващите турски части. За прикриване батареята откъм Одрин бѣ изпратена 2./33. дружина.

Въ 3 ч. 15 м. сл. пл. 3./9. с. с. батарея зае позиция западно отъ Кършалж и откри огънь по турските части северозападно отъ Юрушъ, по веригите и по техните поддръжки. Турците бѣха изненадани отъ този артилерийски огънь, който имъ нанасяше голѣми загуби, защото настъпващите части не бѣха взели мѣрки да се прикриятъ отъ погледите и изстрелите откъм фланга и тила. Тѣ се разбѣгаха право назадъ, къмъ селото, но батареята прегради пътя имъ и тѣ претърпѣха голѣми загуби, докато минатъ битото пространство. Батареята продължи стрелбата по отстъпващите турци до 4 ч. 20 м. сл. пл., следъ което се присъедини къмъ бригадата.

Между това, командирѣтъ на 2./9. бригада получи отъ началника на дивизията исканото разрешение да настѣпи напредъ, за да помогне косвено на ангажираната въ сериозенъ бой съседна дивизия. Въ 2 ч. сл. пл. бригадата настѣпи и къмъ 4 ч. сл. пл. достигна линията Ахъркьой—Кемалъ.

Огневата съпротива на 51-и полкъ и ненадѣйниятъ артилерийски огънь отъ лѣвия брѣгъ на Марица накараха турците да започнатъ и тукъ отстъпление, което скоро се обърна въ паническо бѣгство, когато забелязаха, че 10-и и 30-и полкове сж вече напреднали и пресѣкли пътя на отстъплението имъ къмъ Одринъ.

Командирѣтъ на 51-и полкъ, като забеляза разколебаването на турците отъ артилерийския огънь и настѣплението на 10-и и 30-и полкове въ техния тилъ, даде заповѣдъ за атака. Полковата поддръжка веднага изкочи напредъ и, когато се подравни съ първата линия, всички се понесоха вихрено напредъ съ викъ „Ура!“. Турците не дочакаха удара. Тѣ отстъпиха безредно, поразявани отъ батареята при Кършалж. Ужасѣтъ между бѣгащите турски войници бѣше голѣмъ. Нѣкои успѣха да се промъкнатъ по брѣга на Марица къмъ Одринъ, други нагазиха мѣтните води на придошлата рѣка и се издавиха, а 180 души бѣха пленени.

Преследване.

И така, 10-и и 30-и полкове завладѣха турските позиции около Коюнлукъ и преследваха турците съ огънь. Следъ като се поустроиша, двата полка продължиха преследването. 10-и полкъ настѣпваше почти безспирно, макаръ турците да се спираха на всѣка удобна за стрелба позиция, съ цель да спратъ съ огънь преследващите. Тѣ винаги биваха принуждавани да напушатъ бърже тѣзи позиции, защото въ това време 30-и полкъ обхождаше техния лѣвъ флангъ.

Независимо от това, 7./8. с. с. батарея от отдѣлението, придано къмъ 30-и полкъ, подпомагана отъ пехотнитѣ войници, сполучи да се изкачи по стръмния склонъ и въ 2 ч. 30 м. сл. пл. зае позиция на гребена източно отъ Коюнлукъ. Тя откри огънь по отстъпващитѣ вериги и окончателно сломи турската съпротива. Въ това време една крепостна батарея отъ Одринъ откри огънь съ бризантни гранати по батареята. Макаръ стрелбата да бѣше много точна и да продължи до 5 ч. сл. пл., нито единъ турски снарядъ не можа да попадне въ батареята. Друга крепостна батарея изстреля много шрапнели по прикритието на батареята (3./30. рота), но и тази стрелба не причиняваше на прикриващата рота никакви загуби. Лѣвофланговитѣ части на 10-и полкъ се насочиха къмъ с. Юрушъ, дето плениха една рота съ двама офицери. Останалитѣ части отъ двата полка на 1./8. бригада продължиха настѣпление си, докато се надвесиха надъ долината на р. Марица, като достигнаха до пѣтя Юрушъ — Ипчели. Тамъ ги завари нощта.

Дветѣ батареи отъ 1./8. отдѣление (1-а и 2-а) отъ първитѣ си позиции продължиха да обстрелватъ отстъпващитѣ турски части, докато се захриха и последнитѣ отъ тѣхъ. Следъ това, къмъ 2 ч. 40 м. сл. пл., тѣ прекратиха огъня, за да се премѣстятъ на втора позиция на хребета западно отъ с. Юрушъ, дето пристигнаха едва къмъ 4 ч. сл. пл., но въ това време преследването отъ пехотата бѣше завършено, и нѣмаше вече цели за поражаване. На гребена източно отъ Коюнлукъ, при 7-а батарея, заеха позиция и другитѣ две батареи на 3./8. с. с. артилер. отдѣление. И тѣзи батареи не откриха огънь отъ новитѣ си позиции, защото нѣмаше вече цели.

Къмъ 6 ч. сл. пл. боятъ се прекрати. Но турското командване бѣше сериозно загрижено отъ българското настѣпление въ Западния секторъ. Частитѣ отъ Гюмюрджинската дивизия бѣха доста разстроени отъ неуспѣшното настѣпление и не можеха да устоятъ срещу единъ по-енергиченъ натискъ. Въ това време комендантътъ на крепостта бѣше увлѣченъ въ командването излиза въ североизточна посока. Неговиятъ замѣстникъ изпрати веднага два табора отъ Кешанския полкъ на Бабаескийската редифска дивизия, отъ Източния секторъ, които да подкрепятъ частитѣ отъ Гюмюрджинската дивизия при Марашъ. Следъ като бѣха изпратени тѣзи първи поддръжки, замѣстникътъ на коменданта получи по-подробни сведения за разстройството на турскитѣ части, участвували въ боя, и реши да ги подкрепи съ още 2 табора отъ Източния секторъ. Какъ той е схващаль положението въ този моментъ,

се вижда отъ заповѣдта му до началника на Бабаескийската дивизия по този поводъ:

„Бързо изпратете въ Южния секторъ, къмъ Арда, и двата табора отъ полка Чорлу. Облекчени, таборитѣ да тръгнатъ веднага. Да не се бавятъ нито минута. Положението е сериозно.“

Действията на останалитѣ части отъ 8-а дивизия.

Командирътъ на *52-и полкъ* получи заповѣдь отъ началника на дивизията, че остава въ маневрени войски на дивизията и да застане съ полка си и съ придаденото му не с. с. артилер. отдѣление при могилоката източно отъ с. Бълдуркой. Тази заповѣдь се получи къмъ 11 ч. пр. пл., когато полкътъ бѣше въ движение, за да заеме височината югоизточно отъ Коюнлукъ, споредъ получената по-рано заповѣдь отъ командира на бригадата. Следъ като пристигна на опредѣленото мѣсто, полкътъ застана въ сборенъ редъ и остана въ сжщото положение до вечерта. Когато се получи заповѣдта отъ началника на дивизията (къмъ 2 ч. 15 м. сл. пл.) да се изпрати една дружина въ подкрепа на 51-и полкъ, командирътъ на полка натовари съ тази задача 2-а дружина. Тази дружина настъпи въ боенъ редъ и достигна до дѣсния флангъ на 51-и полкъ въ най-критическия моментъ, но участие въ боя не взе, защото въ това време турцитѣ започнаха да отстъпватъ.

Последнитѣ части отъ 2/8. бригада преминаха Марица и пристигнаха на мѣстата за нощуване едвамъ на разсъмване. Началникътъ на дивизията не изпълни заповѣдта по II армия да изпрати „предни“ части и отъ тази бригада въ Бешъ Тепе, защото въ сжщото село бѣше оставена една дружина отъ 1-а бригада съ две картечници. Подъ предлогъ, че частитѣ сж изморени, той не изпрати и две дружини въ Курткой, както гласѣше сжщата заповѣдь отъ командувания армията, защото въ Курткой бѣше конната бригада.

Боятъ бѣше се започналъ, когато началникътъ на дивизията получи заповѣдта да изпрати цѣлата бригада съ артилерийското отдѣление въ Юнуще. Връщането цѣла бригада назадъ, въ българска територия, смути дивизионното командване, защото и то схващаше, че това връщане ще се отрази зле върху духа на войскитѣ и на населението. Генералъ Кирковъ забави изпълнението на тази заповѣдь, докато вечерта тя бѣ отменена отъ командувания армията.

Командирътъ на *Гвардейския коненъ полкъ* още преди започване боя получи отъ началника на дивизията заповѣдь да намѣри най-добритѣ бродове презъ р. Арда въ участъка Сименли — Доу-

джаросъ, да узнае има ли материали за мостъ въ селата Дели Елесь, Седерли, чифл. Кулакълж и да разузнае района южно отъ рѣката. Той назначи два полуескадрона за изучаване бродоветѣ и самъ съ полка се премѣсти отъ Еспетли въ Седерли, за да може, въ случай на нужда, да поддържа разузнавателнитѣ полуескадрони. Когато турцитѣ започнаха настѣпление си отъ Коюнлукъ, той изпрати донесение на 30-и полкъ, и следъ това охраняваше дѣсния флангъ на дивизията презъ всичкото време на боя.

Къмъ 1 ч. сл. пл., по заповѣдь отъ начальника на дивизията, командирътъ на Гвардейския коненъ полкъ изпрати отъ татъкъ Арда два самостоятелни разезда, които събраха следнитѣ сведения:

Въ околността на селата Сименли, Самана, Хандаплж, Кабаикъ, Салтакликъой нѣма турски войски; разездитѣ прекъснали телеграфната и телефонната линии между Ортакъой и Одринъ; турското население отъ селата южно отъ Арда бѣга къмъ Одринъ, защото очаквало всѣки день българскитѣ войски да минатъ презъ рѣката; на 5-и срещу 6-и октомврий една турска колона отъ около 10,000 души идеща отъ Димотика, е ношувала при с. Кабаикъ; на 6-и колоната заминала за Хандаплж, дето престояла до 8-и, следъ което заминала за Одринъ; на 8-и октомврий една колона отъ около 2,000 души дошла отъ Димотика и Ортакъой, отдето заминала за Одринъ; една колона отъ около 3,000 души, съ 4 орджия и единъ ескадронъ, тръгнала на 6-и октомврий отъ Одринъ за Ортакъой, но на 7-и се върнала обратно, защото турцитѣ научили, че българитѣ настѣпвали къмъ крепостта отъ западъ; събрани бѣха най-точни данни за бродоветѣ презъ р. Арда между Дели Елесь, Сименли, Седерли и Кьормутликъой, Кулакълж и Доуджаросъ, които презъ този день бѣха проходими за всички родове войски.

Тѣзи сведения бѣха сообщени въ щаба на дивизията, а отъ тамъ — въ Щаба на II армия, и окончателно опровергаваха сведенията за движението на турскитѣ войски отъ Одринъ къмъ Ортакъой, които предизвикаха безпокойствата за дѣсния флангъ на армията. Голѣмата колона, която се е движела отъ Димотика презъ Хандаплж за Одринъ е била 11-а низамска дивизия, която, както се каза, е била изпратена къмъ Хандаплж предвидъ опасността отъ българското настѣпление въ тази посока.

Тази дивизия на 10-и октомврий вечерта пристигна въ Одринъ и се разположи за ношуване въ Карагачъ. Командувациятъ Източната армия заповѣда тя да продължи настѣплението си и да се присъедини къмъ своя корпусъ. Но комендантътъ на крепостта донесе,

че тя е пристигнала въ 10 ч. сл. пл., и е много уморена. Дивизията остана въ Карагачъ и на другия день се присъедини къмъ Одринския гарнизонъ, защото цѣлата Източна армия вече отстъпваше подъ натиска на българскитѣ I и III армии.

Санитарна служба.

Полковитѣ превързочни пунктове действуваха на основание заповѣдитѣ по полковетѣ. Дивизионниятъ лазаретъ на 8-а дивизия, както се каза, бѣше изнесенъ напредъ, въ с. Каджкьой, но при започване боя той не получи отъ началника на дивизията никаква заповѣдь. По собствена инициатива началникътъ на дивизионния лазаретъ откри главенъ превързоченъ пунктъ при кантона на желѣзния пѣть, непосредствено до с. Каджкьой. Веднага следъ това той изпрати конници, за да влѣзе въ връзка съ полковитѣ превързочни пунктове. Къмъ 10 ч. пр. пл. конницитѣ се върнаха, и се изпратиха носачитѣ и колитѣ за прибиране раненитѣ.

Главниятъ превързоченъ пунктъ бѣше раздѣленъ на три секции: една за приемане раненитѣ и разпредѣляне тежко и леко раненитѣ, една за даване помощъ на леко раненитѣ и една за тежко раненитѣ.

Въ 2 ч. сл. пл. пристигна първата партида ранени, а пренасянето продължи до 9 ч. сл. пл. Въ това време презъ главния превързоченъ пунктъ минаха следното число ранени войници: отъ 51-и полкъ — 210 (3 офицери); отъ 10-и полкъ — 130; отъ 30-и полкъ — 22; отъ 8-а пионерна дружина — 7; отъ 8-и с. с. артилер. полкъ — 4; отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ — 2; отъ Гвардейския коненъ полкъ — 2; отъ 23-и полкъ — 10. Всичко: 387.

Освенъ това, бѣха превързани и 29 ранени турски войници.

Отъ донесенитѣ въ превързочния пунктъ тежко ранени войници 5 души починаха отъ ранитѣ си. Останалитѣ бѣха натоварени на два влака, които бѣха изискани по телеграфа и пристигнаха въ Каджкьой на 9-и въ 11 ч. 55 м. сл. пл. отъ Мустафа Паша и отнесоха тежко раненитѣ въ вътрешността на Царството.

Леко раненитѣ бѣха натоварени на влака въ 8 ч. пр. пл. на 10-и октомврий.

Освенъ тѣзи ранени, въ полковитѣ превързочни пунктове бѣше дадена помощъ на около 50—60 войници леко ранени, които следъ това се връщаха въ своитѣ части.

Отъ частитѣ на 8-а дивизия, които взеха участие въ този бой, имаше убити — 1 офицеръ и 65 войници: отъ 51-и полкъ — 48 (1 офицеръ); отъ 10-и полкъ — 14; отъ 30-и полкъ — 4.

Турскитѣ загуби следъ боя не можаха да се установятъ точно. Отъ прехванатитѣ разговори по телефона се виждаше, че турцитѣ изчисляватъ своитѣ загуби до „единъ таборъ“, т. е. около 800—900 души.

Резултатитѣ отъ боя.

Турскиятъ опитъ да се премине въ настѣпление въ западна посока отъ крепостта бѣ осуетенъ напълно, и турцитѣ бѣха принудени и въ този участъкъ да се прибератъ задъ укрепената си линия. Тѣ дадоха много жертви въ убити и ранени, 380 души пленени, 2 не с. с. орджия и три ракля къмъ тѣхъ, много пушки и снарежение. Българитѣ заеха добра изходна позиция за атака на главната отбранителна линия въ Западния секторъ на крепостта, защото бѣха достигнали на 3 км. отъ нея (Папасъ тепе), и обезпечаваха много добри позиции за своята артилерия.

Отъ друга страна, съ действията въ Западния секторъ комендантътъ на крепостта сполучи да прикове вниманието на командването на Българската II армия и да скрие отъ него действията на почти цѣлия гарнизонъ вънъ отъ крепостта въ североизточна посока. Презъ деня въ Щаба на II армия не се получиха никакви сведения за действията на Турския подвиженъ корпусъ вънъ отъ крепостта и за неговитѣ боеве съ частитѣ отъ I армия на линията Муратчалж — Кайпа. Едвамъ на 10-и октомврий въ 2 ч. 35 м. пр. пл. командувачиятъ I армия получи подробно донесение отъ своитѣ части за тѣзи боеве и изпрати въ Щаба на II армия следното съобщение, получено въ Мустафа Паша въ 5 ч. 20 м. пр. пл.:

„Положението на частитѣ отъ I армия остава сжщото. Днесъ единъ турски отрядъ отъ 2—3 пехотни полкове, 5—6 батареи и нѣколко ескадрони е настѣпилъ откъмъ с. Арнауткьой за с. Суфуларъ и Кайпа. Разузнавателнитѣ отряди на 3-а дивизия сж задържали противника на линията Кайпа — Таушанъ Куруджукьой. Боятъ се почналъ въ 11 ч. пр. пл., билъ доста горещъ и се е свършилъ въ 6½ ч. сл. пл. Разузнавателнитѣ отряди сж били поддържани отъ авангардитѣ на сжщата линия. Турцитѣ сж стреляли още и съ орджията отъ крепостта. Обхванати отъ преднитѣ части на 3-а дивизия и отъ 16-и полкъ откъмъ с. Ортаңчи, привечеръ турцитѣ, обърнати въ бѣгство, отсѣпили въ безредие къмъ фортовата линия, преследвани съ огънь. По сведения, дадени по телефона отъ началника на 3-а дивизия, отъ страна на турцитѣ е имало убити и ранени около цѣль полкъ. Запалени отъ артилерийски огънь сж били селата Суфуларъ и Таушанъ Куруджукьой. Следъ боя преднитѣ части отъ 3-а дивизия сж останали на линията Кайпа — Муратчалж.“

И командувачият I армия презъ деня не знаеше нищо за боя на II армия на Западния секторъ. Той получи едвамъ на 10-и октомврий въ 10 ч. 20 м. пр. пл. следното съобщение, изпратено му отъ Щаба на II армия въ 4 ч. 10 м. пр. пл.

„Днесъ, 9-и октомврий, 8-а дивизия е удържала успѣхъ на линията Юрушъ—Коюнлукъ. Боятъ е почналъ отъ 9 ч. 30 м. пр. пл. и се свършилъ въ 5 ч. 30 м. сл. пл. Противникътъ отстъпилъ въ пълненъ безпоредѣкъ, като е оставилъ на бойното поле около 100 души убити и около 160 пленени. Нашиятъ загуби сж незначителни. Следъ боя, дивизията заема линията Юрушъ—Коюнлукъ—Еспетли — до Арда. 9-а дивизия е заела линията на обложението отъ лѣвия брѣгъ на Марица, срещу Юрушъ, — презъ Ахъркьой—Возгачъ—висотитѣ южно отъ Бююкъ Смаилча и кота 61, до Тунджа. Щабътъ на дивизията е въ Секюнъ. На Тунджа, при Фекелъ, има построени два моста.“

По този начинъ, действията на българскитѣ II и I армии около Одринъ бѣха несвързани, и всѣка армия се грижеше само да спре настѣпващитѣ противъ нея турски сили.

Оттегляне напредналитѣ части къмъ изходнитѣ имъ позиции.

Следъ като преследващитѣ части отъ 8-а дивизия стигнаха на 3 км. отъ главната отбранителна линия, началникътъ на дивизията започна да се безпокои отъ това, че частитѣ сж влѣзли въ сферата на огъня отъ крепостната артилерия. Стрелбата отъ нѣколко крепостни орждия вечерята по пехотата бѣше съвсемъ недействителна, но той взе решение да изпълни буквално директивата № 1 и да оттегли всички напреднали части на позициитѣ, откоито започнаха боя.

Споредъ даденитѣ заповѣди, частитѣ отъ 8-а дивизия заеха следното положение:

3./8. бригада зае цѣлия фронтъ на дивизията, отъ в. 152 до височинитѣ западно отъ Коюнлукъ, (една дружина отъ 51-и полкъ заемаше линията на охранението отъ чифл. Кулакѣж до с. Юрушъ); 1./8. бригада се оттегли, заедно съ придаденитѣ къмъ полковетѣ с. с. артилерийски отдѣления: 10-и полкъ — въ Бърдуркьой и 30-и — въ Еспетли; 2./8. бригада остана на мѣстото си, въ района Карагачъ—Каджкьой; Гвардейскиятъ коненъ полкъ се прибра за нощуване въ с. Еспетли.

Заемане линията на обкръжаването въ Северозападния секторъ.

На 9-и октомврий сутринята началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдта по армията частитѣ да останатъ на достигнатитѣ мѣста. Но тя бѣше останала малко назадъ отъ другитѣ дивизии, и той

взе решение, ако обстановката позволи, да напредне и заеме линията на обкржжаването, определена въ заповѣдта за 7-и октомврий.

Въ 7 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията обиколи позициитѣ на частитѣ и заповѣда лѣвофланговитѣ бригади да настѣпятъ отъ линията Ахъркьой — р. Тунджа и да заематъ линията Ахъркьой — Бююкь Смаилча — в. 61.

2./9. *бригада* трѣбваше да остане на мѣстото си, на линията Паша махале—Дуванджа—Веранъ теке. Следъ съдействието, което тази бригада даде на частитѣ отъ 8-а дивизия, които водѣха боя при Юрушъ, командирътъ на бригадата получи разрешение отъ начальника на дивизията да излѣзе напредъ и заповѣда цѣлата бригада въ боенъ редъ да настѣпи. Къмъ 4 ч. сл. пл. бригадата достигна и зае позиция по гребена западно отъ Кемалъ до гребена северно отъ Ахъркьой, като изпрати предни постове на гребена източно отъ Кемалъ, отъ р. Марица до с. Карабулутъ.

1./9. *бригада* настѣпи въ 3 ч. 30 м. сл. пл. и зае позиция на линията Возгачъ—Бююкь Смаилча, като изнесе охраната на линията Карабулутъ—Сарай Акбунаръ—чифл. Кьосе Хамза. До полунощъ частитѣ укрепяваха своитѣ нови позиции, а следъ това се отдрѣпнаха и ношуваха на бивакъ задъ тѣхъ.

1./3. *бригада* настѣпи въ 2 ч. сл. пл. и зае позиция по гребенитѣ източно отъ Бююкь Смаилча до р. Тунджа, като изнесе охранението си на югъ отъ р. Баача дере. До вечерята частитѣ укрепяваха новитѣ си позиции, а следъ това се отдрѣпнаха за ношуване задъ тѣхъ.

3./9. *бригада* трѣбваше да се съсредоточи, като войски за маневриране на дивизията, при Хаскьой, дето бѣше 54-и полкъ. 53-и полкъ заемаше позиция при Михаличъ и трѣбваше да чака смѣна отъ частитѣ на 1./9. бригада. Затова до вечерята само една дружина отъ този полкъ достигна въ Хаскьой, а останалитѣ се присѣдиниха къмъ бригадата на следния день.

Заемане линията на обкржжаването на 10-и октомврий.

Разпорежданията на Българската главна квартира.

На 10-и октомврий Българската главна квартира вече знаеше за превземането на Кърджали отъ Хасковския отрядъ. Отъ Щаба на II армия бѣха изпратени и събранитѣ отъ Гвардейския полкъ сведения, откоито можеше да се заключи, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ

крепостта и нѣматъ никакви настѣпателни намѣрения въ посоките отъ Ортакой презъ Арда и отъ Кърджали къмъ Хасково. Презъ нощта на телеграфната станция бѣше повиканъ началникътъ на Щаба на II армия, за да даде сведения за положението предъ фронта на армията. По телеграфа полковникъ Жековъ предаде, че при Юрушъ две бригади отъ 8-а дивизия презъ деня сж били ангажирани въ бой съ турцитѣ, който се е завършилъ успѣшно. Независимо отъ това, той предаде, че сведенията на Щаба на действащата армия за движението на голѣми турски колони отъ Димотика къмъ Кърджали изглеждатъ преувеличени; има признаци, по които може да се сѣди, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ крепостта; „Макаръ и да допускамъ — каза той — възможността за неприятелски маневъръ противъ нашия дѣсенъ флангъ, не вѣрвамъ, че това ще бѣде предприето тъй бързо, както се опасявате, и съ тъй значителни сили, че да ни накара да се откажемъ преждевременно отъ преимуществата, които имаме надъ противника. Мисля, че най-съответно на сегашната обстановка охранение на фланга е да не изпускаме инициативата отъ ръцетѣ си и да постигнемъ целта съ смѣлъ маневъръ на дѣсния брѣгъ на р. Арда“.

Началникътъ на Щаба на действащата армия не сподѣли изказаното отъ полковникъ Жековъ мнение. На телеграмата-разговоръ той е сложилъ резолюция: „Така може да се донася, като се гледатъ само частнитѣ интереси на Втора армия и не се взема въ внимание общото положение на театъра на войната“. Той продължаваше да смѣта, че положението откъмъ Ортакой не е сигурно. И следъ като бѣше заповѣдалъ II армия да остане на достигнатитѣ мѣста, продължаваше да се грижи за осигуряване дѣсния ѝ флангъ, като въ 1 ч. 30 м. сл. пл. на 10-и октомврий изпрати следната заповѣдъ до командувачия армията:

„Разпоредете Хасковскиятъ отрядъ да остави две дружини съ планинското отдѣление въ Кърджали, а съ останалитѣ части да се отправи за Геренъ—Инджили, съ цель да залови и осигури преправитѣ на р. Арда въ участъка южно отъ тѣзи села. Дружинитѣ отъ 8-а дивизия да се присѣдинятъ къмъ нея. Конната бригада да се употреби по ваше усмотрение.

1./3. бригада да бѣде готова да премине въ всѣки моментъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да подпомогне Първата армия при изпълнение дадената ѝ задача.“

Въ сжщата заповѣдъ началникътъ на щаба пише: „Изказвамъ мнение да се организира при Ортакой единъ Тет-де-понъ за отпоръ на едно евентуално настѣпление на противника откъмъ Димотика“.

Действията на II армия.

Командуваният армията през нощта срещу 10-и октомврий получи следните сведения за своите войски и за противника:

а) Че 8-а дивизия е водила сериозен бой с настъпилите от крепостта 6—7 табори с 2—3 батареи, че турците били атакувани и отстъпили в паническо бегство, като оставили на бойното поле 100 убити и 160 пленени (донесение от офицера за свръзка при 8-а дивизия);

б) Че 3-а дивизия е разбила и отхвърлила към крепостта настъпилите към нейния фронт 2—3 полкове с 5—6 батареи (съобщение от командувания I армия).

От тези сведения командуваният II армия заключи, че турците са извадили от крепостта всички разполагаеми сили и са ги насочили срещу българските 8-а и 3-а дивизии, за да спечелят време¹⁾. За 10-и октомврий той заповѣда частите от армията да останат на достигнатите места. Той заповѣда също на Сборната конната бригада да се премести в Инджили и на Хасковския отряд — в Герен и Инджили, като тръгне незабавно.

Конната бригада се премести към 11 ч. пр. пл. и изпрати 3 самостоятелни разезди: по посока Кавак махале—Кованджилар за изучаване пътищата в тая посока, отатък р. Арда; по посока Ходжалар—Осман Пашалар и по посока Кюпрюлю—Каяджиклар. Нито един от тези разезди не получи задача за разузнаване отатък Арда. Само първият премина реката и в с. Кочаш залови три коли войнишко снаряжение.

Хасковският отряд, макар да получи заповѣд да тръгне „незабавно“, започна изпълнението си чак на 11-и октомврий.

8-а дивизия остана на заетите след боя при Юруш места. Началникът на дивизията смѣташе, че тази позиция, която бѣше заета, е „линията на обложението“ и я обходи заедно с командира на 3./8. бригада, с цел да се опредѣли по-точно позицията. На гребена Сюютли баир той разпреди да се построят 3 опорни пунктове — редути: 1) на десния фланг, източно от с. Коюнлукъ, 2) в центъра, при моилката североизточно от сѣщото село, и 3) на лѣвия фланг, при моилката на 1.5 км. източно от в. 152. Между опорните пунктове се опредѣлиха местата на стрелковите

¹⁾ Иванов, генерал о. з. — „Балканската война 1912/1913 г. Действията на II армия, обсада и атака на Одринската крепост“.

окопи. За обстрелване долината на р. Марица и Арда и за противодействие на противника, който би настъпилъ по тѣзи долини, той сжщо намѣри, че трѣбва да се построятъ опорни пунктове задъ двата фланга на избраната позиция: задъ дѣсния — на височинитѣ западно отъ Коюнлукъ и задъ лѣвия — на височината северозападно отъ в. 152. Тѣзи опорни пунктове трѣбваше да се укрепятъ съ по единъ редутъ за рота и съ по една батарея.

Командирътъ на 3./8. бригада раздѣли позицията на два полкови участъка. Всѣки полкови участъкъ се зае отъ по единъ пехотенъ полкъ (2 дружини) и по едно не с. с. артилерийско отдѣление. По една дружина отъ всѣки полкъ бѣше оставена въ „секторенъ резервъ“. По една дружина отъ полковетъ на 3./8. бригада бѣха изпратени къмъ Курткьой, въ разпореждането на командира на конната бригада.

На командира на Гвардейския коненъ полкъ бѣ дадена заповѣдъ да охранява съ застави бродоветъ на р. Арда. Той изпрати три застави по 16 конници (при Доуджаросъ, Кьормутликьой и Сименли), които изпратиха разезди къмъ Карталъ тепе, Салтакликьой и Ортакьой, а самиятъ полкъ излѣзе напредъ, къмъ Седерли, за да бже готовъ да подкрепи изпратенитѣ напредъ части. Разездътъ по пѣтя за Ортакьой, подъ началството на ротмистъръ Илиевъ, настигна едно турско отдѣление, завърза бой съ него и плени 7 войници и 8 коне съ офицерски багажъ.

Вечерта Гвардейскиятъ коненъ полкъ, заедно съ заставитѣ си, се върна за нощуване въ с. Еспетли.

9-а дивизия остана на заетитѣ позиции „на линията на обложението“. Началникътъ на дивизията, заедно съ щаба си, обиколи нѣкои участъци отъ позицията, и даваше указания за укрепяването ѝ. Заемането цѣлата линия на обкръжаването се считаше толкова необходимо, че, когато се получи заповѣдъ отъ командувация II армия, 1./3. бригада да се подготви, за да може да мине презъ Тунджа и да се присъедини къмъ дивизията си, началникътъ на 9-а дивизия заповѣда още презъ нощта бригадата да бже смѣнена на позицията отъ 54-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление.

Когато армията започна маршъ-маневъра на 5-и октомврий, придаденото къмъ нея 2-о полско с. с. гаубично отдѣление бѣше оставено въ Търново-Сейменъ, и то остана тамъ презъ всичкото време на приближаването къмъ крепостта¹⁾. Едвамъ на 8-и октомврий

¹⁾ Въ Военно-историческата комисия нѣма документи, откоито да се установи защо това отдѣление е било оставено въ Търново-Сейменъ до 8-и октомврий.

началникът на артилерията въ II армия заповѣда да се премѣсти въ Харманли. На 9-и октомврий въ 2 ч. сл. пл. същиятъ заповѣда то да трѣгне незабавно за Мустафа Паша; батареитѣ да останатъ тамъ, докато бждатъ повикани отъ дивизиитѣ, къмъ които се придаватъ: една батарея — къмъ 8-а дивизия и две батареи — къмъ 9-а дивизия.

Отдѣлението извърши нощенъ походъ, измина 36 километри за 8 часа и на 10-и октомврий въ 1 ч. 30 м. пр. пл. пристигна въ Мустафа Паша. Презъ същия день едната батарея продължи пътя си къмъ 8-а дивизия, въ Каджкьой, а другитѣ две трѣгнаха по пътя Мустафа Паша — чифл. Акча Ибрахимъ — Дуванджа — Паша махале — Секюнъ, за да влѣзатъ въ състава на 9-а дивизия. Тѣзи батареи пътуваха по разкалянитѣ отъ дъждоветѣ пътища и едвамъ на 12-и октомврий стигнаха въ с. Секюнъ.

Щабътъ на II армия презъ всичкото време на приближаването къмъ крепостта оставаше въ Търново-Сейменъ. Сега, следъ заемане линията на обложението, той бѣ премѣстенъ въ Мустафа Паша. Въ 6 ч. сл. пл. щабътъ на армията се разположи въ новитѣ квартири и влѣзе въ връзка съ всички части, откоито узна, че предъ фронта е спокойно, турцитѣ не предприематъ нищо, и частитѣ се укрепаватъ на своитѣ позиции на линията на обложението.

Действията на I армия.

Когато *Българската II армия* се спираше за укрепяване „линията на обложението“, комендантътъ на крепостта бѣше решилъ да продължи настѣплението си съ своя *Подвиженъ корпусъ* — 10-а низамска, 11-а низамска и Сборната дивизии. Той насочи частитѣ отъ този корпусъ източно отъ р. Тунджа, срещу фронта на 3-а и 10-а дивизии, отъ *I армия*.

Командуваниятъ I армия нѣмаше еднакво схващане по употребението на частитѣ при Одринъ, съ това на командувания II армия. Понеже отъ Главната квартира не бѣха дадени разпореждания за обложение крепостта, командуваниятъ I армия продължаваше изпълнението на директивата № 3. Той не одобряваше инициативата на 3-а и 10-а дивизии и излизането имъ напредъ на 9-и октомврий, и даде заповѣдъ да бждатъ оттеглени назадъ, като имъ препорѣчваше „предпазливостъ“, за да бждатъ готови всѣки моментъ да противодействуватъ на опитванията на противника да осуети атаката на *III армия* срещу Лозенградъ. Но тъй като настѣплението на Одринския подвиженъ корпусъ започна сутринта, преди получа-

ване тази заповѣдъ, 3-а и 10-а дивизии посрещнаха турцитѣ на позициитѣ, които бѣха достигнали въ боя на 9-и октомврий. Вечерята, обаче, 1./10. бригада бѣше принудена да отстъпи на линията Провадия—Черкезкой, а 3-а дивизия остана на сжщата позиция¹⁾.

Командуваниятъ II армия и презъ този день не знаеше нищо за действията на Одринския гарнизонъ въ североизточна посока. Едвамъ на 11-и октомврий въ 6 ч. 10 м. пр. пл. той получи изпратеното му въ 2 ч. 10 м. пр. пл. съобщение отъ командувания I армия за тия действия:

„Армията днесъ²⁾ е отбивала успѣшно излизитѣ на значителни неприятелски части отъ крепостта, настѣпващи откъмъ Арнауткой и Айджи Йолу, като отстъпила³⁾ на линията Черкезкой (тюлбе)—Еджалия — разв. Селеквой, съ силенъ страниченъ отрядъ въ Селиолу. Главната маса на противника е била насочена противъ 1-а бригада отъ 10-а дивизия. Софийската дивизия е преследвала противника на около 7 км. по посока къмъ Гечкенли, като му отнела 12 орджия и 18 ракли.“

Сжщия день въ 11 ч. пр. пл. командуваниятъ I армия запита този на II армия какво е положението на II армия и какви действия ѝ предстоятъ, като сжщевременно събщи, че I армия се стреми да заеме положение, за да се постави въ състояние да изпълни възложената ѝ задача — наблюдение Североизточния фронтъ на крепостта Одринъ и взаимодействие съ III армия: 3-а дивизия ще заеме сектора Челмеккой—Акъ Бунаръ—Кайпа — к. 89'9 — откритъ водопроводъ; 10-а дивизия ще се разположи въ две групи около Еджалия, съ два авангарда; 1-а дивизия — около Селиолу, съ авангарди при Кюкилеръ.

На това съобщение командуваниятъ II армия отговори въ 3 ч. 50 м. сл. пл. съ следната телеграма:

„II армия заема линия на обложението: участъка между Арда и Марица, на линията източно Юрушъ—Коюнлукъ, и участъка между Марица и Тунджа, на линията Кемаль—Ахъркой—Возгачъ—Бююкъ Смаилча — к. 61 — до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа. 1-а бригада, отъ 3-а дивизия, днесъ следъ пладне ще премине на лѣвия брѣгъ на Тунджа, за да продължи къмъ Провадия.

А за това, какво мислимъ да правимъ днесъ и утре, ще узнаете по-добре отъ Щаба на действащата армия. Взети сж мѣрки, щото II армия да държи постоянно тѣсна свръзка съ I“.

¹⁾ Гледай „Томъ II. Лозенградската операция“.

²⁾ „Днесъ“ се отнася за 10-и октомврий.

³⁾ Отъ станция Гол. Боялъкъ е предадено „останала“, а въ станция Мустафа Паша е прието „отстъпила“.

Приближаване Хасковския отрядъ къмъ крепостта.

На основание получената отъ Главната квартира заповѣдь на 10-и октомврий, командувачиятъ II армия заповѣда на началника на Хасковския отрядъ да остави въ Кърджали само 2 дружини и планинското артилерийско отдѣление, а съ останалитѣ сили да трѣгне незабавно по пѣтя Каба Виранъ—Софуларъ—Ходжаларъ—Копшитъ—Геренъ—Инджели. Както се каза по-горе, тази заповѣдь се получи късно въ Кърджали, и началникътъ на отряда реши да почне изпълнението ѝ на следния день.

Като се вземе предвидъ, че Хасковскиятъ отрядъ оставаше въ съставъ 6 дружини и 6 полски батареи, назначениятъ пѣтъ за движение бѣше единъ отъ най-труднитѣ. Командувачиятъ II армия опредѣли този пѣтъ, като имаше предвидъ „да се кръстоса този край отъ български войски и да се внуши покорностъ у населението“¹⁾. Тази задача, обаче, се възлагаше на единъ голѣмъ отрядъ, по-голѣмата частъ отъ който бѣше полска артилерия, която едвамъ се движеше изъ тази планинска мѣстностъ.

На 11-и октомврий началникътъ на Хасковския отрядъ остави въ Кърджали планинското не с. с. артилер. отдѣление, 3./40. и 4./40. дружини, подъ началството на командира на 40-и полкъ, полковникъ Сжбовъ. Тѣзи части образуваха така наречения *Кърджалиски отрядъ*. Съ останалитѣ 6 дружини и 6 с. с. полски батареи започна изпълнение заповѣдта за премѣстването въ района Геренъ—Инджели.

Отрядътъ трѣгна въ походъ, разчлененъ по следния начинъ:

Дѣсна колона — 3 дружини отъ 28-и полкъ, 1 дружина отъ 40-и полкъ, 1 батарея и взводъ пионери — по пѣтя Кърджали—Айваджикъ—Хасъмларъ—Софуларъ—Хасанъ Бабаларъ—Тепеджикъ—Ходжаларъ—Копшишъ—Геренъ.

Лѣва колона — 1 дружина отъ 28-и полкъ, 4 батареи, ½ пионерна рота — по пѣтя Кърджали—Ишикларъ—Гьоклемезлеръ—Айдогмушъ.

Дѣсно странично прикритие — 1 дружина отъ 40-и полкъ, 1 батарея, 1 пионеренъ взводъ — по пѣтя Кърджали—Герджели—Сагъръ—Каяджикларъ—Яладжиларъ—Чепелдже.

Движението по стрѣмнитѣ и разкаляни пѣтища бѣше много трудно, особено за полската артилерия, която презъ всичкото време се движеше съ помощта отъ пехотнитѣ войници. На много мѣста орждията се изнасяха на рѣце. Батареята на страничното прикритие остана назадъ отъ дружината, и при нея бѣ оставена една рота за

¹⁾ Ивановъ Н., генералъ о. з. — „Балканската война 1912—1913 год. и пр.“

прикритие. Вечерта частитѣ бѣха прегрупирани и ношуваха: страничното прикритие—въ с. Деделеръ, а батареята на сѣщото—въ Чепелдже; дѣсната колона—въ Чифликъ и Софуларъ. Лѣвата колона пристигна въ 2 ч. пр. пл. на 12-и октомврий въ Айдогмушъ.

На 12-и октомврий отрядътъ продължи движението пакъ въ две колони съ странично прикритие. Следъ преодоляване сѣщитѣ трудности, както предния день, отрядътъ се събра въ с. Геренъ, а страничното прикритие—въ Инджели. Вечерта пристигна 3./4. ескадронъ отъ Пловдивъ и влѣзе въ състава на отряда.

Излизане 1./3. бригада отъ състава на II армия.

На 10-и октомврий вниманието на Главната квартира бѣ приковано къмъ III армия, която трѣбваше да завърши своята операция около Лозенградъ. Затова бѣше взето решение да се измѣсти I армия въ източна посока, за да бѣде по-близо до III армия и да може да я подкрепи въ случай на нужда. На командувачия I армия бѣ изпратена следната заповѣдь:

1./3 бригада наново преминава въ състава на повѣрената Ви армия. Разпоредено е още утре, 11-и октомврий, да се отправи за с. Провадия. На I армия предстои важната задача да се постави въ положението да наблюдава Североизточния фронтъ на Одринската крепостъ, като устреми всичкитѣ си усилия за взаимна борба съ III армия по посока на Лозенградъ. Затова Ви се рекомандува да групирате 1-а дивизия около Селиолу, а 10-а дивизия — източно отъ Еджалия.

Разпореждане за минаване 1./3. бригада източно отъ Тунджа действительно бѣше направено. Мостовата полурота на 9-а дивизия още отъ 8-и октомврий започна да приготвя материали за мостове надъ рѣката. Избрано бѣ и мѣстото за мостове срещу с. Етапкой. На 10-и октомврий бѣха построени два моста (щатниятъ и отъ подржченъ материалъ). Но, вследствие проливнитѣ дъждове, водата придойде много, завлѣче моста отъ подржченъ материалъ, и командирътъ на ротата, като се боеше да не бѣде отнесенъ и щатния мостъ, сне го, и складира материалитѣ му на дѣсния брѣгъ на рѣката.

На 11-и октомврий, когато се получи заповѣдта за минаването на 1./3. бригада презъ рѣката, мостоветѣ бѣха снети, и трѣбваше да се чака изтичането на придошлитѣ води. Мостоветѣ започнаха да се строятъ наново, и на 11-и бригадата разполагаше съ щатния мостъ и още единъ за движение на пехота въ колона по двама. Тя премина презъ Тунджа на 11-и октомврий и се насочи къмъ Провадия, за да се присъедини къмъ своята дивизия.

И тъй, докато командувачиятъ II армия смѣташе, че крепостта трѣбва да се обложи, Главната квартира даваше задача на I армия само да „наблюдава“ Североизточния секторъ на крепостта.

ГЛАВА V.

Заслоняване крепостта от югъ и отъ изтокъ.

Действията на 12-и октомврий.

Още на 11-и октомврий началникътъ на Щаба на действащата армия смѣташе да се разпространятъ действията около Одринъ и южно отъ р. Арда, съ цель да се заслони крепостта и отъ южна страна. Затова той изпрати следната заповѣдь до командуващия II армия:

„Частитѣ отъ Хасковския отрядъ, които се насочваха за с. Геренъ и Инджели, да се привлѣкатъ за действие срещу Одринъ, на участъка между дѣснитѣ брѣгове на р. Арда и р. Марица. За усиление гарнизона въ Кърджали, отъ Т.-Сейменъ се изпращатъ две опълченски дружини.“

Тази заповѣдь не бѣ изпълнена, защото, както се видѣ, Хасковскиятъ отрядъ можа да пристигне въ района на селата Геренъ и Инджели едвамъ на 12-и октомврий. На 10-и октомврий къмъ II армия бѣ придадена Понтонната дружина, която пристигна отъ Никополъ въ Мустафа Паша.

Следъ превземане Лозенградъ, Българското главно командуване взе решение да изнесе I армия къмъ линията Арпачъ—Ениджи, а съ Конната дивизия да се разузнае фронта Виза—Люле Бургасъ, и, следъ като обстановката се изясни, да вземе решение за по-нататъшнитѣ действия. Затова на 12-и октомврий на армиитѣ бѣше дадена следната директива:

„За днешно число, 12-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда частитѣ отъ отдѣлнитѣ армии да се разположатъ както следва:

1. *Втора армия*: а) Отъ Осма Тунджанска дивизия две бригади да преминатъ на дѣсния брѣгъ на Арда, като едната бригада формира единъ тет-де-понъ на линията Кьормутликъой — разв. Салтакли—Самана, съ фронтъ къмъ Димотика; другата бригада да формира заслонъ срещу крепостта, на линията Кормутликъой—Иеникъой; третата бригада остава временно на укрепената линия Юрушъ—чифл. Кулакълж; б) Конната бригада да мине на дѣсния брѣгъ на Арда и да разузнава по посока на Димотика, като развали желѣзния пѣть между Инеоглу и Чанчи; в) Участъкътъ Юрушъ—чифл. Кулакълж да се усили съ 6 дружини допълняващи и опълченски, които отъ 12-и того ще почнатъ да пристигатъ. Къмъ този участъкъ се придаватъ сжщо и тежкитѣ обсадни отдѣления отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони; г) Девета дивизия остава на мѣстото си, на линията Кемаль — кота 61, южно отъ Фикель.

2. *Първа армия*: а) Трета дивизия остава на мѣстото си, на линията Челмекъой — кота 89'9, северно отъ Кара Юсуфъ; б) 10-а дивизия да настѣпи и се разположи въ участъка Арпачъ—Мусучъ, съ охранение на югъ и на западъ; в) 1-а дивизия да настѣпи и се разположи въ участъка Теке Шеларъ—Ениджи, съ охранение на югъ и на изтокъ; г) 10-и коненъ полкъ да залови пѣтя Одринъ—Хавса и да пресѣче телеграфнитѣ съобщения.

3. *Трета армия* да остане на заетитѣ мѣста, въ Лозенградъ и околноститѣ му, а конната дивизия да настѣпи по пѣтя Лозенградъ—Бунаръ Хисаръ—Виза и да освѣтли фронта Туркъ Бей—Карагачъ, Урумъ Бейли, като изпрати самостоятелни разезди къмъ Баба Ески—Люле Бургасъ. Събранитѣ сведения да се донасятъ направо въ Щаба на действащата армия телеграфически.

4. *Щабътъ на действащата армия* остава въ Стара Загора."

Следъ получаване горната директива, командувачиятъ II армия намѣри, че е много опасно да се прехвърлятъ две бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда, преди да сж пристигнали подкрепленията за участъка между Марица и Арда. Той отложи изпълнението на заповѣдта за единъ-два дена, като вечерята събщи въ Главната квартира за това свое решение.

За 12-и октомврий командувачиятъ II армия заповѣда:

„1. 9-а дивизия да се укрепи на „линията на обложението“.

2. 8-а дивизия да придаде дветѣ дружини, които сж въ Куртъкой, къмъ конната бригада; да вземе мѣрки противъ турската колона, която, по донесение на единъ разездъ, се движела отъ Кърджали къмъ Одринъ, да не позволи влизането ѝ въ крепостта;

3. *Конната бригада* да продължи настѣплението си за долината на р. Арда, по посока Кумарлж—Кьормутликъой, да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и да разруши желѣзния пѣть въ участъка Инеоглу—Чанчи."

Конната бригада, която още на 11-и октомврий бѣше насочена къмъ Силбикюмъ, сѣщия день едвамъ достигна до с. Урумкой, на границата. На 12-и октомврий тя продължи настѣплението си и въ 8 ч. 20 м. пр. пл. достигна до Силбикюмъ. Командирѣтъ на бригадата изпрати единъ ескадронъ да наблюдава долината на р. Арда, единъ взводъ да разузнае бродоветѣ между Силбикюмъ и Ададжалж и единъ разездъ за свързка съ дружинитѣ въ Курткой. Въ 4 ч. сл. пл. той оттегли бригадата за ношуване въ с. Урумкой. Тукъ, обаче, той получи заповѣдта за движение къмъ Кумарлж и за действия къмъ района южно отъ р. Арда. Бригадата трѣгна въ 7 ч. 30 м. сл. пл. по пѣтя Курткой—Кара Баа—Бешъ Тепе—Кумарлж. Въ Бешъ Тепе бригадата почива до разсѣмване и следъ това настѣпи къмъ Кумарлж. Къмъ бригадата се присѣдиниха 4./30. дружина, отъ Бешъ Тепе, и 4./52. дружина, отъ Курткой. Другата дружина отъ 3./8. бригада, въ Курткой, се върна при бригадата си.

8-а дивизия остана на мѣстото си. Командуващиятъ II армия пристигна въ щаба на дивизията и събщи директивата отъ Главната квартира. Понеже минаването на дветѣ бригади на дѣсния брѣгъ на Арда се отлагаше, то частитѣ продължиха да укрепяватъ своитѣ позиции. Турцитѣ презъ деня обстрелваха тѣзи позиции съ рѣдкъ шрапнеленъ огнь, който не причиняваше никакви загуби.

На Гвардейския коненъ полкъ бѣше заповѣдано да настѣпи съ една рота отъ 30-и полкъ къмъ Дели Елесь, съ задача „да разстрои съвършено неприятелската бригада, която, по събранитѣ сведения, се движела отъ Кърджали по шосето Ортакой—Одринъ“. Полкътъ трѣгна веднага и отъ изпратенитѣ по дѣсния брѣгъ на Арда разезди получи сведения, че тамъ нѣма никаква турска войска. Следъ изпълнение задачата, той се върна на мѣстото си, въ Еспетли, дето не завари никаква частъ отъ 30-и полкъ.

9-а дивизия заемаше дългата „линия на обложение“ отъ Марица до Тунджа. Следъ излизане отъ състава на дивизията 1./3. бригада, фронтѣтъ оставаше много голѣмъ за тритѣ бригади на дивизията. Затова началникѣтъ на дивизията реши да изнесе линията на обложението малко напредъ, за да се скжси и да може да се земе съ дветѣ бригади, а третата да остане за маневриране. Избрана бѣ линията Кемаль—Кара Булутъ—Акъ Бунаръ—височинитѣ южно отъ к. 61. Но заемаването на тази линия бѣ отложено за следния день.

3-а дивизия, макаръ да бѣше оставена отъ I армия за наблюдаване Североизточния секторъ на крепостта, оставаше пакъ подчинена на своята армия. Тя продължаваше укрепяването на своята

позиция — височинитѣ южно отъ Муратчалж — Кайпа — к. 89-9, като, следъ заминаването на 10-а дивизия, изпрати едно странично прикритие на височината северно отъ линията Кючюкѣ Гердели—Хаджи Омурѣ. Турцитѣ презъ деня обстрелваха съ крепостнитѣ оръдия лѣвия флангѣ на дивизията, но отъ тази почти безвредна стрелба имаше само двама ранени.

Действията на 13-и октомврий.

Разпореждания отъ командуването на II армия.

За извършване проектираната операция на дѣсния брѣгѣ на р. Арда, на 13-и октомврий въ 3 ч. 40 м. пр. пл. командуващиятъ II армия заповѣда:

8-а дивизия, като се държи твърдо съ 3-а бригада и достатъчно артилерия на заетата линия с. Юрушѣ — чифл. Кулакѣ, съ останалитѣ части да премине на дѣсния брѣгѣ на р. Арда и заеме положение: съ една бригада да образува тет-де-понѣ на линията Кьормутликѣй — Салтакликѣй — Самана, съ фронтѣ къмъ Димотика; а съ другата — да заеме линията Кьормутликѣй — Иеникѣй, срещу Южния фронтѣ на крепостта. За тази цель владението на дѣсния брѣгѣ на р. Арда да бѣде предварително обезпечено съ конницата на дивизията, подкрепена съ пехотни части. Днесъ, най-късно до 8 ч. сл. пл., мостътъ да бѣде готовъ. Началникътъ на дивизията да разпреди да се даде въ разпореждане на командира на Сборната конна бригада една отъ дружинитѣ, разположени при Курткѣй, която днесъ да стигне въ с. Кумарѣ.

Конната бригада да достигне днесъ на лѣвия брѣгѣ на р. Арда, при Кумарѣ, и най-късно на 14-и того сутринта да премине на дѣсния брѣгѣ на същата рѣка, за да разузнава въ участъка Сименли — Салтакликѣй — Иеникѣй — Инеоглу и Ортакѣй — Караджали — Димотика и да разруши желѣзнопътната линия Димотика — Одринѣ, предпочително на участъка Инеоглу — Чанчи. Въ поддръжка на Сборната конна бригада се назначава една пехотна дружина отъ Курткѣй. Действията на конната бригада трѣбва да бѣдатъ въ тѣсна връзка съ положението и действията на частитѣ отъ 8-а дивизия по дѣсния брѣгѣ на р. Арда.

Въ случай, че поради умора и изтощение на конетѣ, конната бригада ще има нужда отъ почивка при Кумарѣ, то за това своевременно да се донесе въ щаба на армията, като се уведоми и началника на 8-а дивизия.

9-а дивизия. Частитѣ да останатъ днесъ по мѣстата си; да се произведе най-подробна рекогносцировка, за да се опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи на дѣсния и срѣдния участъци, а сжщо да се изследватъ подстъпнитѣ къмъ линията на неприятелскитѣ укрепления, както и пунктоветѣ, които трѣбва да се заематъ за облекчаване понататъшното настѣпление къмъ отбранителната линия на противника.

Хасковският отряд да продължи движението си към Силби-кюмъ, дето да достигне днесъ вечеръта.

Кърджалиският отряд да остане на мѣстото си и да продължава изпълнение възложената му задача.

Началниците на дивизиите и отрядите да поддържатъ постоянно свръзка съ щаба на армията, като не по-малко отъ два пѣти презъ денонощието донасятъ за положението си и за противника.

Щабът на армията остава въ Мустафа Паша."

Макаръ да изпрати на частите горната заповѣдъ, командувашиятъ II армия намираше, че изпращането две бригади на дѣсния брѣгъ на Арда е опасно, и изпрати въ Главната квартира следното донесение:

„Отъ проучването заповѣданата операция по дѣсния брѣгъ на р. Арда намирамъ, че тя не може да се изпълни дотогава, докато не се осигуримъ добре по лѣвия брѣгъ на р. Арда до Марица, защото една сериозна вилазка би поставила въ рискъ всичко досега добито. За действие по дѣсния брѣгъ на р. Арда за сега насочихъ Сборната конна бригада, която е вече въ Кумарлъ, подкрепена съ една дружина. Конната бригада ще произведе разведка, и ако е възможно — развала на желѣзнопѣтната линия за Димотика, и взаимисимостъ отъ резултатите на тая разведка, ще се предприеме останалото. . . . Отъ горното се вижда, че, въпреки всичкото ми желание, операцията на дѣсния брѣгъ на Арда ще закъснѣе. Положението на югъ отъ Кърджали не е разяснено."

Началникътъ на Щаба на II армия, както се каза, на 10-и октомврий препорѣчваше настѣпление презъ р. Арда, като най-отговаряще на обстановката. Следъ като се получи директивата за такива действия, и отъ Щаба на действащата армия се настояваше да се побърза съ операцията, полковникъ Жековъ, въ разговора си по телефона съ началника на оперативния отдѣлъ въ Главната квартира, изтъкваше трудностите, които ще я забавятъ:

„Подготвителните работи за преминаване на дѣсния брѣгъ на р. Арда се направиха и се правятъ, обаче самото преминаване не може да се извърши по-рано отъ утре, 14-и октомврий, понеже построяването на моста ще изисква дълго време. Освенъ това, Сборната конна бригада и Хасковският отрядъ едвамъ днесъ късно вечеръта ще достигнатъ лѣвия брѣгъ¹⁾, а безъ това този деликатенъ маневъръ не може да се предприеме. За да бѣде той осигуренъ въ резултатите си, необходимо е, освенъ това, поне частъ отъ обсадните батареи да бждатъ на мѣстата си, а за това сж потребни 2—3 дни. Командувашиятъ армията самъ бърза, но работата изисква своето време."

¹⁾ Конната бригада още сутринята бѣше пристигнала въ Кумарлъ, за което командирътъ на бригадата бѣше донесълъ въ щаба на армията.

За да се ускори преминаването презъ р. Арда, Главното командване разпреди за привличане обсадния паркъ.

Командувачиятъ II армия, следъ изпращане цитираното донесение въ Щаба на действащата армия, изпрати и на началника на 8-а дивизия следнитѣ допълнителни указания за началото на операцията и начина на изпълнението:

„Изпълнението на действията за заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда трѣбва да се предприематъ само следъ като конната бригада разузнае и разясни положението въ зоната Одринъ—Ортакой—Димотика.

Преминаването на бригадитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда да стане последователно — само когато едната бригада заеме твърдо положението за образуване тет-де-понъ, тогава да започне прехвърлянето на другата бригада. По донесение отъ началника на 9-а дивизия, по дѣсния брѣгъ на р. Марица, при Папасъ тепе, билъ забелязанъ бивакъ на значителни неприятелски войски.”

И тъй, командувачиятъ II армия даваше заповѣдъ да се почне веднага операцията на дѣсния брѣгъ на Арда, но минаването да се извърши предпазливо, при неизвестността на положението южно отъ рѣката. Въ самата заповѣдъ до командира на конната бригада единъ видъ се подсказваше, че „ако конетѣ иматъ нужда отъ почивка“, то и самата операция може да се отложи. Сжщото заключение можеше да извлѣче и началникътъ на 8-а дивизия, която, споредъ заповѣдта, не трѣбваше да предприема никакви действия на южния брѣгъ на Арда, докато конната бригада не разузнае.

Действията на 9-а дивизия.

Началникътъ на дивизията взе решение да прегрупира частитѣ си тъй, че да се заеме линията на обложението само съ дветѣ бригади, а третата да остане за маневриране. Затова трѣбваше да се смѣнятъ нѣкои части на позицията. Това смѣняване се извърши въ силенъ и студенъ дъждъ, който започна да вали къмъ 3 ч. сл. пл., поради което всички части, които трѣбваше да заематъ нови позиции или нови мѣста, бѣха силно измокрени, и войницитѣ твърде много измръзнаха:

Размѣстването на частитѣ трѣбваше да се извърши споредъ следната заповѣдъ по дивизията:

„Повѣрената ми дивизия продължава днесъ да заеме Североизточния фронтъ на крепостта, който напредъ ще се раздѣли на два сектора, както следва:

Първи сектор — 2-а бригада (полковникъ Поповъ) — отъ дѣсния брѣгъ на р. Марица до пѣтя Юскюдаръ—Кара Булутъ—чифл. Екмекчикъ—Одринъ, включително, като заеме съ 33-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление височинитѣ между Кемалъ и Кършалж, а съ 34-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление—втория хребетъ на западъ отъ Кара Булутъ. Щабътъ на началника на сектора — при Кършалж.

Втори сектор — 1-а бригада (полковникъ Евровъ) — отъ пѣтя Юскюдаръ — Кара Булутъ — чифл. Екмекчикъ — Одринъ, изключително, до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, като заеме съ 4-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление висотитѣ северно отъ Акъ Бунаръ, а съ 17-и полкъ и едно не с. с. артилерийско отдѣление — висотитѣ на северъ отъ р. Баача дере, по южния склонъ на височината к. 61. Щабътъ на началника на сектора — въ Бююкъ Смаилча.

Дружината на майоръ Марковъ (отъ 54-и полкъ) да заеме с. Етапкъой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, дето да се разположи за охрана на военнитѣ мостове при това село и да влѣзе въ връзка съ дѣсния флангъ на Първа армия, къмъ Енисикъой—Муратчалж—Акъ Бунаръ.

Останалитѣ части отъ дивизията — 3-а бригада (53-и и 54-и полкове, генералъ-майоръ Грънчаровъ), 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление на подполковникъ Тотевъ и гаубичното отдѣление на майоръ Славчевъ — оставатъ въ мое разпореждане и се разполагатъ така: щабътъ на бригадата и 53-и полкъ — въ с. Возгачъ; 54-и полкъ — въ Хаскъой; не с. с. артилерийско и гаубичното отдѣления — при Возгачъ.

Частитѣ да продължаватъ днесъ да се укрепяватъ на заетата позиция. Да се произведатъ най-подробни рекогносцировки и изследватъ най-грижливо подстъпитѣ къмъ линията на неприятелскитѣ укрепления, както и до пунктоветѣ, които трѣбва да се заематъ за облекчаване по-нататъшното настѣпванѣ къмъ отбранителната линия на противника.

Командирътъ на артилерийското отдѣление, заедно съ дивизионния инженеръ и съответнитѣ артилерийски началници, да изследва и опредѣли най-сгоднитѣ мѣста за разполагане на крепостно-обсадната и тежката полска артилерия.

Началникътъ на балонното отдѣление да се установи при Возгачъ, отдето да почне наблюдението си къмъ крепостъта.

Командирътъ на пионерната дружина, заедно съ началника на прожекторното отдѣление, да избере най-сгодно мѣсто за разполагане прожектора по начинъ, че цѣлото пространство предъ фронта на разположеніето, между Марица и Тунджа, да бѣде освѣтявано.

Независимо отъ тази заповѣдъ, началникътъ на дивизията заповѣда да се изучи и една нова линия на обкръжаването, по-близо до фортовата линия.

Понеже 53-и полкъ се намираше вече въ Хаскьой, началникътъ на дивизията уважи искането на командира на 3-а бригада да не се размѣстватъ и двата полка, и да си остане той въ сѣщото село, а 54-и полкъ, намѣсто въ Хаскьой, да се разположи въ Возгачъ.

За разузнаване, отъ двата сектора се изпратиха разузнавателни отряди и офицерски патрули, които потвърдиха по-раншнитѣ сведения, че хребетътъ източно отъ Кадънкьой е заетъ съ около 2 табора и 1 батарея, и че къмъ Екмекчикьой сѣщо има противникъ. Разузнавателниятъ отрядъ на 33-и полкъ (2 взвода), като достигна съ патрулитѣ си западно отъ Кадънкьой, бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь отъ окопитѣ при селото и съ артилерийски огънь откъмъ Папасъ тепе. Престрелката трая повече отъ единъ часъ, при която разузнавателниятъ отрядъ имаше трима леко ранени войници.

Вечерта частитѣ отъ дивизията заеха положението споредъ заповѣдта. Орханението бѣше изнесено на линията хребета източно отъ с. Кемалъ — височината южно отъ Акъ Бунаръ — чифл. Кьосе Хамза — с. Енисикьой. Въ всѣки секторъ полковетѣ бѣха поставени на позиция единъ до другъ, като имаха по две дружини въ първа линия и по една дружина въ полкова поддръжка. По една дружина отъ всѣки полкъ (две роти отъ 17-и полкъ) бѣха оставени въ секторна поддръжка. Войскитѣ въ разпореждането на началника на дивизията бѣха разположени: въ Хаскьой (53-и полкъ, 2./9. не с. с. артилерийско и гаубичното отдѣления) и въ Возгачъ (54-и полкъ); 4./54. дружина бѣше при с. Етапкьой.

Действията на 8-а дивизия.

Още на 12-и октомврий, на основание даденитѣ лично отъ командувация армията инструкции, началникътъ на 8-а дивизия издаде следната заповѣдь:

„Неприятельтъ, битъ по всички посоки, отстъпва. Строи укрепления (батареи) при Доуджаросъ.

Дивизията да мине р. Арда и завладѣе района между рѣкитѣ Арда и Марица (южно отъ Одринъ).

Заповѣдвамъ:

1. *Лейбъ-Гвардейскитъ коненъ полкъ* да разузнава утре, 13-и октомврий, за неприятеля югоизточно отъ Арда, с. Доуджаросъ—в. Кар-талъ тепе—с. Салпасъ-Ярпусъ (Татаркьой)—с. Салтакликьой—с. Дуванджи—с. Чингирли, като се опира на дружината южно отъ с. Сименли (п. 3-и отъ тази заповѣдь).

2. *Флангардъ.*

Полковникъ Рашковъ:

30-и полкъ 3 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 1 батар.

Всичко: 3 дружини и 1 батар.

3. *2-а бригада.*

Полковникъ Кърджиевъ:

12-и полкъ 4 друж.
23-и полкъ 4 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 2 отдѣл.

Всичко: 8 друж. и 2 артилер. отдѣл.

4. *Полковникъ Марчинъ.*10-и полкъ 4 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 2 батар.

Всичко: 4 друж. и 2 батар.

Утре, 13-и октомврий, сутринята да заеме участъка между р. Арда и 3-а бригада и да прикрива постройката на мостоветъ северно и северозападно отъ Сименли, като се укрепи около с. Седерли и свърже съ 3-а бригада.

Да се съсредоточи утре, 13-и октомврий, пр. пл. на около 4 км. юго-източно отъ с. Еспетли, въ долината по пѣтя чифл. Боргуджикъ—с. Сименли, прикрито, и изпрати една дружина съ картечна рота и батарея, която да мине р. Арда северозападно отъ с. Сименли и да заеме позиция южно отъ с. Сименли, за да прикрива постройката на мостоветъ.

Да остане временно въ Булдукьой.

5. *8-а пионерна дружина* да построи мостове между селата Сименли и Кумарлж, съгласно лично даденитъ на командира на дружината указания.

6. *Дружината отъ 30-и полкъ*, която е въ с. Бешъ Тепе, щомъ мине презъ това село конната бригада, да се спусне въ с. Кумарлж и служи за поддръжка на конната бригада.

3-а бригада трѣбваше да остане на мѣстото си и да заеме линията на обложението въ Западния секторъ, която бѣ изнесена на линията на преднитъ постове; последнитъ бѣха изнесени на единъ километъръ по-напредъ.

Командирътъ на *Гвардейския коненъ полкъ* изпрати петъ самостоятелни разезди:

№ 1 — въ посоката Еспетли — Кулакж — Доуджаросъ — жельзния пѣть,

№ 2 — въ посока Кулакж—в. Карталъ тепе—Марица,

№ 3 — въ посока Дели Елесъ—Салпасъ-Ярпусъ—Марица,

№ 4 — въ посока Сименли—Салтакликьой—Бакча дере,

№ 5 — въ посока Кумарлж—Чингирли—Ортакъой.

Въ 7 ч. пр. пл. разездитъ трѣгнаха, а следъ тѣхъ и полкътъ се насочи по пѣтя Еспетли—Дели Елесъ—Салтакликьой, предшест-

уванъ отъ авангардъ (1 взводъ). Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. авангардътъ забеляза единъ турски ескадронъ северно отъ с. Салтакликъой. Той се спеша и веднага откри огънь по него. Щомъ пристигнаха главнитѣ сили на полка, турскиятъ ескадронъ прекрати стрелбата и отстѣпи на галопъ по долината на р. Бакча дере къмъ Иеникъой и Одринъ.

Още къмъ 2 ч. сл. пл. разездитѣ бѣха завършили разузнаването на своитѣ посоки, и командирътъ на полка изпрати на началника на дивизията първитѣ получени сведения. Къмъ 5 ч. сл. пл. всичкитѣ разезди се прибраха при полка, а къмъ 7 ч. сл. пл. полкътъ се върна за нощуване въ с. Еспетли. Въ сѣщото време командирътъ на полка изучи събранитѣ отъ разездитѣ сведения и изпрати на началника на 8-а дивизия следното донесение:

„Отъ днешната рекогносцировка, която произведохъ съ полка отъ с. Черекъой—Карталъ тепе—Чаушкъой—Чингирли—включително до гр. Ортакъой, се установи следното: положително въ с. Доуджаросъ и въ с. Черекъой неприятель нѣма; мохамеданското население отъ тѣзи села е избѣгало; лѣвиятъ разездъ е излѣзълъ до платното на желѣзния пѣтъ, на западъ отъ Ахъркъой, дето сѣ забелязани пехотни патрули да охраняватъ линията, и има палатки на всѣки петстотинъ крачки за патрулитѣ. Между с. Карагачъ, ж. п. ст. Адрианополъ и с. Демердешъ се забелязва лагеръ отъ палатки за около осемъ дружини и сновене на войници; на югъ отъ с. Кадънкъой, северозападно отъ Одринъ, се забелязватъ палатки за около 2 дружини; равнината между р. Арда и хребетитѣ Карталъ тепе е чиста отъ неприятель; на площадката, дето се започва думата Марашъ¹⁾, се забелязватъ две дружини въ сгъстенъ строй; на Карталъ тепе нѣма неприятель, освенъ единъ ескадронъ, който биде прогоненъ къмъ Одринъ; между селата Салтакликъой и Ортакъой неприятель сѣщо нѣма; конната бригада ще нощува въ Кумарлж, като има наблюдателна застава на дѣсния брѣгъ на р. Арда; въ самия градъ Ортакъой неприятель нѣма; по сведения отъ единъ турчинъ, който иде отъ Димотика, тамъ нѣма никакви войски; въ днешнитѣ действия имамъ единъ конъ раненъ, единъ неприятелски конникъ е съсѣченъ отъ нашитѣ, и конътъ му, съ пълната му амуниция и оръжието на съсѣчения, е взетъ; на връщане, минавайки брода при с. Сименли, се констатира, че водата е придошла, и утрѣ по всѣка вѣроятность ще бжде непроходима за конницата.“

Командирътъ на 30-и полкъ още вечерта на 12-и, щомъ получи заповѣдта по дивизията, даде заповѣдь до своитѣ дружини за укрепяването около Седерли, а 7-а с. с. батарея да заеме позиция 1 км. източно отъ с. Еспетли. Но презъ деня тази заповѣдь не бѣ изпълнена, защото частитѣ отъ дивизията не можаха да започнатъ преминането презъ рѣката.

¹⁾ Карта 1:126,000.

Построяване мостове презъ р. Арда.

На 13-и октомврий дивизионният инженеръ получи заповѣдь да избере мѣста за построяване два моста за пешеходци и единъ понтоненъ за минаване на всички родове войски въ участъка Дели Елесъ—Сименли—Самана. Мостоветѣ за пешеходци трѣбваше да се построятъ отъ 8-а пионерна дружина, а понтонниятъ — отъ Понтонната дружина, като се използватъ и материалитѣ на 8-а мостова полурота.

8-а пионерна дружина веднага се отправи къмъ казания участъкъ на рѣката и, следъ избиране мѣстата за мостоветѣ, започна да подготвя материалитѣ. Войниците работѣха скрити въ върбалацитѣ. Отъ посоченитѣ по-горе сведения за противника се вижда, че въ този участъкъ турски войски нѣмаше, и затова подготовителнитѣ работи не бѣха открити отъ тѣхъ. Цѣлиятъ день бѣ употребенъ за тѣзи работи.

Понтонната дружина, въ съставъ 2 понтонни роти, на 9-и октомврий се разтовари въ Търново-Сейменъ. На 11-и тя наново бѣ натоварена за превозване до ж. п. ст. Каджкьой. На 13-и октомврий, когато се получи заповѣдта да се построи моста на р. Арда, въ Каджкьой бѣше пристигналъ само 1-и ешелонъ отъ 1-а рота. Останалитѣ ешелони бѣха задържани на ж. п. ст. Хебибчево, по причина минаването на Височайшия влакъ за Мустафа Паша. Тѣ пристигнаха едвамъ вечерята сжщия день.

Затова сутринята къмъ Арда можа да се отправи само 1-и ешелонъ отъ 1-а понтонна рота, който влѣзе въ състава на 2-а бригада. Пътътъ Каджкьой—Булдуркьой—Еспетли—Дели Елесъ бѣше много разкалянъ отъ валялитѣ дъждове. Тежкитѣ специални понтонни коли, теглени отъ дребни мѣстни коне, затѣваха до главинитѣ и спираха на всѣки десетъ крачки. Колитѣ се разтегнаха по калния пътъ, и до вечерята само една трета частъ отъ тръгналитѣ коли можа да достигне до бивака на 2-а бригада, при чифликъ Боргуджикъ. На мръкване започна да вали силенъ дъждъ, и пътътъ още повече се разкаля. Презъ цѣлата нощъ колитѣ на 1-а понтонна рота една по една пристигаха въ бивака.

Едвамъ на 14-и октомврий Понтонната дружина тръгна отъ чифл. Боргуджикъ къмъ избраното мѣсто за построяване мостъ при Дели Елесъ. Тя имаше да преодолява сжщитѣ трудности на разкаляния и стрѣменъ пътъ. Затова първитѣ понтонни коли пристигнаха при рѣката въ 9 ч. сл. пл., а последнитѣ — чакъ въ 2 ч. пр. пл. на следния день.

Сутринта на 14-и октомврий 8-а мостова полурота, подпомогната отъ две пионерни полуроти, започна да строи мостъ на устои отъ щатния материалъ и отъ събрания такъвъ на самото мѣсто. Въ 3 ч. сл. пл. бѣше готовъ мостъ дълъгъ 124 метра, но устоитѣ му потъваха въ тинята, и не можеше да послужи за преминаване голѣми тежести. По него минаха само Гвардейскиятъ коненъ полкъ съ обоза си и 4./30. дружина, които отиваха да се присъединятъ къмъ Сборната конна бригада. Вечерта водата на рѣката придойде, и имаше опасностъ да завлѣче моста. Затова той бѣ снетъ.

Постройката на понтонния мостъ започна въ 11 ч. 30 м. сл. пл. и продължи до 6 ч. 30 м. пр. пл. на 15-и октомврий, когато по него можеха вече да минаватъ войскитѣ. За охрана на моста бѣха назначени една дружина и една батарея. Като една отъ причинитѣ за бавната работа при постройката на моста, командирѣтъ на 1-а понтонна рота изтъква и това, че мостѣтъ е билъ строенъ, безъ да се заеме отгатышния брѣгъ на рѣката.

На 16-и октомврий, освенъ понтонния мостъ срещу с. Сименли, 2-а понтонна рота започна да строи още единъ мостъ на стоещи и плаващи подпорки. Той бѣше готовъ въ 10 ч. пр. пл.

Действията на Сборната конна бригада.

Следъ нощния маршъ отъ Бешъ Тепе за Кумарлж, конната бригада въ 9 ч. 30 м. пр. пл. стигна въ последното село, дето следъ 1½ часа пристигна и 4./30. дружина. Щабѣтъ на II армия се сношаваше съ тази бригада чрезъ Щаба на 8-а дивизия. И този день армията изпрати заповѣдта до командира на бригадата чрезъ този щабъ. Ординарецѣтъ, който носѣше тази заповѣдъ заедно съ заповѣдта до 8-а дивизия, бѣ насоченъ отъ щаба на последната къмъ с. Силбикюмъ, дето се е смѣтало, че въ това време е бригадата. По този начинъ командирѣтъ на бригадата не можѣ да получи тѣзи заповѣди навреме. Ординарецѣтъ намѣри бригадата едвамъ въ 5 ч. сл. пл.

Командирѣтъ на бригадата, като не получи заповѣдта по армията, задоволи се само съ изпращане два самостоятелни разезда. Разездѣтъ на поручикъ Сиромановъ по пладне влѣзе въ гр. Ортакой, одето изпрати донесение, че никакви неприятелски части не сѣ минавали презъ този край. Разездѣтъ на поручикъ Георгиевъ, като достигна въ с. Тюркъ Доганджа, изпрати

донесение, че селото било заето отъ 20 пехотинци и 20 кавалеристи, които открили огънь, следъ което отстъпили къмъ Кабаикъ.

Предниятъ разузнавателенъ взводъ, който бѣ ношува въ с. Манковъ (8 км. южно отъ Силбикумъ), презъ всичкото време наблюдаваше пътя Кърджали—Ортакой, безъ да забележи нѣкакво движение по него. Той обезоръжи нѣколко села и вечерята достигна до с. Ени махале.

Презъ цѣлия день конната бригада остана въ с. Кумарлж.

Късно, въ 12 ч. 50 м. сл. пл., той получи телеграмата отъ командуващия II армия, която бѣ подадена въ 3 ч. 20 м. сл. пл. на 13-и октомврий:

„Продължавайте настѣплението си за долината на р. Арда, по посока на линията Кумарлж—Кьормутликъой. На повѣрената ви бригада, заедно съ дветѣ дружини при Курткой, които влизатъ въ ваше разпореждане, се поставя задача да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ цель да разруши желѣзнопътната линия въ участъка Инеоглукъой—Чанчи. За тази цель обезпечете си още тази вечеръ минаването отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Арда.“

Командирътъ на бригадата получи заповѣдь, която трѣбваше да изпълни предната вечеръ, но не започна изпълнението ѝ презъ деня. Три часа следъ получаването заповѣдта, той изпрати следното донесение до командуващия армията:

„Телеграмата ви № 743 получихъ едвамъ днесъ въ 12 ч. 50 м. сл. пл., вследствие на което нѣмамъ възможность да я приведа въ изпълнение. Отъ друга страна, и Тунджанската дивизия, както се вижда, е запазила днешнитѣ мѣста. Утре ще настѣпи съ бригадата и две дружини (едната, която бѣше снощи въ Бешъ Тепе, а другата — въ Курткой) по посока Кабаикъ — Пазарли, която ще измѣни възвѣснотъ отъ решението, което би взелъ началникътъ на 8-а дивизия. Конетѣ сж уморени и изтощени отъ двудневния нощенъ маршъ, но за да не се отрази върху общитѣ действия на армията, утре ще настѣпи съ бригадата, като прехвърля дружинитѣ по построенія мостъ. Голѣмъ недостатѣкъ чувствува бригадата отъ липсата на обоза, който не може да я следва.“

Въ сжщото донесение командирътъ на бригадата излагаше и сведенията за противника, получени отъ изпратенитѣ презъ деня самостоятелни разезди.

И тъй, конната бригада презъ този день не направи нищо по изпълнение заповѣдта за минаване южно отъ Арда. Наистина, заповѣдта бѣше получена късно, но телеграмата бѣ получена тъкмо всрѣдъ деня и до вечерята можеше да се започне изпълнението ѝ.

Хасковският отрядъ.

Заповѣдта на II армия се получи въ 5 ч. 10 м. пр. пл. Началникътъ на Хасковския отрядъ направи своитѣ разпореждания, и въ 9 ч. пр. пл. отрядътъ тръгна по пѣтя Геренъ—Каджкьой—Кавакъ махале—Акъ Башъ—Силбикумъ въ следния походенъ редъ: далечно охранение — 4./3. ескадронъ, авангардъ — 1./40. дружина, главни сили — останалитѣ части, съ изключение на 2./40. дружина, която остана въ с. Инджели презъ цѣлия день и настигна отряда въ Силбикумъ на 14-и октомврий. Артилерията бѣше разпредѣлена по две батареи между дружинитѣ, защото се предвиждаше, че ще бжде необходимо да имъ се помага отъ пехотата по труднитѣ пѣтища. Голѣма почивка бѣше опредѣлена въ с. Кавакъ махале. Тукъ авангардътъ зае позиция за охранение на почиващитѣ войски и остана на позиция до изтеглянето на отряда въ походенъ редъ, следъ което се присъедини къмъ опашката на колоната, а отъ нея бѣ изпратенъ новъ авангардъ.

Движението бѣ съпроводено съ сжщитѣ трудности, както и предния день. Въ 5 ч. сл. пл. започна да вали проливенъ дъждъ, който разкаля и изрови пѣтищата и ги направи съвършено негодни за движение на коли. Планинскитѣ рѣкички се превърнаха на буйни рѣки и представяха сериозни препятствия за пехотинцитѣ и колитѣ. Особено трудно бѣше преминаването презъ р. Улу дере. Полската артилерия на отряда едвамъ пѣплѣше по стрѣмния пѣтъ. Непрекжнато пехотинцитѣ тикаха орждията, а на по-труднитѣ възходи и въ калнитѣ участъци ги теглѣха и изкарваха на рѣце. Едвамъ въ 8 ч. сл. пл. главата на колоната пристигна въ Силбикумъ. Вследствие трудния пѣтъ, колоната се разтегна извънредно много. Изостаналитѣ назадъ орджия, коли и по-слаби войници пѣтуваха презъ цѣлата нощъ и на другия день пристигнаха въ сжщото село.

Действията на 14-и октомврий.

Разпорежданията на Българската главна квартира и на командването на II армия.

Българската главна квартира на 13-и октомврий взе решение да нанесе решителенъ ударъ на противника съ III и I армии на линията Баба Ески—Люле Бургасъ. На 3-а дивизия, отъ I армия, бѣ заповѣдано да прикрива настѣплението на тия армии откъмъ Одринъ, като образува заслонъ източно отъ крепостта.

Въ директивата за 14-и силитѣ на турцитѣ въ Одринѣ и околността се изчисляваха на 44 табори, 17 батареи и 24 ескадрони, а около крепостта имало още: при Димотика и Узунѣ Кюпрю — 18 табори и 6 батареи и при Хавса — 24 ескадрони¹⁾.

Въ същата директива на II армия се даваше следната задача:

„II армия да продължава изпълнението на дадената ѝ директива за днешно число. Едната бригада, съ едно с. с. артилерийско отделение, отъ 9-а дивизия да премине по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзе временно въ разпореждане на началника на 3-а дивизия. 11-а дивизия да усили участъка на 9-а дивизия. Цѣлата II армия съ своитѣ действия къмъ Димотика да улесни задачата на I и III армии.“

Директивата се получи въ щаба на армията въ 11 ч. 30 м. сл. пл. на 13-и октомврий. Веднага следъ това чрезъ отдѣлни заповѣди командуващият II армия уведоми началниците на частитѣ за действията, които имъ предстоятъ, а въ 4 ч. 30 м. издаде следната оперативна заповѣдъ за действията на 14-и октомврий:

„III и I армии днесъ настѣпватъ да атакуватъ противника на линията Баба Ески — Айвали — Люле Бургасъ, а на 3-а дивизия, усилена съ една бригада отъ 9-а дивизия, е възложено да прикрива фланга на I армия.“

Повѣрената ми армия има за задача — съ действията си къмъ Димотика да улесни задачата на другитѣ армии. — Заповѣдвамъ:

а) Конната бригада, усилена съ две дружини отъ 8-а дивизия, да премине днесъ, 14-и октомврий, на дѣсния брѣгъ на р. Арда и разузнава въ участъка Сименли — Салтакликъой — Иеникъой — Инеоглукъой и Ортакъой — Кърджали — Димотика, като се стреми да разруши желѣзнопътната линия Димотика — Одринъ, предпочитително между Чанчи и Инеоглукъой.

б) 8-а дивизия, като продължава да остава на заетитѣ мѣста и да се утвърдява на участъка между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия брѣгъ на р. Арда, да вземе всички подготвителни мѣрки за преминаване съ частъ отъ силитѣ си на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да заеме положението съгласно заповѣдъ № 9 § 2. За тази цель възможно въ скоро време да се прехвърли мостъ на р. Арда, което да стане подъ прикритието на конната бригада и дивизионната конница, подкрепена съ пехотни части.

в) 9-а дивизия: бригадата, оставена въ маневрени войски, заедно съ едно с. с. артилер. отделение, днесъ, 14-и октомврий, въ 6 ч. пр. пл. да трѣгне за с. Акъ Бунаръ, на лѣвия брѣгъ

¹⁾ Главната квартира бѣше получила тия сведения отъ Берлинъ. Сведенията, събрани отъ Щаба на II армия, гласѣха, че къмъ Димотика турски войски нѣма

р. Тунджа, и влѣзе въ разпореждане на началника на 3-а дивизия; другитѣ бригади отъ дивизията да останатъ на мѣстото си, като продължаватъ рекогносцировкитѣ си съгласно § 2 п. „в“ отъ заповѣдь № 9.

г) *Хасковскиятъ отрядъ* да продължи движението си и достигне днесъ до с. Бешъ Тепе, дето да влѣзе въ разпореждане на началника на 8-а дивизия.

д) *Кърджалискиятъ отрядъ* да остане при Кърджали, като продължава да изпълнява възложената му задача.

Началникътъ на артилерията, съвмѣстно съ началника на обсадния паркъ, да произведе рекогносцировка, съ цель да опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи на дѣсния и лѣвия брѣгове на р. Марица, съгласно даденитѣ му устни указания.

Всички части да поддържатъ най-тѣсна връзка, за да могатъ своевременно и ефикасно да си помагатъ.

Указанията, дадени на началника на артилерията, сж били да се поставятъ обсаднитѣ батареи така, че да увеличатъ съпротивителната сила на линията на обложението. Това се вижда отъ поставянето на тѣзи батареи по-после.

Въ тази заповѣдь нѣмаше онази категоричностъ за минаването на дветѣ бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на Арда, каквато бѣ въ заповѣдта отъ 13-и октомврий. Напротивъ, на 8-а дивизия се заповѣдваше да остане на заетитѣ мѣста и тя не можеше да улесни задачата на I и III армии съ действия къмъ Димотика, както се искаше отъ директивата за този день. Въ 11 ч. пр. пл. командувачиятъ армията получи по телеграфа съобщение отъ Главната квартира, че, споредъ донесението отъ конницата на I армия, турски войски отъ Одринския гарнизонъ сж напуснали крепостта и заминали къмъ югоизтокъ. Той събщи тѣзи сведения на началниците на дивизиитѣ и на конната бригада, а на 8-а дивизия заповѣда:

„Необходимо е, началникътъ на 8-а дивизия да побърза съ заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда“.

Вечерта и тази некатегорична заповѣдь бѣ обезсилена съ следната инструкция, предадена на началника на дивизията лично отъ началника на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ:

„Преди да се премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, дивизията трѣбва добре да се обезпечи при Юрушъ; за утре ще бѣде достатъчно, ако се прехвърлятъ на отатѣшния брѣгъ една—две дружини. Да се предупреди командира на конната бригада съ приданитѣ му две дружини да образува тет-де-понъ, следователно, дружинитѣ да не се отдалечаватъ много, а да служатъ като единъ видъ редюитъ за конницата, съ цель да обезпечатъ нейното поло-

жение на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Началникътъ на дивизията да не се стѣснява да дава указания на конната бригада за посоката на разузнаванията, въ връзка съ действията на дивизията. Добре е, Хасковскиятъ отрядъ, съ пристигането му, да се остави въ маневриращи войски на дивизията, било при Юрушъ, било въ долината на Арда, а до пристигането му, да се действува осторожно.

По причина това отслабване на даванитѣ отъ командувачия армията заповѣди, 8-а дивизия презъ цѣлия день не направи нищо по преминаването презъ рѣката и следъ като бѣше построенъ моста, което, както се каза по-горе, бѣ завършено следъ пладне.

Началникътъ на 8-а дивизия попрѣчи и на конната бригада да изпълни задачата си: дветѣ пехотни дружини, придадени къмъ бригадата, бѣха събрани въ Еспетли и чакаха да се построи моста, за да минатъ на отсѣтѣния брѣгъ. Щомъ се завърши постройката, 4./30. дружина мина веднага по него, а 4./51. дружина бѣше спрѣна отъ начальника на дивизията и изпратена да заеме позиция при Седерли, за да прикрива постройката на мостовѣтѣ отъ изтокъ, защото било забелязано движение на турски части отъ Марашъ на западъ, по лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Походътъ на 3./9. бригада.

Началникътъ на 9-а дивизия, следъ получаване заповѣдта по армията, заповѣда на 3./9. бригада въ 6 ч. пр. пл. да замине заедно съ 2./9. с. с. артилер. отдѣление за с. Чомлекъ Акъ Бунаръ. Тази бригада, обаче, не можа да трѣгне въ 6 ч. пр. пл., защото предния день 54-и полкъ извърши трудния походъ до Возгачъ въ дъждовно време и по разкалянь пѣтъ, и едвамъ посрѣднощъ войницитѣ бѣха успѣли да се подсушатъ и да се отдадатъ на почивка. Затова командирътъ на бригадата реши да трѣгне въ 9 ч. пр. пл. Полковетѣ трѣгнаха поотдѣлно отъ Хаской (53-и полкъ) и отъ Возгачъ (54-и полкъ и артилерийското отдѣление). Походътъ бѣше много труденъ, поради разкаляния пѣтъ. Въ с. Чомлекъ Акъ Бунаръ пристигна най-напредъ 53-и полкъ, който, заедно съ 2./9. с. с. артилер. отдѣление, получи заповѣдъ отъ начальника на 3-а дивизия да заеме позицията на 2./3. бригада. Другиятъ полкъ отъ бригадата бѣше изпратенъ въ с. Провадия, въ разпореждане на командира на 3./3. бригада.

Другитѣ две бригади отъ 9-а дивизия продължиха укрепяването на своята позиция и правѣха землянки. Вследствие валилия предния день дъждъ, окопитѣ бѣха пълни съ вода, и трѣбваше да се взематъ специални мѣрки за отводняването имъ. За разузнаване по

посока на Ючъ Тепелеръ бѣше изпратенъ малъкъ разузнавателенъ отрядъ отъ 17-и полкъ, който донесе, че неприятелската позиция се заема отъ пехота съ една полска батарея. Патрулитъ предъ фронта на 34-и полкъ принуди турскитъ патрули да се оттеглятъ на 1 км. източно отъ чифл. Кара Смаилча.

Дружината отъ 54-и полкъ, която охраняваше мостоветъ на р. Тунджа при Хатипкьой, бѣ смѣнена отъ 12./17. рота, и се присъедини къмъ полка си.

Гаубичното отдѣление (2 батареи), което се придаваше къмъ I армия, излѣзе отъ състава на дивизията, а отъ Щаба на II армия се получи съобщение, че къмъ дивизията се придава едно обсадно отдѣление отъ 12 орждия 12 см. Д/28.

Преминаване Сборната конна бригада на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Както се каза по-горе, командирътъ на конната бригада получи заповѣдта по II армия за действията на 13-и октомврий едвамъ вечерта сжщия день и не можа да я изпълни. Той смѣташе, че на следния день 8-а дивизия ще изпълни тази заповѣдъ и ще мине съ дветъ си бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Затова реши на 14-и октомврий сжщо да почне изпълнението на заповѣдта и въ въ 10 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдъ по бригадата:

„Противникътъ, битъ по всички фронтове, се е оттеглилъ въ крепостта. Слухътъ, че една неприятелска бригада вчера пристигнала отъ Кърджали въ Ортакьой, не се потвърдява.

Утре 8-а дивизия минава на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при Сименли.

На повѣрената ми бригада, къмъ която се придаватъ две пехотни дружини, е възложено да премине утре на дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да разузнава участъка Сименли—чифл. Салтакликьой—Иеникьой—Инеоглукьой и Ортакьой—Кърджали—Димотика и да разруши желѣзнопътната линия Димотика—Одринъ, предпочително на участъка Инеоглукьой—Чанчи. Действията на конната бригада трѣбва да бждатъ въ тѣсна връзка съ тѣзи на частитъ отъ 8-а дивизия по дѣсния брѣгъ на р. Арда. За което:

Дружинитъ на подполковницитъ Ивановъ и Калканджиевъ утре 6 ч. пр. пл. заминаватъ къмъ Дели Елесь, дето минаватъ рѣката по новопостроения мостъ.

Конната бригада минава рѣката по брода при Кумарлж къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. Оттамъ трѣгва къмъ с. Самана, дето се образува общата колона на бригадата, състояща се отъ:

а) Разузнавателен ескадрон на ротмистър Загорски: разузнава по посоката Хандаплж—Пазарлж—Чанчи;

б) Авангард — 3-и ескадрон от 6-и конен полк и един картечен взвод — ротмистър Медникаров; следва пътя Хандаплж—Пазарлж;

в) Главни сили — полковник Велчев — два ескадрона от 3-и конен полк, два ескадрона от 6-и конен полк, един картечен взвод от 3-и конен полк — всичко 4 ескадрони и 1 картечен взвод; следват по пътя на авангарда.

г) На разузнавателния ескадрон се придават конно-пионерните взводове на 3-и и 6-и конни полкове, под командата на ротмистър Акрабов, с поръчение да разруши железнопътната линия Димотика—Одрин, преимуществено в участъка Инеоглукъой—Чанчи.

д) Самостоятелни разезди: ротмистър Кяmileв, поручик Калчев и поручик Жилков да се явят при мене в 6 ч. пр. пл. за инструкции.

е) Аз ще се намирам при авангарда.

През нощта командирът на бригадата получи от началника на Щаба на 8-а дивизия съобщение, че, по заповед от командувания армията, дивизията не ще мине през Арда, докато конната бригада не разясни положението в зоната Одрин—Ортакой—Димотика, и ще чака резултатите от разузнаването на бригадата.

На 14-и октомври самостоятелните разезди тръгнаха в посоките: Кабаик—Карлжкой—Чобанлж и Халваджи—Караджалж—Димотика. Към Ортакой разузнаваше разездът, изпратен още предния ден.

В 8 ч. пр. пл. бригадата мина реката в брод при Кумарлж. След като излезе на шосето Ортакой—Одрин, при Сименли, тя тръгна в походен ред, според заповедта, към Хандаплж. Тук командирът на бригадата спре движението, за да дочака минаването на пехотните дружини, за които мостът при Сименли още не беше готов. В 11 ч. 30 м. пр. пл. той получи заповедта по II армия за действията на 14-и октомври и, понеже в тази заповед беше казано, че прехвърлянето на мостовите ще стане под прикритието на конната бригада и дивизионната конница, заповедта на командира на Гвардейския конен полк да се присъедини към бригадата.

Този полк беше нощувал в с. Еспетли и сутринта беше изпратил три самостоятелни разезди по посоките: а) Кулакж—Доуджарос—долината на р. Марица, б) Кулакж—Картал тепе—Марица, в) Дели Елес—Салпас—Марица.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. се получи заповѣдта за присъединение къмъ бригадата. Командуваниятъ полка, майоръ Даскаловъ, веднага тръгна къмъ мостовѣтъ и, щомъ се завърши постройката на първия мостъ, къмъ 3 ч. сл. сл., прѣвъ мина на отгатышния брѣгъ. Отъ Сименли той изпрати единъ подофицерски разездъ къмъ Салпасъ Татаркьой и донесе на командира на бригадата, отъ когото получи заповѣдъ да охранява района между селата Доуджаросъ, Татаркьой (Салпасъ), Иеникьой, като заеме централно положение.

Полкътъ ношува въ Сименли заедно съ 4./30. дружина, която изпрати две роти въ предни постове, съ фронтъ къмъ Одринъ.

Къмъ 12 ч. пр. пл. разузнавателниятъ ескадронъ (3./3.) пристигна въ с. Кулакдж, безъ да срещне неприятелъ. Командирътъ на конната бригада придаде къмъ него двата конно-пионерни взвода на ротмистъръ Акрабовъ и изпрати командира на дивизиона отъ 3-и коненъ полкъ, подполковникъ Петровъ, да поеме командването на този коненъ отрядъ. На подполковникъ Петровъ бѣше възложена задачата да разруши желѣзния пжтъ, споредъ заповѣдта отъ армията. Самата конна бригада остана въ Хандаплж до вечерята и се разположи за ношуване въ селото, като изпрати цѣль ескадронъ (1./3.) въ охранение на селата Кабаикъ и Салтакликьой (по $1/2$ ескадронъ).

Подполковникъ Петровъ продължи настѣплението по пжтя Кулакдж—Пазардж—Чанчи и въ 1 ч. 30 м. сл. пл. достигна далечъ, срещу ж. п. станция Урли. Споредъ показанията на мѣстнитѣ жители, станцията се охранявала отъ една рота. Затова подполковникъ Петровъ взе решение да развали пжтя по-насевероизтокъ отъ нея и насочи отряда въ тази посока. Между това, въ всички донесения до командира на бригадата подполковникъ Петровъ искаше да бжде подкрепенъ отъ последната. Той се колебаеше даже да направи опитъ за приближаване къмъ желѣзния пжтъ, а събираше сведения за заемаването му само отъ мѣстнитѣ жители. Въ 4 ч. 20 м. сл. пл. той взе решение да отложи разузнаването за презъ ношъта и изпрати до командира на бригадата следното донесение:

„... Отъ с. Кулакдж тръгнахме за ж.-п. линия по посока Иеникьой, обаче забелязахме единъ полуетескадронъ отъ около 70 човѣка, който се движеше отъ с. Инеоглукьой за с. Татаркьой. Мѣстното население на с. Йеджекьой е въоръжено. По сведения отъ мѣстнитѣ жители, височинитѣ източно отъ с. Пазардж (гората) сж заети отъ избѣгалото въоръжено население.

Съ мръкване, ще настѣпя, презъ Иеникьой, по пжтя за с. Инеоглукьой за разрушение линията въ дадения участъкъ; ако това се

удаче, отстъплението ни ще бъде безъ път, по почва, която потъва до колѣне; въ случая е нужна вашата подкрепа къмъ Иеникьой и Йеджекьой“.

Следъ единъ часъ, обаче, подполковникъ Петровъ се отказа и отъ това си решение и донесе:

„Разрушението тази нощъ нѣма да изпълня по следнитѣ съображения:

1) Линията заета съ постове, мостовѣтъ — съ взводове, станцията — съ рота;

2) Съседнитѣ две села въ района на разрушението — Кара Сакли и Елъ Бургасъ — сж съ въоръжени турци;

3) Посоката, по която ще се движимъ за района, е заета съ постове отъ мѣстното население, следователно, ще бъдемъ открити своевременно.

Ето защо ще нощувамъ въ с. Кулакль и чакамъ вашата заповѣдь, за да направя разрушението утре, когато бъда подкрепенъ съ картечници или пехота и съ още 2 ескадрона.

Неприятелскиятъ ескадронъ, по всѣка вѣроятность, остана да нощува въ с. Татаркьой“.

По този начинъ разрушението на желѣзния пътъ не можа да се осъществи, и заповѣдта по армията не бѣше изпълнена.

Отъ изпратенитѣ самостоятелни разезди се получиха въ бригадата следнитѣ сведения за противника:

а) Въ селата: Кабаикъ, Карлжкьой, Салтакликьой, Кулакль, Чобанль, Иеникьой, Доуджаросъ, Епчели нѣма противникъ; б) Около 50 души пехотинци съ нѣколко кавалеристи се появили около Елъ Бургасъ; в) Къмъ Елъ Бургасъ заминала една дружина отъ Иеникьой; г) Мѣстното население, въоръжено, се движи отъ село на село; д) Въ с. Черекьой имало само единъ постъ отъ 6 души; е) Жителъ, идещъ отъ Димотика, съобщилъ, че предния день въ града имало 100 кавалеристи, които съобщили, че Одринъ е падналъ, и набързо отстъпили къмъ Цариградъ. Разездътъ на ротмистръ Кямилевъ достигналъ висотитѣ северно отъ Болгаркьой, до Димотика.

Командирътъ на конната бригада обясни на командувашия армията бездействието на бригадата съ следното донесение, изпратено отъ Хандаплъ до него и до начальника на 8-а дивизия въ 5 ч. сл. пл.:

„Въ изпълнение заповѣдь № 10, тази сутринъ минахъ р. Арда и настѣпихъ къмъ Хандаплъ—Пазарль. Въ Хандаплъ спрѣхъ бригадата, за да дочакамъ двѣтѣ дружини, обаче получихъ донесение отъ тѣхъ, че, по ваша заповѣдь, и двѣтѣ били задържани по лѣвия брѣгъ,

при Дели Елесъ и Седерли ¹⁾. При тия условия, азъ оставамъ да ношувамъ въ Хандаплж. Отъ полученитѣ донесения отъ самостоятелнитѣ разезди се оказа, че до линията Хандаплж—Пазарлж нѣма противникъ. Разузнавателниятъ ескадронъ, съ конно-пионернитѣ взводе, е миналъ презъ Пазарлж къмъ 3 ч. сл. пл. Други сведения за него не съмъ получилъ. При Хандаплж открихъ единъ бивакъ за около 6,000 души пехота (споредъ назването на мѣстнитѣ жители, имало двама лаши). Тѣ дошли отъ Димотика, престоили една нощъ и заминали за Одринъ ²⁾. Бѣглецъ-помакъ разправя, че между дѣсния брѣгъ на Арда и Марашъ е билъ 15-и пехотенъ полкъ, въ който той служелъ, между Арда и Марица — 12-и пех. полкъ, а на Източния фронтъ — 33-и пех. полкъ.

Действията на 8-а дивизия.

Началникътъ на 8-а дивизия получи заповѣдта по армията въ 6 ч. 10 м. пр. пл. Веднага следъ това се получи и донесението отъ командира на Гвардейския коненъ полкъ за разузнаването предния день. Отъ това донесение се виждаше, че районътъ, дето ще се преминава р. Арда, не е заетъ отъ противника. Той не направи никакви разпореждания за минаването на *дветѣ бригади* на дѣсния брѣгъ на р. Арда, защото очаквалъ конната бригада да заеме съответно положение на този брѣгъ, и защото мостовеѣ не били готови. Въ 12 ч. 35 м. сл. пл. той получи съобщение отъ щаба на армията за излизането на значителни турски сили отъ крепостта въ източна посока и че „е необходимо да побърза съ заемаването на положението на дѣсния брѣгъ на Арда“. Но и следъ построяването моста и следъ минаването по него Гвардейския полкъ и придадената къмъ конната бригада дружина, нито една частъ отъ 8-а дивизия не бѣ прехвърлена оттаткъ р. Арда, а самиятъ мостъ бѣше вдигнатъ, порадиridoшлиѣ води.

¹⁾ Както се каза, едната дружина (4/30.) мина презъ рѣката веднага, щомъ мостътъ бѣ готовъ. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. тази дружина, заедно съ Гвардейския коненъ полкъ, се разположи за ношуване въ с. Сименли. Само 4/51. дружина бѣ изпратена отъ начальника на 8-а дивизия къмъ Седерли. Нѣма документи, откоито да се установи, защо начальникътъ на дивизията отнема едната дружина на конната бригада, и защо командирътъ на последната прави донесение, че му сж отнети и дветѣ дружини.

²⁾ Командирътъ на конната бригада не съобщава най-важното въ случая — кога тѣзи войски сж били въ Хандаплж, което можеше да узнае отъ мѣстнитѣ жители. Това е, вѣроятно, бивакътъ на 11-а низамска дивизия, която бѣ настъпила отъ Димотика, съ задачата да прикрива посоката къмъ този градъ. Тази дивизия, както се видѣ, на 7-и октомврий влѣзе въ състава на Одринския гарнизонъ.

3./8. бригада презъ цѣлия день работи по укрепяването на своята позиция срещу Папасъ тепе; като се построиха по единъ редутъ въ центъра и на двата фланга. Изпратенитѣ патрули намѣриха предъ дѣсния флангъ на преднитѣ постове, на около 700 крачки, нѣколко трупове. Понеже въ този участъкъ бой не е имало, то се предполагаше, че въ престрелката, която се чуваше тукъ преди три дни, турцитѣ сж се стреляли взаимно.

Другитѣ части отъ дивизията останаха на мѣстото си презъ цѣлия день.

Действията на Хасковския отрядъ.

Следъ трудния походъ на 13-и октомврий, Хасковскиятъ отрядъ не можеше да изпълни заповѣдта на командуващия армията да настѣпи отъ Силбикумъ къмъ Беше Тепе: 2./28. и 3./28. дружини отъ отряда пристигнаха въ Силбикумъ въ 12 ч. по пл. на 14-и октомврий; 1./40. дружина, която помагаше на артилерията, се прибра въ Еникьой едва къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. сѣщия день; изостаналитѣ войници и коли пристигаха чакъ до вечерята. Началникътъ на отряда реши да даде почивка. На останената въ с. Инджели 2./40. дружина бѣше заповѣдано да се присѣдини къмъ отряда. Тази дружина трѣгна по пѣтя Инджели—Акъ Башъ—Силбикумъ, но остана на голѣма почивка въ с. Акъ Башъ цѣли 6 часа. Презъ нощта дружината продължи движението си и на 15-и октомврий стигна въ с. Силбикумъ.

Действията на 3-а дивизия.

Макаръ да бѣше оставена за действия, заедно съ II армия, при Одринъ, 3-а дивизия си оставаше подчинена на командуващия I армия. Началникътъ на дивизията получи заповѣдь: следъ като бжде усиленъ съ една бригада отъ 9-а дивизия, да застане съ дветѣ си бригади на позиция при Гебилеръ, за да прикрие движението на 1-а и 10-а дивизии и да осуети всѣки излазъ отъ крепостта на северъ или на изтокъ, къмъ главнитѣ сили на I армия. Да изпрати странично прикритие отъ две дружини, една батарея и една картечна рота при с. Демеранлия. Той заповѣда:

а) 1-а бригада, следъ като бжде смѣнена отъ 3-а бригада и изпрати странично прикритие въ горния съставъ въ Демеранлия, съ останалитѣ си части да заеме позиция по височинитѣ западно отъ Гебилеръ.

б) *2-а бригада* да остави на позицията си една батарея и необходимото число роти до пристигането на бригадата отъ 9-а дивизия, следъ което да се насочи по пътя Провадия—Ортакчи—Сомурджалия—Гечкенлия, и после — въ северозападна посока, къмъ Гебилеръ, за да заеме позиция съ единия си полкъ между рѣкитѣ Хаджи Омуръ и Кайнарджи дере; другиятъ полкъ и не с. с. отделение да застане на кръстопътя Демеранлия—Кюкилеръ и Гечкенлия—Мусучъ.

в) *3-а бригада* да удържа позицията си при кота 899 и открития водопроводъ; страничното прикритие, отъ две роти, да заеме позиция североизточно отъ с. Кючукъ Гердели.

г) *Бригата отъ 9-а дивизия* да заеме съ единия си полкъ позицията на 2-а бригада, а другиятъ полкъ да застане въ общъ резервъ, въ Провадия.

Между 9 ч. и 9 ч. 30 м. пр. пл. частитѣ на дивизията започнаха изпълнението на тази заповѣдь. Пѣтищата бѣха разкаляни отъ по-раншнитѣ дъждове. Времето бѣше студено, а привечерь почна да вали дъждъ и снѣгъ. Движението на частитѣ бѣ много уморително, особено на *2-а бригада*, която настигна по пътя между Ортакчи и Сомурджалия *1-а бригада* и чака цѣли три часа да се извървятъ нейнитѣ обози.

3./9. бригада също извърши много труденъ походъ, и въ 2 ч. сл. пл. първитѣ ѝ части пристигнаха въ Чомлекъ Акъ Бунаръ, дето се получи заповѣдта по дивизията. Въ 5 ч. сл. пл. 53-и полкъ зае позицията на 2./3. бригада, а 54-и полкъ пристигна въ същото село чакъ въ 6 ч. сл. пл. и веднага продължи пътя си до Провадия.

Положението на 14-и октомврий вечерта.

И тъй, на 14-и октомврий вечерта войскитѣ отъ I армия се разпространиха срещу Източни секторъ на крепостта до с. Гебилеръ, а срещу Южния секторъ 8-а дивизия остана въ същото положение и не мина на оттатъшния брѣгъ на р. Арда. Тамъ преминаха само конната бригада, Гвардейскиятъ коненъ полкъ и придадената къмъ бригадата 4./30. дружина. И тази бригада не можа да напредне на югъ и остана да ношува въ с. Хандаплъ.

Въ щаба на армията се получи и донесение отъ командира на 2-а рота отъ 8-а погранична дружина, че на 13-и октомврий обезоръжилъ селата Ятаджикъ, Гидиклеръ, Баглѣджа, Махмудли, Доганджиларъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда; мѣстното турско население

молѣло за пощада и покровителство; турският пограничен офицеръ искалъ помощъ отъ Гюмюрджина, но, като не получилъ даже отговоръ, оттеглилъ се, като оставилъ на границата само 20 души опълченци; въ Кушу Кавакъ, Папаской, Ортакой нѣмало никакви войски.

Това донесение внасяше известно успокоение въ Щаба на II армия, дето имаше голѣмо безпокойствие отъ слуховѣтъ, че въ Кърджалиския край се образували множество башибозушки чети.

Действията на 15-и октомврий.

Разпорежданията на Българското командуване.

Споредъ директивата № 6, получена въ щаба на армията на 15-и въ 2 ч. 35 м. пр. пл., II армия трѣбваше да продължи изпълнението задачата, дадена ѝ за 14-и октомврий, т. е. съ своитѣ действия къмъ Димотика да улесни задачите на I и III армии.

Командуващиятъ II армия заповѣда на началниците на дивизиитѣ и на командира на конната бригада да се продължаватъ действията, споредъ вчерашната заповѣдь.

Командуващиятъ I армия, отъ своя страна, изпрати на оставената при Одринъ своя дивизия следната заповѣдь:

„Дивизията да се окопае на линията Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Оглу Паша, като остави една бригада при Гебилеръ; да се взематъ особени мѣрки за наблюдение шосето Одринъ—Хавса“.

На основание тази заповѣдь, презъ този день около Одринъ се развиха следнитѣ действия:

3-а дивизия.

Началникътъ на 3-а дивизия получи горната заповѣдь въ 8 ч. 50 м. пр. пл. и веднага заповѣда: 1) бригадитѣ да останатъ на позициитѣ си и да разузнаватъ предъ фронта си съ патрули; *1-а бригада* да изпрати бригадитѣ си поддрѣжки въ дола северно отъ лозята по пѣтя Мусучъ—Гечкенли (западно отъ Арпачъ) и да изпраща патрули по посока Хаской—Османлъж—Хавса; 2) *1-а бригада*, следъ смѣната отъ 2-а бригада, да се съсредоточи заедно съ артилерията си при Гебилеръ; 3) *2-а бригада* да заеме и укрепява линията Демеранлия—Олу Паша, като проучи и височинитѣ западно отъ р. Хаджи Омуръ и тия непосредствено на югоизтокъ отъ Оглу Паша, на които, споредъ мѣстността, да се поставятъ съответнитѣ части; да се взематъ мѣрки за наблюдение шосето Одринъ—Хавса; *3-а бригада* и *3./9. бригада* да останатъ на мѣстата си и да разузнаватъ.

Презъ деня командирътъ на 3./3. бригада организира отбраната на дветъ бригади по следния начинъ:

а) *Дѣсенъ участъкъ* (генералъ майоръ Грънчаровъ) — 53-и полкъ и отъ 9-и артилерийски полкъ три батареи; — отъ Муратчалж до Таушанъ Куруджикъой;

б) *Срѣденъ участъкъ* (подполковникъ Поповъ) — 42-и полкъ и отъ 6-и с. с. артилерийски полкъ една батарея — отъ Куруджикъой до Провадийската рѣка; отъ участковия резервъ една рота да заеме с. Кайпа и да охранява пѣтя Кайпа—Провадия;

в) *Лѣвъ участъкъ* (полковникъ Филиповъ) — 41-и полкъ и отъ 6-и с. с. артилерийски полкъ две батареи — отъ открития водопроводъ, презъ в. 89'9, до с. Кайпа.

Презъ деня частитъ отъ дивизията укрепяваха позициитъ си, безъ да бждатъ обезпокоявани отъ турцитъ. Предъ фортовата линия не бѣ забелязано движение на турски войски. По самата фортова линия имаше слабо движение. Отъ участъка на 3./3. бригада бѣше отбелязано, че отъ три дни нѣма движение на влакове отъ Одринъ въ южна посока. Дезертъори отъ гарнизона дадоха показания, че турското командуване издало бюлетинъ, съ който обяснявало прекъсването на желѣзнопѣтното съобщение съ случайна повреда.

9-а дивизия.

Презъ цѣлия день 1./9. и 2./9. бригади продължиха укрепяването на своитъ позиции. Понеже работата по укрепяването бѣше доста напреднала, а времето започна да се застудява, започна се постройка на землянки за жилища на войницитъ. Турцитъ презъ деня не предприеха никакви действия въ този участъкъ, и артилерията имъ отъ фортовата линия не откри огънь.

Началникътъ на дивизията смѣташе, че „линията на обложението“ трѣбва да се изнесе още напредъ, за да се скъси фронта на дивизията, и да може да се отдѣлятъ частъ отъ силитъ въ секторенъ резервъ. Независимо отъ това, въ участъка на дивизията започнаха да пристигатъ обсадни батареи и трѣбваше да имъ се обезпечатъ позиции колкото се може по-близо до главната отбранителна линия на крепостта. Затова той заповѣда на командиритъ на бригадитъ да използватъ мъгливото време и нощитъ и да извършатъ необходимитъ фортификационни работи, за да може да се премѣстятъ частитъ на около 2 км. по-напредъ, на линията — височината югоизточно отъ с. Кемалъ — хребета източно отъ с. Карабу-

лутъ — височинитѣ северно отъ Сарай Акъ Бунаръ и чифл. Кьосе Хамза. Когато избранитѣ нови позиции бждатъ достатъчно укрепени, ще се заематъ последователно или едновременно, по заповѣдь отъ началника на дивизията.

8-а дивизия.

Независимо отъ получаванитѣ колебливи заповѣди за минаване на дѣсния брѣгъ на р. Арда, началникътъ на 8-а дивизия самъ взе решение да действува по-енергично, а не споредъ последната заповѣдь отъ командувачия армията, споредъ която трѣбваше да прехвърли частъ отъ силитѣ си на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Той очакваше да се завърши постройката на мостоветѣ, за да прехвърли веднага и дветѣ бригади на дѣсния брѣгъ, споредъ първата заповѣдь още отъ 13-и октомврий.

Преди да се започне това прехвърляне, взеха се редъ мѣрки, за да се обезпечи операцията:

а) На Хасковския отрядъ, който се даваше въ разпореждане на началника на 8-а дивизия, се изпрати заповѣдь да трѣгне веднага по пѣтя Силбикюмъ—южно отъ Кара Баа—чифл. Бургуджикъ. Тази заповѣдь бѣ изпратена съ офицера за порѣчки при щаба на дивизията, който трѣбваше да обясни на началника на отряда задачата: да бърза и стигне до вечерята въ чифл. Бургуджикъ, за да може да вземе участие въ боя, ако противникътъ предприеме излазъ противъ останалата сама на Западния фронтъ 3-а бригада.

б) Щабътъ на дивизията изпрати до командира на 3-а бригада следната заповѣдь: „Бригадата ви да се държи здраво на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седерли—р. Арда, тъй като съ своето положение тя ще охранява съобщителната линия на дивизията, която ще върви по дѣсния брѣгъ на р. Марица, а заедно съ това — и мостоветѣ, презъ които тя минава. Отъ действията на 3-а бригада ще зависи и свободата на по-нататъшнитѣ действия на дивизията по дѣсния брѣгъ на р. Арда. Срѣдства за достигане поставената ви цель — използване фортификацията въ най-широки размѣри.

За непосредствена охрана на мостоветѣ на северозападъ отъ с. Сименли се назначава дружината на подполковникъ Панайотовъ, която остава въ непосредствено подчинение на началника на дивизията.

Началникътъ на дивизията заповѣда преминаването презъ мостоветѣ да се започне въ 7 ч. пр. пл., за да може приближаването къмъ рѣката да стане въ тъмно и да не бжде забелязано отъ про-

тивника. Командирът на *2-а бригада* бѣше изпратилъ на самия мостъ офицеръ, който да го държи въ течение за хода на построяката. Понеже мостътъ не бѣше готовъ въ опредѣления отъ начальника на дивизията часъ, бригадата тръгна отъ бивака си при чифл. Бургуджикъ въ 7 ч. пр. пл. Командирътъ на бригадата заповѣда да се тръгне въ две колони: лѣва — 12-и полкъ съ две с. с. артилер. отдѣления — по поправения пѣтъ за мостоветѣ и дѣсна — 23-и полкъ — вѣнъ отъ този пѣтъ. Почвата вѣнъ отъ пѣтя бѣше много разкаляна, освенъ това, 12-и полкъ имаше на бивака само една дружина (две дружини бѣха въ предни постове и една — при мостоветѣ), и затова бригадата тръгна въ една колона.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато мостоветѣ бѣха готови, започна се преминаването. Първи преминаха дружината отъ 12-и полкъ и една батарея, които още отъ предния день бѣха при мостоветѣ. Следъ това минаха другитѣ части отъ *2-а бригада* и най-после — частитѣ отъ *1-а бригада*. По понтонния мостъ минаваха артилерията и обозитѣ, а по моста на козли — пехотата. Когато понтонниятъ мостъ бѣ опраздненъ, и по него премина една часть отъ пехотата. Въ време на преминаването се започна построяката на още единъ мостъ за пешаци, по-тѣсенъ отъ първия. Той бѣ приготвенъ много скоро, и по него минаха останалитѣ по-назадъ части.

По този начинъ минаването презъ рѣката по тритѣ мостове ставаше много бързо, обаче всички преминали на оттатъшния брѣгъ части настѣпваха къмъ с. Сименли само по единъ пѣтъ. Близко при селото единъ отъ ржавитѣ на Арда се бѣше разлѣлъ, вследствие приходшитѣ води, и станалъ непроходимъ, освенъ по едно слабо мостче, което се развали следъ минаването на първитѣ коли. Отъ дветѣ му страни се образуваха голѣми ями, въ които колитѣ затываха. Една счупена кола задрѣсти пѣтя, и движението се поднови следъ затрупване ямитѣ съ фашины.

Къмъ 3 ч. сл. пл. цѣлата *2-а бригада* бѣ на дѣсния брѣгъ на Арда, а *1-а бригада* премина съ последнитѣ си коли презъ горепоменатия ржавъ едвамъ къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл.

Началникътъ на дивизията бѣше при мостоветѣ. Той заповѣда на Понтонната дружина да построи още единъ мостъ за артилерия и коли, защото рѣката бѣ доста приходшла и влѣчеше много клонища. Тя течеше доста буйно, и имаше вѣроятностъ да се повреди моста.

Въ 3 ч. сл. пл. на бригадитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь за действията оттатѣкъ Арда:

„2-а бригада да заеме височините на северъ отъ Куру дере и между пѣтя Кьормутликъой—чифл. Салтакликъой и на западъ отъ пѣтя Кабанкъ—Самана, като се взематъ особени мѣрки за отразяване неприятеля, ако би настѣпилъ откъмъ крепостта, а така сѣщо и — откъмъ Димотика.

1-а бригада — въ селата Сименли и Самана. Щабътъ на бригадата въ с. Самана. Да охранява непосредствено долината на р. Арда, като се свърже съ фланговетъ на 2-а бригада.

Щабътъ на дивизията — въ с. Самана.“

Едновременно съ изпращане горната заповѣдь, и на началника на *Хасковския отрядъ* бѣ изпратена отъ щаба на дивизията следната заповѣдь:

„Разположението на дивизията ще видите отъ приложената заповѣдь № 34. Вземете мѣрки на охранение откъмъ с. Еспетли и с. Седрли, както и откъмъ горното течение на р. Арда, макаръ че на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седрли е 3-а бригада. Мостовѣтъ сѣ срещу с. с. Сименли—Самана. Свържете се съ телефонъ, посредствомъ жицата, която преминава презъ бивака Ви.“

Отъ никого необезпокоявани, дветѣ преминали на дѣсния брѣгъ на р. Арда бригади заеха положението споредъ заповѣдта: 2-а бригада зае тет-де-пона, като остави две дружини отъ 12-и полкъ въ бригадна поддрѣжка; 30-и полкъ се разположи въ с. Самана; 10-и полкъ — въ с. Сименли. Отъ последния полкъ една дружина и една батарея удължиха фронта на 2-а бригада, като застанаха на позиция отъ с. Кьормутликъой до подножието на височината, на която бѣше лѣвиятъ флангъ на 2-а бригада.

Придадениятъ къмъ дивизията *Хасковския отрядъ* имаше да извърши още единъ много труденъ походъ по планински, стрѣмни, изровени и разкаляни пѣтища съ многото си полска артилерия и съ коларския си обозъ. Отрядътъ трѣгна въ 7 ч. пр. пл. по пѣтя Силбикюмъ — Бешъ Тепе — чифл. Бургуджикъ, съ авангардъ една дружина. 2./40. дружина, която бѣ извършила нощенъ походъ отъ Инджели и бѣ пристигнала едва къмъ 5 ч. пр. пл., получи разрешение да почива до 10 ч. пр. пл. и следъ това да трѣгне по сѣщия пѣтъ.

Едвамъ въ 7 ч. сл. пл. отрядътъ пристигна при чифл. Бургуджикъ, разположи се за нощуване и, споредъ заповѣдта отъ щаба на дивизията, изпрати охранение въ източна и въ югозападна посоки. Авангардната дружина се разположи за нощуване западно отъ с. Еспетли.

Вследствие лошитѣ пѣтища, презъ време на движението малки почивки се даваха презъ 30 минути. Отрядътъ имаше и голѣма почивка отъ 2 часа. При все това, много преуморенитѣ войници едвамъ се влачеха, колоната бѣше много разтегната, и отъ всѣка рота имаше по 20—30 души изостанали.

Въ 7 ч. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия получи отъ Щаба на II армия следното предупреждение:

„Командувашиятъ армията намира, че ще бжде по-добре, ако за утре Хасковскиятъ отрядъ остане на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ централно положение, за да образува маневрени войски въ разпореждане на началника на дивизията. Това желание на командувашия армията ще се повтори писмено по-късно“.

Действията на Сборната конна бригада.

Конната бригада не можѣ да изпълни задачата си предния день. Въ 7 ч. 15 м. пр. пл. командирѣтъ на бригадата изпрати до командувашия II армия и до началника на 8-а дивизия донесение, че желѣзниятъ пѣтъ се охранява силно, и затова разузнавателниятъ ескадронъ не можѣ да го разруши. Той решилъ да извърши разрушението съ открита сила; „но за да не привлѣка вниманието на противника и съ това да попрѣча на повѣрената ви дивизия да заеме изходното си положение, нападението ще извърша следъ заемане това положение“ — пише същиятъ въ своето донесение.

Командирѣтъ на бригадата въ същностъ не бѣше решилъ да действува съ цѣлата бригада за разрушението; той поведе бригадата и 4./30. дружина отъ с. Хандаплж за с. Кулакль, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. (12 км. за петъ часа). Веднага следъ пристигането, бригадата се разположи на квартири за ношуване, като се изпрати за охранение единъ ескадронъ въ Пазарль. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. пристигна въ селото и дружината, която също се разположи за ношуване на квартиробивакъ и изпрати една рота въ предни постове.

Следъ това командирѣтъ на бригадата събра всички офицери отъ бригадата и дружината въ училището на с. Кулакль, за да се съветва съ тѣхъ какъ да се разруши линията. Изказва се мнение да се настѣпи веднага съ цѣлата бригада, да се заеме единъ участъкъ отъ линията и да се разруши, и друго — да се действува скрито презъ нощта съ малка частъ. Командирѣтъ на бригадата, макаръ да бѣ донесълъ въ щаба на армията и въ 8-а дивизия, че ще действува съ цѣлата бригада, възприе второ мнение. Съ тази задача бѣ натоваренъ ротмистъръ Акрабовъ, който изяви желание да се нагърби съ нея. Въ негово разпореждане бѣше даденъ конно-пионерниятъ полуескадронъ и единъ взводъ пехотници, съ облекчено снаряжение.

Ротмистъръ Акрабовъ реши да разруши желѣзния пѣтъ въ участъка между селата Клисели и Кара Сакли. Той събра отряда

си, който броеше 67 души, заедно съ пехотинцитѣ; намѣри водачъ отъ мѣстнитѣ жители и преди мръкване изпрати три офицерски разезди отъ доброволци по посокитѣ: Татаркьой, Клисели и Чанчи. Въ 6 ч. сл. пл. той съ отряда си трѣгна къмъ с. Иеникьой. Поради много разкаляната почва, отрядътъ трѣгна безъ коне, а само водачътъ бѣше на конь, защото заяви, че не ще може да издържи дългия пѣтъ презъ нощта. Въ тъмнината, обаче, отрядътъ забърка пѣтя и излѣзе не въ желания участъкъ на желѣзния пѣтъ, а малко по-насеверъ — въ участъка между селата Инеоглукьой—Емирли. Тукъ, на единъ завой, релситѣ на пѣтя бѣха разрушени на дължина 200 метри, като се възпламениха 11 пироксилинови заряди. Следъ разрушението, отрядътъ извърши твърде уморително движение назадъ и чакъ на разсъмване достигна въ с. Иеникьой.

Изпратенитѣ разезди събраха ценни сведения за турцитѣ, които сж изложени въ следното донесение отъ командира на бригадата до командуващия II армия:

„Пристигнахъ въ Кулакль, дето ще ношувамъ съ бригадата и дружината. Тая вечеръ изпращамъ ротмистъръ Акрабовъ за разрушение линията при Инеоглукьой. Противникъ днесъ не е откритъ отъ разездитѣ по посоки: югъ, югоизтокъ и изтокъ. Ротмистъръ Кямилиевъ е влѣзълъ въ Димотика съ биене на камбанитѣ, обаче, като видѣли, че това е само разездъ, турцитѣ се въоръжаватъ, и разездътъ набързо отстъпва. Въ Болгаркьой турцитѣ сж стреляли по разезда, следъ като сж подпалили самото село. Изъ цѣлата мѣстность турцитѣ, въоръжени, образуватъ башибозушки чети. Една отъ тѣхъ, отъ 120 души, е стреляла сжщо срещу разезда на ротмистъръ Кямилиевъ. Войската отъ Димотика е прибрана къмъ Узунъ Кюпрю. Станцията Кулели Бургасъ се пази отъ пехота и артилерия“.

Командирътъ на *Гвардейския коненъ полкъ*, въ Сименли, продължи изпълнението на възложената му задача — охранение района между селата Доуджаросъ—Татаркьой—Иеникьой. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. той изпрати 4 самостоятелни разезди за разузнаване района, а въ 6 ч. пр. пл. и цѣлиятъ полкъ потегли къмъ с. Татаркьой, дето пристигна въ 9 ч. пр. пл. Въ селото полкътъ преседѣ презъ цѣлия день, готовъ всѣка минута за действие. Той забеляза само една турска рота съ 5—6 конници, на 2 км. източно отъ Карталъ тепе, и единъ ескадронъ, западно отъ с. Емирли, които вечерта се оттеглиха къмъ крепостта. Командирътъ на полка къмъ 4 ч. сл. пл. изпрати донесение до начальника на 8-а дивизия, че въ разузнавания районъ неприятелски войски нѣма, следъ което се оттегли за ношуване пакъ въ с. Сименли, дето се прибраха и изпратенитѣ разезди.

ГЛАВА VI.

Излазът от крепостта на 16-и октомврий.

(13-о картограф. приложение).

Положението на 15-и октомврий вечерта.

Положението на турците.

Следъ безуспѣшния опитъ за излазъ въ североизточна посока, комендантътъ на крепостта направи своитѣ последни разпореждания за заемане главната отбранителна линия отъ редифскитѣ дивизии на гарнизона, като запази низамскитѣ дивизии въ общъ резервъ. Още на 13-и октомврий той бѣше издалъ следната заповѣдь:

„1) Въ състава на Одринския гарнизонъ влизатъ следнитѣ части: 10-а и 11-а низамски дивизии, 4-и стрелковъ полкъ, редифскитѣ дивизии Баба Ески, Одринъ и Гюмюрджина.

2) *Редифската дивизия Баба Ески* (11-и табори) да раздѣли отбранителния участъкъ на 4 полкови участъци.

Редифската дивизия Одринъ да раздѣли своя участъкъ на три части.

Редифската дивизия Гюмюрджина да раздѣли своя участъкъ, между Арда и Марица, сѣщо на три части.

За по-ясно разграничение участъцитѣ да се поставятъ флагове. Широчината на полковитѣ участъци ще зависи отъ морала на частта и отъ важността на участъка.

3) *10-а низамска дивизия* ще образува резервъ на Западния фронтъ и ще се намира при Янѣкъ Къшла. Всѣка вечеръ да държи дежурна часть по единъ таборъ отъ полкъ, снабдени съ повече патрони. Полкътъ отъ тази дивизия, който заема Торта тепе, ще се присъедини къмъ нея, следъ като пристигне тамъ 11-а дивизия.

4) *11-а низамска дивизия*, заедно съ Брусенския и Чекергенския табори, да заеме Торта тепе и образува общъ резервъ, въ

подчинение на коменданта на крепостта. Отъ всеки полкъ да се назначава по единъ таборъ въ дежурна частъ, която да бжде готова да тръгне всѣка минута.

Стрелковата дружина на дивизията да се изпрати въ разпореждане на начальника на Марашкия секторъ, а единъ таборъ (по възможность 1./32.) — въ разпореждането на коменданта на града. Малгарскиятъ редифски таборъ отъ града да се присъедини къмъ своята дивизия.

5) 1-а, 2-а и 3-а картечни роти се придаватъ къмъ 10-а дивизия.

6) За начальникъ на Марашкия участъкъ се назначава командирътъ на 4-и стрелковъ полкъ, Джедалъ бей. Въ този участъкъ ще се изпратятъ: 4-и стрелковъ полкъ, 10-и и 11-и стрелкови табори съ картечницитъ, полски батареи, не с. с. батарея, леката гаубична батарея отъ 11-а дивизия и 5-а картечна рота. Началникътъ на участъка ще може да се ползува съ влакъ отъ единъ локомотивъ и три вагони, които да изисква отъ начальника на инженернитъ войски.

7) Началницитъ на секторитъ и началникътъ на Марашкия участъкъ сж отговорни за разпредѣление участъцитъ, за храната, за дисциплината и за работата по укрепяването. Находящитъ се въ участъцитъ работници да се употребяватъ както досега. Войницитъ, които ходятъ изъ града и обиратъ, ще бждатъ застреляни; които разпространяватъ лоши слухове, да бждатъ давани подъ съдъ; войници безъ работа да не се пускатъ въ града, а които бждатъ заловени тамъ, ще бждатъ съдени като напуснали участъка.

8) *Тежката полска артилерия* влиза въ подчинение на 10-а и 11-а дивизии, и ще образува подвижния артилерийски резервъ на крепостта, подъ командата на начальника на артилерията, Рифатъ паша.

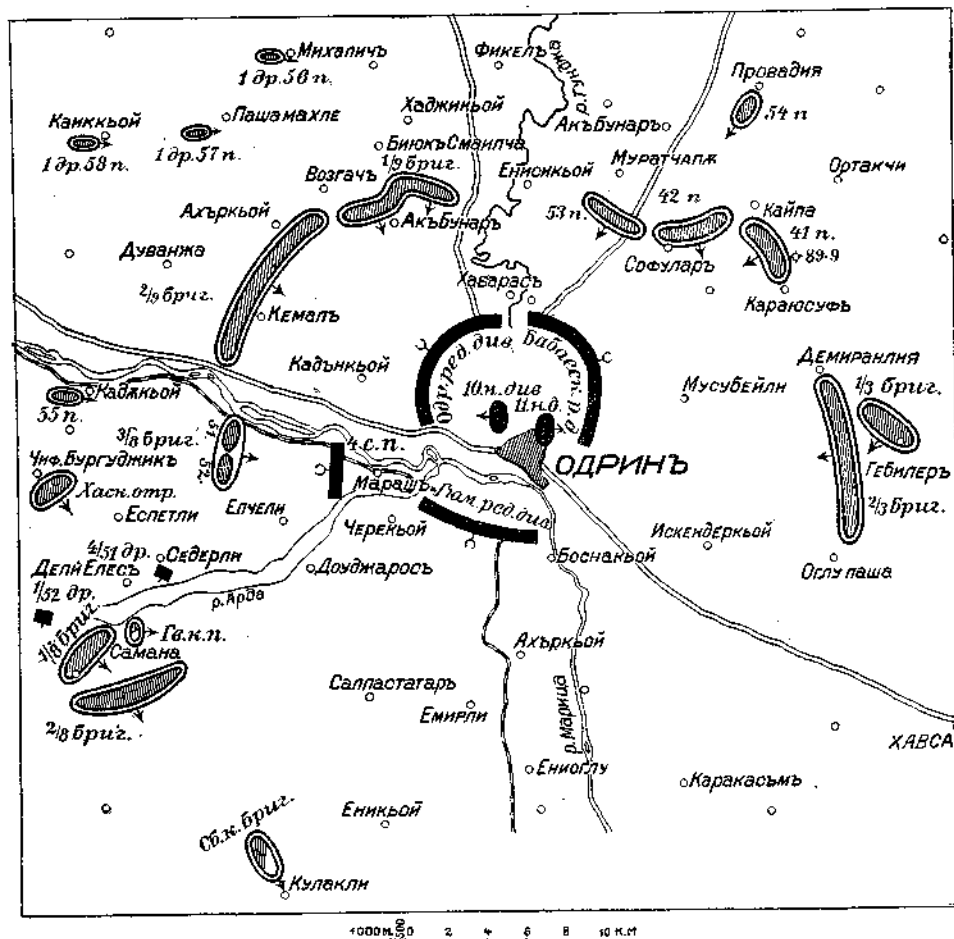
9) Началницитъ на секторитъ и началникътъ на Марашкия участъкъ отъ време-на време да обикалятъ секторитъ и насърчаватъ войницитъ. Щомъ се почне артилерийската стрелба въ единъ секторъ, началникътъ му веднага да се яви на мѣстото и, следъ като види всичко съ очитъ си, да даде съответнитъ заповѣди. Да не се стреля безъ полза.

10) Линията на преднитъ постове да се охранява както досега, като по-важнитъ пунктове се укрепятъ.

Въ заповѣдта се казваше, че изпълнението ѝ ще се почне веднага, на 13-и октомврий. Вѣроятно е, до 15-и октомврий да не сж произлѣзли никакви размѣствания на гарнизона на крепостта.

Споредъ събранитъ отъ българскитъ части сведения, на Марашкия участъкъ турцитъ заемаха съ около 2—3 полкове окопитъ по западнитъ склонове на масива Папасъ тепе. Предъ главната отбранителна линия, обградена съ телена мрежа, тѣ имаха по-слаби окопи, вѣроятно за преднитъ постове.

Coccoloba

Положението на българитѣ.

На 15-и октомврий вечерта частитѣ, които действуваха около Одринъ, бѣха разположени по следния начинъ:

Въ участъка източно отъ р. Тунджа — 3-а дивизия, усилена съ 3./9. бригада, заемаше позиция на линията Енисикой — Гебилеръ. Преднитѣ постове бѣха изнесени на около 1—2 км. предъ тази линия.

Въ участъка между Марица и Гунджа — 9-а дивизия заемаше „линията на обложение“ чифл. Кършалж — Ахърккой—Сарай Акъ

Бунаръ—чифл. Кьосе Хамза, съ предни постове на 1—2 км. предъ тази линия. Въ с. Михаличъ бѣ пристигнала една дружина отъ 56-и полкъ (11-а дивизия).

3./8. бригада заемаше позиция по гребена източно отъ Сюютли баиръ, която бѣше вече доста добре укрепена; стрелковитѣ окопи бѣха доведени до стрелба стоишкомъ, а преднитѣ постове бѣха изнесени на около 700—800 м. предъ позицията и имаха отдѣлни стрелкови трапчета. Позицията бѣше раздѣлена на два полкови участъка, като всѣки се заемаше отъ единъ пехотенъ полкъ и едно не с. с. артилер. отдѣление. На всѣки полкови участъкъ бѣха изработени по три опорни пунктове (редути), безъ изкуствени препятствия.

Дѣсниятъ полкови участъкъ се заемаше отъ 52-и полкъ съ 2./8. не с. с. артилерийско отдѣление, като дветѣ дружини на полка бѣха въ първа линия, 3-а дружина — въ полкова поддръжка, 1-а дружина бѣ при мостоветѣ на р. Арда. Артилерийското отдѣление бѣше на позиция близо задъ пехотнитѣ окопи. Преднитѣ постове въ участъка на полка се заемаха отъ 51-и полкъ.

Лѣвиятъ полкови участъкъ се заемаше отъ 51-и полкъ, съ 1./8. не с. с. артилер. отдѣление. 1-а дружина бѣ въ предни постове, 3-а дружина заемаше позицията, и 2-а, заедно съ картечната рота, бѣше въ полкова поддръжка, задъ лѣвия флангъ на полка. 4-а дружина бѣше при с. Седерли и охраняваше мостоветѣ. Артилерийското отдѣление бѣше на позиция близо задъ пехотнитѣ окопи.

Въ Каджкьой бѣше пристигналъ вечеръта 55-и полкъ (три дружини), отъ 11-а дивизия.

Гаубичната батарея заемаше позиция задъ дѣсния флангъ на 51-и полкъ.

Хасковскиятъ отрядъ, придаденъ къмъ 8-а дивизия, бѣ разположенъ на бивакъ при чифл. Боргуджикъ.

1./8. и 2./8. бригади бѣха на дѣсния брѣгъ на р. Арда, въ участъка Сименли—Самана;

Конната бригада презъ този день ношува въ чифл. Кулакль, а Гвардейскиятъ коненъ полкъ — въ с. Сименли.

Турцитѣ къмъ това време сж имали сведения, че позицията източно отъ линията Юрушъ—Коюнлукъ се заема отъ около една бригада, което се вижда отъ заповѣдитѣ на коменданта на крепостъта. Тѣ още не сж знаели, нито за минаването на дветѣ бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, нито за пристигането на Хасковския отрядъ въ чифл. Боргуджикъ.

Решението на коменданта за излазъ.

Разпорежданията на българското командване за 16-и октомврий.

На 15-и октомврий Българската III армия бѣше въ непосредствено съприкосновение съ противника на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, като имаше предъ себе си главнитѣ турскитѣ сили. Но въ българскитѣ висши щабове това не бѣ известно. Като се предполагаше, че турцитѣ сж нейде по-наизтокъ, Щабътъ на действащата армия издаде директива за продължение настѣплението на 16-и октомврий:

„Споредъ сведенията, добити отъ армитѣ, положението на противника не е уяснено. Споредъ сведенията, които притежава Щабътъ на действащата армия, може да се предполага, че противникътъ се групира на линията Чорлу—Сарай, или на изтокъ, по височинитѣ; може тъй сжщо да се допусне, че, ако неприятелътъ въ този моментъ извършва разтоварване на войски въ Родосто, ще иска да прикрие посоката отъ последния пунктъ къмъ станция Муратли.

Положението на нашата армия е: III армия заема линията Виза—Чонгора—Карагачъ—Туркъ Бей; I армия съ 1-а и 10-а дивизии—линията чифл. Татаркьой—чифл. Сафоли—Баба Ески, а съ 3-а дивизия — линията Оглу Паша—Кайпа—Челмекьой; II армия, както въ директива № 6, съ разлика на една пехотна бригада и конната бригада — на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

За днешно число, 16-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда:

„1) II армия да продължава изпълнението на дадената ѝ съ директива № 6 задача, като се заповѣда на конната бригада да прекъсне желѣзнопѣтното съобщение между Одринъ и Димотика, безъ обаче да разрушава линията. Отъ 9-а дивизия къмъ 5 ч. пр. пл. да се прехвърли още една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, и довърши обложението на Одринската крепостъ до шосето Одринъ—Хавса, за която цель къмъ армията се придава едната бригада отъ 3-а Балканска дивизия, като дветѣ бригади отъ сжщата дивизия се снематъ отъ линията на обложението и се насочатъ къмъ Люле Бургасъ.

2) I армия съ 1-а и 10-а дивизии да достигне линията разв. Бедеркю—Сатжкьой; 3-а Балканска дивизия съ дветѣ си бригади да достигне село Кулели. Едната ѝ бригада да остане въ разпореждането на командувачия II армия.

3) III армия да достигне линията Сатжкьой—Виза, като вземе всички необходими мѣрки за обезпечение фланга си по посока Айяна, Пинеки, Мидия противъ възможенъ десантъ или предварителна групировка на войски при Мидия“.

Тази е първата директива отъ Щаба на действащата армия, въ която се говори за „обложение“ Одринската крепостъ. Въ пораншнитъ директиви винаги се говорѣше за заслоняване крепостъта.

Въ изпълнение тази директива, III и I армии настѣпиха, и се започна решително стражение при Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ.

Още преди получаване тази директива, командувачиятъ II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. бѣше заповѣдалъ частитъ отъ армията да останатъ на мѣстата си и да продължаватъ изпълнението на възложенитъ имъ задачи. Следъ получаване директивата, той изпрати заповѣдь до началника на 9-а дивизия за минаване съ още една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Чрезъ него той изпрати и заповѣдта до 3-а дивизия за движение на изтокъ. На началника на 8-а дивизия сжщо бѣ изпратена заповѣдь за действие южно отъ р. Арда, за която ще стане дума по-нататѣкъ. Колкото за разрушението желѣзния пѣть между Одринъ и Димотика, той още не бѣше получилъ никакво донесение отъ командира на конната бригада. А когато презъ деня получи донесението, че този пѣть презъ нощта е билъ разрушенъ, изпрати донесение въ Щаба на действащата армия, че разрушението е станало преди да се получи директивата.

Разпорежданията на Турското командване.

На 15-и октомврий комендантътъ на крепостъта издаде следната заповѣдь за излазъ въ участъка между Марица и Арда:

„1. Противникътъ е заелъ Суфуларъ—Бююкъ Дюллюкъ, Кюсе Хамза—Сарай Якъ Бунаръ—Юрушъ—Коюнлукъ. На Източния и Западния сектори и на Марашкия участъкъ противникътъ е оцененъ по една бригада съ по 1—2 батареи.

2. Съ Божията помощъ, на 16-и октомврий, въ вторникъ, преди пладне ще се направи излазъ на Марашкия участъкъ, който излазъ ще се прикрива съ две демонстриращи колони на Западния секторъ. Прилага се бойно разписание на частитъ, които ще взематъ участие въ излаза.

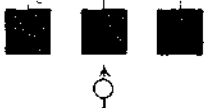
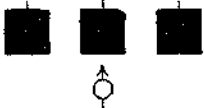
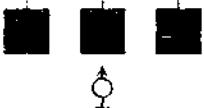
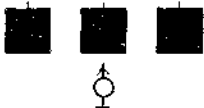
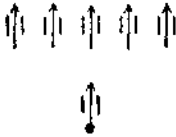
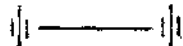
3. Частитъ да взематъ съ себе си само бойния обозъ. На войницитъ да се раздадатъ повече патрони и по за два деня храна.

4. Дивизиятъ да устроятъ връзка съ ординарци, за да могатъ бързо да съобщаватъ въ щаба за положението. Донесенията да се предаватъ веднага чрезъ най-близката телеграфна станция.

5. Дивизията на Хусамединъ паша да настѣпи по височинитъ между чифл. Кара Смаилча и Кемалъ, като особено се старае да задържи Могилестата височина при чифл. Екмекчикъой. Дивизията на Джелалъ бей да настѣпи къмъ фронта Каджкьой—Булдуркьой.

Бойно разписание

На частитѣ отъ Одринския гарнизонъ, предназна-
начени да извършатъ излаза на 16 октомври.

Войски за излазъ на Марашкия участъкъ	Войски за демонстрация на западния секторъ
4 ^{та} стрелковъ полкъ	29 ^{ти} низамски полкъ
	
28 ^{ти} низамски полкъ	30 ^{ти} низамски полкъ
	
33 ^{ти} низамски полкъ	Ред. полкъ отъ Гюм. див.
	
12 ^{ти} коненъ полкъ	
	
	

Главитѣ на колонитѣ на дветѣ дивизии да минаватъ презъ отбранителната линия въ 6 ч. пр. пл. Да се напомни на войницитѣ, че ще бждатъ осждани на смъртъ всички ония, които се опитатъ да бѣгатъ.

6. Началницитѣ на Западния секторъ и на Марашкия участъкъ, а сжщо артилерийскитѣ и пехотни началници, да бждатъ въ района на своитѣ участъци и да следятъ стѣпка по стѣпка действията на частитѣ, които правятъ излазъ. Да се обърне особено внимание на артилерийската стрелба отъ крепостта, която ще подкрепи настѣплението на частитѣ. За всички грѣшки въ случая ще бждатъ отговорни началницитѣ на секторитѣ и артилерийскитѣ началници.

7. Артилерията, която се придава на частитѣ спѣредъ приложеното бойно разписание, ще се формира отъ началника на артилерията. Довечера да се съобщи кои артилерийски части ще влѣзнатъ въ състава на войскитѣ, предназначени за излазъ и демонстрация.

8. Щабътъ на 12-и коненъ полкъ да съобщи довечера какъ ще бждатъ разпредѣлени кавалериститѣ, които споредъ бойното разписание се придаватъ къмъ дивизиитѣ. За разузнаване на Южния секторъ, да се изпрати единъ взводъ на началника на Гюмюрджинската дивизия. Единъ взводъ конница да разузнава въ участъка Мусубейли—Кара Юсуфъ—Суфуларъ—Дерменъ Еникьой.

Нѣма документи, отъ които да се установи целта на предприетия излазъ и мотивитѣ за избиране тази посока. Турцитѣ откриха, че частитѣ отъ 8-а дивизия сж минали на дѣсния брѣгъ на р. Арда, едвамъ на 16-и октомврий. Затова не може да се предполага, че излазътъ е билъ предприетъ съ цель да се противодействува на това минаване. Вѣроятно е, този излазъ да е билъ заповѣданъ отъ Турската главна квартира, съ цель да се ангажиратъ по-добре войскитѣ, действащи около Одринъ, за да не може отъ тѣхъ да се отдѣлятъ части за изпращане на изтокъ, защото на 16-и октомврий се започваше решително сражение на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ.

Събирането на частитѣ, предназначени да извършатъ излаза, стана презъ нощта срещу 16-и октомврий. Отъ българска страна не бѣха открити никакви признаци за готвения излазъ, и затова не бѣха взети никакви мѣрки за противодействие.

Командувациятъ II армия презъ нощта изпрати на частитѣ заповѣдь да се продължатъ започнатитѣ действия:

1) *Конната бригада* да продължава изпълнението на задачата, дадена още на 14-и октомврий — разрушение желѣзния пѣть и разузнаване въ зоната Димотика—Ортакьой—Кърджали.

2) *8-а дивизия* да продължава действията на дѣсния брѣгъ на р. Арда, „доколкото това е съобразно съ обстановката“.

3) Придадената къмъ армията *11-а дивизия* да продължава организиране и съсредоточаване частитѣ си, за да състави поддръжка на 8-а и 9-а дивизии.

4) *Началникътъ на обсадната артилерия* да подготви поставянето на пристигащитѣ обсадни батареи, споредъ задачитѣ, които има да се достигатъ отъ „линията на обкръжаването“.

ИЗЛАЗЪТ НА ЗАПАДНИЯ СЕКТОРЪ. — ВТОРИЯТ БОЙ НА ЛИНИЯТА ЮРУШЪ—КОЮНЛУКЪ.

Разпорежданията на началника на Марашкия участъкъ.

Следъ като получи заповѣдта за излаза, началникътъ на Марашкия участъкъ заповѣда назначенитѣ за произвеждането му войски да се събератъ задъ главната отбранителна линия: 33-и полкъ — въ колона задъ Марашката могила, 28-и полкъ — влѣво отъ него, на пѣтя Марашъ—Еспетли, 4-и стрелковъ полкъ — на своя бивакъ, задъ позицията, картечницитѣ и батареитѣ — задъ пехотнитѣ части. Следъ това той издаде следната заповѣдъ за настѣпление на 16-и октомврий:

„Юрушъ и Коюнлукъ сж заети съ слаби неприятелски части. 10-а дивизия ще настѣпи вдѣсно отъ насъ, по гребенитѣ между чифл. Кара Смаилча и Кемалъ. На дивизията ни е заповѣдано да направи излазъ, като атакува силно противника по фронта и дѣсния му флангъ. Тя ще настѣпи къмъ Каджъкой и Булдукъкой.

33-и полкъ ще настѣпи въ участъка вдѣсно отъ пѣтя Марашъ—Каджъкой и ще атакува противника по фронта, като въ началото води бой само да задържи противника и, щомъ влѣзе въ връзка съ дѣсния флангъ на 28-и полкъ, веднага да премине въ атака. Лѣвиятъ флангъ на полка да бжде на около 100 метра влѣво отъ горния пѣтъ.

28-и полкъ да настѣпи влѣво отъ пѣтя Марашъ—Каджъкой и да обходи дѣсния неприятелски флангъ, като съ лѣвия си флангъ не минава отъ пѣтя Марашъ—Еспетли. Да държи връзка вдѣсно, а лѣвия си флангъ да охранява съ силни разезди.

4-и стрелковъ полкъ да следва по гребена влѣво отъ пѣтя Марашъ—Коюнлукъ, като се държи на около 600 метра отъ поддръжката на 28-и полкъ, и ще образува резервъ на дивизията. Къмъ резерва се придава и 5-а картечна рота „Максимъ“.

Гаубичната батарея и две с. с. батареи да се движатъ задъ 28-и полкъ, който да извърши обхода. Първата артилерийска позиция да се заеме по указанията на адютанта, а следъ това батареитѣ да мѣняватъ позициитѣ си, въ зависимостъ отъ хода на боя.

Ескадронътъ да разузнава по линията Марашъ—Коюнлукъ—Еспетли. Да се дадатъ двама конника на стрелковия полкъ, по трима — на другитѣ полкове и четирима—въ щаба на участъка.

10-и и 11-и стрелкови табори, заедно съ полскитѣ не с. с. батареи, да останатъ на позицията.

3-и таборъ, отъ 4-и стрелковъ полкъ, който е въ предни постове, да се присъедини къмъ полка си, следъ като частитѣ на дивизията минатъ презъ линията на преднитѣ постове.

Частитѣ да взематъ съ себе си само бойния обозъ. На войницитѣ да се раздадатъ повече патрони и по за два дена хлѣбъ или сухаръ.

Всѣки полкъ да си открие превързоченъ пунктъ. *Главниятъ превързоченъ пунктъ* ще бѣде въ училището на с. Марашъ.

Азъ ще се движа по пѣтя с. Марашъ—Коюнлукъ, при поддръжката.

Началникътъ на Марашкия участъкъ, като е искалъ да внуши на своитѣ войски повече енергия при изпълнението на излаза, презъ нощта изпрати и следната кратка заповѣдь:

„1. Всички, които станатъ причина да закъснѣе тръгването на частитѣ, ще бѣдатъ подведени подъ отговорностъ.

2. Които напуснатъ бойната линия и бѣгатъ назадъ, ще бѣдатъ наказани съ смъртъ.

3. Това да се съобщи на всички офицери и войници.“

Настѣплението на турцитѣ.

Въ 5 ч. пр. пл. всички части, предназначени за излаза въ Марашкия участъкъ, бѣха пристигнали при Марашъ и бѣха се разположили въ сборенъ редъ задъ главната отбранителна линия:

4-и стрелковъ полкъ — на своя бивакъ, 33-и полкъ — задъ могилата при с. Марашъ, 28-и полкъ — влѣво отъ него, на лѣтя Марашъ—Еспетли; батареитѣ — задъ пехотнитѣ полкове.

Началникътъ на Марашкия участъкъ бѣше заповѣдалъ частитѣ да излѣзатъ отъ главната отбранителна линия въ 6 ч. пр. пл. Но понеже презъ теленитѣ мрежи имаше само единъ проходъ, презъ който трѣбваше да минатъ всички части, то движението се започна малко по-рано.

Най-напредъ се изтегли въ походна колона 33-и полкъ и, щомъ излѣзе отъ телената мрежа, развърна се въ боенъ редъ, като изпрати двата си табора въ първа линия, а единиятъ — остана въ полкова поддръжка, задъ дѣсния флангъ. Войницитѣ бѣха съ облѣчени шинели

и носѣха палатките си. Началникътъ на участъка, като забеляза това, заповѣда да се оставятъ платнищата, а шинелите да се съблѣкатъ и да се сгънатъ. Това стана причина да се забави полкътъ непосредствено предъ телените мрежи.

28-и полкъ сѣщо се развърна въ боенъ редъ веднага следъ като излѣзе отъ телените мрежи, и продължаваше настѣплението си, за да мине презъ предните постове.

Щомъ двата полка достигнаха до линията на своите предни постове, тѣ бѣха посрещнати съ огънь отъ българските предни постове. Турските батареи, които се движеха непосредствено задъ пехотата, веднага заеха позиции на около 200 крачки задъ предните постове и откриха огънь по онѣзи цели, които прѣчеха на тѣхното настѣпление. Гаубичната батарея откри огънь по българските батареи.

Командирътъ на 1./51. дружина, отъ предните постове, предаде веднага по телефона своето донесение на командира на бригадата, че турците въ гъсти вериги настѣпватъ по цѣлия фронтъ. Последниятъ заповѣда дружината да дочака противника на своите позиции, следъ което да го посрещне съ огънь. Дружината ще бѣде подкрепена своевременно.

Турските пехотни части, въпреки силния пехотенъ огънь, продължиха настѣплението си, докато не заставиха предните части на 1./51. дружина да се оттеглятъ на линията на резерва на предните постове (3-а и 2-а роти). Въ това време петте батареи отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ, заедно съ гаубичната батарея, откриха огънь най-напредъ по турските батареи. Следъ като бѣха заставени последните да намалятъ огъня си, българските батареи пренесоха своя огънь върху енергично настѣпващите турски вериги и ги накараха да се закриятъ въ гънките на мѣстността.

Веднага следъ първите изстрели въ участъка на 3./8. бригада, началникътъ на дивизията, който ношува въ с. Самана, трѣгна, заедно съ щаба си, отъ селото, мина на лѣвия брѣгъ на р. Арда и въ 8 ч. 35 м. пр. пл. направи следните разпореждания:

а) Началникътъ на Хасковския отрядъ веднага да трѣгне отъ бивака къмъ с. Еспетли, отдето да се насочи противъ лѣвия флангъ на настѣпващите турци.

б) 1./52. дружина, която бѣ оставена за непосредствено охранение на мостовете, да излѣзе напредъ, къмъ Седерли, и да застане между 4./51. дружина, която бѣ въ това село, и дѣсния флангъ на позицията на 3-а бригада.

Следъ това щабътъ продължи пътя си и въ 9 ч. 30 м. пр. пл. застана на височинитѣ северно отъ с. Еспетли, отдето началникътъ на дивизията предполагаше да ръководи боя.

Противодействието на 3./8. бригада.

Къмъ 8 ч. пр. пл. турското настѣпление окончателно се очерта. Командирътъ на 3./8. бригада оцени турскитѣ сили на около 9 табори. Споредъ насочването на пехотата и съсредоточението на артилерийския огънь, той смѣташе, че турцитѣ насочватъ главния си ударъ къмъ дѣсния флангъ на бригадата, т. е. къмъ участъка на 52-и полкъ. Частитѣ отъ бригадата се приготвиха за противодействие:

Въ лѣвия участъкъ (51-и полкъ). Ротата отъ преднитѣ постове се оттегли къмъ резерва, който бѣ разположенъ въ окопитѣ на тѣй наречената Отсѣчена могила, на лѣвия флангъ на главната позиция. Дветѣ роти, развърнати въ боенъ редъ, посрещнаха съ вихренъ огънь настѣпващитѣ турци и ги принудиха да почнатъ да се окопаватъ на гребена, откойто се оттеглиха преднитѣ постове.

Отъ този гребенъ турцитѣ откриха много силенъ огънь по главната позиция. Подъ прикритието на този огънь, тѣ започнаха да се спущатъ въ дълбокия долъ непосредствено предъ Отсѣчената могила и къмъ желѣзния пътъ, отдето се стремѣха да обходятъ лѣвия флангъ. Командирътъ на полка, като видѣ, че дветѣ роти не могатъ да спратъ настѣплението на турцитѣ, заповѣда да бждатъ подкрепени отъ 2-а дружина. Сутринята тази дружина се готвѣше да отиде на работа по укрепяване позицията. Но като се започна боятъ на преднитѣ постове, тя се приближи къмъ позицията и застана отъ дветѣ страни на редута южно огъ с. Юрушъ. Въ самия редутъ бѣше 10-а рота; въ него застана и картечната рота, която се движеше заедно съ дружината. Когато се получи заповѣдта да се подкрепятъ ротитѣ при Отсѣчената могила, командирътъ на дружината изпрати 6-а и 8-а роти. Мѣстността между окопитѣ при редута и Отсѣчената могила се обстрелваше много силно съ артилерийски огънь. Ротитѣ търлѣха доста загуби, но, въпрѣки това, тѣ настѣпваха твърде бързо, въ строй за движението подъ артилерийски огънь, и достигнаха до позицията на 2-а и 4-а роти тъкмо въ момента, когато тѣ изнемогваха подъ силния турски натискъ. Пристигналитѣ роти веднага откриха огънь по настѣпващитѣ турски вериги и ги принудиха да отстъпятъ въ окопитѣ си, на около 500—700 крачки предъ главната позиция, отдето вече не се опитаха да напреднатъ дори до края на боя.

По този начинъ, въ борбата въ лѣвия полкови участъкъ не взеха непосредствено участие цѣлата 3./51. дружина, половината отъ 2./51. дружина и картечната рота на полка. Тѣзи части останаха презъ всичкото време задъ главната позиция, но пакъ претърпѣха доста загуби отъ турския артилерийски огънь.

Въ дѣсния участъкъ (52-и полкъ). Преднитѣ постове въ този участъкъ се заемаха отъ 1./51. рота. Въ 7 ч. 20 м. пр. пл. турцитѣ настѣпиха стремително съ по-голѣми сили по цѣлия фронтъ предъ участъка. Предвидъ голѣмото числено превъзходство, 1./51. рота започна да се оттегля къмъ резерва на преднитѣ постове — 3./51. рота, на главната позиция. Турцитѣ се увлѣкоха да преследватъ съ пехотенъ огънь отстъпващитѣ предни постове и загубиха доста време, безъ да имъ нанесатъ нѣкакви загуби, защото разстоянието бѣше още доста голѣмо.

Командирътъ на 4./52. дружина, щомъ забеляза настѣплението на турцитѣ и отстъплението на преднитѣ постове, изпрати 13-а и 14-а роти да ги поддържатъ. Дветѣ роти веднага настѣпиха отъ мѣстото си, задъ позицията. Щомъ достигнаха гребена, тѣ бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь. Турската пехота въ това време сѣщо бѣше заела гребена, напуснатъ отъ преднитѣ постове, и бѣше открила силенъ огънь по главната позиция. Подкрепени отъ 13-а и 14-а роти, ротитѣ отъ преднитѣ постове (1./51. и 3./51.) откриха силенъ огънь, който не позволи на турцитѣ да продължатъ настѣплението си.

Командирътъ на полка, веднага следъ започване боя, заповѣда на командира на 2-а дружина да изпрати една рота за поддръжка на 4-а дружина, а другитѣ три роти да се премѣстятъ на северъ отъ с. Коюнлукъ и да влѣзатъ въ разпореждането на командира на бригадата. Той заповѣда на командира на 3-а дружина да изпрати две роти къмъ лѣвия флангъ на полковия участъкъ, дето въ това време пехотниятъ огънь бѣ много засиленъ, и турската артилерия сѣщо бѣ съсредоточила своя огънь. Другитѣ две роти отъ тази дружина бѣха оставени въ полкова поддръжка.

Изпратенитѣ за усиление бойната частъ роти (6-а — къмъ дѣсния флангъ и 11-а и 12-а — къмъ лѣвия флангъ) настѣпиха бързо и, щомъ достигнаха до гребена, попаднаха подъ убийственъ артилерийски и пехотенъ огънь. Този огънь бѣше особено силенъ на лѣвия флангъ, дето пристигнаха 13-а и 14-а роти.

Вследствие приближаването на по-заднитѣ поддръжки, турскиятъ пехотенъ огънь постоянно се усиляше. Ставаше ясно, че турцитѣ

се мжчатъ съ пехотенъ и артилерийски огънь да подготвятъ настѣпление си за приближаване къмъ българската главна позиция.

Къмъ 11 ч. пр. пл. турцитѣ подновиха настѣплението си, особено противъ дѣсния флангъ на полка. Командирътъ на 4-а дружина виждаше, че само съ пехотенъ огънь не може да спре турското настѣпление, макаръ да бѣ усилилъ линията на огъня и съ пристигналата 6-а рота. Той реши да използва картечницитѣ, които бѣха на главната позиция въ неговия участъкъ, и заповѣда на командира на картечната рота да даде въ негово разпореждане единъ взводъ, който бѣ изпратенъ на гребена източно отъ к. 135. Другиятъ взводъ остана на мѣстото си, а изпратениятъ напредъ бързо достигна посочената му позиция и съ огъня си застави турцитѣ да прекратятъ настѣплението си.

Турцитѣ подновиха пехотния си огънь. Докато тѣхната артилерия обсипваше съ гранати и шрапнели центъра на дѣсния флангъ на позицията, пехотниятъ огънь срещу този флангъ ставаше по-силенъ отъ приходилитѣ поддрѣжки. Ставаше ясно, че турцитѣ ще се опитатъ да обхванатъ позицията. Въ това време пристигна 1-а дружина (3 роти), изпратена отъ началника на дивизията, отъ Седелли, още въ началото на боя. Командирътъ на полка още въ 10 ч. 30 м. пр. пл. получи донесение отъ командира на дружината, че ще пристигне, и заповѣда да застане задъ дѣсния флангъ на полка. Когато турцитѣ започнаха да се разпространяватъ къмъ този флангъ, командирътъ на полка въ 11 ч. 30 м. изпрати заповѣдъ да се остави прикрытие на артилерията една рота, а другитѣ две — да удължатъ дѣсния флангъ на полка.

И тъй, съ помощта на картечния взводъ и дветѣ роти отъ 1-а дружина, настѣплението на турцитѣ за обхващане дѣсния флангъ на полка бѣ спрѣно временно.

Засилване българската артилерия.

Артилерията, придадена къмъ 3-а бригада (8-и не с. с. артилер. полкъ), заемаше своитѣ позиции, на които батареитѣ бѣха си приготвили окопи. Когато турскитѣ батареи откриха огънь по позицията на преднитѣ постове, батареитѣ на 8-и не с. с. артилер. полкъ последователно откриваха огънь, като си избираха най-подходящи цели отъ настѣпващитѣ турски части.

Още въ началото на боя лѣвофланговата 3./8. не с. с. батарея бѣ премѣстена, по заповѣдъ отъ командира на бригадата, на избраната още предния день позиция задъ гребена северозападно отъ

к. 152. Тази батарея получи задача да обстрелва подстъпите към левия фланг на позицията, при с. Юрушъ, като действа самостоятелно.

Останалите батареи се помъчиха най-напред да обстрелят турските батареи; последните бяха застанали на закрити позиции, и затова огънят се насочваше по видимите гребени и после се пренасяше по гънките на местността, зад гребените, дето бяха най-вероятно да се намират тези батареи. Огънят на българските батареи не беше ефикасен, защото всяка минута турските батареи усиливаха своя огън по предните пехотни части, по главната позиция и по дола зад нея. Този огън причиняваше големи загуби на пехотните части, и командирът на артилерийския полк, като смъташе да помогне за борбата с турската артилерия, реши да се премести от левия фланг (при 3-а батарея) към второто свое отделение, за да ръководи поне неговия огън срещу турските батареи.

Един змиевиден гребен, който се изпръчваше на около 1400 м. от артилерийската позиция, пръчеше на наблюдението, и батареите командири не можеха да следят настъплението на турската пехота и да я обстрелват.

3-а батарея, от 2-о с. с. гаубично отделение, щом забеляза турското настъпление по хребетите пред Папасъ тепе, откри огън по настъпващите пехотни части, като ги застави да се закрият из гънките на местността. Когато нескорострелните полски батареи се пристреляха по същите цели, батареята прекрати огъня, и очакваше въ наблюдателно положение съответни цели. Към 11 ч. 30 м. пр. пл., по заповед от командира на бригадата, батареята откри огън по укреплението на Папасъ тепе. Съ 39 фугасни гранати на мърникъ 54—62 турците от укреплението и от съседните окопи бяха принудени да се разпръснат въ разни посоки, което се наблюдаваше много добре от наблюдателния пункт на батареята.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. пристигнаха на позицията първите три батареи от 3-и с. с. артилерийски полк. Те веднага откриха огън по турските окопани вериги и по техните поддръжки, които въ това време усиливаха линията на огъня. Командирът на 3-и с. с. артилерийски полк забеляза, че от позицията, която заемаха батареите, не могат да се обстрелват най-близките подстъпи към главната позиция. Въ същото време турската артилерия стреляше толкова силно по пехотните окопи, че имаше опасност пехотата да не издържи този огън. Той заповеда 2/8. не с. с. батарея да излезе на позиция напред, непосредствено до самите пехотни вериги. Батареята, под най-силен огън, измени позицията си, но въ най-

скоро време турцитѣ съсредоточиха върху нея толкова силенъ огънь, че тя бѣ принудена на нѣколко пѣти да прекратява стрелбата си. Въ тѣзи паузи прислужниците бързаха да направятъ малки ровчета и да се закриятъ, като поставиха на седалищата човалчета, пълни съ прѣстъ. Благодарение на тѣзи мѣрки, батареята, макаръ да нѣмаше щитове, имаше малко ранени и то повечето въ краката.

Появяването на тази батарея въ самитѣ пехотни вериги въодушеви пехотнитѣ войници и спомогна много за удържане позицията, въпрѣки силния огънь.

Приближаването на Хасковския отрядъ.

Началникътъ на Хасковския отрядъ получи заповѣдта отъ начальника на 8-а дивизия за настѣпление къмъ Коюнлукъ, когато престрелката между дветѣ страни бѣ вече много усилена. Той схващаше, че трѣбва да се бърза, да не би турцитѣ да отблъснатъ 3./8. бригада преди да пристигнатъ на позицията частитѣ на отряда. Безъ да дочака останалитѣ назадъ 2./40. дружина и 1./3. с. с. батарея, той въ 7 ч. насочи частитѣ въ походенъ редъ отъ бивака, презъ с. Еспетли, за с. Коюнлукъ. Походната колона се охраняваше отъ авангардъ — 2./28. дружина.

Колкото отрядътъ приближаваше къмъ позицията, толкова стрелбата отъ дветѣ страни ставаше по-оживена. Затова петтѣ батареи, които влизаха въ главнитѣ сили на походната колона, започнаха да се движатъ търсъ, изпревариха пехотата и въ 9 ч. 30 м. пр. пл. достигнаха до дола западно отъ с. Коюнлукъ, отдето въ 10 ч. 15 м. пр. пл. излѣзоха на позиция, съ задача да посрещнатъ турскитѣ части, ако тѣ сполучатъ да минатъ презъ позицията на 3./8. бригада.

Следъ като се запозна добре съ обстановката, *командирътъ на 3-и с. с. артилерийски полкъ* заповѣда батареитѣ да промѣнятъ позициитѣ си напредъ, до позициитѣ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ, за да взематъ участие въ отбиване неприятелската атака.

Веднага следъ заемане вторитѣ си позиции, скорострелнитѣ батареи откриха толкова силенъ огънь по турскитѣ пехотни окопи и батареи, щото последнитѣ бѣха заставени да прекратятъ огъня си.

Пехотата на Хасковския отрядъ продължи движението си и въ 1 ч. 30 м. сл. пл. достигна въ дола западно отъ с. Коюнлукъ, дето застана въ сборенъ редъ. По заповѣдъ отъ командира на 3./8. бригада, 4./28. дружина и петъ роты отъ 40-и полкъ застанаха въ маневрени войски, задъ в. 152, 2./28. дружина остана задъ центъра, а 3./28. дру-

жина — задъ дѣсния флангъ на бригадата. По този начинъ заповѣдта да се действува по лѣвия флангъ на турцитѣ не бѣ изпълнена. Хасковския отрядъ застана точно задъ позицията по цѣлия фронтъ, и бѣше готовъ да се влѣе въ 3./8. бригада, за да я поддържа.

Пристигналитѣ пехотни части не взеха непосредствено участие въ боя, но спомогнаха много само съ своето присѣствие за отблъсване турската атака. Всички ангажирани въ боя части отъ 3./8. бригада посрещнаха съ радостни викове „Ура!“ пристигащитѣ части отъ Хасковския отрядъ и добиваха повече увѣреностъ, че турскиятъ напоръ ще бѣде сломенъ.

2./40. дружина и 1./3. с. с. батарея, както се каза погоре, пътуваха отдѣлно отъ Хасковския отрядъ. Като пристигнаха на бивакъ между чифл. Боргуджикъ и Еспетли и като узнаха за движението на отряда къмъ Коюнлукъ, и тѣ тръгнаха по неговитѣ следи. Когато презъ село Еспетли минаваше батареята съ своето прикрытие (5./40. рота), и Щабътъ на 8-а дивизия минаваше презъ сѣщото село. Началникътъ на дивизията заповѣда да останатъ тамъ, съ цель да посрещнатъ турцитѣ, ако тѣ сполучатъ да проникнатъ презъ позицията на 3./8. бригада.

Кризата на боя.

И тъй, турцитѣ сполучиха да достигнатъ до напуснатитѣ окопи на преднитѣ постове, а на нѣкои мѣста да се приближатъ още повече до позицията на резерва на преднитѣ постове — гребена непосредствено предъ главната позиция. Командиритѣ на 28-и и 33-и низамски полкове донесоха къмъ 11 ч. пр. пл. на началника на Марашкия участъкъ, че сж вкарали въ пѣрвата линия всичкитѣ си поддръжки. Самъ началникътъ на този участъкъ изпрати на коменданта на крепостта следното донесение:

„Съ Божията помощъ, противникътъ е изгоненъ отъ отбранителната линия, която заемаше съ преднитѣ си постове. Настѣплението продължава.“

Следъ силенъ пехотенъ огънь, насоченъ най-много срещу центъра на главната позиция, турцитѣ започнаха да се готвятъ да продължатъ настѣплението си. Голѣма частъ отъ тѣхната артилерия съсрѣ доточи огъня си противъ участъка, заетъ отъ 3./52. и 4./52. дружини. Вѣроятно въ този участъкъ турцитѣ сж смѣтали да произведатъ решителния ударъ.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. огнѣтъ по позицията бѣше толкова силенъ, че въ ротитѣ отъ 52-и полкъ започна да се явява колебание.

Командирътъ на полка веднага изпрати 10-а рота отъ редута, за да подкрепи 11-а рота, която заемаше преднитъ окопи. Едновременно съ това той получи разрешение да намѣси въ борбата и третѣ роти отъ 2-а дружина, които бѣха въ разпореждане на командира на бригадата. Въ разпореждане на командира на бригадата останаха първитѣ пристигнали роти отъ Хасковския отрядъ (4/28. дружина). На командира на дружината се заповѣда да настѣпи задъ 10-а рота и да подкрепи сѣщо лѣвия флангъ на полка. Войницитѣ оставиха раницитѣ, и веднага се започна настѣплението. То ставаше много бавно, защото мѣстността задъ позицията се обстрелваше извънредно силно, особено съ артилерийски огънь. Макаръ българската артилерия да стреляше непрекъснато, турскиятъ огънь не отслабваше. Затова командирътъ на бригадата се обърна къмъ съседната 2-а бригада отъ 9-а дивизия, съ молба да се обстрелятъ съ гаубична или полска артилерия турскитѣ батареи на Папасъ тепе, които вѣроятно по-добре ще се виждатъ отъ участъка отъ Марица. Но оттамъ огънь не бѣ откритъ. Само единъ командиръ на батарея съобщи, че снарядитѣ на стрелящитѣ батареи попадатъ точно по турската позиция.

За приближаването си къмъ първата линия 10-а рота трѣбваше да мине около новата позиция на 2./8. не с. с. батарея, която въ това време се обстрелваше най-силно отъ турската артилерия. Много снаряди попаднаха въ ротата и около нея. Отъ два шрапнела ротниятъ командиръ, капитанъ Сотировъ, водѣйки ротата си, бѣ раненъ на 5 мѣста, и излѣзе отъ строя. Но взводнитѣ командири увлѣкоха взводоветѣ и сполучиха да ги доведатъ до линията на огъня.

Турскиятъ артилерийски и пехотенъ огънь доби най-голъмата си сила. Изкараната напредъ 2./8. не с. с. батарея почти престана да стреля, защото се свършиха бойнитѣ ѝ припаси, а нови не можеха да се поднесатъ, по причина силното обстрелване на позицията и нейния тилъ.

Войницитѣ отъ пехотнитѣ окопи започнаха да се колебаятъ, особено тия отъ най-силно обстрелваната 11-а рота и отъ 10-а рота, която загуби своя командиръ. Въ това време къмъ позицията се приближаваше 2-а дружина (5-а, 7-а и 8-а роти). Щомъ достигна дола задъ позицията, командирътъ на дружината изпрати 8-а и 5-а роти да подкрепятъ 10-а и 11-а роти, а 7-а рота остава въ дружинна поддръжка. Но, като забеляза колебанието на преднитѣ роти, и самъ дружинниятъ командиръ, майоръ Колчаковъ, се спусна напредъ подъ най-силния огънь, достигна окопа на 10-а рота, пое командуването и сполучи да окуражи разколебанитѣ войници.

Започна се наново престрелката, която се засилваше особено срещу срѣдата на 52-и полкъ. Тукъ турцитѣ привлѣкоха и частъ отъ своя резервъ (две роти). Командирѣтъ на картечната рота, който бѣ останалъ при своя 2-и взводъ, не получаваше отъ никого заповѣдь за действие. Той преценяваше по силата на стрелбата, че турцитѣ ще атакуютъ въ този участъкъ, и щомъ бѣ поканенъ отъ командира на 4./52. дружина, веднага реши да намѣси и останалия си взводъ въ борбата. Той го поведе къмъ участъка, заетъ отъ 13-а и 14-а роти. Оттукъ картечниците откриха най-напредъ огънь по настѣпващитѣ турски вериги срещу дѣсния флангъ. Когато тѣзи вериги бѣха заставени да се закриятъ назадъ, задъ гребена, картечниците откриха фланговъ огънь и по най-напредналитѣ турски части влѣво, които останаха на 400 крачки отъ тѣхъ. Въодушевението на войницитѣ бѣ голѣмо отъ пристигането на картечницитѣ, а когато забелязаха смущение въ неприятелскитѣ редове отъ картечния и артилерийски огънь, тѣ започнаха да се готвятъ за нанасяне последния ударъ на разколебания противникъ.

Турцитѣ продължаваха да усилватъ своя пехотенъ огънь чрезъ вливане поддръжкитѣ въ най-предната линия. При всѣко ново вливане на поддръжкитѣ, тѣ се опитваха да предприематъ настѣпление, за да преодолеятъ малкото пространство, което ги отдѣляше отъ българскитѣ окопи. Но винаги тѣ биваха посрѣщани съ вихровъ огънь, който осуetyаваше всичкитѣ имъ опити. Особено силно тѣ натискаха върху центъра на позицията — участъка между 51-и и 52-и полкове и дѣсния флангъ на 52-и полкъ. Най-после, поддръжкитѣ на преднитѣ турски части почти се изчерпаха. Следъ пладне и двамата командири на полкове отъ първата линия донесоха на началника на Марашкия участъкъ, че не разполагатъ вече съ поддръжки, и не ще могатъ да напреднатъ, безъ да имъ се изпратятъ такива. И двамата донасяха, че българскиятъ пехотенъ и артилерийски огънь е много силенъ и имъ причинява много загуби. Командирѣтъ на 11-и стрелковъ таборъ донасяше, че въ укреплението на главната турска позиция попадналъ снарядъ, който убилъ двама войника. Другъ снарядъ попадналъ въ бойния обозъ на табора и съвършено унищожилъ една кола. Командирѣтъ на 28-и низамски полкъ билъ раненъ въ главата отъ шрапнеленъ куршумъ и напусналъ строя.

При това положение турската пехота едвамъ се удържаше на достигнатитѣ мѣста. Следъ намѣсването въ боя батареитѣ на 3-и с. с. артилерийски полкъ, турската артилерия значително намали огъня си, и започна да става явно, че българскиятъ огънь добиваше надмощие. Когато въ боя се намѣси и Вториятъ взводъ на картеч-

ната рота на 52-и полкъ, най-преднитѣ турски вериги предѣ фронта на дѣснофланговата 4-а дружина отъ този полкъ започнаха да се колебаятъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. командирѣтъ на дружината, подполковникъ Семовъ, реши да използва това колебание и заповѣда на ротитѣ да настѣпятъ за ударъ на ножъ. Въ това време дружинниятъ участъкъ се заемаше отъ 13-а, 14-а и 6-а роти, въ първа линия, и 4-а рота, въ дружинна поддръжка. Отстъпилитѣ отъ преднитѣ постове 1-а и 3-а роти отъ 51-и полкъ бѣха между преднитѣ роти на дружината. Командирѣтъ на дружината заповѣда да се подкрепи 14-а рота съ 1 взводъ, а другитѣ три взводове отъ дружинната поддръжка да се понесатъ напредъ за увеличаване преднитѣ роти.

Макаръ да бѣха претърпѣли голѣми загуби, ротитѣ бѣха съ повдигнатъ духъ, вследствие надмощието на своя огънь. Тѣ скочиха изъ окопитѣ и полетѣха стремително съ викове: „Напредъ на ножъ!“. Турцитѣ откриха убийственъ огънь, но, когато видѣха стремителното настѣпление на българскитѣ роти, още повече се разколебаха. Огънятъ имъ стана безреденъ, и тѣ започнаха да напушатъ своитѣ позиции. Тѣ не дочакаха удара на ножъ, а започнаха да отстъпватъ, преследвани съ силенъ огънь отъ българскитѣ батареи, отъ напредналитѣ роти и отъ картечницитѣ. Нѣкои турски началници се помъжиха да спратъ отстъпващитѣ свои войници на най-близкия по-задень гребень, но, вследствие преследването съ артилерийски и пехотенъ огънь, отстъплението имъ скоро се превърна въ бѣгство. На завладяната турска позиция бѣха заловени нѣколко пленници.

Постепенно отстъплението се разпространи по цѣлото турско разположение. Ротитѣ отъ центъра на позицията (3./52. дружина) сжщо минаха въ настѣпление, достигнаха до гребена, на който сутринята бѣха преднитѣ постове, и оттамъ преследваха съ огънь отстъпващитѣ въ безпорядкъ турци.

Отстъплението на турцитѣ. — Преследване.

Началникѣтъ на Марашкия участъкъ бѣ изненаданъ отъ отстъплението на своитѣ части, които съ такава упоритостъ поддържаха боя дотогава. Той бѣ получилъ отъ коменданта на крепостта следната заповѣдь:

„10-а дивизия е изпълнила задачата си на Западния секторъ, като е нанесла на противника грамадни загуби. Презъ нощта и на разсъмване тя ще се побере задъ главната отбранителна линия.

Днесъ се изпратиха за подкрепление два табора отъ 32-и нисамски полкъ. Утре, въ зори, цѣлата ваша дивизия да атакува наново, съ цель непременно да изгони противника отъ линията Каджкьой — Булдукьой.

Утре въ 7 ч. пр. пл. ще изпратя единъ низамски полкъ при Марашката могила и две с. с. батареи за резервъ при Маришкия мостъ. Изпратихъ ви бойни припаси. Ако имате още нужда, поискайте. Щабътъ следъ пладне ще дойде въ Марашъ.“

Щомъ забеляза частичното отстъпление на нѣкои по-пострадали части, началникътъ на участъка изпрати следната заповѣдь:

- „1) 33-и низамски полкъ да задържи отнетата днесъ отъ противника позиция. Отстъплението влѣче отговорность.
- 2) 28-и низамски и 4-и стрелковъ полкове ще се оттеглятъ, за да се устроятъ.
- 3) Гаубичната и 3-а с. с. батареи да се върнатъ на старитѣ си мѣста.“

Началникътъ на Марашкия участъкъ е далъ тази заповѣдь, когато е забелязалъ отстъплението на частитѣ отъ лѣвия флангъ на бойния редъ. Той е предполагалъ, че 33-и низамски полкъ ще може да се задържи на достигнатитѣ позиции. Но отстъплението на лѣвофланговитѣ части повлия много и на неатакувания 33-и низамски полкъ. Въпрѣки настояването на началникитѣ, войницитѣ напушаха позициитѣ, и бѣха увлѣчени въ общото отстъпление. Изпратенитѣ отъ 4-и стрелковъ полкъ поддръжки напраздно се мжчеха да спратъ ужасенитѣ отъ силния огънь войници, и тѣ продължиха отстъплението си къмъ главната позиция, отдето сутринята бѣха тръгнали. Смущението въ турскитѣ редове стана още по-голѣмо, когато отъ лѣвия брѣгъ на Марица една батарея започна да обстрелва отстъпващитѣ.

При това отстъпление турцитѣ претърпѣха голѣми загуби отъ артилерийския огънь, защото батареитѣ отъ главната позиция, вече безпозвоени отъ турския артилерийски огънь, насочваха своя унищожителенъ огънь противъ всѣка група отстъпващи турци. На последната си стрелкова позиция и задъ нея тѣ оставиха всичкитѣ си ранени и по-голѣмата частъ отъ снаряжението си.

Понеже 3./8. бригада имаше точно опредѣлена задача — да задържи противника, ако той се опита да настѣпи въ участъка между рѣкитѣ Марица и Арда, то началникътъ на 8-а дивизия заповѣда да не се отива напредъ, и разстроениятъ противникъ не бѣ преследванъ. Частитѣ отъ дѣсния флангъ на позицията се спрѣха веднага следъ завладяването на последната турска стрелкова позиция и оттамъ преследваха съ огънь бѣгащитѣ турци. Останалитѣ пехотни части отъ мѣстото си на главната позиция преследваха отстъпващитѣ съ огънь, докато тѣ не излѣзоха вѣнъ отъ досегаемостята на пехотния куршумъ. Батареитѣ продължиха преследването съ огънь до мръкване.

Въ 5 ч. 30 м. сл. пл., поради тъмнината, огънятъ се прекрати.

**Боятъ на дѣсния флангъ на 3./8. бригада,
при с. Ипчели.**

Турцитѣ заемаха с. Ипчели съ една рота отъ 10-и стрелковъ таборъ. Къмъ това село на 16-и октомврий бѣ изпратенъ и ескадронътъ, придаденъ къмъ войскитѣ, които трѣбваше да проиведатъ излаза.

Още на 15-и октомврий командирътъ на 3./8. бригада бѣ заповѣдалъ да се изпрати една рота отъ 52-и полкъ като отбранителна застава въ чифл. Кулакълж. За 16-и октомврий той заповѣда да се премѣсти отбранителната застава въ с. Ипчели, за което имаше сведения, че е заето слабо отъ турцитѣ. Командирътъ на 52-и полкъ повика командира на 15-а рота и му предаде следната заповѣдъ:

„Отъ командира на 16-а рота, която е въ отбранителна застава въ чифл. Кулакълж, имамъ донесение, че с. Ипчели, на 2 км. източно отъ чифлика, се заема отъ около единъ неприятелски взводъ. Утре, 16-и октомврий, въ 6 ч. пр. пл. вие съ ротата си да бждете въ чифлика, одето, заедно съ 16-а рота, настѣпете, за да заемете селото, следъ което освободете 16-а рота, а Вие съ 15-а рота останете тамъ, за да не могатъ турцитѣ да заематъ селото и да наблюдаватъ за дѣсния флангъ на главната позиция.“

Селото Ипчели се намираше въ равнището на долината на р. Арда. Около него, на около 1200 крачки, мѣстността бѣше съвършено равна и открита. По-нататъкъ, нивитѣ бѣха насадени съ метли, които на нѣкои мѣста бѣха пожънати, но сноповетѣ не бѣха вдигнати. Непожънатитѣ ниви представяха добро закритие за настѣпващитѣ къмъ селото войски. По нивитѣ имаше много дървета, които сжщо бѣха добро закритие отъ погледитѣ. Пространството между чифл. Кулакълж и нивитѣ на с. Ипчели бѣ покрито съ едра гора, проходима по всички посоки. Цѣлиятъ лѣвъ брѣгъ на р. Арда бѣ покритъ съ гжстъ върбалакъ, който не позволяваше да бждатъ наблюдавани войскитѣ, които се движатъ изъ него. Почвата не бѣ още изсъхнала отъ дъждоветѣ, валяли преднитѣ дни, макаръ 16-и октомврий да бѣше топълъ, слънчевъ день.

Въ 4 ч. пр. пл. 15./52. рота тръгна отъ главната позиция къмъ чифл. Кулакълж, като се охраняваше отъ петъ патрули напредъ и единъ — задъ опашката на походната колона. Ротата пристигна въ тъмно при чифлика, но командирътъ на 16-а рота не можа да даде достатъчно сведения за противника. Командирътъ на 15-а рота пое командуването на дветѣ роти. На разсѣмване, когато той наблюдаваше разположението на турцитѣ въ с. Ипчели, забеляза настѣпленieto на турцитѣ отъ Папасъ тепе къмъ главната позиция и веднага изпрати съ единъ войникъ на конь донесение на своя дружиненъ

командиръ. Въ същото време той забеляза още, че турски пехотни части се спускатъ отъ позицията при Папасъ тепе и къмъ лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Като предполагаше, че турцитѣ предприематъ излазъ противъ 3./8. бригада, и съ частитѣ си по лѣвия брѣгъ на р. Арда ще се стремятъ да обходятъ дѣсния флангъ на нейната позиция, командирътъ на 15-а рота, капитанъ Темистоклиевъ, взе решение да се развърне на широкъ фронтъ въ гората между чифл. Кулакдж и с. Ипчели и да спре турцитѣ, ако тѣ настѣпятъ въ тази посока. Ако ли не настѣпятъ, то да изпълни първоначалната си задача, т. е. да атакува и завладѣе селото Ипчели.

Въ изпълнение това решение, той изпрати по единъ разузнавателенъ взводъ отъ дветѣ роти, съ задача да настѣпятъ презъ гората и достигнатъ до източния ѝ край. Взводоветѣ настѣпиха, и, щомъ достигнаха края на гората, бѣха посрещнати съ силенъ пехотенъ огънь, на който тѣ отговориха. Тѣ бѣха на разстояние около 1000 крачки единъ отъ другъ, и командирътъ на 15-а рота изпрати още единъ взводъ, прѣснатъ въ верига на 100 крачки човѣкъ отъ човѣкъ, който да запълни фронта между тѣхъ.

Отъ края на гората съ бинокълъ ясно се виждаше, че селото бѣ приспособено за отбрана, като на зидоветѣ сж пробити бойници; улицитѣ бѣха барикадирани; вънъ отъ селото, по склоноветѣ на нивитѣ, се забелязваха турски части — около три взводове.

Капитанъ Темистоклиевъ оцени турскитѣ сили до една дружина и реши да атакува селото, като имаше предвидъ малката съпротивителна сила на турцитѣ въ по-раншнитѣ боеве. Той даде обекти на две роти: 16-а — западния край на селото, 15-а — южния. Дветѣ роти започнаха настѣплението по открититѣ ливади, но въ това време бѣха забелязани турски части между селото и р. Арда, оценени до единъ таборъ и единъ ескадронъ. Той веднага заповѣда да се прекрати настѣплението, и ротитѣ да се укрепятъ на достигнатитѣ мѣста — на 700—1000 крачки отъ селото.

Турцитѣ откриха силенъ пушеченъ огънь по настѣпващитѣ роти, а когато забелязаха приближаването на други български части къмъ с. Ипчели, тѣ смѣтнаха, че тукъ се води по-сериозно настѣпление за обхождане лѣвия флангъ на тѣхния боенъ редъ. Въ 10 ч. 45 м. тѣ започнаха да обстрелватъ съ артилерийски огънь разположението на дветѣ роти, но последнитѣ бѣха успѣли вече да се окопаятъ, а и турската стрелба не бѣше толкова добре урегулирана, та загубитѣ отъ този огънь не бѣха голѣми.

Между това, още въ 7 ч. 50 м. пр. пл. командирътъ на 3./8. бригада изпрати следната заповѣдь до командира на 4./51. дружина, въ Седерли:

„Заминете веднага съ дружината си за чифл. Кулакдж. Тамъ има една наша рота отъ 52-и полкъ, която освободете. Пратете напредъ патрули да я предупредятъ, че отивате за тамъ. Движете се скрито край р. Арда (лѣвия брѣгъ).“

Обаче командирътъ на дружината, подполковникъ Калканджиевъ, не дочака тази заповѣдь. Както се каза, той имаше задача да прикрива мостовете на р. Арда и заемаше позиция при с. Седерли. Щомъ започнаха да се чуватъ гърмежитъ на главната позиция, той взе решение да настѣпи къмъ чифл. Кулакдж, дето знаеше, че се намиратъ две роти отъ 52-и полкъ.

Дружината въ 7 ч. 30 м. пр. пл. настѣпи бързо отъ с. Седерли и въ 9 ч. пр. пл. достигна до чифл. Кулакдж, а следъ това продължи настѣплението си и достигна до бойния редъ на дветъ роти отъ 52-и полкъ. Тукъ капитанъ Темистоклиевъ помоли командира на дружината да поеме общото командване, но последниятъ развърна дружината си въ боенъ редъ, влѣво отъ ротитъ на 52-и полкъ, като изпрати въ разпореждането на командира на 15./52. рота и своята 15-а рота, която да обходи противника отъ югъ. Тази рота продължи бойния редъ вдѣсно, до лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Къмъ 11 ч. пр. пл. бѣха забелязани турски поддръжки, настѣпващи за усиление частитъ въ с. Ипчели. Въ сѣщото време турската артилерия обстрелваше много силно цѣлия боенъ редъ. Командирътъ на 4./51. дружина изпрати по ординарци донесение до съседнитъ части, при Коюнлукъ, и на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ молба да се обстреля съ артилерийски огънь противника въ селото. Единъ ординарецъ съ молба за помощъ бѣ изпратенъ и до 1./52. дружина, при мостоветъ, като се смѣташе, че тази дружина е още тамъ. Артилерията въ участъка на 3./8. бригада бѣше ангажирана сериозно въ боя предъ своя фронтъ и не пренесе огъня си въ тази посока, макаръ да бѣше изпратила свой наблюдатель, който да узнае докъде сж достигнали пехотнитъ части. Този наблюдатель бѣ изпратенъ преди да се започне боя предъ главната позиция, а сега посоката къмъ Ипчели се считаше по-маловажна.

Боятъ при с. Ипчели много добре се наблюдаваше отъ позицитъ на 23-и полкъ и на артилерията по височинитъ югоизточно отъ с. Сименли. Командиритъ на полка и на артилерийското отдѣление на нѣколко пѣти искаха разрешение да изпратятъ напредъ, къмъ Доуджаросъ, една с.с. батарея за съдействие на частитъ, настѣпващи къмъ с. Ипчели. Най-после, въ 3 ч. сл. пл., командирътъ на

2./8. бригада разреши да се изпрати една батарея, подъ прикритието на една дружина, въ тази посока. Командирътъ на 23-и полкъ заповѣда 4-а дружина да настъпи по дѣсния брѣгъ на р. Арда къмъ Доуджаросъ, за да даде възможностъ на 6./8. с. с. батарея да заеме съответна позиция. Дружината и батареята трѣгнаха по пътя Сименли—Кьормутликъой—Доуджаросъ. Командирътъ на батареята не дочака напредването на дружината. Той излѣзе напредъ за разузнаване позицията, а батареята трѣбваше да се движи на търсъ по отбелязания отъ него пътъ (съ трима раклени командири). Въ низкитѣ мѣста дѣсния брѣгъ на Арда бѣ покритъ съ гъсти върбалаци, и не можеше да се намѣри удобенъ наблюдателенъ пунктъ. Затова отъ наблюдателния пунктъ на позицията при Сименли започна да се строи телефонна линия по следата на батареята. На около единъ километъръ източно отъ с. Кьормутликъой, отъ едно дърво, се откриваше обзоръ къмъ с. Ипчели, и командирътъ на батареята избра тукъ първата си позиция. Надминавайки придружаващата дружина, батареята зае позицията и въ 4 ч. 5 м. сл. пл. откри огънь съ мѣрникъ 56—60. Разстоянието до турскитѣ войски около Ипчели бѣ по-голѣмо. Снарядитѣ на батареята не достигнаха до целитѣ, и командирътъ на 4./51. дружина изпрати съ ординарецъ съобщение за това.

Макаръ снарядитѣ да не долитаха, огънятъ отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда окуражи бойцитѣ около с. Ипчели. Той направи силно впечатление и на турцитѣ. Една тѣхна батарея се опита да открие огънь по батареята на дѣсния брѣгъ на Арда, като даде два шрапнелни изстрела по нея. Но прѣскането имъ бѣ много високо, и турската батарея прекрати огъня.

Командирътъ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление отъ наблюдателния пунктъ на позицията при Сименли забеляза, че разстоянието, на което е застанала батареята, е много голѣмо, и заповѣда да се премѣсти на втора позиция, като се пази отъ огъня на крепостната артилерия. Батареята се премѣсти и въ 5 ч. 5 м. откри огънь по сжщитѣ цели, но пакъ снарядитѣ не ги достигаха. Въ това време, обаче, турцитѣ бѣха вече поколебани предъ главната позиция и бѣха въ пълно отстъпление.

Командирътъ на батареята реши да настъпи още напредъ и поведе батареята на търсъ по шосето. Но когато достигна на единъ километъръ западно отъ с. Доуджаросъ, стана съвсемъ тъмно, и той бѣ принуденъ да се спре. Когато къмъ батареята приближаваше дружината, зачуха се викове „Турска кавалерия!“. Дружината бѣгомъ се построи отъ дветѣ страни на батареята за посрещане кавалерии.

лерийска атака. Батарейата също се приготви, но после се оказа, че този слухъ е разнесенъ отъ нѣколко войници, които въ тъмнината не могли да познаятъ единъ взводъ отъ Гвардейския коненъ полкъ.

Отъ частитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Арда се изпрати и друга поддръжка на войскитѣ, действащи къмъ Ипчели: къмъ 2 ч. сл. пл. командирѣтъ на 10-и пех. полкъ, като получи съобщение, че дветѣ роти отъ 52-и пех. полкъ сж въ затруднение, заповѣда на командира на 1-а дружина да настѣпи съ 3-а и 4-а роти и поддържа тѣзи роти. Дветѣ роти настѣпиха въ боенъ редъ, макаръ разстоянието до противника да бѣ голѣмо, защото се боеха да не бждатъ изненадани съ огнь отъ крепостната артилерия. Следъ несполучливъ опитъ да минатъ рѣката между Сименли и Кьормутликъой, поради голѣмата дълбочина, тѣ продължиха движението си до брода при последното село. Тукъ войницитѣ се съблѣкоха и прегазиха Арда, водата на която имъ достигаше до пояса.

Следъ заминаването на 1./51. дружина за с. Коюнлукъ, за охрана на мостоветѣ на р. Арда бѣ оставена само 1-а рота отъ тази дружина. Изпратениятъ отъ подполковникъ Калканджиевъ ординарецъ съ молба за помощъ, като не намѣри тамъ заминалата вече дружина, обърна се къмъ командира на 1-а рота. Последниятъ, като смѣташе, че трѣбва да се помогне на водещитѣ бой при с. Ипчели части, и че съ движението си напредъ пакъ ще изпълни задачата си, реши да се притече на помощъ. Следъ като донесе на командира на своята дружина, той поведе ротата по пѣтя Еспетли—Седерли—чифл. Кулакълж. Ротата се движеше въ строй за движение подъ артилерийски огнь (взводоветѣ въ колона по двама, на 150 крачки разстояние единъ отъ другъ). Когато пристигна до бойния редъ на частитѣ около с. Ипчели, ротата получи заповѣдь отъ командира на 4./51. дружина да удължи фронта на бойния редъ вдѣсно.

По този начинъ на дѣсния флангъ на бойния редъ, подъ командата на капитанъ Темистоклиевъ, се събраха четири роти (1./52., 15./52., 16./52. и 15./51.). Къмъ 4 ч. сл. пл. той реши да атакува селото и изпрати заповѣдь до подчиненитѣ му роти. Всички едновременно се вдигнаха на ножъ, но, вследствие загубитѣ отъ силния пехотенъ и артилерийски огнь, следъ изминаване 50—60 крачки бѣха принудени да залегнатъ и да се окопаятъ на новата си позиция. Въ това време се забелязваше общото отстъпление на турцитѣ къмъ своитѣ позиции. Частитѣ, които действаха около Ипчели, останаха на достигнатитѣ мѣста, като взеха мѣрки да не бждатъ изненадани презъ нощта.

Положението на двете страни вечерята.

Турцитѣ се оттеглиха на главната отбранителна линия. Пристигналото подкрепление (32-и низамски полкъ) бѣ употребено да се прикриятъ разстроениѣ въ боя части и да имъ се даде възможностъ да се устроятъ. Въ своята реляция началникътъ на Марашкия участъкъ привежда следнитѣ причини за неуспѣшната атака на Коюнлукската позиция: а) докарването тежката артилерия, срещу която турската артилерия не можела да се бие: б) засилването българската полска артилерия съ новопристигнали батареи; в) преждевременното отстъпление на 10-а низамска дивизия, вследствие на което българската артилерия отъ лѣвия брѣгъ на Марица обстрелвала Марашъ.

Следъ свършване боя, всичкитѣ български части, които бѣха настъпили напредъ отъ главната позиция, се върнаха на мѣстата си. Само 4./28. дружина бѣ оставена, като дежурна часть, задъ лѣвия участъкъ на позицията (Отсѣчената могила). Хасковскиятъ отрядъ, заедно съ своята артилерия, се оттегли за ношуване въ с. Еспетли. Частитѣ, действащи при с. Ипчели, въ 8 ч. 30 м. сл. пл. се оттеглиха на позицията при чифл. Кулакдж. Оттеглянето стана по заповѣдь отъ командира на 4./51. дружина. Дветѣ роти отъ 10-и полкъ се оттеглиха къмъ полка си още въ 7 ч. сл. пл. 1./52. рота не получи никаква заповѣдь и остана самичка при с. Ипчели. Къмъ 10 ч. сл. пл. командирътъ на ротата изпрати единъ патрулъ за връзка съ съседната рота, който му съобщи, че всички сж отстъпили. Командирътъ на ротата поведе своята часть назадъ и въ чиф. Кулакдж получи отъ командира на 4./51. дружина разрешение да се върне на мѣстото си и да продължава изпълнението задачата си — охрана на мостовѣтѣ.

Резултати отъ боя при Юрушъ.

Турскитѣ войски отъ Марашкия участъкъ, които трѣбваше да нанесатъ главния ударъ, не можаха да изпълнятъ своята задача — да завладѣятъ българскитѣ позиции и да достигнатъ до линията Каджкьой—Булдуркьой. Тѣ бѣха отблъснати отъ главната позиция при Коюнлукъ и претърпѣха тежки загуби:

	Убити	Ранени	Всичко
Офицери	2	10	12
Войници	101	480	581
Коне	9	55	64

Освенъ означенитѣ по-тежко ранени, които сж останали на лѣчение въ одринскитѣ болници, много леко ранени войници сж били отправени по обикновенъ пътъ до Чорлу, отдето сж били натоверени на единъ влакъ за превозване къмъ Цариградъ. Споредъ показанията на французкия вицеконсулъ въ Одринъ, само 28-и низамски полкъ, който действуваше демонстративно, е ималъ 200 убити.

Частитѣ отъ 3./8. бригада, подкрепени навреме отъ артилерията на Хасковския отрядъ, сломиха турското настѣпление. Но тѣ първоначално приеха боя не на главната позиция, която бѣ по-добре укрепена, а на линията за резерва на преднитѣ постове, дето имаше съвсемъ малки ровчета за стрелцитѣ, а новопристигащитѣ части трѣбваше да се окопаватъ въ време на самия бой. Затова загубитѣ отъ артилерийския и пехотенъ огънь бѣха много голѣми:

Наименование на частитѣ	У б и т и			Р а н е н и			Безъ вѣсть пропаднали	Всичко
	Офицери	Подофицери	Войници	Офицери	Подофицери	Войници		
51-и полкъ	—	4	22	3	16	224	3	272
52-и полкъ	1	1	30	1	22	255	4	314
28-и полкъ	—	—	1	1	—	1	—	2
40-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—	—
10-и полкъ	—	—	—	1	—	2	—	3
8-и не с. с. артил. полкъ	—	—	—	—	—	12	—	12
8-и с. с. артил. полкъ	—	—	—	—	—	4	—	4
Всичко	1	5	53	6	38	498	7	607

Боятъ въ участъка между рѣкитѣ Марица и Арда принесе голѣма полза на турцитѣ, защото съ него тѣ сполучиха да приковатъ цѣлата 8-а дивизия. Следъ като прехвърли дветѣ си бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда, тази дивизия имаше задача, споредъ директивата отъ Главната квартира, съ действията си къмъ Димотика да улесни задачата на другитѣ армии.

На 16-и октомврий сутринята командуващиятъ II армия изпрати следната заповѣдь:

„8-а дивизия, като продължава да заема твърдо участъка Юрушъ—Коюнлукъ и като остави достатъчно силни заслони противъ крепостъта, между Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица, а сжщо като си обезпечи фланга и тила откъмъ Ортакой, съ останалата частъ на дивизията да настѣпи на югъ и достигне линията Карликъой—

Кулакдж—Еспетли и заеме положение, за да може да се действа, както за поддържане конната бригада, тъй и за подкрепа частитъ поставени противъ крепостта. Конната бригада има за задача да завладѣе станцията Кулели Бургасъ."

По-късно командувачиятъ II армия разпореди тази негова заповѣдь да се изпълни буквално. Но дивизионното командване се намираше подъ впечатлението на горещия бой на линията Юрушъ—Коюнлукъ и не се решавахе да започне изпълнението ѝ. Споредъ изложението на началника на щаба на дивизията¹⁾, въ щаба на сжщата имаше голѣмо желание да се действа въ посока Кулели Бургасъ, за да се въздействува на турскитѣ главни сили, съ които се започваше решително сражение, но за тъквъ смѣлъ маневъръ се искаха сили за охранение съобщенията, които минаватъ до самата крепостъ, а следъ това да останатъ достатъчно сили, които да могатъ да привлѣкатъ къмъ себе си вниманието на турцитѣ. Въ щаба на дивизията се смѣташе, че обстановката не изисква да се измѣнява разположението на частитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Арда, а за поддръжка на подвижната конна бригада бѣше достатъчна една дружина. Въ сжщия щабъ се предполагаше, че по-вѣроятни сж действия въ Южния секторъ на крепостта, и затова дивизията трѣбваше да се държи събрана и да не се отклонява отъ съобщенията си презъ р. Арда.

Предвидъ тия съображения, предизвикани отъ турския излазъ, началникътъ на дивизията реши да задържи и дветѣ свои бригади непосредствено на дѣсния брѣгъ на р. Арда, а възложената на дивизията задача да изпълни на другия день, като привлѣче и Хасковския отрядъ на сжщия брѣгъ. Дветѣ бригади останаха неподвижни на своитѣ позиции при Сименли—Самана. Отъ тѣхъ, по искането на по-долнитѣ началници, които наблюдаваха ожесточения бой на фронта на 3-а бригада, бѣ изпратена само една батарея, прикрита отъ една дружина, които настѣпиха по дѣсния брѣгъ на р. Арда, до с. Доуджаросъ.

Турската демонстрация въ Северозападния секторъ. — Боятъ при Кемалъ.

(13-о картограф. приложение).

Разпорежданията на началника на 9-а дивизия.

Въ 7 ч. пр. пл. началникътъ на 9-а дивизия получи отъ щаба на армията съобщение, че заповѣдта за оставане на сжщитѣ мѣста се отмѣнява. Командувачиятъ II армия заповѣда да се заеме цѣлия

¹⁾ И. А. Руссевъ — „Действията на 8-а пехотна Тунджанска дивизия и пр.“

Северозападень фронтъ на обложението само отъ една бригада, усилена съ частитъ отъ 11-а дивизия, които ще почнатъ да пристигатъ. Другата бригада да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да смѣни една бригада отъ 3-а дивизия, която ще отиде къмъ своята армия.

Началникътъ на 9-а дивизия веднага изпрати известие до началника на 3-а дивизия и следъ това заповѣда:

а) *Първиятъ секторъ (2-а бригада)* да се заеме само отъ 33-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление.

б) *Вториятъ секторъ (1-а бригада)* да се заеме отъ 34-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление. Щомъ 1-а бригада бѣде смѣнена, да се събере въ с. Хаджикьой, отдето ще бѣде отправена на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

в) 1/9. с. с. артилерийско отдѣление отъ участка на 33-и полкъ да трѣгне веднага за с. Секюнъ.

Самъ началникътъ на дивизията смѣташе да трѣгне веднага за с. Акъ Бунаръ, за което съобщи на началника на 3-а дивизия. Но, когато се започна стрелбата предъ фронта на Първи секторъ, той отложи заминаването и, заедно съ щаба си, трѣгна къмъ наблюдателния пунктъ на дивизията — височината източно отъ Возгачъ. Оттукъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. той по телефона се ориентира за положението и отмѣни заповѣдта си за смѣната.

Положението на 9-а дивизия на 16-й октомврий сутриньта.

Следъ като 3-а бригада мина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, линията на обложението на Северозападния участъкъ се заемаше отъ останалитѣ две бригади на 9-а дивизия по следния начинъ:

а) *Първи секторъ* се заемаше отъ 33-и и 34-и полкове съ 1./9. с. с. и 2./9. не с. с. артилерийски отдѣления.

33-и полкъ имаше тритѣ си дружини на главната позиция, 9-а и 11-а роти — въ полковата поддрѣжка и 1¹/₂ роти — въ предни постове. 34-и полкъ имаше две дружини на главната позиция, една рота — въ предни постове и една дружина — въ полкова поддрѣжка. 4-а дружина отъ 34-и полкъ и 10-а и 12-а роти отъ 33-и полкъ бѣха въ секторень резервъ, на хребета западно отъ Кършалж.

б) *Втори секторъ* се заемаше отъ 4-и и 17-и полкове съ 3./9. с. с. артилерийско отдѣление, съ секторень резервъ при с. Биюкъ Исмаилча. Въ Секюнъ бѣ вече настанено Балонното отдѣление, което на 16-й октомврий за пръвъ пѣтъ издигна привързания балонъ за наблюдение къмъ крепостъта.

Щабоветъ на полковетъ бѣха свързани посредствомъ телефонъ: съ дружинитъ отъ главната позиция, съ преднитъ постове и съ щабоветъ на бригадитъ.

Главната позиция бѣше доста добре укрепена, като окопитъ бѣха вдълбани за стрелба стоишкомъ. Въ всѣки полкови участъкъ бѣха построени по нѣколко опорни пунктове — редути или люнети. Батареинитъ позиции сѣщо бѣха укрепени. Предвидъ на това, че началникътъ на дивизията предполагаше да изнесе линията на обложението по-напредъ, частитъ цѣль день бѣха работили за укрепяване позицията на преднитъ постове. Но, поради недостатъчния инструментъ, това укрепяване не бѣше много напреднало. Окопитъ бѣха докарани до дълбочина за стрелба на колѣне. За батареитъ не бѣха приготвени никакви окопи. Най-после, изработенитъ окопи бѣха твърде недостатъчни, за да побератъ всички части.

Поради валилитъ наскоро дъждове, окопитъ бѣха разкаляни, а на нѣкои мѣста — пълни съ вода. Околната мѣстность сѣщо бѣше разкаляна, и движението на артилерията вънъ отъ пжтищата бѣше извънредно трудно.

Настѣплението на турцитъ.

На разсѣмване преднитъ постове на Първи секторъ (2-а бригада) забелязаха нѣколко турски колони, които бѣха излѣзли отъ главната отбранителна линия въ участъка Шейтанъ Тарла, и се насочваха право на западъ, къмъ Кемалъ. Задъ пехотнитъ колони, въ походенъ редъ, се движеха нѣколко батареи. Посрещнати съ пехотенъ огънь отъ преднитъ постове, турцитъ започнаха да преминаватъ въ боенъ редъ и продължаваха своето настѣпление. Развърнатиятъ боенъ редъ на турцитъ заемаше единъ фронтъ отъ около 5 километри предъ фронта на цѣлия Първи секторъ. Изглежда, че въ първа линия сѣ били назначени и третъ полкове (29-и и 30-и низамски и редифскиятъ полкъ).

Решението на началника на Първи бригаденъ секторъ.

Командирътъ на 2-а бригада бѣ започналъ изпълнението заповѣдта на началника на дивизията за заемане цѣлия участъкъ между Марица и Тунджа отъ 33-и и 34-и полкове. Той бѣ заповѣдалъ и на 1./9. с. с. артилерийско отдѣление да се снесе отъ позицията и да се насочи къмъ Секюнъ. Въ 8 ч. 15 м. пр. пл. той вече чуваше започнатата престрелка на линията на преднитъ постове. Като получи донесението за настѣплението на значителни турски

сили срещу участъка на 33-и полкъ, той одобри решението на командира на полка да посрещне турското настъпление на предната позиция, която предния денъ бѣ укрепявана, и която се предполагаше наскоро да се заеме, като линия на обложението.

Командирътъ на бригадата бѣше тръгналъ отъ Кършалж за Секюнъ, дето бѣ повиканъ отъ началника на дивизията. Но предвидъ започнатия бой той остана въ участъка на 33-и полкъ, като си избра за наблюдателенъ пунктъ гребена непосредствено на западъ отъ с. Кемалъ. Той оцени силитъ на настѣпващитъ турци на около 4 пехотни полкове съ 4—5 батареи. И понеже, следъ снемането отъ позицията 1./9. с. с. артилерийско отдѣление, въ участъка на 33-и полкъ не оставаше артилерия, веднага изпрати заповѣдь на 3-а с. с. батарея, която бѣ останала назадъ, въ походната колона на отдѣлението, да се върне обратно на позицията си. Едновременно съ това той изпрати заповѣдь на командира на 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление също да изпрати една отъ своитъ батареи въ участъка на 33-и полкъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато турското настѣпление окончателно се разкри, командирътъ на бригадата изпрати заповѣдь до командиритъ на полковетъ да се посрещнатъ турцитъ на линията на преднитъ постове.

Спиране турското настѣпление въ участъка на 33-и полкъ.

Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на 33-и полкъ получи донесение отъ командиритъ на 1-а и 4-а дружини, че преднитъ имъ постове (една рота и два взвода) сж започнали престрелка съ настѣпващитъ значителни турски части. И двамата дружинни командири въ това време бѣха усилили своитъ предни постове, кждето насочиха цѣлитъ си дружини. Командирътъ на полка одобри това усилване и заповѣда да се посрещнатъ турцитъ на предната полуукрепена позиция, за което и донесе на командира на бригадата. Посрещнати съ огънь отъ усиленитъ предни постове, турцитъ тоже откриха огънь по позицията, и, едновременно съ настѣпването, изпращаха въ първата си линия нови части, които удължаваха фронта и се стремѣха къмъ дѣсния флангъ на полка, а значителни турски части се насочваха и къмъ фронта на съседния 34-и полкъ.

Въ 8 ч. 20 м. пр. пл. турското настѣпление бѣ спрѣно само съ пехотенъ огънь. Но въ това време две батареи откриха много силенъ огънь по цѣлата позиция на полка. Понеже въ полковия участъкъ нѣмаше нито една батарея, турскитъ батареи спокойно урегулирваха

стрелбата си и сипѣха урагани по слабо укрепената позиция. Само нѣкои роти отъ позицията имаха готови окопи. По-големата частъ отъ войниците бѣха на открито и бързаха да построятъ малки стрелкови трапчета.

Вследствие много силния огънь на турцитѣ, стрелбата отъ българската позиция ставаше все по-бавна и по-безредна. Турцитѣ използваха това затишие и подновиха настѣплението си. Тѣхнитѣ вериги достигнаха на около 1500 крачки отъ българскитѣ окопи, дето започнаха да се окопаватъ.

Въ това време пристигна въ участъка на полка 3./9. с. с. батарея. Тя се движеше въ опашката на походната колона на отдѣлението, което, споредъ заповѣдта отъ дивизията, отиваше къмъ Секюнъ. Турската артилерийска стрелба започна още при тръгването на отдѣлението. Понеже презъ този день за пръвъ пжть бѣ издигнатъ привързаниятъ балонъ, командирѣтъ на отдѣлението предположи, че турцитѣ обстрелватъ него, и затова реши да продължи движението си въ заповѣданата посока. Когато получи заповѣдта 3-а батарея да се върне на старата си позиция, той се усъмни да не би турцитѣ да предприематъ излазъ въ западна посока. Но, следъ като провѣри добре, че е заповѣдано да се върне само едната батарея, продължи движението си съ останалитѣ две батареи.

3-а батарея бѣше на около 3 км. отъ напуснатата си позиция, когато получи заповѣдта да се върне назадъ. Макаръ почвата да бѣ много разкаляна, командирѣтъ на батареята, капитанъ Кокилевъ, я поведе съ възможната бързина, защото по гърмежитѣ ставаше ясно, че е започнатъ сериозенъ бой. Въ 9 ч. пр. пл. той достигна до позицията, дето бѣ посрещнатъ отъ началника на артилерията въ сектора, и получи заповѣдъ: съ единия си взводъ да заеме позиция на височината северозападно отъ с. Кемалъ, а съ другия — да продължи движението къмъ р. Марица, за да съдействува съ огъня си на частитѣ отъ 8-а дивизия при Юрушъ. Командирѣтъ на батареята тръгна съ единия си взводъ въ указаната посока, но, като се ориентира добре и видѣ, че боятъ предъ 8-а дивизия е далечъ около 7 км., и не ще може да се помогне съ огънь отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, реши да се върне въ участъка на 33-и полкъ, дето стрелбата непрекъснато се засилваше. Той зае позиция на гребена непосредствено западно отъ Кемалъ. Къмъ 9 ч. 20 м. пр. пл., когато турската артилерия обстрелваше българската позиция съ снаряди, и двата взвода на батареята откриха огънь по забелязанитѣ турски батареи, огънятъ на които започна да отслабва.

Докато 3-а батарея водеше борбата съ турските батареи при Шайтанъ Тарла и източно отъ чифл. Кара Смаилча, къмъ Кемалъ пристигаше и 6./9. не с. с. батарея. Тази батарея получи заповѣдъ да се премѣсти въ участъка на 33-и полкъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. Командирътъ на батареята бързо закачи и я поведе отъ позицията при Ахъркьой къмъ Кемалъ. Движението се извършваше повечето на търсъ. Къмъ 11 ч. пр. пл. и тази батарея зае закрыта позиция на показаното отъ началника на артилерията въ сектора мѣсто при срѣдния редутъ на главната позиция, дето за прикритие щѣше да ѝ служи пионерната рота. Вследствие размекчената почва, заряднитѣ ракли бѣха останали доста назадъ отъ орждията. Но, докато батареята се подготви за стрелба, и тѣ пристигнаха на позицията.

Въ 11 ч. пр. пл. батареята откри огънь по една турска батарея, разположена на едвамъ маскирана позиция на гребена североизточно отъ чифл. Кара Смаилча. Първитѣ снаряди паднаха въ тая батарея. Следъ нѣколко реда прислужниците на обстрелваната батарея оставиха орждията и потърсиха убѣжище въ гънкитѣ на мѣстността. Тя престана да стреля, и само отъ време на време по нея се даваха нѣколко изстрели, за да не се позволи на прислужниците да се върнатъ при орждията. Чрезъ командира на полка се получи съобщение за точността на стрелбата и отъ привързания балонъ.

Следъ омаломощаване турската артилерия, дветѣ батареи пренасяха огъня си ту по турската пехота, която се мжчеше съ вливане поддръжкитѣ да поднови настѣплението си, ту по турските батареи, които се опитваха да подновятъ огъня си. 3-а с. с. батарея въ 1 ч. сл. пл. промѣни позицията си пакъ по взводно, като застана на около 100 крачки задъ най-преднитѣ пехотни окопи. Въ това време турските батареи използваха затишието и усилиха огъня си по позицията. Къмъ тѣхния огънь присѣдиниха и своя нѣкои батареи отъ дѣсния брѣгъ на Марица, при Папасъ тепе, но тѣ скоро прекратиха стрелбата.

Възползувана отъ сжщото затишие, и турската пехота поднови настѣплението си, но не можа да напредне повече отъ 500—1000 крачки, защото веднага попадна подъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь, къмъ който скоро се присѣдини и огъня на 3-а батарея, заела вече новитѣ си позиции. Турцитѣ наново се опитаха да обхванатъ дѣсния флангъ на 33-и полкъ, като удължиха бойния си редъ съ нова поддръжка, но и тѣзи имъ опити бѣха осуетени съ намѣсване полковата поддръжка,

Съдействието отъ 34-и полкъ.

Командирътъ на 34-и полкъ сжщо бѣ заповѣдалъ дружинитѣ да се приготвятъ за походъ, следъ като бждатъ смѣнени. Щомъ се започна боя въ участъка на съседния 33-и полкъ, той отиѣни заповѣдта си, като предполагаше, че турцитѣ ще разпростратъ настѣплението си и срещу фронта на неговия полкъ.

Той узна, че фронтътъ на турското настѣпление отиваше до чифл. Екмекчикъой, и, щомъ получи заповѣдта отъ командира на бригадата да посрещне противника на линията на преднитѣ постове, въ 10 ч. 30 м. пр. пл. заповѣда дветѣ дружини, които заемаха главната позиция (2-а и 3-а), да се премѣстятъ на тази линия. Но въ това време и дветѣ дружини бѣха вече на линията на преднитѣ постове и водѣха упоритъ огневи бой съ противника. Двата дружинни командири, щомъ получиха донесенията отъ своитѣ предни постове за турското настѣпление, решиха да ги подкрепятъ, като излѣзатъ напредъ съ целитѣ си дружини. Това бѣ извършено, безъ да дочакатъ горекананата заповѣдъ отъ командира на полка.

Турскитѣ батареи, разположени по гребенитѣ източно отъ линията чифл. Кара Смаилча—Екмекчикъой, обстрелваха силно цѣлата позиция. Турската пехота въ това време бѣ настѣпила доста напредъ, и бѣ заставена да спре настѣплението, само когато влѣзе въ сферата на пехотния огнь.

Артилерията въ полковия участъкъ (4./9. и 5./9. не с. с. батареи) остана на първитѣ си позиции, задъ главната позиция на полка. Въ 10 ч. 5 м. пр. пл. и дветѣ батареи откриха огнь по най-напредналитѣ турски пехотни части около Карабулутъ. Но отъ тѣзи позиции не можеха да се достигатъ турскитѣ батареи, които, необезпокоявани, продължаваха да обстрелватъ твърде силно позицията на полка. Командирътъ на 34-и полкъ заповѣда на командира на отдѣлението да изнесе една батарея на предната позиция, дето отпорано бѣха избрани мѣста за батареитѣ, но окопитѣ имъ щѣха да се работятъ на 16-и октомврий.

Назначената 5-а батарея прекрати стрелбата, настѣпи къмъ позицията и достигна задъ нея на около 800 крачки. Но, понеже тя се обстрелваше въ това време много силно съ пехотенъ огнь, командирътъ на отдѣлението, майоръ Драгановъ, реши да я върне назадъ, защото подъ силния огнь и поради калния скатъ не било възможно да се заеме тази позиция. Батареята се върна на главната позиция и само на 1200 метра предъ първата си позиция. Оттукъ тя наново откри огнь, но резултатитѣ бѣха сжщитѣ, както

и отъ първата позиция. Командирътъ на 34-и полкъ узна, че неговата заповѣдь не е изпълнена. Той получи и донесението отъ командира на лѣвофланговата си 2-а дружина, че турцитѣ продължаватъ да прехвърлятъ значителни сили въ дола при чифл. Кара Смаилча, отдето вѣроятно ще предприематъ атака въ участъка между двата полка, и че е твърде необходимо да се изнесе напредъ поне една батарея, която да спре съ огъня си настѣплението на турцитѣ. Командирътъ на полка даде категорична заповѣдь, батареята на всѣка цена да излѣзе напредъ, на показаната по-рано позиция. Вследствие тази заповѣдь, 5-а батарея наново се снесе отъ позицията си и настѣпи напредъ. Пътътъ на тази батарея пакъ се обстрелваше съ пехотенъ и артилерийски огънь, но, съ изкусно движение по скрититѣ подстѣпи, тя достигна позицията на преднитѣ постове, безъ никакви загуби. Въ 12 ч. 20 м. сл. пл. батареята бѣше готова за стрелба, като близката пионерна рота помогна да се направятъ ровчета за прислужниците. Тя откри огънь по турската сгъстена частъ, която въ това време се спускаше отъ височината къмъ дола на чифл. Кара Смаилча. Отъ новата си позиция батареята пренесе огъня си по много пехотни цели, разположени по склоноветѣ, които се спускатъ къмъ чифлика. Въ същото време бѣ забелязано едно отъ орждията на турската батарея източно отъ чифлика. Огънятъ на 5-а батарея бѣ пренесенъ по него, и то бѣ разрушено отъ първитѣ изстрели. Това принуди турската батарея да отстъпи.

Съдействието отъ 1/9. бригада.

Командирътъ на 1/9. бригада също бѣ разпоредилъ да се почне събирането на частитѣ отъ главната позиция за минаване на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Преднитѣ постове предъ сектора трѣбваше да останатъ на мѣстата си до вечерята, когато щѣха да бждатъ смѣнени съ части отъ 34-и полкъ, и следъ това да догонятъ полка къмъ с. Хаджикьой. Но преди да се почне изпълнението на тѣзи разпореждания, започна се боятъ въ Първи секторъ, и командирътъ на бригадата отмѣни заповѣдта си за смѣната. По-после той получи и отъ началника на дивизията заповѣдь за това.

Като забележа, че частитѣ отъ Първи секторъ настѣпиха къмъ позициитѣ на своитѣ предни постове, командирътъ на бригадата заповѣда една дружина отъ 4-и полкъ да настѣпи и да застане въ отстъпъ задъ лѣвия флангъ на 34-и полкъ, за да подкрепи неговото настѣпление. А на 17-и полкъ бѣ заповѣдано да настѣпи на югъ отъ р. Бахча дере. За това бѣ донесено веднага въ щаба на дивизията.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. 1./4. дружина, която бѣ задъ дѣсния флангъ на главната позиция, трѣгна отъ мѣстото си, ротитѣ една задъ друга въ взводна колона, съ 50 крачки разстояние между взводоветѣ. Следъ това дружината се престои въ боенъ редъ, съ две роти за непосредствено водене боя и две — въ дружинна поддръжка. Всички роти бѣха разчленени по отдѣления, отдѣленията — въ колона по двама и на 50 крачки едно отъ друго. Когато настѣпващитѣ предни роти се показаха на хребета североизточно отъ с. Карабулутъ, тѣ бѣха обстреляни съ силенъ шрапнеленъ огънь отъ една турска батарея. Съ бързо движение тѣ изминаха обстрелваното пространство, но въ това време въ него навлизаха заднитѣ роти. Последнитѣ залегнаха, но търпѣха много загуби, и трѣбваше да настѣпятъ влѣво, съ наскоци, за да излѣзатъ отъ битото пространство. По този начинъ 1./4. дружина, за да избѣгне силнообстрелваното пространство, не можа да остане въ отстъпъ задъ лѣвия флангъ на 34-и полкъ, както бѣ заповѣдано, а се изравни съ неговата първа линия и перпендикулярно на нейния фронтъ. Дружината започна да се укрепява и откри огънь по турскитѣ най-предни вериги, по хребета северно отъ Екмекчикъой. Турцитѣ бѣха силно обезпокоени отъ настѣплението на тази дружина. Нови тѣхни пехотни части се приближаваха, за да удължатъ фронта имъ вдѣсно.

3./9. с. с. артилер. отдѣление, което бѣ придадено къмъ 4-и полкъ, застана задъ главната позиция на полка, и батареитѣ му откриха огънь, за да поддържатъ настѣплението на пехотата. Обаче разстоянието отъ тази позиция до настѣпващитѣ турски части бѣ много голѣмо, и стрелбата трѣбваше да се прекрати. Отъ тѣзи позиции 7-а и 8-а батареи не можеха да достигнатъ турскитѣ батареи. Командирътъ на отдѣлението, като виждаше настѣплението на дружината подъ най-силенъ артилерийски огънь, заповѣда на своята 8-а батарея да открие огънь по едвамъ забелязващитѣ се турски вериги съ мѣрникъ 52—60. Въ своята реляция той обяснява това си действие съ желанието за морално въздействие на българската пехота. Само 9-а батарея, която бѣ малко по-напредъ, сполучи да открие огънь на предѣлно разстояние по една турска батарея. По-успѣшно тази батарея обстреля настѣпващитѣ турски вериги. Но пакъ дружината отъ 4-и полкъ бѣ оставена да води боя самичка, безъ поддръжка отъ тритѣ батареи, които се намираха задъ нея.

Къмъ 2 ч. сл. пл. турската артилерия измѣни позициитѣ си напредъ и откри силенъ огънь по заетата отъ дружината позиция. Най-силенъ огънь бѣ съсредоточенъ по участъка на 2-а рота. Въ кратко време тази рота имаше около 40 души убити и ранени.

Ротата не можа да издържи този силенъ огънь и, по заповѣдь отъ командира на ротата, се оттегли по-назадъ. Единиятъ взводъ отъ тази рота, обаче, остана на мѣстото си, и продължаваше стрелбата по турскитѣ окопи.

Отстъплението на турцитѣ.

Началникътъ на 9-а дивизия получаваше редовно донесенията на своитѣ части за настѣплението на турцитѣ. Отъ наблюдателния си пунктъ той следѣше и боя предъ фронта на 8-а дивизия, въ участъка между Марица и Арда. Той получаваше и донесенията отъ привързания балонъ, по които можеше да се опредѣли точно силата на настѣпващитѣ предъ фронта на неговата дивизия турци. Следъ пладне той получи донесение отъ командира на 2-а бригада, че положението предъ неговия фронтъ е запазено, и отъ този на 1-а бригада, че е насочилъ своитѣ полкове напредъ, за да поддържатъ настѣпилитѣ части отъ 2-а бригада, и че за по-нататъшнитѣ действия ще чака заповѣдь. Понеже обсадната артилерия още не бѣше готова да води борба съ крепостната, началникътъ на 9-а дивизия смѣташе, че, ако частитѣ продължатъ настѣплението си, ще попаднатъ подъ огъня на крепостнитѣ батареи и ще търпятъ безполезни загуби. Той смѣташе още, че е необходимо, частитѣ да бждатъ готови да изпълнятъ заповѣдта за обложение крепостта източно отъ р. Тунджа, и затова изпрати до командиритѣ на бригадитѣ следната заповѣдь:

„Пехотнитѣ части отъ бригадата да се не увличатъ въ преследване противника къмъ крепостта. Спрете се на заетитѣ досега позиции и почнете да се укрепявате. Донесете за положението.“

Къмъ 2 ч. сл. пл. турското настѣпление бѣ вече изгубило своята енергия, но, съ намѣсване поддръжкитѣ, турцитѣ сполучиха да го подновятъ. Тѣхнитѣ вериги, като използваха подстѣпнитѣ, сполучиха да се доближатъ на 500—1000 крачки отъ българскитѣ окопи, а поддръжкитѣ имъ се спуснаха по склоноветѣ източно отъ чифл. Кара Смаилча. Въ дола на този чифликъ бѣха слѣзли вече значителни турски части, които бѣха наблюдавани и обстрелвани отъ българската артилерия. По всичко изглеждаше, че главниятъ турски ударъ се насочваше отъ този долъ къмъ срѣдата на Първи секторъ, между 33-и и 34-и полкове. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 2-а бригада получи донесение отъ наблюдателя на привързания балонъ, че два турски полка настѣпватъ къмъ участъка на 33-и полкъ и други два — къмъ участъка на 34-и полкъ, и че гъсти маси се спускали въ долината, въ която е разположенъ чифликътъ Кара Смаилча.

Отъ командира на 1-а дружина отъ 33-и полкъ по телефона се получи донесение, че турцитѣ сж достигнали вече на 400—500 крачки отъ окопитѣ на дружината.

Командирътъ на бригадата, следъ като подкрепи заплашения участъкъ съ секторния резервъ, изпрати заповѣдь на командира на 6./9. не с. с. батарея да съсредоточи огъня си по събиращитѣ се въ долината турци. Въ това време и 5./9. не с. с. батарея бѣ вече промѣнила позицията си, и обстрелваше сжщата долина.

Турскитѣ батареи усилиха огъня си по пехотната позиция на 33-и и 34-и полкове. Този огънь причиняваше много голѣми загуби, и нѣкои отъ преднитѣ български роти започнаха да се колебають. Частитѣ предъ 3./9. с. с. батарея напуснаха бойнитѣ си мѣста, като оставиха батареята безъ всѣкакво прикритие. Но тя пакъ продължаваше стрелбата си, докато началницитѣ сполучиха да организиратъ своитѣ части и да заематъ наново напуснатитѣ си бойни мѣста. Докато турскитѣ поддръжки се трупаха въ долината на чифл. Кара Смаилча, тѣхнитѣ вериги, макаръ и бавно, продължаваха настѣплението.

Когато всички български батареи съсредоточиха огъня си въ долината, дето бѣха събрани сгъстенитѣ турски части, последнитѣ не можаха да издържатъ този огънь и се прѣснаха. Тѣ започнаха да отстъпватъ безредно по склоноветѣ, обърнати къмъ българската позиция. Громко „Ура!“ бѣ подето по цѣлия фронтъ на 33-и полкъ, защото пехотнитѣ войници виждаха много добре сполучливитѣ попадения на снарядитѣ въ турскитѣ редове. Турскитѣ вериги, като забелязаха отстъплението на поддръжкитѣ, сжщо започнаха да отстъпватъ.

Всички български батареи учестиха огъня си и нанасяха голѣми загуби на отстъпващитѣ, докато тѣ се закриха задъ своята главна позиция.

Понеже заповѣдта отъ начальника на дивизията — да не се увличатъ пехотнитѣ части въ настѣпление — бѣ вече получена, тѣ преследваха съ огънь само най-напредналитѣ турски вериги, докато се спуснаха въ долината на чифл. Кара Смаилча.

Вечеръта въ Първия секторъ пристигна и една гаубична батарея, която зае позиция много късно и до стѣмняване можа да даде само нѣколко изстрели по Папасъ тепе.

Настѣплението на 17-и полкъ.

Когато кризата на боя бѣше вече минала, командирътъ на 17-и полкъ получи заповѣдь направо отъ начальника на 9-а дивизия да настѣпи, за да облекчи положението на дружината отъ 4-и полкъ, която най-силно се обстрелваше отъ турската артилерия. Въ 4 ч.

сл. пл. полкътъ настъпи по посока турската позиция при Ючъ Тепелеръ. Безъ да срещне нѣкаква съпротива, бойниятъ редъ на полка на мръкване достигна последния гребенъ предъ турската позиция, отдето турцитѣ не откриваха огънь, а само отъ време на време освѣтяваха съ прожекторъ мѣстността предъ позицията.

Въ 7 ч. сл. пл. изпратениятъ патрулъ за връзка съ 4-и полкъ съобщи, че този полкъ още на мръкване се е оттеглилъ на главната си позиция. Като не бѣ известенъ навреме за причинитѣ на това оттегляне, командирътъ на 17-и полкъ, при все това, дочака заповѣдъ отъ командира на бригадата и презъ нощта сѣщо се оттегли на своята позиция — хребета южно отъ р. Бахча дере.

Пристигане части отъ 11-а дивизия.

Още отъ 15-и октомврий въ участъка на 9-а дивизия започнаха да пристигатъ частитѣ отъ 56-и, 57-и и 58-и полкове на новоформираната 11-а дивизия, която бѣ предназначена да засили този участъкъ. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. въ с. Секюнъ пристигна и Щабътъ на 11-а дивизия. Между двамата началници на дивизии бѣ постигнато съгласие за поддръжка на бойната частъ отъ новопристигналитѣ части, но отъ такава не се яви нужда. Началникътъ на 11-а дивизия, обаче, като смѣташе, че на другия день турцитѣ могатъ да подновятъ излаза си, изпрати заповѣдъ на своя артилерийски полкъ, въ Мустафа Паша, да тръгне веднага за Возгачъ.

Положението на дветѣ страни вечерта.

Сборната дивизия на Хасамединъ паша отстъпи право на главната отбранителна линия, отдето бѣ започнала своето настѣпление. Както се каза по-горе, началникътъ на Марашкия участъкъ въ своята реляция намираше, че това оттегляне е било преждевременно. А то се започна не защото началникътъ на турскитѣ войски е смѣталъ демонстрацията за достатъчна, а защото войскитѣ му не можеха да издържатъ започнатия бой по-дълго време.

Българскитѣ части, по заповѣдъ отъ началника на дивизията, останаха на своитѣ позиции. Тѣ схванаха, че турцитѣ се оттеглятъ задъ своята главна отбранителна линия, и изпратиха донесение за това въ Щаба на II армия.

Резултатитъ отъ боя при Кемалъ.

Турската демонстрация въ Северозападния секторъ бѣ изплатена съ твърде голѣми загуби. Нѣма точни сведения за тѣзи загуби, които българитъ следъ боя изчисляваха на около 185 убити (5 офицери) и 956 ранени (16 офицери). Благодарение на тази демонстрация, 9-а дивизия не само че не можа да помогне на българскитъ части при Юрушъ, дето се насочваше главниятъ турски ударъ, но тя не успѣ да изпълни и собствената си задача — да обложи крепостта източно отъ р. Тунджа. Независимо отъ това, частитъ отъ 9-а дивизия претърпѣха много голѣми загуби, по-голѣмата частъ откоито бѣха отъ артилерийски огнь.

С в е д е н и е

за загубитъ на 9-а дивизия въ боя при Кемалъ на 16-и октомврий.

Наименование на частитъ	У б и т и		Р а н е н и		Изчезнали	Всичко
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници		
2-а бригада { 33-и полкъ	—	25	3	260	—	288
{ 34-и полкъ	—	11	—	110	—	121
1-а бригада { 4-и полкъ	—	12	2	89	2	105
{ 17-и полкъ	—	—	—	—	—	—
9-и не с. с. артилерийски полкъ	—	—	—	1	—	1
Всичко	—	48	5	460	2	515

Голѣмитъ загуби на частитъ отъ 2./9. бригада и на 1./4. дружина се дължеха на следнитъ причини:

а) Частитъ отъ 2-а бригада приеха боя не на главната позиция, която бѣ по-солодно укрепена, а на линията на преднитъ постове. Наистина, и върху укрепяването на тази линия бѣ работено доста (отъ 33-и полкъ една нощъ и отъ 34-и полкъ две нощи), но, благодарение трудността на нощната работа, окопитъ не бѣха довършени, и такива за всички части, особено за артилерията, нѣмаше.

б) Скорострелнитъ батареи на Първи секторъ бѣха снети отъ позицията, защото предстоеше да се изпълнява друга задача. Когато

се отложи изпълнението на тази задача, само една отъ тѣзи батареи бѣ върната на позицията.

в) Артилерията на Втори секторъ остана много назадъ и не можа да обстреля турскитѣ батареи, а по-маловажнитѣ цели обстрелваше на предѣлни разстояния.

г) Нескорострелното отдѣление въ участъка на 34-и полкъ сжщо бѣ останало много назадъ. Изпратената напредъ батарея се повърна да не би да претърпи много загуби. Тя изгуби доста време за заемане втората си позиция. Тази батарея се движеше къмъ втората и третата си позиции въ най-решителнитѣ моменти, когато нейната стрелба бѣ най-необходима.

Огневата дейность на артилерията въ участъка на 9-а дивизия презъ този день се вижда отъ следното

С в е д е н и е

за изстрелянитѣ бойни запаси отъ артилерията на 9-а дивизия въ боя при Кемалъ на 16-и октомврий.

Наименование на частитѣ	И з с т р е л я н о		
	Гранати	Шрапнели	Всичко
3-а с. с. батарея	—	304	304
7-а „ „	—	?	?
8-а „ „	—	138	138
9-а „ „	—	50	50
4-а не с. с. батарея	51	9	60
5-а „ „	60	165	225
6-а „ „	139	182	321
Гаубичната батарея	?	?	?

Представа за огневата дейность на пехотнитѣ части може да се има, като се знае, че 2./34. дружина изстреля въ този бой 70,000 патрони.

Действията на Сборната конна бригада.

Чрезъ Щаба на 8-а дивизия, въ 11 ч. 15 м. пр. пл. на командира на конната бригада бѣ предадена следната заповѣдь отъ Щаба на II армия:

„На конната бригада се възлага да продължава разузнаването въ зоната: Караджалж—Димотика—Узунъ Кюпрю—Малкачъ и Кулакж—Чанчи—Асатлж—Хавса, като днесъ достигне на линията Димотика—Арнауткой—Чанчи. Ако ще има нужда отъ по-силна пехотна поддръжка, да поиска такава отъ началника на 8-а дивизия.

Тази заповѣдь се препрати отъ Щаба на 8-а дивизия, въ Самана, съ ординарецъ, който можа да намѣри бригадата едвамъ въ 4 ч. сл. пл. при с. Еникьой.

Сутринята, като не получавахе никаква заповѣдь отъ щаба на армията, командирътъ на бригадата трѣбваше самъ да вземе решение за действията презъ деня. Това решение се вижда отъ следното донесение до командувачия II армия, изпратено въ 8 ч. пр. пладне:

„До този моментъ заповѣдь за предстоящитѣ действия на бригадата не съмъ получилъ. Ще настѣпя къмъ Пазарлж—Еникьой, за да бѣда въ близостъ при заемаването линията Еникьой—Доуджаросъ отъ 8-а дивизия. Дружината оставямъ въ Кулакж, дето, съ бригадата, довечера ще се върна за нощуване. Избрахъ този пунктъ за изходно положение, за да охранявамъ дивизията, както отъ изтокъ, така и откъмъ Димотика.“

8-а дивизия презъ този день остана на мѣстото си, при мостовѣтъ на р. Арда, и инициативата на командира на конната бригада въ това отношение излѣзе съвсемъ излишна. Самъ командирътъ на бригадата не е давалъ голѣма цена на това свое решение. Въ дневника за военнитѣ действия той отбелязва: „Дружината биде оставена въ Кулакж, дето бригадата щѣше да бѣде на нощлегъ, като тоя пунктъ се избра за изходно положение, съ цель да бѣде охранявана дивизията, както отъ изтокъ, така и откъмъ Димотика“. По този начинъ командирътъ на бригадата вече самъ постави задачата на конната бригада, която се свеждаше къмъ „охранение дѣсния флангъ на 8-а дивизия“, което не бѣ въ духа на получаванитѣ дотогава заповѣди. Независимо отъ това, Гвардейскиятъ коненъ полкъ въ сжщото време бѣ въ с. Салпасъ (Татаркой), и оттамъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. донасяше на началника на 8-а дивизия, че на височинитѣ Карталъ тепе, Татаркой и Еникьой нѣма противникъ.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. бригадата настѣпи по пѣтя Кулакж—Еникьой и се спре на височинитѣ 2¹/₂ км. южно отъ последното

село. Къмъ 11 ч. пр. пл. се получи първата заповѣдь по II армия, да се продължава изпълнението на възложената задача. Но командирътъ на бригадата смѣташе, че, като охранява фланга на 8-а дивизия, изпълнява задачата, възложена отъ командувачия армията, и остана на същото мѣсто.

При тръгване отъ Кулакдж, отъ бригадата бѣха изпратени четири самостоятелни разезди въ посоки: а) Кулакдж—Инеоглукьой, б) Пазардж—Софуларъ, в) Кулакдж—Димотика—Кулели Бургасъ, г) Кулакдж—Караджалж—Каджкьой. Отъ тѣзи разезди до 4 ч. сл. пл. се получи донесения, че откъмъ Димотика противникъ не е откритъ. Въ града Димотика имало само въоръжено турско население. Тѣзи сведения бѣха предадени въ Щаба на II армия.

Послѣдствията отъ излаза.

Следъ несполучливия излазъ на Западния фронтъ на крепостта, подкрепена съ демонстрация въ Северозападния фронтъ, турцитѣ се оттеглиха задъ своята главна отбранителна линия. Макаръ и съ много жертви, излазътъ бѣ осуетенъ. Но той направи извънредно силно впечатление на командването на Българската II армия. На своето мѣсто се отбеляза, какъ 8-а дивизия не можа да продължи изпълнението на своята задача южно отъ р. Арда, какъ 9-а дивизия не можа да прехвърли едната си бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да освободи 3-а дивизия, за да може тя да се приближи къмъ армията си (1), и какъ Сборната конна бригада се отклони отъ посоката къмъ Димотика, за да застане по-близо до частитѣ отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Началникътъ на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, въ 5 ч. сл. пл. повика начальника на 8-а дивизия на телефона и въ разговора си съ него му предаде:

„Ако можете, ще напредвате, ако не, ще останете тамъ. Желателно е, сега да се откажете отъ настѣпление и да се обезпечите откъмъ Юрушъ. Вземете всички мѣрки да се държите твърдо тамъ. Ако има нужда, можете да прехвърлите нѣкоя отъ бригадитѣ пакъ на лѣвия брѣгъ. Движението надолу оставете за по-благоприятно време. Ако обстановката не позволява, може да не се мърдате, а даже и да се върнете. Движението по дѣсния брѣгъ трѣбва да се разбира, ако то е безопасно. При най-малката опасностъ, може да се откажете.“

Командувачиятъ II армия получи редъ донесения отъ 8-а и 9-а дивизии за настѣплението на турцитѣ въ Западния и Северозападния сек-

тори на крепостта. Въ 7 ч. 15 м. сл. пл. той изпрати следното донесение въ Щаба на действащата армия:

„Днесъ по цѣлата линия по двата брѣга на р. Марица се води бой. Противникътъ съ значителни сили, поддържанъ съ огънь отъ крепостта, произведе вилазки, но биде принуденъ да се върне. Артилерийскиятъ огънь, макаръ и рѣдкъ, още продължава. При тия условия изпълнението на директивата № 7 за 9-а дивизия срѣща препятствие. По сжщитѣ причини и за 8-а дивизия е възможно да се ограничи деятелността по дѣсния брѣгъ на р. Арда, докато не се обезпечи положението по двата брѣга на Марица, срещу Западния и Северозападния фронтове на крепостта, съ обсадната артилерия.“

Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. отъ Щаба на действащата армия се получи заповѣдъ:

Предвидъ операциитѣ, които се развиватъ днесъ и продължаватъ на утрешно число къмъ Люле Бургасъ и Виза, блокадата на Одринската крепостъ се възлага на II армия. Командувачиятъ армията да разпорежи веднага, щото една бригада отъ 9-а дивизия да премине още тази нощъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и застане на мѣстото на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, която, щомъ бжде смѣнена отъ съседната бригада на 9-а дивизия, веднага да се отправи на пѣтъ за Баба Ески—Люле Бургасъ. Дветѣ бригади отъ 8-а дивизия, които днесъ сж преминали на дѣсния брѣгъ на Арда, да бждатъ подъ ржка на командувачия армията за действията подъ крепостта. Да се пращатъ силни рекогносцировачни отряди къмъ крепостта, за да се държи гарнизона въ респектъ и не му се позволи да направи вилазка съ значителни сили къмъ изтокъ. Да се взематъ всички мѣрки и се попрѣчи на подобенъ опитъ, който ще има за целъ да компрометира тила на I и III армии. Въ такъвъ случай командувачиятъ армията може да прехвърли още една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. По този начинъ по лѣвия брѣгъ на Тунджа, до пѣтя Одринъ — Хавса, включително, ще бжде 9-а дивизия, а цѣлата 3-а Балканска дивизия — въ пѣтъ за Баба Ески — Люле Бургасъ.“

Началникътъ на Щаба на II армия прие тази телеграма, а следъ това между него и полковникъ Нерѣзовъ, отъ Главната квартира, се завърза дълъгъ разговоръ по телеграфа, въ който полковникъ Жековъ изказваше следнитѣ мисли: „Днесъ по цѣлата линия на обложението имаше оживенъ бой, вследствие на което бригадата отъ 9-а дивизия бѣ задържана на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа; ако тя премине тази нощъ на лѣвия брѣгъ, положението ще се влоши, понеже частитѣ отъ 11-а дивизия, вънъ отъ другитѣ недостатъци, не сж още всички на мѣстата си; прехвърлянето една бригада отъ 8-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Арда не може да се извърши тази нощъ; противникътъ, който днесъ произведе вилазка съ значителни сили по цѣлата линия, е замръкналъ, безъ да се оттегли задъ линията на

своитѣ укрепления; може да се допусне съ голѣма вѣроятностъ, че утре боятъ ще продължи.“

Тѣзи мисли вѣроятно сж били сподѣлени и съ командуващия II армия. Последниятъ схващаше, че не е твърде необходимо да се освободятъ частитѣ отъ 3-а дивизия, нуждни за решителното сражение на I и III армии, защото въ 11 ч. 30 м. сл. пл. изпрати следната телеграма, съ която се помжчи да отклони изтеглянето на една бригата отъ 9-а дивизия отъ Северозападния секторъ:

„При днешната вилазка, насочена противъ Юрушъ и частитѣ отъ 9-а дивизия, противникътъ е билъ доста настойчивъ, и тънката линия на 9-а дивизия е била доста разколебана. При тия условия за невъзможно считамъ, безъ рискъ на общото положение, да прехвърля бригадата отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 3-а дивизия заема още своето положение, което е угрожаващо къмъ всѣко опитване на противника да направи вилазки въ източна посока, защото, ако това се предприеме, 3-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 9-а, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, ще бждатъ въ състояние да я осуетятъ. При разположението, което имамъ сега, и онова на 3-а дивизия, не допускамъ, че противникътъ ще може да изпрати войски отъ Одринъ на изтокъ, нито пъкъ да направи нѣщо сериозно въ западна посока. Споредъ днешната вилазка, за допусчане е, че противникътъ въ Одринъ е съ значителни сили. Днесъ аеропланитѣ направиха две летения, но не откриха нищо, освенъ, че войскитѣ, които били задъ Кадънкѡй¹⁾ и които произвеждаха вилазката, сж били 18 групи по таборъ, а онѣзи срѣщу Юрушъ — по-малко, но и еднитѣ, и другитѣ — поддържани съ силна полска и крепостна артилерия. Нашитѣ загуби сж значителни, както и онѣзи на противника. Утре ще се предприематъ нови летения и пущане бомби и, възможно е, да се опредѣли по-положително какво има въ Одринъ. При такова положение на работитѣ утре не ще бжде възможно да става каквото и да е размѣстване на войски въ източна и южна посоки, още повече че 11-а дивизия още не представлява сила, на която да може да се разчита, освенъ като на войски за поддръжка, и непрѣменно при участието на действащи войски, на които да се опира. Положението около крепостъта става още по-трудно, като се вземе въ внимание факта, че и съобщителни срѣдства липсватъ. Азъ получавамъ сведения за всичко, което става, едва следъ нѣколко часа. Свързката между дивизиятѣ е сжщо бавна пакъ по сжщитѣ причини.“

Както ще се види по-нататъкъ, началникътъ на Щаба на действащата армия не се съгласи съ тѣзи доводи на командуващия II армия и въ директивата си за 17-и октомврий той настоя да се изпрати на бойното поле при Люле Бургасъ още една бригада отъ 3-а дивизия.

¹⁾ Въ картата 1:40,000 селото е означено — Каджкѡй, и се намира на лѣвия брѣгъ на р. Марица, северно отъ с. Марашъ.

ОТДѢЛЪ ВТОРИ.

ОБКРЪЖАВАНЕ ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ.

ГЛАВА I.

Решение на Българското командване за обкръжаване крепостта.

Минаване отъ заслоняване къмъ обкръжаване.

Отъ 15-и октомврий III армия влѣзе въ съприкосновение съ отстъпилитѣ отъ Лозенградъ турци. На 16-и октомврий, когато II армия отбиваше излаза на Одринския гарнизонъ къмъ Юрушъ и Кемалъ, I и III армии бѣха ангажирани напълно въ сражението при Люле Бургасъ и Бунаръ Хисаръ. Българското главно командване реши да се блокира Одринската крепостъ, и Щабътъ на действащата армия въ 7 ч. сл. пл. изпрати по телефона директивата до командувачия II армия за това (стр. 271).

Тази директива се предаваше отъ началника на Оперативния отдѣлъ въ Щаба на действащата армия, а се приемаше отъ началника на Щаба на II армия. Последниятъ веднага заведе по телеграфа разговоръ, въ който изложи невъзможността тя да се изпълни:

„Ако бригадата отъ 9-а дивизия премине тази нощъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, то положението ще се влоши, понеже частитѣ отъ 11-а дивизия, вънъ отъ другитѣ имъ недостатъци, не сж още всички на мѣстата си. А прехвърлянето на бригадата отъ 8-а дивизия отъ дѣсния брѣгъ на Арда на лѣвия брѣгъ на Марица не ще може да се извърши тази нощъ. Разстоянието е твърде голѣмо, а противникътъ, който досега произведе вилазка съ значителни сили по цѣлата линия, е замръкналъ, безъ да се оттегли окончателно задъ линията на своитѣ укрепления, и може да се допусне съ голѣма вѣроятностъ, че утре боятъ ще продължи. Днесъ при Юрушъ боятъ бѣше твърде горещъ, и укрепената позиция на нашитѣ части тамъ бѣше твърде силно обстрелвана отъ крепостна артилерия, подъ прикритието на която противникътъ, въ съставъ около два пехотни

полка съ полска артилерия, настъпваше, макаръ че биде принуденъ да отстъпи. Обсадниятъ оржия ще могатъ да бждатъ поставени на позициитъ си едвамъ утре презъ нощта, а дотогава положението не е заздравено.“

Началникътъ на Щаба на II армия искаше да му се съобщи, не може ли да се отложи прехвърлянето на бригадата отъ 9-а дивизия за по-късно, и то ако турцитъ предприематъ излазъ въ източна посока. Защото на лѣвия брѣгъ на Тунджа имаше вече една бригада отъ тази дивизия, която би могла да противостои на излаза, докато пристигне и другата бригада.

Този разговоръ е билъ доложенъ на генералъ Фичевъ, който не се съгласи съ изказаното отъ началника на Щаба на II армия мнение, и следъ два часа въ щаба на армията се получи следното допълнение на директивата:

„Както по-рано се съобщи, пълното облагане на Одринската крепостъ се възлага на II армия, и като така, командувашиятъ армията е пълнъ господаръ и носи всичката отговорностъ за тази операция. При все това Щабътъ на действащата армия намира, че само една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия на лѣвия брѣгъ на Тунджа не е достатъчна да осигурява тила на I и III армии, въ случай на една евентуална вилазка въ тази посока. Тѣй че още една бригада да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Тунджа утре призори, която да замѣсти съседната, а тя — тази отъ 3-а Балканска дивизия.

Предайте заповѣдта на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ бжде смѣнена, а това да стане утре преди разсъмване, да трѣгне и съ усиленъ маршъ да се отправи за Баба Ески—Люле Бургасъ—Чорлу.

8-а дивизия да се задържи за действия около крепостта.“

До започване решителното сражение на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, Българското главно командване поддържаше настойчиво първоначално възприетия начинъ за действие срещу Одринската крепостъ — наблюдаване крепостта или заслоняване. Нѣма документи, откоито да се установи какви сж били мотивитъ на Щаба на действащата армия, за да премине отъ наблюдение или заслоняване къмъ обкржжаване или блокада на крепостта.

Отъ директивата на началника на Щаба на действащата армия и особено отъ допълнението къмъ нея се вижда, че целта е да се отдѣлятъ войски отъ при Одринъ, за да се изпратятъ на решителния фронтъ на I и III армии, а известно е, че за обкржжаване една крепостъ сж необходими много повече войски, отколкото за наблюдението ѝ съ заслонъ.

Усилване II армия.

Усилване съ пехотни части.

Следъ превземането Лозенградъ, Българското главно командване започна да обмисля следващата операция на армията. Тогава още се предполагаше, че може да стане необходимо да се прибератъ къмъ армията си всички части отъ I армия, които бѣха оставени да действуватъ около Одринъ. За усилване II армия, Щабътъ на действащата армия реши да използва 22 опълченски и допълняващи дружини отъ Търновосейменския укрепенъ пунктъ и отъ вътрешността на Царството. Отъ тѣзи дружини 12 бѣха назначени да формиратъ една нова — 11-а — дивизия, за началникъ на която бѣ назначенъ генералъ майоръ Велчевъ.

Въ новоформираната дивизия влизаха следнитѣ части: 3-а, 12-а, 15-а, 23-а, 27-а, 28-а, 30-а, 35-а и 36-а допълняващи дружини, 15-а, 35-а и 36-а опълченски дружини, първи призивъ, три батареи отъ 3-и не с. с. артилерийски полкъ (1-о отдѣление), две батареи отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ (2-о отдѣление) и Дополняващата рота на 1-а пионерна дружина. Но въ време на формирането на дивизията нѣкои дружини не пристигнаха, или бѣха насочени да изпълняватъ специални задачи, и бѣха замѣнени съ други.

Съ заповѣдь отъ Щаба на действащата армия всички изброени части бѣха насочени къмъ Мустафа Паша. На 14-и октомврий тамъ пристигна и началникътъ на дивизията и веднага се залови, заедно съ наполовина формирания си щабъ, да стѣкмява новата частъ. Споредъ първата заповѣдь по дивизията отъ 14-и октомврий, тя трѣбваше да състои отъ щабъ на дивизията, четири пехотни полкове (55-и, 56-и, 57-и и 58-и), единъ артилерийски полкъ (11-и) отъ две отдѣления — петъ батареи и една пионерна рота.

Пехотнитѣ полкове бѣха сведени по два въ бригада. Предполагаше се, тѣ да иматъ по три дружини и нестроева рота, като въ първитѣ три полкове влѣзатъ допълняващитѣ дружини, а въ последния — опълченскитѣ. Но още въ началото, на дивизията се дадоха още 11-а, 29-а и 32-а допълняващи дружини, които формираха четвъртитѣ дружини на първитѣ три полкове. Дружинитѣ бѣха разпредѣлени между полковетѣ по следния начинъ:

55-и полкъ: 11-а, 12-а, 23-а и 30-а допълняващи дружини
56-и „ 3-а, 25-а, 27-а и 29-а „ „
57-и „ 15-а, 32-а, 35-а и 36-а „ „
58-и „ 25-а, 26-а и една сборна дружина отъ 1-а и 6-а
опълченски дружини, първи призивъ.

Дивизията нѣмаше административенъ обозъ, а всѣки полкъ имаше по 20 коли за продоволствие, 8 патронни коли, 4 санитарни, 3 за щаба и 4 за офицерския багажъ. Тѣзи коли се взеха отъ тилнитѣ транспорти.

Дружинитѣ пристигнаха въ Мустафа Паша полуоблѣчени, полустѣкмени, едни по обикновени пѣтища, други по желѣзницата. Въ сѣщото време къмъ Мустафа Паша се превозваше и движеше и обсадната артилерия. Вследствие липсата на общъ планъ за това превозване, участъкътъ отъ пѣтя между Търново-Сейменъ и Мустафа Паша се задрѣсти отъ неразтоваренитѣ влакове, и движението ставаше нередовно. Тиловото управление на II армия не биваше предупредявано за пристигащитѣ части, и не можеше да се погрижи за снабдяването имъ съ всичко необходимо. Въ сѣщия градъ, Мустафа Паша, отдето получаваха запаси всички части на II армия, се натрупваха толкова много обози, че движението изъ изровенитѣ, кални улици ставаше невъзможно. Командувачиятъ II армия, като видѣ това безредие, замоли Щаба на действащата армия да се спре изпращането на предназначенитѣ за армията дружини, докато се формира окончателно 11-а дивизия.

Самъ началникътъ на 11-а дивизия искаше да избѣгне натрупването на толкова много войски въ единъ пунктъ. Следъ като получи заповѣдъ да усили участъцитѣ на 8-а и 9-а дивизии, той изпращаше всѣки полуформиранъ полкъ напредъ, къмъ участъцитѣ на тѣзи дивизии.

На 15-и октомврий частитѣ отъ дивизията бѣха разположени така:

- а) 55-и полкъ — въ Каджкьой;
- б) 56-и полкъ — съ една дружина въ с. Михаличъ, а другитѣ дружини бѣха на пѣтъ между Харманли и Мустафа Паша;
- в) 57-и полкъ имаше една дружина въ с. Юскюдаръ, а другитѣ — пѣтуваха между Любимецъ и Мустафа Паша;
- г) 58-и полкъ имаше само една дружина въ с. Кайкъкьой. Другитѣ две дружини бѣха изпратени за усиление Кържалиския отрядъ, а на мѣстото имъ щѣха да се изпратятъ други;
- д) 11-и артилерийски полкъ се събираше въ Мустафа паша.

На 16-и октомврий се продължи съсредоточението на частитъ отъ дивизията, като 11-и артилерийски полкъ бѣ премѣстенъ въ с. Юскюдаръ. По-големата частъ отъ дивизията бѣ задъ участъка на 9-а дивизия, готова да подкрепи последната въ отбиване турския излазъ, но отъ такава подкрепа не се яви нужда.

Усилване съ обсадна артилерия.

Веднага следъ завършване мобилизацията, лекитъ и тежкитъ обсадни отдѣления на Шуменския и Софийския крепостни батальони бѣха изпратени за артилерийско въоръжение на укрепенитъ пунктове Ямболъ и Търново-Сейменъ. Отдѣленията имаха съставъ споредъ приложената на следната страница таблица.

Въ Щаба на действащата армия не е имало единъ точно изработенъ планъ за употребата на обсадната артилерия въ началото на войната. Споредъ плана за съсредоточението на армията, двата крепостни батальони отправиха своитъ групи последователно, както се завършваше тѣхната мобилизация, къмъ укрепенитъ пунктове Търново-Сейменъ и Ямболъ, а не къмъ II армия, предназначена да действа около Одринъ.

Замѣстникътъ на началника на артилерията въ Щаба на действащата армия, полковникъ Найденовъ, бѣше противъ подобно схващане за употребата на артилерията. Той смѣташе, че не бива да се оставятъ полскитъ армии безъ тежка артилерия, та, следъ като бждатъ разбити, да се спасяватъ съ артилерията на укрепенитъ пунктове. Затова той се съветва съ началника на оперативния отдѣлъ, съ когото взеха решение да изпратятъ напредъ по-модернитъ тежки орджия, безъ да съобщатъ това на началника на щаба на армията. По този начинъ къмъ I армия бѣха придадени едно отдѣление 15 см. Д/12 гаубици и едно отдѣление 12 см. Д/28 орджия. Впоследствие, обаче, безъ знанието на сѣщия началникъ на артилерията, тѣзи батареи бѣха повърнати обратно къмъ Североизточния секторъ на Одринската крепостъ.

Шуменскиятъ крепостенъ батальонъ. — На 28-и септемврий се завърши мобилизацията на лекото обсадно отдѣление и то веднага тръгна по пѣтя Шуменъ — Преславъ — Върбица — Исупли — Александрово — Зимница — Ямболъ — Ени Бегли — Казълъ Агачъ — Читалово — Голѣмъ Дервентъ — Провадия. Въ последния пунктъ отдѣлението пристигна на 14-и октомврий, като измина 170 км. за 16 дни, съ два дена почивка въ Върбица и една дневка въ Казълъ Агачъ. При Провадия отдѣлението почива два дена, като началникитъ изби-

ТАБЛИЦА
за състава на крепостните батальони.

Наименование на частитѣ	Групи	Батареи	Орждия
Софийски крепостенъ батальонъ.			
<i>А. Тежко обсадно отделение:</i>			
15 см. Д/30 орждия	1	2	8
12 см. Д/30 орждия	1	2	6
12 см. Д/25 орждия	1	2	6
57 мм. куполни орждия	1	2	4
<i>Б. Леко обсадно отделение:</i>			
15 см. Д/12 гаубици	1	3	12
12 см. Д/28 орждия	1	3	12
<i>В. 7-5 см. не с. с. полски орждия</i>	1	5	30
<i>Г. 57 мм. куполни орждия</i>	1	4	8
<i>Д. Картеченъ взводъ</i>	—	—	2
Шуменски крепостенъ батальонъ.			
<i>А. Тежко обсадно отделение:</i>			
15 см. Д/30 орждия	1	2	6
12 см. Д/30 орждия	1	2	6
<i>Б. Леко обсадно отделение:</i>			
15 см. Д/12 гаубици	1	2	8
12 см. Д/28 орждия	1	3	12
<i>В. 7-5 см. не с. с. полски орждия</i>	—	5	30
<i>Г. 57 мм. куполни орждия</i>	—	5	10

раха позиции, безъ да ги заематъ. На 16-и октомврий се получи заповѣдь отдѣлението да се премѣсти въ Каджкьой, въ участъка на 8-а дивизия. То тръгна по пѣтя Провадия — Чомлеккьой — Хаджикьой — Кайкькьой — Каджкьой и на 20-и пристигна въ последното село, дето влѣзе въ подчинение на началника на артилерията въ 8-а дивизия.

12 см. Д/28 група бѣ отдѣлена и присъединена къмъ групата отъ сщия калибъръ на Софийския крепостенъ батальонъ. Обаче на другия день тази заповѣдь бѣ отмѣнена, и групата продължи движението си къмъ Читалово. На 14-и октомврий, по заповѣдь отъ началника на артилерията при I армия, тази група се придаваше къмъ II армия. Тя продължи движението си и на 15-и октомврий стигна до с. Хаджикьой и влѣзе въ разпореждането на началника на 9-а дивизия.

Тежкото обсадно отдѣление завърши своята мобилизация на 1-и октомврий и започна превозването си по желѣзницата до Габрово. Заедно съ отдѣлението тръгнаха 1-а, 2-а и 3-а 7.5 см. не с. с. полски батареи за Ямболъ и 1-а, 2-а и 4-а 57 мм. куполни батареи за Габрово. Една отъ полскитѣ батареи (3-а) по-после бѣ отдѣлена и насочена за Бургасъ. Между 3-и и 6-и октомврий тежкото отдѣление по обикновенъ пѣтъ прехвърли Балкана презъ прохода Св. Никола и стигна въ Тулово, за да бжде натоварено наново на влакове и да се превози до Търново-Сейменъ. Въ Тулово командирътъ на батальона получи заповѣдь отъ инспектора на артилерията да върне една 15 см. гаубична и една 57 мм. куполна батареи по обикновенъ пѣтъ за Шуменъ, отдето да се превозятъ по желѣзницата за Варна.

На 5-и октомврий, въ с. Шипка, командирътъ на батальона получи заповѣдь, че се назначава за командиръ на Сборния тежъкъ крепостенъ батальонъ въ Търново-Сейменъ. На 7-и октомврий вечерта батареитѣ отъ тежкото обсадно отдѣление започнаха да пристигатъ въ Търново-Сейменъ, дето формираха обсаденъ паркъ, а командирътъ на батальона започна разузнаване на позициитѣ за поставяне батареитѣ. Куполнитѣ батареи, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ укрепения пунктъ, бѣха изпратени направо на ж.п. ст. Любимецъ. На 12-и октомврий се получи заповѣдь отъ Щаба на действащата армия тежкото отдѣление да се натовари наново и превози до Мустафа Паша и влѣзе въ състава на II армия. За тамъ бѣ изпратенъ и командирътъ на батальона. На следния день и началникътъ на артилерията въ укрепения пунктъ Търново-Сейменъ получи заповѣдь да замине за Мустафа Паша и заеме длъжността

началникъ на обсадната артилерия, действаща срещу Одринската крепостъ.

Тежкото отдѣление бѣ спрѣно въ Любимецъ, натоварено на влаковетѣ, докато се завърши разузнаването линията на обкръжаването между Марица и Арда — участъка на 3./8. бригада. Едвамъ на 15-и октомврий началникътъ на обсадната артилерия заповѣда, батареитѣ отъ Любимецъ да продължатъ движението съ влаковетѣ до Каджкьой, дето, заедно съ 12 см. Д/25 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ, се подчиняваха на началника на 8-а дивизия. Куполнитѣ батареи отъ Любимецъ бѣха върнати назадъ, въ Търново-Сейменъ.

На 19-и октомврий въ Каджкьой пристигна и Щабътъ на лекото обсадно отдѣление съ 15 см. гаубична група отъ две батареи, но на другия день едната гаубична батарея, по заповѣдъ отъ началника на обсадната артилерия, бѣ върната обратно въ участъка на 11-а дивизия (Северозападния секторъ).

По този начинъ къмъ 20-и октомврий, за усиление Западния секторъ, въ участъка на 8-а дивизия се събраха следнитѣ обсадни батареи:

1) Тежкото обсадно отдѣление на Шуменския крепостенъ батальонъ;

2) Една 15 см. гаубична батарея отъ лекото обсадно отдѣление на сѣщия батальонъ;

3) 12 см. Д/25 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ.

Още отъ 18-и октомврий, следъ щателно разузнаване, извършено отъ началника на обсадната артилерия, съвмѣстно съ командира на батальона, избраха се следнитѣ позиции за батареитѣ:

а) За 15 см. Д/30 група — задъ гребена западно отъ Юрушъ: 1-а батарея, съ директриса югоизточно отъ могилната Папасъ тепе; 2-а батарея — по сръдата на участъка Каджкьой — чифл. Кара Смаилча;

б) За 12 см. Д/30 група — на гребена 1500 метра източно отъ горната група, съ директриса и на дветѣ батареи къмъ могилната Бекчи тепе;

в) За 12 см. Д/25 група — на 500 м. северозападно отъ 15 см. Д/30 група, съ директриса на дветѣ батареи по сръдата на участъка Марашъ—Ипчели;

г) За 1-а 15 см. Д/12 гаубична батарея — задъ центъра на позицията на 3./8. бригада, непосредствено задъ полскитѣ, съ директриса на стрелбата къмъ Папасъ тепе.

Веднага следъ избиране тѣзи позиции, пристъпи се къмъ подготовката за заемаването имъ. За извършване фортификационнитѣ работи, въ помощъ на обсадната артилерия бѣха дадени: една рота отъ 8-а пионерна дружина и една дружина отъ 10-и полкъ. Две пехотни роти и една пионерна полурота помагаша на 15 см. Д/30 група, една пехотна рота и една пионерна полурота — на 12 см. Д/30 група, и една пехотна рота — на 12 см. Д/25 група.

Устройството на закритията продължи отъ 18-и октомврий 3 ч. сл. пл. до 20-и октомврий 4 ч. пр. пл. Въ сѣщото време се превозваха батареитѣ отъ парка при Каджкьой до своитѣ позиции съ волове и коли, взети отъ Тилового управление на II армия. Макаръ брустверитѣ да не бѣха още окончателно насипани, започна се въоръжаването на батареитѣ, което ставаше много трудно, защото отъ валялия презъ нощта дъждъ площадкитѣ бѣха пълни съ вода, и платформитѣ на орждията се поставяха на силно размекчената почва, та се яви нужда да се слагатъ подпорни греди и колове.

До вечерята на 20-и октомврий всички батареи бѣха готови да откриятъ огънь, макаръ още да продължаваше работата по укрепяване позициитѣ (удебеляване брустверитѣ, устройство наблюдателнитѣ пунктове, устройване връзкитѣ).

Командирътъ на батальона организира наново тактическото командване на обсадната артилерия въ участъка, като подчини 15 см. Д/30 група и гаубичната батарея на командира на лекото обсадно отдѣление, а 12 см. Д/30 и 12 см. Д/25 — на командира на тежкото обсадно отдѣление.

Софийскиятъ крепостенъ батальонъ. — Мобилизацията на батальона продължи до 5-и октомврий. Презъ този день само една 7.5 см. не с. с. полска батарея бѣ изпратена по желѣзницата въ гр. Бургасъ. Едвамъ на 7-и октомврий се започна превозването на лекото обсадно отдѣление по желѣзницата за Ямболъ, дето пристигна на 9-и. Оттукъ на 12-и октомврий 12 см. Д/28 група бѣ върната обратно по желѣзницата къмъ Мустафа Паша. Следъ натоварването, батареитѣ бѣха ешелонирани въ станциитѣ Керменли, Ямболъ и Зимница, но, поради задръстване пѣтя, не можеха да тръгнатъ, и едвамъ на 17-и октомврий първиятъ ешелонъ пристигна въ Мустафа Паша. Командирътъ на групата получи заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия въ II армия да заеме позиция съ дветѣ си батареи при Кършалж, съ директриса по сръдната на участъка Папасъ тепе — Юрушъ, а съ едната — между Кършалж и Кемаль, съ директриса къмъ Каджкьой.

Останалата част от лекото обсадно отделение, заедно с щабовет на отделението и на батальона бяха насочени от Ямбол по пътя Ямбол — Казлъ — Агач — Гол. Дервент — Провадия, и на 16-и октомври стигнаха в последното село. Избрана бяха позиция за гаубичната група зад гребена западно от Провадия, но тази позиция не се зае, защото до вечерта се получи заповед групата да се премести в с. Секюн. Щабовет на батальона и на отделението тръгнаха от Провадия за Секюн, а групата, която бяха на пътя Гол. Дервент — Провадия, се насочи към Фикел и на 18-и октомври достигна до Бююк Смаилча.

Тежкото обсадно отделение започна превозването по желѝзницата за Търново-Сеймен на 9-и октомври. В време на движението се получи заповед 12 см. Д/25 група да се разтовари в Каджкьой, дето да влѝзе в състава на Шуменския крепостен батальон. Другите две групи от отделението се разтовариха в Мустафа Паша и, по заповед от началника на обсадната артилерия в II армия, започнаха да се превозват към Веран теке, дето се формира Обсаден парк. Началникът на отделението лично разузна мястото и, понеже се оказа негодно за разполагане Обсадния парк, избра ново място — чифл. Акча Ибрахим. На 16-и октомври само 15 см. Д/30 група достигна определеното за Обсадния парк място, а 12 см. Д/30 група ношува при Веран теке, защото на другия ден трѝбваше да заеме позиция и на 18-и да открие огън, според заповедта от началника на обсадната артилерия в II армия.

На 17-и октомври се започна разузнаването позициите от началника на обсадната артилерия, началника на отделението и командирите на групите. Позициите бяха избрани зад гребена западно от Кемалската долина. На 15 см. Д/30 група бяха дадена обща директриса към Карагьоз табия и Казан Кюпрю табия, а на 12 см. Д/30 група — Палас тепе.

И тъй, в Северозападния сектор, между Марица и Тунджа, се събраха следните обсадни батареи:

- 1) Една 15 см. Д/12 гаубична група от две батареи,
- 2) Две 12 см. Д/28 групи,
- 3) Една 12 см. Д/30 група,
- 4) Една 15 см. Д/30 група.

С помощта на пехотата, батареите изкопаха своите закрития. На 20-и и 21-и октомври те бяха въоръжени, подготвиха данните за стрелбата и бяха готови за откриване огън.

По командването на тежката артилерия съществуваше голѣмо разногласие между Щаба на действащата армия и този на II армия. Докато командувачият II армия разполагаше обсаднитѣ батареи задъ линията на обкрѣжаването и имъ даваше отбранителни задачи за действие противъ излазитѣ на крепостния гарнизонъ, началникътъ на артилерията въ армията на 19-и октомврий получи отъ замѣстникъ-началника на артилерията при Щаба на действащата армия, полковникъ Найденовъ, следната заповѣдь:

„Веднага да се избератъ мѣста за нови батареи близо до нашата пехота, съ расчетъ обсаднитѣ орѣдия да могатъ да досѣгатъ фортоветѣ. Тамъ, дето нашата пехота не е още достатъчно напредъ, да се отбележатъ мѣстата за батареи, да се рекогносциратъ и подготвятъ пѣтища за приближаване довечера. Презъ нощта може да се извършатъ фортификационнитѣ работи така, че всичко възможно да бѣде готово и да остане само пренасянето орѣдията за бомбардиране фортоветѣ, макаръ и отъ далечно разстояние. Сжщото се отнася и за 15 см. гаубици.

Командувачият II армия се обиди отъ тази заповѣдь и заповѣда да се предаде въ Щаба на действащата армия, че само той е лицето, което знае кога и какво трѣбва да се прави съ обсадната артилерия, споредъ възложената му задача. Въпрѣки това, на другия день се получи ново указание за употрѣбата на обсадната артилерия, предадено отъ полковникъ Найденовъ чрезъ началника на артилерията въ армията:

„Помощникътъ на главнокомандувачия ми заповѣда да предамъ да се доложи на командувачия II армия, че трѣбва да се започнатъ веднага действия къмъ Папасъ тепе и други предни пунктове съ обсаднитѣ батареи, безъ да се очакватъ оттукъ други заповѣди. Вземете си бележка за после, когато се окаже възможно да се бомбардира града, ще се заповѣда на всички батерейни командири отъ обсадната артилерия да не насочватъ огънь по джамията Султанъ Селимъ. Да настоите предъ командувачия армията да не би да задържа назначената за I армия артилерия, защото сега тамъ е крайно нужна, а после има време пакъ да Ви се даде.“

На това указание за употрѣбата обсадната артилерия не бѣ обърнато внимание.

Усилване съ едно не с. с. полско гаубично отдѣление.

12 см. не с. с. гаубично отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ трѣбваше да влѣзе въ състава на гарнизона на Търновосейменския укрепенъ пунктъ. Отдѣлението завърши мобилизацията на дветѣ свои батареи на 5-и октомврий, сжщия день се натовари на два влака и отпътува за Търново-Сейменъ, дето пристигна на следния день. На

12-и октомврий къмъ отдѣлението бѣ придадена 4-а не с. с. гаубична батарея отъ 8-и артилерийски полкъ.

На 15-и октомврий и това отдѣление бѣ придадено къмъ II армия, и, по заповѣдь отъ начальника на артилерията въ армията, сѣщия день дветѣ батареи бѣха натоварени на влакове за превозване до Мустафа Паша, а едната батарея трѣгна по обикновенъ пѣть за сѣщия градъ. На 16-и октомврий отдѣлението се събра въ Мустафа Паша. То бѣ назначено за усиление войскитѣ въ Северо-западния секторъ, и на 17-и октомврий трѣгна отъ Мустафа Паша къмъ предварително избраната позиция задъ гребена югоизточно отъ с. Карабулутъ. Пѣтищата бѣха много разкаляни. Дветѣ батареи бѣха запрегнати съ волове отъ Тилового управление на II армия, а едната батарея — съ добитѣка на цѣлото отдѣление. То имаше да измине повече отъ 30 км., пѣтува и презъ нощта срещу 18-и октомврий и стигна на опредѣленото му мѣсто едвамъ въ 6 ч. пр. пл.

Усилване съ сръбски войски.

Превозването на *Тимошката дивизия* се започна на 17-и октомврий, и на 18-и въ Мустафа Паша пристигна първиятъ влакъ съ две роти отъ 20-и полкъ. Като се пущаха по два — четири влакове дневно, до 21-и октомврий бѣха превозени четиритѣ пехотни полкове. Поради развалянето на една стрелка въ ж.-п. ст. Любимецъ, два влака бѣха разтоварени на тази станция, и по обикновенъ пѣть дветѣ дружини се отправиха за Мустафа Паша. До 25-и, включително, се превозиха ескадронитѣ, батареитѣ, телеграфната и санитарната роти.

Безъ да се дочакатъ административнитѣ обози на Тимошката дивизия, започна се превозването на *Дунавската дивизия, II призивъ*, като, за да се ускори превозването ѝ, започнаха да се пускатъ по 6 влакове въ денонощие, които се товарѣха на станциитѣ Гюешево и Кюстендилъ. Но, вследствие задрѣстването на нѣкои станции, започнаха да се пускатъ пакъ по 4 влакове въ денонощие. Превозването на дивизията продължи до 2-и ноемврий, следъ което се превозиха 80 вагони бойни запаси и административнитѣ обози на дветѣ дивизии. То се завърши на 13-и ноемврий.

На 27-и октомврий въ Мустафа Паша пристигна *Щабътъ на сръбската II армия*, заедно съ армейското телеграфно отдѣление.

ГЛАВА II.

Размѣстване частитѣ отъ II армия между 17-и и 22-и октомврий.

Действията на 17-и октомврий.

Както началникътъ на Щаба на II армия, веднага следъ получаване директивата за обкръжаването, се иска за невъзможността да се отдѣлятъ войски за изпращане на лѣвия брѣгъ на Тунджа, тъй и командувачиятъ армията се противопостави на това изпращане. Той бѣше още подъ влияние на впечатлението отъ излаза на 16-и октомврий, и посрѣднощъ изпрати следното донесение въ Щаба на действащата армия:

„При днешната вилазка, насочена противъ Юрушъ и частитѣ отъ 9-а дивизия, противникътъ е билъ доста настойчивъ, и тѣнката линия на 9-а дивизия е била доста разколебана. При тия условия за невъзможно считамъ, безъ рискъ на общото положение, да прехвърля бригадата отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 3-а дивизия заема още своето положение, което е угрожаващо къмъ всѣко опитване на противника да прави вилазки въ източна посока, защото, ако такава се предприеме, 3-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 9-а, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, ще бждатъ въ състояние да я осуетятъ. При разположението, което имамъ сега, и онова на 3-а дивизия, не допускамъ, че противникътъ ще може да изпрати войски отъ Одринъ на изтокъ, нито пъкъ да изпрати нѣщо сериозно въ западна посока. Споредъ днешната вилазка, за допусане е, че противникътъ въ Одринъ е съ значителни сили. Днесъ аеропланитѣ правиха две летения, но не откриха нищо, освенъ, че войскитѣ, които сж били задъ Кадънкьой и които произвеждаха вилазката, сж били 18 групи отъ около по таборъ, а онѣзи срещу Юрушъ — по-малко, но единитѣ и другитѣ поддържани съ силна полска и крепостна артилерия. Нашитѣ загуби днесъ сж значителни, както и онѣзи на противника. Утре ще се предприематъ нови летения съ пуцане бомби и, възможно е, да се установи по положително какво има въ Одринъ. При такова

положение на работитѣ, утре не ще бѣде възможно да става каквото и да е размѣстване на войски въ източна и въ южна посоки, още повече че 11-а дивизия още не представлява сила, на която може да се разчита, освенъ като на войски за поддръжка и непременно при участието на действащи войски, на които да се опира. Положението около крепостта става още по-трудно, като се вземе въ внимание факта, че и съобщителни срѣдства липсватъ. Азъ получавамъ сведения за всичко, което става, едва следъ нѣколко часа. Свързката между дивизиитѣ е още бавна пакъ по сжитѣ причини."

Отъ описанието на боя предъ фронта на 9-а дивизия се вижда, че линията не е била разколебана. Самъ началникътъ на 9-а дивизия не е донесялъ подобно нѣщо. Преувеличението, което е направилъ командувачиятъ армията въ своето донесение, не може да се обясни иначе, освенъ съ желанието да докаже необходимостта частитѣ да останатъ на своитѣ мѣста.

Най-после, въ 4 ч. пр. пл. на 17-и октомврий командувачиятъ армията получи следната заповѣдь отъ Главната квартира:

„НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда: предвидъ деликатното положение на I и III армии, въ което сж поставени отъ днешнитѣ операции, да направите всичко възможно, за да смѣстите частитѣ отъ обложението така, че непременно още една бригада съ артилерийското с. с. отдѣление отъ 3-а Балканска дивизия да отправите днесъ къмъ 5 ч. сл. пл. съ усиленъ маршъ да заеме Лозенградъ."

Едвамъ следъ това командувачиятъ II армия пристѣпи къмъ изпълнение двукратно дадената му заповѣдь, като заповѣда:

1) На началника на 8-а дивизия: Хасковскиятъ отрядъ незабавно да заміне съ усиленъ маршъ на лѣвия брѣгъ на Марица и влѣзе въ подчинение на началника на 11-а дивизия, въ Секюнъ; едната бригада отъ дивизията да міне на лѣвия брѣгъ на Арда и да поддръжа 3-а бригада, а другата — да остане на дѣсния брѣгъ, дето, заедно съ конната бригада, да охранява мостоветѣ и съ конни набѣзи, поддръжани отъ пехотата, да поддръжа настоящето положение между Арда, Марица и Димотика.

2) На началника на 9-а дивизия: да влѣзе въ споразумение съ началника на 11 дивизия който да заеме участъка на 1-а бригада, а тя да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Когато това бѣде изпълнено, началникътъ на дивизията да разпорежи незабавно бригадата отъ 3-а дивизия да заміне съ усиленъ маршъ за Лозенградъ, въ разпореждането на командувачия III армия.

3) На началника на 11-а дивизия: незабавно да заеме съ разполагаемитѣ войски участъка на 1./9. бригада. Следъ пладне въ негово разпореждане ще пристигне въ Секюнъ и Хасковскиятъ отрядъ.

Съ тѣзи заповѣди като че се целѣше изпълнение на директивата за 17-и октомврий. Но въ най-важната си частъ — изпращането една бригада отъ 3-а дивизия къмъ Лозенградъ — тя не бѣ изпълнена. Действително, началникътъ на 9-а дивизия донесе, че въ 9 ч. 30 м. се започнала смѣната на 1-а бригада съ части отъ 11-а дивизия. Но командувачиятъ армията заповѣда:

„Докато бригадата на полковникъ Дѣлова не заеме участъка на 1-а бригада отъ повѣрената Ви дивизия, 1-а бригада да не минава на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Когато всичко бѣде готово, да ми се донесе, и тогава ще дамъ заповѣдь.“

Между това, споредъ заповѣдта, бригадата на полковникъ Дѣлова не бѣ предназначена да смѣни 1./9. бригада, и смѣната съ части отъ 11-а дивизия се извърши. Но въ 2 ч. 35 м. сл. пл. командувачиятъ армията изпрати втора заповѣдь:

„И 1-а бригада, макаръ да е смѣнена отъ частитѣ на 11-а дивизия, да не минава на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, докато не последва отъ менъ разрешение.“

Такова, обаче, до вечерята не последва.

Съ преминаването на 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, не се постигна предположения резултатъ, защото операцията на югъ отъ рѣката не бѣ продължена, за да се завърши заслоняването на крепостта. Следъ като бѣ взето решението за обкръжаването, последното можеше да стане много лесно, защото линията Карталъ тепе — Ахъркьой не бѣше още заета отъ турцитѣ. Следъ успѣшното отбиване излаза отъ крепостта на 16-и октомврий, духътъ на войницитѣ отъ дивизията бѣше твърде много повдигнатъ, и частитѣ бѣха добили голѣма самоувѣреностъ. Тѣ бѣха готови да отбиятъ всѣки новъ излазъ въ западна или въ южна посока.

Но още сутринята въ Щаба на 8-а дивизия се получи заповѣдта отъ командувачия армията за прекратяване операцията по дѣсния брѣгъ на р. Арда, за връщането една бригада отъ дивизията на лѣвия брѣгъ на рѣката и за изпращане Хасковския отрядъ на лѣвия брѣгъ на Марица. Не можеха да се отгатнатъ причинитѣ, които сж предизвикали тази заповѣдь. Старшитѣ началници гледаха да се показватъ колкото се може по-спокойни предъ своитѣ войници, но последнитѣ се мжчеха да отгатнатъ причинитѣ на отеглянето и си ги обясняваха съ нѣкакъвъ неуспѣхъ на I и III армии. Това причиняваше упадѣкъ на духа.

За изпълнение заповѣдта по армията, началникътъ на 8-а дивизия заповѣда:

„а) 1-а бригада, съ едно с. с. артилерийско отделение, да мине на лѣвия брѣгъ на р. Арда и се разположи въ с. Еспетли, на мѣстото на Хасковския отрядъ, който замина на лѣвия брѣгъ на Марица. На бригадата бѣ дадена задача да поддържа 3-а бригада, ако турцитѣ предприематъ сериозенъ излазъ срещу нея.

„б) 2-а бригада, съ две с. с. арт. отделения, да остане на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Бригадата да се държи събрана и да бѣде готова да прехвърли единъ полкъ съ артилерия на лѣвия брѣгъ на рѣката, ако това бѣде заповѣдано.“

Следъ пладне 1-а бригада се прехвърли въ с. Еспетли, а 2-а бригада остана на дѣсния брѣгъ — да охранява мостовѣтъ, като зае позиция: 23-и полкъ, съ едно с. с. артилерийско отделение, — висотитѣ южно отъ с. Сименли, една дружина отъ 12-и полкъ, съ една батарея, — при с. Кьормутликьой, две роти отъ сѣщия полкъ — на висотата между Самана и р. Куру дере, останалитѣ части отъ сѣщия полкъ, съ две батареи — въ с. Сименли.

Докато дивизията извършваше тѣзи размѣствания, турцитѣ изпратиха слаби пехотни части — една—две роти, които заеха в. Кар-талъ тепе.

Въ участъка на 9-а дивизия, освенъ заповѣданата отъ командувачия II армия смѣна на 1-а бригада съ части отъ 11-а дивизия, друга дейность не бѣ проявена презъ този день. Частитѣ отъ 11-а дивизия (55-и и 57-и полкове), които трѣбваше да смѣнятъ 1./9. бригада, пристигаха много късно, и до вечерята смѣната не можа да се извърши. Както се каза, командувачиятъ II армия бѣ заповѣдалъ смѣненитѣ части да не минаватъ на лѣвия брѣгъ на Тунджа, докато не получатъ отъ него заповѣдь.

Пристигналиятъ въ участъка на дивизията Хасковски отрядъ бѣ назначенъ въ маневрени войски на дивизията, и се разположи въ с. Возгачъ.

Началникътъ на 3-а дивизия бѣ изпратилъ една своя бригада (1-а) въ разпореждането на командувачия III армия. Но следъ пладне той получи нова заповѣдь направо отъ Щаба на действащата армия: „Щомъ бѣде смѣнена 2-а бригада отъ повѣрената Ви дивизия отъ друга бригада на 9-а дивизия, заедно съ нея и цѣлия си щабъ, отправете се немедленно и съ форсиранъ маршъ още днесъ за Лозенградъ“. Тази заповѣдь, обаче, не бѣ изпълнена, защото началникътъ на 3-а дивизия бѣ получилъ съобщението отъ този на 9-а, че неговата бригада, по заповѣдь отъ командувачия II армия, не ще дойде за смѣна, а ще остане въ Секюнъ. По този начинъ заповѣдта за изпращане още една бригада къмъ Лозенградъ не можа да бѣде изпълнена отъ 3-а дивизия.

11-а дивизия още не бѣ напълно формирана, но нейнитѣ части постепенно се организираха. Веднага следъ получаване заповѣдта за смѣната, началникътъ на дивизията, въ Секюнъ, влѣзе въ споразумение съ този на 9-а дивизия, и се започна смѣната на 1./9. бригада. Смѣната се извърши бързо и редовно, като смѣненитѣ части се събираха задъ позицията.

Началникътъ на 11-а дивизия смѣташе, че е въ интереса на дѣлото да се остави на мѣстата си по позицията цѣлата телефонна мрежа на смѣнената 1./9. бригада, защото новоформираната дивизия не разполагаше съ никакви сръдства за връзка. По негово донесение, командувачиятъ II армия разреши това, но, въпреки неговата заповѣдъ, 1./9. бригада прибра частъ отъ своитѣ материали.

Смѣнената бригада, както се каза, бѣ спрѣна отъ командувачия армията, и не мина презъ този день на лѣвия брѣгъ на Тунджа. По-после 11-а дивизия бѣ снабдена съ телефонна жица и апарати, и оставенитѣ материали отъ телеграфната полурота на 9-а дивизия бѣха върнати.

Началникътъ на 11-а дивизия изпрати офицеръ, който да посрещне идещия Хасковски отрядъ, съ заповѣдъ да се даде едно артилерийско отдѣление въ разпореждането на командира на 2./9. бригада, а останалата частъ да ускори движението си къмъ Секюнъ. Когато отрядътъ пристигна въ това село, той бѣ оставенъ тамъ, като войски за маневриране въ Северозападния секторъ.

Следъ смѣняване 1./9. бригада съ части отъ 11-а дивизия, началникътъ на последната пое общото началство на сектора между Марица и Тунджа. Той се запозна съ разположението на турцитѣ и българитѣ и взе решение да формира единъ отрядъ, нареченъ „Северенъ“, въ който влизаха следнитѣ части: 11-а дивизия, 2./9. бригада, Хасковскиятъ отрядъ и обсадната артилерия въ Северозападния секторъ. Участъкътъ на отряда бѣ раздѣленъ пакъ на два сектора.

Вечерта командувачиятъ армията изпрати въ Главната квартира следното донесение за положението на частитѣ:

8-а дивизия: 2-а бригада съ две с. с. артилерийски отдѣления — на югъ и на югоизтокъ отъ Самана и Сименли; 1-а бригада съ едно артилерийско отдѣление — въ с. Еспетли; 3-а бригада съ едно с. с. артилерийско отдѣление и усилена съ една с. с. гаубична батарея — на участъка си на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седедли; Щабътъ на дивизията — въ Еспетли.

9-а дивизия: 1-а бригада е смѣнена съ части отъ 11-а дивизия и е разположена задъ участъка си, който по-рано е заемала;

2-а бригада — на старото си мѣсто; 3-а бригада — на лѣвия брѣгъ на Тунджа; Щабътъ на дивизията — въ Секюнъ.

11-а дивизия е заела участъка на 1-а бригада, и заема Северния секторъ (отъ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа до пѣтя Возгачъ — чифл. Екмекчикъой — Одринъ); Щабътъ на дивизията — въ Секюнъ.

Хасковскиятъ отрядъ (2-а бригада отъ 2-а дивизия), безъ две дружини отъ 40-и полкъ и планинското не с. с. отдѣление отъ 2-и план. артилер. полкъ — на пѣтя за с. Возгачъ.

Конната бригада снощи нощувала въ с. Кулаклъ и днесъ е настѣпила въ посока Димотика, но де ще се разположи тази нощъ, не е известно.

Кърджалискиятъ отрядъ — на старото си мѣсто.

Сведения за противника — сжщитѣ.

Бригадата отъ 3-а дивизия ще тръгне утре за Лозенградъ, следъ като бжде смѣнена отъ бригадата на 9-а Плѣвенска дивизия.

Действията на 18-и октомврий.

На 17-и октомврий вечеръта генералъ Ивановъ бѣ повиканъ на телеграфната станция и запитанъ отъ генералъ Фичевъ какви сведения има. По телефона бѣ предадено, че никакви нови сведения нѣма, освенъ това, което е донесено отъ аеропланитѣ, че все трѣбва да се очакватъ вилазки, докато не се постави обсадната артилерия, което върви много бавно; че сведенията за силитѣ на турцитѣ сж противоречиви, но че се допуска да бждатъ около 4 дивизии. Следъ това генералъ Ивановъ съобщи какво е положението на частитѣ, следъ като сж извършили заповѣданитѣ размѣствания презъ деня.

Генералъ Фичевъ, като се намираше подъ впечатленията на още незавършения бой при Люле Бургасъ, предаде следната заповѣдь за 18-и октомврий:

„Предвидъ развитието на операциитѣ къмъ Люле Бургасъ, бригадата, която е по дѣсния брѣгъ на Арда, оттеглете на лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка, задъ участъка на Юрушъ. Снемете понтоннитѣ мостове, като си послужите съ тѣхъ да устроите съобщения по двата брѣга на Марица. Конната бригада тѣй сжщо оттеглете по-назадъ. Тѣзи дни, вѣроятно, ще получите подкрепления, за да смѣнитѣ последната бригада отъ 9-а дивизия, която трѣбва да мине по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да се присѣдини къмъ дивизията си.“

Следъ този разговоръ по телеграфа, въ 1 ч. 45 м. пр. пл., командувачиятъ II армия изпрати на частитѣ отдѣлни заповѣди за предстоящитѣ размѣствания, а въ 2 ч. 30 м. пр. пл. — и следната заповѣдь, която урегулирваше окончателно обкръжаването въ Западна, въ Северозападния и въ Източния сектори:

„§ 1. Сведенията за противника остават както сж съобщени по-рано.

Нашите I и III армии водят бой съ главните сили на противника при Виза — Люле Бургасъ.

Кърджалиският отрядъ остава при Кърджали.

„§ 2. Съгласно заповѣдта отъ Щаба на действащата армия, на повѣрената ми армия се възлага пълното обложение на Одринската крепостъ.

§ 3. Заповѣдвамъ:

а) *Секторътъ на обложението между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия на р. Марица*, подъ началството на 11-а дивизия, (генералъ Велчевъ), да се заеме отъ 2-а бригада (полковникъ Поповъ) на 9-а дивизия, отъ частитѣ на 11-а дивизия и отъ Хасковския отрядъ (полковникъ Дѣловъ).

б) *Секторътъ между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия на р. Арда* (при Юрушъ) се възлага на 8-а дивизия (генералъ Кирковъ). Мостоветѣ на р. Арда да се снематъ, следъ като бригадата отъ 8-а дивизия, която е на дѣсния брѣгъ на р. Арда, премине на лѣвия брѣгъ и се разположи близо до р. Марица, въ резервъ, около Каджъкой и Булдукъкой.

в) *Секторътъ по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа* отъ Челмекъкой—Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия до Оглу Паша (Евлу Паша) се възлага на 1-а и 3-а бригади отъ 9-а дивизия, подъ началството на началника на сжщата дивизия, генералъ Сираковъ. Затова 1-а бригада отъ 9-а дивизия да трѣгне днесъ, 18-и октомврий, 5. ч. пр. пл. за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да заеме мѣстото си отъ линията на обложението.

Понеже секторътъ на дветѣ бригади отъ 9-а дивизия е твърде дълъгъ, то препорѣчвамъ генералу Сиракову да го заеме по начинъ, щото, като назначи необходимото число части за охранение по-важните пунктове и посоки отъ линията, останалитѣ да държи групирани въ единъ, или по-добре два пункта, готови своевременно да маневриратъ и се поддържатъ.

г) *Бригата отъ 3-а Балканска дивизия*, която заема участъка отъ линията на обложението по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, следъ смѣняването ѝ отъ бригадата на 9-а дивизия, незабавно да се отправи съ усиленъ маршъ въ две колони за Лозенградъ, дето влиза въ разпореждане на командуващия III армия.

д) Въ състава на секторитѣ на генералитѣ Кирковъ и Велчевъ влизатъ и обсадната и гаубичната артилерия, която е назначена въ тия сектори.

е) *Сводната конна бригада* (полковникъ Таневъ) да остане на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при Сименли, като продължава да разузнава за посокитѣ къмъ Одринъ, Димотика, Ортакой и по-назадъ.

§ 4. За да могатъ частитѣ отъ обложението своевременно да си съдействуватъ, необходимо е да поддържатъ помежду си най-тѣсна връзка.

§ 5. *Кърджалиският отряд* да продължава да действа при Кърджали.

§ 6. *Щабът на армията* остава въ Мустафа Паша."

На основание тази заповѣдъ, започна се размѣстването на частитѣ, което се извърши по следния начинъ:

Въ участъка на 8-а дивизия турцитѣ презъ деня бездействуваха. Доброволци отъ 4./52. дружина, изпратени отъ чифл. Кулакдж за разузнаване по посока къмъ с. Ипчели, достигнаха до селото, безъ да срещнатъ противникъ, което показваше, че турцитѣ сж се оттеглили окончателно на своята главна отбранителна линия.

3./8. бригада работѣше за усъвършенствуване своята позиция. Безъ да бжде забелязана отъ турцитѣ, 2./8. бригада мина на лѣвия брѣгъ на р. Арда и се разположи въ селата Каджкьой и Булдуркьой (по единъ полкъ съ по едно с. с. артилерийско отдѣление). Щабътъ на дивизията сжщо се премѣсти въ с. Каджкьой. По този начинъ цѣлата 8-а дивизия съ мощна обсадна артилерия се събра срещу Западния секторъ, въ тѣсното пространство между Марица и Арда, дето нѣмаше възможность да се употребятъ толкова много сили. Това много добре се е схващало въ щаба на дивизията, но въ щаба на армията не е било изтъкнато. Едвамъ следъ прибирането дивизията на лѣвия брѣгъ на р. Арда, командувачиятъ II армия запита въ Щаба на действащата армия дали оставатъ въ сила разпорежданията му за дветѣ бригади, находящи се на лѣвия брѣгъ на Арда, и следъ идването на Тимошката дивизия. Въ телеграмата си той изказваше мнение, че прибирането на тѣзи две бригади на лѣвия брѣгъ е преждевременно. Но на тази телеграма не се получи никакъвъ отговоръ.

Въ участъка на 9-а дивизия смѣненитѣ части отъ 1-а бригада бѣха насочени въ 5 ч. пр. пл. къмъ мостовѣтъ на р. Тунджа, при Етапкьой, отдето се формира походната колона, и следъ пладне продължи движението по пѣтя Челмекьой—Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия. Движението се извърши подъ прикритието на слабъ авангардъ, а къмъ страната на турцитѣ отъ всѣки полкъ се изпращаха малки команди, отъ отдѣления или взводъ, и патрули. Следъ усиленъ походъ отъ 14 часа, бригадата, заедно съ щаба на дивизията, можа да стигне до с. Ортакчи, дето остана да ношува. Началникътъ на дивизията реши на другия день да не се продължава движението, а отъ Ортакчи частитѣ да се насочатъ право къмъ линията Демеранлия—Оглу Паша, за смѣна на 2./3. бригада.

Въ участъка на II-а дивизия презъ този день нѣмаше никакви размѣствания. На участъка на смѣнената 1./9. бригада се укрепяваха 55-и и 57-и полкове, а 56-и и 58-и продължаваха стѣмвяването си. Въ полковетѣ на дивизията почти нѣмаше никакъвъ инженеренъ инструментъ, и затова работата по укрепяването на позицията бѣше много затруднена.

Въ участъка на дивизията пристигна 12 с. м. не с. с. гаубично отдѣление, което зае позиция на гребена предъ с. Карабулутъ.

Отъ издигнатия въ Возгачъ привързанъ балонъ бѣха събрани следнитѣ сведения за противника:

1) На гребена предъ Екмекчикьой и на височината к. 154, южно отъ това село, се строятъ окопи;

2) Сжщо такива окопи, въ нѣколко линии, се копаятъ по гребена Дерменъ баиръ, източно отъ Кадънкьой;

3) Пехотни части сж забелязани задъ гребена непосредствено на западъ отъ Кадънкьой;

4) Задъ гребена на Дерменъ баиръ, отъ Кадънкьой до Марица, има около единъ полкъ пехота.

Въпрѣки очакванията на начальника на II-а дивизия и командувация II армия, турцитѣ на Северозападния фронтъ не предприеха никакви настѣпателни действия. Отъ време-на време се завързваше само престрелка между преднитѣ постове. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. артилерията при Кемаль откри огънь по окопитѣ между Кадънкьой и Екмекчикьой и застави работещитѣ тамъ турци да прекратятъ работата. Турски две батареи отъ Папасъ Тепе къмъ 5 ч. сл. пл. откриха огънь по дѣснофланговата батарея, но, следъ като последната откри огънь по тѣхъ, тѣ прекратиха стрелбата.

И тъй, на 18-и октомврий II армия, намѣсто да продължава обкрѣжаването, напусна окончателно благоприятното си положение на Южния фронтъ на крепостъта, събра се на лѣвия брѣгъ на Арда, и трѣбваше да развали мостоветѣ на рѣката. Турцитѣ можеха да използватъ това обстоятелство и да попрѣчатъ на повторното преминаване презъ сжщата рѣка, и то да стане съ бой. Но, както ще се види по-нататъкъ, тѣ не направиха това.

И презъ този день, безъ уважителни причини, не бѣ изпълнена отъ командувация II армия заповѣдта да отдѣли една бригада отъ 3-а дивизия отъ войскитѣ при Одринъ, за да я изпрати на решителния фронтъ при Люле Бургасъ.

Между това, командуваният II армия наново започна да се безпокои за посоката отъ Кърджали къмъ Хасково — тила на армията. Началникътъ на Кърджалиския отрядъ донасяше, че турцитѣ сж настѣпили отъ Местанлъ къмъ Кърджали и заели съ преднитѣ си части — около петъ табори — позиция при височината к. 669. Той искаше да бжде усиленъ поне съ две действащи дружини и с. с. артилерия. Командуваният II армия донесе за това въ Щаба на действащата армия и изказа мнение да се смѣни началника на отряда, подполковникъ Сжбевъ, съ единъ по-енергиченъ офицеръ отъ оставенитѣ въ тила офицери, защото билъ малодушенъ, а така сжщо и да се подкрепи съ две дружини отъ предназначениитѣ за усиление II армия, като такива се насочатъ отъ Щаба на действащата армия.

Отъ пристигналитѣ въ Мустафа Паша допълняващи дружини на 1-и и 6-и полкове бѣ формирана една дружина, за да се спестятъ недостатъчното число офицери. Останалиятъ свободенъ дружиненъ командиръ, майоръ отъ Генералния щабъ Дрянковъ, бѣ назначенъ за началникъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ. Дружината бѣ насочена за усиление този отрядъ.

Обаче командуваният II армия считаше за недостатъчно и това усиление на отряда, и въ 5 ч. сл. пл. изпрати следното донесение до Щаба на действащата армия:

„Считамъ за длъжностъ да настоя още веднажъ на телеграмата ми № 891 отъ днесъ. Вѣроятно къмъ Каяджикъ все трѣбва да има нѣкои дружини, които да се насочатъ къмъ Кърджали, за да не бждемъ изложени на нѣкой сюрпризъ.“

Посрѣднощъ командуваният армията изпрати въ Щаба на действащата армия донесение за разположението на частитѣ отъ армията на 18-и октомврий вечерта:

8-а дивизия: конната бригада съ една дружина отъ 30-и полкъ — въ Сименли; 3-а бригада съ не с. с. артилер. полкъ — на старото си мѣсто; 1-а бригада съ две с. с. артилер. отдѣления — въ Каджкьой и Булдукьой. Щабътъ на дивизията — Каджкьой.

9-а дивизия заема старото мѣсто на 3-а дивизия, на линията Челмекьой—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия—Оглу Паша. За подробното разположение не е донесено отъ дивизията.

11-а дивизия: 2-а бригада отъ 9-а дивизия — на старото си мѣсто. Отъ Возгачъ до Тунджа сж разположени 55-и и 57-и полкове съ 11-и не с. с. артилерийски полкъ; при с. Возгачъ е бригадата на полковникъ Дѣловъ, въ маневрени войски. 56-и полкъ, въ с. Михаличъ, и 58-и полкъ, въ с. Кайкъкьой, завършватъ стѣмвяването си. Щабътъ на дивизията — Секюнъ.

Първиятъ ешелонъ отъ *Тимошката дивизия* пристигна.

За разположението на обсадните батареи ще се донесе, когато последните бъдат въоръжени, и за това бъде донесено от началника на обсадната артилерия.

Освен донесените сведения за противника с № № 891 и 924, от наблюденията на авиаторите се узнава, че задъ укрепления Кемеръ, Башъ Юкъ, Чаталъ Йолу сж разположени на бивакъ около 8,000 души. От показанията на пленниците се вижда, че въ Одринъ е цѣлиятъ IV низамски корпусъ. Имало и анадолски войски, вѣроятно редифи, но колко, неизвестно.

Щабътъ на действащата армия трѣбваше да вземе мѣрки да се попълнятъ загубите въ частите отъ I и III армии, и реши да използва допълняващите части, насочени за усиление II армия. На командувачия II армия бѣ заповѣдано да изпрати петъ допълняващи дружини въ Лозенградъ. „Дружините незабавно и поотдѣлно да се отправляватъ за указания пунктъ, щомъ бъдатъ замѣнявани съ подобни отъ Тимошката дивизия“ — бѣ казано въ заповѣдта.

Щабътъ на действащата армия получаваше редовно донесенията отъ II армия и не можеше да не знае, че въ участъка, предназначень да се заеме отъ Тимошката дивизия, нѣмаше други допълняващи дружини, освенъ онѣзи, които влѣзоха въ състава на 11-а дивизия. Затова командувачиятъ II армия, следъ получаване горната заповѣдъ, недоумяваше защо се предприема разстройство на току-що формираната съ толкова трудности дивизия. А въ Щаба на действащата армия се е смѣтало, че въ Лозенградъ ще се изпратятъ не отъ тѣзи допълняващи дружини, които влизаха въ състава на 11-а дивизия, а отъ онѣзи, които бѣха придадени направо къмъ армията.

Изобщо, изтеглянето войски отъ II армия и изпращането подкрепленията не ставаше по единъ точно опредѣленъ планъ, който да е съобщень на командувачия армията, за да може той своевременно да разпредѣли останалите му войски. Затова той направи следното запитване въ Щаба на действащата армия:

„За да мога да взема едно опредѣлено и по-трайно решение относно плана на действията ми подъ крепостта Одринъ, необходимо ми е да зная съ какви войски ще разполагамъ за изпълнение възложената ми задача. Неудобството отъ честите измѣнения въ разпореденията за положението и насочването на частите сж очевидни.

Моля, да ми се укаже, ще мога ли да разполагамъ съ цѣлата Тимошка дивизия, а сжщо и кои части отъ повѣрената ми армия ще останатъ за действията подъ крепостта. Такива указания ми сж крайно необходими.“

На това запитване се получи въ 10 ч. 15 м. сл. пл. следниятъ отговоръ:

„Въ Ваше разпореждане за действия под крепостта се дават: 8-а Тунджанска дивизия, отъ 9-а дивизия 1-а и 3-а бригади съ шесть с. с. и шесть не с. с. батареи, 5-а Тимошка дивизия (шестнадесет дружини и шесть батареи), 11-а Сборна дивизия (девет допълняващи и три опълченски дружини), всичката обсадна артилерия, конната бригада на полковникъ Таневъ и три опълченски дружини. Всички останали войсковы части, които досега се намиратъ подъ Ваша команда около Одринската крепостъ, ще насочите както следва: а) Частитъ отъ 3-а Балканска дивизия — по пѣтя Хавса — Баба Ески — Люле Бургасъ и влѣзатъ въ състава на I армия; б) 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, съ едно с. с. артилерийско отдѣление и съответнитъ административни служби, — по сѣщия пѣтъ, като влѣзе въ състава на 1-а Софийска дивизия; в) Хасковскиятъ отрядъ — по пѣтя Лозенградъ — Бунаръ Хисаръ и влѣзе въ състава на 6-а Бдинска дивизия; г) Дополняващитъ дружини, съгласно телеграмата № 602. Наредете частитъ по линията на обложеното така, че бригадитъ отъ 3-а Балканска дивизия да се отправятъ на 20-и октомврий сутринъта, бригадата отъ 9-а Плѣвенска дивизия — на 21-и октомврий, Хасковскиятъ отрядъ — на 22-и октомврий.

Тимошката дивизия, I призивъ, вече се превозваше отъ Гюешево за Одринъ. Командуващиятъ II армия бѣ предупреденъ по-рано, че тя влиза въ негово подчинение, като бѣ заповѣдано да заеме участъка между лѣвия брѣгъ на Марица и дѣсния на Тунджа (Северозападния секторъ).

Действията на 19-и октомврий.

Презъ този день въ Мустафа Паша пристигнаха първитъ ешелони отъ сръбската Тимошка дивизия, а отъ Главната квартира бѣ направено разпореждане да се започне въ Гюешево товаренето на Дунавската дивизия, II призивъ.

Въ частитъ отъ армията се получи бюлетинътъ за победата при Бунаръ Хисаръ и Люле Бургасъ. Новината за блѣстещата победа надъ турцитъ предизвика голѣма радостъ у всички бойци. Главнотокомандуващиятъ, заедно съ началника на Щаба на действащата армия и командуващиятъ II армия, обиколи позицията на 8-а дивизия, между Марица и Арда, и поздрави войницитъ отъ 51-и полкъ за победата на 16-и октомврий.

Отъ конната бригада, въ Сименли, бѣха изпратени петъ самостоятелни разезди къмъ: Ортакой, Димотика, Чанчи, Татаркой и Череккой, които събраха следнитъ сведения за противника: къмъ Ортакой противникъ нѣма; на западъ, къмъ Махмудли, Селимъ ага съ нова чета тъкмѣлъ да нахлуе къмъ Урумкой. Откъмъ Одринъ

две донесения сж противоречиви: споредъ едното, Карталъ тепе било заето съ полкъ пехота, която следъ пладне се прибрала въ Одринъ, а споредъ другото, следъ пладне Карталъ тепе било заето отъ 200 души. Предъ с. Марашъ сж видени 140 палатки. Къмъ Димотика противникъ не е откритъ.

Действията отъ 20-и до 22-и октомврий.

Разпореждания отъ Главната квартира.

Въ дадената на 18-и октомврий директива (телеграма № 612) доста изчерпателно бѣха изброени силитѣ, съ които командувашиятъ II армия ще разполага за действия противъ крепостта. Самъ командувашиятъ армията вече можеше да разпредѣли тѣзи сили по разнитѣ сектори, споредъ обстановката, която той най-добре познаваше. Но на 20-и октомврий въ 4 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Ивановъ бѣ повиканъ на телеграфната станция и получи следната заповѣдь, предадена отъ Стара Загора лично отъ генералъ Фичевъ:

„Положението къмъ Лозенградъ изисква, щото непрѣменно всичкитѣ свободни войски да бждатъ изпратени. При това положение на работата, никакви сериозни акции противъ Одринъ не трѣбва да се предприематъ. Вашата главна цель трѣбва да бжде: съ войскитѣ си, подкрепени отъ обсадната артилерия, да задържате противника въ Одринската крепостъ, и НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО по най-категориченъ начинъ заповѣда:

1) 2-а бригада отъ 8-а дивизия тази вечеръ да премине на лѣвия брѣгъ на р. Марица и застане въ поддръжка. 2) 2-а бригада отъ 9-а дивизия презъ нощта да бжде смѣнена отъ сръбскитѣ полкове, и тя да трѣгне утре рано за Лозенградъ. 3) Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) да се отправи за Люле Бургасъ, въ разпореждането на командувашия I армия. 4) 2-а бригада отъ 8-а дивизия утре вечеръ да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да замѣсти 1-а бригада отъ 9-а дивизия, която, щомъ бжде смѣнена, да трѣгне, заедно съ щаба на дивизията, за Лозенградъ. 5) Щомъ пристигне сръбската дивизия и заеме участъка си, 11-а сборна дивизия да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 6) Понеже на линията Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ се подготвява генерално сражение, откоето ще зависи изходътъ на цѣлата кампания, то НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО очаква Вашитѣ бързи разпореждания за изпълнението на тази заповѣдь. Трѣбва да се употрѣбятъ всички усилия, за да се подкрепятъ III и I армии, които трѣбва да дадатъ решителенъ отпоръ на неприятеля, който се събира на линията Виза—Муратли.“

Тази заповѣдь предизвикваше редъ недоумения: въ Щаба на II армия бѣ полученъ бюлетинъ, въ който бѣ отбелязано, че решителното сражение е вече завършено и спечелено отъ българскитѣ

армии. Сега не можеше да се разбере какво решително сражение се подготвя. Не можеше да се разбере така също и защо заповедта започваше съ думите „положението къмъ Лозенградъ изисква“, когато I и III армии бѣха много по-напредъ отъ този градъ. Отъ командувачия II армия се искаше да изпрати бързо части къмъ III и I армии, но това изпращане се свързваше съ смѣната имъ отъ други части, още не пристигнали. Затова той обеща да провери какви сръбски части сѣ пристигнали, и следъ това да направи възможното.

Разпореждания отъ Щаба на II армия.

Предвидъ важността на бързото заминаване на отдѣленитѣ отъ II армия части, командувачиятъ армията изпрати до началниците имъ предварителни предупреждения за предстоящитѣ имъ движения и следъ, това въ 9 ч. 45 м. сл. пл., издаде и следната заповѣдъ:

„1) Една бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия да заеме участъка на 1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. За тази цель бригадата отъ 8-а дивизия да трѣгне незабавно тази нощъ по маршрутъ: моста на р. Марица при чифл. Паша-кьой—Дуванджа—Ахъркьой—Возгачъ—Бююкъ Смаилча—Хаджикьой—Етапкьой, дето да стигне утре, 21-и октомврий, следъ пладне и на следния день предъ пладне да смѣни бригадата отъ 9-а дивизия, която ще заміне за Лозенградъ.

2) Пристигащитѣ части отъ Тимошката дивизия да заематъ участъка на 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия.

За тази цель пристигналиятъ 20-и полкъ отъ Тимошката дивизия да трѣгне утре, 21-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. отъ Мустафа Паша по пѣтя за Кемалъ, отдето да пристѣпи къмъ смѣняване частитѣ отъ 2-а бригада на 9-а дивизия.

3) 2-а бригада отъ 9-а дивизия, следъ смѣняването ѝ отъ частитѣ на Тимошката дивизия, да се групира при Ахъркьой и да бѣде готова да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдъ.

4) Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ), безъ едно с. с. артилерийско отдѣление, да бѣде готовъ да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдъ.

5) 1-а бригада отъ 9-а дивизия, щомъ бѣде смѣнена отъ бригадата на 8-а дивизия, да се отправи, заедно съ Щаба на дивизията, за Лозенградъ.

6) Частитѣ да поддържатъ постоянна свързка помежду си и съ по-горнитѣ инстанции, за да се знае всѣка минута де се намиратъ и какво положение заематъ.

7) Щабътъ на армията остава въ Мустафа Паша.

Веднага следъ това командувачиятъ II армия изпрати донесение въ Щаба на действащата армия за направенитъ разпореждания, като изложи и мотивитъ, по които той е направилъ важни поправки на получената заповѣдь, а именно:

а) 2-а бригада отъ 9-а дивизия ще се съсредоточи при Ахъркьой и ще тръгне, следъ като пристигне и вториятъ полкъ отъ Тимошката дивизия;

б) Хасковскиятъ отрядъ ще тръгне, следъ като пристигне и третиятъ полкъ отъ Тимошката дивизия. Отъ този отрядъ едното артилерийско отдѣление ще се задържи, защото Тимошката дивизия нѣма още никаква артилерия. Независимо отъ това, въ похода отъ Кърджали до Одринъ конетъ му станали негодни. Оставеното отдѣление ще тръгне, когато се попълнятъ конетъ му;

в) За 11-а дивизия ще бжде трудно да отиде на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, защото нѣма обози и съобщителни сръдства. Затова по-удобно би било тя да остане по двата брѣга на рѣката, готова да действа въ една или въ друга посока.

Въ Щаба на действащата армия това донесение е било получено на 21-и октомврий въ 2 ч. пр. пл. Вѣроятно отъ Главното командване сж били уважени мотивитъ на командувачия армията, защото разпорежданията му не сж били отиѣнени. По този начинъ, докато началникътъ на Щаба на действащата армия искаше по-скоро да се отдѣлятъ войскитъ отъ II армия, за да се усилятъ другитъ две армии, командувачиятъ армията държеше повече за смѣната на отдѣленитъ части, и неговото мнение е било възприето.

Дейность въ участъка на 8-а дивизия.

Следъ излаза на 16-и октомврий, турцитъ се затвориха задъ своята главна отбранителна линия и не предприемаха никакви действия. Войницитъ отъ 8-а дивизия, които работѣха за усиление своята позиция и позициитъ на обсаднитъ батареи, започнаха съвсемъ непредпазливо да се движатъ по позициитъ, изложени на погледитъ на турцитъ. На 20-и октомврий турцитъ откриха огънь отъ своитъ крепостни орждия. Този огънь не причиняваше загуби, но прѣчеше на спокойната работа по укрепяването. Затова на обсадната артилерия бѣ заповѣдано да открие огънь по турската батарея на Папасъ тепе, ако, изобщо, турската стрелба стане по-вредоносна за частитъ на позицията. Понеже тази стрелба бѣше много рѣдка и съвсемъ безвредна, то до вечерята на турскитъ батареи не се отговори.

Предвидъ на това, че 51-и полкъ отъ десетъ дни бѣ на позицията и изнесе на плещитѣ си сериозната борба на 16-и октомврий, началникътъ на 8-а дивизия разреши да се смѣни този полкъ отъ 12-и полкъ. Смѣната бѣ вече завършена, когато се получи заповѣдта отъ армията да се изпрати една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Началникътъ на дивизията заповѣда да се формира сборна *2-а бригада* отъ 23-и и 10-и полкове, едно отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, едно отдѣление отъ дивизионния лазаретъ, 6-а полска болница, съответнитѣ взводове отъ дивизионния продоволственъ транспортъ и отъ дивизионния огнестреленъ паркъ.

Съ вземане пехотнитѣ полкове отъ две различни бригади се наложи прегрупиране на полковетѣ и въ останалитѣ бригади. Затова началникътъ на дивизията заповѣда: въ *1-а бригада* да влѣзатъ 30-и и 51-и полкове, а въ *3-а* — 12-и и 52-и полкове.

2-а понтонна рота, следъ снемане мостоветѣ на р. Арда, при Сименли, на 18-и октомврий, бѣ премѣстена въ с. Карагачъ. Следъ тази дата, обаче, р. Арда започна да приижда, и бродоветѣ бѣха заляни. За да се поддържа съобщението съ конната бригада и дружината отъ 30-и полкъ на дѣсния брѣгъ на рѣката, на понтонната рота бѣ заповѣдано на 20-и октомврий да се върне пакъ на сѣщото мѣсто, при Сименли, и да построи наново моста. На 21-и октомврий въ 8 ч. сл. пл. ротата пристигна и започна сѣченето дървенъ материалъ за укрепяване лѣвия брѣгъ на рѣката. Постройката на моста започна на 22-и октомврий въ 4 ч. пр. пл. и завърши въ 10 ч. пр. пл. сѣщия день.

1-а понтонна рота на 18-и октомврий бѣ насочена къмъ с. Карагачъ. Когато на 19-и главата на колоната ѝ достигна до това село, а тежкитѣ специални коли бѣха се разтегли по калния пѣть чакъ до Булдукьой, ротата получи заповѣдъ да се върне обратно на мѣстото си, на р. Арда. На другия день ротата започна да се връща обратно и на 21-и октомврий стигна въ Булдукьой. На 22-и октомврий тя наново бѣ върната въ Карагачъ, дето получи заповѣдъ да построи мостъ надъ р. Марица, при с. Каджкьой. На 23-и октомврий въ 10 ч. пр. пл. започна постройката на смѣсенъ мостъ — на козли и на понтони, която завърши въ 6 ч. сл. пл.

Походътъ на 2./8. бригада до Източния секторъ.

На 20-и октомврий вечерята въ Каджкьой се получи заповѣдта отъ щаба на дивизията, бригадата да трѣгне веднага, да мине презъ р. Марица, при Пашакьой, и на другия день да достигне въ Етапкьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Понеже въ състава на бригадата, на

мѣстото на 12-и полкъ, влизаше 10-и полкъ, находящъ се въ с. Еспетли, командирѣтъ на бригадата заповѣда всички части отъ Еспетли и Булдуркьой да трѣгнатъ незабавно за сборния пунктъ при Пашакьой. Тѣ пѣтуваха презъ цѣлата нощъ и едвамъ на 21-и октомврий въ 4 ч. пр. пл. всички придадени къмъ бригадата части се събраха при моста на р. Марица, отдето въ сѣщия часъ трѣгнаха по пѣтя Пашакьой — Дуванджа — Юскюдаръ — Секюнъ — Хаджикьой — Етапкьой. Следъ нощния походъ имаше да се изминатъ презъ деня около 35 километри. Вследствие падналия предния день дѣждъ, междуселскитѣ пѣтища бѣха много разкаляни. Даже пешеходцитѣ едвамъ изгазваха дълбоката и лепкава калъ, а колитѣ и орждията затѣваха дори до главинитѣ. Изморенитѣ отъ нощния походъ войници едвамъ се влачеа, и въ 7 ч. сл. пл. главата на колоната достигна до с. Хаджикьой. Артилерийското отдѣление въ това време бѣ стигнало до Секюнъ, като му бѣше дадена една дружина въ помощъ. Административнитѣ обози стигнаха до Юскюдаръ. Поради умората на войницитѣ, по-нататъшното движение бѣше невъзможно. Командирѣтъ на бригадата поиска разрешение да спре движението и да го продължи следъ като войницитѣ починатъ. Командуващиятъ II армия разреши бригадата да нощува въ Хаджикьой, но на разсъмване да продължи пѣтя си за лѣвния брѣгъ на Тунджа. Въпрѣки това разрешение, почивката на войницитѣ не можа да се осъществи, защото разтегнатата походна колона на пехотнитѣ части можа да се събере въ Хаджикьой едвамъ следъ полунощъ.

На 22-и октомврий въ 5 ч. пр. пл. колоната продължи движението си и въ 5 ч. сл. пл. пристигна въ с. Ортаки, а артилерийското отдѣление остана въ Етапкьой, подъ прикритието на две роти.

На 23-и октомврий бригадата започна да смѣнява 1./9. бригада, като зае нейната позиция по следния начинъ: 10-и полкъ зае участъка гребена западно отъ р. Хаджи Омуръ, между пѣтищата чифл. Кюшенъ — к. 617 и Мусубейли — Демеранлия; 23-и полкъ зае участъка между пѣтищата Мусубейли — Демеранлия и Кара Юсуфъ — Кючукъ Гердели; въ маневрени войски бѣха оставени, при Кючукъ Гердели, две дружини отъ 23-и полкъ и една батарея. Турцитѣ забелязаха усиленото движение по позицията, предизвикано отъ смѣната, и откриха огънь отъ крепостнитѣ си орждия по посока на Демеранлия и Кючукъ Гердели, но този далеченъ огънь бѣ съвсемъ безвреденъ за частитѣ на бригадата.

Следъ смѣняване частитѣ отъ 1./9. бригада, на позицията останаха: придаденото ѝ гаубично отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ,

съ две батареи, а също и единъ полуескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ (отъ Хасковския отрядъ).

Презъ този день и Гвардейскиятъ коненъ полкъ, по заповѣдь отъ командувачия армията, се премѣсти въ Етапкьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за усиление войскитѣ, заемащи линията на обкръжаването въ Източния секторъ.

Действията въ участъка на 11-а дивизия.

Началникътъ на 11-а дивизия бѣше заповѣдалъ да се направи смѣна на 57-и полкъ, който заемаше лѣвия участъкъ отъ II секторъ съ 56-и полкъ, като смѣнениятъ полкъ остане въ Бююкъ Смаилча. Турцитѣ сж забелязали това раздвижване и, вѣроятно съ разузнавателна цель, предприеха настѣпление съ слаби пехотни части, които много лесно бѣха отблъснати.

Въ I секторъ между 8 и 9 ч. пр. пл., при смѣната на преднитѣ постове, една турска батарея отъ Дерменъ баиръ откри огънь по тѣхъ. Началникътъ на дивизията още на 20-и октомврий бѣ заповѣдалъ да се прѣчи на турскитѣ окопни работи и да се противодействува на тѣхната артилерия съ полскитѣ и обсаднитѣ батареи, като сжщевременно се пестятъ бойнитѣ запаси. Щомъ турската батарея откри огънь, веднага една полска батарея отъ участъка на 33-и полкъ ѝ отговори и я принуди да прекрати стрелбата. Следъ това се започна престрелката между преднитѣ постове предъ Екмекчикьой, при която българитѣ бѣха принудени да се отдрѣпнатъ малко назадъ. Но, съ съдействието на не с. с. гаубично отдѣление, тѣ пакъ настѣпиха и заеха напуснатитѣ си мѣста.

Къмъ 5 ч. сл. пл. пристигна 20-и полкъ отъ Тимошката дивизия, и се започна смѣната на 33-и полкъ. Една турска батарея откъмъ Папасъ теле откри огънь по долината при с. Кемалъ, безъ да нанася нѣкакви загуби. Дѣснофланговата българска батарея откри огънь по турската и я застави да замълчи.

На 22-и октомврий 15-и полкъ отъ Тимошката дивизия тръгна отъ Мустафа Паша въ 7 ч. пр. пл. и въ 4 ч. сл. пл. започна да смѣнява 34-и полкъ, което се завърши къмъ 9 ч. сл. пл. Презъ нощта смѣнената 2./9. бригада тръгна по пѣтя Кемалъ—Етапкьой—Кюкилеръ—Лозенградъ, заедно съ 1-о с. с. гаубично отдѣление на майоръ Каблешковъ.

Въ 1 ч. сл. пл. отъ Мустафа Паша тръгна и 13-и полкъ отъ Тимошката дивизия. Споредъ заповѣдта по II армия, този полкъ

търбваше на 23-и октомврий да заеме участъка отъ линията на обложението между Карабулутъ и Акъ Бунаръ, което се извърши, безъ да бжде забелязано отъ крепостъта.

Хасковскиятъ отрядъ остана на мѣстото си до 22-и октомврий. Сжщия день въ 12 ч. 30 м. сл. пл. командуващиятъ II армия заповѣда, отрядътъ да тръгне веднага съ усиленъ маршъ за Люле Бургасъ, като достигне: на 22-и октомврий — Етапкьой, на 23-и — Хаскьой, на 24-и — Баба Ески, на 25-и — Люле Бургасъ. Началникътъ на отряда да влѣзе въ връзка съ командуващия I армия, комуто да донася ежедневно за движението си. За замѣняване една часть отъ изтощенитѣ коне на 3-и с. с. артилерийски полкъ бѣха взети коне отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ, вследствие на което новформираната 11-а дивизия стана още по-малко маневреноспособна.

По този начинъ за обкръжаване крепостъта, въ разпореждането на командуващия II армия останаха следнитѣ части: 8-а, Тимошката и 11-а дивизии, 3./9. бригада съ 9-и не с. с. артилерийски полкъ, Сборната конна бригада и обсадната артилерия.

ГЛАВА III.

Завършване обкръжаването.

Положението на двете страни на 23-и октомврий.

Следъ заминаването на всички части, които се отнемаха отъ II армия, за да се предадатъ на действащитъ въ полето I и III армии, останалитъ около Одринъ войски бѣха разположени по следния начинъ:

Конната бригада, съ една дружина отъ 30-и полкъ, бѣ въ с. Сименли;

1-а и 3-а бригади отъ 8-а дивизия — на Западния секторъ, между Марица и Арда; щабътъ на дивизията — въ Каджкьой;

Тимошката дивизия само съ своитъ 13-и, 15-и и 20-и полкове — на линията отъ р. Марица до Сарай Акъ Бунаръ; щабътъ на дивизията — въ Ахъркьой;

II-а дивизия — на линията отъ Сарай Акъ Бунаръ до р. Тунджа; щабътъ на дивизията — въ Секюнъ;

3-а бригада отъ 9-а дивизия — на Североизточния секторъ, отъ р. Тунджа до Софуларъ;

2-а бригада отъ 8-а дивизия — на Източния секторъ, отъ Кара Юсуфъ до Оглу Паша;

Обсадната артилерия бѣше готова за действие, като заемаше позиция задъ линията на обкръжаването;

Гаубичното не с. с. отделение отъ 4-и с. с. артилерийски полкъ заемаше позиция при с. Карабулутъ;

Гаубичното с. с. отделение отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ (две батареи) заемаше позиция при 2./8. бригада.

Турците се бѣха оттеглили задъ главната отбранителна линия, като предъ нея поддържаха гъста верига отъ предни постове.

Командувачиятъ II армия, като смѣташе, че е необходимо да се продължи линията на обкржжаването на Източния секторъ, заповѣда:

„Лейбъ-Гвардейскія коненъ полкъ да влѣзе въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ отъ линията на обложението, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което днесъ да достигне Етапкой, като следва по маршрутъ: Еспетли—Булдуркой—чифл. Пашаккой—Дуванджа — Ахъркой — Возгачъ — Бююкъ Смаилча — Хаджиккой — Етапкой.

Полкътъ, въ съставъ два ескадрона, пристигна въ последното село въ 5 ч. 25 м. сл. пл.

Действията на 24-и октомврий.

Разпорежданията на командувачия II армия.

На 24-и октомврий българскитѣ I и III армии започнаха настѣпление си къмъ Чаталджа. Въ директивата за този день не се споменаваше нищо за II армия. Естествено, тя трѣбваше да продължи изпълнението на по-ранопоставената ѝ задача — обкржжаване крепостъта. Командувачиятъ армията, като се стремѣше да постигне пълно обкржжаване на крепостъта, заповѣда:

а) *Гвардейскія коненъ полкъ, който влиза въ състава на частитѣ отъ Източния секторъ, да премине на лѣвия флангъ на сектора, при с. Оглу Паша; дивизионната конница на Тимошката дивизия да влѣзе също въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ, като се премѣсти въ Етапкой, а на 25-и октомврий — въ Оглу Паша. Конницата на Източния секторъ, по указания отъ началника на сектора, да разузнава въ зоната между пѣтя Одринъ—Хавса—Баба Ески и р. Марица, като се стреми да прекъсне всѣкакви съобщения на крепостъта съ вътрешността на страната.*

б) *Едната бригада отъ 11-а дивизия да заеме участъка отъ линията на обложението отъ Сарай Акъ Бунаръ до Тунджа, а другата — да мине на лѣвия брѣгъ на Тунджа и да служи за поддръжка на войскитѣ на двата брѣга на същата рѣка.*

в) *Конната бригада да разузнава на югъ отъ р. Арда, като не допуска неприятелска конница или други неприятелски войски да проникнатъ въ зоната между р. Марица, Димотика и Ортакой.*

г) *За началникъ на сектора между лѣвия брѣгъ на Марица и дѣсния на Тунджа се назначава началникътъ на Тимошката дивизия,*

полковникъ Кондичъ, съ щабъ въ с. Секюнъ. За началникъ на Източния секторъ се назначава генералъ-майоръ Велчевъ, съ щабъ въ с. Ортакчи.

д) Между секторитѣ и частитѣ въ тѣхъ да се поддържа най-грижлива свръзка. Да се обезпечи взаимното бойно съдействие между частитѣ, като се взематъ мѣрки за бързо и целесъобразно маневриране на поддръжкитѣ.

е) Полската и обсадната артилерия да бждатъ винаги готови да откриятъ съсредоточенъ и действителенъ огънь по преднитѣ пунктове отъ неприятелското разположение.

ж) Кърджалискиятъ отрядъ да поддържа съ силни рекогносцировачни отряди постоянно и тѣсно съприкосновение съ противника, като не се изпусчатъ благоприятнитѣ случаи да се действува решително противъ неприятелски групи на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Съ тази заповѣдь командуващиятъ II армия целѣше да се прекъснатъ съобщенията на турцитѣ отъ крепостта въ източна посока, което въ този моментъ бѣ най-важно за обезпечение тила на настѣпващитѣ къмъ Чаталджа I и III армии. Оставаше откритъ Южниятъ секторъ, дето само Сборната конна бригада бѣ оставена да наблюдава за противника.

Презъ деня се извършваха размѣстванията на частитѣ споредъ тази заповѣдь. Частитѣ пъкъ, които оставаха на мѣстата си, продължиха усиляването на своитѣ позиции.

Действията на Сборната конна бригада.

Когато се почна направата на новия мостъ на р. Арда, командирѣтъ на конната бригада поиска отъ командуващия армията разрешение да се оттегли на лѣвия брѣгъ, въ Дели Елесь, като остави единъ ескадронъ на дѣсния брѣгъ, който да прикрива моста и да служи за „сборенъ пунктъ“ на самостоятелнитѣ разезди. Той мотивира това си искане съ обстоятелството, че 8-а дивизия ще прехвърли придадената къмъ бригадата дружина на лѣвия брѣгъ, че на Карталъ тепе имало силенъ противникъ, и че бригадата пакъ щѣла да изпълни задачата си, а ще позапази силитѣ си съ намаление охранението и съ по-добрия подслонъ. Командуващиятъ армията реши това прехвърляне, ако командирѣтъ на бригадата намира, че положението му на дѣсния брѣгъ е несигуно. Но на 22-и, следъ построяване моста, той заповѣда конната бригада, заедно съ придадената ѝ дружина, да остане на дѣсния брѣгъ и да продължава разузнаването въ даденитѣ ѝ посоки.

Сутринта бѣха изпратени самостоятелни разезди въ сѣщитѣ посоки. Резултатитѣ отъ тѣхното разузнаване се виждатъ отъ донесението на командира на бригадата до щаба на армията и до начальника на 8-а дивизия:

„Положението на Карталъ тепе и Черекъой сѣщото. На Карталъ тепе устроени два лагера по 1000 палатки. Въ Димотика и околността всичко тихо. Вчера, по моя заповѣдь, въ Димотика е отслуженъ молебенъ за дългоденствието на Н. В. Царя и Армията. Цѣлиятъ градъ е обкиченъ съ знамена. Въ Софлу сѣ четитѣ на Димо Николовъ и Руси Стояновъ. Слухътъ за разтоварване войски на гара Кара Бунаръ остава като слухъ. Получихъ отъ Гюмюрджина писмо, че въ града имало войски. Тѣ стоели на мѣстността Карлъкъ. Началникътъ на нашитѣ войски въ Пашмакли билъ прехваналъ телефона. По него говорили съ каймамина на Скече. Мютесарифинътъ съветвалъ населението да се предаде, когато дойдатъ българскитѣ войски. Бѣглецъ, българинъ отъ Карагачъ, избѣгалъ снощи отъ Одринъ, разправялъ, че войски въ града нѣмало — всичко било по укрепленията. Болницитѣ били препълнени съ ранени. Хлѣбътъ билъ даванъ редовно по единъ килограмъ на день. Въ Одринъ килограмътъ се продавалъ 20 стотинки. Отъ 10 дни не е пристигалъ тренъ въ Одринъ.“

На 23-и октомврий отъ бригадата бѣха изпратени самостоятелни разезди къмъ Ортакъой, Караджали, Чанчи, Татаркъой и Одринъ, а къмъ Димотика бѣ изпратенъ 2/3. ескадронъ. Отъ тѣзи разезди се получиха следнитѣ сведения за противника, които бѣха съобщени въ щабоветѣ на II армия и на 8-а дивизия: Карталъ тепе е силно заето; къмъ Димотика всичко е спокойно; въ околността на Ортакъой върлувалъ башибозукъ; когато разездътъ, насоченъ къмъ Одринъ, приближилъ къмъ Карталъ тепе, по него билъ откритъ артилерийски огънь.

Освенъ горнитѣ сведения, командирътъ на бригадата изпрати въ щаба на армията и следнитѣ две донесения:

1) „Слухътъ за появяване турска войска откъмъ Деде Агачъ се потвърждава. Днесъ пристигна куриеръ отъ градоначалника на Димотика съ писмо, въ което ми съобщава, че въ Чумлекчикъой (южно отъ Софлу) сѣ влѣзли до 5000 редовна войска, идеща съ желѣзница отъ Гюмюрджина. Настѣпили сѣ за Кара Бунаръ и сѣ го изгорили. Сега ги очакватъ да пристигнатъ въ Софлу. Откъмъ Одринъ положението е сѣщото. Карталъ тепе заето силно. Има палатки за около два набора. Отъ Ортакъой сѣ получени сведения, че сѣ се появили башибозуци около Папаскъой, дошли снощи и изгорили селото. Капитанъ Бояджиевъ изпратилъ 200 души къмъ Папаскъой и Балча Букъ.“

2) „Новъ пратеникъ отъ Софлу дойде и донесе, че турската войска тамъ била 500 души, съ 50—60 кавалеристи. Градоначалникътъ на Димотика ми донесе, че ималъ официално съобщение отъ гръцкия владика въ Деде Агачъ, че отъ Гюмюрджина потеглили около 2000

войници за Деде Ягачъ. Сжщиятъ ми донесе, че идвали къмъ Димотика 150 турски войници, които искали да се предадатъ. Той имъ предложилъ да си сложатъ оржието. По съвпадение, днешниятъ самостоятеленъ разездъ къмъ Димотика се състои отъ цѣль ескадронъ."

Изпратениятъ къмъ Димотика ескадронъ пристигна въ града въ 2 ч. 30 м. сл. пл. Командирътъ на ескадрона тукъ узна и донесе, че въ Кара Бунаръ били опожарени 2—3 кжщи и манастира южно отъ селото и то отъ около 200 души мустафъзи, които пазѣли линията. Тѣ били предизвикани отъ християнитѣ, които се прѣснали за плячка изъ напуснатитѣ турски села около Софлу. Ескадронътъ остана да ношува въ Димотика.

На 24-и октомврий бѣха изпратени самостоятелни разезди въ сжщитѣ посоки. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на бригадата получи донесение, че две турски роты съ единъ ескадронъ настѣпвали отъ Татаркьой къмъ Салтакликьой. Той реши да настѣпи съ бригадата и три роты отъ придадената му дружина. Но, докато бригадата се приготви и достигне височинитѣ югоизточно отъ Сименли, турцитѣ се оттеглиха къмъ Карталъ тепе, като оставиха въ Татаркьой само ескадрона. Затова и бригадата се върна въ квартиритѣ си въ Сименли, като остави само единъ разездъ да наблюдава за противника при Татаркьой.

Командирътъ на 2./3. ескадронъ, въ Димотика, получи въ 7 ч. пр. пл. донесение, че около 200—300 турци настѣпватъ къмъ Кулели Бургасъ, и сж достигнали до чифл. Сакъ Паша. Той изведе ескадрона отъ града и зае позиция въ спешенъ строй срещу чифлика, дето турцитѣ бѣха поставили охранение. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. той събра ескадрона и трѣгна за Сименли, за да се присъедини къмъ бригадата, като предостави града на собствената му сждба, а на командира на бригадата изпрати следното донесение:

"Считайки ескадрона си откъснатъ отъ бригадата, и съгласно заповѣдта, напуснахъ гр. Димотика и отстъпихъ въ с. Каджкьой."

Командирътъ на бригадата донесе въ щаба на армията, че гр. Димотика е билъ заетъ отъ около 500 души турци. Въ сжщностъ турцитѣ се бѣха оттеглили обратно къмъ Кулели Бургасъ, и въ града бѣше влѣзълъ само единъ патрулъ.

Действията въ Западния, въ Северозападния и въ Източния сектори.

Въ *Западния секторъ* турцитѣ не предприеха никакви действия, макаръ при Казанъ тепе да бѣ издигнатъ тѣхниятъ привързанъ балонъ, откойто добре се наблюдаваше работата по укрепяване позицитѣ отъ българитѣ.

Въ *Северозападния секторъ* пристигна артилерията на Тимошката дивизия, която бѣ разпредѣлена по три батареи въ участъцитѣ на 15-и, 13-и и 55-и полкове. Гаубичната батарея зае позиция въ участъка на 13-и полкъ. И тукъ презъ деня турцитѣ не предприеха никакви действия. Само две тѣхни роти настѣпиха срещу охраняващата рота отъ 15-и полкъ, която ги посрещна съ огънь и ги спре на 300—400 крачки отъ своитѣ окопи. Вечерта турцитѣ се оттеглиха на преднитѣ си позиции.

2. III. бригада, която бѣ отредена да мине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, мина по мостоветѣ при Етапкѡй и Челмекѡй и къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. се разположи въ Чомлекъ Акъ Бунаръ (57-и полкъ) и въ Челмекѡй и Юклиджекѡй (58-и полкъ).

Командирѣтъ на *Гвардейския полкъ*, въ Етапкѡй, не получи никаква заповѣдъ и сутринята изпрати разѣзди къмъ Дерменъ Еникѡй, къмъ Таушанъ Куруджикѡй и къмъ Провадия. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. той получи отъ началника на Източния секторъ заповѣдта да мине на лѣвия флангъ, въ с. Оглу Паша. Понеже полкѣтъ не можеше да прибере разѣздитѣ си преди мръкване, то командирѣтъ на полка реши да ношува въ Етапкѡй, а заповѣдта за премѣстването въ Оглу Паша да изпълни на другия день.

Обкрѣжаване крепостта откъмъ югъ.

Разпорежданията на Българското командване.

Още отъ 17-и октомврий началникѣтъ на Главното тилово управление докладва въ Щаба на действащата армия, че комуникационнитѣ линии на I и III армии сж много удължени, че хранитѣ за тѣзи армии се изпращатъ съ коли, които употребяватъ за отиване и за връщане 20 дни и трѣбва да носятъ по 160 кгр. фуражъ за собствения си добитѣкъ, че дотогава сж изпратени 10,000 коли и нито една още не се е върнала, и че трѣбва, най-после, да се потърсятъ други пѣтища за снабдяване тия армии.

Най-удобната комуникационна линия е по долината на р. Марица, а тази линия бѣ затворена отъ Одринската крепостъ. Сега най-ярко изпѣкваше стратегическото значение на крепостта, когато началникѣтъ на Главното тилово управление трѣбваше да потърси начинъ, за да я заобиколи. Той посочваше следнитѣ пѣтища, по които можеше да се заобиколи крепостта: 1) Кайкъкѡй — Хаджикѡй — Челмекѡй — Чомлекъ Акъ Бунаръ — Кавакли — Лозенградъ и 2) Мустафа

Паша — Каджкьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли и оттамъ по желѣзния пѣтъ до I и III армии.

На 20-и октомврий отъ оперативния отдѣлъ се получи известие, че по посоката Каджкьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли ще могатъ да се изпращатъ транспорти, само когато се извърши пълното обложение на Одринъ. Началникътъ на Главното тилово управление заповѣда поне да се изучатъ пѣтищата, но началникътъ на Тиловото управление при II армия донесе, че, споредъ мнението на Щаба на II армия, обстановката не допускала това.

Началникътъ на Главното тилово управление намираше, че, ако се заключи съ организирането на една по-къса комуникационна линия, снабдяването на I и III армии може окончателно да се затрудни и да компрометира самитѣ имъ операции, и затова той изпрати новъ подробенъ докладъ, съ който искаше да подскаше на оперативния отдѣлъ, че трѣбва да се подбутне II армия да действа за обезпечаване комуникационната линия южно отъ Одринъ. Въ този докладъ между другото бѣ казано:

„Оперативниятъ отдѣлъ при Щаба на действащата армия много добре знае въ какво невъзможно положение сме съ дългитѣ комуникационни линии. Не може една 200-хилядна армия, отдалечена на 150—200 км. отъ базисния си магазинъ, да се храни съ подвозъ по извънредно лоши пѣтища. Колитѣ, съ които си служимъ, идатъ отъ Северна България. Нѣкои отъ тѣхъ сѣ даже отъ Видинско. Тѣ минаватъ презъ Балкана. Явяватъ се въ Ямболъ и Страджа наполовина съсипани, коларитѣ боси, воловетѣ неподковани, изморени... Коларитѣ сѣ старци, деца, жени, момичета... Турнали сме на работа досега повече отъ 35,000 коли, и пакъ не вѣрвамъ, че продоволствието на армиятъ ще върви тъй благополучно, както досега...

За да не бъдемъ единъ день въ безизходно положение, моля, оперативниятъ отдѣлъ да обърне сериозно внимание на пѣтищата за подвоза. Намирамъ, че пѣтътъ Каджкьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли и другъ паралеленъ на него трѣбва да се изследватъ. Трѣбва да се създаде обстановка за неговото изследване. Трѣбва да се заповѣда.... Моля, следователно, да се заповѣда на II армия да даде възможностъ на тилото управление да устрои този пѣтъ, да спомогне и улесни тази работа, та часъ по-скоро да прехвърлимъ комуникацията на I и III армии въ тази посока.“

Вследствие това настойчиво искане, Щабътъ на действащата армия бѣ принуденъ да вземе мѣрки за по-скорошното обкръжаване крепостта, и заповѣда на командувачия II армия да прехвърли на дѣския брѣгъ на Арда пристигащата сръбска Дунавска дивизия, II призивъ. Както се каза, тази дивизия започна да пристига въ Мустафа Паша на 25-и октомврий, и превозването на нейнитѣ

части продължи дори до 2-и ноемрий. За да се ускори работата по устройството на новата комуникационна линия, на командувачия II армия бѣ изпратена следната заповѣдъ:

„Щабътъ на действащата армия опредѣля посоката Търново-Сейменъ — Каджкѡй — Сименли — Караджали — Димотика — Кулели Бургасъ — Баба Ески — Люле Бургасъ — Чорлу за комуникационна линия на I и III армии. Затова трѣбва да се осигури мостътъ на р. Марица при Кулели Бургасъ срещу възможнитѣ вилазки отъ крепостта и да се охранява желѣзнопътната линия отъ частични нападения, вследствие на което Ви се предлага да разпоредите още днесъ да се отправи за Димотика единъ пехотенъ полкъ, съ едно не с. с. артилер. отдѣление, отъ 8-а Тунджанска дивизия, заедно съ конната бригада на полковникъ Таневъ и две опълченски дружини отъ II-а сборна дивизия. Задачата на пехотния полкъ, съ артилерията е да отбранява моста при Кулели Бургасъ. Опълченскитѣ дружини да съставятъ гарнизонъ на Димотика и Узунъ Кюпрю, като охраняватъ желѣзнопътната линия отъ ж.-п. ст. Димотика до ж.-п. ст. Мандра, включително. Конната бригада да наблюдава участъка отъ Сименли до Чанчи, до заемането този участъкъ отъ сръбската дивизия, като съ самостоятелни разезди проникне до Деде Агачъ.“

Командувачиятъ II армия не знаеше кога цѣлата сръбска Дунавска дивизия ще пристигне, за да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Отъ друга страна, той имаше вече сведения, че турцитѣ сж се възползували отъ напускането дѣсния брѣгъ отъ 8-а дивизия, и иматъ на Карталъ тепе 2—3 табори съ артилерия и конница, които непрекъснато сновѣха по околнитѣ височини. Имаше и известие за заемането Димотика съ единъ таборъ. При тѣзи условия и като имаше предвидъ липсата на войски за маневриране, той считаше, че проектираната отъ Щаба на действащата армия комуникационна линия е необезпечена и „виси въ въздуха“, и изпрати донесение, въ което изложи необходимостта да се прогонятъ турцитѣ отъ Карталъ тепе. Съ това изпълнението на заповѣдта за изпращане части къмъ Димотика се отлагаше за единъ день.

Въ 9 ч. 5 м. сл. пл. той изпрати на частитѣ отъ армията следната заповѣдъ за 25-и октомврий:

1) *Началникътъ на 8-а дивизия* да прехвърли на дѣсния брѣгъ на р. Арда единъ пехотенъ полкъ съ едно с. с. артилерийско отдѣление, които да пропждятъ противника отъ Карталъ тепе и да се утвърдятъ на височината.

2) Въ 7 ч. пр. пл. *обсадната артилерия* да почне обстрелването на Папасъ тепе, за да се омаломощи артилерията на този пунктъ, да се разстрои турската пехота и да се атакува съ пехотна частъ отъ 8-а дивизия. Въ тази стрелба да взематъ участие обсаднитѣ и полскитѣ батареи, насочени срещу Папасъ тепе. Останалитѣ

батареи да открият огънъ, съ цель да попрѣчатъ на артилерията отъ фортовата линия да съдействува на своитѣ части при Папасъ тепе. Гаубичнитѣ батареи, които не могатъ да взематъ участие въ стрелбата противъ фортовата линия Папасъ тепе, да бждатъ готови за действие противъ турцитѣ, които биха излѣзли напредъ, за да помогнатъ на своитѣ при Папасъ тепе, или да действуватъ срещу българскитѣ позиции.

3) *Конната бригада* да освободи дружината отъ 30-и полкъ, за да се присъедини къмъ полка си. Бригадата да настѣпи на югъ, за да разузнава между Марица и Ортакьой, като съ ядрото си достигне въ Кулакѣж. Да разузнае за състоянието и охранението на желѣзнопътния мостъ при Кулели Бургасъ, изправността на който е отъ голѣмо значение за армитѣ.

4) *Началникътъ на Източния секторъ* да продължава изпълнението възложената му задача, като съ конницата се постарее да проникне на югъ отъ Хавса и препятствува на противника да прави фуражировка и да се сношава съ околноститѣ.

5) Началникитѣ на секторитѣ и командирѣтъ на Сборната конна бригада да държатъ връзка помежду си и да си помагатъ взаимно.

Следъ получаване горното донесение и заповѣдта въ Щаба на действащата армия, тамъ е станало ясно, че дадената заповѣдъ за заемане Димотика не ще може да се изпълни. Къмъ 11 ч. сл. пл. полковникъ Нерѣзовъ повика на телеграфния апаратъ полковникъ Жековъ, комуто събщи, че изпълнението заповѣдта е отъ първостепенно значение за добрия изходъ на операциитѣ на I и III армии. „Ако въ най-скоро време не бжде осигурена въпросната комуникационна линия за тѣзи армии, тѣ, макаръ и победители, ще бждатъ принудени позорно да се върнатъ назадъ, по простата причина, че не ще бждатъ въ състояние да се питаятъ съ бойни и продоволствени запаси“.

Полковникъ Жековъ изложи наново положението почти съ сжитѣ думи, както то бѣ изложено въ донесението на командуващия армията. Той напомни още, че действията за обезпечение комуникационната линия и безъ това ще закъснѣятъ, защото опълченскитѣ дружини отъ 11-а дивизия, отъ Етапкьой и Фикелъ, иматъ да изминатъ 40—50 км., за да достигнатъ до Димотика и Узунъ Кюпрю. Тогава отъ Щаба на действащата армия бѣха одобрени направенитѣ отъ командуващия II армия разпореждания.

Разпореждания отъ Щаба на 8-а дивизия за завладяване Папасъ тепе и Карталъ тепе.

Между това, началникътъ на 8-а дивизия схващаше много добре нуждата отъ заемане Карталъ тепе, за да се завърши обкръжаването на Южния секторъ. Той считаше само, че единъ полкъ, съ едно

артилерийско отделение, не е достатъчен да извърши тази задача, защото ще има да действа изолирано на дѣсния брѣгъ на р. Арда, свързанъ съ дивизията по единъ само непостояненъ мостъ, който буйното течение можеше много лесно да отвлѣче. А за Папасъ тепе въ Щаба на 8-а дивизия преобладаваше мнението, че този тѣсенъ гребенъ е изложенъ на най-действителенъ огънь отъ крепостта, и войскитѣ, които биха го заели, щѣха да попаднатъ подъ огънь отъ двата фланга и даже откъмъ тила имъ отъ Казанъ тепе и отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда. На 24-и октомврий началникътъ на инженернитѣ войски въ армията, полковникъ Атанасовъ, дойде въ Каджкѡй и докладва на началника на дивизията, че командувачиятъ армията е взелъ решение да се атакува и завладѣе Папасъ тепе, за да се поставятъ тамъ две 15 см. Д/30 орждия за бомбардиране града. Той изказа мнение, че за запазване тѣзи орждия ще бѣде достатъчна „една малка пехотна частъ — дружина“.

Началникътъ на 8-а дивизия смѣташе, че, щомъ гребенътъ Папасъ тепе бѣде заетъ съ малко сили, турцитѣ могатъ много лесно да го обхванатъ съ артилерийски огънь и да го контратакуватъ и завладѣятъ обратно. Затова той трѣгна за Мустафа Паша, за да обясни на командувачия армията обстановката и да моли да се отиѣни това решение. Но преди да стигне той, въ щаба на дивизията бѣ вече получена заповѣдта по армията, и се пристѣпи къмъ изпълнението ѝ. Генералъ Кирковъ докладва на командувачия армията, че не е трудно да се завладѣе Папасъ тепе, и завладяването е сигурно, но то едва ли ще може да се задържи подъ кръстосания огънь на съседнитѣ фортове. Командувачиятъ армията настоя да се заеме този пунктъ, а за удържането му по-нататкъ той ще поеме грижата.

Следъ получаване заповѣдта по армията, въ 11 ч. 20 м. сл. пл., началникътъ на Щаба на 8-а дивизия, подполковникъ Русевъ, изпрати на командиритѣ до 1-а и 3-а бригади следното разпореждане:

„Заповѣдь. — § 1. Подъ натиска на I и III армии, противникътъ отстъпилъ къмъ Сарай — Чорлу.

Нашитѣ две армии настѣпватъ срещу него. Сведенията за противника въ Одринъ оставатъ сжшитѣ.

§ 2. 30-и Шейновски полкъ, съ едно с. с. артилерийско отделение, подъ командата на полковникъ Марчинъ, да настѣпи утре, 25-и того, презъ Сименли за Карталъ тепе, съ назначение да пропѣди противника отъ Карталъ тепе и го заеме, дето да се утвърди. Настѣпленieto да се почне съ такава смѣтка, щото колоната на разсѣмване да мине село Сименли.

§ 3. Утре 7 ч. пр. пл. да се почне съ *обсадната артилерия* обстрелването на неприятелската позиция при Папасъ тепе, съ цель

да се омалоуми артилерията му. На този пунктъ да се разстроятъ пехотнитъ части, за да може да се атакува и заеме отъ пехотата. Въ тази стрелба да взематъ участие насоченитъ къмъ Паласъ тепе обсадни и полски батареи. Останалитъ батареи ще откриятъ огънь по неприятеля, съ цель да му препятствуватъ да оказва съ своята артилерия отъ фортовата линия поддръжка на Паласъ тепе.

Гаубичнитъ и полскитъ батареи, които не биха могли да взематъ участие въ обстрелването на Паласъ тепе, както и на фортоветъ, да бждатъ готови на мѣстата си за борба съ неприятелски пехотни или артилерийски части, които биха излѣзли отъ фортовата линия напредъ, за да поддръжатъ своитъ или да действуватъ срещу нашитъ позиции.

§ 4. *Конната бригада*, безъ придадената ѝ дружина, която да си отиде въ полка, ще настѣпи къмъ Димотина, съ цель да разузнава на югъ отъ Одринъ, между Марица и Ортакой, като съ ядрото си достигне до Кулакдж, дето и да ношува.

§ 5. Началницитъ на участкитъ да взематъ мѣрки за държане свръзка помежду си и да се взаимно поддръжатъ, като донасятъ своевременно за положението си въ щаба на дивизията.

§ 6. *4-а полска болница* — въ с. Сименли.

§ 7. *Парковетъ* на колоната на полковникъ Марчинъ — на изхода отъ височинитъ на пѣтя чифл. Боргуджикъ — Сименли.

§ 8. Командирътъ на *8-а пионерна дружина* да изпрати една полурота въ колоната на полковникъ Марчинъ и да разпореди, щото мостовата полурота да построи мостъ въ най-скоро време утре на р. Арда, около понтонния мостъ.

§ 9. Командирътъ на *Понтонната дружина* да вземе най-сериозни мѣрки за закрепяване и поддръжане понтонния мостъ на р. Арда.

§ 10. *51-а полкъ* остава въ разпореждане на началника на дивизията, южно отъ кота 152. Една дружина — въ с. Еспетли.

§ 11. *Щабътъ на дивизията* — на височината североизточно отъ с. Еспетли.

Както се вижда, въ тази заповѣдь почти се повтарятъ разпорежданията, дадени отъ командувашия армията за действията на 25-октомврий. Независимо отъ това, пропуснато е въ § 3 да се спомене, коя пехота ще заеме Паласъ тепе. Затова отпосле началникътъ на Щаба на 8-а дивизия е изпратилъ едно допълнение на заповѣдта, за да се поправи този пропускъ:

„По заповѣдь. Въ допълнение на заповѣдта № 46, завземането на Паласъ тепе се възлага на *3-а бригада*.“

Въ заповѣдта е пропуснато да се даде назначение на 1./8. с. с. артилерийско отдѣление, и то оставаше на бивака си северозападно отъ Каджкой. По-после, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ дивизията, 2-а батарея бѣ изпратена въ Еспетли, въ

разпореждането на командира на 1-а бригада, 3-а батарея бѣ дадена въ разпореждането на командира на 3-а бригада, съ задача да съдействува за завладяване Папасъ тепе, а 1-а батарея остана въ разпореждането на началника на дивизията.

Боятъ при Карталъ тепе на 25-и октомврий.

(14-о картограф. приложение).

Веднага следъ получаване заповѣдта по дивизията, командирътъ на 1./8. бригада, полковникъ Марчинъ, въ 11 ч. 55 м. сл. пл., заповѣда:

„§ 1. По полученитѣ отъ конната бригада сведения, противникътъ заема Карталъ тепе съ около една дружина; една негова дружина се окопавала около с. Доуджаросъ; въ с. Татаркьой имало около единъ ескадронъ; гр. Димотика билъ заетъ тая вечеръ отъ около две турски роти.

§ 2. 3-а бригада отъ 8-а дивизия утре, съ поддръжката на крепостната артилерия, ще атакува турскитѣ позиции между Папасъ тепе и линията, заета отъ нашитѣ войски. Сборната конна бригада ще действува вѣсно отъ насъ и ще разузнава зоната между Димотика и Ортакьой.

§ 3. 30-и Шейновски полкъ, усиленъ съ 3-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, подъ моя команда, утре да атакува и изгони неприятеля отъ Карталъ тепе, да го заеме и да се укрепи тамъ, за което:

Авангардъ — капитанъ Георгиевъ — 2-а дружина отъ 30-и полкъ — да тръгне утре въ 5 ч. пр. пл. отъ с. Еспетли и следва пѣтя Еспетли — Дели Елесъ — моста на р. Арда — Сименли — Салтакликьой. Когато стигне кръстопѣтя Сименли — Салтакликьой и Доуджаросъ — Хандаплъ, да завие на изтокъ и, като следва по гребена на хребета, да се направлява право на в. Карталъ тепе. Следъ като мине моста на р. Арда и с. Сименли, авангардътъ да се спре на пѣтя 2 км. югоизточно отъ сѣщото село и чака по-нататъшна заповѣдъ за тръгване.

Главни сили — полковникъ Рашковъ — 4-а дружина отъ 30-и полкъ, 3-о артилерийско отдѣление, 1-а дружина, безъ единъ взводъ, — да тръгнатъ отъ с. Еспетли въ 5 ч. 20 м. пр. пл. и следватъ пѣтя на авангарда. Началникътъ на главнитѣ сили, като стигне до моста, да остави една рота за прекарване артилерията. 1-а дружина да се присъедини къмъ главнитѣ сили при Сименли.

Странично прикритие — майоръ Топкаровъ — 3-а дружина отъ 30-и полкъ — да следва до с. Сименли задъ главнитѣ сили на колоната. Отъ с. Сименли съ две роти — по хребета, по който се движатъ главнитѣ сили, като се държи единъ километъръ северно отъ тѣхъ. Останалитѣ две роти да следватъ шосето Сименли—Доуджаросъ.

Ариергардъ — единъ взводъ отъ 4-а рота — да следва пѣтя на главнитѣ сили.

§ 4. При среща съ противника авангардътъ и страничното прикритие да действуватъ енергично противъ слабитъ неприятелски предни части.

§ 5. *Отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ*, следъ пристигането си отъ с. Каджкьой, да мине моста и се установи въ с. Сименли.

§ 6. За охраната на моста началникътъ на главнитъ сили да остави единъ взводъ въ Сименли.

§ 7. *Обозитъ на 30-и полкъ и на артилерийското отдѣление* да тръгнатъ въ 10 ч. пр. пл. отъ с. Еспетли и се събератъ при с. Дели Елесъ, дето да чакатъ втора заповѣдь.

§ 8. Азъ ще се намирамъ въ главата на главнитъ сили."

Частитъ тръгнаха отъ с. Еспетли въ опредѣленото време. Но избраниятъ пѣтъ бѣ много разваленъ и каленъ, и артилерийското отдѣление мина по другъ пѣтъ, западно отъ главнитъ сили, между селата Еспетли и Дели Елесъ. Въ 6 ч. 15 м. пр. пл. авангардътъ мина презъ моста, а въ 7 ч. се започна прехвърлянето на артилерията. Понтонниятъ мостъ не издържаше тежестта на едно запрегнато орждие, и затова всѣко орждие бѣ раздѣлено на три части: най-напредъ се прекарваха двата впрега, следъ това — запрегнатиятъ съ единъ впрегъ предникъ на орждието, тиканъ и отъ войници, и, най-после, орждието, влачено само отъ войници. Сутринята мостовата полурота на дивизията бѣше започнала постройката на още единъ мостъ на козли, но той бѣ готовъ едвамъ къмъ 3 ч. сл. пл.

Прехвърлянето на артилерийското отдѣление продължи до 9 ч. пр. пл., а следъ половинъ часъ на дѣсния брѣгъ на Арда бѣха всички войски, предназначени да действуватъ срещу Карталъ тепе. Тукъ командирътъ на бригадата повика при себе си командира на полка, командира на артилерийското отдѣление и двама отъ дружинитъ командири, които бѣха най-близко, и даде заповѣдь за боя. Той назначи въ бойна часть 2-а, 3-а и 4-а дружини, а 1-а дружина — въ маневрени войски. Картечната рота на полка бѣ придадена къмъ 2-а дружина и бѣ оставена въ опашката на походната колона на тази дружина. „Предвидъ непълнитъ сведения за противника и изолираното положение на полка“, той заповѣда да се продължи движението въ походенъ редъ, но дружинитъ да вървятъ въ шахматенъ редъ, като иматъ за обекти: 2-а дружина — Карталъ тепе, 3-а дружина — въ отстъпъ, влѣво, като охранява бойния редъ откъмъ Доуджаросъ, 4-а дружина — въ отстъпъ, вдѣсно, като охранява бойния редъ откъмъ Татаркьой, 1-а дружина — задъ срѣдната на бойния редъ, артилерията — между 2-а и 1-а дружини.

Въ този редъ имаше да се изминатъ около 10 километри, за да се достигне хребета при Карталъ тепе. Къмъ задната дружина

се присъедини и 2-а рота отъ 8-а пионерна дружина, която бѣ насочена отъ щаба на дивизията да догони 1-а бригада.

Когато челната дружина приближаваше този хребетъ, покрай нея мина единъ отъ разездитѣ на конната бригада, изпратенъ сутринъта за разузнаване къмъ Карталъ тепе. Началникътъ на разезда, ротмистъръ Акрабовъ, като узна, че 30-и полкъ има задача да завладѣе този пунктъ, реши да съдействува за изпълнението на тази задача съ своето разузнаване. Той изкочи съ разезда си напредъ и бързо се изкачи на височината к. 123, одето забеляза единъ турски бивакъ задъ височината Карталъ тепе и охранение отъ около две роти по гребена източно отъ к. 123, къмъ Татаркьой. Понеже виждаше, че турцитѣ ще бждатъ изненадани, ако се побърза да се заеме гребена на Карталъ тепе, той изпрати донесение за това до командира на авангардната дружина и продължи движението си къмъ този гребенъ.

Авангардната дружина настѣпи бързо въ боенъ редъ и достигна до гребена, безъ да бжде обезпокоена отъ турцитѣ, които въ това време извършваха домакински работи въ своя бивакъ. Отъ близко разстояние, не повече отъ 1000 кр., дружината откри огънь по бивака, откойто изненаданитѣ турци се разбѣгаха въ разни посоки. По-пладне дружината продължи настѣплението. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. нейнитѣ патрули бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь отъ турски патрули по височинитѣ западно отъ Карталъ тепе. Усилени отъ челната рота, българскитѣ патрули продължиха настѣплението си, като отблъсваха турскитѣ, които бързаха да се оттеглятъ къмъ окопитѣ на самия гребенъ. Въ това време отстъпнитѣ дружини, безъ да спиратъ движението си, преминаха отъ походенъ въ боенъ редъ. Артилерията настѣпваше на скокове отъ гребенъ — на гребенъ, като постоянно бѣ готова да открие огънь, ако настѣпващитѣ дружини срещнатъ сериозна съпротива.

Къмъ 1 ч. сл. пл. преднитѣ линии се изкачиха на гребена предъ Карталъ тепе, дето бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь отъ окопитѣ на турското охранение. Командирътъ на бригадата заповѣда една батарея да заеме позиция на височината, заета отъ пехотата, и да съдействува на настѣплението. Следъ 15 минути 9-а батарея зае указаната позиция и откри огънь по турската позиция. Още първитѣ снаряди попаднаха въ окопитѣ, и турскитѣ стрелци започнаха да ги напускатъ, защото въ сѣщото време къмъ тѣхнитѣ флангове се приближаваха 3-а и 4-а дружини.

Командирътъ на 11-а рота, поручикъ Атанасовъ Петъръ, която, заедно съ 9-а рота, настѣпваше къмъ с. Доуджаросъ, като видѣ, че предъ

него нѣма противникъ, измѣни по собствена инициатива посоката и настѣпи къмъ оврага северозападно отъ в. Карталъ тепе. Следъ като мина оврага, ротата се натъкна на бивака на турскитѣ поддръжки, около единъ таборъ, разположенъ на източния скатъ на Карталъ тепе. Бивакътъ се охраняваше отъ единиченъ часови, който даде 4 изстрели срещу командира на ротата, но бѣ убитъ отъ последния. Ротата отъ 300—400 крачки откри бързъ и убийственъ огънь по палаткитѣ и по турскитѣ войници, които панически се разбѣгаха. Когато турцитѣ отъ дѣсния флангъ на главната позиция забелязаха, че поддръжкитѣ бѣгатъ, и че по тѣхния дѣсенъ флангъ и тилъ се стреля, започнаха да отстъпватъ, което бързо се предаде влѣво. На бивака се намѣриха много продукти и вещи, изоставени.

7-а батарея, по заповѣдь отъ командира на бригадата, зае позиция задъ гребена на $\frac{1}{2}$ километъръ северозападно отъ 9-а, съ задача да обстрелва подстъпитѣ по долината на р. Арда и с. Доуджарось, ако турцитѣ настѣпятъ въ тази посока.

На командира на 8-а батарея бѣ заповѣдано да заеме позиция въ гѣнкитѣ на мѣстността северно отъ Татаркьой. Но той поведе батареята, като се стремѣше да мине вѣнъ отъ досегаемостъта на турската артилерия, и застана на позиция на гребена непосредствено на северозападъ отъ селото. Тукъ турскитѣ шрапнели, действително, не засѣгаха батареята, но и тя, естествено, не можеше да води борбата съ турската артилерия. По този начинъ батареитѣ на артилерийското отдѣление бѣха разпрѣснати на едно много голѣмо разстояние, не можеха да съсредоточатъ огъня си върху една цель, и командването имъ отъ командира на отдѣлението бѣ невъзможно, поради недостигъ на материали за връзка. Последнитѣ две батареи не откриваха огънь, защото, следъ оттеглянето на турцитѣ, за тѣхъ не се явиха благоприятни цели. За прикрытие на резерва на батареитѣ бѣ назначена пионерната рота.

Командирътъ на полка заповѣда да се продължи настѣплението подъ прикритието на артилерийския огънь. Той заповѣда сжщо, 2-а дружина, като достигне на 1200 крачки отъ турскитѣ окопи, да се спре и окопае и да дочака настѣплението на 3-а и 4-а дружини и, само когато тѣ обходятъ турскитѣ флангове, да се почне дружно настѣплението.

Въ 2 ч. сл. пл. крепостната артилерия отъ Южния фронтъ откри огънь по настѣпващитѣ дружини отъ 30-и полкъ. Въ сжщото време откриха огънь още една турска гаубична батарея, разположена въ гѣнкитѣ на мѣстността между селата Черекьой и Доуджарось, и две

полски батареи — задъ Облата височина, на срѣдата на пътя между Карагачъ и Татаркьой. Мѣстността предъ турската позиция се обскѣваше съ шрапнели. За борба съ дветѣ полски батареи, както се каза по-горе, остана само 9-а батарея, която бѣ на 5800 метра отъ тѣхъ, и при това нѣмаше добъръ наблюдателенъ пунктъ. Съ помощта на страниченъ наблюдателъ, разположенъ на 7—800 м. влѣво, батареята можа да открие огънь по турскитѣ батареи и по пехотата около тѣхъ, която бѣ разпрѣсната. Връзката на батареята съ наблюдателния пунктъ бѣ устроена съ предавачи, защото телефоннитѣ апарати бѣха повредени, и затова стрелбата по турскитѣ полски батареи не даваше добри резултати.

Подъ силния артилерийски огънь 2./30. дружина, поддържана съ огънь отъ картечната рота, настѣпи бързо и въ 3 ч. сл. пл. завладѣ напуснатитѣ турски окопи източно отъ Карталъ тепе.

Между това, отстъпилитѣ турци наново се организираха, и отъ 2 ч. 10 м. сл. пл. бѣха започнали да настѣпватъ съ видимо намѣрение да си възвѣрнатъ изгубената позиция, но тѣ бѣха посрещнати съ толкова силенъ пехотенъ огънь, че окончателно се разстроиха и започнаха да отстъпватъ чакъ къмъ крепостта. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ наново се организираха да минатъ въ контѣрнастѣпление, но и този имъ опитъ излѣзе несполучливъ.

Заелитѣ Карталъ тепе български части не се спрѣха тамъ, а се увлѣкоха въ преследване отстъпващитѣ турци къмъ бивака имъ, разположенъ на около единъ километъръ североизточно отъ могилата. Това преследване се извършваше по спусковетѣ отъ Карталъ тепе, обѣрнати къмъ крепостта, и турскиятъ артилерийски огънь нанасяше чувствителни загуби на преследващитѣ. Последнитѣ безспирно настѣпваха и достигнаха до окопитѣ около самия бивакъ, атакуваха на ножъ и унищожиха всички турци, които не искаха да се предадатъ.

Огънятъ отъ крепостната артилерия много се засили. Батареитѣ стреляха съ залпове фугасни гранати и шрапнели, но разскѣваха много изстрелитѣ си за обстрелване площади, поради което само случайнитѣ попадения причиняваха загуби.

Командирътъ на бригадата изпрати донесение до началника на дивизията, че Карталъ тепе е заето, и че преднитѣ роти сж подъ огъня на крепостната артилерия, противъ която огънятъ на неговата артилерия е безсиленъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. турската стрелба се прекрати, и командирътъ на бригадата заповѣда увлѣклитѣ се въ преследване части да се оттеглятъ на височината Карталъ тепе, дето

да се укрепят. Къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна и пионерната рота. Командирътъ на бригадата лично обходи избраната позиция — гребена на 700 м. западно отъ Карталъ тепе — и даде указания за укрепяването ѝ. На тази гола мѣстност нѣмаше никакви материали за укрепяване. Обозътъ на бригадата бѣ останалъ на лѣвия брѣгъ на рѣката, и затова събранитѣ въ Татаркьой материали се пренасяха на рѣце. Съ тѣзи материали се направиха козерки на пехотнитѣ окопи, които презъ нощта бѣха вдълбани за стрелба на колѣне.

Частитѣ останаха да ношуватъ задъ укрепената си позиция, като за охранение на фланговетѣ бѣха изпратени две роти при Татаркьой и една рота за наблюдение долината на р. Арда, на лѣвия флангъ. Резервътъ на преднитѣ постове бѣ оставенъ на самата позиция, а линията на охранението минаваше презъ Карталъ тепе. Две роти отъ 4-а дружина (15-а и 16-а), които трѣбваше да се оттеглятъ сжщо задъ позицията, въ тъмнината сбъркаха пѣтя и се озоваха чакъ въ с. Сименли, одето се прибраха при дружината си на другия день.

За заемане Карталъ тепе и обкржжаване Одринската крепостъ отъ югъ, 30-и полкъ изгуби 20 убити и 93 ранени, откоито единъ офицеръ (командирътъ на 6-а рота, поручикъ Гайтанджиевъ). Полкътъ завладѣ цѣлия турски бивакъ и плени 18 души. Командирътъ на бригадата отбеляза въ своята реляция, че стремлението на войници и началници да вървятъ напредъ било толкова голѣмо, че били необходими особени усилия да се задържатъ. Поривътъ за настѣпление на пехотата се вижда и отъ обстоятелството, че завладяването на Карталъ тепе се извърши съ съдействието само на една отъ тритѣ придадени къмъ 30-и полкъ батареи, която изстреля само 139 шрапнели.

Отъ разпитването заловенитѣ пленници и голѣмината на турския бивакъ при Карталъ тепе се узна, че въ този бой отъ турска страна сж взели участие три табори и две роти пехота, два ескадрона и две полски батареи, откоито едната трѣбвало да заеме позиция на Облата височина, на срѣдата на пѣтя между Карагачъ и Татаркьой, а другата — при к. 97, източно отъ последното село.

Действията на Сборната конна бригада. — Боятъ при ж.-п. ст. Урли.

Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на конната бригада изпрати самостоятелни разезди въ сжщитѣ посоки, въ които се изпращаха и по-рано, а къмъ Кулели Бургасъ той изпрати за разузнаване 1./6.

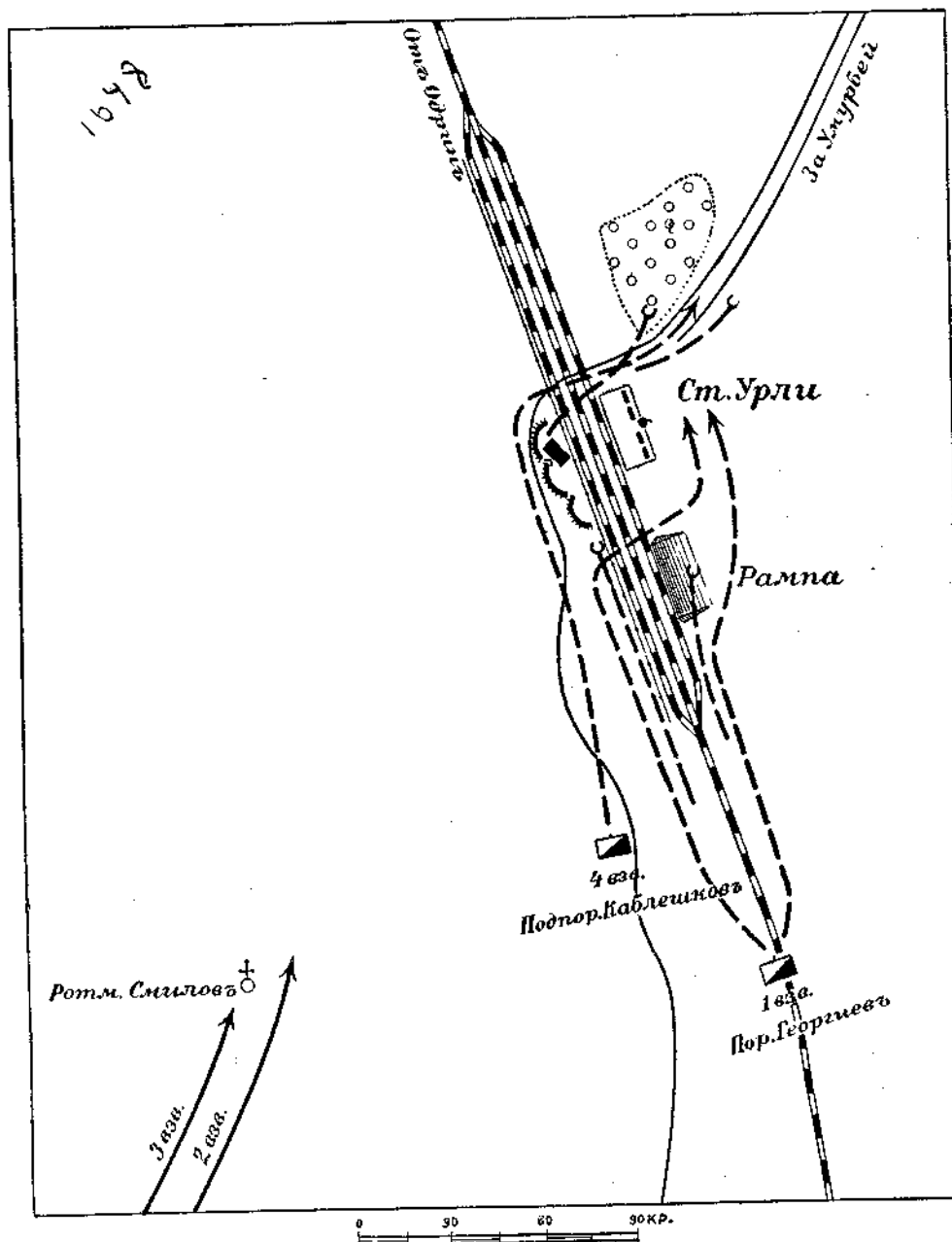
ескадронъ. Въ 8 ч. пр. пл., за изпълнение заповѣдта по армията, бригадата тръгна по пѣтя Сименли — Хандаплж — Салтакликъой — Кулакж, предшествувана отъ авангардъ — единъ ескадронъ съ две картечници. Духаше силенъ вѣгъръ, но гжстата мъгла не се вди-гаше, и охранителнитѣ разезди на бригадата не можеха да се отда-лечатъ повече отъ 30 крачки отъ своята часть.

Когато бригадата достигна могилата 3 км. северозападно отъ Кулакж, започнаха да се чуватъ гърмежитѣ къмъ Карталъ тепе. Командирътъ на бригадата, подъ предлогъ, че може да стане нужда да съдействува на частитѣ при Карталъ тепе, събра бригадата въ сборенъ редъ и остана въ очаквателно положение до прекратяване стрелбата, следъ което заповѣда да се продължи движението, и въ 6 ч. сл. пл. бригадата стигна въ с. Кулакж, дето се разположи за ношуване.

Изпратениятъ къмъ Кулели Бургасъ 1./6. ескадронъ, подъ коман-дата на ротмистъръ Смиловъ, имаше съставъ: 5 офицери, 21 подо-фицери и 98 войници — всичко 124 сабли. На тръгване командирътъ на бригадата предаде на ротмистъръ Смиловъ задачата — разузнаване къмъ Кулели Бургасъ; да не се увлича въ бой; ако е възможно, да се заематъ мостоветѣ, безъ да се даде възможность на противника да ги разруши; вечерята ескадронътъ да се оттегли за ношуване въ с. Пазарж. Отъ по-раншнитѣ разузнавания на бригадата се знаеше, че въ кантона на желѣзния пѣтъ на 800 м. южно отъ с. Урли имаше около 20 турски войници, които, вѣроятно, служеха за охрана на линията, но командирътъ на бригадата не съобщи тѣзи сведения на ротмистъръ Смиловъ.

Въ 7 ч. пр. пл. ескадронътъ тръгна по пѣтя Сименли — Сал-такликъой — Кулакж. Като стигна до последното село, той се насочи по гребена, който отива на изтокъ между Урли и Капуджикъой. Изпратенитѣ отъ ескадрона разезди донесоха за присѣтствието на група турски войници при кантона. Командирътъ на ескадрона реши да атакува и да плени тази група, за което въ 2 ч. 30 м. пр. пл. спеша 3-и взводъ на 1500 крачки отъ кантона и насочи въ коненъ строй 1-и и 4-и взводове, които да атакуватъ турцитѣ отъ северъ и отъ югъ, щомъ почнатъ да отстъпватъ. За прикритие на коневодитѣ и за поддръжка бѣ оставенъ въ коненъ строй 2-и взводъ.

Турскитѣ войници отъ кантона, щомъ забелязаха обходнитѣ взводове, започнаха да бѣгатъ: една часть — на изтокъ, къмъ Софу-ларъ, а друга — на северъ, къмъ ж.-п. ст. Урли. Станцията бѣ при-способена за отбрана, и се заемаше отъ около една турска рота.

Конната атака при ж.-п. станция Урли.

Командирът на 4-и взводъ, подпоручикъ Каблешковъ, щомъ забеляза отстъпващитъ отъ кантона турци, поведе взвода си въ разсипанъ строй за преследване отстъпващитъ. Настигнатитъ турци бѣха изсѣчени, и взводътъ се увлѣче въ преследване до селото, откоето изкочи една група башибозукъ, който се насочваше къмъ станцията. Турцитъ отстъпваха много бързо, като отъ време-на време стреляха по преследващитъ ги конници.

4-и взводъ, предшествуванъ отъ своя командиръ, стремително настъпи къмъ станцията и, когато се наближи до нея, бѣ обсипанъ съ куршуми отъ ротата, която заемаше удобни позиции задъ приспособенитъ за отбрана траверси. Взводътъ, както се движеше на северъ, повърна надѣсно, на 50 крачки отъ прелѣза, и подъ градъ отъ куршуми нахлу по него въ самата станция. Турцитъ не издържаха този вихрь и почнаха да отстъпватъ, но единъ куршумъ повали водача на летеция взводъ, подпоручикъ Каблешковъ, когато на кариеръ, съ извадена сабля, той сочеше на своя летецъ взводъ посоката за преследване. Тълпа бѣгащи турски войници бѣ настигната на равнището североизточно отъ гарата, и въ нея се врѣза за сѣчь озлобениятъ и упоенъ отъ атаката взводъ.

Командирътъ на 1-и взводъ, подпоручикъ Георгиевъ, обходи кантона отъ югъ и остави малката турска групичка, която отстъпваше къмъ Софуларъ, а на галопъ се понесе на северъ, за да атакува, заедно съ 4-и взводъ, по-многочисления противникъ на станцията. Взводътъ настъпваше отъ дветъ страни на желѣзния пжтъ. Като стигна до станцията, западната му половина повърна надѣсно и се впусна въ атака, но се натъкна на тела, съ които се затваря прелѣза. Нѣколко коне се препънаха и паднаха, но яздачитъ имъ съ сабитъ разсѣкоха тела и започнаха съ сѣчь да чистятъ останалитъ въ станцията турци.

2-и и 3-и взводове, подъ командата на поручицитъ Жилковъ и Капитановъ, бързо настъпваха по склона западно отъ желѣзния пжтъ. Като достигнаха станцията, тѣ повърнаха надѣсно и догониха една голѣма тълпа бѣгащи турци на 500 крачки отъ станцията, по посока на село Умурбей. Двата взвода се врѣзаха въ тълпата, и се започна продължителенъ бой съ сабли, съ ножове и стрелба въ упоръ. Голѣма частъ отъ настигнатитъ турци бѣха изсѣчени, а нѣкои се спасиха къмъ селото, отдето откриха огънь.

Следъ атаката, взводоветъ се събраха и подредиха задъ височината западно отъ станцията. Раненитъ бѣха прибрани и превързани. Командирътъ на ескадрона прикани всички да си свалятъ шапките предъ падналитъ юнаци и почете паметта имъ съ най-трогателни, похвални думи.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. ескадронътъ тръгна за с. Пазарлъж, дето трѣбваше да нощува, но, по погрѣшка, пристигна въ Кулаклъж, дето вече бѣше пристигнала бригадата.

Въ тази атака 1-и ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ имаше загуби: убити — 1 офицеръ и 6 войници, ранени — 6 войници, убити и тежко ранени коне—16 и ранени прибрани въ ескадрона коне — 8.

Отъ събранитѣ по-късно сведения се узна, че турската рота, въ съставъ: 3 офицери, 300 войници и 70 жандарми, пристигнала на ж.-п. ст. Урли същия день отъ Одринъ. Ротата е претърпѣла голѣми загуби — около 70 убити и 100 ранени; последнитѣ съ дрезина били пренесени въ Одринъ.

Боятъ при Папасъ тепе на 25-и октомврий.

Положението на дветѣ страни срещу 25-и октомврий.

Следъ боя на 16-и октомврий ставаше ясно, че турцитѣ сж окончателно решили да включатъ масива Папасъ тепе въ главната отбранителна линия. Следъ този бой тѣ постоянно работѣха по укрепването на този масивъ. Западнитѣ склонове бѣха покрити съ окопи за преднитѣ имъ части, които се простираха предъ цѣлия фронтъ, между рѣкитѣ Арда и Марица. Редутътъ на самия масивъ, неговитѣ изкуствени препятствия и околнитѣ окопи бѣха отлично маскирани. Въ гънкитѣ на мѣстността бѣха маскирани и батареитѣ така, щото отъ българска страна се забелязваха само нѣкои отъ най-преднитѣ окопи.

Отъ бѣглеци и заловени турски войници бѣ узнато, че въ участъка при с. Марашъ, т. е. на Западния фронтъ на крепостта, има 2—3 пехотни полкове и единъ стрелковъ таборъ, а за усиление, въ случай на нужда, се докарвали войски отъ другитѣ фронтове, презъ Карагачъ. За количеството на артилерията въ този секторъ българското командуване нѣмаше сведения, но се предполагаше, че турцитѣ иматъ тукъ 25—30 полски гаубични орджия. Отъ разузнаванията на началницитѣ и отъ дотогавашната артилерийска дейность ставаше ясно, че на отбраната на Папасъ тепе могатъ да помогнатъ извънредно много крепостнитѣ батареи, разположени около укрепления Казанъ тепе.

Началникътъ на обсадната артилерия въ сектора отъ лично наблюдение и отъ това на всички наблюдатели бѣ составилъ следната таблица на целитѣ въ сектора, която бѣ раздалъ на всички обсадни батареи:

Видъ на целитѣ	Къде сж забелязани
1. Стоварище на бойни запаси	На ж.-п. линия 100 м. западно отъ с. Марашъ забелязани много коли съ бойни запаси.
2. Батарея отъ 4 орджия	На 240 м. западно отъ Бекчи тепе.
3. Крепостна батарея	На 340 м. западно отъ Бекчи тепе.
4. Складъ за бойни запаси	На 300 м. западно отъ могилната на Паласъ тепе.
5. Лагеръ на 1 таборъ и 1 батарея.	Задъ могилната на Паласъ тепе.
6. Крепостна батарея отъ 4 орджия.	Около склада при Паласъ тепе. Орджията сж поставени на интервалъ 150 м. и въ разни посоки.
7. Батарея отъ 6 орджия	На гребена южно отъ второто връхче западно отъ Бекчи тепе.
8. Батареенъ окопъ	На югъ отъ Паласъ тепе.
9. Лагеръ и батарея	На изтокъ отъ Бекчи тепе.
10. Прожекторъ	На самия връхъ на Бекчи тепе.
11. Вълчи ями, желѣзни колове и и телени мрежи	
12. Полска батарея, неокопана	На 500 м. западно отъ дѣсната могилка.
13. Крепостна батарея	При укреплението Казанъ тепе.
14. Укрепената група Казанъ тепе.	

За тѣзи цели въ таблицата бѣха показани и квадратитѣ, въ които се намираха, споредъ разграфената карта въ масщабъ 1:20,000.

Следъ смѣната на 51-и полкъ, 3./8. бригада заемаше линията на обкръжаването по следния начинъ:

а) Охранението предъ цѣлия секторъ се заемаше отъ 4./12. дружина.

б) Главната позиция въ дѣсния участъкъ се заемаше отъ 4./52. дружина, а въ лѣвия — отъ 2./12. дружина.

в) 1./52. дружина бѣ въ чифлика Кулакдж.

г) По една дружина отъ двата полка бѣха разположени задъ полковитѣ участъци, като резервъ на участъка.

д) По една дружина отъ двата полка съставяха секторния резервъ, и бѣха разположени, както и участъковитѣ резерви, на бивакъ.

е) Полската артилерия бѣ останала на старитѣ си позиции.

ж) Обсадната артилерия (две 15 см. Д/30, две 12 см. Д/30, една 15 см. Д/12, две 12 см. Д/25 батареи и една 12 см. Д/12 гаубична

батарея — на старитѣ си мѣста. Всички батареи бѣха изучили подлежащата мѣстност и бѣха се приготвили за стрелба по видимитѣ цели отъ турската отбранителна линия. На началника на обсадната артилерия въ сектора бѣ заповѣдано да се открива огънь само съ разрешение отъ началника на дивизията. Последниятъ, отъ своя страна, ще разрешава откриването огънь отъ обсаднитѣ батареи само въ особено важни случаи, следъ като прецени дали гонимата цель не може да се постигне съ полскитѣ орждия, и дали исканиятъ резултатъ оправдава разхода на бойнитѣ запаси, които трѣбва да се запазятъ за решителнитѣ действия. Въ сжщата заповѣдъ началникътъ на артилерията въ 8-а дивизия казва: „да се има предвидъ, че преждевременното откриване огънь отъ обсаднитѣ орждия открива тѣхното разположение преди да сж почнали решителнитѣ действия“.

з) Къмъ бригадата бѣ придаденъ единъ 60 см. полски прожекторъ, който бѣ поставенъ на главната позиция въ участъка на 52-и полкъ, предъ височината к. 125.

Разпорѣждания на командира на 3./8. бригада.

На 24-и октомврий въ 11 ч. 55 м. сл. пл. командирътъ на 3./8. бригада, полковникъ Пачевъ, получи заповѣдта по дивизията за действията на 25-и октомврий. Почти едновременно се получи и допълнението къмъ тази заповѣдъ, споредъ което завладяването на Папасъ тепе се възлагаше на 3-а бригада. До това време вниманието на всички началници бѣ насочено върху укрепяването и задържането на позицията по линията на обкрѣжаването. Както войниците, тъй и началниците бѣха изучили основно мѣстността предъ своитѣ позиции, но само отъ гледна точка отбраната на тѣзи позиции. До 25-и октомврий отъ щаба на дивизията не е билъ повдиганъ въпросъ за атака, и по-долнитѣ началници не бѣха правили изучавания за такава.

Командирътъ на бригадата смѣташе, че завладяването на Папасъ тепе може да стане само съ фронтална атака, защото добритѣ подстъпи по дѣсния брѣгъ на Марица бѣха подъ силния артилерийски огънь на укрепената група Казанъ тепе, а къмъ турския лѣвъ флангъ не можеше да се настѣпва по голото равнище по лѣвия брѣгъ на р. Арда. Той взе решение да насочи и двата пехотни полка къмъ фронта на турската позиция при Папасъ тепе, като настѣпятъ на скокове отъ позиция на позиция, подъ прикритието на силенъ артилерийски огънь.

За изпълнение това решение, на 25-и октомврий въ 1 ч. пр. пл. той изпрати на подчиненитѣ си части следната заповѣдь:

„1. На основание заповѣдта по 8-а Тунджанска дивизия № 46 отъ 24-и того, днесъ, 25-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. (при ясно време, а при мъгла и по-късно) да се почне бомбардирането на неприятелската позиция при Папасъ тепе отъ обсаднитѣ, гаубични и полски батареи въ повѣрени ми участъкъ за омаломощаване артилерията на противника и за разстройване пехотнитѣ му части, съ цель да се атакува и заеме пунктътъ „Папасъ тепе“.

30-и Шейновски полкъ днесъ ще премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да завладѣе „Карталъ тепе“.

За което:

1. Крепостнитѣ групи да разпредѣлятъ огъня по следния начинъ:

а) Съ тритѣ лѣвофлангови 15 см. Д/30 орджия — по крепостта на лѣвия брѣгъ на р. Марица, намираща се западно отъ с. Каджкьой, и групата „Шейтанъ тарла“;

б) Съ дѣснитѣ (южни) три 15 см. Д/30 орджия да се обстрелва укреплението около могилата „Папасъ тепе“ (кв. 16, Ж);

в) Съ групата 12 см. Д/30 да се обстрелватъ орджията на „Бекчи тепе“ (кв. 16, А);

г) Съ групата 12 см. Д/25 — висотата югозападно отъ „Папасъ тепе“ (кв. 16, К);

д) Крепостната 15 см. гаубица да обстрелва висотата кв. 16, Ж, като премѣсти още тази вечеръ лѣвия флангъ на позицията при 3-а не с. с. батарея;

е) Полската гаубична батарея да обстрелва висотата югозападно отъ „Папасъ тепе“ (кв. 16, К), дето да стреля и групата 12 см. Д/25.

2. 1-о отдѣление отъ 8-и не с. с. артилерийски полкъ да обстрелва орджията на неприятеля, намиращи се на кв. 15, Д; 2-о отдѣление отъ сѣщия полкъ — пехотнитѣ части, намиращи се въ квадрати 15 и 16, Д, а тъй сѣщо и къмъ село Ипчели, ако стане нужда.

3. Неприятелскитѣ пехотни части да се обстрелватъ, когато бждатъ ясно видени, или пъкъ се знае точно мѣстото.

4. Да се не изключва и обстрелването на неприятелскитѣ коне, ако се виждатъ ясно, или имъ се знае точно мѣстото, отъ тѣзи групи полски батареи, които иматъ нуждната далнобойность по виждане или точно знаене на мѣстата.

5. Пехотнитѣ части отъ преднитѣ постове и дежурнитѣ части на 12-и и 52-и полкове да се приспособяватъ добре въ окопитѣ, за избѣгване голѣми загуби отъ неприятелския артилерийски огънь, и да бждатъ готови за настѣпване напредъ, къмъ „Папасъ тепе“, къмъ 4 ч. сл. пл. или, по заповѣдь, и по-рано. Тѣ да откриватъ огънь само по ясновидими цели и на точно опредѣлени разстояния.

6. Азъ ще се намирамъ на кота 152.“

Артилерийската подготовка на атаката.

Понеже командирът на бригадата въ своята заповѣдь за атаката не постави една точно опредѣлена цель на обсадната артилерия, а се увлѣче да разпредѣля обектитѣ на отдѣлнитѣ групи, то началникътъ на обсадната артилерия, подполковникъ Вълчановъ, сжщо се увлѣче и даде подробна заповѣдь за разпредѣляне обектитѣ между нѣкои отъ батареитѣ, като на командира на групата оставаше само да предаде на батареитѣ тази заповѣдь. Въ тази заповѣдь той свеждаше задачата на обсадната артилерия въ просто бомбардиране на Папасъ тепе:

„Сведенията за противника Ви сж известни. За днесъ, 25-и октомврий, заповѣдано е да се бомбардира турската укрепена позиция на „Папасъ тепе“, затова:

2-а 15 см. Д/30 батарея да се насочи и сбие батареята южно отъ Казанъ тепе, която въ прежнитѣ дни стреляше по нашитѣ обсадни батареи. Да се стреля и по други батареи около сжщата група, както и по позицията при с. Кадънкьой, споредъ откриването имъ.

1-а 15 см. Д/30 батарея да се пристреля и сбие батареята, укрепления и други съоръжения (складъ съ бойни припаси), находящи се около могилата на Папасъ тепе и на западъ отъ нея (кв. 15, Е). Наблюдения могатъ да се получатъ отъ позицията на Софийския крепостенъ батальонъ, по лѣвия брѣгъ на Марица, по телефона.

12 см. Д/30 група да стреля и сбие батареитѣ на западъ отъ Бекчи тепе и всички други цели около тая височина, които биха съответствували на тая група.

12 см. Д/25 група да бие батареитѣ югоизточно отъ Папасъ тепе, а сжщо и укрепенитѣ пехотни позиции въ кв. 16, Е.

15 см. гаубична батарея да бие батареята западно отъ Папасъ тепе (кв. 15, Е) евентуално и тая въ кв. 16, Д.

12 см. гаубична батарея да стреля по окопитѣ и батареята въ кв. 15, Е сжщо и по тая въ кв. 15, Д.

Групитѣ и батареитѣ да откриятъ огънь въ 7 ч. пр. пл., ако времето позволи да се разузнае добре и да се наблюдава. Въ противенъ случай, да се почака, докато се разясни добре, за да се наблюдава добре.

Да се взематъ мѣрки за снабдяване съ бойни припаси.

Да се държи свръзка съ страничнитѣ наблюдатели.

Да се правятъ донесения за резултатитѣ отъ всѣка стрелба по телефона.

Азъ ще се намирамъ при наблюдателния пунктъ на 12 см. Д/25 група."

На разсъмване бойното поле бѣ покрито съ гъста мъгла. Въ 7 ч. пр. пл. отъ наблюдателнитѣ пунктове на батареитѣ нищо се не виждаше. Едвамъ къмъ 8 ч. 30 м. мъглата започна да се вдига, но наблюдението още бѣ трудно. Българскитѣ батареи постепенно откриваха огънь, споредъ това, доколко се виждаха даденитѣ имъ за обстрелване обекти. По причина трудното наблюдение, стрелбата бѣ много бавна. Въ началото турската артилерия не отговаряше на огъня на българскитѣ обсадни батареи. Само тукъ-тамъ по Папасъ тепе се забелязваше слабо раздвижване изъ окопитѣ, вѣроятно, когато въ тѣхъ попадаха снаряди. Това мълчане се обяснява съ обстоятелството, че, докато обсадната артилерия стреляше, българската пехота стоеше неподвижна, и за турската артилерия нѣмаше никакви цели. Тя откриваше отъ време, навреме рѣдъкъ огънь по цѣлата позиция, и особено по нейния тилъ.

Стрелбата отъ българскитѣ батареи се водѣше съ прекъсвания. Понеже по-големата частъ отъ целитѣ не се виждаха отъ наблюдателнитѣ пунктове, то обикновено батареитѣ се пристрелваха по единъ ясно видимъ пунктъ и следъ това пренасяха огъня тамъ, където се предполагаха даденитѣ имъ цели, като се обстрелваха площади. Отъ страничнитѣ наблюдатели, изпратени къмъ Кулакдж, се получаваха донесения за пораженията. Началникътъ на обсадната артилерия въ 10 ч. 35 м. пр. пл. донесе въ щаба на дивизията, че обсаднитѣ батареи сж стреляли по крепостнитѣ въ и около Папасъ тепе, но, понеже турцитѣ не се обаждаатъ, не можело да се опредѣли какъвъ е резултатътъ отъ тази стрелба.

Полската артилерия сжщо получи задача да съдействува на атаката на Папасъ тепе. Командирътъ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ разпредѣли зоната за биене между дветѣ свои отдѣления, като на 1-о отдѣление бѣ дадена зоната отъ дветѣ могилки на гребена до р. Марица, а на 2-о — отъ сжщитѣ могилки на югъ. За начало на стрелбата трѣбваше да послужи първиятъ изстрелъ отъ обсаднитѣ батареи.

Къмъ 8 ч. пр. пл. батареитѣ откриха огънь най-напредъ по предполагаемитѣ мѣста на турскитѣ батареи, които, следъ боя на 16-и октомврий, бѣха много добре прикрити задъ гребенитѣ, като не се виждаха даже блѣсъцитѣ имъ при стрелбата. На всички батареи бѣха дадени скици на целитѣ, нанесени на картата 1:20,000, но понеже тѣзи цели не се виждаха, то стрелбата се водѣше почти изключително съ обстрелване площади.

Турската артилерия отначало не отговаряше, но къмъ 11 ч. нѣкои батареи откъмъ Папасъ тепе откриха огънь по позициитѣ на

българският батареи. Последният въ това време бѣха пренесли огъня по турскитѣ окопи и по гѣнкитѣ на мѣстността, въ които се предполагаше да сж достигнали резервитѣ. Въ време на това обстрелване никаква жива цель не се забелязваше по турскитѣ позиции.

Настѣпление на пехотата.

(14-о картограф. приложение).

Командирѣтъ на бригадата отъ своя наблюдателенъ пунктъ слѣдѣше хода на бомбардировката и смѣташе, че резултатитѣ отъ нея не сж удовлетворителни. Затова не се решаваше да даде заповѣдь за започване настѣплението. Изглежда, че бригадното командване е смѣтало да започне пехотното настѣпление слѣдъ сломяване турската артилерия и слѣдъ разстройството на тѣхната пехота, както бѣ изложено въ заповѣдитѣ по дивизията и по армията. Това командване не можѣ да схване, че турската артилерия и пехота ще се покажатъ и ще бждатъ добра цель за обсадната артилерия, само когато атакуващата пехота започне своето настѣпление.

Между това, щабѣтъ на дивизията още отъ сутринѣта застана на наблюдателния си пунктъ на североизтокъ отъ Еспетли, който бѣ свързанъ съ телефонъ съ командирѣтъ на бригадитѣ и съ 51-и полкъ. Оттукъ се наблюдаваха добре действията на войскитѣ въ Западния и Южния сектори. Докато 30-и полкъ настѣпваше твърде сполучливо и приближаваше да заеме своя обектъ — Карталъ тепе, началникѣтъ на дивизията започна да се безпокои за забавянето настѣплението отъ страна на 3-а бригада и, слѣдъ като даде по телефона категорична заповѣдь да се почне настѣплението, премѣсти щаба си на запасния наблюдателенъ пунктъ при в. 152, дѣто сжщо бѣха приготвени телефонни връзки съ частитѣ.

Настѣплението на 3-а бригада се забави, освенъ поради отбелязаното схващане за взаимодействие между пехотата и артилерията, още и поради произлѣзлитѣ пререкания между командира на бригадата и този на 12-и полкъ по организацията на самото настѣпление.

Въ 1 ч. сл. пл. командирѣтъ на бригадата изпрати заповѣдь за започване настѣплението, като влизаше въ ролята на командирѣтъ на полковетѣ и указваше какъ то да се организира. Независимо отъ това, заповѣдѣта бѣ съвсемъ неясна:

„1. Останалитѣ две дружини на бивакъ отъ 12-и полкъ да трѣгнатъ въ настѣпление въ 1 ч. 30 м. сл. пл., като взематъ съ себе си платница и всичко и се движатъ по посока къмъ Папасъ тепе. Следъ като преминатъ преднитѣ постове отъ останалитѣ тѣхни части, да се

движат по най-неуязвим редъ, като следват да преминават по части и се окопават, като всеки тяхни последующи части преминават все по-напредъ и по-напредъ. Следъ това преминават въ настъпление и останалитъ две дружини отъ дежурната частъ и преднитъ постове, докато се почне правилното настъпление, като се придържатъ повече къмъ южния склонъ. Да се опредѣлятъ части за сигнализиране съ размахване на платнища къмъ севернитъ наши войски (на лѣвия брѣгъ на р. Марица).

2. Командирътъ на 52-и полкъ да усили дежурната си дружина съ още една дружина и да следва вдѣсно отъ 12-и полкъ, като и дружината въ чифл. Кулаклъ продължава настъплението си къмъ с. Ипчели, което да се заеме за упорна отбрана. Останалата дружина да остане въ мое разпореждане. Тръгване не по-късно отъ 4 ч. сл. пл. днесъ. По дѣсния брѣгъ на р. Арда, къмъ Карталъ тепе, се намира 30-и полкъ."

Когато командирътъ на бригадата правѣше тѣзи разпореждания, при неговия наблюдателенъ пунктъ, при к. 152, бѣ пристигналъ 51-и полкъ, изпратенъ тамъ отъ началника на дивизията.

Настъплението на 12-и полкъ. — Още въ 12 ч. 30 м. сл. пл. при командира на 12-и полкъ, полковникъ Спасовъ, пристигна офицерътъ за връзка при щаба на бригадата, който предаде устно горната заповѣдъ. Командирътъ на полка, като имаше предвидъ напредналото време и отстоянието на Папасъ тепе отъ най-заднитъ му дружини, отказа да изпълни тази заповѣдъ и върна офицера въ щаба на бригадата да му донесе писмена заповѣдъ. Следъ това полковникъ Спасовъ говори по телефона съ началника на щаба на бригадата, майоръ Каишевъ, комуто съобщи, че получената заповѣдъ ще бже изпълнена много късно, и е по-добре да се отложи настъплението за следния день. Майоръ Каишевъ, отговори, че командирътъ на бригадата ще пристигне въ полка, и съ него да размѣни мисли по този въпросъ. Още преди пристигането на командира на бригадата, полковникъ Спасовъ, следъ като бѣ получилъ горната писмена заповѣдъ, издаде заповѣдъ за настъплението. Когато командирътъ на бригадата пристигна, командирътъ на полка му обърна вниманието върху късния часъ, но той смѣталъ, че даже е още рано да се започне настъплението.

Настъплението на 12-и полкъ е било организирано по следния начинъ¹⁾:

Полкътъ ще настъпи въ 1 ч. 30 м. сл. пл. къмъ Папасъ тепе, съ цель да го заеме и, ако може, да достигне Бекчи тепе.

¹⁾ Заповѣдта е била устна и е отбелязана въ реляциитъ.

1-а дружина да настъпи отъ мѣстото на бивака, като се движи по части, въ най-неуязвимъ редъ, като има за обектъ южния склонъ на Паласъ тепе.

3-а дружина, съ единъ картеченъ взводъ, да настъпи по сѣщия начинъ, като има за обектъ северния склонъ на Паласъ тепе.

4-а дружина, съ единъ картеченъ взводъ, да дочака първитѣ две дружини да минатъ презъ преднитѣ постове, да излѣзатъ достатъчно напредъ и да се окопаятъ. Следъ това дружината да настъпи и да мине презъ окопанитѣ вече дружини, да излѣзе доста напредъ и да се окопае. Обектътъ на тази дружина ще бѣде центъра на турската позиция Паласъ тепе.

2-а дружина остава въ полкова поддръжка; да се движи задъ срѣдата на преднитѣ дружини и въ случай на нужда да ги поддръжа.

Командирътъ на полка ще бѣде първоначално на могилката при редута, а когато частитѣ напреднатъ — на Отсѣчената могила.

Въ тази заповѣдь командирътъ на 12-и полкъ се стремѣше да организира настѣплението на своя полкъ по метода, указанъ отъ щаба на бригадата, но на дружината бѣха дадени най-далечнитѣ обекти, а не последователни такива. Даже и на полковата поддръжка бѣ дадена обща заповѣдь за презъ цѣлия бой, като се предоставяше правото за намѣсването ѝ на дружинния командиръ.

Между това, и тръгването не можа да се извърши въ опредѣления въ заповѣдта часъ. 1-а и 3-а дружини тръгнаха едвамъ въ 3 ч. 30 м. сл. пл., т. е. два часа по-късно. Това закъснение се обяснява въ реляциитѣ на командира на полка съ раздаване на войницитѣ ръчни бомби и обучението имъ да действуватъ съ тѣхъ, а така сѣщо и съ идването на командира на бригадата.

1-а и 3-а дружини отъ 12-и полкъ, заедно съ единъ картеченъ взводъ, настѣпиха съ голѣмо въодушевление. Полкътъ до този день не бѣше още срѣщалъ предъ себе си противникъ. Началници и войници се хвърляха радостно въ борбата. Дружинитѣ бѣха на закрито и тръгнаха въ походенъ редъ. Не изминали и 800—900 крачки отъ бивака си, тѣ попаднаха подъ много силенъ артилерийски огънь. Турската артилерия до това време се обаждаше много рѣдко, но къмъ 4 ч. сл. пл. тя откри ураганенъ огънь по стрелящитѣ български обсадни батареи, по главната позиция и по нейния тилъ, дето, вѣроятно, сѣ били забелязани настѣпващитѣ дружини. Дветѣ дружини веднага преминаха въ строй за движение подъ артилерийски

огънь и продължиха безспирно настъплението си. Въ 5 ч. сл. пл. тѣ минаха презъ линията на преднитѣ постове.

Къмъ 6 ч. сл. пл. 1-а и 3-а дружини достигнаха на около 1000 крачки отъ преднитѣ турски окопи, отдето бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь. Въ това време къмъ тѣхъ се приближаваха 2-а и 4-а дружини. Започна да се стъмнява, и всички дружинни командири, като не получиха никаква заповѣдь отъ командира на полка, взеха решение да продължатъ настъплението си, докато достигнатъ даденитѣ имъ обекти. Дветѣ предни дружини настѣпиха много бързо, викайки въ тъмнината: „Напредъ на ножъ!“ и „Ура!“ Тѣзи викове бѣха единственото сръдство за връзка въ непрогледната тъмнина. Турската пехотна стрелба отъ преднитѣ окопи се прекрати, и това още повече окуражи увлѣченитѣ въ настѣпление войници. Дружинитѣ и ротитѣ настѣпваха въ сѣщитѣ разпрѣснати строеве, въ които ги завари нощта. Още въ първитѣ минути връзката бѣ изгубена, и началницитѣ изпуснаха изъ ржцетѣ си командуването и своитѣ войници. Командиритѣ на дружинитѣ, ротитѣ и взводоветѣ, откъснати отъ своитѣ войници, се присѣдиняваха къмъ случайнитѣ групи войници, които настѣпваха предъ тѣхъ, и бързаха да стигнатъ до турскитѣ окопи.

По-задната 4-а дружина още на мръкване се изравни съ 1-а и 3-а дружини, а 2-а дружина, която трѣбваше да остане въ полкова поддръжка, като не знаеше дожде сѣ достигнали преднитѣ дружини, продължи движението си и въ тъмнината ги настигна и разпокъсана се намѣси между тѣхъ.

Въ непрогледната тъмнина всички части изгубиха посоката, и нѣкои отъ тѣхъ вече бѣха застанали съ фронтъ перпендикуляренъ на посоката на настѣплението. Когато най-напредналитѣ групи достигнаха до напуснатитѣ окопи на турскитѣ предни постове, нѣкои съ викове „Ура!“ се хвърлиха въ тѣхъ, а други застанаха на близко разстояние и откриха огънь. Постепенно огъньтъ се разпространяваше по цѣлата дълбочина на бойния редъ. Застанали едни срещу други, отдѣлнитѣ групи стреляха въ тъмнината напосока, а въ сѣщото време въ тѣхъ попадаха куршумитѣ отъ стрелбата на съседитѣ, като имъ причиняваха голѣми загуби. Случайнитѣ началници не можеха да прекратятъ тази безредна стрелба, не можеха и да се ориентиратъ какво става около тѣхъ.

Командирѣтъ на бригадата и началникѣтъ на дивизията не бѣха получили никакво донесение за хода на боя, и вадѣха заключение за него само по страшната трескотня на пехотния огънь и засилва-

щия се артилерийски огънь въ тъмнината. Къмъ 8 ч. сл. пл. се получи донесение отъ бригадата, че ужъ турцитѣ настѣпвали съ значителни сили по долината на Марица, срещу лѣвия флангъ на полка. Тогава началникътъ на дивизията, който се намираше при кота 152, изпрати близката 2./51. дружина, съ заповѣдь „да настѣпи и атакува турския дѣсенъ флангъ“. Въ тъмнината тази дружина се водѣше отъ старшия адютантъ на дивизията, и достигна до Отсѣчената могила. По-нататкъ тази дружина не можеше да настѣпи, защото не се знаеше какво става въ тъмнината предъ нея, отдето се чуваше само силната трескотня на пехотния огънь. На командира на 12-и полкъ бѣ предадена отъ щаба на дивизията по телефона заповѣдь:

„Частитѣ отъ полка Ви да се спратъ тамъ, дето сж стигнали, да се приведатъ въ редъ, да се окопаятъ добре и да чакатъ разсѣване. 51-и полкъ се намира задъ срѣдата на сектора и е готовъ да Ви поддържа. Една дружина ще дойде при Отсѣчената могила.“

Тази заповѣдь, обаче, не е била предадена на дружинитѣ, и силната пехотна стрелба продължаваше презъ цѣлата нощъ.

Между 11 и 12 ч. въ полунощъ пехотниятъ огънь доби най-голъма сила. Залутанитѣ въ тъмнината групи, подъ командата на случайни началници, търсѣха убѣжище отъ този огънь; нѣкои го намираха, като използваха турскитѣ окопи, а други чувствуваха, че сж подъ огъня на останалитѣ назадъ части, и бързаха да се оттеглятъ отъ обстрелваната зона. Въ тъмнината случайно се срѣщаха дружинни, както и взводни командири, и се съвещаваха какво да предприематъ, защото не получаваха никаква заповѣдь отъ командира на полка. Тѣй, постепенно, на групи, а на повечето мѣста и по единично, полкътъ се оттегляше на по-заднитѣ гребени, докато най-после, следъ полунощъ, се събра на своята позиция на преднитѣ постове и на гребенитѣ на около 1 км. предъ сжщата.

Командирътъ на полка, обаче, не знаеше какво става предъ неговия наблюдателенъ пунктъ, откойто въ тъмнината нищо не се виждаше. Чакъ въ 1 ч. пр. пл. на 26-и октомврий той се обади по телефона и доложи на командира на бригадата, че частитѣ отъ полка му сж много разбъркани, че 52-и полкъ ги обстрелвалъ отзадъ. Това донесение не бѣше вѣрно, защото, както ще се види по-долу, презъ нощта отъ 52-и полкъ не бѣ изстрелянъ нито единъ куршумъ. Командирътъ на бригадата схвана, че полковникъ Спасовъ е изпусналъ командуването отъ ржцетѣ си, и му заповѣда да вземе една рота съ опитенъ ротенъ командиръ, да трѣгне лично съ нея напредъ, да въдвори редъ въ полка си и да залови всички, които

стрелят, защото, щом стрелбата иде отзадъ, тя не е отъ 52-и полкъ, а отъ неговитѣ части. Полковникъ Спасовъ не изпълни и тази заповѣдь, защото смѣташе, че въ голѣмата тъмнина не ще може да се справи съ тази трудна задача. Той не разполагаше и съ никаква своя рота, защото, както се каза, полковата поддръжка бѣше се размѣсила съ преднитѣ роти.

Между това, командирѣтъ на 5-а рота, капитанъ Гърдевъ, вечерята настѣпваше задъ 4-а дружина. Въ разгара на стрелбата презъ нощта той сполучи да удържи въ ржце ротата си. Неговата рота мина презъ размѣсенитѣ войници отъ 12-а, 4-а, 13-а и 15-а роти, залегнали непосредствено предъ турската позиция при дветѣ могили, дето дружинниятъ командиръ се мжчеше да ги повдигне за атака. Капитанъ Гърдевъ сполучи да вдигне една група отъ около 50—60 войници и, заедно съ своята рота, достигна до турскитѣ окопи при могилитѣ. Тукъ неговитѣ войници попаднаха подъ фланговия огънь на единъ малъкъ окопъ, отъ който турцитѣ не бѣха отстъпили, но този окопъ бѣ атакуванъ на ножъ отъ единъ взводъ и частъ отъ защитницитѣ му бѣха избити, а останалитѣ избѣгаха въ тъмнината на изтокъ. Капитанъ Гърдевъ чуваше въ тъмнината командитѣ на командира на 4-а дружина, който подбодряваше войницитѣ си за настѣпление. Той реши да продължи атаката и да завладѣе единъ дълъгъ окопъ, който едвамъ се очертаваше на около 100—120 крачки предъ първия. Съ голѣми усилия той сполучи да вдигне войницитѣ, които бѣха около него, и настѣпи къмъ окопа. Обстрелвани отъ всички страни, тѣзи войници, безъ да се спиратъ, се нахвърляха въ окопа, който представяше обширенъ редутъ, полски профилъ. Въ това време въ незавладения край на редута се чу голѣмъ шумъ и глѣчка, и се хвърлиха две ржчни бомби, вѣроятно отъ други групи, които сж проникнали въ него едновременно съ 5-а рота. Къмъ сжщия редутъ постоянно прииждаха нови групи и отдѣлни войници, и скоро въ него се събраха толкова много бойци, щото въ рововетѣ му напластениѣ хора не можеха да се мръднатъ. Капитанъ Гърдевъ се залови да организира събраната маса, за да може да се посрещне една турска контъратака. Но той не можеше да се ориентира, по причина на силната стрелба отъ всички страни. Изморенитѣ войници бѣха много впечатлителни, и въ тъмнината често се чуваха гласове, че турцитѣ нападатъ ту откъмъ лѣвия, ту откъмъ дѣсния флангъ. Източната страна на редута бѣ заета за отбрана отъ по-неуморенитѣ войници, а другитѣ не можаха да издържатъ умората и изпозаспаха. Малкото количество ржчни бомби, които се намѣриха у войницитѣ, презъ нощта нѣколко пжти се предаваха отъ ржце на ржце, ту къмъ дѣсния, ту къмъ лѣвия флангъ, отдето се очакваше нападение.

Така че, когато почти цѣлиятъ полкъ се бѣ оттеглилъ на линията на преднитѣ постове, предъ главната позиция, само 5-а рота, заедно съ групитѣ отъ другитѣ роти, остана на завладяната турска позиция до разсѣмване на 26-и октомврий, защото никой отъ началницитѣ и войницитѣ презъ нощта не можѣ да възстанови връзка съ съседитѣ и да узнае за тѣхното оттегляне.

Къмъ 2 ч. пр. пл. командирѣтъ на бригадата наново потърси командира на полка, за да узнае докѣде сѣ достигнали преднитѣ части. Въмѣсто него, на телефона се яви командирѣтъ на 1-а дружина, майоръ Пенковъ, отъ позицията на преднитѣ постове. Той доложи, че Папасъ тепе е заето отъ 4-а дружина и други роти отъ полка, които били много разбъркани. Вследствие на това невѣрно донесение, отъ щаба на бригадата се съобщи въ 52-и полкъ и на батареитѣ за заемаването на Папасъ тепе. Но въ 4 ч. 30 м. пр. пл. на телефона се яви самъ командирѣтъ на полка и доложи, че той счита полка сѣ съвършено разстроенъ, и моли да бѣде смѣненъ отъ бойната линия. Командирѣтъ на бригадата му изказа своето незадоволство отъ неговитѣ действия и отъ тѣзи на дружиннитѣ командири и наново му заповѣда да приведе въ редъ разстроенитѣ сѣ части.

И тѣй, вследствие липсата на общо командване на полка и вследствие продължаване настѣпването презъ нощта, безъ да се премине въ съответни за нощни действия строеве, въ 12-и полкъ настана голѣмо безредие. Какъ е произлѣзло това безредие, ще се види отъ краткото изложение действията на дружината презъ нощта, споредъ реляциитѣ на дружиннитѣ и ротнитѣ командири:

При преминаването презъ линията на преднитѣ постове полкѣтъ имаше: 1-а и 3-а дружини въ първа линия и 2-а и 4-а дружини въ втора. Всѣка дружина, отъ своя страна, имаше две роти въ първа линия и две роти въ втора. Само 2-а дружина имаше и четиритѣ сѣ роти въ една линия.

1-а дружина настѣпваше въ боенъ редъ: 1-а и 2-а роти — въ бойна частъ, а 3-а и 4-а роти — въ дружинна поддрѣжка. На ротнитѣ командири бѣ заповѣдано да държатъ връзка съ 3-а дружина, влѣво, и съ 52-и полкъ, вдѣсно. Следъ кратко спиране предъ линията на преднитѣ постове, за да се подчака останалата назадъ 1-а рота, дружината продължи настѣпването, като остави назадъ 52-и полкъ. Когато турцитѣ откриха честъ огънь по настѣпващитѣ роти, последнитѣ веднага залегнаха, а нѣкои безъ заповѣдь откриха огънь. Следъ малко огъньтъ поутихна, и се чува викове „Ура!“ и „Напредъ на ножъ!“. Бѣше вече тъмно, когато ротитѣ стремително полѣтѣха напредъ. 1-а рота имаше два взвода напредъ, а другитѣ два — по-назадъ, въ шахматенъ редъ. При настѣпването ротата се разбърка, и, поради усиливащия се огънь, ротниятъ командиръ реши да се оттегли на гребена

непосрѣдствено задъ него, дето да се окопае, за да може, следъ разясняване положението, отново да настѣпи. При оттеглянето си ротата попадна на движещата се задъ нея 3-а рота. Двамата ротни командири следъ кратко съвѣщание решиха да се окопаятъ на гребена, на който се срещнаха. 2-а рота продължи настѣплението си, докато достигна до преднитъ турски окопи, но бѣ увлѣчена въ общата безредица, и се оттегли на сѣщия гребенъ. 4-а рота продължи настѣплението си до преднитъ турски окопи. Около командира на ротата въ тъмнината се събраха 200—250 войници. Той изпрати донесение на дружинния командиръ, а следъ малко и самъ трѣгна да търси връзка съ другитъ роты. Въ тъмнината той намѣри командиритъ на 1-а и 3-а роты, по настояването на които и той реши да се оттегли на сѣщия гребенъ. Въ тъмнината, обаче, той успѣ да събере само половината отъ своитъ войници.

3-а дружина настѣпи съ 9-а и 10-а роты въ първа линия и 11-а и 12-а — въ втора линия. Дружината носѣше два флага, които трѣбваше да забие, когато стигне на платото при Панасъ тепе, за да не бѣде обстрелвана отъ собствената артилерия. Когато дружинната поддръжка стигна до Отсѣчената могила, започна да се стѣмнява, и преднитъ роты, вече изкочили доста напредъ, откриха огънь. Останалитъ назадъ поддръжки се спуснаха напредъ съ виковете „Ура!“ и, заедно съ преднитъ, достигнаха преднитъ турски окопи, откоито турцитъ бѣха прогонени съ ножове. Съ хвърлянето нѣколко ръчни бомби, турцитъ бѣха изгонени окончателно отъ сѣседнитъ окопи, и огънятъ за нѣколко минути поухихна. Но следъ това той наново се усили, и командирътъ на дружината се оттегли, съ войницитъ около него, на първия гребенъ срещу турската предна позиция. Това оттегляне предизвика да се оттегли и цѣлата дружина на сѣщия гребенъ. 9-а рота настѣпи твърде спокойно, като имаше взводоветъ си въ шахматенъ редъ. Когато достигна на 800—1000 крачки отъ предната турска позиция, турцитъ откриха силенъ огънь, и, понеже започна да се стѣмнява, ротата се спрѣ. Но отзадъ пристигна дружинната поддръжка, войницитъ се размѣсиха и тъй, безъ редъ, продължиха настѣплението въ тъмнината. Общата маса достигна до турскитъ окопи, но много войници, излѣзнали изъ ржцетъ на своитъ началници, останаха назадъ. Стрелбата продължаше, и куршуми идѣха въ преднитъ части отъ всички страни. Тѣ започнаха на групи да се оттеглятъ назадъ, къмъ позицията, дето ги завари нощта, и тамъ до сутринята се прибираха залутанитъ въ тъмнината войници. Командирътъ на 10-а рота, капитанъ Витановъ, поведе своята 10-а рота покрай желѣзния пѣтъ. На 1000 крачки отъ турската позиция тя бѣ посрещната съ силенъ огънь, на който веднага отговори. Но, поради стѣмняването, огънятъ бѣ прекратенъ и настѣплението продължи. Когато ротата достигна на 200—300 крачки отъ окопитъ, турскиятъ огънь вече отслабваше, а когато достигна първитъ окопи, тѣ бѣха вече празни. Ротата настѣпи и зае втората линия окопи. Тукъ къмъ нея се присѣдиняваха войници отъ 11-а и 12-а роты, надъ които ротниятъ командиръ пое командуването. Къмъ 3 ч. 20 м. пр. пл. на 26-й октомврий и тази рота отстъпи. 11-а рота настѣпваше задъ 9-а. Когато започна да се стѣмнява, преднитъ взводове, разпрѣснати въ верига, се разбъркаха. Заднитъ прибираха изостаналитъ

свои и отъ други роти войници и също се разбъркаха. Когато достигнаха до турските окопи, завариха тамъ войници отъ 13-а и 14-а роти въ голѣмо безредице. Въ тъмнината се чуваха команди „Напредъ!“ и „Назадъ!“, и разколебанитѣ войници започнаха да се оттеглятъ назадъ. 12-а рота настѣпваше въ строй по взводно, съ разстояние между линиитѣ 200 крачки и междина между взводоветѣ 100 крачки. Когато преднитѣ роти откриха огънь, взводоветѣ се прѣснаха въ верига, и въ тъмнината безредието веднага настана. Но, поради това, че 12-а рота се движеше на фланга, не можѣ да се размѣси съ другитѣ роти и остана въ турскитѣ окопи до разсѣмване.

4-а дружина настѣпи, следъ като 1-а мина презъ линията на преднитѣ постове. Тя имаше 14-а и 15-а роти въ първа линия и 13-а и 16-а — въ втора. Въ тъмнината дружината настѣгна предната дружина. Войниците се смѣсиха и тъй продължиха настѣплението и влѣзоха въ преднитѣ турски окопи. 15-а рота настѣпваше съ взводоветѣ си въ две линии и разпрѣснати въ верига, вследствие на което връзката въ тъмнината се загуби. По общата команда „Напредъ!“ отъ дружинния и ротния командири, всички бързаха да достигнатъ до турскитѣ окопи. Но, когато достигна до тѣхъ, командирѣтъ на ротата имаше предъ себе си само 30—40 войници. Следъ това той сполучи да намѣри и своя 4-и взводъ и, заедно съ войници отъ други роти, образува една голѣма сборна рота. Следъ нѣколко безуспѣшни опити да се продължи настѣплението, разколебанитѣ отъ безредието войници започнаха да напуцатъ окопитѣ и да се връщатъ къмъ своята изходна позиция — на линията на преднитѣ постове, което продължи до сутринята. 14-а рота настѣпваше задъ 15-а, и, когато въ тъмнината се зачуха виковетѣ „Ура!“ отъ преднитѣ роти, тя се впусна напредъ и се размѣси съ тѣхъ. Същото стана и съ 13-а рота. Само 16-а рота, като дружинна поддрѣжка, остана назадъ и не взе участие въ нощната атака, вследствие на което, следъ оттеглянето на другитѣ, въ тази рота редѣтъ бѣ запазенъ.

2-а дружина трѣгна задъ 3-а, като имаше и четиритѣ си роти въ една линия, въ строй по взводно. По-горе се описаха действията на 5-а рота. 6-а, 7-а и 8-а роти трѣгнаха напредъ на мръкване. Когато въ тъмнината огънятъ отпредъ се усили, тримата ротни командири се съвещаваха помежду си, защото дружинниятъ командиръ бѣ заминалъ напредъ, и решиха да се окопаятъ на линията на преднитѣ постове, дето до сутринята се прибираха постепенно и напредналитѣ роти, съ изключение на 5-а рота.

Картечната рота настѣпи по взводно: 1-и взводъ — между 1-а и 3-а дружини и 2-и — съ полковата поддрѣжка — 2-а дружина. 1-и взводъ, натоваренъ, достигна на 100 кр. отъ турскитѣ окопи. Тукъ картечницитѣ се разтовариха и изнесоха въ завладянитѣ окопи, дето се приготвиха за стрелба. Но, когато ротитѣ започнаха да се оттеглятъ, и тѣ бѣха снети отъ позицията, безъ да дадатъ нито единъ изстрелъ. 2-и взводъ остана при тритѣ роти отъ 2-а дружина, които останаха назадъ.

Настѣплението на 52-и полкъ. — Попладне командирѣтъ на полка получи по телефона заповѣдта отъ командира на бригадата

да се започне настъплението и въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. предаде по телефона на командирите на дружините следната заповед:

„Вследствие бомбардировката на укреплението Папасъ тепе, противникът въ това място е значително разслабенъ. 12-и Балкански полкъ, съ две дружини въ бойна частъ, днесъ въ 4 ч. сл. пл. ще настъпи, за да заеме укреплението Папасъ тепе. На повърения ми полкъ е заповѣдано да настъпи и поддържа дѣсния флангъ на 12-и Балкански полкъ, като 1-а дружина заеме с. Ипчели, за което:

4-а и 2-а дружини (дежурната частъ) да настъпватъ днесъ въ 4 ч. сл. пл. задъ дѣсния флангъ на 12-и полкъ, да го поддържатъ и заематъ висотата югозападно отъ Папасъ тепе, отбелязана на картата 1:20,000 съ кръстче¹⁾.

3-а дружина да остане въ разпореждането на бригадния командиръ, като остане на мѣстото си.

1-а дружина да настъпи отъ чифл. Кулакдж и заеме с. Ипчели и се укрепи предъ него, като съобразява настъпването си съ дружините на главната позиция.

Азъ ще се намирамъ на дѣсния флангъ, на позицията на предните постове.“

Готови за започване движението, дружините отъ 52-и полкъ чакаха да настъпи 12-и полкъ. Следъ като двете дружини отъ последния полкъ минаха презъ линията на предните постове, и се започна пехотниятъ огънь и отъ двете страни, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. 4-а дружина настъпи въ боенъ редъ задъ дѣсния флангъ на общия боенъ редъ, като имаше 15-а и 16-а роти въ първа линия и 13-а и 14-а — въ втора. Задъ нейния лѣвъ флангъ настъпваше и 2-а дружина, въ строй за движение подъ артилерийския огънь.

Когато предната дружина достигна до линията на предните постове, тя спря настъплението си, защото въ това време 16-а рота отъ 12-и полкъ, която заемаше тѣзи постове, още не бѣше напреднала. Когато се разясни, че тази рота се е откъснала отъ дружината си, командирътъ на полка заповѣда да се продължи настъплението. Бѣше се вече стъмнило, и въ участъка, дето настъпваше 12-и полкъ, се водѣше най-силната пушечна стрелба. 4./52. дружина бързаше да се изравни съ дѣсната дружина отъ 12-и полкъ, и, когато достигна височината западно отъ двете могили, командирътъ на дружината заповѣда всички да викатъ „Напредъ!“ и „Ура!“ за повдигане духа на предните части. Въ тъмнината предните две роти отъ 4-а дружина достигнаха на 100 крачки задъ най-напредналите

¹⁾ Отъ това пояснение се вижда, че командирътъ на 52-и полкъ е считалъ погрѣшно редутътъ на предните турски позиции за Папасъ тепе.

дѣснофлангови части отъ 12-и полкъ и, по заповѣдь отъ командира на дружината, започнаха да се окопаватъ. Следъ малко съ тѣхъ се изравниха и останалитѣ две роти отъ дружината и сѣщо започнаха да се окопаватъ. Отъ тази дружина презъ време на настѣплението и презъ нощта не бѣ даденъ нито единъ изстрелъ, защото имаше опасностъ да се поражаватъ преднитѣ части отъ 12-и полкъ. Затова началницитѣ успѣха да задържатъ въ ржце своитѣ части, макаръ да се настѣпваше въ разчленени, за дневни действия, строеве.

По искането на командира на 4-а дружина, командирѣтъ на полка му изпрати 5-а рота за дружинна поддрѣжка (въ 6 ч. и 15 м. сл. пл.), а 6-а и 7-а роти — за продължение бойния редъ влѣво и за поддрѣжане дѣсния флангъ на 12-и полкъ (въ 6 ч. и 45 м. сл. пл.). Въ полкова поддрѣжка, на позицията на преднитѣ постове, останаха само 8-а и картечната роти.

Въ 11 ч. 30 м. сл. пл. командирѣтъ на полка изпрати въ щаба на бригадата донесение, че Папасъ тепе още не е взето отъ 12-и полкъ, че е изчерпилъ поддрѣжкитѣ си, и че е необходимо да бжде подкрепенъ, защото презъ деня, навѣрно, ще има сериозенъ бой. Той молѣше 3-а дружина (отъ маневренитѣ войски на бригадата) да се насочи къмъ позицията на преднитѣ постове. Въ отговоръ на това донесение той получи по телефона заповѣдь полкѣтъ да се окопае тамъ, дето е достигналъ, и да се държи здраво на заетата позиция, а поддрѣжка ще бжде изпратена на разсѣмване.

1-а дружина веднага следъ получаване заповѣдта, къмъ 4 ч. 30 сл. пл., настѣпи къмъ с. Ипчели, като имаше една рота въ бойна часть и три роти — въ дружинна поддрѣжка. Последнитѣ настѣпваха въ взводна колона или въ линия отъ взводни колони, споредъ мѣстността. Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. предната рота зае селото безъ съпротива и започна да се укрепява на източния му край. Дружинната поддрѣжка се разположи на западния край на селото, като усили предната рота съ единъ взводъ.

Артилерийската дейность презъ нощта.

Обсадната артилерия усили своя огънь, когато 12-и полкъ започна настѣплението си, но тя не бѣ свързана съ него, и нейниятъ огънь не бѣ използванъ. Докато крепостнитѣ батареи усилваха постоянно огъня си, обсаднитѣ проявиха съвсемъ слаба огнева дейность. По-големо участие въ боя взе само 1-а 15 см. Д/30 батарея, която въ 4 ч. 30 м. поднови огъня си по Папасъ тепе, а следъ това го пренесе задъ този пунктъ. До 8 ч. и 30 м. сл. пл. тя изстреля 17 гра-

нати и 70 шрапнели. Дветъ батареи отъ 12 см. Д/30 група следъ пладне не стреляха. 12 см. Д/25 група продължава огъня си само до 5 ч. 30 м. сл. пл., а 15 см. Д/12 гаубична батарея следъ започване настъплението изстреля само 19 фугасни гранати и 9 шрапнели. 12 см. гаубична батарея изстреля 140 фугасни гранати за подготвяне атаката, а когато се започна настъплението на пехотата, даде още нѣколко изстрели и на мръкване прекрати огъня.

Най-после, следъ мръкване нѣкои отъ обсаднитъ батареи дадоха по нѣколко изстрели съ най-голѣмъ жгълъ възвишение по посока на Марашъ.

Съдействието отъ полската артилерия сѣщо не бѣ организирано. Сутринята командирътъ на 8-и не с.с. артилерийски полкъ разпредѣли зоната за стрелбата между своитъ две отдѣления, а въ решителния моментъ, когато се започваше настъплението на пехотата, той бѣ повиканъ да придружава командира на бригадата, който се премѣсти къмъ дѣсния флангъ на позицията — висотата южно отъ с. Коюнлукъ. По този начинъ командиритъ на артилерийскитъ отдѣления бѣха оставени сами да водятъ стрелбата. На мръкване, въ време на най-силната стрелба, командирътъ на бригадата се връщаше, заедно съ командира на 8-и не с. с. артилер. полкъ, къмъ своя наблюдателенъ пунктъ, на лѣвия флангъ (к. 152), и попадна подъ силенъ огънь отъ крепостната артилерия, на който отговаряха най-оживено всички полски батареи. Командирътъ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ тогава поиска разрешение да се прекрати огъня на неговитъ батареи. Турскитъ батареи сѣщо прекратиха огъня, но следъ петъ минути го подновиха съ още по-голѣма сила.

Къмъ 2 ч. сл. пл., когато се получи невѣрното донесение отъ командира на 1./12. дружина, че Папасъ тепе е заето, командирътъ на бригадата заповѣда да се заведе тамъ 2./8. с.с. батарея, а така сѣщо — и не с.с. батареи да настѣпятъ напредъ. Тази заповѣдъ бѣ предадена, но с.с. батарея пристигна на разсѣмване, а презъ нощта стана очевидно, че Папасъ тепе не е заето, затова и батареитъ останаха на мѣстата си.

Съдействието отъ частитъ въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на артилерията въ Северозападния секторъ получи заповѣдта да съдействува на атаката на Папасъ тепе и заповѣда на началника на тежкото обсадно отдѣление да започне стрелбата въ 7 ч. пр. пл., обаче, въ опредѣления часъ мъгла закриваше турскитъ позиции, и огънятъ се откри следъ 45 минути. 12 см. Д/28

група откри огънъ по редута западно отъ върха Папасъ тепе. Тази група, съ малки прекъсвания, изстреля 45 гранати и 312 шрапнели по редута и мѣстността между него и Папасъ тепе. 12 см. Д/30 група изстреля 120 гранати и 189 шрапнели по батареята и окопитѣ при Бекчи тепе. 15 см. Д/30 група обстреля турската група Казанъ Кюпрю и Казанъ тепе. Вечерта една отъ батареитѣ на тази група откри огънъ по с. Марашъ, съ цель да попрѣчи на турскитѣ резерви да настѣпятъ къмъ Папасъ тепе. Групата изстреля всичко 61 гранати и 54 шрапнели.

Стрелбата отъ всички групи отначало бѣ много оживена, но турцитѣ не отговаряха. Понеже въ заповѣдта не бѣше опредѣленъ моментътъ, въ който ще се почне пехотната атака, то огънътъ постепенно отслабваше. Началникътъ на тежкото обсадно отдѣление се опитваше да влѣзе въ връзка по телефона съ атакуващитѣ войски, и едва следъ пладне можа да говори съ командира на 3./8. бригада, комуто доложи, че донесението за завладяването севернитѣ склонове на Папасъ тепе е невѣрно, че тамъ се забелязатъ добре турскитѣ войски. Отъ него той узна, че настѣплението е почнато въ 3 ч. 30 м. сл. пл., и заповѣда да се усили огъня отъ всички батареи.

Къмъ 9 ч. пр. пл. се получи съобщение, че турски пехотни части сж настѣпили и отблъснали преднитѣ постове на сръбската дивизия при Екмекчикъой. Началникътъ на лекото обсадно отдѣление заповѣда на командира на 12 см. Д/28 група да прогони турскитѣ пехотинци отъ заетитѣ сръбски окопи. 3-а батарея отъ тази група веднага откри огънъ, изстреля 29 гранати и 47 шрапнели и застави турцитѣ да напуснатъ окопитѣ, които къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. наново бѣха заети отъ сръбскитѣ предни постове.

Освенъ описаната дейность, въ Северозападния секторъ не бѣха предприети никакви други действия, както отъ турска, тъй и отъ българска страна.

Действията въ Източния секторъ.

Началникътъ на 11-а дивизия, следъ като бѣ назначенъ за началникъ на Източния секторъ, на 23-и октомврий премѣсти щаба на дивизията отъ с. Секюнъ въ с. Ортакчи. Назначенитѣ въ този секторъ нови войски още не бѣха ориентирани добре въ общата обстановка, и първата грижа на началника на сектора бѣ да организира отбраната на линията на обкръжаването.

Къмъ 25-и октомврий въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ влизаха следнитѣ части:

Части	Дружини	Карг. роти	Ескадрони	полски с.с. батареи	полски гауб. батареи	пионерни роти.
2-а бригада отъ 8-а дивизия	8	2	—	3	2	—
3-а бригада отъ 9-а дивизия	8	2	—	3	—	1/4
2-а бригада отъ 11-а дивизия	7	—	—	—	—	1/2
Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ	—	—	2	—	—	—
Тимошкия коненъ полкъ	—	1	3	—	—	—
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	1/2	—	—	—
Телеграфенъ взводъ	—	—	—	—	—	—
Прожекторно отдѣление	—	—	—	—	—	—
Флотска команда	—	—	—	—	—	—
Два бригадни лазарета	—	—	—	—	—	—
Две полски болници	—	—	—	—	—	—
Две бригадни отдѣления продоволственъ транспортъ	—	—	—	—	—	—

За завършване обкръжаването въ Източния секторъ, началникътъ го раздѣли на два бригадни сектора и заповѣда:

а) Първиятъ бригаденъ секторъ — отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, срещу Енисикьой, до височината 89'9, включително, — да се заеме отъ 2./11. бригада (57-и и 58-и полкове) съ картечнитѣ роти на 53-и и 54-и полкове и 2./9. с. с. артилер. отдѣление, три пионерни взводове и единъ взводъ отъ 3-и коненъ полкъ. Бригадата да се опира на позицията по височинитѣ южно отъ селата Муратчалж, Кайпа и Ортачки и да изнесе охранението си на 2—3 километра предъ позицията. Да се поставятъ: една отбранителна застава (около рота) при Енисикьой и друга (около взводъ) между селата Енисикьой и Муратчалж.

б) Вториятъ бригаденъ секторъ — отъ височината 89'9 до височината северозападно отъ с. Оглу Паша — да се заеме отъ 2./8. бригада съ единъ взводъ отъ 3-и коненъ полкъ. Бригадата да се опира на височинитѣ западно отъ чифл. Кючюкь Гердели и Демеранлия и северозападно отъ Оглу Паша и да изнесе охранението си също на 2—3 километра напредъ.

в) 2./9. бригада, следъ като бѣде смѣнена, да се събере при Ортачки, като войски за маневриране въ Източния секторъ.

г) Конниятъ отрядъ да се събере въ Оглу Паша, отдето да охранява лѣвия флангъ на сектора и да наблюдава зоната отъ Оглу Паша до рѣка Марица, южно отъ крепостта.

д) Административнитѣ обози да се разположатъ задъ своитѣ бригади. Болницата отъ 9-а дивизия да се открие въ Акъ Бунаръ и да приема болни и ранени и на частитѣ отъ 11-а дивизия.

Смѣната на частитѣ отъ Първи бригаденъ секторъ се извърши презъ цѣлия день на 25-и и презъ нощта срещу 26-и октомврий.

За съдействие на частитѣ, които атакуваха Папасъ тепе, началникътъ на Източния секторъ заповѣда да се произведе демонстративно огнево нападение, за да се привлѣче вниманието на турцитѣ, и да не могатъ тѣ да отдѣлятъ войски, за да ги изпращатъ къмъ атакувания Западенъ секторъ. Затова на частитѣ бѣ изпратена заповѣдь — войскитѣ отъ стражевото охранение да изстрелятъ по 5 патрони на пушка и по 3 снаряди на орджие въ продължение на единъ часъ. Тази заповѣдь се получи въ Първи бригаденъ секторъ въ 9 ч. сл. пл., а въ Втори — едвамъ между 6 и 7 ч. пр. пл. на 26-и октомврий. Разстоянието до турскитѣ позиции бѣ твърде голѣмо, и стрелбата — безрезултатна, но тя разтревожи и измори войскитѣ отъ сектора, защото всѣка частъ започваше демонстративния огънь, щомъ получеше заповѣдта, а съседнитѣ части, като не знаеха причинитѣ на стрелбата, силно се безпокоеха. Особено голѣмо безпокойство причини тази нощна стрелба на 53-и полкъ, който бѣ смѣненъ отъ позицията късно презъ нощта. Неговитѣ 1-а и 2-а дружини се движеха по пѣтя отъ Таушанъ Куруджикъой къмъ Ортакчи, непосредствено задъ преднитѣ постове. Тѣ бѣха силно изненадани отъ внезапната нощна стрелба и, докато узнаятъ причината, изгубиха много време. Турцитѣ не отговориха на този огънь.

Действията на 26-и октомарий.

Разпорежданията на дветѣ страни.

Командуваниятъ II армия изпрати своя началникъ на щаба да наблюдава боя на 8-а дивизия по двата брѣга на р. Арда. Полковникъ Жековъ следѣше сполучливото настѣпление на 30-и полкъ срещу Карталъ тепе отъ наблюдателния пунктъ на щаба на дивизията. Следъ пладне, когато този щабъ се премѣсти къмъ Папасъ тепе, той се върна въ щаба на армията.

Въ щаба на армията се получиха донесения и за действията въ другитѣ сектори. Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. се получи следното донесение отъ начальника на 8-а дивизия:

„Съгласно заповѣдта по армията № 22, полковникъ Марчинъ, съ 30-и Шейновски полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, настѣпи и въ 7 ч. пр. пл. мина с. Сименли. Въ 11 ч. пр. пл. почна боятъ за заемаването на Карталъ тепе, което следъ петчасовъ бой биде заето. Турцитѣ имали 6 роти и 1 батарея, които отстъпили съ голѣми загуби. Следъ заемане на Карталъ тепе, нашитѣ войски попаднаха подъ неприятелски огънь на крепостта. Следъ боя два турски табора сж забелязани да се движатъ покрай Марица, на югъ отъ Шейновския полкъ.

Артилерията за заемаването на Папасъ тепе откри огънь въ 8 ч. Турцитѣ не отговаряха, скрити въ окопитѣ и блиндажитѣ. Обсадната артилерия стреля усърдно, но резултатитѣ трѣбва да сж слаби, защото, когато къмъ 3 ч. сл. пл. пехотата настѣпи, турската артилерия на Западния секторъ откри огънь. Балканскиятъ полкъ настѣпваше къмъ Папасъ тепе. 52-и полкъ се движеше въ отстъпъ, вдѣсно. Пехотата биде срещната съ силенъ пехотенъ огънь. Когато тя зае преднитѣ турски окопи, бѣше вече тъмно. Въ това време се почна пехотна стрелба, и се донесе, че срещу лѣвия флангъ на Балканския полкъ турцитѣ настѣпватъ покрай Марица. Бързо бѣха изпратени отъ 51-и полкъ две дружини въ тая посока. Оказа се, че престрелката се води между сближилитѣ се две неприятелски пехоти. Сега стрелбата прекъсна. Рѣдко се разнасятъ артилерийски изстрели. Частъ отъ Балканския полкъ взе височината Папасъ тепе. Частитѣ действаха въ редъ и съ обичната си решителностъ и стремителностъ. Сведения за загубитѣ още нѣмаме. Разположението на частитѣ отъ дивизията:

Балканскиятъ полкъ, напредъ, съ часть заема Папасъ тепе; въ отстъпъ, вдѣсно, — 52-и полкъ; задъ Балканския полкъ — три дружини отъ 51-и полкъ; Шейновскиятъ полкъ, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, заема Карталъ тепе; една дружина и една батарея — Еспетли; две с. с. батареи — въ с. Каджкьой.

Командувачиятъ армията не можа да схване безредието на Западния секторъ, и не можеше да се съмнява въ категоричното донесение отъ началника на 8-а дивизия, че Папасъ тепе е заето. Затова той реши да използва това благоприятно положение и да изнесе линията на обкръжаването на завладянитѣ предни позиции. На 26-и октомврий въ 2 ч. и 40 м. пр. пл. той изпрати на частитѣ следната заповѣдъ:

„1. Първа и Трета армия настѣпватъ къмъ Чаталджа, за да преследватъ отстъпващия противникъ.

Сведенията за противника въ крепостта Одринъ оставатъ сжщитѣ.

2. Вчера, 25-и октомврий, частитѣ отъ 8-а дивизия, съ съдействието на обсадната артилерия, завладяха следъ упоритъ бой Папасъ тепе и Карталъ тепе; разбитиятъ противникъ отстъпи къмъ Одринъ съ голѣми загуби.

3. За днесъ, 26-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) *Конната бригада на полковникъ Танева* да продължава да разузнава къмъ Димотика и по-наюгъ, като се постарее да завладѣе и запази непожтнатъ желѣзнопжтния мостъ при ж.-п. ст. Кулели Бургасъ. Да се изпратятъ силни самостоятелни разезди на югъ, къмъ Деде Агачъ. Бригадата да достигне съ главнитѣ си сили Димотика.

б) *Коннитѣ части отъ Източния секторъ*, по указания отъ началника на сектора, генералъ Велчева, да продължаватъ да разузнаватъ въ участъка между Хавса и долината на рѣка Марица, като прѣчатъ на противника въ крепостта да се сношава съ околността.

в) *Началникътъ на 8-а дивизия* да вземе мѣрки за твърдо задържане завладянитѣ вчера Папасъ тепе и Карталъ тепе. За тази цель, считамъ за необходимо, да се изнесатъ напредъ полски батареи и, по възможность, обсадни.

г) *Началникътъ на Тимошката дивизия* да разпореда да се построятъ по близо до противника батареи за обсадната артилерия, която да бжде готова да открие огънь отъ новитѣ си позиции сутринята на 27-и октомврий.

Считамъ за необходимо да се заематъ, ако е възможно, височинитѣ къмъ чифликъ Екмекчикъой, на които да се извадятъ добре окопани на позиция полски или гаубични батареи, за да се обезпечи построяването и на обсадни батареи за обстрелване съ действителенъ огънь Шейтанъ Тарла и за фланкиране Ючъ Тепелеръ и Карагъозъ Тарла.

д) *Началникътъ на Източния секторъ*, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и на р. Марица, да произвежда усилені рекогносцировки къмъ фортовата линия на противника, съ цель да го държи прикованъ къмъ мѣстото си, като при това бжде готовъ да маневрира и завърже бой съ противника, щомъ обстоятелствата позволяватъ, или обстановката на другитѣ сектори изисква.

е) *Началниците на секторитѣ* да поддържатъ най-тѣсна бойна свързка помежду си. Когато единъ отъ секторитѣ или участъцитѣ завързва бой съ противника, то частитѣ отъ другитѣ сектори или участъци трѣбва сжщо незабавно да завързватъ бой, за да привлѣкътъ къмъ себе си часть отъ силитѣ му, като при това не изпущатъ случая да действуватъ противъ фланга му.

ж) *Обсаднитѣ батареи*, които не могатъ съ действителенъ огънь да поражаватъ фортовата линия на противника, да се изнесътъ по-напредъ и да бждатъ готови да откриятъ огънь отъ новитѣ си позиции на 27-и сутринята.

4. *Кърджалискиятъ отрядъ* да изпрати силни рекогносцировачни отряди къмъ противника; а отрядътъ да бжде готовъ да настѣпни и завърже бой, щомъ обстановката изисква това.

5. *Щабътъ на армията* — въ Мустафа Паша."

Вследствие стихийното настѣпване на 30-и и 12-и полкове, а така сжщо вследствие неочакваната сила на огъня на обсаднитѣ батареи, турцитѣ отъ Карталъ тепе отстѣпиха къмъ Карагачъ. Тѣзи отъ Папасъ

тепе, споредъ казването на пленени и дезертьори, отстъпили къмъ Марашъ, като изоставили на позицията всичката си артилерия. Презъ нощта, обаче, последнитѣ схванаха по безпорядъчната стрелба срещу Папасъ тепе, че българитѣ не преследватъ, устройха разбърканитѣ си части и на разсѣмване настѣпиха, за да заематъ обратно своитѣ позиции.

Действията на Сборната конна бригада на 26-и октомврий.

На 25-и октомврий вечерта командирѣтъ на конната бригада получи отъ командира на 1./8. бригада следното съобщение:

„Карталъ тепе е заето отъ наши войски. Полкѣтъ е взелъ мѣрки за охранение отъ всички страни. Охранението ни е разтегнато. Командирѣтъ на 1-а дружина донася, че неприятелска колона, около две дружини, слиза по течението на Марица къмъ дѣсния ни флангъ. Усилете наблюдението къмъ тая посока и, въ случай на нужда, съдействайте.“

На 26-и октомврий до 9 ч. пр. пл. не бѣ получена още заповѣдь отъ армията за действията презъ този день. Но отъ дотогавашнитѣ заповѣди задачата на бригадата бѣ ясно поставена — да разузнава на югъ и да заеме и удържи най-необходимитѣ мостове на р. Марица. Но командирѣтъ на бригадата, подъ влиянието на горното съобщение, взе решение да се отклони отъ изпълнението на прѣката си задача. Той насочи бригадата по пѣтя Кулакль — Татаркьой — Карталъ тепе, „за да се доближи до действащитѣ тамъ пехотни части“. Къмъ 10 ч. пр. пл. бригадата бѣ вече изтеглена въ походенъ редъ на северъ, когато се получи заповѣдта по II армия да продължава разузнаването на югъ, като се постарее да заеме мостовеѣ при Кулели Бургасъ и ги запази непожтнати, а така сѣщо да изпрати силни самостоятелни разезди къмъ Деде Агачъ.

Следъ като получи тази заповѣдь, командирѣтъ на бригадата върна частитѣ обратно въ Кулакль, отдето изпрати само единъ слабъ разездъ къмъ Кулели Бургасъ и единъ взводъ къмъ Димотика. А за изпълнение най-сѣществената частъ отъ задачата — заемане мостовеѣ и разузнаване къмъ Деде Агачъ — нищо не се направи. Следъ това бригадата трѣгна по пѣтя Кулакль — Каджкьой — Болгаркьой за Димотика. Въ последното село тя остана до 1 ч. сл. пл., и бѣ изпратено въ града нареждане, бригадата да бѣде посрещната тържествено отъ населението. Въ 3 ч. сл. пл. се започна тържеството, като на северния край на града бѣха излѣзли населението, властитѣ, свещеницитѣ съ църковнитѣ хоругви. Това неумѣстно разтакане бѣ прекратено тъкмо когато командирѣтъ на бригадата държеше своята речъ. Единъ конникъ се промъкна презъ тѣлпата и му

подаде донесение отъ началника на авангарда, че една рота мустафъзи настъпватъ отъ чифл. Сакъ Паша къмъ Димотика. Тържеството се прекрати, бригадата набързо излѣзе изъ града и се развърна въ боенъ редъ, като спеша единъ ескадронъ и две картечници на височинитѣ северно отъ чифлика. Единъ ескадронъ бѣ изпратенъ да обходи дѣсния флангъ на турцитѣ. Той спеша и откри огънь още отдалечъ. Другитѣ ескадрони въ коненъ строй останаха задъ спешения ескадронъ. Оказа се, че около 40 души турци сж заели позицията около кантона на 4 км. източно отъ Димотика и на мръкване се оттеглили къмъ р. Марица. Бригадата се прибра въ източния край на града едва въ 10 ч. 30 м. сл. пл., но и тамъ бѣ оставена въ очаквателно положение, конетѣ оседлани, на открито, подъ силния вѣтъръ.

Командирътъ на бригадата се подаде и на вѣрването на градоначалника, който казалъ, че редифитѣ отъ Сакъ Паша искали да се предадатъ, щомъ пристигне българската войска въ Димотика, и изпрати парламентъори да ги увещаватъ да си изпълнятъ дадената дума, откоето не се получи никакъвъ резултатъ.

И тъй, презъ този день конната бригада бѣ изтощена, а не изпълни възложената ѝ важна задача. Командирътъ на бригадата съ редъ донесения въ щаба на армията излагаше всичко гореизложено. Командуването на II армия не му поиска обяснения защо не е изпълнена заповѣдта.

Действията въ Южния секторъ.

Презъ нощта срещу 26-и октомврий командирътъ на 1/8. бригада се грижеше да обезпечи владението на отнетата отъ турцитѣ позиция. Той смѣташе тази позиция много важна за крепостта и предполагаше, че турцитѣ ще се опитатъ да я заематъ обратно. Независимо отъ това, трѣбваше да се взематъ мѣрки да се запазятъ войскитѣ отъ огъня на крепостната артилерия, която, очевидно, владѣеше много добре Карталъ тепе.

За достигане горнитѣ цели, командирътъ на бригадата употреби всички сръдства за усиление избраната главна позиция, като, подъ ръководството на пионерната рота, презъ цѣлата нощъ тя се укрепяваше, и окопитѣ бѣха вдѣлбани за стрелба на колѣне. Съ материали, взети отъ Татаркьой и пренасяни на ржце, бѣха построени леки блиндажи. Главната позиция бѣ на гребена около 1 $\frac{1}{2}$ км. западно отъ Карталъ тепе. Самата могила Карталъ тепе бѣ заета, като преденъ пунктъ, съ една рота, а по-после — само отъ единъ взводъ. За да се намалятъ загубитѣ отъ артилерийския огънь, глав-

ната позиция бѣ заета само съ 3-а дружина, а останалитѣ дружини бѣха разположени вънъ отъ досегаемостѣта на крепостната артилерия, въ гѣнкитѣ на мѣстността, на около 3¹/₂ км. югозападно отъ позицията. Командирѣтъ на бригадата предполагаше да отбранява позицията само съ една дружина, а съ другитѣ да контѣратакува настѣпилия противникъ.

Презъ деня турцитѣ не предприеха никакви действия. Презъ нощѣта, вследствие дѣждоветѣ въ горното течение на р. Арда, рѣката придойде. Стихийнитѣ води влѣчеха дървета и камъни и отнесоха мостоветѣ при Сименли и Самана. На дѣсния брѣгъ бѣха минали само кухнитѣ на частитѣ и продоволствениятъ обозъ на артилерийското отдѣление. Изстрелянитѣ бойни запаси не можеха да се попълнятъ, а за храна на войницитѣ се посегна на ранцевия запасъ. Командирѣтъ на бригадата, като знаеше, че конната бригада ще настѣпи къмъ Димотика, изпрати до командира ѣ молба да се приготвятъ въ града 4—5000 хлѣба. Заведващиятъ прехраната на 30-и полкъ, който бѣ въ Ортакой, сѣщо получи заповѣдь отъ командира на полка да приготви, заедно съ коменданта (командира на 7-а погранична дружина), хлѣбъ и да го изпрати къмъ полка съ реквизирани коли.

Действията въ Западния секторъ.

На разсѣмване частитѣ отъ 12-и полкъ още не бѣха подредени. Безредната стрелба, която продължи презъ цѣлата нощъ, не даде възможность на случайнитѣ началници да възстановятъ реда. На завладяната турска предна позиция бѣ останала само 5-а рота съ нѣколко малки групи войници отъ други роти. По-големата частъ отъ полка бѣ събрана на гребена, отстоящъ на около единъ километъръ отъ позицията на преднитѣ постове. На единъ по-преденъ гребенъ бѣха останали 9-а и 10-а роти, и тѣ бързаха да отстѣпятъ при другитѣ. 8-а рота, съ знамето на полка, бѣ на главната позиция при Отсѣчената могила. Организационнитѣ единици бѣха разпокъсани, и на позицията ротитѣ бѣха наредени отдѣсно налѣво така: 1-а, 3-а, 2-а, 15-а, 4-а, 14-а, 9-а, 13-а, 11-а, 12-а. Задъ първата линия бѣха останали 6-а, 16-а и 7-а роти. Между това, вследствие невѣрното донесение, че Папасъ тепе е заето, на 3./8. с. с. батарея бѣ заповѣдано да настѣпи презъ нощѣта и да заеме позиция на Папасъ тепе. Но когато батареята достигна до позицията на 2-о не с. с. артилерийско отдѣление, и командирѣтъ ѣ се ориентира върху положението на 12-и полкъ, той реши да заеме позиция на сѣщото мѣсто, влѣво отъ отдѣлението, и да съдействува за подреждането на полка.

Къмъ същото време 52-и полкъ се бѣше окопалъ здраво на достигнатата вечеръта позиция, а командирѣтъ на полка, съ разрешение отъ начальника на сектора, бѣ привлѣкълъ своята 3-а дружина отъ секторния резервъ къмъ дѣсния флангъ на полка. Дотогавашната полкова поддръжка, 8-а рота, бѣ изпратена напредъ, за да се присѣдини къмъ своята дружина.

Началникѣтъ на дивизията бѣ изпратилъ, както се каза, въ с. Еспетли една частъ отъ войскитѣ за маневриране (4./51. дружина и 2./8. с.с. батарея), съ задача да бждатъ готови да съдействуватъ и на 30-и полкъ, къмъ Карталъ тепе, и на 3-а бригада, къмъ Папасъ тепе. Следъ завладяване Карталъ тепе, на тѣзи части бѣ заповѣдано да се премѣстятъ отъ Еспетли къмъ Коюнлукъ, което тѣ извършиха на разсѣмване на 26-и октомврий.

Къмъ 6 ч. 10 м. пр. пл. командирѣтъ на 3-а бригада бѣше още на дѣсния участъкъ, при 52-и полкъ, и оттамъ изпрати следната заповѣдь:

„При снощнитѣ и ношесни действия се констатираха груби грѣшки по изпълнение правилата на военнитѣ действия, като: откриване огнь въ тъмнината отъ нѣкои части или отдѣлни лица, останали назадъ; неводене частитѣ въ редъ, споредъ времето; недържане връзка, нестоене на опредѣленитѣ мѣста; събиране заблуденитѣ части назадъ, намѣсто напредъ. Вследствие на това, споредъ полученитѣ сведения, сж дадени доста жертви.

За да имаме едно добро изходно положение за днесъ, 26-и того, заповѣдвамъ:

Съ разсѣмване частитѣ да взематъ подходящитѣ строеве, като се подравнятъ съ най-преднитѣ части, роти или дружини, както по фронта (52-и полкъ спрямо 12-и, и 1-а дружина отъ 52-и полкъ спрямо 2-а и 4-а дружини отъ сжщия полкъ), така и въ дълбочина, относно ротитѣ и дружинитѣ отъ 12-и полкъ. Въ заключение, за точка на опора при уреждане частитѣ да служи тая частъ, която се намира най-напредъ — по дружината на майоръ Дойчиновъ, която била на Папасъ тепе (сведения, получени отъ майоръ Пенковъ по телефона).

Следъ уреждането си, всички части да се окопаятъ солидно на заетитѣ пунктове. Полскитѣ батареи да преминатъ до пехотнитѣ части дотолкова, щото да имъ бждатъ солидна опора, както за задържане заетитѣ пунктове, тъй и да помогнатъ за по-нататѣшното настѣпление.

Обсадната артилерия да продължава да държи въ респектъ противника около Бекчи тепе и източно отъ фронта на пехотнитѣ части.

Превързочнитѣ пунктове да се привдигнатъ напредъ и да взематъ мѣрки за ясно обозначаване мѣстата си, за да се избѣгнатъ страданията на раненитѣ, причинявани отъ досегашнитѣ неуредици по тоя въпросъ.

Да се взематъ мѣрки за даване топла храна на частитѣ веднага съ разсѣмване и попълване патронитѣ.

Между това, командирът на 12-и полк още не можеше да се ориентира за положението на своите дружини и още веднъж донесе, че неговите най-предни части сж на Папасъ тепе. Понеже командирът на 3-а бригада бѣ задъ дѣсния полкови участъкъ, а задъ 12-и полкъ, при висотата 152, бѣ щабът на дивизията, то последниятъ започна да се вмѣсва въ командуването на полка, безъ знанието на бригадни командиръ. Началникът на дивизията съобщи на командира на полка, че донесението му е невѣрно, и му заповѣда да разпореи дружините да се организиратъ здраво на позициите, които сж достигнали.

На разсѣмване турски вериги се показаха на гребена Папасъ тепе и започнаха предпазливо да настѣпватъ къмъ своите напуснати презъ нощта окопи, съ видимо намѣрение наново да ги заематъ. Българската артилерия, която презъ цѣлата нощъ бодърствуваше, веднага откри огънь по всички видими цели. Турските батареи отговориха на този огънь, и боятъ се започна съ сжщата сила, както и предния день. Командирът на 12-и полкъ бѣ съобщилъ, своето невѣрно донесение за заемане Папасъ тепе и до артилерийските началници, които прекратиха стрелбата. Турците използваха това затишие и бързаха да изминатъ разстоянието между Папасъ тепе и предната си позиция. Тѣ сполучиха да сторятъ това, докато командирът на бригадата и началникът на дивизията се намѣсятъ и предадатъ на артилерийските командири да продължатъ стрелбата.

Останалите въ турските предни окопи бойци, подъ командата на командира на 5-а рота, капитанъ Гърдевъ, бѣха се приготвили за борба. Тѣ бѣха приспособили турските окопи за стрелба и бѣха се снабдили съ достатъчно патрони, прибрани отъ убитите и ранените. Капитанъ Гърдевъ бѣ решилъ да се съпротивява докрай, като се надяваше, че на разсѣмване полкътъ ще успѣе да се устрои, и той ще бѣде подкрепенъ. Когато срещу него настѣпи по-многочисленъ противникъ, той го посрещна съ силенъ огънь. Но турците схванаха, че тукъ иматъ работа съ една шепа бойци, и настѣпваха много енергично, като обхващаха и двата фланга на 5-а рота. До 9 ч. 30 м. пр. пл. българите се съпротивляваха. Когато започнаха да се привършватъ патроните, и като се увѣри, че подкрепление нѣма да получи, капитанъ Гърдевъ заповѣда да се почне отстъпление къмъ по-задните гребени, на които, очевидно, се бѣха спрѣли другите роти отъ полка. Едновременно всички бойци бѣгомъ се спуснаха въ близкия долъ, при което претърпѣха много голѣми загуби отъ обходилите ги турски вериги. Капитанъ Гърдевъ бѣ контузенъ въ двата крака и бѣ изнесенъ на ръце отъ своите войници. Турците заеха своите окопи и плениха нѣколко останали тамъ войници и всички ранени.

Следъ като си заеха отнетитѣ имъ вечеръта окопи, турцитѣ на нѣколко пѣти се опитаха да продължатъ настѣплението си, особено срещу лѣвия флангъ на 12-и полкъ, по долината на р. Марица. По искането на командира на полка, началникътъ на дивизията изпрати две роти отъ 51-и полкъ (5-а и 6-а), които къмъ 10 ч. пр. пл. настѣпиха отъ Отсѣчената могила и подъ най-силенъ артилерийски огънь продължиха бойния редъ влѣво, дето отъ върбалацитѣ край Марица турцитѣ силно безпокоеха съ пехотенъ огънь фланга на българитѣ. Въпреки това усилване, гѣсти турски вериги изкочиха изъ върбалацитѣ на р. Марица, и стремително настѣпваха къмъ лѣвия флангъ, като заставиха нѣкои отъ най-разколебанитѣ български части да напуснатъ окопитѣ си. 3-а с. с. батарея, която, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ дивизията, бѣ излѣзла на втора позиция, непосредствено до пехотнитѣ вериги, откри силенъ огънь по настѣпващитѣ турци, разколеба ги и ги принуди да отстъпятъ къмъ върбалака. Следъ това бѣха обстрелвани площади въ този върбалакъ, дето се предполагаше, че се събиратъ повече турски сили, за да подновятъ атаката си.

Следъ пладне турцитѣ започнаха да се спускатъ отъ гребена между Папасъ тепе и Бекчи тепе, съ цель да заематъ своитѣ окопи въ равнината на р. Арда, при Ипчели. Щомъ се забеляза това движение, полскитѣ батареи и дветѣ групи отъ обсадната артилерия (12 с. м. Д/30 и 12 с. м. Д/25) откриха силенъ огънь по настѣпващитѣ и нѣколко пѣти ги разстройваха и повръщаха назадъ, докато, най-после, ги принудиха да се откажатъ отъ по-нататъшното настѣпление.

Това настѣпление на турцитѣ въ долината на Арда ставаше вследствие настѣплението на *52-и полкъ* въ тази посока. Командирътъ на полка, когато получи съобщението, че турцитѣ настѣпватъ къмъ лѣвия флангъ на съседния 12-и полкъ, изпрати 10-а рота къмъ този флангъ, съ задача да застане така, че ако турцитѣ се много увлѣкътъ въ обходъ, то да се атакува тѣхниятъ изложенъ флангъ.

Тази рота много бързо извърши движението по силно обстрелвания тилъ на позицията. Тя не взе участие въ боя, но повдигна духа на всички, които я видѣха, защото показваше готовността на съседния полкъ да се притече на помощъ, ако това е необходимо.

Къмъ 9 ч. 20 м. пр. пл. той заповѣда на 3-а дружина (11-а и 12-а роти) да настѣпи отъ дѣсния флангъ на полковата позиция и, като се доближи до турскитѣ окопи, да се окопае и да открие огънь по тѣхъ. На 1-а дружина, въ Ипчели, той заповѣда да настѣпи къмъ Паласъ тепе, като съобразява действията си съ тия на 3-а дружина. Дветѣ дружини настѣпиха решително и веднага при-

влѣкоха върху себе си огъня на цѣлата турска артилерия. Веднага следъ това се започна и казаното по-горе турско настѣпление за заемане окопитѣ въ равнината на р. Арда. Къмъ 11 ч. 30 м. сл. пл. въ сѣщата посока бѣ насочена и 4./51. дружина, която запълни междината между 3./52. и 1./52. дружини.

Командирътъ на 8-и с. с. артилерийски полкъ повика на своя наблюдателенъ пунктъ командира на 2-а батарея, която въ това време бѣ при Коюнлукъ, и, като му посочи настѣпващитѣ по долината на р. Арда турски вериги, заповѣда му да вземе позиция на гребена югоизточно отъ гаубичната батарея и да спре това настѣпление. Мѣстото, посочено за позиция на батареята, се обстрелваше много силно отъ крепостната артилерия. Командирътъ на батареята, капитанъ Дошкиновъ, изкочи съ своитѣ органи напредъ за разузнаване, а батареята се водѣше отъ взводния командиръ. Когато тя приближаваше къмъ избраната позиция, турската артилерия започна да я обстрелва и я принуди да се отклони на около 100 м. отъ пѣтя си. Въ 1 ч. сл. пл. батареята откри сполучливъ огънь по настѣпващитѣ турски вериги и ги накара да залегнатъ въ гънкитѣ на мѣстността и да се прецеждатъ на групи къмъ своитѣ окопи. Въ това време една 15 см. крепостна батарея откъмъ Карагачъ започна да се пристрелва по позицията на 2-а батарея. Макаръ орждията да бѣха закрити на цѣлъ ръстъ подъ гребена, турската батарея се пристреля сполучливо и стѣсни вилката до 25 м. Батарейнитѣ ѝ залпове попадаха на нѣколко крачки до орждията. Командирътъ на батареята заповѣда да се изведе прислугата на 50 крачки отъ двата фланга, за да се предпази отъ поражение. Макаръ 2-а батарея да прекъсна стрелбата си, турцитѣ едвамъ следъ 20 минути се решиха наново да настѣпятъ къмъ своитѣ окопи. Но въ това време и крепостната батарея бѣ прекратила стрелбата. 2-а батарея наново откри огънь и до вечерята спираше турското настѣпление. По този начинъ, вследствие пехотния и артилерийския огънь, отъ настѣпващитѣ около два табора само около две роти можаха да достигнатъ до окопитѣ на тѣхнитѣ предни постове и да ги заематъ.

Къмъ 2 ч. сл. пл. пехотниятъ огънь постепенно затихваше отъ дветѣ страни. До вечерята само обсадната артилерия подѣлжаваше своя рѣдкъ огънь по турското разположение. Началникътъ на дивизията изпрати офицери отъ своя щабъ, които да узнаятъ какво е състоянието на 12-и полкъ следъ нощната безредица. Отъ тѣхъ той узна, че, макаръ да е претърпѣлъ голѣми загуби, полкътъ е още съ запазенъ духъ, и ще може да се задържи на своитѣ позиции. Но командирътъ на полка бѣ разколебанъ, и още отъ сутринята

започна да моли да се смѣни полка отъ бойната линия, за да може да се устрои. Такава смѣна въ време на боя бѣ невъзможна, и началникътъ на позицията повтори заповѣдта си — полкътъ да задържа докрай заетата позиция. Вечерта, обаче, той заповѣда 51-и полкъ да смѣни 12-и, който да се оттегли на бивакъ задъ главната позиция. Вечерта частитѣ на Западния секторъ останаха да ношуватъ на позицията на около 2 км. предъ линията на преднитѣ постове. Отъ позицията бѣха оттеглени и полскитѣ с. с. батареи.

Къмъ 11 ч. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Днесъ рано сутринята се почна боятъ, който презъ всичкото време се води съ неопредѣленъ за дветѣ страни успѣхъ. Поради голѣмото смѣсване на частитѣ отъ 12-и Балкански полкъ презъ миналата нощъ, частитѣ на полка отстъпиха западната частъ на платото Папасъ тепе. Презъ цѣлата минала нощъ е имало пехотна престрелка. По едни сведения, отдѣлни групи отъ 12-и Балкански полкъ сж били при самата могила Папасъ тепе и ношували размѣсени съ турски групи. Днесъ боятъ бѣше много упоритъ. Чакъ когато сѣрбитѣ настѣпиха, очевидно за рекогносцировка (около 3 ч. сл. пл.), боятъ утихна. Турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ цѣлата линия Шейтанъ Тарла — Казанъ тепе, но виждаше се, че бѣше безъ резултатъ.

Разположението на дивизията сега: 3-а бригада — на изтокъ отъ линията на преднитѣ си постове, която заемаше преди 25-и, на нея се укрепява; 12-и Балкански полкъ оттеглихъ задъ позицията. Сведения за раненитѣ още нѣмамъ точни. Досега ранени за двата дѣня около 600.

Утре, 27-и, частитѣ ще се укрепяватъ. Мостътъ на р. Арда разваленъ отъ придошлата стихийна вода, козлитѣ отнесени, понтонитѣ спасени. За сега мостътъ не може да се поправи. Полкътъ на Карталь тепе се укрепявалъ.“

Съдействието отъ Северозападния секторъ.

За да се помогне на частитѣ отъ 8-а дивизия, началникътъ на Северозападния секторъ заповѣда сѣрбскитѣ 15-и и 20-и полкове да произведатъ усилено разузнаване, съ цель да привлѣкътъ къмъ себе си вниманието на турцитѣ. На обсадната артилерия въ сектора бѣ дадена задача — да съдействува съ огъня си по Папасъ тепе на 8-а дивизия, а една частъ отъ батареитѣ да поддържа усиленото разузнаване на сѣрбскитѣ полкове.

Къмъ 7 ч. 5 м. пр. пл., когато се започна артилерийската борба въ Западния секторъ, 12 см. Д/30 и 12 см. Д/28 групи откриха огънь

по турската батарея на Бекчи тепе, която бѣ принудена да прекрати огъня и да се снесе отъ позицията. Презъ цѣлия день бѣха обстрелвани гребенитѣ между Папасъ тепе и Бекчи тепе, дето се предполагаше, че могатъ да заематъ позиция турскитѣ батареи. Когато 12 см. Д/28 група започна да обстрелва севернитѣ склонове на Папасъ тепе, отъ 8-а дивизия се получи съобщение, че тѣзи склонове сж заети отъ български войски. Това съобщение, обаче, не бѣше вѣрно, защото отъ наблюдателнитѣ пунктове на обсадната артилерия много добре се виждаше разположението и на дветѣ страни.

Обсадната артилерия отъ Северозападния секторъ обстрелва и върбалацитѣ по брѣга на р. Марица, отдето турцитѣ предприеха настѣплението си противъ лѣвия флангъ на позицията на 8-а дивизия.

Началникътъ на Северозападния секторъ, като смѣташе, че Папасъ тепе е заето отъ 8-а дивизия, заповѣда обсаднитѣ батареи да се изнесътъ още напредъ. Началникътъ на обсадната артилерия въ сектора издаде наредба, въ която е казано: „Главната цель на близкитѣ предстоящи действия противъ крепостта е да се бомбадира гр. Одринъ. За постигане тази цель, цѣлото тежко обсадно отдѣление да вземе позиции по хребета непосредствено на изтокъ отъ с. Кемалъ, т. е. на самата пехотна позиция“. Тази наредба не можа да се изпълни, защото всички батареи бѣха ангажирани въ борбата и презъ цѣлия день водиха ту по-рѣдка, ту по-честа стрелба.

Резултатитѣ отъ боеветѣ на 25-и и 26-и октомврий.

Съ заемането на Карталъ тепе и съ действията отъ Конния отрядъ на Източния секторъ, Одринската крепостъ бѣ окончателно обкръжена и откъсната отъ външния свѣтъ. Тя не можеше вече да поддържа връзка съ Турското главно командване, освенъ чрезъ безжичния телеграфъ. Независимо отъ това, крепостта се лиши отъ запаситѣ на селата южно отъ Одринския паралелъ, въ които бѣха останали голѣми запаси отъ храни и особено отъ фуражъ. По-рано, до пълното обкръжаване на крепостта, почти ежедневно отъ нея излизаха голѣми обози, прикрити отъ башибозукъ, и се връщаха обратно, натоварени съ храни и фуражъ. Сега тѣзи фуражировки станаха невъзможни. Невъзможно ставаше и снабдяване крепостта отвънъ по шосето Баба Ески — Хавса — Одринъ. Изобщо, отъ 26-и октомврий нататъкъ Одринскиятъ гарнизонъ вече не можеше да се надява на никаква помощ отвънъ, освенъ при единъ обратъ на

военните действия, които да позволи пристигането на голъми сили за деблокиране на крепостта.

И тъй, първата задача, която командувачиятъ II армия бѣ поставилъ на 25-и и 26-и октомврий, бѣ достигната: Одринската крепостъ бѣ свършено обкржжена. Обаче втората задача — заема-нето Папасъ тепе, съ цель да се бомбардира оттамъ града, не можа да се достигне. Между това, докато обкржжаването се достигна съ нищожни срѣдства, опитътъ за завладяването Папасъ тепе кошту-ваше много скъпо на армията, което се вижда отъ следното:

СВЕДЕНИЕ

за загубитъ на II армия въ боевете на 25-и и 26-и октомврий.

Части	Убити			Ранени			Изчезнали			Всичко		
	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко
Въ Южния секторъ:												
30-и полкъ	—	20	—	1	92	—	—	—	—	1	112	—
3./8. с. с. артилер. отдѣление . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Въ Западния секторъ:												
12-и полкъ	2	96	—	6	712	—	1	171	—	9	979	—
52-и полкъ	—	7	—	3	158	—	—	—	—	3	165	—
51-и полкъ	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
2./8. с. с. батарея	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—
3./8. с. с. батарея	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко	2	123	—	10	967	—	1	171	—	13	1.261	—

Въ тѣзи боеве частитъ отъ II армия, особено артилерийскитъ, изстреляха внушително количество бойни запаси. Това се вижда отъ следното:

СВЕДЕНИЕ

за изстреляните бойни запаси въ II армия въ боевете
на 25-и и 26-и октомврий.

на 25-и и 26-и октомври.

Части	Патрони	Полски			Тежки		
		гранати	шрапнели	Всичко	гранати	шрапнели	Всичко
Въ Южния секторъ:							
30-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—
3./8. с. с. артилер. отдѣление . . .	—	—	139	139	—	—	—
Въ Западния секторъ:							
12-и полкъ	96,700	—	—	—	—	—	—
52-и полкъ	35,000	—	—	—	—	—	—
51-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	1,786	1,512	3,298	—	—	—
1./8. с. с. артилер. отдѣление . . .	—	15	646	661	—	—	—
3./2. с. с. гауб. батарея	—	—	—	—	298	2	300
15 см. гаубична батарея	—	—	—	—	87	29	116
15 см. Д/30 група	—	—	—	—	173	210	383
1-а 12 см. Д/30 батарея	—	—	—	—	100 ¹⁾	100 ¹⁾	200 ¹⁾
2-а 12 см. Д/30 батарея	—	—	—	—	90	126	216
12 см. Д/25 група	—	—	—	—	207	360	567
Въ Северозападния секторъ:							
Тимошка дивизия	—	—	—	—	—	—	—
1./11. бригада	—	—	—	—	—	—	—
11-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	—	159	190	349
15 см. Д/30 група	—	—	—	—	?	?	673
12 см. Д/30 група	—	—	—	—	35	47	82
12 см. Д/28 Шуменска група	—	—	—	—	—	—	—
12 см. Д/28 Софийска група	—	—	—	—	8	108	116
12 см. гауб. не с. с. отдѣление . . .	—	—	—	—	—	—	—
Въ Източния секторъ:							
2./11. бригада	3,000	—	—	—	—	—	—
1-а и 2-а бат. отъ 2-о с. с. гауб. отдѣл.	—	—	—	—	—	8	8
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	—	61	61	—	—	—
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	—	118	118	—	—	—
Всичко	—	1,801	2,467	4,277	1,157	1,180	3,010

¹⁾ Приблизително.

Единственият резултатъ отъ толкова много жертви и изстреляни бойни запаси бѣ изнасянето линията на обкръжаването на Западния секторъ на около единъ километъръ по-напредъ. По чувствително съкратяване на тази линия се получи само въ Източния секторъ, вследствие инициативата на началника на сектора, генералъ Велчевъ.

Изстрелването толкова голѣмо количество снаряди отъ обсадната артилерия, която бѣ далечъ отъ главната отбранителна линия, направи много силно впечатление на началника на артилерията на действащата армия. Той не можеше да одобри така сжщо изстрелването голѣмо количество фугасни гранати отъ 15 см. гаубици, защото назначението на тѣзи гранати бѣ за разрушаване землени и бетонни постройки, а не за стрелба противъ полски укрепления и живи цели въ полето. Затова, следъ съответенъ докладъ на началника на щаба, той направи предупреждение до началника на артилерията въ II армия за безразборното харчене бойнитѣ запаси въ боеветѣ на 25-и и 26-и октомврий.

Това предупреждение се сторило обидно за командувачия II армия, който изпрати въ Щаба на действащата армия следната телеграма:

„Началникътъ на артилерията при Щаба на действащата армия съ телеграми №№ 864 и 1040 прави разпореждания, които не сж отъ негова компетентностъ, защото отъ Лозенградъ не се вижда по какви цели стреля обсадната артилерия. Такова вмѣсване въ работата на отговорни лица отъ неотговорни не може да има полза, а само внася смущение въ умоветѣ и понятията. Моля, да се тури край на такива разпореждания. Въ противенъ случай нека началникътъ на артилерия вземе управлението на артилерията и разпорежда кога по какви цели да се стреля.“

Съ телеграмата № 1040 началникътъ на артилерията въ Щаба на действащата армия отговори на началника на обсадната артилерия при II армия, който на 4-и ноемврий искаше да се замѣнятъ димнитѣ заряди на 15 см. и 12 см. Д/30 орждия съ бездимни. Въ този отговоръ наново се напомняше до последния да се държи смѣтка и да не се изразходватъ много бойни запаси по маловажни цели.

Двудневниятъ натискъ върху Западния и Южния сектори е подеиствувалъ твърде чувствително върху морала на гарнизона и на цивилното население въ Одринъ. Атакуванитѣ части отъ гарнизона претърпѣха твърде голѣми загуби. Почти всички болници сж били препълнени съ ранени. Само въ Централната болница сж постъпили около 170 ранени, следъ като сж били изпълнени леглата въ другитѣ болници.

Комендантътъ на крепостта трѣбваше да потърси начинъ да повдигне отпадналия духъ на войницитѣ и гражданитѣ. На 27-и той

издаде следния бюлетинъ, въ който се стремѣше да представи блѣстяще положението на отоманскитѣ армии:

„1. Южната армия е спечелила решителна победа на гръцката граница. Въ това сражение сж взети множество оржжия, топове, обози, бойни запаси и пленници.

2. При преследване гръцката армия, нашитѣ сж взели много топове, муниции и санитарни материали.

3. Нашата Южна армия въ сжщото време продължава да нанася на сърбитѣ голѣми загуби. Единъ коненъ отрядъ е окончателно разпрѣснатъ. Въ наши ржце сж паднали 4 знамена и много оржжия.

4. При Урли, въ една среща съ българитѣ, единъ тѣхенъ ескадронъ е унищоженъ. Конетѣ и оржжията му сж взети; тѣзи коне сега сж дадени на нашитѣ кавалеристи.

5. Въ боя на 26-и и 27-и октомврий около Марашъ неприятельтъ, следъ като претърпѣ грамадни загуби, бѣ отблѣснатъ отъ позициитѣ си съ атака на ножъ и геройски преследванъ до хребетитѣ Коюнлукъ. Стотици пушки бѣха взети отъ нашитѣ.

6. Нашата Източна армия продължава да се сражава методично и въ пълненъ редъ. Ние твърдо се надѣваме, че, съ Божията помощ, неприятельтъ ще бжде отблѣснатъ.

7. Комендантътъ на крепостъта очаква отъ жителитѣ спокойствие и твърдостъ.“

ГЛАВА IV.

Действията около обкръжената крепост до края на октомврий.

Общото положение следъ обкръжаването.

Отъ началото на военнитѣ действия до 16-и октомврий вниманието на коменданта на крепостъта бѣ насочено върху българскитѣ войски, оставени като заслонъ срещу крепостъта. Тѣзи войски бѣха разположени срещу Западния, Северозападния и Североизточния сектори. Следъ неуспѣшнитѣ опити на командуването на Източната армия да привлѣче подвижния гарнизонъ за съвмѣстно действие съ тази армия, комендантътъ на крепостъта бѣ взелъ решение да отбранява главната отбранителна линия, като задържа, колкото е възможно по-дълго време, българскитѣ войски по-далечъ отъ тази линия. Затова бѣха заети, и се укрепяваха преднитѣ позиции. Въ оставения свободенъ Югоизточенъ секторъ турцитѣ изпращаха малки отряди, които извършваха фуражировки изъ най-близкитѣ до крепостъта села и прибраха оставенитѣ тамъ храни, фуражъ и материали, които можеха да послужатъ на гарнизона. Обстоятелството, че въ тѣзи села, и следъ пълното обкръжаване крепостъта, се намѣриха достатъчно храни и фуражъ, показва, че работата по прибиране хранитѣ не е била добре организирана, както въ периода на мобилизацията, тъй и по-после, когато българскитѣ войски оставиха свободенъ този участъкъ.

До 16-и октомврий Турското командуване имаше възможность презъ Родосто и Галиполи да поддържа най-тѣсна връзка съ гарнизона на крепостъта. То можеше да го засили, ако това бѣ необходимо, можеше да вкара въ крепостъта храни и бойни запаси. Гарнизонътъ на крепостъта можеше да поддържа непосредствена връзка и съ

Гюмюрджинския край и войските, които действуваха въ него. Следъ пълното обкръжаване крепостта, това ставаше невъзможно, и комендантътъ на крепостта трѣбваше да разчита само на онѣзи сръдства за борба, които бѣха затворени въ нея. Съ свойственета му енергия той се залови да организира тѣзи сръдства така, че да осигури възможна най-дълга съпротива.

Следъ свършване боеветѣ за завладяване Карталъ тепе и Папасъ тепе, частитѣ отъ II армия на 27-и октомврий бѣха разположени на линията на обкръжаването по следния начинъ:

а) *Конната бригада* бѣ въ гр. Димотика.

б) *На Южния секторъ, 30-и полкъ*, съ 3./8. с. с. артилерийско отдѣление, подъ началството на командира на 1./8. бригада, заемаше линията отъ Татаркьой, презъ Карталъ тепе, до р. Арда. Позицията се заемаше съ две дружини и две батареи, а другитѣ две дружини съ една батарея бѣха оставени въ резервъ на сектора, на около 2—3 км. западно отъ Татаркьой.

в) *На Западния секторъ, 3./8. бригада*, съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ и придадената ѝ обсадна артилерия, заемаше линията, която частитѣ достигнаха при атаката на Папасъ тепе, и която бѣ на около единъ километъръ предъ дотогавашната линия на преднитѣ постове. Въ резервъ на този секторъ оставаше 12-и полкъ съ 1./8. с. с. артилерийско отдѣление.

г) *На Северозападния секторъ, Тимошката дивизия*, съ 56-и полкъ, 11-и не с. с. артилерийски полкъ и придадената ѝ обсадна артилерия, заемаше линията на обкръжаването, както бѣ я заварила при пристигането си. Въ резервъ на този секторъ бѣ оставенъ 55-и полкъ, при Возгачъ.

д) *На Източния секторъ, II-а дивизия*, съ своята 2-а бригада и и придаденитѣ ѝ: 3./9. бригада, 2./8. бригада, 2./9., 2./8. с. с. артилерийски отдѣления и 2-о полско гаубично отдѣление (две батареи), заемаше линията, която частитѣ достигнаха следъ демонстрацията на 26-и октомврий на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере. Въ резервъ на този секторъ бѣ оставена 3./9. бригада. *Конниятъ отрядъ* при този секторъ бѣ разположенъ въ Оглу Паша.

е) Въ *Мустафа Паша* пристигаше постепенно пехотата на сръбската Дунавска дивизия, II призивъ, и до 27-и бѣха пристигнали 4-и и 8-и полкове. Въ разговоръ по телеграфа съ началника на оперативния отдѣлъ, полковникъ Жековъ изказа следното мнение за употребението на тази дивизия:

„За да се изпълни задачата по обезпечаване новата комуникационна линия презъ Димотика, необходимо е Карталъ тепе да се заеме отъ частитѣ на сръбската Дунавска дивизия, защото, по мнението на командувация армията, само тогава ще могатъ да се насочатъ достатъчно сили на югъ. Днесъ е пристигналъ въ Мустафа Паша единъ полкъ отъ тази дивизия, и той ще бжде изпратенъ утре на дѣсния брѣгъ на Арда, за да освободи полка, който днесъ съ бой завладѣ Карталъ тепе.“

Това мнение бѣ възприето отъ главното командване, и отъ Главната квартира се получи разрешение да се насочи Дунавската дивизия, II призивъ, въ Южния секторъ.

Планъ на Българското командване за по-нататъшнитѣ действия.

Вниманието на Българското главно командване и следъ решителното сражение на линията Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ бѣ съсредоточено върху операциитѣ срещу главната турска армия, отстъпваща къмъ Цариградъ. Заето повече съ организиране сръдствата за атаката на остатъцитѣ отъ турската армия, то привлече на главния театъръ голѣма частъ отъ войскитѣ действащи при Одринъ, като ги замѣняваше съ други (II-а и сръбскитѣ Дунавска и Тимошка дивизии). На 24-и октомврий, когато българскитѣ I и III армии настѣпиха тѣмъ Чаталджа, на II армия не бѣше дадена опредѣлена задача, и командувация армията не можеше да състави единъ планъ за действие следъ обкръжаване крепостта.

Генералъ Фичевъ твърди, че въ Щаба на действащата армия едвамъ на 22-и октомврий се получило съобщение отъ правителството чрезъ министра на финанситѣ, че руситѣ дали съгласието си да се действа противъ Одринъ. Защото преди почването на войната рускиятъ воененъ аташе билъ заявилъ отъ името на своето правителство, че Одринската областъ се намира въ зоната на руското влияние, и българитѣ не можели да действуватъ въ нея и да атакуватъ Одринъ. Ако, действително, е имало такова заявление, то не е било уважено въ началото на войната, защото българската армия още оттогава действуваше противъ крепостта. Но, и следъ като се е получило това съобщение за съгласието на Руското правителство, не се вижда да е билъ установенъ отъ Щаба на действащата армия планъ за действие противъ Одринската крепост¹⁾.

На 24-и октомврий, както се каза, Щабътъ на действащата армия възложи на II армия задачата да обезпечава комуникационната

¹⁾ И. Фичевъ — „Отъ София до Чаталджа“.

линия Търново-Сейменъ — Каджкьой — Сименли — Караджалж — Димотика — Кулели Бургасъ — Чорлу, по която ще се организира движението отъ България за I и III армии и обратно, за което се предприе обкръжаване на крепостта отъ югъ. И тази второстепенна задача на армията оставаше докато се завърши Чатаалджанската операция. Това се вижда отъ телеграмата до командувачия армията отъ началника на Щаба на действащата армия отъ 3-и ноемврий, подадена по случай опита на началника на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, да завладѣе нѣкои фортове:

„Отъ вчерашнитѣ действия на генералъ Велчевъ се вижда, че той има намѣрение да овладѣе неприятелската фортова линия, и е предприелъ една операция, която може да постави блокадниятъ корпусъ въ твърде деликатно положение. Целта на повѣрената Ви армия преди всичко е да осигури операциитѣ на главната армия и да неутрализира влиянието на турския гарнизонъ въ Одринската крепостъ. Предвидъ на това, мнението на Щаба на действащата армия е: да се държи затворенъ въ крепостта неприятелскиятъ гарнизонъ, и да не се излага на опасностъ блокадниятъ корпусъ. Операцията на генералъ Велчевъ безъ тежка артилерия е несигурна и свързана съ много опасности. Отъ друга страна, той нѣма достатъчно сили за развитие операциитѣ противъ крепостта. Подъ Одринъ не трѣбва да се рискува нищо, защото краятъ на войната зависи отъ операциитѣ на главната армия, комуникационната линия на която трѣбва да бѣде най-надеждно гарантирана. Генералъ Велчевъ трѣбва да се задържа, за да не отвори Източния фронтъ на блокадата и да компрометира цѣлата война.“

Командувачиятъ II армия е схващалъ задачата на армията точно тъй, както тя е била поставена отъ Щаба на действащата армия. Затова въ всички почти негови заповѣди следъ 26-и октомврий на частитѣ се препоръчва да останатъ на достигнатитѣ мѣста, на които да се затвърдятъ. Едно измѣнение се забелязва само по отношение разположението на обсадната артилерия, на която е заповѣдано да излѣзе по-напредъ, съ цель да може съ огъня си да достига до главната отбранителна линия на крепостта. Обаче тази артилерия си остана разпредѣлена по секторитѣ пакъ безъ идея за съсредоточение по-силенъ огънь въ единъ избранъ участъкъ. Даже по-късно тя бѣ още повече разпрѣсната, като се отдѣлиха по нѣколко батареи за Южния и Източния сектори, въ които по-рано нѣмаше обсадна артилерия.

Действията на Източния секторъ на 26-и и 27-и октомврий. — Първият опитъ да се завладѣе фортвата линия.

Разузнаването на Гвардейския коненъ полкъ.

Командирътъ на Гвардейския коненъ полкъ на 26-и октомврий организира разузнаването отъ Оглу Паша, като изпрати петъ самостоятелни офицерски разезди въ посоките: Бююкъ Татаркьой, Кара Късьмъ, Хавса, Баба Ески. Единъ разездъ бѣ изпратенъ да влѣзе въ връзка съ лѣвия флангъ на войскитъ отъ Източния секторъ. Следъ тръгването на разездитъ, и полкътъ настѣпи по пѣтя Оглу Паша—Абаларкьой—Кара Късьмъ. Къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдъ по Източния секторъ отъ 23-и октомврий за формиране *Конния отрядъ* (Гвардейския коненъ полкъ, Тимошкия коненъ полкъ и 2./54. дружина), който трѣбваше да се съсредоточи при Оглу Паша и да охранява фланга на 11-а дивизия. До 5 ч. сл. пл. изпратенитъ разезди отъ Гвардейския коненъ полкъ и самиятъ полкъ разчистиха района Оглу Паша—Хавса—Асатлж—Елчели—Бююкъ Татаркьой—Оглу Паша отъ башибозука, който, заедно съ обозитъ си, се оттегли въ крепостта, и въ 7 ч. сл. пл. всички се завърнаха въ Оглу Паша, дето пристигнаха и другитъ части на конния отрядъ. Началникътъ на отряда, като получи донесение отъ всичкитъ си разезди, изпрати въ Щаба на Източния секторъ следното донесение:

„Въ сектора Асатлж—Кючукъ Татаркьой—чифл. Тая Кадънъ и на северъ отъ шосето Одринъ — Цариградъ нѣма противникъ. По линията Боснакьой—Арнауткьой всички неприятелски войски сѣ отдрѣпнати и прехвърлени на Западния фронтъ. Частитъ отъ 10-и полкъ сѣ демонстрирали тази сутринъ, безъ да срещнатъ съпротивление. Наблюдаваме за фланга. Довечера ще изпратя пълно донесение.“

Заповѣдта на началника на Източния секторъ.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, се намисляше съ щаба си въ Ортаки, когато къмъ 11 ч. пр. пл. стрелбата въ Западния и Северозападния сектори се усилваше извънредно много. Той нѣмаше връзка съ тѣзи сектори, за да провери на какво се дължи тази усилена стрелба, и предполагаше, че турцитъ извършватъ контъратака, за да си завладѣятъ обратно важнитъ позиции Карталъ тепе и Папасъ тепе, за които бѣ получилъ съобщение отъ Щаба на II армия, че сѣ завладяни на 25-и октомврий отъ 8-а дивизия. Това негово предположение се потвърди отъ началника на Северозападния

секторъ. Той реши да помогне на частитѣ отъ другитѣ сектори, като настѣпи съ своитѣ части, за да прикове турцитѣ срещу себе си и да не имъ даде възможностъ да отдѣлятъ войски, за да ги изпрацатъ противъ тѣхъ. Това негово решение отговаряше на заповѣдта на командуващия армията за действията презъ този день. За постигане тази цель, къмъ 11 ч. 55 м. пр. пл. началникътъ на Източния секторъ изпрати следната заповѣдъ:

„Вчера, на 25-и того, нашитѣ войски превзеха Папасъ тепе и Карталъ тепе, по дѣсния брѣгъ на р. Марица; нашата конна бригада действува между Арда и Марица; въ тази минута неприятелътъ отъ крепостта Одринъ настѣпи, съ цель да заеме обратно Карталъ тепе и Папасъ тепе. Нашитѣ войски ги задържатъ. За да не се даде възможностъ на противника въ Одринъ да пренесе войски къмъ Карталъ тепе и Папасъ тепе, заповѣдвамъ:

Войскитѣ отъ повѣрения ми Източенъ секторъ да произведатъ демонстрация противъ Източния фронтъ на Одринската крепостъ, като даватъ видъ, че ще атакуватъ крепостта, но, всъщностъ, да се не увеличатъ въ решителна атака, затова:

1) *2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия*, заедно съ придаденитѣ ѝ части, включително и гаубичното отдѣление, да настѣпи отъ позициитѣ си къмъ горното течение на р. Сазлж дере, на участъка между с. Кара Юсуфъ и чифл. Кюшенъ, а, по възможностъ, да премине и на дѣсния брѣгъ на тази рѣка и открие силенъ огънь по неприятеля.

2) *2-а бригада отъ 11-а дивизия* да настѣпи отъ позицията си къмъ линията Еникьой—Хадъраа, като дава видъ, че ще атакува, безъ да се увеличи въ решителна атака. Да се открие силенъ артилерийски и пехотенъ огънь.

3) *3-а бригада отъ 9-а дивизия* да се събере задъ височината к. 89'9 и да бжде готова да поддържа бойната частъ.

4) *Конниятъ отрядъ* да охранява лѣвия флангъ на войскитѣ отъ сектора и да разузнава на югъ отъ крепостта.

5) *Азъ, съ Щаба на дивизията*, ще бжда на височината 89'9. Донесенията да ми се изпрацатъ по телефона въ с. Ортакчи, отдето конници ще ми ги донасятъ на гореказаната височина.“

Настѣплението на 1-и бригаденъ участъкъ.

Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Клисуровъ, получи заповѣдта по сектора въ 1 ч. 15 м. сл. пл. и веднага организира демонстрацията по следния начинъ:

а) 58-и полкъ, съ две батареи отъ 9-и с. с. артилерийски полкъ, да настѣпи демонстративно и достигне линията Еникьой—

Хадъраа, като дава видъ, че ще атакува; да открие силенъ артилерийски огънь, но да не се увлича въ решителна атака.

б) 57-и полкъ, съ една батарея отъ 9-и с. с. артилерийски полкъ и две картечници, да настъпи по същия начинъ къмъ с. Хадъраа.

в) Въ бригадна поддръжка да се остави една дружина отъ 57-и полкъ, която да следва задъ дѣсния флангъ на бойното разположение.

Въ 3 ч. сл. пл. назначенитѣ въ бойна частъ дружини отъ двата полка настѣпиха подъ прикритието на рѣдка патрулна верига. Единъ частъ преди това турцитѣ забелязаха готвещето се настѣпление и откриха доста оживенъ огънь отъ батареитѣ около Ташъ табия и Айвасъ Баба. Една отъ българскитѣ полски батареи също откри огънь, но разстоянието бѣ много голѣмо, и снарядитѣ ѝ не достигаха до целта. Артилерийскиятъ огънь продължи до 6 ч. сл. пл., безъ да причини нѣкакви загуби на настѣпващитѣ части, които продължиха безспирно настѣплението си, и вечерята 58-и полкъ достигна линията Еникьой—Хадъраа, а 57-и — линията Кючукъ Дюллюкъ — Кара Юсуфъ. Презъ нощта, обаче, дружинитѣ отъ 58-и полкъ, безъ никаква причина, се върнаха на старитѣ си позиции.

Настѣплението въ 2-и бригаденъ участъкъ.

Началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кърджиевъ, преувеличаваше опасността отъ огъня на крепостната артилерия. Той имаше предвидъ получаванитѣ по-рано предупреждения да не се влиза въ сферата на този огънь, и по телефона помоли началника на сектора да отмѣни заповѣдта си. Началникътъ на сектора, обаче, настоя да се почне веднага изпълнението ѝ. Той му обърна вниманието, че на мѣстността, по която ще се настѣпи, има много добри подстъпи, и че съ изкусно маневриране ще могатъ да се избѣгнатъ много жертви. Едвамъ тогава полковникъ Кърджиевъ се реши да почне действията и организира настѣплението по следния начинъ:

а) Дѣсна колона — полковникъ Пашиновъ — три дружини отъ 23-и полкъ и една полска с. с. батарея, да настѣпи между пѣтищата Кючукъ Гердели—Одринъ и Демеранлия—Мусубейли, за да заеме и укрепи височината на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, между тѣзи пѣтища;

б) Лѣва колона — полковникъ Топузовъ — 10-и полкъ, една полска и две гаубични батареи, да настѣпи южно отъ пѣтя Деме-

ранлия—Одринъ, за да заеме височината южно отъ Мусубейли, на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, до чифл. Кюшенъ;

в) Маневрени войски — една дружина отъ 23-и полкъ и една полска батарея, да застанатъ въ долината северно отъ кладенеца на пѣтя Кючукъ Гердели—Одринъ.

Безъ да срещнатъ съпротива отъ страна на противника, и дветѣ колони настѣпиха презъ р. Сазлж дере и заеха гребена на дѣсния ѝ брѣгъ, дето започнаха да се окопаватъ. Турски части, около два табора, въ това време се окопаваха около в. 69'6, но, щомъ като българската артилерия откри огънь по тѣхъ, тѣ се разбѣгаха. Крепостната артилерия при Айвасъ Баба откри огънь по пехотнитѣ части, но той бѣ съвършено безвреденъ за тѣхъ, и тѣ нѣмаха нито единъ убитъ или раненъ.

Този лесенъ успѣхъ насърчи твърде много действащите части, които се убедиха, че маневрирането подъ огъня на крепостната артилерия не е така опасно. Но командирѣтъ на бригадата, полковникъ Кърджиевъ, не вървѣше съ настѣпилитѣ части. Той остана презъ всичкото време при кладенеца на пѣтя чифл. Кючукъ Гердели — Одринъ, твърде далечъ отъ тѣхъ, и чуваше само гърмежитѣ отъ крепостнитѣ оръдия, но не знаеше какъвъ е ефектътъ отъ тѣхнитѣ снаряди.

Настѣплението на 3./9. бригада.

3./9. бригада се събра на опредѣленото въ заповѣдта мѣсто, задъ височината 89'9, като 54-и полкъ не взе готовия обѣдъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. двата полка се построиха въ сборенъ редъ въ долинката при Открития водопроводъ, като имаха дружинитѣ си въ две линии и въ взводни колони. Когато 2./8. бригада достатъчно напредна, началникѣтъ на сектора заповѣда, и маневренитѣ войски се премѣстиха южно отъ кота 89'9 и къмъ 4 ч. сл. пл. достигнаха склона на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, южно отъ с. Кара Юсуфъ. Тѣ бѣха обстреляни съ около 20 шрапнели отъ крепостната артилерия, безъ да претърпятъ загуби. Но, за да излѣзатъ отъ обстрелваната зона, нѣкои дружини измѣниха посоката на движението си и се размѣсиха, като запазиха стройния си редъ. Тѣй, 1./54. дружина застана вдѣсно отъ 53-и полкъ, а 3./54. и 4./54. дружини се отклониха по-наюгъ и достигнаха на около 1000 крачки отъ с. Кара Юсуфъ. По този начинъ на мръкване маневренитѣ войски почти се изравниха съ бойната частъ на сектора, а бѣха останали въ сѣщия сборенъ редъ, прикрити отъ съсемъ рѣдка патрулна верига. Командирѣтъ на бригадата

заповѣда да се усили патрулната верига, като отъ преднитѣ роти се изнесе напредъ по единъ взводъ. Бѣше заповѣдано частитѣ да се окопаятъ на достигнатото мѣсто, но това окопаване бѣ неуспѣшно, защото бригадата при смѣната бѣше оставила всичкия си инструментъ по позицията на 2./11. бригада.

Оттеглянето на 2./8. бригада.

Полковникъ Кърджиевъ бѣше схваналъ много тѣсно заповѣдта за демонстрацията. Той бѣ подъ влиянието на заповѣдитѣ отъ първитѣ дни при приближаването къмъ крепостта, когато се смѣташе, че частитѣ трѣбва да стоятъ вѣнъ отъ досегаемостта на крепостната артилерия. И понеже въ заповѣдта отъ началника на Източния секторъ не бѣ казано изрично частитѣ да останатъ на достигнатитѣ позиции, той реши презъ нощта да върне бригадата пакъ назадъ, на лѣвия брѣгъ на Сазлж дере. Следъ като се извърши това оттегляне, изпрати следното донесение до началника на сектора:

„Днесъ повѣрената ми бригада настѣпи къмъ крепостта Одринъ. Всички части минаха на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж деде и незабелязано се увлѣкоха на 2—3 километра западно отъ рѣката, дето се завърза бой съ пехотни части, и бѣха обстреляни отъ крепостния артилерийски огънь. Увлѣчението е вследствие мѣстността. Стоенето на частитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере намѣрихъ за невъзможно, затова разпоредихъ: стражевото охранение да остане по дѣсния брѣгъ на рѣката, а всички други части да минатъ на лѣвия брѣгъ, дето презъ нощта да се окопаятъ.“

Разпорежданията за атака на фортовата линия.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, смѣташе, че крепостта е слабо заета и невъоръжена. Той не одобри това решение на командира на бригадата и въ 9 ч. сл. пл. заповѣда по телефона бригадата да се съсредоточи и презъ нощта да атакува на ножъ форта Айвасъ Баба. Той подозираше, че командирътъ на бригадата е заповѣдалъ отстъплението, като е изпадналъ подъ влиянието на инстинкта за самосъхранение, и затова го повика лично на телефона и му даде следната по-пълна заповѣдъ за действията презъ нощта:

„Отъ слабия и рѣдкия огънь на противника въ днешния бой се подразбира, че той трѣбва да е отслабилъ силата си по фортовата линия на югъ отъ с. Арнауткьой. Това се потвърди после и отъ донесенията на началника на Конния отрядъ, който изрично донася, че неприятелътъ прехвърлил на Западния фронтъ на крепостта

всички войски, разположени по-рано между Боснакьой и Арнауткьой. Заповѣдвамъ Ви: 1) Разположете повѣрената Ви бригада съ придаденитѣ ѝ части на отнетитѣ отъ противника позиции на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере; 2) Изпратете силни команди отъ охотници или рекогносцировачни отряди къмъ фортовата линия на югъ отъ Арнауткьой да разузнаятъ дали противникътъ е напусналъ действително тази линия, и, ако това се потвърди, постарайте се съ частитѣ на бригадата Ви да завземете тази линия, подъ прикритието на нощната тъмнота. Въ противенъ случай укрепете се на отнетата отъ противника позиция на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере и се задръжете тамъ, като предварително приведете въ редъ частитѣ на бригадата. Въ сѣщия смисълъ е заповѣдано и на командира на 3./9. бригада, която действа въдѣсно отъ Васъ и се намира на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере."

Началникътъ на сектора добави, че и командуваниятъ армията потвърждава, че отнетитѣ отъ противника позиции не трѣбва да му се отстъпватъ.

Между това, въ 6 ч. 20 м. сл. пл. началникътъ на Източния секторъ, като не предполагаше, че 2./8. бригада ще се оттегли, заповѣда на командира на 3./9. бригада да разположи бригадата на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере, да се укрепи на тази позиция, въдѣсно отъ 2./8. бригада, и да изпрати силни команди доброволци къмъ фортовата линия на югъ отъ Арнауткьой. Ако отъ тѣзи команди се получи сведение, че тази линия не е заета или е заета слабо, то презъ нощта бригадата да я заеме. За избѣгване нещастни случаи да се свържатъ действията съ тѣзи на съседната 2./8. бригада.

Въ 11 ч. 40 м. сл. пл. началникътъ на Източния секторъ изпрати на командувания армията следното донесение:

"Понеже се води бой между нашитѣ войски и противника отъ двата брѣга на р. Марица, за да отвлѣка вниманието на противника и да му попрѣча да прехвърля войскитѣ отъ цѣлия фронтъ къмъ югозападнитѣ, заповѣдахъ на войскитѣ отъ бойната частъ на позѣрения ми секторъ да произведатъ демонстрация противъ Източната частъ на Одринската крепостъ, като даватъ видъ, че настѣпватъ, и да откриятъ огънь."

Командуваниятъ II армия веднага съобщи на началника на сектора, че обстановката е правилно схваната, че насочването на частитѣ отъ сектора за демонстрация е напълно целесъобразно, и, че, желателно е, веднѣжъ завладениятъ теренъ да не се напуска. Като имаше предвидъ буйния темпераментъ на генералъ Велчева, той, още при назначението му за началникъ на Източния секторъ, бѣше му далъ инструкции да не се увлича и да не заема мѣста, които не ще може да удържи, защото отстъплението ще се отрази

зле на войските му, а ще окуражи турците. Когато към 2 ч. 30 м. се получи ново подробно донесение за действията през деня и за дадените разпореждания за нощна атака на главната отбранителна линия, командувачият армията наново напомни тези инструкции с следната заповед:

„Напълно одобрявам действията Ви на 26-и того сл. пл. и проекта Ви за през нощта. Нищо не е по-желателно от намъреното Ви не само да демонстрирате, но и да се опитате да заемете нѣкой участък от Източната отбранителна линия на противника, въ случай че е прехвърлил войските си към запад. Обаче внимавайте да не би да се увлечете твърде много и да изпаднете въ затруднително положение. Много очаквам от Вашата съобразителност и разпоредителност въ случая. Действията Ви към Южния участък от Източния сектор биха представяли по-голям шанс за успех.“

Командирът на 2./8. бригада бѣ смутен от получената категорична заповед за атака на главната отбранителна линия, и търсѣше предлог да отложи изпълнението ѝ. През нощта той изпрати следната заповед, съ която целѣше да се събере на потѣсен фронтъ бригадата:

„На бригадата е заповѣдано да атакува на ножъ и превземе тази нощ форта Айвасъ Баба. За изпълнение тази задача, заповѣдамъ бригадата да се съсредоточи по следния начинъ: Бойна частъ — полковникъ Пашиновъ — отъ 23-и полкъ две дружини и отъ 10-и полкъ две дружини — отъ двете страни на пътя Одринъ — Кючукъ Гердели, който минава на 1 км. южно отъ чифлика на западъ отъ р. Сазлъ дере. Маневрени войски — полковникъ Топузовъ — две дружини отъ 10-и полкъ и две отъ 23-и полкъ, едно с. с. артилерийско отдѣление и две гаубични батареи — въ чифлика Кючукъ Гердели. Отъ двата полка да се формира една охотническа команда отъ охотници офицери и долни чинове.“

Въ 3 ч. 40 минути командирът на бригадата изпрати донесение до началника на сектора за направените разпореждания, въ което изказваше съмнение дали командирът на 10-и полкъ е получилъ тази заповедъ. Той донасяше, че ще чака резултатитъ отъ разузнаването на охотническата команда. Ако фортвата линия е напусната отъ противника, ще се помъчи да я превземе; въ противенъ случай ще заеме позицитъ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлъ дере, дето ще се окопае. Началникът на Източния секторъ схвана отъ това донесение, че командирът на бригадата неохотно се заема съ възложената му бойна работа, и веднага му предаде по телефона следната заповедъ:

„Предлагамъ Ви да изпълните заповѣдта ми № 69. Вие сами поведете частитъ си, като свържете Кючукъ Гердели съ мѣстонахождението Ви съ телефонъ, или, ако нѣмате повече кабелъ, то съ летеща поща, като постовеѣ се разположатъ по на единъ км. единъ отъ другъ.“

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. командиритѣ на полковетѣ се събраха въ щаба на бригадата за обсъждане начина на атаката. Но, докато пристигнатъ донесенията отъ охотническата команда, започна да се развиеделява. Въ 8 ч. 30 м. се получи първото донесение, че хребетътъ на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере не е заетъ отъ противника. Къмъ 9 ч. 20 м. се получи донесение, че по гребена Бааларъ Съртж е забелязана да се окопава турска верига, а къмъ 10 часа, че на 2500—3000 крачки задъ сжщата верига се движела една батарея. Още следъ първото донесение, бригадата трѣбваше да започне движението си напредъ, както бѣ първоначалното решение на бригадни командиръ. Но той все отлагаше трѣгването, а къмъ 10 ч. пр. пл. заболѣ и предаде командуването на командира на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ.

Началникътъ на Източния секторъ, обезпокоенъ отъ забавянето да се изпълни заповѣдта му, пристигна на самото мѣсто и заповѣда веднага да се настѣпи и заеме гребена на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере. Настѣплението се започна. Турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ фортовата линия, но този огънь бѣше безвреденъ, и настѣплението безспирно продължаваше, докато частитѣ заеха посоченитѣ имъ обекти. Само гаубичнитѣ батареи на маневренитѣ войски на бригадата (две дружини) останаха на лѣвия брѣгъ на рѣката. Началникътъ на сектора донесе на командуващия армията за бездействието и неизпълнението на заповѣдитѣ му отъ страна на командира на бригадата, полковникъ Кърджиевъ. Последниятъ се задоволи само съ едно порицание на тѣзи действия. Началникътъ на сектора, обаче, не бѣ доволенъ отъ това наказание. На 28-и октомврий той прати следното донесение:

„Началникътъ на Конния отрядъ, майоръ Даскаловъ, съ № 30 отъ 28-и т. м. донася, че, както и азъ предположихъ по-рано, противникътъ, застрашенъ отъ настѣплението на войскитѣ отъ Източния секторъ, на 26-и презъ нощта срещу 27-и е повърналъ на фортовата линия Арнауткой — Боснакой войскитѣ, които по-рано бѣше снелъ и насочилъ къмъ Западния фронтъ на Одринската крепостъ, противъ 8-а Тунджанска и Тимошката дивизии. Като знаете моитѣ преценки, решение и разпореждания въ боя на 26-и того и презъ нощта, оставамъ Вие да направите преценка за последствията отъ отказа на полковника Кърджиева да изпълни заповѣдта ми въ вида на противника. Той трѣбва да е много доволенъ отъ Вашето високо снизхождение къмъ него.“

На това донесение командуващиятъ армията е сложилъ резолюция: „Порицанието, което изказахъ, не е окончателно разрешение на въпроса. За неизпълнение заповѣдь полковникъ Кърджиевъ ще носи последствията“.

Командирът на 3./9. бригада организира разузнаването с офицерски самостоятелни патрули, по единъ отъ всѣка дружина. Но, поради тъмната нощъ, то не даде почти никакви резултати: повечето отъ завърналитѣ се на разсъмване патрули не можаха да обяснятъ кжде сж се лутали изъ тъмнината. Затова бригадата не предприе никакви действия за завладяване форта Айвасъ Баба. Презъ цѣлата нощъ въ бригадата се чуваше силна стрелба отъ орждия и пушки, и въ непрогледната тъмнина и войници и офицери не можеха да се ориентиратъ и да опредѣлятъ кжде се стреля. Всички мислѣха, че стрелбата е нѣкжде наблизо, и отъ силната възбуда на войницитѣ отъ 1./54. дружина се почна безредна стрелба, която бѣ прекратена отъ командира на полка съ голѣми усилия.

Презъ деня, по заповѣдь на началника на Източния секторъ, 54-и полкъ бѣ изпратенъ да заеме междината между бригадитѣ отъ 8-а и 11-а дивизии, на хребета между Кара Юсуфъ и Кайпа, а 53-и полкъ остана, като войски за маневриране, задъ него, въ Караюсуфското дере, дето се разположи на бивакъ.

Действията въ другитѣ сектори на 27-и октомврий.

Разпорежданията на командуващия II армия.

Следъ боя на 26-и октомврий, командуващиятъ II армия се отказва отъ намѣрението си да завладѣе Паласъ тепе. На следния день въ 1 ч. 30 м. пр. пл. той заповѣда:

а) *Конната бригада* да разпространи разузнаването си на югъ отъ Димотика, като съ главнитѣ си сили остане при Димотика;

б) *Частитѣ отъ секторитѣ* да останатъ на заетитѣ си мѣста, дето да продължаватъ да се утвърдяватъ;

в) *Обсаднитѣ батареи* последователно да заематъ новитѣ си позиции напредъ;

г) *Ако противникътъ* настѣпи противъ нѣкой секторъ, то частитѣ отъ останалитѣ сектори да действуватъ, съ цель да раздѣлятъ силитѣ на противника. Заетитѣ при това пунктове напредъ да се задържатъ;

д) *4-й и 8-й полкове отъ Дунавската дивизия* да тръгнатъ въ 6 и 7 ч. пр. пл. по пѣтя Мустафа Паша — чифл. Пашакъой — Каджкъой — Еспетли — Сименли, отдето на другия день да заминатъ за Карталъ тепе. Ако тѣ не могатъ да минатъ презъ рѣката, то да останатъ при Еспетли, въ разпореждането на началника на 8-а дивизия.

Разпореждания на коменданта на крепостта за излазъ.

Комендантът на крепостта бѣ силно обезпокоенъ отъ предприетото българско настѣпление въ по-голѣмъ масщабъ въ Южния и Западния сектори. Като предполагаше, че това настѣпление ще продължи и на другия день, той реши да предприеме излазъ съ по-голѣми сили и въ разни посоки, за да отвлѣче вниманието на българското командуване отъ посокитѣ, въ които то насочваше главнитѣ си удари. На 26-и октомврий вечеръта Шукри паша изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„1. Въ упорния бой при Марашъ отъ сутринъта до вечеръта неприятельтъ е билъ изгоненъ съ щикове отъ заеманитѣ отъ него позиции. На Западния и Северозападния фронтове неприятелскитѣ предни постове сж близу до Могилитѣ при Хаварасъ, Екмекчикъой и Кадънкъой.

2. На 27-и октомврий да се произведе излазъ въ посокитѣ и съ силитѣ, указани въ приложеното бойно разписание.

3. Целъта на излаза е да се изгонятъ напредналитѣ слаби неприятелски сили, а въ благоприятенъ случай да се нанесатъ загуби на неприятеля, да се разузнаятъ неговитѣ сили, да се заплашватъ позицитѣ на обсаднитѣ батареи и да се спечели време.

4. *Първата колона* още тази нощъ да изнесе своитѣ предни части, колкото е възможно напредъ, къмъ Ючъ Тепелеръ. *Втората колона* да изнесе своитѣ предни части къмъ Могилитѣ при Екмекчикъой. *Третата колона* да заеме височинитѣ при Кадънкъой.

5. Дветѣ колони въ Западния секторъ и главната излазна колона да получатъ заповѣдь направо отъ Хасамеддинъ паша.

6. Сжщо и началникътъ на Западния фронтъ да съгласува своитѣ действия съ тия на Хасамеддинъ паша¹⁾.

7. *Марашката колона* да настѣпи отъ завладянитѣ позиции, да разстрои неприятеля съ огъня си, да се укрепи на заетитѣ мѣста и въ благоприятенъ случай, да се помъжи да напредне.

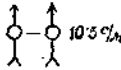
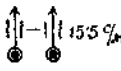
8. *Южната колона* презъ нощъта да изнесе преднитѣ си части до Черекъой.

9. Утре въ 6 ч. пр. пл. колонитѣ да бждатъ на линията на преднитѣ постове, отдето да почнатъ настѣплението. Разнитѣ родове войски, които влизатъ въ колонитѣ, да нагласятъ споредъ това своитѣ действия презъ нощъта.

10. Първата и втората колони иматъ специална задача да прикриватъ дѣсния флангъ на отряда на Хасамеддинъ паша.

¹⁾ Началникъ на 10-а низамска дивизия.

Бойно разписание на колоните за излазъ.

I Колоната къмъ Хаварасъ	II Колоната къмъ Екметчикъой	III Колоната къмъ Кадънкой	IV Колоната къмъ Марашъ	Юж. Колоната
 Отъ Одр. див.	 Отъ Одр. див.	 29. н. п.	 33. н. п.	 Отъ Гюм. див.
		  30. н. п.	 4. стр. п.	
			 38. н. п.	
☒	☒	☒	☒	☒
↑ — ↑	↑ — ↑— ↑— ↑	↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑	↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑	↑ — ↑— ↑— ↑ ↑ — ↑— ↑— ↑
		  Запрегнати	 Незапрегнати	

11. Пехотните и артилерийските части по другите фронтове да заемат своите участъци и да бъдат готови за действие.
12. Въ всеки фронт да се държи готова за действие по една дежурна част от два табора.
13. Войниците да имат храна само за един ден и повече патрони. Друго нищо да не се носи. Ако не получат друга заповед, частите да обезпечат придобитото пространство с предни постове, а главните сили (без Марашката колона) да се оттеглят, след като залъже слънцето, зад главната отбранителна линия.
14. Началниците на колоните да наемат от своите парични средства необходимите им празни коли.
15. На първата, втората, третата и Марашката колони да се придаде по един хелиограф.
16. Крепостната рота за свързки да постави въ Айналж и Карагьоз по една хелиографна станция, които да установят свързка с придадените към колоните станции.
17. Зад Ясж тепе и Айналж да се складират бойни запаси за резерва и артилерията, а така също и празни коли за пренасяне ранените.
18. *Щабът на крепостта* въ 1 ч. сл. пл. ще бъде въ Айналж, дето ще остане до 4 ч. сл. пл.

Въроятно, вследствие силното впечатление от боевете при Папас тепе и Каргал тепе, както и поради предприетата от българите демонстрация въ Северозападния и Източния сектори, турските части не съ могли да изпълнят тази заповед, и от назначените за излаза колони настъпи само колоната, насочена към линията Акъ Бунар — Енисикьой.

Действията на Сборната конна бригада.

Командирът на конната бригада въ 8 ч. пр. пл. изпрати един офицерски разезд (ротмистър Кямилев) от 12 конници и четата на Димо Николов, с задача да разузнае посоката Софлу—Бедекли—Деде Агач. Към мостовете на р. Марица при Кулели Бургасъ бѣ изпратен един ескадрон от 3-и конен полк, с задача да събере сведения съ какви сили се заемат мостовете, като предварително разузнае селата Сарайкьой, Кулели Бургасъ и Пранги. Едновременно съ това се изпратиха трима видни турци и един еврей съ писмо до началника на войските при Кулели Бургасъ, съ предложение да се предадат.

След като изпратените части от бригадата заминаха, командирът на бригадата, въпреки категоричната заповед да остане

въ Димотика, оттегли бригадата въ с. Болгаркьой „за по-удобно разквартирование“, а на ж.-п. ст. Димотика остави само 3./6. ескадронъ, като неподвижно охранение.

До вечерята отъ изпратения къмъ Деде Агачъ разездъ не се получи донесение. 3./3. ескадронъ въ 8 ч. 50 м. пр. пл. настъпи по пътя Димотика—Сарайкьой—голѣмата височина северно отъ Арнауткьой, като изпрати подофицерски разезди къмъ Сарайкьой и Пранги. На височината ескадронътъ се спрѣ и изпрати нови разезди къмъ Арнауткьой и мостоветѣ. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. всички изпратени отъ ескадрона разезди се върнаха, следъ като бѣха узнали, че въ селата Пранги, Арнауткьой, Ортакьой, Кулели Бургасъ и чифл. Сакъ Паша противникъ нѣма, че населението имъ е избѣгало, че на ж.-п. ст. Кулели Бургасъ имало 10—15 войници и 10 товарни вагони, че мостоветѣ се пазятъ отъ около 250 войници, и че надъ с. Арнауткьой имало два поста, които стреляли по разезда. Къмъ 5 ч. сл. пл. ескадронътъ се завърна при бригадата, въ Болгаркьой.

Изпратенитѣ парламентьори стигнали на гара Кулели Бургасъ и предали писмото на единъ офицеръ, но се върнали безъ нѣкакъвъ резултатъ. Такъвъ не можеше да се очаква, защото турцитѣ на лѣвия брѣгъ на Марица не бѣха сериозно заплашени отъ бригадата на дѣсния брѣгъ. Командирътъ на бригадата въ донесението си до командувачия армията изказва мнение, че завладяването на мостоветѣ е невъзможно.

Действията въ Южния и Западния сектори.

Презъ деня на 27-и октомврий водитѣ на р. Арда продължаваха да прииждатъ. Течението имъ всѣки часъ се усиляваше, и не можеше да се предприеме постройка на мостове. Не се предвиждаше скорошното отичане на тѣзи води, защото началникътъ на Кърджалиския отрядъ донасяше, че дори тамъ рѣката толкова придошла, щото минаването въ бродъ ставало невъзможно. Затова пристигналитѣ 4-и и 8-и полкове отъ Дунавската дивизия не можаха да минатъ на отгатышния брѣгъ, а останаха да ношуватъ въ Еспетли (една дружина въ Дели Елесь).

Командувачиятъ армията се безпокоеше силно отъ това стихийно наводнение, което отдѣляше съвършено войскитѣ на дѣсния брѣгъ на Арда. Заповѣдитѣ и донесенията до 1./8. бригада се изпращаха до Сименли по телефона, а оттамъ презъ рѣката се предаваха съ сигнализация. Опитътъ да се пренесатъ презъ буйнотечещитѣ води бойни запаси на салове излѣзе несполучливъ. Командувачиятъ

армията обмисляше въпроса какъ да се помогне на 1./8. бригада, и запита въ Щаба на действащата армия дали не може да се притегли на изтокъ 1./2. бригада, която въ това време се намираще въ Родопитѣ, къмъ Голѣмъ Паласъ. Той изказа мнение, че, ако тази бригада мине презъ Местанлъ и очисти този край отъ башибозука и ако се приближи къмъ Димотика, ще допринесе много за обезпечение тила на армията. Понеже 1./2. бригада влизаше въ състава на Родопския отрядъ и имаше да изпълнява други задачи, отъ Щаба на действащата армия това искане се смята за неумѣстно, и командувачиятъ армията не получи дори и отговоръ на запитването си.

Турцитѣ презъ деня не предприеха никакви действия срещу 30-и полкъ и 3./8. бригада, които продължаваха да укрепяватъ своитѣ позиции.

Действията въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на Тимошката дивизия бѣ взелъ решение да произведе усилено разузнаване по цѣлия фронтъ, съ цель да се привлѣкътъ колкото се може повече турски сили въ тази посока и да се отслаби ударната мощъ срещу Западния секторъ. Затова той заповѣда за 27-и октомврий:

- а) 15-и полкъ да настѣпи къмъ чифл. Екмекчикьой;
- б) 20-и полкъ да настѣпи къмъ Кадънкьой;
- в) 56-и полкъ да остане на позицията си, а въ случай на нужда да съдействува на сръбскитѣ полкове да заематъ своитѣ обекти.
- г) Обсадната артилерия отъ Лѣвия участъкъ да съдействува на 11-а дивизия, която презъ този день сжщо ще извърши усилено разузнаване срещу Източния секторъ. Обсадната артилерия отъ Дѣсния участъкъ да съдействува за завладяването на Кадънкьой и Екмекчикьой, като бжде готова да бие и турцитѣ, които действуватъ срещу Западния секторъ.

Две дружини отъ 20-и полкъ настѣпиха и достигнаха близо до турскитѣ окопи източно отъ Кадънкьой. Тѣ констатираха, че тѣзи окопи сж слабо заети, но мѣстността предъ тѣхъ се обстрелва много силно отъ крепостната артилерия. Следъ като претърпѣха доста загуби, тѣ се върнаха на изходнитѣ си позиции.

Две дружини отъ 15-и полкъ, заедно съ картечната рота, настѣпиха къмъ Екмекчикьой, но попаднаха сжщо подъ много силенъ

огънь отъ крепостната артилерия, която стреляше много точно, защото не бѣше обезпокоявана отъ обсадната артилерия, поради голѣмитѣ разстояния. Настѣпилитѣ части сѣщо се завърнаха на своитѣ изходни позиции.

Турскиятъ излазъ къмъ Акъ Бунаръ.

(16-о картограф. приложение).

И тъй, предвидениятъ излазъ въ главната посока къмъ Екмекчи-кьой не се състоя. Отъ назначенитѣ за излаза въ Северозападния секторъ три колони, само най-дѣсната успѣ да се подготви и да настѣпи срещу участъка Акъ Бунаръ—Енисикьой, заетъ отъ 56-и полкъ.

На 27-и октомврий призори отъ преднитѣ постове на този полкъ бѣ забелязано, че турцитѣ изкарватъ артилерия предъ укрепената група Ючъ Тепелеръ. Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. предъ центъра на позицията на полка, заетъ отъ 4-а дружина, започнаха да се появяватъ рѣдки турски вериги, които откриха огънь по позицията. Следъ половинъ часъ новитѣ турски батареи, както и тѣзи отъ Ючъ Тепелеръ и Шейтанъ Тарла, откриха огънь по сѣщата позиция. Въ сѣщото време изъ гънкитѣ на мѣстността на Маймунъ дере и Гяуръ дере изкочиха гъсти турски вериги, които настѣпваха бързо напредъ. Настѣплението имъ се управляваше съ сигнална трѣба. По широчината на фронта, числото на настѣпващитѣ турци се опредѣляше на около три табора. Явно бѣ, че презъ нощта турцитѣ скрито сѣ се приближили до удобнитѣ подстѣпи и на сутринята, щомъ излизаха на гребена, откриваха пушеченъ огънь противъ окопитѣ, съ който се мѣчеха да подготвятъ по-нататъшното си настѣпление. Посрещнати съ пехотенъ огънь, турцитѣ биваха принудени да залягатъ, но тѣхната артилерия причиняваше много голѣми загуби на защитницитѣ на окопитѣ, особено на тѣзи отъ 4./56. дружина. Тази дружина заемаше позиция на хребета Ески Инжерликъ, като имаше 14-а, 16-а и 15-а роти въ първа линия, а 13-а рота въ дружинна поддрѣжка. По-голѣмата частъ отъ войницитѣ на тази дружина бѣха кадрови и неслужили, съ съвсемъ слаба подготовка. Нѣкои отъ тѣхъ не бѣха още стреляли, и едвамъ умѣеха да пълнятъ пушката. Тази дружина имаше и съвсемъ малко офицери, а се командуваше отъ единъ поручикъ. Вследствие слабата подготовка по стрелково дѣло и силния артилерийски огънь, турскитѣ вериги бързо напредваха, и преднитѣ достигнаха на около 500 крачки отъ окопитѣ на дружината. Въ сѣщото време два табора и 2—3 конни взводове настѣпваха твърде енергично по равната долина на Тунджа,

за да обходятъ лѣвия флангъ на издадената напредъ позиция на сжщата дружина.

1-а, 2-а и 3-а батареи отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ заемаха позиции много назадъ отъ пехотата и не можеха съ огъня си да достигнатъ турскитѣ батареи при Ючъ Тепелеръ, които въ това време усиляха огъня си по пехотнитѣ окопи. Тѣ не можеха да стрелятъ и по настѣпващата турска пехота, защото отъ наблюдателнитѣ имъ пунктове не се виждаше мѣстността предъ пехотната позиция.

Другитѣ две батареи отъ полка (4-а и 5-а) заемаха позиция за наблюдение долината на р. Тунджа и, поради голѣмото разстояние (повече отъ 6 км.), сжщо не можеха да взематъ участие въ борбата. Къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на 3-а батарея забеляза настѣпленieto на двата табора по долината на Тунджа и съ огънь сполучи да ги спре. Командирътъ на 11-и не с. с. артилерийски полкъ отъ наблюдателния си пунктъ на в. Кайракъ тепе заповѣда на 1-а батарея да открие огънь по настѣпващитѣ срещу 4-а дружина турци, като смѣташе отъ своя наблюдателенъ пунктъ да регулира стрелбата. Командиритѣ на отдѣлението и на батареята, обаче, решиха да се премѣстятъ на сжщия наблюдателенъ пунктъ, който отстоеше на повече отъ 2 км. отъ батареята. Затова тя можа да открие огънь едвамъ въ 10 ч. пр. пл.

До това време положението на 4-а дружина бѣ станало критическо: командирътъ на дружината изпрати една часть отъ дружинната поддръжка за удѣлжаване двата фланга на 12-а рота. Мало-числената дружина развиваше слабъ огънь, и турцитѣ приближиха на 200 крачки отъ нейнитѣ окопи. Командирътъ на полка изпрати една часть отъ полковата си поддръжка за усиление най-изложения 4-и дружиненъ участъкъ, а другата часть да заеме участъка между 4-а и 2-а дружини. Той схвана стремлението на турцитѣ да атакуватъ центъра на неговата позиция и поиска подкрепа отъ командира на бригадата. Последниятъ веднага изпрати една дружина отъ 55-и полкъ, който бѣ разположенъ около Возгачъ. Въ сжщото време и командирътъ на съседната дружина отъ сръбския 13-и полкъ, който наблюдаваше боя отъ в. Кайракъ тепе, изпрати една рота за да поддръжи 4./56. дружина. Изпратенитѣ поддръжки пристигнаха едвамъ следъ пладне, когато боятъ бѣ вече прекратенъ. Следователно, ако турцитѣ бѣха завършили своята атака, тѣ щѣха да срещнатъ предъ себе си само омаломощената отъ артилерийския имъ огънь 4./56. дружина.

Въ 10 ч. пр. пл. турската артилерия откъмъ Ючъ Тепелеръ усили огъня си дотолкова, че цѣлата позиция на 4-а дружина бѣ

задимена отъ пукащитѣ се шрапнели. Очевидно, тя бѣ въ добра връзка съ своята пехота, която бѣ достигнала на 80—100 крачки отъ българскитѣ окопи, и, вѣроятно, бързаше да подготви атаката. Поддръжкитѣ на пехотата бързаха да се приближатъ къмъ предната линия, подбутвани за настѣпление съ трѣбни сигнали. Командирѣтъ на дружината, поручикъ Байчевъ, бѣ раненъ, и излѣзе отъ строя. Ротитѣ, ужасени отъ силния артилерийски огънь и отъ многочисленія противникъ, започнаха да се колебаятъ. Малкото началници рискуваха да изтърватъ изъ ржцетѣ си своитѣ части и употребяваха неимовѣрни усилия, за да удържатъ въ окопитѣ своитѣ неподготвени, неслужили войници. Тѣ не жалѣха себе си, за да ги увлѣкътъ въ борбата. Командирѣтъ на най-пострадалата 16-а рота, подпоручикъ Димовъ Н., изкочи изъ окопа, съ гола сабя, и насърдчаваше войницитѣ си, като викаше, че турскиятъ куршумъ не лови българитѣ. Войницитѣ бѣха подбодрени, като гледаха безстрашния си командиръ. Една граната се прѣсна до него, но той не трепна. Самообладанието на подпоручикъ Димовъ отиваше дотамъ, че въ време на най-силния огънь, той спокойно бѣгаше отъ войникъ до войникъ и даваше указания за стрелбата. Единъ турски куршумъ го засегна и той падна съ думитѣ: „Момчета, и вие като менъ не ще отстъпите ни крачка отъ позицията!“ Командуването на ротата се пое отъ командира на 1-и взводъ, ст. подофицеръ Узуновъ Петъръ Димовъ, който следъ нѣколко минути бѣ убитъ отъ турска граната. Следващиятъ командиръ на ротата бѣ сѣщо контузенъ, и командуването бѣ поето отъ единствения останалъ въ ротата старши подофицеръ Тодоръ Милановъ.

Въ този най-критически моментъ 1-а батарея откри огънь по настѣпващитѣ турци, по които 3-а батарея не можеше да стреля. Този огънь бѣ много добре регулиранъ, и шесторжедейната батарея стреляше извънредно бързо. Турскитѣ резерви прекратиха настѣплението, преди да достигнатъ до своитѣ предни линии, и започнаха да търсятъ закрития въ гѣнкитѣ на мѣстността. Най-после, и преднитѣ линии не можаха да издържатъ този силенъ огънь, разколебаха се и въ 10 ч. 45 пр. пл. започнаха да се оттеглятъ, като повлѣкоха съ себе си и всички резерви. Преследвани съ огънь отъ 1-а и 3-а батареи, турцитѣ дадоха доста голѣми загуби. Пехотниятъ бой се прекрати къмъ 11 ч. пр. пл. Загубитѣ на 56-и полкъ бѣха: убити — 1 офицеръ, 1 подофицеръ и 4 редници и ранени — 52 души, откоито 1 офицеръ, командирѣтъ на дружината. Обсадната артилерия въ Северозападния секторъ не вземаше участие въ борбата, защото за нея нѣмаше съответни цели.

Дветъ батареи отъ 12 см. Д. 28 група бѣха вече премѣстени на новата си позиция при Синчу тепе. Тѣзи батареи откриха огънь по турски сгъстени части, които се събираха около Ючъ Тепелеръ, и съ 20 шрапнелни изстрели ги заставиха да се закриятъ задъ гребена. Къмъ 1 ч. 20 м. сл. пл., когато турската пехота бѣше се върнала на своитѣ позиции, крепостнитѣ батареи отъ Ясж тепе, Ешилъ тепе, Кемеръ табия и Карагъозъ табия откриха силенъ огънь по наблюдателнитѣ пунктове на Кайракъ тепе. Една турска 10'5 см. батарея отъ 6 орджия, застанала почти на открито при Ючъ Тепелеръ, откри огънь по дветѣ обсадни батареи при Синчу тепе, по които изстреля около 300 бризантни гранати и шрапнели. Макаръ батареитѣ и да бѣха добре маскирани, турцитѣ сполучиха да регулиратъ добре стрелбата си. Една бризантна граната падна върху площадката на едно орджие, уби единъ, и рани двама войника, но на орджието не причини никакви повреди. Дветѣ батареи влѣзоха въ двубой съ турската батарея, защото орджията на последната се виждаха добре. Тѣ дадоха 95 изстрели. Понеже пехотниятъ бой отдавна бѣ прекратенъ и стрелбата отъ обсаднитѣ батареи не можеше да даде никакъвъ тактически резултатъ, командирътъ на Софийския крепостенъ батальонъ заповѣда да се разрѣди огъня, и следъ това свършено да се прекрати.

Действията на Конния отрядъ въ Източния секторъ.

Следъ несполучливия опитъ да се завладѣе главната отбранителна линия около Айвасъ Баба, началникътъ на Източния секторъ повторно поиска отъ командувачия армията да се изпрати обещаната по-рано полска и обсадна артилерия. На 26-и октомврий вечеръ той получи съобщение, че ще му се изпрати едно отдѣление отъ 11-и не с. с. артилер. полкъ, а по-после, ако е възможно, ще му се изпрати още едно отдѣление и обсадни батареи.

На събрания въ Оглу Паша Коненъ отрядъ бѣ дадена задача да разузнава въ участъка между Източния секторъ и р. Марица, да не позволява на турцитѣ да събиратъ храни и да се съобщаватъ съ външността, да събира сведения за крепостъта, да изучи бродоветѣ между Одринъ и Кулели Бургасъ, да поддържа връзка съ конната бригада и съ 8-а дивизия, на Южния секторъ, и да запази мостоветѣ на рѣкитѣ въ този районъ.

На 27-и октомврий сутринъта 2.5/4. дружина, съ едно отдѣление конници, зае позиция по височинитѣ отъ дветѣ страни на пѣтя

Одринъ—Хавса—к. 58'9 и започна да я укрепява. За охранение се изпратиха две застави отъ по единъ взводъ на около 1 км. напредъ, непосредствено на лѣвия брѣгъ на Сазлж дере. Една такава застава бѣ поставена и назадъ, на посоката отъ Хавса.

Отъ Оглу Паша се изпратиха петъ самостоятелни разезди къмъ Хавса, ж.-п. ст. Павлово, Елчели, Кара Късъмъ, Бююкъ Татаркьой. Въ 7 ч. пр. пл. и Конниятъ отрядъ настѣпи и къмъ 10 ч. пр. пл. достигна височинитѣ западно отъ селото, дето остана до 5 ч. сл. пл., готовъ да подкрепи своитѣ разезди. Разездитѣ настѣпиха въ даденитѣ имъ посоки и презъ деня не срещнаха никжде противникъ. Вечерята, както тѣ, тѣй и Конниятъ отрядъ се върнаха за ношуване въ Оглу Паша. Резултатитѣ отъ разузнаването сж изложени въ следното донесение отъ началника на Източния секторъ до командуващия армията:

„Днесъ се получи следното донесение отъ началника на Конния отрядъ: отъ днешната рекогносцировка се установи, че въ района на с. с. Бююкъ Татаркьой, Кююкъ Татаркьой, Кара Късъмъ нѣма неприятелски войски. Сжщо между Кара Късъмъ, Хавса, Баба Ески. Рѣката Марица въ района Одринъ — Кулели Бургасъ е абсолютно непроходима въ бродъ. Всички поменати села сж изпраздени отъ турското население, което се оттеглило въ Одринъ. Въ Баба Ески е установено наше комендантско управление, и е организиранъ продоволственъ складъ. По сведения, добити отъ коменданта на Баба Ески, между Узунъ Кюпрю и Айроболъ върлуватъ башибозуци, организирани и водени отъ турски офицеръ. Въ с. Павликьой се намиратъ около четири роти башибозукъ, заждето сж изпратени две роти за преследването имъ. Днесъ сж тръгнали отъ Чорлу, презъ Айроболъ, конната бригада на полковникъ Саллабашевъ, една опълченска дружина и четири дружини Македоно-одринци за Баба Ески.“

Действията на 28-и октомврий.

Разпорежданията на командуващия II армия.

Командуващиятъ II армия получаваше редовно донесения за дейността въ разнитѣ сектори. За турския излазъ къмъ Акъ Бунаръ той получи следното донесение отъ началника на Северозападния секторъ, полковникъ Кондичъ, изпратено въ 11 ч. 45 м. пр. пл.:

„Турцитѣ съ голѣми сили атакуватъ лѣвия флангъ на 56-и полкъ по долината на р. Тунджа (дѣсния брѣгъ). На 56-и полкъ сж изпратени две дружини отъ 55-и полкъ да го усилятъ. На артилерията при 13-и полкъ е заповѣдано да помага за отбиване турската атака. Това е съобщено на началника на 11-а дивизия.“

Презъ нощта срещу 28-и октомврий, командувачиятъ II армия изпрати въ Главната квартира следното донесение за положението на 27-и:

„Конната бригада съ главнитѣ си сили — въ Димотика.

8-а дивизия — 30-и полкъ, съ едно с. с. артилер. отдѣление, — на Карталъ тепе; 3-а бригада — на линията Еспетли—малкитѣ островчета въ р. Марица, източно отъ Юрушъ (51-и и 52-и полкове, 8-и не с. с. артилер. полкъ, две гаубични и една с. с. батарей); задъ позицията, около километъръ източно отъ к. 152,—12-и Балкански полкъ; частитѣ продължаватъ да се окопаватъ. Арда все приижда. Постройка на мостъ невъзможна. Опитътъ да се прекаратъ бойни припаси на дѣсния брѣгъ съ отдѣлни понтони неуспѣшенъ.

4-и и 8-и полкове (шестъ дружини) отъ Дунавската дивизия — при Еспетли.

Частитѣ на Северозападния секторъ — на сѣщитѣ мѣста, съ изключение две дружини отъ 55-и полкъ, които сѣ въ разположението на 56-и полкъ. Днесъ турцитѣ, въ съставъ единъ полкъ, сѣ произвели вилазка срещу разположението на 56-и полкъ и къмъ чифл. Екмекчикьой, но били отбити.

На Източния секторъ 57-и и 58-и полкове сѣ заели линията Еникьой—Хадъраа; 2-а бригада отъ 8-а дивизия — висотитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлъ дере, отъ Мусубейли до Скендеркьой; 3-а бригада отъ 9-а дивизия — около с. Хадъраа; конницата (Гвардията и сръбскитѣ полкъ), усилена съ една дружина отъ 54-и полкъ и една картечна рота, — въ участъка Оглу Паша — лѣвия брѣгъ на Марица, като е прекъснала съобщенията на крепостта на югъ, съ околността.“

Независимо отъ това, сѣщиятъ изучи и подробното донесение отъ началника на Източния секторъ за действията презъ нощта срещу 27-и октомврий. Понеже началникътъ на сектора запитваше дали неговитѣ разпореждания сѣхождатъ съ намѣренията на командувачия армията, последниятъ му отговори въ 2 ч. 45 м. пр. пл., както се каза на стр. 373.

За 28-и октомврий не се предвиждаха никакви действия. Командувачиятъ II армия даде нѣкои указания за бѣдешитѣ действия съ следната заповѣдь, изпратена въ 2 ч. 30 м. пр. пл.:

„1. За днесъ, 28-и октомврий, оставатъ въ сила разпорежданията за действия, дадени по-рано, а именно: частитѣ да останатъ на заетитѣ си мѣста, като продължаватъ да се затвърдяватъ и да си устройватъ закрития.

2. За разузнаване да се изпращатъ малки рекогносцировачни отряди, които да следятъ за движението на противника и да му прѣчатъ да разузнава. Тази цель може успѣшно да се постига и само съ офицерски или подофицерски патрули, които могатъ да се

промъкват по-незабелязано. Рекогносцировачните отряди и патрулитѣ трѣбва да бждатъ поддържани въ случай на нужда отъ артилерийски огънь, безъ, обаче, да се хабятъ снарядитѣ повече, отколкото е необходимо.

3. Въ случай на действия, предизвикани отъ страна на противника, ако нѣкои части успѣятъ да заематъ по-удобно положение предъ линията на обложението, да се стараятъ да се затвърдятъ тамъ.

Изобщо, не е желателно, щото значителни части да излизатъ много напредъ и, после, пакъ да се връщатъ назадъ, на старитѣ си мѣста, като по такъвъ начинъ се излагатъ на безполезни загуби.

4. Частитѣ да поддържатъ постоянна бойна свързка помежду си, както въ всѣки секторъ, тъй и между секторитѣ. Да се взематъ ефикасни мѣрки противъ възможни изненади ноще.

5. Неудобствата отъ тънкоcтѣта на линията на обложението трѣбва да се отстранява чрезъ готовностъ за маневриране, която цель може най-добре да се постига съ оставяне достатъчно силни части въ поддръжка на всѣки участъкъ, а също и за всѣки секторъ.

6. Днесъ непрѣменно да се устрои летеща поща за свързка на секторитѣ помежду си и съ щаба на армията.

7. Щабътъ на армията — въ Мустафа Паша."

На 27-и октомврий началникътъ на Тимошката дивизия донесе, че дадения му секторъ е много голѣмъ, молѣше да се даде въ негово разпореждане още единъ пехотенъ полкъ отъ Дунавската дивизия. Както се каза, пристигналитѣ полкове отъ тази дивизия бѣха премѣстени презъ този день въ с. Еспетли, за прехвърляне презъ р. Арда. Командуващиятъ армията, като имаше предвидъ, че мостоветѣ презъ рѣката не ще бждатъ построени скоро вследствие пълноводието ѝ, заповѣда единиятъ отъ сръбскитѣ полкове, въ Еспетли, да се върне въ с. Каджкѡй, дето да бжде готовъ, по заповѣдъ на командуващия сръбската II армия, да подкрепи Тимошката дивизия, на лѣвия брѣгъ на Марица.

Действията на Сборната конна бригада.

Командирътъ на конната бригада изпрати четири самостоятелни разезди къмъ Кулели Бургасъ, Урли, Еникѡй и Иеджекѡй. По-рано изпратениятъ разездъ за разузнаване къмъ Деде Агачъ продължаваше изпълнението на своята задача. До 8 ч. сл. пл. се получиха следнитѣ сведения:

а) Отъ командира на 1./3. ескадронъ, въ Димотика: че на височинитѣ западно отъ мостоветѣ има противникъ, че около самитѣ мостове има 400—500 души, и че безъ артилерия мостоветѣ ще се взематъ съ голѣми жертви.

б) Отъ ротмистъръ Кямилевъ: че въ Софлу нѣма противникъ, на ж.-п. ст. Бедекли има 200 души редовни войници и 400 башибозукъ, които получаватъ храна откъмъ югъ съ единъ влакъ отъ три вагони и се командуватъ отъ единъ депутатъ, двама ротни командири и единъ кавалерийски офицеръ; че въ Фере има редовна войска, въ Деде Агачъ има само жандарми. Тѣзи сведения били събирани отъ хора, на които може да се вѣрва.

в) Отъ разезда къмъ Еникьой: че между селата Емирли и Еникьой билъ посрещнатъ отъ 30 турски конници.

Действията въ Южния секторъ.

Презъ деня турцитѣ обстрелваха Карталъ тепе съ артилерийски огънь, безъ да причинятъ нѣкакви загуби на защитниците, защото последнитѣ бѣха вече успѣли да се окопаятъ и да усъвършенствуватъ своитѣ окопи.

Въ с. Доуджаросъ бѣ изпратенъ единъ пехотенъ взводъ, и частитѣ използваха намѣренитѣ тамъ запаси отъ фуражъ. Сутринта две турски роти настѣпиха откъмъ Черекьой, съ цель да завладѣятъ селото и да попрѣчатъ на използването му отъ българитѣ. Тѣзи две роти бѣха спрѣни съ пехотенъ огънь отъ 3./30. рота и съ огъня на 8./8. с. с. батарея. Турскитѣ роти веднага бѣха последвани отъ два табора, които настѣпиха твърде енергично, сполучиха да проникнатъ въ селото и да го запалятъ, следъ което се оттеглиха обратно къмъ Черекьой. Предвидъ на това, че селото горѣше, и бѣ подъ огъня на крепостната артилерия, началникътъ на Южния секторъ заповѣда да не се изпращатъ вече тамъ команди за фуражировка.

Действията въ Западния секторъ.

Частитѣ на Западния секторъ продължаваха да усъвършенствуватъ новата си позиция, която бѣха достигнали на 26-и октомврий. Задъ сѣщата позиция бѣха привлѣчени и обсаднитѣ батареи, които на 28-и бѣха готови да откриятъ огънь отъ новитѣ си мѣста. Къмъ 8 ч. пр. пл. турскитѣ предни постове откриха огънь противъ българскитѣ, който продължава около половинъ часъ. Последнитѣ не отговориха на този огънь. Вечерта турцитѣ произведоха излазъ въ участъка на сръбския 15-и полкъ. За съдействие, обсадната 15 см. Д/30 група откри огънь по крепостнитѣ батареи около Казанъ тепе.

Действията въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на Северозападния секторъ изпрати на подчиненитѣ си части указанията, дадени отъ командуващия армията, и

заповѣда тѣ да продължатъ укрепяването на своитѣ позиции. По заповѣдь отъ командувачия армията, той изпрати едно отдѣление (две батареи) отъ 11-и артилерийски полкъ въ Източния секторъ и заповѣда да се извърши смѣна на 56-и полкъ отъ линията на обкръжаването съ 55-и полкъ, който бѣ въ резервъ на сектора, въ Возгачъ.

Действията въ Източния секторъ.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, който на самата мѣстностъ лично изучаваше обстановката, все повече се убеждаваше, че турцитѣ на този секторъ сж много слаби, и че, ако се организира единъ по-сериозенъ ударъ, ще могатъ да се достигнатъ решителни резултати и дори да се сломи крепостта. Затова той изпрати до командувачия армията следното донесение:

„Понеже въ боя на 26-и сполучихъ да извадя напредъ войскитѣ отъ Източния секторъ, и съ това значително се намали зоната на обложението, донасямъ, че, ако ми се даде въ разпореждане още поне единъ пехотенъ полкъ съ едно артилерийско отдѣление, ще мога да склуча тази зона на югъ до р. Марица. Ако пъкъ ми се даде обсадна артилерия, ще мога съ активни действия да подпомогна по-скорошното разстройство и капитулиране на противника въ Одринската крепостъ.“

Командувачиятъ армията поставяше усиляването срѣдствата на Източния секторъ въ зависимостъ отъ пристигането на цѣлата Дунавска дивизия, а за обсадната артилерия не намираше възможно да се прехвърли презъ Тунджа. Затова той отговори на горното искане:

„Още единъ пехотенъ полкъ ще може да Ви се даде по-късно, когато Дунавската дивизия пристигне цѣлата. Днесъ Ви се праща едно с. с. артилерийско отдѣление. Ще Ви се изпрати и още едно такова. А обсадната артилерия ще се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, щомъ това бѣде възможно. Не е необходимо да се склучва Източния секторъ чакъ до Марица. Югоизточниятъ участъкъ достатъчно е да се наблюдава само съ конницата, понеже едно опитване на противника да се промъкне въ тази посока ще Ви даде възможностъ да действувате на фланга и въ тила му.“

Началникътъ на Източния секторъ, като виждаше, че турцитѣ не сж заели нѣкои важни пунктове, които трѣбва да се заематъ, защото ще дадѣтъ повече изгоди при по-нататъшнитѣ действия противъ крепостта, заповѣда:

- а) 2./11. бригада да заеме височинитѣ Хадъраа и Чешме гьолу;
- б) 2./8. бригада да изучи и подготви заемаването на хребета Шарапъ Йолу, което ще стане по нова заповѣдь;

в) 54-и полкъ да се оттегли северно отъ Кара Юсуфъ, при 53-и полкъ, дето цѣлата бригада да съставлява маневренитѣ войски на сектора.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. турскитѣ батареи отъ висотитѣ западно отъ Мусубейли и отъ групата Маслакъ откриха рѣдъкъ огънь. Понеже този огънь бѣ безвреденъ, българскитѣ батареи не отговориха. Къмъ 12 ч. по пл. гаубичното отдѣление откри огънь по батареитѣ на Масалка, които замълчаха. Следъ това огънятъ се пренесе по турскитѣ групи, които се окопаваха на сѣщия гребенъ и които се разпрѣснаха. Въ това време 2./11. бригада безпрепятствено зае заповѣданитѣ обекти.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на сектора заповѣда на командира на 2./8. бригада на мръкване да настѣпи и заеме гребена на изтокъ отъ Мусубейли, дето да се укрепи. На сѣщия бѣ съобщено, че вечерята и маневренитѣ войски на сектора ще се приближатъ къмъ Демеранлия. Командирътъ на бригадата презъ деня бѣ оздравѣлъ и поелъ командването на бригадата. Той получи заповѣдь въ 6 ч. 30 м. сл. пл. и веднага заповѣда да се започне настѣпленieto. Безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, бригадата напредна и зае новата си позиция: 23-и полкъ — на северъ отъ пѣтя Мусубейли—Демеранлия, а 10-и полкъ — на югъ отъ този пѣтъ, до чифл. Кюшенъ.

Действията на Конния отрядъ. — Боятъ при Кара Късьмъ.

(17-о картограф. приложение).

На Конния отрядъ, който ношува въ с. Оглу Паша, за 28-и октомврий бѣ заповѣдано отъ начальника на Източния секторъ да продължава изпълнението на задачата, дадена на 27-и октомврий. Вечерята началникътъ на отряда получи следното донесение отъ командира на придадената му 2./54. дружина:

„Дружината зае мѣстото си. Стрелкови окопи не се направиха, понеже, ако се излѣзе на предния склонъ къмъ Одринъ, ще бждемъ обстрелвани отъ артилерията на противника. Направиха се резервни окопи. Наблюдаватъ ни отъ привързанъ балонъ. Тукъ храна не може да се приготви, а въ чифлика е рисковано, за да не бждемъ обстрелвани. Дърва и вода наблизко нѣма. Вода отъ Сазлж дере може да се вземе само ноще. Дружината, оставена на това мѣсто, и ноще е неспособна за самостоятелни действия, понеже е на около 5 км. отъ лѣвия флангъ на блокирващитѣ войски и отъ с. Оглу Паша. Оттукъ дружината съвсемъ не ще може да охранява частитѣ въ с. Оглу Паша. Моля, ако е възможно, дружината да се премѣсти нѣкъде по-

наизтокъ, между чифл. Тая Кадънъ и с. Оглу Паша, дето въ всёко отношение ще бжде по-добре, както за себе си, тъй и за частитъ въ с. Оглу Паша."

Началникътъ на отряда не се съгласи съ това искане на дружинния командиръ и въ 7 ч. 30 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. Сведения за противника: въ долината на р. Марица, отъ Бююкъ Татаркьой до Кулели Бургасъ и отъ Кулели Бургасъ до с. Павлово (на желѣзния пжтъ Одринъ—Цариградъ) и Павлово—Баба Ески, нѣма неприятелски войски. Лѣвиятъ флангъ на нашитъ войски заема сжщото положение.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ се заповѣдва утре, 28-и того, да настѣпи на югъ съ сжщата цель, упомената въ вчерашната заповѣдь, за което заповѣдвамъ:

Майоръ Телевъ.

2-а друж. отъ 54-и полкъ — 1 друж.
1 отдѣл. конници отъ Л.-Гв. к. полкъ
всичко: 1 друж. и 1 отдѣл. конници.

Майоръ Пера Живковичъ.

Лейбъ-Гвард. кон. полкъ . . . 2 еск.
Тимошки коненъ полкъ . . . 3 еск.
и карт. команда

Всичко: 5 еск. и 1 картена команда.

Утре, 28-и того, да остане на сжщата заета позиция отъ дветъ страни на шосето Одринъ—Цариградъ (кота 58'9 и на югъ отъ нея).

Да тръгне утре, 28-и того, въ 7 ч. пр. пл. по сжщия маршрутъ и съ сжщата задача, упомената въ заповѣдь по отряда № 1.

§ 3. Отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ да се изпратятъ три самостоятелни офицерски разезди: първиятъ — за връзка съ лѣвия флангъ на нашето разположение (10-и Родопски полкъ), вториятъ — по посока Баба Ески; третиятъ — по посока р. Хавса дере—Павлово (на желѣзнопжтната линия Одринъ—Цариградъ).

Отъ Тимошкия коненъ полкъ да се изпратятъ самостоятелни разезди по посоки, упоменати въ заповѣдта по Конния отрядъ № 1.

§ 4. Главниятъ превързоченъ пунктъ на отряда — въ с. Оглу Паша.

§ 5. Домакинскитъ обози на частитъ оставатъ въ с. Оглу Паша.

§ 6. Азъ ще се намирамъ съ Конния отрядъ, по пжтя Оглу Паша—Кара Късъмъ, кждето да се изпращатъ донесенията."

Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. назначенитъ разезди тръгнаха въ даденитъ имъ посоки, а следъ половинъ часъ и Конниятъ отрядъ тръгна отъ Оглу Паша по пжтя за Кара Късъмъ, като имаше единъ ескадронъ въ авангардъ, а единъ взводъ, подъ командата на подпоручикъ Ботйовъ, бѣ изпратенъ къмъ чифл. Тая Кадънъ, съ задача да охранява дѣсния флангъ на отряда. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато отрядътъ приближаваше с. Кара Късъмъ, получиха се две донесения

отъ разездитѣ, че единъ таборъ (около 1000 души) се движи по лѣвия брѣгъ на Марица, отъ югъ къмъ Одринъ.

Началникътъ на отряда веднага излѣзе напредъ, заедно съ единъ сръбски ескадронъ, и, когато достигна височината надъ селото, забеляза, че действително на около 500 м. южно отъ селото единъ таборъ въ походенъ редъ се е спрѣлъ на малка почивка на пѣтя Елчели—Кара Късъмъ, безъ всѣкакви мѣрки за охранение. Склоноветѣ на хребета, на който стоеше началникътъ на Конния отрядъ, се спускаха много стрѣмно къмъ Сазлж дере и бѣха прорѣзани съ много оврази. Долината на рѣката бѣ блатиста, а самата рѣка проходима само на опредѣлени бродове и по единствения дървенъ мостъ, който свързва дветѣ махали на с. Кара Късъмъ. Началникътъ на отряда, следъ лично разузнаване, реши да изненада противника само съ огънь, защото изненадата въ коненъ строй не можеше да се осъществи, по причина труднопроходимата мѣстность. Той заповѣда на сръбския ескадронъ, който бѣ съ него, да се спеша и да открие огънь по почиващитѣ на пѣтя турци. Въ това време пристигна и следващиятъ го отрядъ, и той заповѣда да се спеша и 3-и ескадронъ отъ Гвардейския полкъ. Сръбската картечна команда сжщо бѣ повикана и зае позиция, непосредствено на дѣсния флангъ на образувания боенъ редъ. Другитѣ три ескадрони останаха въ коненъ строй.

Когато спешенитѣ ескадрони откриха огънь, изненаданитѣ турци бързо се изпокриха въ гѣнкитѣ на мѣстността около пѣтя. Една малка група залегна на самия пѣтъ и откри огънь по тѣхъ, а друга група безпорядъчно бѣгаше къмъ р. Сазлж дере. Когато и картечницитѣ откриха огънь, изпокрилитѣ се турци започнаха да се вдигатъ отъ своитѣ скривалища и сжщо побѣгнаха къмъ рѣката. Преминалитѣ презъ рѣката турци се организираха на дѣсния брѣгъ и оттамъ съ огънь покровителствуваха останалитѣ войници, които се лутаха да търсятъ бродове изъ тинестата долина. Огневиятъ бой трая около 35 минути, докато всички турци минаха презъ Сазлж дере и отстъпиха непосредствено по лѣвия брѣгъ на Марица. Тѣ оставиха на пѣтя, дето почиваха, много шинели и раници, а сжщо — и обоза си отъ 5 коли, карани отъ цивилни, християни. Началникътъ на Конния отрядъ, като предполагаше, че при обоза ще има прикрытие, заповѣда на командира на 3-и ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ да атакува въ коненъ строй и завладѣе обоза. Ескадронътъ възседна и веднага се понесе къмъ колата, при които нѣмаше никакъвъ противникъ.

Взводътъ на подпоручикъ Ботйовъ настѣпи отъ Оглу Паша къмъ чифл. Тая Кадънъ. Когато достигна височината западно отъ

чифлика, той забеляза турски коли отъ Паша Чаиръ, които отиваха къмъ Тая Кадънъ, вѣроятно за фуражировка. Като забелязаха българскитѣ конници, тѣ се върнаха обратно. Въ сѣщото време около два турски ескадрона се движеха северно отъ Кючукъ Татаркьой къмъ Одринъ, за което подпоручикъ Ботйовъ донесе на началника на Конния отрядъ. Като чу стрелбата къмъ Кара Късъмъ, той тръгна съ взвода си на югъ, по гребена, на който се намираше, за да се ориентира какво става съ отряда, на който той охраняваше фланга. Когато достигна до височината източно отъ Татаркьой, той забеляза отстъплението на турцитѣ презъ Сазлж дере, спеша взвода си и откри огънь по тѣхъ. Изпрати твърде бързо донесение и до командира на 2./54. дружина за отстъпващитѣ турци, които ще минатъ предъ неговия фронтъ. И тази дружина, обаче, не може да преследва турцитѣ, защото въ това време тя водѣше престрелка съ други две роты, които бѣха излѣзли изъ Одринъ, вѣроятно за да прикриватъ фуражировката изъ околнитѣ села. Началникътъ на Конния отрядъ се задоволи съ разпръсването на турцитѣ и не ги преследва, като имаше предвидъ присѣтствието на два турски ескадрона северно отъ Бююкъ Татаркьой. Турцитѣ оставиха на бойното поле 10 убити, 40 ранени и 14 пленени. Отъ пленницитѣ се узна, че този таборъ е ималъ задача да охранява моста при Кулели Бурасъ, а на 28-и октомврий получилъ заповѣдь да напусне моста и да се прибере въ Одринъ. Макаръ и разстроенъ отъ изненадата, той сполучи да се прибере въ крепостта.

Вечерята Конниятъ отрядъ се върна за ношуване въ Оглу Паша, дето се прибраха и всички резеди.

Действията на 29-и и 30-и октомврий. — Отбиване турския излазъ срещу Карталъ тепе.

Разпорежданията на Българското командуване.

На 29-и октомврий въ 2 ч. 30 м. пр. пл. командуващиятъ II армия изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение за положението на 28-и октомврий вечерята:

„Конната бригада е на старото си мѣсто. Войскитѣ на Южния, на Западния, на Северозападния и на Източния сектори — на старитѣ си мѣста, като придадената дружина отъ 54-и полкъ къмъ конницата въ Източния секторъ е на височината 589, а ескадронитѣ — на висотитѣ на изтокъ отъ Татаркьой. Кърджалискиятъ отрядъ, съ рекогносцировачния отрядъ, заема висотитѣ Исмаиларъ, Кабакларъ и 669. Арда е малко спаднала, но мостътъ не може още да се построи.

По сведения, добити отъ аероплана, противникътъ е групиралъ на Западния фронтъ около една дивизия, а на Северозападния — повече отъ дивизия; останалитъ войски отъ гарнизона неизвестно де сж разположени. Отъ дветъ страни на шосето Карагачъ—Одринъ—много и въ безредие палатки и землянки. Предполага се да сж бѣжанцитъ. На Източния фронтъ противникътъ е показалъ слаби активни действия. Въ 10 ч. сл. пл. противникътъ предприе вилазка въ северозападна посока, къмъ Карабулутъ, която въ кѣсо време биде отблъсната само отъ артилерийски огнь.

Между това, Българското главно командуване бѣ сериозно загрижено за снабдяването на I и III армии, които на 29-и октомврий се приближаваха непосредствено до Чаталджанската укрепена позиция, а снабдяването имъ още не бѣ уредено. Затова началникътъ на Щаба на действащата армия предаде заповѣдь на командувашия II армия по-скоро да се тури рѣка на желѣзния пѣть презъ Марица, за да се устрои по него подвозътъ къмъ дветъ армии:

„Немедлено разпоредете да се изпрати отрядъ отъ пехота и артилерия, които, заедно съ конната бригада на полковникъ Таневъ, да овладѣе и охранява желѣзнопѣтния мостъ при Кулели Бургасъ и желѣзопѣтната линия отъ Димотика до ж.-п. ст. Павлово срещу възможни вилазки въ тази посока отъ крепостта. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда: отъ 1-и ноемврий да бѣде открита комуникационна линия Каджкѣй—Сименли—Ортакѣй—Димотика—Кулели Бургасъ—Чорлу. За тази цель е разпоредено до Главното тилово управление да направлява всичкитъ хранителни и бойни припаси за I и III армии въ тази посока, като насочи нужднитъ презозни сръдства и камии, които ще циркулиратъ между станциитъ Каджкѣй и Димотика.

Командувашиятъ II армия още презъ нощта бѣ далъ заповѣдь, съ която за 29-и октомврий не се предвиждаха никакви действия, а само противодействие на излазитъ отъ крепостта. Като получи горната заповѣдь, той, макаръ да разполагаше съ войскитъ на Източния секторъ, постави изпълнението ѝ въ зависимость отъ придошлата р. Арда и изпрати следното донесение:

„Рѣката Арда дойде толкова голѣма, че се е разлѣла на цѣли километри. Мостоветъ ни сж изпокѣсани, и шестъ понтони — потопени. Водата е била стихийна. Сега получавамъ сведения, че е почнала да спада, но за това ще трѣбва известно време. Взети сж всички мѣрки, щомъ бѣде възможно, да се построятъ мостоветъ наново. Марица сѣщо дойде и продължава да приижда. Всички наши мостове сж повредени, а нѣкои въ голѣма часть унищожени и завлѣчени. Докато не се уреди въпросътъ за съобщенията презъ Арда, никакви мѣрки не могатъ да се взематъ. На дѣсния брѣгъ на Арда имаме конната бригада и единъ пехотенъ полкъ съ с. с. артилер. отдѣление. Ще направя всичко, каквото може, но дали въ искания срокъ ще може да се установи исканото съобщение, това не може

да се каже. Предвидъ разваленитѣ и разкаляни пѣтища отъ последнитѣ дъждове, движението на камионитѣ ми се вижда съмнително. Гаранция противъ виласки на противника отъ Одринъ ще имаме, само като заемемъ по-силно и дѣсния брѣгъ на Арда. Отъ Дунавската дивизия досега сж пристигнали три полкове, безъ артилерия, а обозитѣ, както на Дунавската, тъй и на Тимошката, още ги нѣма. Моля, да бѣда уведоменъ какво мисли Щабътъ на действащата армия по вчерашната ми телеграма, относно бригадата на полковникъ Гешевъ."

Действията на Сборната конна бригада.

Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. командувачиятъ армията получи донесение отъ начальника на 11-а дивизия за боя на подчинения му Коненъ отрядъ при Кара Късьмъ. Отъ това донесение се виждаше, че мостътъ при Кулели Бургасъ е напуснатъ отъ турцитѣ. Затова той веднага заповѣда на начальника на дивизията да изпрати силенъ самостоятеленъ разездъ, който временно да охранява моста, до пристигане пехотна частъ, и да потърси връзка съ конната бригада, при Димотика. Ако мостътъ е здравъ, да изпрати две роти незабавно за охранението му.

Между това, турцитѣ още на 27-и октомврий бѣха напуснали мостоветѣ при Кулели Бургасъ, безъ да ги разрушатъ. Таборътъ, охраняващъ мостоветѣ, бѣ получилъ заповѣдь да се прибере въ крепостта, и сполучи да стори това, въпреки срещата си съ Конния отрядъ на Източния сесторъ. Това напусчане е станало незабелязано отъ конната бригада.

На 29-и октомврий 7 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на бригадата изпрати два разезда отъ по единъ взводъ, които да разузнаятъ желѣзнопѣтния и шосейния мостове надъ р. Марица. Ротмистъръ Акрабовъ настѣпи съ своя взводъ, презъ Димотика, и отъ селенитѣ на Анауткьой узна, че турцитѣ сж минали на лѣвия брѣгъ на рѣката. Силниятъ дъждъ въ това време бъркаше на разузнаването, и той не можеше да узнае дали лѣвиятъ брѣгъ е заетъ отъ противника. Макаръ тамъ да се мѣркаха отдѣлни хора по височинитѣ, командирътъ на взвода командува „Търсъ!“ и „Галопъ!“ и премина на лѣвия брѣгъ. Въпреки очакванията, взводътъ не бѣ обстрелванъ. Следъ малко пристигна и другиятъ взводъ. Веднага бѣ изпратено донесение до командира на бригадата, че въ селото Ескикьой нѣма противникъ, че турцитѣ сж напуснали мостоветѣ още на 27-и, че последнитѣ сж здрави, че въ Родосто имало български войски, а въ Узунъ Кюпрю — единъ разездъ. Като се иматъ предвидъ постояннитѣ напомнания отъ страна на Щаба на II армия за извънредно голѣ-

мата важност на мостоветѣ, не може да се обясни бездействието на командира на бригадата, следъ получаване горното донесение. Двата взвода не бѣха въ състояние да се противопоставятъ на турцитѣ, ако тѣ пожелаеха да заематъ наново мостоветѣ или да ги разрушатъ. Командирътъ на конната бригада, полковникъ Таневъ, не направи нищо за удържането имъ, и изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Станцията Урли заета отъ 22 редифи, а въ с. Умурбей — до 150 редифи. Ж.-п. и сухопътниятъ мостове при Кулели Бургасъ очистени отъ противника и оставени неповредени. Нашитѣ два взода сж минали на лѣвия брѣгъ на Марица и не сж срещнали противникъ. Тѣзи мостове ще охранявамъ съ единъ ескадронъ, за да държа силитѣ на бригадата съсредоточени въ Димотика¹⁾, съгласно даденитѣ ми указания съ заповѣдта отъ вчера № 25. Отъ станцията Кулели Бургасъ разездътъ взелъ 4 телеграфни и 1 телефоненъ апарати и 2 човала турска поща, които вече пристигнаха при бригадата. Откъмъ Суютли нови сведения нѣмамъ. Сведенията, събрани откъмъ. Ортакой, сж предадени чрезъ 8-а дивизия въ щаба на армията направо отъ началника на разезда. Споредъ тѣхъ, въ околността на Манковъ сж били събрани около 1500 души, и турскитѣ офицери събирали и християнското население за башибозуци. На добродни сведения азъ давамъ малка вѣра. Разездътъ, изпратенъ по посока Еникьой — Емирли, донася, че предъ Татаркой и Карталъ тепе къмъ 2 ч. сл. пл. се е започналъ силенъ оржеенъ и артилерийски двубой.“

Едвамъ на 30-и октомврий бѣ изпратенъ 3./6. ескадронъ въ Арнауткой за охрана на мостоветѣ. Този ескадронъ отъ дѣсния брѣгъ не можеше да изпълни своята задача. Мостоветѣ бѣха запазени едвамъ вечерта, когато пристигна на лѣвия брѣгъ на Марица изпратениятъ отъ началника на Източния секторъ ескадронъ отъ Тимошкия коненъ полкъ.

Между това, ротмистъръ Акрабовъ, следъ изпълнение задачата си, на 30-и продължи движението до Узунъ Кюпрю, дето влѣзе въ връзка съ конната бригада, въ Айроболъ. Той уреди управление въ града, формира мѣстна полиция и запази три голѣми складове съ оржие, снарежение и храни.

Турскиятъ излазъ въ Южния сскторъ на 29-и октомврий.

(18-о картограф. приложение).

Главната позиция задъ Карталъ тепе се заемаше отъ 1./30. и 2./30. дружини. Останалитѣ две дружини бѣха разположени на бивакъ въ долината на Емирли дере. Охранението се заемаше отъ 5-а рота,

¹⁾ Бригадата бѣ въ Болгаркой, а въ заповѣдта по армията такива указания не сж дадени.

която бѣ разположена въ гѣнкитѣ на мѣстността задъ Карталъ тепе, а на самата могила бѣ оставенъ само единъ постъ. Артилерийското отдѣление оставаше на сѣщитѣ позиции, които заемаше на 26-и октомврий: 9-а батарея — на височината южно отъ Доуджаросъ, съ посока на стрелбата къмъ селото, 7-а батарея — на главната позиция, съ посока — къмъ Карталъ тепе и 8-а батарея — западно отъ Татаркьой.

Следъ като видѣ, че мостътъ на Арда не ще бжде скоро поправенъ, и на помощъ отъ лѣвия брѣгъ не трѣбва да се надява, командирътъ на 1./8. бригада взе решение да задържи назадъ две дружини и картечната рота, съ които да контратакува турцитѣ, ако тѣ направятъ излазъ, следъ като се опредѣли кжде ще насочатъ главния си ударъ. На частитѣ бѣ заповѣдано да се задържатъ на своитѣ позиции до последна крайностъ.

На 29-и октомврий сутринята падна гѣста мъгла, поради което предъ позицията нищо не се виждаше. Започна да вали дъждъ, който, съ малки прекъсвания, продължи и презъ нощта. Почвата бѣ силно разкаляна, и движението — много трудно. Попладне мъглата почна да се вдига, и дъждътъ попрестана. Командирътъ на 5-а рота получи донесение отъ своя постъ на Карталъ тепе, че откъмъ Карагачъ се забелязва настѣпление на голѣми пехотни части. Той изкочи веднага на могилата и оттамъ съ бинокълъ откри настѣплението на две турски колони, всѣка отъ по единъ пехотенъ полкъ. Предъ колонитѣ настѣпваха гѣсти патрулни вериги. Едната колона се насочваше къмъ Карталъ тепе, а другата — къмъ Татаркьой.

Заловенитѣ следъ боя турски бѣглеци казваха, че излазътъ е билъ предприетъ отъ цѣлата 10-а дивизия, която е имала 28-и и 30-и полкове въ първа линия и 29-и — въ втора. Въ сѣщностъ, комендантътъ на крепостта още на 28-и октомврий вечерта бѣ заповѣдалъ да се формира специаленъ отрядъ, съ задача — на следния день да атакува и завладѣе височината Карталъ тепе. Въ състава на този отрядъ трѣбваше да влѣзатъ следнитѣ части: лѣва колона — 30-и низамски полкъ, единъ сборенъ редифски полкъ, подъ начальството на командира на Гюмюрджинския редифски полкъ, два ескадрона, три полски батареи, две орждия 10 см. и две гаубици 15 см.; дѣсна колона — единъ редифски таборъ, единъ коненъ взводъ и две полски орждия.

Командирътъ на 5-а рота усили поста на Карталъ тепе и му заповѣда да посрещне настѣпващия противникъ съ огънь, следъ което да се оттегли на главната позиция. Той изпрати на дружинния

командирът донесение на забелязаното настъпление, и цялата дружина зае своя участък от главната позиция.

Към 1. ч. 30 сл. пл. настъпващият срещу Карталъ тепе турци доближиха на около 1500 крачки, и бяха посрещнати с пушечен огън, от който те бяха спрени. Крепостната артилерия веднага откри силен огън по могилата, и постът на 5-а рота, по предварително изучена посока, започна да се оттегля на главната позиция, при своята рота. Турците подължиха настъплението и се изкачиха на в. Карталъ тепе, но веднага бяха посрещнати с пушечен огън от главната позиция и с артилерийски — от 7-а батарея. Вследствие постоянните превалвания, целите се закриваха, но стрелбата продължаваше, като се обстрелваха площади от онѝзи мѣста, дето първоначално бяха забелязани настъпващи турски части.

Всички опити на турците да продължат настъплението бяха осуетени с огън. За подкрепа на 2-а дружина, против която се насочваше главният удар, бѣ изпратена цялата 4-а дружина, а с огън ѝ съдействаха и съседните две роти от 1-а дружина. Картечната рота също бѣ изпратена напред, въ участъка на 2-а дружина, но тя не откри огън до вечерята, защото огънят на другите роти бѣ достатъчен да спре настъплението на турците. Турската крепостна артилерия постепенно усилваше своя огън по главната позиция. Гаубичната батарея, разположена западно от Черекьой, откри огън по позицията, а две полски батареи настъпиха към височината к. 123 и оттам започнаха да обстрелват най-опасната за тяхната пехота 7-а батарея. Макаръ последната да бѣ на закрыта позиция, турските снаряди започнаха да попадат много близо до орждията. Батареята прекрати стрелбата, и командирът ѝ заповѣда да се приближат предниците, за да я оттегли на друга позиция. Това щѣше да повлияе върху духа на пехотните войници. Командирът на бригадата навреме узна за това прибързано решение на батареиния командир и му заповѣда да продължи стрелбата от същата позиция, защото обстрелването ѝ не може да оправдае оттеглянето. И наистина, батареята, както до това време, тъй и до вечерята нѣмаше никакви загуби.

И тъй, въ посоката на главния удар турците не можаха да напреднат нито на една крачка от Карталъ тепе. При всѣки опит да настъпят, те биваха принудени с пехотен и артилерийски огън да се разпръснат и да търсят укритие въ съседните панини.

Настъпващият към Татаркьой турци достигнаха до гребена на Карталъ тепе и по-нататък не напреднаха, като очакваха, върхо-

ятно, напредването на своите части от Карталъ тепе. Командирът на бригадата заповѣда 8-а батарея, отъ бивака, да настѣпи къмъ участъка на 2-а дружина и да поддържа настѣплението ѝ, въ обходъ на турския лѣвъ флангъ. Но, поради напредналото време, този обходъ не можа да се извърши, и батареята вечерята се върна на бивака.

По долината на Арда, откъмъ Черекьой и Доуджаросъ, турцитѣ не предприеха никакви действия.

Командирътъ на 30-и полкъ, като смѣташе, че участъкътъ на 2-а дружина е много голѣмъ, заповѣда и на 3-а дружина да настѣпи къмъ с. Татаркьой, за да бѣде готова да поддържа този участъкъ. Обаче тази дружина бѣ въ разпореждане на командира на бригадата, който не намираше необходимо да се изпраща тази поддръжка, и заповѣда дружината да остане на мѣстото си.

Следъ като се убедиха, че по-нататъшното настѣпление е невъзможно, турцитѣ продължиха само пушечната и артилерийска стрелба до 5 ч. сл. пл. Следъ този часъ до мръкване се чуваха само отдѣлни гърмежи. Командирътъ на бригадата, като предполагаше, че на другия день турцитѣ ще подновятъ своите действия, и като не очакваше никаква помощъ, поради прииждането на р. Арда, реши да оттегли назадъ, на стария бивакъ, главните сили, за да починатъ и да бждатъ готови за действие на другия день, а на позицията да се оставятъ само предните постове.

Войниците бѣха капнали отъ умора, бѣха премръзнали, измокрени до коститѣ, и едвамъ се движеха изъ разкаляната почва. Командирътъ на полка реши да смѣни предните постове съ 3-а дружина, усилена съ 1-а и 14-а роти. Останалите части отъ полка до 11 ч. сл. пл. се прибраха за почивка на бивака, дето пристигнаха и 8-а и 9-а батареи.

Въ този бой отъ полка имаше: 1 убитъ и 41 ранени, почти всички отъ артилерийски огънь. Турцитѣ претърпѣха също сериозни загуби, макаръ отъ българска страна да се пестѣха патронитѣ и снарядитѣ, защото снабдяването презъ придошлата р. Арда ставаше много трудно. Съ понтонитѣ се прехвърлиха презъ рѣката нѣколко сандъци патрони и снаряди, но единъ натоваренъ понтонъ бѣ повлѣченъ отъ буйната вода и преобърнатъ. Отъ деветтѣ войници, които бѣха въ него, единъ се удави, а другитѣ се спасиха съ голѣми усилия. Затова се прекрати прехвърлянето на бойни запаси съ понтонитѣ.

Продължение излаза на 30-и октомврий.

Презъ нощта срещу 30-и октомврий българското охранение не можа да влѣзе въ съприкосновение съ турцитѣ на Карталъ тепе, които, вѣроятно, се бѣха оттеглили на изходнитѣ си позиции, къмъ. Карагачъ. Впоследствие отъ бѣглеци се узна, че комендантътъ на крепостта заповѣдалъ на 30-и октомврий да се настѣпи по-енергично и да се прогонятъ слабитѣ български части отъ Карталъ тепе

На разсъмване полето предъ Карталъ тепе пакъ бѣ покрито съ мъгла, и по-далечъ отъ 500—600 крачки не можеше да се наблюдава. Прикрити отъ мъглата, турцитѣ настѣпваха небезпокоени, и, като достигнаха до позициитѣ си отъ предния день, бѣха открити отъ българскитѣ предни постове и посрещнати отъ тѣхъ съ огънь. Като не се надяваха на успѣхъ въ участъка около Карталъ тепе, тѣ насочиха значителни части за обходъ на позицията и отъ двата фланга. Турската крепостна, гаубична и полска артилерия откри силенъ огънь по главната позиция. Въ 9 ч. пр. пл. два табора и четири картечници настѣпиха енергично и сполучиха да обхванатъ лѣвия флангъ. На този обхватъ бѣха противопоставени дружиннитѣ поддръжки, и турското настѣпление бѣ спрѣно съ огъня на пехотнитѣ части и на 7-а батарея, която презъ нощта бѣ застанала на позицията отъ 25-и октомврий, съ фронтъ между Доуджаросъ и Черекъой.

Въ сѣщото време турцитѣ настѣпваха и къмъ с. Татаркъой. Изпратенитѣ по долината на Емирли дере български патрули донесоха, че две турски роти и единъ ескадронъ се приближавали къмъ с. Емирли. Това показваше, че турцитѣ ще се опитатъ да обхванатъ и дѣсния флангъ на българската позиция. И наистина, една тѣхна батарея, разположена задъ височината северно отъ Емирли, откри огънь по посока на Татаркъой.

Командирътъ на 3-а дружина реши да изненада турцитѣ, за да забави тѣхното напредване. Той заповѣда на 9-а и 10-а роти да настѣпятъ. Но, вследствие силния артилерийски огънь, само 9-а рота можа да напредне около 400—500 крачки, а 10-а рота остана на мѣстото си, въ горичката южно отъ Татаркъой. Турското настѣпление бѣ спрѣно и въ този участъкъ.

Веднага следъ започване боя, 8-а батарея, подъ прикритието на 8-а рота, зае избраната си отъ по-рано позиция на около 1.5 км. западно отъ Татаркъой и въ 9 ч. пр. пл. откри огънь по турскитѣ колони, които се появиха на височината 123, и по веригитѣ, които настѣпваха по южнитѣ склонове на тази височина. Командирътъ на артилерийското отдѣление заповѣда на командира на 9-а батарея

да разузнае позицията вдъсно отъ 8-а батарея и въ отстъпъ на нея. Но самата батарея бѣ оставена на бивака. Следъ разузнаването, командирътъ на батареята тръгна обратно за бивака. Той доложи на командира на 30-и полкъ, че флангътъ и тилътъ на избраната позиция трѣбва да се запазятъ съ една рота откъмъ Иеникьой. Командирътъ на полка изпрати въ тази посока 7-а рота отъ полковата поддръжка, задъ която тръгна и батареята, а въ това време 8-а батарея, както се каза, водѣше борба въ настѣпващитѣ турци.

Когато 9-а батарея се отдѣли отъ ротата, за да отиде къмъ избраната позиция, тя трѣбваше да мине по мѣстность, която се наблюдаваше добре отъ Карталъ тепе. Една турска полска батарея веднага откри огънь по нея съ бризантни гранати. Макаръ турската стрелба да бѣше доста точна, батареята на търсъ измина поражаемото пространство, безъ загуби, и зае избраната позиция, откоято последователно открива огънь по забелязанитѣ турски пехотни части около Карталъ тепе и височината к. 123 и по една полска батарея, която обстрелваше 8-а батарея.

Между това, турцитѣ се готвѣха да подновятъ настѣплението си. Попладне стрелбата отъ дветѣ страни поутихна, но къмъ 1 ч. сл. пл. по лѣвия участъкъ на позицията откриха силенъ огънь гаубичната батарея, западно отъ Черекьой, две полски батареи и крепостната артилерия. Турцитѣ бѣха използвали затишието, за да размѣстятъ своитѣ резерви и да усилятъ своята предна линия. Едновременно съ артилерията, и усилената турска верига започна вихровъ огънь по българскитѣ окопи, усиленъ още съ огъня на четири картечници. Окопитѣ на лѣвия участъкъ бѣха засипани съ куршуми и съборени отъ попадащитѣ снаряди. Отъ 14-а рота излѣзоха отъ строя ранени всичкитѣ началници, Ротата не можа да издържи ужасния огънь. Тя се оттегли на нова позиция, на около 700 крачки задъ първата. Единиятъ взводъ отъ 11-рота сжщо попадна подъ много силенъ огънь и се оттегли. Но останалитѣ на позицията части продължаваха огъня и не позволиха на турцитѣ да напреднатъ, макаръ на нѣколко пѣти да вливаха въ своята първа линия свежи поддръжки. Огънятъ на 8-а и 9-а батареи сжщо съдействуваше за осуetyаване турскитѣ опити за настѣпление. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 30-и полкъ изпрати напредъ картечната рота да заеме позиция между лѣвия и дѣсния участъци и да съдействува за отбиване атаката. Картечната рота бързо излѣзе на позиция, но огънь не откри, защото нѣмало съответни цели. Всѣщностъ цели имаше много — въ това време турскитѣ картечници обсипваха окопитѣ съ своитѣ куршуми.

Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. турцитѣ направиха последенъ опитъ да минатъ въ настѣпление. Една тѣхна полска батарея зае позиция на самата височина Карталъ тепе и отъ съвсемъ близко разстояние обсипа българскитѣ окопи съ шрапнели. Една рота въ сѣщото време се спусна отъ височината напредъ, но, попаднала подъ силенъ пехотенъ огънь и подъ огъня на 8-а батарея, веднага се разпрѣсна и отстъпи пакъ на изходната си позиция.

Командирътъ на бригадата, като смѣташе, че турцитѣ се готвятъ да предприематъ обща атака, изпрати 16-а рота за подкрепа на лѣвофланговата 1-а дружина, която достигна до първата линия, но участие въ стрелбата не взе, защото последната бѣ вече прекратена. Той заповѣда и на командира на полка да настѣпи съ 2-а дружина (полковата поддържка) къмъ Татаркьой и да обхване турския лѣвъ флангъ. 7-а и 8-а роти бѣха назначени за прикрытие на дветѣ батареи, а другитѣ две роти отъ тази дружина останаха на мѣстата си, защото, докато настѣпватъ, боятъ се прекрати.

Отъ щаба на дивизията се получи съобщение, че до вечерята сръбскитѣ 8-и полкъ ще мине презъ Арда за поддържане 30-и полкъ, и че презъ Арда сѣ прехвърлени бойни запаси за бригадата.

Къмъ 4 ч. сл. пл. турцитѣ се отказаха отъ намѣрението си да настѣпватъ. Пехотниятъ огънь се прекрати, а артилерийскитѣ — продължи до мръкване.

Въ този бой 30-и полкъ претърпѣ голѣми загуби: убити — 25 войници, ранени — 3 офицери и 116 войници и подофицери и изчезнали — 19 войници, или всичко 163 души. Макаръ командирътъ на бригадата да бѣ избралъ позиция западно отъ Карталъ тепе, за да се избѣгнатъ голѣмитѣ поражения отъ крепостната артилерия, повечето отъ загубитѣ бѣха причинени отъ артилерийски огънь.

Този огънь произведе много силно впечатление въ Щаба на 8-а дивизия. На 31-и октомврий началникътъ на дивизията изпрати на командувашия армията следното донесение, съ което запитваше да се държи ли Карталъ тепе на всѣка цена:

„Вчера къмъ 9 ч. пр. пл. преднитѣ постове на Шейновския полкъ били атакувани отъ три табори, безъ да е могло да имъ се даде никакво съдействие, понеже постоветѣ, заставитѣ и отзадлежещата мѣстность били засипани съ кръстосанъ огънь отъ крепостта и отъ поставенитѣ гаубични батареи при с. Доуджарось. Шестъ полски батареи били извадени източно отъ Карталъ тепе. Преднитѣ постове отстъпили на главната позиция, на височината западно отъ Карталъ тепе. Две наши батареи и една дружина заели флангово положение и съ огъня си заставили неприятеля да се спре на могилата (запад-

ната). Въ това време (3 ч. сл. пл.) почна силна канонада. Главната позиция на полка била обстреляна от крепостта, от гаубичната батарея при с. Доуджаросъ и шестте полски батареи. Движението по позицията било невъзможно. Направените землени работи и блиндажи били разрушени с бризантни гранати от големъ калибъръ. Позицията била запазена. Стрелбата спрѣла окончателно, следъ настѣпване на нощта. Полкътъ загубилъ досега въ боеветъ на Карталъ тепе 330 человекъ. Отъ убититѣ и раненитѣ 90% сж отъ шрапнелни куршуми и парчета отъ снаряди. Задържането Карталъ тепе, споредъ донесението на полковникъ Марчинъ, е абсолютно невъзможно безъ крепостна артилерия: туй, което единъ день се достига съ бой, на другия день трѣбва да се отстъпи доброволно, поради невъзможността да се боримъ съ крепостната артилерия. Карталъ тепе безъ крепостна артилерия нѣма никакво значение, и стоенето тамъ е безполезно.

При тия условия, моля, да ми се укаже, трѣбва ли да държимъ Карталъ тепе на всѣка цена, или да се държимъ вънъ отъ зоната на крепостния огънь. Въ боя вчера сж взели участие 29-и и 30-и турски полкове. Днесъ по цѣлия фронтъ на полка, който е сега вънъ отъ крепостния огънь, до тоя часъ е било спокойно."

При това неточно описание на боя и на запитването командувачиятъ армията отговори:

"Държането на Карталъ тепе е необходимо, но всѣкога трѣбва да се разбира, че това трѣбва да бѣде вънъ отъ крепостния огънь дотогава, докогато не поставимъ своя обсадна артилерия, която да държи въ респектъ противника. Държането връзка е всѣкога задължително, а въ боя на 30-и того, види се, тая връзка не е съществувала, защото, необяснимо е, какъ така срещу гаубичнитѣ батареи при Доуджаросъ не е могло да се извадятъ нѣкъде около чифл. Кулаклъ наши скорострелни батареи, които отъ разстояние около 4 км. биха могли да прогонятъ гаубицитѣ на противника. Отъ донесението не може да се схване какво е настоящето положение на Карталъ тепе. Нуждна е една скица за пояснение, каквото за въ бѣдеше да се испраща."

Действия въ Северозападния секторъ.

Въ Северозападния секторъ турцитѣ не предприеха никакви действия. Когато се получи заповѣдта отъ командувачия II армия да се демонстрира, съ целъ да се облекчи положението на частитѣ при Карталъ тепе, началникътъ на сектора заповѣда 15-и и 20-и полкове съ частъ отъ силитѣ си да извършатъ демонстративна атака къмъ Екмекчикъой, като тази атака се поддържа съ огънь отъ 9-и артилер. полкъ; обсаднитѣ батареи да откриятъ огънь по Папасъ тепе и Казанъ тепе; 13-и полкъ, 1-а бригада отъ 11-а дивизия и 11-и артилер. полкъ да бждатъ готови за действие, щомъ получатъ заповѣдъ. Такава, обаче, не бѣ дадена.

Към 5 ч. 30 м. сл. пл. началникът на сектора, по заповѣдь отъ Щаба на II армия, разпорежи да се отправятъ за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, въ разпореждане на началника на Източния секторъ, една 15 см. гаубична батарея, отъ Боюкъ Смаилча, и 56-и полкъ, отъ Возгачъ. Понеже последниятъ полкъ бѣ общъ резервъ на сектора, то на негово мѣсто бѣха изтеглени по една дружина отъ 7-и и 13-и полкове.

Действията въ Източния секторъ. — Заемане гребена Бааларъ Съртж.

(19-о картограф. приложение).

Началникътъ на Източния секторъ заповѣда да се продължи укрепяването на позицията и да се направятъ нѣкои размѣствания на частитѣ, за по-голяма бойна готовностъ:

а) Войскитѣ за маневриране да се раздѣлятъ на две групи: 54-и полкъ — въ долината на северъ отъ с. Кара Юсуфъ, и 53-и полкъ — при с. Демеранлия.

б) Една дружина отъ 53-и полкъ бѣ изпратена на шосето Одринъ—Цариградъ, при висота 58'9. Заедно съ изпратената по-рано дружина отъ 54-и полкъ, се формира Лѣвъ страниченъ отрядъ, къмъ който се придадоха още една батарея отъ пристигналото 2./11. не с. с. артилер. отдѣление и единъ взводъ отъ Гвардейския коненъ полкъ. Назначението на този отрядъ бѣ да охранява лѣвия флангъ на войскитѣ отъ Източния секторъ, а ако турцитѣ се опитатъ да вкарватъ подкрепления въ крепостъта или да излѣзатъ отъ нея, заедно съ Конния отрядъ, да ги задържа, докато пристигнатъ войскитѣ за маневриране.

в) Другата батарея отъ 2./11. не с. с. артилер. отдѣление да остане при 54-и полкъ.

г) Конниятъ отрядъ да се премѣсти въ Кара Късъмъ.

д) Да се изпрати отъ 2./8. бригада $\frac{1}{2}$ рота на височината източно отъ Скендеркьой, за свързка съ Лѣвия страниченъ отрядъ и $\frac{1}{2}$ рота — на височинитѣ източно отъ Хадъраа, за свързка съ 2./11. бригада.

На 30-и октомврий попладне началникътъ на сектора получи отъ командувация II армия следната заповѣдь:

„Тая заранъ противникътъ, въ две колони, е повелъ атака противъ Карталъ тепе, което се заема отъ 30-и Шейновски полкъ. За да се отвлѣче вниманието на противника, заповѣдано е на началницитѣ

на 8-а и на Тимошката дивизии да открият огън и се даде видъ на настъпление. Необходимо е, и частитъ отъ Източния секторъ да предприематъ демонстративни действия."

Както се каза по-горе, войскитъ отъ Северозападния секторъ се задоволиха съ демонстративенъ огънъ отъ обсаднитъ батареи. Началникътъ на Източния секторъ, обаче, реши да действа по-енергично и да използва демонстрацията за заемане едно по-благоприятно положение за бъдещитъ действия. Той предполагаше, че въ най-скоро време ще се започне решителниятъ ударъ противъ крепостта, и бързаше да заеме по-добро изходно положение за този ударъ. Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. той изпрати на частитъ следнитъ заповѣди:

1) *2./8. бригада* да се вдигне по тревога и да заеме укрепенитъ си позиции. Следъ това по две роти отъ преднитъ дружини на всѣки полкъ да настѣпятъ въ тънки вериги и да даватъ видъ, че ще атакуватъ главната отбранителна линия на крепостта, южно отъ Арнауткьой. На командира на бригадата бѣ заповѣдано да води лично демонстративния бой, като излѣзе по-близо до бойната частъ.

2) *2./11. бригада* да произведе демонстративенъ бой, като артилерията открие честъ огънъ, а пехотата да настѣпи въ широкъ фронтъ, съ гъста стрелкова верига, и да дава видъ, че ще атакува, но всъщностъ да не се увлича въ решителна атака.

3) *Войскитъ за маневриране (3./9. бригада)* да се събератъ по тревога и да бждатъ готови за действие, като се премѣстятъ: 54-и полкъ — на 3 км. южно отъ Кара Юсуфъ, 53-и полкъ — при пресичането Сазлж дере съ пѣтя Мусубейли — Демеранлия.

Командирътъ на *(2./11. бригада)* насочи 57-и полкъ въ участъка между Айвасъ Баба и Маслака, а 58-и — къмъ укрепената група Арнауткьой. Въ 4 ч. сл. пл. 4-а и 6-а батареи откриха огънъ по обектитъ, дадени за настѣпление на пехотнитъ полкове, и изстреляха 177 шрапнели. На този огънъ турцитъ отговориха съ рѣдка стрелба отъ крепостнитъ орждия. Пехотнитъ части настѣпиха и напреднаха около 2 км. Презъ време настѣплението само отъ 57-и полкъ имаше двама леко ранени войника. Намръкване турцитъ прекратиха артилерийската стрелба, а напредналитъ български части се върнаха обратно на изходнитъ си позиции. Това връщане не бѣше въ духа на получаванитъ заповѣди. Споредъ тѣзи заповѣди, напредналитъ части трѣбваше да се укрепятъ на достигнатитъ позиции и даже да подготвятъ закритие и за по-заднитъ войски, докато тѣ дойдатъ да ги подкрепятъ. Затова началникътъ на сектора не одобри, както връ-

щането на частитѣ отъ 2./11. бригада, тъй и споменатото по-долу връщане на 10-и полкъ къмъ гребена на Шарапъ Йолу.

Заповѣдта за демонстрацията се получи отъ командира на 2./8. бригада въ 3 ч. 15. сл. пл., а къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ бѣха открили огънь по разположението на двата полка отъ батареитѣ № № 59 и 60, при укрепената група Маслакъ, и отъ една друга полска батарея, изнесена напредъ, на гребена Малъ тепе. Следъ като се зае укрепената позиция, споредъ заповѣдта отъ началника на сектора, отъ 10-и и 23-и полкове се изпратиха по две роти напредъ, къмъ Маслакъ и Малъ тепе. На ротитѣ бѣ дадена задача отъ командиритѣ на полковетѣ да настѣпятъ напредъ, на около 800—1000 крачки, следъ което да се върнатъ на позициитѣ си. Турцитѣ веднага забелязаха настѣпващитѣ роти и пренесоха огъня на батареитѣ си при Маслакъ и при Малъ тепе по тѣхъ. Ротитѣ отъ 23-и полкъ, които имаха по-добри подстъпи, не претърпѣха никакви загуби отъ този огънь, но ротитѣ отъ 10-и полкъ имаха 10 войници ранени.

Командирътъ на 2./8. с.с. артилерийско отдѣление, щомъ получи заповѣдта за демонстративнитѣ действия, откри силенъ огънь отъ 4-а и 6-а батареи по Малъ тепе и по Маслакъ. Дветѣ батареи изстреляха 227 снаряди по тѣзи позиции, но, вѣроятно, не сж могли да попаднатъ въ турскитѣ батареи, защото тѣ до вечерята продължиха стрелбата си. Силниятъ артилерийски огънь, обаче, подеждава твърде много на турскитѣ войски, които заемаха преднитѣ позиции — редифскитѣ табори Баба Ески и Айроболъ. Тѣ напуснаха своитѣ позиции при Малъ тепе и се оттеглиха дори до главната отбранителна линия, последвани и отъ съседния таборъ Малгара. По този начинъ участъкътъ Малъ тепе — Мезаръ тепе бѣ съвършено напуснатъ. Началникътъ на редифската дивизия веднага заповѣда да се подведатъ подъ одговорностъ малодушнитѣ офицери и войници, смѣни командира на редифския полкъ Баба Ески, усили сжщия полкъ съ единъ таборъ отъ полка Лозенградъ и заповѣда да се заематъ наново преднитѣ постове. Войницитѣ неохотно се връщаха къмъ напуснатитѣ позиции, защото се боеха да не попаднатъ пакъ подъ артилерийския огънь, но до вечерята тѣ пакъ се върнаха на мѣстата си. Отстъплението, обаче, не бѣ забелязано отъ българска страна.

Намръкване напредналитѣ роти отъ 10-и полкъ се върнаха на изходната позиция. Бѣха започнали да се връщатъ и ротитѣ отъ 23-и полкъ. Когато началникътъ на сектора узна това, той заповѣда по телефона направо на командира на полка да останатъ на достигнатитѣ мѣста, дето да се премѣсти и цѣлиятъ полкъ. Ротитѣ се

върнаха на мѣстата си, на гребена Бааларъ Съртж, а въ тъмнината настѣпиха и 3-а и 4-а дружини отъ полка и достигнаха сѣщия гребень. Следъ малко тамъ пристигна и командирѣтъ на полка, съ полковата поддрѣжка (2-а дружина). Въ тъмнината 3-а и 4-а дружини бѣха загубили посоката на настѣпленieto, и помежду имъ имаше много голѣмъ интервалъ, въ който бѣ изнесена напредъ пристигналата 2-а дружина.

Веднага следъ пристигането си на новата позиция, и третѣ дружини започнаха да се окопаватъ. Турцитѣ почти прѣстанаха да стрелятъ. Само отвреме — навреме се чуваха отдѣлни артилерийски изстрели. Началникѣтъ на Източния секторъ започна да предполага, че турцитѣ пакъ сѣ изтеглили войски отъ този фронтъ, за да ги изпратятъ въ Южния и Западния сектори, и реши да продължи демонстрацията и да направи опитъ за завладяване укрепената група Маслакъ. Той потърси по телефона полковникъ Кърджиева, но последниятъ не бѣ изпълнилъ заповѣдта му да бѣде при преднитѣ части, а бѣ останалъ нѣкъде назадъ. Тогава генералъ Велчевъ се обърна къмъ командиритѣ на полковетѣ и имъ предаде направо следнитѣ заповѣди:

1) На командира на 23-и полкъ:

„Две дружини да настѣпятъ къмъ укрепления 58—60, а останалитѣ две дружини — следъ тѣхъ и се постараятъ да заематъ Маслакъ. Ако се окаже, че противникѣтъ е силенъ, то задоволете се съ това, което сте достигнали.“

2) На командира на 10-и полкъ:

„23-и полкъ ще атакува тази нощъ фронта при Маслакъ. Вашиятъ полкъ да съдействува, като земе височинитѣ южно отъ батареитѣ 58 и 60. Съобразявайте се съ 23-и полкъ. Една дружина ще оставите на позицията, за да прикрива въ случай на нужда.“

Изпратенитѣ разузнавателни роти отъ 23-и полкъ излѣзоха на около 1.5 км. предъ гребена Бааларъ Съртж, но не можаха въ голѣмата тъмнина да влѣзатъ въ връзка. Щомъ забелязаха предъ себе си турски предни постове, и дветѣ роти следъ полунощъ се върнаха при своитѣ дружини. Къмъ 1 ч. 30 м. пр. пл. на 31-и октомврий командирѣтъ на полка донесе на началника на сектора за резултата отъ разузнаването и за своето решение да остане и се укрепил на достигнатата позиция. Последниятъ одобри това решение.

Командирѣтъ на 10-и полкъ бѣ удивенъ отъ задачата, която му се възлагаше за презъ нощта. Той не можеше да разбере какъ

ще се атакуватъ отъ толкова далечно разстояние височини, безъ никой да бѣше ги видѣлъ презъ деня и да е изучилъ подстъпите предъ тѣхъ, и смѣташе, че въ голѣмата тъмнина едва ли нѣкой ще може да намѣри своя обектъ. Но, като имаше предвидъ категоричността на получената заповѣдь, той предаде по телефона следната заповѣдь до дружинните командири:

4-а дружина, като поддържа непрекъснато връзка съ 23-и полкъ, да настѣпи и завладѣе височината Малъ тепе и тази между Малъ тепе и Маслакъ; 3-а дружината да настѣпи близо до 4-а и да завладѣе височината южно отъ Малъ тепе; 1-а дружина, съ две картечници, да настѣпи непосредствено задъ срѣдата на дветѣ предни дружини; едната дружина отъ полка, съ две картечници, да остане на старата позиция.

Къмъ 8 ч. сл. пл. се започна настѣплението въ тъмнината. Съ голѣми трудности 4-а дружина можа да влѣзе въ връзка съ 23-и полкъ, и къмъ 11 ч. сл. пл. се получи донесение за спирането на последния на гребена Бааларъ Съртж. Командирътъ на полка заповѣда и неговите дружини да почнатъ да се укрепаватъ на сѣщия гребенъ.

Следъ като се убеди, че по-нататъшните действия противъ Маслакъ сѣ невъзможни, началникътъ на сектора заповѣда:

а) 53-и полкъ и всичката артилерия на 2./8. бригада и на маневриращите войски да се разположатъ на позиция източно отъ Мусубейли;

б) 54-и полкъ да се премѣсти при пресичането Сазлж дере съ пята Мусубейли — Демеранлия;

в) Командирътъ на 2./8. бригада да отиде напредъ и поеме командването на своите части;

г) За общъ началникъ на войските около Мусубейли се назначава командирътъ на 3./9. бригада, генералъ Грънчаровъ.

Войските за маневриране се приготвиха за действие. Тѣ останаха на мѣстата си до мръкване. Въ 6 ч. сл. пл., по заповѣдь отъ началника на сектора, 54-и полкъ, заедно съ придадената му не с. с. батарея, се премѣсти на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, източно отъ Мусубейли, дето скоро пристигна и 53-и полкъ. По тоя начинъ цѣлата 3./9. бригада (6 дружини и 1 батарея) бѣ готова да поддържа 2./8. бригада.

Пълно обкръжаване крепостта.

(31-и октомврий и 1-и ноемврий).

Организация на командването.

Следъ завършване обкръжаването на крепостта, българската II армия бѣ принудена да бездействува, ако турцитѣ не предприематъ излази. На армията не бѣше дадена задача за постигане. Частитѣ произвеждаха ежедневни разузнавания, но и тѣ се водѣха безъ ясно опредѣлена целъ, като често пѣти коствуваха жертви, а добититѣ резултати не се използваха.

На 25-и октомврий се получи отъ Кюстендилъ съобщение, че командувачиятъ сръбската II армия, генералъ Степановичъ, съ своя щабъ, трѣгва за Мустафа Паша. Генералъ Ивановъ бѣ изненаданъ отъ това съобщение, защото отъ Щаба на действащата армия той не бѣ получавалъ никакви указания или инструкции по общото командване на съюзнитѣ войски и по бждещитѣ действия следъ обкръжаването. Той поиска да му се съобщи проекта на Главното командване за бждещитѣ действия, ако такъвъ има, за да може своевременно да направи нуждитѣ приготовления. Той не запита по командването на сръбскитѣ войски при Одринъ, защото смѣташе, че въ искания проектъ ще бждатъ урегулирани команднитѣ отношения между българскитѣ и сръбскитѣ войски. До вечерята генералъ Ивановъ не получи отговоръ на своето запитване. Презъ нощта полковникъ Жековъ води разговоръ по телеграфа съ началника на Оперативния отдѣлъ въ Главната квартира. Той запита полковникъ Нерѣзовъ, какво назначение да се даде на генералъ Степановичъ. Последниятъ отговори, че генералъ Степановичъ се назначава за началникъ на „цѣлия Западенъ секторъ отъ обложението“, дето сж разположени Тимошката и 8-а дивизии, и дето ще се разположи и Дунавската дивизия; за „началникъ на Източния секторъ“ ще остане генералъ Велчевъ, а генералъ Ивановъ остава за „началникъ на обложението“. Отъ този разговоръ се вижда, че въпросътъ за общото командване се разрешава отъ Щаба на действащата армия инцидентно, следъ запитване, и се разрешава, като се даватъ нови наименования на команднитѣ инстанции.

Въпрѣки указанието отъ Щаба на действащата армия, командувачиятъ II армия на 27-и октомврий бѣ решилъ да прехвърли Дунавската дивизия въ Южния секторъ. Само поради придошлата рѣка Арда, тази дивизия не можа да мине на дѣсния брѣгъ и, както се каза по-горе, остана въ района Еспетли—Каджкьой—Мустафа Паша. Сега той се отказа отъ това прехвърляне, защото смѣташе,

че не е добре да се дава въ състава на сръбската II армия и една българска дивизия, и реши: да прехвърли цялата 8-а дивизия на Южния секторъ, а Западниятъ — да се заеме отъ Дунавската дивизия.

На 31-и октомврий въ 1 ч. 30 м. пр. пл. на частитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь:

„§ 1. Вчера противникътъ се е опиталъ съ превъзходни сили да атакува и завладѣе Карталъ тепе, но безуспѣшно.

I и III армии се приготвяватъ за атакуване противника на Чатаджанската позиция.

§ 2. За днесъ, 31-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) За общъ началникъ на линията отъ обложението, която се заключава между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Арда (противъ Северозападния и Западния фронтове на крепостта), се назначава началникътъ на сръбската II армия, генералъ Степановичъ. За заемане тази линия отъ обложението се назначаватъ: Тимошката дивизия (полковникъ Кондичъ), Дунавската дивизия (генералъ Рашичъ), единъ полкъ отъ 11-а дивизия (55-и полкъ) и обсадната артилерия, както е разпредѣлена въ секторитѣ (Северозападенъ и Западенъ).

б) За началникъ на сектора, между дѣсния брѣгъ на р. Арда и дѣсния брѣгъ на Марица (противъ Южния фронтъ на крепостта) се назначава началникътъ на 8-а дивизия, генералъ майоръ Кирковъ.

За заемане този секторъ се назначаватъ 1-а и 3-а бригади отъ 8-а дивизия.

в) За началникъ на Източния секторъ между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица, на югъ отъ Одринъ, (противъ Северния и Източния фронтове на крепостта) се назначава началникътъ на 11-а дивизия генералъ майоръ Велчевъ.

За заемане този секторъ се назначаватъ: три полкове отъ 11-а сборна дивизия, 2-а бригада отъ 8-а дивизия, 3-а бригада отъ 9-а дивизия, Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ и конниятъ полкъ на Тимошката дивизия.

§ 3. Смѣняване частитѣ отъ секторитѣ, съгласно § 2 п. п. а, б и в, да се започне отъ днесъ, 31-и октомврий, като за всѣко измѣнение въ досегашното разположение се донася периодически и своевременно.

§ 4. Частитѣ да продължаватъ да се затвърдяватъ на заетитѣ пунктове.

§ 5. Конната бригада да продължава изпълнението на възложената ѝ задача за разузнаване къмъ Деде Агачъ и за охранение моста при Кулели Бургасъ, до пристигане тамъ на пехотни части.

Командирътъ на конната бригада да разпорежи за събиране и приготвление въ Димотика и околността хранителни и фуражни припаси, понеже 8-а дивизия ще се базира и на Димотика.

§ 6. Щабътъ на армията — въ Мустафа Паша.

Действията на 31-и октомврий и на 1-и ноемврий.

Презъ деня (31-и октомврий) турцитѣ не предприеха по-сериозни действия, и частитѣ отъ армията можахъ да извършатъ размѣстванията споредъ горната заповѣдь.

Командирътъ на конната бригада и презъ този день изпрати къмъ Арнауткьой само 1./3. ескадронъ. Въ 3 ч. сл. пл. той изпрати 3./3. ескадронъ, съ две картечници и командира на полка, но на лѣвия брѣгъ на Марица се изпрати само единъ разездъ. Къмъ Ортакьой, Деде Агачъ, Урли и Емирли, съ неопредѣлена цель, бѣха изпратени и две наблюдателни застави отъ по половинъ взводъ, на изтокъ и на югъ отъ Димотика. Главнитѣ сили на бригадата презъ цѣлия день останаха неподвижни въ Болгаркьой. Отъ изпратения на лѣвия брѣгъ на Марица разездъ се узна, че тамъ за охрана на мостоветѣ сж пристигнали сръбски конници отъ Източния секторъ, но командирътъ на бригадата не взе мѣрки да се обедини командуването на всички сили, които имаха да изпълняватъ една и сжща задача — охрана на мостоветѣ.

Въ Южния секторъ турцитѣ откриваха силенъ огънь по главната позиция на 30-и полкъ. Този огънь, съ малки прекъсвания, продължи презъ цѣлия день, но, благодарение добритѣ закрития, полкътъ имаше само единъ войникъ раненъ. Направата на моста презъ р. Арда, поради тъмнината и буйното още течение, отиваше много трудно. Командирътъ на понтонната рота дори смѣташе да прекрати работата, защото имаше опасностъ да се издавятъ работещитѣ войници. Вѣроятно, за да се подкрепи духа на частитѣ отъ Южния секторъ, началникътъ на Щаба на 8-а дивизия къмъ 9 ч. пр. пл. съобщи на командира на 1-а бригада, че сръбскиятъ 8-и полкъ ще почне да се прехвърля презъ Арда на лодки, та да изпрати офицеръ, за да го насочи тамъ, дето е необходимо. Изпратениятъ офицеръ, обаче, константира, че никакво прехвърляне на войски презъ рѣката нѣма, и че постройката на моста отива много бавно. Вечеръта, къмъ 11 ч. сл. пл., 12-и полкъ премина по готовия вече мостъ, пристигна и се разположи на бивакъ въ Емирли дере, а на 1-и ноемврий смѣни на позицията 30-и полкъ, който, заедно съ своето артилерийско отдѣление, се прибра на бивака си, задъ позицията. Сръбскиятъ 8-и полкъ, който, следъ направата на моста, сжщо бѣ преминалъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, се върна обратно въ с. Еспетли и влѣзе наново въ състава на своята дивизия. Полкътъ премина на дѣсния брѣгъ, изпълнявайки по-раншната заповѣдь.

Въ Западния секторъ, следъ получаване заповѣдта по армията, пристигна началникътъ на сръбската Дунавска дивизия, който имаше

своите полкове въ Мустафа Паша и Еспетли. Решено бѣ, смѣната на българските части да се извърши постепенно и презъ нощта, за да не се узнае отъ турците и да не се отслабва отбраната на сектора. 4-и полкъ въ 2 ч. 45 м. сл. пл. пристигна задъ позицията, и веднага следъ това 12-и полкъ, заедно съ 1./8. с. с. артилерийско отдѣление, тръгна по пѣтя за Еспетли и за моста на р. Арда, за да влѣзе въ състава на войските отъ Южния секторъ. Както се каза, този полкъ пристигна въ Емирли дере посрѣднощъ. Презъ нощта 4-и полкъ смѣни отъ позицията 51-и, а едно сръбско с. с. артилер. отдѣление смѣни 2./8. не с. с. артилер. отдѣление. Смѣнените части останаха да нощуватъ задъ позицията. На разсѣмване на 1-и ноемврий турците откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, който трая около половинъ часъ. На този огънь отговориха само сръбитѣ. Презъ деня пристигна задъ позицията сръбскиятъ 9-и полкъ, а презъ нощта се започна и смѣната на 52-и полкъ отъ сръбския 8-и полкъ. Смѣнените части останаха задъ позицията, и на 2-и ноемврий цѣлата 3./8. бригада се премѣсти въ района Салтак-ликой—Сименли.

Въ Северозападния секторъ на 31-и октомврий къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. турците настѣпиха съ около единъ таборъ срещу предните постове на сръбските 15-и и 20-и полкове, като едновременно откриха и силенъ артилерийски огънь по тяхъ. Българската артилерия сжщо откри огънь, защото бѣше подготвена за нощна стрелба. Турците настѣпиха енергично, но, следъ като бѣха посрешнати и съ силенъ пехотенъ огънь, къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл., се разколебаха и отстъпиха на изходните си позиции преди разсѣмване. Отъ оставените кървави следи се виждаше, че тѣ сж претърпѣли значителни загуби. Отъ 20-и полкъ имаше 1 убитъ и 11 ранени. Двата полка въ тъмнината изстреляха 31,000 патрони.

ГЛАВА V.

Стъсняване обкръжаването въ Източния секторъ.

Положението предъ Източния секторъ на 31-и октомврий.

(20-о картографич. приложение).

Бързото и почти безпрепятствено завладяване важнитѣ гребени Бааларъ Съртж усилваше предубеждението у началника на Източния секторъ, че турцитѣ, изобщо, сж слаби, и не ще могатъ дълго да противостоятъ на натиска отъ всички страни. Той получи донесение и отъ началника на Конния отрядъ, че отъ хванатитѣ въ пленъ двама редовни и единъ нередовенъ войници се установило, че духътъ на Одринския гарнизонъ билъ много отпадналъ, и че половината отъ войницитѣ на гарнизона желаятъ да се предадатъ. Войницитѣ получавали по единъ хлѣбъ на три дни.

Това схващане на генералъ Велчевъ не бѣ потвърдено отъ други източници, които да сочатъ, че духътъ на турцитѣ е разколебанъ. Началникътъ на Бабаескийската редифска дивизия на 30-и октомврий вечерта изпрати до коменданта следното донесение:

„Неприятелътъ е използвалъ вчерашната мъгла, за да се укрепи южно отъ Кючукъ Дюллюкъ и на височината съ лозята на 3800 м. отъ отбранителната линия. Той е поставилъ и артилерия по висотитѣ югозападно отъ Софуларъ, и неговитѣ патрули сж открили огънь по единъ нашъ разездъ. Отъ нашитѣ батареи №№ 19 и 20 и отъ батареитѣ около Айвасъ Баба въ 4 ч. бѣ откритъ огънь. Следъ това неприятелътъ е открилъ артилерийски огънь по нашата предна позиция отъ Малъ тепе до срещу Мусубейли, на който е отговорено отъ батареята № 14, въ Джевизлика, както и отъ батареитѣ №№ 8, 10, 11, отъ Кестенликъ и Илдъзъ. Командирътъ на полка Баба Ески ми донесе, че нашитѣ предни постове около Малъ тепе сж се оттеглили, вследствие неприятелския огънь. Отговорено му е да се действува твърдо, да се поддържа редъ и дисциплина, като се употребятъ крайни усилия въ това отношение. Да се провѣри и се съобщатъ имената на тѣзи, които сж напуснали своитѣ позиции. Вначалото и азъ лично присъствувахъ на стрелбата отъ Айвасъ Баба и батареитѣ въ другитѣ участъци.

Работитѣ се развиваха така, че макаръ да се издаватъ заповѣди и напомнания, изглежда, че войницитѣ въ това положение не ще се съпротивляватъ, както трѣбва. Затова е заповѣдано да се представятъ имената на тѣзи, които първи сж напуснали позициитѣ си, за да бждатъ наказани, споредъ закона. При всичко това, понеже съ редифски войници не може да се окаже нуждната съпротива, ако неприятелътъ предприеме силна атака, то, моля, за тѣхно насърчение още утре да благоволите и изпратите въ Източния секторъ единъ низамски полкъ."

Началникътъ на Източния секторъ смѣташе още, че за сполучливи действия срещу главната отбранителна линия на крепостта трѣбва да се заематъ гребенитѣ Бааларъ Съртж, Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ. Следъ като назначи за общъ началникъ на войскитѣ около Мусубейли командира на 3./9. бригада, генералъ майоръ Грънчаровъ, той заповѣда на 31-и октомврий частитѣ да се укрепятъ на достигнатитѣ предния день мѣста. Артилерията въ участъка бѣ премѣстена напредъ: 2./8. с. с. артилерийско отдѣление — задъ гребена североизточно отъ Мусубейли и гаубичното отдѣление — на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере.

Заемане гребенитѣ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ.

Следъ пладне на началника на войскитѣ, действащи около Мусубейли, бѣ заповѣдано:

- 1) Преди мръкване *артилерията* да открие огънь и подготви атаката на Ески Кумлукъ.
- 2) На мръкване *10-и полкъ*, подъ прикритието на нощната тъмнина, да настѣпи и се постарее да завземе гребенитѣ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ, означени на картата съ червени звездички.
- 3) *23-и полкъ* да съдействува на 10-и, като не позволява на противника да го атакува откъмъ Маслака.
- 4) *Маневриращитѣ войски* да се приближатъ и да бждатъ готови да поддържатъ преднитѣ части. Сжшитѣ войски да бодърствуватъ и бждатъ готови да действуватъ.

Създаването още една командна инстанция — „Началникъ на войскитѣ около Мусубейли“ — се отрази твърде вредно върху действията на войскитѣ отъ сектора: началникътъ на Източния секторъ самъ даваше задачитѣ дори на полковетѣ, и генералъ Грънчаровъ се явяваше само като една лишна предавачна инстанция, за да се забави получаването на заповѣдитѣ отъ изпълнителитѣ. Така, следъ получаване горната заповѣдъ, той потърси командира на 2./8. бригада и не можа да го намѣри, защото презъ нощта последниятъ

се бѣше премѣстилъ, безъ да съобщи новото си мѣсто. Тогава заповѣдта бѣ изпратена направо до изпълнителитѣ, и командирътъ на 10-и полкъ я получи едвамъ въ 3 ч. 20 м. пр. пл. на 1-и ноемврий. Тази заповѣдъ гласѣше:

„Веднага разпоредете, и немедленно да се заематъ висотитѣ западно отъ Кумъ дере, означени върху картата съ червена звездичка, тамъ, дето свършва надписа Ески Кумлукъ и висотата по-наюгъ, дето е надписътъ „клуб“. Ще бждете поддържани, въ случай на нужда, отъ 53-и полкъ. Частитѣ веднага да се окопаятъ на заетитѣ висоти! Донесете за извършеното! Доложете на бригадниятъ си командиръ по телефона тази заповѣдъ, и да изпрати веднага конникъ за свръзка при мене.“

Не стана нужда да се долага на бригадниятъ командиръ, защото следъ малко командирътъ на полка получи и отъ него същата заповѣдъ. Командирътъ на бригадата бѣ вече получилъ заповѣдта отъ началника на войскитѣ около Мусубейли и бѣ направилъ разпореждане по нея.

По този начинъ на 10-и полкъ се даваше трудната задача да атакува презъ нощта и да заеме една позиция, която отстоеше на около 2 км. предъ него и на около 3.5 км. предъ главната отбранителна линия на крепостта. Командирътъ на полка нѣмаше никакви сведения за противника. Той и другитѣ началници не можеха въ непрогледната нощна тъмнина да опредѣлятъ кжде приблизително се намиратъ тѣзи височини, които на картата сж означени съ червени звездички, но на мѣстността съ нищо не бѣха означени. Най-после, заповѣдта бѣ дадена, безъ да се вземе предвидъ, че полкътъ не бѣ разположенъ добре за нощни действия, защото имаше едната си дружина (4-а) на гребена Бааларъ Съртж, а, предъ Мусубейли, другитѣ три дружини бѣха разположени на гребена Шарапъ Йолу, като 2-а дружина се окопаваше на височината северно отъ пжтя чифл. Кюшенъ — Одринъ, а 1-а и 3-а, съ картечната рота, бѣха оставени въ полкова поддръжка, задъ същата позиция при Сазлж дере.

Командирътъ на полка имаше предвидъ, че въ тази непозната мѣстность, ако се насочатъ дружинитѣ къмъ обектитѣ отъ мѣстото си, може да се объркатъ, защото въ тъмната нощъ не се виждаше по-далечъ отъ 10 крачки. А веднъжъ разбъркани, частитѣ можеха взаимно да се обстрелватъ даже и презъ деня, защото времето бѣ мъгливо. Той имаше предвидъ прѣсния случай съ 12-и полкъ при Паласъ тепе, но не можеше да се противопостави на категоричната заповѣдъ, и взе решение да атакува: а) височината при Ески

Кумлукъ съ отделената 4-а дружина, която да бъде подкрепена отъ бригадната поддръжка, б) височината Пачаджиларъ (клб.) съ другитѣ три дружини и картечната рота, които предварително да се съсредоточатъ при височината на западъ отъ чифл. Кюшенъ.

Следъ като направи разпореждане за съсредоточение на 1-а и 3-а дружини съ картечната рота, командирътъ на полка донесе на командира на бригадата за своето решение, и го молѣше да подкрепи 4-а дружина и да даде на командира на дружината нужнитѣ инструкции, защото се намираше по-близо до него.

Докато се събератъ 1-а, 2-а и 3-а дружини на определеното мѣсто, започна да се разсѣмва. Между това, командирътъ на бригадата, следъ като освободи 13-а рота отъ бригадната поддръжка да се присъедини къмъ своята дружина, изпрати началника на щаба на бригадата да предаде заповѣдта на 4-а дружина.

Въ 5 ч. 45 м. пр. пр. 4-а дружина настѣпи отъ гребена Бааларъ Съртж къмъ височината съ звездичката при надписа Ески Кумлукъ, като имаше въ първа линия 14-а и 15-а роти и въ втора — 13-а и 16-а. Ротитѣ се движеха въ взводни колони, предшествувани отъ гжста верига патрули. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл., когато ротитѣ бѣха доближили до височината, започна да се развиделява. Турцитѣ забелязаха настѣпващитѣ и откриха залповъ огънь на разстояние 200 крачки. Изненаданитѣ отъ този огънь роти, въ строй за нощни действия, бѣха смутени, и се разстроиха. Само 15-а рота, благодарение хладнокръвието на командира си, подпоручикъ Диновъ Станко, можа веднага да се събере, да залегне и да открие огънь по стрелящитѣ турци. Постепенно се събраха и другитѣ роти и, следъ кратка огнева подготовка, се впуснаха на ножъ върху турската позиция. Турцитѣ не дочекаха удара и се оттеглиха къмъ своитѣ окопи, по гребена на около 500 крачки задъ първата имъ позиция, а 4-а дружина започна да се окопава на заетата височина, която бѣ ѝ посочена за обектъ.

Командирътъ на полка, като дочу силния пушеченъ огънь на разсѣмване, схвана, че 4-а дружина е завързала бой съ противника, и реши веднага да настѣпи съ другитѣ три дружини, за да облекчи нейното положение. Той насочи 2-а дружина северно отъ височината съ звездичката при надписа Пачаджиларъ, 1-а дружина — южно отъ надписа „клб.“, а 3-а дружина и картечната рота остави въ полкова поддръжка. Дружинитѣ настѣпваха безспирно, защото височината не бѣ заета отъ турцитѣ. Но, когато достигнаха

до нея, забелязаха турски вериги, които бързаха също да я заематъ, вѣроятно да действуватъ срещу фланга на 4-а дружина. Изненадани съ пехотенъ огънь, турцитѣ се повърнаха назадъ, заеха окопитѣ по гребена на около 800 крачки отъ височината, откоито бѣха тръгнали, и оттамъ откриха огънь. По силата на огъня и по широчината на фронта турскитѣ сили се оценяваха на около 5 табори.

И наистина, къмъ това време Али Назъмъ паша, началникътъ на войскитѣ въ Източния секторъ, изпрати на коменданта на крепостта следното донесение:

„1. Въ клб. Кушларъ тепе неприятелътъ настѣпва съ полученитѣ голѣми и прѣсни сили. Невъзможно е да се опредѣли неговата сила.

2. Неприятелътъ има твърде много загуби отъ огъня на нашитѣ предни постове, които се държатъ на мѣстата си. Това се вижда отъ донесението на командира на полка Кешанъ.

3. Споредъ донесението на нашия разездъ, една неприятелска рота е заета с. Мусубейли.

4. Преднитѣ постове постоянно се усиляватъ.

5. Моралниятъ духъ на войницитѣ е запазенъ. Имаме единъ леко и двама тежкоранени.

6. Предоставямъ на вашето просвѣтено мнение въпроса да ми се даде, за всѣка евентуалностъ, една низамска частъ.“

Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. всички дружини отъ полка бѣха вече достигнали даденитѣ имъ обекти, и се окопаваха подъ пехотния огънь на турцитѣ. По тѣхъ откриха огънь и турскитѣ батареи отъ главната отбранителна линия, както и тѣзи при групата Маслакъ. Отъ близкия пехотенъ и отъ артилерийския огънь дружинитѣ въ първа линия търпѣха голѣми загуби, защото укрепяването на позицията бѣ още въ началото си, а турцитѣ познаваха много добре мѣстността, бѣха измѣрили разстоянията, и стрелбата имъ бѣ много точна. До вечерята частитѣ отъ 10-и полкъ претърпѣха голѣми загуби (11 убити и 101 ранени). Особено голѣми бѣха загубитѣ отъ началническия персоналъ: убити бѣха 1 кандидатъ офицеръ и 2 подофицери, ранени — 2 офицери и 6 подофицери.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командирътъ на 2./8. бригада заповѣда да се изпратятъ две роти отъ 23-и полкъ, които да заематъ междината между 10-и полкъ и позицията на Бааларъ Съртж. Изпратени бѣха 3-и и 4-а роти отъ полковата поддрѣжка, които по-после бѣха усилены съ още една рота, защото междината се оказа много голѣма.

Българската артилерия въ това време не вземаше почти никакво участие въ борбата. Само 4./8. с. с. батарея бѣ дадена въ разпореждането на командира на 10-и полкъ, но батареиниятъ командиръ не можа да намѣри командира на полка и да получи задача. Той срѣщна случайно адютанта на 4-а дружина, който сжщо търсѣше командира на полка, и откогато узна, че тази дружина търпи голѣми загуби отъ турския пехотенъ огънь. Командирътъ на батареята реши да не губи повече време, а да избере позиция непосредствено задъ 4-а дружина и да ѝ съдействува да се държи на позицията си. Батареята се разположи въ дола южно отъ Мусубейли и веднага откри огънь по турскитѣ окопи, откоито се обстрелваше 4-а дружина. Следъ като турцитѣ прекратиха стрелбата си, 4./8. батарея продължи съ рѣдкъ огънь да обстрелва тѣхнитѣ окопи и до вечерята изстреля 384 шрапнели.

Останалитѣ две батареи отъ 2./8. с. с. артилерийско отдѣление заемаха позицията си на гребена западно отъ Сазлж дере, но дадоха само нѣколко изстрели по укрепената група Маслакъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. се започна подготвяне нова позиция на гребена Бааларъ Съртж, а къмъ 6 ч. сл. пл. тази позиция бѣ заета. Безъ да се даде нито единъ изстрелъ отъ новата позиция, батареитѣ наново се върнаха презъ нощта на старата си позиция.

Дветѣ батареи отъ 2-о с. с. гаубично отдѣление бѣха на позицията си задъ гребена Шарапъ Йолу, когато се започна настѣпление на 10-и полкъ. Тѣ не бѣха предупредени за това настѣпление, и когато се започна пушечната стрелба на лѣвия флангъ на Източния секторъ, командирътъ на отдѣлението изпрати адютанта си и двама разузнавачи, които узнаха и му изпратиха донесение за задачата на 10-и полкъ.

Командирътъ на отдѣлението забеляза, че на могилата Мезаръ тепе се мѣркатъ група началници. Понеже тази могила бѣше единствения удобенъ наблюдателенъ пунктъ за турцитѣ, той реши да не имъ позволи да го използватъ и откри огънь по него отъ 2-а батарея. Турцитѣ веднага се разбѣгаха, тъй като въ самата могила попаднаха нѣколко фугасни гранати. По-после, въ 3 ч. сл. пл., сжщата батарея откри огънь по единъ турски окопъ въ лозята северно отъ Мезаръ тепе, отдето турцитѣ стреляха по частитѣ отъ 10-и полкъ и прѣчеха на укрепяването имъ. Скоро, обаче, тази стрелба бѣ прекратена, защото по сжщия окопъ започна да стреля 4./8. с. с. батарея.

По този начинъ всичката дейность на дветѣ гаубични батареи презъ този день се изчерпва съ изстрелване 31 снаряди по Мезаръ тепе и по споменатия по-горе окопъ.

По заповѣдь отъ начальника на артилерията въ сектора, и тѣзи батареи вечерята промѣниха позицията си и заеха нова позиция северозападно отъ Мусубейли, но къмъ 10 ч. сл. пл., пакъ по заповѣдь отъ сѣщия, отдѣлението се върна на старата си позиция.

Това колебание на начальника на артилерията въ участъка да изнесе артилерията напредъ се дължи, вѣроятно, на твърде преувеличенитѣ донесения на командира на 10-и полкъ за настѣпление на турцитѣ къмъ неговия участъкъ, за които ще се говори по-долу.

Турското командуване започна вече сериозно да се безпокои отъ българското настѣпление срещу Източния фронтъ на крепостта. Вечерята началникътъ на войскитѣ на този фронтъ изпрати на команданта на крепостта следното донесение:

„При Кушъ тепе, Мезаръ тепе и Малъ тепе, на предната позиция, започнатиятъ въ 7 ч. 30 м. пр. пл. бой продължи презъ цѣлия день. Усилихъ войскитѣ, които заематъ тази позиция, съ полка Кешанъ, после, — съ по две роти отъ полковетѣ Лозенградъ и Чорлу и съ таборъ отъ полка Бруса. Но отъ шрапнелитѣ, които неприятелътъ постоянно сипе върху насъ, имаме много убити и ранени. Това е повлияло върху духа на редицкитѣ войници, които се оттеглиха отъ позициитѣ. Макаръ тѣ да сѣ повръщани отново на бойнитѣ си мѣста, но окопитѣ, заемани отъ таборитѣ Бруса, Айроболъ и Баба Ески, сѣ останали незаети. Преднитѣ позиции иматъ голѣмо значение за отбраната на главната позиция, понеже, ако неприятелътъ постави тукъ артилерия, ще ни причини голѣми пакости. На това основание на мѣрихъ за твърде необходимо да се отбраняватъ непременно тѣзи позиции, и на тази отбрана отдавамъ по-голѣмо значение дори и отъ отбраната на главната позиция. Но отъ донесението, което получихъ сега отъ командира на полка Кешанъ, се вижда, че неприятелътъ е обходилъ една частъ отъ командуванитѣ отъ него войски, и имало опасностъ тѣ да бѣдатъ обкрѣжени. На запитването му отговорихъ, че трѣбва да прогони обхождащия неприятелъ съ собственитѣ войски, защото съ други не разполагамъ. Положението, обаче, е такова, че нашитѣ войски не ще могатъ да се съпротивляватъ до сутринята. Затова настоятелно моля да наредите веднага да се изпрати единъ низамски полкъ и една картечна рота. Като се има предвидъ, че, вѣроятно, боятъ ще продължи, то да се изпратятъ и две с. с. батареи, които призори да заематъ позиции.“

Атаката на турската предна позиция Маслакъ.

Разузнаване предната позиция Маслакъ — Малъ тепе.

Докато 10-и полкъ извършваше настѣплението, дружинитѣ отъ 23-и полкъ бѣха заели своитѣ окопи. Турцитѣ откриха по тѣхъ артилерийски огънь отъ крепостта, който трая до 6 ч. сл. пл., но ни

какви загуби не причиниха, защото окопитът на гребена Бааларъ Съртж бѣха вече доста усъвършенствувани.

Лесното заемане преднитѣ пунктове предъ фронта на 10-и полкъ отново привлѣче вниманието на началника на Източния секторъ, и той пакъ замисляше да продължи опита за завладяване преднитѣ позиции предъ фронта Айвасъ Баба. Къмъ 10 ч. пр. пл. той изпрати заповѣдь до началника на войскитѣ при Мусубейли да се изпратятъ два разузнавателни отряди, които да разузнаятъ по посока къмъ батарея № 58 и къмъ батареи № № 59 и 60, и да се провѣри заети ли сж тѣзи батареи или не.

Началникътъ на войскитѣ при Мусубейли възложи тази задача на командира на 23-и полкъ, но последниятъ донесе, че турцитѣ стрелятъ даже по отдѣленъ човѣкъ, който се покаже предъ окопитѣ, и движението на отдѣлни разузнавателни отряди тукъ е невъзможно. Но отъ донесенията на разузнавателнитѣ патрули и отъ личното му наблюдение съ бинокълъ се установило, че окопитѣ предъ Малъ тепе, батареитѣ № № 58, 59, и 60 и закритото укрепление сж силно заети отъ пехота, картечници и орждия, числото на които не може да се установи, и че отъ сжщитѣ батареи се обстрелва доста силно дѣсния участъкъ на полка. Изпратенитѣ наново офицерски и подофицерски патрули използваха гѣнkitѣ на мѣстността и можаха да се приближатъ на около 1500 крачки до гребена Маслакъ, откъдето бѣха посрещнати съ залповъ огънь. Тѣ можаха да забележатъ, че предъ групата Маслакъ сж изработени нови окопи, и че самитѣ укрепления и батареитѣ сж обградени съ телена мрежа.

Положението презъ нощта срещу 2-и ноемврий.

Командувациятъ II армия на 31-и октомврий още веднѣжъ предупреди началника на Източния секторъ, че трѣбва да се избѣгва преждевременно влизане въ сферата на артилерийския огънь. Началникътъ на сектора, обаче, смѣташе, че, ако държи войскитѣ си далечъ отъ крепостъта, турцитѣ ще могатъ винаги да маневриратъ, като извличатъ войски, за да действуватъ въ другитѣ сектори. Освенъ това, не можеше да се заеме добро изходно положение за атаката на крепостъта, а и дългата линия на обкржжаването щѣше да бжде много слабо заета. Като действуваше за постепенното приближаване къмъ крепостъта, той започна да се безпокои отъ това различие въ схващанията и изпрати до командувация армията следното донесение:

„Войскитѣ отъ Източния секторъ отдавна сж въ сферата на неприятелския огънь не само отъ крепостъта, но и отъ полската му артилерия. Обаче, благодарение доброто прислоняване на частитѣ

къмъ мѣстността, умѣлото имъ ползуване отъ фортификацията, върния нашъ огънь, лошата стрелба на турцитѣ, тѣхната негодность къмъ маневриране и пр., както Ви е известно, ние досега имаме твърде малко загуби. Отъ друга страна, съ движението на войскитѣ ни напредъ, значително се намали зоната на обложението, и съ това се даде възможность съ по-малко войски да става обложението, и поддръжката между частитѣ да бѣде по-лесна и по-ефикасна. За положението на частитѣ постоянно Ви донасямъ, и то Ви е известно. Моля, съобщението Ви, да извадя ли войскитѣ на Източния секторъ отъ сферата на огъня на неприятелската крепостна артилерия?"

Както се каза по-горе, и въ другитѣ сектори частитѣ бѣха се приближили дотолкова, че попадаха подъ огъня на крепостната артилерия. Командуващиятъ армията бѣ направилъ това предупреждение, като е ималъ предвидъ темперамента на началника на Източния секторъ. Затова той му съобщи, че вчерашната телеграма имала предупредителенъ характеръ. „Щомъ частитѣ сж добре приспособени къмъ мѣстността, щомъ не страдатъ отъ артилерийския огънь на противника, да останатъ на мѣстата си, дето и да продължаватъ да се утвърдяватъ“.

На 1-и ноемврий къмъ 4 ч. сл. пл. началникътъ на войскитѣ при Мусубейли заповѣда:

1) 2./8. бригада да заеме гребена Бааларъ Съртж, висотата съ червената звездичка северно отъ надписа Бааларъ Съртж и висотитѣ източно отъ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ. За свръзка съ съседитѣ (2./11. бригада и Страничния отрядъ) да се изпратятъ по половинъ рота.

2) Маневрениитѣ войски, подъ началството на командира на 53-и полкъ, да застанатъ: 53-и полкъ — източно отъ надписа Мусубейли, 54-и полкъ — западно отъ надписа Сазлж дере. Пристигналиятъ презъ деня 53-и полкъ е разположенъ при пресичането на Сазлж дере отъ пѣтя Мусубейли—Демеранлия.

3) 2./8. с. с. отдѣление и 2-о с. с. гаубично отдѣление презъ нощта да се премѣстятъ на хребета западно отъ Мусубейли, за да могатъ да поддържатъ по-добре пехотата, въ случай на излазъ отъ крепостта.

4) Позициитѣ да се укрепятъ и постепенно да се усъвършенствуватъ.

5) Въ случай на излазъ отъ крепостта, противникътъ да се посрещне съ силенъ огънь отъ близки разстояния, като частитѣ не се увеличатъ въ преследване. Отстъпване отъ заетитѣ позиции не се допуска.

2./11. бригада презъ този день усилваше своитѣ позиции, безъ да бѣде безпокоена отъ турцитѣ. Само дружината отъ 57-и полкъ, която заемаше позиция на изтокъ отъ Хадъраа, по заповѣдь отъ началника на сектора, се премѣсти на хребета непосредствено южно отъ селото, за да се поддържа по-добра свръзка съ частитѣ отъ 2./8. бригада.

Между това, командирът на 10-и полк се чувствуваше твърде изолиран на новата позиция. Той взе мърки, за да се противопостави на турските опити през нощта да си вземат обратно отнетата им позиция, но се съмняваше дали полкът ще може да се удържи на новата позиция, дълга три километра. Види се, за да издействува да му се пратят подкрепления, той преувеличаваше въ своите донесения, както силата на турците, тъй и тяхната активност.

Към 6 ч. сл. пл. началникът на сектора получи донесение отъ началника на войските при Мусубейли, че турците настъпили срещу позицията на 10-и полк. По телефона бѣ предадено и следното донесение отъ командира на полка:

„На дѣсния ми флангъ се групиратъ неприятелски части, около единъ пехотенъ полкъ. Къмъ лѣвия флангъ сѣщо настѣпватъ турски сили, по посока североизточно отъ Мезеръ тепе. Освенъ това, било забелязано на югъ отъ Одринъ, по течението на р. Марица, че се движатъ силни колони, силата на които не можело да се опредѣли. Изобщо, неприятелътъ групира не по-малко отъ една дивизия за утрешния день.“

Началникът на сектора предположи, че турците ще искатъ, или да си взематъ обратно отнетите имъ на 1-и ноемврий позиции, или да възпрепятствуватъ на по-нататъшното настѣпление въ Източния секторъ, или да направятъ излазъ въ югоизточна посока съ по-далечна целъ. Той реши да съсредоточи къмъ заплашвания участъкъ достатъчно сили, да разстрои противника съ огънь, следъ което да мине въ настѣпление и да бие излѣзлия отъ крепостта противникъ въ полето. Затова той направи следните разпореждания, безъ да провѣри донесението на командира на 10-и полкъ:

„1) 10-и полкъ да посрещне противника съ огънь. Ако той бѣде атакуванъ, ще получи помощъ отъ съседитѣ, които ще атакуватъ въ флангъ настѣпващия противникъ.“

2) Батареитѣ да напуснатъ новозаетитѣ си позиции и да заематъ старитѣ си позиции, задъ гребена източно отъ Мусубейли;

3) Две дружини отъ 53-и полкъ, съ две орджия, да се изпратятъ на височината западно отъ чифл. Кюшенъ и да бждатъ готови да атакуватъ въ флангъ противника, който би атакувалъ лѣвия флангъ на 10-и полкъ.

4) 54-и и 56-и полкове да бждатъ готови да настѣпятъ за поддръжане атакуващитѣ части.

5) Батареитѣ отъ с. с. артилерийско отдѣление, придадено къмъ 2/11. бригада, да трѣгнатъ веднага отъ позициитѣ си къмъ пресичането на пѣтя Демеранлия — Мусубейли съ Сазлъ дере, дето да се

присъединяват към войските за маневриране. Батареите да тръгнат поотделно, без да се чакат. Към същото място да се отправи и дружината от 57-и полк, която е в Таушань Куруджикьой, както и най-близката до левия фланг картечна рота. Ако турците настъпят против 2./8. бригада, 2./11. бригада да произведе демонстрация, като дава вид, че ще атакува, да открие силен огън, но да не влиза в решителен бой.

6) 1./9. не с. с. артилерийско отделение, което отиваше да се присъедини към своята дивизия, бѣ достигнало до село Акъ Бунарь, източно от р. Тунджа. Началникът на сектора изпрати заповѣд и на това отделение да тръгне, през Ортаки, за Кючук Гердели. След това той поиска разрешение от командувачия армията, отделението да остане в Източния сектор, което бѣ разрешено.

7) На началника на *Страничния отряд*, по шосето Одрин — Цариград, се изпрати заповѣд да провери дали наистина се движат турски колони по долината на р. Марица и да съобщи на началника на *Конния отряд*, в Кара Късъм, да направи същата проверка. Ако през нощта или на разсъмване се започне бой западно от Мусубейли, Страничният отряд заедно с Конния да произведат демонстрация на югозапад от чифл. Кюшенъ.

8) *Опълченската дружина* от разв. Евджилер да тръгне веднага по пътя Михалич — Секюн — Хаджикьой — Хатипкьой — Кайпа — Кара Юсуф — Кючук Гердели, дето да пристигне, по възможност, на 2-и ноемврий, макар и късно.

Още на 1-и ноемврий в 8 ч. сл. пл. началникът на Източния сектор донесе на командувачия II армия, че, според донесенията на предните части, противникът групира значителни сили срещу 2./8. бригада, че е вероятно боят да се почне през нощта или на разсъмване, че се вземат мѣрки за противодействие, и че моли войските от другите сектори да подпомогнат с демонстративни и активни действия. Той съобщи това и на началника на Северозападния сектор, с молба да съдействува на войските от Източния сектор.

И тъй, през нощта срещу 2-и ноемврий по-голямата част от войските на Източния сектор трескаво работѣха, за да се подготвят да посрещнат „цѣла турска дивизия“, която, според донесението на командира на 10-и полк, се готвѣла да настѣпи срещу неговия участък. При разсъмване тѣзи части заемаха следното положение:

а) 2./8. бригада заемаше позицията от височината с звездицката при Пачаджилар до висотата на гребена Бааларъ Съртж, северно от Мусубейли. 2./8. с. с. артилер. отделение заемаше старата си позиция при Мусубейли с 5-а и 2-и взвод от 6-а

батареи; 4-а батарея отъ същото отдѣление бѣ въ участъка на 10-и полкъ. Дветѣ полски гаубични батареи бѣха също на старата си позиция при Мусубейли. Командирътъ на 10-и полкъ бѣ разпоредилъ всичкитѣ поддръжки да се приближатъ къмъ предната линия, за да могатъ да посрещнатъ съ ножъ настѣпващитѣ турци. Изобщо, духоветѣ у войницитѣ и началницитѣ бѣха силно възбудени, въ очакване турска атака презъ нощта.

б) *Войскитѣ за маневриране* бѣха на опредѣленитѣ имъ мѣста. Две дружини отъ 53-и полкъ, подъ общото началство на старшия дружиненъ командиръ, съ две оржиды отъ 6./8. с. с. полска батарея, бѣха пристигнали на височината западно отъ чифл. Кюшенъ.

в) *Привлѣченитѣ отподалечъ войски* се намираха въ следното положение:

3./57. дружина пжтуваше отъ Таушанъ Куруджикъой къмъ Мусубейли, за да се присъедини къмъ маневриращитѣ войски;

Картечната рота отъ 54-и полкъ, която бѣ придадена къмъ 57-и полкъ и бѣ на позиция на гребена 1 км. северозападно отъ Хадъраа, въ 3 ч. пр. пл. тръгна съ единъ взводъ прикрытие въ походенъ редъ по пѣтя Кючукъ Дюлюкъ—Кара Юсуфъ—Мусубейли; въ 7 ч. 30. м. пр. пл. ротата се присъедини къмъ своя полкъ, въ маневриращитѣ войски;

1./9. не с. с. артилер. отдѣление не бѣше още тръгнало отъ Акъ Бунаръ;

2./9. с. с. артилер. отдѣление пжтуваше къмъ Мусубейли, за да се присъедини къмъ маневриращитѣ войски;

Опѣлченската дружина отъ Евджилеръ не бѣше още получила заповѣдта.

Действията въ участъка на 10-и Родопски полкъ на 2-и ноемврий.

Въпрѣки очакванията на командира на 10-и полкъ и на начальника на Източния секторъ, презъ нощта срещу 2-и ноемврий турцитѣ не предприеха никакво настѣпление, защото тѣхнитѣ части, особено редицитѣ, каквито бѣха на Източния секторъ, не бѣха се сериозно готвили за нощни действия.

Къмъ 2 ч. пр. пл. командирътъ на 10-и полкъ изпрати командира на 3-а дружина, подполковникъ Христовъ, съ 11-а и 12-а роти

отъ полковата поддръжка, къмъ височината Пачаджиларъ, съ задача да се приближи къмъ първата линия и да бжде готовъ да приеме турската атака, като поеме общото началство на всички войски, които отбраняватъ височината. По-после къмъ дветѣ роти се присъедини и 10-а рота, откоято само единъ взводъ остана при полковото знаме.

Къмъ 3 ч. 30 м. пр. пл. ротитѣ отъ полковата поддръжка достигнаха до дружинната поддръжка (2-а рота) задъ височината. Двамата дружинни командири поведоха ротитѣ въ походна колона къмъ предната линия. Къмъ 4 ч. пр. пл. тѣ бѣха вече на гребена, когато турцитѣ откриха извънредно честа пушечна стрелба, защото, вѣроятно, сж дочули шума на приближаващитѣ роти и сж смѣтнали, че българитѣ започватъ настѣпление. Между неспокойно настѣпващитѣ роти настана смущение. Въ голѣмата тъмнина тѣ се разстроиха. Войниците излѣзоха изъ ржцетѣ на своитѣ началници и много отъ тѣхъ трѣгнаха назадъ, като увлѣкоха и дружинната поддръжка, заедно съ картечната рота, която за презъ нощта е била оттеглена тамъ. Отстѣпващитѣ войници достигнаха Кумъ дере, дето на разсъмване се събираха и връщаха въ своитѣ части. Нѣкои отъ тѣхъ, обаче, обвзети отъ паника, продължиха движението си назадъ, като всѣваха смущение въ всички части и обози, презъ които минаха. Единъ отъ тѣзи войници пристигна чакъ въ Щаба на Източния секторъ, и разказваше съ голѣми преувеличения за турско настѣпление, за общо отстѣпление на българскитѣ войски и пр. Сжщиятъ войникъ предаде тѣзи преувеличени сведения и на пристигащитѣ къмъ Мусубейли батареи отъ 2./9. с.с. артилер. отдѣление, и нѣкои отъ тѣхъ сжщо повърнаха назадъ, но бѣха спрѣни отъ случайно минаващия тамъ началникъ на сектора.

Между това, ротитѣ отъ 10-и полкъ, които заемаха по-рано позицията при Пачаджиларъ, веднага откриха огънь по турскитѣ окопи. Въ тъмнината тѣ не можаха да узнаятъ какво става, но почти всички войници и офицери останаха съ впечатлението, че турцитѣ сж настѣпили отъ своитѣ окопи, но сж били повърнати отъ този огънь.

Подъ впечатлението на силната пехотна стрелба и на безредието въ началото на боя, командирътъ на 3-а дружина, отъ лѣвия флангъ на полка, донесе на разсъмване, че се опасява отъ „нова атака," и молѣше да бжде подкрепенъ. За сжщото молѣше и командирътъ на дѣснофланговата 4-а дружина. Командирътъ на полка нѣмаше въ свое разпореждане никаква частъ, освенъ оставения при знамето взводъ отъ 10-а рота. Въ момента, когато се започна пър-

вата престрелка въ тъмнината, той получи донесение отъ командира на 1./53. дружина, че е пристигналъ съ две дружини и две орждия на височината западно отъ чифл. Кюшенъ, и че има задача да настъпва, само ако бжде атакуванъ лѣвиятъ флангъ на родопци.

Командирътъ на 10-и полкъ изпрати ординарецъ съ молба да се премѣсти веднага едната дружина при него, за да я употреби за удържане позицията презъ нощта. Командирътъ на 1./53. дружина, подполковникъ Габаревъ, чуваше голѣмата трѣскотня въ тъмнината, но не можеше да опредѣли какво става на лѣвия флангъ на 10-и полкъ. Той смѣташе, че ще бжде безполезно да си изпраща дружина въ участъка на този полкъ, защото въ тъмнината тя може да се обърка и да не принесе никаква полза. На разсъмване съ всички сили той ще може да действува по-добре за отблъскване турцитѣ, даже ако тѣ биха успѣли да отблъснатъ родопци. Затова той не изпрати исканата му дружина. На разсъмване, вследствие настоятелното искане отъ командира на 10-и полкъ, той заповѣда, и 2./53. дружина настъпва. Къмъ 8 ч. пр. пл. тя пристигна задъ участъка на полка, дето пристигна и 4./53. дружина, отъ маневренитѣ войски. Макаръ всичкитѣ опити на турцитѣ да настъпятъ да бѣха осуетени, командирътъ на полка изпрати отъ пристигналитѣ две дружини 4./53. дружина за удължаване дѣсния флангъ на полка, а 2./53. остави въ полкова поддръжка. По този начинъ замисленото отъ началника на Източния секторъ маневриране на лѣвия флангъ на позицията не можеше вече да се предприеме.

Българското настъпление срещу предната позиция Маслакъ на 2-и ноемврий.

Командирътъ на 23-и полкъ презъ нощта срещу 2-и ноемврий получи отъ щаба на бригадата предупреждение, че турцитѣ се готвятъ да настъпятъ, за да си взематъ обратно позициитѣ, които презъ деня имъ отне 10-и полкъ. Той предупреди дружиннитѣ командири да бждатъ готови за действия. Току-що бѣше изпратено предупреждението, къмъ 4 ч. сл. пл. започна да се чува силната пехотна стрелба въ участъка на 10-и Родопски полкъ и въ участъка на 1./23. дружина, която вечерта бѣ изпратена да заеме междината между двата полка. Командирътъ на дружината донесе, че турцитѣ сж на около 1000 крачки отъ неговата позиция, и молѣше да му се изпрати и другата рота. Картечната рота, която дотогава се държеше въ полкова поддръжка, сжщо бѣ изпратена въ първата линия по взводно, въ участъцитѣ на 3-а и 4-а дружини.

Командирът на 1./23. дружина още отъ вечерта бѣ разубил турскитѣ окопи по височината Сапунджиларъ, на около 1000 кр. отъ неговата позиция. Къмъ 4 ч. сл. пл. турцитѣ откриха силенъ огънь отъ тѣзи окопи, на които веднага отговориха 3-а и 4-а роти. Командирътъ на дружината излѣзе напредъ съ 1-а рота, като предполагаше, че турцитѣ настѣпватъ, та да може да ги посрещне на ножъ съ дружинната поддрѣжка. Въ тъмнината той не може да опредѣли какво става предъ позицията, но схвана, че турскиятъ огънь е много силенъ. Той изпрати патрули къмъ 10-и полкъ, които му съобщиха, че срещу този полкъ турцитѣ сѣ настѣпили. Въ това време започна да се разсѣмва. На отсрещния гребенъ се виждаха вече турски вериги, съ фронтъ на изтокъ и на югоизтокъ, т. е. къмъ дѣсния флангъ на 10-и полкъ.

Въ това време пристигна и 4./53. дружина. Въ маневрирашитѣ войски бѣ останала само 4./53. дружина отъ полка. Когато се почна престрелката въ участъка на 10-и полкъ, получи се донесение отъ командира на полка, че е атакуванъ откъмъ двата фланга и моли да бжде подкрепенъ. Началникътъ на маневренитѣ войски изпрати последната дружина къмъ Сапунджиларъ, съ задача да подкрепи дѣсния флангъ на 10-и полкъ. Дружината настѣпи въ боенъ редъ и скоро се изравни съ 1./23. дружина.

Командирътъ на 1./23. дружина, майоръ Бойдевъ, се среща съ командира на тази дружина, майоръ Златаревъ, и двамата решиха да настѣпятъ, съ цель да прогонятъ турцитѣ предъ себе си и така да облекчатъ положението на 10-и полкъ. Тѣ се съгласиха 4./53. дружина да настѣпи по посока на колибата при вис. Сапунджиларъ, а 1./23. дружина — къмъ самата височина.

1./23. дружина настѣпи въ боенъ редъ, като имаше 3-а и 4-а роти въ първа линия, а 1-а и 2-а — въ втора линия. Ротитѣ бързо се спуснаха въ дола Кумъ дере и започнаха да се изкачватъ по източнитѣ склонове на Сапунджиларъ, подъ силенъ турски пехотенъ огънь. Турцитѣ напуснаха преднитѣ си окопи и се оттеглиха на позиция по гребена Сапунджиларъ. Къмъ 8 ч. пр. пл. преднитѣ роти достигнаха на 400 крачки отъ тази позиция, и се получи заповѣдь отъ командира на полка да се прекрати настѣплението.

4./53. дружина настѣпи презъ Кумъ дере, отблѣсна преднитѣ турски вериги и започна да се окопава на около 400 крачки отъ предната турска позиция на гребена Сапунджиларъ. И тази дружина настѣпваше подъ много силенъ пехотенъ огънь.

Съ своето настъпване тѣзи две дружини ангажираха турскитѣ пехотни части на гребена Сапунджиларъ, привлѣкоха тѣхния огънь и избавиха дѣсния флангъ на 10-и полкъ отъ фланговия огънь.

Командирътъ на 2-о с. с. гаубично отдѣление къмъ 5 ч. пр. пл. чуваше силната пушечна стрелба въ участъка на 10-и полкъ и смѣташе, че турцитѣ сж започнали настѣплението, споредъ както бѣше предупреденъ отъ началника на сектора. Той получи донесение и отъ своитѣ органи за свръзка съ пехотата, че въ тъмнината се е започнала пехотна престрелка, и затова предупреди батареитѣ да бждатъ готови за действие, щомъ се разсѣмне. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. се получи заповѣдь отъ началника на артилерията въ участъка да се открие огънь за отбиване турската атака, насочена срещу 10-и полкъ.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. 1-а батарея отъ това отдѣление започна да обстрелва турскитѣ окопи въ лозята южно отъ могилата Малъ тепе, съ цель да съдействува за настѣплението на пехотата. Следъ това огънятъ бѣ пренесенъ по батареята задъ Малъ тепе (№ 44), която обстрелваше долините, въ които бѣха разположени маневренитѣ войски. Тя бѣ заставена да замълчи съ 4 шрапнели и 34 фугасни гранати.

Батареитѣ отъ 2./8. с. с. артилер. отдѣление, щомъ се разсѣмна, откриха огънь по турската предна позиция и заставиха турцитѣ да прекратятъ пехотния си огънь, макаръ окопитѣ имъ да бѣха добре маскирани. Командиритѣ на батареитѣ поддържаха непрекъснатата връзка съ командиритѣ на дружинитѣ и пренасяха огъня по онѣзи цели, които последнитѣ имъ посочваха, като най-опасни.

Заповѣдь за атаката на Маслакъ.

Въ разгара на пушечната стрелба и следъ тревожнитѣ известия отъ избѣгалия войникъ за мнимото турско настѣпление, началникътъ на Източния секторъ, заедно съ щаба си, тръгна къмъ преднитѣ линии, за да се запознае на самото мѣсто съ положението и да вземе съответни мѣрки. По пътя той срещна една батарея, която бѣ заблудена отъ бѣгащи войници, и отстъпваше. Началникътъ на сектора я повърна на мѣстото ѝ. На разсѣмване той пристигна при Мусубейли и получи отъ генералъ Грънчаровъ следнитѣ сведения за действията на разсѣмване:

Презъ нощта турцитѣ сж били отблъснати само съ пехотенъ огънь. Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. тѣ сж се опитали наново да настѣпятъ, но тѣхната артилерия не е могла да ги поддържи, защото,

вЪроятнo, не е имала добра свръзка съ пехотата. Съ огънь и съ частично настЪпление, тЪ сж били принудени да напуснатЪ най-преднитЪ си окопи.

Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на сектора бЪ получилъ донесение и отъ началницитЪ на другитЪ свои участъци за действията на разсъмване:

а) *2./III. бригада* бЪ започнала демонстративно настЪпление, а батареитЪ бЪха открили огънь по Айвасъ Баба и съседнитЪ укрепления. ТурцитЪ въ този участъкъ бЪха приковани къмъ позицията си между Айвасъ Баба и Ташъ табия.

б) *Страничниятъ отрядъ* бЪ настЪпилъ отъ своята позиция и достигналъ височината Мезаръ тепе. Оттукъ той продължилъ настЪплението си къмъ гребена Халваджи Бекчили и сжщо приковалъ противника предъ себе си.

ВЪроятнo тЪзи демонстративни действия на двата фланга сж повлияли на турското командване не само да се откаже отъ настЪплението, но и да почне отстъпление съ напредналитЪ части къмъ предната си позиция.

Началникътъ на сектора бЪ недоволенъ отъ началницитЪ, които не бЪха проявили инициатива да преследватъ отстъпващитЪ отъ преднитЪ пунктове турци. Той реши да използва турското разстройство и да направи още единъ опитъ за завладяване предната позиция Маслакъ, затова той освободи генералъ Грънчаровъ отъ командването войскитЪ около Мусубейли, пое общото рЪководство на боя и разпреди:

„1. *Началникътъ на артилерията* да разпреди всичката артилерия да се вкара въ действие: една частъ отъ нея да поддържа непосредствено настЪплението на пехотата и да неутрализира турскитЪ батареи, а останалата частъ да заеме позиция задъ гребенитЪ Шарапъ Йолу и Бааларъ Съртж и да съсрЪдоточи огъня си по Маслакъ.

2. 23-и полкъ да настЪпи отъ Бааларъ Съртж и „да се постараетъ“ да заеме укрепената група Маслакъ. 10-и полкъ, усиленъ съ 4./53. дружина, да настЪпи къмъ Сапунджиларъ и да съдействува на атаката. 54-и полкъ да настЪпи задъ 23-и полкъ и да бжде готовъ да го поддържа. НепосрЪдственото рЪководство на атаката на Маслакъ се възлага на *командира на 2./8. бригада*.

3. Командирътъ на 53-и полкъ, който бЪ оставенъ за началникъ на маневриращитЪ войски, да поеме командването на дветЪ дружини отъ полка, които бЪха изпратени презъ нощта въ помощъ на 10-и полкъ. Освенъ дветЪ орджия, които имъ бЪха придадени вечерътъ, тЪзи дружини да се усилятъ съ още две отъ 2./9. с. с. артилер. отдЪление. *МаневриращитЪ войски* (56-и

полкъ и една дружина отъ 57-и полкъ), подъ началството на командира на 1111. бригада, да се разположатъ задъ височината източно отъ Мусубейли и да бждатъ готови за действие.

4. Останалитъ войски (2111. бригада, Страничниятъ и Конниятъ отряди) да продължава демонстративнитъ действия и да спомогнатъ на войскитъ, които ще извършатъ главния ударъ.

Настъплението.

Следъ това началникътъ на сектора излѣзе напредъ, къмъ най-преднитъ линии на 23-и полкъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. той пристигна тамъ и, като забеляза енергичното настъпление на 1./23. дружина къмъ Сапунджиларъ, заповѣда веднага да се почне настъплението съ цѣлия полкъ.

Началникътъ на сектора дотолкова настояваше да се почне веднага настъплението, че командирътъ на 23-и полкъ не можа да даде обектитъ на дружинитъ, а изпрати съ ординарци заповѣдь всѣка дружина да настъпи предъ себе си. Веднага 2./23. и 4./23. дружини изкочиха отъ окопитъ си и се понесоха като вихъръ напредъ. Турцитъ усилиха пехотния огънь отъ преднитъ позиции и посрещнаха настъпващитъ дружини съ убийственъ артилерийски огънь.

Между това, българската артилерия още не бѣше се организи-рала за съдействие на настъплението споредъ заповѣдта на началника на сектора. 2-о с. с. гаубично отдѣление едвамъ попладне започна да се мѣсти на новата си позиция, въ долината северозападно отъ Мусубейли. Батареитъ трѣбваше да минатъ по силно обстрелвано отъ крепостната артилерия пространство, и едвамъ въ 1 ч. сл. пл. откриха огънь по турскитъ батареи № 40 и № 40^а, които най-силно обстрелваха настъпващитъ дружини отъ 23-и полкъ, и които бѣха заставени да замълчатъ. Следъ това огънятъ на дветъ гаубични батареи бѣ пренесенъ въ укреплението Айвасъ Баба, дето турцитъ бѣха поставили нова батарея. За единъ часъ и тази батарея бѣ заставена да замълчи. Но до това време крепостнитъ батареи причиниха голѣми загуби на настъпващата пехота.

Командирътъ на 2./8. с. с. артилер. отдѣление, като получи заповѣдта за приближаването на всичката артилерия къмъ Бааларъ Съртж, заповѣда на 5./8. батарея да излѣзе на втора позиция, на гребена североизточно отъ Мусубейли. Мѣстността предъ позицията къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. се обстрелваше най-силно отъ крепостната артилерия. Батареята на галопъ и кариеръ измина обстрелваното пространство, безъ никакви загуби, зае новата си позиция и откри огънь по турскитъ окопи въ групитъ Маслакъ и Малъ тепе. Следъ

малко на същата позиция бѣ привлѣченъ и взводътъ отъ 6-а батарея. Огнѣтъ на 4-а и 5-а батареи бѣ толкова точенъ, че турцитѣ започнаха да изпразватъ своята позиция, пехотниятъ имъ огнѣ съвършено отслабна, и частитѣ отъ 23-и полкъ можаха да продължатъ настѣплението си и да достигнатъ на 400 крачки отъ турскитѣ окопи, което се виждаше добре отъ артилерийскитѣ наблюдателни пунктове.

2./9. с. с. артилер. отдѣление бѣ пѣтувало презъ нощта отъ Кара Юсуфъ, и на разсѣване достигна при маневрирашитѣ войски на Източния секторъ. Веднага следъ пристигането, се получи заповѣдъ да се усили отрядътъ отъ 53-и полкъ съ още две орджия. Командирътъ на отдѣлението заповѣда единъ взводъ отъ 5-а батарея да настѣпи къмъ гребена южно отъ Мусубейли, дето да се присѣдини къмъ взвода на 6./8. батарея. Този взводъ настѣпи, но, вмѣсто тамъ, излѣзе при 4-а батарея отъ същия полкъ. За да не се губи време, командирътъ на батареята реши да заеме тамъ позиция, но преди това получи заповѣдъ отъ командира на отдѣлението, че е билъ погрѣшно насоченъ, и затова да доведе взвода си при взвода отъ 6./8. батарея, която е северно отъ Мусубейли. Взводътъ трѣгна обратно презъ селото и най-после намѣри търсения взводъ отъ чуждата батарея и зае позиция при него. По този начинъ се изгубиха петъ часа, да се търси мѣстото на единия взводъ отъ 5./9. с. с. батарея. Този взводъ измина много лишенъ пѣтъ подъ изстрелитѣ на противника и въ най-решителния моментъ не можа да вземе участие въ боя.

Вториятъ взводъ отъ 5./9. с. с. батарея, който бѣ насоченъ къмъ дружинитѣ отъ 53-и полкъ, настѣпи и се присѣдини къмъ взвода отъ 6./8. с. с. батарея.

Другитѣ две батареи отъ отдѣлението останаха въ очаквателно положение, при маневрирашитѣ войски, до 4 ч. сл. пл. Едвамъ тогава тѣзи батареи бѣха изнесени напредъ, при гребена Бааларъ Съртж, и получиха задача да поддържатъ атаката на 23-и полкъ.

1./9. не с. с. артилер. отдѣление пристигна въ Кючукъ Гердели въ 12 ч. 40 м. сл. пл. Тукъ отдѣлението остана до 1 ч. 30 м. сл. пл., когато получи заповѣдъ да продължи движението си къмъ Мусубейли. Това отдѣление зае позиция на гребена Бааларъ Съртж, западно отъ селото, и бѣ готово за стрелба едвамъ къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл.

По този начинъ на артилерията не бѣ дадено нужното време да се подготви, за да съдействува добре на настѣплението. Въпрѣки силния артилерийски и пехотенъ огнѣ, дружинитѣ отъ 23-и полкъ продължиха настѣплението си и къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл., като преминаха двата дола, които ги отдѣляха отъ укрепенитѣ групи

Маслакъ и Малъ тепе, изкачиха се на последния гребенъ, отстоящ на около 400—600 крачки отъ турскитъ окопи. Картечната рота, придадена по възводно къмъ 2-а и 4-а дружини, бѣ въ първата линия, и водѣше огневата борба съ турскитъ стрелци отъ 800 и 1100 крачки.

По-нататъшното настѣпление на полка ставаше невъзможно, което се вижда отъ донесението на командира на полка до командира на 3./9. бригада.

„Групата укрепления отъ Маслакъ не сж още заети. 2-а дружина е предъ батареитъ № № 59 и 60, на около 600—700 метра; 4-а дружина е въ отстъплъ задъ нея, вдѣсно; 3-а дружина е срещу Малъ тепе, на разстояние около 800 крачки; 1-а дружина се намира южно отъ позицията Малъ тепе и действува въ свързка съ дружината отъ 53-и полкъ. Противникътъ заема съ пехота и артилерия групата укрепления на Маслакъ и силно обстрелва дружинитъ, които сж срещу тѣхъ, съ пушеченъ и артилерийски огънь. Напредването ми е невъзможно, защото, щомъ се покажатъ на гребена двама или повече войници, стрелятъ и откриватъ шрапнеленъ огънь по тѣхъ. Полкътъ е цѣлъ въ бойна линия. Съ поддрѣжки не разполагамъ. За да се заематъ групата укрепления, необходимо е атаката да бѣде подготвена съ артилерийски огънь. Турскитъ пехотни части сж залегнали на гребена предъ групата укрепления, и непрестанно стрелятъ.“

Отъ това донесение се вижда, че командирътъ на 23-и полкъ се е считалъ още подчиненъ на началника на войскитъ около Мусубейли, макаръ наблизю да бѣше неговиятъ непосредственъ началникъ — командирътъ на 2./8. бригада.

Между това, вследствие напредването на българската пехота и усиляването на артилерийския огънь следъ пладне, турската пехота отъ предната позиция Маслакъ — Малъ тепе отслаби твърде много своя огънь. Гребенътъ, на който бѣ достигнала българската пехота, се сливаше съ заетия отъ турцитъ гребенъ, и за наблюдателя отъ тила бѣше мъчно да опредѣли дали групата Маслакъ е завладяна отъ настѣпилитъ части. Началникътъ на Източния секторъ, като смѣташе, че атакуванитъ части сж на отгатышния турски гребенъ, т. е. на Маслакъ, изпрати най-напредъ старшия адютантъ, а после — и коненъ ординарецъ, да провѣрятъ това. Ординарецътъ се върна и събщи, че войницитъ, които се виждатъ около укрепената група Маслакъ, сж българи. Вижда се, че и той не се е погрижилъ да провѣри това на самото мѣсто, а се бѣше задоволилъ да разгледа положението отдалечъ. Старшиятъ адютантъ още не бѣше се върналъ. Въпрѣки твърдението на началника на щаба на сектора, на командира на 3./8. бригада и на всички офицери отъ щаба, че Маслакъ не е заетъ отъ българскитъ войски, началникътъ на Източния секторъ се подаде на измамата, и въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. изпрати въ

щаба на армията донесение, че въ тая минута „знамето на шипчанци се развѣва надъ укреплението Маслакъ“. Въ сѣщото време той заповѣда на артилерията да пренесе огъня си по Малъ тепе и поназадъ, къмъ Айвасъ Баба, за да не би да поражава собственитѣ войски на Маслакъ.

Следъ това той повика при себе си въ окопа командира на 2./8. бригада и му предаде следната заповѣдь:

Маслакъ е заетъ. Шепа стрелци сж залегнали на Малъ тепе и прѣчатъ на движението напредъ. Застанете начело на войскитѣ предъ Малъ тепе и прогонете противника, като имате предвидъ, че, следъ заемаването на Малъ тепе, ще атакувате и Айвасъ Баба още тази нощъ.“

Независимо отъ това, той заповѣда гаубичнитѣ и полскитѣ батареи отъ позициитѣ си около Мусубейли да се изнесатъ напредъ, къмъ напредналитѣ пехотни части, да заематъ позиция на Маслакъ и оттамъ да откриятъ огънь въ флангъ на противника при Малъ тепе.

Всички артилерийски началници, обаче, виждаха отъ своитѣ наблюдателни пунктове, че групата укрепления при Маслакъ сж още въ турски ржце. Командирътъ на 2-о с. с. гаубично отдѣление къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. отиде лично при началника на Източния секторъ и сполучи да го убѣди да не се изпращатъ напредъ гаубични батареи, докато не се завладѣе здраво турската предна позиция. Началникътъ на сектора заповѣда да се подготвятъ даннитѣ за стрелба по Маслакъ и по Айвасъ Баба, да се намали огъня презъ деня, а намръкване да се подготви съ артилерийски огънь атаката на фортовата линия.

Командирътъ на 2./8. с. с. артилер. отдѣление сжщо доложи на началника на сектора, че Маслакъ е още въ турски ржце. Последниятъ настояваше, че укрепленията сж вече заети отъ 23-и полкъ, и, най-после, се съгласи да се изпрати напредъ само едно орджие. Назначеното орджие отъ 5-а батарея, подъ командата на подпоручикъ Димитровъ, тръгна отъ позицията по съвсемъ открита и обстрелвана мѣстность. Щомъ се показа на открито, една крепостна батарея откъмъ Айвасъ Баба откри огънь по него. Вследствие силния алжуръ, всичкитѣ батареини залпове попадаха задъ него, и то сполучи да достигне дола задъ веригитѣ на 23-и полкъ, дето бѣ закрито отъ погледитѣ на противника, но все пакъ бѣ изложено на огъня, насоченъ противъ пехотата. Командирътъ на 2./23. дружина намираше, че излизането на това орджие напредъ не ще принесе никаква полза, докато укрепената група Маслакъ е въ турски ржце, и затова, по негова заповѣдь, то дочака стъмняването, за да се върне въ батареята си по сжщия пжтъ, по който бѣше настѣпило.

Командирът на 2./8. бригада, полковник Кърджиев, бѣше недоволенъ, както отъ безразборното вмѣсване на началника на сектора въ командуването на по-малкитѣ негови части, тъй и отъ недовѣрието, което питаше последниятъ къмъ неговитѣ действия. Но той тръгна съ своя щабъ да изпълни тежкото поръчение, макаръ да бѣ увѣренъ, че Маслакъ не е заетъ, защото идѣше отъ бойната линия, дето бѣ проследилъ добре действията на 23-и полкъ. Подъ градъ отъ крушуми и подъ тресъка на прѣскащитѣ се снаряди, дой достигна до бойната частъ на полка, дето получи заповѣдь отъ началника на сектора:

„Заповѣдвамъ Ви съ частитѣ отъ 23-и Шипчански полкъ, находящи се при укреплението Маслакъ, до довечера непременно да прогоните неприятелскитѣ стрелци, които сж заседнали при Малъ тепе, като знаете, че безъ това се спира по-нататъшното развитие на операциитѣ по съставения ми планъ.“

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. дветѣ гаубични батареи съсредоточиха огъня си по форта Айвасъ Баба. Веднага цѣлото укрепление бѣ обсипано съ фугасни гранати и шрапнели. Забелязани бѣха 25 попадения въ двора му и всичкитѣ му бруствери. Поставенитѣ въ укреплението орждия замлъкнаха.

Началникътъ на Източния секторъ, който вече вѣрваше, че турската предна позиция е превзета, започна да смѣта, че ще бѣже възможно да се продължи настѣплението и да се направи още едно усилие за заемане форта Айвасъ Баба, отъ главната отбранителна линия. Но затова бѣ необходимо да получи разрешение отъ командувашия армията, чрезъ когото щѣше да се обезпечи и съдействие отъ другитѣ сектори. Още въ 1 ч. 20 м. сл. пл. той изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Въ тази минута бомбардираме форта Айвасъ Баба. Вече три взривове се причиниха отъ нашитѣ фугасни гранати. Ще го шурмувамъ. Желателно е, войскитѣ отъ другитѣ сектори да съдействуватъ съ по-енергична атака.“

Следъ малко, обаче, се получи заповѣдь отъ командувашия II армия частитѣ да останатъ на мѣстата си и да продължаватъ да се утвърдяватъ. Началникътъ на сектора не знаеше дали тази заповѣдь е вследствие неговото донесение, или е била изпратена по-рано. Затова въ 3 ч. 50 м. сл. пл. той запита наново дали командувашиятъ армията ще одобри решението му за шурмуване Айвасъ Баба и съседнитѣ укрепления:

„Почналь бѣхъ бомбардирането на Айвасъ Баба, съ намѣрение, като разстроя гарнизона му, да го атакувамъ. Но въ това време получихъ вашата телефонограма, въ която ми се казва частитѣ да

останатъ на мѣстата си и да продължаватъ да се утвърдяватъ. Предвидъ на това, за да не попрѣча на вашия планъ, решихъ да отложя изпълнението на моето намѣрение. Като ви донасямъ за горното, моля, още тази нощъ да ми съобщите, съгласни ли сте да приведа въ изпълнение моя планъ за шурмуване Айвасъ Баба и съседнитъ му укрепления. Въ случай, че ми разрешите това, моля, да се предпише и на началниците на съседнитъ сектори да ми окажатъ по-голъмо съдействие, отколкото днесъ. Засега бойната частъ на повѣренитъ ми войски се установи на пункта Маслакъ и рѣта на югъ отъ него, дето почнахъ да се укрепявамъ. Въ днешния бой сж взели участие въ първата линия само 23-и, 10-и и 53-и полкове съ артилерията, а другитъ бѣха въ маневриращи войски, и оставатъ съвсемъ прѣсни, и утре мисля тѣхъ да туря въ действие. Точни сведения за нашитъ загуби още нѣмамъ, но отъ всичко изглежда, че тѣ, сравнително, сж незначителни. Азъ оставамъ на позицията при Мусубейли, дето имамъ телефонъ."

Между това, въ главната посока къмъ Маслакъ боятъ значително затихна. Пехотната стрелба бѣ почти прекратена. Турската полска артилерия не се обаждаше вече, и патрулитъ на 23-и полкъ забелязаха, че тя е вдигната отъ батареитъ около Маслакъ. Само крепостната артилерия стреляше въ разни посоки, като се стараше да намѣри българскитъ батареи, които обстрелваха Айвасъ Баба. Началникътъ на Източния секторъ, който бѣ излѣзълъ съ щаба си въ най-преднитъ окопи, реши да се премѣсти на наблюдателния си пунктъ, при телефонната станция, за да се запознае съ общото положение и хода на боя въ другитъ участъци. Отъ височината при Мусубейли той разгледа положението и отъ всички признаци дойде до заключението, че и въ фланговитъ участъци действията сж успѣшни. Но тукъ къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. се получи донесение отъ командира на 2./8. бригада, че групата укрепления Маслакъ не е заета отъ 23-и полкъ, и че неговитъ дружини сж достигнали на гребена непосредствено предъ тази група.

Началникътъ на сектора не можа да си обясни, защо 23-и полкъ не е продължилъ настѣплението си. Той смѣташе, че незаемането на обектитъ се дължи на бездействието на командира на 2./8. бригада, полковникъ Кърджиевъ, и затова реши да възложи ръководството на боя пакъ на генералъ Грънчаровъ, комуто веднага заповѣда, съ помощта на артилерията и на 54-и полкъ, да атакува и заеме Маслакъ.

Съдействието отъ съседнитъ на Източния секторъ части.

2./11. бригада. — Още презъ нощта срещу 2-и ноемврий командирътъ на бригадата заповѣда частитъ да се подготвятъ за демонстративенъ бой, споредъ заповѣдта на началника на сектора.

Сутринта 2./9. с. с. артилер. отделение бѣ вече смѣнено съ две не с. с. батареи отъ 3-и артилер. полкъ и бѣ насочено къмъ Мусубейли. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. 4./3. не с. с. батарея откри огънь по фортовата линия, но разстоянието бѣ голѣмо, и снарядитѣ ѝ попадаха въ долината на Провадийската рѣка. Макаръ огънятъ на тази батарея да бѣ безвреденъ за турцитѣ, крепостнитѣ батареи въ участъка Айвасъ Баба — Ташъ табия се нахвърлиха съ своя огънь върху нея и просто я засипаха съ своитѣ снаряди. Следъ единъ часъ батареята прекрати стрелбата, като считаше, че е изпълнила задачата си — да привлѣче вниманието на турцитѣ въ тази посока. Но командирътъ на бригадата забеляза отъ своя наблюдателенъ пунктъ, че, щомъ се прекрати стрелбата, турскитѣ крепостни батареи пренасятъ огъня си по войскитѣ, които действуватъ срещу Маслакъ. Затова той заповѣда да се продължава огъня отъ 4./3. батарея. Разположенитѣ на изтокъ отъ Хадъраа четири орждия отъ 1./3. батарея сжщо откриха огънь по фортовата линия, но и тѣ прекратиха огъня си, поради голѣмото разстояние.

Въ 2 ч. сл. пл. пехотнитѣ части настѣпиха пакъ, съ целъ да привлѣкътъ вниманието на турцитѣ въ тази посока. Настѣплението се извършваше по сжщия начинъ, както и на 30-и октомврий. Въпрѣки силния огънь отъ крепостната артилерия, частитѣ имаха съвсемъ незначителни загуби, защото използваха добре изученитѣ отпорано подстѣпи. Тѣ достигнаха до линията, която бѣха достигнали при демонстративното настѣпление на 30-и октомврий.

Къмъ 4 ч. 35 м. сл. пл. се получи следната заповѣдь отъ началника на сектора:

„2./8. бригада зае укрепления и батареитѣ № № 58, 59, 60 и хребета южно отъ тѣхъ. Днесъ или утре ще шурмувамъ Айвасъ Баба. Съдействувайте съ артилерията си на този шурмъ, като следите добре действията на 2./8. бригада и прекратите артилерийския огънь, когато се произведе шурмътъ, за да не се поражаватъ нашитѣ войски.“

Но въ 9 ч. 40 м. сл. пл. тази заповѣдь бѣ отмѣнена, и се получи нова заповѣдь бригадата да се върне на старата си позиция, което се извърши презъ нощта.

53-и полкъ. — Когато се започна престрелката въ участъка на 10-и полкъ, 2./53. дружина бѣ изпратена като полкова поддрѣжка, а 1./53. дружина бѣ останала задъ лѣвия флангъ на полка. Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдь да настѣпи съ дветѣ дружини и да заеме хребета на северъ отъ могилата Мезаръ теле, дето да се укрепи.

Настъплението се започна веднага, и двете дружини безпрепятствено се спуснаха въ Кумъ дере. Но, когато започнаха да се изкачват на склона къмъ Мезаръ тепе, тѣ бѣха посрещнати съ много силенъ огънь отъ крепостната артилерия. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. двете дружини почти се изравниха съ лѣвия флангъ на 10-и полкъ и започнаха да се окопаватъ на гребена Мезаръ тепе.

Страничниятъ отрядъ, който имаше задача да съдействува на настъплението къмъ Маслакъ, сутринта се премѣсти къмъ Скендеркьой, отдето, въ строй за движение подъ артилерийски огънь, настъпи къмъ могилата Мезаръ тепе, като двете дружини се движеха една задъ друга. Къмъ 10 ч. пр. пл. дружинитѣ достигнаха гребена при могилата и се приспособиха къмъ мѣстността: 3./53. дружина — вдѣсно, а 2./54. — влѣво. Началникътъ на отряда, подполковникъ Козаровъ, излѣзе на могилата и повика при себе си дружиннитѣ и ротнитѣ командири за разузнаване и да имъ предаде заповѣдта за по-нататъшно настъпление. Офицеритѣ трѣгнаха открито. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха облѣчени въ черни мушамы, и, когато започнаха да се събиратъ къмъ могилата, турцитѣ схванаха, че на този ясновидимъ пунктъ се събиратъ началници, и откриха ураганенъ шрапнеленъ огънь. Офицеритѣ се разпрѣснаха да търсятъ укритие отъ този огънь, а нѣкои залегнаха при самата могила и чакаха да се прекрати стрелбата, за да отидатъ при своитѣ части. Отъ насочения къмъ могилата огънь страдаха и нѣкои отъ близкитѣ роти, войницитѣ на които сѣщо търсѣха закритие, и ротитѣ се разстроиха. Въ тази бъркотия началникътъ на Страничното прикритие не можа да организира добре по-нататъшнитѣ действия и заповѣда дружинитѣ да настѣпятъ напредъ, безъ да имъ укаже нито посоката, нито обектитѣ за достигане. Отдѣлнитѣ роти започваха да настѣпватъ разновременно, споредъ както пристигаха при тѣхъ ротнитѣ имъ командири. Търсѣйки подстъпи, ротитѣ и взводоветѣ се размѣсиха и така бързаха да достигнатъ лозята, дето се предполагаше да се намѣри закритие отъ артилерийския огънь. Тукъ, наистина, настѣпващитѣ дружини се устроиша, но пакъ търпѣха загуби отъ силния огънь. Придадената къмъ отряда не с. с. батарея настѣпи и зае позиция непосредствено задъ могилата Мезаръ тепе. Следъ нѣколко изстрели, тя бе принудена да прекрати стрелбата, защото попадна подъ много силенъ огънь отъ крепостната артилерия.

Командирътъ на 53-и полкъ, който имаше задача еднаква съ тази на Страничния отрядъ, реши да обедини командването на всички части около Мезаръ тепе. Той изпрати редъ заповѣди до началника на Страничния отрядъ да се насочва къмъ могилата

Мезаръ тепе. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. той излѣзе на могилата и подъ най-силенъ шрапнеленъ огънь направи разузнаване на неприятелската позиция и на положението на частитѣ си. Той намираше, че Страничниятъ отрядъ е излѣзълъ много напредъ, и безполезно се излага на турския артилерийски огънь. Понеже турцитѣ бѣха приковани къмъ позицитѣ си съ настѣплението на 1./53. и 2./53. дружини, той заповѣда Страничниятъ отрядъ да се оттегли въ дола Кумъ дере и да застане, като полкова поддрѣжка на 53-и полкъ, задъ 1-а дружина. Оттеглянето на дружинитѣ и на батареята се извърши на групи, за да не се предизвика по-силенъ огънь отъ крепостната артилерия. Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. Страничниятъ отрядъ бѣ вече въ Кумъ дере, внѣ отъ обстрелваното пространство.

Разпореждания за атаката на Маслакъ.

И тъй, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., когато началникътъ на Източния секторъ възложи на командира на 3./9. бригада да организира атаката на укрепената група Маслакъ, частитѣ, предназначени да извършатъ тази атака, заемаха следното положение:

23-и полкъ бѣше достигналъ гребена непосредствено срещу Маслакъ, и се окопаваше на около 800 крачки отъ турскитѣ окопи: 2-а и 3-а дружини бѣха въ първа линия, а 4-а — въ отстъпъ, задъ дѣсния флангъ; 1-а дружина, която бѣ настѣпила самостоятелно, бѣ достигнала сѣщо на 600—800 крачки отъ турскитѣ окопи на гребена Сапунджиларъ и бѣ на около 2.5 км. отъ другитѣ дружини на полка.

54-и полкъ бѣше настѣпилъ презъ деня, и бѣ достигналъ до окопитѣ на 23-и полкъ на Бааларъ Съртж. Тукъ презъ цѣлия день той бѣ изложенъ на огъня на крепостната артилерия и бѣ претърпѣлъ значителни загуби.

2-о с. с. гаубично отдѣление бѣше на новата си позиция, въ долината северно отъ Мусубейли; батареитѣ имаха готови даннитѣ за нощна стрелба по всички пунктове, по които бѣха стреляли презъ деня.

2./8. с. с. артилер. отдѣление, следъ като бѣ отдѣлило една батарея (4-а) въ участъка на 10-и полкъ и единъ взводъ за непосредствена поддрѣжка на 53-и полкъ, съ 5-а батарея и единъ взводъ отъ 6-а заемаше позиция северно отъ гаубичнитѣ батареи.

2./9. с. с. артилер. отдѣление имаше единъ взводъ при 53-и полкъ и единъ взводъ при 6./8. батарея; 4-а батарея заемаше позиция на гребена Бааларъ Съртж, а 6-а бѣ въ очаквателно положение, на гребена източно отъ Мусубейли.

1./9. не с. с. артилер. отделение заемаше позиция на гребена Бааларъ Съртж, непосредствено на западъ отъ Мусубейли. Дветъ батареи на това отделение имаха готови данни за нощна стрелба по затвореното укрепление на Маслакъ.

56-и полкъ бѣ разположенъ въ резервни окопи, задъ седловината югоизточно отъ Мусубейли.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командирътъ на 2./8. бригада отъ бойната линия бѣше донесълъ, че противникътъ заема съ пехотни и артилерийски части групата укрепления на Маслакъ, че 23-и полкъ е на гребена на около 800 крачки отъ тѣзи укрепления, че долината между гребена и позицията се силно обстрелва, и че преминаването ѝ, безъ да се унищожатъ турскитъ батареи, е много рисковано, че той при все това ще даде заповѣдь за атака, но моли да му се дадатъ поне две дружини за поддръжка на 23-и полкъ.

Командирътъ на бригадата, наистина, споредъ получената отъ началника на сектора заповѣдь, предаде на командира на 23-и полкъ заповѣдь за прогонване турскитъ стрелци, заседнали при Малъ тепе. Командирътъ на полка веднага изпрати заповѣдь съ ординарци до командиритъ на 1-а, 2-а и 3-а дружини да настѣпятъ, а на 4-а дружина — да следва задъ дѣсния флангъ на 2-а дружина, къмъ която да придаде и картечния взводъ. Но въ това време дойде при него командирътъ на 1-а дружина, който доложи, че дружината му е на около 3 км. отъ 3-а дружина, вследствие на което ще бжде много трудон да съгласува своитъ действия съ тѣзи на последната, особено въ тъмнината. Командирътъ на полка реши да отложи настѣпленieto, докато и 1-а дружина се приближи на 200 крачки отъ лѣвия флангъ на полка.

Въ това време, къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл., командирътъ на 23-и полкъ получи заповѣдь направо отъ началника на войскитъ около Мусубейли, на когото, както се каза, бѣ възложено да ръководи атаката на Маслакъ:

„1. Артилерията ще подготви атаката на укреплението Маслакъ.

2. 54-и полкъ ще усили бойната частъ и, съвмѣстно съ 23-и полкъ, ще атакува това укрепление: следъ заемането му, частитъ да се окопаятъ и затвърдятъ.

3. Отстъпление отъ заетото не се допуска.“

Тази заповѣдь е била изпратена и до командира на 2./8. бригада. Тя предизвика у последния ново незадоволство, защото още веднъжъ се подчертаваше недовѣрието на началника на сектора къмъ него. Независимо отъ това, съ тази заповѣдь не се организи-

ваше самата атака и взаимодействието между пехотата и артилерията. Командирът на бригадата поиска да отстрани този недостатък, и, по негова заповед, началникът на щаба изпрати до командира на полка следниятъ разяснения, получени отъ последния къмъ 8 ч. сл. пл.:

„1. Тази вечеръ ще се атакува укреплението Маслакъ. Атаката ще бжде подготвена съ артилерийски огънь и извършена отъ 23-и и 54-и полкове. Следъ заемане укреплението, 23-и полкъ ще предаде шансовия инструментъ на 54-и полкъ, следъ което ще се оттегли въ втора линия.

2. Атаката тази вечеръ ще се произведе на ножъ. Ако противникътъ открие огънь, то нашата артилерия ще стреля по противника. Когато частитъ приближатъ, по вика „На ножъ!“ артилерията ще пренесе огъня си по тила на позицията. Едновременно съ виковетъ „На ножъ!“ да се палятъ и клечки кибритъ, за да послужи на артилерията да пренесе огъня си.“

На командира на 23-и полкъ получаването на тѣзи заповѣди отъ две командни мѣста произвеждаше лошо впечатление. Той виждаше, че по-висшето началство нѣма довѣрие въ своитъ подчинени, а последнитъ сж получили една заповѣдъ, за изпълнението на която е потрѣбно време, за да се организира връзката между войскитъ въ тъмнината.

Докато той изучаваше последнитъ заповѣди, пристигна и 54-и полкъ непосредствено задъ бойната линия. Командирътъ на този полкъ, като получи заповѣдта да усили бойната частъ на 23-и полкъ, поведе го въ сборенъ редъ, като имаше 1-а и 3-а дружини въ първа линия, а 4-а дружина и картечната рота — въ втора. Въ този редъ полкътъ настѣпи и се доближи непосредствено до дѣсния флангъ на бойната линия.

Въ качеството си на старши, командирътъ на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ, къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. повика при себе си командира на 54-и полкъ и дружиннитъ командири. Той поиска да узнае точно състоянието на войскитъ отъ първата линия. Командиритъ на дружинитъ нанесоха върху картата 1:20,000 положението на своитъ дружини, следъ което доложиха, че ротитъ не сж подредени следъ дневния бой, патронитъ не сж още попълнени, войницитъ не сж нахранени. Въпрѣки това неизгодно положение, той реши да изпълни заповѣдта за атаката на Маслакъ въ 4 ч. пр. пл. на 3-и ноемврий. Като намираше, че нѣма време да се организира солидна връзка съ артилерията, и че препоръчанитъ отъ щаба на бригадата мѣрки (палене клечки кибритъ и виковете) сж съвсемъ несериозни,

той реши атаката да се извърши безъ предварителна подготовка съ артилерийски огънь и заповѣда:

„3-а дружина да атакува Малъ тепе;

1-а дружина да атакува гребена южно отъ Малъ тепе;

2-а дружина да атакува гребена северно отъ Малъ тепе;

4-а дружина да атакува батареята № 60;

Картечната рота, по взводно, да вземе позиция въ участъцитѣ на 1-а и 2-а дружини;

54-и полкъ да настѣпи вдѣсно отъ 4-а дружина и да атакува затвореното укрепление и батареитѣ № № 58 и 59;

Стрелба, викове „На ножъ!“ и „Ура!“, палене клечки кибритъ се абсолютно забраняватъ; ако противникътъ открие огънь, дружинитѣ да залягатъ, а щомъ огъня се прекрати, тѣ да продължаватъ движението; атаката да се извърши безъ изстрелъ, при абсолютна тишина.“

Въ 9 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 23-и полкъ изпрати донесение до командира на бригадата за направенитѣ разпореждания. Последниятъ одобри плана на атаката, но искаше тя да се произведе най-късно до 11 ч. 30 м. сл. пл. Командирътъ на полка доложи по телефона, че това е невъзможно, защото частитѣ не сѣ още подредени, и нѣкои роти още не сѣ получили храната си.

Между това, началникътъ на Източния секторъ силно се безпокоеше, като не получавахе отговоръ отъ командувачия армията дали одобрява неговитѣ действия. Въ заповѣдта по армията за 2-и ноемврий на частитѣ се възлагаше да останатъ на мѣстата си. Ако командувачиятъ армията не одобри дейността на войскитѣ отъ Източния секторъ, на 3-и ноемврий щѣше да се яви необходимостъ тѣ да се оттеглятъ на старитѣ си мѣста, което презъ деня щѣше да коствува много жертви и щѣше да окуражи противника. Като не получи до полунощъ очакваното одобрение, той се отказа отъ проектираната атака и заповѣда частитѣ да се оттеглятъ на старитѣ си позиции, откоито започнаха настѣплението на 2-и ноемврий.

Току-що бѣ предадена тази заповѣдъ, и частитѣ започнаха да я изпълняватъ, въ щаба на сектора се получи отговорътъ на командувачия II армия, подаденъ още въ 8 ч. сл. пл.:

„На заетото положение старайте се да се задържите, като не ангажирате много части подъ огъня на противника. Заетото отъ Васъ положение е сгодно, но трѣбва да дочакате обсадната артилерия, която е тръгнала вчера, но едва следъ два дни ще може да при-

стигне. Въобще, на мѣстото трѣбва да оцените положението, като имате предвидъ, че само съ действия отъ другитѣ сектори може да бъдете поддържани, за което още тази сутринъ и сега повторно направихъ разпореждане. Предприемчивостта Ви, изобщо, одобрявамъ, но не е излишно да имате горното предвидъ."

Началникътъ на сектора, насърденъ отъ това съобщение, веднага отмѣни заповѣдта си за оттегляне на старитѣ позиции и заповѣда наново да се атакува Маслакъ. Но, както се каза, 23-и полкъ вече изпълняваше първата заповѣдъ за оттеглянето, като бѣ изпратилъ и команди за събиране раненитѣ, останали неприбрани презъ деня. Отстъпващитѣ дружини бѣха настигнати и повърнати обратно. Къмъ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 3-и ноемврий, нѣкои отъ тѣхъ заемаха пакъ първото си положение, но нѣкои роти въ тъмнината бѣха се отдалечили отъ своитѣ дружини и не се върнаха. Не можаха да се намѣрятъ и повърнатъ и изпратенитѣ команди за събиране ранени.

При това разколебано състояние на духоветѣ отъ полученитѣ противоречиви заповѣди, командирътъ на 23-и полкъ смѣташе, че е невъзможно да се произведе нощната атака, и изпрати до командира на бригадата следното донесение:

"Донасямъ ви, Господинъ Полковникъ, че ми е невъзможно да изпълня заповѣдта да атакувамъ укреплението и батареитѣ отъ групата Маслакъ, по причина на голѣмитѣ загуби, които полкътъ ми претърпѣ въ вчерашното сражение. Досега се знае, че има повече отъ 300 човѣка само ранени, безъ убититѣ, които още стоятъ на бойното поле. Вследствие усиленитѣ маршове, сражения, гладъ и голота, войницитѣ ми сж съвършено отпаднали духомъ и тѣломъ. Следъ получаването на заповѣдта ви да се повърна на първитѣ си позиции, дадохъ заповѣдъ полкътъ, по дружинно, да отстъпи, и, като минатъ презъ бойното поле, да се прибератъ убититѣ, тежкораненитѣ. Стенанията се чуваха изъ бойното поле. Дружинитѣ тргнаха обратно за позицитѣ си, обаче, когато се получи втората заповѣдъ, тѣ бѣха заминали, и трѣбваше да изпращамъ ординарци да ги догонватъ и повръщатъ назадъ. Досега едвамъ съмъ събралъ $\frac{1}{4}$ отъ полка си. Като ви донасямъ за всичко гореизложено, моля, ходатайството ви, Господинъ Полковникъ, възложената ми на полка задача де се отмѣни."

Като не получи никакъвъ отговоръ на това донесение до 4 ч. пр. пл., командирътъ на полка реши да се оттегли на старитѣ си позиции, споредъ първата заповѣдъ. Той изпрати съобщение на съседната 4./53. дружина, на 54-и полкъ и на артилерията и насочи къмъ старитѣ позиции на Бааларъ Съртж всички части, които бѣха се върнали презъ нощта.

Оттеглянето се извърши бързо, за да се използва тъмнината. Към 6 ч. 30 м. пр. пл. цѣлиятъ полкъ заемаше позицията си на Бааларъ Съртж, откоято започна настѣплението на 2-и ноемврий. 54-и полкъ се оттегли при с. Мусубейли.

**Оттегляне всички части на позициитѣ си
отъ 2-и ноемврий.**

Началникътъ на Източния секторъ трѣбваше да се примири съ станалото и на 3-и ноемврий въ 6 ч. 30 м. пр. пл., като имаше предвидъ получаванитѣ предупреждения, заповѣда да се прекрати настѣплението:

„1. Войскитѣ около Мусубейли, подъ началството на генералъ Грънчаровъ, да се разположатъ така: 2./8. бригада, съ придадената ѝ артилерия, — по височинитѣ западно отъ Мусубейли; 3./57. дружна — на височината западно отъ чифл. Кюшенъ; всички останали части, подъ началството на командира на 1./11. бригада, — задъ височината източно отъ Мусубейли, въ маневрени войски.

2. 2./11. бригада да остане на досегашнитѣ си позиции.

3. Страничното прикрытие сѣщо да остане на досегашнитѣ си позиции, на югъ отъ височината 58'9.

4. Конниятъ отрядъ — съ ядрото си въ Кара Късѣмъ“.

По този начинъ частитѣ отъ Източния секторъ дадоха безпозелни жертви, като на 2-и ноемврий спечелиха едно благоприятно положение за по-нататѣшнитѣ действия срещу крепостта, и срднощ пакъ го напуснаха.

На 3-и ноемврий турцитѣ вѣроятно сж забелязали оттеглянето на частитѣ, които бѣха насочени къмъ Маслакъ. На разсѣмване тѣ предприеха частично настѣпление срещу участъка на 10-и полкъ, като, вѣроятно, сж предполагали, че и този полкъ се е оттеглилъ. Посрещнати съ силенъ пехотенъ огнь, тѣ бѣха принудени да отстѣпятъ.

Къмъ 3 ч. сл. пл. слаби турски разузнавателни отряди настѣпиха къмъ Мезаръ тепе. Следъ малко, за подкрепа на тѣзи отряди, една полска батарея излѣзе на позиция около сжщия пунктъ. Обстреляна сполучливо отъ българскитѣ батареи, тя бѣ принудена да се оттегли. И разузнавателнитѣ отряди сѣщо се оттеглиха, щомъ една българска рота настѣпи отъ чифл. Кюшенъ къмъ Мезаръ тепе (1./57. рота — капитанъ Шурбановъ).

Къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. турцитъ съ по-голъми сили настъпиха срещу 10-и полкъ. Тѣ бѣха посрещнати съ пехотенъ и артилерийски огънь. Едновременно съ това, бѣха насочени пехотни части къмъ двата фланга на настъпващитъ турци. Тѣ бѣха принудени пакъ да отстъпятъ, и частитъ отъ Източния секторъ окончателно се затвърдиха на достигнатата линия на обкржаването, на която се задържаха до примирието.

И тъй, следъ като се употребиха неимоверни усилия за съсредоточение значителни сили за атака на турската предна позиция Маслакъ, съсредоточенитъ сили не бѣха използвани, вследствие колебанието на началника на Източния секторъ да изпълни ли заповѣдта на II армия и да остане на мѣстото си, или да действа по собствена инициатива и да настъпи, като се основава на личната преценка на обстановката. Последната заповѣдъ отъ командувачия армията не стѣсняваше тази инициатива.

Непълното използване артилерията на 2-и ноемврий се вижда отъ сведенията за изстрелянитъ бойни запаси. — изстреляно е на орждие само 34 снаряди, а 6./9. с. с. батарея и дветъ батареи отъ 9-и не с. с. артилерийски полкъ не взеха почти никакво участие въ боя.

СВЕДЕНИЕ

За изстрелянитъ бойни запаси въ Източния секторъ на 2-и ноемврий.

Части	Патрони	Полски снаряди	Тежки пол. снаряди
23-и полкъ	55.239	—	—
10-и полкъ	249.000	—	—
2-о с. с. гаубично отдѣление	—	—	286
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	1.780	—
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	208	—
1./9. не с. с. артилер. отдѣление	—	217	—
1./3. и 4./3. не с. с. батареи	—	123	—
Всичко	304.239	2.328	286

Частитъ, които водиха непосредствено боя, претърпѣха твърде голѣми загуби, по-голъма частъ откоито бѣ причинена отъ крепостно-артилерийския огънь.

Голѣми загуби претърпѣха и частитѣ отъ Страничния отрядъ, които имаха задача само да демонстриратъ, защото се увлѣкоха много въ своето настѣпление. И тѣхнитѣ загуби бѣха причинени почти изключително отъ артилерийския огънь.

СВЕДЕНИЕ

За загубитѣ на частитѣ отъ Източния секторъ на 2-и ноемврий

Части	Убити		Ранени		Изчезнали		Всичко		Забележка
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	
23-и полкъ	1	49	2	287	—	—	3	336	
10-и полкъ	—	14	2	151	—	34	2	199	
53-и полкъ	—	20	1	82	—	—	1	102	
54-и полкъ	—	1	—	42	—	—	—	43	
57-и полкъ	—	1	—	3	—	—	—	4	
2./54. дружина	—	4	3	86	—	—	3	90	
2./8. с. с. арт. отдѣление .	—	—	—	2	—	—	—	2	
Батар. на странич. отрядъ	—	—	—	3	—	—	—	3	
Всичко .	1	89	8	636	—	34	9	779	

Оттегляне частитѣ на позицитѣ отъ 1-и ноемврий.

Командуваниятъ II армия получаваше най-редовно донесенията на началника на Източния секторъ. Както се вижда отъ даденитѣ на 2-и ноемврий заповѣди, той одобряваше действията на началника на сектора, и въ 6 ч. 10 м. сл. пл. заповѣда на началницитѣ на другитѣ сектори да предприематъ сериозни демонстративни действия, за да привлѣкътъ частъ отъ силитѣ на противника, като демонстрацията се води така, че „при успѣхъ да се използва и обърне въ атака“. Въ 7 ч. сл. пл. той изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Тази сутринъ, на разсѣване, противникътъ атакувалъ нашитѣ войски срещу Източния секторъ, но е билъ разбитъ и отстъпилъ въ безпорядѣкъ, преследванъ отъ нашитѣ войски. Генералъ Велчевъ донася че нашитѣ войски успѣли да заематъ предната позиция на противника при Маслакъ и оттамъ открили огънь по укреплението Айвасть Баба, дето съ бризантни гранати били произведени три взривове. Сжщиятъ донася, че е забелязалъ движение на неприятелски

войски отъ Одринъ въ южна посока, по долината на р. Марица. Въроятно е, че противникътъ ще иска да атакува наново Източния секторъ, дето има по една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии и части отъ 11-а дивизия.

Разпоредихъ всички сектори да предприематъ демонстративни действия, за да се облекчи положението на генералъ Велчева, като, въ случай на успѣхъ, демонстрациитъ се обърнатъ въ атака и заемане нѣкои отъ неприятелскитъ позиции."

На 3-и ноемврий командувачиятъ армията наново предупреди началника на Източния секторъ, че предоставя нему да оцени положението и да съобрази по-нататъшнитъ действия, че е взелъ мѣрки да се усилятъ Южния и Източния сектори съ обсадна артилерия, следъ което само 8-а дивизия ще може да предприеме по-сериозна операция, най-после, че всѣки заетъ пунктъ трѣбва да се удържа здраво, и че не е желателно да се заематъ пунктове, които ще бждемъ принудени да напушаме, защото това окуражава противника.

Но къмъ 11 ч. пр. пл. се получи отъ началника на Щаба на действащата армия телеграма, откоято ставаше ясно, че въ Главната квартира сж силно разтревожени отъ действията на Източния секторъ:

"Отъ вчерашнитъ действия на генералъ Велчева се вижда, че той има намѣрение да овладѣе неприятелската фортова линия, и е предприелъ една операция, която може да постави блокадниятъ корпусъ въ твърде деликатно положение. Целта на повѣрената Ви армия преди всичко е да осигури операциитъ на главната армия и да неутрализира влиянието на турския гарнизонъ на Одринската крепостъ. Предвидъ на това, мнението на Щаба на армията е: да се държи затворенъ въ крепостта неприятелскиятъ гарнизонъ и да не се излага на опасностъ блокадниятъ корпусъ. Операцията на генералъ Велчева безъ тежка артилерия е несигурна и свързана съ много опасности; отъ друга страна, той нѣма и достатъчно сили за развитие операциитъ противъ крепостта. Подъ Одринъ не трѣбва да се рискува съ нищо, защото краятъ на войната зависи отъ операциитъ на главната армия, комуникационната линия на която трѣбва да бжде най-надеждно гарантирана. Генералъ Велчевъ трѣбва да се задържа, за да не отвори Източния фронтъ на блокадата и да компрометира цѣлата война."

Началникътъ на Щаба на действащата армия не се задоволи съ това най-ясно очертаване задачитъ на II армия. Къмъ 2 ч. сл. пл. той повика на телеграфната станция командувачиятъ армията и му зададе следнитъ тревожни въпроси:

"НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ми заповѣда да Ви запитамъ:

1. Операцията на генералъ Велчевъ въ съгласие ли е съ Вашата оперативна идея;

2. Намирате ли безопасно настоящето положение на генералъ Велчева и на Източния секторъ;

3. Какво разпореждане сте направили, за да обезпечите положението на Източния секторъ;

4. Днесъ какви операции има подъ Одринъ;

5. Изнесеното положение на 2-а бригада отъ 8-а дивизия на Маслакъ е изложено на артилерийски огънь отъ фортовата линия и има открити фланговетъ си. Демонстрациитъ на другитъ сектори твърде малко могат да облекчатъ положението на Източния секторъ, защото тѣ ще действуватъ противъ укрепенитъ линии на неприятеля;

6. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО абсолютно изключва идеята за атака на крепостта при настоящитъ условия, като поставя за целъ на Вашата армия изолирането на Одринската крепостъ и неутрализирането на гарнизона ѝ. Повѣрената Ви армия не разполага съ достатъчно сили, за да предприеме една подобна атака, и ще изложи на опасностъ комуникационната линия на главната армия. Той твърде много се безпокои отъ темперамента на генералъ Велчева и заповѣда да Ви предамъ, че Вие трѣбва веднага да го отстраните отъ командването, ако той не изпълнява Вашитъ заповѣди.

7. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда по най-надеждень начинъ да гарантирате положението на Източния секторъ, по причини, които много добре разбирате.

8. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО желае четири пѣти въ денонощието да му донасяте за това, което става около Одринъ.

9. Въ случай, че се потвърди известието, че една турска дивизия се направлява къмъ Узунъ Кюпрю, то ще трѣбва да заповѣдате, щото една бригада отъ 8-а дивизия на Южния секторъ да бжде готова да тръгне противъ нея, защото ние съ други войски не разполагаме. Това е необходимо тъй също за обезпечение лѣвия флангъ на Източния секторъ. Предупреденъ ли е за това полковникъ Таневъ и Македонското опълчение?"

Къмъ това време частитъ отъ Източния секторъ, безъ чужда помощъ, бѣха осуетили всички опити на турцитъ да минатъ въ настѣпление. Най-близкиятъ до бойното поле началникъ, генералъ Велчевъ, като имаше предвидъ голѣмината на Одринския гарнизонъ, намираше, че неговото положение е не само осигурено, но че може да се направи опитъ за завладяване главната отбранителна линия. Командувачиятъ II армия също намираше, че демонстративнитъ действия могат да се обърнатъ въ решителни, и да се сломи окончателно крепостта, съ което би се обезпечила една най-кжса и съ желѣзенъ пѣтъ комуникационна линия за армиитъ при Чаталджа. Той не сподѣляше тревогата на началника на Щаба на действащата армия, което се вижда отъ отговора на зададенитъ му въпроси:

„1. Операцията на генералъ Велчева не е заповѣдана отъ мене. Тя произлѣзе, защото турцитѣ атакуваха генералъ Велчева, и той съ контъратака се е увлѣкълъ. Той биде много пѣти предупреждение да не се увлича, но всѣки пѣтъ той поставя въпроса за отстъпление, което азъ не одобрявамъ, а искамъ, еднѣжъ заетъ пунктъ, да се удържа.

2. Азъ считамъ, че съ силитѣ, съ които разполага генералъ Велчевъ, положението му не е опасно, но, въ всѣки случай, е сериозно, за което съмъ взелъ мѣрки въ другитѣ сектори.

3. За обезпечение Източния секторъ, заповѣдахъ генералу Велчеву да се утвърди на заетото мѣсто и да се не излага, а въ другитѣ сектори съмъ разпоредилъ да почнатъ веднага демонстрации, въ случай че генералъ Велчевъ бжде нападнатъ.

4. За сега 8-а дивизия се устройва на Южния фронтъ. Предприелъ съмъ усиляването на Южния и на Източния сектори съ обсадна артилерия, което щомъ се извърши (а за това ще трѣбватъ 3—4 дни), ще може да се бомбардира градътъ. Противникътъ, изобщо, трѣбва да се тероризира, иначе той става дързъкъ и предприемчивъ, като, разбира се, се действува съ известна осторожностъ. Къмъ Кърджали и Султанъ Ери има много башибозуци, съединени съ редовни войници. Срещу тѣхъ пратихъ една дружина съ една батарея и два ескадрона отъ Дунавската дивизия.

5. При това положение азъ не се решавамъ да заповѣдамъ генералу Велчеву да отстъпи, защото ефектътъ отъ това не ще бжде въ наша полза, а да се само удържи. Съ време предполагамъ да построя мостъ на р. Марица, южно отъ Одринъ, но само следъ като строящиятъ се на сваи на р. Арда бжде готовъ, за да мога да взема понтонитѣ. Тогава допускамъ, че нашето положение ще се подобри.

6. Днесъ конната бригада ще бжде въ Софлу. Вчера отъ полковникъ Таневъ узнахъ, че полковникъ Саллабашевъ му съобщилъ, какво турцитѣ дебаркирали въ Галиполи една дивизия, която насочили къмъ Узунъ Кюпрю. Полковникъ Таневъ, значи, знае. Македонскитѣ бригади, нито ги знае кжде сж, нито зная за какво сж пратени.“

Следъ този разговоръ по телеграфа, къмъ 3 ч. 35 м. сл. пл. командущиятъ II армия изпрати ново предупреждение до началника на Източния секторъ, че назначението на частитѣ отъ Източния секторъ е да блокиратъ крепостта и да прикриватъ комуникационната линия на главната армия. Последното обстоятелство налага по-голъма предпазливостъ въ действията. „Необходимо е да заемете такова положение, което да ви дава гаранция да се удържате здраво и сигурно противъ всѣкакви опитвания на противника“. Къмъ 5 ч. 55 м. сл. пл., като получи късно донесението на началника на сектора, съ което молѣше съдействие отъ другитѣ сектори за отбиване турското настѣпление, командущиятъ армията още веднѣжъ му препорѣча осторожностъ и да не се излага.

Въ 1 ч. 10 м. пр. пл. на 3-и ноемврий началникът на сектора получи и следното предупреждение:

„Телеграмата отъ Айвасъ Баба, безъ нумеръ, въ 3 ч. 50 м. сл. пл. отъ 2-и ноемврий се получи тукъ късно. Отъ даденитъ ми досега разпореждания и упътвания за действията азъ предоставихъ да оцените положението на мѣстото и се съобразявате, като имате предвидъ, че на повече отъ оказаната Ви поддръжка за целта не може да разчитате, защото на Южния фронтъ частитъ отъ 8-а дивизия едва днесъ ще заематъ положението си.

За по-ефикасна поддръжка, азъ желая да бждете, както Вие, така и дивизията снабдени съ часть отъ обсадната артилерия, за което сж взети мѣрки. По мѣстни условия, дивизията (8-а) има голѣма нужда отъ артилерия, за да може да предприеме нѣщо сериозно на Южния фронтъ и Ви окаже сериозно съдействие, което може да се изрази въ една много решителна акция по цѣлата линия.“

Предвидъ на тѣзи предупреждения, на 3-и ноемврий въ 11 ч. 20 м. сл. пл. издаде следната заповѣдъ за оттегляне частитъ на позициитъ, които заемаха до 1-и ноемврий:

„Още отначалото на обложението на Одринската крепостъ, противникътъ, ползувайки се отъ далечното разположение на войскитъ отъ Източния секторъ, често нападаше нашитъ войски отъ Западния и Северния сектори и имъ причиняваше значителни загуби. За да се подпомогне на войскитъ отъ горепоменатитъ сектори, съ часть отъ войскитъ на Източния секторъ се предприе демонстративно движение къмъ Източния фронтъ на Одринската крепостъ, съпроводено съ редъ успѣшни за тѣхъ боеве. Гонимата при това движение целъ се достигна. Именно, привлече се вниманието на противника къмъ Източния фронтъ, застави се да притегли значителна часть отъ силитъ си къмъ този фронтъ и вече нѣколко дни не безпокои той войскитъ отъ западнитъ и севернитъ сектори.

Веднѣжъ тази целъ постигната, и като се има предвидъ главното назначение на войскитъ отъ Източния секторъ, заповѣдвамъ:

1. 3./9. *бригада*, съ дветъ батареи отъ своето с. с. артилерийско отдѣление, гаубичното с. с. отдѣление и обсадната 15 см. гаубична батарея, да се разположи на позиция по височината на изтокъ отъ Мусубейли, като дѣсниятъ флангъ опира на върха, който е на 3 км. североизточно отъ с. Мусубейли, а лѣвиятъ флангъ — на опорния пунктъ съ червената звезда, който е на 3½ км. на югоизтокъ отъ сжщото село.

2. 3./57. *дружина*, съ една батарея, да се разположи на висотата непосредствено на западъ отъ чифл. Кюшенъ.

3. 2./8. *бригада*, 56-и *полкъ*, съ 2./8. с. с. артилерийско отдѣление, да се събератъ въ маневриращи войски на присѣчението на р. Сазлъ дере съ пѣтя Демеранлия — Мусубейли, подъ началството на полковникъ Кърджиевъ.

4. 2/III. *бригада*, съ придаденитѣ ѝ части, *Лъвиятъ страниченъ отрядъ* и *Конниятъ отрядъ* да останатъ по мѣстата си.

5. *Азъ*, съ щаба на дивизията, оставамъ въ Кючукъ Гердели."

Презъ нощта срещу 4-и ноемврий частитѣ отъ Източния секторъ, безъ да бждатъ обезпокоени отъ страна на турцитѣ, заеха мѣстата си споредъ тази заповѣдь и започнаха да се укрепяватъ.

Командуваниятъ II армия, следъ като получи подробно донесение отъ началника на Източния секторъ за действията на 2-и ноемврий, изпрати въ Щаба на действащата армия на 3-и въ 11 ч. сл. пл. следното донесение:

"Въ вчерашнитѣ ми донесения за успѣха на Източния секторъ азъ съмъ въведенъ въ заблуждение отъ донесенията на генералъ Велчева, което едвамъ тази вечеръ той опроверга. Позицията при Маслакъ не е билъ заелъ. Той, ужъ, билъ неправилно осведоменъ отъ нѣкакви ординарци. Той, безъ да провѣри, донесе и постави въ тревога, както мене, тъй и цѣлата блокадна армия, което, виждамъ, е разтревожило и Щаба на действащата армия. Той е на позиция западно и източно отъ Мусубейли, и днесъ тамъ е билъ боятъ, за резултата отъ който ще донесе, щомъ получа сведения."

Това донесение внесе известно успокоение въ Щаба на действащата армия, но страхътъ отъ едно настѣпление на Одринския гарнизонъ къмъ тила на действащитѣ срещу Чаталджа армии си е останалъ, което се вижда отъ следното предупреждение, изпратено до командувания II армия на 3-и ноемврий:

"Вчера и днесъ върви боятъ за Чаталджанската позиция. Бждете бодри да не предприематъ нищо турцитѣ около Одринъ, особено противъ Източния секторъ."

И тъй, войскитѣ въ Източния секторъ, и следъ оттеглянето си, сполучиха да се закрепятъ най-близо до крепостта отъ всички други сектори, което имаше следнитѣ преимущества:

1. Сключи се линията на обкржжаването, и по този начинъ турцитѣ се лишиха отъ възможность да се сношаватъ съ околността.

2. Съкрати се линията на обкржжаването.

3. Обезпечиха се за обсадната артилерия удобни позиции, отъ които тя да може да действа противъ главната отбранителна линия, ако се наложи атака на крепостта, и да бомбардира самия центъръ на крепостта. Това преимущество бѣ веднага използвано отъ командувания II армия.

4. Съ опититѣ да се атакуватъ турскитѣ предни позиции, турцитѣ бѣха приковани къмъ своитѣ позиции на Източния секторъ, и

не можеха да отдѣлятъ много войски за действия противъ другитѣ сектори.

6. Най-после, приближаването тъй близо до главната отбранителна линия имаше и морално значение, защото показва на войскитѣ, че крепостниятъ артилерийски огънь не е тъй ефикасенъ, както се предполагаше отъ командуването.

Организиране блокадната линия въ Източния секторъ.

4-и ноемврий.

Началникътъ на Източния секторъ направи нѣкои размѣствания на частитѣ, съ цель да се заеме по-здраво блокадната линия. Две дружини отъ 56-и полкъ и дружината отъ 57-и полкъ бѣха взети отъ войскитѣ за маневриране и дадени въ разпореждане на командира на 3./9. бригада. Другитѣ две дружини отъ 56-и полкъ бѣха изпратени на височината непосредствено на изтокъ отъ Скендеркьой, за да се запълни междината между 3./9. бригада и Страничния отрядъ.

5-и ноемврий.

Войскитѣ за маневриране бѣха премѣстени въ долината на р. Хаджи Омуръ, близо до пѣтя Демеранлия—Гебилеръ. Щабътъ на сектора сжщо се премѣсти въ Гебилеръ.

Презъ този день командуващиятъ II армия съобщи на началника на сектора, че конната бригада на полковникъ Саллабашевъ, която разузнава къмъ Айроболъ, е получила сведения, че въ Галиполи дебаркирала неприятелска пехотна дивизия, съ назначение да настѣпи, презъ Узунъ Кюпрю и Кулели Бургасъ, за Одринъ. Той заповѣда да се потърси свръзка съ конната бригада и да се провѣрятъ тѣзи сведения. Тази задача бѣ възложена на началника на Конния отрядъ, въ Кара Късъмъ, който изпрати разезди къмъ Баба Ески, къмъ Айроболъ и къмъ Кулели Бургасъ. До вечерята той донесе, че сведенията на полковникъ Саллабашевъ сж невѣрни, и че въ Галиполи сж отстѣпили само разпрѣснати турски части отъ Кърджали и отъ други мѣста.

Сжщия день бѣха направени редъ размѣствания на частитѣ отъ сектора, за да се събератъ повече войски за маневриране.

6-и ноемврий.

Източниятъ секторъ бѣ раздѣленъ на три бригадни сектори.

Първи бригаденъ секторъ (2./11. бригада — три дружини отъ 58-и полкъ, една дружина отъ 57-и полкъ, 2./9. не с. с. артилер. отдѣление — две батареи, единъ взводъ отъ 9-а пионерна дружина) — отъ блатото Гьолъ Баба до височината източно отъ Хадъраа;

Втори бригаденъ секторъ (3./9. бригада — 53-и и 54-и полкове, 2./9. с. с. артилер. отдѣление, 2-о с. с. гаубично отдѣление — две батареи, обсадната 15 см. гаубична батарея, 15 см. и 12 см. Д/30 батареи — по две орждия — единъ взводъ отъ 2-а пионерна дружина) — отъ височината източно отъ Хадъраа до опорния пунктъ съ червената звездичка на северозападъ отъ Скендеркьой;

Трети бригаденъ секторъ (1./11. бригада — 56-и полкъ, една батарея отъ 11-и не с. с. артилер. полкъ, отъ Гвардейския коненъ полкъ единъ взводъ и една полурота пионери отъ 11-а дивизия) — отъ височината източно отъ Скендеркьой до височината западно отъ Кара Късьмъ.

Войскитѣ за маневриране се разположиха на две групи: едната (три дружини отъ 57-и полкъ) — при Кара Юсуфъ и другата (2./8. бригада, съ своето артилерийско отдѣление) — въ долината на р. Хаджи Омуръ.

Конниятъ отрядъ (петъ ескадрони и едно картечно отдѣление) остана съ ядрото си въ Кара Късьмъ.

На тази позиция предполагаше се частитѣ да останатъ за по-дълго време. Началникътъ на сектора заповѣда да се започне укрепяването ѝ, споредъ изработения въ щаба на сектора планъ. Сжщественото на този планъ бѣ, че се строеха най-напредъ опорни пунктове отъ затворени окопи или укрепления, следъ което междинитѣ се усиляваха съ стрелкови окопи. На 8-и ноемврий съ наредба отъ начальника на инженерната частъ въ сектора се даваше последователността на работата по укрепяването. Съ сжщата наредба на частитѣ се даваха и следнитѣ указания:

1. Преднитѣ постове да се стремятъ да работятъ, безъ да бждатъ забелязани отъ противника.

2. Мѣстата на фугаситѣ да се отбелязватъ съ маскирани знакове, за да могатъ частитѣ да ги заобикалятъ при настѣплението.

3. Въ незаетитѣ отъ войскитѣ мѣста да се построятъ фалшиви пехотни и артилерийски окопи, въ които презъ време на боя да се палятъ барутни заряди.

4. Да се устроятъ летещи пощи отъ частитѣ до щабоветѣ на бригадитѣ, включително.

5. Да се изкопаятъ филтърни кладенци встрана отъ течешиѣ води и отъ тѣхъ да се взема вода за пиене.

6. Когато отдѣленъ човѣкъ или частъ бждатъ освѣтвявани отъ крепостъта съ прожекторъ, да залягатъ, да не се мърдатъ и да не гледатъ право въ звездата на прожектора.

7. Да се взематъ всички мѣрки, които затрудняватъ разузнаванията на позициитѣ откъмъ крепостъта.

8. Укрепяването на участъцитѣ да става отъ войскитѣ, които ги заематъ. Пионеритѣ да се разпредѣлятъ за ржководители, но да се зачисляватъ на храна при частитѣ къмъ които сж придадени.

7-и — 16-и ноемврий.

Презъ този периодъ станаха още нѣкои малки размѣствания на части отъ Източния секторъ. Обсаднитѣ батареи бѣха започнали бомбардирането на града, за което се говори на друго мѣсто.

17-и ноемврий.

Командувациятъ II армия заповѣда една отъ обсаднитѣ батареи на Източния секторъ да се постави на позиция около Мусубейли, задъ Бааларъ Съртж, за да може да обстрелва и казармитѣ на турцитѣ на северъ отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на Тунджа, а тъй сжщо и погребитѣ на лѣвия брѣгъ. Началникътъ на сектора отговори, че хребетътъ Бааларъ Съртж е заетъ само отъ преднитѣ охраняващи части, и че, за да се изнесе тукъ частъ отъ обсадната артилерия, той трѣбва да се включи въ линията на обложението, като се изнесе на него главната позиция. Независимо отъ това, трѣбва да се атакуватъ и заематъ Мезаръ тепе и Пачаджиларъ, откоито се фланкира гребенътъ Бааларъ Съртж. Той молѣше командувациятъ армията да не стѣснява неговата инициатива, като диктува отдалечъ мѣстата на батареитѣ, а, като съобщи задачата на обсадната артилерия, да предостави нему правото да избере мѣстата на батареитѣ, за достигане тази цель.

18-и ноемврий.

Командувациятъ армията пакъ повтори заповѣдта — съ артилерийски огънь да се пропжди противникътъ отъ Мезаръ тепе. Въ това

време началникът на сектора бѣ вече разпоредилъ две дружини отъ 54-и полкъ преди разсѣмване да заематъ Бааларъ Съртж, като използватъ приготвенитѣ отпорано укрепления.

Едновременно съ това бѣ заповѣдано на началника на Първи бригаденъ секторъ да изнесе лѣвия си флангъ напредъ, на около 1 км. югозападно отъ Хадъраа, за да поддържа по-добре свръзка съ изнесената напредъ позиция на Втори бригаденъ секторъ.

20-и ноемврий.

Частитѣ отъ Източния секторъ започнаха демонстративни действия, съ цель да помогнатъ на Западния и Северозападния сектори, атакувани отъ турцитѣ. При тѣзи действия частитѣ на Трети бригаденъ секторъ завладяха гребена Кара баиръ. По този начинъ, въ момента, когато се сключи примирието, позицията на обкръжаването бѣ изнесена на линията Гьолъ Баба — северния край на с. Бююкъ Дюллюкъ — единъ километъръ южно отъ с. Хадъраа — Бааларъ Съртж — височината западно отъ чифл. Кюшенъ — височината западно отъ Скендеркьой — гребена Кара баиръ — до р. Марица, около Паша Чаиръ.

ГЛАВА VI.

Стъсняване обкръжаването въ Южния секторъ.

(21-о картограф. приложение).

Положението въ Южния секторъ до 6-и ноемврий.

Докато на Източния секторъ се водѣха упорити боеве за заемане благоприятно положение за атака на главната отбранителна линия, сръбската Дунавска дивизия смѣняваше частитѣ на 8-а Тунджанска дивизия, и последнитѣ постепенно се прехвърляха на дѣсния брѣгъ на Арда. За 2-и ноемврий командуващиятъ II армия заповѣда:

„8-а Тунджанска дивизия, следъ като бжде окончателно смѣнена отъ Дунавската дивизия, да премине цѣлата на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да заеме Южния секторъ отъ линията на обложението, между Арда и Марица, на линията с. Кьормутликъой — Карталъ тепе — с. Ахъркъой. Щабътъ на дивизията — въ чифл. Салтакликъой.

Началникътъ на дивизията да изпрати една дружина съ една не с. с. батарея въ Ортакъой, откъдето, заедно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти, да състави отрядъ за действия противъ башибозушкия отрядъ около Папаскъой.“

На 2-и ноемврий 51-и и 52-и полкове минаха презъ р. Арда, и отъ първия бѣ изпратена една дружина и една не с. с. батарея за Ортакъой.

Командирътъ на 1./8. бригада раздѣли позицията на два полкови участъка: *Лѣвиятъ участъкъ*, отъ р. Арда до хребета 2 км. северо-западно отъ Татаркъой, се зае отъ 12-и полкъ (три дружини), съ една с. с. батарея; *Дѣсниятъ участъкъ*, отъ сѣщия гребенъ до желѣзно-пѣтната линия, се зае отъ 30-и полкъ, съ едно с. с. артилер. отдѣление; една дружина отъ 12-и полкъ, съ две с. с. батареи, бѣха оставени въ бригадна поддръжка.

За разузнаване по посока на с. Емирли бѣ изпратена 3./30. рота. Къмъ 2 ч. сл. пл. ротата стигна до селото, когато отъ него се изтегляха последнитѣ бѣжанци. Две турски роти, които заемаха гребена на северъ отъ селото, откриха огънь по ротата, но, следъ

като спомогнаха за оттегляне на населението, и сами се оттеглиха към крепостта.

Към 8 ч. 30 м. сл. пл. началникът на дивизията получи от командувачия армията следната заповедъ:

„Генералъ Велчевъ донася, че днесъ успѣлъ да заеме предната позиция на Източния фронтъ — Маслакъ, форта и батареитъ 58, 59 и 60, откъдето бомбардиралъ форта Айвасъ Баба и близкитъ батареи при Арнауткьой, като е успѣлъ да произведе нѣколко взрива. Положението на генералъ Велчевъ е сериозно и изисква да бжде поддържанъ сериозно, за което отъ Южния секторъ 8-а дивизия да предприеме по-сериозни демонстративни действия, за да привлече частъ отъ силитъ на противника къмъ себе си. Демонстрацията трѣбва да бжде така водена, че, при успѣхъ, да се използва и обърне въ атака. Въ Западния и Северозападния сектори да се почне сѣщо сериозна демонстрация, като, при успѣхъ, да се доведе докрай. Началницитъ на секторитъ да се държатъ въ течение за хода на боя и да поддържатъ помежду-си най-тѣсна свързка въ действията си.“

Следъ малко тази заповѣдъ бѣше допълнена съ указанието да се почне демонстрацията веднага, щомъ се узнае, че на Източния секторъ се е завързалъ сериозенъ бой. По-после се получи още едно съобщение, че противникътъ събиралъ значителни сили противъ войскитъ отъ Източния секторъ, вѣроятно, съ цель да вземе обратно отнетитъ му позиции, и че имало вѣроятност боятъ да почне презъ нощта или на разсѣмване.

И тъй, следъ като бѣ получилъ заповѣдта да заеме блокадната линия Кьормутликьой — Карталъ тепе — Ахъркьой, началникътъ на дивизията получи най-благоприятни съобщения за изпълнението — турцитъ сж сериозно ангажирани на Източния секторъ, и не могатъ да отдѣлятъ много войски въ Южния. Но той не организира веднага общото настѣпление къмъ блокадната линия, а заповѣда на 3-и ноемврий 52-и полкъ да продължи движението си отъ Сименли къмъ Салтакликьой, а самъ, съ щаба си, тръгна за с. Татаркьой, за да извърши лично разузнаване. Полето бѣ покрито съ непроницаема мъгла, откоято на 10 крачки не се виждаше нищо, и цѣлиятъ щабъ попладне се върна въ Салтакликьой. Следъ пладне мъглата се вдигна, и началникътъ на дивизията, заедно съ командиритъ на бригадитъ, тръгна да произведе отложеното разузнаване. Отъ горичката южно отъ Татаркьой началницитъ разузнаха турската позиция, и началникътъ на дивизията взе следното решение:

1-а бригада, съ 8-и не с. с. артилер. полкъ и едно отдѣление отъ 8-и с. с. артилер. полкъ, да заеме позиция на линията, на която бѣ достигнала; *3-а бригада*, съ другото отдѣление отъ 8-и с. с. арти-

лерийски полкът, да остане въ Салтакликъой, като войски за маневриране. Предвидъ на това, че нѣма срѣдства за борба съ крепостната артилерия, дивизията не ще настѣпва, за да не се излага напраздно на загуби. Ако турцитѣ настѣпватъ, ще бждатъ допуснати да излѣзатъ вънъ отъ крепостния огънь и ще се атакуватъ на открито поле.

Още докато се извършваше разузнаването, отъ Източния секторъ се дочуваха артилерийски гърмежи. Заповѣданата демонстрация, обаче, не се произведе, а само се откри артилерийски огънь, на който турцитѣ отговориха. Намръкване огънътъ и отъ дветѣ страни се прекрати.

На 4-и ноемврий началникътъ на дивизията извърши ново разузнаване на позицията въ участъка на 12-и полкътъ, следъ което издаде заповѣдь, съ която оформяваше досегашното положение на частитѣ.

Между това, следъ намаляване натиска откъмъ Източния секторъ, турцитѣ започнаха да съсредоточаватъ своето внимание на Южния. На 5-и и 6-и ноемврий тѣ предприеха редъ разузнавания съ малки части, съ цель да разузнаятъ до коя линия сж достигнали българскитѣ войски, да помогнатъ на селенитѣ да се оттеглятъ къмъ Одринъ и да извършатъ фуражировка въ напуснатитѣ отъ жителитѣ села.

И тъй, въпрѣки категоричната заповѣдь отъ командувачия армията за заемане линията Карталъ тепе — Ахъркъой, въпрѣки настояването да се действува енергично, за да се подпомогнатъ войскитѣ на Източния секторъ, между 2-и и 6-и ноемврий командването на 8-а дивизия извършваше само разузнавания. Пропусна се благоприятниятъ случай да се завърши обкръжаването на крепостта отъ югъ, докато турцитѣ бѣха сериозно приковани къмъ Източния секторъ.

Боеветъ за заемане линията Доуджаросъ—Ахъркъой.

Положението на 6-и ноемврий.

На 6-и ноемврий частитѣ отъ Южния секторъ бѣха разположени по следния начинъ:

Лѣвиятъ участъкъ на позицията, отъ р. Арда до Емирли дере, се заемаше отъ 12-и полкътъ, съ една с. с. и две не с. с. батареи и половинъ пионерна рота. За началникъ на участъка бѣ назначенъ командирътъ на 3-а бригада, полковникъ Пачевъ. Позицията се зае-

маше само отъ охраняващата 4-а дружина; другитѣ три дружини бѣха разположени на бивакъ въ долината на Емирли дере, на единъ фронтъ около 3.5 км.; картечната рота бѣше при 2-а дружина.

Дѣсниятъ участъкъ отъ позицията, отъ Емирли дере до р. Марица, се заемаше отъ 30-и полкъ, една дружина отъ 51-и полкъ, три с.с. и три не с.с. батареи и една и половина роти пионери, подъ началството на командира на 1-а бригада, полковникъ Марчинъ. Позицията се заемаше само отъ охраняващата 4-а дружина; другитѣ войски отъ участъка бѣха разположени: щабътъ на бригадата, щабътъ на полка, 1-а дружина и картечната рота — въ с. Иеникьой; 2-а дружина — въ с. Иеджекьой; 3-а дружина — 2.5 км. северно отъ Иеникьой; 3./51. дружина съ 1./8. с.с. артилер. отдѣление — въ с. Кара Сакли и 1./8. не с.с. артилер. отдѣление — южно отъ Татаркьой.

Маневрени войски — 52-и полкъ, две дружини отъ 51-и полкъ и две с.с. батареи — бѣха разположени въ с. Салтакликьой.

Пристигналата отъ Северозападния секторъ 12 см. Д/30 батарея презъ нощта зае позиция северозападно отъ Татаркьой, съ задача да може да обстрелва мѣстността предъ фронта на позицията и долината на р. Арда.

Разпореджания за настѣплението на 7-и ноемврий.

Командуващиятъ армията бѣ недоволенъ отъ бездействието на 8-а дивизия на Южния секторъ.

Още на 5-и ноемврий, когато получи донесение отъ началника на дивизията, че турцитѣ отъ Ени Оглюкьой сж обстрелвали разузнавачи на дивизията, и че две турски батареи заели позиция източно отъ Доуджаросъ, и сж били обстреляни само отъ артилерията на Западна секторъ, той му направи много остра забележка и го укори съ много силни изрази за бездействието. Едновременно съ това, той заповѣда полската артилерия да прояви по-голъма дейность и да не позволява на турската да застава на такива разстояния, откоито да може да поразява българската пехота.

Ставаше ясно, че командуването на 8-а дивизия е обладано отъ униние и бездействие, и затова командуващиятъ армията реши да го подтикне наново къмъ изпълнение дадената още на 2-и ноемврий задача. Той смѣташе, че височината Карталъ тепе е много важна, като силна позиция срещу крепостта и като отличенъ наблюдателенъ пунктъ за цѣлата Одринска околность, и че съ заемането

на тази височина, ще може да се тероризира противника, и ще се съкрати линията на обложението. Затова на 6-и ноемврий въ 11 ч. 20 м. сл. пл. той изпрати следната категорична заповѣдь:

„За утре, 7-и того, заповѣдвамъ:

а) Началникътъ на 8-а Тунджанска дивизия да прогони противника отъ Карталъ тепе, което и да заеме съ предни охраняващи части, като разположи дивизията по начинъ, щото да се осуетятъ съ време всѣкакви опити на противника да заеме отново този пунктъ.

б) Сжиятъ да произведе рекогносцировка къмъ с. Доуджаросъ, което сжщо да заеме съ предни части.

в) Западниятъ секторъ да бжде готовъ да поддържа действията на 8-а дивизия, ако стане нужда, за което началникитъ на секторитъ да бждатъ постоянно въ връзка.“

Началникътъ на 8-а дивизия не бързаше да направи своитѣ разпореждания по изпълнението на тази заповѣдь, за да иматъ подчиненитѣ му началници време да се ориентиратъ. Той смѣташе, че турцитѣ заематъ позицията на Карталъ тепе съ слаби части, и че тѣ скоро ще бждатъ отблъснати. Затова реши да се почне настѣпление следъ пладне, та да иматъ възможность частитѣ презъ нощта да се окопаятъ и да се запазятъ отъ крепостния артилерийски огънь.

Едвамъ въ 10 ч. пр. пл. на 7-и ноемврий на частитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь:

„Съгласно заповѣдта по армията № 32, днесъ дивизията ми трѣбва да заеме линията в. 97—Карталъ тепе—с. Доуджаросъ, за което заповѣдвамъ:

§ 1. а) Дѣсниятъ участъкъ (полковникъ Марчинъ) да заеме височината в. 97 и дветѣ съседни височини, обозначени съ червени звездички, като обезпечи добре дѣсния си флангъ.

б) Лѣвиятъ участъкъ (полковникъ Пачевъ)—височината в. 123, Карталъ тепе и с. Доуджаросъ.

§ 2. Настѣплението да се предшествува отъ преднитѣ пехотни части, и, ако тѣхното напредване се затрудни отъ неприятелската пехота, тогава артилерията да спомогне на настѣплението.

§ 3. Указаната линия да се заеме отъ охраняващитѣ части, а сгжстенитѣ части да се разположатъ прикрито отъ крепостния шрапнеленъ огънь въ мѣстнитѣ гънки.

§ 4. Щомъ се заеме линията, да се почне веднага укрепването ѝ, което да се продължава непрерывно до пълното закрепване на новата линия.

§ 5. Частитѣ въ участъцитѣ да се разположатъ по начинъ, щото да осуетятъ всѣкакви опити на противника да заеме отново заетитѣ мѣста.

§ 6. Начало на движението днесъ 1 ч. сл. пл.

§ 7. *Щабът на дивизията през време на действията ще бжде на височинитѣ на западъ отъ Татаркьой.*

Едновременно съ това на началника на Дунавската дивизия бѣ съобщено, че 8-а дивизия ще настѣпи, за да заеме съ преднитѣ си части линията Доуджаросъ—Ахъркьой; че въ Доуджаросъ има около една рота турци. Молѣше се артилерията отъ Западния секторъ да не стреля по селото, ако тази на 8-а дивизия не стреля по него, за да не се запалва безполезно; да се внимава да не бжде обстрелвана собствената пехота, а, по възможность, да се обстрелятъ турцитѣ при излизане отъ селото.

Въ заповѣдта не се споменаваше нищо за маневриращитѣ войски. Въ 11 ч. пр. пл. се изпрати заповѣдъ на командира на 51-и полкъ да тръгне веднага, заедно съ артилерийското отдѣление, отъ Салтакликьой и да застане на пѣтя 3 км. южно отъ Татаркьой. Въ сѣщото време на началника на Дѣсния участъкъ се изпрати съобщение, че следъ боя цѣлиятъ 51-и полкъ ще влѣзе въ негово разпореждане. По-късно, къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., по заповѣдъ отъ щаба на дивизията, и 52-и полкъ остави въ Салтакликьой една рота за охрана на обозитѣ, тръгна отъ селото и къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна и се разположи на западъ отъ 51-и.

Настѣплението въ Дѣсния участъкъ (30-и полкъ).

На 7-и ноемврий полето бѣ покрито съ гѣста мъгла. Началникътъ на Дѣсния участъкъ, като не бѣше предупреденъ за предстоящитѣ действия, бѣ заповѣдалъ да се произведе разузнаване съ една дружина и една с. с. батарея по посока на с. Емирли, съ цель да се предизвика неприятелски огънь, да се узнае заети ли сѣ турскитѣ окопи северно отъ селото, и има ли тамъ батареи; ако дружината успѣе да достигне тѣзи окопи, да ги разруши и да запали с. Ахъркьой, следъ което да се оттегли на бивака си, като не се увеличи въ сериозенъ бой.

Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. 1./30. дружина съ батареята тръгнаха отъ с. Иеникьой по пѣтя за с. Емирли. Съ тѣхъ тръгнаха командиритѣ на бригадата и на полка, за да взематъ участие въ разузнаването. По пѣтя се получи заповѣдъ, командирътъ на бригадата да не отсѣтствува отъ с. Иеникьой, защото ще последва заповѣдъ за общо настѣпление. Той върна въ селото командира на полка и реши да продължи започнатото разузнаване, като заповѣда на 1-а дружина да продължи изпълнението на възложената ѣ задача, но да не се връща следъ изпълнението, а да остане на достигнатото мѣсто. На командира на

3./51. дружина се изпрати заповѣдь, въ случай на нужда да подкрепи разузнавателната дружина.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на участъка получи заповѣдта по дивизията и въ 11 ч. 55 м. пр. пл. самъ заповѣда:

а) *Бойна частъ* — полковникъ Рашковъ — три дружини отъ 30-и полкъ и половина рота пионери — да заеме линията в. 97 — върха, означенъ съ червена звездичка, на около 2½ км. западно отъ в. 97; тази линия да се заеме отъ преднитѣ постове, а сгъстенитѣ части да се разположатъ въ гънкитѣ на мѣстността, задъ тѣхъ.

б) *Маневриращи войски* — полковникъ Тричковъ — една дружина отъ 30-и, една отъ 51-и полкове, една пионерна рота и две с. с. батареи — да се съсредоточатъ въ педината на 3 км. югоизточно отъ с. Емирли, около пжтя Емирли—Иеникьой. Дветѣ батареи за заематъ позиция на платото южно отъ с. Емирли.

в) *Тритѣ не с. с. батареи* да се разположатъ на позиция на 1 км. южно отъ Татаркьой и да съдействуватъ на атаката; когато пехотата напредне, и тѣ да се подадатъ напредъ. Командирътъ на 8-и артилерийски полкъ, когато поиска командирътъ на 30-и полкъ, да даде въ негово разпореждане една не с. с. батарея за придружаваща.

Веднага следъ получаване тази заповѣдь, разпръснатитѣ части започнаха да се движатъ, за да заематъ изходното положение:

Въ 1 ч. сл. пл. 2./30. дружина и картечната рота, водени отъ командира на полка, тръгнаха въ походенъ редъ отъ Иеникьой къмъ Емирли. Когато достигнаха до 3./30. дружина, и тя влѣзе въ общата колона. 3./51. дружина въ сжщия часъ тръгна отъ Кара Сакли, за да заеме мѣстото си въ маневриращи войски. Едната рота отъ тази дружина, която бѣ въ предни постове, въ това време водѣше престрелка съ турскитѣ предни постове, и бѣ оставена на мѣстото си.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. 30-и полкъ зае изходното си положение, южно отъ с. Емирли. Командирътъ на полка повика дружиннитѣ командири, запозна ги съ обстановката и заповѣда:

1-а дружина да продължи настѣплението си по посока на Ахъркьой;

3-а дружина, съ 16-а рота отъ охранението, да атакува и да заеме Плоската могила, западно отъ в. 97;

4-а дружина (три роти), съ картечната рота, да настъпи и заеме височината в. 97;

2-а дружина да остане като полкова поддръжка и въ маневриращи войски на бригадата, като, заедно съ 3-а дружина отъ 51-и полкъ, застане на определеното отъ командира на бригадата мѣсто;

Превързоченъ пунктъ — при резерва на преднитѣ постове, задъ могилката 2 км. югозападно отъ с. Емирли.

Въ 3 ч. сл. пл. започна настъплението. 7-а с. с. батарея, която придружаваше 1-а дружина, зае позиция на гребена северо-западно отъ Кара Сакли и откри огънь по възводно по забелязанитѣ окопи на противника при височината к. 97 и предъ Ахъркьой.

1-а дружина настъпи въ боенъ редъ между с. Емирли и желѣзния пѣть, като имаше 1-а и 2-а роти въ първа линия, а 3-а и 4-а — въ дружинна поддръжка. Турцитѣ отъ хребета между Емирли и Ахъркьой започнаха да отстъпватъ, щомъ бѣха обстреляни отъ 7-а с. с. батарея. Но, когато 3./51. дружина започна да се събира, за да застане въ маневриращи войски, турцитѣ помислиха, че дружината отстъпва, вследствие престрелката съ преднитѣ постове. Тѣ започнаха боязливо да настъпватъ отъ окопитѣ си северно отъ Кара Сакли. Командирътъ на 3./30. рота забеляза това настъпление, съобщи на 7-а с. с. батарея, и съ нѣколко само шрапнелни изстрели настъпилитѣ групи бѣха заставени да се разбѣгатъ и изпокриятъ изъ върбалациитѣ. Отдѣлни турски войници бѣха забелязани да отстъпватъ дори къмъ Боснакьой.

8-а с. с. батарея отиваше да се присъедини къмъ войскитѣ за маневриране. На срѣдата на пѣтя за с. Емирли се получи заповѣдь отъ командира на бригадата да се върне обратно за с. Кара Сакли. Когато 1-а дружина започна боя, получи се заповѣдь и батареята да заеме позиция западно отъ селото. Съвмѣстно съ командира на отдѣлението, батареиниятъ командиръ избра позиция на платото югозападно отъ Кара Сакли, откоято можа да изстреля само 9 шрапнели и 2 гранати по отстъпващитѣ турски групи. По този начинъ дветѣ с. с. батареи не можаха да се използватъ за поддържане атаката, ако станѣше нужда отъ такава поддръжка, защото 8-а батарея бѣше на повече отъ 6 км. отъ Ахъркьой. Вечеръта и тази батарея се приближи къмъ позицията на 7-а батарея, дето ношува запрегната.

4-а дружина, съ картечната рота, започна настъплението въ 4 ч. сл. пл., защото трѣбваше да събере преднитѣ постове. Тя имаше 13-а и 14-а роти въ първа линия, а въ дружинна поддръжка —

15-а и картечната роти; 16-а рота, както се каза, бѣ придадена къмъ 3-а дружина. Когато дружината достигна до Емирли, картечната рота зае позиция и обстреля сполучливо турскитѣ окопи северно отъ селото. Подъ прикритието на този огънь, дружината твърде енергично настѣпи и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. зае висотата 97, на която не завари вече противникъ.

3-а дружина не можа да заеме своя обектъ — Плоската могила, западно отъ в. 97. Тя започна настѣплението въ 3 ч. сл. пл., като имаше въ първа линия 9-а, 10-а, 11-а роти, а въ дружинна поддръжка — 12-а рота, къмъ която, следъ като се събраха преднитѣ постове, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., се присъедини и 16-а рота. На всички роти отъ първата линия бѣха дадени за обекти турскитѣ окопи на гребена, които много добре се виждаха. Презъ Емирли дере дружината мина въ строй за движение подъ артилерийски огънь. Следъ това тя мина въ боенъ редъ, и настѣпваше много бавно. Когато достигна на 1000—1200 крачки отъ турскитѣ окопи, тя бѣ посрещната съ много силенъ пушеченъ огънь, и трѣбваше да подготвя по-нататъшното си настѣпление съ собствения си огънь. Дружината замръкна на гребена на 800 крачки отъ турскитѣ окопи, дето започна да се окопава.

2-а дружина настѣпваше задъ бойната частъ на полка, отъ дветѣ страни на пѣтя Иеникѡй—Емирли. Когато достигна оврага на Карасаклийската рѣка, дружината се спре, вследствие спирането на бойния редъ.

Заповѣдта за събиране войскитѣ за маневриране въ падината 3 км. югозападно отъ Емирли не се изпълни, защото 2-а дружина бѣ едновременно и полкова поддръжка, и командирѣтъ на полка смѣташе, че може да разполага съ нея. Тѣй, за наблюдаване голѣмата междина между 3-а и 4-а дружини, командирѣтъ на полка изпрати една рота отъ полковата поддръжка (8-а). Вечерѣта, обаче, въ междината остана само половината отъ тази рота, а другата половина се прибра пакъ при полковата поддръжка. Тамъ се оттегли презъ нощта и картечната рота.

3./51. дружина, следъ като достигна опредѣленото за войскитѣ за маневриране мѣсто, по заповѣдъ отъ командира на бригадата, се върна обратно въ с. Кара Сакли, дето пренощува и щабѣтъ на бригадата.

1-а и 3-а не с. с. батареи, както ще се види по-доле, още отъ вечерѣта трѣгнаха отъ бивака си северно отъ с. Иеникѡй, за да

отидатъ въ Лѣвия участъкъ. Въ Дѣсния участъкъ останаха само 2-а, 4-а и 6-а не с. с. батареи, които заеха позициитѣ си южно отъ Татаркой.

Вечерята при полковата поддръжка пристигна една полурота отъ 2./8. пионерна рота, като носѣше достатъчно дървенъ материалъ за блиндажи. Пионеритѣ бѣха разпредѣлени между дружинитѣ въ първата линия, и, подъ тѣхно ръководство, бѣха направени козерки въ всички окопи.

Настѣплението въ Лѣвия участъкъ (12-и полкъ).

Началникътъ на Лѣвия участъкъ, като получи заповѣдта за настѣплението, отиде, заедно съ щаба си, при командира на 12-и полкъ, на позицията, дето заповѣда да се атакуватъ съ по една дружина и заематъ в. 123, Карталъ тепе и с. Доуджаросъ, а една дружина да остане въ „участкова“ поддръжка, която да застане на 1.5 км. западно отъ Карталъ тепе.

Командирътъ на 12-и полкъ заповѣда:

4-а дружина да атакува височината Карталъ тепе и да се затвърди на нея;

2-а дружина, съ две картечници, да заеме изходно положение, да атакува в. 123 и да се затвърди на него;

1-а дружина, съ две картечници, да атакува и заеме с. Доуджаросъ и се затвърди около това село (единъ километъръ източно отъ него);

3-а дружина — полкова поддръжка — да застане въ долината при напуснатата батарея;

Направляваща часть — 30-и полкъ.

Въ участъка въ това време бѣха 9-а с. с. батарея, една 12 см. Д/30 батарея и изпратенитѣ 1-а и 3-а не с. с. батареи отъ Дѣсния участъкъ. Последнитѣ две батареи на 6-и ноемврий на мръкване получиха заповѣдта да се премѣстятъ отъ бивака си северно отъ Иеникой въ участъка на 12-и полкъ. Тѣ трѣбваше да извършатъ единъ много труденъ походъ, безъ да знаятъ точно кѣде се намира ядрото на 12-и полкъ. Почвата бѣше много разкаляна, и затова се взеха двама водачи отъ с. Иеникой. Въ първата половина на нощта имаше месечина, и батареитѣ можеха да избиратъ по-твърда почва

за движението си. Но въ 2 ч. пр. пл. месечината се скри, и по-нататъшното движение безъ път ставаше невъзможно. Затова батареитъ се спрѣха на бивакъ на половината път между Татаркьой и Салтакликьой. На разсъмване тѣ продължиха движението си и къмъ 11 ч. пр. пл. стигнаха при резерва на 9-а с. с. батарея.

Тукъ командирѣтъ на отдѣлението получи заповѣдь отъ начальника на Лѣвия участъкъ да заеме позиция западно отъ Татаркьой и да съдействува на атаката на Карталъ тепе. Той се отправи веднага за разузнаване показаната позиция, като остави батареитъ да го догонватъ. Тѣ, обаче, по погрѣшка, се насочиха задъ единъ гребенъ, който ги изведе не къмъ посоченото имъ мѣсто, а къмъ тѣхнитѣ позиции, които бѣха подготвени още на 1-и ноемврий, и покрай които минаха презъ нощта.

Много изморени, дветѣ не с. с. батареи къмъ 3 ч. сл. пл. заеха именно тѣзи позиции, като 3-а батарея се настани въ своитѣ окопи, а 1-а — въ тѣзи на една с. с. батарея, като приготви окопи и за останалитѣ две орждия. Веднага следъ това тѣ откриха огънь по турскитѣ окопи около Карталъ тепе и заставиха турцитѣ да се скриятъ въ тѣхъ и да не могатъ да стрелятъ противъ настѣпващитѣ дружини отъ 12-и полкъ.

За настѣплението на този полкъ щѣше да съдействува и 1/8. с. с. отдѣление, макаръ и да влизаше въ състава на войскитѣ отъ Дѣсния участъкъ. Това отдѣление бѣше разположено на бивакъ при Иеникьой. Въ 12 ч. 20 м. сл. пл., по заповѣдь на начальника на артилерията въ дивизията, тръгна отъ бивака си къмъ избраната още на 1-и ноемврий позиция по височинитѣ западно отъ с. Татаркьой. 1-а батарея зае приготвенитѣ си отпорано окопи. 2-а батарея зае оставенитѣ окопи на една не с. с. батарея, а 3-а батарея зае новоизбраната си позиция и започна да действува, безъ да се окопава. Къмъ 3 ч. 20 м. сл. пл. батареитѣ бѣха готови за действие и откриха огънь по турскитѣ окопи на Плоската могила, къмъ които щѣше да настѣпи 30-и полкъ.

Въ 4 ч. сл. пл. начальникътъ на артилерията въ дивизията се намѣси, за да разпредѣли целитѣ между батареитѣ, за което заповѣда отдѣлението, заедно съ най-лѣвата не с. с. батарея, да обстрелватъ участъка отъ турската позиция отъ Карталъ тепе до Плоската могила, включително, като следятъ за настѣплението на 12-и полкъ, за да не би да обстрелватъ български войски.

Когато отдѣлението откри огънь по турскитѣ окопи, крепостнитѣ батареи сжщо откриха огънь по него, но снарядитѣ имъ не долитаха, поради голѣмото разстояние (около 11 км.).

Дружинитѣ отъ 12-и полкъ къмъ 2 ч. сл. пл. вече заеха изходно положение за настѣпление. 2-а дружина достигна гребена непосредствено срещу в. 123; 1-а дружина достигна до равнината срещу Доуджаросъ, на 2 км. отъ селото; 4-а дружина събра голѣма частъ отъ преднитѣ си постове на гребена срещу Карталъ тепе; полковата поддръжка—3-а дружина—се приближи на около 800 крачки отъ 4-а.

Къмъ 3 ч. сл. пл. почти всички батареи отъ Дѣсния и Лѣвия участъци, както се каза, бѣха открили вече огънь по турскитѣ окопи. 8-а с. с. батарея също откри огънь по с. Доуджаросъ, за да съдействува на настѣплението на 1-а дружина. Противъ нея откри огънь една турска гаубична батарея, разположена въ дола близо до шосето, североизточно отъ селото. Огънятъ на тази батарея отначалото бѣ доста силенъ и точенъ, но, когато върху нея съсредоточиха огъня си обсадната батарея и 3-а с. с. гаубична батарея (отъ Западния секторъ), този огънь започна да отслабва, за да се прекрати свършено къмъ 6 ч. сл. пл.

Между това, частитѣ отъ 12-и полкъ не започваха настѣплението, защото направляващата 2-а дружина очакваше да се подравни съ нея лѣвиятъ флангъ на 30-и полкъ, както бѣ разпоредилъ командирътъ на полка. Началникътъ на участъка напраздно очакваше да се почне настѣплението въ опредѣления часъ. Въ 6 ч. сл. пл. той изпрати категорична заповѣдъ да се настѣпи, безъ да се чака напредването на 30-и полкъ, но и тази заповѣдъ не бѣ изпълнена. Тогава, къмъ 7 ч. сл. пл., той се отправи, заедно съ щаба си, къмъ 4-а дружина, дето намѣри командира на полка и наново му заповѣда дружинитѣ да настѣпятъ въ тъмнината бързо, безъ стрелба и шумъ, и да атакуватъ противника на ножъ; настѣплението да се извърши въ взводна колона. Тази заповѣдъ се предаде въ присѣствието на началника на участъка на командиритѣ на 4-а и 3-а дружини, а на командира на 2-а дружина се изпрати съ ординарецъ.

4-а дружина настѣпи въ пълнъ редъ и тишина. Въ тъмнината турцитѣ не можаха да откриятъ нейното настѣпление, но, когато достигна на 400 крачки отъ окопитѣ на Карталъ тепе, тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ огънь отъ преднитѣ постове. Турскиятъ огънь, обаче, бѣ неточенъ, и настѣплението продължи. Когато дружината достигна на 200 крачки, огънятъ постепенно орѣдяваше, докато съвсемъ престана. Турцитѣ напуснаха позицията си, безъ да дочакатъ удара на ножъ. 4-а дружина веднага се организира на отнетата турска позиция, като залови 16 души отъ турския таборъ, който заемаше Карталъ тепе. Изпратенитѣ на около 600 крачки напредъ патрули донесоха, че се чувала голѣма глъчка нейде

далечъ по полето за Одринъ, вѣроятно отъ отстъпващитѣ отъ Карталъ тепе турци. Понеже между 15-а и 16-а роти въ тъмнината се бѣше образувала голѣма междина, по искане отъ дружинния командиръ, бѣ изпратена 12-а рота да я запълни.

2-а дружина, следъ като бѣ заела изходното положение, както се каза, очакваше 30-и полкъ да заеме своитѣ обекти, за да се облекчи нейното настѣпление. Започна да се стѣмнява, а командирѣтъ на дружината все още губѣше времето си въ безполезни разпитвания докѣде е достигналъ съседниятъ полкъ. Най-после, следъ категоричната заповѣдь отъ командира на полка, той реши да почне настѣплението въ 8 ч. 30 м. сл. пл. До това време 4-а дружина завладѣ Карталъ тепе, и той насочи дружината не къмъ обекта си—к. 123, а къмъ моилката между него и Карталъ тепе. Следъ като дружината достигна до тази моилка, командирѣтъ ѝ изпрати патрулъ, който да разузнае заета ли е, което бѣ известно още презъ деня. Следъ това той изпрати само 6-а рота да атакува височината. Командирѣтъ на ротата поведе ротата си напредъ въ тъмнината и, щомъ турскитѣ предни постове започнаха да стрелятъ, той я повърна назадъ и съобщи на дружинния командиръ, че турската позиция е силно заета. Едвамъ тогава командирѣтъ на дружината реши да атакува съ цѣлата дружина, като постави дветѣ си роти въ първа линия и другитѣ две—въ втора. Преди да се почне общото настѣпление, турцитѣ бѣха прекратили огъня, и се чуваха само отдѣлни изстрели. Дружината настѣпваше безспирно и въ 10 ч. 30 м. сл. пл. достигна обекта си—в.123. Турцитѣ бѣха напуснали окопитѣ си, а малчината отъ тѣхъ, които бѣха останали и продължаваха да се съпротивяватъ, бѣха намушени съ ножоветѣ.

1-а дружина тръгна въ походенъ редъ, за да заеме изходно положение за атака на с. Доуджаросъ. Като достигна до гребена западно отъ Карталъ тепе, тя мина въ строй за движение подъ артилерийски огънь. Щомъ преднитѣ роти започнаха да се спущатъ отъ гребена къмъ долината на р. Арда, по тѣхъ откри огънь гаубичната батарея, разположена въ долчинката източно отъ с. Доуджаросъ. Българската артилерия започна борба съ тази батарея, и дружината можа да достигне на около 1.5 км. отъ турскитѣ окопи предъ селото. Въ 5 ч. 45 м. сл. пл. командирѣтъ на дружината получи отъ командира на полка заповѣдь, че 4-а дружина не е могла да настѣпи, поради ненастѣпването на лѣвия флангъ на 30-и полкъ, затова 1-а дружина да настѣпи още малко, но да не се увлича и да не отива до обекта си. Въ 8 ч. сл. пл. се получи заповѣдь: „Напредъ на ножъ! до обекта си, безъ стрелба!“ Командирѣтъ на

дружината веднага я събра въ строй за нощна атака: 1-а, 3-а и 4-а роти — въ първа линия и 2-а рота — въ втора. Ротитѣ се построиха въ взводни колони, по на 30—40 крачки между взводоветѣ. Тѣ имаха по два взвода въ първа линия и два — въ втора. Само срѣдната, 3-а, рота имаше три взвода въ първа линия. Предшествувана отъ гжста патрулна верига, дружината настѣпи тихо и достигна на 300—400 крачки отъ селото. Тукъ командирѣтъ на дружината заповѣда да се спре движението и изпрати единъ взводъ напредъ, съ задача да разузнае съ какви сили е заето селото. Въ тъмнината този взводъ не можеше да види нищо и само щѣше да предупреди турцитѣ за готвещата се атака. И наистина, щомъ взводѣтъ настѣпи на 50 крачки, той бѣ забелязанъ отъ турскитѣ предни постове, които откриха огънь. Командирѣтъ на дружината реши да остане на достигнатата позиция до разсѣмване, за да се разузнае селото, направлението на улицитѣ и силата на противника, и тогава да се атакува. На разсѣмване, обаче, долината на р. Арда бѣ покрита съ гжста мъгла, наоколо нищо не се виждаше, и дружината пакъ не можа да достигне обекта си — селото Доуджарось.

Дейность на Щаба на 8-а дивизия на 7-и ноемврий.

Къмъ 1 ч. сл. пл., когато трѣбваше да се започне настѣплението, началникѣтъ на дивизията, съ щаба си, излѣзе на височината на два километра югозападно отъ Татаркьой. Оттукъ той следѣше действията на частитѣ, и, когато забеляза, че въ 4 ч. 30 м. сл. пл. 12-и полкъ още не е започналъ настѣплението, предаде по телефона на началника на Лѣвия участъкъ да се заповѣда на полка до мръкване непременно да заеме своитѣ обекти. Вследствие това подканване, началникѣтъ на участъка се намѣси, както се каза по-горе, и полкѣтъ бѣ подтикнатъ напредъ.

Началницитѣ на участъцитѣ не донасяха редовно въ щаба на дивизията за хода на боя, поради което вечеръта началникѣтъ на дивизията, като правѣше заключение по стрелбата въ разнитѣ участъци, изпрати въ щаба на армията следното невѣрно донесение:

„Дивизията днесъ зае заповѣданата ѝ линия — кота 97 — кота 123 — Карталъ тепе — Доуджарось. Шейновскитѣ и Балканскитѣ полкове заематъ указаната линия; 51-и полкъ е въ Кара Сакли, 52-и полкъ и штабѣтъ на дивизията — въ Салтакликьой. Утре 52-и полкъ се премѣства напредъ, тъй като, споредъ прихванатия по телефона турски разговоръ, се готвятъ да ни атакуватъ. Штабѣтъ на дивизията утре ще премине въ с. Иеникьой.“

Въ сжщност лѣвитѣ флангове и на двата участъка бѣха останали назадъ, и не можаха да заематъ своитѣ обекти. Вследствие постояннитѣ нареждания за оставане вънъ отъ огъня на крепостната артилерия, началници и войници бѣха склонни да преувеличаватъ опасността отъ последния и боязливо да се приближаватъ къмъ крепостта. Постоянното напомняне за отбрана на линията на обкръжаването, безъ да се споменава нѣщо за атака, даваше на отбраната видъ на крайна цель на действията подъ крепостта.

Отъ събранитѣ следъ боя сведения се виждаше, че турцитѣ сж заемали линията Доуджаросъ—Ахъркъой съ доста силни предни постове отъ частитѣ на Гюмюрджинската редифска дивизия (Гюмюрджински и Кърджалиски редифски табори). Телефониститѣ на 8-а дивизия се опитаха да прихванатъ турскитѣ телефонни разговори, като прикачиха телефонъ на здравитѣ жици покрай желѣзния пжтъ. Отъ прихванатитѣ разговори се узна, че турцитѣ при Карталъ тепе и при Доуджаросъ сж претърпѣли чувствителни загуби, че сж били изненадани отъ настѣплението на българитѣ съ голѣми сили, и, най-после, че се готвятъ на другия день съ единъ пехотенъ полкъ и два ескадрона, подкрепени съ огънь отъ крепостната артилерия и една полска батарея, да настѣпятъ, съ цель да отмѣстятъ за вчерашната несполука и да си взематъ обратно Карталъ тепе. Тѣзи сведения бѣха съобщени отъ щаба на дивизията на началницитѣ на участъцитѣ, а последнитѣ предупредиха своитѣ части да бждатъ готови да посрещнатъ тази контъратака.

Между това, командването на дивизията, както и това на участъцитѣ, смѣтаха боя за свършенъ. Вследствие изгубване нападателния духъ, всички се грижеха повече за нощуването на частитѣ, отколкото за предстоящитѣ действия. Презъ нощта се направиха нѣкои размѣствания на частитѣ, съ което се отслабваше съпротивителната сила на дивизията, а се даваше възможност на турцитѣ да предприематъ своята контъратака съ повече шансове за успѣхъ:

1) Командирътъ на 30-и полкъ безъ нужда сне отъ позицията картечната рота и я изпрати да нощува при полковата поддрѣжка.

2) Командирътъ на 12-и полкъ, като съобщаваше на дружиннитѣ командири за готвената отъ страна на турцитѣ контъратака, заповѣда на командира на 1-а дружина да охранява лѣвия флангъ на полка. Последниятъ, като смѣташе, че отъ своето мѣсто не ще може да изпълни тази задача, реши да остави обекта си — с. Доуджаросъ — и да се премѣсти по-близо до фланга на полка, което и направи на размѣване, безъ да иска разрешение отъ командира на полка.

3) Началникът на Дѣсния участъкъ заповѣда да се върне въ Кара Сакли 3/51. дружина.

4) Другитѣ две дружини отъ този полкъ бѣха въ разпореждането на началника на дивизията, а, споредъ неговата заповѣдъ, следъ боя влизаха въ разпореждането на началника на Дѣсния участъкъ. Въ 6 ч. сл. пл. последниятъ заповѣда полкътъ да се пребере за ношуване въ Кара Сакли, при 3-а дружина. Къмъ 9 ч. 30 м. сл. пл., когато полкътъ бѣ заминалъ с. Иеникьой, получи се нова заповѣдъ отъ началника на дивизията да се изпрати едната дружина за прикритие на 8-и не с. с. артилер. полкъ, а другата — да остане да ношува въ Иеникьой. Посрѣднощъ началникътъ на участъка наново заповѣда дружината отъ Иеникьой на разсѣмване да се прибере въ Кара Сакли. По този начинъ 51-и полкъ бѣ едновременно подчиненъ и на началника на дивизията, и на началника на Дѣсния участъкъ и получаваше противоречиви заповѣди, докато, най-после, бѣ прѣснатъ по дружинно, и престана да сѣществува като организационна единица.

5) По заповѣдъ отъ началника на дивизията, 1./8. с. с. артилер. отдѣление намръкване, щомъ прекрати стрелбата, напусна своята позиция и се оттегли за ношуване въ с. Салтакликьой.

6) Най-после, пакъ по заповѣдъ отъ началника на дивизията, 52-и полкъ въ 6 ч. 30 м. сл. пл. потегли обратно за Салтакликьой, дето трѣбваше да ношува, а на другия день въ 6 ч. пр. пл. трѣбваше пакъ да се върне и да застане на сѣщото си мѣсто, южно отъ Татаркьой.

Действията на 8-и ноемврий.

Началникътъ на 8-а дивизия смѣташе, че на 8-и ноемврий частитѣ ще продължатъ действията, за да заематъ обекта си, споредъ вчерашната заповѣдъ, но той не даде категорична заповѣдъ за това, а се задоволи само да съобщи презъ нощта за готвещето се нападение отъ страна на турцитѣ. Въ 8 ч. пр. пл. той, съ щаба на дивизията, излѣзе отъ Салтакликьой и се отправи пакъ къмъ вчерашния си наблюдателенъ пунктъ. Къмъ това време и маневренитѣ войски—52-и полкъ, заедно съ 1./8. с. с. артилер. отдѣление, — се движеха къмъ своитѣ мѣста, излѣзли по-рано отъ Салтакликьой.

Началницитѣ на участъцитѣ, като не получиха заповѣдъ да заематъ вчерашнитѣ си обекти, следъ предупреждението за готвещето се турско настѣпление, решиха да отбраняватъ достигнатитѣ позиции. По този начинъ инициативата презъ този день принадлежеше на турцитѣ.

Началникътъ на Лѣвия участъкъ заповѣда на 1./8. не с. с. артилер. отдѣление да измѣни позицията си така, че да може да съсрѣдоточава огъня си къмъ Доуджаросъ, дето бѣха насочени 9./8. с. с. и обсадната батареи. По този начинъ най-високиятъ участъкъ — Карталъ тепе — оставаше съ по-слаба артилерийска поддръжка.

Бойното поле бѣ покрито съ гъста мъгла. На разсъмване турцитѣ предприеха настѣпление противъ могилката между Карталъ тепе и височината 123. Тѣ бѣха открити отъ преднитѣ постове на 12-и полкъ и спрѣни само съ пехотенъ огънь; българската артилерия въ това време не можеше да стреля, защото въ гъстата мъгла се боеше да не поражава своитѣ войски. По силата на огъня турцитѣ бѣха опредѣлени около два—три табори, съ една картечница.

Турцитѣ настѣпиха на около два км. отъ българскитѣ окопи. Когато мъглата започна да се вдига, турската артилерия отъ крепостъта, отъ Доуджаросъ и отъ Бекчи тепе откри много силенъ огънь по позицията отъ дветѣ страни на Карталъ тепе. Макаръ наблюденията да не бѣха добри, тя е имала готови данни за стрелбата, и последната бѣше много точна. Частитѣ, които бѣха добре окопани, намираха убѣжище отъ този огънь. Най-много пострада 11-а рота, която бѣ изпратена за свръзка между 2-а и 4-а дружини, и не бѣ успѣла още да се окопае. Отъ тази рота и отъ дветѣ роти при Карталъ тепе имаше презъ деня 13 убити и 100 ранени.

По силата на артилерийския огънь началникътъ на Лѣвия участъкъ предполагаше, че турцитѣ подготвятъ нова атака откъмъ Доуджаросъ. Той моли нѣколко пѣти началника на дивизията да бжде подкрепенъ, но винаги получаваше отговоръ, че разполага съ достатъчно сили, за да посрещне турската атака. Най-после, къмъ 2 ч. сл. пл., началникътъ на дивизията изпрати една дружина отъ 52-и полкъ, която не взе никакво участие въ борбата.

Началникътъ на Дѣсния участъкъ още въ 5 ч. пр. пл. изпрати заповѣдь на подчиненитѣ му части да се задържатъ на достигнатитѣ позиции. На разсъмване той чуваше пушечната стрелба въ Лѣвия участъкъ, а по-после — и артилерийската. Следъ малко той получи следното съобщение отъ щаба на дивизията:

„Отъ Балканския полкъ има донесение, че лѣвиятъ флангъ на Шейновския полкъ е останалъ много назадъ, и, ако настѣпи напредъ да си заеме опредѣленитѣ мѣста, щѣлъ да облекчи положението на Балканския полкъ. Срещу Балканския полкъ, Карталъ тепе, настѣпватъ турски колони съ полска артилерия, и сж хвърляли шрапнели, които сж убили четири души и ранили нѣколко.“

Началникът на участъка схвана, че това съобщение е напомняне да се заеме Плоската могила, но донесе, че насочената към тази позиция дружина не могла да я завладее, защото била посрещната от триярусен огън, и че завладяването ѝ можело да стане лесно съ съдействието на войските откъм Картал тепе. На това донесение началникът на дивизията му отговори, че той разполага съ достатъчно сили, за да изпълни задачата си, а не да чака съдействие от Балканския полк, против който турците настъпват. Началникът на участъка едвамъ въ 11 ч. пр. пл. реши да подкрепи 3./30. дружина съ 2./51. дружина и заповѣда да продължи настъплението си и заеме Плоската могила. На артилерията въ участъка бѣ заповѣдано въ много обща форма „да съдействува на това настъпление“, вследствие на което и тя не можа да изпълни това поръчение.

1./8. с. с. артилер. отдѣление остана на старитѣ си позиции до пладне, безъ да може да стреля, по причина на мъглата. Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. командирът на полка заповѣда отдѣлението да открие огън по Плоската могила, за да съдействува на атаката. Само една батарея откри огън и, следъ нѣколко изстрели, го прекрати, поради голѣмото разстояние и трудното наблюдение. Тогава командирът на полка заповѣда на отдѣлението да настѣпи на около два км. право предъ себе си. Това настъпление се извърши твърде бавно, и едвамъ въ 4 ч. сл. пл. батареитѣ бѣха готови за стрелба отъ новата позиция. Но и отъ нея се дадоха само 4 изстрели отъ една батарея. Началникът на артилерията заповѣда една батарея да излѣзе още напредъ и да поддържа пехотата. Назначената 3-а батарея започна изпълнението на заповѣдта още по-бавно и по-неохотно. Командирът на батареята донасяше, че на избраното мѣсто се виждали турски вериги. До мръкване само се избра позицията, но батареята остана на мѣстото си.

Безрезултатенъ остана и опитътъ да се обстрелватъ турскитѣ колони, които се виждаха отъ началника на щаба на бригадата, съ наблюдаване стрелбата отъ него. По този начинъ 1-о отдѣление изгуби цѣлия день въ търсене нови позиции, а все заставаше далечъ отъ противника, безъ наблюдателни пунктове, и не изпълни заповѣдта на началника на участъка да съдействува на атаката на Плоската могила.

3./8. с. с. артилер. отдѣление сѣщо не можа да изпълни възложената му задача. 7-а батарея остана на сѣщата си позиция, а до нея избра позиция и 8-а батарея. По причина на мъглата, и дветѣ батареи не откриваха огън. А когато тя се вдигна, командирът на отдѣлението забеляза, че 8-а батарея не е добре закрита,

и всичкото му внимание бѣ погълнато да намѣри на 100 крачки по-назадъ по-удобна и по-закрита позиция. Докато се извърши това, получи се заповѣдь същата батарея да влѣзе въ разпореждането на командира на 30-и полкъ и да заеме позиция на гребена юго-западно отъ с. Емирли, дето ще я заведе изпратениятъ отъ командира на полка ординарецъ. Едвамъ въ 4 ч. 35 м. сл. пл. батареята откри огънь по турскитѣ окопи на Плоската могила и до мръкване можа да изстреля само 36 шрапнели, следъ което напусна позицията, за да ношува при полковата поддрѣжка. 7-а батарея, по заповѣдь на началника на участъка, отъ старата си позиция откри огънь по с. Ахъркъой, съ цель да го запали. Тя изстреля 80 шрапнели, безъ да достигне нѣкакъвъ резултатъ.

Следъ като получи заповѣдта за заемане вчерашнитѣ обекти, командирѣтъ на 30-и полкъ въ 2 ч. сл. пл. заповѣда да се почне настѣпление и усили 4-а дружина съ картечната рота и съ една рота отъ полковата поддрѣжка.

1-а дружина не срещна предъ себе си никаква съпротива и достигна гребена южно отъ махалата при Ахъркъой.

4-а дружина изкочи отъ окопитѣ си, и веригитѣ ѝ прибѣгнаха около 200 крачки, но попаднаха подъ много силенъ пехотенъ огънь, особено откъмъ Плоската могила, и бѣха принудени да се върнатъ на мѣстата си.

3-а дружина подчакваше артилерията да открие огънь по силно заетитѣ турски окопи на Плоската могила. Презъ нощта турцитѣ бѣха построили нови окопи за около единъ таборъ. До 4 ч. сл. пл. артилерийското съдействие бѣше нищожно. Най-после, следъ кратка подготовка съ собствения си огънь, дружината започна настѣпление. Мѣстността бѣ съвсемъ открита, и твърде силно се обстрелваше. Веригитѣ на дружината трѣбваше да се окопаватъ на всѣко спиране и съ огънь да подготвятъ по-нататъшното си напредване. До мръкване дружината достигна на 500 крачки отъ турскитѣ окопи. Изпратенитѣ напредъ патрули бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь, който продължи 20 минути. Безъ да донесе на командира на полка, дружинниятъ командиръ реши да се върне на изходната си позиция и по този начинъ изгуби спечеленото съ жертви пространство.

2./51. дружина получи заповѣдь да атакува Плоската могила, съвмѣстно съ 3./30. дружина, като действува влѣво отъ нея. Въ 1 ч. сл. пл. дружината настѣпи, като имаше две роти въ първа линия и една и половина роти — въ дружинна поддрѣжка. Една полурота

бѣ оставена за прикритие на артилерията. Настѣплението се започна, когато турският артилерийски огънь бѣше най-силенъ. Скоро преднитѣ роти се изравниха съ окопитѣ на 3./30. дружина, отъ които последната водѣше огневи бой. Тѣ сѣщо откриха огънь по турскитѣ окопи. Поради силното обстрелване на подлежащата мѣстностъ съ пехотенъ огънь, и тази дружина не можа да напредне.

Презъ нощта срещу 9-и ноемврий картечната рота, 7-а и 8-а с. с. батареи отъ Дѣсния участъкъ пакъ бѣха снети отъ позициитѣ си и отидоха да ношуватъ на своитѣ биваци. По този начинъ, по погрѣшно схващане отъ дивизионното командуване, участъкътъ бѣ оставенъ почти безъ артилерийска поддрѣжка. Отъ позицията бѣ снето сѣщо и 1-о с. с. артилер. отдѣление и изпратено да ношува на бивакъ при с. Иеникѡй.

Маневриращитѣ войски сѣщо се оттеглиха назадъ, при своитѣ биваци, за ношуване.

Въ 11 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Следъ вдигане мъглата, къмъ 12 ч. по пладне, се започна боятъ, който бѣше доста ожесточенъ. Къмъ 3 ч. 30 м. турцитѣ произведоха контъратака противъ нашия дѣсенъ флангъ, която биде отбита. Следъ 5 ч. 30 м. и до този моментъ стрелбата продължава на прериви. Дивизията заема указана ѝ линия — височинитѣ к. 97 — к. 123—Карталъ тепе—Доуджаросъ. Въ предната линия на позицията сѣ Шейновскиятъ, Балканскиятъ и 51-и полкове и една дружина, на лѣвия флангъ, отъ 52-и полкъ, а с. с. артилерийско отдѣление и щабътъ на дивизията — въ Иеникѡй.“

Презъ нощта престрелката между преднитѣ постове постоянно се подновяваше. Отъ прихванатитѣ разговори по турскитѣ телефони се виждаше, че отстъплението на турцитѣ се дължи на масовото българско настѣпление, че турското командуване предполагаше на другия денъ да поднови настѣплението си откъмъ Доуджаросъ. Отъ сѣщитѣ разговори се схвана, че турцитѣ отбелязваха бездействието на сърбитѣ на Западния секторъ и го обясняваха съ силната имъ артилерийска дейность отъ Казанъ тепе.

Боятъ на 9-и ноемврий.

Разпореджанията на командуващия II армия.

На 9-и ноемврий командуващиятъ II армия, като предполагаше, че турцитѣ ще подновятъ своитѣ атаки, организира взаимна поддрѣжка между разнитѣ сектори и въ 1 ч. пр. пл. изпрати следната заповѣдь:

„§ 1. Вчера частитъ отъ 8-а дивизия, на Южния секторъ, бѣха атакувани съ превъзходни сили въ три колони, насочени по цѣлата линия на сектора, но сж били отблъснати.

Споредъ прихванатъ отъ телефонитъ на крепостта разговоръ, противникътъ взема мѣрки да повтори атаката си днесъ въ 6 ч. пр. пл.

§ 2. За днесъ, 9-и ноемврий, заповѣдвамъ:

а) Щомъ се започне боятъ на Южния секторъ, отъ Западния и отъ Северозападния сектори да се съдействува на 8-а дивизия, за което:

б) *Отъ Западния секторъ* да се открие огънь по Паласъ тепе и въ югоизточна посока, къмъ Карагачъ. А понеже е вѣроятно, щото противникътъ да се отслаби на Паласъ тепе, за да се усили противъ Южния нашъ секторъ, то при първа възможность да се опита заемаването на Паласъ тепе.

в) *Отъ Северозападния секторъ* да се съдействува на Западния съ обстрелване на Паласъ тепе, а сжщо и противъ Северозападната фронтва линия.

г) *Одсадната батарея отъ Източния секторъ*, съ започването на боя, да открие рѣдъкъ огънь, съ прекжсвания, за бомбардиране града Одринъ, а сжщо и по посока на Боснакьой, дето, вѣроятно, ще се движатъ неприятелски колони.

§ 2. *Щабътъ на армията — Мустафа Паша.*“

Командуващиятъ II армия, като вѣрваше на донесението на началника на 8-а Тунджанска дивизия, смѣташе, че презъ нощта тази дивизия ще се закрепил на новата си позиция. Той нѣмаше възможность, нито да провѣри донесението, нито да направи нѣкакво разпореждане, защото вниманието му презъ този день бѣ всецѣло обърнато въ друга посока.

Отдѣляне части отъ II армия.

Предвидъ сериозността на положението на I и III армии следъ несполучливата атака на Чаталджанската укрепена позиция, Щабътъ на действащата армия взе решение да вземе значителна часть отъ пехотата и артилерията на блокадната армия и да ги изпрати къмъ Чаталджа. На 8-и ноемврий въ 9 ч. сл. пл. командуващиятъ II армия получи отъ Щаба на действащата армия следната заповѣдь:

„Още тази нощъ изпратете единъ пехотенъ полкъ за Димотика, като командирътъ му, съ пристигането си въ този пунктъ, донесе телеграфически въ Щаба на действащата армия, за да получи по-нататъшно назначение. Имайте предвидъ, че още единъ пехотенъ полкъ ще бжде взетъ. Въ най-близко време, вмѣсто тѣзи полкове, ще Ви се дадатъ други. Разпоредете сжщо отъ най-близкитъ до станциитъ Димотика и Павликьой още тази нощъ да се отправятъ 8 гаубици 15 см. и 4 дълги орждия 12 см., снабдени изобилно съ бойни

припаси. За времето на пристигането на орждията на указаните станции ще донесат своевременно, за да се направи разпореждане да им се приготвят тренове за отправление. Тази заповѣдъ ще изпълните безпрѣкословно."

Като получи тази заповѣдъ, началникътъ на щаба на армията, полковникъ Жековъ, предаде по телеграфа молба отъ командувачия армията да се има предвидъ твърде деликатното положение, въ което се поставя блокадната армия:

"Положението тукъ е такова, че едва-едва се държимъ. Отдѣлянето една бригада ще постави блокадната армия въ невъзможност да изпълни назначението си, и при предприемчивостта на противника, къмъ което той е привикналъ, считамъ, отдѣлянето на бригадата за голѣмъ рискъ, още повече, че сме обкръжени отъ всички страни съ башибозукъ и редовни неголѣми групи."

Въ тази молба се преувеличаваше, както предприемчивостта на турцитъ, тъй и значението на башибозука: дотогава турцитъ отъ Одринъ водѣха най-пасивна отбрана, а блокадната армия никога не е бивала обкръжена отъ башибозукъ. Вѣроятно, командувачиятъ II армия е искалъ да представи предъ Щаба на действащата армия положението такова, че да не му отнематъ бригадата и артилерията.

Но въ Щаба на действащата армия се е смѣтало, че тѣзи части непремѣнно трѣбва да се изпратятъ къмъ Чаталджа. Затова началникътъ на Оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, повика началника на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, на телеграфната станция, и помежду имъ, на италиански и на български, се поведе следниятъ телеграфически разговоръ:

— Положението на армиятъ при Чаталжанската позиция е такова, че се налага да се вземе поне една пехотна бригада, безъ артилерия, отъ блокадния корпусъ, която още тази нощъ да се отправи за Димотика, оттамъ да се превезе по желѣзницата за Ерменикьой. Доложи това на началника на блокадата, генералъ Ивановъ, и веднага съобщете неговото и твоето мнение. Мислете добре, защото положението е тежко.

— Вѣрно ли е, че положението е толкова отчаяно?

— Повече отъ отчаяно.

— Нашето мнение е, че положението подъ крепостта е такова, че едва се държимъ на линията на обкръжението. Вдигането на една бригада отъ линията би турило армията на обкръжаването въ невъзможност да изпълни назначението си, и трѣбва да вдигнемъ линията. Неприятелътъ е много активенъ и почти всѣки день приема атаки.

И нашето положение е тежко отъ това, че сме заобиколени отъ башибозукъ и отъ малки неприятелски партии. Ако ни се вземе една

бригада, не можемъ да носимъ отговорността за онова, което, вѣроятно, може да стане, т. е., ако неприятелътъ разкъса линията на обкръжението. Прочее, не влошавайте още по-вече положението, та да излагаме комуникационнитѣ линии на I и III армии.“

Следъ този разговоръ и самъ командуващиятъ II армия изпрати следното донесение въ Щаба на действащата армия:

„Докато началникътъ на щаба бѣше на телеграфа, азъ имахъ разговоръ съ начальника на 8-а дивизия, който донася, че днесъ отъ 3 ч. сл. пл. е атакуванъ отъ превъзходенъ противникъ, и че, по прихванатъ разговоръ, се установява, че противникътъ ще бѣде усиленъ съ 12 табори, 4 батареи и 2 ескадрона.

Положението на Южния секторъ е критическо, и сега се води ожесточенъ бой. При тия условия изпълнението на заповѣдта — да се прати единъ полкъ въ Димотика — ми е невъзможно, защото не мога да извадя частитѣ отъ боя. Да извадя единъ полкъ отъ Източния секторъ, трѣбва да дръпна линията на обложението на северъ и да открия съобщенията съ Лозенградъ.

Понеже заповѣдта е категорична, то азъ разпоредихъ единъ полкъ отъ Източния секторъ да се приготи за тръгване. За този полкъ е по-удобно, ако отиде за Павлово, отколкото за Димотика. Ако това е безразлично, то, моля, заповѣдъ за Павлово или Димотика.“¹⁾

Къмъ 11 ч. 40 м. сл. пл. се получи заповѣдъ да се изпратятъ къмъ Павлово само две дружини, които да взематъ само походнитѣ кухни и патроннитѣ коне. Следъ изпълнението на мисията си, тѣзи дружини ще се върнатъ на мѣстото си. И тъй, като обрисова невѣрно обстановката, командуването на II армия накара Щаба на действащата армия да се откаже отъ решението си — да вземе една бригада и артилерия отъ войскитѣ при Одринъ. Дветѣ дружини бѣха поискани за усиление конната бригада къмъ Деде Агачъ, за което ще се говори по-после.

Действията въ Южния секторъ.

Началникътъ на 8-а дивизия на 9-и ноемврий предоставяше ръководството на боя пакъ въ ръцетѣ на началникитѣ на участъцитѣ, и не направи опитъ да поеме общото му ръководство, особено да съгласува действията на пехотата и артилерията, които презъ преднитѣ дни не бѣха съгласувани, защото артилерията заставаше на позиции много назадъ.

Въ Лѣвия участъкъ презъ нощта срещу 9-и имаше слаба престрелка между преднитѣ постове. На разсъмване турската артилерия

¹⁾ Доколко обстановката при Чаталджа е изисквала да се привлече тамъ една бригада откъмъ Одринъ, ще се види при описване операцията срещу Чаталджа.

откри силенъ огънь по Карталъ тепе, по височината 123 и по могилката между тѣзи два пункта. Въ сжщото време 4—5 табори въ боенъ редъ започнаха настѣпление отъ долината при Черекъой къмъ височината 123. Непосрѣдствено задъ турскитѣ вериги се движеха и нѣколко придружаващи орждия, които се спираха на удобни позиции и обстрелваха българскитѣ окопи, вследствие на което стрелцитѣ биваха принудени да се укриватъ и да прекратяватъ стрелбата. Българскитѣ батареи въ участъка, както се каза, бѣха насочени да обстрелватъ долината на Арда, къмъ Доуджарось, и затова не можеха да откриятъ огънь, нито по турскитѣ орждия, нито по настѣпващата пехота. Началникътъ на участъка заповѣда на 9-а с. с. батарея да измѣни фронта на своята позиция, за да може да бие мѣстността предъ Карталъ тепе. Но, докато стане това, преднитѣ турски вериги достигнаха на 1000 крачки отъ българскитѣ окопи. Тѣхнитѣ поддръжки започнаха да се насочватъ на северъ, съ цель да обхванатъ лѣвия флангъ на позицията на 12-и полкъ. Съ пехотенъ огънь и съ огъня на 9-а с. с. батарея турското настѣпление бѣ спрѣно, но артилерийскитѣ огънь продължаваше съ още по-голяма сила. Частитѣ на Карталъ тепе имаха вече доста чувствителни загуби. Тамъ паднаха убити командирътъ на 4-а дружина, майоръ Дойчиновъ, и командирътъ на 14-а рата, капитанъ Димитровъ Станчо.

Началникътъ на участъка, като прецени силитѣ на настѣпващия противникъ, и като виждаше на какъвъ артилерийски огънь сж изложени българскитѣ окопи, и слабата поддръжка отъ собствената артилерия, поиска отъ началника на дивизията да му се изпрати поддръжка отъ маневриращитѣ войски. Началникътъ на дивизията, обаче, отказа на нѣколкократнитѣ му молби, защото билъ смѣталъ да употреби тѣзи войски въ Дѣсния участъкъ. Най-после, когато получи донесение отъ началника на участъка, че противникътъ се стреми да обходи лѣвия му флангъ, и че той се съмнява дали ще може да се задържи на позицията, началникътъ на дивизията изпрати въ поддръжка една дружина отъ 52-и полкъ, съ условие да се върне пакъ на мѣстото си, щомъ мине нуждата отъ нея.

1./52. дружина се приближи къмъ лѣвия флангъ на позицията при Карталъ тепе къмъ 2 ч. сл. пл., когато турското настѣпление бѣ спрѣно. Отъ тази дружина началникътъ на участъка изпрати 3-а рота да заеме позиция задъ оврага западно отъ с. Доуджарось, да се укрепи тамъ и да наблюдава селото и междината до Карталъ тепе.

Въ Дѣсния участъкъ презъ нощта сжщо имаше престрелка между преднитѣ постове. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на

участъка заповѣда 30-и полкъ да заеме обектитѣ, указани още на 7-и ноември. Той заповѣда на началника на артилерията въ участъка да изнесе 7-а с. с. батарея напредъ, на гребена северно отъ с. Емирли, и да съдействува на настѣплението на пехотата съ всички батареи. На командира на 3./51. дружина бѣ заповѣдано да изпрати две роти покрай брѣга на р. Марица, които да обхванатъ противника при Ахъркьой. Другитѣ две дружини да съдействуватъ на дѣсно-фланговата дружина отъ 30-и полкъ, „като не се колебаятъ да отидатъ и на ножъ, ако трѣбва“.

На разсѣмване турцитѣ отъ Плоската могила се опитаха да настѣпятъ, но бѣха посрещнати съ силенъ пехотенъ огънь и принудени да се върнатъ въ окопитѣ си. Но и опититѣ на българскитѣ части да почнатъ настѣпление бѣха несполучливи, поради силния огънь отъ крепостната артилерия. Започна да вали силенъ дъждъ, вследствие на което разположенитѣ на далечни позиции български батареи не мажеха да съсредоточатъ своя огънь по пунктоветѣ на атаката.

7-а с. с. батарея излѣзе на позиция северно отъ с. Емирли, но, подъ предлогъ, че на тази позиция прехвърчали пехотни куршуми, пакъ се върна на първата си позиция.

Следъ пладне дъждътъ престана. Командирътъ на 30-и полкъ, като видѣ, че началникътъ на участъка се е отказалъ отъ общото ръководство на боя, реши да обедини командуването и въ 2 ч. 20 м. сл. пл. заповѣда:

„а) Батареитѣ отъ Дѣсния участъкъ да обстрелятъ последователно и съ съсредоточенъ огънь в. 97 и Плоската могила до 4 ч. сл. пл.

б) Въ 4 ч. сл. пл. 1-а и 4-а дружини да атакуватъ противника и да заематъ обектитѣ си, дето да се окопаятъ.

в) 3-а дружина и 2./51. дружина въ това време да приковатъ противника въ окопитѣ му, като не му позволятъ да обстрелва 4-а дружина.

Следъ като 4-а дружина заеме в. 97, 2-а и 4-а дружини да атакуватъ и да заематъ Плоската могила, като си послужатъ и съ бомбитѣ. На височината веднага да се окопаятъ.“

Съсредоточениятъ огънь на артилерията даде веднага резултатъ. Турцитѣ, заемащи окопитѣ на Плоската могила, не издържаха артилерийския огънь и започнаха на групи да ги напускатъ. Къмъ 4 ч.

сл. пл. по сжщитѣ окопи откриха огънь и дветѣ дружини, за да подготвятъ настѣплението си. Отстъпващитѣ групи постоянно се увеличаваха, и артилерията пренесе огъня си по тѣхъ. Изпратенитѣ къмъ турската позиция разузнавателни отряди донесоха, че противникътъ е напусналъ окончателно позицията, и бойниятъ редъ на дветѣ дружини се понесе напредъ. Въ напуснатитѣ турски окопи бѣха намѣрени 73 убити турски войници отъ артилерийския и пехотенъ огънь. Дветѣ дружини се окопаха на севернитѣ склонове на Плоската могила.

Дѣснофланговата 1-а дружина сжщо настѣпи и достигна до оврага на Ахъркѡйското дере, дето се окопа, но, по причина на силния артилерийски огънь, презъ нощта се върна на по-раншната си позиция.

Вечерята командирътъ на полка изпрати на началника на участъка следното донесение, което характеризира състоянието на полка следъ тридневнитѣ разпокъсани усилия:

„Вече три дни полкътъ стои на позиция въ окопитѣ, пълни съ вода, като има четиринадесетъ роти въ бойна частъ и две — въ поддръжка. Отъ последнитѣ се изпраща прикритие за артилерията, за охранение, за свързка съ дружинитѣ и различнитѣ части, та и тѣ сж въ нарядъ. На позицията хората не ядатъ топла храна, а само студена — кашкавалъ, сухаръ, и последниятъ е на свършване. Моля, разпореждането Ви, да ми се опредѣли участъка, съответстващъ на полка, дето да се устроя, като изпращамъ за охранение толкова, колкото уставътъ изисква. Иначе рискуваме полкътъ да бѣде битъ, безъ противникътъ да го бие.“

Това искане на командира на полка не бѣ уважено.

3./51. дружина имаше дветѣ си роти въ предни постове и другитѣ две — въ с. Кара Сакли. На охраняващитѣ роти бѣ заповѣдано да настѣпятъ по долината на р. Марица, къмъ с. Ахъркѡй. Но, поради наводненото равнище, тѣ не можаха да напреднатъ. Една отъ ротитѣ въ Кара Сакли удѣлжи дѣсния флангъ на 30-и полкъ, а другата — остана въ поддръжка на 1-а дружина отъ този полкъ. Тѣзи две роти действаха съвмѣстно съ последната дружина.

Къмъ 11 ч. 10 м. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия изпрати на командуващия армията следното донесение за действията на 9-и, което не рисува истинската картина на тия действия:

„Снощната престрелка продължи цѣлата нощъ, съ прериви. Къмъ 4 ч. сл. пл. похотната стрелба се усили твърде много по цѣлия фронтъ. На разсѣмване се почна и артилерийска стрелба отъ крепостната артилерия. Къмъ 8 ч. пехотната стрелба затихна, а артиле-

рийската—продължи до 11 ч., когато завалѣ силенъ дъждъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. пехотната и артилерийската стрелба отново се усили; особено силно турцитѣ обстрелваха съ крепостната си артилерия Лѣвия ни участъкъ. Презъ това време противникътъ настѣпи противъ цѣлия ни фронтъ, но особено противъ лѣвия ни флангъ, въ направление на с. Доуджаросъ. Дивизията заема съ преднитѣ постове вчерашната си линия—височинитѣ 97—123—Карталъ тепе. Преднитѣ части сж близо до турскитѣ, вследствие на което тая нощъ или утре може да се очаква, щото боятъ да се възобнови, а хората следъ тридневния бой сж много изморени. Ако е възможно, то ще бжде добре да се продължи лѣвия флангъ на Източния секторъ до р. Марица, за да се отнеме възможността на турцитѣ да фланкиратъ Дѣсния ни участъкъ.“

Съдействие отъ частитѣ на Северозападния секторъ.

На основание заповѣдта по II армия, началникътъ на Тимошката дивизия разпореди, щомъ се почне боятъ на Южния секторъ, обсадната артилерия да започне да обстрелва Папасъ тепе, Бекчи тепе, Казанъ тепе и Ючъ Тепелеръ.

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл., когато се започна честа стрелба въ Южния секторъ, той заповѣда отъ всѣки полкъ въ първа линия да настѣпи по единъ взводъ за усилено разузнаване на турскитѣ предни позиции. Но къмъ 7 ч. пр. пл. той получи съобщение отъ началника на Западния секторъ, че 8-а дивизия е нападната силно по цѣлия си фронтъ, и моли да бжде подпомогната. Тогава той разпореди усиленото разузнаване да се произведе съ цѣла дружина, намѣсто съ единъ взводъ отъ всѣки полкъ отъ първа линия, за да се привлѣче вниманието на турцитѣ и тѣ да не могатъ да отдѣлятъ войски, за да ги изпращатъ срещу нападнатата 8-а дивизия.

Сръбската 2./20. дружина настѣпи и достигна гребена непосредствено предъ турскитѣ окопи, дето бѣ посрещната съ много силенъ пехотенъ огънь и обсипана съ гранати и шрапнели отъ крепостната артилерия около Казанъ тепе. Дружината се върна на своята позиция, като сполучи да събере следнитѣ сведения: На могилата задъ турскитѣ окопи има редутъ и задъ него—две батареи; турскитѣ окопи сж заети съ около два—три табори; ако се заеме могилката срещу участъка на полка, тя не ще може да се удържи, защото е изложена на много силенъ артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия.

Сръбската 1./15. дружина настѣпи сжщо до гребена предъ турскитѣ окопи, дето бѣ посрещната съ пехотенъ и артилерийски огънь. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. дружината се върна на мѣстото си, като донесе, че окопитѣ срещу участъка на полка сж заети съ около единъ таборъ.

Сръбската 2./13. дружина настъпи най-енергично и, въпрѣки силния артилерийски огънь, достигна на 300 крачки отъ преднитѣ турски окопи. Турцитѣ се разколебаха и започнаха да напускатъ окопитѣ си. Дружината продължи настѣплението си и завладѣ напуснатитѣ окопи. Командирѣтъ на полка веднага изпрати инструменти, за да се почне укрепяването на новата позиция, но, по заповѣдь отъ началника на дивизията, и тази дружина се върна на мѣстото си.

Българската 3./55. дружина сжщо така настъпи твърде енергично подъ най-силенъ артилерийски огънь и завладѣ преднитѣ турски окопи при Ючъ Тепелеръ, които турцитѣ бѣха напуснали, следъ като бѣха обстреляни отъ полскитѣ батареи на 11-и артилер. полкъ. По слабия огънь отъ самата предна позиция Ючъ Тепелеръ можеше да се заключи, че тя не е заета съ повече отъ единъ таборъ.

* * *

Настѣплението на пехотата се поддържаше отъ полската артилерия въ участъцитѣ:

Обсадната артилерия. — Щомъ се започна ожесточената артилерийска стрелба на Южния фронтъ, началникѣтъ на обсадната артилерия въ Северозападния секторъ предположи, че турцитѣ сж предприели очакваната контъратака срещу Карталъ тепе. Споредъ заповѣдта отъ началника на Тимошката дивизия, той реши да открие огънь, съ цель да отклони вниманието на турцитѣ.

Въ 6 ч. пр. пл. 1-а 15 см. Д/30 батарея обстреля редута западно отъ Марашъ и самото село. Следъ малко тя пренесе огъня си по източния склонъ на Паласъ тепе, дето се забелязваха да се спускатъ турски войници, изгонени отъ главната позиция, която въ сжщото време се обстрелваше отъ 12 см. Д/30 батарея. Единиятъ взводъ отъ последната обстреля турската крепостна батарея на Казанъ Кюпрю, която въ тови време откри огънь по стрелящитѣ батареи. По сжщата откри огънь и 2-а 15 см. Д/30 батарея, съ две орждия. Огъньтъ по-после се водѣше само отъ едно орждие, защото на другото се повредиха обтируващитѣ части.

12 см. Д/28 батарея откри огънь по Кадънкьой, а после го пренесе по батареята северозападно отъ селото, която започна да обстрелва пехотнитѣ части отъ Тимошката дивизия.

2-а 12 см. Д/30 батарея откри огънь по Паласъ тепе и, после, по искане отъ командира на Шуменския крепостенъ батальонъ, го пренесе по Бекчи тепе.

12 см. Д/28 група обстреля редута при Папасъ тепе, а после—севернитъ склонове на могилата.

Полскитъ батареи отъ Западния и Северозападния сектори сжщо взеха участие въ борбата, като обстрелваха клоноветъ около Папасъ тепе.

Всичко отъ обсадната артилерия въ Северозападния секторъ бѣха изстреляни 314 гранати и 212 шрапнели.

До пладне демонстрацията въ Северозападния секторъ бѣ завършена. Частитъ въ сектора изстреляха 14,028 патрони, 892 полски сръбски и 705 полски български снаряди. Сръбскитъ части имаха 12 убити и 71 ранени, а българскитъ — 2 убити и 15 ранени, или всичко излѣзли отъ строя 86 души.

Частитъ се върнаха на своитъ мѣста, и спечеленото съ толкова жертви пространство бѣ напуснато, въпрѣки инструкциитъ отъ армейското командване, коетои зискваше, еднѣжъ завладяната мѣстность, да не се напуска.

Действията на 10-и ноемврий.

Презъ нощта срещу 10-и ноемврий турцитъ обстрелваха съ пушеченъ и артилерийски огнь българскитъ позиции въ Южния секторъ. Българитъ почти не отговаряха на този безвреденъ огнь. Въ Дѣсния участъкъ до 11 ч. пр. пл. не предприемаха никакви действия. Понеже турцитъ откъмъ Ахъркьой проявяваха най-много животъ, то отъ Щаба на 8-а дивизия се напомни на началника на участъка, че е желателно да се заеме масивътъ Памукъ Съртж. Началникътъ на участъка заповѣда на командира на 30-и полкъ да продължи настѣплението съ дѣсния си флангъ, да заеме височината съ червената звездичка западно отъ Ахъркьой—единствения обектъ, отъ посочената на 7-и ноемврий линия, за достигане, който още не бѣше достигнатъ. За да се обединятъ действията на този флангъ, началникътъ на участъка подчини и 3./51. дружина на командира на 1./30. дружина.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. 1./30. дружина настѣпли стремително, въпрѣки силния огнь, мина презъ оврага на Ахъркьойската рѣка и зае височината западно отъ селото. Въ сжщото време и 3./51. дружина настѣпли по долината на р. Марица и достигна на около 300—400 крачки отъ Ахъркьой, но не можа да продължи настѣплението си, защото равнината до самото село била силно наводнена.

Но една рота отъ съседната дружина на 30-и полкъ се спусна отъ височината и, следъ кратъкъ бой съ изпокрилитъ се изъ кжщитъ турски войници, завладѣ селото. Вечеръта новитъ позиции на дѣсния флангъ бѣха усилены, и по този начинъ 30-и полкъ на 10-и ноемврий вече бѣше заелъ посочената му на 7-и линия.

Опититъ на 2-а дружина отъ полка да заеме гребена Памукъ Съртж излѣзоха несполучливи. Командирътъ на дружината заповѣда да се почне настѣпление при к. 97 въ 4 ч. сл. пл. Дружината достигна севернитъ склонове на височината, но, поради силния турски огънь, ротитъ бѣха принудени да се спуснатъ въ оврага южно отъ Памукъ Съртж, а вечеръта се оттеглиха на изходнитъ си позиции, подъ предлогъ, че нѣмало връзка съ дружината отъ Ахъркьой.

Началникътъ на дивизията презъ деня бѣ въ учатъка на 30-и полкъ и остана недоволенъ отъ командира на 1-а бригада, защото лично не е присѣствувалъ на бойното поле и не е донесълъ въ щаба на дивизията за проектиранитъ действия, за да може, въ случай на нужда, да му се съдействува. Следъ като му съобщи това свое незадоволство, той къмъ 9 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдъ:

„Дивизията заема линията височинитъ източно отъ 97—97—западно отъ 97 (Плоската) — 123 — Карталъ тепе. Днесъ Дѣсниятъ участъкъ зае съ преднитъ си части Памукъ Съртж.

Заповѣдамъ да се укрепи като главна позиция, и окончателно затвърди дивизията на линията на поменатитъ височини, а именно

1. Дѣсенъ участъкъ

Полковникъ Марчинъ.

30-и Шейновски полкъ 4 др.
51-и полкъ 3 др.
8-и с. с. артил. полкъ . . 2 отд. (5 бат.)
8-и не с. с. артилер. полкъ . . 1 бат.
8-а пионер. дружина . . . 1½ роти.
Всичко: 7 др., 6 бат., 1½ пион. роти.

2. Лѣвъ участъкъ

Полковникъ Пачевъ.

12-и Балкански полкъ 4 др.
52-и полкъ 1 др.
8-и с. с. артилер. полкъ . . . 1 бат.
8-и не с. с. артил. полкъ . . 2 отд. 4 бат.

Да се укрепи и утвърди на височинитъ източно отъ 97 (западно отъ Ахъркьой)—97—западно отъ 97 (Плоската). Охраняващитъ (преднитъ) части на Памукъ Съртж и северно отъ Плоската височина, окопани, скрити.

Да се обърне особено внимание за охранението на самата долина на р. Марица.

Войскитъ за заемането на участъка да се разпредѣлятъ така, щото тѣ да иматъ възможность да се смѣняватъ и почиватъ.

Да се укрепи и утвърди на линията височината 123 — Карталъ тепе — с. Доуджаросъ, като охраняващитъ (преднитъ) части бждатъ извадени напредъ, окопани, скрити.

2-о гаубично отделение . . . 1 бат.
8-а пионерна дружина . . . $\frac{1}{2}$ рота,
Всичко: 5 др., 6 бат., $\frac{1}{2}$ пионер. рота.

3. 12 см. Д/30 батарея . . . 3 ор.

4. Маневрени войски

Полковникъ Воденичаровъ.

52-и полкъ 3 др.

На северъ отъ Татаркьой.

На бивакъ 3 км. на западъ отъ Татаркьой.

5. Началникътъ на артилерията (полковникъ Бъчваровъ) да определи мѣстата на батареитъ, за да бжде осигурено съсредочаването на огъня имъ, когато това ще бжде нужно, съгласно личнитъ ми указания.

6. Дивизионниятъ инженеръ (майоръ Матовъ) да ръководи укрепването на позицията, съгласно личнитъ ми указания.

7. Началниците на участъцитъ да взематъ мѣрки за най-деятелно разузнаване къмъ фронта на крепостта, подстъпите къмъ неприятелскитъ укрепления, както за дневно, така и за нощно нападение. Да наредятъ връзка за въ боя, както и между охраняващитъ части на двата участъка.

Да се взематъ сериозни мѣрки да се не допускатъ неприятелски партии или единични хора нощно време къмъ позицията за разузнаване.

8. Укрепването на позицията и устройството на жилищни помѣщения да се продължава енергично и непрекъснато до пълното довършване.

9. При вземане какво и да е решение отъ страна на началниците на участъцитъ, да донасятъ своевременно (предварително), за да мога да направя разпореждане за подпомагане.

10. Щабътъ на дивизията — на бивакъ при маневриращитъ войски.

Какви указания сж били дадени на началника на артилерията въ дивизията може да се види отъ наредбата на сжщия, по поводъ горната заповѣдь:

„Дивизията ще заеме, като главна позиция, линията Доуджаросъ—Карталъ тепе—в. 123—Плоската могила—в. 97—височината съ червената звездичка западно отъ Ахъркьой, дето и ще се окопае. Преднитъ части ще бждатъ на височината Памукъ Съртж и северно отъ главната позиция. Съобразно съ това, и всичката артилерия въ дивизията ще заеме позиция, както следва:

А. Дъсенъ участъкъ.

Началникъ на артилерията
майоръ Донковъ.

Отъ Плоската могила (включително)—
в. 97—Ахъркьой—р. Марица:

5 бат. отъ 8-и с. с. артилер. полкъ
1 бат. отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ

Всичко: 6 батареи.

Б. *Лъвъ участъкъ.*

Началникъ на артилерията
подполковникъ Николовъ.

Отъ 8-и с. с. арт. полкъ . . . 1 бат.

Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . . . 4 бат.

3-а с. с. 12 см. гаубична батарея

Всичко: 5 полски и 1 гауб. батареи.

В. 12 см. Д/30 обсадна батарея.

1. Две с. с. батареи да заематъ позиции на височината съ звездичка западно отъ Ахъркьой. Зона за обстрелване — отъ източната окраина на с. Карагачъ и вдѣсно.

2. Едно с. с. отдѣление (3 батареи) да заеме височината 97. Зона за обстрелване — отъ източния край на с. Карагачъ до източния край на Черекьой.

3. Една не с. с. батарея да застане на Плоската могила. Зона на обстрелване — отъ източния край на Черекьой до 2 км. западно отъ сѣщото село.

На линията в. 123 — Карталь тепе — Доуджарось:

1. Две не с. с. батареи да заематъ позицията на височината 123. Зона за обстрелване отъ 2 км. западно отъ Черекьой до с. Доуджарось, включително.

2. Една не с. с. батарея — на Карталь тепе, съ директриса въ източна посока, за да обстрелва гребенитѣ и севернитѣ склонове на Карталь тепе, в. 123 и Токадъ баиръ.

3. Една не с. с. батарея — западно отъ Карталь тепе, за обстрелване източно отъ Доуджарось.

4. Една с. с. батарея — въ долината на р. Арда, югозападно отъ Доуджарось, съ директриса въ източна посока.

5. Гаубичната батарея — западно отъ Карталь тепе. Зона за обстрелване селата Доуджарось и Черекьой.

Да постави едно оржие североизточно отъ Татаркьой, второ — между Плоската могила и височината 97 и трето оржие вдѣсно отъ височината 97.

Заемането на тѣзи позиции отъ батареитѣ ще стане, щомъ като преднитѣ части на пехотата се подадатъ напредъ отъ опредѣлената линия за главна позиция, а за сега да се изкопаятъ само батареитѣ."

Съ тази наредба не бѣ изпълнена заповѣдта на началника на дивизията да се поставятъ батареитѣ така, че да могатъ да съсрѣдоточаватъ огъня, когато стане нужно.

Боятъ на 11-и ноемврий — Завладяване с. Доуджаросъ.

Въ заповѣдта по 8-а дивизия на 10-и ноемврий вечерта наново се потвърждаваше необходимостта да се завладѣе селото Доуджаросъ. Затова началникътъ на Лѣвия участъкъ реши на 11-и да атакува и заеме селото, следъ предварителна подготовка на атаката съ силенъ артилерийски огънь. Следъ като обезпечи съдействието на батареитѣ отъ своя секторъ, той поиска съдействието и отъ Западния секторъ, като помоли началника на сектора да изпрати една с. с. батарея къмъ чифл. Кулакль, за да обстреля с. Доуджаросъ. Поискано бѣ съдействие и отъ командира на 12 см. Д/25 група, отъ Западния секторъ, съ когото началникътъ на Лѣвия участъкъ се считаше свързанъ още отъ боеветѣ на 25-и и 26-и октомврий, когато 3-а бригада заемаше Западния секторъ.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ Щаба на Лѣвия участъкъ бѣ издадена следната заповѣдъ за атаката на селото:

„За заемане на с. Доуджаросъ заповѣдвамъ:

Лѣва колона — капитанъ Георгиевъ — 3./52. рота — да настѣпи между шосето Кърджали—Одринъ и р. Арда, като съ стрелба и съ самоокопаване достигне западната частъ на рѣкичката, намираща се на около 2 км. североизточно отъ с. Доуджаросъ;

Срѣдна колона — подполковникъ Панайотовъ — 1./52. и 2./52. роти — да настѣпи южно отъ шосето Кърджали—Одринъ и държи връзка съ настѣпващата лѣва колона;

Дѣсна колона — капитанъ Михайловъ — 4./52. рота — да настѣпи на около 600 крачки вдѣсно отъ срѣдната колона и да държи връзка съ нея.

Североизточна колона — майоръ Пенковъ — 1./12. дружина — да държи връзка между 12-и полкъ и 4./52. рота, като е постоянно на една линия съ Дойчинова могила (Карталь тепе) и лѣвата колона.

При настѣпленieto частитѣ да иматъ най-неуязвими строеве противъ крепостната и полска артилерия и пехотния огънь, като използватъ най-умѣло гѣнкитѣ на мѣстността. Въ най-широка степенъ да използватъ лопатата и най-умѣло да разходватъ патронитѣ.

Настѣпленieto на пехотата да се поддържа отъ всичкитѣ батареи въ участъка. Настѣпленieto да се почне следъ половинчасова бомбардировка на с. Доуджаросъ.

Дружинните лѣкари да се намиратъ при дружините си. Въ случай че се стѣмни преди да бѣде заето с. Доуджаросъ, да се действа съ нощни строеве. Предните части да означаватъ мѣстата си съ флагъ."

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. батареите отъ Лѣвия участъкъ откриха огънь за подготовка на атаката. Двете не с. с. и 9-а с. с. батареи започнаха да обстрелватъ селото и окопите западно отъ него. Както селото, тъй и цѣлата турска позиция около него, бѣха обхванати отъ огъня на тѣзи батареи, и нито единъ турски войникъ не можеше да си покаже главата навънъ. Гаубичната батарея насочи огъня си по долината източно отъ селото, дето се забелязваха турски резерви, идещи отъ Черекъой. Турската гаубична батарея, която въ предшествуващите дни стреляше отъ тази долина, сега не се обаждаше. Вѣроятно, вследствие сполучливия огънь на българската гаубична батарея, тя е била принудена да напусне набързо позицията си, като остави на мѣстото зарядни ракети.

Стрелбата по с. Доуджаросъ постоянно се усиляваше, защото по селото постепенно открива огънь и обсадната 12 см. Д/30 батарея, а също и групата 12 см. Д/25, отъ Западния секторъ.

Впечатлението отъ този съсредоточенъ огънь е било твърде силно. Турците, ужасени отъ артилерийската стрелба, не дочакаха приближаването на пехотните части, а започнаха да напушатъ окопите си и да бѣгатъ безредно къмъ фортовата линия. Бѣгащите позначителни групи бѣха преследвани съ артилерийски огънь.

Командирътъ на 1./52. дружина имаше сведения, че турците, съ около три роти, заематъ окопите на западъ и на югъ отъ селото Доуджаросъ. Къмъ 10 ч. пр. пл., когато се получи заповѣдта отъ командира на 3-а бригада за настѣпление и за завладяване с. Доуджаросъ, дружината бѣ разположена така: 3-а рота заемаше позиция задъ оврага западно отъ Доуджаросъ, отъ р. Арда до шосето; 2-а рота бѣ въ предни постове отъ позицията на 3-а рота до главната позиция на дивизията (наблюдателния пунктъ на обсадната батарея); единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ за прикритие на артилерията, задъ Карталъ тепе; 4-а рота бѣ на позиция при артилерийската позиция, а единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ за прикритие на обсадната батарея; 1-а рота бѣ въ дружинна поддръжка, задъ 2-а и 3-а роти, на около 800 кр.; единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ още на 3-и ноемврий въ с. Сименли за охрана на дивизионната болница. Командирътъ на дружината не можеше да изпълни точно заповѣдта и да организира настѣпле-

нието точно тъй, както се искаше въ нея. Той назначи 1-а и 3-а роти въ първа линия, а 2-а рота — въ дружинна поддръжка. На ротитѣ отъ първа линия бѣха дадени за обектъ турскитѣ окопи отъ р. Арда до шосето. Окопитѣ южно отъ шосето бѣха предоставени на 1./12. дружина, заедно съ 4./52. рота.

Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. 4-а рота настѣпи въ строй за движение подѣ артилерийски огънь. Когато се изравни съ построенитѣ въ боенъ редъ 3-а и 1-а роти, и последнитѣ настѣпиха. Щомъ се почна общото настѣпление на 1./52. дружина, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по нея. Тогава ротитѣ започнаха да прибѣгватъ по взводно, а, когато турскиятъ огънь ставаше по-силенъ, — и по отдѣление, като подготвяха настѣплението си и съ собственъ огънь. Презъ време на това настѣпление четиритѣ роти на дружината изстреляха 57,150 патрони. Когато ротитѣ достигнаха на 600—700 кр. отъ турскитѣ окопи, турцитѣ започнаха да отстъпватъ въ голѣмо безредие къмъ с. Черекьой, обстрелвани отъ българската артилерия и съ пехотенъ огънь отъ преднитѣ роти на дружината, както и отъ ротитѣ на 1./12 дружина. Окуражени отъ безредното оттегляне на противника, българскитѣ роти продължиха настѣплението си още по-бързо, влѣзоха въ селото по петитѣ на отстъпващитѣ турци и не имъ дадоха възможност да организиратъ каква-годе съпротива въ него. Тѣ продължиха настѣплението си на около 1.5 км. отъ селото, и бѣха спрѣни отъ командира на дружината при оврага източно отъ него.

Връзката между турската пехота и артилерия е била слаба въ този моментъ. Отъ турскитѣ наблюдателни пунктове не е можело да се наблюдава бойното поле около Доуджаросъ; когато българската пехота започна настѣплението си, турската артилерия отъ главната отбранителна линия не се обаждаше, а когато тя започна да обстрелва долината западно отъ селото, българскитѣ части не бѣха вече тамъ, а бѣха достигнали до самитѣ турски окопи. По-късно турската артилерия обстрелва доста продължително самото село, въ което нѣмаше никакви български части. Едвамъ вечерята тя откри огънь по позицията източно отъ селото, но и този огънь не причиняваше никакви вреди, защото частитѣ вече бѣха се окопали доста добре.

Едновременно съ 4./52. рота настѣпи и 1./12. дружина, като имаше за обектъ турскитѣ окопи южно отъ селото. Посоката на настѣплението на тази дружина бѣ такава, че заплашваше турскитѣ части въ Доуджаросъ съ обграждане. На това настѣпление се дължи отчасти бързото отстъпление на турцитѣ, безъ да дочакатъ приближаването на българскитѣ пехотни части.

Резултати отъ боеветъ въ Южния секторъ.

Съ заемането с. Доуджаросъ на 11-и ноемврий, 8-а дивизия достигна линията, опредѣлена въ заповѣдта по II армия отъ 2-и ноемврий. А съ достигането тази линия, се спечелваше единъ много удобенъ наблюдателенъ пунктъ — Карталъ тепе, откойто се виждаше цѣлата панорама на Оринската крепостъ и вътрешността на града. Независимо отъ това, на турцитѣ се отне единствената удобна предна позиция на Южния секторъ. Българскитѣ войски, следъ като завладяха гребена и височинитѣ между Доуджаросъ и Ахъркой, спечелиха възможностъ да маневриратъ задъ тѣзи височини, безъ да бждатъ изложени на погледитѣ отъ крепостта.

Вследствие липса на общо командване на дивизията, въ действията между 2-и и 11-и ноемврий и вследствие възприетия начинъ за прекъсване започнатия бой всѣка вечеръ, като се изпращаха назадъ, за нощуване въ бивацитѣ, ангажиранитѣ въ боя батареи и дружини, казанитѣ резултати се добиха съ голѣми жертви.

СВЕДЕНИЕ

За загубитѣ на частитѣ отъ Южния секторъ
отъ 7-и до 12-и ноемврий.

Части	Убити		Ранени		Изчез-нали		Всичко	
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници
12-и полкъ	2	15	1	190	—	3	3	208
30-и „	—	34	3	343	—	20	3	397
51-и „	—	7	2	76	—	6	2	89
52-и „	—	2	—	21	—	—	—	23
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	1	—	—	—	1
Всичко	2	58	6	631	—	29	8	718

ГЛАВА VII.

Очистване Родопския край от турски войски.

Дейност на Кърджалиския отряд от 11-и октомври до 2-и ноември.

Състав и задача на отряда. — След завладяване гр. Кърджали от Хасковския отряд, корпусът на Яверъ паша, който имаше задача да нахлуе въ България презъ Хасково, разстроенъ, отстъпи на югъ, къмъ Местанлъ.

На 11-и октомври Хасковският отрядъ бѣ привлеченъ къмъ Одринъ, а въ Кърджали останаха: 3-а и 4-а дружини отъ 40-и полкъ съ половината отъ нестроевата рота и парковия взводъ на полка, картечната рота, 4-о не с. с. планин. артил. отдѣление, конниятъ взводъ и 4-а погранична рота. Този отрядъ бѣ нареченъ „Кърджалиски гарнизонъ“. Командуването му бѣ възложено на командира на 40-и полкъ, полковникъ Сжбевъ, и му бѣ дадена задачата, която изпълняваше дотогава Хасковският отрядъ, споредъ заповѣдта по II армия отъ 7-и ноември, а именно: „Да остане и да се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията“.

Следъ заминаването на Хасковския отрядъ, началникътъ на Кърджалиския гарнизонъ заповѣда:

4-а дружина, съ една планинска батарея, да укрепи участъка отъ позицията отъ Отаджакъой до Туханларъ и на изтокъ;

3-а дружина да укрепи участъка на изтокъ отъ 4-а, до Сюлейманларъ;

На двата фланга на позицията да се поставятъ по две орджия;

Всѣки дружиненъ участъкъ да се заема постоянно съ по две роти, а останалитѣ роти, заедно съ осемтѣ орджия, да се разположатъ на бивакъ при с. Екбаръ Алтъ и да укрепятъ височината 305;

Пограничната рота да заеме линията Кърджали—Османъ Пашалари, да охранява лѣвия брѣгъ на Арда и да не допуска преминаването презъ тази линия;

Отъ конния взводъ да се изпращатъ ежедневно по два разезда къмъ Местанлъ и Гюмюрджина за събиране сведения за противника.

Въпросътъ за подчинеността на Кърджалиския гарнизонъ отначало не бѣ разрешенъ. Началникътъ на гарнизона смѣташе, че остава подчиненъ на начал-

ника на Хасковския отрядъ, и затова изпращаше ежедневнитъ си донесения до него. Но скоро стана невъзможно да се поддържа връзката съ този отрядъ, който, съ движението си къмъ Одринъ, навлѣзе въ планинския лабиринтъ северно отъ р. Арда. Тогава началникътъ на Кърджалиския гарнизонъ запита въ щаба на армията и оттамъ получи заповѣдъ, че се подчинява направо на командувашия II армия.

Прикованъ въ Кърджали, отрядътъ бѣ загубилъ съприкосновение съ противника. Началникътъ на отряда, както се каза, не взе никакви мѣрки за да изпрати нѣкаква частъ напредъ за охранение, вследствие на което още отъ първия день започна да се опасява отъ ненадейно нападение. Още на 12-и октомврий той изпрати въ щаба на армията донесение, че избѣгалото турско население се групирало на дѣсния брѣгъ на Арда, съ цель да се завърне въ селата си, а противникътъ се устройвалъ къмъ Местанлъ, и че е полезно да се придаде къмъ отряда поне една с. с. батарея и половинъ ескадронъ конница.

Самъ командувашиятъ армията намираше, че, следъ привлечение Хасковския отрядъ къмъ Одринъ, дветѣ дружини въ Кърджали трѣбва да се усилятъ поне съ дветѣ опълченски дружини, които бѣха изпратени да укрепяватъ позиции къмъ Трезли и Чамурли. Тази негова молба бѣ удовлетворена отъ Щаба на действащата армия. На 14-и октомврий въ Кърджали пристигнаха: 10-а допълняваща и 16-а опълченска дружини. Първата веднага бѣ изпратена въ Туханларъ, като прикрытие на батареята, а втората се разположи на позиция на 2 км. северно отъ града.

Началникътъ на отряда, обаче, като не можѣ да се добере до по-положителни сведения за противника, намираше, че отрядътъ трѣбва още да се усили, и изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Днесъ по пладне нашиятъ разездъ, около 20 души, на около 3 км. на северъ отъ Местанлъ, по шосето за Гюмюрджина, е билъ обстрелянъ. Има раненъ единъ конь. Населението крайно враждебно настроено и не избѣгало, затова да се надникне по-нататкъ безъ кавалерия невъзможно. Изглежда, че противникътъ нѣщо замисля да предприеме противъ насъ. Съ това се обяснява неизбѣгването на турско население отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда. Притеглянето на нашитѣ части отъ отряда къмъ изтокъ на 11-и того стана известно на противника. Намирамъ, че е необходимо да се подкрепимъ съ скорострелна артилерия и съ още две действащи дружини.“

Командувашиятъ II армия отговори, че началникътъ на отряда има да отбранява р. Арда, за което разполага, освенъ съ дветѣ дружини, които му се изпратиха, но и съ пограничната стража, която е по Арда. Тѣзи сили сж достатъчни, но се иска повече енергия и разпоредителностъ. Обаче командувашиятъ армията, като смѣташе, че началникътъ на отряда, полковникъ Сжбевъ, „е малко малодушенъ и се побоява за положението си“, намѣри за нужно да помоли Щаба на действащата армия, една частъ отъ Родопския отрядъ, презъ Пашмакли, да потърси връзка съ Кърджали и да осуети всѣко опитване на противника да настѣпи въ тази посока.

На 15-и октомврий въ състава на отряда влѣзоха още 10-а опълченска дружина и половинъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ. Дружината бѣ оставена въ с. Тузлукъ, съ задача да укрепи резервна позиция по височинитѣ южно отъ селото. Една рота бѣ изпратена въ с. Ашикларъ за пазене тила, а единъ взводъ отъ тая рота бѣ изпратенъ въ Гюклемезлеръ за охрана на артилерийския паркъ, който на 14-и е билъ нападнатъ отъ башибозукъ.

Дейност между 16-и и 18-и октомврий. — Изпратеният на югъ разездъ забелязалъ турски лагеръ на 2 км. южно отъ Местанлж, източно отъ шосето за Гюмюрджина, но не можалъ да опредѣли голѣмината на турскитѣ сили.

На 16-и октомврий къмъ отряда пристигнаха единъ пеши и единъ коненъ жандармерийски взводове отъ 6-а дивизионна областъ. Началникътъ на отряда, заедно съ командира на артилерийското отделение, обиколи позицията и разпреди и батарентъ да заематъ позиция: 10-а батарея — на височината северозападно отъ Кърджали, съ единъ взводъ на югъ отъ с. Екбаръ Алтж, 11-а батарея — на височината северно отъ с. Туханларъ, 12-а батарея — южно отъ с. Екбаръ Алтж, съ единъ взводъ на хребета източно отъ с. Айваджикъ.

Предната вечеръ началникътъ на отряда бѣ решилъ ежедневно да изпраща по единъ разузнавателенъ отрядъ къмъ Местанлж. Презъ този день бѣ назначена 16./40. рота. Ротата тръгна въ 6 ч. пр. пл. по пѣтя Емирлеръ—Оглуларж—в. 669—Балабанлж. Когато стигна до последното село, командирътъ на ротата изпрати по единъ взводъ къмъ Язле и по шосето за Местанлж, а другитѣ два взводове спре при моста на р. Сюютлю. Следъ разузнаването на двата предни взводове, ротата продължи движението си и стигна на 3 км. северно отъ Местанлж, следъ което се върна обратно, като остави само единъ силенъ патрулъ на дѣсния брѣгъ на Ярда. Отъ разузнавателния отрядъ бѣха събрани следнитѣ сведения: Турски войски никжде не сж забелязани; населението посрещнало ротата добре и съобщило, че на югъ отъ Местанлж имало башибозукъ и редовна войска.

На 17-и октомврий бѣ изпратенъ новъ разузнавателенъ отрядъ — 12./40. рота. Къмъ 10 ч. пр. пл. този отрядъ стигна до р. Сюютлю, дето бѣ посрещнатъ отъ настѣпваща турска частъ съ огънь. Ротата се оттегли на обраслата съ храсталакъ височина североизточно отъ Балабанлж, дето остана до 3 ч. 30 м. сл. пл., и следъ това тръгна обратно за Кърджали, като неуспѣ да опредѣли силата на настѣпилитѣ турци.

Щомъ се започна престрелката при р. Сюютлю, началникътъ на Кърджалиския отрядъ заповѣда всички части да заематъ мѣстата си на позицията, дето безцелно престояха до мръкване. Той изпрати въ шаба на армията донесение, че преднитѣ части на противника сж настѣпили и заели съ около петъ табори височинитѣ Солукъ дагъ, Узъ Бей и в. 669, отъ дветѣ страни на пѣтя Кърджали—Гюмюрджина; че отъ Гюмюрджина, споредъ показанията на селени-турци, идѣли още войски, и че било необходимо да се усили отрядътъ съ пехота и скорострелна артилерия, защото повечето отъ войницитѣ му били неслужили.

На другия день, 18-и октомврий, разузнавателнитѣ части пакъ бѣха посрещнати съ огънь. Началникътъ на отряда започна още повече да се безпокои и въ 12 ч. по пладне изпрати въ шаба на армията следното донесение:

„Отъ нощното разузнаване се установи, че противникътъ е заелъ в. 669, на западъ отъ пѣтя Кърджали — Гюмюрджина, съ пехотни части. Тази заранъ, около 10 ч. и 30 м. пр. пл., откриха огънь по нашитѣ разузнавателни части. По всичко изглежда, че турцитѣ се готвятъ да поведатъ настѣпление. Въ тила ни, въ всички села има скрити, а сжщо и въ фланговетѣ, турски войници, и почнаха да безпокоятъ тила.“

Отъ турска страна нѣма сведения, откоито да се вижда какви сж били намѣреніята на турското командване въ това време. Следъ превземането на Гюмюрджина и Скеча, българитѣ заловиха нѣколко телеграми, откоито се вижда,

че турското командуване, следъ като построи разбититѣ си части отъ Пашмакли и отъ Кърджали, е започнало да мисли за частично настѣпление, съ цель да завладѣе наново тѣзи пунктове. Отъ заловенитѣ телеграми се вижда, че на 15-и октомврий началникътъ на Кърджалиската редифска дивизия е изпратилъ до началника на Акхисарския редифски полкъ следната заповѣдь:

„1. Следъ боя при Пашмакли, за да се спре по-нататъшното напредване на неприятеля, нашитѣ части, които се оттеглятъ къмъ Скеча, заедно съ вашия полкъ, да заематъ линията Буховица — Лопата.

2. Основаватъ се на Вашия патриотизъмъ и вѣрвамъ, че ще употребите всичката си енергия за спасение отечеството.

3. Повдигнете духа и енергията на офицеритѣ и войницитѣ.

4. Азъ лично ще командувамъ отряда, но, докато се завършатъ правенитѣ тукъ приготовления, ще ме замѣства майоръ Османъ бей. До аторо разпореждане, азъ оставамъ въ помѣщенieto на Скечанското коменданство.“

На 18-и октомврий отрядътъ на линията Буховица—Лопата (2./36., 3./36. низамски табори, картечната рота на същия полкъ, Акхисарскиятъ редифски полкъ табори Магнезия и Сандѣкли, пограничната рота, единъ ескадронъ, 3-а батарея отъ 1-о планинско артилерийско отдѣление, една рота опълченци-доброволци, едно телеграфо-телефонно отдѣление и едно санитарно отдѣление) е получилъ отъ Мехмедъ Шурски паша заповѣдь да мине въ настѣпление за завладяване обратно Гол. Паласъ. Отъ отдадената по този случай заповѣдь по отряда може да се предполага, че също такава заповѣдь за настѣпление е била дадена и на другитѣ отряди, а, следователно, и на отряда, който бѣ на югъ отъ Кърджали. Поради липса на други документи, ще приведемъ тукъ заповѣдта на началника на отряда при Буховица отъ 18-и октомврий:

„Неприятелътъ, въ съставъ единъ пех. полкъ и една дружина, е завладѣлъ Гол. Паласъ. Малки негови отдѣления сж напреднали до Чанкъръ Дерѣ, за да събиратъ храни.

Нашитѣ лѣвъ и дѣсенъ флангарди днесъ въ 7 ч. сл. пл. ще атакуватъ съвмѣстно Паласъ. Акхисарскиятъ редифски полкъ ще бѣде авангардъ, и да настѣпи въ 3 ч. сл. пл. по главния пътъ отъ Буховица. Следъ него, на 800 кр., ще настѣпи низамскиятъ полкъ съ батареята. Ескадронътъ да трѣгне по пътя за Юнусъ Дерѣ и да наблюдава посоката къмъ Смилянъ. Лѣвиятъ флангардъ нѣма да открива огънь, докато дѣсниятъ не започне боя.“

Отъ Шаба на II армия се обърна вниманието на началника на Кърджалиския отрядъ, че пограничната стража може да охранява фланговетѣ на отряда, и че разчистването тила отъ шайки не е трудна работа съ срѣдствата, съ които разполага. Подсказваше му се, че той може да обезоружи населението и дори да го изпрати въ Хасково.

Но началникътъ на отряда се задоволи съ най-пасивнитѣ мѣрки: той изпрати само две опълченски роти, съ задача да прикриватъ съ една полурота парковия взводъ въ Гьоклемезлеръ, а една и половина роти да се разположатъ на висотата непосредствено на северъ отъ Ашикларъ, като изпратятъ наблюдателни застави на всички съседни височини, за охранение тила на отряда.

Командуваниятъ II армия изпрати за усиление отряда току-що пристигналитѣ 1-а и 6-а допълняващи дружини, които имаха по 290 и 400 войници, и затова бѣха съединени въ една дружина. Независимо отъ това, той помоли въ Шаба на действащата армия да се подкрепи отрядътъ съ още две дружини отъ предназначениятъ за усиление II армия, а също да се смѣни и полковникъ Сѣбевъ съ единъ по-енергиченъ началникъ отъ офицеритѣ, оставени въ тила¹⁾.

¹⁾ Телеграма № 891 до Шаба на действащата армия.

Тревожните донесения от страна на началника на Кърджалиския отрядъ всъхва тревога и у по-горното командване. Командуваният армията вечерта изпрати въ Щаба на действащата армия следната телеграма:

„Считамъ за длъжност да настоя още веднъж на телеграмата си № 891 от днесъ. Въроятно къмъ Каяджикъ все трѣбва да има нѣкои дружини, които да се насочатъ къмъ Кърджали, за да не бждетъ изложени на нѣкой сюрпризъ.“

Още сщия денъ за началникъ на Кърджалиския отрядъ бѣ назначенъ подполковникъ Добри Петковъ.

Паниката на 19-и октомврий. — Между това, тревожното командване и тревожните донесения, изпращани въ Щаба на II армия, постоянните искания помощ се узнаваха отъ по-долните началници и отъ бойците. По този начинъ се създаде тревожна атмосфера въ самия отрядъ. Всички се чувствуваха изолирани. Пасивното стоене на позицията ги караше да мислятъ, че инициативата минава въ ръцетъ на турците, и че тѣ всѣка минута могатъ да изненадатъ разпръснатия отрядъ.

Нощта срещу 20-и октомврий бѣ много тъмна. Къмъ 10 ч. сл. пл. започна да вали силенъ дъждъ. На нощната стража въ града се сторило, че нѣкакви свѣтлини, като фенери, се движатъ по височините южно отъ Арда. Стражарите съобщили на пристава, а той — на началника на отряда, че забелязаните фенери се приближаватъ къмъ града, а вериги и поддръжки газятъ р. Арда. Началникътъ на отряда веднага заповѣда да се заеме позиция и да се посрещнатъ настѣпващите турци. Организираните бойни части, разбудени по тревога, веднага се отправиха къмъ своите мѣста на позицията. Но между по-недисциплинираните обозни и нестроеви избухна паника. Всички се предадоха на неспокойно лутане въ тъмнината, напуснаха града и се разпръснаха въ разни посоки, а повече отъ тѣхъ се насочиха къмъ с. Тузлукъ. Въ сщщото село отстъпи и полуетадронътъ, „предвидъ тревожните известия откъмъ Арда“, както донася неговиятъ командиръ.

На разсъмване стана ясно, че никакво настѣпление от страна на турците не е имало, и войниците, обезсърчени, се прибраха отъ позицията.

Дейностъ до 24-и октомврий. — Отъ 20-и до 22-и октомврий отрядътъ продължаваше да укрепява позицията предъ Кърджали. Отъ полуетадрона постоянно се изпращаха разезди напредъ, откоито се събраха следните сведения: а) Височината западно отъ с. Исмаилеръ е заета отъ около взводъ пехота; б) Забелязани били групи отъ хора на югъ отъ р. Дамо, с. Узъ Бей и с. Язле; в) Въ с. Айнаджикъ нѣма турски войски; г) Отъ с. Теке е стреляно противъ български разездъ; д) Изобщо, линията Исмаилеръ — 669 — Язле — Теке е заета съ слаби пехотни части, които не позволяватъ на разездите да проникнатъ на югъ. Отъ заловенъ турчинъ се узна, че, споредъ войниците, които се скитатъ изъ напуснатите турски села, турците имали три табори въ с. Бахшишлеръ и други два — между това село и Местанлъ.

На 23-и октомврий пристигна въ Кърджали новиятъ началникъ на отряда, подполковникъ Петковъ. Той изучи положението, заедно съ началника на щаба на отряда, майоръ Дрънковъ, който бѣ пристигналъ преди четири дни.

Първата негова грижа бѣ да организира командването на разпокъсаните части. Затова той поиска разрешение отъ Щаба на II армия да формира два сборни полка: единиятъ — отъ дветѣ дружини на 40-и полкъ, подъ командата на

подполковникъ Свиначовъ, и другиятъ—отъ 10-а допълняваща, 10-а опълченска и 1-а и 6-а допълняващи дружини, като последнитѣ две образуватъ една сборна дружина. Той молѣше полковникъ Сѣбевъ да се изпрати да поеме командуването на дветѣ свои дружини, които заминаха съ Хасковския отрядъ.

Между това, турцитѣ започнаха да ставатъ по-активни. Тѣхнитѣ предни части, окужени отъ пасивността на Кърджалиския отрядъ, пълпѣха на северъ и достигнаха почти до самия брѣгъ на р. Арда. Тѣй, заставитѣ на дѣснофланговата 4./40. дружина имаха престрелка съ малки партии башибозукъ на висотитѣ югозападно отъ с. Салихлеръ. Изпратениятъ по шосето за Местанлъ разездъ е билъ принуденъ да се оттегли задъ р. Арда, а въ Серхошларъ били забелязани групи башибозукъ; на дѣсния флангъ отдѣлни турски групи открили огънь по преднитѣ постове, които не отговорили, вследствие на което нѣкой отъ тѣхъ се опитали да минатъ на лѣвия брѣгъ на Арда, при с. Кафтанъ, но били отблъснати съ огънь.

Началникътъ на отряда заповѣда да се подкрепи дѣснофланговата рота съ една рота и две орджия и да се атакува противника по посока на с. Кюселеръ.

Преустройство на отряда.—Началникътъ на Щаба на II армия запита на 23-и октомврий колко и какви дружини, колко картечници, орджия и какви пушки има въ отряда. На това запитване се отговори на 24-и, че въ отряда влизатъ две дружини отъ 40-и полкъ, 10-а и Софийската допълняващи дружини, 10-а и 16-а опълченски дружини, въоръжени съ бердани, полускадронъ отъ 3-и коненъ полкъ и 4-о не с. с. планинско артилер. отдѣление.

Командуващиятъ армията уважи искането на началника на отряда, и той започна преустройството му. Формирани бѣха два сборни полка: 1-и — подъ командата на подполковникъ Свиначовъ, отъ 3./40. и 4./40. дружини и 32-а допълняваща дружина, която бѣ изпратена за усиление отряда, но още не бѣ пристигнала, и 2-и — подъ командата на майоръ Селвелиевъ, отъ Софийската, 10-а допълняваща и 10-а и 16-а опълченски дружини.

Отрядътъ ставаше по голѣмина почти равенъ на Хасковския отрядъ, който разгони турскитѣ войски въ Кърджалиско на 8-и октомврий. Но и новиятъ му началникъ бѣ завладялъ отъ общото настроение за слабостта му. Особено той се бѣ подалъ на доклада на артилерийския началникъ за необходимостта отъ скорострелна артилерия. Това се вижда отъ дългото донесение до щаба на армията:

„Споредъ донесенията, въпрѣки задачата ми, неприятелътъ ще ни принуди да влѣземъ въ бой. Отрядътъ, поставенъ да се бори въ планинска мѣстность, между население крайно враждебно настроено, е билъ запуснатъ въ всѣко отношение, както се вижда отъ донесенията и исканията ми отъ вчера. Въ туй отношение наложителна е нуждата отъ облѣкло, обозъ, интендантство, шансовъ инструментъ, медикаменти, медицински и ветеринаренъ персоналъ. Независимо отъ това, лишенъ отъ полски скорострелни орджия, които полковникъ Дѣловъ взелъ до едно, отрядътъ е падналъ духомъ. Всички едно говорятъ, че бързитѣ и пълни успѣхи на Хасковския отрядъ се дължатъ въ голѣма степенъ на блѣстещата и убийствена стрелба на скорострелната артилерия, и, щомъ скорострелнитѣ орджия откривали огънь, турцитѣ сж бѣгали, и почти всички убити и ранени сж пострадали отъ гранатитѣ и шрапнелитѣ. Самъ началникътъ на артилерийското отдѣление ми докладва, че артилерийската борба на нескорострелна артилерия съ скорострелна, каквато е неприятелската, е мжжна. Предвидъ изложеното, въ интереса на дѣлото, за запазване духа и вѣрата на чиноветѣ отъ отряда въ могѣществото на нашата скорострелна артилерия, моля настойчиво да ми се изпратятъ чакъ по-скоро поне една или две скорострелни батареи. По-рано, освенъ сегашното планинско артилерийско отдѣление, нескорострелно, е имало и полски скорострелни орджия. Надявамъ се, справедливата ми молба да бѣде уважена.“

Командуваният армията, обаче, не намираще тази молба за „справедлива.“ Той изпрати следния отговоръ:

„Старайте се да изпълните задачата съ състава на отряда и сръдствата, съ които разполагате. Скорострелна артилерия нѣма отижда да Ви се прати, а и не е само Вашиятъ отрядъ безъ такова. Неоставяйте духътъ на войниците да зависи отъ системата на орджията. Утре, 25-и октомврий, Ви се изпраща една опълченска дружина, която ще пристигне на 27-и. Праща Ви се ветеринаренъ лѣкаръ и медикаменти, а облъкло и друго необходимо за отряда Ви ще се иска отъ Хасково.“

Независимо отъ този категориченъ отговоръ, командуваният армията и съ заповѣдта за действията на 24-и октомврий се стремѣше да подтикне отряда къмъ по-активни действия:

„Кърджалискиятъ отрядъ да поддържа съ силни рекогносцировачни отряди постоянно и тѣсно съприкосновение съ противника, като не се изпусчатъ благоприятнитъ случаи да действуватъ решително противъ неприятелски групи по дѣсния брѣгъ на р. Арда.“

Но началникътъ на отряда продължаваше да настоява за изпращане дългобойни полски орджия, единъ ескадронъ конница съ мѣстни коне, облъкло, храна, фуражъ, лѣкари, медикаменти, да се организира интендантството и пр. Тѣзи непрекъснати искания станаха причина, командуваният армията да загуби вѣра и у новия началникъ на отряда. На 26-и октомврий той му изпрати следното остро предупреждение:

„Донесенията Ви отъ подобенъ характеръ не неприятно изненадваатъ. Длъжностъ Ви е да изпълнявате дълга си съ сръдствата, съ които разполагате. Имайте добра воля да разберете веднъжъ за винаги, че не сте само Ви изложени на трудности и лишения, но само Ви повтарете нѣколко пѣти все едно и също. Засега нѣма да Ви се даде повече. Не забравяйте, че противникътъ срещу Ви не е по-добре отъ Васъ. Ако за планинската мѣстностъ въ Кърджали трѣбва полска артилерия, то планинската артилерия трѣбва да пратимъ въ полето или срещу крепостта. Донесете незабавно за имената на офицеритъ-артилеристи, които тъй своеобразно разбиратъ длъжноститъ си.“

Дейностъ на 24-и октомврий. — Презъ този день преднитъ части на отряда имаха престрелка съ турцитъ на дѣсния брѣгъ на Арда и заловиха единъ редовенъ войникъ и шестъ башибозуци.

Отрядътъ влѣзе въ връзка съ Родопския отрядъ, откойто се получи съобщение, че съ единъ полкъ и четири планински батареи е достигналъ линията Смилянъ—Голѣмъ Паласъ—Равнище, и че другитъ части отъ 2-а дивизия действуватъ къмъ Невроколъ. По лосокитъ Скеча и Букъ имало 56 табори и 23 батареи. Последната частъ отъ това съобщение, очевидно, е погрѣшно. Вѣроятно таборитъ сж 5—6, а батареитъ—2—3. Но въ щаба на армията то е предадено погрѣшно, както е получено, и предизвика напомняне да се провѣри съмнителното число на неприятелскитъ войски.

Разузнаването на 26-и, 27-и и 28-и октомврий. — Напомнянията за по-активни действия отъ страна на командувания армията дадоха, най-последно, резултатъ. Началникътъ на отряда реши да произведе усилено разузнаване на югъ отъ р. Арда, за което на 26-и октомврий въ 10 ч. пр. пл. издаде следната заповѣдъ:

„§ 1. Споредъ сведенята, неприятелътъ, въ съставъ около 5 табори (дружини) и 6 орджия, заема Местанлъ. Неговитъ предни части сж на линията Исмайлерь, на югозападъ отъ Кърджали,—висотата 669—с. Язле, югоизточно отъ Кърджали. Нашата II армия бомбардира гр. Одринъ. Вдѣсно отъ насъ, на около 25 км. къмъ с. Равнище, действува нашъ отрядъ.“

„§ 2. На повѣрения ми отрядъ, влизашъ въ състава на II армия, е заповѣдано да произведе усилено разузнаване и, ако стане нужда, да завърже бой, за което:

Частитѣ отъ сегашното бойно разположение на отряда оставатъ до втора заповѣдь по позицитѣ, които заематъ, съ следнитѣ изключения:

1. Разузнавателни отряди:

Поручикъ Табаковъ.
Отъ 4-а дружина 2 роты
Отъ 4-о план. арт. отдѣл. 2 орджия
Отъ полускадрона 6 конници.

Майоръ Селвелиевъ.
Софийската сборна дружина
Отъ 4-о план. арт. отдѣл. 4 орджия
Отъ полускадрона 12 конници.

Да се подаде напредъ днесъ въ 12 ч. 15 м. сл. пл. по направление с. Кюселеръ—с. Куджи, и да заеме върха на югъ (югозападъ) отъ Кюселеръ, по който върхъ на 24-и т. м. стреля планинскиятъ взводъ подъ негова команда.

Да тръгне отъ с. Исакларъ днесъ въ 12 ч. 55 м. сл. пл. по посока Кърджали—моста на р. Арда—Серхошларъ—Балабанлъж—Местанлъж. Съ една рота да заеме висотата на югоизтокъ отъ Хисаръ Юстю (югоизточно отъ Кърджали).

Разузнавателнитѣ отряди да се утвърдятъ на казанитѣ висоти.

2. На главната позиция:

а. Дъсенъ участъкъ:
Майоръ Тотева.

б. Централенъ участъкъ:
Капитанъ Ивановъ.

в. Лъвъ участъкъ:
Капитанъ Буковъ.
Отъ 40-и полкъ 2 роты
Отъ 4-о план. арт. отдѣл. 2 орджия.

г. Маневрираща частъ:
Подполковникъ Свиначевъ.
Отъ 40-и полкъ 2 роты
16-а опълченска дружина
Картечната рота
Отъ полускадрона 4 конници

д. Резервъ:
Майоръ Ангеловъ.
10-а опълченска дружина

Съ останалитѣ части да заеме позицията на ротитѣ, отиващи въ разузнавателенъ отрядъ съ поручикъ Табаковъ.

10-а допълняваща дружина остава неизменно.

Съ орджията и една полурота да се подаде на скалистата чука до Арда, на югоизтокъ отъ с. Айваджикъ. Да тръгне въ 10 ч. 30 м. пр. пл.

Частитѣ оставатъ събрани на мѣстата си.

Да се съсредоточи на северната крайнина на с. Ашикларъ, като продължава да наблюдава за тила съ заставитѣ, както досега.

§ 3. Артилерийскиятъ парковъ взводъ и пехотниятъ парковъ полувзводъ, до заповѣдь, да останатъ въ Ашикларъ.

Домакинскиятъ обозъ да останатъ по мѣстата си, както сѣга. Въ случай, че отрядътъ се ангажира въ бой, да се събератъ, подъ началството на командира на нестроевата рота на 40-и полкъ, при с. Ашикларъ, на западъ по пѣтя Ашикларъ—Кърджали.

§ 4. Отрядниятъ превръщенъ пунктъ да се открие въ Кърджалиската болница отъ лѣкаря на 40-и полкъ.

§ 5. Лазаретътъ, въ с. Тузлукъ, да остане на мѣстото си.

§ 6. Първиятъ ешелонъ отъ продоволствения транспортъ да се установи въ с. Ашикларъ, а останалитѣ — въ с. Гюклемезлеръ.

§ 7. Презъ време на боя храненето ще стане отъ ранцевия запасъ. Разузнавателнитѣ отряди да взематъ хлѣбъ за утре.

§ 8. Днесъ ще се намиратъ на западната крайнина на гр. Кърджали, на главния пѣтъ къмъ моста, дѣто да се изпращатъ всички доносения.

Въ опредѣленитѣ часове двата разузнавателни отряди тръгнаха да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Но започна да вали пороенъ дъждъ, който залѣ пѣтищата и цѣлата долина на р. Арда. Дѣсниятъ отрядъ съ голѣмъ трудъ стигна до подножието на височината при Кюселеръ, дѣто остана да ноцува. На разсъмване отрядътъ се изкачи на височината и започна да се окопава,

като постави на позиция и дветѣ си орджия. Този отрядъ не срещна никаква съпротива отъ турска страна. Турцитѣ презъ нощта бѣха напуснали своитѣ три постове на височината, а една тѣхна рота — отстъпи отъ Кюселеръ на югъ.

Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ, по причина на дъжда, можа да стигне къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. до с. Серхошларъ, като остави заляния пѣть по брѣга на Арда, а се движеше направо презъ нивитѣ. Изморенитѣ и измокрени войници бѣха оставени да пренощуватъ на позиция на южния край на селото, подъ проливния дъждъ, който продължи и презъ нощта, безъ да могатъ да се просушатъ, защото бѣ забранено да се кладатъ огньове. Сутринта отрядътъ изгуби доста време, докато се узнае причината на нѣколко пушечни изстрели предъ охранението. Следъ това се дочакваше батареята да излѣзе на позиция, което се извършваше много бавно, поради стрѣмната мѣстность.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. преднитѣ роти откриха огнь по отдѣлнитѣ турски групи, които се движеха около селата. Младитѣ войници, които за пръвъ пѣть влизаха въ бой, стреляха безъ нужда, макаръ турцитѣ да бѣха се закрили.

Къмъ 1 ч. сл. пл. батареята съ 44 гранати и 110 шрапнели обстреля всички села предъ в. 669, и дружината, подкрепена отъ 9/40. рота, настѣпи енергично и мина презъ тѣхъ. Настѣпващитѣ роти не срещнаха никаква съпротива, защото селата бѣха напуснати отъ жителитѣ, а оставенитѣ караули отъ населението се разбѣгаха.

Началникътъ на разузнавателния отрядъ, майоръ Селвелиевъ, къмъ 4 ч. сл. пл. изпрати донесение до началника на отряда, че свободно би могло да се достигне и до Местанлж, защото срещу него нѣма никаква редовна войска, нито артилерия, а населението панически бѣга.

На 28-и октомврий двата разузнавателни отряди бѣха съединени въ единъ, подъ началството на майоръ Селвелиевъ, като му се възлагаше следната задача:

„Съ една рота и две орджия да се заеме височината при с. Исмаилеръ, кждето да се утвърдятъ и охраняватъ фланга и тила на разузнавателния отрядъ;

Дветѣ орджия отъ с. Кюселеръ да се присѣдинятъ при поручикъ Табаковъ който да се подаде веднага напредъ и заеме височината на западъ отъ в. 669;

Съ отдѣлни патрули да се освѣтли Хаджиларъ и долѣтъ южно отъ него.“

Разчистване отъ башибозуци района западно отъ Кърджали. — На 29-и октомврий пристигна въ Кърджали капитанъ Кирпиковъ, отъ Генералния щабъ, изпратенъ отъ Щаба на II армия за „помощникъ на началника на щаба на отряда“, и съ поръчение да предаде на началника на отряда възгледитѣ на щаба на армията за задачата и начина на по-нататъшнитѣ действия, които се виждатъ и отъ следнитѣ заповѣди, изпратени отъ командувачия II армия до началника на отряда:

1) На 28-и октомврий:

„Сегашнитѣ действия на отряда съответствуватъ на обстановката. Необходимо е. изобщо, да се действува активно. Зоната трѣбва непремѣнно и съ всички сръдства да се очисти отъ башибозуци. Ако обстановката изисква, то може да настѣпите и съ цѣлия отрядъ.“

2) На 29-и октомврий:

„Кърджалискиятъ отрядъ да продължава действията противъ неприятеля при Местанлж.“

3) На 29-и октомврий вечерята:

„Действията Ви одобрявамъ. Желателно е, отрядътъ да предприеме по-активни действия. Донесете въ какъвъ съставъ е Родопскиятъ отрядъ, въ Пашмакли, съ който сте успѣли да влѣзете вече въ свързка, и каква му е задачата?“

Началникътъ на Кърджалиския отрядъ се силно безпокоеше отъ донесенията на пограничната стража, че почти всички селени-турци сж се завърнали въ своитѣ села, и че между тѣхъ имало множество войници, напуснали своитѣ части. Той смѣташе, че пограничната стража на западъ отъ Кърджали не ще може сама да направи безвредно турското население въ този край, както се искаше отъ командувачия II армия, и реши да изпрати единъ специаленъ отрядъ, на който да възложи очистването края отъ башибозуци.

Подъ началството на капитанъ Станевъ, командирътъ на 3-а дружина отъ 1-и сборенъ полкъ, бѣ формиранъ отрядъ отъ три роти и единъ планински артилерийски взводъ. На началника на отряда бѣ заповѣдано да настѣпи съ отряда по пътя Исмаилеръ—Чатакларъ—Елмалж Кибиръ и да очисти отъ башибозукъ пространството въ завоя на Арда, на северозападъ отъ линията Кърджали—Шейтанъ Кюпрю, като обърне особено внимание на пространството на северъ отъ р. Мачакалж. Следъ изпълнение на задачата си, отрядътъ да заеме позиция при Елмалж, дето да остане до втора заповѣдъ. На 30-и октомврий единъ разузнавателенъ взводъ отъ този отрядъ достигна до селата Махмудъ Бояджиларъ, Махтумъ, Посталаръ и долината на притока на р. Мачакалж, кждето не срещна никакъвъ башибозукъ. Въ селата бѣха останали само по 5—6 жени и 1—2 старци. До вечерята дружината достигна височината източно отъ Чатакларъ, дето се спре за нощуване. Отъ разпята на останалитѣ съ селата старци се узна, че организаторитѣ на башибозука се оттеглили къмъ Егри Дерѣ, а отъ самитѣ села бѣха изнесени всички храни. На 1-и ноемврий дружината стигна до височината при Елмалж, откждето бѣ насочена къмъ Егри Дерѣ и Акъ Бунаръ, за съдействие на частитѣ отъ Родопския отрядъ.

На 30-и октомврий въ Кърджалиския отрядъ станаха редъ размѣствания на отдѣлни роти. Отъ разузнавателния отрядъ бѣха събрани следнитѣ сведения; а) Нѣкои отъ отстъпващитѣ турски войници запалвали напуснатитѣ отъ жителитѣ села; б) Мѣстното турско население вече не бѣга при приближаване на разузнаващитѣ части, то не се съпротивява, а издига бѣли флагове, въ знакъ на покорностъ, и моли покровителство отъ войската; в) Находящитѣ се въ долината на р. Дамо турски войски отстъпили на югъ; г) Отъ с. Чатакларъ около 100 турски войници се оттеглили къмъ Местанлж; д) На 29-и вечерята е забелязана една турска колона, отъ две роти и две орждия, да се спуща отъ Узъ Бей къмъ Ахмедъ Сепан; мѣстнитѣ жители казвали, че турски войски, отъ около два табора съ две планински орждия, подъ началството на Кърджалиския паша, заемали позиция при с. Емирлеръ, югоизточно отъ Местанлж.

Изобщо, Кърджалискиятъ отрядъ бѣ изгубилъ своя нападателенъ духъ, което се вижда отъ следната телеграма до началника на Щаба на II армия, изпратена отъ капитанъ Кирпиковъ на 30-и октомврий въ 9 ч. пр. пл.:

„Моля, чакъ по-скоро разпореждането Ви да влѣза въ толкова благодарната си роля¹⁾. Отрядътъ е разпрѣснатъ на 120 км. Нѣмамъ възможностъ да го събера и да започна войната. Той е по позициитѣ отъ двадесетъ дни и гине, и морално и материално. Говорихъ съ командира на 1-и полкъ и началника на артилерията, който никакви специални заисквания не е правилъ. Всички ще възкрѣснатъ съ тръгването. Моля, дайте възможностъ на отряда да изпълни съ не по-малка доблестъ своята задача.“

¹⁾ Отъ тази телеграма се вижда, че капитанъ Кирпиковъ вѣроятно е билъ изпратенъ въ Кърджали, за да замѣсти началника на щаба на отряда, майоръ Дрънковъ.

Настъплението на турците на 1-и ноемврий. — Боятъ при в. 669. (22-о картограф. приложение). — Между това, турското командване се окопоти отъ нанесенитъ му първи удари въ Кърджали и, следъ като организира разпръснатитъ си части, започна да се опитва да мине въ настъпление противъ бездействиетъ войски въ Кърджалиско. Презъ нощта срещу 31-и октомврий Мехмедъ Яверъ паша изпрати на отряда около Бекташларъ следната заповѣдь¹⁾:

„1. Отъ Егри Дерѣ се съобщава, че неприятелътъ, въ съставъ два табора, който настъпваше къмъ Егри Дерѣ, се е окопалъ на югоизтокъ отъ Елмалж.

2. Частитъ отъ Егри Дерѣ да отстъпятъ при Еля дагъ.

3. Неприятелскитъ части, които настъпили къмъ Буховица, били принудени да отстъпятъ съ жертви.

4. Утре ще бѣде атакуванъ Паласъ. Настъпете къмъ Кърджали. Ако е необходимо да се посрещне неприятелътъ въ мѣстността Емирлеръ, да се изпрати единъ табора съ по едно оржие отъ отряда при моста Балабанлъ — Местанлъ. Отбранявайте храбро тази позиция и, ако бѣдете принудени да отстъпите, тръгнете съ останалитъ сили къмъ Ахатлеръ, като едновременно предприемете и нападения, за да не дадете на неприятеля възможностъ да се усили.

Заповѣдано е и на частитъ отъ Егри Дерѣ, които се оттеглили къмъ Еля дагъ, да подкрепятъ действията Ви. Влѣзте въ връзка съ тѣхъ.

5. Пратете храни отъ Адилъ Агларъ за Шеихъ Джумая.

6. Утре щабътъ заминава за Скеча.”

А въ това време, вследствие настояванетоъ отъ страна на командированія отъ Щаба на II армия капитанъ Кирпиковъ, бѣ предприето съсредоточение на частитъ отъ Кърджалиския отрядъ, което трѣбваше да се извърши на 31-и октомврий. Още на разсѣмване на частитъ бѣха изпратени отдѣлни заповѣди въ този смисълъ, а после имъ бѣ изпратена и следната обща заповѣдь, която урегулirваше съсредоточението:

„§ 1. Отъ всички получавани досега сведения се установява, че противникътъ, съ 2—3 табора отъ разбититъ при Кърджали войски, се намира около Местанлъ.

Отдѣлни избѣгали, следъ кърджалиското имъ поражение, войници и дребни части сж разпръснати изъ селата отъ Арда на югъ, и събиратъ около себе си башибозукъ, у който се намира нѣкакво оржие.

Нашитъ, Източната армия, действуватъ срещу Чатаалджа, II армия бомбардира Одринъ, и е изнесла свои части на югъ, задъ Димотика; 2-а и 7-а дивизии действуватъ около Солунъ, а 1-а бригада отъ 2-а дивизия действува на западъ отъ насъ, и е стигнала до линията Смилянъ — Равнище.

§ 2. На повѣрениа ми отрядъ е заповѣдано съ всички сръдства да очисти брѣговетъ на Арда отъ башибозукъ. За предстоящото изпълнение на задачата решавамъ да съсредоточа отряда въ Кърджали, за което:

а. Авангардъ:

Подполковникъ Свиначовъ.

Отъ 1-и полкъ 2 дружини.
Отъ 4-о план. арт. отд. 1 батарея.
Отъ полуеткадрона 20 конници.
Телеграфната команда 5 станции.

Днесъ да събере авангарда, да го разположи въ с. Джебиръ и къмъ 2 ч. сл. пл. да заеме съ наблюдателни застави линията на охранението — в. Клиса — кота 669 — село Исманлеръ.

б. Рекгносцироваченъ отрядъ:

Капитанъ Станевъ.

Отъ 1-и полкъ 3/4 дружина.
Отъ 4-о план. арт. отд. 1 взв. (2 оржия).

Да продължи изпълнението на задачата си — очистване отъ башибозукъ района на югъ отъ Арда, отъ Кърджали до Егри Дерѣ.

¹⁾ Тази заповѣдь е попаднала въ български ръце следъ завладяването на Гюмюрджина.

в. Главни сили:

- 1) 2-и полк 2 $\frac{3}{4}$ дружини.
- 2) 2-и полк 1 дружина.
- 3) Картечната рота.
- 4) Отъ 4-о план. арт. отд. 1 батарея.
- 5) Отъ другата батарея.
- 6) Полуескадронътъ.
- 7) Полска жандармерия.
- 8) Доманинскиятъ обози.
- 9) Отрядниятъ лазаретъ.
- 10) Ветеринарниятъ лазаретъ.

Да се разположи на квартири въ казармитъ въ гр. Кърджали.

Следъ като бѣде смѣнена отъ авангарда, да се разположи на почивка около село Салихлеръ.

Да се разположи на квартири въ казармитъ въ гр. Кърджали.

Да се разположи на квартири въ казармитъ въ гр. Кърджали.

Единиятъ взводъ да остане до друго разпореждане на мѣстото си, около Исмаилеръ, а другиятъ — на мѣстото си, въ зависимостъ отъ сегашното му положение, задъ кота 669 или около с. Хаджиларъ.

Да остане на мѣстото си — казармитъ въ гр. Кърджали.

Да се разположи въ гр. Кърджали.

Да се разположатъ при частитъ си.

Да се разположи въ болницата въ Кърджали.

Да се открие въ гр. Кърджали, по разпореждането на ветеринарния подпоручикъ Гуджевъ.

г. Тилови учреждения:

- 1) Парковата пехотна полурота да се разположи въ с. Ашикларъ.
- 2) Артилерийскиятъ парковъ взводъ да се разположи въ с. Тузлукъ.
- 3) Артилерийскиятъ паркъ да се разположи въ с. Ашикларъ.
- 4) Очередниятъ ешелонъ отъ продоволствения транспортъ да предава припаситъ на полковитъ обози въ гр. Кърджали, — дето да се разположи и интендантскиятъ взводъ.
- 5) За прикритие на разнитъ обози и подпомагане въ движението имъ, да се назначатъ отъ 2-и полкъ въ Гьоклемезлеръ $\frac{1}{2}$ рота и въ Ашикларъ $\frac{1}{2}$ рота съ ротния командиръ.
- 6) За дежуренъ по квартиритъ се назначава капитанъ Ивановъ, който да се разпорежи за всички мѣрки на близкото охранение и вътрешния редъ.
- 7) Дежурна часть — отъ 2-и полкъ една дружина, която да се разположи на югозападната часть на гр. Кърджали.
- 8) Водопой на р. Арда.
- 9) Въ случай на тревога, частитъ да се построятъ на частнитъ си сборни пунктове и да чакатъ заповѣдь.
- 10) Мостътъ ще продължава да охранява 2-а погранична рота отъ 7-а погранична дружина.
- 11) Щабътъ — въ Кърджали, въ Комендантското управление.

И тъй, преднитъ части на Кърджалиския отрядъ презъ цѣлия день на 31-и октомврий се размѣстваха. Споредъ заповѣдта по отряда, „предниятъ отрядъ“ на майоръ Селвелиевъ трѣбваше да се смѣни и да се оттегли въ Кърджали. Но частитъ, които трѣбваше да го смѣнятъ, пристигаха постепенно, и смѣната трѣбваше да се продължи и на 1-и ноемврий.

На 31-и октомврий турцитъ не предприеха нищо, вѣроятно тѣ сж се готвили за заповѣданото отъ Яверъ паша настѣпление.

На 1-и ноемврий, когато още се извършваше смѣната на частитъ отъ 2-и сборенъ полкъ съ тѣзи отъ авангарда, отъ смѣняващитъ се предни постове се получи донесение, че турци, съ съставъ около три табори, две орджия и две

картечници, настъпватъ по шосето Местанлъж—Кърджали, като насочватъ своя ударъ срещу височината 669.

Въ това време позицията отъ дветъ страни на височината 669 бѣ заета по следния начинъ:

1) На самата височина 669 бѣха две роти отъ 32-а опълченска дружина, три роти отъ Софийската дружина и 11-а не с. с. планинска батарея;

2) По една рота отъ горнитъ две дружини заемаха позиция на малката височина западно отъ 669;

3) На хребета северно отъ Балабанлъж бѣха пристигнали частитъ на 1-и сборенъ полкъ.

Щомъ се чуха изстрелитъ отъ югъ, началникътъ на Кърджалиския отрядъ, подполковникъ Петковъ, реши да спре по-нататъшното прегрупиране на частитъ отъ отряда и да посрещне турското настъпление на линията на предния отрядъ Той заповѣда:

„1. Подполковникъ Сви́нarovъ съ частитъ, находящи се на изтокъ отъ върха 669, да се задържи на позицията отъ седловината западно отъ върха 669 до р. Дамо.

2. Майоръ Селвѣлиевъ съ частитъ, находящи се на в. 669, да се задържи на позицията западно отъ първата.

3. Капитанъ Игнатовъ да се задържи на мѣстото си, при Исмаилеръ.

4. Майоръ Тюфѣчиевъ, насоченъ съ дружината си и картечната полурота къмъ в. 669, да се спре на гребена и на изтокъ отъ Емирлеръ.

5. Щабътъ — при кантона на шосето за Местанлъж.“

Но, преди да се получи тази заповѣдъ, изненаданитъ български части, както бѣха размѣсени при смѣната, трѣбваше да посрещнатъ турското настъпление. Още на разсѣмване турцитъ бѣха се спуснали въ р. Дамо, и къмъ 8 ч. пр. пл. откриха силенъ пехотенъ огънь по българската позиция при в. 669. Една тѣхна батарея отъ хребета между рѣкитъ Дамо и Сюютлю сѣщо откри огънь по тази позиция. Този огънь предизвика известно смущение въ редоветъ на изненаданитъ български части. Скоро, обаче, тѣ се свързеха и посрещнаха съ пехотенъ и артилерийски огънь настъпващитъ турци.

Къмъ 1 ч. сл. пл. турцитъ се приближиха на около 1000 крачки отъ позицията, като сѣщевременно насочиха значителни сили срещу дветъ изолирани роти на дѣсния флангъ на 2-и сборенъ полкъ. Поради численото надмощие на турцитъ, дветъ роти се разколебаха и най-напредъ 2-а рота отъ 32-а опълченска дружина започна да се оттегля. Скоро тя бѣ последвана отъ 3-а рота отъ Софийската допълняваща дружина. Безспирното настъпление на турцитъ срещу дѣсния флангъ повлия и на защитницитъ на позицията в. 669 — тѣ започнаха да се оттеглятъ, заедно съ батареята, на северъ.

Турцитъ продължиха настъплението си, изкачиха се на напуснатата българска позиция и се готвѣха за по-далечно преследване. Но командирътъ на 32-а опълченска дружина, подполковникъ Желѣзовъ, сполучи да задържи две роти отъ Софийската допълняваща дружина на гребена североизточно отъ в. 669 и съ огънь въ флангъ на настъпващитъ турци сполучи да ги спре. Останалитъ части бързо се подредиха, заеха позиция южно отъ с. Шерифъ и съ огъня си сѣщо попрѣчиха на турското настъпление. 11-а не с. с. план. батарея зае позиция западно отъ с. Джади, а скоро пристигна отъ Салихлеръ и 10-а не с. с. план. батарея,

който зае позиция южно отъ с. Емирлеръ. Турцитѣ не издържаха огъня на дветѣ батареи и започнаха да отстъпватъ задъ гребена на в. 669.

Настѣплението на турцитѣ на фронта Балабанлъ—шосето бѣ спрѣно съ огънь отъ 1-и сборенъ полкъ.

До вечерята турцитѣ не се опитаха да преминатъ въ настѣпление и останаха да ношуватъ задъ гребена на в. 669. Българскитѣ загуби въ този бой бѣха: убити 16 войници, ранени 2 офицери и 26 войници, безследно изчезнали 3 войници.

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. началникътъ на отряда изпрати до командуващия II армия следното донесение:

„Днесъ отъ 7 ч. сутринята неприятелътъ настѣпни и атакува преднитѣ части отъ авангарда на линията Балабанлъ—в. 669—Хаджиларъ. Съ малки изключения, частитѣ се задържатъ на позицитѣ си. Права нареждания утре да се атакува неприятелътъ, който, изглежда, да е 3—4 табора, 5 орджия и 2 картечници.“

Между това, началникътъ на турскитѣ войски, които настѣпиха къмъ Кърджали, вѣроятно е донесълъ на Яверъ паша за своитѣ действия презъ деня, защото българитѣ по-после заловиха следната телеграма, изпратена до него отъ Мехмедъ Яверъ паша презъ нощта срещу 3-и ноемврий:

„Доволенъ съмъ отъ дейността и разумното движение на отряда Ви. Получено е известие, че неприятелътъ е настѣпилъ откъмъ Ефхадъ Баба и Кушу Кавакъ. Споредъ сведенията за неговата сила, той може да тръгне отъ Ахлатларъ къмъ Кърджали и Кушу Кавакъ. Изучете положението и вижте дали може да се отблъсне съ едно нападение на Кърджали и вземете въ такъвъ случай съответнитѣ мѣрки. Неприятелътъ е отблъснатъ отъ Паласъ, който наново е въ наши ръце.“

Общото положение въ Родопитѣ къмъ 2-и ноемврий.

(23-о картограф. приложение).

Положението на българитѣ.

Родопскиятъ отрядъ. — Следъ като достигна долината на Струма и завладѣ Сересъ, Драма и Кавала, началникътъ на Родопския отрядъ, генералъ Ковачевъ, реши да пристѣпи къмъ изпълнение втората часть на своята задача — да очисти окончателно Западнитѣ Родопи отъ противника. Затова той съсредоточи войскитѣ си въ два пункта: въ Драма и на линията Смилянъ—Гол. Паласъ, като смѣташе да ги насочи за завладяване гр. Ксанти. Той смѣташе сѣщо, следъ като се събератъ дветѣ групи на неговия отрядъ, да продължи настѣплението къмъ Гюмюрджина.

На 2-и ноемврий Родопскиятъ отрядъ бѣше готовъ да започне настѣплението си, като бѣ разположенъ така:

а) Въ гр. Драма — 9-и, 27-и и 39-и полкове, десетъ планински и три полски батареи.

б) На линията Смилянъ—Гол. Паласъ — 1/2. бригада (21-и полкъ), съ една планинска батарея.

Споредъ събранитѣ сведения, турцитѣ отъ Драма сж отстъпили на лѣвия брѣгъ на р. Места и съ два табора сж заели моста на рѣката при ж.-п. ст. Букъ. Срещу 1/2. бригада тѣ имали около единъ таборъ, въ Егри Дерѣ и на превала Илишахъ — около две роти. На 2-и ноемврий се узна, че турцитѣ отъ Егри Дерѣ сж отстъпили, и на превала Илишахъ сж съсрѣдоточени около 2000 души.

Кърджалискиятъ отрядъ заемаше съ преднитѣ си части линията Акъ Бунаръ — Хаджиларъ — кота 669 — Джебиръ, а главнитѣ му сили бѣха разположени на дългата позиция на лѣвия брѣгъ на Арда на линията Куруджа Виранъ — Сюлейманъ — Кърджали — Сюлманларъ — Юваларъ.

Българското главно командуване още на 27-и октомврий бѣ взело решение да организира грижливо операциитѣ на различнитѣ отряди въ Родопитѣ за обграждане и унищожение остатъцитѣ отъ турскитѣ войски въ този районъ, като най-важната задача бѣ възложена на Кърджалиския отрядъ. Затова той бѣ усиленъ съ една македоно-одринска бригада, а началникътъ на опълчението се назначаваше за началникъ на отряда. Понеже опълчението бѣ насочено къмъ Търново-Сейменъ, началникътъ на Щаба на действащата армия изпрати до коменданта на укрепления пунктъ Търново-Сейменъ следната телеграма:

„Отъ 28-и октомврий ще почнатъ да пристигатъ дружинитѣ на Македоно-одринското опълчение. Разпоредете, съ пристигането имъ въ Търново-Сейменъ, да се въоръжатъ съ пушкитѣ, които сж докарани въ гарнизона. Следъ въоръжаването имъ, Първата бригада, по дружинно, да се отправи за Кърджали, кждѣто ще влѣзе въ подчинение на началника на Кърджалиския отрядъ.

Началникътъ на опълчението, генералъ Геновъ, следъ пристигането, да се отправи за Кърджали, дето да поеме командуването на цѣлия Кърджалиски отрядъ, въ съставъ две действащи, три опълченски и допълняващи дружини, една бригада македоно-одринско опълчение и три батареи. Третата бригада да изпрати, следъ съсрѣдоточаването и въоръжаването, да действа по посока Димотика—Узунъ Кюпрю—Деде Агачъ. За заминаването си генералъ Геновъ да донесе въ Щаба на действащата армия, Лозенградъ.“

Копие отъ същата телеграма бѣ изпратено и до командуващия II армия, въ гр. Мустафа Паша.

Щабътъ на опълчението пристигна въ Търново-Сейменъ на 29-и октомврий. Но преди това генералъ Геновъ изпрати донесение въ Щаба на действащата армия, че е необходимо опълчението да остане въ Хасково 2—3 дни, за да се подведатъ подъ клетва, да произведатъ две или три стрелби, и да пристигнатъ обозитѣ и

облъклото. Следъ получаване телеграмата отъ Щаба на действащата армия, той насочи къмъ Кърджали 3-а, вмѣсто 1-а бригада, защото последната бѣше въ Лозенградъ. На 30-и октомврий бригадата стигна въ Хасково, на 31-и тя ношува въ района на Айдогмушъ—Кочашли—Хасъ Обасъ. На 1-и ноемврий остана на мѣстото си, а на 2-и — стигна съ 11-а и 12-а дружини въ Кърджали, и съ 9-а и 10-а — въ района Айваджикъ — Каба Виранъ — Хасъмларъ — Алми Беклеръ.

Айроболскиятъ отрядъ. — На 25-й октомврий, когато настѣпващитъ къмъ Чаталджа български I и III армии бѣха достигнали линията Чорлу—Сарай, въ тѣхния тилъ започнаха да се явяватъ башибозушки чети. За унищожение четнишкото движение въ самото му начало, Българското главно командване насочи Хасковския отрядъ да заеме района Родосто—Ерегли—Айроболъ. Къмъ последния пунктъ бѣха насочени две роти и две картечници отъ 28-и полкъ. Независимо отъ това, по заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, командувациятъ I армия телеграфира на началника на Конната дивизия:

„Два триескадронни полкове, подъ командата на бригадниятъ командиръ, полковникъ Саллабашевъ, да заминатъ за Айроболъ. Полковникъ Саллабашевъ да използва пехотнитъ части, които сж назначени за гарнизонъ въ Баба Ески, Мандра и Люле Бургасъ. На 27-и того въ Баба Ески ще пристигнатъ четири дружини отъ Македонското опълчение, които ще влѣзатъ въ негово подчинение. Полковникъ Саллабашевъ да вземе най-строги мѣрки за въдворяване редъ и почисти отъ башибозуци района на изтокъ и на западъ отъ линията Еникъой — Баба Ески—Мандра—Айроболъ, по дветъ страни на желѣзнопътната линия. Нему се дава право да състави и воененъ полеви съдъ за сждене всички, които окажатъ каквото и да било съпротивление и враждебностъ.

Началникътъ на Конната дивизия даде въ разпореждане на полковникъ Саллабашевъ 7-и и 9-и конни полкове. Единиятъ ескадронъ отъ 7-и коненъ полкъ въ това време изпълняваше разузнавателна служба. Затова на 26-и октомврий въ 2 ч. сл. пл. полковникъ Саллабашевъ тръгна съ петтъ ескадрони отъ Чорлу и ношува въ Кючюкъ Сандъкли. На 27-и октомврий бригадата пристигна въ Айроболъ, безъ да срещне по пътя си каквато и да е четнишка съпротива. На 28-и октомврий въ града пристигнаха и изпратенитъ отъ Хасковския отрядъ две роти и две картечници. Между 28-и октомврий и 2-и ноемврий полковникъ Саллабашевъ изпрати отдѣлни ескадрони отъ Айроболъ въ разни посоки, които обикаляха селата, разузнаваха и прибираха оржжието отъ населението. Въобще, четнишко движение почти не сжществуваше въ този край. Къмъ Айро-

болъ и Баба Ески бѣ насочена, по дружинно, и 1-а бригада отъ Македоно-Одринското опълчение.

На 2-и ноемврий Айроболскиятъ отрядъ бѣ разположенъ така:

а) Конната бригада — въ Айроболъ, съ разузнавателни ескадрони въ околността;

б) 13./28. и 16./28. роти и картечниятъ взводъ отъ 28-и полкъ бѣха пристигнали на 28-и октомврий въ Айроболъ;

в) 1-а Македоно-Одринска бригада: 1-а и 2-а дружини — по охранение желѣзния пѣть Муратли—Узунъ Кюпрю, 3-а дружина — въ Алпулу, на пѣть за Айроболъ, и 4-а дружина — въ Баба Ески, тоже на пѣть за Айроболъ.

Самостоятелната конна бригада на полковникъ Таневъ на 2-и ноемврий настѣпваше отъ Димотика къмъ Софлу.

На пѣть за сѣщия градъ, 2-а бригада отъ Македоно-Одринското опълчение бѣ достигнала съ тритѣ си дружини въ Болгаркой, а съ едната — въ Каджкой.

Ортакойскиятъ отрядъ. — Командувачиятъ II армия, следъ като получи сведения за вълнение и непокорство отъ страна на турското население южно отъ Арда, реши да вземе специални мѣрки за омиротворяване края въ най-близкия тилъ на обсадната армия. За тази цель той заповѣда да се изпрати въ Ортакой специаленъ отрядъ отъ 8-а дивизия (една дружина и една не с. с. батарея), който, заедно съ два ескадрона отъ сръбската Тимошка дивизия, да разпрѣсне башибозушкитѣ чети и да обезоружи мѣстното население.

1./51. дружина, и 5./8. батарея, подъ началството на командира на дружината, подполковникъ Петровъ, настѣпиха на 2-и ноемврий и достигнаха до Ортакой, дето трѣбваше да дочакатъ ескадронитѣ.

Положението на турцитѣ.

Точни сведения за разположението на турскитѣ войски въ Родопския край нѣма. Споредъ събранитѣ отъ българскитѣ войски сведения, следъ изгласкването му изъ Кърджалиския и Пашмаклиския краища, *корпусътъ на Мехмедъ Яверъ паша* къмъ 2-и ноемврий е билъ раздѣленъ на две групи: Ксантийска и Гюмюрджинска, които сж имали задача да попрѣчатъ на напредването на двата най-силни български отряди — Родопския и Кърджалиския.

Ксантийската група е имала изнесени напредъ отряди отъ по 2—3 табори, съ нѣколко планински орждия: единъ при ж.-п.

станция Букъ — за пазене посоката откъмъ Драма и другъ на прохода Илишахъ — за пазене посоката откъмъ Пашмакли. Главнитѣ сили на тази група сж били, вѣроятно, въ Ксанти, но за тѣхъ Българското командване нѣмаше никакви сведения. Следъ като повѣрва, че българитѣ откъмъ Кърджали не ще настѣпятъ на югъ отъ Арда, командирѣтъ на корпуса започна да смѣта посоката Драма—Ксанти за по-важна и затова на 1-и ноемврий премѣсти щаба си отъ Гюмюрджина въ Ксанти.

Гюмюрджинската група имаше изнесени напредъ отряди отъ по 2—3 табори, съ нѣколко планински орждия, на линията Бекташларъ—Местанлж. За силитѣ на турцитѣ на югъ отъ тази линия Българското командване нѣмаше сведения.

Следъ боеветѣ при Кърджали и Драма, голѣма частъ отъ турскитѣ войници, особено отъ редифскитѣ полкове, комплектувани отъ този районъ, бѣха напуснали своитѣ части и бѣха се прибрали въ своитѣ домове.

Турското командване, окуражено отъ бездействието на българитѣ въ Кърджалиско, бѣ започнало да вѣрва, че може да настѣпи на северъ и да завладѣе наново Кърджали.

Решението на Българската главна квартира за очистване Родопитѣ отъ турски войски.

Въ началото на ноемврий Българското главно командване бѣ подъ впечатлението на тревожнитѣ донесения отъ I и III армии за неуредицата на тѣхното снабдяване. Времето всѣки день ставаше по-лошо, и пѣтищата отъ България презъ Лозенградъ все повече се разкалваха. Необходимо бѣ да се потърсятъ нови пѣтища за снабдяването на тѣзи две армии. Най-напредъ се опита да се използва желѣзниятъ пѣтъ къмъ Цариградъ. Но тукъ имаше да се преодоляватъ голѣми затруднения: предназначениѣ за I и III армии материали трѣбваше да се разтоварятъ на ж.-п. ст. Каджкьой, западно отъ Одринъ, следъ това да се превозватъ съ обикновени коли до Димотика, а оттамъ наново да се товарятъ на влакове и да се превозватъ до армиитѣ. Мѣстността не позволяваше да се свържатъ станциитѣ Каджкьой и Димотика съ обикновенъ желѣзенъ пѣтъ. България не разполагаше и съ материали за тѣсноколейна желѣзнопѣтна линия, а нуждитѣ на I и III армии бѣха неотложими. Най-после, и съобщението презъ р. Арда, вследствие придохождане водитѣ и подвижното дѣно, не можеше да се осигури съ обикновенитѣ срѣдства на полската армия и често се прекъсваше. Въ търсене

начинъ за снабдяване I и III армии, у Българското главно командване се зароди идеята да се заеме бѣломорското пристанище Деде Агачъ и да се организиратъ доставки на храни и фуражъ отъ странство, които да се подвозватъ къмъ армиитѣ по желѣзния пѣтъ Деде Агачъ — Димотика — Чорлу — Черкеской. Но, за осигуряване този пѣтъ, необходимо бѣ, преди всичко, да се очисти Родопскиятъ край отъ турскитѣ войски. Затова отъ Щаба на действащата армия бѣха направени следнитѣ разпореждания:

1. За началникъ на Кърджалиския отрядъ бѣ назначенъ началникътъ на Македоно-Одринското опълчение, генералъ Геновъ, заедно съ своя щабъ. Отрядътъ бѣ усиленъ съ 3-а бригада отъ същото опълчение. На генералъ Геновъ бѣ дадена задача да очисти Кърджалиско отъ башибозукъ, следъ което да настѣпи къмъ Деде Агачъ.

2. На 1-и ноемврий въ 7 ч. 15 м. пр. пл. началникътъ на Щаба на действащата армия изпрати до командуващия II армия следната телеграма:

„Важни политически и военни интереси изискватъ, щото часъ по-скоро да бѣде заетъ Деде Агачъ, вследствие на което опълченската бригада на подполковникъ Пчеларовъ да трѣгне за Димотика — Деде Агачъ и да подкрепи конната бригада на полковникъ Таневъ, която трѣбва да се упѣти по посока Софлу — Фере — Деде Агачъ.“

3. Началникътъ на Щаба на действащата армия одобри и оперативната идея на началника на Родопския отрядъ за настѣпление къмъ Ксанти и му заповѣда отъ Ксанти да настѣпи енергично къмъ Деде Агачъ. Още на 31-и октомврий, когато командуващиятъ II армия донасяше, че е необходимо да се обединятъ действията на частитѣ отъ Родопския отрядъ, въ Пашмаклиско, съ тѣзи на Кърджалиския отрядъ и да имъ се даде задача да разпрѣснатъ турскитѣ групи и да очистятъ отъ башибозукъ района Кърджали — Смилянъ — Ксанти — Гюмюрджина, началникътъ на Щаба на действащата армия отговори, че генералъ Ковачевъ съ цѣлия Родопски отрядъ ще бѣде отправенъ въ посоката Гюмюрджина — Деде Агачъ, а на генералъ Геновъ е възложена задачата да очисти този край отъ башибозуци и да се движи къмъ Деде Агачъ.

Генералъ Ивановъ виждаше отъ получаванитѣ разпореждания отъ Главната квартира, че Кърджалискиятъ отрядъ излиза изъ негово подчинение. Но на 1-и ноемврий той пакъ запита по този въпросъ Главната квартира и получи съобщение оттамъ, че отрядътъ занаяпредъ ще се подчинява направо на Щаба на действащата армия.

Командуващиятъ II армия, като получи съобщение за горната заповѣдъ, се помъчи да отклони това решение и на 31-и октомврий въ 8 ч. 30 м. сл. пл. телеграфира въ Главната квартира:

„Ако генералъ Геновъ замине за Деде Агачъ, въ тила му ще останатъ пакъ башибозуци. Този отрядъ трѣбва да остане въ Кърджалиско, по двата брѣга на р. Арда, за да държи въ повиновение този край. За целта би било добре да се усили съ македонски чети територията.“

Щабътъ на действащата армия, обаче, остана твърдо на своето решение, а на командувачия II армия отговори:

„Генералъ Геновъ да продължи бързо и неуклонно изпълнението на дадената му задача, безъ да му се прави нѣкакво вмѣшательство.“

Макаръ отъ даванитѣ разпореждания да се виждаше, че ръководството на операцията въ Родопитѣ се поема отъ Щаба на действащата армия, на 1-и ноемврий командувачиятъ II армия пакъ направи запитване въ този щабъ съ следната телеграма:

„Запитахъ съ телеграма 1367¹⁾, не за да се вмѣсвамъ въ задачата на генералъ Геновъ, която не ми е известна, а за да освѣтля Щаба на действащата армия за положението въ Кърджалиско. Моля, да ми се укаже по-опредѣлено, генералъ Геновъ ще бѣде началникъ на всичкитѣ ли части въ Кърджалиско, и ще ми бѣде ли подчиненъ, както бѣше досега съ Кърджалиския отрядъ, или ще бѣде подчиненъ направо на Щаба на действащата армия.“

Върху тази телеграма е сложена резолюция отъ полковникъ Нерѣзовъ, че отрядътъ се подчинява направо на Щаба на действащата армия. Но въ дѣлата на II армия нѣма документъ, откойто да се вижда, дали тази резолюция е съобщена.

На 4-и ноемврий командувачиятъ II армия наново повдигна въпроса за това подчинение:

„Тази вечеръ получихъ донесение отъ началника на 8-а дивизия, че въ посока къмъ с. Папаскѡй се води бой. Тамъ, предвидъ групировката на 3000 низами и башибозуци, пратихъ вчера една дружина, съ една полска не с. с. батарея и два ескадрона отъ сръбската Дунавска дивизия. За изхода на боя нѣмамъ сведения. За отношенията ми съ Кърджалиския отрядъ молихъ съ телеграма да ми се каже какви сж, но и досега отговоръ нѣмамъ. Дали Щабътъ на действащата армия има нѣкакви сведения, не зная, обаче, считамъ за длъжностъ да донеса, че това положение туря въ несигурностъ фланга и тила на блокадната армия, и азъ, при неопредѣлени отношения съ Кърджалиския отрядъ, въ каквито считамъ да съмъ по телеграма отъ Щаба на действащата армия № 843²⁾, не съмъ въ положение да взема каквито и да е мѣрки за обезпечение положението на армията въ югозападна посока. Неизвестността какво се върши въ Кърджали и, въобще, по Арда ми създава безпокойствие, което, вѣрвамъ, Щабътъ на действащата армия

¹⁾ Този № носи цитираната по-горе телеграма отъ генералъ Ивановъ.

²⁾ Цитираната по-горе телеграма — да не се прави никакво вмѣшательство на генералъ Геновъ.

ще оцени. Ако Кърджалиският отрядъ излиза отъ мое подчинение, то отговорността, която нося, изисква и настоятелно диктува да бжда посветенъ поне въ задачите, които сж дадени на този отрядъ, и да знаа въ вско време къде е и какво прави."

Поради тази телеграма, Щабътъ на действащата армия се отказа отъ непосредственото ръководство действията на Кърджалиския отрядъ, и началникътъ на Щаба на действащата армия отговори на командуващия II армия съ следната телеграма:

"Кърджалиският отрядъ, както и по-рано, се подчинява непосредствено Вамъ. На 3-и ноемврий, следъ едно твърде слабо сблъскване, е заелъ Местанлъ. Неговата задача е да очисти Кърджалиския край отъ башибозуци, същевременно да настъпва по-бързо за заемаването на Деде Агачъ. Македоно-одринската бригада на подполковникъ Пчеларовъ се намира въ Ваше подчинение."

Въпреки това, Щабътъ на действащата армия продължаваше да се мѣси въ ръководството на операцията, като изпращаше заповѣди и направо до Кърджалиския отрядъ и до Сборната конна бригада, което причиняваха нови търкания въ командуването.

Концентричното настъпление къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ.

Разпореждания за настъпление на Кърджалиския, на Родопския отряди и на Сборната конна бригада.

Генералъ Геновъ, съ щаба си, пристигна въ Кърджали на 1-и ноемврий въ 5 ч. сл. пл. Въ сжщото време и дотогавашниятъ началникъ на *Кърджалиския отрядъ* получи следната телеграма отъ командуващия II армия:

"Генералъ майоръ Геновъ ще приеме командуването на Кърджалиския отрядъ, следъ което Вие, съ майоръ Дрънковъ, ще се явите въ щаба на армията, дето ще получите друго назначение."

Презъ нощта срещу 2-и ноемврий новиятъ щабъ работѣше да изучи положението на частитѣ отъ отряда, но това бѣ невъзможно, както поради неосведомеността на началника на отряда, тъй и поради отдадената по-рано заповѣдъ, съ която се размѣстваха почти всички части. Въ 2 ч. пр. пл. бившиятъ и новиятъ щабове приготвиха следната заповѣдъ, целяща да сгруппира частитѣ за предстоящото настъпление:

„§ 1. *Неприятелътъ*, около три табори и петъ орджия, вчера се опита да настъпи откъмъ Местанлъ. Нашиятъ авангардъ го задържа съ успѣхъ. Вдѣсно, къмъ с. Егри Дерѣ, действа нашъ отрядъ. Днесъ по пладне пристигатъ въ гр. Кърджали четири дружини македоно-одрински опълченци.

§ 2. Повѣрениятъ ми отрядъ да настѣпи и отхвърли неприятеля на югъ отъ р. Дамо, за което:

Лѣва обходна колона:

Майоръ Ангеловъ

10-а опълч. друж. 3 роти
отъ 4-о план. арт. отдѣл. . . . 1 взводъ

Всичко: 3 роти и 2 орджия.

Централна колона:

Подполковникъ Свиначевъ

4-а др. отъ 40-и полкъ . . . 1 друж.
32-а опълч. др. (3 роти) . . . 1 друж.
Две р. отъ 10-а доп. др. . . 1/2 друж.
1/2 рота картечници . . . 1/2 рота
Две бат. отъ 4-о план. арт. отд. 10 оржд.

Всичко: 3 др. 1/2 рота карт. и 10 орджия.

Дѣсна обходна колона:

Капитанъ Станевъ

3-а др. отъ 40-и полкъ . . . 3 роти
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 3 роти и 2 орджия.

Маневриращи войски:

Майоръ Селвелиевъ

1/2 др. отъ 10-а доп. друж. . . 2 роти
1/2 рота картечници . . . 1/2 рота
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 2 роти, 1/2 рота карт. и 2 оржд.

Резервъ:

Майоръ Тюфекчиевъ

16-а опълч. друж. 3 роти
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 3 роти и 2 орджия.

Да тръгне отъ с. Салихлеръ въ 5 ч. 30 м. пр. пл. по шосето презъ Сагърларъ—Махли (на дѣсния брѣгъ на р. Сюютлю) — с. Язле, съ цель да действува въ флангъ и въ тилъ на неприятеля.

Да се утвърди на височината на линията Балабанлъ—в. 669 и върха на западъ при „Б“ отъ с. Хаджиларъ. Колоната да задържи тая линия на всѣка цена. Когато действието на околнитѣ колони се прояви, да атакува неприятеля.

Да настѣпи, веднага съ получаване тази заповѣдь, къмъ с. Айнаджикъ, съ цель да атакува фланга и тила на неприятеля.

Да се събератъ въ с. Салихлеръ въ 7 ч. пр. пл. и да настѣпятъ по шосето до кръстопътя на изтокъ отъ с. Рамашъ.

Да остане, до заповѣдь, на позицията на западъ отъ Кърджали, като до разсѣмване изпрати една рота на изтокъ отъ гр. Кърджали, при с. Игерджели Гебиръ (Реджебли), която рота да влѣзе въ разпореждане на командира на 4-а рота отъ 7-а погранична дружина, за наблюдаване преправитѣ срещу това село.

§ 3. Началницитѣ на колонитѣ, на маневриращитѣ войски и на резерва да пратятъ къмъ 8 ч. пр. пл. по двама ординарци въ щаба на отряда, въ гр. Кърджали, за свръзка.

§ 4. Азъ ще се намирамъ до 10 ч. пр. пл. въ гр. Кърджали.

Въ тази заповѣдь, вследствие отбелязаната по-горе неосведоменостъ на началницитѣ и разбъркаността на частитѣ, не се държи смѣтка за двата сборни полка, които вече съществуваха като орга-

низационни единици. Пропуснато е сжщо да се даде задача на Софийската допълняваща дружина.

Споредъ тази заповѣдь, стремлението на командуването на Кърджалиския отрядъ е било да се отблъснатъ турцитѣ задъ р. Дамо, и отрядътъ да заеме изходно положение за настѣпление на югъ.

До 10 ч. пр. пл. турцитѣ не предприеха никакви действия. Бившиятъ и новиятъ щабове въ сжщия часъ трѣгнаха да обикалятъ позицитѣ на частитѣ, за да се запознаятъ на самото мѣсто съ състоянието на войскитѣ.

Едвамъ следъ обиколката, генералъ Геновъ пое командуването на отряда и освободи подполковника Петкова и майора Дрѣнкова, които трѣбваше да заминатъ за Щаба на II армия.

Началникътъ на щаба на отряда е схваналъ състоянието на частитѣ въ този моментъ по следния начинъ:

1. Частитѣ бѣхи силно размѣсени, много разхвърляни, и не се виждаше ясно тактическата идея на момента, нито въ разположението, нито въ разчленението.
2. Органическата постройка и връзка въ двата току-що формиранни сборни полкове не бѣше установена. Нѣкои отъ дружинитѣ не бѣха още влѣзли въ състава на своитѣ полкове.
3. Духътъ, изобщо, бѣше доста добъръ, но вѣрата на началницитѣ въ нѣкои части бѣше разколебана.
4. Устройството на обозитѣ въ повечето дружини не можеше да позволи настѣпателни действия, и бѣха недостатъчни по количество. Транспортътъ на отряда едва бѣше попълненъ.
5. Съ изключение 3-а и 4-а дружини отъ 1-и сборенъ полкъ, всички останали части бѣха зле снабдени, зле облѣчени, зле обучени и съставени, главно, отъ неслужили войници или стари хора. Така, въ 2-а рота отъ 32-а опълченска дружина отъ 250 души само 45 бѣха служили.
6. Отъ седемтѣ дружини на двата сборни полка четиритѣ бѣха въоръжени съ манлихерови пушки, а другитѣ три— съ берданки, съ дименъ барутъ.

Вечерътъ генералъ Геновъ, съ щаба си, се върна въ Кърджали, и се започна подготовката за решително настѣпление къмъ Местанлъ. Тукъ въ щаба на отряда се получиха следнитѣ донесения:

1. Отъ командира на 3./40. дружина, капитанъ Станевъ, въ 7 ч. 40 м. сл. пл.:

„Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. дружината (10-а, 11-а и 12-а роти), съ планинския взводъ, достигна висотитѣ южно отъ надписа „Турска мѣстность“. Досега никаква погранична рота не сме открили по

дѣсния брѣгъ на Арда. Сѣщо съ дружината и полската батарея отъ 1-а бригада не сме влѣзли още въ свръзка. По донесението на 12-а рота, по разпитването на мѣстнитѣ жители, и по следитѣ се вижда, че противникътъ, въ съставъ около две роти действаща войска и около 200 души башибозукъ, е отстъпилъ, презъ Акъ Бунаръ, къмъ Скеча. По запаленитѣ патронни сандъци, по разхвърлянитѣ вещи въ склада въ Егри Дерѣ се вижда, че противникътъ е отстъпилъ набързо преди два деня. Отъ склада, каквото можемъ да вдигнемъ съ конетѣ, които донесоха хлѣба, ще изпратимъ. Съ тѣзи коне до 14-а рота изпращаме, прикрити отъ единъ патруль отъ 6 човѣци, следнитѣ вещи: около 600 сухарни торби, 19 сандъци патрони, 4 голѣми казани, 8 сигнални тръби. Хлѣбътъ не е изпратенъ по числото на хората. Хората, заедно съ планинския взводъ, сж 828, а е изпратенъ хлѣбъ за 720, тѣй щото за утре за всички хора не ще има хлѣбъ. Споредъ последната Ви заповѣдъ, утре, въ 7 ч. пр. пл., продължаваме движението къмъ Акъ Бунаръ, отдето ще се стараемъ да влѣземъ въ свръзка съ 1-а бригада. Щомъ влѣземъ въ свръзка, ще действуваме съгласно съ обстановката." (Изпратено въ 3 ч. пр. пл.).

2. Отъ сѣщия въ 7 ч. 10 м. сл. пл.:

„Дружината, съ планинския взводъ артилерий, тръгна отъ с. Акъ Бунаръ, по пѣтя Ходжанъой за Елмалж Кибиръ—Чатакларъ. Съ допълняващата дружина отъ 1-а бригада влѣзохме въ свръзка; отъ сега, понеже се връщаме, свръзката се изгубва." (Изпратено въ 11 ч. 25 м. пр. пл.).

3. Отъ командира на 4-а погранична рота, на вис. при Ярджели Гебиръ, въ 8 ч. 30 м. сл. пл.:

„Ротата отъ 16-а опълченска дружина пристигна въ 5 ч. 30 м. сл. пл. Веднага разпоредихъ да се разположи на позиция. По цѣлата линия на охранение и отбрана не е забелязано никакъвъ противникъ. Инциденти нѣма. Отрядътъ на подполковникъ Домусчиевъ, заедно съ 1-а погранична рота (8-а дружина), утре ще настѣпи къмъ Кушу Кавакъ. Командирътъ на пограничната рота е разпоредилъ да се събератъ всички постове и застави.“

4. Отъ командира на 10-а опълченска дружина, майоръ Ангеловъ, въ 9 ч. сл. пл.:

„Възложената задача на Лѣвата обходна колона не можахъ да изпълня по следнитѣ причини: 1. Противникътъ, съ сили отъ 1½—2 роти, силно окопанъ при висотитѣ при селата Махли и Язле, отъ които висоти обстрелва съ силенъ пехотенъ огънь цѣлото течение на рѣката; 2. Рѣката е труднопроходима въ бродъ; 3. 50% отъ хората въ дружината сж неслужили и не умѣятъ да стрелятъ, вследствие на което не могатъ да получатъ превъзходство въ пехотния огънь, а, като следствие, и да се движатъ напредъ, при всичкото усилие на офицеритѣ. Дружината достигна до лѣвия брѣгъ на Сюютлю, откъдето обстрелва противника на позицията му. Тази нощъ решихъ да остана на позицията на върховетъ по лѣвия брѣгъ на рѣката—на северъ отъ Махлитѣ и Язле. (Изпратено въ 4 ч. 30 м. сл. пл.).

5. Отъ командира на 1./2. бригада, въ Райково, въ 9 ч. 20 м. сл. пл.:

„Противникътъ, около 500—600 души, отъ Егри Дерѣ, билъ отстъпилъ къмъ Узунъ Дерѣ, на югъ. 4-а погранична рота съ дѣсния си флангъ достигна р. Арда. Неприятелски части сж забелязани въ Дарж Дерѣ и на югъ отъ Гол. Паласъ, на превала Илишахъ. Изпратената къмъ Егри Дерѣ дружина днесъ, вѣроятно, ще го заеме.“

Генералъ Геновъ, следъ повторно изучаване обстановката и отъ тѣзи донесения, взе решение да предприеме решително настѣпление съ цѣлия отрядъ на 3-и ноемврий, което се вижда отъ следното негово донесение до Щаба на действащата армия, изпратено на 2-и ноемврий въ 11 ч. 40 м. сл. пл.:

„Днесъ приехъ Кърджалиския отрядъ. Следъ пладне неприятелски партии предприеха настѣпление, но бидоха отбити чрезъ атака. Убити 2 и ранени 2 долни чинове. Правя разпореждане и подготвямъ настѣпателни действия отъ решителенъ характеръ, които почватъ утре.“

Това донесение не бѣ изпратено до командуващия II армия,

И наистина, въ 11 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геновъ бѣ изпратилъ предварителни разпореждания до по-отдалеченитѣ частни началници за заемане изходно положение за предстоящото настѣпление, а следъ това на частитѣ бѣ изпратена и следната заповѣдь по отряда № 13:

„§ 1. Неприятелътъ, всичко три дружини, партии башибозукъ и една планинска батарея, е разпръсналъ силитѣ си между върховетъ Солукъ дагъ и Ялидже.“

§ 2. Повѣрениятъ ми отрядъ утре да остане на указанитѣ лично отъ менъ позиции, непосредствено на северъ отъ р. Дамо, като полковетъ употребятъ всички свои усилия да се уредятъ и подготвятъ за походъ. Частитѣ да се снабдятъ съ хлѣбъ за четири дни, патрони по 150 на пушка, орждията и картечницитѣ съ пълненъ комплектъ бойни припаси. Дружинитѣ, които не притежаватъ шансовъ инструментъ въ достатъчно количество, да изпратятъ въ Кърджали команди за получаване такъвъ.

§ 3. 3-а македоно-одринска бригада, безъ една дружина, усилена съ една планинска батарея (4 орждия) отъ придадената артилерия къмъ централната колона на подполковникъ Свиначевъ, съ картечната полурота отъ маневриращитѣ войски и съ осемъ конници отъ полускадрона отъ 3-и коненъ полкъ, да тръгнатъ, подъ началството на подполковникъ Протогеровъ, утре въ 11 ч. пр. пл., презъ с. Ада върхъ Клиса, за с. Кашлякъ, дето да се установятъ за ношуване

§ 4. Дъсната обходна колона на капитанъ Станевъ да настѣпи отъ с. Айнаджикъ за с. Кечу Куйранъ, дето да се установи за ношуване

§ 5. Въ гр. Кърджали да се съсредоточатъ утре преди пладне една дружина, назначена по изборъ отъ 3-а македоно-одринска бригада, като войски въ мое разпореждане, и една опълченска рота отъ

2-и сборенъ полкъ, последната за охрана на етапната линия Кърджали—Ашикларъ и за носене гарнизонна служба въ гр. Кърджали.

§ 6. *Азъ* ще бжда въ гр. Кърджали.

Забележка. Приложената къмъ настоящата заповѣдь инструкция да се има за ръководство."

ИНСТРУКЦИЯ ЗА КЪРДЖАЛИСКИЯ ОТРЯДЪ.

"Въ планинскитѣ действия успѣхътъ въ голѣма степенъ зависи отъ инициативата на частнитѣ началници, отъ непрекъснатата свързка между частитѣ и отъ тактиката да се обхожда неприятеля, като се владѣятъ командуванитѣ висоти.

За което:

- 1) Да се разузнава предъ фронта деятелно и непрекъснато съ патрули.
- 2) Да се охраняватъ най-грижливо фланговетѣ.
- 3) Да се употреби най-голѣма настойчивостъ въ поддържането свързка между отдѣлнитѣ роти, дружини, полкове, батареи и колонии.
- 4) Да се запазва органическата връзка въ отдѣлнитѣ части. Ротитѣ и дружинитѣ да не се цепятъ, а да се употребяватъ изцѣло.
- 5) Да се проявява всѣкогѣ най-високъ духъ къмъ предприемчивостъ и инициатива.
- 6) Да се отива на изстрелъ всѣкогѣ, когато това не вреди на полученото поръчение.
- 7) При тактическитѣ действия да се опредѣлятъ на чиститѣ ясни цели.
- 8) Да се помозга на близкитѣ части, както съ огънь, така и съ ножъ.
- 9) Батарейтѣ да си помагатъ помежду-си и да даватъ най-голѣмо съдействие на пехотата всѣкогѣ, когато това е възможно, и — артилерийскитѣ огънь е действителенъ.
- 10) Понеже неприятелътъ е деморализиранъ, да се проявява всѣкогѣ най-голѣмъ настѣпателенъ дѣхъ. Това ще ни избави отъ голѣми жертви.
- 11) Началницитѣ на отдѣлнитѣ части да свързватъ часовницитѣ си презъ всѣки два дена съ она въ щаба на отряда."

Началникътъ на отряда запази възприетата по-рано организация на пехотнитѣ части въ два сборни полка. Той назначи за поржчки при щабоветѣ на тѣзи полкове двама офицери отъ Генералния щабъ, като мотивира това назначение съ трудното управление на четири-дружинния полкъ въ планинска мѣстность. За поржчки при Щаба на 1-и сборенъ полкъ бѣ назначенъ командирътъ на 12-а батарея отъ 4-о не с. с. планинско артилерийско отдѣление, капитанъ Радевъ, а при Щаба на 2-и сборенъ полкъ — помощникътъ на началника на стария щабъ на отряда, капитанъ Кирликовъ.

Между това, командуващиятъ II армия, като считаше, че Кърджалискиятъ отрядъ му е още подчиненъ, въ заповѣдта си за 1-и ноемврий му даваше задача „да продължава действията си противъ башибозушкитѣ банди“. На 2-и ноемврий той заповѣда на *Сборната конна бригада* да настѣпи къмъ Деде Агачъ, споредъ заповѣдта отъ Главното командуване. Едновременно съ това на началника на 8-а дивизия бѣ заповѣдано да изпрати една не с. с. полска батарея въ Ортакой, която, заедно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти, да състави *отрядъ за действие противъ башибозуцитѣ около Панакой*. Назначената 1./51. дружина, съ една

не с. с. батарея, се отдѣли отъ полка, когато последниятъ се готвѣше да минава презъ р. Арда. По пътя къмъ нея трѣбваше да се присъединятъ два сръбски ескадрона. Въ 7 ч. сл. пл. отрядътъ пристигна въ Ортакой, дето се узна, че четата на нѣкой си Кара Али се събирала и укрепявала при с. Кара Тепе. За 3-и ноемврий началникътъ на отряда предполагаше да настѣпи по шосето отъ Ортакой и да унищожи или разпрѣсне тази башибозушка чета.

Началникътъ на Родопския отрядъ, за да изпълни взетото решение, на 2-и ноемврий заповѣда:

„§ 1. По събранигѣ сведения, на ж.-п. ст. Букъ имало около два неприятелски табора, съ артилерия, и башибозукъ.

§ 2. Дружината на майоръ Жечевъ (9-и полкъ), съ 4-а планинска батарея отъ 1-и планински артилерийски полкъ, утре, 3-и того, вечерята ще бѣде къмъ Сарж Шабанъ.

21-и полкъ на 4-и того ще настѣпи отъ линията Смилянъ — Гол. Паласъ за Ксанти.

Отрядътъ утре, 3-и того, да настѣпи по посока на ж.-п. ст. Букъ, като вечерята достигне линията коти 750—1148, за което:

а) *Дясна колона* — полковникъ Бошнаковъ — три дружини отъ 9-и полкъ и две планин. батареи отъ 1-и планински артилер. полкъ и една батарея отъ 3-и планин. артилер. полкъ — да настѣпи утре, 3-и того, 7 ч. пр. пл. по пътя Драма — Чатаджа за с. Борзана (вдѣсно отъ желѣзния пътъ) — Хасанъ Бей — Берчище.

б) *Лѣва колона* — полковникъ Митовъ — 27-и полкъ (четири дружини), три батареи отъ 1-о и две батареи отъ 2-о с. с. планински артилер. отдѣления отъ 3-и планин. артилер. полкъ, и 3-а батарея отъ 1-и планин. артилер. полкъ, мостовиятъ взводъ, половината отъ телеграфния взводъ и инженерния паркъ — да трѣгне утре, 3-и того, 7 ч. пр. пл. по платното на желѣзния пътъ Драма — ж.-п. ст. Букъ, като вечерята стигне до с. Иени Махале. Авангардътъ на колоната да вземе нѣколко товари дѣски за настилане желѣзнопътнитѣ мостове по пътя.

в) *Отдѣленъ ешелонъ* — полковникъ Маслинковъ — две дружини отъ 39-и полкъ, 3-о планин. с. с. артилер. отдѣление отъ 3-и планин. артилер. полкъ, да трѣгне утре, 3-и того, въ 1 ч. сл. пл. и следва по пътя на лѣвата колона. Да ношува въ с. Шимширли.

г) *Полското с. с. артилерийско отдѣление*, съ една дружина отъ 39-и полкъ, да остане временно въ Драма¹⁾.

§ 3. *Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ* да остане въ гр. Драма, до втора заповѣдъ.

§ 4. *Дивизионниятъ лазаретъ* да трѣгне утре, 3-и того, въ 9 ч. 30 м. пр. пл. и да следва по пътя на дѣсната колона.

¹⁾ Началникътъ на отряда предполагаше тѣзи части да се превозятъ по желѣзния пътъ, следъ завладяване последния, до Деда Агачъ. И наистина, между 10-и и 25-и ноемврий тѣ бѣха превозени

§ 5. *Домакинският обози да следват следъ частитъ си.*

§ 6. *Азъ ще следвамъ следъ лѣвата колона.*“

Въ сѣщото време на *Коменданта на гр. Кавала*, майоръ Жечевъ, бѣ изпратена отъ начальника на щаба на отряда следната заповѣдь:

„Ротата отъ 39-и полкъ, назначена за гарнизонъ на гр. Кавала, днесъ тръгна за казания градъ.

Съ повѣрената Ви дружина и планинската батарея настѣпете още днесъ по пѣтя Кавала — Сарж Шабанъ. На 2-и того вечерята ношуйте въ с. Чанди, а на 3-и того продължете пѣтя си до Сарж Шабанъ и показания на картата мостъ на р. Места, по пѣтя Сарж Шабанъ — Места.

Вземете мѣрки, щото всичкото събрано оржие и бойни припаси въ Кавала и Сарж Шабанъ, да се изпрати съ обевателски¹⁾ коли въ гр. Драма.

Установете, ако не телеграфно, то поне телефонно съобщение между Сарж Шабанъ и Кавала. Установете управление въ Сарж Шабанъ и съобщете състава му.“

Командувачиятъ II армия въ 10 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣди: а) до командира на 2-а македоно-одринска бригада да тръгне отъ Каджкьой за Димотика и да влѣзе въ разпореждането на командира на конната бригада; б) на командира на последната — да тръгне веднага за Деде Агачъ, като остави частъ за охрана на мостоветъ при Кулели Бургасъ, „ако тамъ нѣма пехотни части“.

Понеже 2-а македоно-одринска бригада бѣ много изморена отъ движението по калнитъ пѣтища, за да достигне въ района Кумарлж — Сарж Хадъръ — Дели Елесъ, то командирътъ на бригадата въ 4 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на командувачия армията донесение, че на 2-и ноемврий, макаръ и късно, бригадата ще бѣде въ Димотика.

Командирътъ на *Сборната конна бригада* получи заповѣдта ед-вамъ въ 6 ч. 30 м. сл. пл. и реши да почне изпълнението ѝ на следния день — 2-и ноемврий, като предполагаше до вечерята да достигне не подалечъ отъ Софлу. Понеже за охрана на мостоветъ бѣха вече пристигнали две български роти и единъ сръбски ескадронъ отъ Източния секторъ, командирътъ на бригадата реши да прибере охраняващитъ конни части въ Димотика, а при дветъ роти да остави единъ коненъ взводъ, за да могатъ да изпращатъ разезди.

Командирътъ на 2-а македоно-одринска бригада не събра четиритъ си дружини, а ги насочи направо къмъ Димотика. 6-а и 8-а дружини се прехвърлиха презъ Арда на лодки, на 3 км. по-горе

¹⁾ Наемни.

отъ Кумарлж и, заедно съ 7-а дружина, която бѣ минала презъ рѣката по-рано, настѣпиха по пѣтя Сарж Хадъръ — Чаушкѡй — Емлединъ — Караджалж — Болгаркѡй — Димотика. Пѣтьтъ бѣше много каленъ и труденъ. Едвамъ въ полунощъ главата на колоната стигна до Болгаркѡй, дето командирѣтъ на бригадата заповѣда да се спре за ношуване. Останалата, 5-а, дружина отъ бригадата трѣгна отъ Сименли направо за Димотика и пакъ посрѣднощъ едвамъ стигна до Каджкѡй.

По този начинъ бригадата презъ този день извървѣ около 40 км., войниците се измориха твърде много отъ дългия походъ по разкаляни пѣтища, и пакъ тя не можа да достигне до Димотика, както бѣше заповѣдалъ командуващиятъ армията.

Конната бригада въ 7 ч. 10 м. пр. пл. трѣгна въ походенъ редъ отъ Болгаркѡй, като имаше въ авангардъ единъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ и въ флангардъ — единъ взводъ отъ 6-и коненъ полкъ. Въ ариергардъ и за охрана на обоза бѣ оставенъ другиятъ взводъ, а едно отдѣление бѣ оставено въ Болгаркѡй за обслужване летещата поща за свръзка съ последната телефонна станция при Сименли. Когато походната колона мина презъ Димотика, къмъ нея се присѣдиниха и ескадронитѣ отъ Арнауткѡй, които охраняваха мостоветѣ. Оттукъ бригадата настѣпи по пѣтя Димотика — Салтъккѡй — Софлу, като се изпратиха два самостоятелни офицерски разезди.

Движението бѣше много бавно. Когато челниятъ отрядъ достигна срещу Алимибекѡй, на лѣвия брѣгъ на Марица, по него се откри пехотенъ огънь. Бригадата бѣ принудена да се отбие отъ пѣтя и да мине западно отъ Салтъккѡй.

Въ 4 ч. 40 м. сл. пл. бригадата пристигне въ гр. Софлу, посрещната тържествено отъ населението.

Никакви нови сведения за противника не бѣха получени. Когато походната колона бѣ въ Салтакликѡй, получи се донесение отъ самостоятелния разездъ, че въ Деде Агачъ били пристигнали отъ Гюмюрджина 500 души редовна войска съ две орджия. Командирѣтъ на бригадата реши да прекрати настѣплението и разпореди бригадата да се разположи за ношуване въ града.

Още въ 8 ч. пр. пл. той остави въ Каджкѡй заповѣдь до командира на 2-а македоно-одринска бригада да настѣпи бързо и настигне Сборната конна бригада въ Софлу; ако това е невъзможно, то да изпрати съ форсиранъ маршъ поне една облекчена дружина; да остави една рота въ Димотика за охрана на тила и „за свръзка съ

8-а дивизия". Тази заповѣдь командирѣтъ на 2-а македоно-одринска бригада получи къмъ 9 ч. сл. пл., когато неговитѣ преуморени отъ усиления преходъ дружини приближаваха къмъ Болгаркьой. Той веднага изпрати донесение, че му е абсолютно невъзможно да пристигне съ бригадата си въ Софлу, защото тя презъ деня е изминала около 40 км., и доброволцитѣ сж почти боси и съ подбити нозе.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. командирѣтъ на конната бригада изпрати въ щаба на армията донесение, че очаква поне една дружина отъ македоно-одринската бригада, за да продължи движението къмъ Деде Агачъ.

Дейность на разнитѣ отряди на 3-и ноемврий.

На 3-и ноемврий всички български войски, действащи въ Родопитѣ, ръководени отъ Главното командуване, започнаха своитѣ активни действия.

Сборната конна бригада. — Командирѣтъ на македоно-одринската бригада, макаръ да бѣше донесълъ за преумората на своитѣ войници, направи всичко възможно, за да изпълни заповѣдта.

Той взе мѣрки да се нахранятъ добре войниците. Следъ това формира една сборна рота отъ най-слабитѣ и най-изморенитѣ войници, която остави въ Димотика, а съ бригадата си тръгна отъ Болгаркьой къмъ Софлу. Въ Димотика на бригадата се даде голѣма почивка, следъ което движението се продължи, и вечерята къмъ 9 ч. сл. пл. една дружина пристигна въ Софлу, а следъ полунощъ пристигнаха и другитѣ дружини.

Командирѣтъ на конната бригада, обаче, смѣташе, че безъ пехотна поддръжка не може да се продължи настѣплението на югъ. Въ 6 ч. пр. пл. той получи донесение отъ командира на македоно-одринската бригада и веднага му изпрати следната заповѣдь:

„Откритиятъ на ж.-п. ст. Бедекли противникъ възлиза на 600—700 души. При Фере сжщо се събира противникъ. Въ Деде Агачъ—до 500 души, съ два топа. При тия условия конната бригада ще настѣпва само съ подкрепа и взаимодействие на повѣрената Ви опълченска бригада. Ето за какво, необходимо е часъ по-скоро да пристигнете въ Софлу.

Днесъ конната бригада ще остане въ Софлу и ще чака вашето пристигане. Реквизирайте, доколкото е възможно, обувки въ Димотика за доброволцитѣ.“

Въ сжщото време той изпрати донесение на командуващия армията:

„За да може повѣрената ми бригада да се осланя на пехотни части, пристигането на такива въ Софлу е необходимо. Затова днесъ ще остана съ бригадата въ Софлу, като изпратя напредъ разузнавателни части.“

И тъй, докато преуморената доброволческа бригада бързаше да настигне конната бригада, последната остана презъ цѣлия день на почивка въ Софлу.

Къмъ 7 ч. пр. пл. бѣ изпратенъ напредъ 2/6. ескадронъ, съ задача да разузнае за противника по посока Кара Бунаръ—Вакъвъ—Чомлекликъой и вечерята да се завърне въ Кара Бунаръ и да охранява бригадата.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. бѣ изпратенъ самостоятеленъ офицерски разездъ отъ 12 конници, заедно съ четата на Димо Николовъ, къмъ Дада—Къшлаккъой—Балъккъой—Фере—Деде Агачъ, съ заповѣдь да изпраща донесенията си въ Софлу, дето бригадата ще остане, до втора заповѣдь. За резултата отъ действията на разузнавателния ескадронъ може да се сѣди отъ следното донесение, изпратено отъ командира на бригадата до командувачия армията въ 7 ч. 15 м. сл. пл.:

„Днесъ при настѣплението на разузнавателния ескадронъ на югъ отъ с. Вакъвъ е билъ откритъ огънь. Следъ кратка престрелка, противникътъ е отстъпилъ къмъ Чомлекликъой и оттамъ—за Бедекли. Разездитъ, изпратени къмъ Деде Агачъ, още не сѣ успѣли да опредѣлятъ лично какви войски има тамъ. Обаче отъ куриеръ, изпратенъ отъ Вътрешната организация до войводата Димо Николовъ, който днесъ съ четата си бѣше въ Софлу, твърди съ положителностъ, че тамъ е имало 500 души. Преди три дни сѣ пристигнали отъ Гюмюрджина още 500 души съ два топа. Вчера разездътъ отъ височината западно отъ Яниринъ е чувалъ отъ 2 до 5 ч. сл. пл. непрекъсната артилерийска стрелба къмъ Гюмюрджина. Тая минута бригадата на подполковникъ Пчеларовъ още не е пристигнала въ Софлу, при всичко че получихъ отъ него донесение, че ще се постарее да изпрати поне една дружина. Моля, въ Димотика да се изпрати запасъ отъ патрони.“

Ортакъойскиятъ отрядъ, безъ да дочака придаденитъ му сръбски ескадрони, въ 9 ч. пр. пл. настѣпи отъ Ортакъой къмъ с. Кара Тепе, дето, споредъ казането на мѣстнитъ жители, се укрепявала четата на нѣкой си Кара Али. Той се разположи за ношуване на бивакъ по височинитъ при с. Покриванъ, като презъ нощта се охраняваше отъ една рота, а друга рота бѣ назначена за прикритие на батареята. Тритъ роти отъ 8-а погранична дружина настѣпиха, презъ Пелагонъ, за Демирлеръ и Кара Тепе.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ бѣ формирала единъ отрядъ отъ три роти и две планински орджия, който на 2-и ноемврий трѣбваше да настѣпи и да заеме с. Егри Дерѣ и да влѣзе въ връзка съ частитъ отъ Кърджалиския отрядъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда. Но турцитъ бѣха отстъпили отъ Егри Дерѣ и се събираха на прохода Илишахъ. На 2-и ноемврий, когато

21-и полкъ се готвѣше да настѣпи къмъ Скеча, турцитѣ отъ Илишахъ бѣха минали въ настѣпление, отблъснали разузнавателната рота и достигнали до преднитѣ постове на дѣсния брѣгъ на Арда. Понеже тѣ бѣха открили и артилерийски огънь, то командирѣтъ на бригадата разпреди да се събератъ на позицията при Гол. Паласъ дружинитѣ, които бѣха разположени на квартири въ околнитѣ села. На разсѣмване на 3-и ноемврий позицията на височинитѣ северно отъ Гол. Паласъ се заемаше отъ три дружини отъ 21-и полкъ. Около три табори, подкрепени съ огънь отъ четири орждия, настѣпиха къмъ Гол. Паласъ, като заставиха българскитѣ предни постове да се отдрѣпнатъ, следъ кратъкъ огневи бой, на лѣвия брѣгъ на рѣката. По пладне турската батарея отъ позицията си на височината южно отъ моста откри огънь, на който веднага отговори 1./3. с. с. планин. батарея. Артилерийската стрелба отъ дветѣ страни продължи до вечерята. Турцитѣ, очевидно, очакваха тъмнината, за да минатъ презъ р. Арда, която бѣше придошла, и можеше да се мине само по моста при Гол. Паласъ, но този мостъ бѣше подъ огъня на българската позиция. Българското командване разпреди частитѣ за презъ нощта да заематъ позициитѣ си, а на самия мостъ бѣха поставени патрули, които да подадатъ сигналъ, щомъ турцитѣ се опитатъ да минаватъ рѣката. Посрѣднощъ турцитѣ наистина се опитаха да настѣпятъ. Патрулитѣ навреме откриха тѣхното приближаване къмъ моста и подадоха установенитѣ сигнали. Отъ цѣлата позиция се откри силенъ огънь по моста. Българитѣ започнаха да викатъ „Ура!“. Турцитѣ, непривикнали да действуватъ нощно време, бѣха изненадани отъ тѣзи викове и отстѣпиха безредно къмъ прохода Илишахъ. За безредното имъ отстѣпление свидетелствуваха многото разхвърляни по пѣтищата войнишки вещи, което българитѣ констатираха на другия день, при настѣплението си. Въ този бой българитѣ имаха 6 убити и 5 ранени войници.

Дветѣ колони отъ Драмската група на Родопския отрядъ настѣпиха точно споредъ заповѣдта по отряда и, безъ да срещнатъ противникъ, достигнаха линията Берчище—Иени махале. Вториятъ ешелонъ достигна до с. Шимширли.

Дѣсното странично прикритие на 2-и ноемврий бѣ достигнало на половината пѣтъ Кавала — Сарж Шабанъ. На 3-и ноемврий то продължи настѣплението си къмъ предполагаемия мостъ при Сарж Шабанъ и вечерята достигна височинитѣ при Бойну Къзълъ, кждето зае позиция и остана да пренощува. Дотукъ движението на прикритието не бѣ обезпокоявано отъ турцитѣ, които бѣха на лѣвия брѣгъ на р. Места.

Кърджалиският отряд презъ деня бързаше да заеме своето изходно положение, споредъ даденитѣ заповѣди. Тѣй, къмъ 9 ч. сл. пл. командирѣтъ на 1-и сборенъ полкъ получи донесение, че полкѣтъ му е вече събранъ на дѣсния участъкъ на позицията, съ изключение на една опълченска рота, която е на лѣвия участъкъ. 2-и сборенъ полкъ сжщо бѣ събранъ на лѣвия участъкъ на позицията. Отъ Дѣсната обходна колона се получи донесение, че на 2-и ноемврий започнала изпълнение възложената ѝ задача. Тя обзоржила населението на Акъ Бунаръ, следъ което заела височинитѣ западно отъ Айнаджикъ, дето била обстреляна отъ една турска рота и башибозукъ. На 3-и колоната ще тръгне, споредъ последната заповѣдъ.

3-а македоно-одринска бригада, следъ уморителенъ маршъ, зае своето изходно положение по склона на Солукъ дагъ, при с. Кашлякъ, следъ като прогони (само съ шесть артилерийски изстрели) турскитѣ башибозушки партии, които се опитваха да я спратъ съ огънь на р. Сюютлю дере.

Началникѣтъ на отряда очакваше дано се получатъ по-нови сведения за турцитѣ, за да отдаде заповѣдта си за настѣплението, но такива сведения не се получиха. Само отъ 1-и сборенъ полкъ бѣ хванатъ единъ турчинъ отъ Асанкьой, който казвалъ:

„1) Въ настѣплението срещу в. 669 на 1-и ноемврий взели участие три низамски табори, два башибозушки табори, две орджия и една картечница. Следъ боя, тѣзи войски ношували въ с. Сендъ Али, западно отъ Местанлъ, а на 2-и ноемврий отстъпили къмъ Местанлъ.

2) Въ с. Джанъ Бешлеръ, на югъ отъ р. Дерменъ дере, имало четири табори, две орджия и една картечница.

3) Отъ турскитѣ войници той узналъ, че на 3-и ноемврий около три табори заминали отъ Джанъ Бешлеръ за с. Егри Дерѣ.“

Като не се надяваше да получи повече сведения, генералъ Геневъ въ 7 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на частитѣ следната оперативна заповѣдъ за настѣпление на 4-и ноемврий:

„§ 1. По сведения, събрани отъ пленникъ, турскитѣ сили въ Кърджали, изглежда че съставлятъ две групи отъ по два табора, съ по две орджия, съ по една картечница и партии башибозуци. Едната вчера е отстъпила къмъ гр. Местанлъ. Часть отъ другата днесъ е потеглила отъ с. Джанъ Бешлеръ (на югъ отъ р. Дерменъ дере) за с. Егри Дерѣ, на р. Ярда.

§ 2. Утре повѣрениятъ ми отрядъ да настѣпи къмъ гр. Местанлъ и на югъ, съ цель да атакува неприятеля, дето го намѣри.

§ 3.

Крайна дясна обходна колона:

Капитанъ Станевъ.

Отъ 3-а др. 40 и полкъ 3 роти.
Отъ 4-о план. арт. отделение 2 орджия.

Дясна колона:

Подполковникъ Саинаровъ.

1-и сборенъ полкъ 2 дружини и 1 рота.
Отъ 4-о план. арт. отделение 1 батарея
Отъ картенната рота 2 картенници
6 конници.

Централна колона:

Подполковникъ Желъзовъ.

2-и сборенъ полкъ, безъ една рота, 4 дружини.
Отъ 4-о план. арт. отделение 1 батарея.
6 конници.

Лъва обходна колона:

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а макед.-одринска бригада, безъ една друж.
Отъ 4-о план. арт. отделение 4 орджия.
Отъ картенната рота 2 картенници.
8 конници.

Маневрени войски:

Капитанъ Величковъ.

12-а Лозенградска дружина.
Техническата частъ на опълчението.
Отъ полускадрона 1 взводъ.
Отъ конната жандармерия 1 взводъ.
Отъ пехотната жандармерия 1 взводъ.

Да настъпни въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Кечу Куйранъ, презъ висота 850 — с. Бакашларъ — с. Чакаларъ, за Сехумлъ, съ цель да пресъче пътя на отстъплението на неприятелскитъ войски къмъ Гюмюрджина.

Да настъпни въ 8½ ч. пр. пл. отъ позицията и, като се насочи презъ Ахмедъ Сепан, да атакува неприятеля, дето го намъри, по посока на Семуджиларъ—Бахшишларъ—Ходжа Сахутлу.

Да настъпни въ 9 ч. пр. пл. отъ позицията и да атакува неприятеля, дето го намъри, по посока шосето къмъ Местанлъ, въ зоната, ограничена, на западъ, отъ висотата 669—в. Узъ Бей (изключително) — гр. Местанлъ и, на изтокъ, отъ Балабанлъ — колибитъ при буква „ж“ на Къшла Арасъ—Айдынкой—Местанлъ.

Да настъпни въ 6 ч. пр. пл. отъ с. Кашлякъ презъ Солукъ дагъ, съ цель да атакува противника въ Местанлъ отъ изтокъ и пресъче пътя на отстъплението му откъмъ югъ.

Да се съсредоточатъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. при кантона на шосето на югъ отъ гр. Кърджали, дето да влѣзатъ въ мое разпореждане.

§ 4. Азъ ще бѣда по шосето Кърджали — Местанлъ, при маневренитъ войски.

Заедно съ тази заповѣдъ, на частитъ бѣ изпратена и следната наредба, съ която се уреждаше службата въ тила:

„За настѣплението, което отрядътъ предприема утре, на 4-и ноемврий, заповѣд-вамъ:

§ 1. Македоно-одринскитъ транспортъ, подъ командата на поручикъ Сп. Костовъ, отъ 200 коне да се раздѣли на две: 150 коне да се натоварятъ съ хлѣбъ и 50 коне — съ патрони. Транспортътъ да потегли въ 10 ч. отъ Кърджали и да следва по шосето за Местанлъ.

§ 2. Отрядниятъ лазаретъ да остане въ Кърджали, а Лазаретътъ на македоно-одринскитъ дружини, да тръгне въ 9 ч. 30 м. пр. пл. и да следва задъ маневренитъ войски, като образува, при нужда, главенъ превъзоченъ пунктъ, по мое указание.

§ 3. Парковиятъ пехотенъ взводъ, отъ с. Ашикларъ, и артилерийскитъ парковъ взводъ, отъ Тузлуна, да тръгнатъ утре въ 7 ч. 30 м. пр. пл. за гр. Кърджали, дето ще получатъ заповѣдъ отъ интенданта на отряда, полковникъ Яврановъ, за по-нататъшното имъ движение за гр. Местанлъ.

§ 4. Болнитъ и раненитъ да се изпращатъ въ отрядния лазаретъ, въ Кърджали.

Следъ разпращане тѣзи разпореждания до частитѣ, генералъ Геновъ изпрати известие на началника на групата отъ Родопския отрядъ, въ Райково, за предприеманото настѣпление. Презъ нощта той изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Колонитѣ на повѣрения ми отрядъ заеха изходнитѣ си положения съ успѣхъ. Утре на разсъмване ще почнатъ настѣплението и атакуването на противника около Местанлъ, дето противникътъ, около три табора редовна войска, два табора башибозукъ, при една скорострелна батарея и две картечници, е заелъ позиция.“

Дейность на разнитѣ отряди на 4-и ноемврий. — Боятъ при Местанлъ.

(24-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Следъ като дочака пристигането на македоно-одринската бригада, командирътъ на конната бригада презъ нощта срещу 4-и ноемврий събра въ квартирата си командира на македоно-одринската бригада и командиритѣ на коннитѣ полкове и, следъ като ги запозна съ положението, имъ събщи, че е взелъ решение да настѣпи и, ако срещне противникъ, да го атакува. А понеже доброволцитѣ бѣха много изморени, то се реши настѣплението да се почне въ 10 ч. пр. пл.

Обща заповѣдь за организиране похода не бѣ дадена. Конната бригада тръгна първа, като имаше въ авангардъ 3./6. ескадронъ съ две картечници. Следъ това тръгна 2-а македоно-одринска бригада, която имаше свой авангардъ отъ 6-а Охридска дружина.

Командуването на конната бригада бѣ възложено на командира на 6-и коненъ полкъ, а титулярниятъ командиръ на бригадата, полковникъ Таневъ, остави за себе си общото командуване на отряда. Споредъ правилата, конниятъ началникъ трѣбваше да поеме и командуването на дадената му пехотна часть, като продължава да командува едновременно и собствената си конна часть. Затова Щабътъ на действащата армия и този на II армия продължаваха да зоватъ полковникъ Таневъ „командиръ на конната бригада“.

Когато авангардътъ на конната бригада достигна височинитѣ северно отъ Елкенджикьой, турцитѣ откриха по него огънь отъ селото, следъ което се отдръпнаха къмъ с. Бедекли. Отъ разузнаването се установи, че неприятель, въ съставъ около единъ таборъ (5—600 души), заема крайнината на с. Сейменли и височината предъ с. Бедекли.

Командирът на конната бригада заповѣда да се атакува противника, като насочи: а) предъ фронта — спешения авангарденъ ескадронъ съ дветѣ картечници; б) срещу лѣвия флангъ — третѣ дружини отъ македоно-одринската бригада; в) петъ ескадрони въ коненъ строй срещу крайния лѣвъ флангъ, съ задача да излѣзатъ въ тила на позицията; г) една македоно-одринска дружина бѣ оставена въ резервъ.

Командирът на 2-а македоно-одринска бригада построи бригадата въ сборенъ редъ, въ който продължи настѣплението си. Той повика дружиннитѣ командири и имъ даде посока за настѣпление така: 5-а дружина — къмъ източния край на с. Елкенджикьой, 6-а — къмъ западния край на сѣщото село, а 7-а дружина да остане въ бригадна поддръжка, задъ срѣдата на бойния редъ.

Щомъ почна настѣплението на пехотнитѣ дружини, турцитѣ отъ Сейменли се оттеглиха. Дружинитѣ безспирно продължиха настѣплението, и, когато тѣ минаха презъ Сейменли, турцитѣ напуснаха и позицията си при Бедекли, следъ като откриха силенъ пехотенъ огънь отъ много далечно разстояние, който бѣше съвсемъ безвреденъ за настѣпващитѣ дружини.

Дружинитѣ продължиха настѣплението си и достигнаха до с. Теке, дето 5-а и 6-а дружини останаха да ношуватъ въ боенъ редъ, а бригадната поддръжка (7-а дружина) остана да ношува въ с. Кьопюкю. Оставената въ разпореждането на командира на конната бригада 8-а дружина ношува въ с. Бедекли.

Къмъ 3 ч. сл. пл. откъмъ Фере пристигна единъ влакъ съ деветъ вагони, носещъ около една рота редовни турски войници, която, вѣроятно, е имало задача да подкрепи нередовнитѣ и опълченски войски, които охраняваха желѣзния пѣть. Преди да стигне влакътъ до ж.-п. ст. Бедекли, една частъ отъ войницитѣ слѣзхоа отъ него, но, като забелязаха, че тѣхнитѣ войски сѣ отстъпили, наново се покачиха, и влакътъ потегли бавно назадъ, охраняванъ отъ патрулна верига.

Въ това време конната бригада настѣпваше въ коненъ строй къмъ лѣвия флангъ на турската позиция. Понеже турцитѣ не оказаха почти никаква съпротива, командирът на бригадата заповѣда: 1./3. и 2./6. ескадрони да преследватъ противника, да разрушатъ желѣзния пѣть и да пленятъ бавнодвижещия се влакъ. Двата ескадрона тръгнаха въ галопъ къмъ Кьопюкю. Понеже пешитѣ войници около влака стреляха, единиятъ ескадронъ бѣ спешенъ и откри огънь по тѣхъ, а другиятъ — бѣ насоченъ да атакува въ коненъ строй.

Атакуващиятъ 2./6. ескадронъ изкочи предъ единъ дълбокъ оврагъ южно отъ Кьопюкю и, за да не се разстрои, се спре на закрито, задъ оврага. Обстреляниятъ отъ спешения 1./3. ескадронъ влакъ увеличи хода и сполучи да се оттегли. По този начинъ двата ескадрона не можаха да изпълнятъ възложената имъ задача — да пленятъ турския влакъ.

Изпуснатиятъ влакъ не можа да се спаси. Самостоятелниятъ разездъ на ротмистъръ Акрабовъ, като се движеше по посока Деде Агачъ, бѣ достигналъ въ с. Пашмакчи и чу сигналитъ отъ движещия се влакъ. Отъ селенитъ ротмистъръ Акрабовъ узна, че това е турски влакъ съ войници отъ Фере, и реши да му пресѣче пътя и да не му позволи да се върне обратно. Той тръгна съ разезда си къмъ желѣзния пътъ и, когато влакътъ приближаваше до Мерхамлъж, съ пироксилинови патрони разруши пътя южно отъ станцията. Започваше да се стъмнява. Разездътъ откри огънь по спрѣлия влакъ. Турскитъ войници и персональтъ на влака се разбѣгаха въ тъмнината и отстъпиха къмъ с. Кермекли, на дѣсния брѣгъ на Марица.

Презъ нощта двата конни полка се събраха въ с. Теке, но получиха заповѣдъ отъ титулярния командиръ на бригадата да се върнатъ назадъ и да нощуватъ въ с. Бедекли. Това връщане скъси значително времето за почивка на хората и конетъ.

Ортакойскиятъ отрядъ. — На 4-и ноемврий къмъ отряда, при Покриванъ, се присъединиха 3./8. погранична рота и два сръбски ескадрона. Въ 9 ч. пр. пл. отрядътъ настѣпи по шосето за с. Кара Тепе, като изпрати нѣколко разезди за разузнаване. 3./8. погранична рота бѣ насочена къмъ с. Кара Тепе, презъ с. Ашеренъ. Къмъ 2 ч. сл. пл., когато отрядътъ доближи с. Кара Тепе, се получиха донесения отъ разездитъ, че турцитъ се окопаватъ по височинитъ надъ селото. Отрядътъ се развърна въ боенъ редъ и, следъ двучасово енергично настѣпление, подкрепено съ артилерийски и съ картеченъ огънь, достигна турската позиция. Турцитъ се разбѣгаха въ разни посоки. Заловенъ бѣ организаторътъ на четата — Адилъ ефенди — и 18 души четници. Следъ това отрядътъ се разположи за нощуване въ с. Демирлеръ.

Родопскиятъ отрядъ. — За да изпълни заповѣдта по Родопския отрядъ, командирътъ на 1./2. бригада, полковникъ Гешевъ, разпреди частитъ отъ линията Смилянъ — Гол. Паласъ да настѣпватъ къмъ Ксанти, за присъединение къмъ отряда, въ следния редъ:

а) Дѣсна колона (2./21. дружина и 9-а планинска не с. с. батарея) по пътя Чокманово — Чамджасть — к. 1750, за да действа въ

флангъ на противника, ако той се опита да се задържи на превала Илишахъ.

б) Срѣдна колона (1./21., 3./21., 4./21. дружини и три планински батареи) по шосето Гол. Паласъ — Ксанти, съ задача да заеме и се утвърди на превала Илишахъ.

в) Лѣва колона (сборната дружина на майоръ Аврамовъ отъ три роти и две планински не с. с. орждия) по пѣтя Маданъ — в. Петровица, за да охранява фланга и тила на Срѣдната колона.

Срѣдната колона закъсни много, защото бѣ организирано разузнаване, за да се опредѣли дали турцитѣ се държатъ още на позицията си отгатыкъ рѣката. А не бѣше възможно да се мине презъ моста при Гол. Паласъ, преди да се узнае това. Затова колоната тръгна едвамъ по пладне, когато се узна, че турцитѣ сж отстъпили съ една частъ отъ силитѣ си по шосето, а съ друга — по пѣтя Кечи Кая — в. Буховица — в. 1500. Залесената мѣстность отъ дветѣ страни на шосето, което върви по една дълга тѣснина, и мъглата, която прѣчеше на обзора, налагаха предпазливо движение, за да не се попадне на засада. Затова авангардътъ на колоната можа да извърви до вечерята само около 3 км., а главнитѣ сили останаха да ношуватъ при с. Гол. Паласъ. По сжщитѣ причини не можаха да напреднатъ и другитѣ две колони, които, освенъ това, трѣбваше да съобразяватъ движението си съ това на Срѣдната колона.

Другата група отъ Родопския отрядъ продължи настѣпленieto си пакъ въ две колони: дѣсната колона тръгна по пѣтя Берчище — Мурадчикъ — ж.-п. ст. Букъ, а лѣвата, въ два ешелона, — по платното на желѣзния пѣтъ. Движението на двата ешалона отъ лѣвата колона бѣ твърде бавно, особено когато се минаваха многото мостчета, покрити съ желѣзни плочи, по които много коне се хлъзгаха и падаха.

Началникътъ на отряда предполагаше, че турцитѣ ще отбраниватъ желѣзнопѣтния мостъ при ж.-п. ст. Букъ, и изпрати три разузнавателни отряда, които да влѣзатъ въ съприкосновение съ тѣхъ до пристигането на колонитѣ. Тѣзи отряди завариха моста незаетъ отъ турцитѣ. Последнитѣ не го разрушили, макаръ да сж били поставени заряди за хвърлянето му въ въздуха.

Щомъ получи донесение, че мостътъ е завладянъ отъ разузнавателнитѣ отряди, генералъ Ковачевъ реши да прехвърли още сжщия день отряда на лѣвия брѣгъ на р. Места и заповѣда:

а) Дѣсниятъ разузнавателенъ отрядъ да достигне хребета между селата Арпаджикъ и Перчемли, а Дѣсната колона

да се движи по платното на желѣзния пѣтъ и да достигне до Арпаджикъ;

б) Срѣдниятъ разузнавателенъ отрядъ да достигне до с. Сарж Бунаръ и да изпрати една рота въ с. Халуванъ;

в) Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ да достигне до с. Горнова, а Лѣвата колона — до с. Гор. Калово.

Движението на колонитѣ се забави, защото трѣбваше да минатъ по единствения мостъ. Независимо отъ това, дѣсната колона трѣбваше да усили разузнавателния си отрядъ, за да разпрѣсне една турска засада при с. Боранлж. Затова колонитѣ пѣтуваха до късно и ношуваха: дѣсната — въ Арпаджикъ, лѣвата — въ Кюркчжларъ (авангардътъ на колоната достигна Дол. Калово), вториятъ ешелонъ на лѣвата колона — с. Букъ.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Боятъ при Местанлж. — На 4-и ноемврий, на разсѣмване, частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ започнаха да изпълняватъ получената презъ нощта заповѣдь за настѣпление. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. щабътъ на отряда стигна при кантона на шосето южно отъ Кърджали, дето започнаха скоро да пристигатъ маневрениѣ войски.

Крайната дѣсна колона, която бѣ ношувала на височината западно отъ Сърткьой, настѣпи презъ голѣмия долъ южно отъ селото и изгуби цѣлия дѣнь въ преодоляване стрѣмнитѣ му склонове. Къмъ 4 ч. сл. пл. колоната се спре за ношуване на гребена северно отъ в. 850.

Дѣсната колона настѣпи въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ в. 669, безъ да може да установи връзка съ съседа вдѣсно. Къмъ 12 ч. по пладне, когато челниятъ отрядъ на колоната наближи къмъ Сеидъ Али, една турска рота откри огънь по него. Българската батарея веднага зае позиция и откри огънь по залегналата турска верига, но скоро го прекрати, защото турцитѣ се прѣснаха изъ гѣнкитѣ на мѣстността. Авангардътъ на колоната се развърна въ боенъ редъ и настѣпи къмъ височината южно отъ Акче Каракъ. Неговитѣ патрули бѣха обстрелвани отъ башибозуци, които стреляха, докато селенитѣ избѣха отъ селото.

Срѣдната колона настѣпи по шосето въ 9 ч. пр. пр. Къмъ 1 ч. сл. пл., когато авангардътъ на колоната доближи моста на р. Сюютлю, той бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь, и веднага се развърна въ боенъ редъ. Той продължи настѣплението си, но бавно, поради слабия настѣпателенъ духъ на старитѣ опълченци.

Лѣвата колона настѣпи отъ с. Кашлякъ въ 7 ч. пр. пл. Още въ началото на настѣплението, преднитѣ части на колоната трѣбваше да разпрѣснатъ нѣколко малки групи башибозуци, които ги обстрелваха и раниха трима войници. Следъ единъ часъ колоната продължи трудното си възкачване по склоноветѣ на Солукъ дагъ. Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл., когато колоната бѣ източно отъ Акчаларъ, се чуха артилерийскитѣ изстрели къмъ Местанлъ, и началникътъ на колоната, безъ нужда, заповѣда да се мине отъ походенъ въ боенъ редъ, за което се изгуби още единъ часъ.

И тъй, къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. вътрешнитѣ две колони бѣха влѣзли въ съприкосновение съ турцитѣ, а дветѣ външни — продължаваха движението си, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ.

Къмъ 2 ч. 05 м. сл. пл. авангардътъ на дѣсната колона бѣ обстрелянъ съ артилерийски огънь откъмъ Курткьой. На гребена при сѣщото село се показаха и турски вериги. Началникътъ на колоната развърна главнитѣ сили въ боенъ редъ и ги насочи къмъ гребена източно отъ Джидаларъ. Батареята, която се бѣ премѣстила на нова позиция при сѣщото село, откри огънь по настѣпващитѣ турски вериги. Авангардътъ на колоната, следъ като се изкачи на височината между Сеидъ Али и Акче Каракъ, бѣ насоченъ къмъ лѣвия флангъ на главнитѣ сили. Въпрѣки силния пехотенъ и артилерийски огънь, турцитѣ, въ составъ около два табора съ две картечници, подкрепени отъ огъня на две орждия, настѣпваха твърде енергично, вѣроятно съ цель да спратъ и отхвърлятъ дѣсната колона, за да прикриятъ отстъплението на своитѣ части и на населението отъ Местанлъ, които въ това време на гълпи се движеха по пътя за Шейхъ Джумая. Бойниятъ редъ на колоната сѣщо премина въ настѣпление, и дѣсниятъ му флангъ се доближи на 700 крачки отъ настѣпващитѣ турци. Тѣ се опитваха на три пѣти да атакуватъ този флангъ, но бѣха спирани съ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. турскитѣ орждия прекратиха стрелбата. Пехотната стрелба отъ дветѣ страни продължи до мръкване. Презъ нощта турцитѣ се оттеглиха, безъ да бждатъ забелязани отъ българитѣ.

Докато дѣсната колона водѣше самостоятелно боя, началникътъ на срѣдната колона не получи никакво съобщение отъ нея. Бойниятъ редъ на срѣдната колона настѣпваше, макаръ и бавно, къмъ Местанлъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. той приближи до града, като прогонваше отдѣлнитѣ турски патрули. Когато частитѣ навлѣзоха въ града, две турски орждия откриха твърде бързъ шрапнеленъ огънь по него. Началникътъ на отряда въ това време бѣ въ срѣдната на града. Той заповѣда на батареята да заеме позиция и да

открие огънь по турскитѣ орджия, а пехотнитѣ части съ „ура“ да настѣпятъ на югъ. Турцитѣ безредно отстъпваха, а срѣдната колона продължи настѣплението си и се спре на около 1.5 км. южно отъ града.

Началникътъ на лѣвата колона, като предполагаше, че турцитѣ ще отстъпятъ по шосето, измѣни посоката на настѣплението на югозападъ, съ цель да пресѣче пътя на отстъплението имъ. Патрулитѣ откриха една колона отъ шесть роти, отстъпваща по пътя за Димотика. Командирътъ на 10-а дружина заповѣда, и орджията откриха огънь по тази колона. Откриха далеченъ пехотенъ огънь и нѣкои отъ ротитѣ на сѣщата дружина. Турцитѣ бѣха изненадани и разпрѣснати.

Маневренитѣ войски настѣпиха задъ срѣдната колона и до вечерята стигнаха до гр. Местанлъ.

И тъй, турцитѣ бѣха заставени да отстъпятъ безредно отъ фронта предъ Кърджалиския отрядъ. На следния день по пътя предъ дѣсната колона бѣха намѣрени много разпрѣснати патрони. Предъ срѣдната и лѣвата колони турцитѣ бѣха оставили 80 голѣми палатки, а на бивака при Емирлеръ (за около два табора) бѣха намѣрени човали съ оризъ и съ сухари, музикантски инструменти, офицерски палатки, много войнишки вещи и около 10 км. телефоненъ кабелъ, прострѣнъ по шосето до с. Гьолъ, дето, вѣроятно, е билъ турскиятъ щабъ на отряда. При с. Емирлеръ имаше укрепена позиция, подготвена за упорита отбрана.

Турскитѣ загуби въ този бой не сж известни, а Кърджалискиятъ отрядъ имаше 1 убитъ и 11 ранени войници. Изстреляни бѣха 49 гранати и 95 шрапнели.

Вечерята началникътъ на отряда изпрати следното донесение до началника на Щаба на действащата армия:

„Днесъ отрядътъ зае Местанлъ и отблъсна неприятеля къмъ югъ. Загубитѣ до тоя часъ не се знаятъ, но, вѣроятно, сж незначителни. Утре отрядътъ ще продължи настѣплението.“

Генералъ Геновъ не получи презъ деня никакво донесение отъ началникитѣ на колонитѣ. Като наблюдаваше отблизо действията и боя на срѣдната колона, той забеляза нѣкои грѣшки, които трѣбваше да се отстранятъ при по-нататѣшнитѣ действия. Затова въ 7 ч. 30 м. сл. пл. изпрати следното „Приказание по Кърджалиския отрядъ“:

„Въ днешното настъпателно движение забелязахъ следнитѣ опущения, които заповѣдвамъ да се прекратятъ:

1. Не се поддържа свързката между колоната и менѣ.
2. Не се изпращатъ въ щаба никакви донесения.
3. Изпращанитѣ ординарци не се повръщатъ, а не трѣбва да се задържатъ.
4. Често нищожни партии башибозуци задържатъ цѣли колони. Това да се прекрати, и да се настъпва енергично.
5. Следъ свършване боя, веднага да се изпращатъ въ щаба на отряда адютанти и ординарци за заповѣди.“

На мръкване съприкосновението съ турцитѣ бѣ загубено. Въ щаба на отряда бѣ останало впечатление, че турцитѣ сж действували въ две групи, по два-три табора, две орждия и две картечници, и че тѣ сж отстъпили не само за да избѣгнатъ пълния си разгромъ, но и за да се събератъ и да дадатъ бой по-наюгъ, дето българитѣ ще бждатъ въ по-неблагоприятни условия. Затова началникътъ на отряда реши: 1. Отрядътъ да настѣпи въ три колони, като бжде готовъ да атакува противника, дето го настигне: 2. Ако на 5-и ноемврий нѣма бой, колонитѣ да ношуватъ близо една до друга, за да се мѣни по-лесно посоката и за по-добро командуване. Затова още въ 7 ч. 30 м. сл. пл. бѣ изпратена на частитѣ следната заповѣдь за действията на 5-и ноемврий:

„§ 1. Неприятелътъ къмъ 5½ ч. сл. пл., следъ живо съпротивление, отстъпи отъ линията Акче Каракъ—Ояджиларъ.“

§ 2. Утре въ 7 ч. пр. пл. колонитѣ (спр. зап. № 13) да продължатъ настѣплението както следва:

Дясна колона:

Подполковникъ Свиновъ.
(включително и колоната на Капитанъ Станевъ).

Централна колона:

Подполковникъ Желѣзовъ.

Лѣва колона:

Подполковникъ Протогеровъ.

Маневрени войски:

Подпоручикъ Куневъ.

Да настѣпи презъ с. Ходжа Сахутлу за махалитѣ, които се намиратъ на западъ отъ Коджа Имурларъ.

Да настѣпи по шосето за Гюмюрджина, презъ брода при с. Сехумлж—с. Идалехлеръ—Хисарджларъ за Коджа Имурларъ.

Да настѣпи презъ с. Сехумлж—Еядинъ—Айвалж—за с. Шенхлеръ.

Да следватъ на 1 км. следъ централната колона.

§ 3. *Отрядниятъ коненъ транспортъ, огнестрелниятъ паркъ и артилерийскитъ паркови взводи* да вървятъ на 2 км. следъ маневренитъ войски. За прикритие се назначаватъ пешиятъ и конниятъ взводове стражари, подъ командата на подпоручикъ Колевъ.

§ 4. *Отрядниятъ коларски транспортъ* да тръгне утре отъ Кърджали и да следва по пѣтя Местанлъ—Гюмюрджина.

§ 5. *Азъ ще бъда съ маневренитъ войски.*“

Въ 8 ч. сл. пл., когато заповѣдта бѣ вече изпратена, се получи съобщение отъ командира на 1./2. бригада (Райково), че турцитъ отъ Илишахъ сж. атакували 21-и полкъ при Гол. Паласъ, и че на другия день ще настѣпи на югъ.

Въ 11 ч. сл. пл. съ наредба по отряда бѣ формирано Етапно коменданство въ Местанлъ, на което бѣ възложено: 1. Да образува магазинъ отъ храни и тютюнъ отъ града и околнитъ села; 2. Да охранява движението по шосето отъ моста на Сюютлю до моста на югъ отъ Местанлъ; 3. да охранява транспортитъ, които се движатъ по шосето, и да имъ съдействува; 4. Да прехранва и подслонява всички проходящи команди; 5. да изпраща команди въ околнитъ села и ги очисти отъ башибозукъ; 6. да поддържа въ изправностъ телеграфната линия.

Дейность на разнитъ отряди на 5-и ноемврий — Боятъ при Куруларъ.

(25-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Къмъ 8 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ заповѣда да се продължи настѣплението къмъ гр. Фере, като 5-а дружина бѣ насочена по пѣтя Теке—Пашмакчи—източно отъ Кючукъ Вакъфъ, а другитъ дружини — по пѣтя Теке—Саранли—Фере. Конната бригада бѣ насочена по пѣтя Бедекли—Теке—Пашмакчи—Кючукъ Вакъфъ—Фере. Тя тръгна въ 8 ч. 30 м. пр. пл., като имаше въ авангардъ 3./3. ескадронъ. Следъ като бѣ изминала около единъ километъръ отъ Теке, началникътъ на отряда заповѣда да свърне налѣво и да излѣзе на пѣтя, който минава източно отъ Кючукъ Вакъфъ, а по пѣтя направо отъ Теке за Кючукъ Вакъфъ да се изпрати единъ ескадронъ, като флангардъ.

Въ това време се зачуха пушечни изстрели къмъ с. Саранли. Достигналитъ до с. Теке бригади, по заповѣдъ отъ началника на отряда, се построиха въ сборенъ редъ при височината северно отъ с. Саранли. Докато ставаше престоиването отъ походенъ въ боеенъ редъ, получи се донесение отъ разездитъ и отъ командира на

5-а Одринска дружина, че около 100 души башибозукъ сж настѣпили въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Саранли къмъ пленения предния день влакъ, вѣроятно съ целъ да разграбятъ неговия товаръ.

Ротмистъръ Акрабовъ съ своя самостоятеленъ разездъ, който тръгна да продължи изпълнението на задачата си, минаваше наблизо, и дозорнитѣ му съобщиха за турското настѣпление. Той спеши разезда си и съ огънь разпрѣсна настѣпващитѣ турци, които се оттеглиха къмъ Саранли. Командирътъ на 5-а Одринска дружина сжщо донесе на командира на своята бригада, че е забелязалъ доста силни турски групи по гребена южно отъ с. Теке, и че при пленения влакъ се води пушеченъ бой. Дружината, безъ да дочака заповѣдь, се върна въ боенъ редъ за прогонване противника. Началникътъ на отряда я подкрепи съ 6-а Охридска дружина и съ картечния ескадронъ заедно съ своето прикритие, два спешени взвода. Отдалечъ добро-волцитѣ започнаха да стрелятъ, а щомъ се обадиха картечницитѣ, турцитѣ започнаха да отстъпватъ. Цѣлата конна бригада остана въ боенъ редъ, заедно съ 7-а и 8-а дружини, безъ да направи нѣкакъвъ опитъ за преследване противника.

Следъ като видѣ развърщането на бойния редъ на пехотнитѣ части, ротмистъръ Акрабовъ продължи изпълнението на своята задача — разузнаване къмъ Деде Агачъ. Въ 11 ч. пр. пл. той изпрати на командира на бригадата следното донесение:

„Съмъ на позиция на югозападъ и на югоизтокъ отъ с. Кючукъ Вакъфъ. Съ огънь принудихъ настѣпилитѣ къмъ с. Кючукъ Вакъфъ да отстъпятъ. Срещу Васъ, на североизтокъ отъ с. Саранли, нѣма повече отъ 150 башибозуци, които тази сутринъ настѣпили отъ Фере. Това сж башибозуци, които сж охранявали линията Фере—Деде Агачъ. Всичко, съ тѣзи при с. Саранли, около Фере има не повече отъ 400 души башибозукъ. Ако се изпрати пехотна часть презъ Кючукъ Вакъфъ, противникътъ ще бжде отрѣзанъ. Подаватъ бѣли флангове, но не имъ вѣрвайте.“

Но конната бригада следваше въ походна колона задъ бойния редъ на 2-а македоно-одринска бригада, която настѣпваше твърде бавно, поради пресѣчената мѣстность. Когато бойниятъ редъ достигна височинитѣ северно отъ Фере, дветѣ дружини отъ първата линия откриха огънь по тѣхъ, и турцитѣ, които бѣха ги заели за отбрана, отстъпиха. Къмъ 4 ч. сл. пл. дружинитѣ минаха презъ града, надъ който се развѣваха бѣли знамена — знакъ, че жителитѣ се подчиняватъ на българскитѣ военни власти.

Командирътъ на конната бригада отдаваше голѣмо значение на престрелката съ башибозука. Въ 2 ч. сл. пл. той изпрати на командуващия армията следното донесение:

„Понастоящемъ вода бой по височинитѣ на северъ отъ Фере. Противникътъ отстъпи преднитѣ позиции. Локомотивътъ съ 14 вагони, за който Ви донесохъ вчера, е въ наши рѣце. Ротмистъръ Акрабовъ разруши линията, и той остана въ Мерхамлъ. Въ трена има патрони, хранителни припаси, хлѣбъ и коне. Отъ доброволцитѣ има машинистъ и огняръ, така че тренътъ изпращамъ въ Софлу, оттамъ — за Димотика. Настоящото донесение изпращамъ по трена до Софлу.“

Конната бригада продължи движението си въ походенъ редъ, задъ доброволческитѣ дружини, и остана да ношува, заедно съ тѣхъ, въ града, подъ охраната на 8-а Костурска дружина.

Ортакоьийскиятъ отрядъ се върна обратно въ града, а 8-а погранична дружина, съ единъ коненъ взводъ, се премѣсти въ с. Башъ Юренъ. Единъ коненъ взводъ бѣ изпратенъ за разузнаване къмъ Папаскьой.

Родопскиятъ отрядъ. — *Боятъ при с. Куруларъ.* — Лѣвата група на Родопския отрядъ настѣпи, разчленена на три колони, както и на 4-и ноемврий. Къмъ 11 ч. пр. пл. авангардътъ на срѣдната колона достигна превала Илишахъ, безъ да срещне противникъ. Колоната продължи настѣплението си къмъ Козлица, като изпрати две странични прикрития, отъ полуроти, къмъ Елмалъ и Демирджикъ, за връзка съ съседнитѣ колони. Пътътъ отъ Илишахъ на югъ бѣ съвсемъ разваленъ отъ поройнитѣ дъждове, и до вечерята колоната едвамъ можа да стигне до Козлица. Въ последното село бѣха заловени 40 турски войници, откоито се узна, че на 4-и ноемврий турцитѣ безредно отстъпили къмъ Шахинъ. Не можа да се опредѣли, обаче, какви сж по-нататъшнитѣ намѣрения на отстъпилитѣ отъ Илишахъ войски: дали ще продължатъ оттеглянето си къмъ Ксанти, или ще прикриватъ посоката къмъ Гюмюрджина. Лѣвата и дѣсната колони изгубиха връзката съ срѣдната и изминаха едвамъ половината пътъ до обектитѣ, които трѣбваше да достигнатъ.

Дѣсната група на Родопския отрядъ, която настѣпваше отъ Драма, и бѣ минала по моста при ж.-п. ст. Букъ на лѣвия брѣгъ на Места, продължи настѣплението си въ една колона по платното на желѣзния пътъ, като изпрати едно странично прикритие (2./27. дружина съ една планинска батарея) по пътя Долно Калово — Козлиджа — Мишели — Харуслъ Джебелъ — Габрово — Куртъ Аланъ — Емирлеръ — Ксанти. Този пътъ бѣше много лошъ, и съ голѣми трудности лѣвото странично прикритие до вечерята едвамъ стигна до Харуслъ Джебелъ. Дѣсното странично прикритие (2./9. дружина съ една с. с. планинска батарея) трѣбваше да се насочи отъ Сарж Шабанъ сжщо за Ксанти. Започна се приготвление за прехвърляне

презъ р. Места на лодки. Но работата се прекрати, защото турцитѣ, въ съставѣ около една рота, заемаха оттатъшния брѣгъ на рѣката, откриха силенъ огънь и прѣчеха на приготвлението. Батареята откри огънь по тѣхъ, и тѣ започнаха да се оттеглятъ. Въ сѣщото време по пѣтя за Ксанти отстъпваха и други сгѣстени части, около два табора съ обозъ. Страничното прикритие остана да ношува на дѣсния брѣгъ на рѣката.

Колоната настѣпи, като имаше въ авангардъ 4./9. и 1./9. дружини и две планински батареи. Авангардътъ трѣбваше да настѣпи презъ с. Еникьой за с. Куруларъ, като съ две роти заеме в. 1300. Когато авангардътъ достигна Еникьой, получи се донесение, че една турска рота е ношувала въ с. Мехмедли и на разсѣмване отстъпила на изтокъ. Веднага бѣха назначени две роти отъ авангарда, които да обезоржатъ жителитѣ на Мехмедли, следъ което да настѣпятъ къмъ в. 1300.

Авангардътъ продължи настѣплението къмъ Куруларъ. Къмъ 2 ч. сл. пл., когато предниятъ му отрядъ се показва на гребена източно отъ Еникьой, той бѣ обстрелянъ съ пушеченъ огънь откъмъ с. Куруларъ. Отъ разузнаването се установи, че турцитѣ заематъ северната махала на селото. Отъ тѣхната позиция на северъ се спущаше единъ много стрѣменъ склонъ, прорѣзанъ отъ редъ каменни стени на тютюневитѣ ниви. Този склонъ свършваше съ дълбокъ оврагъ, съ отвесни брѣгове, проходимъ само при желѣзния пѣтъ, което правѣше турската позиция почти недостѣпна откъмъ фронта. Силитѣ на турцитѣ се оценяваха на около два табора.

Следъ обстрелването, предниятъ отрядъ се развърна въ боенъ редъ. Скоро пристигнаха и дветѣ авангардни батареи, които заеха открита позиция на по-високия гребенъ северно отъ оврага и откриха огънь по турска позиция. Огънятъ имъ, обаче, не бѣ действителенъ противъ застаналитѣ задъ каменнитѣ стени турци, и тѣ продължаваха своята пушечна стрелба. Цѣлиятъ авангардъ се развърна въ боенъ редъ. Като се предполагаше, че турската съпротива ще бѣде голѣма, авангардътъ бѣ усиленъ съ 3./9. дружина, картечната рота и една планинска батарея отъ главнитѣ сили.

Къмъ 3 ч. 40 м. сл. пл. развърнати въ боенъ редъ авангардъ настѣпи. Твърде бавно той се спущаше по стрѣмния и свършено откритъ склонъ, обстрелванъ силно отъ турцитѣ, които продължаваха стрелбата, въпрѣки обстрелването имъ отъ авангарднитѣ батареи. Следъ единъ часъ пехотата на авангарда достигна до оврага, и едвамъ сега се узна, че той е непроходимъ.

Въ това време изпратенитѣ влѣво 14./9. и 15./9. роти се изкачваха къмъ височината 1300. Единъ взводъ отъ тѣхъ обърна фронтъ къмъ турската позиция и започна да я обстрелва флангово. Изпратената отъ главнитѣ сили 3./9. дружина мина презъ оврага при желѣзния пѣтъ и се развърна въ боенъ редъ срещу другия флангъ на турцитѣ. Турцитѣ бѣха поколебани отъ това обхващане двата имъ фланга. Тѣ оставиха на позицията малки групи, които да продължаватъ стрелбата до мръкване, а главнитѣ имъ сили се промъкнаха незабелязани презъ селото и отстъпиха на югъ.

На мръкване началникътъ на авангарда реши да се оттегли на позицията, откоято се започна настѣплението. На тази позиция бѣха оставени само петъ роти, а останалитѣ части, по заповѣдь отъ командира на бригадата, се върнаха къмъ Еникьой, дето въ това време се събраха главнитѣ сили на колоната. 3./9. дружина, обаче, продолжи настѣплението си къмъ селото, поддържана отъ огъня на своята батарея. Къмъ 9 ч. сл. пл. тя прогони оставенитѣ турски групи, мина презъ селото и се разположи за нощуване въ южната му махала, макаръ да бѣ получила заповѣдта да се оттегли при главнитѣ сили, въ Еникьой.

Кърджалискиятъ отрядъ. — на 5-и ноемврий лѣвата колона получи заповѣдта за настѣплението едвамъ въ 11 ч. пр. пл. А още на разсъмване колоната бѣ съсредоточена източно отъ Акчаларъ. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. се забеляза движение въ турския бивакъ при Ояджиларъ, и началникътъ на авангарда заповѣда на батареята да го обстреля. Турцитѣ напуснаха бивака си и се закриха задъ съседния гребенъ. Батареята даде само осемъ изстрели и прекрати стрелбата. Следъ това колоната настѣпи къмъ с. Токмакдж Дерѣ. Пѣтътъ бѣ лошъ, и движението на колоната — много бавно. Следъ получаване заповѣдта по отряда, тя пѣтува чакъ до 11 ч. 40 м. сл. пл., за да достигне дадения ѝ обектъ — с. Шеихлеръ.

Срѣдната колона тръгна точно въ 7 ч. пр. пл., като изпрати две странични прикрития, отъ по една рота, за охранение и за свързка съ съседнитѣ колони. Тя бѣ обстрелвана отъ башибозуци при приближаване до селата Идалехлеръ и Хисарджиларъ, и изгуби доста време, докато охранителнитѣ части се разправятъ съ тѣхъ. Независимо отъ това, поради лошия пѣтъ, на много мѣста движението ставаше въ колона по единъ. То се забави и вследствие безплоднитѣ опити да се направятъ временни мостове на придошлата рѣка Сюютлю. Едвамъ въ 7 ч. 30 м. сл. пл. колоната, безъ да достигне отстъпилитѣ турци, зае обекта си — с. Коджа Имурларъ.

Дѣсната колона получи заповѣдта по отряда въ 7 ч. 30 м. пр. пл. Въ това време се знаеше вече, че турцитѣ сж отстѣпили, но тя трѣгна едвамъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., защото началникътъ на колоната, очаквайки крайната дѣсна колона да се присѣедини, заповѣда, преди трѣгването на колоната, да мине въ сборенъ редъ и реши да смѣни по-раншния авангардъ съ новъ. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. той поиска да бжде усилена колоната му съ една дружина отъ Македоно-Одринското опълчение, защото крайната дѣсна колона е на около 6 часа пѣтъ отъ него. При р. Дерменъ Деречелниятъ отрядъ бѣ обстрелянъ отъ башибозукъ и изгуби два часа, докато се разправи съ него. И тъй, презъ този день колоната можа да напредне само 7 — 8 км. и се спре за нощуване на лѣвия брѣгъ на р. Спихилеръ.

Крайната дѣсна колона, споредъ заповѣдта по отряда, трѣбваше да се присѣедини къмъ дѣсната, но началникътъ на колоната не изпълни заповѣдта и остана на почивка при в. 850.

Щабътъ на отряда трѣгна по новото шосе, като предполагаше, че то минава презъ село Токмакдж Дерѣ, но то въ действителностъ минаваше по гребенитѣ източно отъ Сюютлю дерѣ. При с. Емирлеръ той настигна лѣвото странично прикрытие на срѣдната колона, съ което продължи движението до с. Налбандлеръ. Забелязанъ бѣ на югъ, по сѣщото шосе, да отстѣпва около единъ таборъ. Щабътъ следъ това се върна назадъ, въ с. Калемлеръ, откъдето въ 9 ч. сл. пл. се изпрати въ Щаба на действащата армия донесение за линията, до която е достигналъ отрядътъ и за безредното турско отстѣпление.

Началникътъ на отряда, като имаше предвидъ, главно, показанията на жителитѣ на с. Шеихлеръ, които не бѣха избѣгали, че турцитѣ сж отстѣпили много набърже на югъ, предположи, че тѣ ще заематъ превала Балканъ Тореси, кждето ще се опитатъ да спратъ настѣплението на Кърджалиския отрядъ. Като имаше предвидъ и враждебността на населението, той взе решение да ешелонира отряда въ дълбочина, за да може при доближаването до това препятствие да го разчлени, споредъ обстановката. Въ 8 ч. сл. пл. той изпрати на колонитѣ следната заповѣдъ за продължение настѣплението на 6-и ноемврий:

„§ 1. Неприятельтъ е отстѣпилъ по посока на гр. Гюмюрджина.

§ 2. Утре въ 8 ч. 30 м. пр. пл. колонитѣ (спр. зап. № 13) да продължатъ настѣплението къмъ сѣщия градъ, като се ешелониратъ въ дълбочина:

Дъсна колона.
Подполковникъ Свиначовъ.

Централна колона.
Подполковникъ Желъзовъ.

Лъва колона.
Подполковникъ Протогеровъ

Маневрени войски.
Подпоручикъ Куневъ

Да тръгне отъ пунктовѣ на ношуването и, презъ селата Сърткьой и Ада, да достигне с. Адиль, кждето да ношува.

Да тръгне отъ пункта на ношуването и, презъ с. с. Шейхлеръ, Налбандлеръ, да влѣзе въ новото шосе, като следва по него до колибитъ при буква „Д“ на с. Хаилачъ Дерѣ, на югоизтокъ отъ отъ с. Адиль, кждето да се разположи за ношуване.

Да тръгне отъ пункта на ношуването и да следва по шосето, като авангардъ на цѣлия отрядъ. Да ношува при буква „Б“ на колибитъ Коналаръ.

Да следватъ по пжтя на централната колона.

§ 3. *Обозитъ и отрядниятъ конски транспортъ* да следватъ на 2 км. следъ отряда, подъ прикритието на жандармерията. Ротата на подпоручикъ Кутевъ, излѣзла по погрѣшка отъ дружината напредъ, като лѣво странично прикритие на централната колона, да охранява сжщитъ транспорти до отминаване на отряда, следъ което да настигне полка си.

§ 4. *Азъ ще бжда съ централната колона.*“

Дейность на разнитъ отряди на 6-и ноемврий. — Боятъ при Деде Агачъ.

(26-о картограф. приложение).

Настъпление на Сборната конна бригада. — Боятъ при Деде Агачъ. — Сборната конна бригада и придадената ѝ пехота ношуваха въ гр. Фере, като се изпрати въ охранение 8-а Костурска дружина. Самостоятелниятъ разездъ на ротмистъръ Акрабовъ ношува въ Торбалжкьой. На разсѣмване бѣха изпратени още два самостоятелни разезда: единиятъ по пжтя Фере — Лъджа — Шахинлеръ и другиятъ — по пжтя Фере — Урунджикъ — Деде Агачъ.

Никакви нови сведения за отстъпилия отъ Фере противникъ не бѣха получени, и съприкосновението съ него бѣ загубено. Началникътъ на отряда нѣмаше никакви сведения и за Кърджалиския отрядъ.

Настъплението. — Въ 8 ч. пр. пл. отрядътъ тръгна въ походенъ редъ по пжтя Фере — Урунджикъ — Деде Агачъ, разчлененъ по следния начинъ:

Авангардъ — 1./6. ескадронъ, съ единъ картеченъ взводъ;

Главни сили — четири ескадрони и две картечници;

Флангардъ — 7-а Кумановска дружина, 2./6. ескадронъ, по южния пжть отъ Фере за Урунджикъ;

Останалитѣ три дружини отъ 2-а македоно-одринска бригада (8-а, 6-а, 5-а) се движеха задъ главнитѣ сили на конната бригада, по северния пжть Фере — Урунджикъ.

Въ с. Урунджикъ отрядътъ почива до 11 ч. пр. пл., при което 7-а дружина се присъедини къмъ главнитѣ сили. Получи се отъ началника на самостоятелния разездъ, ротмистъръ Акрабовъ, отъ Дуръ Аликой следното донесение:

„Заловенитѣ кантониери, които Ви изпращамъ, казватъ, че снощи по линията избѣгали всички войници (около 105 човѣци), които пазели линията Фере — Дервентъ, къмъ гарата Бадома, кждето билъ ротниятъ имъ командиръ, и той щѣлъ да каже дали ще се предадатъ. Линията Гюмюрджина — Фере се пазела отъ една дружина мустафъзи. Отъ гарата щѣли да бѣгатъ, или за Деде Агачъ, или за Гюмюрджина.“

Следъ това движението продължи. Въ Лъджа населението, ученицитѣ и свещеникътъ бѣха излѣзли да посрѣщатъ българскитѣ войски. Тукъ полковникъ Таневъ получи ново донесение отъ ротмистъръ Акрабовъ, отъ височината к. 382, изпратено въ 10 ч. 30 м. пр. пл.:

„Противникътъ, въ съставъ не повече отъ 250 човѣци, въ две групи настѣпи отъ Мухаджиркой въ 10 ч. пр. пл., и заеха позиция на югоизточния хребетъ на върха 382, съ фронтъ на изтокъ и североизтокъ. Артилерия не забелязвамъ, и никакъвъ параходъ нѣма въ пристанището. Изъ града и на северъ отъ него не се забелязватъ никакви хора и какво движение. Ако се настѣпи съ частъ презъ върха, дето съмъ азъ (к. 382), то противникътъ не ще може да отстъпи, и градътъ ще падне по-скоро. Противникътъ не е окопанъ, а чака на гола позиция.“

Къмъ това донесение бѣ приложено и кроки за разположението на противника. Полковникъ Таневъ заповѣда авангардътъ да настѣпи презъ с. Кюстели, за да излѣзе срещу фланга на противника, а за охрана на походния редъ на бригадата бѣ изпратенъ новъ авангардъ (3./6. ескадронъ). Колоната продължи движението си къмъ с. Шахинлеръ, а пехотната бригада бѣ останала въ Лъджа, вследствие церемонията по посрѣщането.

Къмъ 2 ч. сл. пл., когато конната бригада стигна въ Шахинлеръ, започнаха да се чуватъ пехотни изстрели, което показваше,

че авангардътъ е влѣзълъ въ съприкосновение съ противника. Полковникъ Таневъ повика командира на 2-а македоно-одринска бригада и му предаде, че, по донесенията на разездитѣ, противникътъ, около 300—400 души, заема позиция по хребета източно отъ Мухаджиркьой, че къмъ височината к. 382 е изпратенъ единъ ескадронъ съ две картечници, и че авангардниятъ ескадронъ, следъ като прибере разездитѣ си, ще действа на лѣвия му флангъ. На командира на бригадата не бѣ дадена задача, а му се предостави „да действа, както намѣри за добре“.

На командира на 2/6. ескадронъ бѣ заповѣдано да остави два взвода за охрана на лѣвия флангъ, а съ другитѣ два взвода да остане при началника на отряда.

Най-после, на командира на 3-и коненъ полкъ бѣ заповѣдано да настѣпи съ полка си къмъ с. Чекърдикли и да действа отначалото отбранително за охрана дѣсния флангъ на бойния редъ, а въ време на боя да действа противъ турския лѣвъ флангъ, като се помѣчи да му пресѣче пѣтя на отстъплението.

Вследствие тѣй дадената заповѣдъ за боя, нѣмаше никаква връзка между пехотата и конницата.

Командирътъ на македоно-одринската бригада дочака да пристигне предната дружина отъ опълчението (5-а) и заповѣда да се развърне въ боенъ редъ къмъ турската позиция. Понеже имало сведения, че къмъ Бадома и Дервентъ имало нѣколко табори съ артилерия, той реши другитѣ три дружини, както пристигатъ, да се поставятъ на стѣпала задъ дѣсния флангъ на бойния редъ.

Въпрѣки силния пехотенъ огънь, бойниятъ редъ на македоно-одринци настѣпваше безспирно, и достигна до р. Бадома, като изтласка турскитѣ предни части. Тукъ, обаче, се започна силенъ огневи бой. Правѣше впечатление дисциплината на огъня отъ турска страна, който често минаваше въ дружни залпове. Турцигѣ бѣха залегнали въ черничевитѣ градини на равнището по дѣсния брѣгъ на р. Бадома. Подполковникъ Пчеларовъ заповѣда да се усили бойната частъ на 7-а дружина. А когато нейното мѣсто се зае отъ закѣснѣлата 8-а дружина, той заповѣда да се произведе ударътъ. Лѣвиятъ брѣгъ на р. Бадома бѣ много високъ и стрѣменъ. Отъ него можеше да се стигне до рѣката само на нѣколко мѣста и то подъ силния турски огънь. Да се подготви спускането съ огънь сѣщо бѣ невъзможно, защото необученитѣ опълченци не можеха да съгласуватъ огъня и движението. Много отъ тѣхъ бѣха останали назадъ, и безредно стреляха срещу своитѣ, които бѣха излѣзли напредъ. Картеч-

ниятъ взводъ скоро напусна своята позиция, подъ предлогъ, че нѣмалъ повече патрони. Въ сѣщото време къмъ с. Чекърдикли се чуваше пехотна и артилерийска стрелба, а нѣколко шрапнели се прѣснаха надъ главитѣ на македоно-одринци.

Командирътъ на 6-а Охридска дружина въ това време, по собствена инициатива, бѣ настѣпилъ къмъ височината при с. Чекърдикли. 7-а Кумановска и 8-а Костурска дружини продължиха настѣплението си и се изравниха съ предната 5-а Одринска дружина, при което нѣкои роти отъ 7-а дружина се влѣха въ бойния редъ на 5-а.

Ротитѣ, които имаха предъ себе си добри спускове по стрѣмния брѣгъ, се спуснаха въ рѣката и, щомъ приближиха на 200—300 крачки отъ черничевитѣ градини, се понесоха за ударъ на ножъ съ викове „Ура!“. Турцитѣ очистиха позицията си и се оттеглиха къмъ града. Оттукъ въ тъмнината тѣ започнаха да стрелятъ твърде често, но куршумитѣ имъ прелитаха надъ главитѣ на настѣпващитѣ доброволци.

Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. командиритѣ на 5-а, 7-а и 8-а дружини се събраха близо до ж.-п. ст. Деде Агачъ, за да организиратъ общата атака на града. Тѣ решиха да събератъ ротитѣ си, да подредятъ разстроения си боенъ редъ и, следъ това, да настѣпятъ къмъ опредѣления участъкъ, безъ да се стреля, а всѣка дружина да изнесе гжста верига напредъ.

Къмъ 9 ч. сл. пл. дружинитѣ настѣпиха, и, когато приближиха до края на града, турската стрелба престана. Преднитѣ роти навлѣзоха въ опредѣленитѣ имъ улици, но отъ къщитѣ започнаха да стрелятъ изпокрилитѣ се турски войници. Нѣколко къщи бѣха запалени, за да се освѣти околната махала, докато се изчисти отъ стрелящитѣ.

Въ града бѣха заловени около 300 души башибозуци, които следъ боя бѣхъ захвърлили пушкитѣ. Тукъ бѣха заловени и множество бѣжанци отъ околнитѣ села.

Вследствие нощния бой изъ улицитѣ, много доброволци загубиха своитѣ роти и се лутаха въ тъмнината, докато ги намѣрятъ.

Отстѣплението на 3-и коненъ полкъ. — Командирътъ на 3-и коненъ полкъ въ 3 ч. сл. пл. поведе своитѣ ескадрони въ обща взводна колона отъ Шахинлеръ къмъ Чекърдикли, а следъ това мина въ резервенъ редъ и продължи движението си презъ калнитѣ разорани ниви, безъ пѣть и безъ всѣкакви мѣрки за охрана. При преминаване презъ доловетѣ и презъ единъ гжстъ храсталакъ, стройниятъ редъ бѣ загубенъ, и полкътъ достигна при с. Чекърдикли въ видъ на разстроена маса отъ конници. Въ това време се започна

пушечниятъ огънь въ участъка, дето настъпваха пехотнитъ дружини. Едновременно съ това, турцитъ откъмъ Бадома бързаха да заематъ позиция по хребетитъ на около 1500 крачки отъ Чекърдикли, откъдето откриха огънь по селото и по полка. Следъ малко и две орждия отъ Бадома откриха шрапнеленъ огънь по полка. Пуканията на шрапнелитъ бѣха много високи, но артилерийската стрелба произведе много силно впечатление на всички началници и войници. Последнитъ се спуснаха да търсятъ закритие назадъ. Нѣкои началници се помъжиха да въдворятъ реда, но не успѣха, защото никой не ги последва. Едвамъ следъ като се закриха въ дола източно отъ Мухаджиркьой, ескадронитъ се устрои, когато започваше и да се стъмнява.

За противодѣйствиe на турцитъ въ тази посока, бѣ спешенъ 3-и ескадронъ, който, заедно съ картечния взводъ, откри огънь по тѣхнитъ сгъстени части, които се виждаха западно отъ Чекърдикли, и веригитъ, които заемаха източния край на селото.

Командирътъ на полка изпрати съобщение за появилия се откъмъ Бадома противникъ до командира на съседната 6-а Охридска дружина, съ молба да заеме височината при Чекърдикли, за да попрѣчи на турцитъ да я заематъ, защото оттамъ тѣ можеха да обстрелватъ въ тилъ цѣлия боенъ редъ на македоно-одринската бригада, който бѣ напредналъ вече до р. Бадома.

Командирътъ на дружината веднага насочи една рота къмъ височината, а съ другитъ три роти сжщо настѣли следъ нея. Когато първата рота стигна до височината, турскитъ вериги, оценени на около единъ таборъ, бѣха достигнали на около 300 крачки отъ нея. Ротата веднага откри огънь и ги застави да залегнатъ. А когато пристигнаха и другитъ три роти, турцитъ бѣха принудени да се оттеглятъ къмъ Бадома.

Отстъплението на цѣлия отрядъ. — Докато се водѣше боятъ източно отъ Деде Агачъ, при началника на отряда дойдоха двама желѣзнопѣтни чиновници и му съобщиха, че отъ Гюмюрджина сж тръгнали къмъ Деде Агачъ два влака съ 27 вагони войска.

Едновременно съ това, той получи съобщение отъ Щаба на II армия за раздвижването на противника оттаткъ Марица. На 5-и ноемврий командувачиятъ армията бѣ предупреденъ отъ Щаба на действащата армия, че гр. Кешанъ билъ заетъ отъ единъ турски ескадронъ съ групи редовни войници и башибозукъ. Предполага се, че това сж предни части на нѣкой отрядъ, идещъ отъ Галиполи. Командувачиятъ II армия събщи това на полковникъ Таневъ, за да го има предвидъ и да провѣри тѣзи сведения.

Когато турцитѣ откъмъ Бадома откриха артилерийски огънь, и съ това се потвърди изпращането войски откъмъ Гюмюрджина, полковникъ Таневъ реши да продължи боя до мръкване, следъ което да оттегли отряда при Лъджа, „съ което избѣгвамъ опасното положение, въ което се намирамъ“ — казва той въ своя дневникъ за военнитѣ действия. Въ сѣщия дневникъ сж изложени следнитѣ мотиви за оттеглянето: „1) За да владѣя Деде Агачъ, трѣбваше да владѣя височинитѣ северно отъ него, а тѣ бѣха въ неприятелски рѣце; 2) Достатѣчни сили, за изтикване противника отъ тия височини нѣмахъ, толкова повече, че той разполагаше съ артилерия; 3) На нѣкои отъ опълченскитѣ дружини патронитѣ бѣха на привършване; тѣ бѣха по 150 на човѣкъ, безъ възможностъ за попълване; така, че при единъ упоритъ бой патрони нѣмаше да има; 4) Сѣ стоенето ми въ Деде Агачъ противникътъ се явяваше въ тилъ на моя пѣтъ на отстъплението“.

Веднага, следъ като взе горното решение, началникътъ на отряда изпрати офицери съ заповѣдь до командира на опълченската бригада да почке отстъплението къмъ Лъджа и до коннитѣ части да се събератъ при 3-и коненъ полкъ, следъ което да отстъпятъ къмъ сѣщото село.

Къмъ 9 ч. сл. пл. само ескадронитѣ на 3-и коненъ полкъ се събраха и, безъ да дочакатъ тѣзи отъ 6-и коненъ полкъ, тръгнаха за Лъджа, дето пристигнаха къмъ 2 ч. пр. пл. на 7-и ноемврий и се разположиха на квартири за ношуване.

Командирътъ на 2-а македоно-одринска бригада получи заповѣдта за отстъплението въ 6 ч. сл. пл., когато неговитѣ предни части бѣха стигнали до града. Следъ малко при него дойде и втори офицеръ, който предаде сѣщата заповѣдь за отстъпление. Той не можеше да си обясни причината, която е предизвикала тази заповѣдь, и затова се яви лично при началника на отряда, комуто доложи, че, вследствие настѣплението въ тъмнината, дружинитѣ сж размѣсени, и не ще могатъ да се оттеглятъ въ добъръ редъ. Той молѣше да се отмѣни заповѣдта или поне да се остави само пехотната бригада въ града. Началникътъ на отряда настояваше да се почне отстъплението, и въ 8 ч. сл. пл. предаде за трети пѣтъ категорични заповѣди за отстъпление къмъ Лъджа.

Въ това време се чуваха само единични изстрели изъ града и непрекъснати викоуе „Ура!“, което показваше, че бойната частъ на бригадата е вече навлѣзла въ него.

Полковникъ Таневъ тръгна назадъ, къмъ коннитѣ части, а командирътъ на пехотната бригада отиде на северния край на града,

където завари само две роти отъ 5-а Одринска дружина. Оттукъ той изпрати заповѣдь до дружинитѣ да отстъпятъ въ редъ къмъ Лѣджа.

Но въ тъмнината не бѣше възможно да се събератъ прѣснатитѣ изъ града доброволци. Командирътъ на бригадата смѣташе, че много отъ тѣхъ, поради умората, ще останатъ въ града. Отъ друга страна, той се безпокоеше, че на другия день турскитѣ войски откъмъ Бадома ще нахлуятъ въ града, щомъ се научатъ за оттеглянето на българскитѣ войски, и ще унищожатъ, както християнското население, тъй и останалитѣ случайно или нарочно доброволци. Затова той изпрати опълченеца Стефанъ Богоевъ, съ заповѣдь да остане въ Деде Агачъ, да събере на разсѣмване останалитѣ въ града опълченци и съ тѣхъ да го запази отъ турскитѣ войски и башибозука, като формира временно българско управление. Ако ли това бжде невъзможно, то да отстъпи съ тѣхъ къмъ Лѣджа.

Ординарцитѣ, изпратени съ заповѣдта до дружиннитѣ командири, ги намѣриха много късно. Едвамъ къмъ 1 ч. сл. пл. на 7-и ноемврий дружинитѣ започнаха да излизатъ отъ града, като взеха съ себе си, като заложници, частъ отъ турското население. Раненитѣ бѣха оставени въ изгорѣлата циганска махала, докато се изпратятъ отъ Лѣджа коли за прибирането имъ.

6-а Охридска дружина остана на позицията си при Чекърдикли до 2 ч. пр. пл., когато командирътъ на дружината можа да узнае за отстъплението на цѣлия отрядъ. Тогава и той събра дружината си и въ походенъ редъ тръгна къмъ Лѣджа, където пристигна на разсѣмване на 7-и ноемврий.

Въ боя при Дере Агачъ 2-а македоно-одринска бригада загуби 13 убити и 18 ранени.

Отстъплението бѣ нередовно. Ескадронитѣ отъ 6-и коненъ полкъ поотдѣлно пристигаха въ Лѣджа и, като не заварваха никого тамъ, се връщаха да търсятъ конната бригада къмъ Мухаджиркьой, а следъ това пакъ се връщаха въ Лѣджа.

Изморенитѣ доброволци изоставаха по пътя, и походната имъ колона бѣ много разтегната.

Ортакьойскиятъ отрядъ остана на почивка въ Ортакьой.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ продължи движението си къмъ Ксанти пакъ въ три колони. Срѣдната колона нѣмаше връзка съ двѣтъ крайни колони. Тя настѣпваше по пътя Козлица—Пашовикъ—Гьокче Бунаръ. Валѣше силенъ дѣждъ. Имаше и гъста мъгла. Движението бѣ много бавно, и въ

Пашовикъ начальникътъ на колоната я спре, за да се просушатъ войниците. Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл. дъждътъ престана, и движението наново се започна. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. колоната достигна с. Гьокче Бунаръ, жителитъ на което бѣха останали по домоветъ си и издигнали бѣли флагове — знакъ, че се предаватъ. Но вънъ отъ селото патрулитъ водѣха престрелка съ нѣкои избѣгали мъже, които не искаха да се предадатъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. главнитъ сили на колоната достигнаха височинитъ североизточно отъ Гьокче Бунаръ, отъ които се виждаха голѣми турски групи, отстъпващи къмъ с. Шахинъ. Една батарея ги обстреля и разпръсна, следъ което пренесе огъня по самото село. Но скоро пристигнаха и оттамъ парламентъори, които съобщиха, че селото се подчинява на българската военна власть. Срѣдната колона остана да ношува на сѣщитъ височини. Дѣсната колона продължи движението къмъ в. Чегла, но, когато стигна тамъ, не можа да се ориентира, върна се къмъ превала Илишахъ, кждето ношува. Лѣвата колона достигна и ношува въ кула Халилъ Ага, западно отъ с. Лѣджа.

Дѣсната група отъ Родопския отрядъ трѣбваше да настѣпи къмъ Ксанти въ следния редъ: лѣва колона (две дружини отъ 39-и полкъ, две планински батареи) по пѣтя Куруларъ—Сарничъ—Даудлъж, съ задача да очисти височинитъ източно отъ моста на р. Места, за да даде възможностъ на 2./9. дружина да мине рѣката, и дѣсна колона (9-и и 27-и полкове съ шесть планински батареи) — по пѣтя Еникьой — Куруларъ — Ксанти; лѣво странично прикритие (2./27. дружина, една планинска батарея, усилено съ една рота отъ сѣщия полкъ и една батарея) — по пѣтя Куртъ Аланъ—Емирлеръ—Ксанти. Дѣсната колона се движеше, трудно, поради лошия пѣтъ, и едвамъ стигна до с. Сарничъ, кждето ношува. Лѣвата колона се движеше по още по-труденъ пѣтъ, засипанъ съ пѣськъ и съ камъни отъ пороя. Тя изгуби много време, докато премине по единствения пѣтъ презъ запаленото село Куруларъ. До вечерята само авангардътъ на колоната стигна до превала, а главнитъ сили останаха да ношуватъ въ дола задъ него, като изпращаха команди чакъ въ Куруларъ. За лѣвото странично прикритие се предполагаше, че то е ношувало предната нощъ въ Куртъ Аланъ. Въ сѣщностъ то бѣ ношувало въ Харуслъ Джебелъ, и на 6-и ноемврий вечерята едвамъ стигна до началния пунктъ—Куртъ Аланъ. Дѣсното странично прикритие не можа да влѣзе въ връзка съ дѣсната колона. То остана на дѣсния брѣгъ на р. Места. Неговата батарея обстреля нѣколко турски групи, които се движеха по лѣвия брѣгъ на рѣката.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Какви сж били намѣренията на турското командване за по-нататъшнитѣ действия въ посоката Гюмюрджина—Местанлж не е известно. Но още презъ нощта срещу 5-и ноемврий командирътъ на корпуса изпрати следната телеграма до началника на Местанлийския отрядъ:

„Има сведения отъ Кошу Кавакъ и отъ Егри Дерѣ, че неприятельтъ напредва отъ тѣзи посоки. Отъ Шеихъ Джумая съобщаватъ, че неприятельтъ е прогонилъ табора предъ Местанлж, откоето може да се предполага, че има намѣрение да се спусне къмъ Макасъ и Къзълъ Агачъ. Донесете какви движения извършва и съ какви сили разполага. Ако той настѣпи къмъ Макасъ ханъ и Адилъ Огларъ, да се взематъ мѣрки, за да не попаднатъ въ негови рѣце хранитѣ, бойнитѣ запаси и телеграфнитѣ апарати. Ако има опасностъ, гледайте да отбранявате само височинитѣ. За това движение е съобщено и на опълченцитѣ въ Кошу Кавакъ.“

Изглежда, че подъ „височинитѣ“ трѣбва да се подразбира превалътъ Балканъ Тореси, защото до този превалъ действащитѣ противъ Кърджалиския отрядъ турски войски не се опитаха да дадатъ съпротива.

Яверъ паша, навѣрно, е ималъ сведения за настѣплението на Сборната конна бригада къмъ Деде Агачъ, съ което се прекъсваше пътятъ на отстъплението му на изтокъ. Отъ западъ, къмъ Ксанти, настѣпваше силниятъ Родопски отрядъ. Вѣроятно презъ този день той е взелъ решение да отстъпи съ всички войски, действащи въ Родопитѣ на изтокъ, за да си пробие пътъ по Деде Агачъ и по-нататъкъ, презъ морето или презъ Марица, за Галиполи. Вѣроятно за прикриване това отстъпление е билъ назначенъ силенъ отрядъ, който да спре настѣплението на българитѣ отъ Кърджали къмъ Гюмюрджина.

На 6-и ноемврий всички колони отъ Кърджалиския отрядъ не получиха навреме изпратената имъ отъ вечерята заповѣдъ, вследствие на което тѣ трѣгнаха разновременно, и отрядътъ не можа да се събере въ една колона, както бѣ предвидено въ заповѣдта.

Лѣвата колона, която трѣбваше да играе ролята на авангардъ, трѣгна въ 8 ч. пр. пл. по шосето, като имаше въ преденъ отрядъ една дружина съ две планински орждия. Единъ разездъ отъ четири конници бѣ изпратенъ напредъ, за да влѣзе въ съприкосновение съ противника. Къмъ 12 ч. по пладне разездътъ бѣ обстрелянъ отъ около 50—60 души турци при с. Емирлеръ. Предниятъ отрядъ се разгъна въ боенъ редъ, и съ нѣколко артилерийски изстрели турцитѣ бѣха разпрѣснати. Въ това време почна да вали силенъ дъждъ, движението не можеше да се продължава, и съприкоснове-

нието съ турцитѣ бѣ наново загубено. Следъ пладне дъждътъ престана. Колоната продължи движението си по шосето, и къмъ 3 ч. 25 м. сл. пл. патрулитѣ настигнаха отстъпващитѣ турци, които заемаха позиция по височинитѣ около Узунъ Хамитлеръ. Предниятъ отрядъ се развърна въ боенъ редъ и се насочи за атака на тази позиция. Дветѣ орждия заеха позиция при гробищата на Узунъ Хамитлеръ и откриха огънь по отстъпващитѣ турски вериги. Една турска батарея веднага откри огънь по тѣзи орждия, и още първитѣ ѝ изстрели попаднаха близо до самитѣ орждия, които прекратиха стрелбата. Турцитѣ заемаха позицията съ две роти и съ картечници. Началникътъ на колоната, подполковникъ Протогеровъ, усили предния отрядъ (10-а Прилепска дружина) съ 9-а Велеска дружина. Дветѣ дружини настѣпиха енергично и прогониха турцитѣ къмъ в. 768. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. той донесе на началника на отряда, че е заелъ съ 9-а и 10-а дружини хребета Узунъ Хамитлеръ, западно отъ шосето, а 11-а и 12-а дружини сж по-назадъ, като маневриращи войски; че презъ нощта ще се стреми да влѣзе въ съприкосновение съ противника ѝ да заеме напредъ по-удобни пунктове, откоито да поведе атаката на в. 768; че призори ще почне атаката на самата височина, и че атаката би се улеснила, ако отъ Каракашъ, по пѣтя за тритѣ чешми, се изпрати една обходна частъ къмъ в. 900.

Централната колона тръгна на югъ въ 7 ч. 50 м. пр. пл., преди да получи заповѣдта по отряда. Тя бѣ настигната отъ началника на отряда, и продължи движението си, споредъ заповѣдта. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. тя стигна въ с. Махмудларъ, кждето се разположи за ношуване.

Дѣсната колона очакваше заповѣдта по отряда, и, като не се получи, тръгна въ 9 ч. 30 м. пр. пл. къмъ превала Балканъ Тореси. Когато колоната минаваше р. Спахилеръ, започна да вали, рѣката придойде, и половината отъ колоната трѣбваше да чака отичането ѝ. Едвамъ къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. колоната се събра при Халаиклъ махале. Следъ получаване заповѣдта по отряда, тя продължи настѣплението си и въ 6 ч. сл. пл. стигна въ Съртъкой, кждето се спре за ношуване.

Крайната дѣсна колона, която трѣбваше да се присѣдини къмъ дѣсната, тръгна чакъ въ 2 ч. сл. пл. отъ в. 850 по пѣтя Бакашларъ—Чавакларъ—Ахмедъ Дерѣ и въ 11 ч. сл. пл. достигна последното село.

Щабътъ на Кърджалиския отрядъ се разположи за ношуване въ с. Махмудларъ. Отъ авангардния бой генералъ Геновъ

схващаше, че турцитѣ сж успѣли да организиратъ нова съпротива на превала Балканъ Тореси. Той взе решение — да прикове турцитѣ по фронта съ македоно-одринската бригада и две батареи, съ две дружини и две орждия да обходи лѣвия имъ флангъ, по гребена Балканъ Тореси, и съ две дружини и четири орждия да обходи дѣсния имъ флангъ, откъмъ 959 и с. Ерлакъ Бурну. Като съобщи това свое решение на командира на бригадата, той му заповѣда въ 8 ч. 40 м. сл. пл. да разузнае и донесе каква е мѣстността предъ турската позиция, какъвъ фронтъ заема тя и какви укрепления има по нея.

Къмъ 11 ч. сл. пл. генералъ Геновъ получи следното донесение отъ подполковникъ Протогеровъ:

„1. Противникътъ отстъпи къмъ 768, където и се виждаха пехотнитѣ му части и артилерията. Тази вечеръ, следъ мръкване, се забелязваха фенери откъмъ 900 и отиваха къмъ 768. Вѣроятно, противникътъ се е укрепилъ при 768, но, ако това е сторено, сторено е днесъ.

2. Мѣстността отпредъ е открита, но пресѣчена; скатътъ на неприятелската позиция срещу насъ е гъсто залесенъ, а скатътъ на нашата позиция е голъ.

3. Има отдѣлни могили отатъкъ дерето, които, макаръ и да сж по-низки, ще улеснятъ настѣплението, ако се заематъ; една такава могила ще се опитамъ още тая нощъ да заема.

4. Височината 900 изглежда, че е много повече залесена въ севернитѣ склонове.

5. Обходътъ презъ 959 ще закъснѣе много, още повече, като се има предвидъ, че призори почвамъ атаката. Затова по-добре е да се направи презъ с. Каракашъ и третѣ чешми къмъ висота 900 и оттамъ за 768. Това ще бжде повече фронтално, но, ако противникътъ заеме и дветѣ висоти — 768 и 900 — ще се разтегли много и ще заеме позиции, които не отговарятъ на силитѣ му.

Дѣсната колона може много да помогне, ако се яви едновременно и заеме висотата надъ буквитѣ „джикъ“ на с. Фъндаджикъ, — едновременно съ моята атака по фронта призори.“

Такова бѣ общото положение на дветѣ страни на фронта на Кърджалиския отрядъ. Както се каза по-горе, този отрядъ до 5-и ноемврий бѣ подчиненъ направо на Щаба на действащата армия, който бѣ поелъ ръководството на операцията за очистване Родопския край отъ турцитѣ и заемането Деде Агачъ. На Кърджалиския отрядъ бѣ дадена задача „да настѣпи незабавно, презъ Местанлъ—Гюмюрджина, за Деде Агачъ, за да бие и разпрѣсне събралитѣ се въ този край башибозуци и партии отъ разбититѣ регулярни войски, да умиротвори края и да завладѣе Деде Агачъ“. Но на 5-и ноемврий, по

настояването на командувашия II армия, този отрядъ наново бѣ подчиненъ нему, и сѣщия день въ 7 ч. 20 м. сл. пл. генералъ Ивановъ изпрати на началника на отряда следната заповѣдь, получена отъ генералъ Геновъ по пладне на 6-и ноемврий:

„Съгласно телеграмата № 905 отъ Щаба на действащата армия, Вие оставате въ мое подчинение. Задачата Ви е да действувате за разчистването на района между Димотика и Гюмюрджина отъ башибозуцитѣ, съ което да прикривате фланга и тила на блокадната армия отъ западна и отъ югозападна посока. Донесете какъвъ противникъ сте имали досега насреща? Какви действия сте предприели противъ него, какъвъ е резултатътъ? Кѣде сте достигнали? Какво е, изобщо, положението Ви? Дръжте ме ежедневно въ течение за Вашитѣ намѣрения и действия. Полковникъ Таневъ съ конната бригада и съ доброволческата бригада на подполковникъ Пчеларовъ днесъ достига Бедекли, по долината на р. Марица, на североизтокъ отъ Деде Агачъ.“

Явяваше се едно противоречие между задачата, дадена отъ Щаба на действащата армия, и тази отъ командувашия II армия. Докато едната искаше отрядътъ бързо да настѣпи на югъ и да заеме Деде Агачъ, другата настояваше само за очистване края отъ башибозуци. Генералъ Геновъ обсъди и дветѣ задачи и взе предвидъ:

1. Че отрядътъ е вече въ съприкосновение съ турцитѣ на посоката за Гюмюрджина и може да се насочи въ друга посока, следъ като завладѣе Превала и отхвърли турцитѣ къмъ Гюмюрджина;

2. Че движението къмъ Кошу Кавакъ или друга нѣкоя посока, въ зоната между Димотика и Гюмюрджина, за единъ отрядъ отъ 10,000 души е много трудно, а при това и нѣма въ тази зона никакъвъ противникъ;

3. Че населението бѣга панически предъ настѣпващия отрядъ, и между Димотика и Гюмюрджина нѣма башибозушки маси, които да безпокоятъ обсадната армия.

Затова той реши да не напуска посоката къмъ Гюмюрджина, като на 7-и атакува турцитѣ на Превала, а за разчистване района 7-а погранична дружина да настѣпи постепенно и за една седмица да преброди селата въ долината на р. Юзгадъ. Въ 5 ч. сл. пл. той изпрати до командувашия II армия донесение за действията на отряда до 6-и ноемврий, а въ 11 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на частитѣ следната заповѣдь за боя:

„§ 1. Неприятельтъ, около три табора съ петъ планински с. с. орждия, днесъ биде застигнатъ отъ авангарда на висотата Узунъ Хамитлеръ и отблъснатъ къмъ висотата 768, кѣдето е заелъ позицията отъ този пунктъ до висота 900, включително.“

§ 2. Утре, 7-и того, отрядът да настъпи и да атакува неприятеля както следва:

Дясна колона

Подполковникъ Свинаровъ.

Отъ 1-и сборенъ полкъ . . . 2 друж.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. . 2 орджия
Отъ картечната рота 2 карт.
6 конници.

Централна колона

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а мак. одр. бригада 4 друж.
Отъ картечната рота 2 карт.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. . 8 орджия
6 конници.

Лъва колона

Подполковникъ Желъзовъ.

Отъ 2-и сборенъ полкъ 2 друж.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. . 6 орджия
6 конници.

Маневрени войски

Майоръ Ангеловъ.

Отъ 2-и сборенъ полкъ 2 друж.

Да настъпи отъ Махмудларъ въ 7 ч 30 м. пр. пл. по хребета Балканъ Тореси и да атакува лъвия флангъ на противника.

Да настъпи призори и заеме срещу центъра на неприятелската позиц ия съгдно изходно положение. Когато действието на фланговитъ колони се прояви, да атакува отъ фронта.

Да настъпи отъ с. Махмудларъ въ 6 ч. пр. пл. по посока на върха 959, отдето да обходи и да атакува дъсния флангъ на неприятеля.

Да се съсредоточи на изтокъ отъ с. Узунъ Хамитлеръ къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл.

§ 3. Обозитъ да останатъ въ с. Махмудларъ.

§ 4. Азъ ще бжда при маневренитъ войски."

Следъ това до командира на 3-а македоно-одринска бригада бѣ изпратено следното разяснение на заповѣдта отъ началника на щаба на отряда, майоръ Дървинговъ:

"По заповѣдъ. — При изпълнение зачачата на 3-а македоно-одринска бригада да се има предвидъ, че фланговитъ колони ще закъснѣятъ твърде много съ подходането имъ къмъ фланга на противника — дъсната колона е далеко отъ висота 768, въ тая минута на 17 км., понеже се е движила много бавно и не е изпълнила заповѣдта. Дъсната колона, вѣроятно, ще потегли въ 5 ч. отъ с. Съртъкой, до р. Сюютлю, срещу с. Налбандлеръ, дето е сега. Така щото, ако 3-а македоно-одринска бригада изпрати една дружина рано тази сутринъ по гребена на Балканъ Тореси, съ това бригадата ще може да постигне много по-голямъ успѣхъ, отколкото, ако чака, щото колоната на Подполковникъ Свинаровъ да прояви своето действие.

Между другото, ако противникътъ не отстъпи, което е малко за вѣрване, положението на нашитъ сили ни налага да търсимъ развързката на боя не по-рано отъ 2 — 3 ч. сл. пл. утре.

Мисля, че едно прибързване да се сграбчи победата само отъ 3-а бригада е една примамлива задача, но извънредно трудна, да не кажа нѣщо повече, особено, ако противникътъ е по-силенъ отъ 3 дружини и 2 орджия скорострелни. Фронталнитъ атаки въ планинска мѣстность сж осждени на неуспѣхъ."

Дейностъ на 7-и ноемврий. — Боятъ при Балканъ Тореси.

(27-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Къмъ 9 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ, въ с. Лъджа, получи две донесения, изпратени на 6-и ноемврий отъ градоначалника въ Софлу, съ които съобщаваше, че пристигнали куриери отъ селата Калайджи Дерѣ, Къзълларъ и Съчанлъкъ, които казали, че 4000 души турска редовна войска тръгнала отъ Гюмюрджина къмъ Гол. Дервентъ, Мал. Дервентъ и Софлу. Той не бѣ изпратилъ още въ Щаба на II армия никакво донесение за действията на 6-и ноемврий и за оттеглянето на конната бригада. На 7-и ноемврий, следъ споменатитѣ донесения отъ градоначалника на Софлу, той изпрати донесение, въ което се стремѣше да мотивира своето оттегляне:

„Вчера при настѣплението ми къмъ Деде Агачъ противникътъ бѣ заелъ позиция на северозападъ отъ Мухаджиркьой. Следъ развърщането на бригадата, противникътъ отстъпи къмъ Деде Агачъ, безъ голѣмо съпротивление. Обаче при града той зае дѣсния брѣгъ на рѣката и тамъ оказа доста голѣмо съпротивление до смръкване. Следъ това отстъпи и зае самата крайнина на града, дето се съпротивлява до 10 ч. сл. пл. Атакуванъ на ножъ, той бѣ отблъснатъ отъ крайнината на града. Самиятъ градъ бѣ заетъ едва къмъ полунощъ. Противъ нашия дѣсенъ флангъ, дето бѣхъ насочилъ конната бригада, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. по нея се откри шрапнеленъ огънь откъмъ Чекърдикли. Това спре нейното настѣпление. При артилерията се оказа цѣлъ таборъ, пристигналъ отъ Гюмюрджина съ трѣна сѣщия день. Освенъ тоя таборъ, билъ пренесенъ втори, който се сражаваше при Деде Агачъ. По тоя начинъ, заедно съ редицитѣ, противникътъ възлизаше на три табора съ два топа. Диверсията му противъ нашия дѣсенъ флангъ не оказа влияние за превземането на града, но положението на бригадата счетохъ за несигурно. Освенъ това, тритѣ дружини, които взеха участие въ боя, изстреляха патронитѣ си. Поради това дадохъ заповѣдь бригадитѣ да се оттеглятъ при с. Лъджа. Тая заранъ получихъ едно бързо съобщение отъ градоначалника въ Софлу, че куриери отъ българскитѣ села Калайджи Дерѣ, Къзълларъ и Съчанлъкъ донасятъ, че турски войски, около 4000 души, настѣпватъ отъ Гюмюрджина за Гол. Дервентъ.

Оценявайки положението: 1-о, че доброволцитѣ останаха съ много малко патрони; 2-о, че съ пренасяне войски по трѣна турцитѣ сѣ господари на положението въ Гюмюрджина; 3-о, че предъ Деде Агачъ противникътъ разполага съ значителни сили по отношение на отряда ми; 4-о, нападението на Деде Агачъ, разгледано като набѣгъ, напълно е постигнало цельта си; 5-о, отдѣленъ напълно отъ армията съ отряда си, безъ бойни припаси, считамъ за невъзможно да запазя Деде Агачъ. Предвидъ на всички тия съображения, решихъ да се приближа съ бригадитѣ къмъ дѣсния флангъ на II армия, като се оттеглямъ по пѣтя

ноес
тисо
газа
а б
всес
южн
въ о
джи
След

отъ
наст
на ч
дѣл
Лъ
на т
газа
върн
безъ

се т
7. н.
изост
маке
въ
Въ
Акра
Дерв

чопи
жени

разс
волн
той
имст

Торбалжкьой — Пашмакчи — Софлу — Къзълъ Арнауткьой. Турската махала въ Деде Агачъ бѣ подпалена въ време на боя. Тая вечеръ предполагамъ да ношувамъ въ Пашмакчи. Моля, указания за по-нататъшнитѣ ми действия."

Това донесение е получено въ щаба на армията едвамъ на 8-и ноемврий въ 2 ч. 40 м. пр. пл. Командуваниятъ армията не се противопостави на изложенитѣ въ него мотиви, макаръ на конната бригада да не бѣ възлагано да извършва „набѣгъ къмъ Деде Агачъ“, а бѣ дадена категорична заповѣдъ да се заеме Деде Агачъ по важни военни и политически причини. Той заповѣда бригадата да се спре южно отъ Софлу, докато се снабди съ бойни запаси, и да влѣзе въ свръзка съ Кърджалиския отрядъ, който е вече около Гюмюрджина, и комуто е заповѣдано да изпрати части къмъ Гол. Дервентъ. Следъ това бригадата да настѣпи наново къмъ Деде Агачъ.

Командирътъ на конната бригада изпрати офицерски разездъ отъ 6 конници къмъ Гол. Дервентъ, съ задача да провѣри слуха за настѣпление на 4000 души откъмъ Гюмюрджина. Следъ като даде на частитѣ почивка до 10 ч. 30 м. пр. пл., той заповѣда да се продължи отстъплението къмъ Пашмакчи. Отрядътъ тръгна по пѣтя Лѣджа—Торбалжкьой—Кючукъ Вакъфъ—Пашмакчи, като въ главата на походната колона вървѣше конната, а следъ нея пехотната бригада. Плененитѣ въ Деде Агачъ башибозуци бѣха освободени да се върнатъ въ града си, като носятъ бѣли флагове, за да не бждатъ безпокоени отъ разездитѣ.

Почивката бѣ недостатъчна за изморенитѣ доброволци, които се точиха къмъ Лѣджа презъ цѣлата нощъ. Конната бригада къмъ 7 ч. сл. пл. стигна въ Пашмакчи, но доброволцитѣ започнаха да изоставатъ, походната колона се разтегна, и командирътъ на 2-а македоно-одринска бригада реши да спре бригадата за ношуване въ Кючукъ Вакъфъ, за да се събератъ изостаналитѣ доброволци. Въ селото на разсъмване пристигна и разездътъ на ротмистъръ Акрабовъ, следъ като бѣ разрушилъ телеграфната връзка при Гол. Дервентъ.

При Торбалжкьой, по заповѣдъ отъ начальника на отряда, коннопионеритѣ разрушиха желѣзния пѣтъ, за да се попрѣчи на движението на влакове, идещи откъмъ Гюмюрджина.

Доброволецътъ отъ 5-а Одринска дружина, Ст. Богоевъ, на разсъмване сполучи да събере всички останали въ Деде Агачъ доброволци отъ разнитѣ дружини, на брой около 150 души. Следъ това той уреди българско управление въ града, погрижи се за запазване имота и живота на жителитѣ и заповѣда да се събератъ всички

лодки и други плавателни съдове, за да може, въ случай на нужда, да се оттегли по море до Макри и после къмъ Гюмюрджина, отъ кждето се очакваше Кърджалискиятъ отрядъ. Най-после, той уреди охрана на града съ патрули и изпрати усилені патрули за разузнаване на северъ, къмъ Бадома.

Като виждаше слабостта на своя отрядъ, той нареди да се лази около града никой отъ жителитъ да не може да прибѣгне до турцитъ и да имъ занесе сведения, а, освенъ това, нощно време вънъ отъ града се поддържаха многобройни бивачни огньове.

Турцитъ, вѣроятно, не сж узнали за отстъплението на българскитъ войски презъ нощта. На 7-и ноемврий тѣ не предприеха никакви действия срещу Деде Агачъ.

Ортанъойскиятъ отрядъ презъ този день почива въ града.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ настѣпи въ 11 ч. 30 м. пр. пл. по пѣтя Гьокче Бунаръ—Кяялъкъ—Секизъ Ниръ—Ксанти, като и тритъ колони се слѣха по този пѣтъ. По шосето бѣ изпратено само едно странично прикрытие за свръзка съ дѣсната група. Пѣтътъ бѣ лошъ, и движението се извършваше въ колона по единъ. Въ 5 ч. сл. пл. авангардътъ достигна монастира надъ града, а главнитъ сили — с. Саленджикъ, дето останаха да нощуватъ.

Дѣсната група настѣпи въ две колони: лѣва — по една пѣтека презъ южнитъ разклонения на в. 1300 и дѣсна — по пѣтя Сарничъ—Ксанти. Безъ да срещнатъ съпротива, и дветъ колони достигнаха на мръкване въ Ксанти, като имаха да преодоляватъ само труднитъ пѣтища.

Дѣсното странично прикрытие влѣзе въ връзка съ дѣсната колона и, когато турцитъ очистиха лѣвия брѣгъ, започна да се прехвърля презъ рѣката на лодки. До вечерята можаха да се прехвърлятъ само две роти.

Вечерята началникътъ на отряда получи следната заповѣдь отъ началника на Щаба на действащата армия:

„Продължете настѣплението за Деде Агачъ по-енергично. Отрядътъ на генералъ Ганевъ настѣпва за Гюмюрджина, кждето ще бжде на 8-и ноемврий, а оттамъ ще продължи за Деде Агачъ, дето следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва и 7-а Рилска дивизия.“

Кърджалискиятъ отрядъ. — *Боятъ при Балканъ Тореси.* — Споредъ дадената отъ началника на отряда заповѣдь за атаката, отрядътъ бѣ разчлененъ пакъ на колони, като частитъ бѣха размѣстени отъ

по-раншните колони. Презъ нощта отъ македоно-одринската бригада бѣха изпратени патрули, които донасяха, че турцитѣ сж още на позицията си между висотитѣ 768 и 900.

Командирътъ на 3-а македоно-одринска бригада, подполковникъ Протогеровъ, бѣ получилъ навреме заповѣдитѣ за действията на 7-и ноемврий. Въ 5 ч. пр. пл. той изпрати на подчиненитѣ си части следната заповѣдь:

„§ 1. Неприятелътъ заема висотитѣ 768 и 900.

§ 2. Отрядътъ ще настѣпи въ три колони: дѣсна—две дружини и две орждия—къмъ Балканъ Тореси; лѣва—две дружини и четири орждия—къмъ висота 959. Бригадата да настѣпи, усилена съ една нескорострелна батарея:

1. <i>Дѣсенъ участъкъ</i> Капитанъ Везенковъ. 10-а дружина и половина карт. рота.	Да настѣпи преди разсѣмване (къмъ 6 ч.) къмъ в. 768.
2. <i>Лѣвъ участъкъ</i> Капитанъ Бойчевъ. 9-а дружина.	Да настѣпи влѣво отъ висота 768.
<i>Маневрени войски</i> Капитанъ Зографовъ. 11-а друж. и една рота отъ 12-а друж.	Да се държатъ задъ 10-а дружина.
<i>Артилерията.</i> две батареи; прикритие две роти отъ 12-а дружина.	Батареята на капитанъ Славовъ да заеме позиция на висотата влѣво отъ шосето, а другата батарея — задъ висотата вдѣсно отъ шосето.

§ 3. *Обозътъ* да остане на северъ отъ с. Махмудларъ, при общия обозъ на отряда.

§ 4. *Азъ* ще се намирамъ при батареята на капитанъ Славовъ.“

Независимо отъ това, подполковникъ Протогеровъ повика дружиннитѣ командири и имъ съобщи своитѣ съображения за атаката, споредъ получената разяснителна заповѣдь.

На разсѣмване 3-а македоно-одринска бригада настѣпи, разчленена споредъ горната заповѣдь, и зае тритѣ отдѣлни голи върхове на около 1600 м. отъ турската позиция. 10-а батарея зае позиция на върха източна отъ шосето, по взводно, взводъ отъ взводъ на около 150 м. Това разположение се диктуваше отъ обстоятелството, че турцитѣ имаха скорострелна артилерия, и, когато тѣ насочатъ огъня си противъ единъ взводъ, другитѣ ще могатъ да продължаватъ стрелбата.

Щомъ се развидели, две турски орждия откриха огънь по 9-а дружина. Дружинитѣ отъ бойната частъ откриха огънь по турската позиция

на в. 768, кждето се виждаха нѣколко редове вериги. Следъ малко откриха огънь и дветѣ картечници, които скоро привлѣкоха огъня на турскитѣ орждия. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. командирѣтъ на бригадата заповѣда на единъ взводъ отъ 10-а батарея да открие огънь по турскитѣ орждия. Последнитѣ веднага се нахвърлиха на него и съ бърза и точна стрелба го заставиха да замълчи. Следъ това турскитѣ орждия пренасяха огъня си ту по пехотата, ту по картечниците, ту по батареята. Въ това време, до 9 ч. пр. пл., отъ българска страна стреляха само пехотата и картечниците.

Лѣвата колона получи заповѣдта по отряда едвамъ въ 6 ч. пр. пл., защото ординарецѣтъ, носещъ заповѣдта, пристигна още въ полунощъ, но не посмѣ да събуди началника на колоната. Колоната тръгна съ закъснение 2¹/₂ часа, т. е. въ 8 ч. 30 м. пр. пл., безъ пѣтъ, отъ Малмудларъ, презъ Хасивертъ и Узунъ Али, за в. 959. Къмъ 9 ч. пр. пл. опашката на колоната едвамъ излизаше отъ Махмудларъ.

Дѣсната колона тръгна отъ Съртъкой въ 3 ч. пр. пл. по пѣтя — Чалакларъ — Ада — Адилъ — Махмудларъ. Въ 6 ч. пр. пл. тя мина р. Сюютлю, а въ 7 ч. 30 м. пр. пл. — и р. Иси дере; къмъ 10 ч. пр. пл. тя бѣ при Махмудларъ, отдето началникѣтъ на колоната излѣзе напредъ и се яви въ щаба на отряда, при гробищата на Узунъ Хамитлеръ.

Отъ сѣщото мѣсто щабѣтъ на отряда наблюдаваше боя. По силата на огъня изглеждаше, че турцитѣ заематъ позицията си съ около 3 табори, 2 картечници и 2 орждия. Обходнитѣ колони бѣха много далечъ, за да могатъ да влияятъ на боя. Генералъ Геновъ реши да насочи една нова часть за обходъ на турския лѣвъ флангъ и изпрати на полковникъ Протогеровъ следната заповѣдь:

„Понеже 1-и сборенъ полкъ ще закъснѣе много, неговата задача — обходъ на лѣвия флангъ на противника — да бѣде възложена на една отъ дружинитѣ на 3-а македоно-одринска бригада, по усмотрение на бригадниа си командиръ, която да се насочи по гребена Балканъ Тореси, както е опредѣлено въ заповѣдта за Първи полкъ.“

Ординарецѣтъ, носещъ тази заповѣдь, мина покрай маневрениѣ войски на срѣдната колона въ 10 ч. пр. пл. Командирѣтъ на 11-а дружина, капитанъ Зографовъ, прочете заповѣдта, реши да почне веднага изпълнението и, като отбеляза това върху самата заповѣдь, препрати я на командира на бригадата, а самъ веднага поведе дружината си въ заповѣданата посока.

Въ това време огневиятъ бой доби голѣма сила. Турскитѣ орждия твърде сполучливо обстрелваха българската позиция. Въ момента,

когато
граната
минаха
вериги
ченците
закрыти
лязеха
Съ нами
ставва
настал

Съ
принуде
настана
и арта

Ме
даръ. П
тружин
срещу
останат
той по
Съобщ
да дре
колона
капитан
канъ Т
височин
точина
капитан

чината,
по турс
на юм
на боя

За
на срѣ
дирѣтъ
нѣколко
вече се
гично.
бсена р
на 9-а

когато картечниците смѣняваха позицията си напредъ, една турска граната унищожи едната картечница. Въ сжщото време турцитѣ минаха въ настѣпление. Тѣ изкочиха изъ окопитѣ си, и тѣхнитѣ вериги започнаха да се спущатъ въ доловетѣ предъ могилитѣ. Опълченцитѣ отъ 9-а дружина започнаха да се колебаятъ и да търсятъ закрытия назадъ. Духътъ имъ се разколеба още повече, когато забелязаха движението на 11-а дружина, което тѣ взеха за отстъпление. Съ намѣсване поддръжкитѣ, редътъ бѣ възстановенъ. На това съдействиюва и съседната 10-а дружина, която направи опитъ да мине въ настѣпление.

Съ ураганенъ пехотенъ и артилерийски огънь турцитѣ бѣха принудени да отстъпятъ къмъ своята позиция, следъ което на фронта настана затишие, нарушавано отвреме-навреме отъ рѣдка пушечна и артилерийска стрелба.

Между това, дѣсната колона вече бѣ приближила до Махмудларъ. Генералъ Геновъ заповѣда подполковникъ Свинаровъ съ една дружина, единъ картеченъ взводъ и планинската батарея да настѣпи срещу турския лѣвъ флангъ, а останалитѣ сили отъ колоната да останатъ въ разпореждане на началника на отряда. На самото мѣсто той посочи подполковнику Свинарову посоката на настѣплението. Съобщи се за това и на подполковникъ Протогеровъ, съ заповѣдъ, да предупреди 11-а дружина, която, следъ пристигането на дѣсната колона, да се подчини на подполковникъ Свинаровъ. А въ това време капитанъ Зографовъ бѣ заелъ северната височина на гребена Балканъ Тореси, и се готвѣше да атакува заетата отъ турцитѣ следваща височина. Турцитѣ схванаха опасността отъ тази посока и съсрѣдоточиха огъня на картечницитѣ и орждията противъ дружината на капитанъ Зографовъ, който продължи до 2 ч. сл. пл.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. подполковникъ Свинаровъ достигна височината, заета отъ 11-а дружина. 11-а батарея зае позиция и откри огънь по турската пехота на севернитѣ склонове на в. 798 и по батареята на южнитѣ склонове. Последната прекрати огъня и вече до края на боя не се обади.

Замѣлчаването на турскитѣ орждия се почувствува отъ частитѣ на срѣдната колона, които смѣтнаха, че турцитѣ отстъпватъ. Командирътъ на 10-а дружина, капитанъ Везенковъ, който и по-рано се опитва нѣколко пѣти да мине въ настѣпление, като видѣ, че дѣсната колона вече се ангажира сериозно въ борбата, въ 4 ч. пр. пл. настѣпи енергично, подкрепенъ отъ 13./40. рота, и увлѣче въ настѣпление цѣлия боенъ редъ на срѣдната колона. Подполковникъ Протогеровъ, начело на 9-а дружина, се спусна въ дола предъ нейната позиция. Тази

дружина, обаче, бѣ поколебана отъ предшествувашия бой, и не можа да продължи настѣплението. Но 10-а и 12-а дружини продължиха настѣплението си. 10-а батарея промѣни позицията си, и отблизко поддържаше това настѣпление. Капитанъ Зографовъ поиска разрешение да настѣпли, но подполковникъ Свинаровъ не разреши, защото ставаше тъмно и имаше опасностъ настѣпващитѣ отъ разни страни части да се обстрелватъ взаимно. Той заповѣда само на музиката да свири народния химнъ. Подбодрени и отъ музиката, 10-а и 12-а дружини се приближиха на 100 кр. отъ височината 768, но турцитѣ се държеха упорито и продължаваха стрелбата. Мръкна се. Въ тъмнината се почна честа стрелба. Подполковникъ Протогеровъ смѣташе, че турцитѣ произвеждатъ контъратака, и се върна назадъ, за да събира изостаналитѣ опълченци. Той поиска отъ началника на отряда подкрепление, като изрично искаше да дойде и началникътъ на щаба на отряда. Генералъ Геновъ заповѣда, и майоръ Дървинговъ поведе шесть роти отъ маневренитѣ войски, съ които достигна до най-напредналитѣ части. Той намѣри тукъ подполковникъ Протогеровъ и, следъ като се запозна съ положението, взе се решение да се атакува веднага височината 768, откъдето турцитѣ още отъ 9 ч. сл. пл. бѣха прекратили стрелбата. Шесттѣ роти отъ маневренитѣ войски настѣпиха бързо по шосето, достигнаха гребена Балканъ Тореси, следъ което свърнаха на изтокъ и достигнаха височината 768, на която бѣха изкочили и групи войници отъ срѣдната колона.

Дѣсната колона не настѣпли по-напредъ отъ показаната ѝ височина съ кичестото дърво.

Лѣвата колона продължи настѣплението си презъ дълбоки долове и не можа да стигне въ решителния моментъ до бойното поле. Едвамъ въ 11 ч. сл. пл. тази колона стигна предъ в. 959.

Нѣма сведения за турскитѣ загуби въ този бой. Отъ българскитѣ части излѣзоха отъ строя 198 души:

Ч а с т и	убити	ранени
<i>Отъ 3-а бригада:</i>		
9-а, 10 а и 12-а дружини	39	137
11-а дружина	1	5
<i>Отъ 1-и сбор. полкъ.</i>		
Отъ дружината	—	7
Отъ карт. полурота	2	6
<i>Отъ 11-а батарея</i>	—	1
Всичко	42	156

Къмъ 9 ч. сл. пл. генералъ Геновъ, като не знаеше още какъвъ ще бжде резултатътъ отъ боя, изпрати на командуващия II армия донесение, че до късно вечерята отрядътъ е водилъ упоритъ бой съ турцитѣ на в. 768 и 900 и че на другия день ще довърши атаката и ще настъпи къмъ Гюмюрджина. Но преди пладне той бѣ получилъ следната телеграма, изпратена отъ щаба на сѣщата армия на 6-и ноемврий въ 7 ч. 40 м. сл. пл.:

„Въ Ортакой има отрядъ отъ дружина, батарея и два ескадрона, който действува, за да прикрива фланга и тила на Южния секторъ отъ блокадната линия. Този отрядъ на 4-и того е водилъ бой противъ башибозуци при с. Кара Тепе, на 12 км. западно отъ Ортакой, които разпръсналъ. По донесение отъ сѣщия, при Кошу Кавакъ, на 24 км. югоизточно отъ Местанлъ, е имало противникъ — около 2000 редовна войска и 3000 башибозукъ. Настъпете, за да разпръснете този противникъ, и влѣзте въ серъзка съ отряда при Ортакой. За получаването на тази заповѣдь, както и на всички такива, донасяйте незабавно, за да зная кога сте я получили, и кога ще можете да я изпълните, като, освенъ това, всѣкога донасяте за положението и действията си. № 1563.“

По този начинъ генералъ Геновъ втори пѣтъ получи заповѣдь да се отклони отъ по-ранопоставената му задача. Следъ получаване тая категорична заповѣдь за настъпление къмъ Кошу Кавакъ, той трѣбваше да преоценява своето решение за настъпление на югъ. Като взе предвидъ впечатлението, произведено отъ настъплението на отряда въ долината на Сюютлю дере, паническото бѣгство на турското население и непрекъснатото отстъпление на турскитѣ войски, което показваше, че къмъ Кошу Кавакъ не е възможно да има толкова значителни сили, генералъ Геновъ реши да продължи настъплението на югъ, въпрѣки горната заповѣдь, и изпрати следното донесение до командуващия II армия.

„Кърджалискиятъ отрядъ днесъ въ тая минута, 9 ч. 30 м. пр. пл., е въ бой съ неприятелски сили, за които донесохъ вчера. Целта на отряда е да очисти отъ войски и башибозуци посоката Кърджали—Гюмюрджина—Деде Агачъ. До вис. 768 отрядътъ е почистилъ всичко. Следъ заемането на Гюмюрджина и Деде Агачъ и следъ унищожението на противника предъ насъ, ще се повърнемъ за унищожение указанія въ телеграмата № 1563 противникъ. За сега задачата, която ми се възлага, е дадена отъ вчера насамъ на 7-а погранична дружина, която ще мѣсти границата постепенно и ще унищожава всичкия башибозукъ и неприятелски войски. Ежедневни сведения, които искате съ сѣщата телеграма, изпращаме редовно, но, поради липса на телеграфни съобщения, тѣ пристигатъ при Васъ късно.“

Това решение на генералъ Геновъ се диктуваше още и отъ обстоятелството, че имаше противоречие между желанията въ Щаба

на II армия и въ Щаба на действащата армия. Макаръ последниятъ щабъ да се бѣше отказалъ отъ ръководството на операцията, като подчини Кърджалиския отрядъ на II армия, но той не бѣше се отказалъ отъ първоначалната задача. И, наистина, вечерята на 7-и ноемврий се получи следната телеграма отъ Щаба на действащата армия, подадена въ 8 ч. 30 м. пр. пл.:

„Повѣрениятъ Ви отрядъ да настѣпи по-енергично и на 8-и вечерята да завземе Гюмюрджина, за което и да донесете.“

Командуваниятъ II армия и на 7-и ноемврий вечерята още веднѣжъ поиска да спре движението на Кърджалиския отрядъ на югъ, като изпрати следната заповѣдь:

„Преди да се очисти краятъ отъ башибозуци, движението къмъ Деде Агачъ не може да се счита за сигурно и то за сега е безпредметно, щомъ полковникъ Таневъ е насоченъ, и, вѣроятно, е вече тамъ. За сега сигурностъ на фланга и тила на армията е по-существена задача за Кърджалиския отрядъ, който да има за задача дадената му такава съ телеграма № 1563 отъ вчера. Опълченскитъ роти по етапитъ не сж достатъчна гаранция за безопасността на тила, както на самия отрядъ, така и на армията. При наличността на значително число башибозушки части, трѣбва, преди да се спущате къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ, да се умиротвори краятъ и да се очисти отъ четитъ.“

Тази заповѣдь, обаче, се получи отъ началника на отряда едвамъ на 8-и ноемврий презъ нощта, когато последниятъ бѣ въ Гюмюрджина, и не оказа никакво влияние върху решението му да продължи настѣплението си на югъ.

Преследване турцитъ къмъ долината на р. Марица.

Разпореждания за преследване на 8-и ноемврий.

Щабътъ на действащата армия, предвидъ необходимостта да се заеме по-скоро Деде Агачъ, заповѣда на Родопския отрядъ да продължи настѣплението къмъ града по-енергично. Сжщата заповѣдь бѣ изпратена и на подчиненитъ на II армия Кърджалиски отрядъ и Сборната конна бригада. На командира на последната на 7-и ноемврий бѣ изпратена следната телеграма:

„Следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва въ Деде Агачъ нашата 7-а пехотна дивизия. Вземете мѣрки пристанището да се пригоди за тази цель. Къмъ Деде Агачъ е насочена дивизията на генералъ Ковачевъ и отрядътъ на генералъ Геновъ, които сжщо следъ нѣколко дни ще пристигнатъ. № 956.“

Между това, командирът на конната бригада, полковникъ Таневъ, считаше, че владението на Деде Агачъ не ще бжде затвърдено, докато не се пропждатъ турцитъ въ пространството до Гюмюрджина. Той получи горната телеграма на 9-и ноемврий сутринята и изпрати следната телеграма до Щаба на действащата армия:

„Телеграмата № 956 получиохъ днесъ 4 ч. пр. пл. За положението и условията на бригадата донесълъ съмъ въ щаба на армията. Поради откъснатото ми и изолирано положение, както и поради сведенията откъмъ Кешанъ и Голъмъ Дервентъ, счетохъ за необходимо да се оттегля. Въ града Деде Агачъ противникътъ не е влизалъ. Затова пратихъ, както въ Димокика, единъ ескадронъ да образува временно българско правителство. Противникътъ силно е заелъ височинитъ при Бадома и Дервентъ съ пехота и артилерия. Силно се чувствава и отразява въ всѣко отношение липсата на артилерия въ отряда ми. Че къмъ Гюмюрджина и Деде Агачъ действувалъ отрядътъ на генералъ Геневъ, узнахъ едвамъ вчера. До утре, ако не получа указания отъ Щаба на II армия за по-нататъшнитъ действия, ще настѣпя утре до линията Теке—Пашмакчи. Въ Фере функционира българско правителство. Оттамъ експедирахъ 110 сандѣци маузерови патрони. Заловихъ и единъ тренъ, който сега е въ Димотика. До пропждането на противника между Деде Агачъ и Гюмюрджина, владението на първия градъ намирамъ за незатвърдено. Това пропждане из урвистата и планинска мѣстность, при липсата на артилерия, намирамъ не по силитъ ми.“

Началникътъ на Родопския отрядъ, отъ своя страна, смѣташе, че бързото настѣпление ще доразстрои отряда, изморенъ отъ трудния походъ презъ планински пѣтеки, при което голѣма частъ отъ конетъ бѣха набити. Независимо отъ това, трѣбваше да се организира и тилътъ. Затова той реши да даде почивка на частитъ въ Ксанти, дето да прибере и частитъ отъ лѣвата група, които бѣха наблизо, и дѣсното странично прикритие. Последното се прехвърли на лодки презъ р. Места. На отгатышния брѣгъ останаха само обозитъ, но въ това време рѣката придойде и залѣ полето на нѣколко км. отъ брѣга. Затова тѣ бѣха върнати къмъ ж.-п. ст. Букъ, за да минатъ по желѣзнопѣтния мостъ.

Завладяване гр. Гюмюрджина.

Началникътъ на Кърджалиския отрядъ не измѣни своето решение за настѣпление на югъ, къмъ Гюмюрджина. На 8-и ноемврий въ 3 ч. пр. пл. той изпрати заповѣдь да се настѣпи по шосето за завладяване Гюмюрджина:

1. Началенъ пунктъ — западното подножие на в. 798;
2. Авангардъ (една дружина, две планин. орждия, по единъ взводъ пеши и конни стражари и шесть конници) да трѣгне по шосето въ 8 ч. 20 м. пр. пл.;

3. Главни сили (три дружини, две картечници, една планин. батарея, четири дружини, една рота, шестъ конници) да тръгнатъ въ 8 ч. 40 м., следъ авангарда;

4. Дѣсно странично прикрытие (три роти, четири планин. орджия, две картечници, трима конници) да тръгне въ 7 ч. 30 м. пр. пл. въ посоката Ювесили — Ибда Ахмедли — Гюмюрджина;

5. Лѣво странично прикрытие (две дружини, една планин. батарея, шестъ конници) да тръгне въ 6 ч. 40 м. пр. пл. отъ в. 959 по най-късия пѣть, презъ с. Бунаръ Дерѣ, за Гюмюрджина;

6. Обозътъ да следва 4 км. задъ главнитѣ сили.

Така разчлененъ, отрядътъ настѣпи въ опредѣленитѣ часове. Разхвърлянитѣ по шосето войнишки вещи показваха, че отстъплението на турцитѣ презъ нощта е било безредно. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. походната колона бѣ на около 10 км. отъ Гюмюрджина. Дадоха се нѣколко артилерийски изстрели, следъ което се изпрати единъ разездъ съ писмо до коменданта на града да предаде града, заедно съ войскитѣ и военнитѣ материали. Разездътъ бѣ посрещнатъ отъ депутация отъ градскитѣ първенци, които съобщиха, че въ града нѣма комендантъ и войски. Турскитѣ войски отстъпили съ влакове и по обикновенъ пѣть къмъ Деде Агачъ.

Отрядътъ следъ това продължи движението си и въ 6 ч. сл. пл. се разположи за нощуване на бивакъ вѣнъ отъ града. Дѣсното странично прикрытие, което бѣ настигнато и отъ бившата крайна дѣсна колона, излѣзе на шосето, на 12 км. северно отъ Гюмюрджина, и на мръкване стигна до града. Лѣвото странично прикрытие тръгна още преди да получи заповѣдта за настѣпление. То пристигна и влѣзе въ града половинъ часъ преди главнитѣ сили и се разположи на квартири. То бѣ посрещнато тържествено отъ градското население.

Изпратениятъ напредъ поручикъ Стойчевъ Иванъ съ полуескадрона събра следнитѣ сведения: На 7-и сж заминали по желѣзницата за Деде Агачъ петъ влакове: първиятъ и вториятъ сж били натоварени съ бѣжанци отъ Ксанти на ж.-п. ст. Нарлжкьой, третиятъ отъ Гюмюрджина е натоварилъ 250 войници, 57 коне и единъ вагонъ патрони, четвъртиятъ — 12 офицери, 300 войници, 210 коне, 2 вагона медикаменти и патрони, 4 орджия; съ сѣщия влакъ е заминалъ и Яверъ паша; петиятъ — 50 ранени, 10 офицери, 1 вагонъ пушки и патрони; единъ таборъ, който е водилъ бой въ Драма, заминалъ по обикновенъ пѣть за Деде Агачъ; отъ Ксанти на 5-и и 6-и ноемврий

сж изпратени две планински орждия за Деде Агачъ и три влакове съ около 1500 войници; между Ксанти и Гюмюрджина турски войски нѣма; началникътъ на станцията ималъ сведения, че турцитѣ се готвятъ отъ Бадома да нападнатъ заетия отъ българитѣ Деде Агачъ.

Вечерята генералъ Геновъ изпрати донесение до щабоветѣ на II армия и на действащата армия за завладяване Гюмюрджина. Въ първото донесение той съобщи, че, по сведения, добити отъ мѣстни жители, турскитѣ войски отъ Ксанти и Кърджалиско сж били превозени до ж.-п. ст. Бадома, при Деде Агачъ, съ цель да образуватъ едно по-силно ядро, вѣроятно за действия противъ фланга и тила на българскитѣ армии.

Най-после, и отрядътъ въ Ортакой, следъ като обезоружи населението въ околнитѣ села, на 8-и ноемврий се премѣсти въ Папаской.

Положението на 8-и ноемврий вечерята.

И тъй, на 8-и ноемврий вечерята българскитѣ войски, действащи въ Родопитѣ, заемаха следното положение:

1. Родопскиятъ отрядъ събра всичкитѣ си разпрѣснати части въ Ксанти, и по-голѣмата часть отъ неговитѣ войски бѣха почивали единъ день.

2. Кърджалискиятъ отрядъ бѣ достигналъ Гюмюрджина, като бѣ оставилъ малки части за охранение етапната си линия до Кърджали.

3. Ортакойския отрядъ бѣ въ Папаской, и се готвѣше да предприеме обезоружаване на турското население въ околнитѣ села; понеже началникътъ на отряда смѣташе, че за изпълнение задачата си отрядътъ нѣма нужда отъ толкова артилерия, при него остави само единъ взводъ отъ 5./8. не с. с. батарея, а другитѣ два взвода отправи обратно, и бѣха придадени къмъ 30-и полкъ.

4. Сборната конна бригада, заедно съ придадената ѝ македоно-одринска бригада, продължи оттеглянето си до Софлу, кждето полковникъ Таневъ предполагаше на 9-и ноемврий да даде почивка на частитѣ. Между това, изпратениятъ къмъ Гол. Дервентъ разездъ въ 2 ч. сл. пл. пристигна въ селото и донесе:

„Досега въ селото и околността нѣма никакви турски войски. Прѣснатитѣ слухове за настѣпление на 4000 души турци изглежда да е отъ уплаха, предизвикана отъ настѣплението на треноветѣ за

Деде Агачъ въ деня на боя. Още сжия денъ, когато азъ тръгнахъ отъ Лъджа (7-и ноемврий), отъ четата билъ изпратенъ разездъ, съ който е билъ и единъ избѣгалъ отъ 6-и коненъ полкъ конникъ, който е ходилъ на 6—8 часа отъ с. Дервентъ по посока на Гюмюрджина, обаче нищо не чулъ, нито видѣлъ. Пѣтищата тукъ сж извънредно лоши. Азъ едвамъ можахъ да пристигна къмъ 1 ч. 30 м. днесъ. Конетъ сж много уморени. Ще остана да преспя тукъ."

Положението на турцитъ не бѣ изяснено еднакво въ разнитъ инстанции на българското командуване.

Следъ завладяване Гюмюрджина, началникътъ на Кърджалиския отрядъ смѣташе, че турскитъ войски отъ Родопския край се събиратъ въ района Кьопекькой — Бадома за нова борба. Командуваниятъ II армия продължаваше да смѣта, че въ Родопския районъ върлуватъ башибозушки чети, и се безпокоеше, както за тила на обсадената армия, тъй дори и за тила на самия Кърджалиски отрядъ. Въ щаба на последния отрядъ пъкъ бѣха разпитани жителитъ въ южнитъ поли на Родопитъ, и бѣше извадено заключение, че, следъ отстъплението на турскитъ войски, за никакво башибозушко движение не може вече да става дума.

Отъ получаванитъ въ Щаба на действащата армия донесения отъ разнитъ отряди ставаше ясно, че притиснатитъ отъ всички страни турски войски въ Родопския край бързатъ да се оттеглятъ на изтокъ, за да минатъ на оттатъшния брѣгъ на Марица и да се оттеглятъ къмъ Галиполския полуостровъ. Независимо отъ необходимостта да се завладѣе по-скоро стоварното пристанище Деде Агачъ, Българското главно командуване смѣташе, че обграденитъ отъ всички страни турски войски не трѣбва да се изпускатъ и трѣбва да бждатъ пленени. Затова Щабътъ на действащата армия смѣташе, че Сборната конна бригада, Кърджалискиятъ и Родопскиятъ отряди трѣбва да продължатъ настѣплението си къмъ Деде Агачъ, да обградятъ и да пленятъ останалитъ въ района между тѣхъ турски войски.

Командуваниятъ II армия на 8-и ноемврий въ 11 ч. 45 м. пр. пл. направи следнитъ разпореждания:

1. До началника на Кърджалиския отрядъ, въ Гюмюрджина:

"Командирътъ на конната бригада, полковникъ Таневъ, донася, че на 6-и того е достигналъ Деде Агачъ и съ бой го е завладѣлъ, но е билъ принуденъ да се оттегли обратно къмъ Софлу, понеже къмъ Голѣмъ Дервентъ, североизточно отъ Гюмюрджина, имало около 4000 души редовна войска и башибозуци, вѣроятно отстъпили отъ Гюмюрджина. Изпратете частъ за разгонване противника, отстъпилъ къмъ Голѣмъ Дервентъ, и влѣзте въ свѣзка съ полковникъ Танева, при Софлу или по-наюгъ, и само, когато установите тази свѣзка добре и очистите края отъ башибозуцитъ, тогава ще настѣпите къмъ Деде Агачъ."

2. До командира на Сборната конна бригада:

„Задържайте се на югъ отъ Димотика, около Софлу, докато се снабдите съ бойни припаси, каквито Ви сж изпратени, и влѣзте въ свръзка съ генералъ Геновъ, който е стигналъ при Гюмюрджина, следъ което и въ свръзка съ неговитѣ действия настѣпете отново къмъ Деде Агачъ. На генералъ Геновъ е заповѣдано да насочи части къмъ Голѣмъ Дервентъ за разгонване неприятелскитѣ партии и башибозуцитѣ, за които донасяте, че сж отстъпили отъ Гюмюрджина.“

Между това, Щабътъ на действащата армия желаете веднага да се започне настѣплението къмъ Деде Агачъ. Затова въ 11 ч. 40 м. сл. пл. заповѣда на командуващия II армия да изпрати само две дружини отъ приготвения за изпращане къмъ Чаталджа полкъ на гара Павлово, които да бждатъ готови за товарене на 9-и по пладне, като си взематъ само походнитѣ кухни и патроннитѣ коне. На командуващия армията не бѣ съобщено каква задача ще се възложи на тия дружини, но въ телеграмата бѣ казано, че тѣ ще се върнатъ следъ изпълнение мисията си. А тѣ бѣха предназначени за усиление подчинената му конна бригада. И наистина, въ сжщото време бѣ изпратена на полковникъ Таневъ следната телеграма:

„Утре пристигатъ две дружини по желѣзницата, които се даватъ въ Ваше разпореждане за изпълнение задачата, поставена въ телеграма № 956.“

Дейность на разнитѣ отряди на 9-и ноемврий.

Сборната конна бригада. — Конната бригада остана въ Софлу презъ цѣлия день на 9-и ноемврий. Въ това време Кърджалискиятъ отрядъ бѣ завладѣлъ Гюмюрджина, и почиваше въ града. Полковникъ Таневъ получи отъ командуващия II армия съобщение, че му сж изпратени бойни запаси и една полска батарея, която на 10-и ще трѣгне отъ Мустафа Паша и, вѣроятно, на 12-и ще пристигне въ Софлу. Заповѣдваше му се да изпрати части къмъ Гол. Дервентъ, които да разгонятъ противника, „ако не е силенъ“.

Независимо отъ това, още на 7-и ноемврий направо отъ Главната квартира бѣ изпратена до полковникъ Таневъ следната телеграма, която той получи на 9-и въ 4 ч. пр. пл.:

„Следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва на Деде Агачъ нашата 7-а Рилска дивизия. Вземете мѣрки пристанището да се пригоди за тази цель. Къмъ Деде Агачъ е насочена дивизията на генералъ Ковачевъ и отрядътъ на генералъ Геновъ, които сжщо следъ нѣколко дни ще пристигнатъ.“

Командирът на конната бригада, обаче, намираше, че е невъзможно да се върне съ бригадата си тамъ. Той изпрати само единъ разездъ за свързка съ Кърджалиския отрядъ, къмъ Гюмюрджина, и единъ ескадронъ — къмъ Деде Агачъ, съ задача: „да образува въ града временно българско правителство, както стана въ Димотика, да се забиятъ български флагове на пристанището и да се донесе протоколъ за създаденото българско правителство“. А въ Щаба на действащата армия изпрати донесение, че, поради откъснатото си и изолирано положение, както и поради сведенията отъ Кешанъ и Гол. Дервентъ, е счелъ за необходимо да се оттегли; че въ Деде Агачъ противникътъ не се е завърналъ, и затова е изпратилъ за тамъ единъ ескадронъ; че едвамъ вчера билъ узналъ за действията на Кърджалиския отрядъ къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ, че, ако не получи указания отъ Щаба на II армия, на 10-и ще настъпни до линията Теке—Пашмакчи; че, докато не се пропъди противникътъ между Деде Агачъ и Гюмюрджина, считалъ владѣнието на Деде Агачъ за незатвърдено; и, най-после, че това пропъждане не било по неговитѣ сили — безъ артилерия, поради планинската и урвиста мѣстность.

Изпратениятъ за Деде Агачъ 2./3. ескадронъ тръгна въ 7 ч. пр. пл. по пътя Софлу—Теке—Кючукъ Вакъфъ. Той пътува подъ проливенъ дъждъ и силенъ вѣтръ и достигна въ последното село. Бѣжанци, идещи отъ Гол. Дервентъ, съобщиха въ 9 ч. сл. пл. на ескадронния командиръ, че турска войска влѣзла въ селото имъ и настѣпвала къмъ Фере. Той изпрати два самостоятелни разезди къмъ Торбалжкьой и Урунджикъ, отъ които получи донесение още презъ нощта, че тѣзи слухове сж лъжливи. Ескадронътъ остана да ноцува въ Кючукъ Вакъфъ.

Самостоятелниятъ разездъ за свързка съ Кърджалиския отрядъ тръгна отъ Софлу по пътя презъ Дервентъ. Отъ него въ 11 ч. сл. пл. се получи първото донесение отъ сжщото село, че хора, идещи отъ близкитѣ до Гюмюрджина села, казвали, какво Кърджалискиятъ отрядъ е заелъ Гюмюрджина; че турската войска, въ съставъ около 100—200 кавалеристи и 4—5 хиляди пехота, отстъпвала къмъ Хасанларъ—Чобанкьой, като кавалерията имъ била въ Шапчи; че пътятъ до Дервентъ билъ удобенъ за движение на тритѣ родове войски; и че разездътъ ще бърза да стигне въ Гюмюрджина.

Къмъ сжщото време се получи и донесение отъ войводата Димо Николовъ, съ което се потвърдяваше заемането на Гюмюрджина отъ българскитѣ войски, и че отъ отстъпилитѣ турци имало

въ Шапчи 1000 души кавалеристи и на ж.-п. ст. Кьосемеджидъ — около 9000 души пехота.

Ортакойскиятъ отрядъ остана въ Палаской. 2./51. рота бѣ изпратена въ Кошу Кавакъ, кждето не срещна никаква съпротива отъ населението.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Генералъ Геновъ, следъ заемаването на Гюмюрджина, имаше предвидъ получаванитѣ дотогава заповѣди отъ командувашия II армия, съ които последниятъ въздържаше отряда отъ настъпление на югъ. Той имаше предвидъ, отъ друга страна, да възстанови силитѣ на изморенитѣ опълченци и войници и да устрои хлѣбопечене въ Гюмюрджина. Затова реши отрядътъ да почива на 9-и и 10-и ноемврий. Той издаде заповѣдь за разквартироване частитѣ изъ града, но отъ сутринята започна да вали проливенъ дъждъ, и частитѣ се разполагаха безредно и набързо, както влизаха въ града, и кждето намѣриха незаети квартири.

Презъ деня се организира градско управление и се претърсиха всички къщи, за да се заловятъ изпокрилитѣ се турски войници и офицери. Изпратена бѣ една дружина, за да провѣри състоянието на желѣзния пѣть до Ксанти, а сщо — и разездъ за свръзка съ Родопския отрядъ.

Отъ пристигналитѣ въ града селени отъ българскитѣ села около Деде Агачъ бѣха събрани следнитѣ сведения за отстъпилитѣ турци:

1. Турцитѣ сж опожарили селата Еникьой и Бадома.
2. Положението на християнскитѣ села е критическо.
3. Значителни турски сили сж групирани между Кьосемеджидъ и Бадома.
4. Мѣстнитѣ българи молѣха да се взематъ бързи мѣрки за запазването имъ отъ отстъпващитѣ турски войски.

Командуването на Кърджалиския отрядъ презъ деня не направи никакъвъ опитъ за влизане въ съприкосновение съ отстъпилитѣ турски войски.

Вечерята генералъ Геновъ получи заповѣдта отъ командувашия II армия за прогонване противника, отстъпилъ къмъ Гол. Дервентъ. Но той остана на първото си решение — отрядътъ да продължи почивката на 10-и ноемврий и да се готви за походъ къмъ Деде Агачъ. Затова къмъ 10 ч. 30 м. сл. пл. той издаде заповѣдь:

„§ 1. Неприятелът е отстъпилъ въ безпорядъкъ къмъ Деде Агачъ. Изглежда, че той организира около станция Бадома (Будима), на северозападъ отъ Деде Агачъ, едно ядро отъ около 5—6 табори и 4 орджия, съ цель да действува въ тила на нашата армия. Въ Софлу се намира една наша конна бригада и 2-а македоно-одринска пехотна бригада.

§ 2. Полуескадронътъ да назначи и изпрати два офицерски разезди, съ обектъ Деде Агачъ. Началниците на разездитъ да се явятъ въ щаба на отряда утре въ 8½ ч. пр. пл. за инструкции.

§ 3. Утрешниятъ день да се употребѣи за стѣмвяване за походъ, като частитъ се снабдятъ съ сухари и хлѣбъ за 4 дни, споредъ разпоредането на отрядния интендантъ.

§ 4. Въ предни постове да застѣпи дружината на капитанъ Станевъ, отъ 1-и сборенъ полкъ. Сѣмъната на преднитъ постове да стане въ 11 ч. 50 м. пр. пл.

§ 5. Тайни думи: пропускъ — „Карлово“, отзивъ — „Кринка“.

Тази заповѣдъ не е била изпратена до командувацияя II армия, вследствие на което той не знаеше, че не ще се изпълни на 10-и ноемврий заповѣдта му за разгонване турцитъ къмъ Гол. Дервентъ.

Родопскиятъ отрядъ. — Въпрѣки заповѣдта отъ Щаба на действащата армия отъ 7-и ноемврий да продължи настѣпленieto къмъ Деде Агачъ, началникътъ на отряда бѣ решилъ да даде два дня почивка, и на 9-и той остана въ Ксанти, безъ да се направи и опитъ за влизане въ връзка съ Кърджалиския отрядъ.

Дейность на отрядитъ на 10-и ноемврий.

Отъ Щаба на действащата армия на 9-и ноемврий бѣ изпратена нова заповѣдъ до началника на Родопския отрядъ, въ Ксанти, да настѣпи „най-енергически и съ усиленѣ маршове“ къмъ Деде Агачъ. За другитъ отряди оставахъ въ сила даденитъ по-рано заповѣди.

Командувациятъ II армия, отъ своя страна, като имаше предвидъ донесението отъ конната бригада, въ 9 ч. 20 м. сл. пл. изпрати на полковникъ Таневъ следната заповѣдъ:

„Бойни припаси Ви сж изпратени на 6-и и на 8-и того. Изпраща Ви се сжщо и една полска батарея, която ще трѣгне на 10-и отъ Мустафа Паша и ще може да пристигне въ Софлу на 12-и того, кждето изпратете прикрытие за придружаването ѝ до Васъ. — Ако противникътъ при Гол. Дервентъ е въ незначителни сили, изпратете части да го разбиятъ и разгонятъ, следъ което, и щомъ се снабдите съ бойни припаси, настѣпете отново къмъ Деде Агачъ, като вземете мѣрки за охранението Ви отъ дѣсно. — Генералъ Геновъ на 7-и того е водилъ бой съ противника между Местанлъ и Гюмюрджина. Заповѣдано му е да прати

части за преследване противника къмъ Год. Дервентъ. За положението и действията му ще Ви се съобщава. Споредъ последнитъ сведения, нѣмало е противникъ около Кешанъ. — Донесете има ли мостъ на Марица при Фере."

Сборната конна бригада. — Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. конната бригада настѣпи по пѣтя за Пашмакчи, кждето полковникъ Таневъ смѣташе да дочака батареята и изпратенитъ му две дружини, а сжщо и 2-а македоно-одринска бригада, която той считаше преуморена и не въ състояние да трѣгне този день. Бригадата се движеше въ походна колона, като имаше въ авангардъ 1./3. ескадронъ. Изпратени бѣха и два самостоятелни разезда: поручикъ Порковъ—къмъ Бююкъ Вакъфъ, и поручикъ Георгиевъ—къмъ Саранли—Фере.

Въ 1 ч. сл. пл. главнитъ сили на колоната излизаха отъ Бедекли. Въ сжщото време дълга върволица бѣжанци идѣха по пѣтя за сжщото село. Изпратенитъ отъ ротмистъръ Смиловъ разезди видѣха две турски колони отъ по 800 души да настѣпватъ по долината на р. Лѣджа къмъ Торбалжкьой, а друга колона да настѣпва по брѣга на Марица къмъ Урунджикъ. Къмъ 5 ч. 20 м. пр. пл. командирътъ на ескадрона донесе отъ с. Теке, че къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. два табора заели Фере, откждето се чули 3—4 орждейни изстрели; че други пехотни части заели Кючукъ Вакъфъ; че отъ жителитъ на Мерхамлж узналъ, какво български войски заели Кешанъ и Ипсала; и че при с. Урунджикъ единъ турски офицеръ, съ конници, е търсилъ лодки за преминаване на лѣвия брѣгъ на Марица.

Бригадата остана въ очаквателно положение до вечерята и се разположи за нощуване въ Бедекли. Къмъ 5 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ събщи на подполковникъ Пчеларовъ събранитъ сведения и му заповѣда на 11-и въ 6 ч. пр. пл. да настѣпи по пѣтя Софлу—Кара Бунар—Сейменли.

Поручикъ Порковъ въ 6 ч. сл. пл. донесе отъ Бююкъ Вакъфъ, че откъмъ Фере се чули пушечни и 7—8 орждейни изстрели; че бѣжанци отъ Фере казвали, какво турцитъ, около 1000 души съ картечници, запалили с. Урунджикъ, следъ което влѣзли въ Фере.

Поручикъ Георгиевъ въ сжщия часъ донесе отъ височинитъ южно отъ Саранли, че около 800 души турци заели Фере, и на единъ каракачанинъ предлагали голѣмо възнаграждение да имъ намѣри лодки.

Въ 5 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Днесъ, съ настѣплението на бригадата къмъ Теке, разузнавателниятъ ескадронъ ми донесе, че една турска колона отъ около 800 души

е настъпила отъ Чамъ Виранъ за Лъджа—Торбалжкьой. Друга колона настъпила, презъ Урунджикъ, за Фере. Гр. Деде Агачъ билъ обкръженъ отъ турски войски. Всичкото християнско население бѣгало къмъ Софлу. Очевидци донесоха, че колоната отъ Торбалжкьой се насочила за Теке. Азъ, съ бригадата, оставамъ да ношувамъ въ Бедекли, дето ще чакамъ пристигането на доброволческата бригада отъ Софлу. Дветъ дружини, за които съобщава Главната квартира, още не сж пристигнали. Къмъ 7 ч. сл. пл. се чува отъ Фере 10 топовни гърмежи.“

Ортакойскиятъ отрядъ презъ този день остана въ Папаскьой, откъдето изпрати отдѣлни взводове за обезоръжаване жителитъ на околнитъ села.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Въ определеното въ заповѣдта по отряда време двата разезда тръгнаха да разузнаватъ въ посокитъ Софилеръ—Макри—Деде Агачъ и Тефеджилеръ—Шапчи — в. 950. Разездитъ до вечерята стигнаха линията Тефеджилеръ—Чадарлъж, откоято изпратиха събранитъ сведения, които се получиха въ щаба на отряда презъ нощта:

1) Избѣгалъ турски стражаръ казалъ, че турцитъ събрали 10,000 низами и 2 орджия около Бадома; предполага се, преднитъ постове да сж на линията Кирка—Макри.

2) По казването на жителитъ на селата Караджа Огланъ, Егриджанъ, Тефеджилеръ, потвърдяватъ се сведенията, че турцитъ се групиратъ около Бадома, като изгорили българскитъ села Кирка, Еникьой и Чобанкьой.

Къмъ 11 ч. 50 м. пр. пл. въ щаба на отряда се получи следното донесение отъ разезда за връзка, изпратенъ отъ полковникъ Таневъ:

„Отрядътъ на полковникъ Таневъ, въ съставъ 6 ескадрони и 2-а опълченска бригада, подполковникъ Пчеларовъ, на 6-и и 7-и того съ малки боеве при Бедекли, Саранли, Фере, Мохаджиркьой и Деде Агачъ съ противникъ, не повече отъ 5—600 башибозукъ и мустафъзи и две планински топчете, на 7-и вечерята зае гр. Деде Агачъ. Сжщата нощъ, по лъжливо донесение, че разбититъ отъ Васъ неприятелски части настъпили отъ Гюмюрджина за Софлу, отрядътъ се оттегли въ Софлу. Отъ разузнаването се констатира грѣшката, и утре, 10-и ноемврий, отрядътъ наново настъпва за Деде Агачъ, въ който има наши части. Най-късно на 11-и ноемврий ще бжда при отряда Ви. Утре съ тренъ отъ Люле Бургасъ на полковникъ Танева пристигатъ още две действащи дружини.“

Началникътъ на разезда е изпратилъ това донесение, съ цель колкото се може по-скоро да се съобщи въ Щаба на Кърджалиския отрядъ за настъплението на конната бригада, за да може последниятъ да съобрази своитъ действия на 10-и ноемврий.

Но и следъ това донесение началникътъ на Кърджалиския отрядъ не измѣни своето решение за почивка на 10-и и по конника, който донесе донесението, изпрати следното съобщение до полковникъ Таневъ, съ което го канѣше той да съобразява своитѣ действия съ тѣзи на Кърджалиския отрядъ:

„Неприятельтъ, 6 — 7 дружини и 4 планински орджия, въ безпорядъкъ е отстъпилъ къмъ Бадома и Кирка (на северъ и на северо-западъ отъ Деде Агачъ). Утре (11-и ноемврий) Кърджалискиятъ отрядъ ще настѣпи както следва:

1. Два офицерски разезди, изпратени днесъ преди пладне, настѣпвагъ: а) презъ Софилеръ — Макри за Деде Агачъ, б) презъ Тефеджилеръ — Шанчане — кога 950 (Кадж Кунди тепе).

2. Една дружина (съ две орджия и петъ конници) настѣпваше днесъ отъ Гюмюрджина и Съчанлъкъ, презъ кога 950 (Калинова гробница), за Доганъ Хисаръ — Деде Агачъ, съ цель да обхване неприятеля отъ северъ и да влѣзе въ свръзка съ Вашия отрядъ¹⁾.

3. Главнитѣ сили на отряда — осемъ дружини, осемнадесетъ орджия и половинъ ескадронъ — утре (11-и ноемврий) ще потеглятъ за с. Караджа Мезарлъкъ, оттамъ на 12-и ноемврий ще настѣпятъ, за да атакувагъ линията Шапчи — в. Кадж Кунди и кога 950.

4. На неприятеля е изпратено предложение да се сдаде, като му е изложено нашето положение и неговото безизходно.

Като имате предвидъ горното, съобразете се съ нашитѣ действия.*

Споменатото въ това съобщение предложение бѣ съставено презъ деня и преведено на френски, но е изпратено съ поручикъ Торкомъ на 11-и ноемврий.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геновъ изпрати до Щаба на действащата армия и командувация II армия донесение: 1) За предполагаемото настѣпление на 11-и ноемврий; 2) Че ще изпрати една дружина съ две орджия презъ Съчанлъкъ, за да затвърди съществуващата връзка съ отряда на полковникъ Таневъ; 3) Че е изпратено предложение на турската войска да се предаде; 4) Че турцитѣ, 5—6 табори и 5—6 орджия, сж съсредоточени между Бадома и Кирка; 5) За взетитѣ трофеи; 6) Че телеграфно съобщение съ Ксанти е възстановено.

Къмъ 8 ч. сл. пл. въ щаба на отряда бѣ изработена и заповѣдта за настѣплението на 11-и ноемврий, съ която отрядътъ се разчленяваше така:

„1) *Лѣва обходна колона* (1 дружина, 2 орджия, 2 хелиографни станции, 6 конници) да тръгне въ 6 ч. пр. пл. за Съчанлъкъ, където да ношува; на следния день да продължи движението, презъ Калинова гробница и Доганъ Хисаръ, за Деде Агачъ, за да

¹⁾ Подобна обходна колона на 10-и ноемврий не е изпращана. Въ заповѣдта по отряда за настѣплението на 11-и ноемврий има такава, но тя тръгна на 11-и въ 6 ч. пр. пл.

действува въ фланга и въ тила на турците и да влѣзе въ свръзка съ колоната на полковникъ Таневъ.

2) *Централна колона*: авангардъ (1 дружина, 1 батарея, 3 конници) тръгва въ 8 ч. 40 м. пр. пл. по пътя Гюмюрджина — Караджа Огланъ — Егриджанъ; главни сили (1 дружина, 1 батарея, 1 дружина, 2 хелиографни станции, 4 конници) тръгватъ въ 10 ч. пр. пл. по сѣщия път; арниергардъ (1 рота отъ последната дружина на главните сили) следва задъ главните сили.

3) *Лѣсна обходна колона* (1 дружина, 4 орджия, 2 конника) тръгва въ 8 ч. 50 м. пр. пл. по шосето за Деде Агачъ до ж.-п. ст. Демиръ Бейли.

4) *Домакинскиятъ обож* следватъ на 2 км. задъ главните сили.

5) *Парковитъя ваводове* следватъ на 8 км. задъ главните сили.

6) *Щабътъ на отряда* остава до 10 ч. пр. пл. въ Гюмюрджина, а следъ това — въ главата на главните сили.

Къмъ тази заповѣдь бѣ приложено за сведение и следното писмо до коменданта на отоманскитъ войски въ околността на Кирка, Еникъой и Бадома:

„Господинъ Генералъ,

Положението на Кърджалиската армия, която азъ имамъ честта да командувамъ днесъ, 10-и/21-и ноември 1912 г., е следното:

1) *2-а Тракийска дивизия*, подъ началството на генералъ Ковачевъ, съ 20,000 човѣци, 40 с. с. орджия и 2 ескадрона конница, напредва отъ Гюмюрджина за Деде Агачъ.

2) *13-а Сборна дивизия*, подъ командата на генералъ Агура, съ 14,500 човѣци, 24 планински орджия и единъ ескадронъ, напредва отъ Сатикъой, презъ Съчанлъкъ, Фьндъджикъ и Къзъларъ, за Деде Агачъ.

3) *2-а конна бригада* и *2-а македоно-одринска бригада*, които ще бждатъ усилены съ 12 орджия и единъ пехотенъ полкъ, всички подъ началството на полковникъ Таневъ, напредватъ отъ Софлу за Деде Агачъ.

Съ Вашитъ 6 или 7 табора и 4 орджия се намиратъ заобиколени: отъ една страна, отъ българскитъ войски, отъ друга — отъ блатата на Марица и морето.

За да се избѣгне едно по-големо и безполезно проливане крѣвъ, поканвамъ Ви да се предадете съ всички Ваши войски, военни материали и животни. Въ такъвъ случай Вие и Вашитъ войски ще бждете третираны като военнопленни и съгласно установенитъ отъ международното право норми.

Въ противенъ случай, Вие рискувате да бждете унищожени отъ българската армия, която азъ командувамъ.

Приличамъ вниманието Ви върху обстоятелството, че ще Ви държа лично отговоренъ за най-малкото посегателство отъ страна на Вашитъ войски върху живота или имота на християнското население.

Благоволете, Господинъ Генералъ, да приемете утѣрението ми въ почтителни къмъ Васъ чувства.

Родопскиятъ отрядъ. — Началникътъ на Родопския отрядъ схвана необходимостта отъ бързото настѣпване къмъ Деде Агачъ и на 11-и ноември заповѣда да се почне настѣпването. Той поиска да ускори движението и се обърна къмъ началника на Кърджалиския отрядъ, съ молба да му изпрати, ако има заловени влакове, съ които да превози и нѣкои тежести, но получи отговоръ отъ Гюмюрджина, че нѣма нито единъ влакъ. Вечерята отрядътъ ношува въ Нарлъжкѣой, като извърши единъ усиленъ маршъ и измина повече отъ 35 км. по неособено добъръ пътъ.

Айрболскиятъ отрядъ. — Отъ полученитъ сведения, Българското командуване можеше да предполага вече, че турскитъ войски,

съсрѣдоточени северно отъ Деде Агачъ, ще направятъ сериозни опити да минатъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица съ подрѣжни материали. А ако това се окаже невъзможно, то тѣ могатъ да се стремятъ да стигнатъ до мостовѣтъ при Кулели Бургасъ.

Действувайки за обезоръжаване турското население въ този районъ, на 10-и ноемврий Айроболскиятъ отрядъ бѣ разположенъ така:

1-а Дебърска и 2-а Скопска македоно-одрински дружини охраняваха желѣзния пѣтъ; 3-а Солунска македоно-одринска дружина, две роти и две картечници отъ 28-и полкъ и два ескадрона отъ 9-и коненъ полкъ бѣха въ Малградъ; останалитѣ части отъ отряда (4-а Битолска дружина и 4 ескадрони) бѣха въ Айроболъ, въ Узунъ Кюпрю и изъ околнитѣ села.

Движение подкрепленията къмъ Сборната конна бригада.

За гара Павлово бѣха назначени *4./10. и 4./23. дружини*, които, споредъ заповѣдта отъ командувашия II армия, трѣгнаха на 9-и ноемврий въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ бивака западно отъ Гебилеръ. На голѣмата почивка при чифл. Абаларкьой 16./23. рота бѣ отдѣлена за прикритие на гаубичното отдѣление, пѣтуваще къмъ Павлово. Дружинитѣ следъ това продължиха движението си и ношуваха въ с. Шалапларъ. На 10-и ноемврий тѣ продължиха движението и въ 3 ч. 30 м. сл. пл. пристигнаха на ж.-п. ст. Павлово. Понеже нѣмаше готовъ влакъ, дружинитѣ се натовариха въ 8 ч. пр. пл. на 11-и и престояха въ вагонитѣ до 4 ч. сл. пл., когато пристигна локомотивъ и ги отвози за Софлу, кждето пристигнаха въ 10 ч. сл. пл.

А споредъ заповѣдта отъ Щаба на действащата армия, тѣзи дружини трѣбваше да бждатъ на ж.-п. ст. Павлово на 9-и по пладне. Като не пристигнаха въ опредѣленото време, отъ Щаба на действащата армия запитаха защо не е изпълнена заповѣдта. Съобщаваще се още, че тѣзи дружини се даватъ въ разпореждането на полковникъ Таневъ. Командувашиятъ II армия отговори, че дружинитѣ сж изпратени на 9-и сутринята, защото трудно се предаватъ заповѣдитѣ на Източния секторъ. Тѣ не сж могли да стигнатъ навреме, защото разстоянието Гебилеръ—Павлово е около 40 к.м. Въ отговора си генералъ Ивановъ отбеляза, че полковникъ Таневъ не е искалъ отъ него подкрепа, а той самъ му е изпратилъ батарея. „Изненаданъ съмъ, че дружинитѣ се искатъ за полковникъ Таневъ, който действа по моя заповѣдъ, и когото азъ се считамъ задълженъ да съдействувамъ и да давамъ указания“ — се казва въ този отговоръ.

5./8. не с. с. батарея, капитанъ Петровъ Н., на 2-и ноемврий бѣ придадена къмъ Ортакойския отрядъ. На 8-и ноемврий къмъ сѣщия отрядъ остана само единъ взводъ отъ батареята, а другитѣ два взводове се завърнаха въ полка. На 9-и ноемврий тѣзи два взвода бѣха изпратени къмъ Димотика, дето стигнаха на 12-и въ 2 ч. сл. пл. Поради лошитѣ пѣтища, конетѣ бѣха много изморени.

6./9. не с. с. батарея, поручикъ Коновъ, заедно съ цѣлото 2./9. не с. с. артилер. отдѣление на 12-и ноемврий бѣ пристигнала отъ Лозенградъ въ Баба Ески. Отдѣлението се изпращаше къмъ Айроболския отрядъ. Въ Баба Ески се получи отъ Щаба на действащата армия телеграма — една батарея да се превози по желѣзницата за Димотика и по-нататѣкъ и да влѣзе въ състава на Сборната конна бригада. Батареята се натовари на готовия влакъ въ 2 ч. 15 м. пр. пр., но чака да пристигне локомотивъ и тръгна по-късно.

Дейность на разнитѣ отряди на 11-и ноемврий.

Командуваниятъ II армия на 10-и ноемврий въ 6 ч. 30 м. сл. пл. изпрати до началника на Кърджалиския отрядъ следната телеграма за действията на 11-и:

„Полковникъ Таневъ, съ конната бригада на подполковникъ Пчеларовъ, е въ Софлу, и утре ще настѣпи къмъ Пашмакчи. Старайте се да влѣзете въ свѣръзка съ него и съвмѣстно да атакувате противника при Деде Агачъ. Свѣръзката най-добре ще установите, ако изпратите отрядъ поне отъ една дружина за цельта. Донасяйте по-често за положението около Васъ и въ тила Ви.“

Тази телеграма бѣ предадена по телефона до Местанлж, а оттамъ бѣ изпратена съ коненъ ординарецъ, и се получи едвамъ на 12-и ноемврий.

На полковникъ Таневъ въ сѣщото време бѣ изпратена следната заповѣдь:

„По причина, че съобщенията на Арда сѣ прекъснати отъ наводнение, батареята ще закѣснѣе. Патронитѣ, навѣрно, ще получите, понеже тѣ сѣ заминали. Щомъ се снабдите съ бойни припаси, тръгнете за Деде Агачъ, закъдето ще се насочи и генералъ Геновъ отъ Гюмюрджина. Последниятъ съобщава, че противникътъ е отстъпилъ къмъ Деде Агачъ, и, възможно е, съ тренове да иска да дойде къмъ Димотика. Наблюдавайте добре и вземете мѣрки да се не допуска движение по желѣзницата.“

Въ 11 ч. 35 м. сл. пл. генералъ Ивановъ изпрати въ Главната квартира следното донесение:

„Донесенията отъ генералъ Геновъ и отъ полковникъ Таневъ сж известни на Щаба на действащата армия, затова не ги повтарямъ, а взематъ като известни. Споредъ тѣзи сведения, заключавамъ, че въ района Гюмюрджина—Деде Агачъ и р. Марица се събиратъ части отъ разбития въ Кърджали противникъ и части отъ войскитѣ, които сж успѣли да се изплъзнатъ отъ Македония и отъ Родопския отрядъ. Върху цифрата 9000 пехота и 1600 конница и артилерия се съмнявамъ, но все пакъ е за допущане събирането на доста войски и башибозуци. При тия условия азъ ще повторя изказаното по-рано мнение, че би било съобразно съ общото положение и много желателно, генералъ Ковачевъ да вземе частъ по-скоро посока на изтокъ, къмъ долното течение на р. Марица, съ което този край ще се осигури, и обезпечатъ отъ всѣкакви изненади флангътъ и тилътъ на всичкитѣ армии. Независимо отъ това, приближаването на генералъ Ковачевъ ще направи възможно по-скоро му привличане къмъ крепостта, съ което ще ускори падането ѝ. Днесъ разпоредихъ до генералъ Геновъ и до полковникъ Таневъ да влѣзатъ въ свѣзка и настѣпватъ къмъ Деде Агачъ. Това ще стане веднага, щомъ полковникъ Таневъ се снабди съ бойни припаси, които му сж изпратени. Ако дветѣ дружини стигнатъ отъ Павлово по-рано, полковникъ Таневъ ще може да настѣпи и преди да получи бойни припаси.“

Явно е, че генералъ Ивановъ въ това време не е знаелъ, че Родопскиятъ отрядъ презъ този день настѣпваше бързо къмъ Гюмюрджина.

Малградскиятъ гарнизонъ. — Още на 10-и ноемврий въ 3 ч. сл. пл. отъ Малградъ се виждаха пламъцитѣ на запаленото село Алмалж. Пристигналитѣ бѣжанци казваха, че турскитѣ войски хвърляли бомби и го запалили. Отрядътъ зае позиция на гребена юго-източно отъ града. На 11-и въ 7 ч. пр. пл. турцитѣ, въ съставъ единъ таборъ и една батарея, настѣпиха по пѣтя отъ Алмалж и, подъ покровителството на своята батарея, достигнаха на 400—500 крачки отъ българската позиция. Тукъ тѣ бѣха спрѣни съ пехотенъ огънь и останаха до 5 ч. 30 м. сл. пл., когато започнаха да се оттеглятъ.

Настѣплението на турцитѣ, вѣроятно, е било предприето съ разузнавателна цель. Но може да се предполага, че началникътъ на турскитѣ войски северно отъ Деде Агачъ ще да е влѣзълъ въ връзка съ турскитѣ войски въ Галиполи и ще да е поискалъ да му се съдействува за преминаване презъ Марица. Въ такъвъ случай назначението на малкия отрядъ, настѣпващъ къмъ Малгара, ще да е било да се приближи до лѣвия брѣгъ на Марица и да обезпечи прехвърлянето на войскитѣ.

Сборната конна бригада. — Въ 9 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ изпрати разузнавателни части къмъ Пашмакчи, Фере и Кючюкъ

Вакъфъ и следъ това настъпи съ бригадата къмъ Теке. По-късно той получи горната заповѣдъ отъ армията и продължи настъплението си. Къмъ 11 ч. пр. пл., когато приближи до Теке, получи донесения, че една турска колона отъ 2000—2500 души, съ артилерия, настъпва отъ Фере къмъ Саранли, и взе решение да се оттегли въ Софлу, кждето да дочака дветъ действащи дружини. При с. Сейменли бригадата срещна пристигналата отъ Софлу 2-а македоно-одринска бригада, на която се заповѣда да се върне въ Кара Бунаръ.

Къмъ 3 ч. сл. пл. се получи съобщението отъ началника на Кърждалиския отрядъ, минало презъ разезда за свързка, който донасяше, че предполага, какво турцитъ ще се нахвърлятъ на по-слабата конна бригада, и затова той щѣлъ да бърза да отиде при генералъ Геновъ да му даде по-подробни сведения, за да побърза съ настъплението си да ангажира турцитъ.

Въ сжщото време се получи и донесение отъ ротмистъръ Стояновъ, при Саранли, че турската колона, оценена около 4000 души и една батарея, безъ конница, се насочва къмъ Мерхамлж. Турцитъ давали пари да имъ се намѣрятъ две лодки. Сжщиятъ изпрати и единъ бѣжанецъ—грѣкъ, който събщи, че турцитъ отстъпили безъ бой отъ Гюмюрджина, а следъ два часа тамъ влѣзли българитъ, че изъ Родопитъ турска войска вече нѣма, че тукъ имало около 5000 войници и много обозни, 8 орждия, съ малко снаряди, 4 картечници, безъ патрони.

Къмъ 6 ч. сл. пл. конната бригада пристигна въ Софлу, кждето въ това време бѣ пристигнала 4./10. дружина, и се очакваше да пристигне и 4./23. дружина. Въ 9 ч. 45 м. пр. пл. полковникъ Таневъ изпрати въ Щаба на II армия следното донесение отъ Софлу:

„Днесъ къмъ 10 ч. пр. пл. противникътъ, въ съставъ до 4000 редовна пехота, 1 планинска батарея (6 орждия), 4 картечници и 5 ескадрони¹⁾, настъпи отъ Фере за Саранли—Мерхамлж. При пристигането до Мерхамлж спре се и зае височинитъ около Теке, като дѣсниятъ му флангъ се опира на разлятата частъ на р. Марица. Плененъ грѣкъ разправя, че предъ насъ се намира цѣлиятъ Гюмюрджински отрядъ, отъ 7 табори, 4 картечници и 6 планински орждия. Той твърди, че кавалеристи повече отъ 50 души нѣма. Това е противоречие между неговитъ сведения и неприятелскитъ разезди.

Конната бригада, която бѣ стигнала до Теке, оттеглихъ, за да се съсрѣдоточи отрядътъ около Кара Бунаръ. 4-а дружина отъ 10-и полкъ днесъ пристигна въ Софлу. Дружината отъ Шипчанския полкъ се очаква да пристигне тази нощъ въ Софлу. Артилерия не е пристигнала. Влѣзохъ въ свързка съ генералъ Геновъ, и той ми събщава, че той, съ главнитъ си сили, днесъ настъпва отъ Гюмюрджина за Караджа Мезарлъкъ, и че утре, 12-и того, ще настъпи, за да атакува линията Шанчане—в. Кадж Кунди тепе (950). Той счита противника въ съставъ 7 табори съ 4 орждия, т. е. сжщиятъ отрядъ, който днесъ е при мене. Изгубване свързката между генералъ Геновъ и про-

¹⁾ Нито въ едно отъ донесенията на разузнавателнитъ части не се споменава за 5 ескадрони. Въ повечето донесения е отбелязано, че нѣма конница.

тивника е вследствие пренасянето на противника по железница до станция Бадома. Вчера, 10-и того, дивизията на генералъ Ковачевъ е достигнала до Нарлжкьой. Намъ-решията на противника, който стои отпреде ми, въроятно сж да мине на лѣвня брѣгъ на р. Марица, съ салове и, ако това не може да стори, да настѣпи къмъ Димотика и се опита да мине р. Марица къмъ Кулели Бургасъ. Въ първия случай ще настѣпа противъ него, а въ втория случай, предвидъ, че не разполагамъ съ артилерия, ще заема отбранителна позиция по височинитѣ на югъ отъ Кара Бунаръ. Мостъ при Ференъма. Сжщо другаде никжде нѣма, освенъ при Кулели Бургасъ."

Ортакойскиятъ отрядъ презъ този день остана въ Папаскьой и продължи обезоръжаването на околнитѣ турски села.

Кърджалискиятъ отрядъ.—Разчлененъ споредъ заповѣдта, отрядътъ настѣпи по опредѣленитѣ пѣтища и, безъ да срещне противникъ, достигна и се разположи за ношуване по линията Съчанлъкъ — Егриджанъ — Чадърлъж. Щабътъ на отряда остана въ Гюмюрджина, до пристигането тоя на Родопския отрядъ. Генералитѣ Геновъ и Ковачевъ размѣниха мисли за предстоящитѣ съвмѣстни действия. Следъ това Щабътъ на Кърджалиския отрядъ настигна централната колона и даде заповѣдъ за ношуване. Въ Караджа Огланъ къмъ 2 ч. сл. пл. пристигна разездътъ, изпратенъ за свръзка отъ конната бригада. Началникътъ на разезда докладва: 1) че е следвалъ по пѣтя Софлу — Гол. Дервентъ — Съчанлъкъ — Гюмюрджина; 2) че е уредилъ летеща поща чрезъ кметоветѣ на българскитѣ села Тавтаджикъ, Доганъ Хисаръ, Домусъ Дерѣ, Торбалжкьой; 3) че е съобщилъ събранитѣ сведения за противника на полковникъ Таневъ; 4) че не е видѣлъ лѣвата обходна колона къмъ Съчанлъкъ; 5) че полковникъ Таневъ на 10-и е тръгналъ отъ Софлу, и че на 11-и ще бжде при Ферѣ, Торбалжкьой или Лѣджа; 6) че обстановката налага, Кърджалискиятъ отрядъ да ускори движението си по следитѣ на отстъпилитѣ отъ Гюмюрджина турски войски.

Къмъ 2 ч. 35 м. сл. пл. генералъ Геновъ получи отъ своя разездъ донесение, изпратено въ 10 ч. 50 м. пр. пл. отъ Кьопеккьой, че при сжщото село той билъ обстрелянъ, че турцитѣ заематъ Кирка и цѣлата мѣстность на югоизтокъ отъ ж.-п. ст. Кьопеккьой.

Къмъ 4 ч. сл. пл. се получи второ донесение отъ сжщия разездъ, изпратено отъ Чобанкьой въ 1 ч. 50 м. сл. пл., че въ Хасанларъ и Хотуларъ турски войски нѣма, че, по казването на жителитѣ, Макри било заето на 10-и отъ малъкъ отрядъ, че въ Бадома има преденъ отрядъ отъ нѣколко хиляди.

Какъ си е рисувалъ обстановката генералъ Геновъ и решението му за по-нататъшнитѣ действия се вижда отъ следната заповѣдъ за действията на 12-и ноемврий, издадена въ 8 ч. сл. пл. и разпратена на частитѣ, на началника на Родопския отрядъ и на командира на Сборната конна бригада:

„§ 1. По сведенията, добити отъ нашѣ разезди, противникътъ заема с. Кирка и близкитъ висоти, съ фронтъ къмъ западъ.

11-а македоно-одринска дружина, съ две не с. с. оржия, подъ командата на капитанъ Зографовъ, днесъ е достигнала до с. Съчанлъкъ, а утре ще настъпи, презъ с. Доганъ Хисаръ, за гр. Деде Агачъ.

2-а Тракийска дивизия е достигнала селата Вакъвъкой, Челебикъкой, Караджа Огланъ, а утре въ 5 ч. пр. пл. ще настъпи въ нѣколко колонии за Деде Агачъ, на югъ отъ желѣзнопътната линия, включително шосето Гюмюрджина — Деде Агачъ.

Колоната на полковникъ Таневъ на 10-и того е настъпила отъ гр. Софлу и е достигнала между с. Лъджа и гр. Фереджикъ (Ферѣ).

Два наши разезди, изпратени вчера, сж по посока на селата Къопекъкой, Шанчане. Къмъ отряда се придаватъ две с. с. планински батареи отъ 3-и артилер. полкъ, отъ 2-а Тракийска дивизия.

§ 2. Утре повѣрениятъ ми отрядъ да настъпи както следва:

Дясна колона.

Подполковникъ Свиначевъ.

Отъ 1-и сбор. полкъ 3 друж.
Отъ 3-и пл. арт. полкъ 1 с. с. батар.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. 1 батар.
Отъ картечната рота 2 карт.
5 конници.

Лѣва колона.

Подполковникъ Желъзовъ.

Отъ 2-и сбор. полкъ 3 друж.
Отъ 3-и пл. арт. полкъ 1 с. с. батар.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. 1 батар.
Отъ картечната рота 2 карт.
5 конници.

Маневрени войски.

Подполковникъ Протогеравъ.

Отъ 3-а мак.-одр. бригада 3 друж.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. 4 оржия
3 конници.

Да тръгне въ 8 ч. пр. пл. отъ с. Егриджанъ и и настъпи, презъ с. Шанчане, за с. с. Ехадъкой и Калъйджидере. Дружината, находяща се въ Чадърли (спр. зап. № 24), да се прибере при полка си своевременно сутринта.

Да тръгне въ 6 1/2 ч. пр. пл. утре отъ с. Егриджанъ и, презъ с. Мюселимъкой, и Кориджели, да настъпи за висота 950 (Кадж Кунди теие).

Да тръгнатъ отъ с. Палихоръ въ 8 ч. пр. пр. и следватъ пътя на лѣвата колона за с. Кориджели, където ще получатъ но а заповѣдь.

§ 3. Конниятъ и пешиятъ стражарски взводове ще върватъ съ щаба на отряда.

§ 4. Домакинскитъ обози да следватъ колонитъ си на съответнитъ дистанции.

§ 5. Артилерийскитъ паркови взводъ и нехотната паркова рота даследватъ на 6 км. задъ колонитъ си.

§ 6. Щабътъ ще бжде съ маневриращитъ войски.

Тази заповѣдь началникътъ на разезда за връзка изпрати до командира на Сборната конна бригада, съ донесение, че войскитъ отъ отряда сж съ отличенъ духъ. Но, когато ординарецътъ, носещъ заповѣдта, миналъ покрай „лѣвата обходна колона“, той билъ спрѣнъ отъ капитанъ Зографовъ при колоната и не можалъ да изпълни поръчението си. Заповѣдта бѣ изпратена въ Щаба на II армия, но вечерята тамъ бѣ изпратено следното донесение:

„Кърджалискиятъ отрядъ днесъ, 11-и ноемврий, достигна съ главнитъ си сили селата Палихоръ, Караджа Огланъ и Егриджанъ и съ една дружина и две оржия — с. Съчанлъкъ, за свързка съ колоната на пол-

ковникъ Таневъ и за действие въ фланга и въ тила на турците въ Деде Агачъ. За противника се знае, че е около 7—8 дружини, съ една с. с. батарея, около с. Кирка и Бадомъ. Свързката съ полковникъ Таневъ е здраво затвърдена. Утре отрядътъ ще настъпи по посока на с. Калайджи Дерѣ и висота 950 (Кадж Кунди тепе). Непосрѣдствено вѣсно отъ насъ, на югъ отъ желѣзнопътната линия, ще действува генералъ Ковачевъ. Моля, съдържанието на тая телеграма да се съобщи полковнику Таневу.“

Родопскиятъ отрядъ. — Изпълнявайки заповѣдта отъ Щаба на действащата армия за бързо настъпление къмъ Деде Агачъ, отрядътъ настъпи отъ Нарлъжкьой, като имаше въ авангардъ 21-и полкъ, съ две планински батареи. До вечерята авангардътъ стигна с. Ябилли, а главнитъ сили се спрѣха за нощуване въ Караджа Огланъ.

Вечерята генералъ Ковачевъ изпрати въ Щаба на действащата армия донесение за извършения походъ. Като предполагаше, че турците сж още около с. Кирка, той изпрати на генералъ Геновъ следното съобщение, откоето се вижда решението му за действията на 12-и:

„Утре, 12-и того, имамъ намѣрение да прикова противника на линията Бегиркьой—Гюрѣдже. Ще изпратя една обходна колона по посока с. с. Демиръ Бейли — Куртъ Тепе — чешмата сѣверно отъ с. Ташлъкъ.“

Желателно е, Вие да насочите удара си отъ сѣверъ, по посока с. Кирка — Чобанъ планина (750).“

Дейность на разнитъ отряди на 12-и ноемврий.

Българското главно командуване, като виждаше отъ получаванитъ донесения, че командувачиятъ II армия е организиралъ взаимодействието на подчиненитъ му Кърджалиски отрядъ и Сборната конна бригада, повтори още веднъжъ заповѣдта си до началника на Родопския отрядъ за бързо настъпление къмъ Деде Агачъ:

„Настъпете съ усилені маршове за Деде Агачъ, кждето, като пристигнете, донесете.“

Независимо отъ това, въ Щаба на действащата армия се схващаше възможността турците да минатъ на лѣвия брѣгъ на Марица и да си пробиятъ пътъ къмъ Галиполи. Затова се направи разпореждане за усиление Айроболския отрядъ, което бѣ съобщено на началника на сщия съ следната телеграма:

„Разпоредено е утре, 12-и ноемврий, да тръгнатъ отъ Лозенградъ една рота и една не с. с. батарея. На 12-и нощуватъ въ Баба Ески, на 13-и — Айроболъ, дето влизатъ въ Ваше разпореждане.“

Въ допълнение на тази телеграма на полковникъ Саллабашева бѣ съобщено, че отъ Лозенградъ ще тръгнатъ три роти и три батареи, а отъ ж.-п. ст. Кабачка се превозватъ две дружини.

Командуваниятъ II армия на 11-и ноемврий смѣташе, че, щомъ е осигурена връзката между Кърджалиския отрядъ и Сборната конна бригада, тѣ ще продължатъ изпълнението на възложената имъ задача, и затова той не направи нови разпореждания за 12-и ноемврий.

Турското командуване. — Докато началникътъ на българския Кърджалиски отрядъ предполагаше, че турскитѣ войски сж още въ района около Бадома, турското командуване бързаше да достигне долината на Марица, при Мерхамлж, кждето имаше лодки и салове за минаване на лѣвия брѣгъ на рѣката. Отъ събранитѣ отъ българска страна сведения се вижда, че, щомъ пристигнаха въ района Мерхамлж първитѣ турски части, тѣ започнаха да търсятъ тѣзи сръдства. Българското командуване не знаеше само започнато ли е прехвърлянето на войскитѣ презъ рѣката.

Но, вследствие валѣлитѣ проливни дъждове въ басейна на тази голѣма рѣка, тя бѣше силно придошла, водитѣ бѣха се издигнали надъ брѣговетѣ и бѣха залѣли голѣми пространства въ равнитѣ мѣста. Това обстоятелство подсказваше, че прехвърлянето на турскитѣ войски ще бжде силно затруднено.

Българското командуване не предполагаше, че турцитѣ ще се помжчатъ да използватъ пристанището Деде Агачъ за прехвърляне на малоазиятския брѣгъ, защото знаеше, че въ Бѣло море господствуваше Гръцкиятъ флотъ.

Малградскиятъ отрядъ. — На 12-и ноемврий отрядътъ остана на позицията си по гребена югоизточно отъ града, която презъ нощта бѣ усилена. Отъ разузнаванията се установи, че настѣпилитѣ на 11-и ноемврий турски части сж се оттеглили по пѣтя за Алмалж.

Сборната конна бригада. — Полковникъ Таневъ въ донесението си до командуващия II армия предполагаше, ако турцитѣ минатъ съ салове презъ Марица, той да настѣпи, а ако тръгнатъ къмъ Димотика, да заеме отбранителна позиция. Изглежда, че на 12-и ноемврий той е предположилъ, че турцитѣ ще настѣпятъ, защото въ 7 ч. пр. пл. тръгна съ конната бригада и дветѣ пристигнали дружини отъ 10-и и 23-и полкове къмъ Кара Бунаръ. Южно отъ селото той избра позиция и заповѣда да се заеме, макаръ да нѣмаше признаци за турско настѣпление. Позицията бѣ заета отъ 4/10., 4/23. и 8-а македоно-одринска дружини, и подъ най-силенъ дѣждъ се укрепяваше.

Останалите три дружини от македоно-одринската бригада бяха оставени въ маневриращи войски, задъ дѣсния флангъ. Предъ сѣщия флангъ застана и конната бригада за наблюдение долината къмъ Кара Ова.

Между това, още на разсѣмване бѣ изпратенъ 1./6. ескадронъ за разузнаване. Командирътъ на ескадрона, ротмистъръ Смиловъ, като стигна до с. Теке, откри турски войски при Мерхамлж и донесе:

1) Въ 10 ч. пр. пл.:

„С. Мерхамлж е запалено; на източния му край има турски постъ; гребенътъ на изтокъ отъ селото е заетъ отъ предни постове, линията на които е дълга 2 км.“

2) Въ 11 ч. 25 м. пр. пл.:

„Намирамъ се на 3 км. северозападно отъ Мерхамлж; не се вижда никакъвъ противникъ; отъ селото се движатъ пехотни групи по 20—30 човѣка къмъ Марица.“

За усиление разузнаването бѣ изпратенъ 1./3. ескадронъ къмъ Бедекли, който изпрати разезди къмъ Мерхамлж и в. 123.

Отъ изпратените разезди следъ пладне се получиха следните донесения:

1) Отъ поручикъ Трайковъ (югозападно отъ Пашмакчи) въ 4 ч. сл. пл.:

„Противникътъ стои по висотите югозападно отъ Теке; около 300 души се спускаха по хребета при Бекишъ Бей къмъ Марица; по височините между Теке, Мерхамлж и Саранли цѣль день се движатъ отдѣлни групи, които стрелятъ по разездите.“

2) Отъ поручикъ Калчевъ (Пашмакчи) въ 5 ч. сл. пл.:

„Ескадронътъ на ротмистъръ Смиловъ въ 3 ч. сл. пл. настѣпи на югъ отъ Пашмакчи, и дозорните му бѣха обстреляни; една турска рота зае високата северно отъ Саранли; къмъ Саранли сѣ забелязани около 60 башибозуци; по посоките Фере—Вакъфъ и Фере—Османджикъ нѣма никакво движение на войски.“

3) Отъ ротмистъръ А. Стояновъ (Пашмакчи) въ 5 ч. 10 м. сл. пл.:

„До стѣмване гр. Фере е свободенъ; по турския лѣвъ флангъ кавалерия не се забелязва.“

4) Отъ подпоручикъ Порковъ (Пашмакчи) въ 7 ч. 30 м. сл. пл.:

„Неприятелска колона отъ около 2000 души и 50—60 товарни катъри (въброяно артилерия и картечници) се спрѣ на височините североизточно отъ Мерхамлж и постави предни постове; къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. е забелязанъ обозъ отъ 20 волски коли по пътя Фере—Али Бей чифл., следъ което по този пътъ нѣмаше никакво движение; въ посоката Османджикъ—Пашмакчи презъ цѣлия день не мина нито единъ турски войникъ; заловихме дезертьори, които казватъ, че се натоварили дъски за направа салове; по сведения отъ мѣстните жители, при Али Бей чифл. имало единъ салъ, събираещъ две волски коли или 150 души, който се движилъ по тѣтъ, привързанъ на двата бръга, а при Кермекли имало лодка, събираща 30—40 души; понеже войските и обозите минаха по пътя Фере—Саранли—Али Бей чифл., предполагамъ, че тази вечеръ турците ще се прехвърлятъ къмъ Испала.“

5) Отъ ротмистъръ Сариковъ (Бедекли) въ 10 ч. сл. пл.:

„Противникътъ е заелъ позиция отъ Мерхамлж до н. 123, а артилерията му стои запрегната при кантона източно отъ селото; конница не се вижда; къмъ 4 ч. сл. пл. около 200 души се спуснаха безредно отъ позицията къмъ селото; по частни сведения, въ Фере нѣмало противникъ.

Спирането на турцитѣ на позиция при Мерхамлж увеличаваше вѣроятността, тѣ да се опитатъ да минатъ презъ Марица къмъ Ипсала. Това особено ясно се вижда отъ донесението на поручикъ Порковъ. Но полковникъ Таневъ се отказа отъ първоначалното си решение — да настѣпи въ 3 ч. сл. пл. Той взе решение да оттегли конната бригада въ Софлу, като остави на позицията само една наблюдателна застава. Той заповѣда придадената му пехота да ношува въ Кара Бунаръ, като на укрепената позиция се оставятъ само охраняващи части.

Веднага се започна изпълнението на това решение. Между това, отъ Щаба на действащата армия се получи къмъ 6 ч. сл. пл. следната заповѣдъ:

„Изпратете нѣколко силни разезди за Деде Агачъ, дето да предадатъ заповѣдта на генералъ Генева, щото, като остави една дружина въ Деде Агачъ за гарнизонъ, съ всички останали сили, съ усиленъ маршъ, да настѣпи къмъ Мерхамлж, за да атакува тамъ противника, съвмѣстно съ Васъ. Ако противникътъ успѣе да отстѣпи въ която и да било посока, да се преследва най-енергично, за да се унищожи. За сега Вие поддържайте тѣсна свръзка съ противника.“

Независимо отъ това, понеже въ Щаба на действащата армия не се знаеше дали е пристигнала изпратената отъ II армия батарея, разпореди да се състави влакъ, и още тая нощъ да се превози една не с. с. батарея отъ ж.-п. ст. Мандра въ Софлу. За това се съобщи на полковникъ Таневъ.

Изпратената отъ командувания II армия батарея бѣ пристигнала въ 2 ч. сл. пл. въ Димотика, но командирътъ на батареята донесе, че конетѣ сж уморени, и че тамъ нѣма влакъ, който да използва. Полковникъ Таневъ му отговори, че ще потърси влакъ за превозване. Но, ако батареята не пристигне навреме, турцитѣ ще избѣгнатъ поражението. Затова, ако нѣма влакъ, батареята да тръгне съ смѣтка, че въ 6 ч. пр. пл. на 13-и да бжде въ Софлу.

Полковникъ Таневъ назначи въ разездъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ поручикъ Бошнаковъ, съ единъ подофицеръ и 6 конници, и му заповѣда да тръгне на 13-и ноемврий рано, да се движи най-бързо и да предаде на генералъ Гевевъ следното съобщение:

„Прогоненият от Васъ противникъ вчера пристигна въ Мерхамлж, въ съставъ до 9 табора, 1 планинска батарея, 4 картечници и 50 кавалеристи. Днесъ остана въ сжщото положение. Въроятно готви се да мине р. Марица на салове, но не ще успѣе, поради прииждането на рѣката отъ непрекъснатия дъждъ. Получихъ заповѣдь отъ Щаба на общата действаща армия, да Ви предамъ, че, като оставите една дружина въ Деде Агачъ, съ всички останали сили да настѣпите форсирано къмъ Мерхамлж и да атакувате, съвмѣстно съ мене, противника. Азъ днесъ, съ отряда си, състоящъ отъ 6 ескадрони, 2 действащи дружини, 2-а доброволческа бригада, намалена съ 100 души оставени, заехъ силната позиция на югъ отъ Кара Бунаръ, която укрепихъ. Днесъ въ Димотика пристигна една полска батарея не с. с., която утре ще се присъедини къмъ отряда. Вследствие това обстоятелство и на Вашето отдалечение, отлагамъ настѣпленieto за други день, 14-и того.“

Следъ това полковникъ Таневъ изпрати въ Главната квартира и въ Щаба на II армия следното донесение:

„Противникътъ остана днесъ въ сжщото положение въ Мерхамлж, както снощи, безъ да предприема каквото и да е движение. Въроятно готви се да мине р. Марица на салове, но не ще успѣе, поради прииждането на рѣката отъ непрекъснатия дъждъ. Азъ останахъ днесъ на силната позиция на югъ отъ Кара Бунаръ, която укрепихъ. Изпратената ми батарея пристигна въ Димотика едва днесъ въ 3 ч. сл. пл. Влакъ за пренасянето ѝ въ Софлу нѣма. Конетъ сж преуморени; нощесъ ще тръгне за Софлу и позицията. При тия условия, настѣпленieto отлагамъ за други день, за да се даде възможност на генералъ Геновъ да се приближи къмъ Мерхамлж. Споредъ полученото отъ него съобщение, днесъ той е пристигналъ на линията Шанчане—Ехадкой—Кадж Кунди тепе — кота 950. Така че утре не ще има възможност да се доближи до Мерхамлж. Пращамъ новъ офицерски разездъ за влизане въ свръзка съ насъ, за предаване заповѣдта на армията. Противникътъ, който е предъ мене, брой, споредъ допълнителни сведения, 9 табора отъ 36-и полкъ, 2 табора редифи, 4 табора анадолци, 1 планинска батарея, 4 картечници и до 50 души кавалеристи. № 219.“

Ортакойскиятъ отрядъ и презъ този день продължи обезоръжаването въ турскитѣ села, като ядрото му остана въ Папаской.

Кърджалискиятъ отрядъ. — На разсѣмване въ щаба на отряда се получи донесение отъ дѣсния самостоятеленъ разездъ, че въ 5 ч. 30 м. сл. пл. на 12-и ноемврий е влѣзълъ въ с. Кирка, и че турцитѣ отъ Бадома и Деде Агачъ на 11-и сж отстѣпили къмъ Фере. Затова се направиха следнитѣ измѣнения въ дадената отъ вечерята заповѣдь:

а) Лѣвата колона отъ Кориджели да завие къмъ Шанчане, кждето да чака заповѣдь;

б) Дѣсната колона да продължи движението къмъ Кирка, като авангардъ;

в) Маневренитѣ войски да следватъ по пътя на дѣсната колона.

Добититѣ сведения за отстъплението на турцитѣ бѣха съобщени и на началника на Родопския отрядъ, и въ Щаба на II армия.

Колонитѣ настѣпиха, безъ да срещнатъ противникъ, и къмъ 3 ч. сл. пл. генералъ Геновъ заповѣда да се разположатъ за нощуване въ района Кирка — Калайджи Дере. За да се влѣзе въ връзка съ останалитѣ въ Деде Агачъ български войници, бѣ изпратенъ въ града капитанъ Кирпиковъ, съ две роти отъ 1-и сборенъ полкъ, взводъ конница и взводъ конни стражари.

Капитанъ Кирпиковъ пристигна въ града къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл., а ротитѣ — къмъ 11 ч. 40 м. сл. пл. Той веднага заповѣда да се приготви хлѣбъ за отряда, и въ донесението си до началника на отряда изброяваше плячката (около 13 локомотиви, 100 вагони, 300 пушки, 50 сандъци патрони, много шинели). Той изпрати и новъ разездъ, за да влѣзе въ връзка съ войскитѣ на полковникъ Таневъ и да дири съприкосновение съ противника.

Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. до командуващия II армия бѣ изпратено следното донесение, откоето се вижда и решението на генералъ Геновъ за 13-и ноемврий:

„Кърджалискиятъ отрядъ днесъ, 12-и ноемврий, достигна с. Кирка, като изпрати две роти, съ взводъ конница и взводъ жандарми, за заемане гр. Деде Агачъ и вземане мѣрки за вътрешния редъ и безопасността въ града. Утре отрядътъ настѣпва за Фере, защото въ Деде Агачъ нѣма противникъ, и защото къмъ Фере се водилъ бой вчера и завчера, вѣроятно съ отряда на полковникъ Таневъ. Отрядътъ остава въ свръзка съ 2-а Тракийска дивизия.“

Началникътъ на разезда за свръзка, който пѣтуваше съ отряда, вечерята изпрати донесение до полковникъ Таневъ, че отрядътъ е стигналъ до с. Кирка, и че неприятелътъ е отстъпилъ къмъ Фере. Обаче ординарецътъ, носещъ това донесение, билъ насоченъ къмъ Кючукъ Вакъфъ, но се натъкналъ на турци, свърналъ къмъ Дервентъ и едвамъ на 15-и вечерята стигна въ Софлу.

Въ 7 ч. 15 м. сл. пл., на основание полученитѣ сведения, генералъ Геновъ предполагаше, че турцитѣ сж нѣкъде къмъ Фере, и издаде следната заповѣдъ за действията на 13-и ноемврий:

„§ 1. По сведения, добити отъ мѣстни жители, неприятелътъ на 10-и и 11-и того е водилъ бой къмъ Фере. Деде Агачъ е заетъ отъ наши войски.“

§ 2. Утре, 13-и того, отрядът да настъпи както следва:

Рекогносцировачен отряд

Капитанъ Кирпиковъ.

Отъ конната стража 1 взводъ.
 Отъ 1-и сборенъ полкъ 2 роти.
 Отъ полуеткадрона 1 взводъ.

Авангардъ

Подполковникъ Желъзовъ.

2-и сборенъ полкъ.
 Отъ 3-и план. арт. полкъ 1 с. с. батар.
 Отъ 4-о план. не с. с. отд. 1 батар.
 Отъ картечната рота 2 картечници.
 4 конници.

Главни сили

Подполковникъ Свиначовъ.

1-ви сборенъ полкъ (безъ 2 роти).
 Отъ 3-и план. арт. полкъ 1 с. с. бат.
 Отъ 4-и план. не с. с. отд. 2 батар. (10 орджия)
 Отъ картечната рота 2 картечници.
 Отъ 3-а македоно-одринска бригада . . 3 друж.
 5 конници.

Ариергардъ

Ротата, оставена на к. 950.

Да тръгне отъ Деде Агачъ за гр. Фере въ
 8 ч. 30 м. пр. пл.

Да тръгне въ 7 ч. пр. пл. отъ с. Кирка по плат-
 ното на желъзницата за гр. Фере. За охра-
 нение алъво на колоната да изпраща отъ
 време-на време по пътищата, идещи отъ се-
 веръ, неподвижни странични прикрития, които,
 следъ изтеглянето на колоната, да се при-
 биятъ въ опашката на главнитъ сили на
 отряда.

Да тръгнатъ въ 7 ч. 45 м. пр. пл. отъ с. Кирка
 и да следватъ на 2 км. задъ авангарда.

Да следва по пътя на главнитъ сили.

§ 3. *Коларскитъ обози*, на които днесъ въ 11 ч. 30 м. пр. пл. въ с. Шанчане дадохъ
 устна заповѣдъ да се насочатъ, презъ с. Макри, за Деде Агачъ, заедно съ назначеното
 имъ прикритие — една рота отъ 2-и сборенъ полкъ, да продължатъ пътя си за Деде
 Агачъ.

§ 4. Азъ ще бъда въ главата на главнитъ сили."

Следъ като бѣ разпратена тази заповѣдъ по частитъ, въ щаба
 на отряда се получиха донесения, които рисуваха по-инакъ намѣ-
 ренията на турцитъ, но които не предизвикаха измѣнение на
 заповѣдта:

1) Поручикъ Ржевски, отъ Деде Агачъ, донасяше въ 1 ч. сл. пл.,
 че презъ нощта на 11-и ноемврий 2 — 3000 низами, съ 2 полски и
 нѣколко планински орджия и 2 картечници, сж заминали за Фере;
 че, по заслужаващи довѣрие слухове, турцитъ отстъпватъ къмъ Ип-
 сала — Кешанъ — Галиполи; че на 11-и въ 7 ч. сл. пл. всички турци,
 заедно съ дошлитъ отъ северъ, се събрали въ Фере; дето има
 около 8000 души.

2) Сжщиятъ по-после донасяше, че въ 4 ч. сл. пл. тръгналъ
 съ локомотивъ за Фере, кждето видѣлъ около 2000 турци да изли-
 затъ отъ казармата, които, вѣроятно сж били ариергардъ. Околнитъ
 овчари казвали, че главнитъ сили сж отстъпили вчера, на 11-и.

3) Подпоручикъ Торкомъ, който носѣше предложението за пре-
 даване, донесе отъ Деде Агачъ, че войскитъ на Яверъ паша сж
 между Фере, Ипсала и Бедекли, че тѣ сж около 7 — 8000 души съ

6 с. с. планински орждия и 2 картечници, че намѣрението на Яверъ паша е да избѣгне съ войската си, презъ Ипсала, за Галиполи и да мине въ Мала Азия, че той разполага при Ипсала съ три мауни по за 40 души и два парома на изолнати вжжета.

Родопскиятъ отрядъ. — Като се предполагаше, че турцитѣ ще оказатъ съпротива на линията Гюредже — Кьопеккьой, началникътъ на отряда насочи колонитѣ, споредъ както бѣше съобщилъ на началника на Кърджалиския отрядъ. Авангардътъ (21-и полкъ, съ две планински батареи) трѣгна по пѣтя Ябилли — Кьопеккьой — Макри. Презъ цѣлия день валь проливень дѣждъ. Пѣтищата бѣха разкаляни, а отъ Кьопеккьой нататѣкъ нѣмаше никакъвъ пѣтъ. Следъ като стана известно, че турцитѣ сж отстѣпили, движението се продължи. Едвамъ въ 9 ч. 30 м. сл. пл. главата на авангарда пристигна въ Макри. Главнитѣ сили, разтегнати на около 10 км., продължаваха да пристигатъ дори до 3 ч. пр. пл. на 13-и ноемврий.

Главнитѣ сили (27-и, 39-и, 9-и полкове и останалата артилерия) настѣпиха следъ авангарда, а когато започнаха да приближаватъ къмъ линията, на която се предполагаше да сж турцитѣ, се раздѣлиха на три колони. Къмъ 3 ч. сл. пл. стана ясно, че турцитѣ сж отстѣпили. Началникътъ на отряда заповѣда разчлененитѣ на три колони главни сили да продължатъ настѣплението и да достигнатъ: 39-и полкъ — въ Сагърларъ, 9-и — полкъ въ Хасанларъ и 27-и полкъ — въ Ташлѣкъ. Движението се извършваше по съвсемъ лоши планински пѣтеки, разкаляни отъ дѣжда. Колонитѣ замръкнаха на билото на общия гребень. Започна да вали силенъ дѣждъ, който още повече затрудни движението. Колонитѣ се разтегнаха твърде много, и почти презъ цѣлата нощъ се събираха въ пунктоветѣ за нощуване измокренитѣ и преуморени изостанали войници. Селата бѣха малки, не можеха да дадатъ подслонъ на всички, и много войници нощуваха подъ дѣжда и на силния вѣтъръ.

Дейность на разнитѣ отряди на 13-и ноемврий.

На 12-и ноемврий въ 6 ч. 10 м. сл. пл. командувачиятъ II армия изпрати въ Главната квартира донесение за действията въ Родопитѣ, въ което се повтаряха сведенията, дадени отъ полковникъ Таневъ на 11-и. Отъ полученитѣ сведения се виждаше, че турцитѣ може да се опитатъ да минатъ презъ Марица. Затова началникътъ на Щаба на действащата армия предупреди началницитѣ на Айроболския и на Родопския отряди съ следнитѣ телеграми:

1) До началника на Айроболския отрядъ:

„Неприятелскиятъ Гюмюрджински отрядъ, около 5000 души съ артилерия, преследванъ отъ генералъ Геновъ, е отстъпилъ отъ Гюмюрджина презъ Даде Агачъ, като снощи е стигналъ селото Мерхамлж, по дѣсния брѣгъ на Марица, срещу Ипсала. Полковникъ Таневъ, съ бригадата си и 6 дружини, е въ Софлу. Щабътъ на действащата армия допуска, че противникътъ би се опиталъ, при възможностъ, да се преправи на лѣвия брѣгъ на Марица при Ипсала и по-горе, за което къмъ тази посока Ви обръща вниманието за надлежно разузнаване.“

2) До началника на Родопския отрядъ:

„Гюмюрджинскиятъ отрядъ на противника, въ составъ около 5000 пехота, 6 топа и 4 картечници, е около Мерхамлж; вѣроятно се мчи да мине на лѣвия брѣгъ на Марица. Полковникъ Таневъ се намира около Софлу и Кара Бунаръ. Настѣпете по-енергично, за да се настигне противникътъ. Съобщете това генералу Генову.“

Командувачиятъ II армия не направи никакви разпореждания за действията на 13-и ноемврий. По пладне същия день той изпрати на началника на Кърджалиския отрядъ заповѣдь да ускори настѣпленieto си, за да влѣзе въ съприкосновение съ противника при Мерхамлж. Съобщаваше се, че полковникъ Таневъ е на позиция при Кара Бунаръ, и че му е заповѣдано да настѣпи. Въ същата заповѣдь се казваше, че е твърде желателно да настѣпятъ двата отряда най-късно на 14-и, за да унищожатъ противника и да освободятъ желѣзния пѣтъ Димотика — Деде Агачъ. Тази заповѣдь бѣ предадена по телеграфа до Кърджали, но оттамъ е била изпратана съ коненъ ординарецъ и е получена въ Щаба на Кърджалиския отрядъ едвамъ на 17-и ноемврий.

*Малгарскиятъ отрядъ*¹⁾ презъ цѣлия день остана на позицията си предъ града, макаръ турцитѣ да бѣха отстъпили преди два дня. Отъ отряда се организира разузнаване къмъ Алмалж и Шаркѡй.

Началникътъ на Айроболския отрядъ, следъ като получи отъ Щаба на действащата армия сведения за вѣроятността турцитѣ да преминатъ на лѣвия брѣгъ на Марица, отдѣли отъ Малгара единъ отрядъ отъ 3./9., 2./7., 3./7. ескадрони и 2-а рота отъ 4-а Битолска дружина, подъ началството на командира на 7-и коненъ полкъ, подполковникъ Николовъ. На този отрядъ бѣ възложена задачата да настѣпи къмъ Кешанъ, да разузнава и да прѣчи на турцитѣ да минаватъ отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Марица, отъ устието на Еркене до Ипсала.

¹⁾ Така се наричаха войскитѣ отъ Айроболския отрядъ, изпратени къмъ Малгара.

Заповѣдта бѣ получена отъ подполковникъ Николовъ въ 6 ч. 20 м. сл. пл. Въ 7 ч. 50 м. той изпрати единъ разузнавателенъ ескадронъ и самостоятелни разезди, а въ 8 ч. тръгнаха двата ескадрона, които посрѣднощъ стигнаха въ с. Булгаркьой и се спрѣха за ношуване.

2-а рота отъ 4-а Битолска дружина остана да ношува въ Малградъ и на следния день настигна конния полкъ.

Сборната конна бригада. — Полковникъ Таневъ бѣ заповѣдалъ бригадата да бжде готова за тръгване въ 7 ч. пр. пл., но въ 8 ч. тръгна само разездътъ за свръзка (подпоручикъ Бошнаковъ). Къмъ 8 ч. 30 м. пристигна въ Софлу 5./8. не с. с. батарея, а следъ единъ часъ пристигна и влакътъ отъ Баба Ески съ 6./9. батарея. До пладне той получи донесения: 1) отъ ротмистъръ Смиловъ, че турцитѣ при Мерхамлж оставатъ въ сжщото положение; 2) Отъ ротмистъръ Акрабовъ, отъ Бадома, че отрядътъ на генералъ Геновъ се пренася съ влакове отъ Бадома, презъ Деде Агачъ, за Фере, че 2-а дивизия влиза въ Деде Агачъ презъ Макри и че 7-а дивизия съ параходи е насочена къмъ Деде Агачъ.

Къмъ 12 ч. по пладне, когато полковникъ Таневъ бѣ на позицията при Кара Бунаръ, при него бѣха доведени двама гърци и единъ българинъ — бѣжанци, които казаха, че турцитѣ започнали да минаватъ презъ Марица по мостъ на изпънати телове. Полковникъ Таневъ реши да попрѣчи на минаването, като настъпи и ангажира турцитѣ съ конната бригада и една батарея и една дружина. Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. бригадата, съ 6./9. батарея (три орждия), настъпи къмъ Теке. Но, когато достигна до с. Сейменли въ 5 ч. сл. пл., той я спрѣ и разположи за ношуване. 5./8. не с. с. батарея бѣ привлѣчена при пехотнитѣ части, на позицията при Кара Бунаръ. Оттукъ къмъ 6 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати до командувация II армия следното донесение, основано на полученитѣ следъ пладне донесения отъ неговитѣ разузнавателни части:

„Противникътъ стои при Кермекли, Бакишъ Бей, Али Бей чифликъ, непроницаемъ за нашитѣ разезди и разузнавателни части, поради силно заетитѣ височини на северозападъ отъ тия села. Трима турски войници — бѣгълци (двама гърци и единъ българинъ) разправятъ съ положителность, че снощи е почнало преминаването на противника на лѣвия брѣгъ на Марица при с. Кермекли по моста, импровизиранъ отъ 8 редове троенъ телеграфенъ телъ, постланъ съ дъски. Сжщо имало и два канка. Преминаването вървѣло бавно — по единъ на 10 крачки. Съ узнаване на това, което бѣ къмъ 2 ч. сл. пл., веднага изпратихъ конната бригада, съ една доброволческа дружина и три орждия, които току-що бѣха стоварени отъ трена, къмъ Сейменли—Теке. Съ главнитѣ сили на отряда тръгвамъ утре, 14-и того, отъ Кара Бунаръ къмъ

4 ч. пр. пл., за да бѣда на разсѣмване къмъ Сейменли, откъдето ща настѣпя противъ неприятеля. Установява се окончателно, че противникътъ разполага съ 9 табори, 12 планински не с. с. орждия и 4 картечници. Кавалерия нѣма. Отъ генералъ Генева съобщение нѣмамъ. Освенъ казанитѣ три орждия, тази заранъ пристигнаха по сухо отъ Димотика на капитанъ Петровъ четири полски не с. с. орждия."

Това донесение се получи въ Щаба на II армия на 14-и ноември въ 9 ч. 15 м. пр. пл.

Разездътъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ пристигна въ щаба на сѣщия, въ с. Дервентъ, въ 7 ч. 30 м. сл. пл. и предаде на начальника на отряда съобщението за решението на полковникъ Таневъ да атакува противника при Мерхамлж на 14-и.

Ортакойскиятъ отрядъ продължаваше презъ този день да обезоръжава турскитѣ села около Папаской.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Споредъ издадената отъ вечерта заповѣдь по отряда, движението се започна въ опредѣления часъ. Лѣвата обходна колона, на основание по-раншната заповѣдь, трѣгна въ 8 ч. пр. пл. по пѣтя Доганъ Хисаръ—Дервентъ—Деде Агачъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. колоната стигна въ с. Дервентъ, откъдето, следъ еднo-часова почивка, продължи движението си. При ж.-п. ст. Бадома командирътъ на македоно-одринска бригада срещна колоната и заповѣда да се върне обратно въ Дервентъ, дето остана да ношува. Преминалитѣ презъ сѣщото село турски войски бѣха изклали много отъ жителитѣ — мъже, жени и деца, което направи тѣжно впечатление на доброволцитѣ.

Останалитѣ сили на отряда настѣпиха по желѣзния пѣть, който минаваше презъ нѣколко тунели. Независимо отъ това, движението бѣше бавно, въ колона по единъ. Къмъ 12 ч. по пладне авангардътъ стигна до ж.-п. ст. Бадома, като за 5 часа измина около 12 км. Тукъ имаше изоставенъ турски бивакъ, изъ който бѣха разхвърляни много военни материали, а на станцията имаше готовъ празенъ влакъ съ локомотивъ. На правия пѣть отъ Бадома за Фере единъ тунелъ бѣ задрѣстенъ отъ дерайлиралъ локомотивъ, но желѣзниятъ пѣть презъ Деде Агачъ за Фере бѣше свободенъ.

Генералъ Генева замисли да продължи движение съ влакове, като смѣташе тѣй по-скоро да догони отстъпилитѣ турци и да не имъ даде възможность да се нахвърлятъ върху отряда на полковникъ Таневъ, за който се знаеше, че настѣпва отъ Софлу на югъ. Той заповѣда да се натовари на готовия въ Бадома влакъ една и половина дружини и, заедно съ щаба си, потегли съ сѣщия влакъ за Деде Агачъ, кждето пристигна следъ 20 минути. Тукъ му стана известно,

че преди това въ сѣщия градъ сѣ пристигнали преднитѣ части на Родопския отрядъ, и че разузнавателниятъ отрядъ на капитанъ Кирпиковъ се товарилъ на влакъ, за да тръгне къмъ Фере. На гарата пристигна и подпоручикъ Торкомъ, който бѣ изпратенъ до турския главенъ началникъ съ предложението за предаване. Той доложи, че съ влакъ отъ единъ локомотивъ и два вагона стигналъ на 10 км. отъ Фере, кждето билъ посрещнатъ отъ турски разездъ, офицерътъ на който не посмѣлъ да се доближи и получи писмото, а поискалъ да го остави на земята, откждето той щѣлъ да го вземе. При слизането отъ влака, обаче, турскитѣ войници открили огънь, и той билъ принуденъ да се качи на влака и да обърне назадъ, като оставилъ писмото.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геновъ отмѣни заповѣдта си за превозване съ влакове и съ сѣщия влакъ се върна на ж.-п. ст. Бадома. Върнати бѣха назадъ и частитѣ, които бѣха продължили движението си къмъ Деде Агачъ. Въ 4 ч. сл. пл. частитѣ отъ отряда бѣха насочени за нощуване: авангардътъ — въ Дуръ Аликъой, съ линия на охранението по гребена отъ Арж тепе къмъ Доганджи и Кюстели; главнитѣ сили — въ с. Дервентъ.

Въ 7 ч. 15 м. сл. пл. генералъ Геновъ взе решение на 14-и отрядътъ да продължи настѣплението къмъ Фере и следъ това изпрати на командуващия II армия следното донесение:

„Отрядътъ днесъ, 13-и ноемврий, достигна и нощува въ Дуръ Аликъой и Дервентъ; утре ще настѣпва за атакуване гр. Фере. Вдѣсно се намира 2-а Тракийска дивизия. Моля, съобщете настоящата телеграма полковнику Таневу.“

Разузнавателниятъ отрядъ на Кърджалиския отрядъ. — Капитанъ Кирпиковъ съ своя отрядъ бѣше пристигналъ въ Деде Агачъ на 12-и въ 11 ч. 30 м. сл. пл. Той получи заповѣдъ да настѣпи съ отряда си въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ Деде Агачъ къмъ Фере. Войницитѣ бѣха много изморени, а разстоянието Деде Агачъ — Фере бѣ много голѣмо. Затова капитанъ Кирпиковъ реши да стѣкми единъ влакъ на ж.-п. ст. Деде Агачъ, на който да натовари отряда. Въ 2 ч. сл. пл. влакътъ потегли отъ ст. Деде Агачъ. Като се приближи на 3 км. южно отъ Фере, отрядътъ се разтовари и изпрати единъ разездъ да провѣри има ли въ града противникъ. Разездътъ бързо се приближи къмъ южния край на града. Скрити изъ крайнитѣ дворове турци го оставиха да приближи и тогава стреляха по него отъ близко разстояние и убиха трима души.

Въ сѣщото време дветѣ роти настѣпваха въ боенъ редъ къмъ града. Патрулитѣ донесоха, че въ града изглежда да нѣма противникъ.

Когато се чуха гърмежитъ противъ разезда, дадоха се и нѣколко изстрели отъ южния край на града противъ настѣпващитъ роти. Въпрѣки това, ротитъ безспирно настѣпваха и на мръкване навлѣзоха въ града и се насочиха къмъ казармитъ, които бѣха освѣтени. Намиращитъ се въ града турски войници още на мръкване отстъпиха безредно на северъ. Дветъ роти заеха височината северозападно отъ града и се окопаха.

Родопскиятъ отрядъ продължи настѣплението си къмъ Деде Агачъ. Авангардътъ настѣпи отъ Макри въ 8 ч. 30 м. пр. пл. и въ 12 ч. по пладне пристигна въ Деде Агачъ. Главнитъ сили, ношували въ района Сагърларъ—Хасанларъ—Ташлъкъ, тръгнаха въ сѣщия часъ и, като слѣзоха на морския брѣгъ, продължиха пътя си презъ Макри. Между 6 и 9 ч. сл. пл. тѣ сѣщо пристигнаха въ Деде Агачъ.

Като знаеше, че и Кърджалискиятъ отрядъ е насоченъ къмъ сѣщия градъ, началникътъ на Родопския отрядъ изпрати съобщение до генералъ Геновъ, че въ града нѣма достатъчно жилища, та отрядътъ да не дохожда тамъ.

Пленяване корпуса на Яверъ паша.

Положението на турскитъ войски на 13-и ноемврий вечерта.

На 13-и ноемврий вечерта всички действащи въ Родопитъ турски войски, събрани при Мерхамлъж, имаха позиция съ фронтъ на северъ срещу Сборната конна бригада, което показваше, че турското командуване не е очаквало да пристигнатъ скоро преследващитъ български отряди отъ югъ. Турската позиция бѣ слабо укрепена и заета само съ часть отъ войскитъ, а останалитъ войски бѣха разположени на биваци, задъ нея. Турцитъ нѣмаха никакво разузнаване и не знаеха какво е положението на българскитъ войски. Но Яверъ паша бѣше вече получилъ предложението отъ страна на генералъ Геновъ, което бѣ оставено отъ подпоручикъ Торкомъ при описанитъ по-горе обстоятелства.

Изглежда, че турското командуване се е отказало отъ първоначалния си планъ — да достигне мостоветъ на Марица при Кулели Бургасъ, предвидъ значителнитъ български сили въ тази посока. Още съ пристигането си при Мерхамлъж, то е започнало да търси срѣдства за минаване на лѣвия брѣгъ на Марица, но, вследствие придошлата рѣка, това преминаване е било много затруднено. То е

започнало на 13-и ноемврий, и продължавало непрекъснато. До пладне на 14-и ноемврий турцитѣ бѣха успѣли да прехвърлятъ всичко 5 роти и 2 планински орждия. Други 2 планински орждия потънали въ рѣката при пренасянето имъ.

Положението на българскитѣ войски на 13-и ноемврий вечеръта.

На 13-и ноемврий вечеръта турцитѣ бѣха обградени отъ всички страни отъ българскитѣ отряди, които бѣха разположени по следния начинъ:

Малгарскиятъ отрядъ имаше три ескадрони въ Булгаркѡй, една рота, придадена къмъ Сборния коненъ полкъ, се готвѣше да се присѣдини къмъ него, и петъ роти, съ две картечници, бѣха въ Малгара.

Сборната конна бригада, съ 6./9. не с. с. батарея, бѣ разположена за нощуване въ с. Сейменли, а придаденитѣ ѝ пехотни части — въ Кара Бунаръ, дето бѣ привлѣчена и 5./8. не с. с. батарея.

Ортакѡйския отрядъ — въ Папаскѡй.

Кърджалискиятъ отрядъ, заедно съ придаденитѣ му батареи отъ Родопския отрядъ, бѣ разположенъ за нощуване въ Дервентъ, а авангардътъ му — въ Дуръ Аликѡй.

Родопскиятъ отрядъ бѣ събранъ въ Деде Агачъ.

Българскиятъ Щабъ на действащата армия бѣ далъ насока за действията на отрядитѣ, които бѣха направо нему подчинени. Командувашиятъ II армия, отъ своя страна, бѣ насочилъ подчиненитѣ му отряди — на генералъ Генева и полковникъ Танева. Затова на 13-и ноемврий вечеръта отъ тѣзи два щаба не бѣ направено ново разпореждане.

Между това, командирътъ на Сборната конна бригада бѣ решилъ да настѣпи на 14-и, за да прикове турскитѣ войски при Мерхамлж и да не имъ позволи да се прехвърлятъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Генералъ Геновъ, както се каза, узна за това негово решение. Въ съобщението на полковникъ Таневъ бѣ предадена и заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, генералъ Геновъ да остави една дружина за гарнизонъ на Деде Агачъ, а съ всички останали сили да настѣпи усилено къмъ Мерхамлж и да атакува противника, съвмѣстно съ усилената конна бригада.

Понеже въ Деде Агачъ бѣше вече цѣлиятъ Родопски отрядъ, излишно бѣ да се оставя и една дружина отъ Кърджалиския отрядъ. Генералъ Геновъ обсъди обстановката следъ получаване това съобщение. Кърджалискиятъ отрядъ бѣ на около 30 км. отъ Мерхамлж, и трѣбваше действително да се бърза. Генералъ Геновъ не възприе предлаганото мнение да се тръгне презъ нощта, защото войниците бѣха изморени. Той не се съгласи и да се тръгне по рано, а реши на 14-и ноември да достигне линията Бююкъ Вакъфъ — Кючукъ Вакъфъ, а на 15-и, ако турците сж още въ Мерхамлж, ще ги атакува, и заповѣда това негово решение да се съобщи на полковникъ Таневъ чрезъ разезда за свръзка.

Още въ 7 ч. 15 м. сл. пл. на 13-и, като не знаеше още, че разузнавателниятъ отрядъ е миналъ презъ Фере, генералъ Геновъ отдаде следната заповѣдъ за атаката на града на 14-и:

„§ 1. Неприятелски конници, въ предни постове, заематъ линията на 5—6 км. на западъ отъ гр. Фере. Изглежда, че неприятелътъ преминава на лѣвия брѣгъ на Марица, но съ голѣми трудности. Вдѣсно отъ насъ се намира 2-а Тракийска дивизия.

§ 2. Утре отрядътъ ще настѣпн за гр. Фере както следва:

Рекогносцироваченъ отрядъ.

Капитанъ Кирпиковъ.

Отъ 1-и сборенъ полкъ 2 роти
Полуескадронъ конница и конните стражари.

Лѣва колона.

Подполковникъ Желѣзовъ.

2-и сборенъ полкъ
Отъ 3-и с. с. планин. арт. полкъ 1 бат.
Отъ 4-о не с. с. планин. арт. отд. 1 бат.
Отъ картечната рота 2 картечници
4 конници.

Дѣсна колона.

Подполковникъ Свиначевъ.

1-и сборенъ полкъ
Отъ 3-и с. с. планин. арт. полкъ 1 батарея
Отъ 4-о не с. с. планин. арт. отд. 1 батарея
Отъ картеч. рота 2 картечници
4 конници.

Маневрени войски.

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а мак.-одринска бригада 4 друж.
Отъ 4-о не с. с. планин. арт. отд. 1 бат. (4 орджия).

Да настѣпн въ 8 ч. пр. пл. отъ пункта за нощуване по посока на с. с. Лѣджа—Урунджикъ—Фере, съ задача да разузнава за противника. Да държи връзка съ 2-а дивизия и да действа на дѣсния флангъ на дѣсната колона.

Да тръгне въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Дуръ Аликой по най-късия пътъ за с. Торбалжкой, съ задача да обхване и да атакува неприятеля отъ северъ.

Да тръгне въ 6 ч. пр. пл. отъ с. Дервентъ и презъ с. Дуръ Аликой, с. Чамъ Виренъ и платното на желѣзницата, по най-късия пътъ да се насочи за гр. Фере.

Да тръгне следъ дѣсната колона и следва по диръ нея до р. Лѣджа, следъ което да се насочи подиръ лѣвата колона за с. Торбалжкой.

§ 3. Домакинските обози, съ цель да се ускори движението, да останатъ въ Дуръ Аликой, до втора заповѣдъ.

§ 4. Разпоредено е да се донесе хлѣбъ въ с. Дервентъ. Въ 5 ч. утре частитѣ да изпатятъ въ това село команди за получаване хлѣба.

§ 5. Азъ ще бѣда въ маневренитѣ войски.

И тъй, тази заповѣдь бѣ отдадена при предложение, че противникътъ е при Фере. Съобщението отъ полковникъ Таневъ, че турскитѣ войски сж събрани при Мерхамлж, не бѣ взето въ внимание.

Въ 3 ч. 30 м. пр. пл. на 14-и въ щаба на отряда пристигна поручикъ Стойчевъ Ив. отъ разузнавателния отрядъ и докладва точно за минаването на сжщия презъ града. Обаче, заповѣдта не бѣ измѣнена даже и по отношение на разузнавателния отрядъ, а на началниците на колонитѣ въ 4 ч. пр. пл. бѣ изпратено следното съобщение:

„Гр. Фере е заетъ отъ капитанъ Кирпиковъ съ две роти още вчера вечеръ. Полковникъ Таневъ днесъ отстъпва отъ Софлу за Мерхамлж, дето противникътъ е заелъ позиция и минава на лѣвия брѣгъ на Марица бавно и съ голѣми трудности. Тия сведения се съобщаватъ на частитѣ, за да се знае общото положение по-добре и да се върви съ най-голѣма бързина напредъ.“

Настѣплението на Сборната конна бригада. — Боятъ при Мерхамлж на 14-и ноемврий.

(28-о картограф. приложение).

Придаденитѣ къмъ Сборната конна бригада части тръгнаха въ 4 ч. пр. пл., за да се присъединятъ къмъ бригадата, въ Сейменли. Тѣ осъмнаха при Чумлекчикьой.

Частитѣ отъ Сейменли тръгнаха въ 7 ч. пр. пл., като имаха въ авангардъ 3./6. ескадронъ. Когато достигнаха височината южно отъ това село, полковникъ Таневъ заповѣда 6./9. не с. с. батарея да даде нѣколко изстрели по посока на мѣстото, дето се предполагаше, че турцитѣ минаватъ Марица. Разстоянието бѣ повече отъ 10 км., но съ тѣзи изстрели полковникъ Таневъ смѣталъ да покаже на турцитѣ, че е засиленъ съ артилерия, и да подаде сигналъ на генералъ Геновъ, че е започналъ настѣплението на югъ. Между Коюнъ Ери и Бедекли колоната се спрѣ, за да дочака частитѣ отъ Кара Бунаръ. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. цѣлиятъ отрядъ настѣпи въ следния редъ:

Авангардъ — 3./3. ескадронъ, картечниятъ ескадронъ, 4./10. дружина и 5./8. не с. с. батарея.

Главни сили — 4./23. дружина, 6./9. не с. с. батарея, 2-а македоно-одринска бригада.

Къмъ всѣка батарея бѣ придадена по една рота отъ 7-а Кумановска дружина, защото пѣтьтъ бѣ много каленъ, и орждията не

можеха да се движатъ безъ помощъ отъ пехотата. Изпратенитѣ разезди донесоха, че по височинитѣ северно отъ селата Кермекли, Бакши Бей и Мерхамлж се виждатъ турски окопи, по които се движатъ войници.

Къмъ 12 ч. 10 м. сл. пл. авангардътъ се развърна въ боенъ редъ, като въ сжщото време бѣ усиленъ съ 4./23. дружина и съ батареята отъ главнитѣ сили. Авангардната батарея застана на открита позиция северозападно отъ Теке и веднага откри огънь по турскитѣ окопи, по които безгрижно се разхождаха войницитѣ. 6./9. батарея зае позиция вдѣсно отъ нея и сжщо откри огънь. 2-а македоно-одринска бригада застана, като маневрени войски, задъ дѣсния флангъ; 7-а Кумановска дружина бѣ назначена за прикритие на батареитѣ. Конната бригада застана на дѣсния флангъ на бойния редъ.

Щомъ се започна обстрелването на окопитѣ, турцитѣ веднага се изпокриха, а нѣкои започнаха да ги напушатъ. Дветѣ български батареи пренесоха огъня си въ тила и обстрелваха площади, въ които предполагаха, че се движатъ турскитѣ резерви. Следъ половинъ часъ една турска батарея откри огънь по 5./8. не с. с. батарея. Стрелбата бѣ твърде добре урегулирана, защото последната бѣ на открита позиция. Снарядитѣ попадаха между орджията, но не причиниха загуби. Скоро турската батарея бѣ заставена да намали бързината на огъня си, защото по нея съсредоточиха огъня си дветѣ български батареи.

Бойниятъ редъ настъпи подъ артилерийския огънь и, по заповѣдъ отъ началника на отряда, се спре на около 25 км. отъ турската позиция. Следъ като се удължи фронта вдѣсно, дѣснофланговата дружина откри огънь, но отъ турската позиция отговориха само съ нѣколко пушечни изстрели, и огънятъ бѣ прекратенъ.

Предложение отъ турска страна за примирие.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турската батарея прекрати огъня, и надъ турскитѣ позиции се издигнаха на нѣколко мѣста бѣли флагове. Българскитѣ офицери смѣтаха, че това е измама отъ турска страна, но полковникъ Таневъ, който знаеше по-добре общото положение, подаде сигналъ за прекратяване стрелбата. Подаде се сигналъ и отъ турска страна. Оттамъ къмъ българската позиция тръгнаха парламентъори съ съответенъ знакъ. Пристигна майорътъ отъ Генералния щабъ Фазлж бей и подпоручикъ Вейсель ефенди, придружени отъ трима войници. Майоръ Фазлж бей се представи на полковникъ Танева и му предаде устно следното предложение:

„Яверъ паша, който командува турските войски при Мерхамлж, е убеденъ, че българитѣ се вълнуватъ отъ благородни и хуманни чувства да не се пролива кръвта на невинни жени и деца, каквито има много въ неговия отрядъ, и моли да му се даде срокъ отъ 48 часа, за да отстрани женитѣ и децата, следъ което той е готовъ да води преговори за предаване.“

Като предполагаше, че турското командуване иска да печели време за прехвърляне войскитѣ си на лѣвия брѣгъ на Марица, полковникъ Таневъ не се съгласи на това предложение, а самъ поиска въ срокъ отъ 4 часа, т. е. до 8 ч. сл. пл., самъ Яверъ паша да се яви на опредѣленото мѣсто за завършване преговоритѣ; въ противенъ случай военнитѣ действия ще се продължатъ.

Майоръ Фазлж бей бѣ задържанъ, а съ другитѣ парламентьори бѣ изпратенъ въ Мерхамлж командирѣтъ на 16./23. рота, капитанъ Панчевъ, който да предаде условието на Яверъ паша и да го заведе на опредѣленото за срѣща мѣсто.

Въ 5 ч. сл. пл. изпрати въ Щаба на II армия и въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Днесъ съ отряда настѣпихъ къмъ Сейменли—Теке. Противникътъ бѣ заелъ силната позиция на северозападъ отъ селата Мерхамлж, Кермекли. При Теке развърнахъ отряда. Артилерията обстреля неприятелскитѣ окопи. Отговориха ѝ две неприятелски планински батареи, безъ да нанесатъ никаква повреда. Първиятъ изстрелъ отъ наша страна се даде въ 12 ч. 45 м. сл. пл. Докато се развѣрне отрядътъ, и частитѣ заематъ съответнитѣ мѣста, артилерийскитѣ огъни (наши) продължаваше съ такъвъ успѣхъ, че неприятелътъ къмъ 2 1/2 часа издигна бѣли флагове, и дойде при менъ парламентьоръ, изпратенъ отъ началника на турскитѣ войски, Мехмедъ Яверъ паша, — майоръ Фазлж и подпоручикъ Вейселъ, съ молба за примирие въ продължение на 48 часа, презъ което време да се третира въпросътъ за предаването на турския отрядъ. Това предложение отхвърлихъ, като повърнахъ подпоручикъ Вейселъ, за да помоли Яверъ паша лично да се срещнемъ въ неутралната зона за безусловното предаване на отряда. Дадохъ срокъ за явяване на пашата 4 часа, следъ който срокъ, ако не се яви, считамъ преговоритѣ прекъснати. Днесъ откъмъ западъ не се появи нито отрядътъ на генералъ Геновъ¹⁾, нито дивизията на генералъ Ковачевъ. Оставамъ да нощувамъ на позицията.“

¹⁾ Всъщностъ полковникъ Таневъ въ това време е знаелъ за приближаването на български войски къмъ Кючукъ Вакъфъ. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл., когато конната бригада отиваше да заеме мѣстото си въ бойния редъ, командуващиятъ 3-и коненъ полкъ, подполковникъ Бояджиевъ, забелязалъ блещенето на оржжието на войски, които се движили отъ западъ къмъ Кючукъ Вакъфъ, и изпратилъ разездъ да узнае дали сѣ български или турски. Въ първия случай—да съобщи на началника имъ сведенията за противника и задачата на отряда на полковникъ Таневъ. Този разездъ пристигна при Щаба на генералъ Геновъ въ 4 ч. 30 м. сл. пл. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. подполковникъ Бояджиевъ е донесълъ на полковникъ Таневъ, че забелязанитѣ къмъ Кючукъ Вакъфъ войски сѣ български. Естествено, това бѣха части отъ отряда на генералъ Геновъ.

Следъ това полковникъ Таневъ заповѣда конницата да се оттегли за нощуване въ най-близкото село, а пехотата и артилерията да нощуватъ на позицията, като последната се укрепи. Конната бригада нощува въ Пашмакчи, като имаше 3./3. ескадронъ въ Теке и 1./6. ескадронъ — въ Османджикъ.

Действията на другитѣ отряди до 5 ч. следъ пладне.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Въ определеното въ заповѣдта време колонитѣ настѣпиха къмъ определенитѣ имъ обекти. Рекогносцировачниятъ отрядъ още предния день бѣ изпълнилъ задачата си, затова остана на мѣстото си — височината северно отъ Фере. Тукъ той имаше престрелка съ турски разездъ, идещъ отъ Саранли. Разездътъ бѣ разпрѣснатъ, и началникътъ му — плененъ. Отъ него се узна, че въ Саранли имало единъ турски полкъ. Действително, къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ Саранли на северъ се изтегли една дълга колона, по която части отъ рекогносцировачния отрядъ откриха залповъ огънь отъ твърде далечно разстояние.

Пжтищата, по които се движеха колонитѣ на Кърджалиския отрядъ, бѣха лоши, мѣстността — много пресѣчена и хълмиста, поради което и движението бѣше много бавно. Въ 9 ч. пр. пл. Щабътъ на отряда пристигна въ Доганджи, откъдето се изпрати заповѣдъ на обозитѣ да тръгнатъ отъ Дуръ Аликой следъ своитѣ части. Въ 11 ч. 50 м. пр. пл. лѣвата колона бѣ при Торбалжкой, а дѣсната приближаваше до желѣзния пжтъ. Началникътъ на отряда заповѣда и дѣсната колона да следва задъ лѣвата. Но, докато се получи заповѣдта, колоната се бѣ насочила отъ Чамъ Виранъ, презъ с. Лѣджа, за Фере.

Къмъ 1 ч. сл. пл. лѣвата колона спрѣ въ Торбалжкой на малка почивка. Тамъ пристигна и щабътъ на отряда. Следъ малко се чуха артилерийски изстрели откъмъ Мерхамлж, което показваше, че отрядътъ на полковникъ Таневъ е вече въ съприкосновение съ турцитѣ. Началникътъ на отряда заповѣда маневренитѣ войски, които настѣпваха задъ лѣвата колона, да се насочатъ къмъ с. Османджикъ, да влѣзатъ въ връзка съ войскитѣ на полковникъ Таневъ и, ако се завърже бой, „да действуватъ като лѣва колона“ на Кърджалиския отрядъ. На дѣсната колона бѣ изпратена заповѣдъ да се насочи къмъ Кючукъ Вакъфъ, дето и да нощува, ако не се ангажира въ бой до вечерта. Колоната да влѣзе въ връзка съ рекогносцировачния отрядъ, при Фере, и съ лѣвата колона, въ Бююкъ Вакъфъ.

Частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ продължиха движението си, споредъ тѣзи заповѣди. Къмъ 5 ч. сл. пл. тѣ заемаха следното положение: маневренитѣ войски — въ Османджикъ; лѣвата колона — въ Бююкъ Вакъфъ; дѣсната колона, като не получила навреме заповѣдта, бѣ достигнала Фере, а една частъ отъ нея (3./32. опълченска рота, с. с. батарея и картечниятъ взводъ) бѣше се откъснала случайно отъ колоната и бѣше въ Кючукъ Вакъфъ.

Когато щабътъ на отряда пътуваше отъ Торбалжкьой къмъ Кючукъ Вакъфъ, къмъ 2 ч. 15 м. сл. пл., бѣ посрещнатъ отъ разезда на подпоручикъ Капитановъ, изпратенъ следъ пладне за свръзка отъ конната бригада. Той съобщи добититѣ сведения за турцитѣ, силитѣ и задачитѣ на конната бригада.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. въ щаба, при Торбалжкьой, пристигна разездътъ на подпоручикъ Чунчевъ, изпратенъ въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ подполковникъ Бояджиевъ, който даде същитѣ сведения, и че отрядътъ на полковникъ Таневъ е развърнатъ въ боенъ редъ срещу височинитѣ северно отъ Мерхамлж.

Въ 7 ч. 25 м. сл. пл. подполковникъ Протогеровъ изпрати, чрезъ заварения въ Османджикъ ескадронъ, следното донесение до полковникъ Таневъ:

„Съ бригадата, въ составъ 4 дружини и 1 не с. с. батарея, заемамъ с. Османджикъ. Въ Бююкъ Вакъфъ има 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи. Утре ще настѣпя по направление черквата на с. Мерхамлж. Моля, дайте ми сведения за противника и за разположението на бригадата Ви.“

Генералъ Геновъ схващаше вече добре общото положение, но, като имаше предвидъ, че артилерийската стрелба при Мерхамлж трая кжсо време, умората на неговитѣ войски и невъзможността до вечерята да се разиграе решителенъ бой, взе решение да остане на линията Османджикъ—Кючукъ Вакъфъ и на 15-и рано да атакува турцитѣ въ две колони: дѣсна (3 дружини, 1 с. с., 1 не с. с. планински батареи и 2 картечници) отъ Кючукъ Вакъфъ и Мерхамлж и лѣва (4¹/₂ дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи и 2 картечници) отъ Османджикъ къмъ Мерхамлж: маневренитѣ войски (3 дружини, 1 не с. с. батарея и 1 взводъ конница) да настѣпятъ по посока Саранли. Той заповѣда на подпоручикъ Чунчевъ да изпрати донесение за това решение до полковникъ Таневъ.

Следъ това генералъ Геновъ заповѣда да се събере цѣлата дѣсна колона въ Кючукъ Вакъфъ и въ 8 ч. сл. пл. издаде заповѣдъ за действията на 15-и ноемврий. Въ сжщото време той изпрати донесение до командувация II армия, че е достигналъ линията Кю-

чукъ Вакъфъ—Османджикъ, че Фере е заетъ на 14-и отъ разузнавателния отрядъ, и че на 15-и ще атакува турцитѣ при Мерхамлж, съвмѣстно съ отряда на полковникъ Таневъ. Това донесение бѣ изпратено, презъ Османджикъ, за Софлу, но, когато минало презъ Щаба на Сборната бригада, полковникъ Таневъ сложилъ забележка, че е съобщилъ генералу Геневу, че турцитѣ се предаватъ, и че го е молилъ да се приближи, безъ да открива огънь.

Малградскиятъ отрядъ. — Тритѣ ескадрони, подъ началството на подполковникъ Николовъ, които ношуваха при Булгаркьой, настъпиха въ 6 ч. 20 м. пр. пл. и по пладне достигнаха Хадъркьой, кждето се получи донесение отъ самостоятелния разездъ, че на северъ отъ Кермекли били забелязани турски войски съ обозъ, и че срещу Саржджа Али, на дѣсния брѣгъ, имало около две роти. Разездътъ видѣлъ да се пренася на лѣвия брѣгъ една група отъ 20 души, следъ което веднага лодката се върнала.

Сборниятъ полкъ продължи движението си и по долините достигна на 2 км. източно отъ Саржджа Али. Отгукъ въ селото бѣ забелязано движение на войски, а на 400—500 м. предъ него — турски разезди. Изпратенитѣ къмъ Саржджа Али три разезди бѣха посрещнати съ огънь, и веднага отъ селото излѣзоха нѣколко вериги, които заеха близкитѣ гребени. Въ сѣщото време се чуваха топовнитѣ гърмежи около Мерхамлж.

Въ 4 ч. сл. пл. подполковникъ Николовъ изпрати донесение до началника на Малградския отрядъ, че турскитѣ войски усилено минаватъ на лѣвия брѣгъ на Марица при Саржджа Али и че, изглеждало, тѣ се готвятъ да газятъ рѣката, която, споредъ казането на мѣстнитѣ жители, на това мѣсто била плитка до колѣне. Следъ това сборниятъ полкъ напусна удобното за наблюдение мѣсто и се оттегли за ношуване въ Хадъркьой, дето стигна къмъ 7 ч. сл. пл. Споредъ полученитѣ отъ разездитѣ сведения, турцитѣ започнали прехвърлянето презъ Марица на 13-и ноемврий и сж успѣли да прехвърлятъ около 1500 души. Командирътъ на сборния коненъ полкъ изпрати тѣзи сведения до началника на Малградския отрядъ и изпрати заповѣдь до придадената му 2-а рота отъ 4-а Битолска дружина да настѣпи на 15-и къмъ Куруджикьой. Тази рота бѣ тръгнала отъ Малгара въ 5 ч. пр. пл., и ношува въ гр. Кешанъ. По този начинъ сборниятъ коненъ полкъ не можа да попрѣчи на турското минаване на лѣвия брѣгъ на Марица и се задоволи само да разузнава това преминаване.

Подписване условията за предаване.

Изпратеният въ турския станъ капитанъ Панчевъ бѣ отведенъ при Яверъ паша, въ Мерхамлж. Въ присѣдствието на единъ полковникъ и началника на щаба на корпуса той му предаде, че полковникъ Таневъ желае да се срещнатъ до 8 ч. сл. пл. на могилата между Мерхамлж и Теке и да уговорятъ условията за предаването. Яверъ паша събщи капитану Панчеву, че е получилъ предложението отъ генералъ Геновъ да се предаде и, като не знаелъ кжде се намира генералъ Геновъ, искалъ 48 часа срокъ, за да му отговори да почнатъ преговоритѣ. Капитанъ Панчевъ събщи на Яверъ паша, че отговорътъ може да се предаде веднага на генералъ Геновъ, защото полковникъ Таневъ е въ телеграфна връзка съ него. Яверъ паша излѣзе отъ стаята, съвещава се съ своитѣ подчинени и следъ това пакъ влѣзе при парламентъора, предъ когото изказа опасение да не би отрядътъ да му попадне въ ржцетѣ на нерегулярна войска. Съобщено му бѣ, че отрядътъ на полковникъ Таневъ е съставенъ отъ редовни войски, които действуватъ строго по законитѣ на войната. Той поиска да узнае нѣщо за военнитѣ действия. Следъ това, по покана отъ парламентъора, той се отправи къмъ определеното мѣсто, кждето скоро пристигна и полковникъ Таневъ. Последниятъ очерта безизходното положение на турскитѣ войски, че, вследствие прииждането на Марица, минаването на оттатъшния брѣгъ е невъзможно, и че нѣма другъ изходъ, освенъ да се сложи оржжието. Следъ кратко уговаряне условията, подписанъ бѣ протоколъ за предаването, съставенъ отъ находящия се при конната бригада Принцъ Виндишгрецъ:

ПРОТОКОЛЪ

за капитулиране на турския Кърджалиски корпусъ.

Чл. 1. Войницитѣ отъ Кърджалиския армейски корпусъ ще сложатъ оржжие при следнитѣ условия:

Чл. 2. Всичко, което съставя частна собственостъ на отоманскитѣ офицери, като коне, лични багажи, пари и пр., ще си остане тѣхно притежание.

Чл. 3. Ординарцитѣ ще обслужватъ своитѣ офицери, както по-рано.

Чл. 4. Облѣклото и частнитѣ вещи на войницитѣ ще си останатъ тѣхно притежание.

Карты
Кол
По колу
Опшары

№ 141
Получено
Донб
месеца
Донб
месеца
Донб

Article septième.
A commencer du 14 novembre 1912
9 heures 45 min les hostilités
entre les deux belligérents sont
cessées définitivement, cependant
les troupes des armées à ces heures
que l'ennemi a deux heures
de l'après-midi.
Devant la position de Téhing
Le 14 novembre 1912

Le Commandant des
forces bulgares
Colonel Tanoff
Le Commandant des
Corps d'Armée de Kiridjal.
Le Commandant
de la division de Pirdjika

II
Les forces du corps d'armée de Kiridjal
composées 1.) Le 36ème régiment d'infanterie
de ligne avec 3 bataillons
2.) Six bataillons d'artillerie
3.) Deux batteries de mitrailleuse
4.) Deux mitrailleuses
5.) d'une trentaine de cavaliers
6.) Trains, bagages, et troupes
munition etc. ainsi que tout
matériel composant la propriété
de l'état ottoman se trouvent
le 15 novembre 1912 à deux heures
de l'après-midi au commandant
de forces bulgares Colonel Alexandre
Tanoff auprès de la hauteur
entre Téhing et Merhane.
Article six.
Les papiers et les comptes de l'admini-
stration du corps d'armée de Kiridjal
restent dans les mains du commandant
général Javer Pasha.

Карты
Кол
По колу
Опшары

Article première.
Les soldats du corps d'armée de Kiridjal
mettront bas les armes sous les conditions
suivantes.
Article second.
Tout ce qui compose la propriété privée
des officiers ottomans, ainsi que chevaux
bagages privé argent comptant etc.
restera dans leurs possession.
Article trois.
Les ordonnances serviront comme
autrefois leurs maîtres.
Article quatre.
Les habits et effets privés des soldats
restent dans leurs possession.
Article cinq.
Les armes et le matériel de guerre
seront remis comme suivant.

Чл. 5. Оржжието и военните материали ще се сдадат както следва:

Силите на Кърджалиския армейски корпус, състоещи се от:

- 1) 36-и низамски полк, от три дружини;
- 2) Шест редифски дружини;
- 3) Две планински батареи;
- 4) Две картечници;
- 5) Около 30 конници;

6) Обози, багажи, пари, муниции и т. н., а също всички материали, съставлящи собственост на Отоманската държава, се предават на 15-и ноември 1912 г. в 2 ч. сл. пл. на командувачия българските сили, полковник Ал. Танев, близо до висотата между Теке и Мерхамлж.

Чл. 6. Книжата и сметките по администрирането на Кърджалиския армейски корпус, ще останат в тежест на командувачия Яверъ паша.

Чл. 7. Неприятелските действия между двете воюващи страни се прекратяват окончателно от 14-и ноември 1912 г. 9 ч. 45 м. сл. пл., обаче предаването на оржжието ще стане утре в 2 ч. след пладне.

Предъ позицията
при с. Теке.

Началникъ на българските сили,
полковникъ Таневъ;

14-и ноември 1912 г.

Началникъ на Кърджалиския армейски
корпусъ,
Яверъ паша;

Началникъ на 1-а Кърджалиска дивизия,
полковникъ Расимъ.

Полковникъ Таневъ веднага следъ това изпрати до началниците на Кърджалиския и на Родопския отряди следното съобщение:

„Днесъ 10 ч. сл. пл. началникът на Кърджалиския отрядъ, генералъ Яверъ паша, подписа писмена капитулация, че той съ цѣлия си отрядъ — 9 табори, 2 планински батареи, 2 картечници и съ всички воененъ материалъ — утре в 2 ч. сл. пл. се предаватъ военнопленни на повѣрения ми отрядъ. Поради това прекратени сж военните действия съ казания отрядъ утре до 2 ч. сл. пл. Това Ви донасямъ и моля при настѣпването Ви утре да не се произвеждатъ военни действия при приближаването до неприятелската позиция, на която ще има издигнати бѣли флагове.“

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати донесение въ Щаба на действащата армия и въ Щаба на II армия за условията на капитулацията.

Пленяване турския Кърджалиски корпусъ.

На 15-и ноемврий отрядътъ на полковникъ Таневъ бѣ на същата позиция, и очакваше уречения часъ, за да приеме военно-пленниците.

Между това, генералъ Геновъ още на 14-и ноемврий въ 8 ч. сл. пл. бѣ заповѣдалъ Кърджалиския отрядъ да настѣпи и да атакува лѣвия флангъ и тила на турцитѣ по следния начинъ:

Дясна колона — подполковникъ Свиаровъ (3 дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи, 2 картечници и 4 конници) — да тръгне отъ Кючукъ Вакъфъ въ 5 ч. пр. пл. за Саранли и да атакува турцитѣ въ участъка Мерхамлж — езерото южно отъ селото.

Лѣва колона — подполковникъ Протогеровъ (4½ дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи, 2 картечници, 4 конници) — да тръгне отъ Османджикъ въ 6 ч. пр. пл. и да атакува турцитѣ въ посоката Мерхамлж — Кермекли.

Маневрени войски — подполковникъ Желѣзовъ (3 дружини, 1 не с. с. планинска батарея, взводъ конница) — да тръгне отъ Бююкъ Вакъфъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл. за с. Саранли.

Но въ 2 ч. 30 м. пр. пл. пристигна въ щаба на отряда ротмистъръ Стояновъ, носещъ поменатото по-горе съобщение отъ полковникъ Таневъ за капитулирането. Генералъ Геновъ събщи това на началниците на колонитѣ, като ги предупреди да настѣпватъ, безъ стрелба, но, ако турцитѣ стрелятъ или продължаватъ да се прехвърлятъ презъ Марица, стремително да ги атакуватъ. Той заповѣда още, да се тръгне 30 минути по-рано отъ опредѣленитѣ въ заповѣдта часове. Следъ като събщи за това свое решение на полковникъ Таневъ, генералъ Геновъ го предупреди, че трѣбва да препоръча на Яверъ паша да се обърне къмъ него, „като по-старши на полесражението“.

Въ опредѣленитѣ часове колонитѣ на Кърджалиския отрядъ настѣпиха и въ 8 ч. 30 м. пр. пл. стигнаха близо до турското разположение при Мерхамлж. Щабътъ на отряда отиде при полковникъ Таневъ, който докладва хода на преговоритѣ съ Яверъ паша.

За уреждане начина на самото предаване бѣ изпратенъ въ Мерхамлж началникътъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ, майоръ Дървинговъ, който въ 10 ч. пр. пл. уговори всичкото орѣжие да се остави въ Мерхамлж, а войниците по дружинно да се изтеглятъ по пѣтя за Теке, като въ главата на колоната тръгне самъ команди-

ръгът на корпуса съ своя шабъ, съ смѣтка въ 2 ч. сл. пл. да мине покрай главния началникъ на българскитѣ войски, около Мерхамлж.

Въ опредѣления часъ обезоруженитѣ турски войски тръгнаха по пѣтя за Теке. Като стигнаха до мѣстото, кждето бѣха шабоветѣ на българскитѣ отряди, Яверъ паша слѣзе отъ коня си, приближи се и предаде саблята си на старшия български началникъ. Генералъ Геновъ съ нѣколко думи подчерта, че Яверъ паша е изпълнилъ своя войнишки дългъ, за което му повърна саблята. На събранитѣ турски офицери генералъ Геновъ каза нѣколко ободрителни думи, следъ което разпореци полковникъ Таневъ да организира препращане пленницитѣ въ вътрешността на Царството, а на своя отрядъ заповѣда да се разположи за ношуване въ Фере и Кючукъ Вакъфъ.

Полковникъ Таневъ и генералъ Геновъ изпратиха донесения въ Шаба на действащата армия и въ Шаба на II армия за пленяването на турскитѣ войски:

1) Полковникъ Таневъ въ 4 ч. 20 м. сл. пл. донесе:

„Въ изпълнение подписаната вчера капитулация, днесъ въ 2 ч. сл. пл. Кърджалискиятъ турски корпусъ, въ съставъ 1-а дивизия: 103 офицери, 3183 войници, 31 музиканти; 2-а дивизия: 129 офицери, 5226 войници и жандарми: 18 офицери, 440 войници; всичко 252, офицери 8879 долни чинове, 8 планински орждия 2 картечници и до 1000 коне — сложи оржжието си и се предаде въ пленъ. Къмъ това време отрядътъ на генералъ Геновъ бѣше вече заелъ позиция противъ лѣвия флангъ на противника. Господинъ генералътъ приемаше пленницитѣ офицери, които пратихъ въ Софлу, подъ командата на подполковникъ Петровъ и единъ ескадронъ конвой; пленницитѣ отъ 1-а дивизия изпратихъ въ Софлу, подъ конвой на дружината отъ Родопския полкъ и единъ ескадронъ. Отъ Софлу ще ги препратя въ Димотика, а за по-нататъжъ, моля, указания. За пренасянето грамадното количество оржжие, което е сложено при с. Мерхамлж, моля, да се композира влакъ. Оржжието се пази отъ две опълченски дружини и два ескадрона отъ 6-и коненъ полкъ. Оставамъ въ Теке съ две опълченски дружини. Моля, указания за по-нататъшнитѣ ми действия. Предвидъ настѣпването на нощта, задържахъ на гости генералъ Мехмедъ Яверъ паша съ шаба му и двамата началници на дивизии. Утре изпращамъ ги Софлу—Димотика.“

2) Генералъ Геновъ въ 11 ч. сл. пл. донесе:

„Следъ четиридневно преследване неприятеля, отрядътъ ми зае съ атака съ нѣколко роти рекогносцироваченъ отрядъ гр. Фере. На 14-и того къмъ 4 ч. сл. пл. отрядътъ обкржи неприятеля отъ селата Осмаджикъ—Бююкъ Вакъфъ—Кючукъ Вакъфъ и Фере. Както донесохъ на 12-и того, предложихъ на неприятеля да се сдаде. Презъ нощта на 14-и того полковникъ Таневъ ми извести, че противникътъ влѣзълъ съ него въ преговори да се сдаде. Днесъ, 15-и ноем-

врий, неприятелътъ, въ присъствието на Кърджалиския отрядъ и този на полковникъ Таневъ, се сдаде, въ съставъ — 2 сборни дивизии (9 табори), 2 планински батареи, откоито 1 скорострелна, 2 картечници, около 9000 пушки, 1280 коне, взводъ конница, рота пионери, 1 погранична дружина, 1 дружина пеша жандармерия, $\frac{1}{2}$ ескадронъ конни стражари, всичко броещи: 1 генералъ, 3 полковници, 242 офицери, 9363 долни чинове. Корпусниятъ командиръ, Яверъ паша, ми предаде 800 лири държавни пари, които прие комисия и предаде на полковникъ Танева. Количеството на бойните припаси и военните материали не е приведено въ известностъ още. Възложихъ на полковникъ Таневъ препращането пленниците и пренасянето оръжията и военните материали. Сдаването стана при с. Мерхамлъ. Яверъ паша лично ми поднесе саблята си, която азъ намърихъ за възможно и умѣстно да му предамъ обратно, като позволихъ на другитъ офицери да пазятъ и носятъ сабитъ си, а взехъ само револверитъ имъ."

Действията противъ преминалитъ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. — Боятъ при Хайдарлъ.

При преговоритъ за предаването и въ договора нищо не бѣ споменато за миналитъ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. На 15-и ноемврий отрядитъ на полковникъ Таневъ и на генералъ Геновъ не предприеха никакви действия противъ тѣхъ.

Началникътъ на *Айроболския отрядъ* на 14-и ноемврий получи отъ Щаба на действащата армия съобщение, че турцитъ минаватъ презъ Марица, при Кермекли, по единъ импровизиранъ мостъ. Той получи донесение за сѣщото и отъ изпратения къмъ Кешанъ сборенъ полкъ. Отъ Щаба на действащата армия бѣ заповѣдано да вземе мѣрки противъ тѣзи турски войски, като къмъ отряда се придаваше една дружина отъ 28-и полкъ, която отъ Мандра била насочена къмъ Малградъ.

На 14-и ноемврий вечерта полковникъ Саллбашевъ изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение, отъ което се вижда какво е било решението му за действията противъ преминалитъ презъ рѣката турски войски:

"Нашъ разездъ отъ разв. Елуджа (6 км. североизточно отъ гр. Урша) забелязалъ бивакъ около единъ полкъ на югозападната крайнина на разв. Клисели. Другъ — тоже около полкъ, на югоизточната крайнина на гр. Урша, между града и ручея, и други 80—90 чадъри на височинитъ северно отъ с. Кавакъ.

Отъ Малгара по направление на гр. Кешанъ—Ипсала сж изпратени на 13-и т. м. три ескадрони за разузнаване. Днесъ къмъ 11 ч. пр. пл. разпоредихъ седемтъ роти отъ гр. Малгара, като оставятъ една рота въ града и разузнавателнитъ си части по Куру дагъ,

съ останалитѣ да заематъ напуснатия отъ противника гр. Кешанъ и да прѣчатъ на преправилія се противникъ да отстъпи за гр. Урша. Батарейтѣ съ 4 роти днесъ не ще могатъ да стигнатъ по-далечъ отъ чифл. Козъ Юрукъ, поради лошия и каленъ пѣтъ. Разпоредихъ дружината отъ с. Мандра да настѣпи, презъ Айроболъ, за гр. Малгара, обаче, днесъ до 4 ч. сл. пл. не е още пристигнала въ Айроболъ.

При такова положение на частитѣ отъ отряда ми, които снощи и днесъ влѣзоха въ мое подчинение, едвали ще мога да съсрѣдо-точа утре (15-и вечеръта) цѣлия отрядъ, за да атакувамъ частитѣ на противника, които сж успѣли да се направятъ на лѣвия брѣгъ на Марица, по направление на Кешанъ—Ипсала, или направление южно отъ Кешанъ.

Между това, началникътъ на *Малградския гарнизонъ*, следъ като получи заповѣдта отъ полковникъ Саллабашевъ да настѣпи съ цѣлия си отрядъ къмъ Кешанъ, изпрати на командира на сборния коненъ полкъ следната заповѣдъ:

„Противникътъ снощи е започналъ да се преправя по теленъ мостъ на Марица срещу Ипсала, на лѣвия брѣгъ, съ 9 слаби табори и 12 не с. с. оржия. Бригадата на полковникъ Таневъ съ 6 дружини го е атакувала на дѣсния брѣгъ на Марица днесъ.

Прѣчете съ всички сили на преправата на противника. Азъ настѣпвамъ за гр. Кешанъ, за да Ви поддържамъ. Предполагамъ, на 15-и того къмъ 9 ч. пр. пл. да бжде около Кешанъ.

Частитѣ отъ Малгара (3 роти отъ 3-а Солунска македоно-одринска дружина, 2 роти и 2 картечници отъ 28-и полкъ), подъ началството на командира на 1-а македоно-одринска бригада, подполковникъ Николовъ, трѣгнаха въ 5 ч. пр. пл. и въ 2 ч. сл. пл. стигнаха въ гр. Кешанъ.

Командирътъ на сборния коненъ полкъ, подполковникъ Николовъ, получи горната заповѣдъ въ Хайдарлъжъ въ 1 ч. 10 м. пр. пл. Въ 7 ч. пр. пл. той изпрати единъ разузнавателенъ ескадронъ на височината при Ипсали, съ задача да наблюдава кжде турцитѣ ще се опитватъ да минатъ рѣката. Съ останалитѣ два ескадрона той настѣпи следъ първия и достигна височинитѣ източно отъ Ипсала. Двата ескадрона останаха на закрито мѣсто, въ една долчина, а офицеритѣ излѣзоха напредъ да разузнаватъ. Виждаше се ясно какъ турцитѣ прехвърляха войски съ една голѣма лодка на острова срещу Ипсала. Стоваренитѣ войници газѣха до колѣне по заляния островъ на северъ, следъ което съ друга лодка се прехвърляха на брѣга при Саржджа Али. На острова имаше прехвърлени около 300—400 души. Прехвърленитѣ войници на групи се събираха на височината източно отъ Саржджа Али, кждето имаше вече събрани около единъ таборъ.

Къмъ 10 ч. 50 м. пр. пл. подполковникъ Николовъ изпрати донесение до началника на Малградския отрядъ за събранитѣ сведения.

Въ 1 ч. 20 м. сл. пл. около 2½ турски роти настѣпиха по пѣтя Саржджа Али—Хайдарлж.

Веднага следъ тѣхъ изъ Саржджа Али започна да се изтегля дълга колона отъ около 1500—2000 войници, съ планинска артилерия и картечници. Следъ колоната трѣгна единъ голѣмъ обозъ отъ 200—300 волски коли.

Подполковникъ Николовъ заповѣда да се прибере разузнавателниятъ ескадронъ, а съ другитѣ два ескадрона веднага настѣпи къмъ посоката на движението на турската колона. Като достигна на около 500 крачки отъ пѣтя ѝ, той спешително тритѣ ескадрони и, когато турцитѣ наближиха, откри огънь по тѣхъ. Преднитѣ турски части се развърнаха въ боенъ редъ, а въ главнитѣ сили на колоната се забеляза голѣмо смущение. Но турцитѣ скоро се окопитиха. Тѣхната артилерия откри огънь по спешенитѣ ескадрони и ги застави да се качатъ на конетѣ и се оттеглятъ къмъ Хайдарлж.

2-а рота отъ 4-а Битолска дружина, която бѣ придана къмъ сборния коненъ полкъ, бѣ притеглена отъ Кешанъ въ Куруджикъой, а въ 1 ч. сл. пл. командирѣтъ на полка заповѣда да се приближи къмъ Хайдарлж. Ротата пристигна тъкмо въ момента, когато спешениятъ сборенъ коненъ полкъ завърза бой съ настѣпващитѣ турци. Командирѣтъ на ротата, юнкеръ Ачковъ, реши веднага да отиде на помощъ на полка, развърна ротата въ боенъ редъ и настѣпи къмъ позицията на полка. Но, докато тя достигне, полкѣтъ започна да отстъпва. Подполковникъ Николовъ срещна ротата и заповѣда да заеме селото Хайдарлж.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турски вериги се показаха на гребена западно отъ селото и започнаха да се спускатъ въ дола предъ заетата отъ ротата позиция. Тѣ бѣха посрещнати съ силенъ огънь, и не можаха повече да напреднатъ. Но турцитѣ изкараха на позиция картечници, и, подъ прикритието на тѣхния огънь, нови части се насочиха къмъ фланговетѣ на 2-а рота. Подполковникъ Николовъ заповѣда ротата да отстъпи къмъ Кешанъ, а сборниятъ коненъ полкъ се оттегли за нощуване въ с. Бейендикъ. Боятъ при Хайдарлж продължи до 6 ч. сл. пл. Въ това време въ Кешанъ бѣха пристигнали 5 роти съ 2 картечници отъ Малгара. Тѣ заеха позиция при града, съ фронтъ на западъ, на която да посрещнатъ настѣпващитѣ турци.

За наблюдение посоката къмъ Кешанъ подполковникъ Николовъ остави една застава (възводъ) на пѣтя за Кешанъ. Къмъ 8 ч. сл. пл.

тази застава бѣ обстреляна отъ приближилитѣ се турци и принудена да се отегли на северъ, откъдето се забелязваше голѣмо движение на обози къмъ Кешанъ. За това бѣ донесено на началника на Малградския отрядъ.

Турскитѣ войски вѣроятно не сж се спрѣли въ Хайдарлъж, а сж продължили пътя си на югъ. За 16-и ноемврий началникътъ на Малградския отрядъ заповѣда частитѣ да заематъ позиция при Кешанъ, на която да посрещнатъ противника. Къмъ тази позиция бѣ привлѣченъ и сборниятъ коненъ полкъ. Но следъ разузнаването се установи, че турцитѣ сж отстъпили на югъ, а на пътя Хайдарлъж — Кешанъ сж останали само бѣжанцитѣ съ своитѣ коли.

На 15-и ноемврий отъ Щаба на действащата армия до началника на Айроболския отрядъ бѣ изпратена следната телеграма:

Действайте енергично противъ прехвърленитѣ войски на лѣвия брѣгъ на Марица. Яверъ паша излъга полковникъ Танева, като подписа конвенция за сдаване.

Тази телеграма е подадена преди да се получатъ донесенията отъ полковникъ Таневъ и генералъ Геновъ. Вѣроятно въ Щаба на действащата армия се е породило съмнение, че Яверъ паша не ще изпълни подписания договоръ. Сжщия день отъ Узунъ Кюпрю е била насочена и 23-а опълченска дружина за Кешанъ.

На 16-и ноемврий полковникъ Саллабашевъ изпрати въ Щаба на действащата армия следното донесение:

„Преправилитѣ се противникъ срещу Ипсала и Сарджа Али (около 2500 войници) вчера 1 ч. сл. пл. е настѣпилъ въ боевъ редъ за Кешанъ. Билъ е задържанъ отъ нашитѣ тамъ шесть роти и три ескадрони. Пристигналитѣ снощи въ малгара две дружини и две батареи сж продължили за Кешанъ, съ цель да атакуватъ отстъпващия противникъ.“

Резултати отъ действията въ Родопитѣ отъ 2-и до 15-и ноемврий.

И тъй, започнатата на 2-и ноемврий операция срещу турскитѣ войски въ Родопитѣ се завърши съ пленяване корпуса на Яверъ паша въ долината на Марица. Съ тази операция се постигнаха следнитѣ твърде значителни придобивки за българската армия въ Тракия и за съюзнитѣ армии въ Македония:

1. Откъсна се свършено Западниятъ театъръ на войната, въ който влизаха териториитѣ, за които съюзницитѣ се борѣха. Турцитѣ изгубиха надежда за подновяване войната на този театъръ.

2. Турцитѣ изгубиха възможностъ да заплашватъ комуникационнитѣ линии на II армия, която обсаждаше Одринъ. Тѣ престанаха да се надяватъ и на помашкото население въ Родопитѣ, защото сега българското командване можеше да вземе по-ефикасни мѣрки за умиротворението на този край.

3. За българскитѣ армии, стигнали до Чаталджанската укрепена позиция, се осигуряваше единъ по-добъръ пѣть за подвозъ отъ България (Пловдивъ — Мустафа Паша — Димотика — Кулели Бургасъ — Чорлу — Чаталджа) и отъ странство (Деде Агачъ — Чорлу — Чаталджа).

4. Освободиха се твърде много войски, които дотогава изпълняваха второстепенни задачи въ Родопитѣ и сега можеха да се употребятъ въ главната операционна посока — къмъ Цариградъ.

5. Сполучливиятъ край на операцията повдигна духа на българската армия въ момента, непосредствено преди примирието, когато I и III армии извършваха своето оттегляне изподъ Чаталджанската укрепена позиция.

6. Пленяването корпуса на Яверъ паша дойде преди момента на преговоритѣ за примирието и подействува на турското командване да отстѣпи по въпроса за използване желѣзния пѣть презъ обсадената Одринска крепостъ за снабдяване българскитѣ войски при Чаталджа.

ГЛАВА VIII.

Бомбардиране града Одринъ.

Разпредѣление обсадната артилерия между секторитѣ.

На 1-и ноемврий, следъ като пристигна артилерията на сръбската Тимошка дивизия, 9-и не с. с. артилер. полкъ, който бѣ оставенъ временно въ Северозападния секторъ, бѣ отправенъ къмъ Лозенградъ, за да се присѣдини къмъ своята дивизия.

Сжщия день командувачиятъ II армия заповѣда да се пренесатъ отъ Северозападния секторъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзатъ въ състава на войскитѣ на Източния секторъ две 15 см. Д/30 и две 12 см. Д/30 орждия. На тѣзи орждия бѣ дадена задача да бомбардиратъ града Одринъ. За да се изпълни тази заповѣдъ, четириорждейната 2-а 15 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ бѣ раздѣлена на две батареи по две орждия, а 1-а 12 см. Д/30 батарея отъ сжщия батальонъ, която имаше три орждия, предаде едното си орджие на 2-а батарея, която стана съ четири орждия.

Така стѣкменитѣ нови двеорждейни батареи образуваха една нова група, трѣгнаха на 2-и ноемврий, и, споредъ заповѣдта на командувачия армията, трѣбваше да бждатъ готови за стрелба на 3-и ноемврий. Но пѣтищата бѣха много разкаляни, и движението по тѣхъ бѣ много трудно, макаръ да бѣха дадени и пехотни войници за подпомагане. На мостоветѣ при Хатипкьой сжщо се забавиха, защото тѣ бѣха много слаби, и трѣбваше да се пренасятъ тежкитѣ орждия съ по-голѣмо внимание. Едвамъ на 6-и ноемврий батареитѣ пристигнаха на избранитѣ позиции на хребета северозападно отъ чифл. Кюшенъ. За единъ день тѣ приготвиха своитѣ закрития и на 7-и ноемврий бѣха готови да откриятъ огънь.

Въ това време изпратената по-рано въ Източния секторъ 3-а 15 см. Д/12 гаубична батарея отъ Шуменския крепос-

тенъ батальонъ бѣше вече заела позиция северно отъ чифл. Кюшенъ, съ директриса на стрелбата къмъ центъра на града.

Обсадната артилерия въ Северозападния секторъ на 9-и бѣ намалена съ още три батареи. По заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, две 15 см. гаубични батареи отъ Софийския крепостенъ батальонъ и една 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ бѣха снети отъ своитѣ позиции и насочени къмъ Чаталджа, за да влѣзатъ въ състава на съединенитѣ I и III армия. За да се ускори пристигането на тежка артилерия въ тѣзи армии, заповѣдано бѣ да тръгне веднага Шуменската гаубична батарея отъ Източния секторъ (3-а) и, когато другитѣ батареи минатъ покрай Ортачки, да бѣде смѣнена съ 3-а Софийска 15 см. гаубична батарея.

На 16-и ноемврий командуващиятъ II армия заповѣда да се премѣстятъ отъ Северозападния въ Източния секторъ още една 15 см. гаубична и една 12 см. Д/28 батареи, които да заематъ позиции въ Дѣсния участъкъ на сектора, за да обстрелватъ Айвасъ Баба и предния пунктъ Маслакъ. Тѣзи батареи се снеса отъ позицитѣ си и веднага тръгнаха къмъ новитѣ си позиции на Източния секторъ. Вследствие разкалянитѣ пѣтища, 2-а 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, макаръ да бѣ запрегнала всѣко орѣдие съ по шестъ чифта волове и да бѣ подпомагана отъ 180 души пехотинци, не можа да достигне до позицията си до примирieto.

Въ замѣна на излѣзлитѣ отъ Северозападния секторъ обсадни батареи, неговата артилерия бѣ усилена само съ пристигналитѣ сръбски 12 см. гаубични батареи и съ едно отдѣление отъ Софийския крепостенъ батальонъ отъ четири 7.5 см. не с. с. полски батареи, по шестъ орѣдия, и две 5.7 см. куполни батареи, по две орѣдия. Отдѣлението пристигна отъ Търново-Сейменъ въ Мустафа Паша, откъдето куполнитѣ батареи бѣха дадени въ разпореждането на командиритѣ на 15-и и 20 полкове отъ Тимошката дивизия, които ги поставиха въ своитѣ участъци.

Дветѣ 7.5 см. не с. с. полски батареи влѣзоха въ състава на 11-и артилерийски полкъ и бѣха поставени на позиция на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа. Другитѣ две батареи бѣха оставени въ Мустафа Паша и бѣха употребени по-после за отбрана на мостоветѣ при Димотика и Кулели Бургасъ.

Една часть отъ обсадната артилерия на Западния секторъ бѣ премѣстена въ Южния. Така, на 2-и ноемврий, по заповѣдь отъ командуващия армията, бѣ премѣстена 1-а 12 см. Д/30 батарея

отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, която едвамъ на 7-и ноемврий бѣ готова за стрелба отъ новата си позиция въ Лѣвия участъкъ на сектора. На 17-и ноемврий въ Южния секторъ се премѣсти и 2-а 12 см. Д/30 батарея, съ задача да заеме позиция, отъ която да бомбардира предградието Карагачъ. Едвамъ на 20-и ноемврий, следъ примирието, тази батарея бѣ готова за стрелба, като имаше директриса на 1-о и 2-о орджия къмъ Боснакой, а на 3-о орджие—къмъ казармитъ на Карагачъ. На 8-и ноемврий въ Южния секторъ се премѣсти и придадената къмъ 8-а дивизия 12 см. гаубична батарея отъ отдѣлението на 8-и артилер. полкъ.

Срещу излѣзлитъ отъ Западния секторъ обсадни батареи на 2-и ноемврий пристигна само 2-а 15 см. гаубична батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, която зае позиция при 1-а батарея отъ сѣщия батальонъ.

По този начинъ обсадната и тежка полска артилерия къмъ 20-и ноемврий бѣ разпредѣлена почти равномѣрно между секторитъ.

ТАБЛИЦА

за разпредѣление обсадната и тежката полска артилерия въ разнитъ сектори.

Сектори	Батареи — орджия							
	15 см. Д/30	12 см. Д/30	12 см. Д/28	12 см. Д/25	15 см. Д/12	12 см. Д/12 не с. с.	12 см. Д/12 с. с.	12 см. Д/12 сръбски
Въ Южния секторъ	—	$\frac{2}{6}$	—	—	—	—	$\frac{1}{4}$	—
Въ Западния секторъ	$\frac{2}{6}$	—	—	$\frac{2}{6}$	$\frac{2}{8}$	—	—	—
Въ Северозападния секторъ	$\frac{2}{6}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{4}{16}$	—	—	$\frac{3}{12}$	—	$\frac{1}{4}$
Въ Източния секторъ	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	—	$\frac{2}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	—
Всичко	$\frac{5}{14}$	$\frac{4}{12}$	$\frac{5}{20}$	$\frac{2}{6}$	$\frac{4}{16}$	$\frac{3}{12}$	$\frac{3}{12}$	$\frac{1}{4}$
								$\frac{2}{4}$
								$\frac{92}{100}$

Бомбардиране града.

За да се държи подъ постоянно напрежение града, командувачиятъ II армия предприе бомбардиране, което не даде очакванитѣ резултати, вследствие упоритостта на коменданта и покорността на турското население.

Започване бомбардирането. — Нито въ Българската главна квартира, нито въ Щаба на II армия е имало идея за завладяване крепостта чрезъ бомбардиране. Идеята да се бомбардира града изпъкна предъ командването на II армия, следъ като войскитѣ отъ Източния секторъ застанаха толкова близо до него, че ставаше възможно обстрелването му съ обсадната артилерия. Като изпрати две дълги обсадни батареи на този секторъ, командувачиятъ армията имъ даде, наистина, задача да обстрелватъ града, но целта на това обстрелване бѣ първоначално само да се тероризира гарнизона и населението, за да се умаломощи духа и енергията имъ, а не да се заставятъ да предадатъ крепостта.

Назначенитѣ батареи, както се каза, не можаха да се приготвятъ, пренесатъ и откриятъ огънь на 3-и ноемврий, както бѣ заповѣдалъ командувачиятъ армията. Тѣ можаха да сторятъ това едвамъ на 8-и ноемврий. Командирътъ на обсадната група получи заповѣдь отъ командира на 3./9. бригада да почне обстрелването на града. Следъ като се увѣри, че тази заповѣдь е дадена отъ армията чрезъ дивизията, той заповѣда да се почне стрелбата съ данни отъ 9,000 метри нагоре и да се обстреля площадъ въ турската махала. Наблюдателниятъ пунктъ на групата бѣ на около 7 км. на югъ отъ батареитѣ и, по липса на жици, не бѣше още свързанъ съ тѣхъ съ телефонъ. Независимо отъ това, мъглата прѣчеше на наблюдението, и стрелбата се прекрати на мръкване, следъ като дветѣ батареи изстреляха 68 снаряди по града.

На другия день командувачиятъ армията заповѣда да се продължи обстрелването на града, съ цель да се отвлѣче вниманието на турцитѣ отъ Южния секторъ. По причина на мъглата, наблюдението бѣ пакъ силно затруднено, но, въпрѣки това, дветѣ батареи изстреляха 108 снаряди по турската махала, като обстрелваха площади, както и вчерашния день.

Турцитѣ бѣха силно обезпокоени отъ бомбардирането. Тѣхнитѣ крепостни батареи на Източния секторъ откриха силенъ огънь по обсаднитѣ батареи, но последнитѣ бѣха добре закрити и окопани. Турцитѣ не можаха да откриятъ тѣхнитѣ мѣста и, макаръ посоката

на стрелбата имъ да бѣше вѣрна, не можахъ да попаднатъ въ самитѣ батареи.

За да не се дава почивка на гарнизона и на жителитѣ, командирътъ на групата бѣ решилъ да продължава бомбардировката само презъ нощитѣ. Но на 9-и ноемврий той получи заповѣдь отъ командира на Софийския крепостенъ батальонъ да стреля само днене, защото презъ нощта имало опасностъ турцитѣ да откриятъ мѣстото на батареитѣ по голѣмитѣ блѣсъци отъ изстрелитѣ. Най-после, на 10-и ноемврий сжщиятъ се опита да организира по-добре бомбардирането, като заповѣда да се стреля днене и ноще, съ неравни прекъсвания, и да се изстрелватъ по 25 снаряди на орджие.

По този начинъ бомбардирането продължи до 18-и ноемврий, когато се сключи примирието.

На 11-и ноемврий въ града избухна пожаръ, който продължи до вечерята. За да се попрѣчи на гасенето, бомбардирането продължи и презъ нощта съ неравномерни прекъсвания. На 12-и сжщо бѣ забелязано избухване на пожаръ, който скоро угасна, а на 16-и другъ голѣмъ пожаръ трая по-дълго време. Презъ всичкото време турскитѣ крепостни батареи се мъчеха да обстрелятъ бомбардирашитѣ батареи, но снарядитѣ имъ винаги падаха много предъ тѣхъ и въ интервалитѣ.

Презъ тѣзи 12 дни, докато трая бомбардирането, турскитѣ крепостни батареи ежедневно обстрелваха обсадната група при чифл. Кюшенъ, като, вѣроятно, сж имали задача да я накаратъ да замълчи. Тѣ изстреляха повече отъ 4500 снаряди. Посоката на стрелбата имъ бѣше много добра, защото бѣ взета по блѣсъцитѣ при нощната стрелба. Мѣстността около групата бѣ просто разорана отъ попаденията на 2311 гранати, отъ които 900 бѣха фугасни. Въ самитѣ орджия не попадна нито една граната, а отъ изхвърлянитѣ 2189 шрапнели нѣмаше нито единъ войникъ убитъ или раненъ. Това обстоятелство извънредно много спомогна за повдигане духа на бойцитѣ, които започнаха да не се плашатъ отъ крепостната артилерия на противника. Голѣма частъ отъ турскитѣ снаряди, насочени къмъ батареитѣ, падаха въ пехотнитѣ окопи предъ тѣхъ. Често турската артилерия пренасяше своя огънь и по тѣзи окопи.

Пехотнитѣ началници би трѣбвало да знаятъ, че обстановката не налагаше българскитѣ обсадни батареи да отговарятъ на силната турска канонада, но пехотинцитѣ негодуваха при всѣко обстрелване тѣхнитѣ окопи отъ турската крепостна артилерия и искаха обсаднитѣ батареи да стрелятъ противъ нея.

Усилване бомбардирането. — Командуването на II армия, следъ като заповѣда да се почне бомбардирането на града, не обясни на по-долнитѣ началници каква целъ да се гони съ това бомбардиране. Затова на 12-и ноемврий началникътъ на Източния секторъ, като смѣташе, че бомбардирането, тъй организирано, нѣма да даде добри резултати, изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Тази нощъ само нашата обсадна артилерия обстрелва Одринъ, а друго нищо не се случи. Турцитѣ нощно време вече не отговарятъ и на тази стрелба. Изглежда, че обстрелването на града не е особено повлияло на противника. Ето какво донася по този въпросъ началникътъ на 2-и бригаденъ секторъ, генералъ майоръ Грънчаровъ: „Необходимо е, да се ходатайствава предъ по-висшето начальство да постави бомбардирането на града на по-правилни начала. Бомбардирането съ четири орждия и съ такава рѣдка стрелба е едно несериозно дѣло — една проста закачка. Необходимо е, да се докаратъ достатъчно орждия и много снаряди и за борба съ крепостната артилерия, и за засилване града съ снаряди. При сегашнитѣ условия нашата стрелба е просто закачка, която почти безцелно излага пехотнитѣ части, които пазятъ тази артилерия, на напразни загуби и на голѣмо морално изтощение. При двубоя, предизвиканъ отъ нашата обсадна артилерия, турцитѣ съ своитѣ шрапнели и гранати отъ крепостната артилерия сж изорали мѣстността около разположението на нашитѣ части пехотни и артилерийски, но, благодарение доброто приспособяване къмъ мѣстността и умѣлото ползуване отъ фортификацията, при този артилерийски двубой нѣмаше почти никакви загуби. Само на 8-и того убиха двама наши пионери и то вследствие небрежното имъ държане. Разпоредихъ и нашата гаубична полска артилерия да се разположи така, че да може да подпомага обсадната въ борбата ѝ съ противника.“

Командирътъ на 1-и бригаденъ секторъ донася, че често се забелязватъ тренове да пристигатъ и заминаватъ при погребитѣ на югозападъ отъ форта № 9 — Ташлъкъ Алтъ, сигурно да доставяне бойни припаси по всичкитѣ фортове на крепостта. Тукъ се намиратъ и бивацитѣ на неприятелскитѣ резерви. Обстрелването на тѣзи погребни и резерви съ наблюдение попаденията е възможно отъ 1-и бригаденъ секторъ. Тѣхъ азъ бихъ обстрелвалъ, ако ми се дадѣше нуждната самостоятелностъ и достатъчно обсадна артилерия. Въ такъвъ случай резултатитѣ биха били съвсемъ други.“

На това донесение командувачиятъ II армия веднага отговори съ телеграма:

„Обстрелването на града има за целъ да се тероризира противникътъ, като се държи постоянно въ тревога и самото население. Когато ще бжде възможно да се усили бомбардирането, ще се разпореда потребното, но и съ сегашния рѣдъкъ огънь отъ обсадната артилерия въ сектора Ви се постига поставената целъ. Щомъ противникътъ не понася загуби отъ огъня на обсадната артилерия, не виждамъ убедителностъ въ мотивитѣ на генералъ Грънчарова, толкова

повече, че и да не се обстрелваше градът, противникът пакъ може, когато и да пожелае, да обстрелва частитъ Ви въ първа линия, щомъ тѣ сж досегаеми. Желая да знамъ възприемате ли Вие мнението на генералъ Грънчарова и намирате ли го съобразно съ Вашата телеграма, съ която искате заповѣдъ да заемете, като главна отбранителна линия на срѣдния участъкъ, Бааларъ Съртж.

Въпрѣки този отговоръ, началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, на 13-и ноемврий самъ лично излѣзе въ преднитѣ линии и, следъ като провѣри оттамъ действията на обсадната артилерия, донесе повторно на командуващия армията, че поставената цель да се тероризира населението е, наистина, постигната, но че е необходимо да се постави още по-важната цель — обстрелване турскитѣ огнестрелни складове — и че тази цель може да се постигне именно откъмъ Източния секторъ, на който атакуващитѣ войски сж достигнали най-близо до вътрешността на крепостта. Най-после, той донасяше, че, ако му се даде достатъчно обсадна артилерия и ако му се предостави нуждната самостоятелност, гонимата обща цель ще се постигне по-лесно и по-скоро.

Командуващиятъ армията се почувствува засегнатъ отъ постояннитѣ подканвания отъ страна на началника на Източния секторъ за по-сериозни действия. Безъ да се увлича въ полемика, той му изпрати следнитѣ обяснения на нѣкои въпроси по действията:

1) Моето становище за действията подъ Одринъ е такова, че ние, съ средствата, съ които разполагаме, не можемъ да предприемемъ атака съ открити сила, нито да водимъ и правилна обсада. А като така, нашитѣ действия, дотогава, докогато не бждемъ усилен и поставени въ положение да предприемемъ нѣщо по-сериозно за овладяване крепостта, ще се състоятъ въ блокада, която, по възможностъ, да ограничава района на противника въ всѣко отношение. Това Ви обяснявахъ лично, и такова е значението на досегашнитѣ ми разпореждания.

2) Нашитѣ действия трѣбва да деморализиратъ, а не да ободряватъ противника, а това изисква, еднѣжъ заетитѣ мѣста, да не се повръщатъ противнику, който би считалъ това за свой успѣхъ. Това условие изисква, щото нашитѣ действия да иматъ известна осторожность, т. е. да не заемаме такива пунктове, които не бихме могли да удържимъ, или удържането на които би ни струвало много безполезни жертви, които, въ края на краищата, ще ни принудятъ да отстъпимъ при невъзможността да използуваме постигнатия успѣхъ. Затова именно въ разпорежданията си до Васъ, като одо-брявахъ предприемчивостта Ви, заедно съ това искахъ да дамъ Вамъ и на войскитѣ които командувате, мораленъ подеиъ, но при това всѣкога Ви предупреждавахъ да избѣгвате да се излагате на огъня на крепостната артилерия.

3) По много въпроси, по които азъ не съмъ могълъ да бжда добре ориентиранъ по причина на разстоянието, азъ Ви предоставяхъ и продължавамъ да Ви предоставямъ пълна свобода, като Ви указвахъ, че Вие на мѣстото ще оцените положението и съобразно ще действувате. Каква по-голяма инициатива. Не разбирамъ въ какво сте стѣснени. Принципитъ на командването разбирамъ добре, и не бѣше нужно да ми указвате какъ се управлява, нито да правите намеци за нѣкои други лица отъ разни отѣделения, които, по силата на съществуващитѣ у насъ порядки, сж компетентни да предаватъ моятъ заповѣди.

4) Вие знаете много добре съ какви средства разполагаме около крепостта, и искането на повече отъ това, което Ви е дадено, намирамъ, че е само да не държимъ

сметка за това, което може и което не може. Ако искате да знаете моята амбиция като на началник, комуто са повърени действията около крепостта, иска повече, отколкото Вие може да мислите, да се свърши част по-скоро, но аз съм принуден да се подчиня на разума, който изисква успехът да се колко-годе обезпечи, и тогава да се предприемат действия и дават жертви. А дотогава, докогато не бъдем усилен, ние сме поставени в необходимостта да държим положението така, както е.

5) Когато бъдем поставени в положение да предприемем решителни действия срещу Одринъ, тогава ще последва разпределение на средствата, и аз ще заповядамъ това, което тръбва, а дотогава, необходимо е, да се наблюдава строго противника, да се запазват моралът и силите на нашите войски, които да се употребятъ съ най-голяма полза, когато настане минутата."

Следъ пленяване корпуса на Яверъ паша, командувачиятъ II армия взе решение да се усили бомбардирането и на 16-и ноември въ 11 ч. сл. пл. заповѣда:

„1) Отъ Западния и отъ Южния сектори да се обстрелватъ съ обсадните батареи Марашката и Карагачската групи, както и самия населенъ пунктъ Карагачъ. Обстрелването да се произвежда непрекъснато, но съ рѣдкъ огънь—не повече отъ 10 изстрели на оръдие въ денонощие.

За същата целъ да се премѣсти още една обсадна батарея отъ Западния на Южния секторъ, откъдето отъ по-близко разстояние и съ по-действителенъ огънь да се обстрелватъ тѣзи пунктове.

На Дѣсния участъкъ отъ Южния секторъ, задъ Памукъ Съртъж, да се постави на позиция едната обсадна батарея, или поне две оръдия, за обстрелване, както по посока на Боснакьой, тъй и зоната по лѣвия брѣгъ на Марица.

2) Обсадните батареи отъ Северозападния секторъ да се изнесатъ напредъ, за да могатъ да обстрелватъ и зоната задъ фортовата линия. Обсадните батареи на Дѣсния участъкъ на този секторъ тръбва да могатъ съ действителенъ огънь да фланкиратъ източните склонове на Папасъ тепе, а също и Бекчи тепе, за да се осигури завладяването и задържанено на тѣзи пунктове отъ войските на Западния секторъ. Премѣстването на обсадните батареи напредъ да стане постепенно, но, възможно, въ най-късо време.

3) Една 15 см. гаубична и една 12 см. Д/28 батарея отъ Северозападния секторъ да се премѣстятъ на Източния и се поставятъ на Дѣсния участъкъ на този секторъ, за да обстрелватъ Айвасъ Баба и предния пунктъ Маслакъ.

4) Едната отъ обсадните батареи на Източния секторъ да се постави на позиция около Мусубейли, задъ Бааларъ Съртъж, за да може да обстрелва и казармите на турците на северъ отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, а тъй също — и погребите на лѣвия брѣгъ.

5) Обстрелването на града да продължава непрекъснато, но да не се изстрелватъ повече отъ 15 снаряди на оръдие въ денонощие.

б) Началникът на обсадната артилерия да разпореда да се изпълни тази заповед, като се ръководи и от указанията на началниците на секторите.

Изпълнението на тази заповед се започна веднага, но, докато се извършват необходимите размествания на батареите, се сключи примирието. Така щото бомбардирането на предградието Карагач трая само няколко дни, и по него се изстреляха малко снаряди.

Началникът на Източния сектор пак поиска обяснение по тази заповед. Той донесе, че тя не отговаря на положението; че хребетът Бааларъ Съртж е зает само от предните постове, и че трябва там да се изнесе бойната част; че този хребет ще се фланкира откъм Мезаръ тепе, и, преди да се постави артилерия зад него, трябва с сериозен бой да се заеме Мезаръ тепе; че разполага с достатъчно гаубична артилерия и затова такава да не му се изпраща, а само дълги орджия. Във същото донесение началникът на сектора молеше да не се стъснява неговата самостоятелност, а, като му се дадат средства, да се остави той сам да избере начин за употребението им, според обстановката, на самото място; указването отдалеч място на батареите и на целите, които трябва да обстрелват, както и поставянето начальника на сектора въ зависимост от волята на непознатия съ положението началник на артилерията, е вредно.

Това донесение стана причина за нова полемика между начальника на Източния сектор и командувачия армията, въ която последният отричаше да е стъснявал самостоятелността на своите подчинени, а първият наново се мъчеше да оправдае своите донесения.

Резултати от бомбардирането.

Бомбардирането на Одрин от двете обсадни батареи на Източния сектор продължи до 15-и ноемврий. След това то се извършваше само от 12 см. Д/30 батарея. 15 см. Д/30 батарея не можеше вече да стреля, защото нейните орджия от дългата стрелба станаха негодни: цевите се измъкнаха от кожуха на около 1 мм., и между 4-и и 5-и обржч на тълото на орджията се образува една междина от 3—4 мм. Независимо от това, и бойните колела вече бяха доста разрушени от сътресението при изстрелите.

Количеството на изстреляните бойни запаси при бомбардирането се вижда от следното сведение:

С В Е Д Е Н И Е

за изстрелянитъ бойни запаси за бомбардирането гр. Одринъ
отъ 8-и ноемврий до сключване примирието.

Д н и		Отъ Източния секторъ 12 и 15 см. Д/30 батареи	Отъ Западния секторъ 15 см. Д/30 батарея
8-и ноемврий		68	—
9-и "		108	—
10-и "		100	—
11-и "		102	—
12-и "		88	—
13-и "		77	—
14-и "		73	—
15-и "		53	26
16-и "		105	29
17-и "		63	18
18-и "		10	6
Всичко . .		847	79

Полицейскитъ постове въ града всъки день отбелязваха падна-
литъ на разни мѣста снаряди и причиненитъ отъ тѣхъ вреди и за-
губи. Въ комендантското управление бѣ съставена следната таблица
за щетитъ отъ бомбардирането:

Д а т а	Паднали снаряди	Убити	Ранени	Съборени сгради
8-и ноемврий	50	1	4	19
9-и "	70	4	5	30
10-и "	101	2	16	26
11-и "	78	2	—	40
12-и "	201	—	—	18
13-и "	90	—	5	11
14-и "	45	—	8	43
15-и "	114	2	1	16
16-и "	68	3	7	31
17-и "	51	1	—	67
18-и "	171	—	—	—
19-и "	40	—	—	—
20-и "	42	—	—	—
21-и "	54	—	3	14
Всичко . .	1175	15	49	315

Съ тъй нищожното бомбардиране не можеше да се застави населението да се разбунтува противъ гражданскитѣ и военни власти и да имъ наложи да предадатъ крепостъта. Но то тероризираше, както цивилното население, тъй и гарнизона на крепостъта, който дотогава използваше своитѣ открити казарми.

Въ своя дневникъ за обсадата на Одринъ Gustave Cirille описва доста подробно моралнитѣ терзания на гражданитѣ. Споредъ този дневникъ, първитѣ бомби попаднали около вилаетското управление, около гарнизонното управление, джамията Султанъ Селимъ и въ турската махала Каикъ, като съборили нѣколко къщи и причинили нѣколко жертви. Една бомба ударила въ военния клубъ, превърнатъ въ болница, и заставила властитѣ да изнесатъ оттамъ всичкитѣ болни.

Въ следващитѣ дни гранатитѣ попадали въ всичкитѣ части на града, на Стамбулъ йолу, около обществената градина, на главната улица, около консулствата, като причинявали жертви, пожари, срутвания. Всичко това подлудявало населението, което бѣгало да търси по-сигурни убѣжища. Щабътъ на коменданта поискалъ разрешение отъ френския консулъ да се пренесе въ католическия пансионъ, надъ който се развѣвало французското знаме, но консултътъ отказалъ да даде разрешение, понеже съ това се нарушава неутралитетътъ. Всъщностъ това едва ли би спасило този щабъ, защото българскитѣ артилеристи, макаръ да имаха заповѣдъ да щадятъ по-важнитѣ обществени мѣста и паметници, нѣмаха възможностъ да урегулиратъ стрелбата отъ толкова далечно разстояние. Една граната падна дори и въ самото българско консулство.

Валията сжщо се мѣстѣше отъ единъ кварталъ въ другъ, за да избѣгне отъ бомбитѣ, и всѣваше смутъ въ душитѣ на проститѣ граждани, които виждаха безпомощността на турското управление.

Щомъ се започваше бомбардировката, жителитѣ бѣгаха и се изпокриваха въ избитѣ на по-солиднитѣ къщи. Въ пансиона на Аграмскитѣ сестри долниятъ етажъ бѣ препълненъ съ семействата на чуждестраннитѣ колонии.

Една бомба, паднала около затвора, произведе потресяващо впечатление върху затворницитѣ. Тѣ се разбунтуваха и искаха да бждатъ премѣстени на друго по-безопасно мѣсто, и трѣбваше да се изпратятъ специални караули, за да ги усмиряватъ.

Въобще, турското командване, следъ като не бѣ взело никакви мѣрки за запазване населението отъ бомбардиране, не направи ни-

какви разпореждания и не даде никакви указания за предпазването му, а всъщиму бѣ предоставено правото да се спасява, както може.

Когато започнаха да попадатъ гранати около казармитѣ, разположенитѣ въ тѣхъ резерви бѣха извадени, и се разположиха на биваци. По този начинъ и на частитѣ отъ втора линия не можеше да се обезпечи по-добъръ подслонъ и по-удобна почивка.

Консулитѣ на разнитѣ държави протестираха противъ бомбардирането на града, като изпратиха известия до своитѣ правителства по телеграфа безъ жици. Телеграмата-протестъ бѣ прихваната отъ българскитѣ радиостанции.

Вследствие този протестъ, турскиятъ главнокомандуващъ, Назимъ паша, въ време на преговоритѣ за примирието се оплакалъ на българския началникъ на Щаба на действащата армия, че българскитѣ батареи при Одринъ обстрелвали английската болница, която била означена съ червенъ полумесецъ. По заповѣдь отъ началника на Щаба на действащата армия, командуваниятъ II армия бѣ предупреденъ за това, но последниятъ отговори, че не могатъ да се взематъ мѣрки за запазване отдѣлни пунктове, защото се обстрелватъ площади отъ далечно разстояние.

ГЛАВА IX.

Тилът на II армия при обкръжаване крепостта.

(29-о картограф. приложение).

Връзки.

Разположение на щабоветъ. — Следъ мобилизацията, на 25-и септември, Щабът на II армия се премести отъ Пловдивъ въ Търново-Сейменъ. Когато частитъ отъ армията напреднаха и влѣзоха въ непосредствено съприкосновение съ гарнизона на крепостта, щабът на армията бѣ вече отдалеченъ отъ тѣхъ на около 50 и повече километри, и не можеше да поддържа постоянна и бърза връзка съ частитъ, защото съобщенията отиваха по единствената телеграфна линия, успоредна на желѣзния пѣтъ.

На 10-и октомври щабът на армията се премести въ Мустафа Паша, откъдето ръководѣше действията на частитъ по обкръжаване крепостта.

Щабоветъ на дивизиитъ се движеха непосредствено задъ своитъ части, и, следъ обкръжаване крепостта, бѣха разположени така: на 8-а дивизия—въ Салтакликъой, на Дунавската—въ Каджкьой, на Тимошката—въ Секюнъ, на 11-а дивизия—въ Кючукъ Гердели.

Щабът на сръбската II армия пристигна, следъ като дветъ сръбски дивизии бѣха се настанили по линията на обкръжаването, и се разположи въ Мустафа Паша.

Телеграфна и телефонна връзка. — Щабът на армията разполагаше съ 2-а армейска телеграфна полурота. На 7-и октомври тя бѣ изпратена въ Мустафа Паша, и още сѣщия день започна да строи стълбена телефонна линия: Кайкъкьой—Юскюдаръ (17.5 км.), за съобщение съ частитъ по лѣвия брѣгъ на Марица. Следъ като завърши тази постройка, телеграфната полурота свърза, пакъ съ телефонна линия, града съ желѣзно-пѣтната станция и следъ това започна да устройва връзкитъ между разнитъ подѣления въ щаба на

армията и телеграфната връзка по постоянната линия с Главната квартира, в Стара Загора.

На 12-и октомврий армейската телеграфна полурота започна построяването на нова телеграфна линия Мустафа Паша—Бещъ Тепе—Кумарлж, за свързка с 8-а дивизия. Когато тази дивизия се премести на Южния сектор, тя, с собствени средства, се съедини с тази линия, като построи участъка Салтакликъой—Сименли—Кумарлж.

На 19-и октомврий се построи още една телеграфна линия за право съобщение (Мустафа Паша—Дуванджа—Ахъркьой—Секюнъ (36 км.), а, следъ прехвърляне частитъ отъ армията на левия бръгъ на р. Тунджа, тази линия на 26-и октомврий бѣ продължена до Хатипкьой. Частитъ отъ Източния секторъ, с преместването си на юго-изтокъ, продължиха тази линия до Ортаки и Кючукъ Гердели. По линията Мустафа Паша—Секюнъ по-после бѣ устроено и телеграфно съобщение.

На 30-и октомврий армейската телеграфна полурота построи специална линия за връзка между началника на обсадната артилерия, в Мустафа Паша, и командира на Софийския крепостенъ батальонъ, в Кемалъ.

За устройството на тѣзи линии телеграфната полурота използва, освенъ своя щатенъ материалъ, и турскитъ постоянни линии отъ Мустафа Паша къмъ Сименли и къмъ Дуванджа.

Радиотелеграфна връзка. — На 31-и октомврий в Мустафа Паша пристигна една возима радиотелеграфна станция. Друга такава бѣ изпратена къмъ Лозенградъ. На дветъ станции Главната квартира възложи задачата да поддържатъ връзка между II и III армии. Тази задача тѣ не можеха вече да изпълнятъ, защото в това време III армия бѣ при Чаталджа, т. е. на разстояние по-голъмо отъ 100 км., на каквото можеха да работятъ станциитъ. Независимо отъ това, 2-а радиотелеграфна станция се повреди, и тя не можеше да предава, а можеше само да приема депеши отъ чуждестраннитъ станции и да прихваща такива отъ крепостъта.

Чуждестраннитъ кореспонденции се приемаха и преведени се пращаха въ щаба на армията, но тѣ не съдържаха съществени данни за използване. Отъ крепостъта пъкъ се предаваха само шифровани телеграми, които не можеха да се дешифриратъ.

По-после, и дветъ радиотелеграфни станции бѣха инсталирани по-близо до крепостъта, съ цель да бъркатъ на дей-

ствията на крепостната станция, за да не може тя да предава депеши въ Цариградъ.

Колояздачна рота. — Придадената къмъ армията 2-а колояздачна рота не можа да се попълни до щатовеѣ за военно време, защото въ нея постъпиха едвамъ $\frac{1}{4}$ отъ необходимото число колояздачи. Така ненапълномобилизирана, тя се премѣсти на 26-и септемврий отъ Ямболъ въ Търново-Сейменъ и започна да носи само ординарческата служба, като ежедневно се изпращаха по нѣколко ординарци въ щаба на армията. На 10-и октомврий ротата се премѣсти въ Мустафа Паша. Когато пѣтищата се разкаляха, и движението съ колело стана невъзможно, изпращанитѣ ординарци се снабдяваха съ коне или извършваха ординарческата служба пешкомъ.

И тъй, вследствие малкия съставъ, колояздачната рота въ началото на военнитѣ действия не бѣ употребена като бойна единица. По-после, когато времето се развали и не позволяваше движението съ колела, само една малка частъ отъ ротата се използваше за ординарческа служба въ щаба на армията. На останалитѣ войници и на командира на ротата по нѣкога се възлагаха и други случайни работи (съпровождане транспортъ съ бомби и взривни материали до Кърджали, направа фурни въ Търново-Сейменъ и Мустафа Паша, охрана телеграфнитѣ линии, засилване телеграфнитѣ станции и проекторнитѣ отдѣления и пр.).

Военна поща. — Следъ мобилизацията, Пощенската станция на II армия се премѣсти, заедно съ щаба, въ Търново-Сейменъ. Тукъ началникътъ на станцията влѣзе въ споразумение съ начальника на мѣстната телеграфо-пощенска станция и усили персонала на последната.

На 7-и октомврий, пакъ заедно съ щаба, станцията се премѣсти въ Мустафа Паша, разположи се въ турското правителствено здание и започна да приема пощата отъ България за частитѣ и отъ частитѣ за България. Още отъ първитѣ дни започна да пристига твърде голѣма поща отъ България, която се пренасяше отъ гарата до града съ четири коли, взети отъ тилового управление. За разсортиране и изпращане въ частитѣ тази поща чиновницитѣ бѣха недостатъчни, и затова персональтъ бѣ усиленъ съ двама и после съ още седемъ войници. Частнитѣ писма на войницитѣ се събираха въ Мустафа Паша, кждето се пакетираха и изпращаха чрезъ станция Мустафа Паша за България.

Къмъ края на октомврий започнаха да се получаватъ много колети отъ България за войницитѣ. За превозване тѣзи колети отъ

гарата до града понѣкога бѣха нуждни 12—15 коли, които се вземаха сѣщо отъ тилового управление.

Следъ застояване частитѣ при Одринъ, пощенската служба непрекъснато се подобряваше. Държавната и частната кореспонденция въ II армия се извършваше най-редовно и бързо.

Устройство на комуникационнитѣ линии.

Етапи. — Въ време на съсредоточаването частитѣ отъ II армия бѣха опредѣлени следнитѣ комуникационни линии:

- а) За 8-а дивизия — Стара Загора—Търново-Сейменъ—Харманли;
- б) За 9-а дивизия — Плѣвенъ—Търново—Елена—Твърдица—Нова Загора—Раднево—Дилджилери;
- в) За Хасковския отрядъ — Пловдивъ—ж.-п. ст. Раковски—Хасково;

Въ всички поменати пунктове бѣха устроени етални комендантства, които се грижеха за разквартироване и прехрана преминаващитѣ къмъ района на съсредоточаването части.

Когато се започна настѣплението къмъ Одринъ, комуникационнитѣ линии бѣха продължени: за 8-а дивизия презъ Харманли и Мустафа Паша; за 9-а дивизия се откри преденъ етапъ въ Юскюдаръ; и комуникационната линия бѣ прехвърлена по желѣзния пѣтъ Търново-Сейменъ—София—Плѣвенъ, съ междинни етапи въ Лефке Бѣлг. и Арабаджикъой; за Хасковския отрядъ презъ Хасково—Акча Кайракъ—Кърджали.

Следъ заминаването на 9-а дивизия за Лозенградъ и следъ обкръжаване крепостъта, предниятъ етапъ въ Мустафа Паша обслужваше всички части, а този въ Юскюдаръ служеше като междиненъ на частитѣ отъ Източния секторъ.

Пѣтни участъци. — При мобилизацията, къмъ Тилового управление на II армия бѣха придадени само два пѣтни участъка: № 8 (Нова Загора) за поддържане пѣтя Твърдица—Нова Загора—Раднево и № 9 (Стара Загора) за поддържане пѣтя Търново-Сейменъ—Опанъ—Каяджикъ.

Следъ обкръжаване крепостъта, стана необходимо да се поправятъ и поддържатъ пѣтищата въ най-близкия тилъ на армията, по които се движеха обозитѣ на частитѣ. Тогава бѣха формирани още три пѣтни участъци:

№ 19 (Мустафа Паша) за поправяне и поддържане пътя Мустафа Паша—Каиккьой—Юскюдарь—Хатипкьой; № 20 (Акъ Бунаръ) за пътя Хатипкьой—Акъ Бунаръ—Провадия—Ортакчи—Селиолу; № 27 (Карагачъ) за пътя Мустафа Паша—Черменъ—Карагачъ—Сименли.

По-после, когато се започна устройството на комуникационната линия Мустафа Паша—Ортакьой—Димотика, за нуждите на I и III армии, бѣ формиранъ още единъ пътенъ участъкъ — № 28 (Ортакьой), който имаше назначение да поддържа този път.

Пътните участъци, които работѣха въ близкия тилъ на II армия, завариха обикновени междуселски пътища, съ естествено платно, съ слаби, дървени, полуизгнили мостчета, съ голѣми стрѣмнини и издѣлбани отъ дъждоветѣ ями и коловоди. Техническиятъ персоналъ се залови съ завидна енергия за поправката на тѣзи пътища, като използва мѣстното население. Направиха се нови мостчета, поправиха се негоднитѣ, направиха се варианти на по-стрѣмнитѣ мѣста, изпълниха се ямитѣ съ подржченъ материялъ и се изравниха дълбокитѣ коловоди. Въ дъждовно време, обаче, пътищата пакъ се разкалваха, и пътните участъци не можеха вече да помогнатъ съ нищо. Тогава трудноститѣ се преодоляваха съ извънредни усилия на хората и добитѣка отъ обозитѣ.

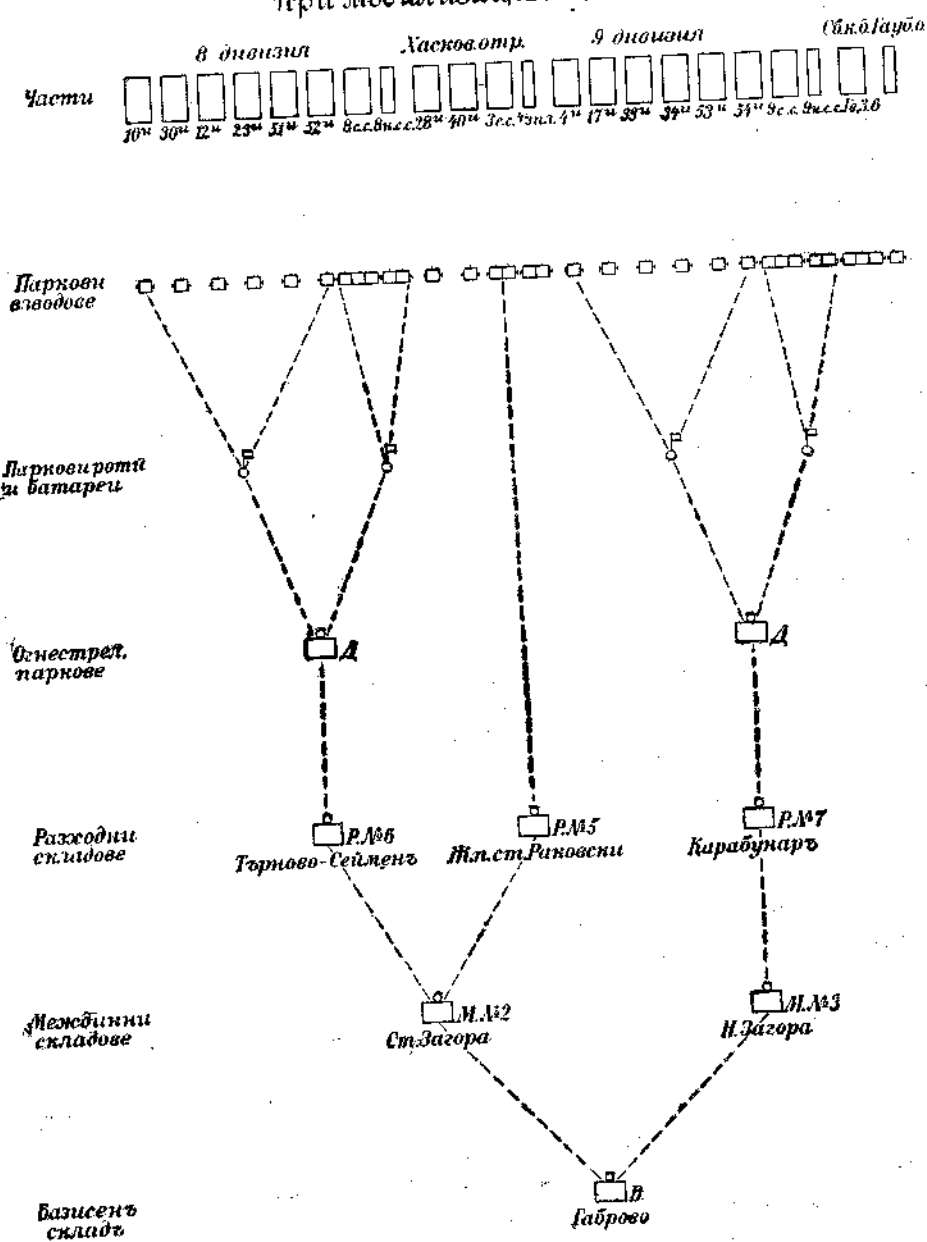
Артилерийско снабдяване.

Обща организация. — При мобилизацията артилерийското снабдяване на II армия бѣ организирано по сѣщия начинъ, както и това на армиитѣ, които щѣха да действуватъ въ полето. Организацията на подвижнитѣ и неподвижнитѣ органи по това снабдяване се вижда отъ приложената на отвѣдната страница схема.

Едновременно съ мобилизацията на частитѣ, ставаше и мобилизацията на подвижнитѣ и неподвижнитѣ органи на артилерийското снабдяване. Всѣка частъ имаше въ своитѣ складове всички бойни запаси, които трѣбваше да се возятъ въ огнестрелнитѣ паркове. Количеството на бойнитѣ запаси въ подвижнитѣ органи по артилерийското снабдяване бѣше споредъ щатовеѣ за военно време.

Една частъ отъ пехотнитѣ и артилерийски бойни запаси бѣха натоварени на специални коли, приготвени още отъ мирно време. Тѣзи коли бѣха много тежки, неповратливи и не бѣха приспособени за покриване съ чергила. По-добри за целта бѣха реквизиранитѣ обикновени, селски коли. 9-и огнестреленъ паркъ, освенъ това, не

Схема За артилерийското снабдяване на II армия при мобилизацията

мога да получи необходимото количество коне, вследствие на което ги замѣни съ волове. Той имаше въ състава си 53 волски коли, които прѣчеха на правилното му движение.

Разходнитѣ, междиннитѣ и базисниятѣ огнестрелни складове получиха отъ мирновременнитѣ складове бойни запаси споредъ частитѣ, които имаше да снабдяватъ. Количеството на бойнитѣ запаси въ тѣхъ бѣ споредъ приложената на отвѣдната страница таблица.

Въ тѣхъ въ началото бѣ пропуснато да се изпратятъ разни масла за мазане пушкитѣ, орждията и амуницията. Затова частитѣ, следъ като привършиха своитѣ возими запаси, не можахъ веднага да получатъ такива отъ складовѣтѣ. Този пропускъ бѣ поправенъ веднага, щомъ започнаха да постѣпватъ искания отъ частитѣ.

Дейность на разходнитѣ складове. — Разходниятѣ складъ № 5 бѣ предназначенъ да снабдява съ бойни запаси Хасковския отрядъ. На 8-и октомврий, когато отрядътъ напредна до Кърджали, складътъ се премѣсти въ Хасково. На 23-и октомврий този складъ, по заповѣдъ отъ начальника на артилерията, се премѣсти въ Мустафа Паша, а въ Хасково бѣха оставени само една частъ отъ войницитѣ, които да предаватъ бойнитѣ запаси на Кърджалиския отрядъ.

Разходниятѣ складъ № 6 бѣ предназначенъ за попѣлване бойнитѣ запаси на 8-а дивизия. Той се откри въ Търново-Сейменъ на 5-и октомврий, и имаше достатъчно бойни запаси, за да почне да действува. Макаръ дивизията да се отдалечи доста много отъ своя разходенъ складъ, последниятъ не бѣ премѣстенъ, защото имаше възможность да използва желѣзния пѣтъ до Любимецъ, а по-после — и до Мустафа Паша и до Каджкѡй. Началникътъ на артилерията въ армията следъ първия бой при Юрушъ поиска да се даде въ постоянно негово разпореждане единъ влакъ за превозване бойни запаси за 8-а дивизия. Най-напредъ отъ начальника на артилерията при Щаба на действащата армия му бѣ съобщено, че такъвъ влакъ се дава, но после тази заповѣдъ бѣ отмѣнена, като му се съобщи, че влакъ ще му се дава само тогава, когато ще има да се превозватъ бойни запаси.

На 26-и октомврий, по искане отъ начальника на дивизията, бойнитѣ запаси отъ склада се изпращаха по желѣзния пѣтъ до ж.-п. ст. Каджкѡй. По-после на тази станция се формира едно депо отъ бойни запаси, което се обслужваше отъ 1 фелдфебелъ и 14 войници отъ дивизионния огнестреленъ паркъ. Къмъ края на месеца разходниятѣ складъ бѣ премѣстенъ въ Мустафа Паша.

ТАБЛИЦА

за количеството на бойнитъ запаси въ складоветъ на II армия.

Складове	О р ж ж е й н и п а т р о н н					За 75 см. с. с. полски орждия		За 87 см. не с. с. полски орждия				За 12 см. с. с. полски гаубици		За 75 см. не с. с. планински орждия			
	За Манлихеръ, съ нач. скоростъ 530 м.	За карабина Манлихеръ	За Манлихеръ, съ нач. скоростъ 620 м.	За картечници	За берданови пушки	Бризантни гранати	Шрапнели	Гранати	Шрапнели	Картечи	Обикновени запалки	Фугасни гранати	Шрапнели	Гранати	Шрапнели	Картечи	Обикновени запалки
Базисенъ складъ № 2, въ Габрово	7,380,000	400,000	9,870,000	96,000	941,600	3,840	15,360	2,800	4,360	40	9,000	3,200	1,600	684	1,080	36	2,250
Междиненъ складъ № 2, въ Стара Загора	—	135,000	4,935,000	128,000	33,600	1,800	7,200	1,400	2,180	20	4,500	2,400	1,200	—	—	—	—
Междиненъ складъ № 3, въ Нова Загора	3,690,000	55,000	—	96,000	134,000	1,080	4,320	1,400	2,180	20	4,500	—	—	—	—	—	—
Разходенъ складъ № 5, въ Каяджикъ	—	45,000	830,000	24,000	134,000	480	1,920	—	—	—	—	—	—	342	540	18	1,125
Разходенъ складъ № 6, въ Т.-Сейменъ	—	90,000	2,460,000	72,000	200,000	720	2,880	700	1,090	10	2,250	1,600	800	—	—	—	—
Разходенъ складъ № 7, въ Кара Бунаръ	2,460,000	55,000	—	72,000	134,000	720	2,880	700	1,090	10	2,250	—	—	—	—	—	—

Следъ преминаване дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Арда, нейниятъ огнестреленъ паркъ се премѣсти въ с. Сименли.

Разходниятъ складъ № 7, въ Кара Бунаръ, бѣ предназначенъ за попълване бойнитѣ запаси на 9-а дивизия. На 8-и октомврий дивизията се отдалечи на повече отъ два прехода, и началникътъ на дивизията поиска да се премѣсти складътъ въ Минечево. Началникътъ на артилерията въ армията разреши това и поиска отъ Щаба на действащата армия да се премѣсти и междинниятъ складъ отъ Нова Загора въ Кара Бунаръ, но получи отговоръ, че това не може да стане.

Когато дивизията се приближи къмъ крепостта, началникътъ ѝ поиска разрешение да се пренесатъ половината отъ бойнитѣ запаси на склада въ с. Михаличъ, което се извърши на 14-и октомврий. По този начинъ и за 9-а дивизия се образува едно огнестрелно депо, което се обслужваше съ частъ отъ войниците на склада.

Когато 9-а дивизия мина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, въ с. Ханлъ Енидже се пренесоха една частъ отъ бойнитѣ запаси, а огнестрелното дело въ Михаличъ остана да попълва бойнитѣ запаси на 11-а дивизия. Отъ Ханлъ Енидже разходниятъ складъ № 7 замина, заедно съ дивизията, къмъ Лозенградъ.

Дейностъ на базисния и на междиннитѣ складове. — Базисниятъ складъ № 2, въ Габрово, бѣ много далечъ отъ частитѣ на II армия, и затова бѣха формирани междинни складове: № 2, въ Ст. Загора, и № 3, въ Нова Загора.

Междинниятъ складъ № 2 остана въ Ст. Загора до 25-и октомврий, следъ което, по заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, се премѣсти въ Търново-Сейменъ, откъдето продължаваше да изпраща бойни запаси за разходнитѣ складове на 8-а дивизия и на Хасковския отрядъ. Въ Търново-Сейменъ се пренесоха всичкитѣ бойни запаси отъ Ст. Загора, а, освенъ това, складътъ прие и бойнитѣ запаси на Търновосейменския укрепенъ пунктъ (1440 гранати и 5760 шрапнели за 75 см. с. с. оржия).

На 1-и ноемврий складътъ се премѣсти въ Мустафа Паша, като остави една частъ отъ бойнитѣ си запаси на Новозагорския междиненъ складъ, който щѣше да се премѣсти отъ Нова Загора въ Търново-Сейменъ. По-после междинниятъ складъ № 2 стана излишенъ въ Мустафа Паша. На 9-и ноемврий, по заповѣдь отъ началника на артилерията при Щаба на действащата армия, се премѣсти, презъ Димотика и Люле Бургасъ, въ Чорлу, откъдето обслужваше I и III армии, които действаха къмъ Чаталджа.

Междинният склад № 3, въ Нова Загора, разполагаше съ достатъчно бойни запаси едвамъ къмъ 9-и октомврий. Предвидъ на това, че разходниятъ складъ на 9-а дивизия се премѣсти въ Минчево, началникътъ на дивизията поиска, и междинниятъ да се премѣсти въ Кара Бунаръ. Началникътъ на артилерията при Щаба на действащата армия не се съгласи на това премѣстване, защото смѣташе, че отъ този складъ може да се попълватъ и бойнитѣ запаси на нѣкои части отъ I армия. На 18-и октомврий, междинниятъ складъ № 3 бѣ преименованъ на базисенъ за II армия, и се започна подготовката за пренасянето му въ Търново-Сейменъ. На 2-и ноемврий всички бойни запаси бѣха натоварени на вагони, и на 3-и този складъ се премѣсти.

Армейска артилерийска работилница. — Къмъ 18-и октомврий въ Стара Загора бѣ уредена артилерийска работилница, и на частитѣ бѣ заповѣдано да изпращатъ въ нея повреденото оржжие, което не може да се поправи на бойното поле. Но накрая на сѣщия месецъ работилницата бѣ премѣстена въ Лозенградъ, и на частитѣ отъ II армия се заповѣда да изпращатъ повреденото оржжие въ Софийския артилерийски арсеналъ.

Инженерно снабдяване.

Снабдяването частитѣ отъ II армия съ инженерни материали и съ инструменти се извършваше най-редовно. *Армейскиятъ инженеренъ паркъ* следъ мобилизацията остана въ Стара Загора до 12-и октомврий, когато по желѣзницата се премѣсти въ Мустафа Паша. Дотогава настѣпващитѣ къмъ Одринъ части си служеха съ носимия инструментъ.

Когато частитѣ започнаха да укрепяватъ позициитѣ по линията на обкръжаването, яви се нужда отъ повече инструментъ. Тѣ получиха такъвъ отъ дивизионитѣ инженерни паркове; последнитѣ, следъ като раздадоха возимитѣ инструменти, получиха нови отъ армейския паркъ, въ Мустафа Паша. Последниятъ веднага се попълваше съ пратки отъ София и Стара Загора. Една частъ отъ получавания инструментъ частитѣ превозваха съ собственитѣ си коли, а друга — имъ се подвозваше съ колитѣ на армейския паркъ. Отъ 12-и до 31-и октомврий отъ армейския инженеренъ паркъ бѣха предадени на дивизионнитѣ паркове 7130 лопати, 4567 кирки и 804 брадви.

За укрепяване позициитѣ започнаха да пристигатъ дървени материали отъ вътрешността на Царството, които се разтоварваха въ

Мустафа Паша и се подвозваха до частитѣ съ колитѣ на армейския паркъ, а когато тѣ не достигаха, поискваха се такива отъ тилнитѣ транспорти. За сѣщия периодъ на частитѣ бѣха дадени следнитѣ материали: 18 телефонни апарати, 20 ножици за рѣзание телъ, 400 кгр. желѣзо, 2 сандѣка гвоздеи, 130 стълбчета за жица, 600 човалчета за прѣстъ и 50 кгр. масло за моторитѣ на прожекторитѣ.

Въ този периодъ частитѣ отъ армията не почувствуваха нито веднѣжъ липса на инструменти за окопаване. Малко бѣха само материалитѣ за изкуствени препятствия. До края на октомврий въ Мустафа Паша се получи само 12 куб. м. колове за телена мрежа и 312 топчета бодливъ телъ.

Следъ като се установи окончателно линията на обкрѣжаването, откриха се инженерни депа въ с. Ортакчи — за Източния секторъ, и въ с. Каджкьой — за Западния.

Инженерниятъ паркъ на 8-а дивизия на 2-и ноемврий се премѣсти въ Иеникьой, и продължаваше да снабдява съ инструменти и материали частитѣ отъ Южния секторъ.

На организирани по инженерното снабдяване бѣ възложено и снабдяването частитѣ съ рѣчни бомби. Бомбитѣ (кубически и сферически) пристигаха въ Мустафа Паша неснаредени. Така тѣ се изпращаха въ секторнитѣ депа, където се снаредяваха. На Източния секторъ въ депото се формира и учебна команда, въ която се събираха по нѣколко войници отъ всѣка часть, за да се обучаватъ въ действие съ бомбитѣ. До края на октомврий армейскиятъ инженеренъ паркъ получи отъ Търновосейменския огнестреленъ складъ 10,000 бомби, които разпредѣли между частитѣ отъ армията.

Интендантско снабдяване.

По отношение снабдяването, изобщо, II армия бѣ въ най-благоприятно положение, въ сравнение съ другитѣ армии. Следъ като извърши приближаването си до крепостта, тя остана на едно мѣсто до края на войната, като имаше време и възможность да организира своя тилъ най-добре. Независимо отъ времето, тази армия имаше на разположение желѣзенъ пѣтъ и, следъ закрепяването си предъ крепостта, можеше да използва за последна стоварна станция Мустафа Паша, която бѣше твърде близо до частитѣ.

Веднага следъ завършване мобилизацията, Тилово управление на II армия се премѣсти въ района на съсредоточението на армията, въ Търново-Сейменъ.

За снабдяване армията, въ разпореждането на тиловото управление бѣха дадени следнитѣ магазини: базисенъ — въ Търново; междинни — въ Стара Загора и Нова Загора; разходни — въ Хасково, Търново-Сейменъ и Раднево. Въ началото на войната желѣзнитѣ пѣтища бѣха заети съ превозване войскитѣ къмъ зоната на съсредоточаването, затова магазинитѣ не можаха да получатъ опредѣленитѣ количества храни и фуражъ, и на първо време частитѣ трѣбваше да използватъ сръдствата на района, въ който се съсредоточаваха. Отъ Главното тилово управление бѣше опредѣлена зона за използване отъ частитѣ на II армия между линиитѣ, на изтокъ, — Кавакли — Явузъ Дерѣ — Телишманли — Акъ Бунаръ и, на западъ, — Търново-Сейменъ — Юренджикъ — Трѣмезли — Джеферче — Козлуджа. Понеже една частъ отъ 9-а дивизия бѣ съсредоточена източно отъ тази зона (Вакъвъ — Шахли), стана необходимо да се направи поправка, като районътъ за използване бѣ разшироченъ, за да могатъ частитѣ отъ тази дивизия да използватъ фуражнитѣ запаси, находящи се въ района на тѣхното разположение.

Тилови транспорти. — За усиляване превознитѣ сръдства на II армия, въ разпореждането на тиловото управление бѣха дадени три тилови транспорти отъ по 1000 волски и биволски коли. Тѣзи транспорти, обаче, не бѣха добре използвани.

Чирпанскиятъ тилвъ транспортъ бѣше готовъ още на 1-и октомврий, но, като не получаваше назначение, началникътъ му по собствена инициатива разпрати колитѣ обратно въ селата, откоито бѣха събрани, защото прехранването на толкова много добитъкъ ставаше много трудно.

На 7-и октомврий се получи заповѣдь транспортътъ веднага да трѣгне за Търново-Сейменъ, но за събиране на разпуснатитѣ коли бѣха потрѣбни цѣли 4 дни. На 12-и той пристигна въ Търново-Сейменъ и на следния день даде 180 коли на Софийския крепостенъ батальонъ. Следъ 3 дни транспортътъ се премѣсти въ Мустафа Паша, и до края на месеца даваше коли на опълченскитѣ и допълняващи дружини, които влѣзоха въ състава на 11-а и на 9-а дивизии, на крепостната артилерия и даже на отдѣлни дружини отъ частитѣ на 8-а дивизия. Вследствие на това безразборно раздаване колитѣ, въ края на октомврий транспортътъ разполагаше само съ 92 коли. Частитѣ, следъ като завършваха работата си съ колитѣ, не ги връщаха въ транспорта, а ги задържаха при себе си, безъ да се грижатъ за храната и за почивката на хората и на добитъка. Нѣкои пъкъ освобождаваха даденитѣ имъ коли да се върнатъ въ селата си.

Търновосейменският транспортъ, следъ като се организира, сжщо бѣ разпуснатъ отъ началника му, защото отъ разходния магазинъ не се е отпускало храна за хората и за добитъка.

Следъ като бѣха наново повикани, коларитѣ се явиха въ Търново-Сейменъ, и до края на месеца се извършиха следнитѣ работи:

а) Помагаше се на частитѣ при превозването по желѣзницата, като се отнасяха тѣхнитѣ тежести до станцията.

б) 100 коли, натоварени съ брашно и соль, се изпратиха въ Минечево за 9-а дивизия. Колитѣ останаха въ разпореждането на интендантството на дивизията.

в) 100 коли се изпратиха въ Хасково за пренасяне бойни запаси. Следъ свършване работата, колитѣ се върнаха.

г) На 10-и октомврий се започна премѣстване транспорта въ Мустафа Паша, кждето се дадоха коли за полковитѣ обози на новоформиранитѣ полкове отъ 11-а дивизия.

Радневскиятъ тилотъ транспортъ превозваше, най-напредъ, храни отъ Раднево до Кавакли. Отъ него се отдѣлиха 300 коли за 9-а дивизия, а съ останалитѣ коли и той бѣ повиканъ въ Мустафа Паша, откждето ежедневно даваше за подпомагане подвоза до разнитѣ части.

По споменатитѣ по-горе причини и този транспортъ въ края на октомврий разполагаше съ съвсемъ малко коли.

И тъй, тиловитѣ транспорти, които бѣха предназначени да работятъ отъ вътрешността на страната къмъ разходнитѣ магазини на II армия, не извършваха тази работа, защото подвозътъ къмъ разходнитѣ магазини ставаше по желѣзния пжтъ. Тѣзи транспорти бѣха похабени за подвозъ отъ разходнитѣ магазини къмъ частитѣ, когато последнитѣ разполагаха съ достатъчно превозни сръдства, особено следъ като армията се спрѣ при Одринъ.

Снабдяване съ хлѣбъ и съ месо. — За снабдяване частитѣ съ хлѣбъ въ района на съсрѣдоточаването трѣбваше да се грижатъ интендантскитѣ роти на дветѣ дивизии.

8-а интендантска рота още следъ мобилизацията устрои хлѣбопечене въ Ст. Загора, като използва градскитѣ фурни. На 23-и септемврий хлѣбарската полурота се премѣсти въ Търново-Сейменъ и организира хлѣбопечене. Тукъ 2-а колездачна рота строеше 12 полски фурни. На 29-и ротата се премѣсти въ Харманли, кждето се започна приготвяне хлѣбъ въ подвижнитѣ

фурни, като дневно се изваждаха по 11—13 хиляди хлѣбове. Частитѣ превозваха хлѣба съ свотѣ обози. Когато дивизията настѣпи, фурнитѣ останаха на сѣщото мѣсто, а на ж.-п. ст. Любимецъ се изпратиха 24 хлѣбари, които използуваха мѣстнитѣ фурни и изпичаха дневно по 5—10 хиляди хлѣбове. Изпечениятъ хлѣбъ съ вагони се изпращаше до Мустафа Паша, откъдето съ ешелонитѣ на дивизионния продоволственъ транспортъ се превозваше до частитѣ. Отъ 12-и октомврий вагонитѣ съ хлѣбъ се изпращаха до ж.-п. ст. Каджкьой.

Месарската полурота бездействува въ Харманли до 11-и октомврий, защото частитѣ колѣха сами дадения имъ или заловенъ изъ напуснатитѣ турски села добитѣкъ. Следъ това полуротата се премѣсти въ Мустафа Паша и започна да коли. Месото се предаваше на ешелонитѣ отъ дивизионния продоволственъ транспортъ, които го превозваха до частитѣ.

9-а интендантска рота следъ мобилизацията бѣ изпратена на ж.-п. ст. Раднево. Тукъ бѣ оставенъ само единъ взводъ за използуване мѣстнитѣ фурни, а другиятъ взводъ се премѣсти въ с. Минечево. Тази интендантска рота нѣмаше подвижни фурни, а и въ селото нѣмаше нито обществени фурни, нито брашно и соль. Хлѣбарската полурота зае воденицата и започна да събира жито изъ околнитѣ села. Смлѣното брашно се раздаваше на частитѣ, които пъкъ го раздаваха за приготвяне хлѣбъ въ селскитѣ кѣщи. На 5-и октомврий една часть отъ хлѣбарската полурота се премѣсти въ Кавакли, където се започна приготвяне хлѣбъ въ мѣстнитѣ фурни. Въ Минчево едвамъ на 3-и октомврий се започна постройка на полски фурни отъ пионеритѣ и отъ зидари отъ 4-и полкъ.

Въобще, снабдяването на 9-а дивизия съ хлѣбъ въ района на съсредоточението не можа да се организира. Следъ настѣпленieto на дивизията на югъ, на 10-и октомврий, интендантската рота се премѣсти въ Вакъвъ, където въ готовитѣ 8 полски фурни започна да приготвява по 12,000 хлѣбове. Вследствие закъснението на дивизионния продоволственъ транспортъ, пренасянето на готовия хлѣбъ ставаше съ реквизирани отъ мѣстното население коли. Пѣтищата бѣха много лоши, и формиранитѣ транспорти съ хлѣбъ се движеха много бавно. Прехраната се затрудни още повече, следъ като и 1./3. бригада бѣ придадена къмъ 9-а дивизия, и трѣбваше ежедневно да се подвозватъ къмъ частитѣ около 43,000 хлѣбове.

На 12-и октомврий интендантската рота се премѣсти въ Мустафа Паша и устрои хлѣбопечене за дивизията, а на 25-и, когато дивизията се отправи за Лозенградъ, и интендантската рота я последва.

Само хлѣбаритѣ въ Вакѣвъ бѣха оставени да приготвятъ хлѣбъ за 3-а бригада, която остана да действува при Одринъ.

Месарската полурота презъ всичкото време се занимаваше съ пазене едно стадо отъ 950 глави едъръ добитѣкъ, което караше съ себе си още отъ Плѣвень. Въ време на съсрѣдоточаването частитѣ сами реквизираха и колѣха необходимия имъ добитѣкъ, а когато навлѣзоха въ турска територия, започнаха да колятъ и заловения безстопанственъ добитѣкъ отъ напуснатитѣ турски села. Следъ като се отдѣлиха необходимитѣ за гледане стадото войници, останалитѣ бѣха присъединени къмъ хлѣбарската полурота.

11-а дивизия не разполагаше съ интендантски органи и затова тя получаваше готовъ хлѣбъ въ Мустафа Паша отъ фурнитѣ, устроени отъ Тилового управление на II армия.

Сръбскитѣ дивизии получаваха всичко необходимо по прехраната отъ тѣхния разходенъ магазинъ въ Мустафа Паша.

Снабдяване съ други хранителни запаси. — Въ зоната на съсрѣдоточението частитѣ отъ II армия получаваха всички необходими хранителни запаси отъ разходнитѣ магазини: въ Търново-Сейменъ — за 8-а, въ Раднево — за 9-а дивизия, въ Каяджикъ — за Хасковския отрядъ. Тѣзи магазини се попълваха съ запаси отъ междиннитѣ магазини въ Нова Загора и Стара Загора. Последнитѣ пъкъ получаваха запаси отъ реквизиционнитѣ комисии и отъ вътрешността на Царството. Когато II армия се спрѣ предъ Одринската крепостъ, Търновосейменскиятъ разходенъ магазинъ започна да действува като базисенъ, а въ Мустафа Паша бѣ откритъ общъ продоволственъ магазинъ за цѣлата армия.

Понеже 11-а дивизия бѣше най-отдалечената отъ Мустафа Паша и не разполагаше съ дивизионенъ продоволственъ транспортъ, то за тази дивизия, по разпореждане на интенданта, се откриха продоволствени депа въ Демиркѣой и Ортаки.

Снабдяване съ фуражъ. — Въ оставенитѣ отъ турското население села се намираше достатъчно слама и плѣва за храна на добитѣкъ въ частитѣ. Но, нито тилового управление на армията, нито интенданствата на дивизиитѣ се погрижиха да организиратъ правилното използване на оставения фуражъ. Въ началото частитѣ даваха много повече храна на добитѣка, отколкото бѣ необходимо, вследствие на което фуражътъ въ най-близкитѣ села скоро се привърши, и въ най-краткитѣ дни трѣбваше да се подвозва такѣвъ отъ по-далечнитѣ.

Снабдяване съ облѣкло и др. — Въ Мустафа Паша отъ тило-
вото управление бѣ откритъ складъ за облѣкло и разни вещи за
цѣлата армия, но въ началото на военнитѣ действия въ този складъ
нѣмаше и най-необходимитѣ предмети, като подкови за добитѣка,
калай и нишадъръ за калайдисване готварскитѣ съдове. Отъ об-
лѣкло частитѣ имаха голѣма нужда, а особено отъ обувки, които
се развалиха отъ голѣмата калъ. На 17-и октомврий само 9-а диви-
зия получи отъ своето областно интендантство малк количество
куртки, панталони, шинели и обувца, които веднага бѣха раздадени
на частитѣ. Областното интендантство на 8-а дивизия сжщо бѣ успѣло
да приготви малко дрехи и обувца, но тѣ бѣха дадени на новофор-
мираната 11-а дивизия, която бѣ най-зле облѣчена и обута.

Подвозъ отъ разходнитѣ магазини къмъ частитѣ. — Подвозътъ
на храни, фуражъ и др. отъ разходнитѣ магазини се извършваше
отъ дивизионнитѣ продоволствени транспорти, които оставаха въ
ржцетѣ на началницитѣ на дивизиитѣ. Тиловото управление на армията
не направи нито единъ опитъ да разпредѣли равномерно превознитѣ
срѣдства, като се дадатъ повече такива на по-отдалеченитѣ отъ
магазинитѣ части.

8-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ тръг-
на по следитѣ на дивизията, като всѣка вечеръ изпращаше по единъ
свой ешелонъ за предаване хранитѣ на частитѣ. На 7-и октомврий
транспортътъ се премѣсти въ Харманли, на 8-и — въ Любимецъ,
на 11-и — въ Мустафа Паша, на 18-и — въ с. Черменъ. Оттукъ раз-
стоянието до разходния магазинъ и до частитѣ бѣше малко, и диви-
зията нѣмаше нужда отъ всичкитѣ си ешелони. Когато 2/8. бригада
бѣ изпратена на Източния секторъ, съответната частъ отъ транспорта
се отдѣли и отиде следъ нея.

9-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ бѣ
запрегнатъ съ волове. Следъ мобилизацията въ Плѣвенъ, колитѣ
бѣха натоварени съ четиридневенъ запасъ за цѣлата дивизия, и така
претоваренъ, транспортътъ тръгна по обикновенъ пѣтъ къмъ района
на съсрѣдоточаването. Претоваренитѣ коли минаваха презъ Балкана
съ припрѣгане и само тамъ загубиха четири дни. Затова транспор-
тътъ застигна дивизията едвамъ на 7-и октомврий. До това време
къмъ дивизията се подвозваха хранитѣ и фуража съ даденитѣ на
интендантството коли отъ тилнитѣ транспорти, както се каза по-горе.

Следъ пристигането при Одринъ, продоволствениятъ транспортъ
започна да подвозва хранитѣ отъ Мустафа Паша до бригадитѣ на
лѣвия брѣгъ на Тунджа, до Ортаки, а 2-а бригада получаваше

всичко направо отъ Мустафа Паша и го подвозваше съ полковитѣ обози. Когато дивизията замина къмъ Лозенградъ, тя остави на 3-а бригада припадащата частъ отъ транспорта.

11-а дивизия нѣмаше дивизионенъ продоволственъ транспортъ. Въ Източния секторъ, както се каза, останаха да работятъ дветѣ бригадни отдѣления на 2./8. и 3./9. бригади. Тѣзи две отдѣления, засилени съ полковитѣ обози, можеха да подвозватъ всичко, необходимо за всички части отъ Източния секторъ. Но интендантъ на дивизията не организира общия подвозъ. Другитѣ части отъ 11-а дивизия изнемогваха да си подвозватъ само съ своитѣ полкови обози. На 26-и октомврий бѣ формиранъ единъ транспортъ отъ 120 коли, който започна да подвозва отъ Мустафа Паша до Ортаки.

Санитарна служба.

Частитѣ отъ II армия тръгнаха въ походъ, като имаха всички санитарни учреждения, споредъ организацията имъ за военно време. Болницитѣ и дивизионнитѣ лазарети въ началото не разполагаха съ достатъчно количество превързочни материали и медикаменти, но, следъ спиране войскитѣ при Одринъ, тѣ започнаха редовно да получаватъ такива отъ разходния санитаренъ складъ, откритъ въ Мустафа Паша.

Веднага следъ завладяването на Мустафа Паша, тамъ бѣ формирана мѣстна болница съ мѣстни сръдства и съ помощенъ персоналъ отъ 1./8. полска болница. А следъ размѣстването на частитѣ, всички санитарни учреждения бѣха разпредѣлени по следния начинъ:

а) *Въ Южния секторъ.*— За откриване главенъ превързоченъ пунктъ бѣ привлъченъ дивизионниятъ лазаретъ на 8-а дивизия въ с. Салтакликъой. Този лазаретъ имаше само две отдѣления, защото едното бѣ придадено къмъ 2-а бригада отъ дивизията. Въ с. Сименли бѣха събрани четири полки болници на 8-а дивизия (1-а, 2-а, 4-а, 5-а). 3-а полска болница отъ същата дивизия бѣ въ Каджкьой, и служеше за приемане, подслоняване и товарене болнитѣ и раненитѣ, които се изпращаха отъ другитѣ болници за евакуиране въ вътрешността на Царството.

б) *Въ Западния секторъ.*¹⁾

в) *Въ Северозападния секторъ.*¹⁾

¹⁾ Сведения за санитарната служба въ архивитѣ на комисията нѣма.

г) *Въ Източния секторъ.* — За откриване главни превързочни пунктове служеха придаденитѣ къмъ 2-а бригада отъ 8-а дивизия и 3-а бригада отъ 9-а дивизия отдѣления отъ дивизионнитѣ лазарети, въ Демеранлия и въ Кара Юсуфъ, както и Дивизионниятъ лазаретъ на 11-а дивизия, който бѣ формиранъ по-после отъ 2-а полуподвижна болница на 8-а дивизия.

д) *Въ Мустафа Паша,* освенъ мѣстната болница, бѣ открита и 1-а полуподвижна болница отъ 8-а дивизия, която приемаше болни отъ тиловитѣ учреждения и всички околни части.

Евакуирането болнитѣ и раненитѣ се извършваше съ специални влакове отъ ж.-п. ст. Каджъой, като по-лекораненитѣ се товарѣха на пѣтнишки вагони, а тежкоболни и тежкоранени се товарѣха на обикновени закрити товарни вагони, защото въ тѣхъ натоварването ставаше по-лесно, и носилкитѣ се поставяха по-удобно. Влаковетѣ се съпровождаха отъ санитарния персоналъ на 3-а полска болница отъ 8-а дивизия.